

સ્વામી રામતીર્થના ઉપદેશો વિષે થોડાક અભિપ્રાય.

આધુનિક કાળના ઉપદેશકોમાં જે કોઇએ અરેખાઈ " સત્ય " કહ્યું હોય કે સમજાવ્યું હોય તે તે સ્વામી રામતીર્થે કર્યું છે. આવા એક અનિવર્યોગી ઉપદેશક મંથના બાળાનરની શુજરાતીમાં જરૂર હતો. **ધૈર્યકલ્પનર.**

વેદાન્ત જેવા મદન વિષયને મરજતાથી સમજાવવાને અને તે જીવનમાં કેમ લેવાની સલાહ, તે બતાવવાને, સ્વામી રામતીર્થના સખાઓ પ્રસિદ્ધ છે, અને તે લોકપ્રિય નિવૃત્તમાં છે. **શુદ્ધિપ્રકાશ.**

ધર્મ સંબંધી સંપૂર્ણ વિગતો જેમજે ક્યાં નથી, તેમના મનમાં જે અનેક આશાઓ રાંઝાઓ થઈ આવે છે તેનું નિરસન આ મંથોખાઈ સારી રીતે થઈ શકે છે.

બાળા અને ભેખન શૈલી સરળ તથા સરસ છે; એટલુંજ નહિ પણ સ્વામીશ્રીએ આ મદન વિગતોનું જ્ઞાન આપવાની જે સહેલી અને લોકપ્રિય સરળી પકડી છે તે જરાગર સમજાઈ રહી હોય એમ જણાય છે. કોઈ કોઈ સ્થળે તો ઉપનિષદોમાં જેમ દર્શન રૂપ બનાવે વર્ણોને વિષય સ્પષ્ટ કરેલો હોય છે, તેમ સ્વામીશ્રીએ પણ ચાલતા વ્યવહારિક બનાવે તથા દેખાવેના ઉપયોગ કરીને વિષયો સમજાવ્યા છે. મંથમાં વેદાન્તનાં ધણું રહસ્યો સાદી બાળામાં સમજાવવામાં આવ્યાં છે અને જેમને ઉદેશીને તે કહેવામાં આવ્યાં છે, તેમને અત્યંત અસર કરે તેવાં છે. આ પુસ્તકો વાંચતાં સ્વામી રામતીર્થ પ્રતિ પૂર્ય બાવના ઉત્પન્ન થાય છે. **ઉજવળી.**

उनके दो तीन सौ पत्रोंके अनुवाद हैं। ये पत्र ऐसे धैसे नहीं। कितने ही पत्र विशेष महत्वपूर्ण हैं। अन्त में हिमालय के कई हटपोंका मनोहर वर्णन है।

सरस्वती.

આખી ચોપડી સ્વામીશ્રીના સદુપદેશથી બરપુર હોવાથી સ્ત્રીયો તેમજ મુરકોને વાંચતા સાચક છે.

દેશી વેપારી ચેમ્બર માસિક.

પ્રત્યેક મનુષ્યે જેવા જેવું છે. સ્વામીશ્રીના જ્ઞાનના અગ્રકાર આ પુસ્તકમાં પૂરે પૂરે જણાઈ આવે છે. **પ્રાતઃકાલ.**

આ પુસ્તકમાં (ભાગ ૮-૫ માં) સ્વામી રામતીર્થ એમના સદુપદેશ તથા બમત ધન્યરામનું સંક્ષિપ્ત જીવન વૃત્તાંત આપ્યું છે; તથા સ્વામીશ્રીનાં પૂર્વાશ્રમથી તે સંન્યાસ્રમ પર્વતના પગે છે. જે પગે વાંચી જોતાં મનુષ્યના વિચારોમાં ફેરફાર કેવી રીતે થાય છે તે સહેજ સમજાઈ આવે છે. આ પુસ્તક સમગ્રમાં રાખવા જેવું છે. **વ્યાયામ.**

સ્વામી રામતીર્થે અનેક તપશ્ચર્યાકારો જે જ્ઞાન સંપાદન કર્યું છે, તે જ્ઞાન અતિ મહત્ત્વ છે. તેઓથી પોતાની પૂર્વની સંકટમય હાલોમાંથી એક કંઈ, એક તત્વજ્ઞાની અને વેદાન્તના મદાન અભ્યાસી થઈ પામ્યા હતા. એવા એક આત્મજ્ઞાની અને ધર્મથી પુરવના જીવનમાંથી આજના જમાનાને ધણું શીખવતું મળે છે. એમના એકેએક ઉપદેશનું જે ખંતથી મનન કરવામાં આવે તો માણસ દુઃખ દારિદ્ર્યમાંથી મુક્ત થઈ, અવિચળ યાન્ત્રિને પામી શકે. એમના અમૂલ્ય ઉપદેશો વાંચીને અમને અત્યંત આનંદ થયો છે **વિવેચક.**

શુજરાતીમાં અનુવાદન એવી સરળ રીતે કરાયું છે કે, મૂળ અંગ્રેજી કરતાં પણ ભેખન શૈલી મં તથા વધુ અસરકારક નિવડી છે. સ્વામી રામતીર્થનાં લેકચરો કે જેથી અમેરિકન તથા વિદેશીઓ વિનં તરફ આકર્ષાયા છે, અને તેના ધરણથી હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રોના અભ્યાસ તરફ તેમની પ્રીતિ વ ળે તે લેકચરો એજ ધર્મના જન્મથી અભ્યાસીઓને હમેશાં મનનીય તથા માનનીય છે, એમ કહી માં થઈને બીલકલ્પ રચાન નથી. **સારસંગ.**

તેમની ઉત્તમ બાવનાઓ વાંચતાં અંતઃકરણમાં એક પ્રકારનો વિશ્વશ્રદ્ધ આનંદ પ્રકટ થાય િ ધુમ્કનાર દરેક સ્ત્રી પુરુષે સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશ અવરખ વાંચવા જોઈએ. **ચંદ્રપ્રકાશ**

બૃહદ્ ગ્રંથમાળાદ્વારા સ્વરૂપમૂલ્યે નિકળેલા ઉત્તમ ગ્રંથો.

૧ x શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ ગીતા. (૫૯ ૫૫૦)	રૂ. ૨)
૨ x શ્રીમદ્ ભાગવત ભાષાંતર. (૫૯ ૧૧૦૦)	રૂ. ૨)
૩ શ્રી શિવાજી છત્રપતિ. (૫૯ ૩૫૦)	૩. ૧૧; રૂ. ૨૫૦૦ ૨. ૦૧૧
૪ રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ-અંશ ૧ ભા. (૫૯ ૮૦૦)	રૂ. ૨૧૧; રૂ. ૨૫૦૦ ૨. ૨)
૫ x અપાર્થભિષક અથવા હિંદુસ્થાનનો વૈદ્યસાહ. (૫૯ ૭૦૦)	રૂ. ૨)
૬ સ્વામી રામતીર્થ-અંશ ૧ ભા. (ભાગ ૧ થી ૫) (૫૯ ૪૦૦)	રૂ. ૧૧૧
૭ x શાન્તિપર્વ-મહાભારતનું. (૫૯ ૮૫૦)	રૂ. ૨૧૧
૮ શ્રી યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ-ભાગ ૧ ભા. પાંચ પ્રકરણ. (૫૯ ૯૪૦)	રૂ. ૩)
૯ ભગવતી ભાગવત-અથવા દેવી ભાગવત. (૫૯ ૯૫૦)	રૂ. ૨૧૧
૧૦ શ્રી યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ-ભાગ ૨ ભા. નિર્વાણ પ્રકરણ. (૫૯ ૧૦૮૫)	રૂ. ૩)
૧૧ શ્રી હાસ્યોદ્-રામદાસ સ્વામીજી. (૫૯ ૪૦૦)	રૂ. ૧૧
૧૨ સ્વામી રામતીર્થ-અંશ ૨ ભા. ભાગ ૬ થી ૯ (આ ગ્રંથ પોતેજ. ૫૯ ૫૦૦)	રૂ. ૨)

આમાંનાં x આની નિશાનીવાળાં પુસ્તકો હવે મળતાં નથી. ફરી છપાવેથી ખર્ચર અપાશે.

વાસ્તવિક રામાયણ તથા મહાભારતના ભાગો પણ બહાર પડેથી ખર્ચર અપાશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલય-મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ.

આ સંસ્થાનાં પુસ્તકો મળવાનાં મુખ્ય સ્થળ.

મુંબઈ—સસ્તું સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલય, ડૉ. કાલ્યાણીચંદ્ર, બાંગ્લાડીને નાકે, હાથીનીસ્ટીંગ, બ્રોન્કે બાજે.

અમદાવાદ—સસ્તું સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલયની શાખા, ડૉ. જય દરવાજા બહાર નદીને રસ્તે.

નીચેનાં સ્થળોએથી રસ્તા ખર્ચ જોગી વધુ કિંમતે મળશે.

મુરેલ—મુંબઈ રમનદાસ નારણલાલ ડૉ. નાજીનદ.

વગદરા—મુંબઈ મોહનલાલ મનમુખરામ ડૉ. લટ્ટીપુરા.

ભરૂચ—મુંબઈ અર્પણ ડૉ. કોતોપોર.

ભાવનગર—મુંબઈ અમલુલ્લાહીન આદમજી.

રાજકોટ—મુંબઈ અરવિર મેષજી ડૉ. પરામજી.

કોટકોટ—મુંબઈ જોશલાલ મનમુખરામ ડૉ. બાજીરમ.

નડિયાદ—મુંબઈ જોશલાલ મેષજી ડૉ. અમદાવાદી બાજીરમ.

સુદિપત.

ક્રમ	ભીંગી.	આજીવન	મીત્ર.
૧૦૦	૧૫	૧૫ ૧૨ ૩	૧૫ ૧૨ ૩
૧૦૦	૧૨	૧૨ ૧૨	૧૨ ૧૨ ૩
૧૦૦	૨૩	૨૩ ૨૩ ૨૩ ૩	૨૩ ૨૩ ૩ ૩ ૩
૨૦	૫	૫ ૫	૫ ૫
૨૦	૧૫	૧૫ ૧	૧૫ ૧
૩૦	૧૫	૧૫ ૧	૧૫ ૧
૪૦	૧૩	૧૩ ૧ ૧ ૧	૧૩ ૧ ૧ ૧ ૧
૫૦	૧	૧ ૧ ૧	૧ ૧ ૧
૬૦	૬	૬ ૬ ૬ ૬	૬ ૬ ૬
૭૦	૬	૬ ૬	૬ ૬
૮૦	૧	૧ ૧ ૧ ૧ ૧	૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
૯૦	૧૬	૧૬ ૬	૧૬ ૬ ૬
૧૦૦	૩૫	૩૫ ૩૫	૩૫ ૩૫ ૩
૧૧૦	૨	૨ ૨ ૨	૨ ૨ ૨
૧૨૦	૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨
૧૩૦	૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨
૧૪૦	૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦
૧૫૦	૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦
૧૬૦	૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦
૧૭૦	૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦
૧૮૦	૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦
૧૯૦	૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦
૨૦૦	૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦	૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦ ૨૦

આ સુદિપતનું મૂલ્ય તથા મુદત.

નિવેદન આ આવૃત્તિનું.

સ્વામી સમલીયન્તઃ સદુપદેશને કીર્તયી પાંચ ભાગ સુધીને પહેલે અંચ નિકળ્યા પછી તેના જાણીતા ભાગે પણ જોવીજ રીતે એટલા પુસ્તક રૂપે બહાર પાડવાની જાહેરાતી માગણી થયા કરી છે; જેથી જાણે તે પાંચક અધુરોની સેવામાં રજુ થાય છે.

સ્વામી સમલીયન્તઃ પાંચે ભાગોની પાંચ પાંચ હજાર પ્રત વિવિધવ્રતમાન્યદ્વારા બહાર પડેલી હોવા છતાં તેના કોઈ સંબંધરૂપ પહેલાં અંચની ઉપરઉપરી બે પુનરાવૃત્તિઓ નિકળી ચુકી અને હુકે સમયમાં ત્રીજી આવૃત્તિ પણ છપાવવીજ પડ્યો. આ પ્રમાણે તેને હાથેહાથ ઉપર થયા કરશે, એ સમસ્વામીન્તઃ ઉપદેશોની અસામાન્યતા જોતાં સ્વાભાવિકજ છે. અતઃ ઉપરને ઉપરને આ ત્રીજા અંચની સવેગથીજ આર હજાર પ્રત છપાવવામાં આવી છે.

પહેલાં અંચની પેઠે આ અંચમાં પણ જનનું સંશોધન કરવામાં આવ્યું છે.

તથા વર્ષમાં પહેલાં અંચ નિકળ્યા પછીથી પણ કાગળો અને પૂર્ણ વર્ષોની ટ્રોંપવારી વધતી રહી છે; પરંતુ આને માટેના વચાનક કાગળો વહેરે પહેલાં ભાગની સંધેજ ૧૯૭૩ ના વર્ષમાં લઈ ૧૯૭૪ હવે જોરદે આ ભાગનું મૂલ્ય પણ પહેલાં ભાગના પ્રમાણમાંજ રહી રહ્યું છે.

પનનેશ, વિ. સં. ૧૯૭૪.

મંત્રી

લોપા દત્તા અને તીર્થરામજીના પિતા ગોસ્વામી હીરાનંદજીએ એમને ભગવતજીની દેખરેખ નીચે રાખેલા દત્તા તેથી ભગવતજી એમના રક્ષક (વાલી) દત્તા. એ કારણથી ભગવતજી ચરિત તીર્થરામજીના ચરિત સાથે એટલું તો નિઃશંકથી છે કે એમનું હુંકું જીવન-જાતિ સખીને આ સાથે જોડતું હોયત માન્યું છે. મીઠાન નારાયણ સ્વામીના હું પોતાના પુત્રકમાં વિભાજીને સખામેય આમ ઉપરથી આ હજીવ લીધી છે.

૬. સ. ૧૮૮૧ થી એટલે કે પોતાની ભગવત આરંભ વર્ષની ઉમ્મરથી તે ૪. સ. ૧૯૦૦ સુધી એટલે સંન્યાસ લીધે તે પહેલાંનાં પત્રો પ્રથમ વિભાગમાં છે. વળી એ સર્વ પત્રો એકજ ભક્તિ પરત્વેનાં દોષ એનો પાસપાસ સંજોગ તથાસત્તાં એ એક પ્રકારનું સ્વામી રામનું આત્મચરિત છે. આમ એક રીતે તો એ પત્રો સ્વામી રામનાં નદિ જલ ગોસ્વામી તીર્થરામનાં છે.

દ્વિતીય વિભાગનાં પત્રો જુદા. યોગ્ય છે; એમાંનાં ધર્મોપદેશો તો અમેરિકાના ઝંઝરજી દિગ્ગોપતિ સખામેય છે. ત્યાંના સદાચ ભક્તોને સ્વામીજીએ સર્વાંગન, ચંપા, કમલા, ગિરિજા, આદિ અર્ચનાઓ આપ્યાં હતાં, અને જગન્નરદાસમાં પણ એમ નાથોનો ઉપદેશ કરતા હતા. એ આ પત્રોમાં જગન્નર આરે છે. આ પત્રો ધર્મોપદેશ અભિનય નહિ, પણ સામાજિક છે; તેમજ તેથી સાથે એમ વિભાગમાં કેટલાંક દિગ્ગોપતિ દરેકનાં વર્ણનો છે; એ વર્ણનો સામાજિક વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધિ મળે મેકડી અપાતાં હતાં, શા તે દોષ પરમ ભક્તને તેનો આસ્વાદ ચખાડવા રવાના થતાં હતાં. એ ભૂમિ પણ તેથી જરૂર જણી આ સાથેજ સમિધ થઈ છે.*

પ્રથમ વિભાગનાં પત્રોનાં રક્ષક, જાણ, દેલી, તેમજ અનુપ્રધાનરે વિરિય વિવેચન કરવા જતાં તો સ્વામી રામની જીવનકથા પર ઉતરી પડ્યું તેનું છે; પરંતુ એ વિષય નિરાશો દોષથી, આશરે એ પત્રો એટલુંજ કહેવાનું કે-એ પત્રોની બાજુ જુદા સરસ છે; એ બદલાંતર હુંકારથી છે અને જુગ હુંકારી સારથતા સાચવવા જન્મે તેટલો પ્રયત્ન કર્યો છે. આપના રક્ષક ગોસ્વામીને કામિયુ એ રુપક સાથે પણ એનાં ને મુખ્ય કારણ છે.

(૧) એ પત્રો ભગવત પદ્યસમજ સખેલી છે કે જેઓને ઉચ્ચ સરસની બાજુ યાન નડેતું, તેથી સ્વામી રામને સર્વ હજીવ જુદા સરસ અને સખે આમ આપ્યાં પણ સખી જાતી હતી.

(૨) એમાં કેટલાંક નિર્દેશ વર્ણનો છે એમ પણ વધુ વાચકોને લાગશે; પણ સખાધન એ-હુંકાર છે કે ભગવત પદ્યસમજ એમના ગુરુ અને વાલી હતા. કાઠોરમાં રહેતાં મુદ્દજીવનનાં જુદા પ્રકારનું એમની પાસે નિરેલ કરી એમને નિરાશજી કરવાની રેવ હતી, તેથી એવા કેટલુંક પ્રયત્ન સખે સખાલી જાણ કેવલ સરસ દોષ એ રાખવાના છે.

સુરેખ વાંચક જુદાએ મદદી સખા અપ્રતિમ દિગ્ગોપતિ વધાર્યું લાગ છે, એથી મુનેચ્છે રક્ષક આ લાગત.

સ્નેહરસોતિ.

* આ અપ્રતિમ આ વર્ણનો પત્રો-૮ ઉપર નદિ આપનાં જુદા પ્રકાર રક્ષક પત્રોની બાજુ આપ્યાં છે. જાણી.

પવિત્ર હિમાલય.

સમુદ્રપટથી શુભારે ૭૦૦૦ ફીટ ઉંચે સિમલા, અને તેમાં પણ અધી માઈતની ચડાઈએ આ ટેકરી. હિંદુઓનો પ્રાચીન કમજોડીબા; અંગ્રેજ લોકની અર્ચોચીન પ્રેરણેકટહિલ.

પર્વતભૂમિ ! માનવભૂમિ ! માતૃભૂમિ ! જન્મભૂમિ ! થોડાં ગળ્યાંગાંઠયાં વળે થયાં માનવ કલાથી અંધારેલાં, ટૂંકી બુદ્ધિનાં ચિહ્ન જેવાં જૂંપડાં એ માતૃભૂમિ ! કે આ પ્રકૃતિએ રચેલાં અને રસેલાં, તત્ત્વવેત્તા ધર્મશોધક ઋષિમુનિઓએ સેવેલાં કલાપૂર્ણ, સૌંદર્યપૂર્ણ પર્વતમન્દિર એ માતૃભૂમિ ?

ધર્મના સાધક આર્ય ! પ્રવૃત્તિની પૂજા પૂર્ણ કરી, વાનપ્રસ્થાશ્રમની સાધના અને નિવૃત્તિના સેવન માટે તો તારે અહિં માતૃભૂમિમાં જ વળવું જોઈએ. ધર્મવીર બન્યું ! આત્મન ! અહીંજ અંતિમ આશ્રમોનાં કર્મધર્મની સિદ્ધિ, અહીં જ ઇષ્ટપ્રાપ્તિ, ભગવન !

સિમલા ! કલાપૂર્ણ ભવ્ય સિમલા ! પ્રકૃતિને પ્રવૃત્ત કરવા મથતા નિવૃત્ત કર્મવીરોનું નિવાસસ્થાન. સમસ્ત હિંદુસ્થાનનો કાર્યભાર કરતી દેવી પ્રિટન સત્તાના સર્વોપરિ વીરને નીતિ અને ન્યાયનાં ચિન્તન અને તુલના કરવા આ ભૂમિ જ અનુકૂળ છે. આ શાન્તિજ વાસ્તવિક છે. કુશળ પ્રિટન બુદ્ધિ ! કલા અને કૌશલ્યની તું અજૂત ઉપાસક છે.

પ્રકૃતિને પણ ઘડીભર લગવવા પ્રયત્ન કરતા, માનવ કલાના અપ્રતિમ આદર્શરૂપ; સમસ્ત હિંદુસ્થાનના ઉપરિ અધિકારીઓના છૂટાછવાયા, રંગબેરંગી, રમણીય, ઓક અને દેવદાર-વનમાં દર્યાદર્ય, ઘેઘમંડળની ઘડી ઘડી મધુર રીતલ છાયા પામતા, ભવ્ય, રમ્ય પ્રાસાદો.

આ ટેકરીના અર્ધ ઘેરાવને વૌંટી લેતી, કલાકના દરેક માઈલ જ માત્ર જોડળગાયની ચાલ ચાલતી, કાલકાથી સિમલા સુધી ઉંચે અને ઉંચે ચઢતી આવતી, ઊર્ધ્વગામિની, ચાલ-કનાં રમકડા જેવી રેલ્વેલેન.

આ અને અનેક આવી માનવ કલાની મહત્તા ! અજુત સાહસિક પરાક્રમ દાખવતી દેવી શક્તિની ચમત્કૃતિ ! દિગ્વિજયની પતાકા ઉરાડતી કર્મમાર્ગની સિદ્ધિ !

પણ અહો ! મીઠી પ્રકૃતિ ! બહાવી માતા ! પ્રભુતાની પ્રતિકૃતિ ! પ્રેમ, સૌંદર્ય અને શાન્તિની છાયા ! ત્હારામાં શું નથી ? કલા નથી ? સાહસ નથી ? શક્તિ નથી ? દિવ્ય ભાવ નથી ? પ્રભુતા નથી ? ચમત્કાર નથી ? કયો મહત્તા નથી ? ઓ મહાન આત્મરૂપ ! આત્મ-છાયા ! આત્મધ્વનિ ! તું હું એકરૂપરૂપ.

પણે વાદળ ચઢડયું; છવાયું; વધારે પ્રસર્યું; અહીંતહીં ધૂમતું ઘોરો કાળ સૂર્યના પ્રતાપી તેજને નીચેની ભૂમિથી અદૃશ્ય રાખે છે; શું આવાજ અજ્ઞાનની છાયા મનુષ્યજીવનમાં નથી આવતી ? મનુષ્યમાં અધર્મરૂપે નથી પ્રતીત થતી ?

આવ, ઓ આત્મવત્ રક્ષિતભંડાર રવિરાજ ! ઓ પ્રકાશ ! ઓ જ્ઞાન ! એ જ્ઞાનપ્રતાપથી જ એ અધિકાર, એ અધર્મ, એ વાદળનો ક્ષણિક કાળનો પડો દૂર. પુનઃ એ જ ભૂમિ ! એ જ પ્રકાશ ! એ જ પ્રકૃતિ ! એ જ આત્મદર્શન ! એ જ પ્રજ્ઞા ! હા !

યુગેથી વિરાજતા બ્રહ્મવેતાના ચિત્ત જેવા સ્થિર, ઉદારતા જેવા વિશાળ, પ્રેમ જેવા સૌંદર્યપૂર્ણ, કૌમળતા જેવા આર્દ્ર, રસિકતા જેવા ચમત્કૃત, ભવ્યતા જેવા મહાન, અને પ્રભુતા

જેવા પરિપૂર્ણ થઈને. જુદાને રસ પામીને ભૂમિભાવને ગેળે આગોટતી, હીલી હીલોતરી-
નીવવર્ણી સાદી પહેરેલી નવપૂર્ણાં નિર્મળ પ્રેમ, સંદર્ભ અને ઉત્સાહ જેવા ઉદ્ઘાસપૂર્ણ મિશ્રિતજ.

હી હી તપ તપતાં, હતાસખીના આલિંગનથી પ્રેમાદૃત પામતાં, એક, ચીક અને
દેવદાસ આદિનાં પૂલપ્રધાન વૃક્ષોની વિનય-ભાવના. રોમેરી, જરણગુ, અંજીર આદિ વનફલોના
મીઠા અને માધુર્યભર્યા પ્રસાદ. મહામાયા પ્રકૃતિ અને મહાપુરુષ સૂર્યભગવાનને પૂછી પૂછી
ખીલતાં નાનારંગી વનકુમુદોનું અર્ધપ્રદાન, આમ અંતરમાં ભવિષ્ય પાડતી તે શારીરિક પ્રકૃ-
તિની સાથે અભિન્ન ભાવ રમતી વનસંદર્ભની હીલ, પ્રકૃતિનું રસપાન.

વેદક યુગનું જ્ઞાન કરાવતાં, પર્વતોની ખીણમાં અને ઉચે, ઝરણાંનાં ગાનપાન અને યોગ
કેદરમાં કોતરી કાઢેલાં હીલાં ખેતરોને પોપણે પડેલાં, જીવનને અવરજવર ખાન-પાન વસ્તુ-
જોષી જ તૃપ્તિ પામતાં, કૃષિકર્મ અને તેમનાં અતિથિને આદર આપતાં કુંપડાં, અડા ! એમનાં
અર્ધદુન્ય પણ ભવિષ્યક સંગીતમિશ્ર નિર્મળ મંત્રોની હેલિ !

સર્પની ઉતારેલી કાંચની જેવી અતિશય દૂર પણ દૃષ્ટિસમીપ જોતી પડેલી દૂધના દેહ
જેવી, શીરસાગરનેજ મગવા જતી હોય તેમ એનું જ સ્વરૂપ ધારણ કરતી, આગળ છતાં
આત્મરૂપ જોઈ સિંધુમાં એકતા પામતી સરિતા સતતજ. પ્રેમનો એ નિર્મળ પ્રવાહ, એ
જોતો અને જોતો વિશ્વને વિષયો અને ભાંજવતો વસ્તુભાવના અંતરસ્યને એકરૂપ કરતો
પ્રીતિરૂપ જોઈ સતતજની પેઠે, એની પ્રતિપ્રીતિરૂપે, એ જ સ્વરૂપે અંતરમાં જોતો પ્રેમ-
પ્રવાહ; એ અમૃતપાન !

પાસેજ અહીં ઉપર આર્યવીર પૃથુરાજની અડમ મદાએ સ્થાપેલ એના દુહવની સંપત્તિ
જેવું, એની અચળ શક્તિ જેવું જ અત્યારમુખી રિધર રહેલું ભગવતી કમળાદેવીનું જ્ઞાનું પણ
ભક્તિની વિશાળ વ્યાપકતા દાખવતું મંદિર.

ત્રીય વર્ષથી, ધૈર્યશીલ, કર્મશીલ, તપશીલ રહી પૂલ કરતા, એ પેદાના મદા ભક્તિ અને
વીર્યને પ્રેરણા રાખતા, એની ભક્તિને ચિરમયાથી બનાવતા આ એકાશી વર્ષના વૃદ્ધ પૂજારીની
એ દેવીની સેવા.

માનવ જડતાને ચેતન્ય બનાવતી, દુહવને હલમલાથી ભક્તિનું ઝરણું પાતી, એ ભક્તિ-
માંથી ચિત્તની રિધરતા અર્ધી સમાધિમાં પ્રેરતી, એ દેવી ઉપસક સેવકની મદા અને ઉત્સાહ
ભરી મહામાયા જગદંબાની આરતિ ! આત્મરતિ !

મનુષ્યને નિદ્રાકાળે પણ જાગૃતિ શીખવતો હોય અને આમને આમ રાત્રિમાં ડિન અને
ડિનમાં રાત્રિનો સમગ્ર શીખવી કાળને જીતવો છે એવી ભાવના પ્રેરતો, સર્વકાળ એક જ
સમધિસ્ય સ્થિતિની પ્રેરણા ઉઠાડતો અદ્ભુત ગર્જનાભર્યા જ્ઞાનરૂપ શોખભવિ !

જગતને આરંભ કરતું નીચેની ખીણમાંથી ઉઠતું આકાશચક્ર મેઘમંડળ, ઉપર સ્થિત
કાલન્ટ પડક જેવું, મેઘમંડળની વિસ્તૃતિ જેવું, નિર્મળતાના મહાસાગર જેવું એવું જ આકાશ.
એની વચમાં આ આકાશમેવના કેકમાં આત્મવત્, સંપુરણત્, આ સર્વમય ટેકરીપર સમા-
ધિસ્ય આ ટરીર !

પણે પશ્ચિમમાં, માનવીને તાકાલાવાની પેઠે સુખદુઃખઆદિ દ્વંદ્વોના પાક શિખરતા, અસ્ત
જમતા સૂર્યની લાલી ! જગતના કેકથી વિમુખ-વિમુદ્ધ, નિર્મળ જ્ઞાનસ્વરૂપ સંન્યાસ યજ્ઞના
અગ્નિની જ્વાલા જેવો, એ લાલીને સમ્પ્રદાનન સ્વરૂપ જ્ઞાનો કાષાય રંગ; ઝ !

૧૧ જુલાઈ ૧૯૧૨.

ગોરેપેક દિલ; સિમલા.

“ સ્નેહઅર્પિત. ”

અનુક્રમણિકા.

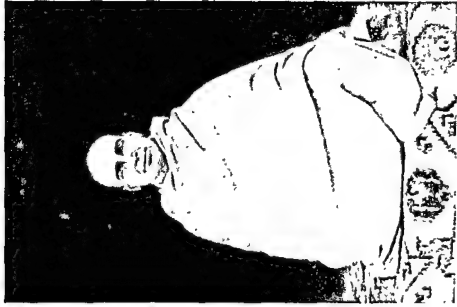
વિષય	પૃથ્થક
૧ ઉપાસના	૧
૨ સર્વ ધર્મના પૂર્ણ કરવાનો માર્ગ	૨૬
૩ અનંત જીવનનો વિષય	૩૯
૪ ત્રિગુણી આધ્યાત્મિક શક્તિ... ..	૫૫
૫ મોક્ષીયનો દંડ	૭૬
૬ મનની સ્થિરતા	૮૯
૭ વેદાન્ત... ..	૧૦૧
૮ હું પ્રકાશ સ્વરૂપ છું	૧૦૪
૯ આત્મકેન્દ્રમાં સ્થિરતા	૧૧૩
૧૦ સોપાન	૧૧૬
૧૧ વેદાન્ત અને સમીતીવાદ	૧૨૦
૧૨ આત્મ વિકાસ	૧૨૩
૧૩ અદ્વૈત અને દ્વૈતનું સમ્મેલન	૧૩૫
૧૪ વેદાન્તના કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તર	૧૪૮
૧૫ માયા અથવા જગત કપારે અને શા માટે ?	૧૬૬
૧૬ આત્મ સાક્ષાત્કાર સંબંધી સૂચના	૧૮૨
૧૭ શ્રદ્ધાશ્રય અને આત્મસાક્ષાત્કાર	૧૮૮
૧૮ તમારા કુર્બુખ શી રીતે સુખી કરવા ?	૧૯૫
૧૯ પૈનાદિક જીવન અને મોક્ષ	૨૧૧
૨૦ આરણ્યક	૨૨૫
૨૧ જગતનો પ્રારંભ કાગ કયો ?	૨૩૫
૨૨ પ્રશ્નોત્તર	૨૪૨
૨૩ પ્રાણાયામ	૨૫૩
૨૪ દુઃખમાંથી મુક્તિમાં	૨૬૪
૨૫ મૂર્તિનાશાત્ર અને વેદાન્ત	૨૮૩
૨૬ પ્રત્યક્ષવાદ અને કલ્પનાવાદ... ..	૨૮૭
૨૭ વર્ગમાં પ્રશ્નોત્તર	૨૯૨
૨૮ રામનો સંદેશ	૩૧૫
૨૯ આર્યાવર્તની પ્રાચીન વિન્ધ ક્ષિતિ	૩૨૬
૩૦ સુધરેલા જગતપર દિગ્દુસ્તાનનું આધ્યાત્મિક પ્રભુ	૩૩૬
૩૧ દિગ્દુસ્તાન માટે અમેરિકાનો અપીલ	૩૪૫
૩૨ દિગ્દુસ્તાનનો દરજો	૩૬૯
૩૩ પ્રતિજ્ઞા... ..	૩૭૬

સ્વામી રામતીર્થનાં પત્રો.

૩૪ બ્રહ્મ ધર્મરામનું હુંકે જ્ઞાન	૩૮૫
૩૫ બ્રહ્મ ધર્મરામ ઉપરનાં અર્થાત સન્વાસ લીધા પડેલાં પત્રો	૩૯૦
૩૬ અન્ય સન્ન્યોગી ઉપરનાં પત્રો	૪૬૩

સ્વામી રામતીથલ.

સ્વામી રામતીથલ—નારાયણ સ્વામી મહિત.

સ્વામી રામતીર્થ

અમના સદુપદેશ.

ગ્રંથ ૨ જો.

૧-ઉપાસના.

સામાન્ય વિવેચન.

પુપોધ્યસ્મજ્જુહુરાગમેનો । ધૂપિષ્ઠાં તે નમઃકૃતિં વિધેમ ॥ (શુ. ચતુ. સં.)

“હડે ટેલી બાંકી ચે ચાલકિયાં સખ; રહે હાલ તલવાર એકે આપડી અબ.”

મનને ઈષ્ટદેવમાં ભેડવું એનું નામ ઉપાસના છે. રામદોમમાં રામ રમી રહે, મન અમૃતમાં તૃપ્ત થઈ જાય ને ચિત્ત આનંદમાં મગ્ન બની જાય, એ અવસ્થાનું નામ ઉપાસના છે. ઉપાસનાના ત્રણ પ્રકાર છે; (૧) પથ્થરની શિલાનું ગંગામાં રીતક થવું, (૨) કપડાની દીંગલી (પૂતળી) નું અંદર બહાર પાણીમાં ભીંજી આવું, અને (૩) સાકરના કોકેરનું અંગૂઠાનું બનવું. આને કોઈ ભજન, તો કોઈ ઉપાસના, કોઈ આરાધના, તો કોઈ અનુસંધાન પણ કહે છે. સીધી ને સાદી ભાષામાં કહેતાં ધર્મરત્નું સ્મરણ કરવું એનું નામ ઉપાસના છે.

પણ ખબરદાર ! એ ઉપાસના ભજન ક્યારે કરે તે વિષયમાં નીચલું ગીતાવાક્ય જુદી ન જવાય !

પદયન્દ્રાણ્વન્સપૃષ્ઠાન્નિગ્રજશ્રગ્ગચ્છન્સપન્થસત્ ।

મલપાન્વિમૃગ્મન્યુદ્ધાન્તુન્મિપક્ષિમિપક્ષપિ ॥ ગી. અ. ૫ સ્લો. ૯.

અર્થઃ—દેખતો, સાંભળતો, સ્પર્શ કરતો, સૂંધતો, ખાતો, ચાલતો, સૂતો, જાય છે, બેસતો, ત્યાગતો, ઝડપ કરતો, આંખ ઉઘાડતો અને બંધ કરતો પણ.

અટલ નિયમઃ—વાંચક ! વધારે કહેવામાં શું લાભ ? આટલું જે લખું છું તે આચારમાં મૂકી અજમાવી જુઓ. ગાજતી ન લાગે તો લેખકના હાથ કોપી નાંખજો, છૂલ

© 1914 by the Author

White House, London, 1914

સ્વામી રામતીર્થ

અમના સદુપદેશ.

ગ્રંથ ૨ જો.

૧-ઉપાસના.

સામાન્ય વિવેચન.

પુષ્પોષ્પસ્મરુકુરાણમેનો । ધૂપિણીં તે નવગ્રાંકિં વિપ્રેષ ॥ (સુ. વસુ. સં.)

“ હવે ટેલી ભાંડી જે સ્થાવરોમાં સખ; રહે હવે તવચાર એક જાણી જાણ ”

મનને ઈશ્વરમાં જોડવું એનું નામ ઉપાસના છે. રામરામમાં સખ રમી રહે, મન મમૂતમાં તુમ થઈ જાય ને ચિત્ત જ્ઞાનમાં મગ્ન બની જાય, એ જવચારનું નામ ઉપાસના છે. ઉપાસનાના ત્રણ પ્રકાર છે; (૧) પથ્થરની પિંડનું અંગમાં શીતલ થવું, (૨) કપડાની ટોચથી (પૂતળી) નું જાંઠર બહાર પાડીમાં ભીંજાઈ જવું, અને (૩) સકાંત કાંકરનું મંજરજન બનવું. જાને કેઈ ભવ્ય, તે કેઈ ઉપાસના, કેઈ જલપાન, તે કેઈ અનુષ્ઠાન પણ કહે છે. સીધી ને સારી જાણમાં કહેતાં ધ્યેયનું સ્મરણ કરવું એનું નામ ઉપાસના છે.

પણ જાણતાર ! એ ઉપાસના જાત ક્યારે કરે તે વિષયમાં નીચકું ઝીંટકાસ્ય મૂલી ન જાય !

પદ્મપાન્થુન્નનુનગ્નિમદ્મકાન્તરુપ્તસ્ત્રવન્થમન્ ।

મલપાન્થિમુન્નનુનુનિપાદિવિપદિવિ ॥ ગી. મ. ૫ સ્તો. ૧.

જાણતારો—રોષને, સાંભળેને, રાઈ કરેને, મૂંધેને, ખડેને, સ્વપ્ને, સ્નેહ દેને, ભેટને, ત્યાગને, કદમ્બ કરેને, આંખ ઉઘાડેને અને બધા કરેને પણ.

જાણક નિયમ—સંકા ! ત્યારે કરેલમાં શું કામ ! જાણું ને લખું શું તે જા. સારમાં મૂળી મજામાંથી થયેને. જાણને ન જો ને તે જાણતાર હવે મૂળી નીંખને, હવે

ખેંચી કાઢજો; પણ જરા કાન દબ સાંભળો અને અંતઃકરણનાં ચક્ષુ ઉઘાડીને જોઈ લ્યો. જન્યુ, કુવામાં ફેદકો મારી અહર રહેવા ધારશે તો રહી શકશે, પણ જગતના કોઈ પણ પદાર્થના મોહમાં ફસીને કલેશથી બચવું ધારશે તો તે તદન અસંભવિત છે. સુયોદય થાય છતાં પ્રકાશ ન પડે એમ પણ કદાચિત બને, પણ ચિત્તમાં પવિત્ર ભાવ અને બ્રહ્માનંદ જાગ્યા પછી શક્તિ અને શ્રી આદિ રાણીઓ તમારી પાણીઆરી-દાસી ન બને એ અસંભવિત છે. મિનારાપર ચડીને દાંડી પીઠાવો કે—

સત્યમેવ જયતે નાનુતમ્ । સત્યનોજ જય છે, અસત્યનો નહિ.

સત્ય જ્ઞાનમનન્તં વ્રહ્મ । બ્રહ્મ, સત્યરૂપ, જ્ઞાનરૂપ અને અંતરહિત છે. એ સત્ય શું છે ?

તમેવૈકં જાનથ આત્માનમન્યા વાચો વિમુક્ચ ॥ મુણ્ડક ૦

અર્થ:—એ એકનેજ જાણ, આત્માથી અન્ય વાણીને છોડ.

નાન્યઃ પન્યા વિચિતેષ્યનાય ।

અર્થ:—મુક્તિને માટે આના વિના અન્ય કોઈ માર્ગ નથી.

જ્ઞાત્વા તં મૃત્યુમત્યેતિ નાન્યઃ પન્યા વિમુક્તયે ।

મૃત્યોઃ સ મૃત્યુમાપ્નોતિ ય ઇહ નાનેવ પચ્યતિ ॥

અસન્નેવ સ ભવતિ અસદ્ વ્રહ્મેતિ વેદ ચેત્ ।

અસ્તિ વ્રહ્મેતિ ચેદ્વેદ સન્તમેનં તતો વિદુરિતિ ॥

અર્થ:—તેને જાણવાથીજ મૃત્યુને તરી શકાય છે—મુક્તિ માટે બીજો રસ્તો નથી. એને નહિ જાણનારો પુનઃ પુનઃ જન્મ મરણ પામે છે. બ્રહ્મને અસત્ જાણનાર અસત્ રૂપેજ થાય છે, અને સત્ રૂપે જાણનારને વિદ્વાનો સત્ જાણે છે.

“કલી ન છૂટે પીંડ દુઃખસે”, જિસે બ્રહ્મકા જ્ઞાન નહિ.”

અર્થ:—જેને બ્રહ્મજ્ઞાન નથી, તેનો પીંડ દુઃખમાંથી કદી પણ છૂટતો નથી.

“જ નર રામનામ લિય નાહી, સો નર ખર કુકુર સૂકર સમ વૃથા જિયે જગમાંહી”

અર્થ:—જે મનુષ્ય રામનામ લેતો નથી; તે મનુષ્ય ગધેડા, કૂતરા ને કુકુર સમાન છે. તે જગતમાં વૃથા જીવે છે.

“સૂર મુજન સપૂત સુલક્ષણ શુભિયન શુભ ગરુઆથ

ગિન હરિભજન ઈંદ્રાર્ણવે કે રૂપ તજત નહીં કુદુઆઈ.”

અર્થ:—મનુષ્ય શરીર, સજ્જન, સપૂત, સુલક્ષણ, શુભીજનોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતો હોય; પરંતુ હરિભજન વિના તે ઈંદ્રવરુણના બહારથી શોભીતા પણ અંદરથી કડવા રૂખ જેવો છે.

“સો સંગતિ જલ જાય, કયા નહિ રામડી;

ગિન ખેતીડી બાક, ભલા કિમ કામડી;

જો નયન બેનીર હે, બેનર ભલે હે.”

અર્થ:—જે સંગતમાં રામની કયા નથી, એ સંગત બગી. ખેતરમાં ખેતી ન હોય તો વાડનું શું કામ છે ? જે નયનમાં આંશુ (ધીરનાં વિરહાશુ) નથી એ નયન આંધળાં (બેનર-તેજેરીન) ભલાં છે.

લક્ષ્ય.

આત્માને રચિત રચીત રચમેવ તુ । બુદ્ધિ તુ સારથિં વિદિ મનઃ પ્રગ્રહમેવ ચ ॥ ૧૪૦
અર્થ:-આત્માને રચનો રચાતી જાણ; શરીરને રચ જાણ; બુદ્ધિને સારથિ જાણ; અને મનને લગામ જાણ.

“જીવાત્માને શરીરરૂપી રચમાં બેસીને બુદ્ધિરૂપી હાંકનારદ્રાણ, મનની લગામથી, ઇદ્રિ-રૂપી યોગને હાંકતાં હાંકતાં ક્યાં જવું છે ?”

“વિષ્ણોઃ પરમં પદમ્ ।”

લક્ષ્ય તો પ્રાપ્તતત્ત્વ છે; પ્રાપ્ત સાધનાત્કાર વિના સરવાળું નથી. અનાત્મદષ્ટિ દુઃખરૂપ છે. બ્રાહ્મ જગતમાં સ્નેહ, મોહ ઇત્યાદિને ઉત્સાહપૂર્વક રાખે છે; પણ ભાઈ! કાળા સાપને જો-જામાં દૂધ પાછને પાણે છે. સત્ય સ્વરૂપ તે પરમાત્માને છેડીને અન્ય વિચારને મનમાં સંપન્ન કરતાં દુઃખમાં પિસ્તોલ કાં નથી મારતા ? ક્યાં મુખી માર્ગમાં તબૂ નાળતા મુકામ કરતા રહેશે ? ક્યાં મુખી રસ્તામાં પોતેજાગત ચાખ્યા કરશે ? આ સંસારરૂપી ધર્મશાળામાં હર જગ્યાએ ભોજનસામગ્રી તૈયાર કરીને કોઈ ખાતું નથી ! આગમ જોઈતો હોય તો ચાલો રામના ધામમાં.

ઉપાસનાની આવશ્યકતા.

યસ્ત્વવિજ્ઞાનવાન્ ભવત્યયુક્તેન મનસા સદા । તસ્યેન્દ્રિયાણ્યવશ્યાનિ દુષ્ટાશ્ચા ઇવ સારથેઃ ॥ ૧૪૦

અર્થ:-જો અવિવેકી હોય છે, તેનું મન સદા એકમતારહિત હોય છે. સારથિના દુષ્ટ અશ્વોની પેઠે તેની ઇદ્રિયો અવશ્ય તેને વિષયોના ખાણમાં નાખે છે.

વિજ્ઞાનરહિત અયુક્ત મનવાળાની ઇદ્રિયો, વિવશ-તોફાની યોગની પેઠે રથ, સારથી, અને બેસનાર સર્વને એવા ખાણમાં ઘસડી નાંખે છે, કે જ્યાં રડી રડીને દુઃખી થવાનું જ હોય છે. જો આ જન્મ-મરણના ચેર ચેરવમાંથી બચવું ઇષ્ટ લાગતું હોય તો ઇદ્રિયરૂપી યો-ગને કેળવવા અને સીધે રસ્તે ચલાવવા માટે યમનિયમની આવશ્યકતા છે.

હાજો ચલ કરો, પણ જો તમારો સારથિ ઝાંખી ઝાંખેવાળો કે કાણો હશે તો તમે કાદવમાં પડશો, રેતીમાં ફેંજાશો, ખાણમાં પડશો, અકાશમાં ફેંજાશો, હજારો ફેંજાશો ને ચીડ્યા કરશો. બ્યાવહારિક બુદ્ધિ-સંસારમાં આસક્તિવાળી બુદ્ધિ-એ એવોજ સારથિ છે. તેવી બુદ્ધિને સારથિ બનાવવી એમાં તો દુઃખપ્રાપ્તિજ છે. વિજ્ય તો એમાં છે કે તમારી મનરૂપી ક્રમ-મને મૂકે શ્રીકૃષ્ણના હાથમાં; બસ, પછી જરાયે બીતિ નથી. આ સંસારરૂપી કુરુક્ષેત્રમાં એ સારથિ વિજ્યથી યથાર્થ નીકળશે. રથ હાંકવામાં તો એજ પ્રસિદ્ધ અને પ્રવીણ યદ્યદ્ધિ છે; એજ મહાન ઉસ્તાદ છે. રથ, યોગ, અને લગામ એજ હરિને સોંપવાનાં; એની પદ્મે મૂક-વાનાં છે; જીવો ગીતાદ્રાણ શ્રીકૃષ્ણને અવાજ સંભળ્ય છે કે:-

સર્વર્થમાન્વિરત્યજ્ય મામકં શરણં પ્રજ । અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષવિપ્પામિ મા શુભઃ । ન. સ્તી.

અર્થ:-સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરીને મારા એકલાનું શરણ લે. હું તને સર્વ પાપોનો મોક્ષ આપીશ.

સંગાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે ॥ ય. સ્તી.

અર્થ:—સંજથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે; કામથી ક્રોધ પેદા થાય છે.

.વાવાઝેકામાં જલમાં પડેલા તુંગાની જે ગતિ થાય છે; તેવીજ ગતિ કામના અને વિષયવાસનામાં પડેલા મનુષ્યની થાય છે. વિષયસંગ સર્વદા અનર્થહેતુ છે, અને એ રોગતિ-વારણ માટે આપધ (ઉપાસના; આત્માનુસધાન) ન યોજાય તો એવી આત્મહત્યાને બહે અવશ્ય—

અમૂર્યા નામ તે લોકા અન્યેન તપસાદૃતાઃ ॥ ર્શ. ૩૫.

અર્થ:—અધિકારથી આદૃત, પ્રસિદ્ધ અમૂર્ય લોક મળે તેમ છે.

.કે ત્યાં દારૂણ દુઃખ સહેવાં પડે છે. તમને કાંટામાં પડવાથીજ પરમેશ્વર યાદ આવતો હોય અને સંસારના કામધંધામાં આસક્ત રહેવાથી રામને ભૂલી જતા હો તે હે મિત્ર ! ઝટપટ તમારા શરીરને દુઃખરૂપી તીવ્ર કંટકમાં ફેંકી દો એટલે એ દુઃખને પહાને પણ એ પ્રિયતમનું સ્મરણ થયે. આમ કરીને છાનું છાનું રોવાનું, મનમાં યુગ્મવાનું, હેયું બાળવાનું ને એકલા દાંત કચડવાનું પણ અવશ્ય લાભકારક થયે.

ઉપાસનાના બે પ્રકાર.

(૧) પ્રતીક અને (૨) અહંબ્રહ્મ.

પ્રતીક ઉપાસનામાં બહારના પદાર્થમાંથી પદાર્થરૂપિને લોપ કરી ઈશ્વરરૂપિ કરવાની છે. અહંબ્રહ્મ ઉપાસનામાં આપણી અંદર જે અહંતા-મમતા કંઈપી રાખી છે તેનો અંત લાવીને ઉછેર છોડીને સર્વત્ર બ્રહ્મજ દેખવાનું છે. જે બહારની ભૂતિનેજ સત્ય માને અને તેમાં ઈશ્વરની કલ્પના ન થઈ શકે, તો તે ઈશ્વરોપાસના નહિ પણ જડપૂજા (બૂત પરસ્તી) જ છે ! એટલે માટેજ બ્યાસ ભગવાને, બ્રહ્મભીમાંસાના અધ્યાય ૪, પાદ ૧, સૂત્ર ૫ માં આજ્ઞા આપી છે કે

બ્રહ્મદૃષ્ટિરુત્કર્ષાત્ ॥

અર્થોત્-પ્રતીકમાં બ્રહ્મદૃષ્ટિ કરાય તોજ ઉન્નતિ છે; માટે બ્રહ્મમાં પ્રતીક ભાવના ન કરે. અહંબ્રહ્મ ઉપાસનાના સંબંધમાં એમ લખ્યું છે કે:-

આત્મેતિ તૂપગચ્છતિ ગ્રાહયન્તિ ચ ॥ બ્રહ્મમીમાંસા ૪.૧.૨.

અર્થોત્-બ્રહ્મ એજ પોતાનો આત્મા, એમ વારંવાર ચિન્તન કર્યો કરે.

વેદનો આજ મત અને આજ ઉપદેશ છે. આ બંને પ્રકારની ઉપાસનામાં અભિપ્રાય અને લક્ષ્ય એકજ છે. ત્યારે એ લક્ષ્ય શું ?

સર્વં સ્વદિવદં બ્રહ્મ તજ્જલાનિતિ શાન્ત ઉપાસીત । છાન્દોગ્ય૦

અર્થ:—સર્વ બ્રહ્મમય છે; તેમાંથીજ સર્વની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય છે; માટે શાન્ત થઈ તેનીજ ઉપાસના કરવી, અર્થોત્ શાન્તચિત્તથી અંદર અને બહાર બ્રહ્મજ જોવું.

અયં સ્વલુ રુતુમયઃ પુરુષઃ । છાન્દોગ્યોપનિષદ્.

અર્થ:—આજસ પોતાની ઈચ્છાને બનેલો છે; એટલે કે માણસ જેવા વિચાર અને ચિન્તન કરે છે તેવો તે પોતે અવશ્ય બની જાય છે. તો પછી બ્રહ્મ ચિન્તનજ કાં ન કરવું ? એટલે કે પોતે પોતાને બ્રહ્મરૂપ કાં ન દેખવું ? શ્રુતિનું વચન છે કે:-બ્રહ્મવિદ્ બ્રહ્મિય મયતિ । બ્રહ્મને જાણે તે બ્રહ્મજ બને છે.

અહંબદ્ધ અને પ્રતીક બંને પ્રકારની ઉપાસનામાં નામરૂપમય સંસારને ઉઘાડી દેવાનો હેતુ છે; કાયમ સખવાનો નહિ. જળ પ્રદ્ધ છે, રથજ પ્રદ્ધ છે, પવન પ્રદ્ધ છે, આકાશ પ્રદ્ધ છે, ગંગા પ્રદ્ધ છે, દત્તાત્રિ પ્રતીક ઉપાસનાનાં રૂપદર્શન વાક્યોમાં જળ, રથજ, પવન, આકાશ આદિની સાથે પ્રદ્ધને ભેડી દેવાનું નથી; જેમકે “ સર્પ કાળો છે. ” તેમાં સર્પ પણ છે ને કાળો રંગ પણ છે; પરંતુ અહીંતો હેતુ બાધ સમાનાધિકરણનો છે. (metaphysical view) દૃષ્ટાંતતરિકે કોઈ ક્ષાંતિવાળાને કહીએ કે આ સર્પ તો રજ્જુ છે; તેમાં રજ્જુ એ કાળા રંગની પેઠે સપની સાથે સમાન સત્તાવાળો નથી; એજ ભાવના છે. એજ પ્રમાણે આવી ઉપાસના તો એ છે કે જળનું સ્વરૂપ દૃષ્ટિમાંજ ન રહે, રથદરૂપ પવન પણ દૃષ્ટિમાં ન રહે, અને માત્ર પ્રદ્ધસત્તાનુંજ જ્ઞાન રહે; પ્રતિમામાંથી પ્રતિમાપણું ઉઠી જાય ને તેમાં ચૈતન્યસ્વરૂપ લગવાનનીજ ઝાંખી થાય. જેમ કોઈ પ્રેમમત્ત ઘાયલને પોતાના પ્રેમપાત્રનું પત્ર મળે છે ત્યારે દૃષ્ટિમાં પ્રિયતમનું સ્વરૂપજ રમી રહે છે; એ જાણને પત્રદર્શન રહેનુંજ નથી. (ગોપીઓ ઉદ્ભવને કહે છે કે, આ યત્રિશ ક્યાં રાખવી ? છાતીપર રાખોએ તો છાતી ભગી જાય; આંખોપર મૂકોએ તો આંખો ભરમ થઈ જાય.) ઉપાસનામય પુરૂષમાં દંદ્રિયજ્ઞાન તો માત્ર નામનુંજ રહે છે. પ્રિયતમે ચુંટી ખાલી, તો તેમાં ચુંટી વસ્તુતઃ કોઈ ચીજ નથી; પ્રિયતમજ વસ્તુરૂપ છે. એજ પ્રમાણે દંદ્રિયોના જ્ઞાનદ્વારા એકનાએક પ્રિયતમનુંજ નિત નિત સ્વરૂપ પ્રતીત થાય છે અને પ્રત્યેક દંદ્રિય-જ્ઞાનમાં એનુંજ દર્શન પમાય છે.

૭ “ આખો પવન આ હુમહુમક, લાખો નિમંત્રણ સ્યામનું ”

આપી સાચી ઉપાસના એનુંજ નામ છે કે, જેમાં જીલ તો શું પણ શરીરના પ્રત્યેક સ્પન્દ્યુ શાન્ત થઈ જાય ને નાહી માત્રનાં પરમાણું હૃદયમણી રહે. એમ સ્વતાઃ ન થાય તો આંખો મરડે, મોઢું મરડે, નાક મરડે, કાન મરડે, ગાંઠો, બાજવો, નાથો, કૂંદો એ સર્વ ચિત્રો કોઈ કુશળ ચિત્રકારનાં નિર્જીવ ચિત્રોજ માત્ર છે. પછી તે ચિત્રને જીતિ મુન્દર કહે કે સચિત્તમનું કહે, પણ મત્ર એ નિર્જીવ ચિત્રથી શું લાભ લાગે ?

ચેતરંજની રમતમાં જેમ લોકકાની રોગપ્રીતે બાદચાક, વજીર, હાથી, પેદા, ઉંટ ને ખ્યાદા મનવાના છે, તેમ સાંસારિક પદાર્થોમાં પ્રદ્ધગુદિ-સુખગુદિ હૃદયકાની નથી. વિષય-વાસનાને દૂર કરવાનું સાધન કોઈ એ પ્રકારનો અધ્યાસૌપ (કરપનાયજિન) નથી; એ કોઈ કરપ-નાયજિનની ખીતવણી નથી. જલ પ્રદ્ધ છે, આકાશ પ્રદ્ધ છે, પ્રજ્વ પ્રદ્ધ છે, અગ્નિ પ્રદ્ધ છે, મન પ્રદ્ધ છે, દત્તાત્રિ ઉપાસનાનાં “ રૂપ ” તો વિવેકપૂર્વક અવરતુપણું દૂર કરી વસ્તુભાવને જમાવવા માટે છે. પદાર્થભાવ એ અવરતુ છે; પ્રદ્ધભાવ એજ વરતુ છે; અને કરપિ એ કરપના માત્ર હોય તોપણ એ એક એવી યદાયુજા કરપના છે કે જેમ બાજક ચિહ્નકા કહેવાથી પ્રથમ તો માત્ર યદાયુજીય ગુણકાર ભાગ્યકારની રીત મન્ય કરીને ગુણકાર વગેરે શીખે છે; અને ગુણકાર ભાગ્યકારની રીત એમજ કેમ છે ? એ જાત તો જ્યારે અમગ વીજ-મણિત (ગુણીત) બને ત્યારેજ તેને સમજાય છે. ચિહ્નપર યદા સખજને પરિણમે એ રીત પોતાની કેલેજ તેને સમજાઈ જાય છે અને પોતાનું દૃષ્ટાંત પિનેજ બને છે. આ સમ-જાન એવા પ્રારણું કાચ છે કે તેના અનુભવ અગ્રજ પ્રસારપરત કે સંસારને સમજાઈ મળતો નથી. પણ ખજરદાર ! ગુફની બનાવેલી રીતમાં કોંઈને બાલે કોંઈ ન સમજી બેલે, ને જાણે રસને જાણ ન રહે, તે પણ સંભારજો.

• જ્ઞાનવિનિમ્લેષ વસ્તુ જલ રૂપમય, જલ રૂપમય સ્વભાવ.

પ્રતિમા એટલે શું? જે વસ્તુની બીજી કોઈ ચીજનું માપ કાઢી શકાય તેનું નામ પ્રતિમા. (Unit of measurement) તોજવાની વસ્તુ ચાર ચોર હોય ને તેની સામે ચોરનું તેજ મપીએ એટલે તોજવાની ચીજ ચારગણી કહેવાય છે. તેમજ ચાર ચોર ચીજની સામે એકને બદલે પાંચેર મૂકીએ તો તોડા કરતાં વસ્તુ એકગણી કહેવાશે. વિંદુધર્મમાં આ પ્રતિમા કે પ્રતિક તે જાણા પ્રથમનું એક ધ્યારને તોજવાનું માપ છે. વિંદુધર્મમાં સૂર્ય ચન્દ્રરૂપી જનિ હવ્ય પ્રતીકો પણ છે. જોનાથી ઉરતતાં પ્રતીકો ચુર, બ્રાહ્મણરૂપ, ગરુડરૂપ, અધ્યત્મ, કૃષ્ણ, વગેરે અને કમળઃ કમળા પાંચરની પ્રતિમાને પણ સ્થાપિત કરી છે; પરંતુ આ સર્વ ન્દાનામાં ન્દાના પ્રતીકો શું ધ્યારને તુચ્છ જનાવવા માટે હતાં? નહિજ. આવી ન્દાનામાં ન્દાની ચીજને પણ પ્રતિમા જનાવવાનું સ્વસ્થ જોજ હતું કે જ્યારે એ પથ્થરને પણ જા જાણે એ. જ્યારે જ કપિજ બાળનો-બ્રાહ્મણનો સમુદ્ર રેડી રહે; અને પદાર્થ માત્ર તથા સમ જન જાત જાતરૂપ પ્રતીત થાય; પણ જો એ ન્દાનો પથ્થરજ બ્રાહ્મ છે, એટલેજ બ્રાહ્મ છે એવું જાણાં. એમ માનીને મનિપૂજ કરાય તો કરનારની બુદ્ધિ પથ્થરરૂપ-જડજ જનવાની પરાપૂજન.

પ્રત્યક્ષ આકાર, નામ અને રૂપ આદિમાંથી હદિ વાળીને ચિત્તને કોના આનંદ અને
 કલ્પ આશંકા પડે, પણ અનુભવનામજ પદાવૃત્ત, ચિત્તવૃત્તિને પદ યા શબ્દમાંથી તેના અર્થ રહ-
 નવા કોઈક નવા નામવર્તુને દરજ્જામાં પદાર્થોમાંથી એવી લઈ પ્રકારમાં મગ્ન રહેતાં શીષ-
 યના અવજ ઉદયતા છે. પારે મું એ ઉપાસના કોઈ નિયત મુતિદાસજ સાધવી ભેદનો
 ભેદ નથી. એ અવિદ્યાર્થની કોળીયુક એવીજ છે. કોળીયુકપર એકવાર તેનો કાથ જામે,
 કોઈએ જોઈ તે અને ત્યાં જાળી ચકે છે; તેમ પ્રભાદર્શનની રીત આપત્રી ગઈ એટલે પછી
 જ્યાં જ્યાં હોય તે ત્યાં પ્રભાદર્શનજ થાય છે. પ્રતીક ઉપાસના ત્યારેજ સિદ્ધ અને સફળ
 રહે છે કે જ્યાં તે અનંત નવજ પ્રભાદર્શન પામતા શીષણે, મમસ્ત (વધ અભાગ) પ્રતિ
 એવી જોઈ, પદને માનના નામની જાણી થાય અને પ્રત્યેક ક્રિયા ઉપરની પૂજારૂપ બની જાય.
 " ૬૩ ૬૪ તે તેની પ્રતિજ્ઞા, ક્રિયા મર્ગ તે પૂજા મનાય;
 ૬૬ ઉદયન એક નમ આનું, ઢેનજાવ શમી જાય. "

૨૬ નાચ અને જીવન ઉપજના જેવામા અગ્રુત થાય છે તેની અવસ્થાનું વર્ણન
કેનિ એક છે તે -

सर्वदुष्टानां मां शीता यदश्रानि तदरिषंश्चिवानि तदस्य गोपयानं यद्रूपे तद्रूपमदो,
सर्वसंस्तुतिरित्युनिपुणे न, प्रत्ययो यन्मुखं तदाह्वनीयो या व्याहृतिराहुनिषदस्य
विज्ञानं तदवशिष्टं ॥

અર્થ—તે કાગળ છે તે દીકરા છે; તે ખાવ છે તે કાચ છે; તે પીએ છે તે એનું
સેવકન તે તે જે કાગળ કાગળ છે તે ઉપરથી વિધિ (એક આગે વાસ) છે; તે શ્રી છે
એવું છે, તેથી તે જે તેથી પ્રથમ (સાચવણની આગળ કિયા) છે; તેનું મુખ તેજ તે
કાગળની કાગળ (સાચવે એક પ્રકારની કાગળ) છે; તે જે વિશે છે તે આદર્શ છે; અને
તેનું જે વિશેષ (સાચવણની આગળ) છે તે કાગળ છે.

[illegible]

પ્રથમ "ભોજનવ્રતો વિન્યાસ ને પ્રદક્ષિણી પ્રમિ" લેજ છે. એ દષ્ટિ થા મટે અવશ્યક
! કારણ કે વસ્તુનાં લેજ પ્રમલે છે કે,

મલ્લ સત્ત્વં જગન્નિધયા ।

દેશ્યે, તાર અને જલુન જોઈ શકે એ અગ્નિ, બાપ અને વિદુનગુરુ નિશ્ચયનુ-
સાર જાન્યો. તેજ જાન્યો: પણ એ નિયમને સમજ્યા વિના અને તે પ્રમલે વસ્તી વિના
પ્રમો કલ્પે કરો: તે. પણ કાંઈ જાન્યનું નથી.

આ આધ્યાત્મિક નિયમ તે. તત્ત્વજ્ઞાન (Science) ના સર્વ નિયમોને મૂળ નિયમ છે.
"હું" એમાં જાગૃત કમું છે. અગ્નિશક્તિ મહાત્મા ક્રમક્રમે તારન પશુપાદરશિન જાન્યવન-
દેશી બહોર કમું છે કે દેશી પદાર્થપર દ્વંદ્વપૂર્વક પ્રતિ રુપથી જાણ્યો તે. રાતે મુખડે મરોજ
ભિષ્મકની જે જાન્યની જાણે પ્રતિતિની જાણ્યો કરવી એ પવિત્ર પ્રેમ નથી; પણ નીચ મોક
છે. જ્યારે તમે એ મોક મમલ છે. પી દેશો, જાણ્યો જાકાંતો મળી દેશો: અને એમાં ન રહે
"હું" કે ન રહે "તું" એવી હૃદય સુશુદ્ધિમાં મળી જાયો; ત્યારે તે: મારે જાકાંતોને
તમરી જાણે જાણ્યું પડ્યો; ને તારજ તમે અને તમર: જાણ્યોમાં જાયો. જ્યાં મુખી તમે
તમરી દષ્ટિ જાણ્યો ઉપર જાણ્યો, અને તેની જાણ્યો પ્રતિ મેળવવાની ઈચ્છા કર્યો, ત્યારે
તમને તેજ જાણ્યો વિરક્ત ને જાન્યો વિના કીધું કાંઈજ નહિ મળે. નહિજ મળે;
એ કાદ રાખવો.

જાણ! જ્યાં મદમતાંતરજ કમલ કે વિવાદની શી જાણ્યો છે! હાથકેડવેને
જાણ્યોની શી જાણ્યો છે! એ કહેણથી મૂલ્ય મજર ન લેજ તે. પેતાના ચિત્તની જાણ્યો
અને તેજ દુઃખ-મુખરૂપ કમને જાણ્યોમાં કાન્તિપૂર્વક વિચાર કરાવું: શરૂ કરો છે. સત્ય
કે અસત્ય એની મેળેજ ઉપર તરી જાણ્યો. તમરી વિચારકાન્તિ રેખામલ નહિ હેજ તે: તમે
રેતેજ જાણ્યો કરી જાયો: કે ચિત્તમાં ત્યાગની જાણ્યો અને પ્રદક્ષિણાને જાણ્યો કરવાથી
એકાદ અને જાણ્યો, જાણ્યો જાણ્યોની જે તમરી તરફ દેશ્યાં જાયો છે.

વપેદ કુપિતા શાના શાવરં વપુષાસતે ॥ છાન્દોગ્ય

જ્યારે જાણ્યોમાં સત્ય અને કાન્તિથી વિષ્ણુ વિજય્યો ત્યારે હામી પેતાના પતિની
સેજ મટે જાણ્યો જાણ્યો એની મેળેજ જાણ્યો માર્યો.

જાણ્યો: એમ ક્યાંક કરે છે કે ભક્તિ અને ધર્મપર. પણ જાણ્યો માર્યાં છતાં પણ
દુઃખ અને દિશ્વિત્ય જાણ્યો સત્ય છે; અને સર્વજ્ઞ જાણ્યોના જાણ્યો જાણ્યો છે! પણ એ
મરીજ જાણ્યો દુઃખી પ્રાણી, ક્યાં અને જાણ્યો સિદ્ધાંત સમજતાં નથી. એજો નિર્ણય કર-
વામાં જાણ્યો જાણ્યોના જાણ્યો નથી માર્યાં તેમને તે: ધર્મ અને ભક્તિ મું છે તેનીજ ખબર
નાથી. રજ્ય, ક્યાં અને દેશાભિમાનને તે: તેજોને કહી છે. જાણ્યો હોતાં નથી, કે એને ત્યા-
ગકારીજ તેજો: ધર્મતારથી જાણ્યો જાણ્યો. એ સિદ્ધાંતને જાણ્યોમાં મૂલ્ય: વિન્યાસ તેજો: કહે છે
કે જાણ્યો તે: ધર્મ જાણ્યો છતાં પણ દુઃખમાં મરીજો જાણ્યો. મું તેમજુ જાણ્યો ક્યાં જાણ્યો છે!
નહિજ. એ ધર્મતારજ તેમજો સેજુ હોત તે: જાણ્યો રજ્ય અને ક્યાંજાણ્યો જાણ્યો: જાણ્યોની
જાણ્યો તેજો: ન કરી જાણ્યો જાણ્યો અને જાણ્યોની વૃદ્ધિ જાણ્યો છે એવાં જાણ્યો અને
જાણ્યો. ધર્મમાં સમાવેશજ થતો નથી. તેજોના મુખરૂં મારજુ જાણ્યો. તે જાણ્યો કે તેમની

ચિત્તવૃત્તિ જાણે કે અજાણે તેટલો સમય આત્માકાર રહી હશે. એમનાં પાપકર્મનું પરિણામ થોપથો તે તે મહા કલેશજ હશે; પરંતુ હુઃખમાં મુખ્યત્વે દીધે તેની પણ તેમને ખજર નહિ હોય.

તમારા પર કોઈએ વ્યર્થ અત્યાચાર ગુજાર્યો હોય તો અહંકાર અને પશુપાતરહિત બની તમે તમારો પોતાનોજ આગળ પાછળનો હિસાબ તપાસો. તમને કંટકો એ માટે પડ્યો હતો કે તમે અચૂળ રમેગુણમાં દિલ્લ પડોશું હશે; આત્મ-સન્મુખ નહિ રહ્યા હો; સમજા નિયમનો ભંગ કર્યો હશે; મનને પ્રજ્ઞાકાર ન રાખવાથી આ સ્થત મળી. તમે એ શત્રુની સાથે લડીને વેર વાળવા તૈયાર થાઓ છો; પણ જરા ભાન રાખો કે પોતાની પહેલી ભૂલજ ચોગણી, પાંચગણી ન બની જાય. આવા પ્રકારની અનેકવિધ ક્રિયાઓથી જગતના અસત્યરૂપ પદાર્થોને તમે સત્ય બનાવો છો ને પ્રજ્ઞાને મિથ્યા માનો છો.

બાપુ ! હડ કરીને બેસો તો ખરા કે અડદના લોટની પેઠે મૂકીએ મૂકીએ ગુંદાશે, ને પરિણામે પળે પળે પીડાશે. લોકો પ્રાયઃ અન્યના દોષ કહે છે ને પોતે નિર્દોષ બનવા જાય છે. અહમ્મત તમે પોતે પ્રત્યગાત્મરૂપ ગિલકુલ નિષ્કલંક છો. તમારા સ્વરૂપને જાણે આત્મ-દેવ માન્યા કરો; પરંતુ આત્માની શરીર, મન અને બુદ્ધિમાં તાદાત્મતા કરવી અને તેમ છતાં દેખાવું નિષ્પાપ, એજ સર્વ પાપોની જડરૂપ ઘોર પાપ છે. ગુંદા એ પાપરૂપ મહાશત્રુ વિશ્વના અટલ નિયમને અનુસરીને તમને સત્ય સ્વરૂપ આત્માથી વિમુખ રહેવા બદલ રણબ્યા પિના રહેશે ? તમારા એ વેરીની વહારે એ વિશ્વનિયમ નહિ ચડે ? એ ત્ર્યંબકની આંખોમાં કોઈ પણ ધૂળ નાંખી શકે તેમ નથી. એ હૃદયના નિયમમાં હાથ નાખનાર તમે કોણ માત્ર ? બીજાની તને ગુંદાવી પડી છે ? તું તારૂંજ તપાસી બે. બદલો લેવાનો વિચાર તો ચઢાડી ન નાસ્તિકતા છે.

અરે ખ્યાલ ! પ્રિય આત્મનંદ ! દેખાતુર મૂર્ખ ! બીજાને ચણા ચવરાવવા ધારે છે, ને પ્રજ્ઞાધ્યાનરૂપી ખીરખાંડ તો તુંજ ખાશે ! પ્રજ્ઞ સત્ છે. તે પ્રજ્ઞ ભૂટી જવું તેજ હુઃખની ભાગ છે. જે તમારી અંદર છે તેજ અન્યમાં છે.

यदेवंह तदमुत्र यदमुत्र तदन्विह ॥ कठोपनिषद्.

જ્યારે તમે તમારા અંતરાત્મા સાથે બગાડો છો, ત્યારેજ જગત તમારી સાથે બગાડે છે, તમે એ અન્તર્યામી તરફ જાઓ ત્યારે તો જગતરૂપી સંપ્રહરથાનમાં એક અણુની પણ ગુંદા શક્તિ છે કે શું આં કરે ?

योपनसि निश्रमनसोऽन्तरो, यं मनो न वेद, यस्य मनःशरीरं,

यो मनोऽन्तरो यययत्येव त आत्मान्नर्याम्यमृतः ॥

દિલ્લી દગ્ગાજી છોડીને ચીંધા બનશે તો તો તમારા ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય ત્રણે કાળ સરળ બની જશે.

ખજરા ! એક દૃષ્ટપુટ મનુષ્યને બગીચામાં બેસીને જતો જોઈને તમે કહેશો કે એની મેડકાં, એનું અરોચ્યમુખ ગાડીધોડમાં ફરતાથી ખાસ થયું હશે; પણ વસ્તુના તેમ નથી. એ અરોચ્યનું કારણ આ હલુકત્વા થોડા નથી. એ સરીર તો અતપાચનથી ફાંચું છે. એજ પ્રજ્ઞે જ્યાં જ્યાં અચર્ય અચર્ય નોખાવ્ય પ્રવીન થાય છે તેનું કારણ કોઈની અજ્ઞાતિ કે બાંહેલી નથી. સોગમ જઈને પૂછશો તો માત્રમ પડ્યો કે નેટલી દંડમાં એ આ-લોકો અને ફરેલખાજીને ઉપયોગ થયો હશે તેટલો પ્રભોણમાં તેને અવશ્યમેવ હાનિજ

પઈ હશે. આનંદ અને મુખનું કારણ તો જ્ઞાનથી કે અજ્ઞાનથી ચિત્તને પ્રફલભાવમાં આરો-
પિત કરવાનુંજ હોય છે. એ મનુષ્યને અત ખાતાં તમે નથી જોયો અને એ પોતે પણ
એ વાતને ભૂલી ગયો હોય તેથી પણ શું? (બાળક ઘણીવાર સત્રિએ દૂધ પીએ છે ને
સંવારમાં ભૂલી જાય છે,) પણ ભાઈ! તેહ તો તરૂંમાંથીજ નીકળે. મુખ અને આનંદ,
આત્માકરત્વત્તિવિના બીજા કશામાંથી આવતાંજ નથી.

यदा चर्मबदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः ।

तदा देवमविश्राय दुःखस्यान्तो भविष्यति ॥

એ લોકો આમણની પેઠે આકાશને સંકેલી શકે તોજ દેવને બાધ્યા વિના દુઃખનો
અંત આવે.

હાંત, પ્રમાણ, અનુમાન અને દલીલ મગેરેથી પણ એ વાત સિદ્ધજ છે; પણ હું
અત્યારે યુક્તિપ્રયુક્તિનો ઉપયોગ નથી કરતો, માત્ર સરલ ને સાદી વાતજ કહું છું.

આ તમે છો ને આ તમારું જન્મત છે. જ્યારે તમારા ચિત્તમાં જગતના સંબંધી-
એની તુલના ઈશ્વરભાવ કરતાં અધિક થઈ જાય છે; જ્યારે “હું” અને “મારું” એ ભાવ
ચિત્તમાં શાન્તિ અને ત્યાગનેનીચે દબાવી દે છે; અને જેટલા પ્રમાણમાં “બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિત્થા”
રૂપી સત્યની આચરણમાં ઉપેક્ષા કરીએ છીએ; તેટલાજ પ્રમાણમાં દુઃખ, કલેશ અને ખેડ
ઈત્યાદિ અવરણ આવી પડે છે, ને તમને કુપમાં ફેંકી દે છે. વનસ્પતિશાસ્ત્ર (Botany)
કે રસાયન શાસ્ત્ર (Chemistry) ના સિદ્ધાંતની પેઠે આ સિદ્ધાંત પણ આત્મપરીક્ષા ને આ-
ત્મવિચાર (observation and experiment) થી સિદ્ધ છે.

જગતમાં રોગ એક છે અને ઔષધ પણ એક છે. ચિત્તથી અથવા ક્રિયાથી પ્રફલને મિથ્યા
અને જગતને સત્ય માન્યું એવી એકજ વિપરીત વૃત્તિ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે દુઃખને આ-
પનારી થાય છે. એ પ્રત્યેક વિપત્તિનું ઔષધ શરીર આદિને “છે નહિ” માનીને પ્રદ્યુમ્નમાં
જ્વાળારૂપ બની જવું તેજ છે.

લોક આમાન્યતઃ એમ કહે છે કે, જગતના દોષ પણ પદાર્થ કે પ્રણીમાં પ્રેમ કરીએ
છીએ તો બાહે મળે છે, પણ પરમેશ્વરમાં પ્રેમ સમર્પણ કરવો એટલે હવાના ભાવજા છે;
તેમાં કોઈ વળતું નથી. પરંતુ આ વિચાર જમણા માત્ર છે. પરમેશ્વર પ્રતિના પ્રેમમાં અમારું
દૃઢ્ય વિશ્વગ યતાંજ તે દૃઢ્ય આદ્ર બની દ્રવ્ય માટે છે અને મુખરૂપી બાહે સત્વરજ
મળે છે; જ્વનિને પ્રતિજ્વનિ તુરતજ સંભળાય છે. બાહે જગતના પ્રેમીએ પાસેથી પણ પ્રે-
મને બાહે ત્યારેજ મળે છે કે જ્યારે એ પ્રેમમાંથી નિવૃત્ત બનીને અમે અમારું દૃઢ્ય
ઈશ્વરભાવ પ્રતિ વાળીએ છીએ.

કોઈએ જાણીને કહ્યું કે, લોક તમારે માટે આમ બોલે છે; કોઈએ કહ્યું કે કોઈ તેમ
બોલે છે; કોઈ ઉપર કોઈ ગુસ્સે થયો છે; કચેરીમાં અમુક ટેલ આવી પડ્યો છે; અમુક રોગ
કાઠી નીકળ્યો છે; અમુક રથને આગ લાગી છે; પરંતુ જરે ભોળા મનુષ્ય! તું આવી વાતોથી
તારી વાતમાં અંતરણ ન પડવા દે. જગતરૂપી રેડીઆમાં મનરૂપી ત્રકને સીધી રાખ, નહિ
તો જરૂર દોકડું ઝુંચ્યો, ને તાંતલો તૂટ્યો. તું જોમાં ન કસ. કોઈનું કોઈએ ન મન. પ્રફલ
વિના બીજું કશું કદી થયુંજ નથી. ચિત્તમાં ત્યાગ અને પ્રફલનંદ ભરી તો જો? જાણી બધી
જાણે આંખ મોંથી ઉપાસનામાં અત સમુદ્ધની પાર ન પડેલી જાય તો લેખકને સત્ત-
કમાં ફેંકી દેજો.

એક બાળક બીજા બાળકને એવું કહી પહીવરાવતો હતો કે, “આજ તને તારો બાપ એવો મારશે કે તું ઉમ્મરભર યાદ રાખીશ.”

બીજા બાળકે શાન્તિથી જવાબ દીધો:—

“મારો બાપ મને મારશે તો મારા ભલાને માટેજ મારશે; તેમાં તારું શું ગયું?”

આ બાળકના જેવોજ વિશ્વાસ પ્રભુમાં હોવો જોઈએ. ભયંકર-ભયાનક ભાવીથી ભય પામીને જગલાતી પેટે ગરહન લુકાવી ગભરાઈ જઈ હાય હાય શા માટે કરવી? આનન્દથી બેસ મારા દોરત! ત્યાં બીજું કંઈજ નથી; તારોજ પરમપિતા આત્મદેવ છે. તે તને મારશે તો પણ ભલાનેજ માટે. જો તું તેની ઈચ્છાનુસાર આચરણ શરૂ કરી દે તો તે શું દિવાનો છે કે તને માર્યોજ કરે?

એકાગ્રતામાં વિદ્ય.

વિદ્ય પહેલું-મિથ્યાસત્તામાં વિશ્વાસ.

જ્યાં સુધી સંસારના પદ્મથોમાં કારણત્વ સત્તાનું જ્ઞાન થયા કરે અથવા તો જ્યાં સુધી ઈશ્વરજ પ્રત્યેક વાતનું કારણ પતીત ન થાય ત્યાં સુધી તો પરમેશ્વરમાં સ્વાર્પણ કરવાનો આનંદ નથીજ આવતો.

સ યથા દુન્દુભેદન્યમાનસ્ય ન વાણાંછન્દાંછવતુયાદ્ ગ્રહણાય દુન્દુમેસ્તુ ગ્રહણેન દુન્દુ-
ભ્યાવાતસ્ય વા શબ્દો ગૃહીતઃ ॥

સ યથા શક્ત્ય ધ્યાયમાનસ્ય ન વાણાંછન્દાં છવતુયાદ્ ગ્રહણાય શક્ત્ય તુ ગ્રહણેન
શક્ત્યધ્મસ્ય વા શબ્દો ગૃહીતઃ ॥

સ યથા વીણાયૈ વાદ્યમાનાયૈ વાણાંછન્દાં છવતુયાદ્ ગ્રહણાય વીણાયૈ તુ ગ્રહણેન
વીણાવાદસ્ય વા શબ્દો ગૃહીતઃ ॥

વૃહદારણ્યક ૯૫૦ અ. ૨, પ્રા. ૪, મં. ૭, ૮, ૯.

ટોલ, મૃદંગ, શંખ, વીણા, હારમોનિયમ આદિ વાણંત્રપર કાળુ મેગવવાથી એને અવાજ સ્વતઃજ પકડી શકાય છે; એવીજ રીતે જો અમે પરમાત્મદેવનું મૂળ ખાકે હોયે પકડીએ તો સમસ્ત સંસારની કાર્યકારણશક્તિ સ્વતઃ અમારે અધીન બની જશે.

કોઈ મોટા માણસની સાથેના સંબંધમાં આપણી આશાપૂતિના કારણમાં તેનાં વિદ્યા, બલ, ધન, માલ મકાનનેજ હેતુ બનાવી આત્મદૃષ્ટિને અનાદર કરીએ તો દુઃખપ્રાપ્તિજ થવાની. કહેવાય છે કે જ્યારે કૃષ્ણજી ગોપિકાઓનાં દૂધ માખણ ચોરી ખાતા હતા ત્યારે તેમાંથી થોડું થોડું તેમના વાડમાં બાંધેલાં વાછરડાંનાં મોંપર ચોપડતા હતા. ઘરનાં મનુષ્યો બિચારાં પોતાનાં વાછરડાંનેજ ચોર સમજી મારપીટ કરતાં હતાં; ને તુકસાન આખરે તેમનેજ વેડવું પડતું હતું. બહાલા! શ્રી વાતનું મૂળ કારણ તો આત્મ ભગવાનજ છે; ને બિચારાં વાછરડાં તો મિથ્યાજ કારણરૂપે મનાય છે. ગરીબ કંગાલ દીવાળીઆઓનાં નામ તો લક્ષ્મીધર, ધનરાજ, રણછોડરાય વગેરે હોય છેજ; પણ તેથી શું?

શા માટે માર ખાતા ખાતા આ સંસારચક્રમાં ફરો છો? એ કંઈ ખરી વસ્તુ નથી. દોકરી કુમારી હોય છે ત્યાં સુધીજ ઢીંગલા ઢીંગલીના વિવાહ કરી આનંદ લૂટે છે. કારણોના કારણરૂપ પરબ્રહ્મ પામો શકાય તેમ છે તો પછી મિથ્યા અવાસ્તવિક કારણોમાં શા માટે ગુંથાઈ રહી દુઃખી થવું?

ગીત અથવા વાંસળી સાંભળીએ છીએ તેમાં પહેલાં એક સૂર સાંભળીએ છીએ; તરતજ બીજી સંભળાય છે; બીજી ત્રીજીને ઉત્પન્ન કરે છે; એ શબ્દો અને સૂરોના પરસ્પર સંબંધ અથવા કાર્યકરણભાવપર આધાર રાખે તો હેઠાં ભૂત કરે છે; કેમકે મૂળ કારણ તો ગાવા-વાળો બંસીધરજ છે.

એક ઉચું મંગલ છે. તેના છેક ઉપરના માળને એનાથી નીચેના માળને આશય છે, એને એનાથી નીચેના માળને આશય છે. આમ એતાં એતાં નીચેનું લોચતળીયું આખા મંગલને આશય છે. આવાજ કાર્યકારણમાં સૌ બિચારા ભૂડયાપ ખાય છે. આ સર્વ માળનું અવન્ત કારણ તો મંગલ બનાવનાર છે.

સાંસારિક કારણમાં આશાભરી આંખથી એવું એ તો સમુદ્રમાં ફળતા મનુષ્યને તણખ-લાની સહાયની આશા આપવા જેવું છે. કલાબાજ કૃષ્ણપુત્રે મુદ્દયન ન ઉઠાવ્યું ને પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા રથનું પેડું ઉઘાડી સામે ધર્યું એટલે વૃદ્ધ ભીષ્મને પણ હસવું આવ્યું. એ એ એવું હવે પણ ફરી ન થાય. ચર્મચમુથી દ્રષ્ટિગોચર થતાં કારણ, આશય અને સહાયમાં વિશ્વાસ રૂખવે એ તો એવા અનુચિત ચક્રને ઉપાડવા જેવું છે. એનાથી શું થાય? તમે તમારા મૂળ સ્વરૂપને તો યાદ કરો ! આંખ ઉઘાડી તપાસો કે કેવા ચક્રમાં ફર્યા છો ? જરા અસહી મુદ્દયન પ્રતિ દ્રષ્ટિ તો કરો ! તમારા બચથી સૂર્ય કે પે છે. તમારા ચાબૂકથીજ મોત નામનું ફરે છે.

મીપાસ્માદાતઃ પવતે । મીપોદેતિ મૂર્યઃ ।

મીપાસ્માદમિથેન્દ્રય । મૃત્યુર્પાવિવિષમ્યમ્ । સૈત્તરોય ડપ.

એના બચથીજ વાયુ થાય છે; સૂર્ય ઉદય પામે છે; અગ્નિ, ઈંદ્ર અને પાંચમે અગ્નિ એ સર્વ એનાજ બચથી ધાવન કરે છે.

અરે બહાલાંબી ! વિષયવશ રહેવું એ તો પરાધીનતામાં મરવાનું છે. અપવિત્ર વિવશ છપવું એ તે શરીરને કબર બનાવી તેમાં મુદાની માફક સડવાનું છે.

નિર્મિતો નિરહંકાર બનવાથીજ રીપકના પ્રકાશની પેઠે આત્મ જ્યોતિ શરીરમાં સર્વત્ર ઝગમગી રહે છે. જે કાર્યમાં ઉપરનાં લક્ષણ દેખી અનુમાનના આશયથી આશાપાશમાં મન ફસી જાય એ કદાપિ કાર્ય ન કરેવાય. અને જેને અનુમાન અને લક્ષણ માની લેશ છે, તેજ તમને સંસારમાં-બંધનમાં નાંખે છે. મહાવી માંસના હોલે જાગમાં ફસે છે; તેમ તમે એ ઉપરનાં લક્ષણોના મોઢામાં પડી સંસારમાં ફસા છો. જ્યારે આ બંધારનાં કારણોને અંતઃકરણમાં રાખ્યા વિના સ્વર્થોચ્ચને ત્યાગ કરી માત્ર આવી ભાવનાથીજ હરકોઈ કાર્ય કરાય કે, “ હે રામ, આ તમારું કામ છે તેથીજ હું તે માટે સમર્થ છું. જે તમારી મરજી તેજ મારી મરજી. કાર્ય અને કે ન બને તોપણ મને કોઈ હાનિ લાલ નથી. મારો આનંદ તો કેવળ તમારી સાથે અલેદ રહેવામાં છે. કાર્યને સુધારે ને પાર પાડે તો થઈ થઈ, ને જગાયે તો પણ થઈ થઈ ! ” જ્યારે શુદ્ધ અંતઃકરણથી આ ભાવના અને દષ્ટિ સિદ્ધ થાય તો પછી પ્રતિભા કેઈ નિયમ એવો નથી કે જે તમારે અધીન ન બની જાય. સર્વ તત્ત્વો તમારાં શુભામ બનીને રહે. શું કદી રામના કામમાં વિઠા આવી શકે છે. ભલે ! ભગવદ્ગીતામાં જે શ્લોક ગીતાને જીતાને જીતામાં બેઠેથી નાંખે છે તે આ છે:-

અનન્યાધિન્તવન્તો માંયે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિપુક્તાનાં પોંગણેમં વહામ્પદમ્ ॥ જ. ૧ સ્તો. ૨૨

અર્થ:-જે જનો અનન્ય ભાવે માર્ગ જ ચિન્તન કરતાં સર્વ પ્રકારે મનેજ બાજે છે તે નિત્ય-યુક્ત (નિરંતર મારે વિષેજ ચિન્તને ચોંટાડનાર) નાં યોગ (ભેદતા પદ્ધતી પ્રાપ્ત કરાવવા તે) અને શ્રેમ (પ્રાસિની રક્ષા કરવી તે) ને હુંજ વડન કરું છું.

અગ્નિની જ્વાળા કદાચ ઉપરથી નીચે આવે, ને સૂર્ય કદાપિ પશ્ચિમમાં ઉગીને પૂર્વમાં અસ્ત પામવા માંડે; તોપણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું અભયવચન કદી અસત્ય નીવડે તેમ નથી.

મિત્ર ! મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ હેસન થવું ને શોકાતુર પડ્યા રહેવું એ તો અત્યંત લજ્જાની વાત છે. શોક અને ચિંતામાં તો તેઓ રહે કે જેનાં આગ્રાપ મરી ગયાં હોય ! દોસ્ત ! તમારો રામ તો સદા જીવંત છે; તો પછી ચિન્તા શાની ? જરા ગમ્મત તો જીવ્યો ! છાંડી દો શરીરની ચિન્તાને; ન રાખો કોઈની આશા; ફર ફેંકો વાસના અને કામનાને; એક આત્મદૃષ્ટિજ રાખો એટલે તેત્રીશ કરોડ દેવતા પણ તમારે માટે લોહાના ચણા ચાવશે.

सर्वार्थेन भूतान्यभिरक्षन्ति । बृह. उप. प्राणी भान तेने નમન કરે છે.

सर्वेऽस्मै देवा वलिमावहन्ति । वैठ. उप. સર્વ દેવતા તેનેજ માટે બલિ લાવે છે.

नपश्यो मृत्युं पश्यति न रोगं नोत दुःखताम् ।

सर्वं ह पश्यःपश्यति सर्वमाप्नोति सर्वज्ञ इति ॥ છાંદો. ઉપ.

જે જોમ દેખે છે તે મૃત્યુ, રોગ કે દુઃખને દેખતો નથી; જે જોમ દેખે છે તેજ પ્રત્યેક વસ્તુ દેખે છે અને સર્વ પ્રકારે સર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરે છે.

કોઈ અદિગ્ધ શબ્દોમાં તો વેદે કદી કાંઈ કહ્યુંજ નથી. જ્યારે સર્વોત્તમદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે રોગ, દુઃખ, મૃત્યુ કદી પાસે આવતાંજ નથી. આત્માને બાજુવાથી શું નથી બાજું થકાતું ? પ્રત્યેક પ્રકારના પદાર્થ તેને બાજુવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

વિમ્ન બીજું-પદ્ધિ.

ચિત્ત આનંદધામમાં જવા માંડે છે, તો વૈરી અને વિરોધી સ્વભાવરૂપી વિચારો વાટપાડું બનીને તેને બીજી તરફ ધસડી બંધ છે.

યૂરોપમાં એક અતિ નિપૂણ માનસશાસ્ત્રી હર્મેશાં પોતાના સહવાસમાં આવનારા મનુષ્યોની નિંદાતુલ્ય ચર્ચા કરતો હતો. એને પૂછ્યું કે; “આપ, આવી શું ક્યોં કયં કરો છો ?” “નહિ, એ ક્યોં નથી; હું એ સર્વના ચિત્તની આધ્યાત્મિક રિયલિટી વિચારું કરું છું. I Study the psychology of their minds” એમ તેણે ઉત્તર આપ્યો.

અમે પણ દુનિયામાં આપુંજ કરીએ છીએ. દ્રેષદૃષ્ટિ (દ્રષ્ટ ભાવ) ને કાંઈ એવુંજ બીજું ઉત્તમ નામ આપી, આંખોપર પડેલો નાંખી, એ સંપિણીને છાતી સરસી ચાંપીને ફરીએ છીએ

પછી એ ડૉક્ટર સાહેબને કહ્યું; “ડૉક્ટર સાહેબ, સંબંધમાં આવનારાઓની આધ્યાત્મિક દશાની સાથે સાથે આપણી પોતાની રિયલિટી પણ વિચાર કરવો જોઈએ. શાથી કે સહવાસી જો અશુદ્ધ અંતઃકરણો હોય તો આપની આધ્યાત્મિક રિયલિટી પણ શું તદ્દન દૂષણ રહિત રહી શકી છે ?” ડૉક્ટર સાહેબ સત્યપ્રિય હતા. થોડી વાર શાંત રહી વિચાર કરીને એણે ઉત્તર આપ્યો:-

સ્વામીજી, તમારું કહેવું તદ્દન વાસ્તવિક છે. વસ્તુતઃ જેવું આપણું ચિત્ત હોય છે તેવાજ

ચિત્ત અને સ્વભાવવાળા મનુષ્યો આપણી પાસે ખેંચાઈ આવે છે. અન્યની ભલાઈ ભુલાઈનું ચિન્તન કર્યો કરવાથી તેનો કદી નીવેલો આવતો નથી, તો હું એમના દોષ શા માટે ભેડું ? એના મનનું મન તો હું જ છું; સર્વ ચિત્તોનું ચિત્ત પણ હું જ છું. અંદર કોવી એકતા છે કે મારી ભાતને શુદ્ધ કરવાથી સર્વત્ર શુદ્ધિ અને સરળતાજ દૃષ્ટિગોચર થશે. પોતાને પ્રદામય બનાવવાનો જે સમીપસ્થ ઉપાય છે, તેને અંગે અજાણતા નથી ને દૂરની વ્યવસ્થા (વીજને મુશ્કરવાની ઈન્ડિયા) કરવા દેણીએ છીએ; એમાં નથી એમનું થતું કે નથી અમારું થતું. જગાને તુલ્ય ખેંચી જવામાં જેટલી વાર લાગે છે, અને સૂર્યને અધકાર દૂર કરતાં જેટલો સમય લાગે છે, એટલેજ સમય બ્યારે સાંસારિક દૃષ્ટિથી પ્રતીત થતા વેરી, વિરોધી અને નિન્દક લોકોને ક્ષમા કરવામાં લાગે, ત્યારેજ ઈશ્વરદર્શન થાય.

જ્યાં મુખી સર્વ પદાર્થોમાં પ્રમુ-દર્શનરૂપ સમાધિ થઈ નથી ત્યાં મુખી યથાર્થ અંતર સમાધિ પણ કયાંથી થશે ? જ્યાં મુખી વિષમ દૃષ્ટિ રહે છે ત્યાં મુખી યોગસમાધિ કે ધ્યાન તો શું પરંતુ પ્રારબ્ધ પણ પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે. સમદૃષ્ટિ તો ત્યારે પ્રાપ્ત થાય કે જ્યારે લોકોમાંથી ભલાઈ બુલંદની ભાવના નષ્ટ થાય. જ્યારે લોકસમાજમાંથી ભેદભાવના જતી રહે, મનુષ્યમાત્રને પ્રદામી ભિન્ન માનીને તેમને સ્વાસ્થ્ય નરસા સમજી લીધા છે તે ભેદ વિસરી જવાય, ત્યારેજ એ અજ્ઞાનતીમિર ટળે. જેવી રીતે સમુદ્રના ન્હાના મોટા, ઉંચા નીચા, સીધા વાંકા તરંગોની સત્તા સમુદ્રથી ભિન્ન નથી; તેવીજ રીતે પ્રદામી સમુદ્રમાં ઉંચી નીચી કોટિના મનુષ્યોરૂપી તરંગો નાચી રહ્યા છે એમ માનવાનું છે. પ્રાણીઓમાંથી અમારી જીવદૃષ્ટિ શમી જાય અને સંકલ્પસમાજને પ્રદામી લક્ષરીસમૂહજ માનીએ, ત્યારેજ સગદેષનો અભિ બૂઝે; છાતીમાં ઠંડક થાય; અને હૃદયમાં નિઃશીમ શાન્તિ બ્યાપે. જે લક્ષરી જલ ઉઘે ઉછળે છે તે જલસ્ય નીચે પડવાની છે. એવીજ રીતે જે પુરૂષમાં મિથ્યાત્વ ઉછળી રહ્યું છે તે અવસ્યમેજ દુઃખ પામવાનો છે. તરંગોની ગમે તેટલી ઉંચી નીચી સ્થિતિ હોય તોપણ તે સમુદ્રની તો સપાટીજ કહેવાય છે; તેવીજ રીતે મનુષ્યો કર્મ અને ફળનો વેગ વેગવત્તા હોવા છતાં પણ પ્રદામી સમુદ્રની સમતામાં જંગ કે વિરોધ થતો નથી. આ સંસાર તેમાંના મનુષ્યોરૂપી તરંગો સ્વયં કુદતાર ખેલતાર માટેજ આનંદલયક છે. જે તેમાં ભીંજાઈને દુઃખી જાય તેને માટે તે તે દુઃખલયક છે. એ માનવરૂપ તરંગોમાં સમુદ્રદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થવાથી સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિષ્ણુ-સ્વાર્થ; ૩૫૨.

ઉપસન્નનું મરૂં રહસ્ય સમર્પણ અને અપ્રમદન છે. સ્વાર્પણ વિનંતી કેવળ ઉપસન્ન નિર્મૂળ અને પ્રત્યુદયિત છે. અર્ધ સામું પૂરો તો જ્યાં મુખી તમે તમારો અહંભાવ અને મમતા પ્રમુને સ્વાધીન નહિ કરો, ત્યાં મુખી તે તમાજથી એકલો જઈ દૂરજ નહસતો દૂરશે. ભુલે પ્રજ્વલિત દાહકળા સરલસે, તરંગોના જાગડોની પેઠે કેવા ભેરથી સત્ત્વ અધુ છે !-

“ હિન તેરા ઘેરિં નદમ ધરો;

દેન દેનકે તુમ દિવડારી એ તે મુ ન સરો;

હિન

વિષ્ણુ મુલમ્ હિરો અલસો નંદુલ જેટ ધરો;

દુષ્ણ મુલમ્ તુમ પતી સખી અંબર દન કરો.

હિન

અજકે દંડ મુલમે અજર કુપ્પ એ દાવ ધરો;

સુરો બેરી નિરુર એ એકે કાનન મૂલ ધરો.

હિન

જનન કીર્તન (ઉપાસના)થી કાંઈ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે કે નહિ, એવી પરીણ કરવા ઇચ્છે છે. તો યાદ રાખજો કે એવી પરીણ અસંભવિત છે. પરીણ માટેનું જે જનન, તે ઉપાસના નથી. નિષ્પટ જનન તો જોજ કહેવાય કે જેમાં અગ્નિમાં આહુતિની પેઠે ફલ અને ની ઇચ્છા રાખનાર જાને પરમેશ્વરમાંજ સમર્પણ થાય.

યદ નિનતી સુગીર ગુંસાર્ધ,

ઘેર અશ નિશ્વાસ ભરેસો હશે જીવ જડતાર્ધ;

યદ૦

માહું ન સુમતિ, મુમતિ, સમ્પતિ, કમ્પ કદિ ગિદિ વિપુલ બડાર્ધ, યદ૦

હેનુરદિત અનુરાગ રામપદ બડે અનુદિન અધિકાર્ધ. યદ૦

કેવી કહેશે કે આહુતિ જનનમાં શું સ્વાદ ? પણ અરે જો પ્રશ પૂજનારને સ્વાદ (આનંદ) અર્ધ સ્વપ્નજ નિર્મિત નથી. અર્ધભાવના વિનાશનું નામજ સ્વાદ-આનંદ છે.

જનન બધારે પાત્રના બાનાશ કલેવરને, બોળાબોળા મનને, માના બોળામાં ફેંકી દે છે, સમયે પૂરીમાં તેને બીજો કયો આનંદ શોય રહે છે ? બીજી કંઈ ચિન્તા રહી ? જટોળ રે, વર્ષ વરને, ભૂકમ થાય, તોયે એનો તો વાળ પાત્ર વાડો મવાનો નહિ. કેવી નિર્જયતા ! ઈ મીતે ઈય !

વિષ્ણુ શોધુ—પ્રકૃતિનિયમભંગ.

જ્યાં સુધી તમારી શરીરની ક્રિયા ઉપાસનારૂપ ન થાય ત્યાં સુધી તમારી ઉપરની દ્રશ્ય તે દેખાવમાત્રજ છે; ખાતી મનજ મનાવવાનું છે. ક્રિયારૂપ ઉપાસનાનો અર્થ એ છે, જેથી જીવાત્મામાં, સુષુ-ભેગતામાં ને બ્યાયામ આદિ પ્રત્યેક બ્યાપારમાં જે પ્રકૃતિનો પ્રભ છે તેમાં જલ પવન જાંઘ ન પડે. વિષયનિલાસમાંજ પડી રહેલું એ તો ધિરો આશાનો જ છે; અને એ અસાધ્યનો કંડ, રોગ બચાડિ રૂપમા મળે છે. ત્યારે જો પીડારૂપી સ્વપ્નમાં પડે તો પડી ઉપાસના કયાંથી મવાની ?

જે પુરુષની સ્વભાવિક ક્રિયા ધિરને નિયમાનુસાર જનતી હોય, જેનો ઇચ્છા ધિરની પ્રજ્જ જતાં તરફ દેવ, જેવડ સ્વભાવ (nature) પ્રકૃતિરૂપ પામે, અને જેનું સ્વતઃ આચાર "ચિત્તોદય" ને સંબંધિતમય અનિ કરે, એને દુઃખ શેનું રહે ?

નાયમાન્દા જલરીનેન સ્થાયઃ ॥

દુઃખ ઉપનિષદમાં અર્ધી જાવને અર્થ શરીરિક આગેમ અને આત્માત્મિક બલ જાને એને અનિવર્ય પડે છે. ગીતામાં "મજા મનિગિતા" માં પણ પ્રતિજ્ઞિતો અર્થ જનન છે.

નિદ્રા શા ખાટે આચરવક છે ? પ્રતિદિન કાર્યબ્યવહાર કરતાં મનુષ્ય પ્રાયઃ સંસાર ને દોરેને અવ જાનતાં રહે છે; પશુ તે કામગીર કરવાનું જલ આપનાર તે અભાવ છે. સર્વ કલિનું મૂળ તેજ છે. એવી મન્ય અવગત સંસારનાં નામ, રૂપ, સ્વભાવ અને સ્વભાવ રહી રહતાં નથી. જનનના કાર્યબ્યવહારમાં ફોળા મનુષ્યને નિયમનિ નિદ્રા થેરી છે, ને એ દોષ મનુષ્યને પૂર્વ-સ્વભાવ ફેંકી નિયમ પ્રતિ નેજ પડ અર્થ છે કે, જનન છે નહિ; અવ અભાવ અવ છે. કારણ કે નિદ્રાને સંસાર મિથ્યા જાતી છે અને અસ્વપ્નનું ઇતઃ દેવ અવ અભાવ અવ દેવ રહે છે.

પોત નિકાલ્યો જગતકો, સુધુસિ અવસ્થા માંડિ,
નામ રૂપ સંસારકી જહાં ગમે કહુ નાંડિ.

સ યયા શકુનિઃ મૃત્રેણ પ્રવદ્ધો દિશં દિશં પતિત્વાન્યત્રાપતનમલબ્ધ્વા વન્ધનમેવોપય-
તત્ત્વમેવ સ્વતુ સોમ્ય તન્મનો દિશં દિશં પતિત્વાન્યત્રાપતનમલબ્ધ્વા પ્રાણમેવોપયતે ॥
છાન્દોગ્ય.

અર્થ:—જેવી રીતે દોરીએ બાંધેલું પક્ષી દશે દિશામાં હીને, અન્ય સ્થળે આશ્રય ન
મળવાથી એજ સ્થળને આશય લે છે; તેવી રીતે આ મન દશે દિશામાં ફરી ફરીને અન્યત્ર
આશય ન મળવાથી પ્રાણનો જ આશય લે છે.

સુધુસિકારા અજ્ઞાનપૂર્વક પરમ તત્ત્વમાં લીન થવાથી પણ આ પ્રકારે શક્તિ અને બલ
પ્રાપ્તિ બંધ છે; તેા ઉપાસના, ધ્યાન, આદિદાસ જ્ઞાનપૂર્વક લીન થવાથી શક્તિ, બલ અને
અનંત કેમ ન થાય ?

તમને જ્યારે એમ આભાસ થાય કે ચિન્તા, ક્રોધ, કામ, આળસ (તમોગુણ) ઘેરવે
માટે છે, તેા તરતજ હીને જગતના પાસે બાંધે; આશ્રયન કરે; હાથપગ ધુએ અથવા
સ્નાન કરે એટલે અવસ્થા શાન્તિ આવશે. ત્યાર પછી હરિધ્યાનરૂપી કીરત્નાગરમાં ફૂલકી-મયે
એટલે કોધાગ્નિની જ્વાળા અને ધૂમ્રગે જ્ઞાનાગ્નિના રૂપમાં બદલાઈ જશે.

ઉદારતા.

યજ્ઞ-કર્મ અને દાનાદિક ક્રિયાથી ઉપાસનાનું ચેટક લાગવું શરૂ થાય છે. યજ્ઞમાં અદ્ય
કેઈ સમયે કોઈ વસ્તુનું દાન કરવાથી ચિત્તમાં શાન્તિ બાપે છે, અને એ શાન્તિરસને પુનઃ
પુનઃ અસ્વાદ લેવાનું મન થાય છે. બહારના એટલે જગતના સ્થળ પદ્ધતિની અપકેમાં રહુ
કદી કદી અતિ કલિન અને સૂક્ષ્મ દાન અર્થાત્ ચિત્તવૃત્તિનું હરિચરણમાં દીપ્ત રહું-રહે
શકેઃ પ્રાપ્ત થાય છે; અને ઉપાસના-ધ્યાનને રંગ બામવા માટે છે. ભક્તિ-ઉત્પત્તિ એ ચિન્તા
એ અવસ્થાનું નામ છે કે જેમાં પોતાની બાતને-મમત્વને-(અવસ્થાને)-હસ્તિમત્ત એટલે
નાંખવામાં આવે છે. હોલી મનુષ્ય ઉપાસના કદી પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં એટલે સિદ્ધિ
નથી એ ભક્તિરસને શું બાલે ? અને સાચો ઉદાર તે એ છે કે જે સંતોષાત્મક કે-
નપર પણ મમત્વ ન હોય.

મિલકત લૂંટાઈ ગઈ, પણ રો છો કાં ? શું ચેર લૂંટી ગયા ? એ સદા ! એ સદા ! એ સદા !
શ કે ચેરને ચેરી કરાવનાર અન્ય કોઈ નથી. એ ચેરનાર તે એજ એજ સદા એજ
મનચેડન, એજ ચિત્તચેર અનેક જ્ઞાને લાડું મન હસતું હસતું રહે છે ! એટલે એજ
વધારે લીલાં ક્યાં પુણ્ય અને સુકર્મ હોય કે કૃષ્ણ સરવજન સદા એજ ગુણ ! એજ એ
એને કે જેનું સર્વસ ચેરણ બંધ; અને મન કે ચિન્તા સદા એજ ન રહે !

પ્રકુમાય સ્નેહાનાં પદયં નમઃ ગંગા નિવેન્દ્રે વસ્તરાપ ॥

તસ્માદાગાં પદયં નમઃ ॥

નમઃ સદા

જ્યેષ્ઠ અને યજ્ઞવલ્ક્ય પુરૂષસુક્તમાં કૃષ્ણ કે કૃષ્ણાદેવરૂપિણે અને દેવદાસ્યે
વિરાટ પુરૂષને હવિ આપ્યું ત્યારે તેજસ્વં સ્વ દર્શનમ્ સિદ્ધિ મત્ત એજ
લની ઉપાસિત યજ્ઞ, બૃહસ્પત્યક દિગ્વિજય આદિ સદા સદા સદા

મી મનોહર રીતિથી વર્ણવે છે ! જ્યાં સુધી નામરૂપ સમસ્ત સંસાર; અને વિરાટરૂપ સમગ્ર જગતનું સમ્યક્ પ્રકારે દાન ન કરીએ અને યજ્ઞભક્તિમાં તેની આહુતિ ન આપીએ તો સુધી અમૃત પામવાની આશા કેવી ?

“સર્વં લલિયદં વ્રજ” રૂપી જ્ઞાનાગ્નિમાં જગતના પદાર્થ અને તેની કામનાઓ હોમ થાય એટલે સામાન્ય (સ્વરાજ્ય)ની પ્રાપ્તિમાં વારજ નથી !

બલિરાજાએ જલનો કરવો હાથમાં લઈને ભગવાનને ત્રણ લોકનું દાન આપ્યું. તમારા જ અસુરના જેટલું પણ નથી થતું. શિરરૂપી ખરપરને હાથમાં લઈને સમગ્ર સાંસારિક વૃત્તિ દામાં અર્પણ કરે. જો એ બલા ટળે, જો એ વેક માથેથી ઉતરે, તો પછી ઈશ્વર ને ઈશ્વર પાનાર પણ તમેજ છે. સૂર્ય ને ચંદ્રમા તો તમારા ભિખારી છે.

લોક કહે છે કે ભજનમાં ચિત્ત નથી ચોંટતું; એકાગ્રતા નથી થતી. એકાગ્રતા ક્યાંય થાય ? કૃપણ જીવરૂપી વાનર જગતના પદાર્થોને મૂકીમાંથી તો છોડતો નથી ને પાછો એનું જ મૂકીમાં રામને પણ લેવા ઇચ્છે છે ! રામ એવો ભોળો નથી કે એમ છેતરાય !

“જહાં કામ તહાં રામ નહિ, રામ તહાં નહિ કામ.”

રામ તો એને મળે છે કે જો હનુમાનની પેઠે હીરાના હારને ફેંકીને કહે કે, “જેમ મ નથી એવા આ ઇનામને હું શું કરું ?”

કુન્દકુઝમસું પદ્ય સરસીરુહલોચને ।

અમુના કુન્દકુઝેન સલિ મે કિં પ્રયોજનમ્ ॥

ભાવાર્થ:-“સુ” રહિત “કુન્દકુઝ” નું મારે શું પ્રયોજન ? અર્થાત્ સુકુન્દ-પ્રભુ નથી કુન્દકુઝને શું કરું ?

ભજન કરતાં કરતાં નિર્લજ્જ ચિત્ત મકાનમાં, ખાવાપીવામાં, માલમત્તામાં ને માનાપમાનમાં પડે છે. મૂર્ખને એટલી પણ સમજણ નથી કે એ વસ્તુઓ ચિન્તન કરવાનીજ નથી. ચિન્તન-યોગ્ય તો એ રામજ એક છે.

આત્મસંસર્ગ મનઃ કૃત્વા ન કિંચિદપિ ચિંતયેન્ ॥ મગ૦ ગૌ૦ અ. ૬ શ્લો. ૨૫.

અર્થ:-મનને આત્મામાં સ્થિર કરીને બીજા કશાનું ચિન્તન કરવું નહિ.

‘પ્રભુનું’ મંદિર અમારા ચિત્તમાં સ્થાપિત થાય તો પછી એવી કંઈ આશા છે કે જો સ્વ-જીવે કલ્પિત ન થાય ?

જ્યાં સુધી પદાર્થમાં સત્ય દૃષ્ટિ છે અને એમાં ચિત્ત રમી રહ્યું છે; ત્યાં સુધી ગમે તેટલું થયું ફેાડશે તોપણ એ પદાર્થ પ્રાપ્ત થવાના નથી, અને કદાપિ પ્રાપ્ત થયે તોપણ સુખદાયક હિ નીવડે. જ્યારે યત્નસઃ કે સ્વાભાવિકરીતે એ પદાર્થમાંથી ચિત્ત ઉપશમ પામે છે અર્થાત્ તમારૂં અગ્નિકુંડમાં એ પદાર્થ પડે છે, ત્યારે સ્વયમ્ ઇષ્ટ પદાર્થ હાજર થાય છે. હિ-સત્ય કદચિત્ત પવનની ઠેકરથી દગની પેડે ઉછળવા માંડે તો બલે; પરંતુ આ નિયમમાં બીજા પડતા નથી.

વ્રત્ત તં પરાદાયોઽન્યત્રાત્મનો વ્રત્ત વેદ સત્ત્વં તં પરાદાયોઽન્યત્રાત્મનઃ સત્ત્વં વેદ લો-
પસ્તં પરાદુર્યોઽન્યત્રાત્મનો લોકાન્વેદ દેવાસ્તં પરાદુર્યોઽન્યત્રાત્મનો દેવાન્વેદ ભૂતાનિ તં

પરાદુષોઽપ્યપ્રાત્મનો ભૂતાનિ વેદ સર્વં તં પરાદાયોઽપ્યપ્રાત્મનઃ સર્વં વેદેદં વ્રષ્ટેદં સત્રપિમે
લોકાદિમે દેવા ઇમાનિ ભૂતાનીદં સર્વં યદયમાત્મા ॥

મુદ્રાશાળક ઉપ.

અર્થ:—જે પ્રદાને આત્માથી અન્યત્ર રહેલો જાણે છે તેને પ્રદા દૂર રાખે છે. ક્ષત્રને જે આત્માથી અન્યત્ર જાણે છે તેને ક્ષત્ર દૂર રાખે છે. લોકને જે આત્માથી અન્યત્ર જાણે છે તેને લોક દૂર રાખે છે. દેવતાને જે આત્માથી અન્યત્ર જાણે છે તેને દેવતા દૂર રાખે છે. ભૂત (પ્રાણી) માત્રને જે આત્માથી અન્યત્ર જાણે છે તેને ભૂત (પ્રાણી) માત્ર દૂર રાખે છે. સર્વને જે આત્માથી અન્યત્ર જાણે છે તેને સર્વ દૂર રાખે છે. આ પ્રદા છે; આ ક્ષત્ર છે; આ લોક છે; આ દેવતા છે; આ ભૂત છે; આ સર્વ કાંઈ છે, તે સર્વ આત્માજ છે.

વાત વાતમાં શમ દેખાડે છે કે હુંજ છું, ને જગત છેજ નહિ; અને જો કદાચ જગતના પદ્ધતી છે, તો તે મારા કરાશમાત્ર છે.

ભાઈ, સમાધિ અને મનની એકાગ્રતા ત્યારે થાય છે કે જ્યારે તમારી દોલત, માલમત્તા, વાહી-વજાહ ને બંગલાપર હજારો નાંચ ને ઉજડ મેદાન બને; સ્ત્રી, પુત્ર, વૈરી, મિત્ર, એ એ સાફ થઈ જાય. રામરૂપી સમુદ્ર રેલે ને તેમાં તમારાં માલમકાન એ પોવાઈ જાય.

અત્ર પિતાઽપિતા ભવતિ, માતાઽમાતા, લોકા અલોકાઃ, દેવા અદેવાઃ, વેદા અવેદાઃ ।
અત્ર સ્તેનોઽસ્તેનો ભવતિ, ભ્રૂણહાઽભ્રૂણહા, વાળ્ડાલોઽવાળ્ડાલઃ, પૌલ્કસોઽપૌલ્કસઃ, ધમ-
ળોઽધમળઃ, તાપસોઽતાપસઃ ॥

મુદ્ર. ઉપ.

અર્થ:—અહીં પિતા અપિતા થાય છે; માતા અમાતા થાય છે; લોક (હુનિયા) અલોક થાય છે; દેવ અદેવ થાય છે; વેદ અવેદ થાય છે; વૈર અવૈર થાય છે; વાળ્ડાલ અવાળ્ડાલ થાય છે; વાલક અવાલક થાય છે; પૌલ્કસ (જેની માતા ક્ષત્રિય અને પિતા શુદ્ર છે) અપૌલ્કસ થાય છે; ભિશુ અભિશુ થાય છે; તપસવી અતપસવી થાય છે. જવાનું કોઈ સ્થાનજ ન રહે તો પછી મૂર્ખ મન ક્યાં જગાર છે ? સહેજજ સમાધિ થશે.

શું યાચના પણ ઉપાસનાનું અંગ છે ?

યાચના એ પ્રકારની છે. એક તો અહંતાને-હુંપણને મુખ્ય સખીને પોતાની ઉત્તતિ અને લોગ માટે પ્રાર્થના કરવી તે; અને બીજી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ, તત્ત્વદર્શન, ને હૃદિસેવાના મુખ્ય પ્રયોજન માટે આત્મોન્નતિની યાચના કરવી તે. પહેલા પ્રકારની યાચના તો ઈશ્વરને નીચી અને પોતાને અનુચર બનાવવા માટે છે. પોતાની સેવા માટે ઈશ્વરને બોલવનો એ તો ગંગાની ઉર્ધ્વ ગતિ કરવા જેવું છે, અને બીજા પ્રકારની યાચના પ્રજુના પ્રવાહને પોતામાં નિયમિત વહેવરાવવા જેવી છે.

ચિત્ત જે વખતે આત્મામાં મગ્ન હોય છે તે વખતે જો કોઈ સંકલ્પ ઉડે છે તો સત્યતઃ અવશ્યમેવ તે સિદ્ધ થઈ જાય છે; પરંતુ જો સંકલ્પ જો અજ્ઞાન, અધર્મ અને સ્વાર્થમય હશે તો કંટકપૂર્ણ વિષમય અંકુરની પેઠે તે ઉગી નીકળશે ને પરિણામે શરૂણ દુઃખરૂપ નીવડશે. અહંતા, મમતા અને લોગવાસનાના સંભંધીને ઈશ્વરની પાસે પ્રાર્થના કરવી એ કટાઈ ગયેલા ત્રાંબાના પાત્રમાં દૂધ ભરવા જેવું છે. દુઃખ પામીને જો વાત શીખશે એના કરતાં જો વાસનાનો પહેલેથીજ ત્યાગ શા માટે નથી કરતા ? અશુભ ભાવનામાં અન્યનું પણ અહિત થાય છે. શુભ ભાવના અને જ્ઞાનવિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં માત્ર આપણું કદ્યાણ નહિ; પરંતુ પરાપકાર પણ થાય

છે. મનમાં સત્યગુણ, શાન્તિ, આનન્દ અને શુદ્ધિ હોય તો અમારાં કામકાજ સ્વયં ધીરનાં કામકાજ બને છે. એ કામકાજ પૂર્ણ થવામાં જરાએ વાર લાગતી નથી. બાજબતમાં એક જગ્યાએ આ શ્લોક લખ્યો છે:—

દેવામુરમતુષ્યેષુ યે મનન્ત્યશિર્વં શિવમ્ ।

માયસે ધનિનો મૃતા ન તુ લક્ષ્મ્યાઃ પતિં હરિમ્ ॥

અર્થાત્ ત્યાગી શિવની ઉપાસના કરવાથી મનુષ્ય ધનવાન બને છે અને લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુને ઉદ્દેશ્યક નિર્ધન રહી જાય છે. આ શ્લોકમાં શિવ કે વિષ્ણુની મહત્તા કે લઘુતા દર્શાવવાનું પ્રયત્ન નથી. શિવ અને વિષ્ણુ પરતુતઃ બન્ને એકજ છે; પરંતુ અભિપ્રાય એ છે કે જે દેહોઃ હૃદયમાં શિવરૂપ ત્યાગ અને વેરાગ્ય રાખે છે, તેની પાસે એશ્વર્ય, ધન અને સામ્રાજ્ય સ્વયં આવવા માટે છે; અને જેના હૃદયમાં વિષ્ણુરૂપી લક્ષ્મી, ધન અને ભોગવિલાસની લાગણી રાખી છે, તે દશિને પાત્ર રહે છે. કેાઈ પુરુષ સૂર્ય તરફ પોતાની પીઠ રાખીને પોતાની જાતને જાણ્યે દોડે તો છાયા તેનાથી પણ આગળ દોડે છે; પણ છાયાથી મોં ફેરવીને સૂર્ય તરફ મુખ કરી દોડ્યા માટે તો છાયા પોતાની મેળેજ તેની પાછળ દોડતી ફરે છે.

ઈતિર કંઈ પ્રાર્થના અવશ્ય સાંભળે છે ?

જે પ્રાર્થનામાં અમારે સ્વાર્થોદ્ધાર એટલો ભુજ હોય કે એ અંશ સત્યસ્વભાવ ધીરને બેઠેલા સ્વર્થ દેવ; અથવા ઉપાસના વખતે આનન્દમગ્ન ચિત્તાની અવસ્થા એવી હોય કે:—
‘હરો વાગો વિષ્ણવે અપાવ્ય મનમા સદ્ । (નિત. ૪૪.) ‘જ્યાંથી મનસદિન વાળી અપ્રાપ્ય કદાચ નિરુત થાય છે.’ આ અવસ્થાજ પ્રમાવસ્થા છે અને એનાથીજ સત્ય કામન્ય ને સત્ય સંકેત સ્વરૂપતા આવી જાય છે.

આ વર્તન ઉદ્દેશ્ય ઉપાસનાનું થયું. બાજબત એટલી યદ્દા અને વિશ્વાસ રાખ્યો તે હૃદયની નવન સ્થિતિ છે. અદા ! પણ નિશા પણ એ કેટલી પ્રબળ છે ? બાજબ પોતાનાં અનુભવને અનન્ય યતિમાન બને છે અને તેમના બળને પોતાનું બળ માનીને મતાવ્ય બેઠેલાં બેડું બેડું બાજબી બેઠાય છે. રેડને ધમકાય છે; પવન અને પછીપર દુક્રમ થતાયે છે; નદી અને સમુદ્રને યાવ આપવા લેવાય થાય છે; કેાઈ પણ કાર્યને અર્થભવિન માનતું નથી; અને ચંદ્ર, સૂર્યને પણ હાથમાં રબાડવાની દુશ્ચિત્ત કરે છે.

“ચંદ્ર મિત્રેન્દ્ર દ્ય દેરી દેવ્યાઃ, ચંદ્ર મિત્રેન્દ્ર દ્ય દેઃ,”

“અ અને ચંદ્રદિવે બ્દાદે.”

પ્રશ્ન છે એ જગ્યાથી પુરુષને કે જેને એ સર્વ યતિમાનમાં આયો પ્રબળ વિશ્વક દેવ ! કંઈ કમ્મ જી તે જગેજગેજ છેડે પકડીને કામ કરવી લેવું. હવે મારવું દેવ તે પછી કમ્મ જગે અને દેવજન વચ્ચે એટલાં દેવ તે પછી તેની પદને.

હવે હવે “દુ” અને રંગીકે મનકલે પ્રભુ “દુ” એમાં તકાવન માર એટલેજ છે કે એજ વિશ્વમાં કમ્મવેજે અંત પ્રજન છે ને બનિ દેવ છે; અથવા બીજાના ચિત્તામાં વ મુખ્ય છે ને તત્ત્વ દેવ છે. એક એ “દુ” છે તે બીજે એજ દુષ્ટને ઉઠીઠે વાંચનાં અને તે “દુ” છે.

ત્યારે પ્રેમ અને ત્યાગના અંશ ઉપાસનામાં યાચનાના અંશથી અધિક હોય છે, ત્યારે એ યાચના પણ એ પ્રકારનું ઘન બને છે; પણ ભાઈ! સાચી વાત તો એ છે કે યાચના તે સત્ય ઉપાસનાનું અંગ નથી. અતઃગત ઘન એટલે દેવું (ઉદારતા) એ તો ઉપાસનાનું અંગ છે. હું માગ્ય સ્વાર્થને માટે તમારી સેવા કરું એમાં તમારી ભક્તિ શેની? એ તો દુકાનદારી. કંગાલ ભિખારીને કોઈ પાસે નહિ આશ્વાસ દે. પરમેશ્વર તો સભાધિરાજ છે, એ ભીખારી-કંગાલ બનીને તેની પાસે જ્યો તો ફરથીજ 'ફર' 'ફર' શબ્દજ સાંભળ્યો. એ સભાધિરાજને મળવું હોય તો કામના, વાસના, ને ઈચ્છા રૂપી ભૂતાં, પૂસણાં ને ફાટેલાં ચીંથરાંને ઉતારી મૂકો. જ્યાં ત્યાં તો સભાજ મહેમાન હોય. જ્યાં મુખી તમે સભા નહિ બનો ત્યાં મુખી એ સભાધિરાજ પાસે બેસવાનો તમને અધિકાર પ્રાપ્ત નહિ થાય. ઈચ્છા કે કામનાની ગંધપણ નાખો. ત્યાગના વખતપર નિશ્ચય કરીને બેસો; બેસ્યાનાં મોતીની માળા પારણ કરો; જ્ઞાનનો મુકુટ પહેરો અને પછી એ તમારી પાસેથી તે ફર ખસે તો બને બાંધી મારજો.

ઉપાસના અને જ્ઞાન.

અંગગણિતમાં શુભાકાર ભાગાકાર ગણવા એ ઉપાસના છે અને બીજગણિત શીખી એ શુભાકાર ભાગાકારની રીતનું કારણ સમજવું એ જ્ઞાન છે. ઉપાસના સાધન છે ત્યારે જ્ઞાન એ સિદ્ધ અવસ્થા છે. ઉપાસનામાં પ્રયત્ન કરીને અંદર બહાર પ્રજ્ઞાદર્શન પામવાનું છે; ત્યારે જ્ઞાનમાં ચતુરહિત, સ્વભાવતઃ અંદર દેશ દેશમાં "અહં પ્રજ્ઞાસ્મિ" નું ચિંતન સર્વ વૃત્તિઓને બંદેરી કરી દે છે; ને બહાર પ્રત્યેક વસ્તુઓમાં "તત્ત્વમસિ"નું દર્પણ દેખાડી સોદસાંતિને ફર કરે છે. એ જ્ઞાન તેજ વાસ્તવિક ત્યાગ છે.

જ્યાં કૃતિએ ત્યાગના ઉપદેશનું વર્ણન કર્યું છે "તેન ત્યક્તેન મુક્તીયા" ત્યાં ત્યાગનું લક્ષણ આટલું જ કર્યું છે:—

ઈન્દ્રિયાસ્પર્શિદં સર્વં વર્તિકિચિદ્ગતવાં જગત્ ॥

ઈન્દ્ર ૦ ૬૫૦

"એ કુણ દેખે જગતમાં સબ ઈન્દ્રિય સંપર્શ ॥

કર હો ચેન દસિ ત્યાગસે ધન લલચસે કાંપ" ॥

ઉપરનો ત્યાગ એ જ વાસ્તવિક સત્ય ત્યાગનું સ્થપન છે. એ ત્યાગરૂપી પ્રજ્ઞાદિ ચતુરઃ પ્રાપ્ત કરવી એજ ઉપાસના છે.

"જ્યાં ત્યાગરૂપી ઉપાસના પણ અન્ય પ્રકારના ત્યાગ અથવા ઘનના જેવી છે. એ ઉપાસના કરવી કે ન કરવી, કેઈને પેસે આપણે કે ન આપણે એ અમારી ઈચ્છાની વાત છે" આપણે જે સમજે છે તે જૂલ પ્રાય છે. એ ત્યાગરૂપી ઉપાસના અવશ્યક છે, કારણ કે તે સિદ્ધિ શાન્તિ પ્રાપ્તિ લાવતી નથી.

જ્યાં મુખી મનમાં દરરોજ પ્રકારની વ્યથા કે ઈજા રહે, ત્યાં મુખી વૃત્તિ એકાગ્ર નથી બનતી. જેને કોઈ અવસ્થાના કે કંઈક ચલણ ન જાય તેજ શાન્ત બની શકે છે. એટલે એ વાસ્તવ્ય કેટલે તે મૂલ્યે નથી, જ્યારે એ વાસ્તવ્ય છે ત્યારે પટલે છેડાયે; એટલે માટે હૃદયની વ્યથાને પણ ત્યાગ કરીને મનને પ્રજ્ઞાદર્શનમાં મગ્ન કરો. ધરીને એક રીતે તે જાણવું જ છે. કાલમને પોતા તે નથી જ લાગતી લાગ્યા, માટે અજાણી સમજાય છે કે

શરીર છેજ નહિ. પ્રજ્ઞાનંદના સાગરમાં સંકારહિત અંપણાવે. આશ્ચર્ય એ લાગશે કે જ્યારે અમે એ કામનાઓને છોડીએ છીએ ત્યારે પોતાની મેજેજ તે પૂરી થતા માંડે છે.

ગંગાતીરે હિમગિરિશિલાવદ્ધપ્રાસનસ્ય ।

બ્રહ્મધ્યાનામ્પસનવિધિના યોગનિદ્રાં ગતસ્ય ॥

કિં તૈર્ભાગ્યં મમ સુદિવસૈર્યત્ર તે નિર્વિગદ્ધાઃ ।

કળ્હ્યન્તે જરઠહરિણાઃ શૂન્નમદ્ધે મદીયે ॥

મર્દહરિ.

અર્થ:—હિમાલય પર્વતમાં શિલાપાર ગંગાતીરે પદ્માસન વાળીને વિધિપૂર્વક બ્રહ્મધ્યાના-વ્યાસમાં યોગનિદ્રા પ્રાપ્ત થાય, અને વૃદ્ધ હરિણુ મારા શરીરની સાથે તેનાં શીંગડાં ઘસે એવા શુભ દિવસ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ?

જ્યારે હૃદયમાં ત્યાગ અને જ્ઞાન ઉભય છે અને શાન્ત સાક્ષિ બનીને વિચારશક્તિ (observation) આવે છે ત્યારે માયાના પડદારૂપ બનેલી દુનિયા રામની ઝાંખીને સતત પ્રવાહ બની જાય છે; એજ દર્શનધારા કહેવાય છે. જે લોક લેહવાદ અને અલેહવાદના શાસ્ત્રાર્થમાં પડયા છે તેને તો વાદવિવાદજ કરવા ઘે. તેમની એ અવસ્થામાં બુદ્ધિદ્વારા ચતુર શોધન અચુકત નથી; પરંતુ જ્યારે બુદ્ધિ (સૂક્ષ્મ શરીર) ના ક્ષેત્રમાંથી ઉતરીને કારણ શરીર (Subjective mind-egoistic consciousness) માં જ્ઞાનભાવનો દીપક પ્રકાશે છે, ત્યારે એ વાદવિવાદ-ગંગા-ટંટાનો અંત આવે છે; તેવીજ રીતે જ્યાંસુધી મનુષ્યના અંતઃકરણમાં-કહો કે સાતમા પડદામાં રામનોડકો વાગતો નથી, ત્યાંસુધી તેને ઉપાસના કે જ્ઞાન કશામાં રસ નહિ પડે. વેદની સંહિતા કે ઉપનિષદનો અર્થ માત્ર પણ નહિ સૂઝે.

“જેસે ભૂકે ભૂકે અનાજ, તૃષાવન્ત જલ સેતી કાજ;

જેસે કામી કામિની ખ્યારી, વૈસે નામે નામ સુરારિ.”

ટેલીફોનમાં પ્રિયતમની સાથે આનંદવાત્તાં કરી એટલે ટેલીફોન બહુ પ્રિય લાગવા માંડ્યો, અને જ્યાંસુધી મનમોહન દૂર છે ત્યાંસુધી એ ટેલીફોનપર બહુ હેત આવે છે; પણ મોહનજી ઘેર આવ્યા એટલે ટેલીફોનની શી પરવા રહી ? મિત્ર, સંબંધી, રાજા, ધન, દોલત, સર્વ ટેલીફોન છે; કે જેનીદ્વારા રામ અમારી સાથે બોલે છે. જ્યાંસુધી રામ નહોતા મળ્યા ત્યાંસુધી હૃદય કલપતું હતું કે હાય ! એના વિના કેમ થશે ? પણ એ પ્રિયતમ કહેવે તો પધાયો. એ મિત્રગણને કહે તો ત્યાગવાનો. સંબંધી જનો ! મારો ત્યાગ કરો; ધનદોલત લૂંટી નાઓ; યશ અને સન્માન પૂંદ દેખાડે તમારી; હવે અહીં શું કામ છે તમારું ? રાજાજી ! તમારા દેશની બહાર કાઢો અમને; અમને દેશનિકાલ કરો; તમારો સંસાર તમારા સંજ્ઞમાં રાખો.

“રાજા રૂકે નગરી રાખે અપની, મેં હર રૂકે કહાં જાના-

મેરે સનાજી, મેં ગોવિન્દ શુણુ ગાના.”

મીરાં—

“અબ દિલજર ઘર આયા હૈ, નેનોકા કરી બિછાઉંગી;

શુણુ અવશુણુપર ઘર ચિન્ગારી, ચહ મેં ધૂપ ધુકાઉંગી;

પ્રાણોંકી મેં સેજ કહુંગી, હરિકેા જલે લગાઉંગી.”

શિવોહમ્ ભાવ (અર્ધતદદિ) વિના સમ્યક્ શુદ્ધિ થતી નથી.

લેદવારી કે અલેદવારી, ભક્ત કે કર્મકાંડી, હિંદુ કે અન્ય ધર્મી, સર્વે શિવોહમ્ કહે છે; એ પોતે પોતાના મનમાં પોતાને ઇશ્વર માને છે અને સિદ્ધ પણ કરે છે. જે લેદવારી ભક્ત મંદિરમાં દેવની પાસે હમણાંજ પોતાને નીચ, પાપી, અધમ, મૂર્ખ કહેતાં થાકતો નથી તેને બહાર બહારમાં આવતાંજ ને કે:ઈ “અરે એ નીચ” કહીને બેઠાવે, એટલે ભેઈલ્યો કે કચેરીમાં કેવી ગતિ થાય છે? ખરો “શિવોહમ્” કહી મરતો નથી. કેમ મરે? સાચને સાંચ નથી. મનુષ્યો “વામુદેવોહમ્” વાણીથી તો બોલી રહ્યા છે; પણ એ કથન તો માત્ર કટાઈ ગયેલા ત્રાંબાના પાત્રમાં ખીર ભરાવી હેર ખાઈને મરવા જેવુંજ છે. વેદાન્તનો ઉપદેશ તો એ છે કે “ખીર ખાવી” પણ મેઢા ને કટાયેલા ત્રાંબાના પાત્રમાં નહિ. અંદર દેહાભિમાનરૂપી મેલ ભરી સખી ઉપર શિવોહમનો ઢોળ ચડાવવાનો નથી. અંદર શિવોહમની ગર્વના થતી હોય અને એ આશિ બહાર પ્રજ્વલિત થઈ દેહાભિમાનને ભસ્મ કરી નાંખે એ રિયતિ પ્રાપ્ત થાય, તે પછી દેહાભિમાન, કૃપણતા, ભય, શોક વગેરે ક્યાં રહે? આ ભેદને જેણે ભણ્યો છે તે નિર્ભય બની ગયા છે; મૂર્તિમાન ઉદ્ધરતાનું સ્વરૂપ બની ગયા છે. તેમનામાં ભગ, શક્તિ અને તેઓ સમુદ્ર વહેવા માંડ્યો છે. જે ઉદ્ધરતાપૂર્વક શરીર અને પ્રાણનો ભલિ દેવા તૈયાર થઈએ છીએ અને મસ્તકને હચેલીમાં લઈને ચાલીએ છીએ, એ ઉદ્ધરતામાંથીજ સર્વ પ્રકારનું ભગ આવે છે. મિત્રો! જ્યારે “ઉચ્ચોતિયાં ઉચોતિઃ” એવા સ્વરૂપને જોયું તો પછી ઉદ્ધરતાનો અવેશ સ્વતઃ કેમ નહિ આવે?

“પૂત કહે, અવપૂત કહે, રજપૂત કહે ભુલકા કહે કોઈ,
કાહુકી ભેટીસે બેઠા ન બ્યાહ હું, કાહુકી બાત બિગાડ ન સોઈ;
માંગકે ખાઈ, રમણનમે સોઈ, લેનેકી એક ન દેને કી દોઈ.”

નથી કોઈની દમટી લેવી કે નથી કોઈને દમટી આપવી, માહું લાગે કે સાફ પહુ હું તો સાચુંજ કહીશ. પર્વતના શિખરપરથી સમ ડોકો બજાવી પૂકારે છે કે:—

સંસારને સત્ય માનીને એમાં ફૂટી પડો છો—આસની આગમાં રચી પચીને બગી મરો છો—એ શું તમારી ઉચ્ચ તપસ્યા છે? એનાથી કાંઈ સિદ્ધ થવાતું નથી. દેહાભિમાનના કાક-વમાં પોતાના સમ્વિદ્યનંદ સ્વરૂપને ભૂલીને ફોંસે છે; પણ તેમાંજ ગળી જયો. બ્રહ્મને ભૂલીને દુઃખને બેઠાવે છો, શિરપર અગ્નિનો વરસાદ વરસાવે છો; પણ એવડે તો ઉલટા તમે મૂઠથીજ ભસ્મ થઈ જ્યો. સત્યને ફાસલાવી મિથ્યા નામરૂપમાં શા માટે ગેાંધાં ખાઓ છો? એને તમે સર્વે માંખણને પીંચો; સમજો છો તે માંખણ નથી પણ ચૂનનોજ ગેળો છે. ખાઓ તો ખત્ર! આંતરડાંજ નીકળી પડ્યો; સત્ય કહું છું કે દુનિયાની વસ્તુઓ તો ભૂલભૂલ-મણીરૂપ છે, માટે ભાગ્યે જ થાય અને માનો કે ‘બ્રહ્મ’જ માત્ર સત્ય છે.

આપ વીતી કહું કે જગ વીતી?—જ્યારે ભૂજમાં પણ કોઈ સાંસ્કારિક વસ્તુમાં ઇશ્વરિય ભાવ જમાવ્યું છું; હાનિ લાલ કે મોટપ નાનપમાં મન પરીવું છું; દેહની આદ્ય-અત્ય આદિને બહુ મોટી વાત માનું છું; કોઈ મનુષ્યને પરાયો બાહું છું; મને પોતાને પરિ-ચિત્ત દેહાદિ બાહું છું; અધીત શુદ્ધ સ્વરૂપને ભૂલીને શરીરમાં મમત્વ ધારણ કરીને સે-દિથી જોવું શરૂ કરીને વિચાર કરું છું, તો અવશ્યમેવ કોઈ ન કોઈ ત્રિવિધ તીપ મને

લે છે. મારી હાલિ થોડી અધોગત થાય તો થોડું દુઃખ, ને વધારે થાય તો વધારે દુઃખ. એ સુદ્ર હાલિ અને તુચ્છ ભાવનાનું કદ જ એવું અને દુઃખમાં મળ્યા વિના રહેતું નથી. જ્યારે દેહાદિ સ્વપ્નને દૂર ફેંકીને, લેહભાવનાને ત્યાગ કરી, અંતર હાલિ ઉઘાડું છું; તો સંસારનાં સર્વ તત્ત્વ મારાં પોતાનાં બની જાય છે; અને એ સર્વને હું મારી ઇચ્છા પ્રમાણે નચાવી શકું છું. પ્રતિની ગતિ મારી આંખોનો કટાક્ષ માત્ર બની જાય છે. આજ નિયમ લોકોને દુઃખ-સુખ આપવામાં કારણભૂત હોઈ સર્વત્ર સત્ય લેવાવે છે, ને એના અજ્ઞાનથીજ લોકો દુઃખી થાય છે. એ નિયમને કાચું સૂતર ન સમજશો. એતો એવું વજ્રમય દોરડું છે કે જેનાથી સૂર્યને ચંદ્ર પણ બંધાયેલા છે. સંસારસમુદ્રમાં આ એક પરધરનો ખડક છે; કે જેને જોયા વિના મહાસાજ, પંડિત, દેવ-દાનવ ઇત્યાદિ પોતાના વહાણને ભાગી બેસે છે. વંશોના વંશ, દેશના દેશ, જાતની જાત નિયમને ભૂલીને માટીમાં માટી બની ગયાં છે.

અજગરે ધાર્યું કે, હું કૃષ્ણને ખાધને પચાવી શકીશ. ગળી તો ગયો પણ પછી પેટમાં કટારી ચાલી. આતશબાણના દાડમની પેઠે અજગરના દુકડે દુકડા થઈ ગયા ને કૃષ્ણ તો એના એજ રહ્યા. શું તમે આ સત્યરૂપી શ્રીકૃષ્ણને ખાઈ શકશો? દબાવીશકશો? છુપાવી શકશો? નહિ-- એને ઉત્તરવાની કોઈનામાં શક્તિ નથી. કૃષ્ણનાં સંબંધી પણ જ્યારે એ સત્યની ઠકું-મર કરતાં શીખ્યાં ત્યારે એ સત્ય પુનઃ પ્રજ્વલિત થયું; ને શું કૃષ્ણ, કે શું યાદવ, સર્વ દેહે વિનાશ કર્યો; દારકાંપર પાછી ફરી વળ્યું. ભાઈ! મુકદ્દમે ઉપાડતી વખતે જોલો છો કે: રામ નામ સત્ય છે! તો એ સત્ય આજ પહેલેથીજ સમજી લ્યો ને. હમણાં સમજશો મરણેજ નહિ. મરતી વખતે ગીતાનો પાઠ શું કરવાનો હતો? પોતાના જીવનનેજ ભગવાન ગીત બનાવી દેા. મરતી વખતનો દીપક તમને કેટલો પ્રકાશ આપશે? હૃદયમાં હરિનામ પ્રદીપ હમણાંજ પ્રજ્વલિત કરો,

કૃષ્ણ ત્વદીયપદપદ્મપદ્મપદ્મરાન્તે અયૈવ મે વિશત્તુ માનસરાજહંસઃ ।

માનમયાણસમયે કફવાતપિષ્તઃ કણ્ઠાવરોધનવિષ્ઠો સ્મરણં કુતસ્તે ॥ પાંડવગીત

પવિત્રઃ પશુરાવિ કૃપે નિઃસર્તું ઘરણચાલનં કુરુતે ।

પિશ્ત્વા ચિત્ત મવામ્બેરિચ્છામપિ નો વિમાર્ષિ નિઃસર્તુમ્ ॥

અર્થ:—કૃષ્ણમાં પડેલું પશુ પણ બહાર નીકળવાને પ્રયત્ન કરે છે; પણ હે ચિત્ત! તં પિષ્કાર છે કે ભવગ્નિમાં પડ્યા છતાં તું બહાર નિકળવાની ઇચ્છા પણ કરતું નથી.

એક વજ્રકર બૂખનો મારો મરી ગયો હતો, પણ તેની મા તેના મુકદ્દમી પાસે બેસી તેના મુકદ્દમ પર ઘી ચોપડતી કહેતી જતી હતી કે, “બૂવો, મારો દીકરો બૂખે નથી મર્યો. એ તો ઘી ખાતો મૂંઝે છે.” ભાઈ ઉધારીઆ મુઝિ તે આ વજ્રકરનું ઘી છે. રાકડી મુઝિ તેજ જીવ-મુઝિ છે, અને એ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે તો કાં ન મેળવવી?

સાચો ઉપાસક.

ભાઈ, કાચું કદું? ઉપાસક ને બાજ બનવાની પદવી અમારા ભાગ્યમાં તો નથી. સમસ્ત સંસ્કારમાં અને તે: એકજ સાચો ઉપાસક જોયો છે. અન્ય બજામંડળ, ઋષિ-મુનિગણ, દીર-પેગંબરનું ‘ગ્રેમમય ઉપાસક’ કહેવાયતું એ તો કથન માત્ર છે; ત્યારે એ સાચો

ઉપાસના.

પાસકે ઠાણ છે? અને જોને લોક ઉપાસ્ય રેવ શા માટે કહે છે? ને અનેક પ્રકારના વેશ તલ્લી, રંગરૂપ ધારણ કરી, સ્વાંગ પહેરી, પદા પાછળ સંતાઈ, નયનબાણુ આરે છે તે ઠાણ છે? જ્યારે મન અનાતમ પદાર્થોમાં બાંધે છે, ત્યારે જોઈ શકે જોની ચાત. શ્રુતી સ્વરૂપે કેવો ક્રોધ દેખાડે છે? વૃત્તિ જ્યારે અનાતમ માર્ગમાં ચડીને વેસે છે ત્યારે તેને તે જાહેર છે, અને જ્યારે પણ લેવા દેતો નથી, તો પછી આગમનું તો નામ પણ કેવું?

ત્વમસિ મમ ભૂષણં, ત્વમસિ મમ જીવનં, ત્વમસિ મમ જલાપરમ્ ।
મવતુ મવતોહ મયિ સતતમનુરોપિનો ત્વ મમ હૃદયમતિયમ્ ॥

સૂર્યને આંકે પહેર પ્રકાશ મહત્ત રીધો, ને અમને આંકે પહેર નિભનંદ રે કૃપણ બન્યો?

હે પ્રભો! હવે તો અસહી બળે કામ નથી નમતાં. ખાવા-પીવાનો ને કપડાં-ખાસ પણ ચણું ને પ્રિયવતનું ચુખડું પણ નિહાળું? રૂઢમાં બાંધે જો આવું, પીલું, જોડ્યું ને હવણું-મરણું. શું જોનાથી આશ નિર્બંધ થાશે? આરી તો મધુકરી પણ ધાવણી પણ વમે; પર્ણકુટી પણ વમે; જોપધિ પણ વમે; શરીર પણ વમે; ને આત્મ વમેજ ઓ. શરીરરહિત રાખવા તમારી હંગામ હોય તો રાખો. શું આપ અકતી બની નહામ જોસીને શું કરશો? સેવા કરી અમારી.

“આંખે વગાડે તુજસે ન પડકો દિલ્લજોગે;
દોષોગે ખેલ હમ, તુજે આંખે નસ્યજોગે.”

વપં સોમપ્રતે તવ મનસ્વતુષુ વિષ્ણવઃ ॥

“તુમહારી ખતિર હે પ્રભો! વહ મન થા વન બીચ.”
તારી બાજો તમારી વણ. હીર, ઝોલી ને જ્યારે ખૂબસૂ ભરી ભરીને જતી ઉડ્યાં છે. તારા, નમ્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય, ચંદ્ર અને પૃથ્વી જો દેા આ રહ્યાં! પીજો! વસ્ત્રનીજો! બ્યાપરીજો! રાજાજો! વડો તમારે વડેનું હોય તો! મ દુઃખ કરશે તોપણ તેની આંખે હું જોવાનો નથી. ને ચીજ જોકર તમપરથી હું કામ માઈ નથી. હું તે જોનેજ લઈશ; પ્રવૃત્ત્ય! પ્રિયવત!

ઉપાસનાના ગાન.

ને ઉપાસના દરબમાંથી વહે છે તેજ ખરી દુઃખવક ડ. મત્ર મત્રમાંથી યોડીમાં વાડોની ઉપાસના તે જો પ્રકારની મરતીજ છે; પરમેશ્વરને દેવિતની જેવી અવસ્થા હશે તેવુંજ ઉપાસનનું લક્ષણ હશે.

વિદ્યાર્થીની પ્રાર્થના:—

(૧) વે પ્રિયતા: પરિપન્થિ વિષ્વારૂપાણિ વિષ્ણવઃ ।
વાપસ્તતિરંજના નેષાં મન્નો અપ દપાતુ મં ॥

પુનરંદિ વાપસ્તતે દંવેન મનસા મદ ।
મમાંપન્તે નિરમય મપ્પેવાનુ મયિ દુતમ્ ॥

• જિજ્ઞાસુ અને જનીનાં ને ૧૫ સ્વામી રામ મને છે એ જ્યારેકે દેશમાં પ્રવેશ કરે છે.

લે છે. મારી દૃષ્ટિ થોડી અધોગત થાય તો થોડું દુઃખ, ને વધારે થાય તો વધારે દુઃખ એ કુદ્ર દૃષ્ટિ અને તુચ્છ ભાવનાનું ફળ ખેદ અને દુઃખમાં મળ્યા વિના રહેતું નથી. જ્યારે દેહાદિ સ્વપ્નને દૂર ફેંકીને, લેહભાવનાને ત્યાગ કરી, અંતર દૃષ્ટિ ઉઘાડું છું; તો સંસારનાં સર્વ તત્ત્વ મારાં પોતાનાં બની જાય છે; અને એ સર્વને હું મારી ઇચ્છા પ્રમાણે નચાવી શકું છું. પ્રતિની ગતિ મારી આંખોને કટાક્ષ માત્ર બની જાય છે. આજ નિયમ લોકોને દુઃખ-મુખ આપનામાં કારણભૂત હોઈ સર્વત્ર રાત્ર્ય લોગવે છે, ને એના અજ્ઞાનથીજ લોકો દુઃખી થાય છે. એ નિયમને કાચું સૂતર ન સમજશો. એતો એવું વજ્રમય હોરડું છે કે જેનાથી સૂર્યને ચંદ્ર પણ બંધાયેલા છે. સંસારસમુદ્રમાં આ એક પથ્થરનો ખડક છે; કે જેને જોયા વિના મહારાજ, પંડિત, દેવ-દાનવ ઇત્યાદિ પોતાના વહાણને ભાગી બેસે છે. વંશોના વંશ, દેશના દેશ, જાતની જાત નિયમને ભૂલીને માટીમાં માટી બની ગયાં છે.

અજગરે ધાર્યું કે, હું કૃષ્ણને ખાઈને પચાવી શકીશ. ગળી તો ગયો પણ પછી પેટમાં કટારી ચાલી. આતશબાળના દાકમની પેડે અજગરના દુકડે દુકડા થઈ ગયા ને કૃષ્ણ તો એના જોજ રહ્યા. શું તમે આ સત્યરૂપી શ્રીકૃષ્ણને ખાઈ શકશો? કળાવીશકશો? છુપાવી શકશો? નહિજ. એને ઉત્તરવાની કોઈનામાં શક્તિ નથી. કૃષ્ણનાં સંબંધી પણ જ્યારે એ સત્યની ઠક્કા-મસ્કરી કરતાં શીખ્યાં ત્યારે એ સત્ય પુનઃ પ્રત્યક્ષિત થયું; ને શું કૃષ્ણ, કે શું યાદવ, સર્વ દેહોને વિનય કયો; દારકાંપર પાણી ફરી વળ્યું. ભાઈ! મુકદ્દાને ઉપાડતી વખતે બોલો છો કે:—રામ નામ સત્ય છે! તો એ સત્ય આજ પહેલેથીજ સમજી લ્યો ને. હંમણાં સમજશો તો મર્યોજ નહિ. મરતી વખતે ગીતાને પાઠ શું કરવાનો હતો? પોતાના જીવનનેજ ભગવાનનું ગીત બનાવી દે. મરતી વખતેના દીપક તમને કેટલો પ્રકાશ આપે? હૃદયમાં હરિનામને પ્રતીપ હંમણાંજ પ્રત્યક્ષિત કરે,

કૃષ્ણ ત્વદીપપદપદ્મજપહરાન્તે અયૈવ મે વિશતુ માનસરાજહંસઃ ।

પ્રાગ્નપાગસમયે કફવાતપિષ્તઃ કણ્ઠાવરોચનવિષ્ણો સ્મરણં કુતસ્તે ॥ પાંદવગીતા.

વનિતઃ પશુરાવિ કૂપે નિઃસર્તું ષરણચાલનં કુરુતે ।

પિશ્ન ત્વા ચિત્ત મવામ્થેરિચ્છામપિ નો વિમર્ષિ નિઃસર્તુમ્ ॥

ભાષ્ય:—કૂવામાં પડેલું પશુ પણ બહાર નીકળવાને પ્રયત્ન કરે છે; પણ હે ચિત્ત! તને પિષ્કાર છે કે બલગ્નિમાં પડ્યા છતાં તું બહાર નીકળવાની ઇચ્છા પણ કરતું નથી.

એક વજ્રકર ભૂખનો માથો મરી ગયો હતો, પણ તેની મા તેના મુકદ્દાની પાસે બેસીને તેના ક્ષેત્રપર ઘી ચોપડતી કહેતી જતી હતી કે, “જ્યો, મારો રીકરો ભૂખે નથી મરી ગયો. એ તો ઘી ખાતો મૂઝો છે.” ભાઈ ઉધારીઆ મુજિ તે આ વજ્રકરનું ઘી છે. રોકડી મુજિ તેજ જીવ-મુજિ છે, અને એ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે તે કાં ન મેળવવી?

સાચો ઉપાસક.

ભાઈ, સાચું કહું? ઉપાસક ને ભજા બનવાની પરથી અમારા બાબતમાં તો નથી. સમસ્ત ક્ષેત્રમાં અને તે એકજ સાચો ઉપાસક જોયો છે. અન્ય ભજામંડળ, કવિ-મુનિગણ, પીર-પેત્રજરનું ‘પ્રેમમય ઉપાસક’ કહેવાયેલું એ તો કથન માત્ર છે; ત્યારે એ સાચો

ઉપાસના.

ઉપાસક કોણ છે? અને એને હોક ઉપાસ્ય દેવ શા માટે કહે છે? ને અનેક પ્રકારના વેશ
જાદવી, રંગરૂપ ધારણ કરી, રંગ પહેરી, પદ્મ પાછળ સંતાર્ધ, નયનભાણુ આરે છે તે કોણ
છે? જ્યારે મન અનાતમ પદ્મોમાં ભાય છે, ત્યારે ભેઈ જ્યો એની વાત. શુદ્ધી સ્વચ્છવી,
કેવો કોષ દેખાડે છે? વૃત્તિ જ્યારે અનાતમ માર્ગમાં અટકી બેસે છે ત્યારે તેને તે સૂંટી
ભરે છે, અને જ્યાં પશુ હેવા દેતો નથી, તે પછી આરામનું તે નામ પણ કેવું?

ત્વમાસિ મમ ભૂષણં, ત્વમાસિ મમ જીવનં, ત્વમાસિ મમ જલાપરવ્રમ્ ।
મવતુ મવતીહ મયિ સતતમનુરોધિનો તવ મમ હૃદયમતિપવ્રમ્ ॥

સૂર્યને આડે પહેર પ્રકાશ મફત દીધો, ને અમને આડે પહેર નિભાવ દેવામાં
ફૂંપણ બન્યો?

હે પ્રભો! હવે તો મારાથી બળે કામ નથી નસતાં. જાવા-પીવાનો ને કપડાં-લેતાનો
મલ પણ ચાખું ને પ્રિયતમનું ચુખડું પણ નિહાળું! વૃક્ષમાં ભાય એ જાણું, પીણું, પહેરવું,
દૃશ્ય ને શ્રવણ-મરણ. શું એનાથી મારો નિર્વાહ ચલે છે? મારી તો મધુકરી પણ તમે;
દાળણી પણ તમે; પર્ણકુટી પણ તમે; ઔષધિ પણ તમે; શરીર પણ તમે; ને આત્મા પણ
તમેજ છો. શરીરશક્તિને રાખવા તમારી ઇચ્છા હોય તો રાખો. શું આપ અક્તી બની બેસ છો?
નકામ બેસીને શું કરશો? સેવા કરો અમારી.

“આજે” લગાડે પુરુષે ન પલકેં હિલ્લએજે;
દેખેજે એવ હમ, પુરુષે આજે નચએજે.”

વયં સોમયતે તવ મનસ્તત્ત્વ વિષ્ણવ: ॥

“પુરુષારી આતિર હે પ્રભો! મહ મન શા તન બીચ.”
હાં જાણે તમારી વસ્તુ. હીર, માલી ને જ્યારે જુમચા ભરી ભરીને તમારી
પીણી! તત્ત્વજાનીઓ! વ્યાપારીઓ! રાજાઓ! વગેરે તમારે વૃંદવું હોય તો! અને તમે
દુઃખ કરશો તોપણ તેની આમે હું જોવાનો નથી. ને ધીજ એકવાર નામપરથી ઉઘારી
હેવાનું કામ મારું નથી. હું તો એનેજ લઈશ; પ્રણામ! પ્રિયતમ!

ઉપાસનાના મંત્ર.

ને ઉપાસના હૃદયમાંથી વહે છે તેજ ખરી દુઃખદાયક છે. માત્ર ગજામાંથી એટલે
પેટીમાં વાક્યોની ઉપાસના તો એક પ્રકારની મસ્કરીજ છે; પરમેશ્વરને દેસલખવા
વિષ્ણવી જેવી અવસ્થા હશે તેવુંજ ઉપાસનાનું લક્ષણ હશે.

*વિધાર્થીની પ્રાર્થના:—

(૧) યે ત્રિપક્ષા: પરિચન્તિ વિશ્વાસ્પાણિ વિષ્ણવ: ।
વાચસ્પતિર્વિલા તેર્પાં તન્નો અય દયાતુ મે ॥

પુનરેહિ વાચસ્પતે દેવેન મનસા સદ ।

વસોષ્યેતે નિરમય મયેવાસ્તુ મયિ દ્યુતમ્ ॥

* ઉપાસક અને જાતીના ને કામ સ્વામી રામ અને છે એ બંધાર્થમાં વિષ્ણવ
ઉપાસક પ્રતીત થાય છે.

લે છે. મારી હાથ ઘોડી અધોગત થાય તો ઘોડું દુઃખ, ને વધારે ગાય તે વધારે દુઃખ ને
 હુદ્ર હાથ અને તુચ્છ ભાવનાનું કૃષ્ણ ખેડ અને દુઃખમાં મળ્યા વિના રહેતું નથી. જ્યારે દેહી
 સ્વપ્નને દૂર ફેંકીને, સેદભાવનાને ત્યાગ કરી, અંતર હાથ ઊપાડું મું; તો સંસ્કરનાં સંવત્સ
 મારાં પોતાનાં બની જાય છે; અને એ સર્વને હું મારી ઇચ્છા પ્રમાણે ન્યાવી શકું મું. પ્ર
 તિની ગતિ મારી આંખોનો કટાક્ષ માત્ર બની જાય છે. આજ નિયમ લોકોને દુઃખ-મુ
 ક્ષાપચામાં કારણભૂત હોઈ સર્વત્ર રાજ્ય લોકગવે છે, ને એના અજ્ઞાનથીજ લોકો દુઃખી થ
 છે. એ નિયમને કાચું સૂતર ન સમજશો. એતો એવું વજ્રમય દેરડું છે કે જેનાથી સર્વે
 ચંદ્ર પણ બંધાયેલા છે. સંસારસમુદ્રમાં આ એક પર્યવરો ખડક છે; કે જેને એ
 વિના મહારાજ, પંડિત, દેવ-દાનવ ઇત્યાદિ પોતાના વડાણને ભાગી બેસે છે. જ્યોત્સ વદ
 દેશના દેશ, જાતની જાત નિયમને ભૂલીને માટીમાં માટી બની ગયાં છે.

અજગરે ધાર્યું કે, હું કૃષ્ણને ખાધને પચાવી શકીશ. મગી તો ગયો પણ પગી પેટમાં
 કઠારી ચાલી. આતશગાજના દાડમની પેટે અજગરના દુકડે દુકડા થઈ ગયા ને કૃષ્ણ તે એ
 એજ રહ્યા. શું તમે આ સત્યરૂપી શ્રીકૃષ્ણને ખાઈ શકશો? હાવીશકશો? છુપાવી શકશો? નહિ.
 એને છેવરવાની કોઈનામાં શક્તિ નથી. કૃષ્ણનાં સંબંધી પણ જ્યારે એ સત્યની કહુ-મરણી
 કરતાં શીખ્યાં ત્યારે એ સત્ય પુનઃ પ્રત્યવિત થયું; ને શું કૃષ્ણ, કે શું યાદવ, સર્વ દેહે
 વિનાશ કર્યો; દારકાંપર પાણી ફરી વળ્યું. ભાઈ! મુઠ્ઠાને ઉપાડવી વખતે એલો છે કે-
 રામ નામ સત્ય છે! તો એ સત્ય આજ પહેલેથીજ સમજી લ્યો ને હમણાં સમજ્યો કે
 મરણી નહિ. મરતી વખતે ગીતાનો પાઠ શું કરવાનો હતો? પોતાના જીવનનેજ જાગૃત્યું
 ગીત બનાવી દ્યો. મરતી વખતેના દીપક તમને કેટલો પ્રકાશ આપશે? હૃદયમાં હરિના
 પ્રદીપ હમણાંજ પ્રત્યવિત કરો,

કૃષ્ણ ત્વદીયપદપદ્મજપજ્જરાન્તે અર્ધૈવ મે વિશતુ માનસરાજાંસઃ ।

માણમયાણસમયે કપ્તવાતપિત્તઃ કણ્ઠાવરોપનાવિધી સ્પરશં કુતસ્તે ॥ પાંડવગી

પતિતઃ પશુરાપિ કૂપે નિઃસર્તું ચરણચાલનં કુરુતે ।

પિત્ત્વા ચિત્ત મવાગ્યેરિચ્છામપિ નો વિમાર્ષિ નિઃસર્તુમ્ ॥

ભાષાર્થઃ—કૃષ્ણમાં પડેલું પક્ષી પણ બહાર નીકળવાને પ્રયત્ન કરે છે; પણ હે ચિત્ત !
 પિત્તર છે કે ભવાગ્નિમાં પડ્યા છતાં તું બહાર નીકળવાની ઇચ્છા પણ કરતું નથી.

એક વણકર ભૂખનો માથો મરી ગયો હતો, પણ તેની આ તેના મુઠ્ઠાની પાસે બેઠું
 તેના મોઢાપર ધી ઘોપડવી કહેલી જતી હતી કે, “ ભૂલો, મારો દીકરો ભૂખે નથી મ
 બયો. એ તો ધી ખાતો મૂઝો છે.” ભાઈ ઉધારીઆ મુજી તે આ વણકરનું ધી છે. રોકડી મુ
 તેજ લવ-મુજી છે, અને એ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે તો કાં ન મેળવવી ?

સાચો ઉપાસક.

ભાઈ, સાચું કહું? ઉપાસક ને ભક્ત બનવાની પદવી અમારા ભાગ્યમાં તો નથી. સમ
 સંસ્કરમાં અમે તો એકજ સાચો ઉપાસક બોલ્યો છે. અન્ય ભક્તમંડળ, કપિ-મુનિવ
 પીર-પેગંબરનું ‘પ્રેમમય ઉપાસક’ કહેવાયવું એ તો કથન માત્ર છે; ત્યારે એ સ્ત્રે

ઉપાસના.

શ્રિયમ સક્તિ થયો. ઉપાસના, પ્રાર્થના, ભક્તિ, આંસુ પાકવાં, માથું ફેડવું, પ્રેમની
 સ ત્યાં સુધી હતી કે જ્યાં સુધી જ્ઞાનની લાક્ષી નહોતી આવી.
 પ્રસન્નિદિ શ્વ સૌમ્ય તે મુક્ત માતિ ॥

અને ઉપાસનાનો વિધિ:—મનન, નિદિશાસન. મનને વિધીને ચિત્તને હવમશાવી કે
 જ્યાં શાસ્ત્રોના શક્યોને પસંદ કરવાં અને જ્ઞાનનાં લેણોને નીચે લખેલ વિધિ પ્રમાણે
 નાઈ દેશે નેદ્રિયાણ્યંતરંગં નાઈકાર: પ્રાણવર્ગો । ન પુદિ: ॥
 દારાપત્યલેપવિત્તાદિ નાઈ સાક્ષી નિત્ય: પ્રત્યગાત્મા શિવોદ્દમ્ ॥

જ્ઞાનાર્થ:—ના હું કાયા, ઇન્દ્રિયો અંતરંગ; કે ના બુદ્ધિ, ના અહંકાર પ્રભુ.
 તો, પુત્ર, કે સેત્ર દ્રવ્યોથી દૂર; સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ,
 વિચારપૂર્વક જોમાંના જોયા પદનું વરણ્યર રમણ કરવું કે જેથી મન તદન શિયિલ
 બની જાય.

નિરસ-દેહ બનીને વિકલ્પ અત્ર સ્વપ્નમાંથી પણ દૂર કરીને, “હું દેહ આદિ છુંજ
 નહિ તો પછી દેહ જમને મારામાં શા માટે પ્રવેશ કરવા દઉં” એ પ્રમાણે મનન કરવું.
 દેહાભિમાન કરવું જોજ સત્યનું હૃદયન છે; મહા મૂર્ખતા છે.

સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ.
 વેદ, વેદાન્તનો અંતિમ નિષ્કર્ષ નિરસ-દેહ અન્ય છેજ નહિ. વેદ અને સત્યાચ મને દેહ
 આદિથી ભિન્ન કહે છે, મારી જાતને દેહ માનવી એ ઘેર નાસ્તિકતા છે. એ અપરાધ હું
 શા માટે કરું ?

સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ.
 સુરજીએ મને પોતાના સાક્ષાત્કારના બળથી કહ્યું કે, હું દેહ આદિ નથી. તેથી હવે તો
 મારા દેહનું અભિમાન રાખવું એ ગુરુમુખપર ઉપન મારવા જેવું છે. હાય ! એ ઉપદ્રવ
 મારાથી થાય ! એ ઘેર પાપ થાય ?

સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ.
 સરીસદિની પીક, સમજ, હોકોની ઇર્ષા, દેવ, સેવ, સન્માનથી મને શું છે ?
 કોઈ સ્ત્રી કહે, કોઈ નારી કહે, હું કોઈનું કહેવું નહિ માનું. જે પોતેજ જુવેલા છે તે
 કહેવાપર શું ભરોસા રાખવો ? કેવલ શાસ અને પ્રમાણ જ માનનીય છે. મારામાં કોઈ
 નથી, કોઈ શોક નથી, ઇર્ષા નથી, રગ નથી, જન્મ નથી, મરણ નથી, દેહ નથી, મન નથી.

સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ;
 સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ;
 સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ.

આત્મા નાના બળકેને રમવા માટે કેરી આપે છે; બાળક પોતાના સ્વભાવપુરુષ
 હાથમાં પકડી રમવા માટે છે; વૃક્ષમાં વૃક્ષમાં કેરી ફાળી; ને રસ હાય, મહા અને
 પડ્યો. હવે તો તેને નથી કપડાં સાંભરતાં, કે નથી આત્મા અપવા તો હાય મહાનું
 તે હવે રસમયજ બની ગયું. જોજ પ્રમાણે કૃતિ આપવું અપેક્ષા મહા વાક્ય

પાપકર્મને બ્યારે શારીરિક અપરાધ યાદ આવે છે; ત્યારે એવો સ્નેહ પોતાની ગેળેજ નામી ના ઈચ્છે છે. તે હરિના શરણમાં આવે છે ને આત્મામાં તદાકારતા પામે છે. આલું ધ્યાન કિવાર નહિ પણ બેવાર થાય તોપણ લાભજ છે; પરંતુ જે લોક “વાપોદં વાવકર્મોદં વાવાત્મા વાવસંમયઃ” નેજ પ્રતિદિન બોધ્યા કરે છે તેમની આ પ્રકારની આવૃત્તિ માત્ર દે-ને સમગ્રનું દૂદ કરે છે; એટલુંજ નહિ પણ પાપના દ્રઢ સંસ્કારમનમાં દ્રઢ જમાવી દે છે.

જેવી રીતે એમ-એ (M. A.) વર્ગના વિદ્યાર્થીનું ચિત્ત હાઈસ્કુલના વિદ્યાર્થીઓનાં સ્તરકોમાં જતું નથી; તેવીજ રીતે શુદ્ધ અંતઃકરણ અને સાચા હૃદયવાળાથી ભેદ ઉપ-ના કરી બનતીજ નથી.

જ્ઞાની.

હવે જરા ચમકીને સાંભળવાનો સમય છે. હવે બધું પોકળ બોલું છું. જે પુરુષ સંશય-દેન થઈને પોતાની ભતને પૂર્ણપ્રજ્ઞ, શુદ્ધ સમિચ્છાનન્દ બણે છે અને જે સર્વત્ર પોતાના મુખનેજ દેખે છે તેના બાહ્યમાંજ નિર્ભયતા, હૃદય-મુક્તિ, સાત્તાત્મ્ય અને સ્વરાત્મ્ય છે. તેમ કેઈના નશીબમાં નથી. જે આત્મદેવ વિના અન્ય કંઈ દેખતો નથી તેનું દિલ કેમ ભયગ્રસ્ત? અત્યંત ભયાનક ધોર શબ્દ આગ્યો પણ સિંહ શા માટે ચમકે? એતો સિંહ-જ મર્જના હતી. લોલું તલવારની ચમકથી શા માટે ટરે? કારણ કે એતો એના તેજનોજ મન્કર છે. અગ્નિ પોતાની જ્વાલાથી શા માટે સંતપ્ત થાય? તારામંડલ તૂટી પડે, સમુદ્ર ઝળી જાય, હિમાલય ઉડતો ફરે, સૂર્ય ચરદીનો માથો બરફનો ગોળો બની જાય; પણ માં આત્મદર્શી જ્ઞાનવાનને શું પીડા કે ભય, કે જેની આજ્ઞાની બહાર કંઈ છેજ નહિ.

नम्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ॥

अपि घृतिहवायकं मुनीक्ष्णे चेन्दुमण्डले ।

अप्ययः प्रसरत्यग्नी जीवन्मुक्तो न विस्मयी ॥

मलयस्यापि हंकारर्महाबलविचालकैः ।

विशोभं नैति यम्यात्મા स महाત્મેનિ કથયતે ॥

તે દશામાં એક અથવા બેહ કંઈજ નથી, કે જે દશામાં સર્વત્ર એકત્વ-સમાનતા દેખાય છે.

મૂર્ચ શીતલ છાયાવાળો થાય, ચંદ્રમંડળ અત્યંત તીવ્ર છાપવાળું થાય અને અગ્નિની જ્વાલા નીચે જાય; તથાપિ હૃદય-મુક્ત પુરુષને સંદેહ-વિરમય થતો નથી. મહેલો પર્વતોને અવગણન કરનાર એવા પ્રવચના હુકાર (મુચ્ચાટ કરતા વાણ) વડે પણ જે મનુષ્યનું ચિત્ત ભય પામે નહિ, તે મહાત્મા-ધીર કહેવાય છે.

“ભેદ ભાવના ઠિડને ઊડ, નિર્ભય બેઠા મૂઝ મરેડ.”

એની આજ્ઞાથી સૂર્ય તપે છે; ઈન્દ્ર એનું પદારી ભરે છે; પવન એને ફૂત છે; નદી એની રત્ન દેત્રીમાં આબેડે છે; રાજા મહારાજા, દેવી દેવતા, પેદ, પુત્રાક જે કંઈ પણ છે તે આત્મદર્શીને સંકર્યા ભર છે. ત્રિભુવનમાં પતુ એ ચેતન્ય પુરુષ જ્ઞાનવાનનો પ્રગટ છે. ત્રિકેદ્રી લીલામાં જ્યેષ્ઠિય જ્ઞાનવાન છે. ચાર લોક એક ચારીર છે જેમાં જ્ઞાનવાન જાય છે. માત્ર એજ રીત છે; અન્યથા કંઈ છેજ નહિ. જામનિદ્રા ચરનમાં ધરતી મટેજ નથી જન્મ પેદ કરે છે; આત્મચરણ મહાત્માનાં હાથ માટેજ જતુ નવાં નવાં રૂપ ભરે છે. કુન્દિયનું રક્તજ એન્દ મટેજ હતાં; એન્દ આમનથી અન્ય દર્શનું કર્તવ્ય પૂર્ણ થતું.

સર્વ પરિશ્રમ સફળ થયો. ઉપાસના, આર્યના, ભક્તિ, આંસુ પાડવાં, માથું ફેરવું, પ્રેમની શિક્ષા ત્યાં સુધી હતી કે જ્યાં સુધી જ્ઞાનની લાગી નહોતી આવી.

ब्रह्मविद् इव सोम्य ते मुखं भाति ॥

પ્રસન્નયાત.

અનેક ઉપાસનાનો વિધિ:—મનન, નિદિધાસન. મનને વિંધીને ચિત્તને હલમણવી દે એવાં શાસ્ત્રોક્ત વાક્યોને પસંદ કરવાં અને એકાન્તમાં બેસીને ગીચે લખેલ વિધિ પ્રમાણે કરવું; ઉદાહરણ તરીકે શંકરાચાર્યના અપ્રમથચક્રસ્તોત્રને લઈએ.

નાહં દેહો નૈદ્રિયાણ્યંતરંગં નાહંકારઃ પ્રાણવર્ગો । ન બુદ્ધિઃ ॥

દારાપત્ત્યપ્તેષ્વિત્તાદિ નાહં સાક્ષી નિત્યઃ પ્રત્યગાત્મા શિવોઽહમ્ ॥

આવાર્ય:—ના હું કાયા, ઈન્દ્રિયો અંતરંગ; કે ના બુદ્ધિ, ના અહંકાર પ્રણ.

સી, પુત્ર, કે સેત્ર દ્રવ્યોથી દૂર; સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ.

વિચારપૂર્વક એમાંના ચોથા પદનું વારંવાર સ્મરણ કરવું કે જેથી મન તદ્દન શિથિલ બની જાય.

નિરસ-દેહ બનીને વિકલ્પ માત્ર સ્વપ્નમાંથી પણ દૂર કરીને, “હું દેહ આદિ છું” નહિ તો પછી દેહ જમને મારામાં શા માટે પ્રવેશ કરવા હઉં ” એ પ્રમાણે મનન કરવું. દેહાભિમાન કરવું એજ સત્યનું ઉદ્વેગન છે; મહા મૂર્ખતા છે.

સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ.

વેદ, વેદાન્તનો અંતિમ નિર્ગુણ નિરસ-દેહ અન્ય છેજ નહિ. વેદ અને સત્શાસ્ત્ર મને દેહ આદિથી ભિન્ન કહે છે, મારી જાતને દેહ માનવી એ ઘેર નાસ્તિકતા છે. એ અપરાધ હું શા માટે કરું ?

સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ.

ગુરુએ મને પોતાના સાક્ષાત્કરણ બગાડી કહ્યું કે, હું દેહ આદિ નથી. તેથી હવે તો મારા દેહનું અભિમાન રાખવું એ ગુરુમુખપર ઉપાન મારવા જેવું છે. હાય ! એ ઉપદ્રવ મારાથી થાય ? એ ઘેર પાપ થાય ?

સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ.

શરીરાદિની પીડા, સમ્બંધ, લોકોની ઈર્ષા, દ્રેષ, સેવા, સન્માનથી મને શું છે ? બલે કોઈ સારો કહે, કોઈ નફારો કહે, હું કોઈનું કહેવું નહિ માનું. જે પોતેજ બૂવેલા છે તેના કહેવાપર શું ભરોસો રાખવો ? કેવલ શાસ્ત્ર અને પ્રમાણજ મનનીય છે. મારામાં કોઈ પીડા નથી, કોઈ ચોક્ક નથી, ઈર્ષા નથી, રાગ નથી, જન્મ નથી, મરણ નથી, દેહ નથી, મન નથી—

સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ;

સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ,

સાક્ષી નિત્ય પ્રત્યગાત્મા હું શિવ.

માતા નાના વ્યગ્રને સ્મરણ માટે કેરી આપે છે; બાગક પોતાના સ્વભાવાનુસાર તે હાથમાં પકડી ચૂસવા માંડે છે; ચૂસતાં ચૂસતાં કેરી ફાટી; ને રસ હાથ, મોં અને કપડાંપર પડયો. હવે તો તેને નથી કપડાં સાંભરતાં, કે નથી માતા અથવા તેા હાથ મોંનું ભાન, એ તેા હવે સ્વમયજ બની ગયું. એજ પ્રમાણે સ્મૃતિ માતાનું આપેલું આ મહા વાક્યરૂપી પત્ર

અમરકુળ એકાન્તમાં-અન્તઃકરણમાં પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ કરતાં કરતાં આખરે ફાટી બધ છે ને પરમાનન્દ સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

આટલિરસકુટુપદેશાત્ ॥ પ્રશ્નસૂત્ર.

જ્યારે સર્વ દેશનું પોતાના આત્મામાંજ દર્શન થાય તો પછી પદેશ શું રહ્યું? અને પછી સ્થાન સંબંધી ચિન્તા શાની રહે? સર્વ કાળ પોતાનેજ દૃષ્ટિગ્રેયર થાય તો પછી કાલ-પરમની ચિન્તા શાની? સર્વ પદાર્થ અને મનુષ્ય સત્યતઃ આત્મરૂપ બાણી લીધે પછી એવો ડર શાનો, કે અમુક પુરૂષ મારે માટે શું કહેતો હશે? જ્યારે કાર્ય કારણ સત્તા પોતેજ બની ગયા; તો પછી ચિત્તવૃત્તિનું ઉછળવું કેમ ન બંધ થાય? આમ સહજ સમાધિ રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે.

ક્યા સોચે, ક્યા સમજે સમ? ત્રીન કાલકા ચહાં ક્યા કામ?

ક્યા સોચે, ક્યા સમજે સમ? ત્રીન લોક નહિ ઉપજા ધામ.

નિત્ય તૃપ્ત ગુણ સાગર નામ, ક્યા સોચે ક્યા સમજે સમ?

જેઢે આ રસ ચાખ્યો છે તેજ તેનો સ્વાદ બાણે છે; સખા જનકે એ અમૃતરસ પીને પોતાના અનુભવનું વર્ણન આમ કર્યું છે:—

નાદમાત્માર્થમિચ્છામિ ગન્ધાન્ પ્રાણગતાનપિ ।

તસ્માન્મે નિર્જિતા મૂર્ધિર્વશે તિષ્ઠતિ નિત્યદા ॥

નાદમાત્માર્થમિચ્છામિ રસાનાસ્વેષપિ વર્તતઃ ।

આત્મા મે નિર્જિતાસ્તસ્માદ્દશે તિષ્ઠન્તિ નિત્યદા ॥

નાદમાત્માર્થમિચ્છામિ રૂપં જ્યોતિશ્ચ ચક્ષુષઃ ।

તસ્માન્મે નિર્જિતં જ્યોતિર્વશે તિષ્ઠતિ નિત્યદા ॥

નાદમાત્માર્થમિચ્છામિ સ્પર્શાન્ ત્વાચિ ગતાશ્ચ યે ।

તસ્માન્મે નિર્જિતો વાયુર્વશે તિષ્ઠતિ નિત્યદા ॥

નાદમાત્માર્થમિચ્છામિ શબ્દાન્ શ્રોત્રગતાનપિ ।

તસ્માન્મે નિર્જિતાઃ શબ્દા વશે તિષ્ઠન્તિ નિત્યદા ॥

નાદમાત્માર્થમિચ્છામિ મનો નિત્યં મનોઽન્તરે ।

મનો મે નિર્જિતં તસ્માદ્ વશે તિષ્ઠતિ સર્વદા ॥

મહામારત.

અર્થાત્:—આમ થએલ તન્માત્મરૂપ (પંચમહાભૂતની તન્માત્મા એટલે પૃથ્વીમાં ગંધ, જલમાં રસ, તેજમાં રૂપ, વાયુમાં સ્પર્શ, ને આકાશમાં શબ્દ) વિષયોની ઇચ્છાને આધિન નહિ થવાથી પંચમહાભૂતો સર્વથા મારે સ્વાધીન રહે છે.

પ્રજ્ઞ (૬) માં જગદ્ગતિને રંગ બરી બરી, ઑ માં મહાવાક્ય (જગદ્ગતિ) નો અર્થ પ્રતિપાદન કરી સ્વામેશ્વરસમાં તેનું વડન કરવું, હરતાં કરતાં એનું એજ ચિંતન રાખવું. એજ જગદ્ગતિનારનું ઉત્તમ આધન છે.

સૂર્ય અને ચંદ્ર નિવમિત્ર મનિ જેવાવડે કરે છે અને આ સકલ વિશ્વ ગતિમાં રહે છે; તે પરમાત્મા આપણમાં શ્રદ્ધા પ્રેરે! ૮

૨-સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાનો માર્ગ.*

—૭૫૭—

ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપોમાં વિરાજતો મહારો પોતાનોજ આત્મા !

આત્મનો વિષય શરૂ કરતાં પહેલાં હિંદુ હાલ ભૌતિક સંપત્તિમાં શાથી પછાત છે, તેના સંબંધમાં યોગ્યકે ભાવનામાં આવશે. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે આખા યુરોપમાં હાલ જે બહોળાઈથી અને સંપત્તિ છે, તેના કરતાં પણ વનજગત વિશેષ બહોળાઈથી અને સંપત્તિ હિંદુસ્તાનમાં હતી. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે આખા અમેરિકામાં યદને હાલ ને હીલ, મશિન, મોટી જહોડે બનાદિર છે તેના કરતાં પણ વધારે બનાદિર હિંદુસ્તાનમાં હતું. હિંદુસ્તાન એક વખત ભૌતિક સંપત્તિમાં સર્વોપરિ હતું. એક પછી એક જેમ દરેક પ્રજાએ હિંદુ ઉપર આક્રમણ કરી. ક્રીષ્ણ હિંદનેજ પેસે ધનવાન થયું; પર્શીઆ હિંદુસ્તાનની સંપત્તિ એજ સંપત્તિવાન થયું; અરબનીસ્તાન પણ હિંદની દેવતાથીજ દેવવધાનું થયું; અને હાલ દરેકમાં પણ હિંદને પેસે પૈસાદાર થવું જાય છે. પરંતુ હિંદુસ્તાન એક વખત મુખર્જી અને ભદ્રહિરનીજ ભૂમિ હતું.

જાને મટે અને એક કરતા નથી. હિંદુસ્તાન હાલ ભૌતિક સંપત્તિને પડતી રીયતિમાં છે. તેને મટે અને દિલ્લીર થતા નથી. આપણે બાળીએ છીએ કે એવો એક દુરવસ્થા નિવસ છે. કે જે નિવસ આપણુ કર્મ ઉપર પોતાની સત્તા ચલાવે છે અને દરેક વસ્તુને યથેચ વિચેન કરે છે. એ દેવથી સમિત આપણું કર્મને દિશા બતાવી પ્રેરે છે. જાને આ નિવસ બાળીએ છીએ; અને તેથીજ હિંદુસ્તાનની ભૌતિક સંપત્તિની ન્યૂનતા અને વિવિધ મટે પરિણમ કરતા નથી. આથી ભૌતિક વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા મટે હિંદુસ્તાનમાં પણ પ્રવન થતા હતા; પણ તેને પ્રાપ્ત કરી હિંદુસ્તાનને પોતાની તુલ્યામાં તેથી એક, તે તેમને તે ન્યૂનતાવાની જણાઈ. હાલ અમેરિકા એક નીકું જાગ્યું છે. તે હાલ દેવજ યેથજ અવારમાં છે. આવી રીતે યુરોપ પણ હાલ બાલવાવારમાં છે. તેઓ હાલ અને પ્રયેન અજમાવી જુએ છે. હિંદુસ્તાને આ ભૌતિક નિશ્ચિનો અનુભવ કરી જોયો છે; એ સમગ્રી વસ્તુઓની તુલ્યા કરી જોઈ છે; અને તે તેને ન્યૂનતાવાની જણાઈ છે. એ બધી વસ્તુઓ તેને પ્રકરણ વિંદુલોચનમાં હતી છે. એ વસ્તુઓ વખત અજ અનુભવી સમનમૂત નથી. એથી વખતે દરેકને જાણું મુજ મનદનું નથી. હેલ અને મુખર્જી એ મત્ર હેલ અને મુખર્જી અરીસા મટેજ આમાં છે. જાજ આજ તેની મહત્તા છે. સર્વ મુજ અને ભૌતિક વસ્તુઓમાં શરૂ: ભેદ છે. ભૌતિક વસ્તુઓએ તે મુખર્જી રી અરીસી રાકવું નથી.

મુખર્જી સર્વ કર્મ જાણુ છે. તે સર્વજ્ઞ છે કે જેમ જેમ વખતે વખતે પ્રમ

* આ આજ ૧૯૫૮ રવે ૮-૧૧ મે દિને ૧૯૫૮ ના રોજ લખીતે લખાયું: આજ

આજુ હતું.

કરવા જાઓ છો, તેમ તેમ તે વસ્તુઓ તમારાથી દૂરને દૂર જતી જાય છે; અને જેમ જેમ તમે વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી રહિત થતા જાઓ છો, જેમ જેમ તમે તેની અપેક્ષાથી પર થતા જાઓ છો, તેમ તેમ એ વસ્તુઓ પોતાની મેળેજ તમારી પાછળ પાછળ આવવાની. સાંસારિક કંડાપણવાળા હાલના કેટલાક હિંદવાસીઓ પણ આ વહસ્યને જાણતા નથી, અને પુરતું અવલોકન કર્યા વગરજ તેઓ દેશની પડતીનાં કારણ કંઈ બીજાંજ બતાવે છે; પરંતુ આપણે જો બરાબર વિચારી જોઈશું તો તે તેનાં ખરાં કારણ નથી એમજ જણશે. હિંદુસ્તાન શા માટે પડતી સ્થિતિમાં આવ્યું છે? અથવા બીજી રીતે કહીએ તો હિંદુસ્તાન શાથી રાજકીય બાબતમાં અવનત દશાને પ્રાપ્ત થયું છે? તેનું કારણ એ છે કે, જે વખતે હિંદુઓની પડતી થવા લાગી હતી તે વખતના જેવાજ હાલના હિંદુઓ પણ છે. તેઓમાં વ્યાવહારિક વેદાંતની ખામી છે. હિંદુસ્તાન કે જે વેદાંત અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનું ગૃહ છે; જ્યાંથી 'આ સર્વે એકજ છે' એવા અદ્વૈતજ્ઞાનના વિચારો ઉત્પન્ન થયા છે; જે એક મૂળ બરણ સમાન હોઈ, જેમાંથી આત્મપ્રતિષ્ઠા, આત્મગૌરવ, આત્મજ્ઞાન, ઈશ્વરીજ્ઞાન, આધ્યાત્મિકજ્ઞાન વગેરે જ્ઞાનગંગાના કંઈક ફાંટાઓ નીકળ્યા છે, તે હિંદુસ્તાનમાં હાલ વ્યાવહારિક વેદાંત જ્ઞાનનો અભાવ છે. એ સાંભળી તમને ઘણી નવાઈ લાગશે; પરંતુ એજ એનું કારણ છે. આ વિષયના સંબંધમાં ચર્ચા કરવાનો વખત મળશે તો આગળ ઉપર કોઈ એક ભાષણમાં તેનું વિવેચન કરીશું.

કેવી રીતે પ્રજાઓની ચઢતી અને પડતી થાય છે? એવી કયી ગુપ્ત શક્તિ છે કે જેનાબંદે એક પ્રજાની અવનતિ અને બીજી પ્રજાની ઉત્થતિ થાય છે? એવો કયો ચંદ્ર છે કે જે પ્રજાઓની ભરતી અને ઝોટ કરે છે? આના સંબંધમાં એટલું કહેવું બસ થશે કે કોઈ પણ પ્રજાની આધ્યાત્મિક-ધાર્મિક અવનતિ થવા વગર કદી પણ તેની ભૌતિક અવનતિ થતી નથી. આ વિચારમાં કદાચ કેટલાક હિંદીઓ રામની સાથે એકમત નહિ થાય; પરંતુ રામનું આ કહેવું પોતાના અનુભવના પ્રમાણરૂપે છે. પોતાના બારીક અવલોકનના આધારથીજ રામ આ વાત કહે છે. અમેરિકા હાલ અપાદાબંધ પ્રગતિ અને આશ્ચર્ય-કારક ઉત્કર્ષ સાધી કરી રહ્યું છે? ભૌતિક સંપત્તિમાં અમેરિકા શાથી આટલા બધા અપાદાથી આગળ વધે છે? આનું કારણ એ છે કે અમેરિકા પોતાના ભૌતિક જીવનમાં અનંતપણે પણ વેદાંતનુંજ આચરણ કરે છે. વ્યાવહારમાં અમેરિકાના લોકો કેવી રીતે વેદાંતિ જીવન ગણે છે, તેના સંબંધમાં આપણે લાંબું વિવેચન કરીશું નહિ; કારણ કે તે તેમજ છે. સત્ય, સત્ય, અને ફક્ત સત્યનોજ આખરે જય છે. સત્યનોજ, વિશુદ્ધ ચારિત્ર્યનોજ, નિષ્પાપ જીવનનોજ અંતે વિજય અને મહિમા છે. "સત્યમેવ જયતે, નાનૃતમ્."

આ સત્ય કે જે બાહ્ય દૃષ્ટિએ અસત્ય જેવું ભાસે છે, અને કેટલાક આશ્ચર્યકારક નિશ્ચયો કે જે હમણાં તમને જણાવવામાં આવ્યા છે તેના સંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરવાનું હાલ પડતું મૂકી આપણે આજના વિષયના મુદ્દા ઉપર આવીએ.

આપણે બાઈબલમાં વાંચીએ છીએ કે:—"માગો અને તે તમને પ્રાપ્ત થશે; કમાડ ઠોકો અને તે જરૂર તમારે માટે ઉઘાડવામાં આવશે." હિંદુઓ કર્મના સિદ્ધાંતનો જે ઉપદેશ કરે છે; તેના તાત્પર્યથી પણ એજ છે કે:—ઈશ્વરની સાથેજ ક્ષણસિદ્ધિ ને સંબંધ રહેલો છે. દરેક ઇચ્છા અને સંકલ્પ એજ વખતે કે બીજે વખતે અવશ્ય ફળિત થવાજ લોઈએ.

જામને આ વિષય ઉપર કંઈ જાણજીતી આપવાનું નથી. માત્ર ઇલાહીય કરવો હાલ ભલે થયો. ભગવાનના હરેક અંગુરુએ ત્યારે એક વખત જરૂર વિચાર પામી ફરિયાદ થાય છે, તેમ હવેમાં પણ આદિ પ્રાણીઓની આશાઓ પણ જોઈતી મોટી એક વખત જરૂર પાર પડે છે. હનિયામાંથી કોઈ પણ શક્તિ, કે કોઈ પણ પદાર્થનો નાશ થતો નથી. તે પછી મનસિક ક્રિયાઓ, મનસિક ઇન્દ્રિયો, મનસિક સંકેતો જોઈને મનસિક વસ્તુઓનો કેવી રીતે વિનાશ હોઈ શકે? જોઈતી કે મોટી આ હરેક ઇન્દ્રિયો સદૃશ થવી જોઈએ. કર્મના સિદ્ધાંતનો આજ તાત્પર્ય છે. પરંતુ હિંદુઓ કહે છે કે, એ તમે આ કર્મનો સિદ્ધાંત એટલે કે “માગે અને તે તમને મળે, કમાડ દેકે અને તે તમારું માટે ઉપકારમાં આવે” એ વાતનો અર્થ સામાન્ય લોકો જેવો સમજે છે તેજ અર્થમાં તમે પ્રતીત કરવા માગતા હો, તે તમે તમારી મોટી ભૂલ છે. આપણા જીવન વ્યવહારમાં એ નિયમ પ્રવર્તેલો નથી એમ તમને લાગે; પરંતુ “કમાડ દેકે” અને તે તમારું માટે ઉપકારમાં આવે, માગે અને તે તમને મળે” આ વાક્યની અંદરનું કયો જવાબ કહેવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે તેમાં બીજું કહેવાનું જે અધ્યાપક હતા, એ સામાન્ય જનો સમજતા નથી અને તે સમજવાની દરકાર પણ કરતા નથી. તમારે તેની પણ કિંમત આપવી પડે એવું છે; પણ તેથી એમ નહિ સમજતા કે કિંમત આપવાની જરૂર છે.

આ કિંમતના પ્રશ્નના સંબંધમાં આપણે બાળકમાં જોઈએ છીએ કે, “જે પેલાનું જીવન ભલામણ માગે છે તેના જીવનનો નાશ થાય છે.” આનો અર્થ શું? “માગે તેથી મળે અને જે ત્યારે તેની આગે” આ ઉક્તિ પ્રમાણે જે મનુષ્યને ઇચ્છા, વૃષ્ટિ અને વાસના છે તેને કંઈ પણ મળતું નથી. ઇચ્છા અને વૃષ્ટિ સંપૂર્ણ રીતે આપણે જીવન ભલામણ માગીએ છીએ; પરંતુ “જે પેલાનું જીવન ભલામણ માગે છે તેના જીવનનો નાશ થાય છે.”

આમ જુઓ. ઇશુની પ્રાર્થનામાં તમે કહો છો કે, “જામને આજે તું આજની રોટલી આપ.” પણ જોઈ આપણે કહીએ છીએ કે, “માત્ર રોટલીવગર કંઈ મનુષ્ય જીવે નહિ.” આ વિરોધી વચનને તમે ભરાવે સમજો. “જામને આજે તું આજની રોટલી આપ” આવી રીતે જ્યારે પહેલપહેલી પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી, ત્યારે તેના જેવો અર્થ નહિ હોય કે તમારે માગ્યા કરવું, કંઈને કંઈ ઇચ્છા સમજાવ કરવી, અને જેને દરરોજ જના પોતાની પૂર્ણ નિરાંત છે; તેણે અને બીજા લોકોને દરરોજ માગ્યા કરવું અથવા દૈનિક પદાર્થો માટે શુભિચ્છા કરવી. તેના ખરો અર્થ એ છે કે દલ દોષ કે રોટલી દોષ, સામાન્ય મનુષ્ય દોષ કે કોઈ સંત પુરુષ દોષ; તેમણે પોતાની આસપાસ જે સંપત્તિ, વેલ્થ કે રમણીય પદાર્થો છે, તે મહારા નથી; પણ ઇશ્વરના છે, એમ મનુષ્યને જોઈએ. આનો અર્થ મનુષ્ય નહિ, પણ ત્યાગનું છે. “જામને આજે રોટલી રોટલી આપ” એ જોઈને તમે પુરસ્કાર વિચાર કરો તો તેનો અર્થ ‘મનુષ્ય’ એવો નહિ; પણ ‘ત્યાગનું’ છે. ઇશ્વરને સમર્પણ કરવું, એજ તેનો અર્થ થયો. એક દલ જે વખતે પેટે તેવી પ્રાર્થના કરે છે, તે વખતે તેનું બધું જ જીવન, બધું જ સમજણ, અને ધરને તથા જીવનને સર્વ સમજણ, તે સર્વને એ ત્યાગ કરે છે; એ સર્વ ઇશ્વરને સમર્પણ કરે છે; એ જાણ ઉપરથી તે પોતાને હવે ઉપવી છે, અને તેથી જ્યારે દલ આજ પ્રાર્થના કરે છે, ત્યારે તે જીવનને જીવે છે, અને તેથી જ્યારે દલ આજ પ્રાર્થના કરે છે, ત્યારે તે જીવનને જીવે છે, અને તેથી જ્યારે દલ આજ પ્રાર્થના કરે છે, ત્યારે તે જીવનને જીવે છે.

ધર્મ પોતાનું જીવન ગાળવું જોઈએ. આવો રાજ સંન્યાસીનો પણ સંન્યાસી છે. તે કહે છે કે આ દેખત ઉપર રહેલી દરેકે દરેક વસ્તુ તે ધર્મરત્ની છે; “મહાર્” કંઈ છેજ નહિ. જે કંઈ મને પ્રાપ્ત થાય છે, તે મહાર પ્રેમસ્વરૂપ પ્રમુદાસજ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રાર્થનાની તે આવી પ્રતીતિ કરે છે. “અમને આજે આજની રાત્રીથી આપ,” એ વચનોનું રામે હ્રમણાં જે વિવરણ કર્યું, તે પ્રમાણે જો ત્વમે તેનો અર્થ કર્યો, તો મનુષ્ય માત્ર રાત્રીથીજ જીવવાનું નથી, એ વચનો સાથે પછી તમને વિરોધ જણાયે નહિ; બાકી બીજી રીતે તેનો અર્થ કરતાં તે વચનોમાં વિરોધ રહેવાનોજ.

વળી આપને બાઈબલમાં જોઈએ છીએ કે, “એકવાર તમે ધર્મી રાજ્ય પ્રાપ્ત કરો, એટલે તમને સર્વ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થશે” આ વચનોમાં પણ સ્પષ્ટ રહેલું છે. આ વચનોમાં ઇસુની ઉપરની પ્રાર્થનાનો જવાબ હતો. “In sorrow she should bring forth child” આ વાક્યમાં કંઈક ખુટતું પડે હોય એમ આપણને જણાય છે. ઇસ્લાઓનું ફળ જરૂર મળવાનુંજ. જે ત્વમે ઇચ્છે છે, તે સર્વ પ્રાપ્ત થવાનુંજ; પરંતુ તમારે ઉદાસીનતાના રૂપમાં તેની કિંમત આપવી પડશે. “ઉદાસીનતામાં તેજીએ બાળકને જન્મ આપવો જોઈએ” આ વચનો કેવળ શ્રીઓનેજ તરીકે કહેવામાં આવ્યાં નથી; પરંતુ તે દરેક મનુષ્યને લાગુ પડે છે. “ઉદાસીનતા” આ શબ્દનો પણ ખુટાનો કરવાની જરૂર છે. સર્વ ઇચ્છાને પરિત્યાગ એ ઉદાસીનતાનો અર્થ છે. જે પોતાની ઇચ્છાઓને વળગી રહે છે, અને જે પોતાનું તન, મન અને સર્વજ પોતાની ઇચ્છાને વેચે છે, તે શું સફળતાનો અનુભવ કરે છે? ના. જે મનુષ્ય ફરી મર્મથી એટલેકે નિરપ્રકપણે અને સમતૃપ્તિથી અભિજ્ઞાપા કરે છે, તેજ મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છા અને અભિજ્ઞાપા સફળ થતી અનુભવે છે.

હોં: કહે છે કે, અમારી પ્રાર્થનાઓ સામગ્ર્યમાં આવે છે, અમારી પ્રાર્થનાઓનું ફળ અમને મળે છે; પરંતુ ઇચ્છતું, માગતું, સ્પૃહા કરવી, આવા અર્થમાં જે પ્રાર્થનાઓ કરવામાં આવતી હોય, તે પ્રાર્થનાઓનું કદી પણ ફળ મળતું નથી. તમે આવી પ્રાર્થનાઓ ગમે તેટલી કરો, પણ તેનું તમને કદી ફળ મળ્યે નહિ. જાણે માલ્યા કરો, પણ તે તમને મળ્યે નહિ. “પ્રાર્થના” શબ્દનો અર્થ કંઈક ઉચ્ચ પ્રકરનો છે. ઇચ્છાથી પર રિયલિએ જઈ, “હે પ્રભુ, તારી ઇચ્છા પ્રમાણે થાઓ” એ વચનો સાથે એકવાર થતું એજ પ્રાર્થના શબ્દનો અર્થ છે. અમતું, ઈચ્છતું, અથવા મારી મુદત પાર પડે, એવો નથી. પોતાની ઇચ્છાનુસાર થાઓ, એવેજ પ્રાર્થના શબ્દનો અર્થ હોયો સમજે છે. વળી તેઓ (ગદા) આત્મા શબ્દનો અર્થ પણ મુદત, અથવા, અને પાવન કરનો જીવ, એવોજ કરે છે; પરંતુ “હે પ્રભુ, તારી ઇચ્છા પ્રમાણે થાઓ” એવી જાવનામાજ પ્રાર્થના શબ્દનું બર્ રહસ્ય અને જીવન રહેતું છે. તમારું જીવન અનેક ઉપવિ અને અનેક અતન: સંકેતથી યેદવતું હોય તો પણ તમારું જીવન ઉચ્ચત્વથી “હે પ્રભુ, નારી દરેક પ્રમાણે થાઓ” એવેજ ઉચ્ચત્વ નિહાળે જોઈએ કદાચ તમારું ચારી જાવિથી પ્રત થાય, કદાચ આસપાસનું બધુંજ અત્તરણ આપનિતર અને; તે પણ તમારું જીવનતેથી “હે પ્રભુ, મહારી દરેક પ્રમાણે નહિ. પણ નારી દરેક પ્રમાણેજ થાઓ” એવેજ ભાવ રહસ્યે જોઈએ અત્તરણ જીવન અત્તરણમ, અત્તરણ નમ અત્તરણ, અને અત્તરણ નમ અત્તરણમર્મ છે. દરેક કદામાં અત્તરણ પ્રાર્થનાનું બર્ રહસ્ય, પ્રાર્થનાનું ચેતન, અને પ્રાર્થનાનો

આત્મામાં તે આજ છે. જે પ્રાર્થનાઓ સ્વાર્થી ઇચ્છાઓમાં અવેશનાં પામે છે, તે પ્રાર્થનાઓ કરી સાંભળવામાં આવતી નથી; અને સફળ થતી નથી. જ્યાં આ દુનિયા એ દુનિયાં નથી; જ્યાં આ શરીર એ શરીર નથી; જ્યાં આ મન એ મન નથી; જ્યાં આ દુનિયાનું કોઈ પણ ભાવનું સગપણ રહેતું નથી; જ્યાં સર્વ સંબંધ ભૂલી જવામાં આવે છે, એવી ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થઈ, સંપૂર્ણ એકાગ્રતા પામી જ્યારે આપણું મન સમાધિમાં રિયત થાય છે; તે સમયે જે જે પ્રાર્થનાઓ કરવામાં આવે છે તે તે બધી પ્રાર્થનાઓ સાંભળવામાં આવે છે-તે તે બધી પ્રાર્થનાઓ સફળ થાય છે. આવી રિયતિ બંને પછી એકજ સેકંડ રહે. આવી રિયતિમાંથી જાગૃત થતાં-વ્યવહાર દશામાં આવતાં જો આપણને કોઈ પણ ઇચ્છા રહુરે તો તે ઇચ્છા જરૂર પાર પડવાની. જ્યારે મનુષ્ય સંપૂર્ણ ઈદ્રિયદમન, સંપૂર્ણ આત્મસંયમ, સંપૂર્ણ અહંત્વનો ત્યાગ, સંપૂર્ણ સંસાર ત્યાગ, સંપૂર્ણ સર્વસ્વત્યાગ, સંપૂર્ણ આત્મસમર્પણ અને સંપૂર્ણ આત્મનિવેદનની ઉચ્ચ રિયતિએ પહોંચે છે ત્યારે જે જે પ્રાર્થનાઓ કરવામાં આવે છે તે સર્વ અવશ્ય ક્ષિત થાય છે; અને આવી પ્રાર્થનાઓને શિશુ માગવાની અને યાચના કરવાની પ્રાર્થનાઓ ન કહેવી જોઈએ.

કેટલાક લોકો એવા છે કે, જેઓ દરરોજ રિવાજ મુજબ પ્રાર્થના કરતા નથી, અને પ્રાર્થના જાણતા પણ નથી; અને તે છતાં તેઓની સર્વ ઇચ્છાઓ ક્ષિત થાય છે; પરંતુ એમ કયી રિયતિમાં બને છે? તે મનુષ્યે કયી ભાવના અને કોના જેવા હોય છે? તે આપણે જોવું જોઈએ. તમે કોઈ એક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા કર્યા કરો છો, અંબળા કર્યા કરો છો; પરંતુ જ્યાં સુધી તમે માગણીની રિયતિમાં છો, ત્યાં સુધી તમને કોઈ પણ વસ્તુ મળવાની નથી. તમને ખબર છે કે, જ્યારે આપણે કોઈ પણ મહોટા માણસને મળવા જવાનું હોય છે, ત્યારે તેની યોગ્યતા પ્રમાણે આપણે પોશાક પહેરવો પડે છે. ઈશ્વર મહાનમાં મહાન અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ છે; માટે જો તમારે એ મહાન પ્રભુ પાસે જવું હોય, તો તેની પાસે જવાને યોગ્ય વસ્ત્રો પારણ કરીને તમારે જવું જોઈએ. કોઈ પણ ભાવના ઇચ્છા કે સ્પૃહાકાંક્ષી મસ્તિ-નતાથી રહિત બનીનેજ જવું જોઈએ, તમારે માગણી અને દુકાનદારીના પહેરવેશથી રહિત થવું જોઈએ; કારણ કે જગતમાં માગણીને કોઈ પણ અહાતું નથી. જ્યાંથી ત્યાંથી માગણીનું અપમાન કરી કાઢી મૂકવામાં આવે છે. જો તમારે પણ ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો, ઈશ્વરી પોશાકજ પારણ કરવો જોઈએ; દેવી સંપત્તિ પારણ કરવી જોઈએ. એ પોષાક એવો છે કે, જેને પહેરવાથી આપણને કોઈ પણ ભાવના ન્યૂનતા, સ્પૃહા કે ઇચ્છા રહેતી નથી. જ્યારે તમે નિરિચ્છ અને નિઃસ્પૃહ થશો, ત્યારેજ તમે પ્રભુ તરફથી સન્માન પામશો.

જે માણસને ઇચ્છા, તૃષ્ણા અને આકાંક્ષા છે, જે તેને માટેજ સત દિવસ એવેનીમાં રહે છે, તેવા માણસને કદી સુખ મળતું નથી; કારણ કે એ બંને વચ્ચે વિરોધ છે. તમે માગણી અને તંગ હાલત ભોગવનાર લિપ્તુક છો; અને તમારી ઇચ્છિત વસ્તુઓ ઉચ્ચ અને મુખ્ય રૂપ છે. આવી રીતે તમે અને તમારી ઇચ્છિત વસ્તુ વચ્ચે વિરોધ હોવાથી તમારી ઇચ્છિત વસ્તુ તમને કદી પ્રાપ્ત થવાની નથી. જો તમે કોઈ પણ વસ્તુથી આકર્ષાશો; અને તે મેળવવાને સતદિવસ તેની પાછળ ને પાછળ ક્યાં કરશો; તો તે વસ્તુ ઉઘડી તમારાથી દૂર ને દૂર જશે. હાંમેશાં આમજ બને છે. જ્યારે તમે એ વસ્તુને છોડી, તેના તરફ પુક કરીને આવતા થાઓ છો, ત્યારે તમે એ વસ્તુથી પર થાઓ છો અને ત્યારે તે તમારી પાછળ પાછળ આવે

છે. શું આત્મ નથી બનતું? દરેક મનુષ્યને આનો અનુભવ હોયો જોઈએ. તમે પોતપોતાના અનુભવને સ્મરણ કરી જુઓ, એટલે તમને જણાયે કે દરેક વસ્તુની ઈચ્છા અને તેની પ્રાપ્તિમાં આમજ બન્યું છે. અમુક વસ્તુ ઉપર તમને બહુ ભાવ છે, તેને મેળવવા તમે ખૂબ તકસો છો, ખૂબ વજામાં મારો છો, અહા! તે વસ્તુ તમને જોઈએ છે; પરંતુ તે ત્યારેજ તમને મળશે કે જ્યારે તમે તેનો પરિત્યાગ કરશો, જ્યારે તમે તેને ઉચ્ચ ભાવનામાં ભૂડી જ્યો; કે જે ઉચ્ચ ભાવના “મહા” અને “હ્રદી” એવા શબ્દોથી પર છે. કદા ત્યારેજ તમે તમારી ઈચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થયેલી જોશો. આ સત્ય છે. આ સત્ય છે. આ કેવળ સત્ય છે. આમ થશે ત્યારેજ માત્ર તમારી ઈચ્છિત વસ્તુ તમને પ્રાપ્ત થશે.

આત્મ કારણ શું? આત્મ કારણ એ છે કે “The like attracts the like” “સમાન વસ્તુ સમાન વસ્તુને આકર્ષે છે.” સૂર્ય એ પદાર્થ છે, અને પૃથ્વી પણ પદાર્થ છે; પરંતુ સૂર્ય પૃથ્વી અને ગ્રહોને પોતાની તરફ આકર્ષે છે, પૃથ્વી કંઈ સૂર્યને આકર્ષતી નથી. આવીજ રીતે પોઝિટીવ અને નેગેટીવ વિદ્યુતના સંબંધમાં પણ છે. તેમાં પ્રમાણમાં લેદ છે પણ કંઈ જાતમાં લેદ નથી. પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર (Science) તેની ખાત્રી આપે છે. અર્થ એક લોહચુંબક અને લોહનો કડો છે; તેમાં જે વજનમાં ભારે હશે, તે હલકા વજનવાળાને પોતાની તરફ ખેંચશે. પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર (Science) નો આ નિયમ સુપ્રસિદ્ધ છે.

જ્યારે તમે તમારી ઈચ્છિત વસ્તુનો ત્યાગ કરો છો, ત્યારે પણ આજ પ્રમાણે જ છે. ઉચ્ચ ભાવનાત્મક ભૂમિકાને પ્રાપ્ત કરો એટલે તમે ઉચ્ચ અને વિશાળ ગતિમંડળમ સ્થિત થયેલા છો. તમે સૂર્ય છો; અને સુખ અને સુખના પદાર્થો કે જે પૃથ્વી અને ગ્રહો રૂપે છે તેને તમે તમારી તરફ આકર્ષો છો; અને એ તમારી તરફ આકર્ષાતા આવે છે.

જ્યારે આપણને આપણી ઈચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે આપણે હર્ષથી પ્રસુદ્ધિ થઈએ છીએ; પરંતુ થોડા વખત પછી પાછા આપણે શોકમગ્ન અને અતૃપ્ત જણાઈએ છીએ પાછી વળી એવી એક વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી ઉદ્ઘાસમાં આવીએ છીએ; અને પાછું તે સ્થિતિમાં મંગાણ આવે છે. આવી ઘટમાળા ચાલીજ નાચે છે. તમે રાજ થઈ રાજ્યગાદી ઉપે જોસો એટલે સર્વ લોકો તમારી મુલાકાતે આવશે. સઘળા નગરનિવાસીઓ, તમારા રાજ્યને સર્વે પ્રજા અને અધિકારીઓ તમારા સત્કારને અર્થે તમારી હજુરમાં આવશે. તેઓને રાજ જોઈએ છે. તેઓ બધા સગની આસપાસ એકઠા થાય છે. તેઓને આમંત્રણ કરવું પડે નથી. તેઓ વગર જોલાવેજ આવે છે. આવી રીતે તમે જ્યારે ઈચ્છા, સ્પૃહા, અને અપેક્ષાથી પર થશો, ત્યારે તમે રાજ્યાસન ઉપર બિરાજેલા છો, જેમ તમને લાગશે. બધી ઈચ્છાઓ અને બધી ઈચ્છિત વસ્તુઓ, ચમત્કારો અને અધિકારીઓની માફક તમારી હજુરમાં આવશે; એ સર્વ તમારી આસપાસ એકત્ર થશે. એ સર્વે તમને સમિનય જોલાવશે અં પછી શું બને છે? તે અવર્ણ્ય સ્થિતિ કે જેનું વર્ણન માત્ર તે અલૌકિક સ્થિતિમાંજ થા શકે છે, તેની અંદર સ્થિત થનારાં મનુષ્યો આકર્ષક અને સ્વભાવી પદાર્થોને પોતાની તરફ આકર્ષાતા જુએ છે; અને જ્યારે તે વસ્તુઓ તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેઓ તે રાજ્યાસનનો ત્યાગ કરીને અધઃપતન પામે છે. પાછા તેઓ આશા, તૃષ્ણા અને ઈચ્છાની વૃત્તિઓ આધિન થઈ દુઃખી થાય છે, અને અધઃપતન પામે છે. આમ થયું એટલે તેઓની ઈચ્છિત વસ્તુઓ તેઓની પાસેથી જતી રહે છે. સ્થુલ પદાર્થો પ્રાપ્ત થવાનું અને જતા રહેવાનું આ

રહસ્ય છે. બૌદ્ધિક સંપત્તિનું ઘટનાચક્ર આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરે છે. આ વિષયને બીજી રીતે પણ સમજાવી શકાય. નેમકે:—

એક ગાડીને એક બારણું છે. તે બારણામાં એક માણસ ઉભો છે. ત્યાંથી તે “અહીં આવો, અહીં આવો” એમ કહીને પોતાના મિત્રને બોલાવે છે. તે મિત્ર અતિ આતુરપણે દોડ્યો દોડ્યો ત્યાં આવે છે; પરંતુ તે બારણામાં ઉભેલો માણસ બારણા પાસેથી ખસતો નથી. તે ત્યાં ને ત્યાં ઉભોજ રહે છે. હવે પેલો બિચારો મિત્ર ક્યાં થઈને અંદર જાય ? તેને તે જવા દેતો નથી. આવી રીતે તેનો મિત્ર તે ગાડીમાં જઈ શકે નો નથી. ગાડી ત્યાંથી ગાડી જાય છે અને તે માણસ મિત્ર વગરજ એકલો રહી જાય છે. આવીજ રીતે તમને કેટકે પદાર્થ મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છા છે, તે વસ્તુ મેળવવા માટે તમે સાતદિવસ વળખાં મારો છો, ઇચ્છા કરી કરીને તમે તે ઇચ્છિત વસ્તુનું આવાહન કયાં કરો છો. ઇચ્છિત વસ્તુ તમારી પાસે આવે છે; પરંતુ તમે તમારી આતુરતામાં તે બારણા આગળથી ખસતા નથી, અને તેને અંદર આવવાનો માર્ગ તમે આપતા નથી, અને દુઃખી થાઓ છો તેમજ વિપરીત ફળ મેળવો છો. તમે પ્રથમ માત્ર માર્ગ મારગ કયાં કરો છો; પરંતુ માર્ગ માર્ગ કયાં પહોં તમારે તે બારણામાંથી ખસી જઈને તેને પ્રવેશવાનો માર્ગ પણ કરી આપવો જોઈએ. તે બારણામાંથી તમારે અંદર હડી જવું જોઈએ, અને તોજ તે વસ્તુ અંદર આવવી શકે, અને તે વસ્તુથી મિત્રને તમે તમારી પાસે બેઠેલો જોયો. આ પ્રમાણે આપણને આપણી ઇચ્છિત વસ્તુ મળે કે ન મળે તેનો આધાર આપણે જગ્યા ખાલી કરીએ કે ન કરીએ તેના ઉપર છે. આ આપણી પૃથ્વીની આસપાસની હવા સૂર્યવદે ઉજ્જ થાય છે, એટલે ઉંચે ચડે છે, અને તેની જગ્યા બીજી હવા પ્રવાહરૂપે આવીને પૂરી દે છે; પરંતુ જો પ્રથમની હવા પોતાની મૂળ જગ્યા છોડે નહિ તો બહારની હવા તેની જગ્યાએ આવી શકે નહિ.

આ પ્રમાણે જ્યાંયુધી તમે અનેક ઇચ્છાઓ કયાં કરો અને કુદ્ર મમાવ અને ડેહા-ભિમાન કાયમ રાખો, ત્યાંયુધી તમારી ઇચ્છિત વસ્તુઓ તમારી તરફ ખેંચાઈને આવવાની નહિ, વાસ્તે તે ઇચ્છાઓ ત્યજી દો. પ્રથમ બલે તમે સંકામ બની ભિક્ષારી પણ થાઓ; પરંતુ એટલુંજ કંઈ બસ નથી. પછીથી તો તમારે ઇચ્છાઓ અને કામનાઓથી પણ પર (રહિત) થવાનું છે અને આમ થયા પછીજ તમારી સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થયો.

એવા કેટલાક મનુષ્યો છે કે, જેમની ઇચ્છા અને આજ્ઞાને સૂર્ય ચંદ્ર અને સુદિનાં સર્વ તારો પણ આધીન થઈ રહે છે. તેમની આવી શક્તિનું શું રહસ્ય હશે ? તેનું રહસ્ય માત્ર એજ છે કે, તેઓની ઇચ્છાઓ કેઈ પણ ભૂતની આવશ્યકતાથી રહિત છે. એકાદ રાત્રીની પ્રભાતકાળ માટેની ઉપકારક ઇચ્છા જેવીજ તે હોય છે. જે રાત્રીને કેઈ પણ ભૂતની ન્યૂતતા નથી, તેને કશાની પણ અવેશ હોતી નથી; તથાપિ પ્રભા, દરગઝીઓ અને હંજુરીઓ કેવી રીતે યુષ્મી થાય, તેનાં તે પુરાતી તપાસ રાખે છે. આવો રાત્ર આવા હેતુગી પોતાના માણસોને કંઈ પણ કરવાની આજ્ઞા કરે તો તે પોતાના મુખને ઝાંઝે નહિ પણ અન્યના મુખને ઝાંઝેજ હોય છે.

જગતમાં તેજ મનુષ્ય ખરા રાજા અને મહારાજા સમાન છે, કે જે સર્વ કામનાઓથી રહિત છે. જેમની આજ્ઞાને સૂર્ય, ચંદ્ર અને વિશ્વનાં સર્વ તારો આધીન થઈ વર્તે છે તેઓ સર્વ કામનાઓથી પર હોવા છતાં તેમની સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થાય છે; માટે તમારે પણ પ્રથમ સર્વ કામનાઓ અને ઇચ્છાઓથી પર થવાનું છે, અને તેમ થયું એટલે તમારી

ખંધીજ કામનાઓ અને ઇચ્છાઓ પાર પડશે. આપણી સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરવાનું આજ રહસ્ય છે.

આ વિશ્વમાં હરેક વસ્તુ ઉપર સૂર્યની સત્તા હોવાનું કારણ એ છે કે સૂર્ય એ કેવળ એક આશીરૂપે તરે છે, અને કોઈ એક મહિમાવાન સત્તાની માફક દલાડૂપે પોતાના મહિ-
મમાં આડૂં છે. અહીં જો કોઈ એક સત્તા કે સત્ક્રમાર આવે તો તે તમારી પાસે 'કંઈ' પણ માગશે નહિ તોપણ હરેક જણ પોતાની મેળેજ એક કોરે ખસી તેને માર્ગ આપશે, આસન આપશે અને પાણી, ભોજન વગેરે જે કંઈ તેને આપવું ઘટે તે બધું તેઓ તેની આગળ ધરશે તેઓ તેને દ્રવ્યનું નજરાણું પણ ખુશીથી કરશે.

આવી રીતે જે કંઈ તમે જુઓ છો તે બધું સૂર્ય કરે છે; જે કંઈ તમે જુઓ છો તે મૂર્ખદાસજ જુઓ છો અને જે કંઈ તમે સાંભળો છો તે પણ સૂર્યદાસજ સાંભળો છો. જો દુનિયામાં સૂર્યનું અસ્તિત્વ ન હોત, તો આપણું આ બધું વાતાવરણ ઠંડીથી ઠરી ગએલું રહેત અને એમાં કોઈ પણ જાતની હલન-ચલન ક્રિયા ન રહેવાથી આપણે કોઈ પણ અવાજ સાંભળી શકત નહિ; કેમકે સૂર્યનો તાપ હોવાને લઇનેજ તમે રસાસ્વાદ તથા શકો છો. વનસ્પતિ પણ સૂર્યના તાપથીજ ધાય છે, પ્રાણુદ્રિય વામ હો છે તે પણ સૂર્યને લઇનેજ અને પૃથ્વીજે આ માંધન સ્થિતિમાં છે તે પણ સૂર્યને લીધેજ. આવી રીતે હરેક વસ્તુ સૂર્યને લીધેજ છે. એર પણ સૂર્યને લીધેજ ચોરી કરે છે, પરંતુ કોઈ પણ અદાલતની અંદર એ સૂર્યની સ.મે કહી પણ ફરીવાર નોંધાઇ નથી.

સૂર્ય એ તરત્ર આશી છે. સૂર્ય એ નિષ્પક્ષપાતપણે પોતાના સ્વભાવથીજ પ્રકાશી રહેો છે. અને આજ કારણથી પૃથ્વી વગેરે સર્વ પ્રકારે પોતાનાં સર્વ અંગે સૂર્યને દર્શાવતા ફરો-
વન્ય દેવ-ચક્રાકારમાં ફરો કરે છે. આજ પ્રમાણે સૂર્યનાં કિરણ પડે છે કે તરત્રજ બરફનાં મેદાનેમયી બરફ પાંગળી પીનગીને વહેવા માટે છે, પવન ચારે તરફ વાવા લાગે છે, અ-
નેક જ્વલિની વનસ્પતિ વિકાસ પામવા માટે છે અને હરેક વસ્તુનું હલન-ચલન ધાય છે.

વેદાન્ત કહે છે કે, જો તમે દુનિયાના પદાર્થોની જરી પણ અપેક્ષા રાખ્યા વગર જેનું મહિમામાં સ્થિત એક તરત્ર આશી-સૂર્યની માફક જ્યાં જ્યાં જાઓ ત્યાં ત્યાં કોઈ પણ જાનના સ્પર્શ વગર તમારા પ્રકાશ અને જીવનને ફેલાવતા, તથા દિવ્ય ચિત્તગદ્ગત કે જે તમે જેનેજ છે તેના સ્વ મહિમામાં નિષ્ઠા પામીને અર્થાત્ તેની અંદર સ્થિત થઇને અને કોઈ પણ જાનનું દેહાભિમાન રાખ્યા વગર જીવન ગાળી શકો, તો જે પરમ શક્તિની આજ આજ વિશ્વને માનવી પડે છે, તે પરમ શક્તિસ્વરૂપજ તમે થઇ જશો.

આ સંભારતાં સર્વ મુખ, દુઃખ, યડની, પડની, મંપત્તિ, દરિદ્રતા, એ બધું જેવી રીતે કોઈ ઈશ્વર ઉપરથી રમ્ય પ્રદેશ તમારી નજરે પડે તેવી રીતે પામે આવે, છતાં નિર્દોષપણે તમે રહો; અને તમારું જીવનની અનેક શાન્તિઓમાંથી પમાર થાઓ, તો જેની આજ્ઞાનુસાર કુદરતની અનેક શક્તિઓ પ્રવર્તે છે તેજ મહા-આસ્વરૂપજ તમે પણ થશો. તમે તમારી કામનાઓથી પર થાઓ, એટલે ને સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થશે.

પરંતુ કોરો પ્રશ્ન કરશે કે, કર્મવ્યવસ્થાને અનુસરીને આ સુદ્ધિમાં કુદરતની જે શક્તિઓ ક્રિયા કરી રહી છે તેની આજે ઉપલી જગતની એકવાકયન: કેવી રીતે છે ? આરબચદ, અને પુરુષર્વજની કેવી રીતે મંપત્તિ થાય છે ?

આના સમાધાનને માટે એક સાદું દષ્ટાંત બસ યસે કે, તમારા અંતઃકરણમાં જે અવિધ્ય છે તે વાસ્તવિક રીતે કંઈ સ્વાભાવિક નથી; પરંતુ અવિધ્યમાં જે બનવાનું હોય છે તે જાણસમાન છે. અવિધ્યમાં બનનારા બનાવો તમારા અંતઃકરણમાં ઇચ્છા પાડે છે. એક સંબંધમાં એક વાત છે કે, તે સ્ત્રી પોતાની છબી પડાવવાને માટે કોઈ એક ફર્ટ સ્ટ્રેટ (છબી પાડવાનો કાચ) મૂકી; છબી પાડવા કમેરા બરાબર ગોઠવી તેમાં ઉઘી તે સ્ત્રીના ચહેરા ઉપર બગીચાનાં ચાંદાં જણાયાં. એ પછી એ બાઈ પોતાને ઘેર ગઈ કે તેણીને આખે શરીરે બગીચા નીકળ્યા. આનું શું કારણ હોતું બેઠું? આ બાઈને કંઈ બેઠું હતું. તેણીને બગીચા નીકળવાથી પોતાની બેઠનને તેણે સમાચાર જણાવવાને માટે એક કાગળ લખ્યો હતો; આ કાગળવાળું કવર તેણીએ પોતાના હોડ અને જાંઘગીઝોથી ડાક્યું હતું. આ કાગળ જે બાઈની છબી પાડવાની હતી તેણીએ પોતાના હાથેથી ડાક્યું; આથી તેણીને બગીચાને ચેપ લાગ્યો, અને તે થોડા દિવસો પછી તે રોગથી મારી પડી. આ છબી પાડનારના કમેરાએ-છબી પાડવાના યત્રે અવિધ્યમાં બનનાર બનાવને સૂચ્યો છે. આ પ્રમણે એ બાઈને એ કે વર્મચક્રોએ ભેળં શક્યાં નહિ હતાં, તથાપિ શરીરમાં બગીચા નીકળવાની ક્રિયા ક્યારનીએ શરૂ થઈ ચૂકી હતી. આપણી ઇન્દ્રિયો પણ એ બગીચાનાં ચાંદાં કે જે કમેરાના કાચની જગ્યાએ છે, પણ જે હજી મોઝા ઉપર જણાતાં થઈ તેના જેવીજ છે. એ ઇન્દ્રિયો એક જખત જરૂર સફળ થવી બેઠું. ઇન્દ્રિય અને દેવ એ બંનેનું આ પ્રમણે સમાધાન કરવામાં આવે છે; પરંતુ એમ છે તો પછી ફળ પ્રાપ્તિને માટે બાકી છે. બધા ગ્રાસ અને દુઃખ શામાટે વેડું પડે છે? ઇન્દ્રિયો સફળ કરવા માટે જે કિમત આપવી પડે છે તે શામાટે? આ એક દષ્ટાંત આપીને સમજાવવામાં આવશે.

એક માણસ કે જે પોતાના મિત્રને મળવાને માટે બહુજ ઉત્સુક હતો. આ માણસ પોતાના મિત્રથી બહુજ લાંબો વખત થયાં જુદો પડેલો હતો, જેથી તે એક ઘણું લાંબો પત્ર લેખકને લખવા મંદી પડ્યો હતો. પોણેલેક કલાક સુધી તેણે કાગળ લખ્યા કયો. લખવામાં તે બેઠેલો તે લીન થઈ ગયો હતો કે તે વખત દરમિયાન તેણે ઉંચું પણ બેસું નહિ. કાગળ પૂરો કરી ઉઘે જુલે છે તો તેણે પોતાના પ્રિય મિત્રને પોતાની સમસ્યા ઉઠેલો બેસો. આ માણસ હર્ષ અને ઉદ્વેગમાં આવી એકદમ દોડીને પોતાના મિત્રને ખૂબ ભેટ્યો, અને ત્યાર પછી તેણે તેને પૂછ્યું કે, “તમે જાડી ક્યારના ઉઘા છો?” તે મિત્રે જવાબ આપ્યો કે, “મને જાડી ઉઠે જગ્યા કલાકથી પણ વધારે વખત થયો.” ત્યાર પછી તે માણસ બેઠ્યો, “તમને જાડ્યે જાટલો લધો વખત થયો અને તમે મને કેમ નહિ બોલ્યો?” તે મિત્રે કહ્યું, “બાઈ, તમે કાગળ લખવામાં બેઠેલ જાદુ ગરમ થઈ ગયા હતા કે તમને બેઠેલવા, એ મને ચોક્કસ લાગ્યું નહિ.”

તમારી સર્વ ઇન્દ્રિયો એ પરવેષનના જેવી છે. તમે ઇન્દ્રિય કરો છો, તકલો છો, અજાણ કરો છો, વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા બહુ પીછાએ છો, એ બધું કાગળ લખવા જેવું છે. જેને તમે કાગળ લખો છો તે, અને જે વસ્તુ મેળવવાની તમે ઇન્દ્રિય કરી રહ્યા છો તે, કર્મના મૂક નિયમ પ્રમાણે ક્યારનાં તમારી જાડે આવેલાં હોય છે. તે તમને જણાતાં નથી તેનું કારણ માત્ર બેઠુંજ છે કે તમે પરવેષ કરો છો, ઇન્દ્રિય કરો કરો છો. જે કલે તમે

ઈચ્છા કરતા, પત્ર લખતા અટકશે; તેજ સહે તમને તમારી ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થયેલી જણાયો. કિંમત ટીલ અને દુઃખનું આજ કારણ છે.

આ વિષયને સ્પષ્ટ કરી સમજાવવા માટે હિંદુશાસ્ત્રમાં આવાં હજારો હાંતો છે. કેઈ એક સભનો મુખ્ય પ્રધાન કે જેણે લક્ષ્મીદેવીનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવા માટે અનેક ભતનું તપ કર્યું હતું તેના સંબંધમાં એક કથા છે. તેણે તપ આદરી અનેક પવિત્ર મંત્રોના ભાષ કર્યાં કે જેવડે લક્ષ્મીનાં દર્શન થાય. લાખો ભાષ કર્યાં પરંતુ લક્ષ્મીનાં દર્શન થયાં નહિ. આથી તેને આવી બાળતો ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉડી ગઈ, અને સંસારનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ લીધો. જ્યાં તે પ્રધાન સંન્યાસ લઈ પોતાનાં ઘરબાર તણને વનમાં ગયો કે તરતજ વનમાં તેણે લક્ષ્મીને પોતાની સન્મુખ ઉભેલી જોઈ. તેણે જૂમ પાડીને કહ્યું:—“દેવી, હવે મને ત્હારું કામ નથી, તું અહીંથી ચાલી જા, હવે તું અહીં શા માટે આવી છે? હું હવે તો સંન્યાસી છું. સંન્યાસીને ધન, દૌલત, વૈભવ અને સંસારવિલાસની વસ્તુઓ શા કામની છે? જ્યારે હું ઇચ્છા કરતો હતો ત્યારે તું આવી નહિ; અને હવે જ્યારે મેં તારી ઇચ્છા છોડી ત્યારે તું મ્હારી સન્મુખ આવી છે.” લક્ષ્મીએ જવાબ આપ્યો. “તમે પોતેજ તમારો પોતાનો માર્ગ રૂઝ્યો હતો. જ્યાં મુઘી તમને ઇચ્છા હતી, જ્યાં મુઘી તમને દ્વૈતભાવનો અધ્યાસ હતો, જ્યાં મુઘી તમે તમારી ભતને માગણુની સ્થિતિમાં મૂકી હતી, ત્યાં મુઘી તમને કંઈ પણ પ્રાપ્ત થયું નહિ; પરંતુ જે સહે તમે નિશ્ચિંત બની એ બધાંને લાત મારીને ઉસા, તેજ સહે તમે દેવસ્વરૂપ બની તમારા પોતાના દિવ્ય મહિમામાં રિયત થયા.” પોતાની સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરવાનું આજ રહસ્ય છે.

૩-અનંત જીવનનો નિયમ.

(નોંધવું લખાણ સ્વામી રામતીર્થે નારાયણ સ્વામી ઉપર લખેલા કાઠ કેટલાક અંગ્રેજોનું છે; પાછળથી સ્વામી રામતીર્થે તે લખાણમાં કેટલાક સુધારા તેને છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું.)

૧.

પ્રિયજન જન્મ, મૃત્યુ જન્મ, જાતાં બધાં સંબંધીઓ, જાતાં મૃત્યુ આ જન્મનાં, બહુવિધ જે જે બંધનો. પ્રિય જાગતાં નિજ હૃદયમાં, આ ધારણે જે આપણાં, તેનોય દિન કંઈ આવતો, ને નજીકને પામતાં. ધન પદાનાં વૃદ્ધ તે, સુકાય છે શણકારમાં, કલોલ કરતાં પંખીઓ, આ મૃત્યુથી સપડાય હા ! પુષ્પો ખીલ્યાં વિજાય છે, ને તેજ આંધુ થાય છે, લાવણ્ય બગડી જાય ને, નિજ પ્રેમ વિરૂદ્ધ થાય છે. આ નામ-કીર્તિ શીજી યતી, ને પુત્રસમ મહિમા યતો, આ વિશ્વનો જે દાડ તે, સડ શણક ને મિથ્યા યતો. જે જે પદાર્થો જન્મના, અતિ પ્રિય યદ્યે જેવી રહ્યા, ત તે બધા દગો ઉતરી, અતે દગો દઈ નાસતા. આરામ અર્થે જે અમે, આ વસ્તુઓ ઉત્તમ ગણી, રહેયે સદા એ માનીએ, પણ ભેતભેતામાં જતી. ઉચ્છાન્ન કરી હજી વસ્તુની, ત્યાં વસ્તુ તો વિજાય છે, તેનો અમે વિધાસ કરીએ, શ્રીલુમાં ડુબીએ અરે !

૨.

શું આ બધું જગ આખરે, ગઈ રાત્રિનું સ્વપ્નનું છે ? કંઈએ નથી સાચું શું જોમાં, હું ત્હમે ને તે અરે ? શું આ બધું મિથ્યાજ છે, સંબંધ ને સંબંધીઓ ? આવું બધું ત્યાં ક્યાં જઈ; યસ્તુ તડે કોનું કહે. પરિતાપથી આ હૃદય ધીકવું, યાંતિ તો ક્યાંએ નહિ, હું શું કરું ને ક્યાં જઈ, એ જાણના આલી રહી.

૩.

અસિયર ને વિરૂદ્ધ બધા, આ હૃદયની અંદર જુએ, ત્યાં છે અવિરૂદ્ધ એક, અવિચળ સર્વમાં પ્રગટી રહેશે.

દેખાય આ જે મૃત્યુ ને, વિનાશ ને દુઃખો બધે,
તેમાં વિવિધ રૂપો ધરી, એ આવતો જાતો રહે.
પ્રીતિ કરે તેની તમે, નહિ રૂપની, નહિ વસ્તુની,
વસ્ત્રો તણ જૂનાં અને એ, ધારતો નવ નવ સહિ,
તે શુદ્ધને નિર્મળ છતાં, જ્યારે જુઓ ત્યારે ખીજાં,
વસ્ત્રો ધરે કંઈ અવનવાં, નહિ ખયાલ જેનો જરી કદા.
આ એક કેમ સ્પષ્ટિતણે, ચાહ્યો અને આજ્યો ખીજો,
એ કેમ જુદા, પણ નહિ જુદો એ, એક સમજે રમી રહેા.
આપત્તિ ને હાનિ જુઓ, કેવાં મીઠાં એ છે અહા !
જ્યાં એ વિભુ દર્શન હીએ, ને દુઃખ જ્યોતિ રકુતિ જ્યાં.
કેવું મીઠું લાવણ્ય તેનું, સર્વમાં લાગી રહ્યું,
તેનાથી એ આ અધિક મીઠું, નૂતન મુખ તેનું હીરણ્ય.
આકાશ, લહરો વાયુની, નદી, ઝરણ, પુષ્પ શુભાખનાં,
નિજ કારણે તે ધારતો, આવાં ઝીણાં વસ્ત્રો ધણાં.
મરણ પડે ત્યમ રહે છુપો, હું તો તને દેખું બધે,
રૂપો જરી ઢાંકે નહિ, જાહેર તે તુજને કરે.
રૂપો પોને ફેર કરે, એ એક ખીજા યતની,
છે એમને અભિલાષ તુજ, આ મુખ-દર્શનની ઉડી.

૪.

દેખાય છે આ વિશ્વ સુજને, જાપમાળાના સમું,
મણકો ફેરે તેનો કમે, કહો છો તમે મૃત્યુ થયું.
આ એક મણકો ફેરી ગયો, ખીજો ફેરે ત્રીજો ફેરે,
મણકો બધા ફેરો જાય છે, પણ સૂત તો કાયમ રહે
એ દિવ્ય વ્યાપક સૂત જે, આ વિશ્વમાં પ્રેવાઈ રહ્યું,
ચક્રાદ્ કંઈ પણ જગ વિષે, તો તેજ ચક્રાદ્ છે બધું.
સેવા સદા હું તેજ લાવે, તેજ સુજને નિત્ય હો !
ને નામ રૂપોના વિવિધ, મણકા લલે લય પામજો.

૫.

આ શણિક વસ્તુઓ ઉપાના, રમ્ય દેખાવોજ છે,
શાલી, અને લય પામતી, માયાવી જુકુંતલજ એ.
દેખાય જે આ વસ્તુઓ, જ્યાં ત્યાં બધે પ્રાસાંકમાં,
તે છે અવિકૃત એક સાચત, સૂર્યનાં સ્વપ્નાં બધાં.

૬.

મિત્રો અને શત્રુ ઉપર, આધાર કાંઈ રાખું નહિ,
તેમજ વળી આ દિવ્ય, દેખાવોને અવગણું નહિ.
સુજ શરીરના આશ્રયની, કે વિશ્વની સંપત્તિની,
દરકાર આનો રાખું હું, જ્યાં હું અને સુજ મિત્ર-મણિ.

નાંખે છે, તે અજ્ઞાન મનને હઠ કરી નાંખે છે; પરંતુ તેમ કરીને પણ તે સર્વ જાતના ભૌતિક જંતુઓનો નાશ કરી મનને સાફ કરે છે.

“ધર્મ” એ ખાવાની ક્રિયાની માફક વિશ્વવ્યાપી અને આપણા અસ્તિત્વ સાથે ઘણો અગત્યનો સંબંધ ધરાવનાર છે. એકાદ ક્ષેત્રમાં નારિતક પણ પોતાના શરીરમાં પાચનક્રિયા કથી મૂળ સત્તાથી આવે છે, એ વધાર્થ સમજી શકતો નથી. વખત આવ્યે ઈશ્વરી નિયમોનું મનુષ્યને બંદૂકની સંગીનવડે ધાર્મિક બનાવે છે. ઈશ્વરી નિયમોનું આપણને વારંવાર પ્રહારો કરી જાગૃત કરે છે. એ નિયમો કોઈને છોડતા નથી. ઈશ્વરી નિયમોનું સત્ય છે. બીજું બધું અસત્ય છે. કુદરતના નિયમોથી મહાસાગરમાં નામ, રૂપ અને વ્યક્તિઓ માત્ર પરપોટા સમાન છે. ત્યારે કાળથી જે બાધિત ન થાય, અને નિત્ય રહે એ સત્યનું સ્વરૂપ છે.

નામ-રૂપાત્મક જગતની અંદર કોઈ પણ સંબંધ, કોઈ પણ શરીર, કોઈ પણ સંસ્થા, કોઈ પણ બંધારણ કે બીજી કોઈ પણ એવી વસ્તુ નથી કે જે આ ત્રિશૂલ (કાંસ) રૂપી નિયમની પેઠે અવિચળ ટકી રહે.

ત્યારે શા માટે પ્રાણીઓ આ આદર્શરૂપ નિયમ કરતાં આ નામ-રૂપાત્મક જગતને વધારે રહાય છે? અજ્ઞાનને લઈનેજ આ સર્વ મનુષ્યો અને બીજા દ્રશ્ય પદાર્થો તેમને સત્ય લાગે છે. અને ઉપલો સત્ય નિયમ તેમને ધૂમાડાના બાતકા સમાન મિથ્યા લાગે છે.

“ત્રિશૂલ અને ત્રિશૂલો એજ માત્ર સત્ય છે અને માયાના પદાર્થો અને સ્વરૂપો તો ક્ષણિક, આભાસરૂપ, છાયારૂપ, કલ્પિત અને મિથ્યા છે;” એવો જે પાક શિખવવાનો વયો-વૃદ્ધ કુદરતનો હેતુ છે, તે પાક જો લોકો શિખે, તો આ દુનીયાના સજ્જ પ્રહારો અને દુઃખ-મય અપાટાઓમાંથી તેઓ જરૂર બચે. આ સર્વ દ્રશ્ય કંટુતા અને મીઠાશો, સર્વ સ્પૃહા રમ્યતા અને ભયંકરતા એ સર્વ, રમણ કરતા વિહારીજીએ આપણને તેનો મહિમા સમજાય તેને અર્થે ધારણ કરેલો નાટ્યવેશજ છે.

જો આપણે મિત્રો અને શત્રુઓનાં દ્રશ્ય રૂપોને ખરાં તરીકે માનીએ તો આખરે તેઓ આપણને છેતરનાર અને ફસાવનારજ નીવડે છે. વળી આપણે જ્યારે એમના ઇસદા અને દુષ્ટ સ્વભાવને માટે એમને માથે આરોપ મૂકીને તેનું વેર લઈએ છીએ, ત્યારે તો વસ્તુસ્થિતિ તેના કરતાં પણ વધારે ખરાબ થાય છે.

જે સત્ય માત્ર આપણે ધિરરેજ લગાડી શકીએ, તે સત્ય તેમના ઉપરના આપણા સ્નેહને લઈને તેમને આપણે લગાડીએ છીએ તેથીજ આપણને એમનામાં કૃતમતાનો અનુભવ થાય છે; માટે જો આપણે એથી કરીને તેઓ પર ગુસ્સે થઈએ તો તેમ કરીને તેમનાં અસત્ય રૂપોને સત્ય માનવાની પ્રથમની ભૂલમાં વૃદ્ધિ કરીએ છીએ અને આવી રીતે દુઃખને વધારેને વધારેજ જોડીએ છીએ. ધ્યાન આપો કે આ ત્રિશૂલ જ (પૂર્ણ ત્યાગસ્વરૂપ, શિવજ) જીવનનો અંતિમ હેતુ છે. તેજ પરમ સત્ય છે. તે વજ્ર કરતાં પણ કઠિન પદાર્થ છે. એની મજબૂતી શિવલિંગની આકૃતિથી બરાબર બતાવી શકાય છે. અજ્ઞાન વિસ્મૃતિવાળા મન ઉપર વજ્ર કરતાં પણ વિશેષ સખ્ત પ્રહારો કરીને તે તેને ભેદે છે, તેથી તેનું હરહમ સ્મરણ સખ્તનું એ ઘણુંજ આવશ્યક છે.

મુસલમાનો અને ક્રિસ્તિયનો ઈશ્વરી નિયમને અને ધિરરેજને જે ધમધૂર (કિનાબોર) અને પેકર (ફર) કહે છે, એમાં જરીએ પોટું નથી. તે કોઈની પણ શરમ રાખે એમ નથી. મનુષ્ય

અનંત જીવનનો નિયમ.

જા હુનીઆની કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર આશક્તિ રાખશે ત્યાં કુપી એના કડી પણ ઉતર્યા વગર રહેવાનો નથી. આ સત્ય લોકોને મોડું સમજાય છે. પણ એજ છે કે લોકોમાં ખરાબર અવલોકન કરવાની શક્તિ હોતી નથી. હોડે પોતાની જામતોમાં પોતાનો દોષ શરૂ થાય છે અને બીજાને તેથી દોષાર થઈ જાય છે. તેથી પોતાની મનોવૃત્તિ અને વિચારના વલણને તેમજ પરિણામને નિઃસ્વાર્થ દષ્ટિ તરીકે જોવાનું જાણવું નથી. જ્યારે પણ આપણે પદાર્થો ઉપર વિશ્વાસ રાખીએ છીએ ત્યારે મિથ્યા પદાર્થો અને વ્યક્તિઓ વસ્તુના જોટકું માન આપીએ છીએ; જ્યારે પણ આપણે આપણા હૃદયમાં જોઈએ એ સત્ય અને જડ મૂર્તિઓને બેસારીએ છીએ, ત્યારે જરૂર આપણે જઈએ છીએ. સંમતિ અને અસંમતિની રીતિ ભૌતિક મિથ્યાત્વના નિયમને કોઈ વગર રચાપિત કરે છે.

ધીર કરતાં પણ યેષ પુરુષોને આપણે જોઈએ માનવાની ભૂલ કરીએ છીએ. જ્યન ઉપર આપણે હૃદયથી વિશ્વાસ રાખીએ છીએ; પરંતુ તેમના ઉત્તમ ઉપાદેશ જીવનિ તેમને વધુ યેષ પુરુષ થવાના કારણમૂલ કેટલીકવાર આપણે નથી જાણતા. સંતતિના રમૂવ યારીર ઉપર “ધીર નિયમને ભૂલી જઈએ” એવો મોહ કરીને કેટલીકવાર આપણી સંતતિને વિનાશ નથી કરતા? ખરા અંતઃકરણને વિશ્વાસ કે એક ધીરને માર્ગેય યોગ્ય હોઈ શકે, તેવો વિશ્વાસ તેમજ આધાર, આપણા મિત્રો આપણે કેટલી બધી વાર એ મિત્રોને જીવંત બનાવીએ છીએ? વિષમન આપણુ ઉપર વિશ્વાસ રાખાવી, તેમજ આપણે વિશ્વાસ તેમનામાં છે, એમ મનાવીને કેટલી બધીવાર તેમનો આધ્યાત્મિક ઉચ્ચપદમાંથી અપઘાત કરીએ છીએ.

બુદ્ધિના કલેશના, તેમજ હુનિયામાં જે ખરાબ દેખાય છે તેના કરતાં પણ વધારે દેખાવેના કારણમૂલ યાજ એજ માનવોનું કેટલીકવાર આપણે અવલંબન નથી કરતા. આના કોઈ પણ પદાર્થને તમે ધીર કરતાં અધિક માનો, એટલે પછી હૃદયને ભેદી નીકળે એજ તેના ભદ્રકાંથી ધીરો પ્રેમ તમને પ્રિયભિન્ન કરી નાખશે. અચોચ પ્રેમની વાત જાણ. દરેક આપણે ગ્રાપીઓનોજ દાખલો લઈએ. આ ગ્રાપીઓ કે ધીરના અવતારરૂપ શીશુજન એક રવરૂપમાં આશક્તિ થઈ હોવી, તથાપિ તેમને પોતાની ભૂલને ખતર ડહિરનાં દુઃખદ અંતુ પાડવાં પડ્યાં હતાં. પરિત્ર પ્રેમની મૂર્તિસ્ત્રીનાં એક ધીરો અવતાર સમવદ્રજનના ભાર રજૂપને ખરું આનંદ, તે ભૂલને જાતે, શીશુજ એવાને પણ અમૂર્ત (અકારકિય) રામ, અથવા સત્ય રામ કે જે તેમના તેમ વિશ્વાસ પાત્ર છે, તેમણે સભા કરી, અને તેમને વિષદ અસ્તવમાં વનવસ યોગ્ય પડ્યો.

મય નં પરાદાપોઽવશાત્તનો દ્રવ્ય વેદ,
 સત્ત્વ નં પરાદાપોઽવશાત્તનો સત્ત્વ વેદ,
 મોહાસ્તં પરાદુર્વોઽવશાત્તનો મોહાન્વેદ,
 દેવાસ્તં પરાદુર્વોઽવશાત્તનો દેવાન્વેદ,
 મૂતાનિ નં પરાદુર્વોઽવશાત્તનો મૂતાનિ વેદ,

सर्वं तं परादायोऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेदेदं ब्रह्मेदं,
सत्रमिमे लोका इमे देवा इमानि भूतानीदं,
सर्वं यदमात्मा ॥ ब्रह्म० ३५०

બાવાર્થ:—જે પોતાના આત્મા સિવાય અન્યત્ર પ્રાણજી છે, એમ માને છે તેનો પ્રાણજી ત્યાગ કરવોજ નોંધજો. જે પોતાના આત્મા સિવાય અન્યત્ર હૃત્રિય છે, એમ માને છે તેનો હૃત્રિયે ત્યાગ કરવોજ નોંધજો. જે પોતાના આત્મા સિવાય અન્યત્ર લોકો છે એમ માને છે, તેનો લોકોએ ત્યાગ કરવોજ નોંધજો. જે પોતાના આત્મા સિવાય અન્યત્ર દેવો છે, એમ માને છે, તેનો દેવોએ ત્યાગ કરવોજ નોંધજો. જે પોતાના આત્મા સિવાય અન્યત્ર પદાર્થો છે એમ માને છે, તેનો પદાર્થોએ ત્યાગ કરવોજ નોંધજો. જે પોતાના આત્મા સિવાય અન્યત્ર સર્વ છે એમ માને છે, તેનો સર્વેએ ત્યાગ કરવોજ નોંધજો. આ આત્માજ પ્રાણજી છે, આ આત્માજ હૃત્રિય છે, આ આત્માજ આ લોકો છે, આ આત્માજ આ દેવો છે, આ આત્માજ આ પદાર્થો છે, આ આત્માજ આ સર્વ છે.

આ દૃશ્ય પદાર્થો કે જે આપણને આકર્ષી રહ્યા છે તે કૃષ્ણની નિર્દોષ બાહ્ય આકૃતિ સમ્પન્ન છે. મનરૂપી કર્ષિત સક્ષય આ બાહ્ય પદાર્થોને પોતાના મમત્વરૂપી પેટમાં એકઠમ ગતી બધ છે; પરંતુ તે પદાર્થો પેટમાં ગયા બાદ એ સક્ષયના પેટને ચીરી નાખે છે.

લોકો: પાત્રાર કરે છે કે, “અરે ! અમારું હૃદય બેઠાય છે ! અમારું ઉદર ચીરાય છે ! અને અમે મરીએ છીએ ! અમે મરીએ છીએ ! ” પરંતુ તમે તમારે હાથે કરીને નામ અને રૂપથી શામળે દગ્ધજો છો ! માત્ર સત્ય ઉપરજ પ્રીતિ કરો. કેવળ ઈશ્વરમાંજ નિષ્ઠા કરો. ઈશ્વરને ગળી જઈ, ઈશ્વરનેજ પચવો. ઈશ્વરની સાથેજ ચાલો. ઈશ્વરરૂપજ બનો અને ઈશ્વરનીજ માફક વતો. આજ ખરું જીવન છે. જ્યાંસુધી તમે આ દૃશ્ય પદાર્થોના મમત્વનો ત્યાગ કર્યો નથી, ત્યાં સુધીજ તમે આ જગતના પદાર્થોમાં પરમ વશદારી અને પ્રેમ ભેવાનાં ! પ્રિયજનો ! ‘લાઈલાકા ઇન્કિલિલાક’ અર્થાત્ એક ઈશ્વરજ સત્ય છે, તે સિવાય સર્વ મિથ્યા છે.

ખરું છે કે મહામટના કહેવાના બાવાર્થનો કેટલીક વખત જોડો અર્થ કરવામાં આવે છે અને ઘણી વખત એને જોડી રીને અનુસરવામાં આવ્યું છે; પરંતુ એમાં જેને સત્ય જણાય છે, તેને અવશ્ય એ સત્યવાળા વિચારને પૂર્વજ્ઞતાવધી પોતાનું મસ્તક નમાવવું નોંધજો. વાનુજી કહીએ પણ તેજ સત્યનો ઉપદેશ કરે છે, જુદા પણ તેનુંજ પ્રત્યેકન કરે છે, આં ખરી રીતે એનાં આપણાં એકે એક જીવિમુનિ પણ હી જૂરી રીતે એજ સત્યનો ઉપદેશ આપે છે; પરંતુ એ લોકો આ ઉપદેશને પોતાના વર્તનમાં હૃદયથી સ્થાન ન આપે અને ઉપદેશની પ્રજ્ઞાવિષ્ણ તે સત્યના ઉપદેશકોના અસ્તિત્વ પછી અસ્તિત્વમાં ન રહે; લોકો તે ઉપદેશને જાદુ સંધી તેના સત્યપણાને અનુભવ ન કરે અને કાળે કરી દરેક યુગમાં સત્યન ખત્ર અને નિષ્ઠાકર બાકો જન્મી તે સત્યને ફરી ફરીથી ગ્રાપી ન અનુભવે નો તેથી સત્યને શે બધાં આવે એમ છે ?

ત્યારને નિવમ એ સંપૂર્ણ સત્ય છે. એ કેાઈ માનસિક કષ્ટન નથી. પેશંબરો અને ઘડેપરેસકેને લગતી અન્ય કષ્ટનએથી પ્રજ્ઞાએને (passions) જમમાં નાખી ઉપે રતે હઈ જઈ શકવ નહિ. ત્રિચાલ પાખંડીએની દેવજ કષ્ટનએ સરીએને સરીએ મુખી નહી રહે નહિ.

અનંત જીવનનો નિયમ.

હોઠો પોતાનાં હુઃખોનું ખર્ચ કરણ જાણતા નથી કે જે હુઃખો આ સત્યના નિયમ ઉલ્લંઘન કરવાને લખેને આવી પડે છે; અને જે જાણ વિહીન સંસ્કૃત હુમલો કરવો શરૂ છે. જેવી રીતે આપણે દૈનિક જોઈએ તેવાં સ્વપ્નાઓને વિચારી દઈએ છીએ તેવીજ રીતે આ હોઠોનાં આંતરમાં વર્તન અને આંતરની નરસી થાતો આપણા મનમાંથી કાઢી નાખવી જોઈએ. સ્વપ્ન આર્થ કે નરમું ગમે તેવું હોય પરંતુ આપણે કાંઈ તેનું સમાધાન કરવાને કે તેને સાથે કલેક્ટ કરવાને પ્રયત્ન કરતા નથી. એ જાણતામાં આપણે કાંઈ પણ કરવાનું હોય તે માત્ર આપણું જરૂર સુધારવાનું હોય છે. આ પ્રમાણે સારા નરસા મનુષ્યો કે જેઓનાં ધર્મમાં આપણે આવીએ છીએ, તેમના સંબંધી વિચાર આપણે આપણા મનમાંથી તદ્દન કાઢી નાખવો જોઈએ, અને આપણું અંતઃકરણ સુધારવા તરફ પુરતું લક્ષ આપવું જોઈએ. આ જાણ દેખાતાં હુઃખો અને નસીબને તમારી અને ઇશ્વરની વચ્ચે આવવા દેશો નહિ. કલેક્ટ જાણ ગુન્હા અને અપમાન જગતમાં જ છે જ નહિ કે તમારે તેને સમા આપવાની રૂ રહે.

ઇશ્વર કરતાં કોઈપણ વસ્તુને વિશેષ ગણવી ન જોઈએ, કારણ કે કોઈ પણ વસ્તુની કુલના ઇશ્વરની બરાબર કરી શકાય એમ નથી. એ આપણે પોતાને સ્તુતિ, નિંદા અને બ્યાધિને આપીને માનવા હોઈએ, તે એ ત્રણે સરખી રીતે આપણાં વિનાશક છે. તમે ઇશ્વરનો આશ્વાસન કરો અને ઇશ્વરમાં આનંદનાં ગીતોનું ગાન કરો. સમ જેવી રીતે આંતરિક હુઃખોને ઇશ્વરના દરબાર તરફથી નિયોજાયલા દરવાજા તરીકે ગણે છે, તેવીજ રીતે સ્તુતિ અને નિંદાને તમે ગણો.

આ દરવાજા ઇશ્વરના પરમ સત્ય તરફથી આપવામાં આવેલી સર્વ સત્યાથી કહે છે કે, "મમત્વરૂપી આ ધર્મમાંથી એકદમ તમે જીદાર ચાલ્યા જાઓ!" ત્યારે હું એ દરવાજા સિંહાસન ઉપર બેસું છું, ત્યારે તેઓ મારી આજ્ઞાને તાલે યાય છે; અને ત્યારે હું દેહાધ્યાસમાં પ્રવેશ કરું છું, ત્યારે તેઓ મારે તાલે ન થતાં મને ગ્રાસ આપે છે.

સત્યો કે જેનાં બંધારણો આ વિશૂળ ન્યા દિવ્ય નિયમોને અનુસરીને કરવામાં આવેલાં નથી, તેનો પણ વિનશ યાય છે. મનુષ્યો કે જેઓ આ માર્ગ છે, તે માર્ગ છે, એમ પોતાનો હક્ક સાબીત કરવામાં જ અને એ સર્વનો પોતાને માલીક માનવામાં જ પોતાનું જીવન ગાળે છે, અને એવું માને છે કે આ સર્વ ઇશ્વરી અનુમતીથી જ યાય છે; તેઓ ઇશ્વરના સત્ય નિયમના વિરોધીઓ જ છે. એ સત્ય નિયમ પ્રમાણે આપણને માત્ર જે હક્ક છે, તે ઇશ્વર સત્ય છે અને તે સિવાયનું સર્વ મિથ્યા છે, એ જ છે. બીજાઓ આ સિદ્ધાંતને અન્ય ન કરે, તે પણ સંન્યાસીએ તે કોઈપણ પ્રકારે તે નિયમને પોતાના જીવનમાં ઉતારી લેવો જોઈએ.

ઇશ્વરી નિયમ એ સર્વવ્યાપી છે, એ સર્વનો પરમાત્મા છે, અને સમ તેને આજ અર્થમાં છે; તે પણ તેણે આપણા સ્વાર્થો જાણે તો નાશ કરી જ નાખવો જોઈએ. તે ક્રૂર છે, પરંતુ ક્રૂરતા એ પ્રેમનું સત્ય છે, કારણ કે જાણ સ્વરૂપના ન્યાની અંદર સત્ય સ્વરૂપ અને તે જીવનનું પુનરુજ્જીવન રહેલું છે. જે જાણ અનંત રૂપને સેવે છે; અને તે સર્વનો પાલન યજ્ઞ હોય છે; તેને ગીતમાં જેવી રીતે જનજનને કાઢી ખાય છે, તેવી રીતે દેહની ટેકરી ઉપર કાઢીને ખર્ચ કરવામાં આવે છે. પરિશિષ્ટ અધ્યાત્મને માટે વેદાંતની સ્વ-

તંત્રતા એટલે કે ઈશ્વરી નિયમમાંથી બાદ થવાપણું જરા પણ નથી. આ તો Good (ઈશ્વર) ને તેના ઉપા સ્વરૂપમાં Doot (ધાન) માં ફેરવવા જેવું છે. આવી બુદ્ધિને લઈને દરેક કલાકે લાખો છુપેનો નાશ થાય છે. હજારો લોકો 'આ દુનિયા દુઃખરૂપ છે' એવા વિચારમાં હઠ ઘટા જાય છે; અને ઈશ્વરી નિયમના મૂળતાત્ત્વો વિપરીતપણાને લઈને લાખો મનુષ્યો દરેક શહે વિનાશ પામે છે. પોતે ઈશ્વરી નિયમરૂપ જનવાગીજ ઈશ્વરી નિયમમાંથી મુક્ત થવાય છે, અને ઈશ્વરી નિયમરૂપ જનવું એ સિવોદ્દમ નો સાક્ષાત્કાર કરવો છે. જેણે ક્ષાંતિથી ઈંદ્રિયોના સુખને ખડું માને છે તેણે રીજ ઉપર ઇમારત ચણી રૂંચીને મરણ પામે છે. આવા લોકો શબ્દાર્થમાંજ-શબ્દની જાળમાંજ રમનારા અને ગમની નામ રૂપાત્મક વસ્તુ 'માંજ સુખબુદ્ધિ કરનારા હોય છે. ઈશ્વર (બ્રહ્મ) એ સત્ય છે; સર્વ જગત મિથ્યા છે અને 'ઈશ્વરી નિયમ એ હાજરાહજુર છે, એવી જેના દૃઢ્યમાં વાચ્યાર્યની પ્રતીતિ છે તેમનીજ ઇમારત દ્રઢ ખડક ઉપર છે.

આ શરીરને ભલે સુક્તિજાજ, સ્વાર્થી, દંભી, અહંકારી વગેરે છુટથી કહેવામાં આવે; અને પછી લોકો જેને અપમાન કરવું, લાતો મારવી, અને મારી નાખવું કહે છે તેવું ભલે કરવામાં આવે; પરંતુ (સર્વેના આત્મારૂપ) મને શું છે ?

અવિચળ સત્ય તે હું છું, અવિચળ નિયમ તે હું છું,
મને જે જાણવું તે હું, મને તાણે થવું લેખું.
મને તાણે થવું તે તો જવું એ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં,
નહિ તાણે થશે તેથી નથી કંઈ દુઃખ મને એમાં.
અવજ્ઞા એ કરો મહારી, નહિં ચિંતા મને જાણો,
ઉદ્ધવધન સત્યનું કરતાં, કરો છો નાશ પોતાનો.

આ કાંઈ ખાલી ધમકી નથી, પરંતુ અટલ સત્ય છે. જેટલું આપણને મનુષ્યની લાગણી માટે માન હોય છે નિદાન તેટલું તો આપણને સત્ય (ઈશ્વર અને ઈશ્વરી નિયમ) ને માટે હોવુંજ ઘટે છે. ઈશ્વરી નિયમની નિમકહલાલી અને નિહોવ વફાદારીથી મનુષ્યોનાં દૃઢ્ય કદાચ ભગ્ન થાય તો તેથી તેને માટે આપણે કાંઈ જવાબદાર નથી. આપણે તો જવાબદાર માત્ર ઈશ્વરી નિયમનો ભંગ નહિ કરવાને અર્થે છીએ-એજ આપણી સર્વ કરતાં વિશેષ અને જાલીર જવાબદારી છે. જેને આપણે આપણા પ્રિય અને નિકટના સંબંધીઓ કડીએ છીએ, તેઓના ઈશ્વરી નિયમ વિરૂદ્ધતા તુરંગોને તાણે થવાથી આપણે તેમને માટે અને આપણે માટે આપણને તેડું કરીએ છીએ. ઈશ્વર કરતાં આ વિશ્વમાં કોઈ પણ આપણને વધારે નિકટ નથી. ઈશ્વર (સત્ય અને ઈશ્વરી નિયમ) કરતાં આપણને કોઈ પણ અધિક પ્રિય ન હોવું જોઈએ.

વયં સોમવ્રતે તવમનસ્તનુપુ મિશ્રતઃ યજુર્વેદ.

ભાવાર્થ:-હે સોમ ! (હે ઈશ્વર ! હે નિયમ !) કેવળ તારે અર્ધેજ અમે આ શરીરમાં મનને ધારણ કરી રહ્યા છીએ.

વેદ-કાળમાં અમુક પ્રસંગોમાં કુમારિકાઓ અગ્નિની આસપાસ ટોળે મળતી અને નીચેના મંત્ર ગાતી ગાતી તે પ્રજ્વલિત અગ્નિની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરતી.

અયમ્વકં યજામહે સુગન્ધિ પતિવેદનમ્ ।

અર્વારુકમિવ ચન્ધનાદિતો મુક્તીય મામૃતઃ ॥

બાવાર્થ:—ગુણધર્મ અને પતિને જાણના સંબંધ (સર્વ દષ્ટા)નું જો સ્થાન કરીએ તો; દેવતામાંથી જેવી રીતે જગત્ જન્મ પડે તેવી રીતે જો સંબંધ (પિતૃગૃહ) થી જન્મ થઈએ; પરંતુ પતિના ગૃહથી કરીએ નહિ. પ્રાચીન કાળની આર્ય કુમારિકાઓની આ દૈવ્ય શ્રમના દૈવ્ય ઉદ્દાગમાંથી શુદ્ધી પડી છે અને તેની સાથે આવેલાથી આ આંગુલ્યે પડી રહ્યાં છે.

હે ઇશ્વર! હે નિયમ! હે સત્ય! આ દૈવ્ય અને મરતકમાં તમારા સિવાય બીજા કોઈને સંબંધ થાય તો તે નાશજન્ય થઈ જશે! તમારા સિવાય આ રક્તવહિનીએ અને નસોમાં બીજા કોઈ વિચાર વહે તો આ ઇશ્વર તરત ટરી જશે!

આદ્ય જાનિગર્ભમા સ્વમજાગિર્ભમ્.

બાવાર્થ:—જેવી રીતે સ્ત્રી પતિના સંબંધમાં જાગે તેવી રીતે હું તમારા સંબંધમાં જાગીશ. હું તમારી સમીપ ને સમીપ આવીશ, હું તમારા શરીરના પવિત્ર રસનું પાન કરીશ, હે નિયમ! હે સ્વતંત્રતા! હું તમારા જર્ણ ધારણ કરીશ.

જો શું વિગત સાથે તબ નથી થયું? સત્યનો સાથે અને નિયમની સાથે શું તેજી લાગે નથી થયું? વેશ્યાની માફક બીજામાં આસક્તિ અને બીજા સાથે સંબંધ તેને હરો જોમ શું તમે માને છો? ‘એરે તો ગીરધર ગોપાલ દુસરા ન કોઈ’ જો કંઈ પણ તું મને આપે, તો એવજ આપ, તે સિવાય બીજું કંઈ પણ નહિ.

આ કંઈ અથે ઉછાળો નથી, તેમજ આ કંઈ કોઈને નુકસાન કરવાને સ્વાર્થો જાગ નથી. રામે શો અપરાધ કર્યો છે કે તમે તેને સાંસારિક સંબંધોના સંકુચિત કુદાગ્રમાં ઘસડી જશો? મહેરબાની કરીને તેને જવા દો. તમારી સહીસક્ષમતીને ખાતર તેને જવા દો. તેને એકલો જ રહેવા દો. તેમાંજ તમારા દેશનું અને મનુષ્ય જાતિનું કલ્યાણ રહેતું છે. તમે જોમ ધારો છો. કે તમે તેના શરીરની જાગણ નહિ રાખો તો તે એકલો ને એકલો મરણ પામશે? ના, જોમ જોમ જોમ નથી. ઇશ્વર (બ્રહ્મા) સત્ય છે અને ઇશ્વરમાં જીવન જાગનારને આપત્તિ જાણતી નથી, ઇશ્વરે નિર્મોજ કરેલું કાર્ય પૂરું થતા પહેલાં આ શરીર કરીએ પડવાનું નથી.

કોઈ પણ મનુષ્યની પવિત્ર પ્રતિજ્ઞામાં વચ્ચે માયું મારવું એ રીક કહેવાય નહિ. તે મનુષ્ય પોતે અને પોતાના વિચારની વચમાં કોઈને આવવા દેશે નહિ. ના, મૃત્યુને પણ નહિ. ઇશ્વરના અસ્તિત્વ વિનાના ઇતિહાસના વાચનમાંથી ઉછીટા લીધેલા વિચાર પ્રમાણે કોઈએ પોતાનું જીવન બાંધવાને પ્રયત્ન કર્યો નહિ. આ ભૂતિમાન સમપ્રતિ જે તમારી ભક્તિ અને પ્રેમ છે, તે સહિત તમે એક બાજુ જતા રહો; કેમકે સત્ય સ્વરૂપ સમ કે જે સર્વનો આત્મ પ્રેમ છે, તેને માટે એ અપમાનકારક છે. નામરૂપાત્મક સ્વપ્નમાંથી તમે જાગૃત થઈ જાઓ. જેવી રીતે રામે ઇશ્વરી નિયમના જીવનથી પોતાના અર્જુન દોગનો જડમૂળથી નાશ કર્યો છે, તેવી રીતે તમે તમારા જીવપણાની શાંતિ અને દેહાધ્યાસનો જડમૂળથી નાશ કરી જાઓ.

દરિદ્રોના મુખની આસક્તિ ઉપર આત્મના બાળી નાખે એવા પ્રવૃત્તિ પ્રકારને પ્રકટાવી તેને બાળી જાત કરી જાઓ. તમારા દૈવ્યમાં સંસારી વાસનાને અવગણ આપશો નહિ, અને સત્ય સ્વરૂપ સમથી સદા તમારા દૈવ્યને મરપૂર રાખજો. “મારા પ્રિય જન સિવાય અન્યના વિચારને મારા દૈવ્યરૂપી નગરની પહાર કાઢી મૂકો.” શું દરિદ્રોના મુખના વિષય જેટલો પણ ઇશ્વર તમને પ્રિય નથી? હોંઠો ઇશ્વરમાં પ્રેમ કરતાં અસાધ્ય છે; કારણ કે

તેઓ એમ માને છે કે જગતના મિથ્યા પદાર્થોપરના પ્રેમની પેઠે ઈશ્વરપરના પ્રેમથી પણ તેમનું કોઈ વળશે નહિ; પરંતુ આ એક મૂર્ખતાભરેલું અજ્ઞાન છે કે જેને લઈને લોકો બ્રાંતિમાં પડ્યા છે. હે પ્રિય જનો! તેનું હૃદય તો તમારા હૃદયની સાથેજ તત્કાલ ઉછળવા લાગે છે.

બહાર દેખાતા મિત્ર અને શત્રુના વર્તનનું કારણ બીજે કયાંય શોધવો નહિ. સત્ય કાર્ય-કારણભાવ તો તમારા સત્ય સ્વરૂપ આત્મામાંજ રહેલો છે; માટે ત્યાંજ તેને શોધો.

એક નાનું પક્ષી કે જેણે હમણાંજ ઉડવા માંડ્યું છે, તે એક પથ્થર કે ડાળીને ઠોકે છે, કે તરતજ તેવે બીજે ઠોકણે જઈને બેસે છે, ત્યાંથી વળી કોઈ બીજા આધાર ઉપર અને ત્યાંથી કોઈ બીજા આધાર ઉપર, એમ અહીંથી તહીં તે ઉડ્યા કરે છે; પરંતુ તે જેવી રીતે એકદમ પાનાના આધારની વસ્તુને ઠોડી હઈ ઉઠે આકાશમાં ઉડતું નથી; તેવી રીતે પ્રજ્ઞાસા-નને નવીન અભ્યાસી પણ એકાદ પદાર્થ કે એકાદ મનુષ્યની આસક્તિમાંથી પોતાનું મન ઉઠાડે છે, તે તરતજ કોઈ બીજા પદાર્થમાં તેનું મન આસક્ત થાય છે. ત્યાંથીએ તે પાતું પોતાનું મન ઉઠાડે છે તો તરતજ તેવીજ કોઈ બીજી મિથ્યા વસ્તુમાં જઈ તે વિરામ પામે છે; પણ તે એવા ક્ષણભંગુર પદાર્થના અવતરબનને ત્યાગ કરતો નથી, તે સંસારની સર્વ વાસનાનો એક-દમ ત્યાગ કરી શકતો નથી. અનુભવી જ્ઞાની તો આ જગતની હવે દેનારી મિથ્યા વસ્તુઓને અનંત પ્રજ્ઞામાં છત્રંગ મારી અવગાહન કરવાના એક પગથીઆ સમાનજ બનાવી દે છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાન અનુભવને પણ અનંત પ્રજ્ઞામાં છત્રંગ મારી નિમજ્જન કરવાના એક પ્રસંગરૂપ બન્ધનમાં આવે છે, એ ધર્મની કરામત છે. આ સર્વ દૃશ્ય પદાર્થો પરિચિત્ત હોવાથી જ્યારે તે પદાર્થોને એક પક્ષી એક એમ બહારથી ત્યાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે હૃદયમાં આંતર ત્યાગ કરવાના સંકાર પડતા હાય છે. દેહાભિમાન અને દેહાધ્યાસનો નાશ કરવો એ સત્ય જીવનને નિયમ છે, એને જે જાણે નથી તે ખરેખર હજી અજ્ઞાનના ધન અધિકારની શોય-નીચ રિથિમાં રહેલો છે. સત્યરૂપી વિદ્યા એ દેહાભિમાન અને દેહાધ્યાસને નિર્મૂળ કરી નાખે છે. દેહાભિમાન અને દેહાધ્યાસને નિર્મૂળ કરવો એજ અનંત જીવનનું પુનરુજ્જીવન છે. તમે અનંત જીવન પામે, એવો મારો તમને આશીર્વાદ છે.

જીવન-મૃત્યુ.

જ્યારે સમી દાહોર છેડ્યું ત્યારે તે વિપ્લવુસાણ કે જે અત્રેત સિદ્ધાંતનો એક ઉત્તમ ગ્રંથ છે, તેનું પશિવન ભાષાંતર બાંધતો હતો. એ ભાષાંતરમાંથી લેટીનમાં ભાષાંતર કરવામાં આવેલું છે, કે જેનો આધાર ઇમ્મનુઅલ કૅસે અને એવાજ જીવનવાળા બીજા મહાન પુરુષો જેવાના ગ્રંથમાં લે છે. વિપ્લવુસાણનું પંજાબી ભાષામાં થયેલું ભાષાંતર પણ આ પશિવન ભાષાંતરમાંથી કરવામાં આવેલું છે. કાળી કામળીવાળા ભાવાનો ‘અનુભવ પ્રકાશ’ નામનો ગ્રંથ એ પણ પંજાબી વિપ્લવુસાણનેજ સુધારો છે. આ એક એવા પ્રકારનો ગ્રંથ છે કે જે ઉત્તમ મનુષ્યે કેટ ઉચ્ચ પ્રકારનું જીવન પામે છે તેનો ખ્યાલ આપે છે; તેમજ તેની અંદર રહેલા આંતર જીવનનું દર્શન કરાવે છે. એક મનુષ્ય કે જેની પામે પદેરવાનાં વરોધમાં અને રહેલા ધરમાં આવે એક કાળી કામળી સિવાય બીજું કશું નથી, જે કોઈ રીતે વિદ્યાન કે શક્તિ નથી, અને કેઈ એક કુટુંબનેજ પાને આશરૂપ ન થઈ પડે તેટલા માટે જે ઘેર દેખી નિષ્ઠા ભરી જેવાના સંસ્કારો નિર્વંદ કરે છે; તેના નામે વિદ્યા ધાંધલે આજે અનેક ઉત્તમ કાવ્યો રચાયે છે, તેમાંજ તેનું રહસ્ય રહેલું છે. આ કાળી કામળીવાળા ભાવાને

નામે આત્મે નદીઓપર પૂલ બાંધવામાં આવે છે, રસ્તાઓ તૈયાર કરવામાં આવે છે, ધર્મશાળાઓ બાંધવામાં આવે છે, અનાજ અને વસ્ત્રો આપવામાં આવે છે, વિદ્યાનો પ્રસાર કરવામાં આવે છે, અને ગરમ ધગધગતી રેતીનાં મેદાનોમાં અને હિમાલય પર્વતની ઉંચી ટેકરીઓમાં કામ વગરના રખડતાઓને કામે લગાડવામાં આવે છે.

સાંસારિક યુક્તિઓથી ખરૂં કામ થતું નથી, ઈશ્વરી જીવનથીજ કામ થાય છે. કેટલાકને સંસારની ધાંધલ વચ્ચે ઉઘોગી જીવન ગાળવું એ પ્રભુપસંધ જીવન ગાળવામાં પ્રવેશ મદદરૂપ થઈ પડે છે; કેટલાકને એકાંતવાસજ પ્રમુપસંધ જીવન ગાળવામાં મદદરૂપ થાય છે; કેટલાકને એ પ્રભુપસંધ જીવનને માટે “આપત્તિ” “ઉત્તમ તક” થઈ પડે છે; કેટલાકને તુમુલ્લ યુદ્ધમાં પોતાની છાતીને બંદૂકની ગોળીઓને ઝીલવાની ઢાલસમાન કરીને શરીરનું બાન ભૂલી બાંધે છે, અને દુનિયામાં ધીર પુરુષો તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામે છે. કેટલાકને કળાઓ (ચિત્રકળા વગેરે) માંજ પોતાનું જીવન અર્પણ કરીને અમર જીવન પ્રાપ્ત કરે છે. ચોર જેવાઓ પણ તે ઠોકળા ઘરમાં પેસીને ચોરી કરવામાં ફતેહમંદ નિવડે છે, તો તે પણ એ “શબ્દ અને વિચાર વગરની આત્મ સમર્પણવાળી અવલું રિયતિ”ના અજ્ઞાનપૂર્વકના અવલંબનનુંજ પરિણામ છે; પણ એમાં પાપબુદ્ધિ અને અસાર દ્રવ્ય સંપત્તિને સત્ય માનવાપણું રહેતું હોવાથીજ મનુષ્ય પોતાના ઉપર ઈશ્વરી નિયમનો કોપ વહોરી લે છે.

જેટલા પ્રમાણમાં આપણે જીવતા છતાં મૃત્યુ પામેલા જેવા બનીએ છીએ તેટલાજ પ્રમાણમાં આપણું કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. સંસારમાં રહીને આત્મ જીવન-મૃત્યુનું જીવન ગાળવાથીજ આપણું કાર્ય પાર પડે છે; નહિ કે સંસારનો ત્યાગ કરીને માત્ર એકાંત સેવવાથી. અજ્ઞાન જીવન ચરિત્ર લખનારાઓ કેવળ બાહ્યવસ્તુને નિહાળીને તેનેજ જીવનસિદ્ધિનું કારણ માને છે અને તેના આટલા અનુયાયીઓ છે એમ જણાવે છે; પરંતુ કાર્યસિદ્ધિના ખરા આત્માને તેઓ જોતા નથી. મારા સંબંધમાં કહું તો જે જડ નીચે બેસીને હું લખું છું, તે જડ ઉપરનાં પડીએ જે કલરવ કરે છે, તેને લખેજ બાંહે કે મારું કાર્ય સિદ્ધ થતું ન હોય! એમ મને લાગે છે. આપણી બહારિયતિ અને પ્રસંગ એ કાંઈજ નથી. ત્યારે કોઈ થોડો વિચારી નિવડતો, ત્યારે તેના વિચરણનું ખરૂં કારણ પ્રાચીન ઋષિ-મુનિઓ બસબસ જોઈ શકતા હતા; તેઓ તેના વિચરણનું વાસ્તવિક કારણ આંતર (ઈદ્ર) અને બાહ્ય (વસ્તુ) દેવ છે, એમ તેઓ જણાવે છે.

સુદા સમિન્દ્રા વરુણા વંસાવતમ્ ॥ કૃષ્ણેન્દ્ર.

“ચંડોઓ મરૂં પડીઓનો પરાજય કરે છે,” આવા ભુલ્લશાહનાં વચ્ચેનો આપણે આપણું જીવનમાં દરરોજ અનુભવ કરીએ છીએ, અર્થાત્ ખરેખર જેમાં આપણી આશા હોય છે એવા પરપોટાઓ ફુટી બાંધે છે. કપરિટના શબ્દોમાં કહીએ તો નાખી દીધેલી ઇંટોનેજ મહેલના આધારરૂપ પાયામાં ચંડોલી ભેંટીએ છીએ. બહારની પરિસ્થિતિ ઉપર કમો આધાર નથી, સંસારનું હડાપણ આપણા વિચરણનું લવલેણ પણ કારણ નથી. આપણા બધા જીવન સંબંધો, મિત્ર-વૈરી, સંપત્તિ અને બહાર વસ્તુઓની આપણી આશાઓ તથા વિશ્વાસ અને ભીત જેવાં સર્વ જીવન સ્થાપના તે કેવળ જ્ઞમ અને જ્ઞમનો પણ જ્ઞમ છે. તેનું મિથ્યાપણું સાબિત કરવાને સુરેશ્વરચાર્ય અને શંકરાચાર્યની મુદ્ધમ બુદ્ધિની જરૂર નથી. જેઓને નેત્ર છે, તેઓને એકાદ સપ્તમી તોપના મહાન અવાજની પેઠે પેદાશ્વત્ત આ હસીકા પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરી આપે છે.

તત્ત્વમસ્યાદિ વાકયાનાં સ્વતઃ સિદ્ધાર્થવોધનાત્ ।

અર્થાન્તરં ન સંદ્રષ્ટું શક્યતે ત્રિદશૈરપિ ॥

આપણું મહાત્માપણું, સુધારકપણું, માન, પદવી, સંબંધ એ વગેરે બધું શાસ્ત્રના સ્વ-
ખનુષ્ય વાદ્યોના આકારો કરતાં અને બગડેલા મગજને દેખાતાં ભૂત પિશાચો કરતાં કાંઈજ
વિશેષ નથી. જ્યારે આપણે રામશી બહિર્મુખ થઈએ છીએ ત્યારેજ આપણને રસ્તો જણાતો
નથી, ઈશ્વરી નિયમના માર્ગને ભૂલી જઈએ છીએ અને અતે દુઃખ ભોગવીએ છીએ. અને
જ્યારે આપણે ઈશ્વરાભિમુખ થઈએ છીએ ત્યારે સત્ય માર્ગ, સત્ય વૃત્તિ, અને સત્ય વલણ
સ્વાભાવિક રીતે જ આપણા હૃદયમાં સ્ફુરે છે અને તે આપણને પૃથ્વીના રમણીય ભાગે,
પર્વતોના દેખાવો, શાંતિનાં આનંદજનક અરણ્યો, ઉત્કર્ષ અને પવિત્રતા પ્રત્યે લઈ લય છે;
મુખકર જ્યોતિ આપણા હૃદયમાં પ્રગટે છે અને તે આપણી તરફ જીવન અને પ્રેમને આકર્ષે
છે. પ્રાચીન ઋષિઓને જેવા રૂઢ દેવ હતા તેવાજ મને મૃત્યુમાં જીવનનો નિયમ ઉપ અને
અગત્ય જણાય છે. તેની અવગણના કરશે એટલે એકદમ તમારા હૃદય તરફ પ્રકાશ અને
જાણે મુડે.

નમસ્તે રુદ્ર મન્યવ ઉતોતરૂપવંનમઃ । વાહુધ્યાં ઉત તે નમઃ

ભાવાર્થ:—હે રૂઢ ! (અર્થાત્ ઈશ્વરી નિયમ) તારા કોપને મારા નમસ્કાર છે. તારી
અગ્રેષ્ઠ શક્તિને મારા નમસ્કાર છે. તારા સુહૃદ બાહુને મારા નમસ્કાર છે.

આપણા પ્રત્યેક અંકમાં અંક અનુભવમાં પણ ઉત્તમ ઇતિવાસ રહેલો છે. આપણે તે
ચાંચના નથી. જો આપણે યોગ્ય માર્ગ સ્વીકારીએ તો જેવી રીતે એકાદ રંક મનુષ્યથી મહાન
જીવ થઈ શકવું મુશ્કેલ છે, તેવીજ રીતે તેનાથી બુદ્ધ અને કામરૂઢ થઈ શકાવું પણ મુશ્કેલ
છે. યોગ્ય માર્ગ સ્વીકારવો જોનો અર્થ એજ કે આપણી અંદર રહેલા અકલ્પનો ત્યાગ કરી
ઈશ્વરને જીવન સમપણ કરવું. એક મિયાનમાં જો તરવારો રદી શકે નહિ. સ્મૃતિ અને નિંદા
કે જેને આપણે ઉપર વચોટ વર્ષે તોપણ તેના તરફ લક્ષ ન આપવાની જો આપણે આપણી
શક્તિ ખીટવીએ, કર્તાપણના જ્વરથી મુકા થઈએ, જીવું અને મેળવવું એવો આપણ
જીવનનો ઉદ્દેશ ન રાખીએ, અન્યના ક્રિમાયતી બનવા કરતાં જો આપણે સત્યસ્વરૂપ થવા
છરૂંએ, સૂર્ય આખો દિવસ પ્રકાશ આપેલો હોવા છતાં જેમ તેને તે બદલના માનની ઈર્ષ્યા
નથી, તેવી રીતે પોતાની બધી શક્તિઓને ઉપયોગ કરવા છતાં તેનું માન લેવાની જો
આપણે ઈર્ષ્યા ન કરીએ, તો નક્કીજ બાળા કે આપણે ઈશ્વરના પણ ઈશ્વર થઈ શકીશું.

જગત આપણે માટે મું કંડે છે તેના આપણે જે ક્ષણે વિચાર કરવા માંડીએ છીએ તેજ
ક્ષણે આપણે મન્ય જીવનથી-અર્ક મમત્વરહિત જીવનથી-મુક્ત થઈએ છીએ. મિત્રો ! જગત
છેજ નહિ. જગત પણ નથી ને તેની વાત પણ નથી. મન્ય માત્ર એક ઈશ્વરજ છે.

જેવી રીતે મુવર્તને વિમુક્ક કરવાને અગ્નિ આવરણક છે તેવી રીતે આપણા અસ્તિત્વને
ખીટવવા માટે દુઃખ પણ આવરણક છે, તેનું મું કારણ છે ? બીજા અન્ય તત્ત્વોમાં ભરી
જાયેજ વૃદ્ધિ પામે છે. બહુમાંથી નીકળતા મેગનેટનાજા ધાતુના ગુણોને મુદ્ધ ધાતુરૂપે
બનવા અગાઉ પણ ખતી કટકે કટકે થઈ જવું પડે છે અને બહુના મજાત નાપમાં બગડું
પડે છે. જાણ દેખાશે અને જીવંતિનેમાં દેરજાઈ ગયેલો મનુષ્ય અશા અને ઉમેદોથી

સેજીત થઈને તેમાં થતા સખી આગળ ને આગળ દોડે છે; પરંતુ તેવામાં તરતજ તેના પાયા ઉપર સખત આઘાતનો પ્રકાર થાય છે. આવી અને બીજી આવશ્યક વિધિ થયા પછી રક્ષસિદ્ધિ તેને વધાવી દેવાને આગળ આવે છે. જો આ નિયમજ છે તો પછી હોડો તેને રહે ગમે તેવો જણાવે. ઈશ્વરી જીવનથી ગમે તે રીતે પણ વિમુખ થયા વગર, જીવતાં મરણના-સ્વાસિમાનથી દૂર રહેવાના પંથમાંથી પતન થયા વિના, અમરતુંજ કાંઈરહેને દુઃખ શોધવું પડ્યું નહિ હોય. તેમ છતાં તેને માથે ગુહારવામાં આવેલા જીવમ અને ત્રાસેજ તેને પ્રમત્તની પૂર્વ સ્થિતિમાં આપ્યો. ઈશ્વર કે જે કલાવીત છે તેની અંદર સંપૂર્ણ દેહાભિમાનો ભોગ આપ્યા પછી થોડાજ કલાકે-ફાંસી ઉપર તેનું જાણ મૃત્યુ દવા પહેલાં-તેને સદા પૂર્વકાગળું અનંત જીવન પ્રદાન થયું; પરંતુ આવા દુઃખ અને ત્રાસ પછી તરતજ મુખ અને આનંદ આવે, એવો કાંઈ નિયમ નથી. કેટલીક વખત તો ઉપરાઉપરી એક પછી એક દુઃખજ આવ્યા કરે છે. હોડેની કહેલી પણ છે કે આપત્તિ આવે છે ત્યારે તે સામટીજ આવે છે. ઈશ્વરી આપત્તિથી જો આપણે સમજીને ઈશ્વરી માર્ગ તરફ વળીએ તો તેજ વખતે ખજાણાનો જીવનનો પ્રકાશ આપણા ઉપર પડે છે; પરંતુ જો આપણે જો થોડી આપત્તિથી ન ચેતતાં ઈશ્વરી નિયમનું ઉલ્લંઘન કરીએ કરીએ તો પછી આપણા શિર ઉપર પૂરેપૂરી આપત્તિ આવે છે. આ વજ સમય અને ગહન નિયમને જો કમવામાં ન આવે તો આપણા ઉપર આઘાત અને પ્રકારોની વૃદ્ધિ થયાજ કરવાની. જેઓ આમાંથી પસાર થઈ બચે છે તેઓજ સ્વચ્છ નવીન જીવનની સ્થિતિ અમર જીવનને પામે છે. વરદાનનું શોધાયું નહોતું ત્યાંમુખી આપણે વસાવડાઈને ઉપયોગ કરી શકતા નહોતા; પરંતુ તે યંત્ર શોધી કાઢ્યા પછી પણ શામાટે વસાવડાઈને વિના ઉપયોગે વૃથા જવા દેવી એટલે ? અને એવીજ રીતે સત્ જીવન, અનંદમય જીવન, જ્ઞાનમય જીવન પ્રદાન કરવાનું યંત્ર યાને જઈ મમત્વનો ત્યાગ કરવારૂપ ઉપાય ત્યારે જોની કદવામાં આવેલો છે ત્યારે પછી શામાટે દુઃખ અને આપત્તિને મનુષ્યકલિ ઉપર સત્ત્વ ચક્રાવચ દેવી એટલે ?

કેવળ શારીરિક જીવનમાંજ સનુરૂપ થવું, જે આ પરિમિત દુનિયાના રાજ્યની દૃષ્ટિએ કોઈ રીતે ગુન્હે નથી; પરંતુ પ્રજ્ઞાંકના પરમ રાજ્યની દૃષ્ટિએ તો તેજ ખરા ગુન્હે છે કે જે ગુન્હાની ભીલ જાણ ગુન્હાએ ભૂરી ભૂરી શાખવે છે. એકજ માત્ર દંડ છે અને તેને માટે ઉપાય પણ એકજ છે. 'દ્વંદ્વ સત્ત્વ જગન્નિદ્રિયા' આ વેદાન્તના નિયમનું ઉલ્લંઘન કરવું એજ, ઘડીમાં આ તો ઘડીમાં બીજું એમ અનેક સ્વરૂપે ધાતુ કરનાર જાણ દુઃખે આપણને તાવવાના મૂકરૂપ છે. અને આપણે સત્ત્વ સ્વરૂપ ઈશ્વરમાં સિધ્ધ થવું એજ તેનો ખરા ઉપાય છે. પોતાની જાનને જો આપણે એક વખત ભૂલ્યા તો સ્વાસ્થ્યવિક રીતેજ એક પછી એક એમ વધારે ને વધારે ભૂડો થયાજ કરે છે.

શું આ ચર્ચા કેવળ સમજાવિરૂપ જીવનની કલ્પના છે, અને તે સમજમાં મનુષ્ય કલિને ડાળીએ કાઢીને શામની નથી ?

જ્યાંથી ભરપૂર જ્ઞાનપ્રવાહની સ્પર્શવશી જમીનપર કોઈ પણ જાનની વનરપતિ ઉભી નથી. વનરપતિ ઉભી ન હોવાથી કોઈ એકાન્ત પેઢાનાં ચેતરોને પછી પાછની ના પડે તો શું જે કારણ અને કુલ્ય એવું કહેવાય ? સમ કેવળ એજ નિયમનું કલ્પ કરે છે કે જે પ્રત્યેક મનુષ્યજીવ જીવનનો ઉપયોગી નિયમ છે. જગતના સર્વ નિયમોને-સ્વચ્છવત્ત્વ શાસ, અનિશ્ચય,

અધ્યાત્મશાસ્ત્ર વગેરેના નિયમોને હું નિહાળું છું; અને જો બધા નિયમો, એક સંવેપરી નિયમનાંજ બૃહાં બૃહાં સ્વરૂપો છે. કાર્ય કારણ ભાવનો નિયમ, સાંસારિક સંબંધો, આશયો, ફરજો એ સર્વ માત્ર રિથિત્યન્તર પામવાનાં સ્થાનો; * * * માર્ગ ઉપર આવેલી ધર્મશાળાઓ અથવા કુમારિકાઓને રમવાનાં રમકડાં સમાનજ છે. જો એક વખત આપણા આંતર પ્રદેશમાં સૂર્ય પ્રકાશે છે, જો એક વખત આપણે વસ્તુઓનાં સત્ય સ્વરૂપને ભળુવા પામીએ છીએ, તો કાર્ય કારણ ભાવ વગેરે નિયમો, નશ્ત્રો અને શ્રેણીની માફક આપણી આસપાસ ફરવા માંડે છે; એટલુંજ નહિ પણ લોજન વખતે જેવી રીતે બાળકો પોતાની માતા પાસે બંધ તેવી રીતે તેઓ આપણી પાસે આવે છે.

યથેહ ધૃષિતા વાલા માતરં પર્યુપાસતે ॥

સામવેદ.

બાળકને જેવી રીતે કુદરતી રીતે અને સરજતાથી આવતાં શિખવાનું હોય છે; તેવીજ રીતે મનુષ્યને જીવંત મૃત્યુ યાને અર્ધભાવમાંથી મૃત્યુ પામતાં શિખવાનું છે. આ મૃત્યુ એ એક એવી રિથિતિ છે કે જ્યાં નોકર એ નોકર નથી, જ્યાં શિષ્ય એ શિષ્ય નથી, જ્યાં સત્ત્વ એ સત્ત્વ નથી, જ્યાં મિત્ર એ મિત્ર નથી, જ્યાં શત્રુ એ શત્રુ નથી, જ્યાં વાણી એ વાણી નથી, જ્યાં ધમકી એ ધમકી નથી, જ્યાં બ'દોષસ્ત એ બ'દોષસ્ત નથી, જ્યાં હક્ક એ હક્ક નથી; પણ એ બધું જ્યાં એક ઈશ્વરમયજ્ઞ હોય છે, માત્ર એક સત્યસ્વરૂપજ્ઞ હોય છે. જ્યારે તે સત્યની એકતાવડે મનુષ્યનું દૃઢ્ય ધકકે છે, ત્યારે તેની સાથે સમસ્ત વિશ્વનું દૃઢ્ય ધકકવા લાગે છે. જ્યારે આવી અલેદ રિથિતિમાંથી મન ચલિત થાય છે ત્યારે સમસ્ત વિશ્વનું મન પણ ચલિત થઈ પોતપોતાના મનદ્વારા લિન્ન લિન્ન રીતે પ્રવર્તે છે. જ્યાં સુધી આપણે પોતાના શરીરને ગથાવવાની વૃત્તિવાળા અને પોતાને નુકસાન કરનાર પ્રત્યે વેર લેવાની વૃત્તિવાળા છીએ, ત્યાં સુધી આપણે સત્ય જીવનથી ચ્યુત થયેલા-મરણ પામેલા જ છીએ. મન અપમાનનો પ્રસંગ આવતાં તેની જરી પણ આપણા ઉપર અસર થવા ન દેવી એ આપણા મહાનપણાની એક ઉત્તમમાં ઉત્તમ કસોટી છે.

જેવી રીતે કાંઈ ગૃહસ્થ, વકીલમાંથી ન્યાયાધીશ થતાંજ આખી કોર્ટના માણસોનું તેજ તરફનું વલણ બદલાઈ જાય છે; તેવીજ રીતે આપણે આપણી હાલની રિથિતિમાંથી-આપણા જીવપણામાંથી-નિરપૃહ-નિષ્કામ ઈશ્વરભાવને પામીએ કે તરતજ આખા જગત સાથેનો આપણો સંબંધ ફેરવાઈ જાય છે. અને જેવી રીતે વડાજીની ગતિની દિશા બદલાતાં દિશાસૂચકચંત્રની સોય પોતાની દિશા બદલે છે; તેવીજ રીતે હુનિયાની આપણી સાથેની પ્રવૃત્તિ પણ બદલાઈ જાય છે. શું લોકો તમને ઇતરે છે ? જો એમ હોય તો માત્ર તમે ઈશ્વરને ઇતરો છો તેથીજ. પ્રોફેસર જેમ્સનું કહેવું યથાર્થ છે કે દીર્ઘ કાળની હકીકતો (Facts) ના વિચારો કરતાં વર્તમાન કાળનું ઇદ્રિયજન્ય જ્ઞાન આપણા વર્તન ઉપર ઘણી ઘોડી અસર કરે છે. આ સત્ય ઉપર આપણું જીવન રચાયતું છે. પશુઓ કેવળ ઇદ્રિયજન્ય જ્ઞાનથીજ દોરવાય છે. અત્તાનના અંધકારમાં દોસઈ રહેલો પશુ જીવનવાળો મનુષ્ય જ્ઞાનપ્રકાશમાં આવીને જ્યારે સત્યના પણ સત્ય રૂપને ભણે છે, ત્યારે તેની દિવ્યતા પુનઃ આવિર્ભાવ પામે છે, અને ધીજી બાળુએ આ દ્રશ્ય, શ્રણિક પદાર્થો કે જે પદાર્થો અજ્ઞાનીને માર્ગદર્શક તારાઓ સમાન છે, તે આ દિવ્યતારૂપી સૂર્યના પ્રકાશમાં અદ્વૈત્ય સર્પ જાય છે.

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગ્રતિ સંયમી ।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પડ્યતો મુનેઃ ॥

મગવદ્ગીતા.

દિવ્ય સંસ્કૃતિ-ધર્મીય નિયમ.

એક પ્રાણીને બ્યારે જીવતો બાળી નાખવાની તૈયારી થતી હતી તેવામાં તેણે અગ્નિને વિનંતિ કરી કે, “હે અગ્નિ ! આ દેહના મમત્વનું ભાન લવલેશ જોડણું પણ મને રહ્યું છે, એવું જો તને લાગે તે; આ દેહને જરી પણ જાળવીશ નહિ, તેને બાળી નાખ. કૃપા કરી તેને બાળી ખાખ કરી નાખ.” અગ્નિએ તેને માનપૂર્વક જવાબ આપ્યો “મારા માલીક ! તું જીવતો રહે અને તારા ચરણમાં મને મરવા દે.”

આવો ધર્મીય નિયમ છે. વર્તનની સંસ્કૃતિમાં ધર્મીય હૃદયે તેમ નથી.

રુચં દ્રાણં જનયન્તો દેવા અદ્રેતદમુક્ત્વં ।

યસ્ત્વેવં દ્રાણપો વિચાત્તસ્પદેવો અસન્ વસે ॥

યજુર્વેદ સંહિતા.

સર્વાળ્પેનં ભૂતાન્યભિરજ્ઞન્તિ ॥

મૃદદારણ્યક ઉપ૦

સર્વેઽસ્મં દેવા વલિમાવહન્તિ ॥

ઐતિરિય ઉપ૦

ભાવાર્થ:—અહિના આહિકાજમાં અહિના ઉત્પાદક દેવો પ્રજ્ઞા પ્રત્યે બોલ્યા કે—હે પ્રજ્ઞાનિષ ! જે પ્રજ્ઞાને બાણ છે, તેના અમે આત્મકિત દાસ થઈને રહીએ છીએ.

સર્વ જ્ઞો તેનું રક્ષણ કરે છે. સર્વ દેવો તેની પાસે બલિ (ચિટ) લઈને બાય છે.

તેના યજ્ઞની વેદીમાં સર્વ દેવો બલિદાન આપે છે.

વેદાંત પ્રત્યે એક મોટો આક્ષેપ.

આ આક્ષેપ એ છે કે:—વેદાંત લાગણીઓનો નાશ કરે છે; અને રચિક દૃષ્ટિને જાંખી કરી નાખીને નિર્મુર બનાવી દે છે. ચંસારના સંબંધોની વેદાંતીને લાગણી રહેતી નથી અને કુદરતના જેવું કેવળ સીધી લાઈનનું વર્તન તેનું થઈ બાય છે.

હા, એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. વેદાંતના ખરા ભક્તને તેના મતને લઈને એવી દશા પ્રાપ્ત થવીજ જોઈએ કે જેથી વસ્તુઓ, મનુષ્યો, કાર્ય કારણભાવ, નિર્જન્ય ઈતિ સર્વ દેખાતુ મારજતુ જણાય.

માનુષી-પાશથી લાગણીઓનો નાશ થઈ બાય છે એ ચત્ય છે; પરંતુ તેના બદલામાં દિવ્ય લાગણીનો આવિર્ભાવ થાય છે. કૃત્રિમ પ્રકાશનો નાશ થઈ તેની જગ્યાએ સૂર્યનો હસતો પ્રકાશ પ્રકાશે છે કે જે આસપાસની સર્વ વસ્તુઓને આનંદમાં મરજાવ કરે છે.

આધ્યાત્મિક માર્ગને એક અનુભવી જાણે છે કે: “પહેલાં આ કરી માણ માન-વામાં આવ્યું નહોતું, પણ તે હું હમણાં લખું અનુભવું છું. બ્યારે તમે તમારી ભાવનું ભાન તદ્દન ભૂલી જાઓ છો, ત્યારે જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેના જેવી આ વિશ્વમાં અન્ય કોઈ પણ સ્થિતિ નથી. તેના જેવું અન્ય કોઈ પણ સુખ નથી. પણ તે તમારે અધુરું પડખું ન કરવું જોઈએ; ને લવલેશ પણ દેહભિમાન રહેવા પામ્યું તો તો તે જાણે નાશ કરશે. તમારે જો દેહભિમાનને સંપૂર્ણરૂપે ત્યાગ કરવો જોઈએ,

અને કોઈ અજ્ઞાન મનુષ્ય પ્રત્યે જેટલો તમારો ભાવ હોઈ શકે તેટલો અને તેવોજ ભાવ તમારા મન અને તમારી જાત પ્રત્યે તમારો રહેવો જોઈએ.”

વર્ષો સુધીની કઢેલી તમારી કાર્યની ઘટનાઓનો અને તમારી કામનાઓનો ત્યાગ કરીને, સાફ નામ, ખ્યાતિ અને પરિચિત શબ્દોના અવાજનો અને તમારા પ્રત્યે વિંટગાયલા ન છુટે એવા પ્રેમભર્યા હસ્તોનો પરિત્યાગ કરીને, જેવી રીતે આપણા હાથમાં પહેરેલાં મોઝાંને કાઢી નાખીએ તેવી રીતે આપણા દીર્ઘ કાળના દેહાધ્યાસને કાઢી નાખી, રામના ભયનો નાશ કરીને અને કદર થવાની આશાઓને દેશવટો દઈને તથા દેહાભિમાનથી રહિત વિદેહી થઈને વિચરો.

લાંબા લાંબા વખતનાં આવરણોનો પરિત્યાગ કરો. નિરપૃહ્લિપણના દરવાજામાંથી સ્વામી-પદના મહેલમાં પ્રવેશ કરો. આત્મજ્ઞાનના દરવાજામાંથી મુક્તિના ખુલ્લા વિસ્તૃત મેદાનમાં મિહિરો. જે કોઈ તમારી પાસે છે, તે સર્વ અન્યને આપી દો. તે સર્વ ઉપરથી તમે તમારો હાથ ઉઠાવી દ્યો. કોઈ પણ જાતના હક્કવગરના અને કંગાલ બનો, અને પછી જુઓ કે તમે અખિલ બ્રહ્માંડના સમ્રાટ અને અધિરાજ બની જશો.

શ્રીય તે લક્ષ્મીય પત્ન્યાવહોરાત્રે પાર્શ્વે નક્ષત્રાણિ રૂપમાશ્વિર્નાં વ્યાત્તમ્ । ઇષ્ણાન્નિપા-
નામુમ્ ।

ચતુર્વેદ.

ભાવાર્થ:-શ્રી (વિજય) અને લક્ષ્મી (સંપત્તિ), એ તારી સમીપની દાસીઓ છે. દિવસ અને રાત્રિ, એ તારી જમણી અને ડાબી બાજુઓ છે. નક્ષત્રોનો પ્રકાશ એ તારું રૂપ છે. આકાશ અને પૃથ્વી, એ તારા (મંદ મંદ હાસ્ય કરતી વખતના) જુદા કદેલા ઉપર નીચેના હોઠ છે. તને કોઈ પણ જાતની અભિલાષા ઇંટ હોય તો તું તેનીજ અભિલાષા કર.

૪-વિજયી આધ્યાત્મિક શક્તિ.*

—૪૪૮—

પ્રશ્ન:—જેવી રીતે બીજા લોકો આપણને જુએ છે, તેવી રીતે આપણે ચોતે પેતાને કેવી રીતે જોતાં શીખી શકીએ ?

ઉત્તર:—જેવી રીતે બીજા લોકો તમને જુએ છે, તેવી રીતે જો તમે તમને જોતાં શીખો તો તેમાં તમને કંઈ પણ લાભ નથી. બીજા લોકો, જે સ્વરૂપમાં આપણે નથી તે સ્વરૂપમાં આપણને જુએ છે. તેઓ આપણું સત્ય સ્વરૂપ જોઈ શકતા નથી. જો લોકો, તમે પરમેશ્વર છો, જેવી રીતે તમને જુએ; જો લોકો તમારી અંદર પરમાત્મા છે જેવી રીતે તમને જોઈ શકે; જો લોકો તમે દિવ્ય સ્વરૂપ છો જેમ તમને નિહાળી શકે; તોજ લોકો તમારા અસ સ્વરૂપને બસબસ જોઈ શકે છે, જેમ કહી શકાય. માતૃપિતા, ભાઈ-ભાંડુ, સગાં સંબંધી અને મિત્રો, જે વસ્તુ તમે નથી તે વસ્તુ તમે છો, જેવો ખેડોજ શેરબંડોર દરી રજાં છે. કોઈ તમને પુત્ર કહીને બોલે છે, તો કોઈ ભાઈ કહીને, કોઈ મિત્ર કહીને અને કોઈ શત્રુ કહીને, જેમ જુદે જુદે નામે બોલે છે; અને આવી રીતે તમને તેઓ અલ્પ અને મર્યાદિત બનાવે છે. તમે સારા માણસ છો, જેમ કહીને જોકે માણસ તમને મર્યાદિત કરે છે. બીજો માણસ “તમે ખરાબ છો.” જેમ કહીને તમને મર્યાદિત કરે છે. ત્રીજો માણસ તમને પ્રશંસા કરી ઉંચે ગણાવીને મર્યાદિત કરે છે. ચોથા માણસ તમને નિંદીને અને તમારા ઉપર કવચ મૂકીને તમને મર્યાદિત બનાવે છે. તેજ મનુષ્યને ધન્ય છે, અને તેજ મનુષ્ય ખરા સુખી છે, કે જે આવી જોકેજોકે ઉપાધિ અને અવરણને સામે થઈને હાલે છે; અને પોતાનું દિવ્ય સ્વરૂપ જે દીપ્તિ તેને પ્રાપ્ત કરે છે. તે પોતાના સત્યસ્વરૂપ-આત્માને જાણે છે; તે અદ્ય પુરુષાર્થથી પોતાના સ્વરૂપનો નિરૂપ કરી શકે છે; અને તે મનુષ્ય જીવ અને જીવંતી એકતા સમજી શકે છે. આવો મનુષ્યજી આ સર્વ દુનિયાઓને મુગ્ધ મણીને હાથી શકે જેમ છે. જે શબ્દ તમે તમારા સત્ય સ્વરૂપમાં નિષ્ઠા પામે છો તેજ શબ્દ સમસ્ત વિશ્વ તમને દીપ્ત તરીકે પ્રગટાવે બાંધાય છે અને વિશ્વે તમને દીપ્ત તરીકે ગણવાજી જોઈએ.

પ્રશ્ન:—કૃપા કરી તમે રાજયોગનો અર્થ કહો.

ઉત્તર:—રાજયોગ એટલે ચિત્તવૃત્તિનિરોધની રાજપદતિ અથવા રાજમાર્ગ.

પ્રશ્ન:—વેદાંતને સર્વત્ર પ્રસારવા માટે સર્વમાન્ય એવો કયો ઉત્તમ માર્ગ છે, તે અમને જણાવો.

ઉત્તર:—વેદાંતજ્ઞાનને સર્વત્ર ફેલાવવા માટે ઉત્તમોત્તમ કોઈપણ માર્ગ કે પદ્ધતિ હોય તો તે વેદાંતના સિદ્ધાંતને પોતાના જીવનમાં ઉતારવો એજ છે. એજ ખરા રાજમાર્ગ છે. તેના સિવાય તેને માટે બીજો કોઈ પણ ઉત્તમ રાજમાર્ગ નથી.

* સ્વામી શમે ઇ. ઇ. દોષમાં પ્ર. સ. ૧૯૦૩ ફેબ્રુઆરીની તા. ૫ મીએ આ ભાષણ આપ્યું હતું.

હોકોને હમ્મેશાં ભાતિક પદાર્થો ભેંદે છે, સ્મૃત અને માયિક પદાર્થો તેઓ પોતાના દાદ્યમાં હક પામતા કરવા માગે છે; પરંતુ ઉપર તેઓ તેમાં નિષ્ફળ નિવડે છે. આમ છતાં પણ તેઓ આ માયિક અને ભાતિક વસ્તુઓને ત્યાગ કરી શકતા નથી. તેઓને સ્મૃત રૂપ વસ્તુ પદાર્થો ભેંદે છે. આદૃતિ અને રૂપનો તેઓ ત્યાગ કરવા માગતા નથી; પરંતુ બંધુઓ ! આ નગદ નાણાંની આદૃતિઓ, આ ભાતિક પદાર્થો, એ તમારી ઈંદ્રિયોના જન્મ સિવાય કશુંકે નથી. જે પુરુષ આવી નામરૂપાત્મક વસ્તુઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે તે કદીએ જીવ જામતો નથી. પરિચિન્ન દૃશ્ય પદાર્થો ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી કદી પણ વિજય મળી શકે નહિ. વિજયનું સદૃશ્ય તો સર્વમ તત્ત્વ છે જે મત્ય છે, તેના ઉપરજ અવતારી સર્વ છે. ને અવતરે છે, તેને જાણો, તેનો સ્વાનુભવ કરો, તેને તમારા જીવનમાં ઉતારો, એટલે જ તમે આ સર્વ નામરૂપાત્મક પદાર્થો પોતાની મેળેજ તમારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવશો.

એક દુષ્ટન છે કે જોયે મોટી તાજવાળી નદીમાં જે માછલો તણાયા જતા હતા. તે પ્રદેશ એક માખેન જેકે તાજવાનું ગળીયું પકડી રાખ્યું હતું અને ધીમત માછલે એક ઝીલી દેતી પાછી નવી હતી. આખરે એ મેમાથી ઝીલી ફેરી પકડી મળનારો બની ગયો. આવી રીતે અમાણ્ય મન મ્મત પદાર્થોનું જે અવનિવૃત્ત કરે છે તેઓ અંતે નિષ્ફળજ નિવડે છે. જનન મનન મૃત ઉપર અવનિવૃત્ત રાખો. જે તમે તમારા મત્ય સ્વરૂપની પ્રતીતિ કરો, એ તમે તમારું મત્ય સ્વરૂપનો સ્વાનુભવ કરો, તો પછી તમે અરણ્યમાં રહો કે હોકોથી ભરેલું મરેલ્યનો. મા નહીં તેનો કશું પણ પ્રશ્ન નથી. માત્ર એકમાત્ર તમે સત્યનો સ્વાનુભવ કરો. એટલે પછી દરેકે દરેક વસ્તુ અને આ અખિત વિશ્વ રૂપાત્મક પદાર્થો જશે.

એકે એક દેખવ છ, વાલે ક તેને તમે જાણી બનેલા માગો છા. તે દેખતો એક છુટ્ટો, અવનન પકડી તમે તેને બનેલો છા. આવી રીતે કનાથી આખું દેખવ અર્થાં તમે અનિવૃત્ત નહોતો ત્યા અનિવૃત્ત શકો. આજ યમાને આ અખિત વિશ્વ, એ એક મહાન સ્વરૂપ સદૃશ છે; અને આ તમારું શરીર એ તેના એક ગુણનાત છે, તે આ વિશ્વરૂપ દેખતો એક છુટ્ટો છે. એ તમે તેના એકજ ગુણને પકડો, તેને ઉઠાવો, તેને ઉઠાવો કરો, તેને ઊંચ કરો, એ આ અજુને ઈશ્વરના શીત ક્રમમાં આવે, એ આ ગુણને બદલી ઉઠાવ કરવા આવે તે. આ આખું વિશ્વ અનિવૃત્ત રહાને; કારણ કે આ અખિત વિશ્વ એ એક મહાન દેખવત્ત છે. તમે તમારી જાનને ઉઠાવી કરો, ઉઠાવ કરો. એટલે આ સમસ્ત વિશ્વ પોતાની મેળે ઉઠાવ, ઉઠાવ થશે. પોતાની ઉઠાવ અને ઉઠાવ મટે તમારો, મહાન મંદો, મહાન સદૃશ્યો અને મીઠામાં વિશ્વાસ રાખવો એ મોટી મુશ્કેલી. મહાન જ્ઞાન છે. તેમની નિઃકલ્પક પ્રમ સ્વ છે જે મનુષ્યો પોતાની જાન કલ્પક વિશ્વત નજે છે, અને કોઈ મંદો કે અન્ય ઉપજાવ જાત આપણે રાખતા નથી; તેજ સત્ય વિશ્વને કોઈ મટે છે. અજ્ઞાન અને અજ્ઞાનને પોતા એકાક કરી શકો. કલ્પને મુશ્કેલી દરેક અને વળે ખડેલી શકો; પરંતુ આજ વિશ્વથી કંઈ હોકોની આ અખિત વિશ્વ સત્ય નહીં.

અંતરને કિંચ મેલ, હમ્મેશાં પોતાને તેમાં આવે છે. તેમાં અનિવૃત્ત દેખે તેમાં ત્યાં પડે છે. તેઓ ત્યાં પડે છે, ત્યાં જાય છે, અને મરેજ મેલ છે. તેઓનાં દેખાં જન

જાણતાં હોય છે અને તેઓ અવાજ પણ જાણવડત કરે છે. વળી ઘેટાંઓ પણ ટોળાંઓમાંજ હીને ફરે છે અને ચરે છે; પરંતુ આ શિયાળીઓ, આ ગાડાં, પોતાના શત્રુની સામે ઈશકતાં નથી. સિંહ ટોળાંઓમાં રહે છે, સિંહનાં ટોળાં હોય છે, અને તે ટોળાંઓમાં ફરે છે, એવી વાત તમે કદીએ સંભળી છે ?

ગરૂડ પક્ષીઓના સભા છે; પરંતુ તેઓ કદીએ પોતાનાં ટોળાં બાંધે છે ખરા ? કદીએ નહિ. નાનાં પક્ષીઓજ માત્ર ટોળે ટોળાં થઈને ઉડે છે. સિંહ અને ગરૂડ તો હંમેશાં એક-ઠાણ રહે છે. એક પણ ગરૂડ પક્ષી હોય તો પક્ષીઓનાં ટોળેટોળાંને નસાવી મૂકે છે.

હાથીઓ પણ સ્વભાવથીજ ટોળે ટોળાં થઈને જંગલમાં ફરે છે. આ પ્રાણીઓ શરીરે પણ જાણવડત હોય છે; પરંતુ જો ત્યાં એકજ સિંહ આવે તો જુથનાં જુથ તેને દેખતાં-વેંતજ ત્યાંથી નાસનાસ કરી વિખરાઈ જવાનાં; માટે ટોળાં, મંડળો અને સંસ્થાઓ ઉપર તમે કદી આધાર ગણ્યો નહિ. પ્રત્યેકની ફરજ એ છે કે પોતપોતાની જાતથીજ મજબૂત થઈ જાય. આવીજ રીતે વેદાંતને જનસમાજમાં પ્રસારવા માટે કોઈ પણ ઉત્તમ માર્ગ હોય તો તે વેદાંતને પોતાના જીવનમાં ઉતારવું એજ છે. વેદાંતનું જીવન-જાડું મમલવરહિત જીવન બનેલો, એટલે આપણું આસપાસનું વાતાવરણ પણ તેવુંજ થવાને બંધાયતું છે. ચંદ્ર, સૂર્ય, વાતાવરણ અને જીવન સર્વે તરફે પણ તેમ કરવાને બંધાયતાં છે; અને તે આ પ્રમાણે સર્વત્ર ફેલાવુંજ જોઈએ.

કાંઈકે કદી કોઈ મંડળ સ્થાપ્યું હતું ? ના, કદીએ નહિ. તેતો બિચારો એકલોજ રહેતો. એકલચર્યને કદી મંડળની જરૂર પડી છે ? તે પણ એકલોજ રહેતા હતા; માટે દરેક જિજ્ઞાસુએ પોતાની જાતને પ્રથમ ઉત્તર કરવી જોઈએ. પોતામાંજ શિષ્યતાની પ્રતીતિ અને અનુભવ કરવો જોઈએ. જે કહે તે તમને જણાયે, તે કહે તેની તમને દૃઢતામાં પ્રતીતિ થવા લાગશે. જે કહે તે પ્રમાણે તમે તમારું જીવન ગાળવા લાગશો, તેજ કહે સૂર્યમાંથી જેવી રીતે પ્રકાશ નીકળી ચાર તરફ જહાર ફેલાય છે, તેવી રીતે વેદાંત તમારુદ્ધાર ફેલાવે માંડશે.

તમે યાદ રાખો, ધ્યાન આપે કે સુધ્ધરને જ્યે કસતા પ્રયત્નો, મનુષ્ય જાતની ઉત્તરિતને જ્યે કસતા. પ્રયત્નો કે જે ક્રમ અને જહારની માર્ગ તથા આશ્વ ઉપરજ જવજંજન રાખે છે અને જીભની વાચના કરે છે; તેજ પ્રયાસો અને પ્રયત્નો જાતે નિષ્ફળ નીવડે છે. આ એક કુદરતનો નિયમ છે. તમે તમારું. જાંદર રહેણ પરમ અનંત સત્ય ઉપરજ આધાર રાખો અને જો કદી જહારની માર્ગને તમારી જરૂર હોય તો તે જલ્દે તમે તેને સુખેથી સ્વીકારજો. હોહો તમારા અનુવાધી થવા માટે તો જલ્દે તેઓને સ્વીકાર કરજો; પરંતુ જો તમે તેઓના ઉપરજ આધાર રાખો તો તેઓ તમને ત્વજીને આશ્વા જશે. જો આ સદિને નિયમ છે. પગવજંજન કદીએ કર્યો નહિ. સદા અત્યાવજંજનજ રાખજો. તમારી જાંદર જે ચંતન્ય છે તેનેજ કૈવળ આશ્વ કરજો. આ મેટાં મેટાં સ્વરૂપે અને આ લાંબી લાંબી પુણીઓ જેવા લાંબા લાંબા પિત્તાએ; જે જ્યાં નિષ્ફળ અને નષ્ટમાં છે. તેઓ પોતાના નિશાનને ચૂકે છે. તેઓ કોઈને ઊંડાની શકતાં નથી, તેઓ કોઈને સુખ કરી શકતાં નથી, તેઓ કોઈને સ્વતંત્ર કરી શકતાં નથી, ઉત્તરું તેઓ દુઃખ અને ત્રાસ લાગે છે.

• જિવન કે મૃત્યુ નહિ, દુઃખની નહિ ચિંતા;

જીવંતી નહિ મૃત્યુ, સંતન સહે જાતન.

એક મૃત શરીર હોયો. આપણે તેને વિદ્યુત-શક્તિથી હલાવી-ચલાવી શકીશું; આપણે તે મૃત શરીર પોતાના હોઠ હલાવી શકે એમ કરીશું; આપણે તેને તેના હાથ ઉંચા નીચા કરાવી શકીશું; પરંતુ એ કંઈ જીવન નજ કહેવાય. આવી રીતે બહારથી જે કંઈ મદદ આવે છે; ધન, દોલત અને વસ્ત્રોમાંથી જે કંઈ સામર્થ્ય મળે છે; વર્તમાનપત્રોદ્વારા જે કંઈ વખાણ કરવામાં આવે છે; શિષ્યો અને અનુયાયીઓનું જે ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે; તે બધું મૃત શરીરમાં દાખલ કરેલી વિદ્યુત-શક્તિ જેવુંજ છે; તેથી કંઈ ખરૂં જીવન પ્રાપ્ત થતું નથી કે હુઝ નાશ પામતું નથી. તે કંઈ આપણને સુક્રા અને સ્વતંત્ર બનાવતું નથી. જીવન તો બીજામાંથીજ વિકાસ પામે છે, તે તો અંદરથીજ આવે છે, બહારથી નહિ. સત્ય એ એક જીવન્ત બીજ છે, એક નાનો ગર્ભ છે, તેમાં ચેતન્ય છે માટે તે અંદરથીજ વિકાસ પામતું જશે. વિકાસને થોડો વખત લાગશે, પણ તે સત્ય જીવનજ થશે. અસત્ય જીવન થશે નહિ.

વિદ્યુત-શક્તિદ્વારા મૃત શરીરના, હાથ, પગ, મથું હોઠ વગેરે હલાવીને અદ્ભુત સર્વિષ્ક પણ પરિણામ લાવી શકીશું; પરંતુ તેથી કંઈ તેમાં જીવન આવી શકવાનું નથી. આપણને તો જીવન જોઈએ છે, માટે રામનું એમ કહેવું છે કે:—“બીજારોપણ થવા દો, સત્યનું શ્રવણ થવા દો, સત્ય શું છે તે તમારા મનમાં ઠસાવા દો. વેદાંતનો પ્રસાર અને ઉપદેશ કરવા માટે તમારે પોતે પણ સત્ય શું છે તે બજાવુંજ જોઈએ, બીજારોપણ થવા પછી તો એના વિકાસ અને વૃદ્ધિ માટે તમારે ચિંતા કરવાની નથી. સત્ય પોતેજ પોતાની મેળે વૃદ્ધિ અને વિકાસ પામશે.”

પૂર્વ કાળમાં કોઈ એક સાધુ હતા. તે સાધુને એક શિષ્ય હતો તે અનન્ય નિષ્ઠાવાળો હતો. આ શિષ્ય દરરોજ તે સાધુનાં દર્શન કરવા જતો, એક પ્રસંગે એવું બન્યું કે એ સાધુ થોડા વખતને માટે બહારગામ ગયા. પાછા તે થોડા વખત પછી પોતાને સ્થાનકે આવ્યા; પરંતુ પેલો શિષ્ય તો જ્યારથી તે સાધુ ગામ ગયા ત્યારથી પાછો તે સાધુના દર્શનાર્થે આવ્યોજ નહિ. આથી બીજા લોકોએ તે સાધુ પાસે આવીને ‘તમારો શિષ્ય તમારો ગયા પછી અત્યાર સુધી અહીં એકે દિવસ આવ્યો નથી,’ એમ કહીને તેના સંબંધમાં ટીકા અને ફરિયાદ કરી. સાધુ આ સાંભળીને હસી પડ્યા અને કહ્યું કે:—“બાઈઓ, તમે એના દોષ શામાટે જુઓ છો? એના વિરૂદ્ધ ફરિયાદ શા માટે કરો છો? એને અહીં આવવાની શી જરૂર છે? આ શરીરને એણે શા માટે વળગી રહેવું જોઈએ? હું કંઈ આ શરીર નથી. હું આ જે કંઈ દેખાઉં છું તે નથી. જો તે શિષ્ય, હું આ શરીર છું અથવા હું આ જે કંઈ દેખાઉં છું તે છું, એમ માનતો હોય, તો તે પોતે પોતાનો પાતક છે. સત્ય આત્મા કે જે મારું સ્વરૂપ છે, દિવ્ય પરમ સામર્થ્ય કે જે હું છું, એ વાત તે શિષ્ય બસતર બાજુ છે. તેને મારા ઉપદેશ ઉપર પૂર્ણ નિષ્ઠા છે, અને તેથી તે સુક્રા બની પરમ સુખી થશે.” વળી તે સાધુએ કહ્યું:—“કોઈ એક યોગીએ એકવાર ગર્ભ ધારણ કયો તોપછી તેને થોડા પાસે ફરીથી જન્માની જરૂર રહેતી નથી. બીજારોપણ થઈ ચૂક્યું છે તો વખત થતાં તે યોગી એક વધે-સને જન્મ આપશેજ. હું એકવાર બીજને રાખું છું, તે પછી તે બીજના પરિણામ માટે ચિંતા કરતો નથી.”

તમે સમાજો મેળવવાની આહુ રાખો કે ન રાખો; રામના નામને યાદ કરો કે તેને તમારા પગ તળે કચરો; તેની સ્તુતિ કરો કે નિંદા કરો; તેમાં રામને કંઈ લેવા દેવા નથી.

જે સતત બીજાપણ કરવામાં આવે છે તેનું અવશ્ય પરિણામ આવશે. જગી આ જગત અને જો જગતની અંદર જે કંઈ છે, તેના સંબંધમાં આપણે શામાટે ચિંતા કરવી જોઈએ? જે ક્ષણે આપણે આ જગતના સુધારક તરીકે બહાર પડીશું, તેજ ક્ષણે આપણે આ દુનિયાને બગાડનાર તરીકે થઈશું. હે વેદ, તમે તમારી ભતતનેજ નિરોગી બનાવો.

વેદાંતની દૃષ્ટિએ આખું વિશ્વ જો પ્રમુ રૂપજ છે અને સંપૂર્ણ છે, દિવ્ય સ્વરૂપ છે, માત્ર આત્મ સ્વરૂપ છે, તે વક્ત્રમેવાદિર્તાવમ છે. વસ્તુસ્થિતિ આમ છે છતાં જો હું સંસાર સુધારણી પદ્ધતિ પકડી, 'તમે સર્વે પગતણે કચરાઈ ગયો છો, તમારી કુલ્લક ઇન્દ્રાણી તમે કુલ્લક અને દુઃખી છો,' એમ જો ક્ષણે માનું તેજ ક્ષણે હું તમને સુધારતો નથી, પણ અધમ બનાવું છું; કારણ કે આવી રીતે હું તમને સર્વેને મારાથી ભિન્ન માનું છું. વેદાંત કહે છે કે:— "સુધારણે કુલ્લે લઈને ફરનારા હો સુધારકો! તમે આ દુનિયાને પાપી બનાવો છો, તમે આ દુનિયાને અધમ ગણી તેને નિંદો છો, પણ દુનિયા એટલી બધી ક'ગત શામાટે રહેવી જોઈએ કે તેને તમારી મદદ માગવી પડે! અસસકાઈરે આવી આ દુનિયાને ઉદારવા અને બગાડ કરવા પુરતો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ દુનિયા તો જેની તેજ રહી, તે સુધરી નહિ. કૃષ્ણે આવી આ દુનિયાને માટે પેતાથી બનવું કહ્યું. આ દુનિયાને માટે બુદ્ધ આવી ગયો અને ધીમ ઘણું તત્ત્વવેત્તાણે પણ આવી ગયા; પરંતુ દુનિયામાં હજી તેનું તેજ દુઃખ, ગ્રાસ અને આપદ કાયમ છે. આપણે દુનિયા તેની તેજ જોઈએ છીએ. કોઈ રીતે હાલની દુનિયા પહેલાંના કરતાં વધારે સુખી છે ખરી? તમારી રહેવાસીઓ, તમારાં તારનાં યંત્રો, તમારાં વ્યવસ્થિત કરવાનાં યંત્રો (ટેલીફોન), તમારી મહાન નૈસર્ગિક વગેરે તમારી સર્વ વૈજ્ઞાનિક શોધિવડે શું લોકો વિશેષ સુખી થયા? એતો એક અપૂર્ણક કે જેના અંશ અને છેદમાં વધારો કરવામાં આવ્યો છે તેના જેવું છે. તે અપૂર્ણક જુદી રીતે દેખાય છે, તેમાં ઉમેરો થતો જણાય છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે સરખા પ્રમાણમાં વધેલો તેનો તેજ અપૂર્ણક છે. જો તમારી આવક અને મિલકત વધેલી હોય, તો તેનીજ સાથે તમારી ઇન્દ્રાણી પણ વધેલીજ હોય છે. આતો એક કુતરાની પૂછડી જેવું છે. કોઈ એક કુતરાની પૂછડી જુદી તેને તમે ઓપી કરો પણ તેને બધાં સુધી જુદી ગણો ત્યાં સુધીજ ઓપી રહેશે; અને છેડી રેશે એટલે પછી તે જેવી ને તેવીજ વાંટી રહેવાની. આ પ્રમાણે જો લોકો જનસમાજને સુધારવાની ઇન્દ્રાણી કટિબદ્ધ થાય છે, અને જગતમાં આરે તરફ તેનો શોધાટ કરે છે, તેણે પણ ખરેખર સ્વકલ્પિત ક્ષાંતિમાંજ પડેલ છે. હે સુચકો! યાદ રાખો કે જગતમાં કોઈ પણ સંસ્થા સ્થાપીને કામ કરો છો જો તમે ઓટી જૂત કરો છો. તમારું ગુરુત્વાર્પણનું મધ્યજિન્દુ તમારી બહાર દેડે નહિ. તમે તમારા સત્ય ઈશ્વરી સ્વભાવનો સ્વાનુભવ કરો. જે ક્ષણે તમે તમારા દિવ્ય સ્વરૂપમાં નિમ્ન પામશો, તેજ ક્ષણે જીવન, શક્તિ અને સામર્થ્યનું જરણ પેતાની મેલેજ તમારામાંથી વહેવા માંડશે. સત્યનો પ્રચાર કરવાનો આજ સત્ય રસ્તો છે."

આર્કીમીડીસ હામેશાં એમ કહેતો હતો કે: "જો મને કોઈ બસબર નિયત મધ્યજિન્દુ આપ્યું પડે તો હું આખી જુદીને પણ ખસેડી શકું;" પરંતુ તે બિચારને તેણે કોઈ મધ્યજિન્દુ જડ્યું નહિ. આવીજ રીતે તમારી અંદર જે તમારું નિયત મધ્યજિન્દુ છે; તેને તમે

હાથ કરે, તેનો તમે સ્વાનુભવ કરો. તમે દિવ્ય સ્વરૂપ દેવોના પણ દેવ, ન્યાયાધીશોના પણ ન્યાયાધીશ છો અને સર્વ સૈદ્ધ્ય, સર્વ શક્તિ અને સર્વ સામર્થ્યના મૂળ રૂપ છો; એમ પ્રતીતિ કરો. તમે સમસ્ત વિશ્વના રાજધિરાજ છો, એવો અનુભવ કરો. આપુંજ તમારું સ્વરૂપ છે, અને આ તમારા સત્ય સ્વરૂપનો સાક્ષ્ય-કાર એ પોતાની ઝેળેજ અખિત વિશ્વ ઉપર વિજય ઝેળવશે, અને જગતને જીવન અર્પી તેને ખરે રસ્તે ચક્રાવશે.

વેદાંતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે સૂર્યજ સર્વ ક્રિયાઓ કરે છે. તેજ અખિત વિશ્વના સામર્થ્યનું અને જીવનનું મૂળ છે. સૂર્ય એ એક વેદાંતી છે અને રામે જે તમને ઉપદેશ આપ્યો છે તે ઉપદેશ પ્રમાણેજ તે પોતાની જીવનચર્ચા ચલાવે છે. અખિત વિશ્વને તે સર્વ જીવન અને સર્વ શક્તિ અર્પે છે. છતાં કર્તાપણની વૃત્તિ વિનાજ તે કામ કરે છે. તેની અંદર કોઈ પણ જાતની અહંતા નથી. તેની અંદર કોઈ પણ જાતનો સ્વાર્થાભાવ નથી. તેની અંદર કોઈ પણ જાતની હ્રુદ્ આત્મવડાઈ નથી. તે અખૂટ શક્તિથી ભરપૂર છે, સર્વ શક્તિ તે તેજ છે. સર્વ સામર્થ્ય, સર્વ પ્રકાશ અને સ્ફૂર્તિ તે પોતેજ છે.

ન્યારે તમે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠો છો, અને સૂર્યનારાયણ ઉદય પામે છે, ત્યારે શું તે પોતાના આગમનના સંબંધમાં કોઈ ખાસ બહેસત કરે છે? શું તે તેને માટે કોઈ પણ જાતનું પુરવઠે કે કોઈ પણ જાતનું ચોપાનીયું બહાર પાડે છે? શું તે એવી કોઈ પણ જાતની ધોંધલ કરે છે? ના, જરાએ નહિ; પણ તમે જુઓ છો કે તેથી આ તમારું સર્વ જગત સચેત બને છે અને આ તમારી દુનિયામાં નવું ચેતન આવે છે. અહા! કેવી ધીમેથી, કેવી ક્રમે ક્રમે, કેવી ધીરે ધીરે પણ નિશ્ચિતપણે કુદરત ભગૃત થાય છે! નદીઓ ભગૃત થાય છે. નદીઓ (શીતપ્રધાન પ્રદેશમાં) રાત્રિએ ઠરી જાય છે; પરંતુ સૂર્ય આવી તેને ઉષ્ણતા-ચેતન્ય આપે છે, અને તે ખળખળ વહેવા માંડે છે. સરોવર અને ઝરણાંઓને કાંઠે આવેલાં શુભાષ અને બીજાં પુષ્પો તેનાં રમણીય અને રૂચિર કિરણોવટે વિકાસ પામે છે.

વળી મનુષ્યનાં નેત્રકમળ ઉઘડે છે, અથવા બીજી રીતે કહીએ તો મનુષ્યો ભગૃત થ જીવન અને પ્રવૃત્તિમાં જોડાય છે. પવન પણ જીવન અને પ્રવૃત્તિમય થાય છે. પશુઓ કલરવ કરી ગીત ગાવા લાગે છે. પુષ્પો વિકાસ પામે છે. આ બધું કે જે સૂર્યવડેજ થાય છે તેને માટે તે કોઈપણ જાતનો યશ લેવા માગતો નથી. દુનિયામાં દરેક વસ્તુ તેની દ્વારા બને છે, કારણ કે તે કેવળ પોતાની ઉપરજ આધાર રાખે છે, તે પોતાની અંદર રહેલું જીવન ગાળે છે. આજ સત્ય છે. તમે પણ તમારું આંતર જીવન ગાળો. તમારી અંદર જે આત્મા રહેલો છે તેનો અનુભવ કરો. તમે પણ તેજના તેજ, દેવના પણ દેવ, ન્યાયાધીશના પણ ન્યાયાધીશ છો. ઓજસ, સૌંદર્ય અને બીજું જે કંઈ આ વિશ્વમાં છે તે બધું તમારું વડેજ છે, એમ પ્રતીતિ કરો. આપું જાન કરો, આપું જાન કરો, એકવાર આવો આધ્યાત્મિક અનુભવ કરો, અને પછી જુઓ તેની યથાર્થતા!

લોકો બાળકને આનંદમાં રાખવા માટે શું કરે છે? બધી ભલી માતાઓ અને પિતાઓ, એ બધાં બંને એ બાળકનાં શિશ્યજ બને છે. દરેકે દરેક જણ તે બાળકના સજાન્યા પાઠ ભણે છે. તેઓ બાળકની માફકજ વાતો કરવા લાગે છે, તેઓ બાળકની માફકજ નાચવા લાગે છે, તેઓ તે બાળકની માફક ચેષ્ટાઓ કરે છે, તે બાળક તેમના અંધોલે સ્વાર થાય છે. આ જીવન ભગૃત (૧) બાળક નિર્દોષ જીવન ગળે છે, સ્વતંત્રતાથી રહે છે અને કોઈથી

વિજયથી આધ્યાત્મિક શક્તિ.

પણ જીતીતું નથી. બધું બધું અવાજ કરતા તેના નાના નાના હોડ, અને બધું કરતાં પણ વધારે આત્માકારક, અસરકારક અને અલ્પવાચક છે. ધર પડવીજ જોડે. આ નાના અવાજનું મુખત્યાર કે જેનું શરીર ધારુક ધણાજ કોમળ અને અદ્ય છે, તેને પોતાની અંદર વિશ્વાસ છે, માટે તેની વીજ જોડે. તે તેની દુર્બલતામાં પણ ભગવાન છે. તેને પોતાની અંદર પૂર્ણતા નથી. જુદા આજ્ઞાપ આ સ્વેચ્છાચરી બાળકના હિત તે કરી નહીં આપે. જુદા આજ્ઞાપ આ સ્વેચ્છાચરી બાળકના હિત માલમિત્રાત્વ વગેરે સર્વવસ્તુને જોગ આપી દે છે, અને જે મનુષ્ય તેની આ નથી તે પોતાનું દુર્ભાગ્ય સમજે છે. બાળકની અંદર રહેલી શક્તિનું સ્વસ્થ તેને માટે દુનિયા એ દુનિયા નથી, તેને મન જગતનું હકાપણ એ હકાપણ નહીં અને સર્વ શક્તિ સિવાય બીજું કંઈએ નથી. સર્વ શક્તિ આ નિર્દોષ અને અંદર છે; અને આ બાળકના વિજયનું સ્વસ્થ તે આજ છે.

આજ પ્રમાણે તમે પણ વેદાંતનું જીવન જીવો.

નિર્દોષ, માલમિત્રા, અધ્યાત્મિક શક્તિ.

આજ પ્રમાણે તમે પણ વેદાંતનું જીવન ગાળો, અને પ્રતીતિ કરો કે તમે
નિરોધર, માલીકના માલીક, દેવના દેવ, આ પ્રજામાં રહેલા સર્વ ભૂત-પ્રાણી
અને નિયામક છો. તમે એવું જ્ઞાન અને સ્વાતંત્ર્ય કરો કે "હું" સત્ય સ્વરૂપ
રીતે પ્રતીતિ કરી તે પ્રમાણે તમે તમારું જીવન ગાળો, અને પછી તોયો કે ત
કેટલા બધા શિષ્યો આવે છે! કેટલા પણ જાતની બહેરબાજી આપ્યા વગર, કેટલા
માણસની બહેરબાજી ધૃષ્ટિયા વગર, કે કેટલા પણ વર્તમાનપત્રપાત્રોની કૃપાની વીન
વગર જાગરોને શિષ્યો મળે છે. એ કેટલા જાગરોના તરફ જુએ છે તે બધાએ
શિષ્ય-સ્વરૂપાથી બને છે. શું આ સત્ય નથી ?
વેદાંતના સિદ્ધાંત અનુસાર જીવન ગાળો એટલે

સાતનાં સિદ્ધાંત અનુસાર જીવન ગણે. એટલે પછી એટલે એટલા લોકો તમારો
અવધ કરશે. ચંદ્ર હૃદય પામે છે ત્યારે હજારો લોકો ચાંદનીનું સુખ ભોગવવાને મા
તરફથી નિઃશી બાવે છે. હિંદુસ્તાનમાં એક વીજને દહાડે બધા લોકો પોતાના ધર્મની
આવી હૃદય પામતા નાન ચંદ્રનાં દર્શન કરી તેની દિવ્યતાની આનંદિક રીતે પૂજ
તે દિવસે લોકો સાડું સાડું ખાય છે, પોતાના મિત્રો અને સગાંપણોને મળી આ
પોતાનો દિવસ નિર્ગમે છે.

તમારા હૃદયમાં આજ ચંદ્રનો હૃદય થાઓ, અને આ
હતિ) માટે જરી પણ તમે કમ ને
પતાં આજે

તમારા હૃદયમાં આજ સંદેહ હૃદય યાજ્ઞ, અને Modus operandi (કાર્ય ક્રમ) (પદ્ધતિ) માટે જરી પણ તમે સમ હોયો નહિ. આપન અને પદ્ધતિ તો ઉચ્ચતાં તમને શોધતાં આવશે, અને તે તમને અવરથ શોધતાં આવવાજ લેખ્યો. જ્યારે કેઈ યોગી માટે છે, ત્યારે મધમાખીઓની જરી પણ ખેટ જણાતી નથી. જ્યાં મધ છે, ત્યાં કીડી અવરથ તેને શોધતી શોધતી આવવીજ લેખ્યો. તમારા હૃદયમાં મધ જગ્યાવાનીજ માન્યતા રાખો.

તમારી અંદર રાનનાં પ્રદીપ્ત સુલભ પુષ્પો પીવડે. આર્તુ યતાંજ તમે સર્વસંપત્ત યથે
તમને કથાની પણ ન્યૂતન જણાયે નહિ. તમને કથાની પણ જરૂર હોય, તો તે તમાર
અંદર રહેલી દિવ્યતા અને તે દિવ્યતાના સાક્ષાત્કારની છે. જો તમે એમાં યાદા પડ્યો તો
દરેકે દરેક વસ્તુ તમારી પસંદગી જતી રહેશે.
જ્યારે તમે તમારી અંદર રહેલી તમારી દિવ્યતાને બહાર કાઢો મેગવરો, તેની જત-
નર પ્રવીતિ કરી તે પ્રમાણે જ્યારે તમે તમારું જીવન આગરો, ત્યારે આ બાલક-કુનિયા

એક ગેઝ કરના અને પગ ચાટતા કૂતરાની આફત તમારી ખુશામન કરવા લાગશે. તમારે તેની પાછળ જતું પડશે નહિ. સર્વ શક્તિનું સ્વરૂપ તમારી અંદરજ છે. બીજે કોઈ પણ સ્થળે નથી.

અહીં કેટલીકુનિઆમાં શાસ્ત્રા તામના અસ્યો છે, કે જેનું પાણી ઘળુંજ સરસ હોવાથી દરેક જણ ત્યાં જવા ધવિ છે. એ શાસ્ત્રાના અસ્યોને પોતાને ત્યાં આપનારાઓ માટે કોઈ પણ બંધને દરેક પીડાવવાની કે બહેરબખર દેશાવવાની જરૂર નથી. હોકો પોતાની મેળે તેને શોધી કાઢોજ.

જે કલ્પે જ્ઞાન, ભુવન, પ્રેમ અને પવિત્રતાનાં નિર્ભગ અને નૂતન અરણ્યો તમારા હૃદય-પ્રદેશમાંથી ખગખગાટ વહેવા લાગશે, તેજ કલ્પે બાળે કે શાસ્ત્રાના અસ્યો તમને પ્રાપ્ત થવા દેવા તેની આફત પ્રેરકો અને હોકો તમને શોધતા આવશે. આ એક નિત્ય અને અચળ નિયમ છે. માત્ર જરૂરની વસ્તુ એ છે કે તમારી અંદર તે અરણ્યો વહેવાં ભેંધો, આપ કયા પાત્રે એ તમે એકજ સ્થળે રહેશો તોપણ હોકો તમારી પાસે આવશે, અને વિચરતા રહેશે. તોપણ શોધના શોધતા તમારી પાસે આવશે; માત્ર તમારામાં સત્ય અને ધર્મને પદ્મનાભ સમેટો બેસે ભેંધો. તે અરણ્યો પ્રાપ્ત કરવાનો સર્વ પ્રયાસ તમારી અંદર નિર્ભગ અને નૂતન દિવ્યતાનું સ્ફુરણ કરવા માટેજ છે.

કાંટ (Kant) ના સંબંધે એનું કહેવાય છે કે તે ક્યારે જન્મ્યો તે વાત તે પોતે બજાવે નહોતે પણ પૂર્ણદેહ સર્વ હોકો તેને બાળે છે. માત્ર એકજ સ્થળે રહેવામાંજ કંઈ વિશ્વવત્ સફળ રહેવું નથી. બમ એકવાર આધ્યાત્મિક ગર્જિત પ્રાપ્ત કરો, પછી તમે મોક્ષ-કાંચ ઉપર પણ અટકીને મૂળ શકો અને દુનિયા એ તમારી પામેથી સત્ય બજાવા ન આવે તો તે તેનું દુષ્કાંચ છે.

અરે મેંજરેટ કચેરીમાં આવી પોતાના આસન ઉપર બેસે છે; ત્યારે વારી, પ્રતિવાદી, વદિત ને સાક્ષી, એ બધા પોતાની મેળેજ ત્યાં હાજર થઈ જાય છે. મેંજરેટને તેમને બેઠાવવા જવાની જરૂર પડતી નથી, કે કચેરીમાં ખુરશીઓ ગોઠવવાની કે કોર્ટમાં પાઠ તામવાની અધ્યક્ષ કરતી પડતી નથી, આ બધું તે બીજા હોકો પોતાની મેળેજ કરી લે છે.

દ્રમ કહે છે કે તમે આ સર્વના સમ્બંધને કમળે મેળવો, તમે તમારી અંદર રહેલ એકાદેશવત સહચિત્તને બેળવો. એ પરમ એકવ્ય ! એ પરમ દિવ્યતા ! એ મનુષ્ય ! તું ત્વં દિવ્યમાં અલ; તું એક સજ છે, તું તારી પ્રખ્યાતમાં અલ; તું ત્વં એકવ્યમાં અલ; દ્રમ કે તું કહ્ય છે. તારી બ્યાપારી પ્રજ્વલિ, તારો પાશ્વક, તારી આગગાદીની મુચ્છાકી, તારી બીજક, તારું પર વનેરે આ બધી વસ્તુઓ માટે તું જરી પણ માધ્યક્ષ કરીત તારી; ને તે બધા જનનું પ્રાપ્ત છે. તે તે બધા શક્તિએનું કામ છે.

આ, ત્વં એકવ્યનું, તારી દિવ્યતાનું જ્ઞાન કર. તું મૂયોને મૂય છે એમ અનુભવ કર; એટલે અંત, ત્વં અને ગ્રીન્ધાએ તારી હાજરમાં રહી તારી સર્વ જરૂરીઓ પૂરી થશે, અને તેઓને તેમ કરવુંજ ભેંધો, કારણ કે એ શક્તિને નિયમ છે. આ સત્ય છે, અને વેદને વિશ્વવત એક સ્વરૂપ તરીકે તેનું પ્રદેશન કરે છે.

જે કલ્પે તું તારી દિવ્યતામાં નિયત થાય છે, જે કલ્પે તું ત્વં સત્ય સ્વરૂપની પ્રતિષ્ઠિ કરે છે, જે કલ્પે તું ત્વં સત્ય અવસ્થાનું જ્ઞાન કરે છે, તેજ કલ્પે તારી શક્તિ મહાન થયે છે, તેજ કલ્પે આ દુનિયા તારી કૃપાની વાતવ્ય કરે છે.

લોકોએ જાણ્યું અને તેમણે તેમની પાસેથી આશીર્વાદ માંગ્યો. તેમણે તેમની પાસેથી આશીર્વાદ માંગ્યો. તેમણે તેમની પાસેથી આશીર્વાદ માંગ્યો.

લોકોના આવા પ્રયત્નો તે ચલોળ પક્ષીને હિંમતવાળી ગીત ગવડાવવા જેવા છે. એ કચુતરનો હાખલો રોયો, તે કચુતરને હિંમતવાળાં આવેલાં એક ઉચા સરૂ નામના ઝડપી ટોચ ઉપર લોકો ધારી. ત્યાં બેસતાં તે કચુતરને પેટાની મેજેજ ગાવાની વૃત્તિ થયો અને તે તરતજ પોતાનો મધુર સ્વર કાઢ્યો. હિંમતવાળા પર્વતની રમણીય ઉચી ટેકરીઓ ઉપર આવેલા શુભળ ઉપર લોકો એ કે જ્યારે તમે સ્વાનુભવના રમણીય પર્વતો ઉપર બેસો; જ્યારે રમણું કહેવું પણ એજ છે કે જ્યારે તમે સ્વાનુભવના રમણીય પર્વતો ઉપર બેસો; જ્યારે તમે તમારી દિવ્યતામાં હૃદય નિજા પામો; ત્યારે તમારી દિવ્યતામાંથી આપોઆપજ તમારાં સર્વ કાર્યો, તમારું હૃદય જીવન, તમારું પુનિત વર્તન, અને તમારાં ઉમદાં કર્મોનું સૂરજ ચમકવા લાગ્યો અને તે પોતાની મેજેજ એક નદીની માફક, સુરુરીને, વહીને ચારે તરફ પ્રસર્યો. સત્ય અથવા દિવ્યતાના પ્રચારનો આજ ખરો મર્મ છે.

પ્રશ્નકર્તાના પ્રશ્નને આજ ખરો માર્ગ છે. મુધારકો, કચદા કાનુનો સ્થાપીને મહાન તેજસ્વી પુરુષો ઉત્પત્ત કરવા માગે છે; અને પછાત જોતેજ તે લોકોના પરીસરક લેને છે ! આપે પ્રકાર કેવળ અસ્વાભાવિક છે. તે કેવળ નયોગ્ય છે.

લોકો કહે છે, “ અરે ! પણ તમે તો અન્યાય કરો છો, “ ભાઈ, અન્યાય તો અન્યાય જ છે.

હોડા કહે છે, “અરે! પણ તમે તો અનુભવ મેળવવા માગીએ છીએ;” પરંતુ તમ કહે
 છે કે, “ભાઈ, અનુભવ ક્યાંથી આવવાનો છે?” આમ જુઓ, બહા ક્યાંજોથી પ્રાપ્ત કરવાનો
 આ અનુભવ કૃત્રિમપણે ચડેગ પશીને ગવડાવવા નેવો છે. ચડેગ પશીનો કંડ પકડવાથી
 કંઈ તેવું મપુર ગીત આપણે સાંભળી ચકીએ નહિ, તેને આપણે કહી ચકીએ કે, “હે
 ચડેગ પશી, અહીં આવ, અને તું વારું મપુર ગીત ગા.” ને વળતે ચડેગ પશી અથવા
 કબુતર મુઝાં હોય છે, તેજ વળતે તેલો આવવા લાગે છે, અને પોતાનો મપુર ધ્વનિ ડાડવો
 રફ કરે છે. માટે તમે પણ ને પગે તમે તમારા કેંદ્રમાં સ્થિત થએલા હોયો, ને પગે
 તમારી દિશ્યતામાં નિહા પામીને રહેલા હોયો, ને પગે તમારા સ્વરૂપના સાદ્યત્વારની ઉચી ટેકરીએએ પહોંચયો, તેજ કાણે
 હેલા હોયો, ને પગે તમારા અનુભવો, તમારાં પચકમ એ સર્વ ઉચે ઝડ ઉપર ભેડેલા ચડેગ પશીની
 પુર ગીતની માફક, પોતાની મેળેજ રફરી આવશે, અથ સત્ય માર્ગ છે.

એક લોકચુંબક પત્થરને એક લોખંડનો કડકે લગાડ્યો એટલે તે કડકે પણ લોકચુંબક
બની ગયો છે, અને લોખંડના બીજા કડકને આડખીં શકે છે; પણ તેને લોકચુંબકથી કાઢી
દેશે એટલે તેની શક્તિ નશા પામશે. તેથી જ રીને આપણે કહીએ છીએ: જાણજો
પણે જ પવિત્ર મનુષ્ય હતો, પરંતુ તે પ્રથમ કેટલે હતો? જીવનમાં પ્રથમ ત્રીસ વર્ષો
તે તે જ લોખંડના સાધારણ નદા કડક સમાનજ હતો, તેની બાહ્યાવસ્થામાં તે ઘણું જ
નહોતું. તે એક સુધારનો દોડાર હતો, તેની બાહ્યાવસ્થામાં તે ઘણું જ નહોતું.
અસિદ્ધ મતાનુસાર જાણકારને, તે વખતે, કોઈ પણ ગણતર નહિ; પરંતુ તે પછી તે
કડકે, તે સત્ય સ્વરૂપ આપ્યું કે જે સર્વ આકર્ષણનું મૂળ, સર્વ જીવન અને સર્વ

શક્તિનું કેન્દ્ર એવું લોહચુંબક છે, તેની સાથે જોડેલો, તેની સાથે તેણે પોતાનો યોગ કર્યો, એકધર્મ, સત્ય, સામર્થ્ય અને એ સર્વના પત્યક્ષ સંબંધમાં ને આવ્યો. આથી તે લોહનો કંકડો લોહચુંબકની બની ગયો, તેનામાં લોહચુંબકની શક્તિ આવી અને બીજા લોહના કંકડાડૂપી લોકો તેની તરફ આકર્ષાયા. શિષ્યો અને બીજા ઘણા લોકો તેની તરફ ખેંચાઈને આવવા લાગ્યા. તેઓ સ્વાભાવિક રીતેજ તેને નમન કરવા લાગ્યા. પોતાના જીવનનો અવસાન કાળ આવતાં એ કાષ્ટરિતાને દેહને લોહના કંકડાને-આત્મા સાથેનો-લોહચુંબક સાથેનો-સંબંધ છુટી ગયો. પછી શું થયું? જે લોહના કંકડાઓ તેને વળગેલા હતા તે બધા તેનાથી છુટી ગયા, બધા શિષ્યો તેને છોડી જતા રહ્યા. જે સહનના જે લોકો પ્રથમ તેને આહવા હતા, અને પૂજતા હતા; જેઓ તેને પ્રથમ સભાની માફક સન્માન આપતા અને તેના માનમાં પોતાના શહેરને શબ્દગારતા હતા; તેઓ બધાજ તેને તણને ચાલતા થયા. જેવી રીતે પેલો લોખંડનો કંકડો લોહચુંબકથી દૂર ખસે અને તેની શક્તિ નાશ પામે; તેવી રીતે તેની શક્તિ પણ નાશ પામી ગઈ, હવે તેની અંદર લોહચુંબકના ગુણો રહ્યા નહિ. તેના શિષ્યોએ-અંગીઆર જણે તેનો ત્યાગ કર્યો, અને લોકો એટલા બધા તેનાથી વિમુખ થયા કે તેઓએ તેના ઉપર વેર લેવાનું ધાર્યું. ઉપરે તેઓએ તેને કાંસપર-ફાંસીને માથેડે ચઢાવ્યો. અતે કાષ્ટરિતા મુખમાંથી નીચે પ્રમાણે શબ્દો નીકળ્યા:—“હે પિતા! તે’ મને કેમ તણ દીધો છે?” આ બતાવી આપે છે કે આ વખતે તેને આત્મા સાથેનો સંબંધ છુટી ગયો હતો. કાષ્ટરિતાનું જીવન આપણને શું શીખવે છે, તે તરફ તમે ધ્યાન આપો. તે આપણને શીખવે છે કે કાષ્ટરિતા સર્વ ગુણ અને સર્વ શક્તિ તેના સત્ય આત્માડૂપી લોહચુંબક સાથેના સંબંધમાંજ રહેલાં હતાં. હવે આ કાષ્ટરિતે પોતાના મૃત્યુ પહેલાં આત્મા સાથે ફરીથી યોગ સાધ્યો. તમને ખબર છે કે જ્યારે કાષ્ટરિતે ફાંસીએ ચઢાવવામાં આવ્યો, ત્યારે તે મરી નથી ગયો. આ સત્ય હકીકત છે, અને તેને સાબીત કરી શકાય એમ છે. તે વખતે તે સમાધિની સ્થિતિમાં હતો. આ સ્થિતિ એવા પ્રકારની છે કે, જે સ્થિતિમાં પ્રાણ વગેરેની સર્વ ક્રિયાઓ બંધ થઈ જાય છે. એ સ્થિતિમાં નાડી ચાલતી નથી, લોહી રક્તવાહિનીમાં વહેતું નથી, પ્રાણ હોવાનું કોઈ પણ ચિહ્ન જણાતું નથી, અને દેહ જણે Crucified મૃત થઈ ગયો છે એવી અવસ્થા થાય છે. કાષ્ટરિતે ત્રણ દિવસ સુધી તેવી સમાધિની અવસ્થામાં હતો, અને ત્યાર પછી પાછો તે યોગીની માફક સજીવન થઈને ત્યાંથી નાસી છુટી કાશ્મીરમાં રહેવા આવ્યો હતો. શમ કાશ્મીરમાં રહેલો છે અને તેણે કાષ્ટરિતાની ત્યાં રહેવાની ઘણી નિશાનીઓ જોયેલી છે. તે વખતે સુધી કાશ્મીરમાં કોઈ પણ ખ્રિસ્તી જાત નહોતી. ત્યાં તેના નામની ઘણી જગ્યાઓ છે કે જ્યાં ખ્રિસ્તી લોકો પહેલાં કંદિ આવ્યા નહોતા. ત્યાં જે જે તરફનાં શહેરોમાં તે ગયો છે તે તે શહેરોનાં નામ જે સહનનાં કેટલાંક નામોના જેવાંજ પડ્યાં છે. ત્યાં એક બેકનર વર્ષ ઉપરની કબર છે. તે ઘણી પવિત્ર ગણાય છે, અને તે “ઈસાહની કબર” એવા નામથી જોખખાય છે. ઈસાહ એ નામ હિંદુસ્તાની ભાષામાં કાષ્ટરિતાનું છે; અને એ ઈસાહને અર્થ રાત્ર થાય છે. હિંદુસ્તાન કે જ્યાંથી તેણે પ્રથમ ઉપદેશ લીધો હતો, તેજ હિંદુસ્તાનમાં તે પાછો આવ્યો હતો તે સાબીત કરી આપવા માટે આવા ઘણાં મુદ્દાઓ છે.

જાતી હિંદુસ્તાનના લોકો પાસે એવો એક અમતકારી મત્રમ છે કે જે મત્રમ કાષ્ટરિતા મત્રમના નામે જોખખાય છે; અને જે લોકો આ મત્રમ જાનાયે છે તેઓ એવી વાત કહે

તે કે કાંઈક કરીથી જીવને. યહો ત્યાર પછીથી દરેક જાનના થા રૂઝવણને મળે તે જાજ મહત્તમ વાપરને; અને ખરેખર એ મતમ આદ્યધર્મીક રીતે દરેક જાનના થા રૂઝવી પણ નામે છે.

તે ત્યાં ગયો. અને તે જાનવચને યજ્ઞજ પુનઃ ઇ, પત્ર જાનવારે સમ તે સરિમાર કહેયો નહિ. સમ અન્ધારે તે તમને એ કહેવા મળે છે કે કાંઈક જાનવારે પેતાનું દેહને રિબ્ધ રૂપ-લેહનુંલક સાથે જોડે; ત્યારે આખી દુનિયા તેના તારા આકર્ષક હતી. એ રિબ્ધ સ્વરૂપ આદ્યને તેને સંબંધે શાથી મુટયો હતો, તેનાં યજ્ઞ કરે; ઇ. એકતે સ્વય-અસર જોઈએ હોયે. સાથે હા ઉપરાંત મંગલ સખયો; અને ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક જીવનમાંથી યજ્ઞજ વિમુખ રહેવું. આ સર્વ જાનને તે તમને તે ઉચ્ચ રિધિતિમાંથી આપણે. અપાજન થાય છે. તમને એ વિલિન છે કે કાંઈક જાનવારે ત્યાજ કરીને પંચેમાં-અસરમાં ગયો હતો, અને પેતાનું એક રિધિતિ તેણે કહ્યું હતું કે; " મારી રાખિને નહા થને દેવ એમ અને હમે છે, અને કાણ સ્વયં કરી ગયું છે? " હોયેના સંબંધમાં જાનુ વખત રહેવાથી અને આધ્યાત્મિક રિધિતિના રિધિતિથી જાનુ વાર નીચે રહેવાથી ઉપર અણ-અણ પ્રમણે તે આધ્યાત્મિક જીવનથી વિમુખ થઈ ગયો હતો. આ દેવજા મનુષ્ય અને સ્વાભાવિક છે. કાંઈકના અપરધિ; પણ તમને કાપયો કરે છે. દરેક પુરુષનું જીવન એ વચાર્ય રીતે વાંચવામાં આવે તે તેણી યજ્ઞ; હાલ થાય છે. કાંઈકના જીવનની મારક કહેવું પણ જીવન વચાર્ય રીતે વાંચવાથી તમને યજ્ઞ; હાલ થયો. સમ કહે છે કે જે કહે તેને આત્મથી વિમુખ થાએ છે, તેજ કહે તેને હતા નહોતા થઈ જાએ છે. તમજ રિબ્ધ સ્વરૂપમાં તમે રહો. તમે તમજ રિબ્ધ સ્વરૂપ સાથે એકતા પામે. એ ઉચ્ચ રિધિતિમાંથી તમે નીચે આવ્યો નહિ. એ સત્યને તમે સ્વાનુભવ કરો, અને જેવી રીતે પેલા હોખડોના કાંઈક હોહનુંલક અને છે, તેવી રીતે તમે પણ હોહનુંલક થયો. જેવી રીતે નાના જાજના સંબંધમાં અને છે, તેવીજ રીતે તમારું શરીર સંયત અને છે. તમારું માંસ, તમારાં આંખ કહે કે અસુખવદ આ જીવન સંયત અને છે.

આવી રીતે એ તમે તમારા રિબ્ધ સ્વરૂપ સાથે જાનુભવ સાધ્યો તો તમે પવિત્ર છે, તમે હોહનુંલકના સંસર્ગથી હોહનુંલક ઇ. આ પ્રમણે આપણે સર્વ રાખિનું સત્ય મૂળ, સત્ય કારણ અને સત્ય સહાય આપ્યું ઇ; પરંતુ હોયે તેને કાંઈક લીધુજ સમજે છે. જાજની જાંદર તેનું ખરું જાજ પેતાના સત્ય આત્મની, પેતાના સત્ય સ્વરૂપની પ્રવીતિમાંથી આવે છે; પરંતુ હોયે તેની સર્વ મહત્ત તેના શરીરનેજ લગાડે છે, અને તે જાજના જીવનમાં તેની રાખિન ખરું મૂળને ખીડવણને બદલે તે જાજના જીવનને કચડી નામે છે.

કાંઈકનું જીવનચરિત્ર વાંચી, અને કાંઈક જેવી રીતે પેતાનું જીવન ગાડ્યું તેવી રીતે તમે પણ તમારું જીવન ગાડ્યો. તમે કાંઈકના દેહ ઉપર આધાર રાખ્યો નહિ, પરંતુ કાંઈકને આત્મ કે જે તમારાં પણ આત્મ છે, તેના ઉપરજ આધાર રાખ્યો. કાંઈક થયો સત્ય માર્ય આજ છે.

વેદાત કઈકના હિંદને મારેજ નથી; તે હિંદુએ મારે તેમજ ખ્રિસ્તિયો મારે પણ છે. વેદાંતના મન પ્રમાણે કાંઈકના નામે મનુષ્યને ઉદાર થતા હોવાના સિદ્ધાંતને કેવી રીતે પુજાસે કરવામાં આવે છે? એક હાંપનારા આને પુજાસે કરી શકાયે. એક અજ્ઞાન માતાએ

પોતાના બાળકને જીક બતાવી એણે કહ્યું હતું કે, પાસેના ચોરડામાં એક જાડું બધકર
જૂન રહે છે; તેથી તે બાળક તે ચોરડામાં જતાં બહુજ પડીતું અને ગભરાતું હતું. એક દિવસે
આંજલે તે બાળકનો બાપ પોતાની આંકિસમાંથી ઘેર આવ્યો અને તે ચોરડામાંથી કંઈક
વસ્તુ તેને તે વખતે ભેળતી હતી તે લાવવાને તે બાળકને કહ્યું. તે બાળકની અધારા ચોર-
ડામાં જતાં હિંમત ચાલી નહિ, અને તેણે કહ્યું કે; “તે ચોરડામાં એક જાડું જૂન છે,
તેથી ત્યાં જતાં મને બહુ જીક લાગે છે.” બાપે કહ્યું કે; “ના, ના, બાઈ, ભૂતભૂત કંઈએ
નથી, તને ત્યાં કોઈ પણ ઈલા કરશે નહિ;” પણ બાળક ત્યાંથી જરી પણ ખરચું નહિ.
બાપ ઘણો દાવો કર્યો, તેથી તેણે બાળકની આ આંતિ દૂર કરવાની એક યુક્તિ શોધી કાઢી.
તેણે પોતાના ચાકરને બોલાવીને કાનમાં કંઈક કહ્યું. નોકર તે ચોરડાની બહાર જઈને પાછલે
જાણેથી તે જૂનાગા ચોરડામાં પડે, અને એક ચોરડીકું લઈ તેના એક ખૂણા ઉપર એક
કાગળ રૂપરૂપે કાગળે લખે અને પછી તે ચોરડીકાના એક ખૂણાને તે ચોરડાની એક બારીના
જોડામાં દાખલ કરી, અને તેને એવા આકારમાં ગોઠવ્યું કે તે બધકર દેખાય. તે પછી
જાડું તે ચોરડીકાને ખૂણા કે જે બહાર દેખાતો હતો, તે બતાવીને કહ્યું કે આ જૂનાનો કાન
જે. જાળની કપનારાજી બાળી તેજ હતી, તે એકકમ જૂમ પાડી બોલી ઉઠ્યો કે; “ખડું
ખડું, એ જાળના કાન છે. મેં તોડીતું કહ્યું કે આ ચોરડામાં જૂન રહે છે, અને હવે તે આ-
જાળને જરેઆન જણાયું.” બાપે કહ્યું; “બાઈ, તારું કહેવું ખડું છે, પણ તું બહાર અને
જાળના થ; આ લોકો તારા હાથમાં લે અને ચાલ તેને મારી કાઢીએ.” તમે જાણો છો
કે જાળક વળાં બહાર હોય છે. તેઓ ઘણા હિંમતવાળા હોય છે. પછી તે બાળકે પોતાના
પિતૃની એક કાગળ લોકો હાથમાં લીધી અને તેને ચોરડી લગાવી. તેણે અવાજ ધર્યો, તેની
લોકે એક લોકો જૂમ પણ અંજાઈ, અને તે નોકરે તે અધારા ચોરડામાં તે છોકરાએ
બંદી લીધે તે જૂનાનો કાન જેવો બાગ પાછો ખેંચી લીધો. આ બેઈ બાળકને ઘણો આનંદ
હરે, અને તે હિંમતથી બોલી ઉઠ્યો કે; “મેં કેવું તે જૂનાને મારી કાઢ્યું છે!” બાપે તેને
સખત કહી પડે દેડી. તેને જલ વખાળ્યો, પુલાળ્યો, અને પછી કહ્યું કે:-મારા બાપ
જાળક, તું જાણ બહાર છે; પરંતુ બાપ ક્યાં આ પ્રમાણે બાળકને કહે છે એટલી વારમાં
તે જાળી તે ચોરડાના બાજુ વસ્ત્રની કાટમા તે જૂનાને બે કાન દેખાયા. બાળકને જૂમ
જૂનાને બાપે અને તે જૂન તરફ દેડી જઈને તે માની લીધે જૂનાના માથા ઉપર તેણે તે
કાટીના કાટ ઉપર કાટ આપી, વારંવાર તેણે લોકો આપી કરી, અને અંદરથી જૂમ પણ
અંજાળી ગઈ. દેડી જલ પછી બાપે કહ્યું; “બાઈ હવે રહેવા દે, જૂન મિચ્છડું મારી જૂમ-
જૂન રહે છે. સખત, તે જૂનાને મારી કાઢ્યું છે અને તું જાણો છે.” છતાં બાળક તે
લોકો ઉપર લોકો આજો કમ્પે હતા. પછી તેના બાપે તે ચોરડીકું બહાર ખેંચી કાઢ્યું અને
જૂમ પાડી બોલી ઉઠ્યો; “સખત છે તને, તે જૂનાને મારી મારીને ચોરડીકું જાળની
દેડું” જાળકે જાળી ઘણું આનંદ ધર્યો, અને આ જાળી બીજી જરી છે એમ તેને જણ્યું.
એ જાળ અને તેને વહેન જાળે રહે અને તે બાળક નિર્ભય બન્યો. તે હવેમાં જુવન લાગ્યો,
નવજો લાગ્યો, અને રાતે રાતે બહાર ગયો; અને પછી તે બનવાજા ચોરડામાંથી બાપ જે જે
જાળકે તે તે જાળી આપતે હતા. તું કેઈ દરેક બાપ આવી જાળને ઉપાધ કેઈ ઉપાધ લાવક
જાળકને જાળે કર્યો? નહ, કદિએ નહિ એ ઉપાધ તે જાળ બાળક માટે જોઈ છે; દેડી
જાળકને કમ્પે નથી આજો પણ એ જાળકને વખત મળે તે દરેક બાળકની અંદર જે
જાળકે જાળે અને જાળે હોય છે તેને દૂર કરી દેડીને.

વિજયી આધ્યાત્મિક રાજી.

હવે તમે બરાબર ધ્યાન આપજો. ઉપર કહેલા પ્રશ્નના સંબંધમાં કહે છે કે, જેવી રીતે ભૂતવાળા ધોરણની બાબતમાં બાળકે જોશીએ બે બરા ભૂતને કાઢ્યું નહોતું. ભૂતને હાંકી કાઢવાનો ખરો ઉપાય કંઈ જોશીએ જ નહિ હતો; પણ એ ધોરણમાં ભૂત નથી એવો બાળકના વિશ્વાસમાં ફેરફાર કરી આવતો કરી આપવાની હતી કે ભૂત છે જ નહિ. તે ધોરણમાં ભૂત તો તે બરા ભૂત હતું. એમાં માત્ર મિથ્યા કલ્પનાનું કારણભૂત હતી અને એ કારણભૂત નાશ કરવાની જરૂર હતી; પરંતુ યુક્ત ઉમરના લોકોની કલ્પનાનો તો કોઈ બીજો શકાય. લોકોનું એવું માનવું છે કે અમે અધઃપતન પામ્યા છીએ; અમે છીએ; અમે ધોર નરકના દ્વારમાં જ છીએ કે જે અમારા આવવાની રહે અમારા પાપનો પોટલો જોડેલો બધો મોટો છે કે જે અમને કચડી નાખે પરંતુ અમારો સ્વભાવ જ પાપાત્મક થયો છે; અમે સ્વભાવે જ પાપી, સંસાર નિર્ભજ પ્રાણી છીએ. (આ મારે સ્પષ્ટ કહેવું પડે છે, તેને ચારતે કૃપા કરી સમજાવવું.) બાઈબલનો એક ભાગ, 'મનુષ્ય પાપી છે' એવું લોકોને છે. એ બાઈબલના "જુન્ય કંઠાર" નામના ભાગેજ (The old Testament) દુનિયામાં બિચારા ખ્રિસ્તીઓના આત્મામાં, તમારાં પ્રકાશિત હૃદયમંદિરોમાં, તમારાં અભિનયની આત્માની શુદ્ધિમાં, હુરત્યા સ્વભાવવાળા, નીચ વૃત્તિવાળા, પતિત ભૂતને ઘુસાડ્યું છે. આ દુનિયામાં લોકો રીન પ્રાણી અને કંગાલ જઈ તેઓ બિચારા જ, 'વટોળ' અને તોફાનની મહેરબાનીએ ભરે છે; તેઓ આ કેવળ નિર્ભજ છે; આવા આવા બિચારા લોકોના હૃદયમાં ટસાવી દેવામાં આવ્યા પણ જગતના જીવોના હૃદયમાં આવું વહેમરૂપી ભૂત ભરાયતું જ હતું; અને જગતનો નવો કંઠાર નામનો (The New Testament) ભાગ અસ્તિત્વમાં રાખ કોઈ કારણ અન્ય દુષ્ટ વિચારોથી આ કહેતો નથી. જુન્ય કંઠાર (The old Testament) રૂપી માતાએ લોકોમાં જે મૂક વિશ્વાસ અને વહેમ દાખવ કરી રીધા હતા, તેને નવા કંઠાર (The New Testament) રૂપી પિતાએ પ્રયત્ન કર્યો. નવા આ ભૂત કાઢવા માટે જનરું કર્યું. લોકોને આ ભૂતથી દૂર થવા માટે અને સુખ થવા તેણે યથાશક્તિ પ્રયાસ કર્યો. તેણે તેને માટે શી યુક્તિ શોધી? સમજું એવું કહેવું આ કાર્ય કોઈ સેન્ટ પોલે કર્યું નહોતું; પરંતુ એ કાર્ય સેન્ટ પોલના શરીરદ્વારા ઉપર કર્યું હતું; અને તે કેમ કરવું એ લોકોને તેણે સમજાવ્યું હતું. તે લોકોને એવી સમજાવવામાં આવ્યું હતું કે આ બધાં પાપ, આ અતિ પાપી સ્વભાવ, આ મનની અપાયા ધન અધિકારની અધિકમજા અને આ પાતક અને વિનયના કારણભૂત ભૂતને બાઈબલની અમુક એક વિધિવટે કાઢી શકાય છે; જોડેલો કે દેવગમાં જઈ ખ્રિસ્તી થવું; પ્રાર્થનાની સાંભળવી; જીવનના દુષ્ટો ઉપર કૃપા થાયવી; મહાન પાતકીઓ (ધર્મ ગુરુઓ) થી અને તેમને મદદ કરવી; કંઈકને પોતાક પહેરવે; આ બધી ક્રિયાઓ કરવાથી જોડાર થઈ શકે છે, તેમજ તમારું નામ જીવનની પ્રથમાં લખાઈ અમર થઈ શકે છે કે, જે કોઈ ખરો ખ્રિસ્તી દેવગમાં ખરા અંતઃકરણથી પ્રાર્થના કરી એમ માને કે મારો ઉદ્ધાર થયો છે, તો ખરેખર તેનો ઉદ્ધાર થયો જ એવું.

જેવી રીતે તે બાળકે ઓશીકાની અંદર રહેલા જૂતને લાકડીએ મારવાની ક્રિયા કરી અને તે ઓશીકામાંથી જૂતને કાઢી મૂક્યું; તેવીજ રીતે જો તમે ખરા ખ્રીસ્તી છો, અને તમને હદ વિશ્વાસ બેઠો હોય કે અમારો ઉદ્ધાર થયો છે; તો ખરેખર તમારો ઉદ્ધાર થયો છેજ. સ્વતંત્ર વિચારકો અને નાસ્તિકો કે જેઓ એમ માને છે કે હાલના ખ્રીસ્તીઓમાંથી શ્રદ્ધા નાશ પામી છે, તેઓના મત સાથે સમ મળતો આવતો નથી. જેઓ ખ્રીસ્તીઓની શ્રદ્ધાની અવગણના કરે છે તેની સાથે સમ સંમત નથી. તમારી શ્રદ્ધા જો તમને માનસિક ધેર આપે અને જો તે તમને તમારા વિશ્વાસમાં મુકક કરે, કે અમારો ઉદ્ધાર થયો છે; તો અવશ્ય તમારો ઉદ્ધાર થાય છેજ. પરંતુ તેની સાથે સમનું એવું પણ કહેવું છે કે આ દુનિયા હવે બાળક નથી, પણ પ્રાદ અને પુષ્ક ઉંમરે આવી છે. આવી શ્રદ્ધાઓથી અત્યાર સુધી લાગે અને ઠરોરો લોકોનો ઉદ્ધાર થયો, પણ હવે તો તમારા અંતરરૂપી ઓશીકાઓમાંથી જૂતરૂપી ઘડેમનેજ કાઢવાનો કાળ આવી લાગ્યો છે. તમે સ્વભાવે પાપી નથી; તમારા ઓશીકામાં જૂત નથી; તમે કોઈ રીતે શુદ્ધ જંતુ કે અવસત દશને પામેલા અપમ પ્રાણી નથી; એવો સ્વાનુભવ કરવાથી, તમે તમારા ઓશીકાઓમાંથી જો જૂતને કાઢી શકશો.

વેદાંતના સિદ્ધાંતાનુસાર પ્રતીતિ કરો કે તમે સદા પવિત્ર છો; સદા વિમુક્ત છો; સદા પૂર્ણરૂપ છો; સદા પુનીતમાં પુનીત અને દેવના દેવ મહેશ્વર છો. આનો તમે વિચાર કરો, ખાતરી કરો, સ્વાનુભવ કરો અને જો પ્રમાણે તમે તમારું જીવન ગાળો. જો તમે સ્ત્રીથી રીતે તમારા ગુણ આગળથીજ તમારું નાક પકડી શકો એમ છો, તો પછી માથાની પાછડી બાજુથી હાથ લંબાવી નાક પકડવાની રીત જરૂર છે? કંઈ પણ જરૂર નથી.

વેદાંત કહે છે કે જો તમારી શ્રદ્ધા તમને હૃદયથી મનાવે કે તમે સદા મુક્તજ છો, તો પછી તમે આ વિશ્વના તારક પણ છોજ. તમે આ દેહ નથી, તમે કહી ગુલામ નથી, એવો જો તમને નિશ્ચય થાય; તમે હવે મૂર્ખ બાળક નથી, પરંતુ પુષ્ક ઉંમરના મનુષ્ય છો એવું જો તમે માનો; તમે સદા નિત્યમુક્ત તેમજ અન્યને મુક્ત કરાવનાર એક શક્તિ છો એવું જો તમે અનુભવો; તો તમે આ દુનિયાના એક મહાન ઉદારકજ છો. હવે તમે કાશ્વતુ, નિરર્થક અને નકામી ધર્મક્રિયાઓમાં તમે તમારી શક્તિ ગુમાવતા નહિ. ચોતાના ઉદ્ધારને અર્થે ઓશીકાને લાકડીએ મારવાની બાળવેશ જેવી ધર્મક્રિયાઓમાં હવે તમે તમારી શક્તિઓનો વ્યર્થ વ્યય કરશો નહિ. હવે તમે વધારે જખત બાળક જેવા રહો નહિ. “તમે મુક્તજ છો” એમ તમે સ્વાનુભવ કર્યો એટલે પછી તમે મુક્તજ છો. આવી રીતે બધા ખ્રીસ્તી ધર્મમાં ઉદ્ધારક તત્ત્વ તે આ વેદાંત છે. વેદાંત એ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગ છે. બધી કર્મકાંડની ધર્મક્રિયાઓ કરી રહ્યા પછી, “અમારો મોક્ષ થયો છે” એવા નિશ્ચયમાં જો તમે મુદ્દપણે નિશ્ચ પામે, તોજ તમારો ઉદ્ધાર થાય છે; નહિ તો નહિ. યાદ રાખજો કે તમારા ખ્રીસ્તીધર્મમાં ઐતપ્રેત અને વ્યાપક તત્ત્વ તે વેદાંતજ છે, કે જે તત્ત્વ તમને મોક્ષ આપે છે. બાહ્ય નામ, બાહ્ય રૂપ અને બાહ્ય આચારને અયોગ્ય અગત્ય આપશો નહિ.

ધર્મને અંજો જે ઝતુની યુદ્ધો થયાં હતાં અને જેને લઈને લોહીની નદીઓ ચાલી હતી, તે યુદ્ધના કારણજૂત જીવીઆના ખ્રીસ્તીઓ હતા. એ યુદ્ધોની એક ઝપાઝપીમાં તે ખ્રીસ્તીઓ હાયાં અને પાછા હકંપા. એ ખ્રીસ્તી લશ્કરમાં એક ધર્મીય માણસ હતો કે જેને કીર્તિ મેળવવાની ઘણી ઇચ્છા હતી; તેણે લોકોને એવું જાહેર કર્યું હતું કે એક સ્વપ્નની અંદર એક ફીર

વિજયી આધ્યાત્મિક રાજા.

સ્થાને પ્રગટ થઈ મને કહ્યું છે કે અસુક એક ભાલો કે જેને એક વખત કાઠરના શરીરને સ્પર્શ થયો હતો, અને જેને તેના પગ નીચે ઘાટવામાં આવ્યો હતો, તે ભાલોને તમે શોધી શકો; એટલે તેવડે જરૂર ખીરતીઓનો વિજય થયો. લોકોએ આ વાત ખરી માની અને આખા લશ્કરમાં તેની ચર્ચા થઈ રહી. લશ્કરના લોકોએ એ વાતના ખરા ખોટા સંબંધી જરી પણ વિચાર કરી વગર એ ભાલો પ્રાપ્ત કરવા માટે ચારે તરફ જોઈવા માંડ્યું અને પરો-રીયાથી મોટી રાત્રી સુધી જોઈપોઈ કર્યું, છતાં ભાલોનો પત્થ લાગ્યો નહિ. તે લશ્કરના ચોદાઓ હવે નહિંમત થઈને એ ભાલો મેળવવાનું કામ પડ્યું મૂકવાની તૈયારીમાં હતા; એટલામાં પેલો ધર્મીંધ માણસ 'મે' ભાલવાળી જગ્યા શોધી કાઢી છે' એમ કહીને ખૂમે પાડવા લાગ્યો. એ લશ્કરના બધા લોકો તે ભાલવાળી જગ્યાએ ગયા, અને ત્યાં તેઓએ તે ભાલો ભોળો. તે ભાલો જીનો અને ખવાઈ ગયેલો હતો. તેને ઉધઈ અને જીવડાં લાગેલાં હતાં. કાઠરના શરીરને સ્પર્શાયેલો ભાલો આ રહ્યો, એમ કહી તેણે તે ભાલો બધા લોકોને જોઈ શકે એમ ઉચ્ચે કર્યો. આ જોઈ ખીરતીઓ આનંદ અને ઉલ્લાસમાં આવી રૂંદવા લાગ્યા. તેઓની ખુશલીનો કાંઈ પાર રહ્યો નહિ. એ માટીથી ખરડાયેલો ભાલો જડયો તેનાથી પ્રેરિત થઈને એર અને જુરસાથી તેઓએ પોતાના ધનુષ્યો ઉપર ફરીથી હુમલો કર્યો અને તેમાં તેઓ વિજયવંત થયા. ત્યાર પછી જ્યારે તે બધા ખીરતીઓ પાછા યુરોપ ગયા, ત્યારે ત્યાંના બધા લોકો એમ માનતા હતા કે આ જે વિજય મળ્યો તે ભાલોના ચમત્કારને લઈને જ મળ્યો છે; પરંતુ આ બનાવ બન્યાને કેટલોક કાળ વીત્યા પછી પેલો ધર્મીંધ માણસ કે જેણે ભાલો સંબંધી પ્રથમ વાત ચલાવી હતી; તે જ્યારે ઘણો માંદો થયો અને મરણપથા-નીએ પડ્યો, ત્યારે પોતાના અંતકાળ વખતે જે ધર્મશુદ્ધ પોતાને આશીર્વાદ આપવા આવ્યો તો, તે પાદરી પાસે તેણે પોતાનાં બધાં પાપ બહેર કર્યા. એમાં તેણે ભાલો સંબંધી વાત પણ જણાવી. તેણે કહ્યું કે, "એ વાત તદ્દન ભૂલી હતી. ખરી રીતે તો તે ભાલો મારા જીવનમાં હતો કે જે વડવા પ્રથમ લશ્કરમાં હતો. એ વડવા મરી ગયા ત્યારથી તે ભાલો મારા હાથે લેપેટીને ઘરમાં રખી મૂક્યો હતો. એ ભાલો મારા વડવાએ આપ્યો હતો, એટલું જ પણ વડવાના વડવા પણ તેને આપત્ત્ય હતો. જ્યારે ખીરતીઓ નેડસલમ જતા હતાં, ત્યારે મેં તે હુમલમાં જીટિલો ભાલો મારી સાથે લીધો; પરંતુ મુદ્દ કરતાં મને યુદ્ધ કે તે ભાલો મને મુદ્દમાં કામ લાગે એવો નથી. વગી મુદ્દમાં અમારા બધાની યુદ્ધ અને અમે બધા પાછા હતા હતા તેવામાં મને વિચાર આવ્યો કે કંઈક કીર્તિ તો મેળવવીજ. કંઈક નામ તો કાઢવુંજ. પછી મેં આ ભાલો સંબંધી વાત જોડવી અને તેને લોકોમાં ફેલવી. લોકો જ્યારે આ વાત સાંભળીને એક બાજુ ઉપર હતો તેવામાં મેં તેની સામી બાજુએ એક ખાઈમાં તે ભાલો હુમલમાં જેવો ને પીટીને નખી દીધો. પછી મેં જ્યારે જૂમ પાડી અને લોકો ત્યાં આવી જોઈવા જતાં હતાં તે ભાલો તેમને ત્યાં નજરે પડ્યો."

આ વાત સાંભળવાની ફરજ બજવી અને તેનું સ્વસ્થ લોકોને બહેર લાગ્યું અને અનુભવે લઈને મળ્યો હતો. લોકોની આંતરકામીને લીધેજ તે મળ્યો હતો એ જાણવું પોતાની અંદર ધર્મિક જુરસો ઉત્પન્ન કર્યો અને વિજય મેળવ્યો તે વેળાં પણ કહે છે કે- "હો ખીરતીઓ, મુસલમાનો, હિંદુઓ અને

સમસ્ત દુનિયાના સર્વ સંપ્રદાયવાળાઓ, ભો તમે એમ માનતા હો કે કાઈસ્તી યુદ્ધ, કૃષ્ણ કે કોઈ પણ એવા બીજા મહાત્માને લઈને તમારો ઉદ્ધાર થાય છે, તો તમે યાદ રાખો કે તમારા ઉદ્ધારનું ખરૂં કારણ કોઈ પણ મહાત્મા નથી, પરંતુ તમારા પોતાના આત્માજ છે.”

મતમતાંતર અને શ્રદ્ધાને વિવેકવટે ભૂંડાં પાડે. બાલા સંબંધી વાત તે એક લોકોને મત હતો, અને લોકોની અંદર જે ભુરસો અને ઝતુન જણાતું હતું તે તો જેને આપણે લોકોની શ્રદ્ધા કહીએ છીએ તેને લીધેજ હતું. ચેતન્યવાળી શ્રદ્ધાજ તારી શકે છે, મતમતાંતર તારી શકે નહિ.

વેદાંત કહે છે કે ભો આ ચેતન્યપ્રદ શ્રદ્ધાજ, આ ચેતન્યપ્રદ શક્તિજ ખ્રીસ્તીઓના વિજયનું કારણ હતું, તો શા માટે તમે પણ તે ચેતન્યપ્રદ શ્રદ્ધાને સિદ્ધ કરી પોતાના પ્રિ આત્મામાં, પોતાના સ્વરૂપમાં નિયોજતા નથી? શા માટે તમે તમારા અંતરમાં વસેલા સત્ સ્વરૂપ આત્માને તે લાગુ પાડતા નથી? શા માટે તમે એ ચેતન્યપ્રદ અથવા જડ શ્રદ્ધા કાઈસ્તી યુદ્ધ, કૃષ્ણ અથવા એવા બીજાઓમાં નિયોજે છો? શા માટે તમે તમારા અંતરમાં વસે રહેલા આત્મામાંજ-તમારા અંતરમાં વસી રહેલા પ્રભુમાંજ તમારી તે શ્રદ્ધાનું નિયોજન કરતા નથી? તમારી જવલંત શ્રદ્ધાને ઉપયોગમાં લેવાનો આથી સરલ અને સ્વાભાવિક માર્ગ બીજો કયો છે?

રામને વારંવાર પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે કે ભો વેદાંત આખું ઉત્તમ છે, ભો વેદાંતનો સાર આવો છે, અને એ વેદાંતનું મૂળસ્થાન હિંદુસ્તાનજ છે, તો તે હિંદુસ્તાન હાલ શાથી અધમ અને પડતી દશામાં છે? આનો જવાબ એ છે કે હિંદુસ્તાનની પડતીનું કારણ હિંદુસ્તાનના લોકો હાલ વેદાંતના સિદ્ધાંતને ખરાબર પાળતા નથી એજ છે! અમેરિકાના લોકો હિંદુસ્તાનના લોકો કરતાં વેદાંતના સિદ્ધાંતોને વધારે અનુસરે છે, તેથીજ તેઓ વડતી દશામાં છે. હિંદની પડતીનું કારણ વેદાંત છે, એમ કહેવાને જગતને કોઈ પણ પ્રકારનો હક્ક નથી. રામ એક રમુજી વાતના કથનદ્વારા તે સાબીત કરી આપશે.

પૂર્વ હિંદુસ્તાનના એક ગામડામાં એક છોકરો ખૂબ અભ્યાસ કરી બહુ વિદ્વાન થયો. તેણે વિશ્વવિદ્યાલયમાં (યુનિવર્સિટીમાં) અભ્યાસ કર્યો હતો. વિશ્વવિદ્યાલયવાળા શહેરમાં રહીને તેણે અભ્યાસ કરેલો હોવાથી તેના વર્તન અને રીતભાત ઉપર યુરોપીય વર્તન અને રીતભાતની અસર થઈ હતી. તમે જાણો છો કે હિંદુસ્તાનના લોકો ઘણા ભુના વિચારના છે, અને હમણાં હમણાંજ યુરોપીય રીત રિવાજો તેઓના વર્તનમાં દાખલ થવા પામ્યા છે. રામ એવા ઘણાને ઓળખે છે કે જેઓએ અંગ્રેજી વિદ્યાલયોમાં અભ્યાસ કર્યો છે, છતાં જેઓ અંગ્રેજી વાંચે ધારણ કરતા નથી, તેમજ જેઓ અંગ્રેજી ભાષા પણ બોલતા નથી; કમલ કે તેમના વડીલો આવી બાબતને અવિનય ગણે છે. વાડ, ઉપર જણાવેલો વિદ્યાર્થી જે શહેરમાં રહીને અભ્યાસ કરતો હતો ત્યાંથી તેણે એક નાનું, ખ્રીસ્તામાં રાખવાનું ઘડીઆળ વેચાતું લીધું. ત્યાર પછી ઉન્હાણની ત્રણ મહિનાની રજામાં તે જ્યારે પોતાની દાદીને ત્યાં ગયો ત્યારે આ ભુવાન વિદ્યાર્થી પોતાની સાથે અંગ્રેજી વાંચે કે પુરશી ટેબલ વગેરે અંગ્રેજી બીજો કંઈ જવાની હિંમત તો કરી શક્યો નહિ, કારણ કે ભુના વિચારના લોકો આવી વસ્તુઓ ઘરમાં રાખવી એ મહાપાતક સમજાવે ગણે છે; પરંતુ ગમે તે યાચ પણ ઘડીઆળ

તે સાથે જોઈ જવું, જેમ નિઃશ્વર કરીને આદમ વૃત્તિથી તે પોતાની આથે ધરીઆગ લેને ગયો હતો. આ ધરીઆગને માટે આપું કુટુંબ વિરૂદ્ધમાં હતું, તેમાં ખાસ કરીને તેની દારી તે પટ્ટીજ વિરૂદ્ધમાં હતી, તેથી તે બેઠી કે; “ રાત્રી ને રિજશ આ તે યીક યીક અવજજ થયો કરે છે, જેને ભાંગીને બહાર ફેંકી દો, તે એક અપરાધનીયું છે, જેને ધરમાં તખવાથી કેઈ વિપરીત પરિણામ આવશે અને એ કેઈ આદતનું કારણ થઈ પડશે. ” તે વિધર્મીએ તેણીને બહુએ સમજાવી પરંતુ તેણીનું મન કેઈ રીતે સમજાવન પામ્યું નહિ. દારી તો ના, ના, કહેતી અંધ, છતાં પણ વિધર્મીએ તે અભ્યાસને અંગે તે ધરીઆગ પોતાની પાસેજ રાખ્યું. એક વખત એવું બન્યું કે તેના ધરમાં ચેર આવીને કેટલુંક અવસાત અને રોડક રૂપીઆ ચેરી ગયા. યેશીને આથી પોતાના બેઠમમાં ચિચેર પુરાવો મળ્યો. તે બેઠી ઉઠી કે:- “ મેં નહોતું કહ્યું કે આ ધરીઆગને ધરમાં તખવાથી કેઈ પણ આદત આવશે ? બુદ્ધિ ચેર લોકો પણ ધરીઆગ તો તઈ ગયા નહિજ; કારણ કે તેઓ ભણતા હતા કે ધરીઆગ ચેરી નહીં, તે તેથી હાની થયો. જરૂર ! હજી પણ તમે શા સારૂ આવી સીજ ધરમાં રખી રહ્યા છો ? ” તે છોકરો ધણેજ અધ્યાત્મ કહેલો હતો તેથી યેશીના કચાચાટથી તેને જરી પણ અસર થઈ નહિ. તેણે તો પોતાના અભ્યાસના બેરકમાં તે ધરીઆગ રહેવા દીધું. થોડા વખત પછી તે છોકરોને બાપ પણ મરી ગયો. હવે તો તે યેશીને પટ્ટીજ ધરતી લાગી અને બેઠી ઉઠી કે; “ જરૂર જણી છેકડ ! આ ભયકારક અમંગલ વસ્તુને ધરમાંથી બહાર ફેંકી દો ! તેને ધરમાં રહેવા દેવાની તને કેમ હીમત આવે છે ? ” આટલું છતાં એ છોકરોએ તો ધરમાં ધરીઆગ રહેવા દીધું. થોડા વખત પછી તેની મા પણ મરી ગઈ. હવે તે છોકરોની દારીના ઉકળાટનો ખરો રસો નહિ. હજી પણ ધરમાં ધરીઆગ રહે એ તેણીથી સહન થઈ શક્યું નહિ. કેટલાક લોકોની મદદ કે તે એવું મનતી કે એ ધરીઆગમાં કેઈ એક ભય છે, કારણ કે થંજથી આવતી કેઈ પણ વસ્તુ તેણીએ કરી પણ એઈ નહોતી. તે ધરીઆગ પોતાની મેળે આવે છે અને પોતાની મેળેજ ટક ટક એવો અવજ કરે છે, એવો ખ્યાલ તેણીને આવી શક્યોજ નહિ. પોતાના કુટુંબમાં જે કંઈ આદતો આવી તે બાબતું કારણ એ ધરીઆગજ છે જેમ તેણીને લાગતું હતું. છેવટે તેણીએ તે વિધર્મીના કોરણમાંથી તે ધરીઆગને છાતું આતું લઈ લીધું અને પોતાના બેરકમાં આવી એક ખુલ્લે બેસી તે ધરીઆગને એક પથ્થર ઉપર મૂક્યું અને એક બીજો પથ્થર હાથમાં લઈ તેનાથી તેને ભાંગીને કડકે કડક કરી નાખ્યા. આવી રીતે તેણીએ ધરીઆગ ઉપર પોતાનું પેર વાળ્યું. હવે જ્યાં કૃપા કરી ધ્યાન આવશે ! હિંદુસ્તાનમાં યેશીએની આવી સ્થિતિ છે, તે સાંભળીને તમને કદાચ હસવું આવશે; પરંતુ બીજા જાગતામાં તમે પણ તે યેશીએના જેવાજ છે. લોકો આ અને તે, જેમ ખીચે કરે છે અને પછી આ એક વસ્તુ તે બીજા વસ્તુનું કારણ છે, જેમ નિઃશ્વર ઉપર આવી ક્રોધે છે. યૂરોપીયન લોકોમાં ખાસ કરીને એવા અવગત વિચારો ભરદઈ ગયા છે કે તેથી તેઓ એકદમ એવા નિર્ણય ઉપર આવી ભાથ છે કે હિંદુસ્તાનની પડતીનું ખરું કારણ વેદાંતજ છે. આજ પ્રમાણે દુનિયાની બીજા કેટલીક જાગતામાં પણ તેઓ અવગત નિર્ણય ઉપર આવી ભાથ છે.

યૂરોપ અને અમેરિકાની પડતીનું કારણ કંઈ કમ્પ્લેટ નથી; પરંતુ તેનું ખરું કારણ તો તેઓ અજાણપણે પણ વેદાંતના સિદ્ધાંતને અનુસરે છે તે છે. હિંદુસ્તાનની પડતીનું ખરું કારણ, તેઓ વેદાંતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પોતાનું જીવન ગાળતા નથી, એજ છે.

દુનિયાને ઉદ્ધારવામાં માતા કેવો અગત્યનો પાક ભજવે છે. તેના સંબંધમાં અને રામને બે શબ્દો કહેવા લાગે. દુનિયામાં જે જે મહાન વીર પુરુષો થઈ ગયા, તે બધા મહાન વીર-વતી માતાના જ પુત્રો હતા.

જગતમાં માતાઓ જ એવી છે કે જે આખી દુનિયાને ઉદ્ધારી શકે છે; જે પોતાના દેશની ચડતી કે પડતી કરી શકે છે; અને જે કુદરતના મોજાઓમાં ભરતીઓટ કરી શકે છે. મહાન વીરવતી માતાના પુત્રો જ હરમેશાં મહાન પુરુષો જ નીવડે છે. આ બધાં મહાન સત્યોને બાધ્યાવસ્થામાંથી જ ને બાળકને સંસ્કાર પાડવામાં આવે, આ સત્ય આત્માની પ્રતીતિના સંસ્કારનાં વીર બાધ્યાવસ્થામાંથી જ ને બાળકમાં નાંખવામાં આવે તો એવાં બાળક ભવિષ્યમાં કૃષ્ણ અને કાપરડ નીવડે.

આજના બાળકને સ્વાભાવિક રીતે અવજત તેમજ ઉત્તત બનાવી શકે છે. તમે એક રાષ્ટ્રની માતાના સંબંધમાં સાંભળ્યું કરો કે જેણીએ યુદ્ધને અર્થે જતાં પોતાના છોકરાને એવું કહ્યું હતું કે, “તું કાંતો તરવાર બાંધેને અથવા તો તરવાર બાંધેને પાછો આવજો. તું મરેલો કે છત્તો પાછો મારી પામે આવજો; પરંતુ પરાજય પામીને આવીશ જ નહિ.”

પૂર્વે હિંદુસ્તાનમાં એક રાણીએ પોતાનો પતિ પરાજય પામીને પાછો આવતો હતો તેને રહેરમાં ન આવવા દેવા માટે શહેરના દરવાજા બંધ કરાવ્યા હતા. તેણીએ કહેવડાવ્યું હતું કે, “હે રાજાકેડી, તમે હવે અહીંથી જતા રહો, તમે હવે મારા પતિ નથી; કેમકે તમે તમરો જાનને પરાજય પમાડી છે.”

બીજી વાર પણ હિંદુસ્તાનની એક રાણીની છે, કે જે રાણીએ પોતાનાં બાળકોને સંપૂર્ણ સિલિન બનેલા એવા માટે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી અને જેનો ઉદ્દેશ અને હેતુ પોતાનાં બાળકોને જ્ઞાન-મરજના બંધનમાંથી છાડવાનો હતો. પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરનાર સંતાનોને પછી જ્ઞાન-મરજ રહેતું નથી. આવા મનુષ્યો સદા ઇતિહાસમાં નિષ્ઠા પામેલા હોય છે.

તેણીને પિતાની સર્વ પ્રજાને દેવી સુધે બનાવવાની ઇચ્છા થઈ હતી. આ એક માતાની પ્રતિજ્ઞા હતી, અને તે પાર પાડવામાં ફોલ્કમંદ પણ થઈ હતી. તેણીના બધા છોકરા દેવી સુધે હતા. તેણે કૃષ્ણ, યુદ્ધ જેવા તત્ત્વોના અને ત્યાગી હતા, અને તેઓએ સમસ્ત જન સમજ ઉપર સામ્રાજ્ય કર્યું હતું. તેણીએ પિતાની સર્વ પ્રજાને જ્ઞાન-મરજના બંધનમાંથી મુક્ત કરી હતી એક આંખે જ આ બધું કર્યું હતું; પરંતુ તેણીએ તેને માટે કાંઈ પદ્ધતિ સંકેતી હતી? જ્યારે પિતાના બાળકો નવા નવાં હતા, ત્યારે તેણી તેમને પેશાંતનાં કા-લમાં જાતી જ્યારે જ્યારે તેણી પિતાના બાળકોને જોવામાં લઈ રમકડી હતી, ત્યારે ત્યારે પણ તેણી પિતાના બાળકોને પેશાંતનાં મીન ગાઈ સંભળાવતી હતી. જ્યારે જ્યારે તેણી પિતાના બાળકોને પેશાંતનાં બેઠાં ત્યારે પણ તેણી પિતાના પાવજની સાથે સાથે દેવી સુધે પાવજનું પણ તેમને પાન કરાવતી હતી. જ્યારે જ્યારે તેણી પિતાનાં બાળકોનું પેશાંતું મુકાવતી હતી, અને કાલમાં જાતી હતી, ત્યારે ત્યારે પણ તેણી પેશાંતનું ઉત્તમ ગત તેઓને સંભળાવતી હતી.

ઉંઠ, ઉંઠ, ઉંઠ બાળ ! તમરનાં ઉંઠ,

સકે સકે નહિ રીતે નહિ લગાર.

ઉંઠ.

જન્મ સંતિ, જન્મ અજ્ઞાન, જન્મ મુખ દો નને,

દેશનાં મીન નહિ છે રીતે નહિ.

ઉંઠ.

સોંદર્ય ધન જશિસ તણે ધરા તું સદા,
 સર્વમાં વિરાજી રહ્યો, વિભગ તુજ આત્મા. ઉંઘ.
 મુકોમગ ગુલાબ, રમ્ય રૂપેરી જલકલ્પે,
 મધુર મધુ, મધુર વાસ, મધુર શાબ્ય કલરવો. ઉંઘ.
 મધુર ગીત શીતલ જનિત, મુખદ જનક ઉચ્ચતા,
 સર્વ રમ્ય દ્રવ્ય શાબ્ય, વિશ્વના પદાર્થ અ. ઉંઘ.
 તુજ દિવ્ય ને મુખ રૂપ કામમાંથી જો રહુરે,
 પુનિત વિભવ રૂપ તું નિર્લેપ જોહાર છે. ઉંઘ.
 શોક મોહ ભીતિ યત્ન કે કોઈ આપદા,
 સ્પર્શો શકે નહિ કદી નિર્ભાથ્ય રૂપ તું સદા. ઉંઘ.
 શાંત, શીતલ, સ્થામ્ય મૃદુલ મિષ્ટ મુખદ ઉંઘમાં,
 ગાદપલ્લે મુખ રહે જાગ્ય તુજ આત્મા. ઉંઘ.
 તેજ પૂર્ણ ગગન કુમટ તારણથી જડિત જે,
 ઉચ્ચી ઉચ્ચ તુજ કરે તે પ્રિય જોહાર છે. ઉંઘ.
 સૂર્ય અને ચંદ્ર તુજ રમતના દશ ખરે,
 મેઘ ધનુષ્યની કમળ વાસ તુજ દિપવે. ઉંઘ.
 માર્ગ તુજ રમણકાજ ધવલ સ્વર્ગગંગા,
 મેઘ ત્હારું જાન કરે માર્ગમાંથી ભેટતા. ઉંઘ.
 અહ મંડલો તુજ રમકડાંનું ગાય ને રૂરે,
 જો ત્વ સત્ કહી કહી તુજ સ્તુતિઓ કરે. ઉંઘ.
 કમળ અને પુષ્પ વિરે ઝરણ ને સરોવરે,
 કેવી ત્હારી મુખદ નિર્મલ પ્રાપ્તિ ત્યાં રહુરે. ઉંઘ.
 દેશ કાગ રૂપી સરસ ગરમ કામગા બહે,
 શાંત હસત થકી ત્હારું મુખડું હુણે. ઉંઘ.
 અર્પ ઝાંઝી નવર અને, હાસ્ય ભલી નયનથી,
 મસ્ત જાગ! નિરખ તું દ્રવ્ય ઉદ્ધારથી. ઉંઘ.
 કોકિલ દલુકા કરે વીરણ કંઠ થકી જે,
 તે સિસેરીઓ મુદગ જે તને ગમે છે. ઉંઘ.
 ચાંદીઓ, પવન, અનેક તારણ અ જાપ,
 તુંજ જાગ કીડન કાજ રમ્ય રમકડાં બન્ધાં. ઉંઘ.
 સર્વ વિશ્વ માત્ર લીલાકાજ તુજ સ્વપ્ન છે.
 જાણ જાગ નું જલ્પ તેજ તુજ મોહ તે. ઉંઘ.
 ઉંઘને જાગમ તણે જ્ઞાતિ મધ મેહ,
 પ્રિય કાન્ત કહેશ તણે, ભુદિ તણે સુગ છે ! ઉંઘ.
 જીવન અને કમ તણે શાંતિપુત્ર ઝરણ છે !
 ગરમ નમસ્કાર કર તું સોહદરી વિમિસ્ત્રે. ઉંઘ.

સુખદ ગરૂડ રાજ ! રમ્ય વસ્તુઓ જણાય બે,
ફડ ફડતી તુજ પાંખનો અવાજ શ્રવિક છાંય તે. ઉ'ધ.
અર્થ રમ્ય કાંતિ તણે સર્વ માંદા ભાસ આ,
અર્થ તો ઢંકારી રહી આવરણે તો સદા. ઉ'ધ.
આવરણુ આ તેજ ધર્યું વિશ્વને રમાડવા,
આત્મ સ્વરૂપ મધુર પ્રણવ ! એાં તત્ સત્ એાં સદા. ઉ'ધ.

ઉપરનું ગીત, સણી પોતાના સાત બાળકો માટે બે હાલરડું ગાતી હતી તેનો અપ-
ણને ખ્યાલ આપે છે. જ્યારે તે છોકરાઓ પોતાનું ઘરબાર છોડી દેશાંતરે ગયા ત્યારે તેઓ
દેવી સત્તાથી ભરપૂર હતા. તેઓદ્વારા દેશદેશાંતરમાં વેદાંતનો પ્રસાર થયો હતો. એ સણીને
એક આઠમા છોકરો હતો, તેને તે સાત છોકરાઓની માફક સંસ્કાર પાડવામાં આવ્ય
નહોતા; કારણ કે એ છોકરો ગાદી છોડીને આવ્યો જાય અને તદ્દન મુક્ત દશાનો પરમ
હંસ થઈ જાય તે તેના પિતાને રૂથું નહિ. આથી તે માતા ઉપર પ્રમાણે હાલરડાનું ગીત
ગાઈ તેને પોપી સફી નહિ. આમ છતાં તેના જીવનમાં દુઃખ શોકાદિ બાધ કરે નહિ, તેને
અર્થે તે માતાને પોતાની પ્રતિજ્ઞા કંઈક અંશે પાળવાની હતી. આ આઠમા છોકરાને ઉછેરવા
માટે એક દાસીને સોંપવામાં આવ્યો; પરંતુ જ્યારે તેની માતા મરણપથારીએ પડી, ત્યારે આ
બાળકને તેણીની ખાસે લાવવામાં આવ્યો. તેણીએ હાલરડાવાળું ગીત એક કાગળમાં લખીને
એક રત્નચંડિત સોનાના માહળીયામાં નખાવીને તે છોકરાને હાથે બાંધ્યું, અને તેને પવિત્ર
રાખવાનું કહ્યું; જળી તેણીએ તેને તે કાગળ વિષે જણાવ્યું કે તેનું મનન, નિદિધ્યાસન કર-
વાથી હરેક દુઃખ શોકાદિકથી દૂર થઈને તું મુક્ત થઈશ; પરંતુ આપત્તિકાળ સિવાય તારે
તે માહળીયું કદિ ઉઘાડવું નહિ. થોડા વખત પછી માતા અને પિતા બન્ને મરણ પામ્યાં;
અને તે કુમાર રાજ થયો અને તેણે ઘણાં વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું.

એક દિવસ તેના મોટા ભાઈઓ પોતાના પિતાની રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યા; અને
તેઓએ તે અલકે નામના રાજ્યગ્રાહી ઉપર બેઠેલા પોતાના બંધુને સંદેશો મોકલ્યો કે રાજ્ય-
ગાદી અમને સોંપી દેવી; કારણ કે તેઓ મોટા ભાઈઓ હોવાથી તેઓજ ગાદીના ખસ હક્ક-
દાર વારસ છે. અલકેને જ્યારે આવી ખબર અપાઈ ત્યારે તે ઘણો ભયભીત અને આકુળ
આકુળ થઈ ગભરાઈ ગયો, તથા શું કરવું તે તેને સૂઝ્યું નહિ. પોતાનો રાજ્યવેભવ, સત્તા,
અને પ્રતાપ એ સર્વ જતું રહેશે, એવા ભયથી તેને રડવું આવ્યું. રાત્રિએ જ્યારે તે પોતાના
પાંચનગૃહમાં સૂવા ગયો, ત્યારે તેને પોતાને હાથે માતાએ બાંધેલું માહળીયું નજરે પડ્યું.
તેમજ માતાના છેલ્લી વખતના શબ્દો તેને રકુરી આવ્યા. તેણે તે માહળીયું ઉઘાડ્યું, અને
તેમાં બીટેલો કાગળ આંસુ ભરેલી આંખે વાંચ્યો.

“તું શુદ્ધ છે, તું અવિનાશી છે, તું સર્વ જ્ઞાન રૂપ છે, તું સર્વ શક્તિ રૂપ છે, તું સર્વ
જિતેા નિયંતા છે, તું સર્વ સોંદર્યનો દાતા છે, તું આ વિશ્વમાં સકળ આનંદ રૂપ છે. આ
દરીર તે તું છે એમ તું માનીશ નહિ, આ જગતની વસ્તુઓ ઉપર તું આધાર સખીય
હિ; એ બધાથી તું પર થા, તારા સ્વરૂપનું જ ધ્યાન કર, તેનેજ વિચાર કર, શત્રુ અને
મેત્ર તે તું પોતેજ છે.” અલકેને અનુથી પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું. તેની ચિંતા, ઉદ્વેગ
અને ભય નશ પામ્યાં. તેને આનંદ અને ઉલ્લાસ પ્રાપ્ત થયો. તેણે કાગળમાં લખેલું ગીત
રી રૂરીને વાંચ્યું અને તારંવાર ગાયું. તે ગીતના અર્થ અને મહિમાને લીધે તેમજ માતાની

શુભેચ્છાને લીધે, તે જ્ઞાન પામી સ્વસ્વરૂપ પામ્યો. તેનાં બધે શોકાદિક સર્વ જતાં રહ્યાં. દુનિ-
આની સર્વ કુદ્વૃત્તિ આશા તૃષ્ણાને તેણે છેડી સશ્વમ કરી. તેને એવી તો આત્મ-પ્રતીતિ
આત્મ-ભાન થયું, અને તે એવો તો પવિત્રતા અને શક્તિથી ભરપૂર થયો કે એ બધું એના
અંદર પૂર્ણ વેગથી પ્રકટ થયું. તે સૂચા જવાનું પણ ભૂલી ગયો, અને એકદમ પોતાનાં
બહાર જવાનાં વસ્ત્ર પહેરી પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુઓ ઉતર્યો હતો, તે રાખે ગયો. જાંઘને વીર
હાકથી તેણે કહ્યું કે; “બંધુઓ ! આવો, આવો, મને આ બારમાંથી મુક્ત કરો, આ મસ્તક
તપાવનાર મુકુટ-કે જેની અંદર આખા જગતનો ભાર છે, તે તમે લઈ લો, અને મને તેથી
મુક્ત કરો. રાત્ર્યગારી ઉપર ભેંસીને મુલક ઉપર રાત્ર્ય ચલાવવાની કામનાવાળી, તમો સર્વ
અક્ષિતઓ, તે હું પોતેજ છું અને હું તે તમેજ છું, તમે અને હું એકજ છીએ, એમાં
કેંઈ ભવનો ભેદ નથી, સર્વમાં એક સરખો આત્મદેવ વિદ્યમાન રહ્યો છે.” અલર્કના વડિલ
બંધુઓને આ બધું સાંભળીને અને તેના મુખ ઉપર નિરપ્રકૃતતા અને પવિત્રતા તરવરતી જો-
ઈને અત્યાનંદ થયો, તેઓએ કહ્યું કે; “ભાઈ ! તમે કંઈ અહીં રાત્ર્ય લેવા આવ્યા નથી;
કારણ કે તમે તો સમસ્ત બ્રહ્માંડ ઉપર રાત્ર્ય કરીએ છીએ. તમને તો માત્ર તમારો ખરો
જન્મહક્ક કે જે તમારી અંદરજ રહેલો છે, તે તમને પ્રાપ્ત થાય એવી ઇચ્છા હતી, અને
એજ હેતુથી તમે અહીં આવ્યા હતા.”

જની વિશેષમાં તેઓએ પોતાના બંધુને બોધ આપ્યો કે; “બંધુ, હવે તું આ ઈંદ્રિયોથી
હઠાય એમ નથી, તું કુદા આ પૃથ્વીનોજ રાજા છે એમ નથી; પરંતુ સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહો અને
સર્વ લોકોનો રાજા અને સ્વર્ધીય છે. તું અનંત અને અવિનાશી આત્મા છે. તું આ બ્રહ્માંડની
અંદર રહેલો, અનેક સૂર્યનો પણ સૂર્ય છે અને સર્વ પ્રકારોનો પણ પ્રકાર છે.” અલર્કને આ
સર્વની પ્રતીતિ થઈ અને તેણે પાછું પોતાની રાત્ર્યગારીએ જઈ રાત્ર્ય કર્યું; પરંતુ તે પોતે
નટપભૂમિના એક સૂત્રધાર તરીકેજ જાણતો, અને સૂત્રધારનોજ પાઠ ભજવતો હોય એમ
આનંદો હતો. આ રાજા જ્ઞાની હતો તેથી તેને શોક મોહાદિ જાપ કરી શકતાં નહિ. તેણે
એક મહાન રાજા તરીકે રાત્ર્ય કર્યું અને તે આખી પૃથ્વીમાં સર્વથી મેઘ વિજયી રાજા નીવ-
ડ્યો. તે વિજયને શોધવા ગયો નહોતો પણ વિજયેજ તેને શોધી પ્રાપ્ત કર્યો હતો.

નિત્ય આનંદ અને અખંડ શાંતિ તમારીજ છે, એટલુંજ નહિ પણ તે સ્વરૂપજ તમે
છો. તમે તમારું કેન્દ્ર મધ્યબિંદુ-મૂળતું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો, તેને અનુભવ કરો અને સદા સર્વ
કાળ તેમાંજ સ્થિત રહો.

૫-મોદ્દાસનો ઢંડ.

ઝોડ ફેલોઝ હોલ નામના સ્થળમાં ભાવણ આપ્યા પછી તમને એક પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો હતો, અને તેનો ઉત્તર ઉપનિષદના ફકરાઓના વાંચનદ્વારા આપવામાં આવ્યો હતો.

એ પ્રશ્ન એવો હતો કે, તમે ભૌતિક પદાર્થોમાં આસક્તિ નહિ રાખવાનો, સર્વ-કામ-નાનો ત્યાગ કરવાનો અને સંન્યાસ માર્ગ ગ્રહણ કરવાનો શા માટે ઉપદેશ આપો છો? વેદાંત અમને આ સર્વ જગત સાથેનો સંબંધ છોડી દેવાનું તેમજ ભૌતિક વસ્તુની વાસનાનું દમન કરવાનું પ્રોત્સાહન કરે છે અને મનુષ્ય જાતિને માટે જે અમારા હૃદયમાં પ્રેમ છે, તેને તે નષ્ટ કરી નાખે છે.

વાંચન પૂર્વની પ્રસ્તાવના.

જ્યારે મનુષ્ય ખરા સુખની પ્રાપ્તિ કરે છે, અથવા જ્યારે પોતાના સત્ય સ્વરૂપની પ્રતીતિ કરે છે, ત્યાર પછી તે પોતાની જે જે ફરજો બળવે છે, તે તે બધી ફરજો તેને સુખરૂપ થાય છે. સુખ સ્વાભાવિક રીતેજ તેની અંદરથી સ્ફુરે છે, અને તે સ્ફુરતુંજ જોઈએ; કારણ કે સૃષ્ટિએ એવો નિયમ છે કે જે મનુષ્યને સુખની પ્રાપ્તિ નથી; તે મનુષ્ય અન્યને સુખ આપી શકતો નથી. જો તમે જાતેજ ગરીબ છો અને જૂએ મરો છો, તો તમે બીજા બુદ્ધિ ટંકવાળાં ગરીબોને કેવી રીતે તૃપ્ત કરી શકો છો?

પ્રિથ્વિ:—હે સુર, આ સુખ તે શું છે? તે જાણવાની મને ઈચ્છા છે.

સુર:—અપરિમિતપણું એ સુખ છે. કોઈ પણ પરિમિત વસ્તુમાં સુખ નથી. જ્યાં સુધી તમે પરિમિત અને અસ્થિર છો, ત્યાં સુધી તમને સુખની પ્રાપ્તિ થવાની નથી. અપરિમિતપણું એજ સુખ છે. અપરિમિતપણું એજ માત્ર સુખ છે.

આ અપરિમિતપણું તે આપણે કેવી રીતે જાણી શકીએ? આના સંબંધમાં કોઈ પણ જાતનું વિચરણ કરવાની જરૂર નથી; પણ સમ કહે છે કે આ શબ્દો ઉપર તમે બરાબર ધ્યાન આપો, તેના ઉપર ચારંચાર વિચાર કર્યા કરો અને તે જતાં પણ બહુવા નગર માફ સમજા કરો અને આશ્ચર્ય છે કે એક વખત એવો આવશે કે જ્યારે તમે “અપરિમિતપણું” એજ સુખ છે, અને પરિમિતપણામાં સુખ નથી” એવાં વચનોનો ઉગાર કાઢીશો. તેથી આ પરિમિતપણું શું છે? તે તમારે બરાબર જાણવું જોઈએ. અંગ્રેજી ભાષામાં Whole (જોલ્ડ-વોલ્ડ; પૂર્વ) એવો શબ્દ છે. Are you whole? (કેમ, તમે બરાબર-પૂર્વ-સ્થિતિમાં છોને?) એટલે તમે બરાબર નિશ્ચી અને સાબલ છોને? આ શબ્દ વગેરે મતલબ અને અર્થમયક છે.

જ્યાંસુધી તમે તમારી જાતને એક સમગ્રતા દાવની અને ૧૫૦ રૂાટ વચનવાળી વસ્તુ જેટલી અસ્થિર ગણો; જ્યાંસુધી તમે પેન્ટને દારૂ, માંસ અને લોરીના એક થેલા જેવાજ માન્ય કરો; ત્યાંસુધી તમે પરિમિત, પરિચિત, હ્રાય પામતા સ્વાભાવિક અને એક વિમળ

અંશ જેવાજ છે, અખંડ નહિ પણ એક ખંડ જેવાજ આધારજ હરવાજ પદાર્થ છે. તમે જાણા તેમજ નિરાશી, તન્દુરસ્ત કે મુદ્દ નથી. જો તમે સમુદ્રમાંથી યોડું પાછી લઇ એક ખાખીચીવામાં ભરી રાખો, તો તે પાછી વહેતું નહિ રહેવાથી અને સ્થિર ભયું રહેવાથી યોડું અને યોધાનું બની જશે. જાવી જ રીતે જો દોઈ અક્ષિ કે જો એમ અને કે દુ' પેતે પરિમિત, અપ, દેશકાલની પરિમિતતા અને એક જાની સરખી હદમાં રહેલો છું તે તે પૂર્ણ તન્દુરસ્ત અને સુખી નથી; તે દોઈ રીતે સુખનો દક્ષદાર નહિ બની શકે. જો હવે તમને તમારી હપ્તિ અમરોદિત જામે, જો હવે તમે "અમે અપ છીએ" એવી ભુદ્ધિને નાશ કરી; અને અમે સર્વ છીએ, સર્વ વિશ્વરૂપ છીએ, અનાવનંત એકરૂપ છીએ, એવી પ્રતીતિ કરી; ત્યારે તમે અખંડ સર્વરૂપ બનો છો, અને તમારા શારીરિક બાધિ, ઉપાધિ અને ચિન્તાને નાશ થઈ જાય છે.

રોગપ્રશમન શસ્ત્ર (Healing). આકર્ષણ શક્તિશાસ્ત્ર (Magnetism). પ્રભુવિનિમય શસ્ત્ર (Mesmerism). એ સર્વનું જાણ રહસ્ય છે કે તમે અખંડ સ્વરૂપ યાએ; કારણ કે તમે અખંડ સ્વરૂપજ છો. આ સત્ય છે. આ સત્યમાં તમે નિજ પામો અને પ્રતીતિ કરો કે અમે સર્વરૂપ, સર્વ શક્તિમાન અને દિવ્ય સ્વરૂપ છીએ.

શિષ્ય:—આ પરિમિતપણું તે શું છે ?

ગુરુ:—પરિમિતપણું ત્રણ પ્રકારનું છે. કાલકૃત પરિમિતપણું, દેશકૃત પરિમિતપણું અને કાર્ય-કારણબાધકૃત પરિમિતપણું. અખંડરૂપ થવું એટલે કે સદા સર્વ આત્મા વ્યાપક છે,—તે દેશ, કાળ અને વસ્તુથી પર છે; એવી પ્રતીતિ કરવી.

જ્યારે આ અખંડ સ્વરૂપની પ્રતીતિ કરનાર મનુષ્ય અખંડ સ્વરૂપ સિવાય બીજું કંઈ પણ જોતો નથી, કંઈ પણ સાંભળતો નથી, અને બીજું કંઈ પણ બાણતો નથી, ત્યારેજ તે અખંડ અને અપરિમિત સ્વરૂપ બને છે. જ્યાં સુધી તમારા મનમાં તમારા સિવાય અન્ય વસ્તુનું પણ અસ્તિત્વ છે, ત્યાં સુધી તમે પરિમિત અને હદવાજાજ રહેવાના.

પોતાના અખંડ સ્વરૂપ સિવાય અન્ય કંઈ પણ સાંભળવું, જોવું અને બાણવું, જોજ અવપત: અને પરિમિતપણું છે.

વિશ્વદ્રષ્ટિ પામી પ્રેતને જોવું, પ્રેતનું બાણવું સાંભળવું, તે પણ પરિમિતપણુંજ છે. જો કે તમે અખંડ સ્વરૂપની પ્રતીતિ કરવાના માગો છો, તોપણ તમે કંઈ અંતિમ રચાને પહોંચ્યા નથી; કે જ્યાં મનુષ્યને પોતાના અપરિમિતપણા સિવાય અન્ય કંઈ પણ સાંભળવું કે અન્ય કંઈ પણ બાણવું નથી. જો અપરિમિતપણું એજ અમરતા છે: અને પરિમિતપણું એજ મરણ છે.

શિષ્ય:—હો ગુરુ, જો અપરિમિતપણું ક્યાં રહેલું છે ?

ગુરુ:—જો અપરિમિતપણું પોતાના મહિમામાં રહેલું છે.

અર્થાત્ જો અપરિમિતપણું દેશ, કાળ અને વસ્તુથી પર છે. હવે જ્યારે જો દેશ-કાળથી પર છે, ત્યારે તમે દેશકાળ અને વસ્તુથી પરિમિત હોઈને જો અપરિમિતપણું કેવી રીતે જનુભવી શકો ? અપરિમિતપણું ક્યાં રહે છે ? જોયે પ્રશ્ન કરવો જો "એક તોલો સમુદ્રના તરંગો અને આટલી આપો" જો કહેવા ભરોબર છે. સમુદ્રના તરંગો કાંઈ તોલથી કે શેરથી

• મેરમેરીફમના પ્રયોગમાં વિષેને પ્રાપ્ત કરવાની એક અત્તવાનું નામ "વિશ્વદ્રષ્ટિ" છે.

મપાયજ નહિ. આવીજ રીતે અપરિમિતપણું એ કેવી રીતે, ક્યારે, અને શા માટે, એ શબ્દોથી માપી-જાણી શકાય નહિ-પરિમિત કરી શકાય નહિ. જો એને માપી શકાય-પરિમિત કરી શકાય, અને સર્વથા જાણી શકાય તો તેને અપરિમિતપણું કહી શકાય નહિ.

રામને જે વારંવાર કહેવામાં આવે છે તે એ છે કે, વેદાંત સર્વ કામનાઓ અને આસક્તિનો ત્યાગ કરવાનો બોધ આપીને, તે જનસમાજમાં ધિક્કારની વૃત્તિ ફેલાવે છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી. “પ્રેમ અને આસક્તિનો તમે ત્યાગ કરો” આવા જે વેદાંતના શબ્દો છે, તેને તમે બરાબર વિચારી જુઓ. તમે કહેશો કે “પ્રેમનો ત્યાગ કરીએ તો પ્રેમ એ પ્રભુ છે, તેથી પ્રભુનોજ આપણે ત્યાગ કરીએ છીએ;” પરંતુ હે લોકો, અહીં પ્રેમ એટલે અતિ કામના, અને અતિ કામનાનો અર્થ મૂર્ખતા થાય છે.

લોકો કહે છે કે “તે માણસ તો અચુકના પ્રેમમાં-ખ્યારમાં પડ્યો છે!” પરંતુ ખરી રીતે જોતાં તો તેને પ્રેમ કહેવાયજ નહિ, અતિ નિંદ્ય અને પાપકર્મ ગણાય છે. રામને કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં સત્ય તરફ વધારે સન્માન છે. આપણી વિષયાસક્તિજ આપણને તેમજ આપણા પ્રેમના પદાર્થોને પરિમિત કરે છે, અને પછી પ્રેમ કરનાર તેમજ પ્રેમના પદાર્થો, એ બંનેનું અધઃપતન થાય છે. વેદાંત તમને એવી અતિ કામના, વિષયાસક્તિનોજ ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે; તે કંઈ સત્ય અને શુદ્ધ પ્રેમનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપતું નથી.

આપણે એક બાળકનો દાખલો લેયો. બાળક એ શું પ્રેમ કરનાર છે? નહિ, નહિ, એ તો પ્રેમસ્વરૂપજ છે. આ હેતુથીજ વેદાંત કહે છે કે તમે પ્રેમ કરનાર થશો નહિ, પરંતુ પ્રેમસ્વરૂપજ થજો. હવે એવું શું છે કે જે બાળકને લોહચુંબક સમાન આકર્ષક બનાવે છે? કારણ એજ કે તે બાળક તે કાંઈ પ્રેમ કરનાર નહિ, પણ પ્રેમસ્વરૂપજ છે. તેને આસક્તિ, સ્વાર્થ કે કોઈ જાતનું માર્ગ તાર્ગ હોતું નથી; તેથીજ વેદાંત કહે છે કે “તમે એકવાર પ્રેમસ્વરૂપ બનો, એટલે પછી તમે લોહચુંબકના જેવા આકર્ષણ શક્તિ સ્વરૂપ અને અજડ સ્વરૂપ થશો!”

લોકો ચોતે નિરોગી થવાની અને બીજાને નિરોગી કરવાની, તેમજ એવીજ બીજી બાબતોના સંબંધમાં ઘણી ઘણી વાતો કયો કરે છે; પરંતુ મહેરબાની કરી તમે સ્વાર્થ ઉદ્દેશ અને સ્વાર્થી રીતનો ત્યાગ કરો, કેમકે તેજ તમને પરિમિત બનાવે છે. દરેકે દરેક કામના જે સ્વાર્થી છે, તેજ આસક્તિ છે. તેનો તમે ત્યાગ કરો એટલે તમે વિશુદ્ધ સ્વરૂપ બનશો. એ વિશુદ્ધિ જો તમે પ્રાપ્ત કરી, તો પછી તમારું શરીર નિરોગી થવુંજ જોઈએ, તેમજ તમારી બુદ્ધિ પણ પૂર્ણ વિકાસ પામવીજ જોઈએ. જો તમે એ વિશુદ્ધિને, પવિત્રતાને પ્રાપ્ત કરી, તે પછી વેદાંત જેનો વારંવાર ઉપદેશ કરે છે, તે ખરો ત્યાગ પણ તમને પ્રાપ્ત થવાનો, કારણકે વિશુદ્ધિ એજ ખરો ત્યાગ છે.

તમે એ વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરો. બાળક શું વિશુદ્ધ નથી? તે દરેક વસ્તુ તરફ નિરપ્રક હોય છે. જુઓ એક નાનું સ્વચ્છંદી બાળક જગતમાં જગતર માણસના બાબા ઉપર ચડી બેસી તેને ઘોરો બનાવે છે, અને ભલભલાની દાઢીમાંથી વાળ ખેંચે છે! જોનામાં કેટલી બધી આકર્ષણ શક્તિ છે? એટલી બધી આકર્ષણ શક્તિ હોવાનું કારણ શું હશે? એનું કારણ બીજું કંઈ નહિ, પણ તેની વિશુદ્ધિજ છે. તે વિશુદ્ધિજ બાળકમાં આટલી બધી આકર્ષણ શક્તિ લાવે છે. તે વિશુદ્ધિવદેજ બાળક આટલું બધું રમણીય અને ચોહક બને છે, અને આ

પ્રીત્ત વેદાંત એવો ઉપદેશ કરે છે કે, તમે આવા ત્યાગને પ્રાપ્ત કરો, એટલે તમે તાની મેળેજ પ્રેમસ્વરૂપ બની જશો; અને તેની સાથે સાથે કુદરતી રીતેજ તમારીદ્વારા નસમાબળા કલ્યાણની વૃત્તિ સ્ફુરણ પામશે. આપણે જનસમાજનું કલ્યાણ કરવા તત્પર થઈએ એ, પણ તે આપણે ત્યારેજ કરી શકીએ છીએ કે જ્યારે પ્રથમ આપણે ભાતેજ કલ્યાણ રૂપ થઈએ છીએ.

સર્વ પોતાની આમલી-કાંચળી ઉતારી નાખી દે છે; કારણ કે તેને પોતાની આમલી માટે મતા કે આસક્તિ હોતી નથી. આવીજ રીતે જો તમે વેદાંતના સિદ્ધાંતની ભાવના સિદ્ધ થી, અને જાણે આ દેહ કોઈ દિવસ હટોજ નહિ, એ પ્રમાણે તમારા દેહાધ્યાસને કાઢી દો, અને “હું” દિવ્ય સ્વરૂપ, સર્વમય અને વાસ્તુદેવરૂપ છું” એવી પ્રતીતિ કરો; “ધન્નિ-” અને અહંકાર સાથે મારે કંઈ પણ લેવાદેવા નથી” એવો જો તમે સ્વાનુભવ કરો; તો છી તમે અપરિમિત અને આકર્ષણ સ્વરૂપ બનશો. વેદાંતનો એવો ઉપદેશ છે કે, જો તમે તારો સ્વાનુભવ કરી શકો, જો તમે સંપૂર્ણ રીતે પવિત્ર થઈ શકો, તો તમને મહાન આકર્ષણ શક્તિ પ્રાપ્ત થશે, અને જો આકર્ષણ શક્તિથી તમે પ્રેમના ધન સત્વરૂપ બનો છો, અને કોક-કલ્યાણની વૃત્તિ, તે તમારમાંથી પોતાની મેળેજ સ્ફુટી કરે છે.

જની તમારુ પ્રત્યેક કાર્યમાં આસક્તિનો અસ્વીકાર કરાય એમ નથી, તમારા સ્નેહ અને શયણીએને તમે જાણત સમજી શકતા નથી, તેથી કહે છે કે અમે પ્રેમમાં-પ્ર્યારમાં પડયા છીએ; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોતાં તે પ્રેમ નહિ, પણ વિષ્ણુર હોય છે. તેથી વેદાંત જ્યારે કહે છે કે તમે શય કરશો નહિ, ત્યારે તેનો અર્થ એવો કરવો જોઈએ કે તમે વિષ્ણુરશો નહિ. જ્યારે જ્યારે તમે કોઈ પણ વસ્તુ તરફ અનુરાગ કરો છો, ત્યારે ત્યારે તમે એકજ વસ્તુમાં દહ આસક્ત થઈ જાઓ છો અને તેની સાથેજ હુનિયાની બીજી બધી વસ્તુઓમાં અનુસક્ત થઈ જાઓ છો. અર્થાત્ એકજ વસ્તુ સાથે સંબંધ થવાથી તમારો સમસ્ત વિશ્વ સાથેનો સંબંધ છુટી જાય છે. શું તમને આવો અનુભવ નથી થયો? જ્યાં મુખી બાળકને, પ્રેમ શું છે? તેનું જ્ઞાન હોતું નથી, ત્યાં મુખી તે જાળક પ્રેમ સ્વરૂપજ હોય છે. જાણે કે તેનો સર્વ સાથે સંબંધ છે. જ્યારે તે જોનાર માનસનું હોય છે, ત્યારે કોઈ પણ માણસ તેને તેથી વાસ્તવ્યપૂર્વક રમી શકે છે. જો જાળક પગલે રમકવાનું મન થાય એવું, અને પ્રેમ-સ્વરૂપ હોય છે; પરંતુ યોગે કાળ વીત્યા પછી જ્યારે જાળકને હુનિયાનો જા હાથે છે, અને મારું ભરું સમજી કોઈ સ્ત્રી સાથે તે પ્ર્યારમાં પડે છે, ત્યારે તેનું શું થાય છે? તેને માતપિતા ભારરૂપ લાગે છે, તેને પોતાની જ્ઞેન કે જેડીઆલેથી આનંદ થતો નથી, પોતાના જુના મિત્રો સાથેનો સંબંધ રહેતો નથી. આખા વિશ્વ સાથેનો જોનો સંબંધ છુટી જાય છે. તે પછીને અર્થે હરિવાની સુસાદરી કરે છે, પરંતુ તેનું ક્યાંએ ચિત્ત ચેતનું નથી, અને એ તે બધું તેને ત્રસબળક થઈ પડે છે. અમુક મનુષ્ય પ્ર્યારમાં પડે છે, તેનો અર્થ એજ કે તે મનુષ્ય વાસ્તવિક રીતે જોતાં આખા વિશ્વને વિષ્ણુર છે. જ્યારે તમને અમુક પદાર્થ ઉપર અનુરાગ થાય છે, ત્યારે તમે સમસ્ત હુનિયાથી જુદા પડો છો; તેથી વેદાંતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે આસક્તિનો અર્થ અસંબંધ છુટાપડતું અને બંટાય થાય છે; તેથી તે આપણને ઉપદેશ કરે છે કે, હુનિયાના પદાર્થો ઉપર આસક્તિ થઈ કદી તમારો આત્મભાવત કરશે નહિ.

વેદાંત કહે છે કે, જે જાળક એક વાજા પ્રેમસ્વરૂપ હતું તેનું તેજ જાળક પાડાથી

વિષયાસક્તિનું એક દૃષ્ટાંત બને છે, વારતે વેદાંત ત્યાગે ઉપદેશ કરે છે કે, તમે વિષયાસ-
ક્તિ અને કામનાઓથી પર થાઓ, ત્યારે તેનો કહેવાનો ભાવાર્થ એજ હોય છે કે, તમે
સમસ્ત ભૂત-પ્રાણીઓ પ્રતિ સુખરૂપ થાઓ. વેદાંત તમારી સર્વ શક્તિઓને સુદૃઢ કરી તમને
સર્વ પ્રાણીઓ સાથે એક કરે છે.

કાંઈ પણ આસક્તિ વગર પૂર્વ કાળમાં પરાપકારી સંત પુરૂષો પોતાનું જીવન ગાળતાં
એ શું સત્ય નથી ? કાંઈરહે કદી લગ્ન કર્યું હતું ? ના, કદીએ નહિ. રામ કાંઈ લગ્નની બાબતમાં
વિરૂદ્ધ બોલવા માગતો નથી, પરંતુ ધર્મ સાથે તમારા મનનું લગ્ન કરો ! તેમજ સમસ્ત વિશ્વ
સાથે અલેક વૃત્તિ કરો ! એજ સમના કહેવાનો ભાવાર્થ છે. કેટલાક મહાત્માઓએ લગ્ન પણ
કરેલાં છે, તથાપિ તેઓનો સંબંધ કેવો હતો, તે જુઓ. તેઓનું મન કેવળ આનાસક્ત અને
નિર્લેપ હતું. તેઓ ગૃહસ્થ અને કુટુંબી હતા અને તેઓને સંતતિ પણ હતી, તોપણ તેઓ
કેવળ પવિત્રપણે પોતાનું જીવન ગાળતા હતા; પરંતુ આપણે તો કંઈક ગૃહીજ રીતે જીવન
ગાળીએ છીએ. આપણું જ્યાં શરીર હોય છે, ત્યાં આપણે નથી રહેતા, પણ જ્યાં આપણું
મન રહે છે ત્યાંજ આપણે રહીએ છીએ; પરંતુ સંત પુરૂષો કે જે સાંસારિક દૃષ્ટિએ લગ્નનું
જીવન ગાળે છે, તેઓ સર્વાંશે, આત્મપ્રકાશમાંજ નિષ્ઠા પામેલા હોય છે. તમારી આસક્તિ
અને વાસનાનો તમે હાથ કરો, એવું વેદાંત તમને પ્રત્યેક જનસમાજના કંઠાણ
કરનાર બનાવે છે.

અમેરિકાનાં છાપખાનાંઓમાંથી પુસ્તકો, વર્તમાનપત્રો, માસિકો વગેરે જે સાહિત્ય બહાર
પડે છે, તે માંહેણું ઘણુંખરું સાહિત્ય, પ્રાણવિનિમય વિદ્યા, આકર્ષણ વિદ્યા, અતીન્દ્રિય દર્શન
વિદ્યા, અને એવી એવી ઘણી જાતની વિદ્યાઓના સંબંધમાં મોટી મોટી ચાતો કરે છે,
આવા સાહિત્ય માંહેણું ઘણુંખરું સાહિત્ય શરીર કેવી રીતે સુદૃઢ અને તંદુરસ્ત બનાવવું,
અને અનેક જાતના બ્યાધિઓને કેવી રીતે મટાડવા, તેની ગૂઢી ગૂઢી જાતની રીતો અને
પદ્ધતિઓ પ્રસિદ્ધ કરી જનસમાજને કેળવે છે. એ ઘણું ઉમદા કાર્ય છે, તેમજ તેમનો આશય
પણ ઘણો સુત્ય છે; પરંતુ એ સાહિત્યના લેખકો માંહેલા બહુ ભાગે સત્યથી વિરૂદ્ધ સિદ્ધાં-
તને ચર્ચે છે. એ સિદ્ધાંત સ્વાર્થથી રંગાયેલા અને આપણાદિત થએલા હોય છે, તેમજ પુસ્તક
પ્રસિદ્ધ કરવાનો હક્ક, પ્રીતિ સંપાદન કરવાની લાલસા અને આત્મવદાઈથી ભરપૂર હોય છે.
જો કે આ લોકો બહુ પરિશ્રમ ઉઠાવે છે, અને ઉમદા કામ કરે છે; તથાપિ તમે જો તેમાં રહેલી
જાનબાઈ દૂર કરવા માગતા હો, જો તમે તમારા સત્ય સામર્થ્યના માલિક થવા માગતા હો
અને જો તમે તમારા કાર્યમાં ફલીભૂત થવા ઇચ્છતા હો; તો તમને જણાયે કે, સત્ય તો એ
જા બધાથી કંઈ જુદુંજ છે અને એમાં કંઈ આપણે દેરફાર કરી શકીએ એમ નથી. રામ
જો સંપૂર્ણ સત્ય તમારી આગળ મૂકે છે, અને તમે તમારા પોતાના અનુભવથી તેની ખાતરી
કરી જોજો, બીજી બધી રીતો અને પદ્ધતિઓનો પણ ભલે અનુભવ કરી લેજો, પરંતુ ત્યાર
પછી સમજા શકોને પણ અજમાવી જોજો.

જેઓ જાંઘળી પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરે છે, તેઓ તો ઉત્તમ જાંઘળી સુખાવે છે. ઘણા
લોકો આ સત્યની વિરૂદ્ધ છે, એ સમજી જાણમાં છે. જો તમે તમારા કાર્યમાં ફલેદ્ભવ
માગતા હો, તો તમે લોકચુંબકના જેવા આકર્ષણ શક્તિ સ્વરૂપ બનો; એટલે જેવી રીતે
લોકના દરેક પરમાણુઓ ચારે તરફથી લોકચુંબક તરફ આકર્ષાય છે, તેવીજ રીતે દરેક પદાર્થો
ચારે તરફથી તમારી તરફ આકર્ષાયો.

ત્યારે મનુષ્ય પોતાની વાસનાઓ ઉપર વિચર્ય મેગવે છે, ત્યારે તે લોકનુંબક સમાન આકર્ષણ સ્વરૂપ હોય છે. જો તમે તેવા થવા માગતા હો, તો તેને માટે તમારે અમુક ક્રિયા કરવી પડશે. અને જે શી ક્રિયા છે ?

ધારો કે અહીં એક પદાર્થ છે. તે પદાર્થમાં અનુલોભ અને વિલોભ એવી બે પ્રકારની વિદ્યુત્ (વિજ્જલી) રહેલી છે. ત્યારે કેટલું પણ વસ્તુમાં આ બે જાતની વિદ્યુત્ હોય છે, ત્યારે તેની અંદર આકર્ષણ શક્તિ હોતી નથી. લોકનુંબકની અંદર વિલોભ વિદ્યુત્ તત્ત્વ સિવાયનું અનુલોભ નિદ્યુત્ તત્ત્વ હોય છે. અનુલોભ વિદ્યુત્ તત્ત્વ એક છેડા ઉપર એકત્ર થાય છે, અને વિલોભ વિદ્યુત્ તત્ત્વ તેની સામી બાજુના છેડા ઉપર એકત્ર થાય છે.

આવું થતાં તે પદાર્થની શક્તિ મોક્ષીયના હંડની માફક સંપૂર્ણ થાય છે, કે જે હંડ-બકે મોક્ષીસે સત્તા અમુદને સ્પર્શ કરી તેના પાણીના વિભાગ કરી નાખ્યા હતા. આ પ્રમાણે અહીં પણ બે વિભાગ છે, અને લોકનુંબકના એવી આકર્ષણ શક્તિ ઉત્પત્ત કરવાને માટે તેને મુવાલિમુખ કરવા જોઈએ. (અર્થાત્ જે વિભાગને બન્ને છેડે સ્થાપવા જોઈએ.) આવી રીતે તમારે પછું એકત્ર મુવાલિમુખ થવાની (તમારા પોતાના હંડમાં સ્થિત થવાની) જરૂર છે, પછી તમે સહેને લોકનુંબકની માફક આકર્ષણ સ્વરૂપ બની શકશો. વારૂ, ત્યારે, હવે વેદાંત શું છે ? વેદાંત એ કેવળ ત્યાગના સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ કરે છે અને તે એક મોક્ષીસના હંડર હંડ સમાન છે. તે અનાજમાંથી ફેતરાને બૂદાં પાડે છે; તે મનુષ્યની ફેવી સંપત્તિથી આસુરી સંપત્તિને અલગ કરે છે; તે સત્ અને અસત્ વસ્તુ વિશે વિવેક કરે છે; તે તમારા હૃદય સ્વભાવથી તમારું દિવ્ય સ્વભાવને બૂદાં પાડે છે. પ્રત્યેક આસક્તિ અને વાસના તે તમારી અવપતા અને પરિમિત સ્વભાવને લઇને છે. જે અપરિમિત અને સંપૂર્ણ છે, તેને શી ઇચ્છા હોઈ શકે ? દરેક જાતની ઇચ્છા પરિમિતપણું અને અવપતાનું સ્થાન કરે છે. અપરિમિત અને સંપૂર્ણને કેટલું પણ જાતની ઇચ્છા હોઈ શકે નહિ; અપરિમિત અને સંપૂર્ણ વસ્તુમાં બીજો કંઈપણ દરક નથી. ત્યારે જે અપરિમિત અને સંપૂર્ણ હોય, તે કેવી રીતે ઇચ્છા કરી શકે ? માત્ર જે પરિમિત, અલ્પ અને અપૂર્ણ હોય, તેજ ઇચ્છા કરી શકે. તમારી સર્વ ઇચ્છાઓ અને વાસનાઓ, તમારો પરિમિત, અલ્પ અને અપૂર્ણ સ્વભાવ કે જે માયારચિત્ત છે, તેમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. તમારી અંદર જે અપરિમિત, સંપૂર્ણ આત્મા રહેલો છે, તે તો સર્વ ઇચ્છાઓથી રહિતજ છે. તમારી અંદર જે ઇચ્છા કરનાર મિથ્યા અહંકાર છે, તે હૃદય અને આસુરી સ્વભાવ છે; અને તમારી અંદર જે ઇશ્વરત્વ અને અપરિમિતપણું રહેલું છે, તે સર્વ કામનાઓથી પર છે. વારૂ, ત્યારે વેદાંતનો શો આશય છે ? આ બે જાતના સ્વભાવને તમે બૂદાં પાડો, એવો વેદાંતનો આશય છે. આ દુનિયામાં દરેક વસ્તુ સેજસેજ રહેલી છે, અને તમે તમારી જાતને એક અલ્પ, સ્વાર્થનિષ્ઠ અને પરિમિત જીવ કહો છો; અને સત્ય સ્વરૂપ આત્માને કે ઇશ્વરને આ હસ્ય, મિથ્યા કાંતિપ્રદ પરિમિત સ્વભાવવાળી અનાત્મ વસ્તુ સાથે મિશ્ર કરી લો છો.

વેદાંતનો એ ઉપદેશ છે કે જે સીકરનું હોય, તે સીકરનેજ આપો; અને જે સમગ્ર અથવા પ્રમુદું હોય, તે સમગ્ર અથવા પ્રમુદને આપો. આ કામનાઓ અને આ મિથ્યા અનાત્મ વસ્તુનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે ? તે લાગૂ, તેના મિથ્યાપણુની ખાતરી કરવી જોઈએ. તમારા દિવ્ય સ્વરૂપને નિષ્કય કરો કે હું દેવનો પણ દેવ, ઇશનો પણ ઇશ અને મહેશ એવું અપરિમિત આત્મા છું; તો મને શાની ઇચ્છા હોઈ શકે ? કારણ કે હું તો સર્વશ્રેષ્ઠ છું !

આવી તમે પ્રતીતિ કરો. જેનું સર્વકાળ અસ્તિત્વ નથી, તેનેજ કામ્ય પદાર્થોની ઇચ્છા હોઈ શકે. સત્ય સ્વરૂપ આત્માને કોઈ પણ જાતની ઇચ્છા નજ હોઈ શકે; કારણ કે સત્ય સ્વરૂપ આત્મા એ સર્વરૂપ છે; આ જે કંઈ છે, તે સર્વ તમારીજ અંદર છે. ખરે આ વિશ્વના સર્વ પદાર્થો, સર્વ આનંદ, સર્વ સંપત્તિ અને મનુષ્ય જેની જેની ઇચ્છા કરી શકે, તે સર્વ હુંજ છું; એવી તમે પ્રતીતિ કરો અને ઈ, ઈ એવો જાપ કરી, એ સર્વ ઈ સ્વરૂપ છે, એવો આશ્વાસન કરવા પ્રયત્ન કરો. આનો તમારે સ્વાનુભવ કરવોજ જોઈએ. તમારું સ્વરૂપ આ શરીર છે, એવું તમે માનતા આવ્યા છો, અને તેથી તમે શરીર સ્વરૂપજ ધર્ષ ગયા છો. તમે તમારા દિવ્ય સ્વરૂપને વિચારો, તે દિવ્ય સ્વરૂપમાં સ્થિત થાઓ, પછી તમને ઇચ્છાના કોઈ પણ જાતનો અવકાશ ક્યાંથી રહેશે ? આવી રીતે વેદાંત તમને લોકહયુંબકની માફક આકર્ષણ સ્વરૂપ બનાવે છે, અને અનુલોભ વિલોભ મુખને જૂઠા પાડી, તમારા શરીરમાં આકર્ષણ શક્તિ પ્રેરે છે.

અહીં ધ્યાનમાં લેવા જોગ એક બાબત અગત્યની છે. અમુક સમર્થ બાબજીકર્તામાં બજવાન આકર્ષણ શક્તિ છે, આવું જે કેટલીક વખત કહેવામાં આવે છે, એ ભૂલભરેલું છે. તમે કંઈ એકલી આકર્ષણ શક્તિજ ઇચ્છતા નથી. એવો એક માણસ છે કે જે વિચારોને આકર્ષવા માટે આકર્ષણ શક્તિની ઇચ્છા કરે છે; બીજો એક એવો માણસ છે કે જે સંપત્તિને પોતાની તરફ આકર્ષવા માટે આકર્ષણ શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરે છે; ત્રીજો એક એવો માણસ છે કે જે પોતાની અંદર મોહકપણું અને સૌંદર્ય આવે તેને માટે આકર્ષણ શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને મગે છે. આવી રીતે લોકો જૂદી જૂદી જાતની આકર્ષણ શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરવાને માટે ઇચ્છા કરી રહેલા છે; પરંતુ આ સર્વ આકર્ષણ શક્તિનું રહસ્ય ત્યાગમાં રહેલું છે. આ શબ્દો ઉપર તમે બરાબર ધ્યાન આપો, તે ત્યાગ તે વિશુદ્ધ ત્યાગ હોવો જોઈએ.

શરીરનું પૂર્ણ આરોગ્ય સાધવાનું શિક્ષણ આપવા માટે પુસ્તકો છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવામાં તમારે તમારો વખત ગુમાવવાની જરૂર નથી. તમે જો આ વચને વારંવાર યાદ કરી, તે પ્રમાણે તમારું જીવન ગાળી શકો તો તમે એક મહાન આકર્ષણ શક્તિ સ્વરૂપ બનશો. રામ આ તમને પોતાના જાતિ અનુભવની બાબત કહે છે; અને તમે પણ તે બાબતનો જાતિ અનુભવ કરી શકશો.

વિચારની આકર્ષણ શક્તિ, કે જેનાવડે સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન તમે તમારી તરફ આકર્ષી શકો, તે આકર્ષણ શક્તિ સ્વરૂપને થવાને “ હે સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ, મને પ્રકાશ આપો. હે સ્વયંપ્રકાશ, મને પ્રકાશ આપો ” આવી આવી પ્રભુને પ્રાર્થનાઓ કરવાથી શું તમે તેવા ધર્ષ શકશો ? શું આવી પ્રાર્થનાઓ તમને પ્રકાશ સ્વરૂપ બનાવશે ? ના, કદીએ નહિ. યાદ રાખો કે જેવો તમે વિચાર કરશો, તેવાજ થશો. ‘ મને પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય ’ આવો વિચાર જો તમને થયા કરશે, તો તેનું શું પરિણામ આવશે ? આવો વિચાર કયો કરવાથી અંતે તમને એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે કે જે સ્થિતિથી પ્રકાશ સદા દૂરને દૂર જવાનો ‘ મને પ્રકાશ આપો ’ આવા પ્રકાશપ્રાપ્તિને અર્થે કરેલા વિચારો-પ્રકાશને અર્થે પ્રાર્થના અને યાચના કરવાથી તમને પ્રકાશથી છેટે લઈ જાય છે; અને એનું પરિણામ એ આવે છે કે, તમને કદી પ્રકાશ પ્રાપ્ત થવાનો નહિ અને તે સદા તમારાથી દૂરને દૂરજ રહેવાનો.

રામ કહે છે કે શ્રીમંત મહાપત્રને ઘેર જન્મેલા એક મનુષ્યનો દાખલો વિચારો. તમે કહો છો કે તે મનુષ્ય લાખે રૂપીઆનો હક્કદાર છે; પરંતુ તે તેનો હક્ક ક્યારે ફક્કીમૂત થાય ન ? તેણે લાંબા વખત સુધી તેને માટે થોભવું જોઈએ. તે હંમેશાં પોતાની માના મરજીની વાટ

અદ્ય અને પરિમિતપણાવાળા મનુષ્યને પ્રાપ્ત થવાનો હોય, પરંતુ તમે કાંઈ તેવા નથી, તો ખરેખર સ્વયં પ્રકાશરૂપ જ છે. તમારા આવા સ્વરૂપનું તમે મનન અને સ્વાનુભવ કરો એટલે પછી તમે સર્વ કામનાઓથી રહિત થઈ જશો.

હિંદુસ્તાની ભાષામાં એક મનોહર કવિતા છે. તેનો ભાવાર્થ એ છે કે, “ તમે મધુર મધુર છો, તમે કંઈ ઇચ્છાઓ કે કામનાઓ નથી પરંતુ તમે તો એ બધાથી પર છો.”

આ એક જાતિ અનુભવની વાત છે કે જ્યારે જ્યારે રામ કોઈ પણ વિષય વિચારે કાઠવાને પ્રયાસ કરતો, ત્યારે ત્યારે તે માટે પુષ્કળ પ્રયાસ કરતો અને જોમાં તે નિષ્ફળ પડે તો, અને મન કંટાળી પછુ જતું; ત્યારે તેને અચાનક ગુરુજી થતું કે અરે! તારે પ્રકાશ મેળવવા આ માટે ઇચ્છા કરવી જોઈએ! તારે ઇચ્છાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તું ઇચ્છા કરીશ નહિ. આ પછી તરતજ હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થતો.

જ્યારે રામ સુનિર્વાસિટના ઉંચા વર્ગમાં અભ્યાસ કરતો, ત્યારે પ્રતિજ્ઞા કરતો કે મારા આશ્રમ અભ્યાસમાં ગ્રંથેસરની મદદ લેવી નથી. આ કામ ઘણું દુર્બલ થઈ પડતું, ગણિતશાસ્ત્રના ગહન પ્રશ્નોનો ખુલાસો મેળવવા માટે મારી જાતેજ હું આ કામ માથે લેતો અને તે કોઈ ગ્રંથેસરની કે કોઈ માર્ગદર્શક પુસ્તકની મદદ વગરજ દેટલાક પ્રશ્નોમાં રામ કૃત્તેહમંદ નીવડતો; પરંતુ ઘણા પ્રશ્નોમાં કૃત્તેહ મળતી નહિ. રામ સાંજના પાંચ વાગ્યાથી તે સવારના પાંચ વાગ્યા સુધી ખૂબ મહેનત કરતો, છતાં તે પ્રશ્નોનો કંઈ પણ નિવેરો આવતો નહિ. રામ આખરે કંટાળી જતો અને તાજી હવા લેવાને ઉપર અગાસીમાં હેરાફેરા કરતો. પ્રશ્નની સિદ્ધિ થતી નથી જોમ જાણી છેવટે આપઘાત કરવા વાસ્તે ચાકુ લાવવાનો વિચાર કરતો હતો. આવી રીતે જ્યારે શરીર છોડવા સુધીનો પ્રસંગ આવતો, ત્યારે તે ગહન પ્રશ્નોનું સર્વ રીતે સમાધાન રપુરી આવતું.

આ પ્રમાણે જ્યારે આપણે મુશ્કેલી ભરેલી બાબતોમાં લોહચુંબકની પેઠે આકર્ષણ શક્તિ સ્વરૂપ થઈએ છીએ, ત્યારેજ આપણે વિચારથી પર થઈએ છીએ. રામ આવે પ્રસંગે પ્રથમ તો કર્તવ્ય અને કત્તાપણાની ભુદ્ધિનો ત્યાગ કરે છે અને કંઈ પણ લાભવાની મનસાજા કરતો નથી. હું પ્રકાશ-સ્વરૂપ છું, અને મારા પોતાના મહિમાનો ઉપલોગ કરું છું. પોતાના મહિમાનો ઉપલોગ કરવો એજ કાર્યસિદ્ધિનો ખરો વિજય મંત્ર છે. કદી આ દુનિયાની સર્વ સિદ્ધિઓ જાતે મારી પાસે આવે તોપણ હું તેનો ઉપલોગ કરીશ નહિ. મારો પ્રત્યેક આનંદ તે માફ દિવ્ય સ્વરૂપ છે. આજ રસ્તો છે. એક વાર તમે તમારા દિવ્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો, એટલે પછી હરેક વસ્તુ પોતાની મેળેજ તમારી પાસે ચાલી આવશે. તમે તમારા આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરો, એટલે પછી આ દુનિયાના સર્વ પદાર્થો તમારી પાસે શાહમા આવશે. “ મારે આ કે તે કોઈ પણ વસ્તુ સાથે કંઈ પણ લેવા દેવા નથી, મને કોઈ પણ જાતની જવાબદારી કે ભય નથી, હું કોઈ પણ મનુષ્યનો જવાબદાર નથી, મારે કોઈ પણ મનુષ્યને કંઈ પણ આપવાનું નથી; હું તો આત્મસ્વરૂપ છું, હું તો કેવળ પ્રકાશ સ્વરૂપ છું” આવા વિચારની સ્થિતિ તમે સિદ્ધ કરો.

આ જગત તમને શો આનંદ આપી શકે જોમ છે? સર્વે આનંદ અને સુખ તમારી પોતાની અંદરથીજ રપુરે છે. પરમ આનંદ, પરમ સુખ અને પરમ મહિમા એ તો તમારું પોતાનુંજ સ્વરૂપ છે. આવી ભાવના અને આવી સ્થિતિમાંજ વિહસ્થા કરો, અને આ દુનિયાના પદાર્થોની કામનાથી પર રહો. તેનું પરિણામ એ આવવાનું કે તમારું મન વિચારથી બારપુર

થશે. વિચારે તમને ચોધતા ચોધતા તમારી પાસે આવશે. આવો વિશ્વને નિયમ છે. આવી રીતે જો કોઈ પણ મનુષ્યને લોકસુખકામની શક્તિની માફક વિચારની આકર્ષણ શક્તિ સ્વરૂપ બનવું હોય, તે તેણે પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવાની કામનાથી રહિત થવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ઈચ્છાથી રહિત થવું, એ વસ્તુની વિદ્યાભવાળી (અભ્યાસવાળી) બાબત છે, અને ત્યાર પછી “હું” પ્રકાશ સ્વરૂપે છું, હું” માત્ર મહિમામાં વિદ્યસ્તી રહ્યો છું” એવી સતત પ્રતીતિ કરવી એ વસ્તુની અનુભવાળી (અભ્યાસવાળી) બાબત છે.

કોઈ મિત્રની અથવા ધનપ્રાપ્તિની જો તમને ઈચ્છા હોય, તે તમારે શું કરવાનું? પ્રથમ તે જા ઈચ્છાનો જ તમારે ત્યાગ કરવાનો. આવી રીતે વસ્તુની આ વિદ્યામ બાબત સિદ્ધ કર્યા પછી તમારે વસ્તુની અનુભવામ બાબત સિદ્ધ કરવાની છે કે, “હું” દિવ્ય સ્વરૂપ છું, હું” માલિકનો પણ માલિક છું, હું” પ્રકાશનો પણ પ્રકાશ છું. સર્વ સૌંદર્ય, સર્વ આનંદ અને સર્વ સુખ તે હું જ છું. સર્વ ભૂત પ્રાણીઓના હૃદયમાં સાક્ષી સ્વરૂપે બસી રહેલો પરમાત્મા તે હું જ છું, તેમજ આ વિશ્વનો નિયંત્ર તે પણ હું જ છું.” તમે આવી પ્રતીતિ કરો; તમે દિવ્ય સ્વરૂપ છો એવો વિચાર કર્યો કરો. વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાનો ખ્યાલ તદ્દન છોડી દો, અને જ્યારે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે પણ તમારે હું કેવળ દિવ્ય સ્વરૂપમાં જ વિદ્યસ્તી રહ્યો છું” એવી દ્રષ્ટિથી જ તે વસ્તુ તરફ જોવું જોઈએ. આવી સ્થિતિ સિદ્ધ થતાં તમે બીજા લોકોની દ્રષ્ટિએ તો ક્ષેત્રમંદ થયેલા જણાઓ છો; પરંતુ તમારી પોતાની સત્ય દ્રષ્ટિએ તો તમે ક્ષેત્રમંદ કરતાં પણ અધિક છો એમ તમને આત્મપ્રતીતિ થશે.

ચોક્કસ રિજસ ઉપર કહેવામાં આવ્યું હતું, કે જ્યારે હજારો પાતળી કરી નાખવાની ક્રિયાથી અનુકે જગ્યાએ ચાતાવરણમાં નિર્વાત સ્થિતિ (વાયુ વિન્યાની સ્થિતિ) ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે, ત્યારે વાપથી પાતળી થયેલી હવા ઉઘે ચડે છે, અને ત્યાં નિર્વાત સ્થિતિ (વાયુ વિન્યાની સ્થિતિ) ધર્ષ જાય છે; પરંતુ પછી શું થાય છે? આસપાસની હવાનો પ્રવાહ તે ખાલી જગ્યા પૂરી નાખવાને ત્યાં ધસી આવે છે. આવી જ રીતે જ્યારે તમે ઈચ્છા રહિત યદને નિર્વાત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરો છો, ત્યારે તમારું જ્ઞાનકરણ નિર્વાત સ્થિતિમાં જોવું ધર્ષ જાય છે; અને ત્યાર પછી જ્યારે તમે તમારા દિવ્ય સ્વરૂપમાં સ્થિત થાઓ છો, ત્યારે તમારું બાહ્ય સ્વરૂપ મૃત ધર્ષ જાય છે; તેણે પોતાની જગ્યા ખાલી કરી નાખી છે, અને પછી શું થાય છે? જા હુનિયાના તમારી આસપાસના સર્વ પદાર્થો તમારી તરફ ધસી આવે છે.

કેટલાકેકના મત પ્રમાણે આકર્ષણશક્તિ એ નિર્વાત સ્થિતિ સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી. ઈચ્છાએ કે જે તમને ગુણગ્રાવી નાખે છે, તેણે ત્યાગ કરવાથી, તમે નિર્વાત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકો છો અને લોકસુખકામની માફક આકર્ષણ સ્વરૂપ બનશો.

પ્રશ્ન.—શું રોજ મટાકા માટે ભૌતિક પદાર્થોના અસ્વીકાર કરવાની જરૂર છે?

જવાબ.—રોજ મટાકા માટે હું અખંડ સુખ સ્વરૂપ છું” એવી પ્રતીતિ તમારે કરવી જોઈએ. તમારે સર્વ જ દિવ્યતા જ જોવી જોઈએ. તમે દિવ્યતાની પ્રતીતિ કરો એટલે તમારે સર્વ બાધ નાશ પામી જશો; અને આશેચ્ચ, બળ, વિચાર વગેરે સર્વ પદાર્થો તમારી તરફ આકર્ષાઈ જાવા આગશે. ઈશ્વરને પણ જોવાની ઈચ્છા કરશે. નહિ, કેમકે કે તમે ઈશ્વર સ્વરૂપ છો. જ્યારે ઈશ્વરનાં હૃદય ઉપર તમારી ઈચ્છા કરો છો, ત્યારે તમે ઈશ્વરને તમારો જ બહાર મૂકો છો, તેને તમારો જીવન કરો છો.

ન્યુટનની બાબતમાં આપણને જણાશે કે તેણે પોતાને ધ્યાનપરાયણ કરી દીધા હતા અને ધ્યાનપરાયણ થવું જોઈએ ઇચ્છાથી રહિત થવું એ સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી તે જે વિષય વિચારી રહ્યા હતા, તે વિષયની અંદર તેના આત્મા નિમગ્ન થઈ ગયો હતો. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે તે મનુષ્ય જાતિનું હિત કરનાર થઈ ગયો. તેણે કંઈ મનુષ્ય જાતિને ક્ષણી બનાવવાના ઇરાદાથી પોતાને પ્રમ સિદ્ધ કર્યો નહોતો. તેને એવો વિચાર નહોતો. તેણે આ કાર્ય કર્યું તેનું કારણ એજ કે એ કાર્ય તેને આનંદજનક હતું; અને આવી રીતે તે જનસમાજને હિતકર્તા થઈ ગયો.

હોકા તમારાં વખાણ ન કરે તેની હરકત નથી, તમારું નામ ન રહે તેના વાંધા નથી, કારણ કે દુનિયાની દૃષ્ટિમાં જે ફોટો જણાય છે તે તો કેવળ ઇલેક્ટ્રોનનો જામ છે. ખરી ફોટો તો તમને ત્યારેજ મળે છે, કે જ્યારે તમે “હું” સ્વરૂપ છું; હું” દિવ્ય સ્વરૂપ છું; હું” જાતેજ ફોટો સ્વરૂપ છું,” એવી ભાવના કરો છો. શું એ પછી માયાનો અસ્વીકાર કરવાની જરૂર રહે છે? તમે તમારા સ્વરૂપનું સ્મરણ કરો કે હું” દિવ્ય સ્વરૂપ છું; અને જે શયે તમને એવી પ્રતીતિ થઈ કે આપોઆપજ તે માયા જતી રહે છે. આ પ્રમાણે માયાને ઇન્કાર અને દિવ્યતાને હૃદય નિશ્ચય કરવા માટે કંઈ બે નોખા નોખા માર્ગ નથી, પરંતુ એકજ માર્ગ છે.

જાવી રીતે તમારું સત્ય સ્વરૂપ તે આ સર્વે પ્રાણીઓ, આ સૂર્યો, આ તારાઓ, આ વૃક્ષો એ સર્વના નિવાસક એવા પરમાત્મા છે, એવું તમને જણાશે. જ્યારે શમ માર્ગમાં આવે છે ત્યારે તે ચાલતાં ચાલતાં વિચારે છે કે આ સૂર્યજ ગધાં વાદળાં અને ઝાકળો બન્યે છે. એ બધું સૂર્યને લઇનેજ છે. કેટલાક કહે છે, કે એ સૂર્યને લઇને નવિ, પરંતુ પૃથ્વી, પાણી વગેરેને લઇને છે; પણ આ કહેવું યથાર્થ નથી. પાણી, વાદળ, ઝાકળ એ સર્વ સૂર્યમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. એ બધાને સૂર્યજ પેદા કરે છે, અને પાછો જ્યારે તેજ સૂર્ય તેમની તરફ પ્રયાંક દૃષ્ટિએ જુએ છે, ત્યારે તે વાદળ અને ઝાકળ વગેરે સર્વ અદૃશ્ય થઈ જાય છે. જેવી રીતે એકજ સૂર્ય પાણી ઝાકળ વગેરે બનાવે છે અને તેજ પાછો એ પાણી ઝાકળ વગેરેનો નાશ કરી નાખે છે, તેવીજ રીતે તમારી આત્મ પ્રતીતિ કે જેની અંદર તમે પરમાત્મા રૂપ છો એવું તમને જ્ઞાન થાય છે તેની પણ એકજ સ્થિતિ છે.

હોકા એમ કહે છે કે:—“પરમાત્માની પ્રતિમા અનુસાર મને સરજામાં આવેલો છે;” પરંતુ સમનું એવું કહેવું છે કે ભલે તમે પ્રતિમા બને પણ તેથી તમે ઘણા દુઃખી થાશે. તમે પરમાત્માની પ્રતિમા કે આદૃતિ અનુસાર નથી, પરંતુ તમે તો પરમાત્મા સ્વરૂપજ છો. પાણીમાં આદૃતિનું પ્રતિબિંબ પડે છે તેના વિચાર કરીએ, તો તે પ્રતિબિંબ તે પાણી છે, અને તેમાં પરમાત્મા તે સૂર્ય છે. જાજ પ્રમાણે મનુષ્ય પ્રથમ સ્થિતિમાં સૂર્યસમાન પોતાના પરમાત્માને અક્ષરકાર કરે છે.

જાંબ ઉપાસીય કરતાં સમને સર્વદા એવી પ્રતીતિ થાય છે કે:—“હુંજ સૂર્ય, જઈ અને ભસ્યોને અંધારીને રહેલો છું; હુંજ તેઓમાં એમ, શક્તિ અને ભવન મૂકું છું” તેઓને અંધાર અને ટોંકા છું; હું” તેઓ સર્વની અંદર રહેલો પરમાત્મા છું.” આ પ્રતિમાત્મ પ્રતીતિની સ્થિતિ છે. તમે એ એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરો તો તમને જણાશે કે જાંબ, દેવ, વિષ્ણુ અને ભલે એ સર્વ જનાં રહે છે. તમે જે કંઈ પેદા કરો છો, તેનું

રખેને બીજા હોકા પેદા કરે, અને તેમાંથી તેઓને પેસા મળે, આવા પ્રકારની દહેરાત પછી તમને રહેશે નહિ.

બાળકે જ્યારે પોતાની માતા પાસેથી કોઈ એક પુસ્તક ખુલ્લવી લે છે ત્યારે શું માતાને તેના ઉપર કોઈ પણ ભાવના ઉદ્ભવ થાય છે કે ? ના, કરીએ નહિ; કારણ કે એ બાળક તેણીનું છે, અને એ પુસ્તક પણ તેણીનું છે. આજ પ્રમાણે કોઈ પણ માણસ તમારી પાસેથી એ કોઈ પણ ચીજ ચોરી જાય, તો તે ચોરી કરનાર માણસ અને તમે એકજ છે; અને તે માણસ તમારી પાસેથી જે કોઈ ચોરે છે, તે પણ તમારું જ છે; અને તેનું પોતાનું છે, તે પણ તમારું જ છે; તો પછી તમને કય શા માટે હોવો જોઈએ ? તમારી ફતેહ અને આનંદ, હોકા જેને ફતેહ અને આનંદ કરે છે, તે નથી. તમારું અંતિમ લક્ષ્ય તે સત્યજ છે; અને તેથી એ કરી આ દુનિયાના ભૌતિક પદાર્થો તમને પ્રાપ્ત થાય, તો તમારે તેને કહેવું જોઈએ કે:—“હે સેવાન ! તું મારી પછગથી ચાલ્યો જા, તારા હાથનું મારે કંઈ પણ જોઈએ નહિ.” અહા ! આથી તમે કેવા મુખી થાઓ છો ! તમે સ્વર્ગ સ્વરૂપજ બનો છો, અને તમે તમારા જીવનને વિજય સ્વરૂપજ બનાવો છો.

પ્રજ્ઞાયામ એટલે શું ? પ્રજ્ઞાયામ કરવાની હોકા ઘણીજ અગત્ય બતાવે છે; પરંતુ સમનું એવું કહેવું છે કે જ્યારે આપણું મન સત્યમાં વિલીન થઈ જાય છે, ત્યારે પ્રજ્ઞાયામ પોતાની મેળેજ થાય છે. જે શત્રુ આપણે એવી પ્રતીતિમાં નિમજ્જ થઈએ છીએ, જે શત્રુ આપણે એકામચિત્તે જોના જાણ કરીએ છીએ, તેજ શત્રુ ઉત્તમ પ્રકારે પોતાની મેળેજ પ્રજ્ઞાયામ સિદ્ધ થઈ જાય છે. પ્રાણ ગુદાદાર, ઉંદર, ફેફસાં વગેરે તમારા આખા શરીરમાં પૂર્ણ થાય છે. મુખ્ય વસ્તુ પોતાના સ્વ સ્વરૂપની પ્રતીતિ કરવી એજ છે, અને એ એ સિદ્ધ થઈ તો પછી દરેક વસ્તુ આકર્ષણને તમારી પાસે આવી આવશે.

આ દેશની અંદર હોકાને સુંદર નયન, સુંદર નાસિકા અને સુંદર હડપચી પોતાને હોય એવી અભિલાષ હોય છે. બળી હોકા આ આધ્યાત્મિક શક્તિથી ધન પ્રાપ્ત કરવા નાંખી કરે છે; પરંતુ એ તમારે સૌંદર્ય, વર્ણ, ધન, આરોગ્ય વગેરે કામનાઓ સિદ્ધ કરવી હોય, તો પણ તમારે વેદાંતનો ત્યાગધર્મ કાંઈક અંશે પાળવોજ પડશે. અને કાંઈક અંશે તમે તે પાળ્યો તેથી તેનું ફળ પણ તમને કાંઈક અંશેજ મળશે; પરંતુ આવી કાંઈક અંશે ચંચળી ફળપ્રાપ્તિ તમારું કોઈ પૂરું જગજાનું નથી. જ્યારે આવું છે, ત્યારે શા માટે સર્વ વસ્તુઓના ઉત્પત્તિ સ્થાનને તમે પ્રથમ સિદ્ધ કરતા નથી ? તે સિદ્ધ થયા પછીજ તમારે જે જે કામનાઓ કરવી હોય તે જાણે તમે કરજો. જરૂર તે સર્વ પૂરી થશે; એટલુંજ નહિ પણ દરેક વસ્તુ તમને શોધતી શોધતી આવશે; માટે કુપ કરીને તમે ઈર્ષ્યાના અમુકજ પદાર્થોમાં બંધાઈ રહેશો નહિ, પરંતુ સર્વ કામનાઓ જેથી સિદ્ધ થાય એવો રાજમાર્ગજ પકડજો, પ્રભુ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો રાજમાર્ગ—દુકાં રસ્તા ‘હું’ પોતેજ સાક્ષાત્ પ્રભુ અને આનંદ સ્વરૂપ છું’ એવી આત્મ પ્રતીતિ કરવી એજ છે.

આત્મ પ્રતીતિ બે રસ્તેથી થઈ શકે છે, કાંતે મદદથી અને કાંતે અજ્ઞાનથી. આવી રીતે વેદાંત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાથી તમે તમારી સર્વ શકાઓનું સમાધાન કરી શકશો, અને આશ્વ રાખવામાં આવે છે કે ભવિષ્યમાં શોભાજ જાતનાં આ તત્ત્વજ્ઞાનનું સંપૂર્ણ વિવરણ સમ તરફથી બહાર પડશે.

વેદાંતશાસ્ત્ર બાંધવાથી જો તમને આત્મપ્રતીતિ ન થાય તો તમે તેમાં શ્રદ્ધા રાખજો. ખ્રીસ્તી હોકાને આત્મ પ્રતીતિની ઝાંખી થાય છે; પરંતુ કાંઈટલેને જેવી આત્મપ્રતીતિ થઈ હોય, તેવી તેમને થતી નથી, તેથી તેઓ શ્રદ્ધા રાખે છે. તેટલા માટે તમને નખવ મળે, અને નગી જો તેમાં તમારું સંપૂર્ણ કિત છે એમ તમને લાગતું હોય, તો તમે વેદાંતશાસ્ત્ર બાંધજો. અને એમ જો બને તો તમે રાગમાં, પ્રભુમાં અને તમારા પોતાના આત્મામાં શ્રદ્ધા રાખજો; જેથી જરૂર તમે સુખ થઈ જશો. આ માર્ગથીજ તમારો ઉદ્ધાર છે, તે સિવાય તેને માટે બીજો કોઈ પણ માર્ગ નથી.

‘નામ્યઃ પન્થા વિચિતેઽયનાય.’

ૐ

ૐ

૬-મનની સ્થિરતા.

ચોથ વખત ઉપર એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો હતો કે, “મનુષ્ય આ જમાનામાં વેદાન્તના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે વર્તી શકે કે ?” અને એક માણસ તરફથી એમ પણ પૂછવામાં આવ્યું હતું કે વેદાન્તના સિદ્ધાન્તને અનુભવ કરવા માટે મનુષ્યે સર્વનો પરિત્યાગ કરી અરણ્યમાં જઈને બેઠલે ? સમનું એવું કહેવું છે કે, “તમારે સર્વથી નિવૃત્ત થઈ અરણ્યમાં જવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી.”

સાંપ્રત કાળમાં વખતના અવકાશને માટે ફરિયાદ કરવામાં આવે છે. લોકો કહે છે કે:- “અમને વખત નથી; અમને ઘણાં ઘણાં કામો કરવાનાં છે; અમારાં સગાંવહાણાં અને મિત્રોમાં બધા વખત માગ્યો બાય છે.” એક એવી પ્રાર્થના છે કે, “હે ઈશ્વર ! તું અમારું અમારા દુરમનોથી રક્ષણ કરજે” પરંતુ હાલના જમાનાના લોકોએ તે પ્રાર્થના એવા પ્રકારની કરવી બેઠલે કે, “હે ઈશ્વર ! તું અમારું અમારા મિત્રોથી પણ રક્ષણ કરજે.” કેમકે મિત્રો અમારાં બધે વખત લે છે; ચિંતા, ઉદ્વેગ, ત્રાસ એ આપણે વખત હરી લે છે. અમારે અમારાં સ્ત્રીજાતકોને સંભાળવાનાં હોય છે; અમારે કેટલાકને મગવા જવાનું અને કેટલાક અમને મગવા આવે તેમને મગવાનું હોય છે. વગી અમને કેટલુંક વાંચવાનું હોય છે; આથી અમે અધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષ કરવાને ક્યાંથી વખત હાવીએ ? લોકોને નિરાંતે જાવાનો પણ વખત મળી શકતો નથી. ફરજને નામે તમારું અપ્રત્યુત્તર બધેનથી વહેતું બાય છે; પરંતુ આ કર્તવ્યો ક્યાંથી આવે છે તેની આપણે તપાસ કરીએ.

આ કર્તવ્યો તમારે માથે કેાણે નાખ્યાં છે ? જીજ્ઞાસુ કહેલે નહિ પણ તે તમેજ નાખ્યાં છે. ખરી રીતે જોતાં તમેજ તમારાં કર્તવ્યો ઉપાં કરો છે. અફિસમાં બધું કામ બજાવવું, એને તમે તમારી ફરજ સમજો છો; પરંતુ એ અફિસનું કામ તમારે ચિદે કેાણે નાખ્યું ? એ તમે પોતેજ નાખ્યું છે. આવી રીતે એ તમે તમારા કર્તવ્યના સ્વરૂપને જોયો, તે તમે પોતેજ તમારા માલીક છો, એમ તમને જણાયો. આ બધાં કર્તવ્યો કે જે તમને સંપૂર્ણ રીતે બંધનકર્તા છે, તે તમે પોતેજ ઉત્પન્ન કર્યો છે. એ આ તમને એક વખત બદલત સમજ્યું તે પછી આ દુનિયામાં એવી કેઈ વસ્તુ નથી કે જે તમને બદલ કરે. દરેક પદાર્થ મૂળથી તમારોમાંથીજ ઉત્પન્ન થય છે, આ જ્ઞાનથી તમે ઘણું સુખી થયો, અને તમે તમારી સ્થિતિને ઘણીજ સહેલકર્ષી બદલચિન્તા કરી શકો.

એક વખત ડૉ. લૉન્ડન પણ એક માણસ જાણ્યો અને તેણે કહ્યું કે, “હકાર, હું ઘણો દુઃખી છું, કેઈ પણ કામ કરવા માટે હું નિઃશક્ત છું. હું કાંઈ પણ કરી શકતો નથી.”

• તા. ૧૪ ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૦ ક્રિ. ૧૪ સિદ્ધાન્ત અવકાશનાં વર્તનનાં અવકાશમાં અવરોધ બાદ.
સ્તા. પા. ૧૨

નથી. મનુષ્ય તે આ દુનિયામાં શું કરી શકે એમ છે ? ” આ માણસ શાથી આવું કહે છે, તે જાણવાને માટે ડૉક્ટરને તપાસ કરવાની વૃત્તિ થઈ અને તે માણસને આમ કહેવાનું કારણ પૂછ્યું. તે માણસે કહ્યું કે, “ જુઓ, સાંભળો, મનુષ્ય આ દુનિયામાં વધારેમાં વધારે સો વર્ષ જીવે છે; અને આ વિશ્વની અનંતતામાં એ સો વર્ષ શી ગણતરીમાં. એ સો વર્ષમાંથી પચાસ વર્ષ તો ઉંઘવામાં જવાનાં. આપણી આસ્વાવસ્થાનો વખત પણ એક લાંબી ઉંઘ જ છે. આપણી વૃદ્ધાવસ્થાનો સમય પણ અશક્તિ અને લાચારીનો વખત છે, કે જે વખતે આપણે કંઈ પણ કરી શકતા નથી. યુવાવસ્થાનો સમય પણ દુષ્ટ વિચારો અને સર્વ પ્રકારના મોહમાં બંધાયેલો જાય છે. બાકીનું આયુષ્ય રમતગમતમાં અને ખાવાપીવા વગેરે અવશ્યકતાઓ પૂરી પાડવામાં જાય છે, અને તેમાંથીજે જે અવશેષ રહે તે કોષ, ઈંચો, ઉદ્દેગ, પરિતાપ અને દુઃખમાં તથા પોતાની સંતતિ, મિત્રો અને સગાંસંબંધીઓ તરફની ફરતે ખતવવામાં ચાલ્યો જાય છે. આપણો સર્વ કાળ આવી રીતે બંધાયેલો જવાનો; ત્યારે પછી મનુષ્ય પોતાના ઈશ્વર સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવાને ક્યાંથી વખત કાઢી શકે ? નજ કાઢી શકે. દેવાલયો અને ધર્મસ્થાનોમાં જઈ ધર્મોચારો અને ઉપદેશકોને કહી દો કે આ દુનિયામાં બોઠો ધર્મને માટે વખત કાઢી શકે એમ નથી. તેઓને પોતાના ઈશ્વર સ્વરૂપની પ્રતીતિ કરવાને વખત નથી. આ અમારી સ્થિતિ છે.”

ડૉ. જોન્સન આ સખ્દો સાંભળી હસ્યા નહિ; તેમજ આ માણસને કપકો પણ દીધો નહિ. તેઓ માત્ર રડવા લાગ્યા અને તે માણસના જેવા દુઃખીઆરા બનીને બોલ્યા કે, “ ભાઈ, ખરેખર મનુષ્યે આપઘાત કરવો જોઈએ, કારણ કે તેને પોતાનું સ્વરૂપ ગ્રાસ કરવાને પણ વખત નથી. ભાઈ, આ જે તમારી ફરિયાદ છે તેમાં વળી મારી ફરિયાદને ઉમેરવાની છે, તમારી ફરિયાદ કરતાં મારી ફરિયાદ વધારે સખત છે.”

પેલા માણસે ડૉ. જોન્સનને પૂછ્યું કે, “ તમારી વળી એવી શી ફરિયાદ છે ? ” ડૉ. જોન્સને જોઈ જોઈ રોવા માંડ્યું અને કહ્યું કે, “ આમ જુઓ ! આ પૃથ્વીમાં ક્યાંએ મારે માટે જગ્યા નથી. આ પૃથ્વીમાં ક્યાંએ મારે માટે સ્થળ નથી કે જ્યાં મારા પોપણ પુરતું અનાજ પાકી શકે ! હું ખરેખર બહુજ દુઃખી છું.” પેલા માણસે કહ્યું, “ ડૉક્ટર ! આમ તે કેમ બને ? તમને દશ માણસ જેટલું ખાવા જોઈએ છીએ, એ હું કખૂંટ કરું છું; પણ તેમ છતાં તમારું પેટ ભરાય એટલું અન્ન પકવવાને તો જોઈએ એટલી જમીન છે. તમારા ચરીરનું પોપણ કરવા પુરતું અનાજ અને વનસ્પતિ ઉત્પન્ન કરવાને તો ઘણીએ જમીન છે.” ડૉ. જોન્સને જણાવ્યું, “ જુઓ, આ તમારી પૃથ્વી તે શું ? એ પૃથ્વી તો કંઈએ નથી, ખગોળશાસ્ત્રની ગણતરીમાં એ પૃથ્વી તે માત્ર ગણિતના એક મધ્યગિંદુ સમાન છે. જ્યારે તારાઓ અને સૂર્યનું અંતર આપણે માપીએ છીએ ત્યારે આપણે આ પૃથ્વીને એક ગિંદુ સમાનજ ગણીએ છીએ. આ ગિંદુ કે જે આપણી પૃથ્વી છે, તેના ત્રણ ચતુર્થાંશ ભાગ તો પાણીથી ભરપુર છે; પછી તેમાંથી બાકી કેટલી રહી ? જે બાકી રહી તેમાં રેતીનાં મોટાં મોટાં મેદાનો આવેલાં છે. તેમાંથી એ બાકી રહી તેમાંના ભાગમાં રૂક્ષ પર્વતો અને પથરાઓ પથરાયેલા છે, તે ઉપરાંત જે બાકી રહી તેમાં સરોવરો અને નદીઓ આવેલી છે. તે સિવાયના બાકી રહેલા ઘણા ભાગમાં લંડન જેવાં મોટાં મોટાં શહેરો આવેલાં છે. વળી રસ્તાઓ, પોળો, રેલ્વે માર્ગો, વગેરેથી પૃથ્વીનો કેટલોક ભાગ

દેશાચરો છે. આવી રીતે જ્યારે પૃથ્વી આરે તરફથી યેસપતી છે, ત્યારે માણસને માટે તેમાંથી બાકી શું રહી ? ધારો કે કદાચ માણસને માટે યોગી પૃથ્વી અવશેષ રહે છે, પરંતુ આ દુનિયામાં ફેટલા બધા જીવના પ્રાણીઓ છે કે જેમ નહિ જેવી યોગી ઘણી જે પૃથ્વી બાકી રહી છે તેના લાભ લેવાનો છે. આપણે આ જગતમાં ફેટલાં બધાં પશુઓ, ફેટલા બધા જાંતુઓ, યોગીઓ અને હાથી વગેરે પ્રાણીઓ જોઈએ છીએ ! આ બધાં પ્રાણીઓ જે કાંઈ યોગી ઘણી પૃથ્વી અમારા પોષણને માટે અનાજ ઉત્પન્ન કરી શકે એવી બાકી રહી છે તેના ઉપર રહે છે. જેથી મનુષ્યને બાકે તો નહિ જેવીજ પૃથ્વી અવશેષ રહે છે. ફરે એ નહિ જેવા બાગપર ફેટલાં બધાં મનુષ્યોની વસ્તી છે ! લંડન તરફજ નજર નાખો, લાખેને લાખે મનુષ્યોથી તે ભરપૂર છે. મોટા બિંદુ સમાન આ પૃથ્વીના બાકી રહેલા નહિ જેવા બાગ ઉપરજ સર્વને જીવવાનું છે. ત્યારે તમે હવે વિચાર કરો કે પૃથ્વી મારા પેટ પુરતું અનાજ કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકે ? આ વિચારથી હું તો તદ્દન નિરાશ થઈ ગયો છું અને મારે મરી જવા સિવાય કોઈ રસ્તો નથી, એવા ચોચનીય નિર્ણય ઉપર હું આવ્યો છું; કારણ કે મને ક્યાંએ એવી જમીન નજરે પડતી નથી કે જે મારા પોષણ જોડું અનાજ ઉત્પન્ન કરી શકે.”

આ બધું સાંભળી કંઈ પેટો માણસ બોલ્યો, “ ડૉક્ટર સાહેબ, તમારી દલીલ ખરી નથી; તમારા વર્ક તો ખરા જણાય છે, પરંતુ તે ગમે એટલા ખરા હોય તોપણ તમારા પોષણ-જોડું અનાજ તો આ પૃથ્વી ઉત્પન્ન કરી શકે એમજ છે.” આ ઉપરથી ડૉ. જૉન્સને કહ્યું, “સાહેબ ! જો મારી ફરિયાદ બીનપાયાદાર છે; તો આધ્યાત્મિક ખેરાકથી તમારી ભતને પોષવા માટે તમને વખત નથી, એવી જે તમારી ફરિયાદ છે, એ પણ બીનપાયાદાર છે. ભૌતિક ખેરાક-થી મારી ભતને પોષવા માટે જો આ પૃથ્વી જોઈએ એટલી પુરતી છે, તો તમારી ધારણા પુરી પાડવા માટે તમને પણ વખત જોઈએ એટલો પુરતો છે, એ તમને આધ્યાત્મિક ખેરાક બરાબર પુરો પડી શકશે.”

આધ્યાત્મિક ખેરાક લેવાને માટે હાલના મુધારાના જમાનામાં અમને વખત મળતો નથી, એવા પ્રશ્નો ઉત્તર પણ રામ ઉપર પ્રમાણેજ આવે છે. ઘણાં વર્ષો ઉપર એ પ્રશ્નો જે ઉત્તર ડૉ. જોન્સને આપ્યો હતો તેવોજ ઉત્તર આ પ્રશ્નો રામ આવે છે. આવા પ્રવૃત્તિ-મય જમાનામાં પણ આધ્યાત્મિક રીતે અગ્રગ્ર વધવાને તમને જોઈએ એટલો વખત છે; જો તમે વખતને સદુપયોગ કરો, તો તમને વખત જોઈએ એટલો છે.

કોઈ એક માણસ યોગ ઉપર બેસીને કોઈ ફરના દેશમાં જતો હતો. રસ્તામાં તેને પાણી કાઢવાની પરિચ્છન્ન ચાક્ષી (કોસ) આગળ થઈને જવાનું થયું. તમે બાહ્યો છો કે હિંદુસ્તાનમાં એ પરિચ્છન્ન ચાક્ષીવટે ક્ષેત્રમાંથી પાણી કાઢવામાં આવે છે. જ્યારે ક્ષેત્રમાંથી પરિચ્છન્ન ચાક્ષીવટે પાણી ખેંચવામાં આવે છે ત્યારે ત્યાં અવાજ થાય છે. આ ક્ષેત્રમાંથી જે પાણી વહેતું હતું તેમાંથી પાણી પાવાને માટે તે માણસે પાતાનો ઘોડો તે ક્ષેત્ર આગળ લીધો; પણ તે ઘોડાએ આવે અવાજ પહેલાં કદી નહિ સાંભળેલો, તેથી તે ભડક્યો અને પાણી પીધું નહિ. ત્યાં જે ખેડુત તે પરિચ્છન્ન ચાક્ષી ચલાવતો હતો તેને પેલા ઘોડાવાળાએ, તે અવાજ જરા બંધ કરવાને કહ્યું. ખેડુતે પાણીની ચાક્ષી બંધ કરી એટલે ત્યાં યતો અવાજ બંધ થયો; પણ અવાજ બંધ થતાંની સાથે ત્યાં પાણી આવતું પણ બંધ થઈ ગયું ! આથી ઘોડો પાણીના યાજ્ઞ આગળ ગયો પણ ત્યાં પાણી સુદૃઢ નહોતું. આ જોઈ ઘોડાવાળાએ કહ્યું કે:- “ જરે વિચિત્ર ખેડુત ! તમને એ અવાજ બંધ કરવાને કહ્યું હતું, કોઈ પાણી બંધ કરવાને

કહ્યું નહોતું. તમે તો કોઈ વિચિત્ર માણસ જણાવો છો ! ” જેડુત બોલ્યો:—“ સાહેબ અમે અંતઃકરણથી તમારી સેવા અને સત્કાર કરવા, તેમજ તમારા યોગને પાણી પાવા આતુર છીએ; પરંતુ દિલગીરી સાથે જણાવવું પડે છે કે તમારી માગણી અમારી શક્તિની બહાર છે. અમે તમારી માગણી બર લાવી શકીએ તેમ નથી. જો તમારે પાણીની જરૂર હોય, જો તમારે તમારા યોગને ધરાઈને પાણી પાવું હોય, તો અવાજ આપી દો તો તમારે તમારો યોગને થાબડી પંપાણીને તમારે પાણી પાવું ભેંધીએ; કારણ કે અવાજ બંધ કરવાની સાથે પાણી પણ આવતું બંધ થઈ જશે. હૃદયમાં આવા અવાજની સાથેજ પાણી આવે છે.”

રામનું પણ એજ કહેવાનું છે કે જો તમારે વેદાંતની પ્રતીતિ કરવી હોય, તો દરેક પ્રકારના અવાજ અને ઘોંઘાટ વચ્ચેજ નહિ, પણ ગમે તેવી આપત્તિઓની વચ્ચેજ, તમારે વેદાંતની પ્રતીતિ કરવી ભેંધીએ. આ દુનિયામાં તમે તમારી ભતને એવા કોઈ પણ સ્થાનમાં નહિ લઈ જઈ શકશો કે જ્યાં બહારનો અવાજ અને ધાંધલ હોય નહિ. તમે ભલે હિંમત ધરાવો શિખર ઉપર જઈને વસો, તો ત્યાં પણ આસપાસની ઉપાધિ અને ધાંધલ તો હશેજ. તમે જંગલમાં રહી જીવન ગાળો, તો ત્યાં પણ તમને ઉપાધિ નડવાનીજ. જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાઓ, પરંતુ એ ઉપાધિ અને ધાંધલ કદી તમને છોડશેજ નહિ. એ તો સદા તમારી સાથે રહેવાનાંજ.

માટે જો વેદાંતનો સ્વાનુભવ કરવો હોય તો જ્યારે તમારી આસપાસ પાણી કાઢવાની બેઠીનો (કાસનો) અવાજ થતો હોય ત્યારેજ કરવો ભેંધીએ. વિપરીત ઉપાધિ અને પરિસ્થિતિમાંથીજ અનેક મહાન પુરૂષો થયા છે. જેમ જેમ આ પરિસ્થિતિ વધારે ને વધારે પ્રતિકુળ હોય છે, જેમ જેમ આસપાસની ઉપાધિ વધારે ને વધારે કસોટી કાઢનાર હોય છે, તેમ તેમ આ પરિસ્થિતિ અને ઉપાધિમાંથી પસાર થનાર મનુષ્યો વધારે ને વધારે મજબૂત થતા જાય છે. વાસ્તે આ બાહ્યઉપાધિ, અનેક ભતનો ત્રાસ અને અનેક ભતના ઉદ્વેગને તમે વધાવી દ્યો. આની આજ પરિસ્થિતિમાં તમે વેદાંતી જીવન ગાળો. જ્યારે તમે એવું વેદાંતી જીવન ગાળશો, ત્યારે આ આસપાસની સર્વ પરિસ્થિતિ અને ઉપાધિ તમારે તાબે થશે. એ સર્વ તમારાં દાસ બનશે અને તમે તેમના સ્વામી થશો.

શું આ સમાજ તે તમારું અધઃપતન કરે છે? શું આ જગત તમારી અવગતિ કરે છે? ના! તમે કાંઈ આ જગતમાં રહેતા નથી; પરંતુ દરેક જણ પોતે પોતાનાજ સ્નેહના નામ જગતમાં રહે છે. આ ઈશ્વરચિત જગતમાં તો બહુ યોગજ મનુષ્યો રહે છે. તમે પોતેજ તમારી આસપાસના જગતને નાનું સરખું અને પરિમિત બનાવો છો. એવા કેટલાએ મનુષ્યો છે કે જેઓ પોતાના મૂઠસંસાર રૂપ નાના જગતની બહાર શું છે, તે કશુંજ બોલતા નથી. એવા કેટલાએ મનુષ્યો છે કે જેઓ પોતાની ન્યાત કે ગામરૂપી નાની દુનિયાની બહાર શું છે, તે જરા પણ બોલતા નથી. એવા અનેક લોકો છે કે જેઓ સ્ત્રી, પુરૂષ અને સંત-તિની બનેલી પોતાની નાની દુનિયાની પેટી ખાર શું છે, તે બોલતાજ નથી. બંધુઓ! તમે આ વિશાળ (ઈશ્વર કૃત) દુનિયામાં રહો, અને તમારી નાની નાની પરિમિત દુનિયાઓથી પર થાઓ. જે તમારું અધઃપતન કરે છે, તે કાંઈ આ ઈશ્વરકૃત વિસ્તારવાળી દુનિયા નથી; પરંતુ તમારી પોતાની સ્નેહી નાની નાની દુનિયાઓજ છે. જો તમે તમારી પરિમિત દુનિયાથી પર થશો તો આ સમસ્ત વિશ્વ તમારે તાબે થશે.

હવે મમ માત્ર એટલુંજ પૂછે છે કે ચોવીસ કલાકની અંદર તમે કેટલું કામ કરો છો ? તમે ખાઓ છો તેને તમે કામ કહી શકશો ? તમે બીજાં કેટલાંક કામો કરો છો તેને તમે માનસશાસ્ત્રના મત પ્રમાણે કામ કહી શકશો ? તમે આવો છો તેને કામ કહી શકાય ? તમે જોનાં બીજાં પણ ઘણાંજો કામ કરો છો, તેને તમે કામ કહી શકશો કે ? ના, કહી પણ નહિ; કારણ કે તમારું મન, ધ્યાન ત્યાં હતું નહિ. તમે જે કામ કરતા હો, તેમાં તમારું મન અથવા ધ્યાન ન હોય તો તેને કામ કોઈ રીતે કહી શકાય નહિ. કેટલાંક કામોમાં તમારું મન પૂરું પડે છે કેટલાંક હોય છે, અને કેટલાંક કામોમાં તમારું મન અડધું રાકાયલું હોય છે, જે કામમાં તમારું મન અડધું રાકાયલું હોય છે, તે કામ તમે અડધું કહ્યું કહેવાય; અને બાકી રહેલું મનનો, ધ્યાનનો તમે ધારો તો ઉપયોગ કરી શકો. તેમજ તમારું મન જ્યારે તદ્દન ભ્રમતું હોય ત્યારે પણ તમે તેનો પૂરતી રીતે ઉપયોગ કરી શકો. આ પ્રમાણે તમે તમારા મનનો ઉપયોગ કરવાથીજ તમારા જીવનમાં વૃદ્ધિ કરી શકો એમ છે. તમે તમારું તક ન આપો તેજ કમનું લાભ આપો તો એક દિવસમાં અધિક કામ કરી શકશો. આ બાબત આપણે એક બીજા દુષ્ટાંતથી સમજાવીશું.

એક ગરીબાઈને એ છોકરાઓ પસાર થતા હતા, તેઓ ત્યાં એક બીજાને મળ્યા. તેઓ બિચર હતા. તે માહેલા એક જગે પોતાની સાથે દેવળ (Church)માં આવવાને બીજાને આમંત્રણ કર્યું, કે જ્યાં ઉપદેશ, મંગીન અથવા એવુંજ કાંઈ સાંભળવાનું મળે. ત્યારે બીજાએ સમજાવ્યું કે આપણે આમંત્રણ કર્યું અને જમ્યામાં જમ્યાં અને રોજ ને રોજ એકઠો એક ઉપદેશ સાંભળવામાં વખત ગુમાવ્યો એથી આપણને તામ શો ? તેના કરતાં તો સમજાવ્યું હશે તો શું સાડું ? આવી રીતે તેઓ એકમત થયા નહિ અને તેમાંથી એક જણ દેવળમાં ગયો અને બીજો ક્યાંક સમજાવે માટે ગયો. જે છોકરો દેવળમાં ગયો હતો તે બસાબર ઉપદેશની નજીકમાજ બેઠો હતો, પણ ઉપદેશકનો ઉપદેશ તે સમજી શક્યો નહિ, એકે જણ તેને સમજાવ્યું નહિ, તેથી તે ઘણો દિવસો સુધી ગયો અને દેવળમાં આવવા માટે પક્ષાઘાત કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી તે સમજાવી જાયું જિંતન કરવા લાગ્યો. તેણે પોતાને બિચર કે જે બીજા છોકરાઓ સાથે મળીને રમતો હતો તેના સંબંધમાં વિચાર કરવા માંડ્યો. બહેન જે કલક સુધી તે છોકરો એ દેવળમા બેઠો, પણ તે હરમિયાન તે છોકરાનું મન સમજાવવા શક્ય હતું. પોણે બીજો છોકરો કે જે સમજાવે માટે ગયો હતો, તેને પણ એની જોડે બનતર નથી શકે એવો કોઈ છોકરો જણાયો નહિ. આવી રીતે તે પણ એકઠો પડી ગયો અને ઘણુંજ ઉદસ થઈ ગયો. દેવળમાં જવાને તેણે પણ વિચાર કર્યો પણ ઘણુંજ દિવસ સુધી જ્યાંથી તે ત્યાં પણ જઈ શક્યો નહિ તે એકે ત્યાં સમજાવવા મળ્યામાંજ હતો તે પણ તેનું મન તો દેવળમાંજ રહ્યું હતું, એટલે જ્યાં વખત તે દેવળમાંજ હતો. જે કલક પડી તે જ્યાં છોકરાઓ એની એજ ગલીમાં પાછા મળ્યા. એકે દેવળમાં ન જવાનું તેણે માટે દિવસોની બન્યો અને બીજાએ સમજાવે ન જવાનું તેને માટે દિવસોની બન્યો.

હોરોમાં ઘણું બધું અડધુંજ અને છે. જ્યાં તમારું સ્તરિર રહે છે ત્યાં તમારું મન રહેતું નથી અડધુંજ જાયું જાયું અને સંજો છે એજ કેટલું જાણી છે ? ઘણું શે-કાજ જાયું મન આ રીતમાં પડી શકે એમ છે, કારણ કે ઘણુંજાનું મન બહાર કમનું હશે; કેટલાંક મન તે પોતાના પુરસ્કિત અને વિદેશમાં ભ્રમતું હશે ? મન એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ

અને એક વિષયમાંથી બીજા વિષયમાં જાય છે. માનસશાસ્ત્ર પ્રમાણે જ્યારે મન કામમાં હોય ત્યારેજ તમે કામ કરો છો એમ કહી શકાય.

કેટલીક વખત તમારું શરીર કામ કરે છે, પણ તે કામ કહી શકાય નહિ. તમે દેવગમાં બર્ધિશ્રીનું કરતા હો, છતાં તમે તે કરતા હોતા નથી. તમે કેપ્કિ લાવજી સાંભળવા ગયા હો છતાં તમે લાવજી સાંભળતા નથી. કેટલીક વખત તમે પોળમાં હો છો કે બહાર ફરતા હો છો તે વખતે પણ તમારું મન ખરેખરું ઈશ્વરમાં હોય છે. ઘણી વખત જે લોકોને ગુંડા માટે અપરાધી ગણવામાં આવે છે, તે લોકો વાસ્તવિક રીતે પવિત્ર અને ઈશ્વરી જન હોય છે; કેમકે તેઓનું ચિત્ત ઈશ્વરમાં હોય છે. કેટલીક વખત જેમને પવિત્ર અને સાધુ પુરુષ ગણવામાં આવે છે, તેઓનાં મન ખરી રીતે નીચ અને અધમ હોય છે.

હવે તમને હિંદુસ્તાનના એક પ્રખ્યાત ચોરે કહેલી એક વાત સમજાવું. સમ નાની ઉંમરનો હતો; તે વખતે એ પ્રખ્યાત ચોર પોતાની ચોરીની કથા પોતાના એક મિત્રને કહેતો હતો, તે વાત સાંભળવાની સમયે તક મળી હતી. સમને એક ગામડાની નજીકના જંગલમાં જવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. આ વખતે સમની બાલ્યાવસ્થા હતી. સમ બાલક હોવાથી કંઈ પણ સમજતો નહિ હોય એમ વિચારી તે ચોરે પોતાની સર્વ ગુપ્ત વાત પોતાના મિત્રને છુટથી કહેવા માંડી. તે ચોરે એક ધનદયના ઘરમાં પોતે કેવી રીતે પેકો અને તેના ઘરમાંથી પોતે કેવી રીતે જવાહીર ચોરી લાવ્યો તે બધી વાત કહી સાંભળાવી. તેણે કહ્યું:—“એક ધનદયના ઘરમાં ચોડા વખત ઉપરજ જવાહિર આવ્યું છે, એવું મારા માણસમાં આવ્યું. આશી હું ત્યાં ચોરી કરવા ગયો, પણ તે ઘરમાં પેસવાનો મને કંઈ પણ જાતનો લાગ જણાયો નહિ. બહુ ચાર વિચાર કરીને મેં એક યુક્તિ શોધી કાઢી. તે પેસાણના ઘર આગળ જળરહસ્ય ઉંચું જડ મારી નજરે પડ્યું. તે જડ તે ઘરના ત્રીજા માળની બારીમાં જઈ શકાય એટલું ઉંચું હતું, તેથી મેં તે જડ ઉપર ચડી ઉંચી ડાળી ઉપર જે દોરડાં બાંધી એક લાંબો હિંચકો બનાવ્યો. આ હિંચકો ઉપર ચડી મેં હિંચકો ખાવા માંડ્યા, ખુબ મોટા મોટા હિંચકો ખાવા માંડ્યા. તે વખતે ઉંડાળો હોવાથી તે ઘરનાં બધાં માણસો એ ઘરના ત્રીજા માળ નહિ પણ પાંચમે માળ સુતાં છે, એમ મને ખબર મળી હતી. હિંચકો જ્યારે ખૂબ ઉંચો ગયો ત્યારે મેં ત્રીજા માળની એક બારી ઉઘડી જાય તેટલા માટે જોરથી એક લાત મારી, પણ તે બારી ઉઘડી નહિ, આવી રીતે મેં છ સાત વખત લાત મારી પણ તે બારી ઉઘડી નહિ. આખરે આઠમી વખતના પ્રયત્નમાં હું કાઠ્યો અને બારીનું એકડું ઉઘડી પડ્યું. તે બારીએ યદ્યપે હું તે ઘરમાં દાખલ થયો; ત્યાંથી કેટલાંક દોરડાં મેં નીચે નાખ્યાં કે જે દોરડાંને ઝાલીને બીજા માળ કેટલાંક સંઘથીએ ઉપર ચડી આવ્યા. ત્યારપછી મેં મારા મનમાં વિચાર કરવા માંડ્યો કે જવાહિર કયે કેમણે હોવું જોઈએ. મેં એકાગ્રચિત્તે ખૂબ ખૂબ વિચાર કર્યો, છેવટે મને સમજાયું કે ચોરને જડે તેવી જગ્યાએ લોક દ્રવ્ય રાખે નહિ. લોકો એવી જગ્યાએ ધન રાખે છે કે જે જગ્યા ચોરના કરી ધારવામાં પણ ન આવે, પછી મેં એવી જગ્યાએ જોઈવા માંડ્યું કે ત્યાં જવાહિર કયે હોવું છે એમ કહી પણ ન ધારી શકાય; છેવટે જવાહીર તેજ જમીનમાંથી અમને મળી આવ્યું.”

“અને જમીનમાંથી જવાહિર શોધી તે કાઢ્યું; પણ નરતજ ઉપરને મજલે બડાખટ વગેરે અમારે કાને પડ્યે.”

આ ખડખડાટ સાંભળી તે ચોરના મનની જે સ્થિતિ થઈ હતી તેનું જે વર્ણન તેણે કર્યું હતું તે સમ બૂલી જાય એમ નથી. તેણે કહ્યું કે; “ અમે જ્યાં જવાહિર લઈ લીધું કે તરતજ અમે કાંઈ ખડખડાટ સાંભળ્યો અને આખા શરીરમાં થરથરાટ છુટયો. અમારા બધાના શરીરમાં નખથી તે શિખા પર્વત કંપ અને ધ્રુવની વ્યાપી ગઈ. અમે બધા પીપગાનાં પાંદડાંની માફક કંપવા લાગ્યા. અમને લાગ્યું કે ખરેખર મોતજ આવ્યું છે. આ વખતે એક નાને ઉંદર પણ આવીને અમને મારી નાખી શકે, પણ ખરેખર યાડીવાર પછી અમને જણાયું કે આ જે ખડખડાટ થયો હતો તે ખડખડાટ તો ઉંદરનોજ હતો. ”

આથી તે ચોરને ઘણો ખેદ થયો અને તેણે મહાન પ્રભુની સ્તુતિ કરી. પ્રભુના ચરણમાં નમ્ર ભાવે ઢળી પડયો. તેણે પોતાનો દેહ પણ પ્રભુને સમર્પણ કર્યો, અને વારંવાર પ્રભુની ક્ષમા માગવા માંડી. ખરેખર કોઈ યોગી સમાધિમાં હોય એવી આ સમયે તેની સ્થિતિ થઈ ગઈ, કે જે સ્થિતિમાં મન એ મન નથી રહેતું અને બધાં સ્વાર્થી વિચારો નાશ પામી જાય છે. આ વખતે તેની અને તેના સાથીના મનની સ્થિતિ ઘણી વિચિત્ર હતી. તે વખતે તે ચોરે જે પ્રાર્થના કરી હતી તે આ પ્રમાણે હતી:- “ હે પ્રભુ ! મને ક્ષમા આપી મારું રક્ષણ કરો. હું હવેથી આ સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ થઈશ. હું સંન્યાસી થઈશ. હવે પછી હું તમારી સેવામાંજ મહારા દેહતું સમર્પણ કરીશ. હે ઈશ્વર ! મારું રક્ષણ કરો, મારું રક્ષણ કરો. ” તેણે ઈશ્વરની પ્રાર્થના બહુજ આર્તપણે, પીગળતા હૃદયે કરી હતી. તેની સ્તુતિ શુદ્ધ ભાવની અને અંતઃકરણના ઉંડાણમાંથી નીકળેલી હતી. તેની પ્રાર્થનાનો ધ્વનિ તેના આખા શરીરના આંતર ભાગમાં વ્યાપી ગયો હતો. તે વખતે તે કેવળ ઈશ્વરમાંજ નિમગ્ન થઈ ગયો હતો. આનું પરિણામ શું આવ્યું ? પેલો ખડખડાટ વગેરે બધું શાંત થઈ ગયું અને તે ચોર અને તેના બધા સંગાથીઓ સહિસત્તામત બહાર નીકળી ગયા.

આ ઉપરથી તમે જરા વિચાર કરી જોજો, અને બહારનાં કૃત્ય ઉપરથી કદી વસ્તુની તુલના કરશો નહિ; મનુષ્યનાં જે બહારનાં કૃત્યો છે તે કાંઈ મનુષ્ય નથી, પણ મનુષ્યના જે આંતર વિચારો છે તેજ મનુષ્ય છે. કોઈ માણસ, લોકોમાં જેની અપકીર્તિ હોય તેના ઘરમાં રહેતો હોય, છતાં તે સંત પુરૂષ પણ હોઈ શકે. આપણે જાણીએ છીએ કે ભગવાન જુદા એક વેશ્યાના ઘરમાં રહેતા હતા, છતાં તેઓ પવિત્રજ હતા. આપણે જાણીએ છીએ કે જીસસ ક્રીસ્ટ, જેરી મેગ્ડેલેનીના ઘરમાં રહેતા હતા કે જે સીને લોકો મારી નાખવા મહાતા હતા, પરંતુ ક્રીસ્ટ તો મહાત્માજ હતા. હિંદુસ્તાનમાં પણ ક્રીસ્ટના જેવા જગદુદ્ધારક અવતારી પુરૂષો થઈ ગયા છે. આ અવતારી પુરૂષો પણ અપકીર્તિવાળા લોકોના સંગમાં રહેતા હતા, છતાં વસ્તુતઃ તેઓ ઈશ્વરરૂપ હતા. મનુષ્યની તુલના સંગતિ અને કૃત્ય ઉપરથી કરશો નહિ. મનુષ્યના જે વિચારો છે તેજ તે મનુષ્ય છે. જેલમાં રહેનારા કેટલાક લોકો ઘણી વખત સ્વર્ગમાં રહે છે. ‘બુનીઅને’ જેલમાંજ પોતાનો “ જાત્રાગુઓની જાત્રા ” (“ Pilgrims Progress ”) નામનો ગ્રંથ લખ્યો હતો. મીલ્ટનનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ પુસ્તક, ત્યારે તે આંખે અંધ અને વળી જેલમાં હતો તેવામાંજ લખાયું છે. કેપ્ટન ડી ફો ત્યારે જેલમાં હતો ત્યારે તેણે ‘ રોબીન્સન ક્રુઝો ’ નામનો ગ્રંથ લખ્યો હતો. સર વોલ્ટર રાફ્સે પોતે જેલમાં હતો, ત્યારેજ “ જગતનો ઇતિહાસ ” (“ History of the world ”) નામનો

અંધ લખ્યો હતો. આપણે ધીરોએ ધીરો ખસ કે આપણી આસપાસની પરિસ્થિતિ આવી જોઈએ અને તેવી જોઈએ, છતાં જ્યાં આપણા વિચારો હોય છે ત્યાંજ આપણે રહીએ છીએ. આ ઉપરાંત હવે તમને જનન-મૃત્યુ, તે શું છે તે બરાબર સમજાયો. રામનું કહેવાનું એ છે કે કાર્યસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ, સર્વેશ્વરની આથે જોડવા પામવાના પરિણામ તરીકે થાય છે. હમેશાં કાર્યસિદ્ધિ અને ઉત્કર્ષ, એ તમારી જાંઠર જે સ્વતંત્ર છે તેનુંજ પરિણામ છે. દિબ્બતામાં વિદ્વાન યજ્ઞના અને નિમગ્ન યજ્ઞના પરિણામરૂપેજ તે હોય છે. તે ઘોર પણ જોજ રીતે ક્ષેત્ર પામ્યો. તમે સર્વે પશુ આવી રીતેજ ક્ષેત્ર પામ્યો. તે ચોક્કસ કાર્યસિદ્ધિ, તે નિષ્કાલસ, ખરેખરી અને ઉદા જીવનની પ્રાર્થનાના ફળરૂપે હતી. તેણે જ્યાંહિર ક્યાં છે તે ખૂબ ઉચ્ચ વિચાર કરવાથી, સર્વોત્તમામાં લીન યજ્ઞથી શોધી કાઢ્યું. તે ક્ષેત્રમંદ નીવડ્યો અને તે ક્ષેત્ર વેદાંતના ચિદાંતને સમઘમાં મૂકવાના ફળરૂપે હતી. દરેકની ક્ષેત્ર જોવી રીતેજ થાય છે.

જગી બીજી દૃષ્ટિએ જોઈએ તો તે એક ચોરસ હતો, તેણે ચોરી કરી હતી, એ દુષ્ટત્વ હતું. બીજાને ધનમાલ લઈ લેવો એ પાપ છે; અને તે બદલ તેને સજા થવીજ જોઈએ. તેણે જ્યાંહિર ચોર્યું, તેણે ગુન્હે કયો, તેણે ધિરો બચવાનો અંગ કયો; આ બધાથી જરૂર તે આપ-ત્તિમાં આવી પડવાનો. છતાં ચોરી કરવામાં તે ક્ષેત્રમંદ થયો તેનું કારણ એ કે તે પરમાત્મામાં લીન થઈ ગયો હતો, તેની સર્વોત્તમા આથે જોડતા થઈ હતી, તેણે દેહબાનનો ત્યાગ કયો હતો, તે એટલી દૃષ્ટિ દેહથી પર થયો હતો, તેણે દેહાધ્યાસ અને જીવંતુતિનો નાશ કયો હતો.

જ્યારે કોઈ એક માણસના સંબંધમાં આપણે ખરાબ અભિપ્રાય બાંધીએ છીએ ત્યારે આપણે જૂઠું કરીએ છીએ. ચોર જેવા માણસમાં પણ પ્રાર્થના કરવાની વૃત્તિ અને દેવી સંપત્તિ હોય છે; અને મીઠાનરીઓ, સ્વામીઓ તથા ઉપદેશકો જેવામાં પણ આમુરી સંપત્તિ હોય છે. દરેક માણસની જાંઠર તરેહવાર ગુણોનું મિશ્રણ હોય છે. જ્યારે આપણે કોઈ પણ મનુષ્યને પૂછીએ છીએ ત્યારે તેની જાંઠર સાથે ગુણોની સાથે જે ખરાબ ગુણો હોય છે તેને આપણે ધ્યાનમાં નથી લેતા, જોજ રીતે તમે અસત્યમાંથી પણ સત્ય તારવી કાઢવાનો હમેશાં પ્રયત્ન કરો. અચ્છ-બમાં પણ શુભ રહેડું હોય છે તેને જોતા રહો.

મનુષ્ય હાલની પ્રવૃત્તિમય પરિસ્થિતિમાં કેવી રીતે આત્મજ્ઞાન પ્રપ્ત કરી શકે? આ પ્રશ્નને ઉત્તર દરેક માણસના સ્વભાવ ઉપર આધાર રાખે છે. આ દુનિયામાં મનુષ્ય માત્રને ત્રણ પ્રકારના સ્વભાવવાળા-ત્રણ પ્રકારના મનવાળા, મનુષ્યના વર્ગમાં જોઈ શકાય. કેટલાક મનુષ્યો જોવા હોય છે કે જેમનાં મન કેવળ અસ્થિર હોય છે. કેટલાક મનુષ્યો જોવા હોય છે કે જેમનાં મન સ્થિર અને જોડાઈ કરી શકાય છે; અને કેટલાક મનુષ્યો જોવા હોય છે કે જેમનાં મન સ્વાભાવિક રીતેજ સ્થિર અને સમતોલ હોય છે. અસ્થિરતા-અસમતોલપણ તે શું છે? તમારા હૃદયોમાં એક સીસાપેન ઉભી રાખો, પણ તે ઉભી રહી શકશે નહિ. (આ વખતે સ્વામીજીએ પોતાની હૃદયોમાં એક સીસાપેન ઉભી રાખી હતી.) જોકાદ સેંકડ સુધી અથવા એથી કાંઈક વધારે વાર સુધી તે સીસાપેન કદાચ સ્થિર રહેશે, પણ એક સાધારણ કૂક મારવાથી અથવા સહજ પવન આવવાથી તે પડી જશે. આ અસ્થિરતા અને અસમતોલ-પણાનો દાખલો છે. તે સીસાપેનને પાછી આવી રીતે પકડો, (આ વખતે સ્વામીજીએ સીસાપેનને જે સાંત્રાનીઓ વચ્ચે જાલી ઘડિયાળના લોકની માફક લટકતી રાખી) તે સ્થિર છે, પણ

* જોકાદાન્ય વિલક નહારાજે પવ નીતા રહસ્ય કંતાઈ અગરિખવાત પુરતો; જેમનાં લખ્યાં ઉતાં.
સ્વા. ૧૧ ૧૩

ઘડીઆજના લોકોની માફક હોવાથી તે યોગેક વખત આમતેમ જોવા પાશે અને વળી સ્થિર થશે. તેની સ્થિરતામાં-સમતોલપણમાં યોડીકવાર ફેલ થશે, પણ પાછી તે મૂળ સ્થિતિમાં આવશે. આ રીતે સીસાપેન કદાચ સ્થિરતાની સ્થિતિમાં નબ્બે આવે. પણ એક નીંજી જાતની સ્થિરતા છે. આ પ્રમાણે સીસાપેન રાખો, (આ વખતે સ્વામીજીએ સીસાપેનને ટેવડ ઉપર આડી મૂકી હતી) તે સીસાપેન હવે સ્થિર છે. આવી રીતે સીસાપેન ગમે ત્યાં મૂકો તો તે સ્થિરજ રહેશે. આવીજ રીતે એવા કેટલાએક મનુષ્યો છે કે જેઓનાં મન સદા વ્યગ્ર રહે છે, અસ્થિર રહે છે. બાહ્ય પરિસ્થિતિથી કેટલીક વખત એમનાં મન સ્થિર થાય છે, પણ પાછાં તે વ્યગ્ર અને અસ્થિરજ થાય છે. બીજી જાતના એવા કેટલાએક મનુષ્યો છે કે જેઓનાં મન ઘણે ભાગે શાંત, સ્થિર અને એકાગ્ર હોય છે, પણ એક વખત જો તેમાં વિરોધ થયો તો તે લાંગા વખત સુધી ચલિત, અસ્થિર અને વ્યગ્રજ રહ્યા કરે છે. આ જગતમાં બહુ ભાગે મનુષ્યો આવીજ પ્રકૃતિના હોય છે. તમે કોઈ એક શેરીમાં થઈને પસાર યાઓ છો, તેવામાં કોઈ એક માણસ ત્યાં આવી તમને સલામ કરી તમને ખોટું લાગે એવી કેટલીક ટીકા કરે છે. તે એવું કેટલુંક કદાચ કરે છે. અંતે એને જે ટીકા કરવાની હતી તે કરીને તે તો વ્યગ્રજો જાય છે, પણ તે માણસના કહેવાને લીધે મનનો જે ફેલ થયો છે તેની અસર કદા કેન્દ્ર કદાકો સુધી અને કેટલીક વખત તો દિવસોના દિવસો સુધી, અડવાડીઆંના અડવાડીઆં સુધી, મહિનાઓના મહિનાઓ સુધી ને વર્ષોનાં વર્ષો સુધી કાયમજ રહે છે. તે ટીકાની અસર રહે છે અને તેથી મનની વ્યગ્રતા અને અસ્થિરતા રહ્યાજ કરે છે. આ પ્રમાણે એક વખત મનની સ્થિરતામાં વિરોધ થતાં તે અસ્થિર ને અસ્થિરજ રહ્યા કરે છે. મનની અસ્થિર સ્થિતિ રહેવાથી તમારા જીવનને હાનિ પહોંચે છે; જો તમારું આયુષ્ય ખસખસ કરે છે. ખરી રીતે જોતાં પંડા માણસે જે કંઈ ટીકા કરો અથવા તે ટીકા કરવાની જે કંઈ ક્રિયા થઈ, તે ક્રિયા કરવામાં કંઈ ઘણું વખત ગયો નથી. જો ક્રિયા તો માત્ર એક આપાતજ હતી, પરંતુ તેને વડને તેના પછીની જે અસર થાય છે-મનની જે વ્યગ્રતા અને પરિતાપ થાય છે, તેજ તમારા આયુષ્યનું હરણ કરે છે. જો તમે તમારા મનની અમુક પ્રકારની અસ્થિરતાને દૂર કરો શકો; જો તમે તમારા આંતર પરિતાપને શમાવી શકો; જો તમારા ચિત્તની રખડનશક્તિ અને ચલિત સ્થિતિ તેમજ વ્યગ્રતા અને વ્યાકુળતાવાળી સ્થિતિનો તમે સંયમ કરી શકો તો તમારું જીવન, જો લાખો મનુષ્યોનું જીવન થઈ પડશે; અને આપ સંયમવાળા તમારા જીવનનાં માત્ર ત્રીસ વર્ષ દ્વંદ્વેશ વર્ષની ગણગણી કરશે. તમારા મનને વ્યધિ કે જેનો પરિતાપ તમે ભેગવો છો તેનો તમે ખ્યાલ કરો. જો વ્યાધિને જોયો અને એને નિર્મૂળ કરો. તમારા મનનો દેગ એજ મનની અસ્થિરતા છે. ત્યારે મનપર કેઈ પણ જાતનો આપાત થાય છે ત્યારે મન ખેડ કે હર્ષમાં ખૂંટમાં કરે છે. આવી જાતના મનુષ્યો ઘડીઆજના લોકો જેવી વિચિત્રવાળા છે.

હવે ત્રીજી જાતના જે મનુષ્યો છે તે વીર પુરુષો છે, તે મુક્તાત્મકો છે. આ એક મનુષ્યો છે કે જેમના મનમાં કોઈ પણ જાતની પરિસ્થિતિથી ફેલ થઈ શકતો નથી. જો એને તે સ્થિતિ આવે, પણ તેની તેમને કોઈ પણ જાતની અસર થતી નથી. તેઓ સદા અનુદિન, શાંત અને સ્વસ્થ રહે છે. એ મહાત્માઓને તમે તોફાની મહામાગરના ઉજાગરો નહોતો. વચ્ચે મૂકો તો પણ તેઓ જોવાને તેવાજ રહેવાના. એમને હાનુક પુદ્ગમાં દેખા કરે તે ત્યાંજ તેઓ જોવા તેજ રહેવાના. તેમની તમારે જે જે ટીકા કરવી હોય ને ક્યા કરમે,

છતાં તેઓ કાંઈ પણ કરશે નહિ. તમે તેમના મિત્રના મિત્રજ રહી શકો. તેમનું મન સદા અકલુપિત અને નિર્મળજ રહેવાનું. તમે એવા મુખ પુરૂષોની આગે દંભરો વર્ગ રહેા અને પછી તેમને ઇશી એકાએક ભલે છીજે શયે આપ્યા જાણે; છતાં તમારા જવાબ વિશેષથી તેમને કોઈ પણ જાનનો ઉદ્દેગ થવાનો નથી.

દર્પણ તમને તમારું મુખ જતાવે છે ખરું; પરંતુ તમે જાણે છે કે દર્પણમાં આપણું મુખ જેવું હોય છે તેવું ને તેવું ધર્માર્થ જણાવું નથી. કાજ કાનનું આજુબાજુ દર્પણમાં તમને જમણા કાનમાં જણાયે; અને આવી રીતે જાણું જમણું ને ઘણું અને ઘણું તે જમણું થઈ જાયે. તમે દર્પણની પાસે જ્યોનાં જ્યો સુધી રહેા, અને દર્પણમાં તમારી આકૃતિ જ્યોનાં જ્યો સુધી જણવા કરશે; પરંતુ પછી આખરે જ્યોને ઇશીને જાણીએ જશે. એટલે તે દર્પણ તમારી આકૃતિ જમણું જેવું ને તેવુંજ હશે. આજ પ્રમાણે મુખના આજે અને જાની પુરૂષોના સંબંધમાં છે. તેઓ એવા છે કે તેમના ઉપર જાણ દર્પણની કોઈ પણ જાતન. અસર થઈ શકતી નથી; તેમને જાણ ઉપાધિ દ્રવિત કરી શકે જોમ નથી; તેઓ તો સદા મુખ અને વિશુદ્ધ રહેવાના. નિત્ય નિરંતર ભલે તમે તેમની પાસે જઈ તેમની પ્રશંસા કર્યાં કરો, પણ તમે તેમની પાસેથી આપ્યા ગયા એટલે જેમ આમાન્ય મનુષ્યોમાં અને છે તેમ તેઓ તમારી કરેલી પ્રશંસા અને જણાવ્યે જરી પણ વિચાર કરશે નહિ. જગી છીજે પ્રશંસા એમની પાસે જઈ ભલે નિંદા કરજો, એમને જે કડવા શબ્દો તમારે સંભળાવ્યા હોય તે ભલે સંભળાવજો, પણ એથી એમના મન ઉપર જરા પણ અસર થશે નહિ—એના સંબંધમાં એમને વિચારજ આજે નહિ. તેઓ સદા સ્વતંત્ર અને મુક્તજ છે. તેઓ પોતાનું સ્વરૂપ દિવ્ય છે, એમજ માને છે.

રામ હવે તમને જો કહે છે કે જો તમે વેદાંતનો ધર્માર્થ અભ્યાસ કરો અને પછી તેના ઉપદેશને જો તમે નિરંતર લક્ષમાં રાખ્યા કરો, તથા પ્રજુલને જાણ કરવાથી તમને જે આત્મસૂચન થાય તે પ્રમાણે અથવા કોઈનિ કહેલા રાષ્ટ્રીકરણ પ્રમાણે અથવા પોતાને જે યોગ્ય લાગે તેવી કોઈ સત્ય સમજણ પ્રમાણે, જો તમે ઈશ્વરનું સ્મરણ કર્યાં કરો; અને જે સત્ય છે તેનેજ સદા સર્વદા તમારી સમક્ષને સમક્ષ રાખ્યા કરો; તો તમારું મન અસ્થિર અને અસમતોલ મરી જઈને સ્થિર અને સમતોલજ થયે; અને જો પ્રથમથીજ તે સ્થિર અને સમતોલ હશે તો તે કમે કમે કદિ પણ ન ચલિત થાય એવું સ્થિર અને સમતોલ થશે. પરંતુ તમારે વેદાંત અને તેના સત્યને નિત્ય નિરંતર સ્મરણ કરવાનું છે. રામ હવે તમને સદા એજ રિચિતિમાં રહેવાને માટે કેટલીક જાણ મદદ અને સાધનના સંબંધમાં કહેશે. તેનો તમે અનુભવ કરવા પ્રયાસ કરી જોજો અને તમને ખાતરી થશે. જો કે આ જાણતને લોકો કરી ઉપદેશ આપતા નથી તથાપિ તે એક અદ્ભૂત સલાહ છે.

કેટલીક વખત સમગ્ર પાસે કેટલાક મનુષ્યો આવે છે અને કેટલીક સખત રીતો કરે છે. આવે વખતે રામ પોતાને કેવી રીતે તેનાથી નિર્વેપ રાખતો હશે તે તમને ખબર છે ? એને માટે જુદા જુદા માર્ગ છે. તે માટેજો એક આ છે: તમારી સન્મુખ એક પુસ્તક પડેડું છે, તે તમે જાણો છો. જો એક અદ્ભૂત પુસ્તક છે. જો પુસ્તક એક એવા પુરૂષને હાથે લખાયેલું છે કે જેનો જોડો કયાંય જણાતો નથી. આ મનુષ્ય પ્રસિદ્ધ નથી. તે હિંદુસ્તાનમાં પૂજાતો નથી. જો પુસ્તક ભગવદ્ગીતા માત્રક લોકોમાં ખ્યાતિ પામેલું નથી. જો પુસ્તક શ્રીકૃષ્ણ લખેલું નથી. જો પુસ્તક એક એવા પુરૂષને હાથે લખાયેલું છે કે જે પુરૂષનું નામ અને કીર્તિ કેવળ

અપ્રસિદ્ધ છે. તે જોવા પ્રકારનો મનુષ્ય છે કે જે તમને અનેક કાંઈરો, અનેક ભુદો અને અનેક કૃષ્ણો આપે છે. રામ જો પુરતક ચોતાના હાથમાં લે છે, તે સંસ્કૃતમાં લખાયેલું છે. એ પુરતકમાંથી રામ જ્યારે એકાદો શ્લોક વાંચે છે ત્યારે તે જન્મોજન્મની અપવિત્રતા ધોવાને માટે બસ થઇ પડે છે, અને તેથી રામ તત્કાળ અત્યાનંદની સ્થિતિમાં નિમગ્ન થઈ જાય છે. આ નહાના સરખા પુરતકનો એકાદ શ્લોક પણ હૃદયને અસર કરે છે, ઉત્તત કરે છે અને પુનઃ રામની અંદર ઈશ્વરને સ્થાપિત કરે છે. તે આપણા આમુરી સ્વભાવનો નાશ કરી તત્ક્ષણ માયાના આચરણને ભેદી નાખે છે. રામ તમને કહે છે કે તમે પણ તમ્મરી પાસે એવું એકાદ પુરતક રાખો. તમે એવાં કેટલાંક સ્તોત્રોનો સંગ્રહ કરો કે જે તમારું જીવનને ઉત્તત બનાવે-તમારા હૃદયમાં અંતઃસ્ફુરણ કરે. અથવા તમે એવાં કેટલાંક ગીતોનો સંગ્રહ કરી રાખો કે જે તમારા જીવનમાં તત્કાળ ઉચ્ચ ભાવનાની પ્રેરણા કરે; અથવા તમે એવાં કેટલાંક ઉચ્ચ પ્રકારનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ કરો કે જે તમારામાં ઉચ્ચ વિચારોને ઉત્પન્ન કરી શકે; અથવા તમે બાઈબલ કે પર્વત ઉપરના ધર્મોપદેશને તમારી પાસે રાખો; અથવા તમને જે જે સંગ્રહારો ઉત્તમ લાગ્યા હોય તેમના સંગ્રહ જે જે ઉત્તમ ફક્ત-રાઓ હોય કે જે ફક્તરાઓ વાંચવાથી તમારા હૃદયમાં સ્ફુરણ થાય તે અથવા એવું બીજું જે કંઈ લખાણ હોય તેના ઉપર તમે નિશાની કરી રાખો; અથવા તમે તમારી પાસે એક નહાની સરખી નોટબુક રાખી તેની અંદર તમને જે જે ઉત્તમ ફક્તરાઓ અને ઉત્તમ કાવ્યો લાગે તેને ઉતારી લ્યો. આ મારી પાસે જે પુરતક છે તેના અંત ભાગમાં 'આહા ! મારે આનંદનો ખ્યાલો છલકાઈ રહ્યો છે !' એ કાવ્ય અથવા એવા બીજા કોઈ પણ ફક્તરાઓ કે જે તમારા હૃદયમાં દિવ્યતા, ઉત્સાહ, આનંદ અને ઉત્તત ભાવ પ્રેરે, તેને તમે તમારી નોટ-બુકમાં ઉતારી લ્યો. આવી નોટબુક તમે સદા તમારી પાસે ને પાસે રાખો. તમારું કોઈ મિત્રની સાથે અથવા કોઈ પણ પ્રતિકુળ સ્વભાવવાળા માણસની સાથે વાતચિત કરવાનો પ્રસંગ આવ્યા પછી તમારા મનને તે વાતચિતના વિચારોમાં જવા ન દેતાં તરતજ પેલી નોટ-બુક લઈ તેની અંદરના ઉત્તમ ફક્તરાઓ તમારે વાંચવા અને મનને સ્થિર કરવું.

આ પ્રમાણે રામે તમને માનસિક રોગ યાને જીવાત્મનો સામાન્ય વ્યાધિ વિદિત કરી દીધો છે. આ સામાન્ય વ્યાધિ તે મનને અસ્થિરતાવાળો સ્વભાવ છે. તેને દૂર કરી મનને કેવી રીતે સ્થિર કરવું તે પણ રામે તમને જણાવી દીધું છે.

આપણે આનો આ વિષય બીજી વખત પણ ચર્ચાઈશું.

૭-વેદાન્ત.*

આજ અત્યારે અહીં આવતાં યોડું મોડું ધણું તેનું કારણ એ છે કે રામ સાનકાન્તિ-રોકે શહેરનું કાચગૃહ ભેગા ગયો હતો. માર્ગમાં પાછા ફરતાં કોઇએ રામને પ્રશ્ન કર્યો કે, “ કેમ ! આપને એ કેવું લાગ્યું ? ” રામે ઉત્તર આપ્યો કે, “ વાહ ! બહુ આનંદ થયો. ” કાચગૃહ ભેંધને આનંદ આવે એ ઉત્તર જરૂર વિશ્વમય પમાડે તેવો છે, પણ રામને તો પ્રત્યેક સ્થળ અને પદાર્થ આનંદજ આપે છે. જગતમાં કોઇ પણ વસ્તુ એવી નથી કે જેનાથી રામને આનંદ વિના અન્ય સ્થિતિનું બાન થતું હોય. મોઝીસના અંધમાં આપણે વાંચીએ છીએ કે ઇશ્વરે જગતને ઉત્પન્ન કર્યો પછી તેણે પોતાની એ કૃતિ નિકાળી, તો અહા ! તે તેને બહુજ અફૂલત અને રમણીય લાગી. જિનિમીઝના અંધમાં પણ આપણે એવીજ હકીકત વાંચીએ છીએ કે, “ હે પ્રભુ ! તારી ઇચ્છા જગવાન છે. ” “ તારી મરજી પ્રમાણે જો કાંઈ થાય. ” એવી પ્રાર્થનામય મનોવૃત્તિમાં વેદાન્ત અફૂલત સામર્થ્ય પ્રેરે છે. વેદાન્તી એ પ્રાર્થનાને આવી રીતે બેલે છે કે, “ સર્વ કાંઈ મારી ઇચ્છા પ્રમાણેજ બને છે. ”

પત્ની જ્યારે પોતાના પતિની ઇચ્છા સાથે તાદાત્મ્ય અનુભવે છે, ત્યારે તે પ્રકુલ્લિત મને કહે છે કે, “ જો કાંઈ મારી ઇચ્છા પ્રમાણેજ બને છે. ” તેની દેવતાત્વના શમી ગઈ હોય છે, તેથી તેને હવે “ તારી ઇચ્છા પ્રમાણે બને. ” એમ પ્રાર્થના કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. પ્રારંભમાં તો પોતાના પતિની ઇચ્છાને પોતાની ઇચ્છા બનાવવાનો ભગીરથ પ્રયાસ તેને કરવો પડ્યો હતો, પણ એવા અતત પ્રયાસથી જ્યારે તેણે ભેદભાવના ટાળી દીધી છે, તથા ભેદરૂપિય વિશ્વ મેગળ્યો છે, ત્યારે હવે તે પોતાના પતિના કાર્યમાં પોતાના કાર્યનેજ આનંદ અનુભવે છે.

વેદાન્ત પણ જગતના સર્વ વ્યવહારમાં એવીજ રીતે એવાજ પ્રકારનો આનંદ અનુભવે છે. જાની મનુષ્યની સ્થિતિ આજ પ્રકારની છે:-

પદ્માજી બીંત તે તેને કાચગૃહ થતું નથી;
લોહના સગીઆ તેને પાંચડું બનતું નથી.
શાન્ત, અંબીર, નિષ્પાપ મનોબ્યાપાર જોડના;
પાંચડું, કેકભાનું, એ, સમાન રથન તેડનાં.

અજ્ઞાની લોકો: સત્ સ્વરૂપને ભગવા વિના દેહાધ્યાસ અને સ્વાર્થમાંજ રચીપચી રહેલા દેહવાદી, પોતાનાં સ્વ બલને અને કિફારતને, કાચગૃહ, રમથાન ને ઘેર નરકસ્થાન બનાવી મૂકે છે. નીચ વાસનાઓ, દુષ્ટ દિન્યાઓ, કાષ્ટાનિક ભલ અને અંશય વૃત્તિઓની શંખલાથી તેઓ પોતાને બંદીબાન બનાવે છે. વેદાન્ત તો તમને એમ શીખવે છે કે તમારું

મુખ તમારા પોતાના ક્ષામમાં જ છે, તે તમારી પોતાની જ પૂનિ છે, અને એ પ્રાપ્ત કરવું તે તમારું જ કર્તવ્ય છે. સાંઘારિક વાચન્યોથી તે મુખમાં શા માટે અંતરંગ પડવા દેવો ભેદો? અત્યંતે અનુભવ કરો-માણસોના કરો, એટલે તેજ શબ્દે તમે મુખ-મુખી બનશો.

વેદાન્તનો અનુભવ કરવો એ દુર્લભ પણ છે; વિશેષતઃ અમેરિકા અને યુરોપના લોકો જે ભેદ માને છે કે તેમને પોતાને ધીર બનવાનું છે-પોતાનામાં ધીરત્વ ઉત્પન્ન કરવાનું છે, તેમને માટે તો તે દુર્લભ જ કદી શક્ય. પરન્તુ વેદાન્તના નિયમાનુસાર તો સ્વનામિદ્વ મત્તજ એ છે કે તમે પોતેજ ધીર છો; ધીર મિત્રાય અન્ય કંઈ જેજ નહિ. તમારે ધીરત્વ ઉત્પન્ન કરવાનું નથી, પરંતુ તે ધીરત્વને બાંધી, ઓળખી, અનુભવીને વ્યવહારમાં મૂકવાનું છે, તેને વ્યવહારમાં લાગવાનું છે, એટલે કે તમારે તેનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

દરે આપણે મોઢાં દેખાંત છીએ. એક એવો મનુષ્ય છે કે જેણે પુષ્કળ દ્રવ્ય પોતાના ઘરમાં ઢાંટેલું છે પણ તેનું તેને હમણાં વિશ્વારણ થયું છે. બીજો એક એવો પુત્ર છે કે જેની પામે હમણી પણ નથી. આ બંને પુત્રો પોતાના ઘરમાં બેસવા માંડે તો પરિણામ શું આવશે? જે મનુષ્યે પોતાનો ખજાનો ઢાંટેલો છે તેને તો તે ક્ષાય તાગશે; પણ જેની પામે હમણી સરખી પણ નથી તેને તો કમ્પે મળશે નહિ.

વેદાન્ત તમને કહે છે કે તમારામાં ખજાનો બરેલો છે; માટે કંબુસ અને દરિદ્રી ન રહેતાં તેનો છુટે ક્ષાય ઉપયોગ કરો. તમારે એ બંકારમાં દ્રવ્ય નાખવાનું નથી, પણ ઉઠેલો અદ્વ ઉપયોગજ કરવાનો છે. તમારો આત્મા સ્વતઃ શુદ્ધ અને નિષ્કલંક છે; પાપથી તે અધિ-ગત અને કલંકિત થયો છે અને પુણ્યથી તેનો ઉદ્ધાર થયો, એવું કમ્પે વેદાન્તમાં નથી.

આ એક કાળું પાટીડું છે. તે દડિન ધન પદાર્થ છે. તમે તેને ધમી ધસીને પારદર્શક ને પ્રકાશિત બનાવી શકશો? કદી નહિ. પણ એક દરેણું થયો. તે ગમે તેટલું 'મેડું' પૂજવાનું કે ગંડું હશે પણ થોડા પ્રયાસથીજ સાફ થયો, ને પારદર્શક તેમજ પ્રકાશિત બનશે. વસ્તુતઃ તમારે તેને પારદર્શક બનાવવામાં કાંઈ નવીનતા નથી કરવી પડી; પણ વસ્તુને તેની મૂળ પ્રકાશમય સ્થિતિમાં લાવ્યા છો. તેનું પારદર્શકપણું બચ્ચ થયું છે. પાટીઆમાં પારદર્શક-પણાને શુણ્ઠ નહોતો; તેથી કોઈ પણ પ્રયાસથી તે પ્રકાશિત ન થઈ શકતું. મોક્ષપ્રાપ્તિના સંભવ-માટે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં છુપી રહેલી સ્વાભાવિક સદાજ આત્માની નિર્લેપતા અને નિષ્કલંકતા સિદ્ધ કરે છે. આત્મા બાહ્ય ઉપાધિને છીંધેજ મલિન બાંધે છે. પાટીઆની પેટે આત્મા કદી પણ પારદર્શક અને પવિત્ર નહિ થાય—એટો સ્વભાવતઃ અપવિત્ર છે; એવો નિર્લેપ કરી લેવાની જે સામાજિક ભાવના થઈ ગઈ છે તે અવાસ્તવિક છે; અને સમાજમાં અસત્યનીજ પ્રેરણા કરવારી છે. મનુષ્ય તો સ્વભાવતઃજ ધીર છે. ધીર મનુષ્યનો આત્મા ન હોત તો સમયે સમયે અવતીર્ણ થતા પેગંબરો (ખાસ દુદ્ધા-Prophets) ની વિમુક્તિનું જગતને કદીયે દર્શન ન થાત. સમ કહે છે કે " ડરો નહિ, બચ ન પામો; રણસેત્રમાં બહાર પડો; તમારી સર્વ શક્તિ અને ઉત્સાહને એકત્ર કરો અને પૂર્ણ નિર્ભયપણે " અહં ક્ષમારિમ્ " ભાષ કે જે તમારી જન્મસત્તા છે તેને સિદ્ધ કરો. કશોજ બચ નથી; જરાએ ગભરાઓ નહિ. "

મોઝીસ એકવાર સીનાઈ પર્વતપર ફરતો હતો; ત્યાં તેણે થોડે દૂર એક છોડમાંથી અગ્નિની જ્વાલા નીકળતી દીઠી, જેથી તેને આશ્ચર્ય થયું. તેણે પ્રશ્ન કર્યો કે, " અરે કોણ છે એ? " એમાં વિશેષ આશ્ચર્ય તો એ હતું કે જ્વાલા નીકળતી હતી પણ છોડ બળતો ન હતો. એ છોડે તેને ઉત્તર આપ્યો કે, " હું. " "તે હુંજ છું. " આમ આ પવિત્ર " હુંજ " તમારો આત્મા છે.

આત્માનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રકાશમાન મણિ જેવું-દેરીધ્યમાન હીર જેવું છે. જેમ સ્ફટિક મણિની પાસે રત્નમણી પદાર્થ સખીયું તો સ્ફટિકમાં સ્વાય દેખાયો અને કોઈ સ્વામણી વસ્તુ મૂકીયું તો સ્વામ રંગ પ્રવીત થયો. એવી રીતે સમીપસ્ય વસ્તુના રંગ પ્રમાણે એ સ્ફટિક પોતાના રંગ બદલયો; છતાં જનુલ: નિર્મળ સ્ફટિક પોતે તો વર્તુલીનજ છે; તે તો નણીતી-તજ છે. કોઈ પણ પ્રકારની સ્વાય કે કાળસ તેનામાં નથીજ. એતો જે છે તેજ છે. એવીજ રીતે તમારો આત્મા-તમારું ચાર્ચ સ્વરૂપ તો જે છે તેજ છે. એ નર્ણરહિત છે; અવર્ણનીય છે; શુદ્ધિશુદ્ધ “અહં” જ્ઞાપિમિ” છે.

એ આત્માની સમીપમાં પણ જેવો પદાર્થ સખીએ તેવો તે દેખાય છે. હિંદુસ્તાનને હિંદુ-તે સ્વામણી મનુષ્ય-તે આત્મામાં સ્વામણી હિંદુ કહેવાય છે. એ સિધ્ધિમાં આત્માને હિંદુનો જણે ચડયો છે, એમજ આપણે કહેવું પડ્યો. એ સ્થિતિમાં તે પવિત્ર અહમ્ “હું” હિંદુ છું” એમ કહે છે. એજ પ્રમણે તે આત્મા દેરીધ્યમાન સ્ફટિકમણિ-વર્ણહીન આત્મા જે નમરૂપથી પર છે તેની પાસે પીતવર્ણનું વસ્ત્ર એટલે અમેરિકાનો યાંકી (yankee) રાખીએ, તો તે નિવિઝારી “અહમ્” ને “હું” અમેરિકન છું” નો રંગ ચડ્યો. જગી નિત્ય શુદ્ધ આત્માની પાસે સ્ત્રી આવે તો તે નિવિઝારી “અહમ્” “હું” સ્ત્રી છું” એ દેખાયો. એ આત્માની પાસે કોઈ અન્ય પુરુષને સખીએ તો તેને “હું” એમ. એ. છું” એવો રંગ ચડે છે. એવીજ રીતે “હું” કિશ્કિયન છું” “હું” હિંદુ છું” “હું” યાંકી છું” “હું” જોનબુલ છું” “હું” જાજક છું” “હું” સ્ત્રી છું” “હું” સિંહ છું” “હું” બ્યાન છું” એવાં નાનવિધ વર્ણ રૂપ દેખાયો; પરંતુ પવિત્ર, સત્ય, શુદ્ધ, દેરીધ્યમાન, નિષ્કલંક, અધિક નામરૂપાવીત-વર્ણહીન આત્મા-અહમ્-હું તો સર્વમાં સમાન, એક અને અદ્વિતીયજ છે. સત્ તેનામાં કોઈ રંગ નથી. તમારા અધ્યાનમય અધ્યાદાપથીજ તમે તેને રંગમય જાન્યો પ્રકાશમાન સ્ફટિકની પાસે કોઈ રંગીન વસ્તુ સખીએ તો તેને તેનો રંગ લાગતો નથી-તેમાં પ્રવેશ પામતો નથી, પણ મ્યત પ્રતિબિંબિત થાય છે. તેનો તેને સ્પર્શ યતો નથી રંગનું તેમાં પરાવર્તન જ યાય છે અને સ્ફટિક તો સદા સર્વદા પ્રકાશમાન ને જજ હોય છે.

એ સર્વવ્યાપક, સચ્ચતચર “અહમ્” સર્વત્ર વિદ્યમાન છે. સિંહ કે બ્યાન એજ “અહમ્” ની જાવના પ્રદર્શિત કરે છે, અને એજ નિર્મળ “અહમ્” તમે એ વિશુદ્ધ નિરોધ આત્મા અમુક સમયે અન્યરૂપમાં બ્યકા હતો તેથી અત્યારે પણ વર્તમાન રૂપમાં તેને ચેત, સ્વામ કે રત્નમણીની ઉપમા આપવાનો તમારો કોઈ પણ હક પૂર્વે એજ “અહમ્-આત્મા” કોઈ બીજા શરીરમાં નિવાસ કરી રહ્યો હતો. પૂર્વ ન એવો સમય પણ હતો કે જ્યારે તમે “હું” સિંહ છું” “હું” જાજક છું” એમ હતા. એ અહમ્-એ આત્મા સદા સર્વદા જાજાધિત છે તેનો અનુભવ કરવાથીજ તમે ર અને સુજિન મેળવી શક્યો. તે “અહમ્” ત્રિગુણીત છે, કારણ કે પૂર્વે પણ તે “જ” હતું. એને કાલને જાજ પહોંચતો નથી, કારણકે સર્વ શરીરોમાં અને જાજોની પ એ “અહમ્” એજજ છે. સર્વ કાળ તેને મટ વર્તમાનકાળજ છે અને સર્વ સ્થાન અજ જ છે. એ પવિત્ર “અહમ્ જ્ઞાપિમિ” શરૂઆત સત્તા-સનાતન સત્ય છે. એ એજ “હું” કારની સદા જાપી છે. “હું” તે છું” એ જાવાર્ચ “હું” માં બ્યાન

ફારસી ભાષામાં “ઠ” ઓમનો અર્થ “ઓ-હમ” એટલે “હું તે હું” એમ યાય છે; અં
 “હું તે હું” એટલે “હું બ્રહ્મ હું” છે. આ પ્રમાણે “ઠ” અહં બ્રહ્માસ્મિની વિગ્ન
 સનાતન ભાવના સિદ્ધ કરે છે.

સર્વ વ્યાપી ઈશ્વર.

શિખરિણી.

સહસ્રો રૂપોમાં ચક્રિત કરવા પાત્ર કર તું!
 પરન્તુ તેમાંએ પ્રિયતમ! તને ઓળખી શકું.
 રમી માયા જાદુ વિવિધ રૂપ તેમાં તું બદલે,
 પરન્તુ વિશ્વાત્મા! તહિં પણ તને કોણ ન કળે? ૧

બહે પ્રાતર્ણય કુસુમકલિ ધીમેથી વિકસે,
 ભરે તું વધિભ્રો! રસ-રૂપ તહિં શોભન! સખે!
 છુપી તારી શક્તિ વિમલ જલમાં ને પ્રતિકલે
 મનોહારી! એલું કયું હૃદય કે એ અવગલે? ૨

કૂચારામાં ઉઘે ઉછળી ઉછળીને જળ રમે,
 કળા લીલા તારાં રમણ! મુખ ચિતે અભિરમે.
 ધનાકારે ધુમે ગગન મહીં અંબુજ રૂપમાં,
 અહો લીલાવર્તી! જલદધર ત્યાં આપું ઉપમા. ૩

ખીલી પુષ્પો કુણી વનરચલી મહીં મોહિની ભરે,
 અહો! એ રનોમાં પ્રભુ! નયન શાન્તિમય કરે;
 ઉગીને વિસ્તારે તરૂં વિવિધ શાખા અહીં તહીં,
 તહીં લીલા તારી વિકસિત થતી આ ઉરમહીં. ૪

ઉપાનાં સોનેરી કિરણ શિખરે ભર્ગ ભરતાં,
 વરેણ્યમ એ પૂજું દિનકર પ્રભો ધ્યાન ધરતાં,
 દિશાઓના ખડે જૂકી રહું નલોમંડળ શિરે,
 પ્રભો! આસોરજ્ઞીસે અદ્ભુત કૃતિ સૌ ગતિ ભરે. ૫

દયે ઇદ્રિયોમાં પ્રતીત થઈ જે આદ્ય બનતું,
 મનોભુલિદ્વારા ચિતમહીં વળી ચિંતન થતું;
 સહુ તે દરયોમાં ગુરૂ! તુજ અભિજ્ઞાન મંગળું,
 નિર્મલ એ આશી! અગ્નિવ જગ તારામય થતું. ૬

ફરે ભાળે માળા કરમહીં અને નામ હૃદયે,
 પ્રતિભાને ઉડી પ્રતિધ્વનિ ઉરે ગર્જિત રહે;
 દીકાં દસ્યો, લીધી ગમરણી કરમાં નામ ઉરથી,
 પ્રભો! પ્રાણધારા! અકલિત નથી કાંઈ તુજથી. ૭

સમ હરે મોહીસના સંબંધમાં થોડું દહેશા ધારે છે.

એક સમયે મોહીસે એક વૃક્ષની નીચે અવાજ સાંભળ્યો, તેણે ત્યાં જોયું તે મુષકદંડ

મારેથી ભયકર સર્પ હોશે. એ સર્પના કુંડલાદ્યથી તે ભડકયો. તેનું હૃદય કપેલા લામ્બુ, ગાત્ર ઘિયિલ બની ગયાં અને મૃત્યુ સમીપ આમ્બુ હોય તથા નાદીઓ બહે તુટતી હોય, તેમજ રક્ત શીતલ થતું જતું હોય એવો ગભરાટ તેને છુટયો. પણ એટલામાં તેણે કોઈ મનુષ્યના જેવો અદ્યક્ષ ભાવજ સાંભળ્યો. એ ગેબી ભાવજે તેને કહ્યું:—“મોઝીસ ! ડર નહિ. એ સર્પને હિંમતથી મજબૂત પકડીને હાથમાં લે.” છતાં મોઝીસ તો ડરતોજ હતો; તેને એ દેવી વાણીપર વિશ્વાસ ન બેઠો. ત્યારે પુનઃ એ ગર્જના બ્રહ્મત યર્ધ: “મોઝીસ ! ડર છે શું ? બહાર આવ ને આ સર્પને પકડી લે.” સફલાએ તેનામાં હવે ધૈર્ય આમ્બુ. તે સંતાઈ ગયો હતો ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો અને સર્પને જે હાથથી મજબૂત પકડયો. પણ અહા ! શું ચમત્કાર ! તે સર્પ હતોજ નહિ. પકડતાં વેંતજ એ સર્પના સ્વરૂપમાં સુસવાટો મારતો પદાર્થ એક સુંદર દંડરૂપે મુદ્દમ પડ્યો. આ વાતોનું સ્મરણ શું છે તે હવે આપણે જોઈએ.

સત્યને અહીં સર્પનું રૂપક બતામ્બુ છે. પૂર્વના દેહોમાં, વિશેષતઃ કિંદુઓમાં સન્નતન સત્યની સંજ્ઞા સર્પ-રોષની આકૃતિથી પ્રદર્શિત કરેલી છે. સર્પ હવેશમાં ચક્રાકાર સ્થિતિમાં કુંડલનું વળીને પોતાની પૃષ્ઠીને મોઢામાં પકડીને પડયો રહે છે. એવીજ રીતે આ જગતમાં પણ દરેક પ્રસંગનું પુનરાવર્તન થતું જાય છે. ચક્રમાળાની પેઠે સર્વ ક્રમ આદ્યે, જાય છે. ચત્તચર જગતમાં આપેલો આ સર્પવ્યાપક વિશ્વનિયમ છે. એ સર્પને પકડવાનો અર્થ એ છે કે તમને એ દેવી નિયમના સત્તાધીશ યજ્ઞનું છે; સમસ્ત વિશ્વના નિયંતા બનવાનું છે.

તમે એ સ્થિતિને અનુભવ કરો. હિંમતથી એ દિવ્યતા સાથે ઐક્ય અનુભવતાં રીએ, મોઝીસને પણ પ્રથમ તો એ સર્પને પકડતાં ડર લાગ્યો હતો, તેને પણ પહેલાં એ અપરિચિત નવીનતા હતી. મોઝીસ એક દાસજ અનુભવતી પ્રભામાંના મનુષ્ય હતો. ચાહુદી લોકોની તે જમાનામાં અત્યંત મારી દયા હતી. તેમને પોતાના દેશમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવ્યા હતા અને અહીં તરીં ભટકતા મુસાફરોના કાફલાની છાંછી તેઓ ગુબારતા હતા. તેમનાપર અનેક પ્રકારના અત્યાચાર કરવામાં આવ્યો હતો. આવી પરિસ્થિતિમાં તેઓ તેમના ઈશ્વરને અના-ચારી સત્તાધીશ કે અનેક સેવકોપર સામાન્ય ભોગવતા ધનાઢય હોવાની કલ્પના કરે એ વર્ણ સ્વાભાવિક છે. બગદની સભા ભરણ તો તેમાં ઈશ્વરની કેવા પ્રકારની કલ્પના થાય ? હરકેઈ બગદને મારીને હાથે એવો અતિ બગવાન બગદજ તેમનો ઈશ્વર અને. સિંહની સભામાં ઈશ્વરની કલ્પના અતિશય વિકાસ સિંહનીજ થાય. એવીજ રીતે તમે પણ તમારી શક્તિ બહારની કલ્પના કરી શકતા નથી; તમે જરા પણ રીધંદિલિ વાપરી શકતા નથી. સિંહન સભા જેવી રીતે પોતાના ઈશ્વરને સિંહનું સ્વરૂપ આપે, તેવીજ રીતે બધાંબાકુલ લોકોની સભા ભરાય અને તેમને ઈશ્વર વિશે ચર્ચા કરવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવે તો તેઓ પણ તેને અને સેવકોપર સત્તા ભોગવતા આત્માકારી ધનાઢયની અથવા કેઇ અત્યાચારી નરપિપતીજ ઉપાસ્યરો. આવીજ રીતે ચાહુદી લોકોએ ઈશ્વરને ભવ્ય શક્તિમંત તાત્કલિકતાં માની લીધે છે.

પૂર્વની ઘણીપરી ભાષ્યોમાં અને મુખ્યત્વે કરીને સેમેટિક ભાષામાં ઈશ્વરને “મહિ” ના ન્યાયી જોગબમાં આવે છે. આ શબ્દની ઉત્પત્તિ વિશે થોડું બેઠાણ ન જણાય. ચાહુદીઓમાં અનેક અતિઓ હતી; અને પ્રત્યેક અતિએ પોતપોતાનો સ્વતંત્ર ઈ બનાવી રાખ્યો હતો. તેમાં ઈસ્રાઈલ લોકો પોતાના ઈશ્વરને “મોહો” કહેતા તેમના સ્વતંત્ર વિચરને અતિ ઈસ્રાઈલ અતિએ અન્ધ સર્વ અતિઓપર વિશ્વ મેગબો અને ત્વ

તેમનો “ મૌલિક-ધર્મ,” સર્વ ધર્મોનો એટલે યાહુદી પ્રમોદો ધર્મ બન્યો. આવી રીતે તેમણે “ મૌલિક ધર્મ”ની સત્તા અને સામર્થ્ય, સર્વ ધર્મ કરતાં વિશેષ માની લીધાં. સેમે-ટિક લોકોમાં એકેશ્વરવાદ કેવી રીતે સ્થાપિત થયો અને “ માલિક ” નામ ધર્મને કેવી રીતે આપવામાં આવ્યું તેનો યથાર્થ ઇતિહાસ એ પ્રમાણે છે.

તે જમાનાનો આવા પ્રકારનો એકેશ્વરવાદ પણ તેમના શાસ્ત્રીય સંશોધનનું પરિણામ હતું. તે એ સમયના સમાજની બુદ્ધિની પરાકાષ્ટા હતી. તે માન્યતા તેમને મુક્તિદાયક હતી. અસાત તત્ત્વમાં સંશોધન કરવું, એ તેમનો તે સમયમાં પણ પ્રયત્ન હતો. આવા પ્રકારની શોધ તેમને અનુકૂળ નીવડી હતી; પણ હવે વસ્તુસ્થિતિ બદલાવી જાય છે. ઘણા લોકોને અત્યારે સત્ત્વસત્તાક શાસન નથી રૂચતું; તેઓને સ્વરાજ્ય જોઈએ. અમેરિકા, ઇંગ્લંડ તેમજ પ્રત્યેક ખંડ અને પ્રદેશમાં મુક્તિ-મુક્તિ-અને સ્વતંત્રતાની ઘોષણા ગાજ રહી છે. વિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં અદ્ભુત શોધો વધતી જાય છે. વિદ્યાકળા વૃદ્ધિગત થયાં છે. પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રગતિક્રમમાં છે. ધર્મ સંબંધી ભાવનાને પણ શાસ્ત્રીય પટ ચડવો જોઈએ; અત્યાચારી, ઉદ્ધત ધર્મરની જુની પુરાણી કલ્પનાની પણ આ જગતના પ્રગતિક્રમ સાથે પ્રગતિ થવી જ જોઈએ; “હું ધર્મ છું” એવું વેદાન્તનું સ્વતંત્ર, પ્રોત્સાહક અને મુક્તિપ્રેરક રહસ્ય સ્વીકારવું જોઈએ. ઇંગ્લંડમાં એક કાળ એવો હતો કે જ્યારે સત્ત્વસત્તાક નિયંત્રણ હતી, પણ શને: શને: જેમ એ સત્ત્વસત્તાક શાસનમાં પરિવર્તન થયું છે તેજ પ્રમાણે અત્યાચારી ધર્મના હાથમાંથી પણ સત્તા છીનવી લેવી જોઈએ અને ધાર્મિક બોક્ષ યાને સ્વાતંત્ર્ય સૌએ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

યાહુદી લોકોપર તે સમયે જુલ્મ શુન્નરતો હતો, તે પ્રજા દાસત્વ ભોગવતી હતી; તેથી તેમણે પોતાના ધર્મને પોતાથી લિન કલ્પી લીધો હતો. પણ તમે તો રાજકીય તેમજ સામાજિક સ્વાતંત્ર્ય અનુભવો છો, તેથી તમારો ધર્મ તે તમારો પોતાનો આત્મજ છે. આ એવા દિવસો છે કે જેમાં મનુષ્યો દાસત્વ નથી ઇચ્છતા. બંધન અને દાસત્વ હવે અસ્ત થતું જાય છે; પ્રગતિ ત્વરિત વધતી જાય છે; અને પ્રત્યેક વસ્તુએ આગળ અને આગળ તેની સાથે વધવું જોઈએ. હું તમારો એકેશ્વરવાદ હવે શાંત સ્થિતિ બેસી રહેશે ? શા માટે બેસે ? નહિ જ બેસે. એક સમય એવો હતો કે જ્યારે સેત્તાન ધર્મનો પ્રતિસ્પર્ધી હતો, તેમજ દેવ-દૂત અને સ્વર્ગસેવકોના આધિપત્યથી તેની શક્તિની પણ મર્યાદા બાંધી લીધેલી હતી. તેણે જગતને સાત દિવસમાં ઉત્પન્ન કર્યું; ઇત્યાદિ અનેક કલ્પનાઓ તમે કરી હતી. તે બધું શું શીખવે છે ? મોઝીસે પોતાના ગ્રંથો એ જમાનામાંજ લખ્યા હતા. મોઝીસ યદ બચાને આજે હજારો વર્ષ વીતી ગયાં છે. જગતમાં ત્યાર પછી અનેક સમય ઉત્ક્રાન્તિ થઈ ચૂકી છે. તો પછી તે ધર્મની તમારી કેવાક પ્રકારની કલ્પના છે કે જેમાં ઉત્ક્રાન્તિ જ ન થાય ? પ્રત્યેક વસ્તુએ આગળ વધવું જોઈએ; ઉન્નતિક્રમ વધારતાં શીખવું જોઈએ. હવે તો તમારા ધર્મને સેત્તાન જેવો કેઈ પ્રતિસ્પર્ધી નજ હોવો જોઈએ અને તેની શક્તિની મર્યાદા નજ બાંધવી જોઈએ. સદિ બનાવવા જેવા કાંડયાકામના ધંધામાંથી તેને હવે મુક્ત કરવો જોઈએ. વેદાન્તનું રહસ્ય સ્વીકારવાનો સમય હવે નજીક આવ્યો છે. સમસ્ત વિશ્વને હવે હિન્મતથી મુસબાદા મદરતાં સત્યરૂપી સર્પને સજડ પકડવાનો સમય સમીપ આવ્યો છે. હવે તે ઉત્ક્રાન્ત સત્ય તમારી પાસે આવીને પુકારે છે કે તમેજ ધર્મ છો. એ કહે છે કે ધર્મ તમારાથી સિદ્ધ નથી. ધર્મ સર્ગમાં-આકાશમાં કે પેલી ટેકરીમાં નહિ, પણ તમારામાંજ, તમારા આત્મા રૂપજ છે. આ સિદ્ધાંતને સ્વીકાર કરી અનુભવ કરવાથીજ તમને આશ્વાત મુક્તિ અને સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત થશે.

ભયબ્યાકુલ બની બ્યર્થ કાં શિર ફેરો છે ? અન્યની પાસે યાચના કરવામાં તમારો શક્તિ-
જ્ઞેનો બ્યર્થ કાં બ્યથ કરો છે ? તમારા નૈસર્ગિક સામર્થ્યને દાખી ન રાખો. સનાતન સત્યને
ધુંદી નાંખો નહિ. હિમ્મતથી ખઠાર પડો. “ હું” ધિર હું-હું” ધિર હું” જેમ નિર્ભયતાથી
ગર્વના કરો અને તમારી જન્મસત્તા સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરો. સાધારણ લોકો તે મોઝીસે
સર્પને ત્રવાજ સાંભળ્યો ત્યારે જેવી તેની ભયભીત અવસ્થા થઈ હતી તેવીજ રીતિમાં છે.

બ્યારે તેણે “ અહં બ્રહ્માસ્મિ ” ની પવિત્ર ગર્જના, એ નિર્ભય જ્ઞાન-એ વિશુદ્ધ સત્ય
એ સાંભળે છે ત્યારે કંપે છે અને એ શુદ્ધ સત્યનો સ્વીકાર કરવામાં ચીર્ષ દાખવી શકતા
નથી. નીચેના શબ્દો તેણે સંપંના સુસવાટા જેવા સંભળાય છે.

“ તમે પોતેજ શાશ્વત પ્રભુતા-વિશુદ્ધત્તમ વિશુદ્ધિ છો. જગત છેજ નહિ. તમે પોતેજ
સર્વત્ર વિરાજમાન છો. અવર્ણનીય સર્વશક્તિમાન પ્રભુ તમે પોતેજ છો. શરીર તે તમે નથી;
મન તે તમે નથી; તમે તો પોતે “ અહમ્ બ્રહ્માસ્મિ ” છો. પવિત્ર પ્રભુ છો. એ પ્રજા-
શમાન સ્ફટિકની પાસેથી જનકરો પીળો, રત્નો કે કાળો કાગળનો કંકરો ફેંકી દો અને એ
સત્ય સ્વરૂપને તમારા અંતરમાં બાંધત કરો. “ હું” તે હું” “ હું” સર્વ શક્તિમાન હું” જેનો
અનુભવ કરો. લોકો તેનો તિરસ્કાર કરે છે; દેખાવ મૂઝવણ સર્પથી તેણે ભય પામે છે; પણ
અરે ! એ સર્પને પકડો. એટલે અત્યંત વિરમય પામ્યો. એ સર્પ તો તમારા કરમાં રાજદંડ
તરિકે શોભા આપ્યો. એ સુસવાટા મારતો સર્પ તમારી સર્વ ભૂજ ભાગ્યો; તમારી સર્વ તૃષા
છીંપાયો અને તમારા માર્ગમાંથી પ્રત્યેક પ્રકારનાં વિઘ્ન તથા સંકટો દૂર કર્યો. અરુણમાં મોઝીસે
બ્યારે એ દંડવટે એક ખડકને સ્પર્શ કર્યો ત્યારે તેમાંથી ખગ્ગાટ નિર્ભય જળદું તરણ
જાહેર માંડ્યું. ઇંડાઈલ બ્યારે સંકટમાં હતા ને બચાવ માટે નાસતા ફરતા હતા ત્યારે તેમને
એક પાર રાતો સમુદ્ર જોળંગવાનો વખત આવ્યો હતો. એ છુપવતો ભયંકર સમુદ્ર તેમને તો
એમના જેમ ગળી જવાજ તૈયાર હતો; પણ મોઝીસે એ રાજદંડ તેના જળમાં ભેળ્યો તેથી
સમુદ્રના બે ભાગ પડી ગયા. તે સૂકી જમીનનો રસ્તો બની ગયો ને ઇંડાઈલ લોકો સદીસલા-
મત પાર ઉતરી શક્યા.

આ સુસવાટા મારતો સર્પ-આ સનાતન સત્ય તમને ભય પમાડે છે; પણ તમારે તેને
પકડવા સિવાય છુટકોજ નથી. તમારે તેને મજબૂત પકડવો પડ્યો અને પકડ્યો ત્યારે આશ્ચર્ય
પામ્યો કે તમે સમસ્ત વિશ્વના નિર્ધતા બન્યા છો ! પ્રત્યેક પરમાત્મપર તમે સાક્ષાત્ત્ય જોગવ્યો.
પ્રત્યેક ગ્રહમંડળ તથા તારામંડળના તમે શાસનકર્તા બન્યો અને આ ગગનમંડળપર તમારોજ
સત્તા પ્રવર્તમાન થયો. દુંકામાં તમે તમારી ભતિને સર્વ શક્તિમાન સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ અનુભવ્યો.

આ દિવ્ય સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવામાં અને એ સનાતન સત્યનો અનુભવ કરવામાં સાધ-
રણ રીતે લોકો બીડવા દર્શાવે છે; પણ ડરો નહિ; બીડુ ન બનો; ખઠાર પડો; નિર્ભયતાથી
એ સત્યનો સ્વીકાર કરો. એ સત્યરૂપી સર્પને દૃઢ સાથ આલિંગન આપો. અરે ! તેની સાથે
તાદાત્મ્ય અનુભવો. એ સત્યનો સાક્ષાત્કાર કર્યો એટલે એ સત્ય તમને મુક્ત-સ્વતંત્ર બના-
વ્યો. “ હું” ધિર હું” જેમ ન કહેવું તેજ પાય છે. આત્માને છુપાવવો એજ મહા ભયં-
કર ચોરી છે. “ હું” સી હું” “ હું” પૂરૂં હું” કે “ હું” અધમ પ્રાણી હું” જેમ કહેવું એ
અસત્ય ભાષણ અને ઘેર નૈસ્તિકતા છે. જોરો દરિદ્રી કે લોભીનો પાડ ન ભાગ્યો. લોભીના
કરમાં કરોડો રૂપિયા ભરેલા હોય છે છતાં તે એક દમટી પણ પોતાથી અવગત કરી શકતો નથી.

તમારામાં તો સમસ્ત વિશ્વ છે. આ સમસ્ત વિશ્વપર તમારી સત્તા છે. એ સત્તા માટે સંતાડી શખો છો ? તેનો ઉપયોગ શા માટે નથી કરતા ? આચરણમાં મૂકો, આત્મા ભવરૂપી અમૃતનું પાન કરો. છતે રાજ્યે બિખારી બનીને કાં ભરો છો ?

આત્મ સાક્ષાત્કાર-સચ્ચિદાનન્દનો સાક્ષાત્કાર થવો એટલે ગળામાં પહેરેલા હારના વિશ્વ રણનું જ્ઞાન થવા બરોબર છે, એમ હિંદુ હોકો કહે છે. એક મનુષ્યે પોતાના ગળા અતિ મૂલ્યવાન હીરાનો હાર પહેર્યો હતો. કાંઈ કામ કરતાં તે હાર તેની ગરદનની પાછળ ભાગમાં સરી ગયો ને તેથી તેને તેની વિરમૃતિ થઈ. પોતાની છાતીપર પહેલાંની પેઠે હા જીવતો ન દેખીને તે તેને શોધવા લાગ્યો. બહાર બહુએ ફાંફાં માર્યા, પણ પરિશ્રમ બચાવ્યો. રહતે મ્હોંએ આંસુ પાડ્યાં, ને એવા કિંમતી હાર માટે તેને બહુ શોક થયો. તેણે બીજા કોઈ માણસને તે હાર મળી શકે તો શોધવા વિનંતિ કરી. તે માણસે કહ્યું કે, “વારૂ ! હું તને તે શોધી આપું તો મને શું આપે ?” પેલાએ કહ્યું:—“તું માગે તે આપીશ; પણ મને તે જરૂર શોધી આપ.” પેલા માણસે તેની ગરદનપર હાથ નાખીને, હાર આગળ લાવીને તેને કહ્યું કે, “આ રહ્યો હાર. તે ગુપ્ત નહોતો થયો, પણ છાતીને બદલે ગરદનપર લટકતો હતો. એ હાર તો ગળામાંજ હતો.” અહા ! આ કેવું મુંઢર આશ્ચર્ય છે ! આવીજ રીતે તમારી પ્રભુતા તમારી બહાર નથી. તે તમારામાંજ છે. તમારા આત્મામાંજ છે. તમે પોતેજ પ્રભુ છો.

તમને તમારા આત્મસ્વરૂપનું-તમારા ધર્મસ્વરૂપનું વિસ્મરણ થયું છે, એ એક પ્રકારનું અમત્કારિક વિસ્મરણ છે. એ અજ્ઞાન દૂર કરો અને અધિકારને કાઢી નાંખો, એટલે તમારું ધર્મસ્વ પ્રકાશમાન થયો. તમે સ્વભાવતઃ પૂર્ણપણે સુક્ષ્મ છો; પણ તમે વિસ્મરણમાં દાસ્ય સ્વીકારી લીધું છે. કોઈ રાજ્યકર્તાને નિદ્રાવશ થતાં સ્વપ્ન આવે કે તે શિશુક બની ગયો છે, પણ તેથી કાંઈ તેના ઐશ્વર્યમાં બંધ પડતો નથી.

ઓ રાજાધિરાજ ! સર્વ શરીરોમાં કેન્દ્રસ્થ મુજ આત્મદેવ ! સચ્ચિદાનન્દ સત્તાદા ! અનંત સત્તાધીશ ! આશીર્વાદાત્મક તત્ત્વરૂપ ! ઓ પ્રિયતમ ! અજ્ઞાના-વરણના સ્વપ્નમાં દાસ્ય ન સ્વીકારો ! ઉઠો, જાગૃત થાઓ અને તમારી પરમ સત્તા અનુભવો. તમે ઈશ્વર છો, તમે ઈશ્વર છો, અન્ય કાંઈ નથી. આંતરિક ઉત્સાહવટે-બહારનાં બંધનો, આચરણો, બીરૂતા, નિર્ભજતા, અને લજ્જાને હાંકી કાઢો-તોડી પાડો. અતિ વિશુદ્ધ “અહમ્-આત્મા”ના અમૃતોદયમાં ફરી પડો. તમે ઈશ્વર છો. “તે અને હું” એકજ છીએ. ” કેવો શાંતિદાયક વિચાર ! કેવો મુંઢર-સુખકર આદર્શ ! તે વિચાર સર્વ દુઃખ દૂર કરે છે; આપણા સંસાર-બાર હલકા કરે છે. આત્મકેન્દ્રનું વિસ્મરણ કરી બહાર જમણ ન કરો, આત્માનેજ કેન્દ્ર બનાવો. આર્કિમીડીઝ નામના એક ગ્રીક તત્ત્વ-વેત્તાએ કહ્યું હતું કે “જો મને સ્થિર ઉભા રહેવાનું સ્થાન મળે તો હું સમસ્ત જગતને હલમથાવી શકું છું.” પણ ગરીબ બિચારાને તેવું સ્થાન મળ્યુંજ નહિ; એ મુશ્કેલીને શોધીજ શક્યો નહિ.

વેદાન્ત કહે છે કે એ મુશ્કેલી તમારા પોતાનામાંજ છે-તે તમારો આત્માજ છે. તેનો અનુભવ કર્યો એટલે સમસ્ત વિશ્વને હલમથાવવાનું સામર્થ્ય તમને પ્રાપ્ત થયો.

હા !

હા !!

હા !!!

૯-હું પ્રકાશ સ્વરૂપ છું.*

તમારમાં ખરો જ્ઞાત્રા તે મું છે ? શરીર તે ખરો જ્ઞાત્રા નથી; મન પણ ખરો જ્ઞાત્રા નથી; તેમ જાણવન પણ ખરો જ્ઞાત્રા નથી. જાણવનની પ્રતીતિ તમને શાથી થાય છે? તમારો જનુભવ તમને જોમ કહે છે માટે. તમારો જનુભવ ત્રણ પ્રકારની રીતિ લાગે છે: (૧) જાગૃત અવસ્થા. (૨) સ્વપ્ન અવસ્થા અને (૩) સુષુપ્તિ અવસ્થા. ઉપન્યાસપાઠ અને વામુનપાઠ થાંત્રી જેટલા તમારો જનુભવ જાગૃતના સંજ્ઞાનું જનુભાન બાધે છે.

જાગૃત અવસ્થામાં જો જનુભવ પ્રત્યક્ષ કરે છે કે જાણવન રૂપ અને નિવશની સંકેતોને જાણીને છે. સ્વપ્ન અવસ્થામાં આપણને કંઈ જાણવન જનુભવ થાય છે; પણ સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ અવસ્થાઓ પણ જાગૃત જેટલીજ મહત્તા ધરાવે છે. વળી આપણે જો પણ જોઈએ છીએ જાગૃત અવસ્થાના જેટલોજ સમય નિદ્રાવસ્થામાં પણ બ્યટીત થાય છે. તમારો જાગૃતમાં તમે જેટલું જાણો છો તેટલીજ નિદ્રા પણ હોય છે. વળી જાગૃત તો ધનું મનું નિદ્રાવસ્થામાં જ રહે છે જોમ કહીએ તો ખોટું નથી. જાણ સમસ્ત જાગૃત જોજ પ્રકારનો જનુભવ ક્રમશઃ ક્રમશઃ કરે છે. આપણે જાગૃત અવસ્થાના જનુભવમાં અને સ્વપ્ન અવસ્થા કે સુષુપ્તિ અવસ્થાના જનુભવમાં વિરોધભાસ હોય છે.

પણ જો સર્વ જનુભવમાં જો સદા સર્વદા બ્યાપક અને અવિચારી છે તેજ સદાતન શાધન છે. સત્યનું જાણવન જાણ કોઈ કબૂત કરે છે, કે જો સર્વાતીત રહે છે-જો શાધન ટકી રહે છે, તેજ સત્ય છે-નિત્ય છે. હજાર તરિકે આપણે જોઈએ તો જાણવન જનુભવની ત્રણ અવસ્થાઓ જાણાય છે. જાગૃત અવસ્થામાં તમે તમારો જાણ શરીરનો જનુભવ કરી તેની સાથે જોડતા જનુભવો છો; અને બ્યારે તમે હું-મમ્મ કહો છો ત્યારે જાણ શરીરને જોડાણની-તે વખતનો જનુભવ સત્ય છે, જોમ સિદ્ધ કરો છો. પણ સ્વપ્ન અવસ્થામાં જો જનુભવ તદ્દન જાણવન પ્રકારનું રૂપ ધારણ કરે છે. તે વખતે તમારું રૂપાન્તર થઈ જાય છે. સ્વપ્ન અવસ્થા તે જાગૃત અવસ્થા જેટલો નથી. ધનિક હોવા છતાં પણ સ્વપ્ન અવસ્થામાં તમે જાણે પાણીવાર દરિદ્ર બની જાઓ છો. તમારા પર શનુઓએ જેરા ધાર્યો હોય છે, પાણીવાર ધરમાં જાણ લાગી હોય છે, અને તમે મુરકેલીથી જાણવા નીકળી જવા પડો છો. સ્વપ્નમાં તમારી પાસે પાણીનાં સરોવર જાણ હોય છે; પણ જાગૃત થતાં તમે તરસ્યા આવશ પડો છો. જાણ ઉપરથી જો સિદ્ધ થાય છે કે જાગૃત અને સ્વપ્નમાં જનુભવ ભિન્ન ભિન્ન અને વિરૂદ્ધ રૂપો ધારણ કરે છે, અને જોજ જનુભવ સુષુપ્તિ અવસ્થામાં વળી કોઈ ત્રીજાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. સુષુપ્તિ અવસ્થામાં જ્યાં ગાઢ નિદ્રા હોય છે તે કશું જાણ હોતું નથી ત્યાં જનુભવનું અસ્તિત્વ હોતું નથી; જેટલો કે સૂચ્યત્વ હોય છે. તમે પાણીવાર કહો છો કે મને ગાઢ નિદ્રા આવી. જો સુષુપ્તિ અવસ્થા પણ જોક પ્રકારનું જોશું અસ્તિત્વ ધરાવે છે કે જો નિરંતર જાગૃત

* ઠાણિયામાં રહેલો મામમાં તારીખ ૧૩-૧-૧૯૦૪ ને રાજ આપેલું બાજુ.

રહે છે ને જરાએ નિદ્રા લેતું નથી. એ અસ્તિત્વજ તમારો સત્ય સ્વરૂપ આત્મા છે. એ દૃશ્ય થતા પદાર્થોના અનુભવથી એ તટસ્થ રહે છે તે જ નિર્મળ અનુભવ છે; તેજ વિગુદ્ધ જ્ઞાન છે અને એ જ તમારો આત્મા છે.

એક મનુષ્ય આવીને કહે છે કે “ રાતના બાર વાગ્યે હું અમુક સ્થળે હતો, પણ એ વખતે ત્યાં કોઈ પણ મનુષ્ય દહિગોચર નહોતું થતું. ” હવે આપણે જોને પ્રશ્ન પૂછ્યું કે “ તમે પોતે તો કોઈ પણ છો કે નહિ ? તમે પોતે જો કોઈ પણ નથી તો એ તમારી સાક્ષી તમારાથી વિરૂદ્ધ બાબ છે, અને તમે પોતે કોઈ પણ છો તો પછી, તમે ત્યાં કોઈને નહોતું હીકું તે કેમ સંભવે ? ” ગાઠ નિદ્રામાંથી મનુષ્ય જાગૃત થાય છે ત્યારે તે કહે છે કે તેને કોઈ પણ જાતનું સ્વપ્ન નહોતું આવ્યું. આપણે તેને કહીશું કે બન્ધુ ! તમે કહો છો કે ત્યાં કોઈ નહોતું, એ જો સત્ય હોય અને તે જો તમારે આબીત કરવું હોય તો, તમારે પોતાને સાક્ષી બનવું પડશે. જો ત્યાં કોઈ નહોતું તો તમે આ પ્રમાણ ક્યાંથી આપો છો કે ત્યાં કશુંએ ન હીકું ? આથી સિદ્ધ થાય છે કે તમારામાં એવું કંઈ છે કે જે તમારી ગાઠ નિદ્રામાં પણ જાગૃત રહે છે. એજ તમારો સત્ય સનાતન આત્મા છે. એજ સ્વતઃસિદ્ધ કેવળ જ્ઞાનરૂપ-અનુભવ પ્રકાશ પરમાત્મા છે.

એમાંથી સકળ વિશ્વનો કેવી રીતે વિસ્તાર થાય છે તે હવે જુઓ. નદીની પણ ભેજો તે ત્રણ અવસ્થા હોય છે. પહેલી-બરફના પહાડ રૂપે-હિમગિરિરૂપે. બીજી ઝરણ કે નાળંડરૂપે. હિમ પીગળતાંજ નદી રમતી, ગેલ કરતી, ઉછળતી, નાચુક બાજાની પેઠે ધીમી ધીમી ભેંચ માંડે છે. ત્રીજી અવસ્થામાં નદી પર્વતનો પ્રદેશ છોડી અપાટ પ્રદેશમાં બાંધે છે અને ત્યાં પૂલ-કાદવમાં રોળાતી મલિન જળવાળી બને છે. નદીની આ ત્રણ અવસ્થા છે. પ્રથમ અવસ્થામાં પર્વત પ્રદેશના બરફમાં સૂર્યની મૂર્તિ પ્રતિબિંબિત થતી નહોતી. બીજી અને ત્રીજી અવસ્થામાં સૂર્યનાં કિરણો નદીના જળમાં પ્રતિબિંબિત થતાં આપણે ભેંજએ છીએ. બીજી અવસ્થામાં બહાણો ચાલી શકે કે નહેરો કાઢી શકાય એવી તે વિશાળ નહોતી, પણ નાચુક અને રમણીય હતી. ત્રીજી અવસ્થામાં તેમાં બહાણો ચાલી શકે છે. ખેતરો અને મેદાનોને તેના જળથી પોષણ મળે છે. આ રીતિમાં આપણી પાસે જે વસ્તુ હાજર છે; એક સૂર્ય અને બીજી નદી.

એક તો સર્વ સૂર્યોનો સૂર્ય જે આત્મા તમારામાં છે તે ધિર તમારી મુગ્ધિ અવસ્થામાં એટલે કે ગાઠ નિદ્રામાં પણ જાગૃત છે. એ સૂર્યોનો સૂર્ય ધન બરફરૂપ તમારી ગાઠ નિદ્રા પર પ્રકાશ પાડે છે. એ અધ્યક્ષ, અચક્ષ પરમાત્મા સૂર્યની માફક ત્યાં સાક્ષિભૂત છે. ગાઠ નિદ્રાવસ્થામાં ત્યારે તમારામાં થોડો કાળ શૂન્યત્વનો આભાસ રહે છે, ત્યારે પણ એ સૂર્ય પોતે પ્રકાશિત રહી, તમારા કારણ ચરીરરૂપી બરફને ઉજ્જતા આપી, એ શૂન્યત્વમાંથી તમને સ્વપ્નાવસ્થારૂપી નદીમાં બદલે છે. “ ધિરે શૂન્યમાંથી જગત ઉત્પન્ન કર્યું ” એવું વાક્ય બાઈ-બક્ષમાં છે; તેનો બાબર્ધ આજ્ઞા પ્રકારનો છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પહેલાં ધિરનું અસ્તિત્વ હતું અને ધિરે શૂન્યમાંથી જગત રચ્યું. જેવી રીતે સૂર્યની ઉજ્જતાથી બરફ પીગળે છે ને નદી વહેવા માંડે છે, તેવીજ રીતે એ સ્વિચ્છ-તમારો આત્મા, એ આભાસરૂપી શૂન્યત્વ કે જેને દિંદુએ માયા કહે છે-તેના પર પ્રકાશ પાડે છે ત્યારે તેમાંથી દૃષ્ટા અને દૃશ્ય-એવી દેવ બાબત ઉત્પન્ન થાય છે. કતો દૃષ્ટા બને છે; અને કર્મ તે દૃશ્ય કહેવાય છે.

એક નાની નદી અથવા ઝરણોને મોટી નદી સાથે જે પ્રકારનો સંબંધ હોય છે, તેવીજ

રીતનો સંબંધ સ્વપ્રાવરણનો જાગૃત અવસ્થા સાથે હોય છે. ગાઢ સુષુપ્તિ અવસ્થામાં અહં-કાર અદૃશ્ય થઈ જાય છે, ત્યારે સ્વપ્રાવરણ ને જાગૃત અવસ્થામાં તે શબ્દ રહે છે. સ્વપ્રાવરણ અને જાગૃત અવસ્થામાં તમારા અંતઃકરણમાં તમારા આત્માનું-ધીરનું પ્રતિબિંબ પડે છે. તે સત્ સ્વરૂપ તમારો આત્મા તેજ પરમાત્મા છે, જે પ્રતિબિંબ એટલે પ્રતિફલિત કંઈ તમારો આત્મા નથી. સ્વપ્રમામાં તમે અનેક પ્રકારના પદાર્થ જુઓ છો, પરંતુ જે પદાર્થો જોવા માટે તમે પ્રકાશ ક્યાંથી લાવો છો? શું ત્યાં ચંદ્રનો કે સૂર્યનો પ્રકાશ પહોંચે છે? નહિજ. તે પ્રકાશ તમારા અંતરઃઆત્મા છે. અત્યેક પદાર્થને જે આત્મ દૃશ્યરૂપે બતાવે છે તેજ આત્મા ત્યાં પ્રકાશ પૂરે છે. સ્વપ્રાવરણમાં પ્રકાશ આપનારો તેનો તેજ આત્મ-રવિ દ્વાર નિદ્રામાં અવ્યક્ત રૂપે રહે છે. આ પ્રમાણે ગાઢ નિદ્રામાં તેમજ સ્વપ્રાવરણમાં જે જ્ઞાન-રવિ-અંતરઃઆત્મા ચિત્તજગત રહે છે. સ્વપ્રમામાં તમે ચંદ્ર અને તેનો પ્રકાશ જુઓ છો તે તમારા આત્મરવિનોજ પ્રકાશ છે.

આપણે આજ સિદ્ધ કર્યું છે કે તમે પૂર્ણ પ્રકાશરૂપ છો. તેજેમંદગનું તેજ પણ તમેજ છો. નરીના મુખ જાગૃત, ને અજાગ વહેલી નદીમાં પ્રતિબિંબ થતો સૂર્ય જેમ એકજ છે, તેમ તમારી ગાઢ નિદ્રા, સ્વપ્ન અને જાગૃત એ ત્રણે અવસ્થાઓમાં પ્રકાશ આપતો રવિજાગ-આત્મસૂર્ય પણ એક અદ્વિતીયજ છે અને તે તમે પાતેજ છો-“તત્ત્વમસિ” એ અંતરસ્ય સત્ય સાથે તાદાત્મ્ય અને એકજ અનુભવો એટલે તમે મહા સમયે બન્યો. વિકારી છુદ્ધ વસ્તુઓ સામે તમે તમારી જાતને સરખાવ્યો તો નદીમાં રહવડતા ગ્રેગ પથ્થર જેવી તમારી સ્થિતિ થયે; તમારો આત્મસૂર્ય આજ એકજ નરીના મૂળ, મધ્ય ને અંત જાગમાં પ્રકાશમાન નથી, પણ સર્વ નદીઓમાં તે એકસરખો પ્રતિબિંબિત છે.

જે સૂર્યોનો સૂર્ય-રશ્મિ અંધાર-પરમ સત્ય-આત્મરવિ જગતના સર્વ લોકોની ગાઢ નિદ્રા-સ્વપ્ન અને જાગૃત અવસ્થામાં ચિત્તજગત છે. જે પદાર્થપર જે પ્રકાશ પડે છે તે પદાર્થો પણ તેનાથી ભિન્ન નથી. તમેજ તે પ્રકાશમાન પરમાત્મા છો. તમેજ રશ્મિમંદગર આત્મરવિ છો. જે વિચારનું કાયમ સેવન કરો કે “હું” એ પ્રકાશ સ્વરૂપ છું” “હું” સર્વ રશ્મિમંદગરનું તેજ છું.” તમારા જે પ્રકાશ સ્વરૂપની ઉપમા તમે ધારણ કરો. ચિંતા, ભય, શોક, આનિત્ય અસ્તિત્વ તમારે માટે જગતમાં છેજ નહિ. સર્વત્ર પ્રકાશ અને પ્રકાશજ છે. જે પ્રકાશોને પ્રકાશ, નિત્ય, અચલ અને ત્રિકાલવીત છે. “અહં બ્રહ્માસ્મિ.” હુંજ એ સર્વ પ્રકાશિત પદાર્થોનો પ્રકાશશાતા છું; આ સમસ્ત જગત મને સમુદ્રના ભરતીઓટ જેવુંજ ભાસમાન થાય છે; સમુદ્રના તરંગો અને વમગ સિવાય જે કશું છેજ નહિ; હુંજ એ પરમ પ્રકાશ છું. આ હૈ હું આત્મનિર્ધિતો મેઝાં માત્રજ છે.

આત્મપ્રકાશપર પડેલા અવાસ્તવિક માયારૂપી જામપટને દૂર કરવા માટે નીચે જણાવેલી વિધિ અતિ ઉપયોગી અને હિતકારક થઈ પડશે.

હોઃ કહે છે કે જ્યારે દુર્લભ વસ્તુ ત્યારે વતીનંદ લેવા માટે સાથે કોઈ સ્નેહીને લઈ જવો, પણ નીચલાં કારણો જોતાં તે તદ્દન જામ લાગે છે.

પહેલું કારણ એ છે કે જ્યારે આપણે યાદીને ધીમે ત્યારે અસ્પર્શીય તેની નૈસર્ગિક ગતિમાં વહેવા માંડે છે; તે વખતે પ્રાણ્વાયામ તત્ત્વજ્ઞ અને અદેવ્યવર્થક સ્થિતિમાં રહે છે. આ કારણથીજ જર્મન તત્ત્વવેત્તા કૉન્ટ તેના જીવનના અંતિમ ભાગમાં જ્યારે જ્યારે

ફરવા જતો ત્યારે ત્યારે પ્રાણ નિયમિત ગતિમાં આવે તે માટે એકલો જ આવતો; અને તેણે બધું લાંબુ આયુષ્ય ભોગવ્યું હતું. આપણે શાક્ષીએ છીએ ત્યારે શાસોદ્ધાસ નાકદાસ લઈએ છીએ; પણ શક્તતાં વાતો કરવાની હોય તો મુખદાસ શાસ લેવાની ફરજ પડે છે. નાકદાસ શાસ લેવાની ક્રિયા શક્તિદાયક છે, અને તે દેહમાંને મજબૂત કરે છે. “ધર્મરે મનુષ્યને નાકદાસ શાસ આપ્યો પણ મુખમાં નહિ”-એવું બાઈબલમાં પણ કહ્યું છે. શાસ લેવાની જિવા તો નાકદાસજ કરવી જોઈએ; બહાર કાઢવાની ક્રિયા મુખદાસ થાય તો ફરક નથી. દેહમાં નાકદાસ જતી હવા નાકના અંદરના ભાગમાં સાફ થઈને જાય છે, તેથી કોઈ પણ અશુદ્ધ જંતુ અંદર જવા પામતું નથી.

બીજું કારણ:—શક્તતાં શક્તતાં આપણે અત્યુત્તમ વિચારભાગમાં મગ્ન થઈ જઈએ છીએ અને તે સમયે ઉત્તમ વિચારો આપણને શોધતા આવે છે એમ કહેવું ખોટું નથી. હૈં કલાઈને આ ગદશ્ય રામજયું હતું, તેથી જ્યારે જ્યારે હિંદુસ્તાનના કોઈ ગહન સ્થાનની નિવા પ્રાપ્તો તેને નિવેડે કરવો હોય, ત્યારે ત્યારે તે એકલો પોતાના મહેલમાં આમતેમ રહે. આવી રીતે ભુદ્ધિવિકાસ માટે પણ એકલા ફરવું એ અત્યંત હિતકારક છે.

જ્યારે આપણી સાથે બીજું કોઈ ફરતું હોય છે અને આપણી સાથે વાતો કરીને પોતાના વિચાર આપણા મગ્નમાં ડાહ્યાવા પ્રવલ્ન કરતું હોય છે, તે સમયે જો ઉત્તમ વિચારો પ્રાપ્ત કરવાને ઉત્તમ પ્રયત્ન એકલા ફરવાથી મગ્નવાનો હોય છે, તે શુભ તક આપણે ગુમાવીએ છીએ.

ત્રીજું કારણ:—આધ્યાત્મિક હૃદયિન્દુથી તપાસવાનું છે. આપણે જ્યારે એકલા આવીએ છીએ ત્યારે મન પોતાનું વિનિયંત્રિત ભાગ એકત્ર કરી પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વોને એકત્ર કરી હૃદયનાશક્તિમાં રિચર થાય છે, અને એ હૃદયનાશક્તિ કે જે આત્માને વિશ્રાંતિ ફર છે તેને અનંદ અનુભવવા તેને તે સમયે સ્વાભાવિક લાજ મળે છે. આવી રીતે એકંદરે પ્રત્યેક કિચ વસ્તુપદ્ધતિ કામ કરી ઉત્સાહ અને ચેતન્ય મેળવે છે.

“તન્નિ ધ્યેને મુર્તિમંત સમ્યક્ચાનંદ જિ.” એવો અધ્યાય કરના રહો. “હું” પ્રકારોને પણ પ્રકાર મું.” એ વિચારને જ આપણી ઉચ્ચ શક્તિઓને કેળવવા માટે પ્રધાનભૂત બનાવવો જોઈએ. અંદરના અજ્ઞાનમાં કે પચેડીયે ફરવા જવું, એ તેથી પણ વિશેષ હિતકારક છે. ઉચ્ચ કે અધમન્દ મૂર્ચની સાથે, નદીને જિનારે જિનારે, કે ગાંત શીતળ મંદ વાપુવદરીને અનંદ લેતાં લેતાં ફરવાથી તન્નિ પ્રકૃતિ સાથે-સકળ વિશ્વ સાથે-નાદપ્રકારમાં એકતા અનુભવશે.

હા !

હા !!

હા !!!

૧-આત્મકેન્દ્રમાં સ્થિરતા.*

લેખન કરતાં કરતાં તમારા હોઠ અનેક પ્રકારનાં ગાંધાં મારે છે, પણ હિન્દુસ્તાનમાં તેથી તદ્દન ભિન્ન સ્થિતિ છે. ત્યાં તમે જમતા હો ત્યારે કાંઈ પણ લેણાય નહિ. ત્યાં જમતાં જમતાં ચાંત રહેવું, એ સ્થિતિને ધર્મદ્રષ્ટિથી તમારે માન આપવું જોઈએ. પ્રત્યેક ગ્રાસ મુખમાં મૂકવી વખતે તે ગ્રાસ જહારની ભૂમિનું સ્વરૂપ છે અને એ ગ્રાસનું જેમ માણસ શરીરમાં મિથણ થાય છે તેમ સકલ વિશ્વનું હું મારા આત્મામાં સંમેલન-એકીકરણ કરું છું; જેમ અધ્યાસ કરવો જોઈએ. જમતાં જમતાં તેઓ આ કલ્પના પોતાના મનમાં લાવે છે; અને જો નો જપ કરતાં કરતાં “આ સકલ વિશ્વ મારામાં એકરૂપ થાઓ” એવી ભાવનાને દૈ કરતા ભવ છે. “ઝ ઝ ઝ” “આ વિશ્વ મારામાં જ છે” “આ જગત તે મારું શરીર છે.” આવી કલ્પના કરવાથી તેઓ પ્રત્યેક ગ્રાસે અધિકાધિક નવીન સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરતા ભવ છે, અને પોતાની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સાધે છે. “આ સકલ વિશ્વ હું છું; સકલ વિશ્વમાં મારું જ રજામાંસ છે. આ આહાર સમસ્ત જગત રૂપ છે અને એ જગત મારું જ રજા માંસ છે.” આવી રીતે સર્વમાં એકતા હોવાની ભાવના હિંદુ લોકોમાં એટલી તે દૈ રીતે મનોગત થયેલી હોય છે કે બ્યારે બ્યારે તેઓ લેખન લેવા બેસે છે ત્યારે ત્યારે આ કલ્પના તેમના મનમાં સ્વભાવતઃ સ્પુરી આવે છે, અને એથી તેમની મનોવૃત્તિ, અંતઃકરણની ભાવના અને ઈન્દ્રિયગ્રાહિ એટલાં તે ઉત્તેજિત થાય છે કે તેના પરિણામે તેઓને આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે; અને એ રીતે ખાવાપીવાની આ સ્થૂલ ક્રિયા પણ આત્માનુસંવાદને એક વિધિ બને છે.

સ્નાન સમયે પણ પ્રણયેચ્છાર કરવો જોઈએ. જળને જ ની સંસ્પર્શ અપાય છે અને જળ તે અમુહિનો સમુદ્ર છે. સ્નાન કરવી વખતે કપડાંનો સંજ છેડીને શરીરને જળનો સંજ કરાવો છે. પ્રત્યેક દેશરખદારા શરીરમાં જળ ઉતરે છે, તે સમયે સમુદ્રમાં સ્નાન કરતા હોઈએ તેમ આ વિશ્વેશ્વરમાં સ્નાન કરવાની ભાવના કરવી જોઈએ. સમુદ્રમાં સ્નાન કરતા માછલી સાથે જેમ એકના અનુભવીએ હીએ, તેમ આ વિશ્વેશ્વરમાં સ્નાન કરતાં સર્વત્ર એકતા અનુભવવી જોઈએ. જળ જેવી રીતે શરીરનો મેલ ધોઈ નાંખે છે તેવીજ રીતે આત્માનું અત્યાત્મીય આચરણ આ પરિવરણથી દૂર થવું જોઈએ. આ સકલ વિશ્વ મારું લેખન છે; અને આ વાસુદાય-આણંદારા હું તેને આહાર કરું છું. એવી ભાવના કરવી જોઈએ. આવી જ રીતે વેદાન્ત દ્રષ્ટિથી સ્નાન, લેખન આદિ સ્નાનના પ્રત્યેક અવધાર ધાર્મિક રીતેજ કરવા જોઈએ. આવી રીતે રોજને પણ હિંદુઓએ દેવતાની ઉપમા આપી છે.

હિંદુસ્તાનમાં દેવતા ઘરમાં જાગરને સીતળા નીકળે છે, ત્યારે ઘરના હોઠો દાઢ્ય હાથ કરી ગભરાયે નથી, પણ ગભરા ન મચાવતાં “દેવી સ્વામી” એમ મૂની ઉચ્ચર બને છે. શુ એ વાતેર્વજનક નથી ને સમયે તેઓ ધર્મક્રિયાએ કરે છે, સીતળ ને પાપુલ કરે છે,

* દેશરખદારાનાં નીચે ૬ મુદ્ર ૧૯૦૪ ને ૩૯૦ અરેડું ભાગનું.

અને બાળકને આરામ થાય ત્યારે શીતલાદેવીની પૂજા કરે છે; દ્રવ્યાદિ અનેક પ્રકારનાં દાન કરે છે; ભજન, કીર્તન ને દોલ શરણાઈ વગેરે વાણંત વગાડી હર્ષ પ્રદર્શિત કરે છે; દેવીને અત્યંત આભાર માને છે ને તેના પ્રતિ-એ પ્રભુતા પ્રતિ અપ્રતિમ ભક્તિ અને શ્રદ્ધા દર્શાવે છે. છતાં અત્યારે તો ત્યાં પણ આ ભાવના લોકોમાં નષ્ટ પામી છે. તેઓને એ સ્મરણમાં હોય કે ન હોય, પણ રામ તો તેનું ઉત્તમ રહસ્ય સમજે છે ને સર્વને સમજાવે છે.

રામ તમને હરેકને એક અત્યંત ઉપયોગી સૂચના કરે છે કે પ્રાતઃકાળે જ્યારે તમે પથારીમાંથી ઉઠો અથવા જ્યારે ફરતા હો કે કાંઈ કાર્યમાં મગ્ન થાવો; તે સમયે તમારું વિચારોને ભ્રમણામાં ન સંજો. નિરંતર આત્મકેન્દ્રમાં સ્થિર રહો. જેવી રીતે માછલી સમુદ્ર જળમાં કે નદીમાં રહે છે, ને પક્ષી જેમ વાયુરૂપી સમુદ્રમાં ઉડે છે, તેમ તમે પણ પ્રકાશના પરમોદધિમાં રહો છો. પ્રકાશમાં તમે જીવો છો, પ્રકાશમાંજ હરો ફરો છો, અને તમારી સર્વ કૃતિ પણ પ્રકાશમયજ છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે અંધકાર પણ પ્રકાશ જ છે. અંતરસ્થ જ્યોતિ સદા સર્વદા વિરાજમાન છે. ગાઢ નિદ્રામાં પણ એ પ્રકાશ તો નિત્ય-શશ્વત છે. ચિત્તની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે-કહો કે સમાધિ અવસ્થાએ પહોંચવા માટે, ધીર સાક્ષાત્કાર કરવા ધીરજતા જિજ્ઞાસુઓને માટે “હું કેવળ પ્રકાશમય છું; આ સર્વ અવતાર પ્રકાશમય છે.” એ ભાવના અત્યંત ઉપકારક હોઈ આવશ્યક છે.

રામન કેથોલિક સંપ્રદાયના લોકો જેમ મૂર્તિપૂજા કરે છે તેમ અમે પ્રકાશને મૂર્તિનું રૂપકે આપતા નથી. “આ સમસ્ત પ્રકાશમય જગત હું જ છું” એવી દૃઢ ભાવનાનું નિરંતર મનન કરવાનું હિંદુશાસ્ત્રોમાં અનેકવાર લખેલું છે. આત્મસાક્ષાત્કારની પ્રાપ્તિ માટે આ એક સંદિગ્ધ સાધન માની લીધેલું છે. જ્યારે તમે હું ને જાણ કરતા હો ત્યારે “હું પ્રકાશ છું-હું જોજશું છું” એવી ભાવના કયો કરો. હિંદુશાસ્ત્રોના આ શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતનું બીજું પ્રત્યેક ધર્મના આદિ શુરૂઓએ અજ્ઞાનતા: પણ અનુકરણ કર્યું છે. ઇસુ ખ્રિસ્તે કહ્યું છે કે, “હું વિશ્વનો પ્રકાશ છું.” મહમ્મદ અને અન્ય સર્વ મહાન ધર્મપ્રવર્તકોએ પણ એવીજ વાણી ઉચ્ચારી છે. પ્રકાશની પેઠે જ તમે સર્વ પદાર્થોમાં અંતર્ગત છો. આ વિચાર હરહંમેસા તમારું મનમાં રમી રહેવો જોઈએ. એ વિચારથી તમે નિરંતર પ્રભુતામાં ઉન્નત રહેશો. આવી રીતે હિંદુઓ પ્રત્યેક ક્રિયા ધાર્મિક દૃષ્ટિબિન્દુથી કરે છે અને એમ કરવાથી તેઓ સર્વદા આત્મ-પ્રભુમાં એકતા અનુભવે છે.

તમારી ઇચ્છા હશે કે નહિ હોય તોપણ પ્રવૃત્તિનો એ નિયમ છે કે તમારે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવોજ પડશે. પ્રવૃત્તિનાં તરવો તમને અનિચ્છામાં પણ પ્રેરણા કરશે. અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ વસ્તુસ્થિતિનો એમાં જરાએ પ્રશ્ન નથી. ચાલતાં ચાલતાં જેમ આપણે એક પગ ઉપાડી ઉંચે કરીએ છીએ ત્યારે બીજો નીચે રહે છે; તેમ વિશ્વમાં પણ સુખદુઃખની ઘટમાળ એમજ વ્યાપ્ત કરે છે. સાંસારિક ઉપાધિ અને સુખદુઃખથી જે પર રહી શકે છે તેજ સાચો મુખી છે. તેમાંજ સાચા મુખનું રહસ્ય સમાયેલું છે. જાને સમાન આવકારદાયક છે. જે મનુષ્ય એ દૃઢથી પર હોય છે અને સુખ કે દુઃખ જાનેની પ્રાપ્તિમાં એક સરખોજ બેઠકાર રહે છે, તેને જોનો અભાસ માત્ર પણ યતો નથી. સુખના નર્ગમાં દુઃખનો નિવાસ છે, અને દુઃખના નર્ગમાં સુખ રહેલું છે. આમ સુખ અને દુઃખ જાને ચોતપ્રત છે. જે સુખનો સ્વીકાર કરે છે તેને દુઃખના ભાગ પણ યવુંજ જોઈએ; કેમકે એ જાને અવિભાજ્ય છે. અત્ય સુખપ્રાપ્તિનો

સરળ માર્ગ તો દ્વંદ્વાતીત થવામાંજ છે. નિત્ય નિરંતર આત્મસુખમાં ઉન્નત રહો. સુખ દુઃખમાં સમાન રહી શકે છે તેજ મનુષ્ય મુક્ત છે. આત્માનુભવમાં નિમગ્ન રહેશો. એટલે કોઈ પણ પદાર્થ તમારા સુખમાં વિશેષ પાડી શકશે નહિ. પ્રકૃતિ મુક્ત પુરૂષની દાસી બનીને રહે છે અને સકલ વિશ્વ તેને સાષ્ટાંગ પ્રજ્ઞામ કરે છે. “અહં પ્રજ્ઞાસ્મિ” મહાવાક્યમાં જ મોક્ષ છે. આજે એટલે કે અત્યારે એને સ્વીકાર થાય કે નહિ પણ એ પરમ સત્ય સદા નિર્વિકારી સાચત છે, અને જોઈતું મોહું પણ જગતને તે સ્વીકારવુંજ પડશે. “તોઽહમ્” કે “હું” નો ઉચ્ચાર એ પરમ સત્યના અનુભવની સાધના માટેજ છે. કારણ સત્તાને સત્ય બનાવવામાંજ તમે અધોગત થાઓ છો. મનુષ્ય જે વખતે જગતના દૃશ્ય પદાર્થોમાં કાર્ય કરણ સત્તાનો વિશ્વાસ રાખી તેને સત્ય માનવા માંડે છે, તેજ પછે તેની અધોગતિ થાય છે. જાણકે એ કાર્ય કરણથી અતીત છે-પર છે, અને તેથી એ કરણની લેણ માત્ર પણ પર્વ રાખ્યા વિના સર્વ પદાર્થોમાં-દૃશ્યમાં અભેદનંદ અનુભવે છે. તેથી તે હૃદયમાં સુખી સંતોષી અને અનંદી રહે છે. આવી કરણ સત્તાની દૃષ્ટિથી તે નિર્લિપ્ત છે. એ દૃશ્ય પદાર્થોમાં વિશ્વાસ રાખી મોહમાં ન ફસાતાં તમારે તો પ્રભુતામાં પ્રવેશ કરવો જોઈએ. “હું” તો દૃશ્ય માત્ર છું, મારે એ દૃશ્ય પદાર્થોમાં શા મારે મોહ પામું? હું તેનાથી પર છું, હું ત્રિગુણ-તીત છું; આ દૃશ્ય કરણો તો ન્યાદપ્રદાન્યાં આદોલનો છે; આ વિશ્વ ઘટભાજનાં ઉચાં નીચાં શકે છે; માયાભાજના આમ તેમ વિખરાયેલાં તંત્રુઓ છે.” એ દૃશ્ય કરણો તમને ઉન્નત દશામાં લઈ જવા સાધન માત્ર છે; અધોગતિ પ્રતિ પ્રેરણા કરતા મોહક પદાર્થો નથી. કાર્ય કરણની જાણમાંથી પર થવા-આધાવીત થવા મારે સતત પ્રયાસની આવશ્યકતા છે. પર-આત્મામાં-પરમ પ્રભુમાં નિવાસ કરો, એટલે મુક્ત પુરૂષ બનશો; તમે પોતે જ તમનું અધિ-પત્તવ દેખાશે; આ વિશ્વના નિયંત્રા થઈ જશો.

ૐ

ૐ

ૐ

૧૦-સોડહમ્.*

‘સોડહમ્’ એ એવો ઐયરકર મંત્ર છે કે તેનો સર્વને પરિચય હોવો જોઈએ. એવું રહસ્ય સર્વએ જાણવું જોઈએ. અંગ્રેજી ભાષામાં “સો” “so” નો અર્થ ‘એમ કે’ એવો થાય છે, પણ સંસ્કૃતમાં ‘સો’-“સઃ” નો અર્થ “તે” થાય છે; અને સામાન્ય રીતે ઇશ્વરને-આત્માને “તે” થી ઓળખવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં પત્ની પોતાના પતિને કહી નામ લઈને બોલાવતી નથી. સકલ જગતમાં તેને મન તો એકજ પુરુષ છે, અને તે તેને પતિ છે. સમસ્ત વિશ્વમાં જાણે કોઈ અન્ય પુરુષ વિદ્યમાનજ ન હોય તેમ એ, તેને “તે” કહીને ઓળખાવે છે. વસ્તુતઃ તે તેનો પરમેશ્વર છે, અને એવી રીતે તેના અંતઃકરણમાં હૃદયેશાં ઇશ્વરની ભાવના જ રમી રહે છે. આવી રીતે વેદાન્તી પણ “તે” ના સંબોધનથી ઇશ્વરને ઓળખે છે. “સકલ વિશ્વમાં માત્ર એક ઇશ્વર-આત્માજ વિદ્યમાન છે; એવુંજ માત્ર અસ્તિત્વ છે.” એ વિચાર નિત્ય હૃદયમાં રમી રહેવો જોઈએ.

“હમ્” નો અર્થ હું થાય છે. આવી રીતે “સોડહમ્” એટલે “તે હું છું” “એ પરમાત્મા હું છું” “અહં બ્રહ્માસ્મિ” એમ અર્થ થાય છે. “સોડહમ્” માં ‘હમ્’ “ઓમ્” નો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. “સોડહમ્” માંથી સ અને હ કાઢી નાખે એટલે “ઓમ્” રહેશે. શ્વાસોદ્વાસ લેતી વખતે બહાર નીકળતો અવાજ તે સોહમ્ જ છે. પ્રત્યેક ક્ષણે આપણા મનમાં એ જ શબ્દનો પૂર્ણ ધ્વનિ ગાળ રહેવો જોઈએ. શ્વાસોદ્વાસની ક્રિયાને બારીકીથી તપાસો અને “સોડહમ્” મંત્રનો ઉચ્ચાર એ ક્રિયાની સાથે તાલમાં મેળવી લો. એ ક્રિયા એક પ્રકારનો માનસિક, શારીરિક, આધ્યાત્મિક વ્યાયામ છે. શ્વાસ લેતાં પૂરક અને રેચક એવી બે પ્રકારની ક્રિયા થાય છે. શ્વાસ અંદર લેવાની ક્રિયા જેને પૂરક કહેવામાં આવે છે તે વખતે સ્વાભાવિક રીતે “સો” એમ ધ્વનિ થાય છે. બહાર નીકળતી વખતે એટલે રેચક કરતાં “હમ્” એવો અવાજ થાય છે. ગ્રારંભમાં ગિરાસુ કોટિના સાધકો માટે “હમ્” કરતાં “સોડહમ્” નો જમ વિશેષ હિતકારક અને અનુકૂળ થઈ પડે છે. “સોડહમ્” માં “હમ્” નો ભાવ અંતર્ગત છે. તેનો જમ ન કરતા હો તે સમયે નેત્રાગ્રિ શ્વાસ લેતાં જતાં તેના બાવાર્થનું અંતઃકરણમાં મનન કરી કરો. આ એક અતિ ઉત્તમ સ્વાધ્યાય છે; અને તે મનુષ્યને ઇદ્રિય સુખની ગોદક બમણામાંથી દૂર કરી પ્રભુતામાં પ્રેરે છે. “સોડહમ્”-“અહંબ્રહ્માસ્મિ”-“હું ઇશ્વર છું” સકલ વિશ્વમાં એજ નાદબ્રહ્મની લય મચી રહી છે. સંસ્કૃતમાં એનો સૂર એવો પણ અર્થ થાય છે. “હું સૂર્ય છું. હું પ્રકાશદાતા છું. હું કાંઈ શંકા કરતો નથી, પણ મોને સર્વ કાંઈ આપું છું. હું આદ્યક નથી પણ દાતા છું.”

“આપણે તો સોનાં મેંજાંજ સાંમળવાનાં છે; આપણી સૌ નિંદા કરે છે.” શું આ-

! આવા પ્રકારની ચિન્તાજ કરવાની છે? નાહ. તમે તમારા આત્મામાં-ઇશ્વરમાં

અવિશ્લિષ્ઠ ચિત્તમ્ આત્મં અનુભવે. તમને નુકસાન કરવા જેવો ઇસરો રાખતા હોય તેમના બધી મમતા અને પ્રેમભરી લામણી હશે. તેઓ તમારોજ આત્મા છે. તમારા આત્માનું તમે અહિત ઇચ્છો એ સંભવિત નથી. હું સૂર્યોના પશુ સૂર્ય છું; હું પ્રકાશ છું; સર્વ ભવ્યશી હું છું, સર્વ ઐશ્વર્ય હું છું. મને કોણ ઇલ કરી શકનાર છે? મારો આત્મા માસ આત્માને નુકસાન કરે એ અસંભવિત છે. બીજાઓના અવાસ્તવિક અભિપ્રાયનો વિચાર ન કરતાં કાયમ પરમેશ્વર સંબંધીજ વિચાર કરો. પ્રભુતામાં વિરામ પામો, હું સૂર્ય છું, હું જગતનો પ્રકાશદાતા છું, એવી ભાવના દૃઢ કરો.

પૂર્ણ ઐશ્વર્ય અનુભવો. આ બધી ઉપાધિયો દેહાધ્યાસમાંથી ઉદ્ભવ પામી છે. “હું શરીર છું” એ વિચાર જ આપણને નિર્ભજ બનાવે છે; એજ આપણી આત્મહત્યા કરે છે. આ ઉપાધિને દૂર કરવા માટે દરેક મનુષ્યે સ્વાભાવિક રીતેજ કોઈ એકાન્ત સ્થળમાં બેસીને, એ રાગ દૂર થાય એવા પૂર્ણ સંકલ્પપૂર્વક પદ્યાત્પાપ કરતાં કરતાં—“હિ રાક્ષસ! તું મારા હૃદય-માંથી નીકળી જા; દૂર જા.”—એવો અધ્યાસ કરવો એકાદ.

તમે એ શરીર નથી; એ શરીરનો જન્મ જ થયો નથી; તમે તો પ્રભુ છો; સાક્ષાત્ ધધિર છો; એવો જ વિચાર કરો. સ્થળ કાલથી બાધિત જેવા આ શરીરમાં મમતા રાખી એને જ આત્મા માન્યો, એટલે હોકાના અભિપ્રાય અને વિચારોનો ઉપદ્રવ તમને જરૂર થવાનો જ. માટે તેમ ન કરો. આ શરીર તો માયા-મોહ માત્ર છે એમ સમજો. તમે તો સાક્ષાત્ ધધિર છો. અસત્ય અરોપણને બદલે આ સત્યાભ્યાસમાં વિશેષ વિશ્વાસ રાખો. એ પ્રભુતામાં દુષ્ટ વિચારો કે લાલચ-પ્રલોભનોને પ્રવેશ પામવાનો કશોજે અધિકાર નથી. તમે પરમ પવિત્ર છો. અતિ વિશુદ્ધ અધિકારી છો. તમારામાં વિકાર યોગે? કોઈ પણ આ-શાપાસમાં બદ ન થાઓ; ચિન્તા, ભય, ઉપાધિથી દૂર રહો. તમારે માથે કશી પણ જવાબ-દારી નથી. રાજા થા તો ધનદાયની સ્થિતિ અનુભવો, એટલે દરેક કામ રમતની પેઠે યશ માંડો. પ્રત્યેક કાર્ય આનંદથી-સ્વતંત્રતાથી-મુક્તિ અનુભવતાં કરતાં રીખો.

બ્યાધિ એ પ્રકારના છે. એક આધ્યાત્મિક એટલે અંદરનો અને બીજો આધિભૌતિક એટલે બહારનો. આંતરમાં ઉત્પન્ન થતી વિષયભેગની લાતસાઓ તથા આસક્તિ, તેને આધ્યાત્મિક અથવા સ્ત્રીબ્યાધિ કહે છે. બહારના એટલે અન્યના સંસર્ગ વા કૃત્યથી જે આપણે ઉત્પન્ન થાય તેને આધિભૌતિક કે રાક્ષસી બ્યાધિ કહે છે. હવે આ બ્યાધિઓમાંથી કેવી રીતે મુક્ત થવાય તે આપણે તપાસીએ.

માની લોકો કહે છે કે રાક્ષસી બ્યાધિ એટલે આધિભૌતિક બ્યાધિ માટે જરાજે ચિન્તા ન કરો. આંતરબ્યાધિથી નિર્ભજતાને દૂર કરો. એટલે બહારના બ્યાધિ તો એની મેળે જ દૂર થશે. છતાં જગતના લોકો મહાન બૂલ કરે છે, તેઓ જે ઉપાય તેમના હાથમાં છે તે અજમાવતા નથી. પોતાની વાસનાઓથી જેણે મુરકેલીઓ અને બ્યાધિ ઉત્પન્ન કર્યા છે, તેને દૂર કરવાનું તેઓ લક્ષમાં જ લેતા નથી. તેઓ પહેલાં બહારથી આવતા બચને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરે છે, તેઓ પહેલાં બહારની વસ્તુસ્થિતિને જ બદલવા ઇચ્છે છે, અને એમ કરતાં અજાણે માર્ગે ચડી જાય છે. બહારના બ્યાધિને આપણે પુરૂષ બ્યાધિની ઉપમા આપીશું. વેદાન્ત કહે છે કે તમારી વાસનાઓ એ તમારી નિર્ભજતા છે, એ વાસનાઓ સ્ત્રી બ્યાધિ છે; અને ત્યાંમુખી એ સ્ત્રીબ્યાધિ તમારામાં છે ત્યાંમુખી એ સ્ત્રીબ્યાધિના મોહમાં પુરૂષ

બહારના રોગ-આપત્તિ જરૂર ખેંચાઈ આવવાના. એક કૂતરાના મોંમાં શેટલીનો દુકડો હોય તો બીજા કૂતરા તે લેવાને સહેજે તેના બાળી હોડયા આવશે. તેવી જ રીતે જ્યાંસુધી તમારો આધ્યાત્મિક વ્યાધિ દૂર થયા નથી ત્યાંસુધી આધિભૌતિક વ્યાધિ-બહારની ઉપાધિયો તમારે કેટલે છોડોજ નહિ. એટલા માટે પહેલાં એ ત્રીવ્યાધિઓને નિર્મૂળ કરવા ભેળંએ. જે મનુષ્ય સંપૂર્ણ પવિત્ર છે; પ્રલોભનથી પર રહી શકે છે; અને આત્માનંદમાં ઉન્નત રહી-પ્રમુખમાં પરિપૂર્ણ રહી એ સશસ્ત્રી વ્યાધિને આમ કહી શકે છે કે “અરે સશસ્ત્ર, દૂર રહે માલથી; અહીં તારું કાંઈ કામ નથી.” તેને આ જગતની કોઈ પણ વાસનાઓ મોહ પમણી શકતી નથી; કોઈના વિચારથી તેના અનંદમાં અંતરાય પડતો નથી; આ જગતનો કોઈ પણ મનુષ્ય તેને હોબ મોહમાં ફસાવી દુઃખ દઈ શકતો નથી. સમ કહે છે કે જગતની કોઈપણ શક્તિ તેને ત્રાસ આપી શકશે નહિ કે અધોગત કરી શકશે નહિ, કારણ કે એ સર્વ પ્રકારના સજ્જમી વ્યાધિને તેણે ક્યારનાએ હાંકી કાઢ્યા છે. ત્યારે ત્યારે નિર્મળતાને અંતઃકરણમાં સ્થાન આપીએ છીએ અથવા વિષયમુખની વાસનામાં ફસીએ છીએ, ત્યારે ત્યારે જ દુષ્ટ વિચારથી દુરમતો નાના પ્રકારનાં મોહક સ્વરૂપ ધારણ કરી મોહભાગમાં ફસાવે છે. એ તમારે શક્તિ અને આત્મનિક સુખ ભોગવવાની ધ્રુવિષ્ટા હોય, એ તમારામાં આત્મસાક્ષાત્કાર પામવાની શિષ્ટાયા હોય તો એ નીચ વૃત્તિઓને નિર્મૂળ કરવી ભેળંએ-મારી નાંખવી ભેળંએ. એ વૃત્તિઓના મૂલ્યમાંજ તમારું સાગું ભૂવન છે, એટલે કે એનું મૃત્યુ એજ તમારું ભૂવન છે. હવે અહીંજ એ આત્મસાક્ષાત્કાર-પ્રતિસાનુભવ કરો. ચિંતુરતાનમાં જન્મ લેવાની સદ ન બુદ્ધિ. ભુજિ સ્થિતિ; અને એ સાધના માટે સ્થિર ચિત્ત, શાંત બુદ્ધિ અને નિર્ભય અંતઃકરણથી પ્રવસ કરો.

એક તરેડી છે. તેનાપર એક પાતળી રેશમની હોરી નાખેલી છે. જેના છ અને ૭ બળે છેડ છે, અને બન્ને છેડે વજન લટકાવેલાં છે. છ છેડે દશ ચોરનું ને ૭ છેડે ૭ ચોરનું વજન લટકાવેલું છે. હવે એ ૭ છેડે બીજા ચાર ચોરનું વજન ઉમેરીએ તો ત્યાં પણ ૭૫ ચોર હોય અને એમ બન્ને છેડે સરખા બાર થયો કહેવાય. આમ બન્ને છેડે દશ ચોરનું વજન લટકાવી બન્ને છેડે સ્થિર રહેજો, પણ એ ૭ છેડેથી પાછળથી ઉમેરેલું ચાર ચોર વજન લઈ લઈએ તો ૭ છેડે ઉંચે જશે ને ૭ બારે હોવાથી નીચે ઉતરશે. વળી મોડોવારે ૭ છેડેથી લઈ હીરેલું એ ચાર ચોર વજન પાછું મૂકીશું તો શું પરિણામ આવશે તે તમને માત્ર છે? અજ્ઞાન, વજન ને હવે બન્ને બાજુ લટકાવું છે; પણ પરિણામ શું આવશે? અથવા એમજ લટકાવે કે બન્ને પુનઃ સ્થિર થશે. સમ ક્યારે કાલેજમાં આ વિષય શીખવેલો હતો ત્યારે વિદ્યાર્થીએ પણ તેમજ કયું હતું, પણ ક્યારે નેમની પાને પ્રયોગ કરી બતાવે ત્યારે તેમને માત્ર ૭૫ થયું કે બન્ને છેડે કદી સ્થિર ન થાય. છ છેડે જેના પર ૭૫ ચોરનું વજન પડેલેથી મૂકેલું છે, ને ચાર ચોરનું વજન લઈ લેવાથી એ એકવાર નીચે ઉતરે અને હવે તે એ વજન બોલુ વાર ઉતરતાં જ્યાં પણ નીચેજ ઉતરશે જશે.

આમાં આવેલું એ એનું કે પ્રદંભમાં એ વજન સરખું લખ્યું હોય ને. બન્ને છેડે ૭૫ છે, અને એ સ્થિતિ એમની એમ રહી રહે છે, પણ એ એક બાજુનું વજન એનું બોલુ બાજુને વેળી મૂકીએ તો તે ત્રિ પડી અટકતી નથી સમિતી બાજુના વજન વજન ઉતરતાં જતાં. પણ એ ત્રિમાં તે વલિજ થતી જાય છે. અહીં રહે

ક તરફ દશ ચેર ને બીજી તરફ છ ચેર એમ બે કાણુ જ સમીએ અને ત્યારપછી ચાર ચેર કરીએ તે; પણ દશ ચેરવાળું વળન તા છેડે નીચેજ જતો જયો. ચાર ચેરનું વળન ઉપાડી પછી એક કાણુ આપણે તપાસીએ છીએ તે; દશ ચેરનો જા છેડે ચાર ફીટ નીચેઉતરે; બે કાણુ પછી આઠ ફીટ અને ત્રણ કાણુ પછી ૧૨ ફીટ એમ દરેક કાણુ ચાર ચાર ફીટ નીચે ઉતરતો જાય છે. આ નીચે ઉતરતી સ્થિતિને આપણે અતિવૃદ્ધિ એવું નામ આપીશું. એ તિ એક વાર યશ્ચ યથા પછી બીજી જાણુ વળન સરખું કરીએ તેપણુ અતિવૃદ્ધિ યથા કરે છે.

આપણે જહીં એક બીજું પણ તપ્પસવાળું છે. શરૂઆતમાં જ્યારે બન્ને જાણુ સરખું વળન હોય છે ત્યારે એકે જાણુ અતિ હોતી નથી, અને અતિના જભાજમાં સ્થિરતાજ રહે છે. પણ જ્યારે એમાં દરેક પડે છે ત્યારે એકવાર મલેલી અતિ બઢતી નથી.

આ દશાંતને આપણે આત્મસાક્ષાત્કારમાં લાગુ પાડવાળું છે. ઈશ્વર સાક્ષાત્કાર એટલે બન્ને જાણુ વળનની સમાનતા. ઈશ્વર સાક્ષાત્કાર માટે તમારા અંદરની સમવિષમતા દૂર કરીને સમાનતા લાવવાની છે. તે લક્ષ્યની વસ્તુ સ્થિતિનાં લક્ષણોમાંથી તમને મુખા કરે છે; જનતાનાં ઉપધિમય વાજાએમાં ને તે.શનમાંથી તમને સહીસહમત રાખે છે. લક્ષ્યના પ્રત્યાધાતમાંથી તે તમને લગાવે છે; અને તમને તમારા આત્મભગવદ્દેશ રહેતાં યીખવે છે. આવું યજ્ઞથી અતિવૃદ્ધિ એટલે નવું કામ લખન જાડે છે, પણ તે પહેલાની મેળવેલી અતિ એટલે પ્રારબ્ધ છે; જાણીજ રહે છે. એ પ્રારબ્ધને સ્થિતિ સ્વતંત્ર (constant) અથવા પૂર્વ અધ્યાસ પણ કહે છે. એ અધ્યાસ એવું કામ કરેજ જાય છે. કેટલાક મનુષ્યોમાં આપણે જોઈએ છીએ કે તેઓએ ઈશ્વર સાક્ષાત્કાર તો કર્યો હોય છે, પણ પહેલાંની મેળવેલી અતિ-પ્રારબ્ધ બહુ નજીવું હોય છે અને તેથી તેમના દેહકાંત મહાન કાર્ય થતાં નથી. જની કેટલાક સાક્ષાત્કાર પામેલા પુણ્યનું પ્રારબ્ધ ભગ જાતિ સમર્થ હોય છે અને તેથી તેઓ અતિ આશુત અને આશ્ચર્યકારક કાર્ય કરે છે. તેઓ જેતે જીવ-મુખા હોય છે છતાં તેઓનાં શરીર સતત અતિમાં પ્રવૃત્ત રહે છે અને જાતિ જાડેડિક કાર્ય કરે છે. આવી રીતે કાર્ય-કર્તૃત્વ એ ઈશ્વર સાક્ષાત્કારના ફળ-નિર્ણયનું નામ છે. “ મુખો કર્તૃત્વનું ” ૧૭૩૫ પારણ કરીને જાણે છે ” એમ ય. એ-યનીનું કહેવું છે. માટે એ પ્રવૃત્તિને સાક્ષાત્કાર કરે અને એમાંજ સમગ્રને સમવેશ થક જયો.

૧૧-વેદાન્ત અને સમિતિવાદ.

(Socialism)

—

પહેલાં તો જોને સમિતિવાદ એવું નામ આપેલું છે તેને સમ બ્યજિનવાદ કહેવાનું વિશેષ પર્મદ કરે છે. “ સમિતિવાદ ” શબ્દગી સમાજ વ્યવસ્થાના નિચ્ચરનું પ્રાધાન્ય સમજાવ છે, પણ સમ કરે છે કે સમસ્ત વિધની ઉપર એક બ્યજિનું પ્રાધાન્ય પ્રતિષ્ઠાપન કરવું એજ સમ સત્યનો વારતનિક ઉદ્દેશ છે. હોકો જોને “ સમિતિવાદ ” નામ આપતા હોય તો જો; પણ જોશ, જોદ જોને ચિન્તામાંથી મુક્ત જીવનને સમ બ્યજિનવાદ એવું નામ આપે છે.

સમિતિવાદનો મુખ્ય ઉદ્દેશ બ્યજિપ્રાધાન્ય (Capitalism) નો ઉત્તર કરવાનો હોય છે. વેદાન્તનો મુખ્ય ઉદ્દેશ પણ તમને તમારી માલમત્તા ને ધનદોલતની મમતા મૂળાવવાનો છે, જોને આવી રીતે સ્વાર્થનો અંશ દૂર થતાં સમાજમાં સમાનતા ફેલાય છે. આમ સમિતિવાદ જોને વેદાન્તના બ્યજિવાદનો એક જ અર્થ છે.

વેદાન્ત સમાનતાવનો ઉપદેશ કરે છે અને સમિતિવાદમાં પણ અતી તો એજ સ્વસ્ત્ર નીકળે છે કે કોઈના બહારના દોરદમામ માટે અપેક્ષા કે અતિશય આદરસકાર ન કરવો. આ પ્રકારની બ્યાજવા જન સમકાયે તેવી તેમજ વિચિત્ર અને સખ્ત લાગશે, પણ બ્યાંગુધી મનુષ્ય પુનઃ મહામિત્રન, ધનદોલતના મોહમાંથી મુક્ત નથી થતો; ત્યાંગુધી તેને માટે ત્રિપુલ નવાં મુજની આશા ક્યાંય પણ નથી. સમિતિવાદ માત્ર મનુષ્ય આ બધાનો ત્યાગ કરે એમ દર્શાવે છે, ત્યારે વેદાન્ત એવા ત્યાગનાં પ્રયત્ન અને વારતનિક કારણ બતાવે છે. સમિતિવાદનું એ શિષ્ય માત્ર વસ્તુચિન્તા ઉપરચોડીયા અભ્યાસમાંથી બાંધી લીધેલું છે; જોને તે એવે નિયમ નિર્ણય કરે છે કે મનુષ્યઅતિએ સમાનતા, બાંધુતા અને પ્રેમના નિવમાનુચાર જીવન સર્જી દેડએ. વેદાન્તનો દર્શાવે તો બ્યજિગત સમ્પત્તિ કે અધિકારને પોતાનો માનવો જોને આખર સમ્પત્તિ મહા ધાપ મળ્યું છે. વેદાન્તના ઉદ્દેશ પ્રમાણે મનુષ્યને લેવાનો નહિ, પણ આખરનો—આજ કલ્યાણે અધિકાર છે. તમારી પામે કાઈ પણ આપવાનું ન હોય તો તમારું સ્વીર દીડએને અર્પણ કરો. તમે આરે કાઈ પણ ન પસંદના હો ત્યારે જ તમે ધનિક છો તમે જો દન કરોછો તેટલા પ્રમાણમાં જ તમે દ્રવ્યવાન છો. પ્રયેક મનુષ્ય લેવાને માટે નહિ, પણ દન કરવાને માટે જ કાર્ય કરી રહ્યું છે. જનતામાં મહાન બૂવ તો એજ ધાપ છે કે હોકો લેવામાં—સદા કરવામાં મુજ સમજે છે. વેદાન્ત તમને જો સત્યનું સ્વસ્ત્ર સમજાવ કરે છે કે, લેવામાં નહિ, પણ દન કરવામાં—આજ કરવામાં જ સર્વ મુજ સમાવેલું છે. જો હોજી તમે વાચન કરવાને કે અર્થન કરવાને બાજ તમારું આંતરનુમાં લાવો છો તોજ કહે તમે વાનની મનિને સડેડી જો છો; તમારું—આખરન મડેડામાં બાજ છે, ને તમે તમારું આ મનુષ્યની વિષ્ણુ જાવો. જો, જો રે તમારે કાઈ કરે કરવાનું હોય ત્યારેવાચક કે જિનુ કહી રહે ન કરના કુદરતના કાલની રીતે કરે; કે જેથી તમારું કાર્ય સમજાવ વિધનું કરે બધાં બધાં; જોને જોમાં બધાં જોમાં જનને ન કરે.

હિંદુસ્તાનમાં વેદાન્તમતનો ખરા સાપુલો આજ પણ હિમાલયમાં આવા પ્રકારનું-સમિતિવાદનું-જીવન વ્યતીત કરે છે. ત્યાં જે પ્રજાદી પ્રાચીન સમયથી ચાલી આવે છે. તેણે અત્યંત ઉદ્યોગી છે; તેણે આજનું નથી; તેમજ વિદ્યાસ કે વિદ્યમનો ભોગ થઈ પડેલા નથી. હિંદુસ્તાનનું જે જે ઉત્તમ આકૃતિ બહાર આવેલું છે તે તો તેમનાજ પરિધાનનું કૃણ છે. જે સામુદાય જ મહાન કવિઓ, નાટકકારો, વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, મહાન વેપારકાર-દારીઓ, અભિવ્યક્તિઓ, ન્યેતિઓ, રસાયનશાસ્ત્રીઓ, અને વેદશાસ્ત્રીઓ તરિકે બહાર આવ્યા છે. તેમાંના કેટલાએક એવા છે કે દ્રવ્યનો સ્પર્શ પણ કરતા નથી. આ પુરુષોએજ અતિ ઉગ્રમી અને તપસ્વી જીવન ગાળ્યું છે. સમિતિવાદથી લોકો આજનું, નિરૂપમી અને પરાધીન બની બાંધ છે એવો જે ભ્રમ છે તે આ દૃષ્ટાંતથી દૂર થાય છે. જે પોતાને મુક્ત અને સ્વતંત્ર કરે છે તે જ મહાન કાર્ય કરી શકે છે.

વેદાન્ત અદ્યત્ત સમિતિવાદના નિયમાનુસાર તમને તમારાં શ્રી-બાળકો કે માતૃ-મકાનપર અધિકાર ભોગવવાની સત્તા નથી. આ મુખદેલી પ્રજામાં જે એક મહાન કલંક છે કે તેણે સૌને એક વ્યાપારની વસ્તુ માને છે અને ધન, ગૃહ કે જૂથની પેઠે એને પણ પોતાની મિલકત સમજે છે. આવી રીતે જ્યારે મુખદેલી પ્રજામાં સૌને એક નિર્ભય પદાર્થની ઉપમા આપી છે, ત્યારે પુરૂષ હરેક પ્રકારે મુક્ત અને સ્વતંત્ર રહે છે. સૌના તો હાથ-પગ બાંધી રાખેલા છે. તે પ્રથમ એક પુરૂષની ને પછી બીજા પુરૂષની મિલકત બને છે. તમને જે અર્થસ્થિતિનું લાભ છે પણ વેદાન્ત અને સમિતિવાદની દૃષ્ટિમાં તો સૌને પણ પુરૂષના જેટલુંજ સ્વાતંત્ર્ય હોવું જોઈએ. પુરૂષના જેટલી જ તે પણ મુક્ત અને સ્વતંત્ર છે. આવી રીતે જેમ પુરૂષની કોઈ ચીજપર સત્તા નથી તેમ સૌની પણ નથી જ. જહો સમિતિવાદની સામે એક પ્રજા વિદોષી કારણ ઉત્પન્ન થાય છે. સમિતિવાદના નિયમ પ્રમાણે જે સૌ અને પુરૂષ બન્નેને સમાન સ્વતંત્રતા આપીએ તો સમાજનો વ્યવહાર પાશવ આચાર જેવો થઈ જશે અને જગતમાં જાણ્યાર વ્યાપી રહેશે. તમ કહે છે કે સૌ અને પુરૂષોને માટે જાતિભેદની દૃષ્ટિથી જોતાં પણ આના જેવો બીજો ઉત્તમ માર્ગ કોઈ નથી. આજ, ભેંસ, જેવાં પશુઓ અત્યંત નિયમિત રીતે, સમયોચિત અને યથાયોગ્ય સમાગમ સેવે છે. મનુષ્યો પણ તેવીજ રીતે પોતાનું વર્તન રાખે તો મુખદેલા સમાજની વિષયવાસના અને કામવિવશતાનો સહજે અંત આવે.

આવી રીતે જ્યારે પશુઓ મનુષ્યો કરતાં થોડાં વ્યભિચારી છે, ત્યારે એક વ્યભિચારી મનુષ્યને પણ કહેવું: જે કેવી મહાન ભૂલ છે! પશુઓમાં અવિચારી કામવૃત્તિનો જરા પણ અંશ માતૃમ પડેલો નથી. પ્રજો-પતિના ઉદ્દેશ સિવાય તેણે સમાગમ સેવતાં નથી. પણ સાધારણ મનુષ્યનું આચરણ જેવું માતૃમ પડતું નથી. વ્યભિચારી મનુષ્ય કરતાં એક સંયમી અને શાંત પ્રવૃત્તિનો મનુષ્યજ પશુઓનું નેસર્ગિક જીવન ગાળે છે, જેમ કહેવું પડશે. વ્યભિચારી મનુષ્ય પણ નથી પણ મુશ્કેલ છે. આવા પ્રકારની વર્તણૂક મુશ્કેલા સરકારને લીધે છે; નહિ કે સમાજની જગદી અસહ્ય સ્થિતિને લીધે. જે અસહ્ય કહેવાતી સ્થિતિમાં તેણે સર્વ પ્રકારે વિચારશીલ, નેસર્ગિક અને પ્રત્યેક કાર્યોમાં સમયોચિત વર્તનવાળા હતા. વેદાન્ત અને સમિતિવાદના નિયમ પ્રમાણે જેટલો વધારે સંયમી, શાંત અને ધીર સ્વભાવ મનુષ્ય થારણ કરશે, તેટલા પ્રમાણમાં આવા પ્રકારનો આ વેપી કામવિકાર અને પતિ પત્ની કે પિતા પુત્રના જીવનની અધિકારમય મમતાનો અંશ ઓછો થતો જશે.

મારે આ બાળક કે સ્ત્રી કે જીવનનું ભરણ પોષણ કરવાનું છે, એ ચિન્તાનો હૃદય પર રહેતો સતત ભાર મનુષ્યને પોતાના અભ્યાસમાં વિદ્ધ નાંખે છે; અને ધૈર્યસાક્ષાત્કારના માર્ગમાં વિશેષ પાત્રી વિમુખ રાખે છે. પણ વેદાન્ત કે સમિતિવાદ તમારા હૃદયમાંથી આ ભાર-ચિન્તાને દૂર કરી તમને મુક્ત અને સ્વતંત્ર કરવા ઇચ્છે છે. તમે કોઈ મહાન અન્વેષણ (investigation=શોધ) કરવામાં તદ્દલીન થઈ જાઓ છો અને તેમાંથી વિજ્ઞાન મેળવી કલ્યાણ પૂર્ણ હૃદયે જહાર આવો છો, તેનું કારણ એ હોય છે કે ત્યારે તમે સ્વતંત્રતાથી મુક્તપણે, કોઈ પણ જાતના જંધન, ચિન્તા, કલેશ કે શોક વિના કામ કરતા હો છો. એવી રીતે હરેક વખતે તમે પોતે મુક્ત છો એમ સમજશો એટલે સકળ વિશ્વ તમારું ગૃહ બની જશે.

આપણે માત્ર કરવાનું એટલું જ છે કે તમામ પ્રકારના આવા બ્યાધિ દૂર કરવાનું ઔષધ “સ્વાધીનતા” ના અધિકારની ઉપેક્ષા કરવી એજ છે, એમ લોકોને શીખવવાનું છે. જન-સમાજ એકજ વાર માત્ર આ વિચારનો અનુભવનંદ લેશે કે પછીથી અખિલ જગતમાં ઘવાનજના અગ્નિની પેઠે સમિતિવાદ પ્રસરી જશે. વેદાન્ત-સમિતિવાદજ માત્ર તેમના સૈ અનિબંધનું નિવારણ છે.

આવા સમિતિવાદમાં કોઈ પણ રાજ્યકર્તા કે સમાજનો પ્રમુખ અથવા આચાર્ય કે વરકરની જરૂર નથી. વિશ્વવિદ્યાલયની પણ આવશ્યકતા નથી. કારણ કે હરેક મનુષ્ય પોતેજ પોતાને અધ્યાપક બનશે. પુરતકશાળાઓ રહેશે કે જ્યાં હરકોઈ આવે તે વાંચી શકશે. માત્ર પ્રાથમિકશિક્ષણ માટેજ અધ્યાપકો સખવામાં આવશે. કોઈ વૈદ્યની પણ આવશ્યકતા નથી રહેવાની. કારણ કે વેદાન્તના ઉપદેશ પ્રમાણે તમે સૌ નૈસર્ગિક જીવન ગાળશો એટલે કદી બિમાર નહિ થાઓ, અને તમારે વૈદ્યની જરૂરજ નહિ રહે. એકમેકથી અત્યારે જેમ લોકો કરીને આવે છે તેમ ન થતાં તેઓ સ્વતંત્ર અને નિર્ભય રીતે પોતાની ઇચ્છા યાચ ત્યાં અખિલ જગતમાં વિચરી શકશે એવા વ્યવહારમાં તેઓ પોતાનો સમય જનકલ્યાણ કરવામાં, અન્ય કોઈ લોકો-પ્રકારક અધ્યયન કરવામાં, તરવરણ અને આધ્યાત્મિક વિદ્યાની શોધ કરવામાં અને દેવીજીવન ગાળી આખરે ધૈર્યસાક્ષાત્કાર પામવામાંજ પોતાનો સમય વ્યતીત કરશે. હિંદુસ્તાનનો આ અતિ પ્રાચીન ઉપદેશ છે.

ૐ

ૐ

ૐ

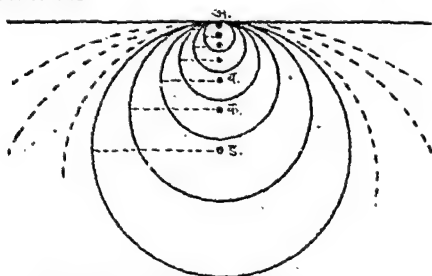

૧૨-આત્મ વિકાસ.*

બાનુઓ અને મુશ્કેલીઓ વિરાજતો નિખામા !

આ રાત્રે આપણે ' આત્મવિકાસ ' એ વિષય ઉપર બે શબ્દો સાંભળવા અહીં એકાદ થયા છીએ. આજના વિષયને અવનનાં બૂદાં બૂદાં પગથીયાં, આધ્યાત્મિક ઉત્થાનની ભૂમિકાઓ, અથવા સ્વાર્થને વિશુદ્ધ અને ઉજ્જવલ કરનારો ક્રમ, કહીએ તો આલે; કદાચ આજનો સિદ્ધાંત કોઈને વિચિત્ર લાગશે.

ઉપલી અવસ્થામાં એક સીધી હીથી અને કેટલાંક વર્તુલો છે. તમે એમ પૂછો કે એને શું અર્થ છે ? આત્માના વિકાસને આ વર્તુલો આપે છે. સંબંધ છે ? આ વર્તુલો કે જે ઉત્તરેજ અવસ્થાની જેવાં કદાચમાં આપ્યાં છે, તે વર્તુલો અવનની જુદીજુદી સ્થિતિઓ જણાવતો અર્થ છે. આ અવસ્થાની તેજ પુરસ્કાર કદાચમાં આપી છે, આ વર્તુલો કે જે સંકેતો છે, તેજ તેઓ શું અર્થ છે તે સ્પષ્ટ રીતે સૂચવે છે. અવન એ શું છે, અને અવનની સ્થિતિઓ તે શું છે, એવું વિવેચન કરતાં પહેલાં આ વર્તુલો સંબંધે લેવાયે છે તમને સીધા.

આ અવસ્થામાં એક સીધી નળું વર્તુલ છે, તે એક નળા બિંદુ જેવું છે. તે આત્મની પથ પથ નળું એકલે; પરંતુ તે જાણને જાણને દેખાશે નહિ. એમ જાણે એવું કદાચમાં

* આ અક્ષર અભિપ્રાય : એવું જોઈ અવસ્થાને દોષ ' મું જાણું' હતું.

આબુ' છે. એ વર્તુલની આસપાસ ઘીચું એક વર્તુલ છે, તે પહેલા કરતાં વધારે મોટું છે. તેની આસપાસ ત્રીજું વર્તુલ છે અને ત્રીજીની આસપાસ ચોથું વર્તુલ છે. આ વર્તુલોની વિશેષતા એ છે કે જેમ જેમ વર્તુલો વિસ્તાર પામતાં અને મોટાં થતાં જાય છે, તેમ તેમ તે વર્તુલોનું મધ્યબિંદુ સર્વ વર્તુલોની સાધારણ સ્પર્શરેખા ઉપર જે શરૂઆતનું અ બિંદુ છે તે બિંદુથી દૂર ને દૂર જાય છે. મધ્યબિંદુ દૂરને દૂર જતું જાય છે, ત્રિજ્યા વધતી જાય છે અને વર્તુલો મોટાં થતાં જાય છે. જો વર્તુલનું મધ્યબિંદુ શરૂઆતના બિંદુ અ ની નજીકમાં કાઢીએ, અને તે એટલા સુધી નજીકમાં કાઢીએ કે તે મૂળ બિંદુ અ માં મળી જાય, તો તે વર્તુલ તે મધ્યબિંદુ રૂપજ ધારી જાય છે. આ પ્રમાણે કોઈ પણ વર્તુલનું મધ્યબિંદુ જ્યારે મૂળ બિંદુની છેક પાસે આવે છે ત્યારે તેની અંતિમ સ્થિતિ એ બિંદુજ થાય છે; અને જ્યારે મૂળબિંદુથી દૂરને દૂર જાય છે ત્યારે ત્રિજ્યા વધતી વધતી છેવટે અપરિમિત બને છે, મધ્યબિંદુ અનંતતાને પામે છે, અને વર્તુલ તે સીધી લીટી જ બને છે. આ પ્રમાણે જે વર્તુલનું મધ્યબિંદુ અનંત અંતરે જાય છે અને ત્રિજ્યા પણ અપરિમિત થઈ જાય છે, તે વર્તુલની અંતિમ સ્થિતિ તે સીધી લીટી છે.

એની અંદર ઘીજી વિશેષતા એ જોવામાં આવે છે કે વર્તુલ જેમ મોટું, તેમ તે સ્પર્શ રેખાની પાસે વધારે આવે છે. તે જેમ જેમ મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ તેની વક્રતા ઓછી થતી જાય છે. આ પ્રમાણે આપણે જોઈએ છીએ કે ક મધ્યબિંદુવાળા અંદરના વર્તુલ કરતાં જ મધ્ય બિંદુવાળું મોટું બહારનું વર્તુલ અ બિંદુની પાસે ઘણું વધારે સીધી લીટી જેવું દેખાય છે; તેમજ ક મધ્યબિંદુવાળું વર્તુલ તેની અંદરના જ મધ્ય બિંદુવાળા વર્તુલ કરતાં વધારે સીધી લીટી જેવું જણાય છે. આ રીતેજ પૃથ્વી ગોળ હોવા છતાં જ્યારે આપણે તેના કોઈ પણ ભાગ તરફ જોઈએ છીએ ત્યારે તે આપણને સપાટ જણાય છે; કારણ કે પૃથ્વીના પરિધનો તેટલો ભાગ પણ આપણી દૃષ્ટિ ગ્રાહ્યતા કરતાં બેહદ મોટો છે. વર્તુલિ ગું છે, તે સમજવા માટે આટલું વિવેચન બસ યશે.

માનવ જીવન.

જીવનનું મુખ્ય લક્ષણ શું છે ? સજીવતા અને નિર્જીવતામાં શો ફેર છે ? એવાં કયાં લક્ષણો છે કે જેથી સજીવ અને નિર્જીવ પદાર્થોને ભેદ પાડી જોળખી શકાય ? એ લક્ષણો તે ગતિ શક્તિ અને ક્રિયા છે. સજીવ ને નિર્જીવ વસ્તુનો ભેદ એથીજ સમજાય છે. સામાન્ય રીતે લોકોની સજીવતાની આ વ્યાખ્યા છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર (Science) કરેલી વ્યાખ્યાનો પણ આજ વ્યાખ્યામાં સમાવેશ થઈ શકે છે. સજીવ મનુષ્ય હાલવું, ચાલવું વગેરે નર્વ પ્રકારની ક્રિયા કરી શકે છે. મૃત જમગી એ સર્વ ક્રિયાઓ કરી શકતું નથી. સુએકું પ્રાણી ઘીલકુલ ક્ષાલી ચાલી શકતું નથી. મરી ગએલો છોડ વધી શકતો નથી; તેમાં ગતિ અને શક્તિનો કેવળ અભાવ હોય છે. સજીવ છોડજ વૃદ્ધિ પામે છે, અને પોતાની ગતિ બતાવી આપે છે.

વળી આપણે જોઈએ છીએ કે સજીવ પ્રાણી પદાર્થોના સામાન્ય રીતે ચાર વર્ગ કરવામાં આવ્યા છે. ઘીજી રીતે કહીએ તો આખી દુનિયાને ખાનીજ, ઉદ્વિજ, પ્રાણીજ અને મનુષ્ય, જેમ મુખ્ય ચાર વર્ગમાં વહેંચવામાં આવી છે. આની અંદર આપણે જોઈએ

* - જીવમાં કોનાટને અંતરે એવો મક્કાનો બરીને રાખી મૂકેલા પ્રેતને “મગી” કહેવામાં આવે છે.

છીએ કે પણ વગેરે પ્રાણીઓ કરતાં મનુષ્ય જાતિમાં અધિક શક્તિ, અધિક ગતિ અને ઉચ્ચ પ્રકારનું હલન ચલન હોય છે. અન્ય પ્રાણીઓ ફક્ત અહીં તહીં ફરેહરે છે, દોડે છે, પર્વતો ઉપર અને ડુંગરાઓ ઉપર ચડે છે, પણ મનુષ્ય તો આ સર્વ કરવા ઉપરાંત બીજું ઘણું કરી શકે છે. તેની અંદર ગતિ અને શક્તિનો પ્રાણીજ ઉચ્ચ રીતે આવિર્ભાવ થયેલો હોય છે. મનુષ્ય સૂક્ષ્મદર્શકયંત્ર દ્વારા તારાઓ સુધી પહોંચી શકે છે. એ પણ વગેરે પ્રાણીઓ કરી શકે એમ નથી. તે પણ વગેરે પ્રાણીઓને અંકુશમાં રાખી શકે છે, તે વરાળ અને વિજળીના બળદ્વારા દેશ અને કાળનો નાશ કરે છે, તે અન્ય પ્રાણીઓને અપ્રાપ્ત એવી ગતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તે પૃથ્વીના કોઈ પણ ભાગમાં ક્ષણ માત્રમાં સંદેશ મોકલો શકે છે, તે આકાશમાં મુસાફરી કરી શકે છે. જગતમાં મનુષ્યની શક્તિ અને સામર્થ્ય આ છે. આવી શક્તિ, આવું સામર્થ્ય અન્ય પ્રાણીઓમાં ન હોવાથીજ મનુષ્ય એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, અને પણ વગેરે પ્રાણીઓ મનુષ્ય જાતિ કરતાં ઘણું નીચાં ગણાય છે.

હવે આપણે ઉદ્દેશિજ વર્ગને, પ્રાણી વર્ગ સાથે સરખાવી ભેધએ. ઉદ્દેશિજ-વનસ્પતિ પણ વૃદ્ધિ પામે છે. તેમને ગતિ છે, પણ તેમની ગતિ એકજ દિશામાં હોય છે. છોક, વૃક્ષ વગેરે એકજ લાઘનમાં ગતિ કરે છે. તે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જઈ શક્ય નહિ. તેઓ એકજ રથએ સ્થિત થઈ રહે છે. તેઓ પોતાની શાખાઓને આશુઆશુ બધે પ્રસારે છે, તેમજ જમીનમાં પોતાનાં મૂળીઓ ખૂબ ઉંડાં નાંખે છે; પરંતુ તેમની શક્તિનો આવિર્ભાવ પ્રાણી વર્ગ કરતાં ઘણોજ ઓછો હોય છે. આવી રીતે આપણે ભેધએ છીએ કે વનસ્પતિ-વર્ગ પ્રાણી-વર્ગ કરતાં ઘણોજ ઉત્તરો છે. ખનીજ પદાર્થો તો પ્રાણી-શાસ્ત્રવેત્તાઓના મત પ્રમાણે તદ્દન નિર્જીવજ છે; પરંતુ આ વિધમાં શક્તિનો જે આવિર્ભાવ દીકામાં આવે છે તે દ્વારા એ આપણે જીવનનો સિત્ત ભિત્ત ક્રમ તપાસીએ તો આપણે કહી શકીશું કે ખનીજ પદાર્થોમાં પણ એક જાતની શક્તિ રહેલી છે; તેમની અંદર પણ ફેરફાર થાય છે. તે ફેરફાર તેમને ઘણો જ અવશ્યક છે. તેમની અંદર પણ જીવનનો કંઈક અંશ છે એ સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ તેમનું જીવન એક જીવનક્રમની સરખાતમાં હોવાથી નહિ તેવું અને ઘણુંજ સૂક્ષ્મ દીકામાં આવે છે, કારણ કે તેઓ દ્વારા પ્રકટતી શક્તિ ન કળાય એવી અને ઘણીજ સૂક્ષ્મ હોય છે. આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ થાય છે કે ગતિદ્વારા જોળખાતા જીવનના “ગતિ અને શક્તિ”ના બિજાબિજા ક્રમ અનુસાર વર્ગ પાડવામાં આવ્યા છે.

કુદરતની યોજના એ છે કે આ વિધમાં કંઈ પણ નવું ન હોયું ભેધએ. આપણે ભેધએ છીએ કે આ બહારની દેખાતી વિવિધતા છતાં-આ બાહ્ય અનેક રૂપો છતાં કુદરત તો એવી ને એવીજ કંબો છે. પ્રેમીના નેત્રોમાંથી અણુ સરે છે તેમાં ને નિયમ (પ્રેમાકર્ષણ) પ્રવર્તી રહ્યો છે, તેના તેજ નિયમ સૂર્ય અને તારાઓ ને જામણ કરી રહ્યા છે, તેમાં પણ પ્રવર્તી રહ્યો છે. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અણુઓથી માંડીને દૂરમાં દૂર રહેલા તારાઓ સુધીના સર્વ પદાર્થોને નિયમમાં રાખનાર તેના તેજ નિયમો પ્રવર્તી રહેલા છે. કુદરતની પારંપર પુનરાવૃત્તિ થયા કરે છે. આ દુનિયાની રફ સાથે અથવા શંખ સાથે સરખાપણી કરી શકાય, કે જેના વળ બધા એકસરખાજ હોય છે. આજ કારણથી આ દુનિયાને આજના જેવી પણ કહી શકાય. “આજનું” એક પડ કાઢો તો તેવું ને તેવુંજ બીજું પડ જણાયે, તેને પણ કાઢો તો ત્રીજું,

* વનસ્પતિ અને માનુષીમાં જમ્ લાક્ષણીયોરે રહેલું છે; એ વાત દ્વે તે પાપકાત દિલી ગોષિક ટાંકર મોઝે પોનાનાં જનારેશં અદ્વૈત મતોદ્ધાર તિદ્ધ પણ કરી ખતાતી છે.

અને તે પડને પણ કાઢી દ્યો તો યોશું પડ પણ તેવું ને તેવુંજ નજરે પડશે. આપણે જે કંઈ એક વર્ષમાં અનુભવીએ છીએ તેવું તેજ સૂક્ષ્મ રૂપમાં દરેક ચોવીસ કલાકમાં પણ અનુભવીએ છીએ. આતઃકાળનો સમય એ વસંતઋતુ, મધ્યાહ્નકાળને શ્રીમઋતુ, ગણેશ પછીનો તે સાયંકાળનો સમય તે વર્ષાઋતુ અને રાત્રિને શીઆળાની ઋતુ સાથે સરખાવી શકાય. આવી રીતે દરેક ચોવીસ કલાકમાં પણ આખા વર્ષની સૂક્ષ્મ રૂપમાં પુનરાવૃત્તિ થયા કરે છે. જીવનું માનવ સ્વરૂપ જાનવા પહેલાં તેણે જે જે શરીરો દ્વારા કરેલાં છે તેની પણ તે કંઈ માનવ જન્મમાં અજળ ત્વરાથી પુનરાવૃત્તિ કરે છે. ગભીરાયમાં ગર્ભને માનવી સ્વરૂપ દ્વારા કરવા પહેલાં મત્સ્ય, શ્યાન, વાનર વગેરે સર્વ સ્વરૂપો દ્વારા કરવાં પડે છે. ઉત્ક્રાંતિની ઘટના પ્રમાણે, આ અગિયાર વિવિધતા એક સર્વ સામાન્ય, નિયામક નિયમ પ્રમાણે મનુષ્ય દેહમાં ખનીજ, વનસ્પતિજ, પ્રાણિજ, ઇત્યાદિ વર્ગ છે કે નહિ તે આપણે તપાસીએ. મનુષ્ય દેહ છતાં ખનીજ પદાર્થોના જેવુંજ જીવન ગાળનારા મનુષ્યો પણ શું આપણે નથી જોતા? મનુષ્યદેહ છતાં, વનસ્પતિ વર્ગના જેવું જીવન ગાળનારા મનુષ્યો પણ શું આપણી નજરે નથી આવતા? શું એવા મનુષ્યો આપણે નથી જોતા કે જે પશુના જેવુંજ જીવન ગાળે છે?

વળી મનુષ્યના ખરા સ્વરૂપમાં હોય એવા તેમજ મનુષ્ય છતાં દેવસ્વરૂપ હોય એવા મનુષ્યો પણ આપણે જોઈએ છીએજ.

પહેલું વર્તુલ-ખનીજ મનુષ્યો.

પ્રથમ આપણે જે નૈતિક અને ધાર્મિક ખનીજ વર્ગ છે તે લઈશું. ખનીજ પદાર્થોમાં બહારથી કોઈ પણ ભતની ગતિ જણાતી નથી, તેમજ તેમાં બાહ્ય દૃષ્ટિએ કોઈ પણ પ્રકારની શક્તિ પણ નજરે પડતી નથી. તેમ છતાં ખનીજ પદાર્થોમાં કોઈ એક પ્રકારની શક્તિ, કોઈ એક પ્રકારની ગતિ અને કોઈ એક પ્રકારની ક્રિયા રહે છેજ. કારણ કે આપણે જોઈએ છીએ કે ખનીજ પદાર્થોમાં ફેરફારો થયા કરે છે. તે પદાર્થોમાં ફાયર અને વૃદ્ધિ થાય છે. તે ઝીણા ઝીણા અણુઓ તેમજ મોટા મોટા પર્વતોનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. સમુદ્રની સાથે સરખાવતાં પૃથ્વી કે જે આપણને સ્થિર અને ધનરૂપ જાણે છે તે ઉચ્ચે ફાયર છે, નીચે ફાયર છે, તેમાં આંદોલન અને વિકૃતિ થાય છે. આ પ્રમાણે બાહ્ય દૃષ્ટિએ કોઈ પણ પ્રકારની ગતિ જણાતી નથી છતાં ખનીજ પદાર્થોમાં પણ ગતિ રહેલી છે.

હવે મનુષ્ય ભતિની અંદર ખનીજ પદાર્થો જેવા જીવનવાળા મનુષ્ય કોણ છે તે આપણે જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ભમરડાની ગતિ જેવા જીવનવાળા કયા મનુષ્યો છે તે આપણે જોઈએ. ભમરડો ખૂબ ફરે છે, અને તે એટલો કે જાણે તે ફરતોજ નથી, એવો સ્થિર જેવો-દેખાય છે. આ ભમરડાને જોઈને છોકરાઓ ખૂબ આનંદમાં આવી જાય છે તાળીઓ ઉપર તાળીઓ પાડે છે. અને કહે છે કે ભમરડો સ્થિર થઈ ગયો છે; અને જરીએ ફાલતો ચાલતો નથી. આ ગતિ તે પોતાના મધ્યબિંદુમાં ફરનારી ગતિ છે. એમાં ગતિ હોય છે, પણ તેના ભગવનું મધ્યબિંદુ પોતાનામાંજ હોવાથી તે ગતિ ગમે તેટલી વેગવાળી હોવા છતાં બહારથી તે જણાતી નથી. ખનીજ પદાર્થોના જીવનની ગતિ એ ભમરડાની ગતિ જેવીજ હોય છે, અને તે આપણી કાઢેલી આકૃતિમાં જે ઉક બિંદુ જેવું સોથી નાનું વર્તુલ છે તે જ છે.

આ વિષયમાં દરેક ગતિ વર્તુલાકારમાં (સેન્ટ્રાલકારમાં) હોય છે, સીધી લીટીમાં હોતી સર્વ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો (Sciences) આ સિદ્ધ કરે છે. આજ કાલથી આપણે ગતિયું

સ્વરૂપ બતાવવા માટે વર્તુલનો ઉપયોગ કરીશું. ગણિતશાસ્ત્રમાં રેખાઓવડે ગતિ બતાવવામાં આવે છે, અને અહીં આપણે વિષય પ્રતિષ્ઠાન કરવામાં પણ ગોળ રેખાઓ (વર્તુલો) જ અનુકૂળ પડશે.

આથી આપણા ખનીજ પદાર્થોની ગતિ જેવા જીવનને ભરપૂરની ગતિ ભેટે સરખાવવામાં આવ્યું છે. આપણી સન્મુખ આ ને આકૃતિ કાઢવામાં આવી છે તેની અંદર સૂક્ષ્મગિંદુના જેવું ને સૂક્ષ્મ વર્તુલ છે તે ખનીજ પદાર્થોનું જીવન બરાબર બતાવે એમ છે. જેમની ગતિ ભરપૂરના જેવી છે, જેમની પ્રવૃત્તિનો માર્ગ તે માત્ર એક સૂક્ષ્મગિંદુ જેવા સૂક્ષ્મ વર્તુલ સમાન છે; અર્થાત્ જેમનું જીવન ખનીજ પદાર્થોના જીવન સમાન છે; તેવા મનુષ્યો તે કયા છે ? થોડે વિચાર કરે એટલે તે તમને સમજાશે. તે એ મનુષ્યો છે કે જેઓની સર્વ પ્રવૃત્તિ એક સૂક્ષ્મગિંદુમાં, અનાતમામાં, ત્રણ દાયની મર્યાદાવાળા દેહરૂપી એક નાના કવચ-રેન્ડાઈનમાં એકત્ર થાય છે. આ લોકો આ વિશ્વની અધમમાં અધમ સ્થિતિના લોકો છે. આ લોકો કેવળ વિષયગુણનો ભોગ કરવાનેજ પ્રવૃત્તિ કરી રહેલા હોય છે. આ લોકોની પ્રવૃત્તિ ભો કે ભિત ભિત હોય છે; તેઓ ભો કે ભિત ભિત માર્ગે પોતાનું જીવન ગળે છે; તથાપિ એ સર્વેનો આ દુનિયાના મુખનો ઉપભોગ કરવાનેજ માત્ર ઉદ્દેશ હોય છે. આ એવા પ્રકારના લોકો છે કે જેઓનાં સીધાદિક ભૂષે મરે તોપણ જેમને જગત્તે કાળજી હોતી નથી. તેઓ એવા પ્રકારના હોય છે કે જેઓના અંદરથી પડેથી મરે કે જીવે, ગમે તે યાદ, તોપણ તેમની જિમને જરા પણ લાગણી હોતી નથી. બીજાનું ગમે તેમ યાદ પડતું તેમને ખ્યાલ પીવા નહિજાય, તેમને મોજમજા મારવા નહિજાય. તેઓને પોતાની કુદૃષ્ટિઓને તાલે ચલુંજ નહિજાય, તેમની અધર્મ વાસનાઓ પૂરી થવીજ નહિજાય. પછી તે ઇચ્છાઓ પૂરી કરવા માટે પોતાના કુટુંબના કિતનો અને પોતાની આખી જીવનના કિતનો કોઈ આપણે પર તેની જરીએ તેમને લાગણી હોતી નથી. તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિઓનું કેન્દ્ર, તેમનું અધિગિંદુ કે જેની આસપાસ તેઓ ફરે છે; તેમનો સૂર્ય કે જેની આસપાસ લોકપ્રકારમાં તેઓ ભ્રમણ કરે છે; તેમની કાળનું કેન્દ્ર તે માત્ર તેમનો કુદૃષ્ટ હોય છે. તેમની પ્રવૃત્તિ અધરા ગતિ તે મજા મૂત ગતિજ છે. મનુષ્ય જીવનમાં ખનીજ જીવન તે જ છે. જગતના ઇતિહાસમાં મનુષ્યના સ્વરૂપમાં રહેલા અધરા યજ્ઞા મુદર ખનીજ પદાર્થો આપણને મળી આવે છે. તમે જાણો છો કે હોસ, માતુક, મોટી વગેરે સર્વ પ્રકારનાં કિમતી વજાદિરનો ખનીજ પદાર્થવર્ગમાં સમાવેશ થાય છે.

શામલ ઇતિહાસમાં એક સમય એવો હતો કે જ્યારે નીરો, ટિમેરીયસ અને બીજા રીજરો લગભગ કાલ હતા. આ કુટુંબનાં નામ લેતાં એ પણ તમલ કાળને અર્પવિત કરવા સમાન છે. આ એવા મોટા સમયો અને રહેનગરો કિમતી ખનીજ પદાર્થો પથ, પથ તે કેવળ ખનીજજ, મનુષ્ય નહિ. આ સમયો અને જાદુશીરો તેમના જાતમાં જાતુવટી સર્વ જુઓ ઉપર કાળક્રમ કાળ હતા, હતાં પોતાની પ્રજાના કિતનાં તેઓ લગભગ પણ કાળજી રાખતા નહિ; તેમજ તેમને પોતાના મિત્રો અને સંબંધીઓને મરે પણ વિચાર આવતો નહિ. પોતાની રજા, પોતાની સરકારો, પોતાનાં સંબંધીઓ, પોતાના મિત્રો, વગેરેનું ગમે તે યાદ તેની તેમને જરા નહોતી. માત્ર તેમને જરા પોતાની જાતને જેવી કામતોને ગમ કરવાનીજ હતી. જાત સમયો અને જાતસમય સંબંધમાં તમે જાણો છો કે તેમને કોઈ દેહ હતો, તેમનાં અંતરુપી કોઈ કોઈ નામો તે સમય સમયમાં હોય. તેમને કોઈ

તો આખો દિવસ સ્વાદિષ્ટ પકવાનો ખાખા કરવાની વૃત્તિનોજ લોગ થઈ પડ્યો હતો. જ્યારે તે સ્વાદિષ્ટ પકવાન ખાવા બેસતો ત્યારે છેક ઝોકારી આવે ત્યાં સુધી તે ખાખા કરતો અને પછી ઔપધની મદદથી તે સર્વે ઝોકી કાઢતો. વળી આવી રીતે તેનું પેટ જ્યાં ખાલી થયું કે તરતજ તે પાછો તેનો તે પદાર્થ ખાવા બેસી જતો. દિવસમાં આવી રીતે અનેકવાર કરવામાં આવતું. તેમાંના વળી એક તો એવી સદાસી પ્રવૃત્તિનો રાજા હતો કે જેણે માત્ર પ્રલયાગ્નિ સમાન મોટી આગ જોવાને ખાતર તેના વખતની સર્વ પૃથ્વીની રાજ્યધાનીને બાળીને ખાખ કરી નાખી હતી ! આને તમે શું કહેશો ? આ બધાં કીમતી હીરા માણેક વગેરે જવાહિર ખરાં, પરંતુ તેઓ મનુષ્ય તો નહિજ.

બીજું વર્તુલ-કુટુંબસ્વાર્થ-વનસ્પતિ મનુષ્યો.

હવે આપણે મનુષ્ય વર્ગમાં જે વનસ્પતિ વર્ગનું જીવન ગાળે છે તેમના તરફ આવીએ. ખનીજ પદાર્થના જેવું જીવન ગાળનારા મનુષ્યોના તદ્દન સ્વાર્થપરાયણ સૂક્ષ્મ વર્તુલ કરતાં આ વર્તુલ કંઈક મોટું છે. આ વર્તુલના લોકો ખનીજ મનુષ્યો કરતાં ચઢીઆતા છે, તેમની પ્રવૃત્તિને સરતના યોદાની ગતિ સાથે સરખાવી શકાય. સરતના યોદાનું વર્તુલ ભ્રમર-હાના વર્તુલ કરતાં મોટું હોય છે. આ કાઢેલી આકૃતિમાં જે મધ્યબિંદુવાળું જે બીજું વર્તુલ છે, તે તેમનું જ વર્તુલ છે. આ મનુષ્યો તે કયા ? આ મનુષ્યો સાના હિતના ક્ષેત્રે પોતાનીજ લાલસા તૃપ્ત કરવાને ખાતર જીવન ગાળતા નથી; પરંતુ પોતાની આસપાસનાં સંબંધીના યુગને પણ ધ્યાનમાં લે છે. આ પુરો પોતાનાં સ્ત્રી પુત્રાદિકમાં જ આસક્ત રહે છે. તેઓ પોતાના કુટુંબરૂપી વર્તુલનીજ આસપાસ ફર્યા કરે છે. તેઓ ખનીજવર્ગના કેવળ સ્વાર્થપરાયણ મનુષ્યો કરતાં ચઢીઆતા છે, કારણ કે તેઓ માત્ર પોતાની ભતના યુગનેજ સાથે છે એમ નથી; પરંતુ પોતાના કુટુંબના યુગને પણ સાથે છે. આ બીજા વર્તુલની અંદર જેમ બીજાં અનેક નાનાં વર્તુલો સમાઈ શકે છે તેમ આવા મનુષ્યો પોતાની ભત સિવાય બીજા પણ ઘણાઓનું હિત કરી શકે છે. પણ તેથી શું તેમને આપણે નિઃસ્વાર્થી કહી શકીશું ? ના, ના, કદિ નહિ. આ વર્ગના મનુષ્યોના સંબંધમાં માત્ર એટલુંજ કહી શકાય છે કે તેમને આત્મા જરા વધારે વિકાસ પામેલો છે. ખનીજ મનુષ્યોનો આત્મા માત્ર પોતાના નાના સરખા ફેહની અંદરજ મર્યાદિત થયેલો હોય છે; જ્યારે આ મનુષ્યોનો આત્મા સ્ત્રી પુત્રાદિક કોટુંબિક વર્તુલમાં વિસ્તાર પામેલો હોય છે. ખરું જોતાં આ પણ એક ભતનો સ્વાર્થજ છે, પરંતુ આ સ્વાર્થ કાંઈક ઉચ્ચ પ્રકારનો છે. તેઓ પહેલા વર્ગનાં મનુષ્યો કરતાં ઘણાં સારાં મનુષ્યો હોય છે. હવે આ બીજા વર્ગનાં મનુષ્યોને બતાવનાર વર્તુલ તરફ આપણે જોઈએ. આ વર્તુલ પોતાની અંદરના સર્વ સાથે અંતગોળ (Concave) હોય છે. એ અંતગોળપલ્લ તે શું ? એ અંતગોળપલ્લ તે પ્રેમના હસ્તોથી અલિંગન પામવું તે છે. આપણે આપણા હાથ લાંબા કરીને એક વર્તુલ બનાવીએ. આ વર્તુલ તે અંતગોળપલ્લ છે. આ વર્તુલ તેની અંદર રહેતા સર્વે ગ્રિંદુઓ અર્થાત્ કુટુંબના સર્વ મનુષ્યોપ્રતિ વળેણું હોય છે; પરંતુ તે સિવાયનું તેની બહારનું જે સમસ્ત વિશ્વ છે, તેના પ્રતિ તો તેને વિરોધજ હોય છે. એક કુટુંબનું હિત બીજા કુટુંબના હિત સાથે ઘર્ષણ પામનાં તરતજ બીજા વર્તુલની અંદરના વનસ્પતિ વર્ગના મનુષ્યોની સ્વાર્થી વૃત્તિ જણાઈ આવે છે, અને તેથી બન્ને કુટુંબોનાં માણસો વચ્ચે વિરોધ અને કલેશ થાય છે.

ત્રીજું વર્તુલ-અતિસ્વાર્થી મનુષ્યો.

હવે આપણે ત્રીજું વર્તુલ લઈએ. આ વર્ગના મનુષ્યો મનુષ્ય રૂપમાં યશસ્વી છે. કં મધ્ય બિંદુવાળું આ ત્રીજું વર્તુલ, પહેલાં બે વર્તુલો કરતાં મોટું છે. આ વર્તુલને ચોમા-સાના પવન સાથે-ધિાન કોણના વાયુ સાથે સરખાવી શકાય. આ વર્તુલ એ બતાવે છે કે આ વર્ગના લોકોને પોતાના દેહ અને કુટુંબ કરતાં કોઈ ઉચ્ચ વસ્તુમાં મમત્વ બંધાયતું હોય છે. આ લોકોનો આત્મા પોતાની ન્યાત, જાત અને પોતાના રાજ્ય સુધી વિકાસ પામેલો હોય છે; તેના મમત્વની મર્યાદા ત્યાં સુધી વિસ્તાર પામેલી હોય છે. આ વર્ગના મનુષ્યો ઘણા સારા, ઉપયોગી અને વનરપતિ વર્ગના મનુષ્યો કરતાં ઘણાજ કામના હોય છે. તેઓનું મધ્યબિંદુ આ નાના સરખા દેહની પેટીધાર અને વનરપતિ વર્ગનાં મનુષ્યો કરતાં ઘણાજ ઉચ્ચ તેમજ વિશાળ વિસ્તારમાં આવેલું હોય છે. તેઓના પરિભ્રમણનો ઘેરાવો ઘણા વિસ્તારવાળો હોય છે. આ વર્ગના મનુષ્યોની ઘણી જરૂર છે, કારણ કે તેઓ અનેક કુટુંબો અને અનેક જનોને ઉપયોગી થઈ પડે છે. જેમને તેઓ પોતાના પ્રેમના હસ્તોથી આલિંગે છે તેમને તેઓ ઘણા ઉપયોગી થાય છે. જે લોકોની તરફ તેમનું વર્તન અતંગીજી વર્તુલના જેવું હોય છે તે લોકોને તેઓ ઘણાજ કામના હોય છે. આ લોકો કેવળ પોતાના અર્થ દેહનું અથવા કુટુંબનું જ હિત સાધતા નથી, પરંતુ જેમને તેમણે પોતાના માન્યા હોય છે તે આખી ન્યાત, જાત અને રહેરનું પણ તેઓ હિત સાધે છે. આ પ્રમાણે તેઓ ઘણા ઉપયોગી છતાં તેમને યજ્ઞ સ્વાર્થી કહી શકાય કે? હા, તેઓ યજ્ઞ સ્વાર્થીજ છે. અન્ય ન્યાત, જાત અને રથજને ભોગે જે ન્યાત, જાત અને રથજને તેમણે પોતાનું માની લીધેલું હોય છે તેઓનું તેઓ કલ્યાણ સાધનારા હોય છે. તેઓમાં શો દોષ છે એ જો તમારે જાણવાની ઇચ્છા હોય તો તેઓના વર્તુલની બહારના મનુષ્યો તરફ તેઓની કેવી વર્તણૂક છે તે તમારે જોવાની જરૂર છે. પોતાના વર્તુલની બહારના લોકો તરફ તેઓ સદા દુર્લ્ભ કરે છે. તેઓનું ન્યાત, જાત વગેરેનું અભિમાન ઝરાઝર દહ થતાં તેઓ એવા તો સંકુચિત દષ્ટિના થઈ જાય છે કે તેઓના સિદ્ધાંતવિરૂદ્ધ જો કોઈ પણ બ્રાહ્મણ તો તેના ભોગજ મળ્યા. આવા બે પ્રશ્નો કદાચ એકલા થયા તો તેઓ બન્ને જૂદા જૂદા વર્તુલના હોવાથી તેમના વચ્ચે એવા જેવી જામે છે. મતલબ કે તેઓ કેટલાકનું કલ્યાણ કરે છે ખરા, પરંતુ અન્ય પ્રશ્નો સાથે વિરોધ કરીને તેઓ તેમનું વધારે નહિ તો તેટલુંજ નુકસાન યજ્ઞ કરે છે. આ પ્રમાણે લોકો સામ-સામા પરોમાં બળી કલેશ અને કલહ કરે તો તેનાથી જનસમાજમાં કેટલો બધો અસંતોષ ફેલાય? તે છતાં આ લોકો વનરપતિ વર્ગના લોકો કરતાં ઘણાજ પસંદ કરવા લાયક છે.

સહિનો નિયમજ એવો છે કે તમે એકજ સ્થિતિમાં રિયર રહી શકશો નહિ. તમારે આગવુંજ જોઈએ. આગજને આગજ તમારે વધવુંજ જોઈએ. તમે જડતાને, -રિયરતાને અવ-કાશ આપશો જ નહિ. ફેરફાર અને પ્રગતિના પ્રયત્ન કરવાને તમે કંટાળશો નહિ. હાલમાં જે મનુષ્યો પતનીજ વર્ગની સ્થિતિમાં છે તેઓ ન્યાર પછીની વનરપતિ વર્ગની સ્થિતિ ધારણ કરવાના, અને જે મનુષ્યો વનરપતિ વર્ગના છે તેઓ ત્યાર પછીની પ્રાણીવર્ગની સ્થિતિ ધારણ કરવાના. આ પ્રમાણે મનુષ્ય એ આગજ ને આગજ વૃદ્ધિ કરે અને પ્રગતિ કરી પ્રાણીવર્ગમાંથી પસાર થઈ જાય તો તો કોઈ હરકત નથી; સહિ નિયમનુસાર પ્રાણી વર્ગની સ્થિતિમાંથી પસાર થવામાં કોઈ જાનની હાનિ કે નુકસાન નથી; પરંતુ ન્યારે આપણે એકજ ધર્મ, સં-

પ્રદાય અથવા પંથમાં જોઈએ જઈ, આપણી સ્વતંત્રતાનો નાશ કરી, આગળ ગતિ ન કરતાં એકજ સ્થાનમાં સ્થિર થઈ જઈએ છીએ ત્યારે વસ્તુસ્થિતિ પત્તટાઈ જઈ મોટામાં મોટી ભૂત અને ગેરસાધ્યો થાય છે. એકની એક સ્થિતિ સદા રહે એવો પ્રયત્ન કરવો, એ નુકસાનકારક અને દુઃખકારક છે. મનુષ્ય ત્યારે અસુકૃષ્ટ નામ કે કામનો ઠાસ બને છે ત્યારે તેનું અધઃપતન થવા લાગે છે. એવી એક વાત છે કે દુરાચારી સોડેમ અને ગોમોરાના શહેરને બાળીને ખાળ કરવા પહેલાં પ્રભુએ તે શહેરમાં રહેલા પોતાના ભક્ત લોકોને તેના પરિવારસહ શહેરમાંથી નીકળી જવાનું કહ્યું હતું. વિશેષમાં તેમને ખાસ જણાવ્યું હતું કે તમારે શહેર છોડીને નીકળ્યા પછી પાપું બાળીને શહેર તરફ જરા પણ જોવું નહિ. લોકોની સ્ત્રી પણ પોતાના પતિ અને કુટુંબ સાથે શહેરની બહાર નીકળી તો ખરી; પરંતુ તેણીનું મન તેણીના ઘરમાં અને શહેરમાં ભગઈ રહ્યું હતું, તે તેણીને પાપું ખેંચતું હતું. તેણીને તો શહેરમાં અને ઘરમાં રહેવાની તીવ્ર ઇચ્છા હતી, તેથી તેણીનાથી શહેર તરફ પાપું બાળીને જોયા સિવાય રહી શકાયું નહિ. પણ તેમ કરવાથી તેણી તેની તેજ જગ્યાએ એક મીઠાનો ધાંભલો બની ગઈ! જે લોકો પ્રગતિના માર્ગમાં હોવા છતાં ભૂતં છોડી આગળ વધવા ઇચ્છતા નથી તેમની પણ એવી રજા થાય છે. એકની એક સ્થિતિમાં રહેવું એ તેમને માટે કદાચ સારું હશે; પરંતુ જે શ્રેણી લોકોના પાછા હડવાની વૃત્તિ થાય છે અને આગળ પ્રગતિ કરતા અટકે છે, તેમજ જે શ્રેણી પિતાની બાળને નામ અને રૂપને વેચે છે, તેજ શ્રેણી તેઓ મીઠાના ધાંભલા બની જાય છે. સ્થિરતા (પ્રગતિનો અભાવ) અથવા ધર્મધપલું (Fanaticism) એ અનેક કુષ્ઠો અને આપત્તિનું કારણ છે. માટે આ પ્રાણીજાતના લોકોએ એકને એક સ્થળે સ્થિર ન રહેતાં સદા આગળને આગળજ વધવું એવું.

ચોથું વર્તુલ-સ્વદેશસ્વાર્થી મનુષ્યો.

દરે આપણે જ મધ્ય ઝિંદુવાળું ચોથું વર્તુલ લઈએ. આ વર્તુલમાં મનુષ્ય એ મનુષ્ય-સ્વરૂપમાંજ છે; પોતાની વધાર્ય ગિતિમાજ છે. આ વર્તુલને ચંદ્રના વર્તુલ સાથે મરજાવી શકાય છે-તેને જેગ નહિ પણ અંદરૂતિ મમાન લંગાવ્યા છે. આ વર્તુલના મનુષ્ય કેવલ દેવ છે! આ વર્તુલને પરિધ ધોળાજ મોટો છે. આ વર્તુલની અંદરના મનુષ્યો કવચિત્ મુખી પણ દેવ છે આ વર્તુલ મનુષ્યો સમગ્ર રાષ્ટ્રને પોતાનુંજ માને છે. કોમનો આશય સમસ્ત રાષ્ટ્રમાં વિસ્તાર પામેલો થાય છે. આ વર્તુલના મનુષ્યોને તમે સ્વદેશપ્રિયતાની મનુષ્યો કહી શકો. તેનું વર્તુલ ધણું વિશાળ હોય છે. જે સ્વદેશપ્રિયતાને માટે તેઓ કામ કરે છે તેનાં ધર્મ, જાતિ, વર્ણ, એક કમ્પ લેલો તરફ તેઓ ધ્યાન આપતા નથી. દેશની અંદર રહેલો સરે જાંવળનું દિવ કરવાને તેઓ મદદ લાગ કયા કરે છે. આ વર્તુલના મનુષ્યોને ધણી સ્થાન છે. તેઓ સમગ્રને ખાતર છે. જ્યારે મનુષ્યોની સર્વ સ્થળે ધણી જરૂર છે. છતાં તે મદદ મનુષ્ય છે. તેને જાણ છે કે અંદરે રહેને સમુદ્રમાં દેરફાર થાય છે, તેને જાણ છે તેનાં જાતી અને એકલ દેવ કરે છે, તે ઉપરાંત તમને ખબર હશે કે માંદા મનુષ્ય ઉપર તે દેવ છે. તે દેવે માંદા મનુષ્યને પાપું બાળીને શહેર તરફ જોવું નહિ. પરંતુ ત્યારે આ લોકો પોતાની જાતી એક સ્થિતિનેજ જાળી રાખે તેમજ દેશપ્રિયતાનું મનુષ્યો.)

મારું નિઃ શરીર છે. આ આપું વિશ્વ, તેની અંદરનાં શુદ્ધ જંતુઓ, જાનીજ પદાર્થ, વનસ્પતિ પદાર્થ વગેરે સર્વનો આત્મા તે આ મનુષ્યનો આત્મા છે.

પરમશુદ્ધ દશાને પામેલા આવા એક મહાત્મા હતા. ઠોઠ એક પુરૂષ તે મહાત્માને શિષ્ય થઇને તેમના ચરણકમળમાં એકાદું વર્ષ રહ્યાં. ત્યાર પછી જ્યારે તે શિષ્ય ત્યાંથી વિદાય થવાને માટે પોતાના ગુરૂની આજ્ઞા લેવા ગયો, ત્યારે તે સાધંગ દંડવત પ્રણામ કરી પોતાના ગુરૂના ચરણકમળને વળગી પડ્યો. ગુરૂએ મંદ મંદ હાસ્ય કરતાં શિષ્યને ઉદ્ધરીને કહ્યું કે, “પ્રિય વત્સ ! તારે જે શીખવું જોઈએ તે તું હજી શીખ્યો નથી. હજી તારે શીખવાનું ઘણું બાકી છે તેથી તું અહીં થોડો વધારે વખત રહે.” ગુરૂની આજ્ઞા મानी તે શિષ્ય બીજા કેટલાક દિવસ પોતાના ગુરૂના સહવાસમાં રહ્યો; અને દિનપ્રતિદિન તેને આત્મરસુરણ થતું ગયું. તેનું હૃદય પરમાત્મામાં મગ્ન થતું ગયું. તે પૂર્ણપણે પવિત્રાત્મા થઈ ગયો. ગુરૂ અને શિષ્ય એવું લેહવું ભાન જ્યારે તેને ન રહ્યું તે અરસામાં તેણે પોતાના ગુરૂનો વાસ છોડી અમળ વિચરવા માંડ્યું. આ સમસ્ત વિશ્વ પોતાનો આત્મા છે એવો સાક્ષાત્કાર કરતો તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો; અને આપું વિશ્વ એ એનો પોતાનો આત્મા હોવાથી તેને-આત્માને ક્યાં જવાનું હોઈ શકે ? જ્યારે આત્મા દરેક અણુ પરમાણુમાં વ્યાપ્ત અને ભરપૂર છે ત્યારે તેને ક્યાં લઈ જવા લાવવાનું હોઈ શકે ? તેને મન જ્યાં આવવાનો ખ્યાલ એ કેવળ અર્થવગરનો થઈ જાય છે. જે સ્થળે જવાની તમારી ઈચ્છા છે, તે સ્થળે તમે જો ન હો, તોજ તમારે તે સ્થળે જવાનું હોઈ શકે; પરંતુ તેણે તો પોતાને સર્વત્ર જોયો છે, તેણે પોતાના સત્ય સ્વરૂપનું, અંતરાત્મા-પ્રભુનું, સર્વવ્યાપક પ્રભુનું, સર્વત્ર દર્શન કરેલું છે, તો પછી તેને જવાનો કે આવવાનો વિચારજ ક્યાંથી આવી શકે ? તે આત્મા સાક્ષાત્કારની સ્થિતિમાં હતો. શરીરની ગતિ એ એને એક જાતની પ્રતિક્રિયા હતી. તે પોતે પોતાનામાં હતો; તેને માટે જવું, આવવું, એ કાંઈએ નહોતું. શિષ્યને આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં તેના ગુરૂને સંતોષ થયો. ગુરૂએ પોતાના શિષ્યની પરિક્ષા કરી અને શિષ્ય ગુરૂની પરિક્ષામાં ક્તેહમંદ થઈ પદ ઉતર્યો. આવી પરમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ. તોએ શિષ્યે પોતાના ગુરૂને ઉપકાર માન્યો નહિ, તેમજ કોઈ જાતની તેમના તરફ પૂજ્યબુદ્ધિ બતાવી નહિ. તે એવો તો એકતાની સ્થિતિમાં સ્થિત થયો કે તે કોઈ પણ જાતની આભારની વૃત્તિથી પર થઈ ગયો. શિષ્યની આવી પરમ સ્થિતિ જોઈ ગુરૂને ખાત્રી થઈ કે શિષ્ય પોતાના ઉપદેશનો બરાબર લક્ષ્યાર્થ સમજ્યો છે, આ પરમ સ્થિતિ છે. આવી પરમ સ્થિતિમાં એ તમે ગુરૂને માન આપો તો તે તમને કહેશે કે, “તમે મને અર્પ બનાવો છો, મધોદિત કરો છો, હું કાંઈ આ શરીરમાં પુરાયલો નથી, હું આ નાનું સરખું શરીરજ નથી; પણ હું આ સમસ્ત વિશ્વરૂપ છું. તમે તે પણ હું છું અને તમેજ તમારા સ્વરૂપમાં મને માન આપો છો.” મનુષ્યની આ એક એવી સ્થિતિ છે કે જ્યાં કોઈ માણસ કોઈને કાંઈ સ્થુલ બાવે આપતો નથી. મનુષ્યની આ એક એવી સ્થિતિ છે કે જ્યાં શરીરને અર્થ માન અને અપમાન કેવળ નિર્રર્થક છે. જ્યાં કીર્તિ અને અપકીર્તિ, એ કાંઈએ નથી.

હિંદુસ્તાનમાં કોઈ એક મહાત્મા સાધુ પુરૂષની પાસે કોઈ એક સજ્જ એક દિવસ દર્શનાર્થે આવ્યો, અને તે તેના ચરણકમળમાં દંડવત પ્રણામ કરી ઉભો રહ્યો. તે સતે તે સજ્જને આવી રીતે પૂજ્યભાવ બતાવવાનું કારણ પૂછ્યું. સજ્જએ તેના કારણમાં ઉત્તર આપ્યો:—“ હે ગુરૂ ! હે પવિત્ર પુરૂષ ! આપ અંત પુરૂષ છો, તેમજ આપ એક વખત સજ્જ કોઈ

જ્ય કરતા હતા, તે સમયપાટ સર્વ ત્યાગ કરી આપે આ સિધ્ધિ સ્વીકારી છે. આપ પરમ ત્યાગી પુરૂષ છે, તેથી હું આપને ઈશ્વર સમાન માનું છું અને આપ પ્રતિ પૂજ્યભાવ બતાવું છું." તમે જાણો છો કે હિંદુસ્તાનમાં લોકો ત્યાગી પુરૂષને જેટલું માન આપે છે તેટલું બીજા ધનવાન પુરૂષને પણ આપવા નથી. હિંદુસ્તાનમાં મનુષ્યમાં જેટલા પ્રમાણમાં ત્યાગ ક્રમ છે તેટલું પ્રમાણમાં તેને માન આપવામાં આવે છે. આ સિદ્ધાંત અહીંના અને-રોકના માન આપવાના સિદ્ધાંતથી તફાવત બહુ જ છે. ત્યાં દ્રવ્ય કરતાં સર્વ શક્તિમાન પ્રભુમાં વિશેષ વિશ્વાસ રાખવામાં આવે છે. આ રાજા ત્યાગી પુરૂષને માન આપતો હતો. જે સંત પુરૂષે પાતું રાજાને કહ્યું:- "તમે મને માન આપો છો તેનું કારણ જો આજ દેશ, તો મારે તમારા ચરણ પાંદે તમારા ચરણકમળમાં નમવું ભેદજી; કારણ કે હે રાજા! હુનિયાના સર્વ ત્યાગી પુરૂષો કરતાં પણ તમે યારી જાણો છો." રાજાએ કહ્યું:- "આ ઘણું અશ્વર્યકારક છે. આ કેવી રીતે બની શકે? જાણે પ્રુક્તો તે મહાત્માએ આપવા માંડ્યો: "ખરે કે અહીં એક માણસ છે, તેની પાસે એક બધ્મ મહેલ છે. જે માણસ તે મહેલમાંથી માત્ર પૂજા અને કચરો જ બહાર ફેંકી દે છે; પૂજા અને કચરાનોજ તે માત્ર ત્યાગ કરે છે. આ માણસને ત્યાગ કરનાર કહી શકાય ખરો?" રાજાએ જવાબ આપ્યો:- "ના, કદિ નહિ." પછી તે સંત પુરૂષે પોતાનું કહેવું આગળ ચલાવ્યું. "અહીં એક બીજો જોયો માણસ છે કે જે કચરો પૂજા જગેરે પોતા પાસે ભેળું થવા દે છે અને આખી પોતાની રહેઠાણની ઉગમ દહેલીજ બીજાને આપી દે છે. આ માણસને તમે કેવો કહેશો?" રાજાએ કહ્યું:- "જે માણસ પૂજા અને કચરો રહેવા દઈને ઘર બીજાને અર્પણ કરી દે છે, તેજ માણસ ખરો ત્યાગી પુરૂષ છે." પછી સંત પુરૂષ બોલ્યા:- "હે રાજા! ત્યારે આવી રીતે તો તમેજ ખરેખર ત્યાગી પુરૂષ છો, કારણ કે સત્ય સ્વરૂપ આત્મા-ઈશ્વર કે જે મહાન મહેલ, આપણું સાચું ઘર, નંદનબન અને સ્વર્ગનું પણ સ્વર્ગ છે, તેનો તો તમે ત્યાગ કર્યો છે, અને માત્ર જો મહાન મહેલનો પૂજા અને કચરો કે જે તમારું શરીર અને તમારો અદ્ય સ્થાન છે. તેને તો તમે જોમનો તેમ રહેવા દીધો છે. એ તો કથાનો પણ ત્યાગ કર્યો નથી અને હું નો દેવોનો પણ દેવ અને અખિત પ્રદાંડનો માલિક છું."

હેટલીક જાણ લોકો જીવનક્રમમાં આજા પરમપદને પામેલા જીવ-મુક્ત મહાત્માઓની અવગણના કરે છે, અને તેઓ તેમને દિવાન્ય કહે છે; પરંતુ જે મહાત્માઓને તમે પૂછી જાણો કે "આ વિશ્વની સર્વ સિદ્ધિ, સિદ્ધિ અને સંપત્તિ તમને આપીએ અને તેના બદલામાં આત્માના દિવ્ય નિશામાંથી મળતું દિવ્ય સુખ અને પરમ આનંદ તમે જામને આપશો ખરો?" "કદિ નહિ, કદિ નહિ." ઉત્તરી આ મહાત્માઓને આ હુનિયાના કહેવાતા ધન્યદયો કે જે વિષય મુખને અર્થે આ હુનિયામાં ઘેરઘેર મામતા કરે છે; તેમની માગણીનિર્જ દયા આવે છે. ખરું સુખ તો તમારી અંદરજ છે. અને જો તેમજ છે તો શા માટે તમે માગણીનો પાક ભજવો છો અને કંગાળ તથા શોચનીય સ્થિતિમાં ઘેરઘેર બટકો છો? તેમજ એક દયાપાત્ર જનું સમાન યર્થ થતો છે? આવો, તમે તમારો સત્ય સ્વરૂપનો-સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરો અને આનંદના ઉછાળામાં તમારા વૃદ્ધમાં નીચેનું ગીત જોસમેર સ્ફુરવા દો.

રવિ-બિબમાં કાયા રૂપે ને ચંડ રવિ યદ્ હું તપું,
ગીરો જ્વલિ હું પલ્લેનો. તોફાની દરિયો: મઈ કુંહું:

મારું નિજ શરીર છે. આ આખું વિશ્વ, તેની અંદરનાં શુદ્ધ જંતુઓ, ખનીજ પદાર્થ, વનસ્પતિ પદાર્થ વગેરે સર્વનો આત્મા તે આ મનુષ્યનો આત્મા છે.

પરમમુખ દશાને પામેલા આવા એક મહાત્મા હતા. કોઈ એક પુરુષ તે મહાત્માને શિષ્ય થઈને તેમના ચરણકમળમાં એકાદું વર્ષ રહ્યો. ત્યાર પછી જ્યારે તે શિષ્ય ત્યાંથી વિદાય થવાને માટે પોતાના ગુરૂની આજ્ઞા લેવા ગયો, ત્યારે તે સાષ્ટાંગ હંડવત્ પ્રણામ કરી પોતાના ગુરૂના ચરણકમળને વળગી પડ્યો. ગુરૂએ મંદ મંદ હાસ્ય કરતાં શિષ્યને ઉપદેશ કર્યું કે, “મિત્ર વન ! તારે જે શીખવું જોઈએ તે તું હજી શીખ્યો નથી. હજી તારે શીખવાનું વર્ષ બાકી છે તેથી તું અહીં થોડો વધારે વખત રહે.” ગુરૂની આજ્ઞા માની તે શિષ્ય બીજા કેટલાક દિવસ પોતાના ગુરૂના સહવાસમાં રહ્યો; અને દિનપ્રતિદિન તેને આત્મસ્ફુરણ થતું ગયું. તેનું દુઃખ પરમાત્મામાં મગ્ન થતું ગયું. તે પૂર્ણપણે પવિત્રાત્મા થઈ ગયો. ગુરૂ અને શિષ્ય એનું એવનું જ્ઞાન જ્યારે તેને ન રખું તે અરસામાં તેણે પોતાના ગુરૂનો વાસ છોડી આગળ વિચરવા માડ્યું. આ સમયના વિશ્વ પોતાનો આત્મા છે એવો સાક્ષાત્કાર કરતો તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો, અને આખું વિશ્વ એ એનો પોતાનો આત્મા હોવાથી તેને-આત્માને ક્યા જવાનું હોઈ શકે ? જ્યારે આત્મા હરેક આખું પરમાણુમાં વ્યાપ્ત અને બરપૂર છે ત્યારે તેને ક્યાં લઈ જવા જવાનું હોઈ શકે ? તેને મન જ્યાં આવવાનો ખ્યાલ એ કેવળ અશક્ય-જે થઈ શકે નહીં. જે સ્થળે જવાની તમારી ઇચ્છા છે, તે સ્થળે તમે જો ન હો, તોજ નહારે તે સ્થળે જવાનું હોઈ શકે; પરંતુ તેણે તો પોતાને સર્વત્ર જોયો છે, તેણે પોતાના નિજ સ્વરૂપનું, અતનુ-અ-પ્રભુનું, સર્વવ્યાપક પ્રભુનું, સર્વત્ર રચન કરેલું છે, તો પછી તેને જ જાણે કે આવવાનું વિચારજ ક્યાંથી આવી શકે ? તે આત્મા સાક્ષાત્કારની રિયનિમાં હોયે શરીરની નિજ એ એને એક જાતની પ્રતિક્રિયા હતી. તે પોતે પોતાનામા હતો; તેને અંદર જનું, આજનું, એ કાંઈએ નહોતું. શિષ્યને જ્યારે રિયનિ પ્રાપ્ત થતા તેના ગુરૂને સંતોષ થયો. ગુરૂને પોતાના શિષ્યની પરિજ્ઞા કરી અને શિષ્ય ગુરૂની પરિજ્ઞામાં કૃતેકમંદ થઈ પા દત્તવે. જ્યારે પવન ગિનિ પ્રાપ્ત થઈ, તોએ શિષ્યે પોતાના ગુરૂનો ઉપકાર માન્યો નહિ, તેમજ કોઈ જાતની તેમના નન્દ પૂજ્યમુદિ જવાની નહિ. તે એવો તો એકવાની રિયનિમાં ગિનિ થઈ કે તે કોઈ પણ જાતની જાતની વૃત્તિથી પર થઈ નયો. શિષ્યની જ્યારે પરમ ગિનિ એક ગુરૂને જ્યારે થઈ કે શિષ્ય પોતાના ઉપદેશનો અગમ્ય તત્વાર્થ મમજ્યો છે. આ પવન ગિનિ છે. જ્યારે પરમ ગિનિમાં એવને ગુરૂને માન આપે તો તે તમને કહેશે કે, “તમે અને અંદર બન્ને છો, અર્થાત્ત કહે છે, હું કાંઈ આ શરીરમાં પુનઃપત્તો નથી, હું અતનું સ્વરૂપ શરીર નથી; પણ હું આ સમગ્ર વિશ્વરૂપ છું. તમે તે પણ હું છું અને તમેજ તમારું સ્વરૂપમાં અને મન આપે છે.” મનુષ્યની આ એક એવા ગિનિ છે કે જ્યાં કોઈ અલગ કેદને કોઈ મનુષ્ય જાણે આપે નથી. મનુષ્યનો આ એક એવી ગિનિ છે કે જ્યાં શરીરને અંદર અને અપવન કેવળ નિર્વેક છે. જ્યાં કિનિ અને અપરીનિ, એ કાંઈએ નથી

દિવસનામાં કોઈ એક મહાત્મા આખું ગુરૂની પાને કોઈ એક મહા એક દિવસ હોત્યે આવે, અને તે તેના ચરણકમળમાં હંડવત્ પ્રણામ કરી ઉભે રહે. તે મને તે કહેને કાંઈ નહિ પૂજ્યજ્ઞ અતનુપ્રભુનું કાંઈ પૂજનું નહિ. તેના ચરણમાં ઉત્તમ જ્ઞાન છે તે કહે કે પવિત્ર પુરુષ ! આજ સર્વ ગુરૂ છે, તેમજ આજ એક જાતના કાંઈ

રાજ્ય કરતા હતા, તે રાજ્યપાટ સર્વ ત્યાગ કરી આપે આ સ્થિતિ સ્વીકારી છે. આપ પરમ ત્યાગી પુરૂષ છે, તેથી હું આપને ઈશ્વર સમાન માનું છું” અને આપ પ્રતિ પૂજ્યભાવ બતાવું છું.” તમે બલ્લે છે કે હિંદુસ્તાનમાં લોકો ત્યાગી પુરૂષને જેટલું માન આપે છે તેટલું માન ધનવાન પુરૂષને પણ આપતા નથી. હિંદુસ્તાનમાં મનુષ્યમાં જેટલા પ્રમાણમાં ત્યાગ માન ધનવાન પુરૂષને પણ આપવામાં આવે છે. આ સિદ્ધાંત અહીંના અમે- હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં તેને માન આપવામાં આવે છે. આ સિદ્ધાંત અહીંના અમે- રિકાના માન આપવાના સિદ્ધાંતથી તદ્દન બંદી બાતનો છે. ત્યાં દ્રવ્ય કરતાં સર્વ શક્તિમાન પ્રભુમાં વિશેષ વિશ્વાસ રાખવામાં આવે છે. આ રાજ ત્યાગી પુરૂષને માન આપતો હતો. એ સંત પુરૂષે પાછું રાજને કહ્યું:—“ તમે મને માન આપો છો તેવું કારણ એ આજ હોય, તો મારે તમારા ચરણ ધોઈ તમારા ચરણકમળમાં નમવું એટલે; કારણ કે હે રાજન ! હુનિયાના સર્વ ત્યાગી પુરૂષો કરતાં પણ તમે ચડી બલ્લે એમ છે.” રાજાએ કહ્યું:—આ ઘણું અસ્વીકારક છે. આ કેવી રીતે બની શકે ? આનો પ્રુવાસો તે મહાત્માએ આપવા માંડ્યો: ઘણું અસ્વીકારક છે. આ કેવી રીતે બની શકે ? આનો પ્રુવાસો તે મહાત્માએ આપવા માંડ્યો: “ મારે કે અહીં એક માણસ છે, તેની પાસે એક બધ્ય મહેલ છે. એ માણસ તે મહેલમાંથી માત્ર ધૂળ અને કચરાજ બહાર ફેંકી દે છે; ધૂળ અને કચરાનોજ તે માત્ર ત્યાગ કરે છે. આ માણ- સને ત્યાગ કરનારો કહી શકાય ખરો ? ” રાજાએ જવાબ આપ્યો:—“ ના, કદિ નહિ.” પાછું તે સંત પુરૂષે પોતાનું કહેલું આગમ અગ્રાંબુ. “ અહીં એક બીજો એવો માણસ છે કે જે કચરા ધૂળ વગેરે પોતા પાસે લેશું થવા દે છે અને આખી પોતાની રહેવાની ઉત્તમ હવેલીજ બીજાને આપી દે છે. આ માણસને તમે કેવો કહેશો ? ” રાજાએ કહ્યું:—“ જે મા- ણસ ધૂળ અને કચરા રહેવા ઇંધને ઘર બીજાને અર્પણ કરી દે છે, તેજ માણસ ખરો ત્યાગી પુરૂષ છે.” પાછા સંત પુરૂષ બોલ્યા:—“ હે રાજન ! ત્યારે આવી રીતે તો તમેજ ખરેખર ત્યાગી પુરૂષ છો, કારણ કે સત્ય સ્વરૂપ આત્મા-ઈશ્વર કે જે મહાન મહેલ, આપણું સાચું ઘર, નંદનવન અને સ્વર્ગનું પણ સ્થાન છે, તેનો તો તમે ત્યાગ કર્યો છે, અને માત્ર એ મહાન મહેલનો ધૂળ અને કચરા કે જે તમારું શરીર અને તમારો અદ્ય સ્થાન છે, તેને તો તમે જેમને તેમ રહેવા દીધા છે. મેં તો કયાનો પણ ત્યાગ કર્યો નથી અને હું નો દેવાનો પણ દેવ અને અખિલ બ્રહ્માંડનો માલિક છું.”

કેટલીક વખત લોકો જીવનક્રમમાં આવા પરમપદને પામેલા જીવન્મુક્ત મહાત્માઓની અવગણના કરે છે, અને તેઓ તેમને દિવાના કહે છે; પરંતુ એ મહાત્માઓને તમે પૂછી જુઓ કે “આ વિશ્વની સર્વ શિદ્ધિ, સિદ્ધિ અને સંપત્તિ તમને આપીએ અને તેના બદલામાં આત્માના દિવ્ય નિશામાંથી મળતું દિવ્ય સુખ અને પરમ જ્ઞાનદ તમે જમને આપશો ખરું ? ” “ કદિ નહિ, કદિ નહિ.” ઉલટી આ મહાત્માઓને આ હુનિયાના કહેવાતા ધનદાયો કે જે વિષય સુખને આપે આ હુનિયામાં ઘેરઘેર ભાગતા ફરે છે; તેમની માગણુનિનીજ દયા આવે છે. ખરું સુખ તો તમારી અંદર છે. અને એ તેમજ છે તો આ મારે તમે માગ- છો પાડે ભજવો મેં અને કંઈક તથા એવનીવ સ્થિતિમાં ઘેરઘેર બટકો છો ? તેમજ એક દયાપાત્ર સંતુ સમાન થઈ પતો છો ? આવો. તમે તમારો સત્ય સ્વરૂપનો-સ્વરૂપ શક્તિ માન ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરો અને જ્ઞાનદના ઉજાણમાં તમારો દુઃખમાં નીચેનું ગીત એસમેર સ્ફુરવા દો.

રવિ-જિંભમાં ઘણા રૂપે ને ચંદ રવિ યદ હું તપું,
ત્રીલોક મનિ હું પાવેનો. ભેદની દરિયો મઈ કુંડં

‘વિરમે અહીં’ પરમાત્મજોને હું કહું છું કર્ણમાં,
 ફરમાવું હું ગોળા તમેને વિચરતા રહો ગગનમાં.
 લાલી હું પ્રાતઃકાળની વાયુ-લહર હું સાંજની,
 આશકની ઇશ્કી અર્જ હું ભીતિજ હું માશુકની;
 થોદો હું ને તરવાર હું જેથી થતો ઘાએલ હું,
 યોદ્ધાની જનનીના હૃદયમાં ભય સ્ફુરતો તેય હું.
 શુભાશ, ને તેનો કવિ ભુલભુલ, તેવું ગાન હું,
 ચક્રમક સ્ફુલિંગો, જ્યોતિ હું, ઉકતા પતંગો તેય હું;
 નીચોય હું, મદિરાય હું, આ દ્રાક્ષ ને ભટ્ટોજ હું.
 યજમાન, અતિથિ, ને મુસાફિર, ખ્યાલો મગ્નનો હુંજ હું.

અહો ! તમારા આત્માનો મહિમા અને પ્રતાપ આ ભૂમંડળના રાજ
 જોના દમામને હસી કાઢે છે.

આવું અદ્ભુત સ્વર્ગ તમે છો, સત્, ચિત્ અને આનંદ સ્વરૂપ તમે છો.

ૐ

ૐ

ૐ

૧૩-અદ્વૈત અને દ્વૈતનું સમ્મિલન.*

દ્વૈત અને અદ્વૈત રૂપ સત્ત્વરોચો અને સદ્ગુહરોચો ।

આજના વિવેચનનો વિષય ઘણો ગહન અને અધરો છે. જેઓ તત્ત્વજ્ઞાનથી કાંઈક અંશે પણ પરિચિત હશે તેઓજ આ વિષય સમજી શકશે. છતાં તે ન સમજાયાથી તમે બધાંઓ સમિત થઈ કંટાળીને ચાલ્યાં જાઓ અથવા તો આખું જગત તે સાંભળીને સમજે તેના 'રામ'ને હર્ષ કે શોક નથી. "સત્ય" લોકપ્રિયતાની તમામ તૃણજ્ઞા-ઓથી પર છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના નિયમોને લોકો સમજે અગર ન સમજે, અથવા તો તે લોકપ્રિય થાય કે ન થાય; તોપણ તે નિયમો આખી સૃષ્ટિનું તંત્ર ચલાવતા હતા, ચલાવે છે અને ચલાવ્યા કરશે. સુરત્યકર્ણવૃત્તો નિયમ સ્વર આધારેક ન્યૂટને શોધી કહાડ્યો તે પહેલાં પણ તે નિયમ તેવાજ હતો, હજી તેવાજ છે ને ભવિષ્યમાં પણ તેવાજ રહેશે. આ પ્રમાણે વિશ્વમાં કેટલાક એવા મહાન અને અચળ નિયમો છે કે જેને લોકો શોધી કે સમજી શકે નહિ, તોપણ જગતનું તંત્ર તે નિયમો પ્રમાણેજ ચાલતું આવ્યું છે અને ચાલ્યા કરવાનું. એકાદ પ્રકાશમાન હીરો ખાણમાં પડી રહેલો હોય ત્યાં જઈને કોઈ માણસ તેને લે નહિ તોપણ તે હીરો તો તેવો ને તેવોજ ચોતાના પ્રકાશથી પ્રકાસ્યા કરવાનો. લોકો તેને લઈને ચોતાના શિર ઉપર મૂકે અથવા તો તેના ઉપર જરાએ ધ્યાન ન આપે તેથી હીરામાં તો કરોજ દેર પડનાર નથી.

આ વિષય ઘણો કઠિન છે. તમે એક ચિત્તથી અને ધ્યાનપૂર્વક લગ્ન આપશો તોજ તેને સમજી શકશો. "આવા ગૂઢ, માનસિક અને તાત્ત્વિક વિષય ઉપર વિવેચન કરવાથી શો ફાયદો છે ? અમારે તેની જરૂર નથી. અમારે તો રોકડ નાણાંની જરૂર છે, અમારે તો કાંઈક વ્યાવહારિક પદાર્થો જોઈએ છે." એમ કહેવાની તમારે જરૂર નથી. રામ વ્યાવહારિક વિષયો ઉપર વિવેચન કરે છે, પણ તેની સાથે તાત્ત્વિક અને માનસિક વિષયોની પણ જરૂર છે. સિદ્ધાન્તની મદદ વગર કોઈ પણ સત્ય સમજાવી શકાય નહિ. તમે જાણો છો કે તમારો બધો વ્યવહાર પણ માત્ર તમારા રસીકારેલા સિદ્ધાન્તોનું, ક્રિયામાં રૂપાન્તર હોય સિવાય બીજું કશુંજ નથી. તમારે કાંઈ લખવાનું હોય છે ત્યારે તમારી કલમ તે કાર્ય શરૂ કરે તે પહેલાં તમારા મનમાં તે આખો વિષય સિદ્ધાન્ત રૂપે ખરે ધલેલો હોય જોઈએ. હરમેશાં સિદ્ધાન્ત ક્રિયાથી પહેલાં જણાય છે. જ્યારે તમારે કોઈ જગ્યાએ જવું હોય ત્યારે ચાલવાની ક્રિયાની તમને ગમે તેટલી ટેવ પડી ગયેલી હોવા છતાં તમારા મનમાં તમારા સ્વાધુ અને ગતિ ઉપર સત્તા ચલાવવાનો વિચાર આવ્યા સિવાય એક પગલું પણ તમારાથી આગળ જરી શકાય નહિ. કોઈ પણ વિદ્યાર્થીના મનમાં પ્રથમ પાઠશાળાને ખ્યાલ આવ્યા સિવાય અને ત્યાં તેને જે વિષયનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાનું છે તેનું જ્ઞાન મેળવ્યા સિવાય

* તારીખ ૧૩ નવેમ્બર ૧૯૦૩ ના રોજ મેલબોર્ન ખેડ દાસમાં આપેલું ભાષણ.

તે પાઠશાળામાં જતો નથી. ચોર જ્યારે પોતાના અમુક પટોશીની સંપત્તિ અને ધન વિશે નારંબાર આંખે છે અને તે સંબંધી નારંબાર ખળશે મેળવે છે ત્યારેજ તેના હૃદયમાં નિગ્રહશી રોકાઈને તેનું મન ક્રિયામાં બંધાય છે; અને તે ધનવાન પાટોશીના ઘરમાં ઘેરી કરવાની તે ચોરના મનમાં હિમ્મત આવે છે. અર્થાત્ જો કામ કરવાનું હોય તે કરવા પહેલાં તે અંબાળી જ્ઞાન અને માનસિક ક્રિયા થયા સિવાય તે થઈ શકતું નથી.

ઉપદ્ધા દેખીતા બ્યાવધારિક નિવમને અનુસરીનેજ 'શમ' તમારા પોતાના ઈશ્વરત્વને તમારા કાનમાં ઢુંઢુભિનાદ કરવા અને તે નાદને શ્રોતાઓનાં હૃદયમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કરે છે. દિનપ્રતિદિન તે નાદને તમારા હૃદયમાં ઉડો ઉતરવા ચો. કલાકે કલાકે તે નાદને તમારા હૃદયમાં પ્રવેશવા ચો. શાસ્ત્રનિયમાનુસાર આ ક્રિયા કે જે કાલ હુન્ન તમને મિથ્યા કાપના જેવી લાગે છે, તેજ કાપનાને ઉપદ્ધા તમારાજ બ્યાવધારિક નિવ-મને અનુસરીને યત્નીજ ઉમદા ક્રિયારૂપ પરિણામ પામેલી તમે જોશો. અર્થાત્ આ જ્ઞાનનેજ નમસ્કાર મુખ અને શાન્તિના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયેલું તમે જોશો.

"વેદાન્તની દૃષ્ટિથી અદ્વૈત અને દ્વૈતનું સમિત્વન" એ આજનો વિષય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એનું નામ "વેદાન્તનો જ્ઞાનશાખિનો સિદ્ધાંત વાદ" એવું છે. આ વિષય તત્ત્વજ્ઞાનીઓ માટે યજ્ઞો મહત્વનો છે. દુઃકામાં દ્વૈત એટલે આ જગત આપણને માત્ર દેખાત રૂપે જેવું જણાય છે તે ખરેખર તેવુંજ હોવાની માન્યતા અગર મિદ્ધાંત, અને અદ્વૈત એટલે જગત આપણને જેવું જણાય છે તેવું તે નથી એવી માન્યતા. અદ્વૈતનના પ્રમાણે જગત આપણને જેવું દેખાય છે તેવું નથી; અને દ્વૈત મત પ્રમાણે જે થતુએ, આપણને જેવી જણાય છે તે તેમના ખરા સ્વરૂપમાં તેવીજ છે. અદ્વૈતની ઘણી શબ્દો છે. માનસિક અદ્વૈત તે ઊર્કલી અને પ્રીતિનું અદ્વૈત; ઇન્દ્રિયગોચર અદ્વૈત તે પદ્મો અને કાન્દનું અદ્વૈત; કેવલ અદ્વૈત તે દેગત અને શેરીનું અદ્વૈત; અને જ્ઞાની જ્ઞાનની બીજી ઘણી શાખાઓ છે. દ્વૈતને યજ્ઞ. તત્ત્વચેતાઓએ-એઈન અને મિત્ર જેવાઓએ-પુત્રિ અપેલી છે. અદ્વૈત અને દ્વૈતની આ બધી બધી શાખાઓનું આપણે વર્ણન કરીશું ત્ત્વિ આજના વિચેચનમાં ઊર્કલીના માનસિક અદ્વૈત, અથવા પદ્મો અને કાન્દનના ઇન્દ્રિય-ગોચર અદ્વૈત, અથવા દેગત અને શેરીના કેવલ અદ્વૈત ઉપર આપણે ટીકા કરીશું ત્ત્વિ. આ વિષયને આપણે એવી રીતે સર્ચાશું કે જેથી આ વિષયનો વેદાન્તનો મિદ્ધાંત કરે. નજીકથી અને અંધારી સંદેહધંધી સમજી શકાય.

વિષયની શુદ્ધિ કરવાં પહેલાં "જ્ઞાન" અને "જેવ" એ જે શબ્દો સમજાવવાની હરક છે. તમે જાણો છો કે તત્ત્વજ્ઞાનની કાણમાં આ શબ્દોનો ખાસ અર્થ છે. તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિમાં "જ્ઞાન" શબ્દનો અર્થ જાણનારે થાય છે અને "જેવ" શબ્દનો અર્થ જાણવાની ક્ષમતા થાય છે. તમે જાણો છો કે પેન્ડિન્ટ જુઓ છો ત્યારે પેન્ડિન્ટ કો "જેવ" છે અને પેન્ડિન્ટને જોવાર તમે "જ્ઞાન" છો. જોવાર "જ્ઞાન" કહેવાય છે અને જોવાની ક્ષમતા જેવ "કહેવાય છે. જાણનાર કોઈ મન અથવા ભૂદિનેજ જ્ઞાન; જાણવા જાણનાર તરીકે જેવ અને જે પેન્ડિન્ટ જોવાર ક્ષમતા જે મન અથવા ભૂદિ "જ્ઞાન" કહેવાઈ શકે ત્ત્વિ. જેવ એ તે જે જાણવાનું ન થયે અથવા જાણવાની ક્ષમતા છે તમે જાણો છો કે જેવ એવું જોઈ શકાય છે તેજ જેવ. તેજ જોવાર અદ્વૈત હોય છે અને જોવાર નહીં એવું જોઈ શકે. જે; જાણી શકે જે; તેજ વિશે વિચાર, રીતી અને પ્રિય કરી શકે.

છે, અને તેથી કરીને બુદ્ધિ એ તો માત્ર બાહ્યવાની ક્રિયા અથવા સાધનજ છે. એ કાંઈ “જ્ઞાતા” અથવા બાહ્યનાર પોતે નથી. ખરો “જ્ઞાતા” ની તો ધારણુ પણ થઈ શકે નહિ; ખરો જ્ઞાતા તો વિચારમાં પણ આવી શકે નહિ. બાહ્યનારને શી રીતે બાહી શકાય? તમે માને છે કે ખરો “જ્ઞાતા” કંતો બાહ્યનારો અથવા તો જણાયલો હોવો બેઠલો; પરંતુ જે પોતે તે જણાયલો થાય છે કે તરતજ તે “જ્ઞાન” અર્થાત્ બાહ્યવાની ક્રિયા બની જાય છે. તે વખતે વખત “જ્ઞાતા” રહેતો નથી. એ કે સામાન્ય વાતચીતમાં “જ્ઞાતા” નો સમાવેશ મન, બુદ્ધિ અથવા અંતઃકરણ એવો થાય છે, પરંતુ વેદાન્ત પ્રમાણે તો ખરો “જ્ઞાતા” જગત ખરો બાહ્યનાર સત્ય આત્માજ છે, કે જે અમાપ અને અનંત હોઈ સર્વ પ્રણી પદાર્થોમાં એક રૂપેજ પ્રગટે છે. આ સંબંધમાં એક સંસ્કૃત શબ્દ યાદ રાખવાની તમે મહેરબાની કરો. સંસ્કૃતમાં ‘જ્ઞાતા’ શબ્દને ‘દ્રષ્ટા’ કહે છે અને જોવા-બાહ્યવાની વસ્તુને ‘દ્રશ્ય’ કહે છે. સંસ્કૃતમાં ખરો જ્ઞાતા પ્રજ્ઞ અથવા આત્મા છે. આત્મા શબ્દનો અર્થ જાગૃત્વમાં શોપનહોરની ઇન્દ્રિયશક્તિ (Will) અથવા હેગલની ક્લિન ચિત્-શક્તિ અથવા કેવલ્ય ચિત્તાશક્તિ થાય છે. તમે જાણો છો કે હેગલ અને શોપનહોર એક બીજાના પ્રતિરુપી છે, તેઓ હંમેશાં એક બીજા સામે દુશ્મનાવટ બતાવે છે, પણ વેદાન્ત તેમને એકત્ર કરે છે. વેદાન્ત કહે છે કે શોપનહોરની કેવલ્ય ઇન્દ્રિયશક્તિ (Will) ખરી રીતે હેગલની કેવલ્ય ચિત્તાશક્તિજ છે, અને તેથી આ કેવલ્ય સ્વરૂપ માટે પ્રજ્ઞ શબ્દ છે. જેનો અર્થ કેવલ્ય ઇન્દ્રિયશક્તિ, કેવલ્ય ચિત્ શક્તિ, કેવલ્ય અસ્તિત્વ અને કેવલ્ય અનન્દ થાય છે.

એ પ્રમાણે ખરો જ્ઞાતા તો સત્ય આત્માજ છે, અને બ્યાવકારિક જ્ઞાતા, કર્તા અને ભોક્તા તે બુદ્ધિ એટલે અંતઃકરણમાં પ્રગટતો આત્મા છે.

આ વિષયમાં દ્વૈતવાદીઓ પોતાના તરફથી કંઈ હલીલો રજુ કરે છે અને અદ્વૈતવાદીઓ કંઈ મુખ્ય હલીલો આપણ કરે છે, એ ઘણો ઠાંઠો વિષય છે, પણ અપણે દુઃકષ્ણમાં તેનું વિવેચન કરીશું. તમને જાહેરી ઉપર યીઝ કરવાનો આપણને વખત નથી. જાહેરી એ અદ્વૈતવાદીઓમાંનો એક મુખ્ય છે. અરે, કેવી ચપગતથી તે પોતાનું તત્ત્વજ્ઞાન શરૂ કરે છે; અને ત્યાં મુખી વેદાન્ત ફિલસૂફી સામે એકત્ર રહે છે ત્યાં મુખી તે કેવો હલો ઉઠે છે! પણ જે સમયે તે વેદાન્ત ફિલસૂફીથી જૂદો પડે છે તે પગથીજ તે ગુંચવણવળા અને વાંકાગુણ રસ્તામાં પડી જાય છે. ખરેખર આ એક ઘણુંજ ચિત્તાકર્ષક વિષય છે. એ ‘જ્ઞાન’ ને મહા-વિદ્યાલવના વિદ્યાર્થીઓ જગત અધ્યાપકો અગત્ય જરૂર કરવાની તક મળે તો તે વિષય ચર્ચાએ બેઠલો. તેની ફિલસૂફીને છેવટનો ભાગ, તેની ફિલસૂફીના મૂળ ભાગથી કેટલો વિરૂદ્ધ છે? તેને ઘણાં જાનવાની અને આ જગતને નિયમમાં રાખવાને માટે મૂર્તિમાન ઇશ્વર માનવાની શરૂ પડી છે. તેની ફિલસૂફી પ્રમાણે આ દુનિયામાં જીવ (Spirit) સિવાય કંઈ જ્ઞાતા હયાતીમાં નથી; અને તેથી કરીને કેવી વિચિત્રતા તેને દાખલ કરવી પડી છે! જરૂર, એ વિષય અત્યંત આપણે ચર્ચાશું નહિ. અદ્વૈતવાદીઓએ ઘણી હલીલો આપણ ધરી છે, તેમાંની નીચે પ્રમાણે જે ત્રણ મહત્ત્વની છે. પ્રથમ એ છે કે કંઈ પણ વસ્તુ તમે તમારી પોતાની ક્રિયાશક્તિ અર્થાત્ જ્ઞાનશક્તિ સિવાય બેઠ શકો નહિ. માત્ર જ્ઞાતાની ક્રિયાશક્તિથીજ તમે આ દુનિયામાં હરકેઈ વસ્તુ અથવા બદલાવ બેઠ શકો છો અને બાહી શકો છો. ધારો કે તમે કંઈક જાણો છો, તમારું મન કલ્પમાં છે, અને તેજ સમયે તમારી પાસે ધર્મને એક

સર્પ જાય છે. એ સર્પને તમે ત્યાં સુધી જોતા નથી ત્યાં સુધી તમારી માનસિક સહિમાં એ સર્પ તમારે માટે સર્પ નથી. આ દૃષ્ટાંતને અનુસરીને અદ્વૈતવાદીઓ કહે છે કે જે તમારામાં મનની અગર જ્ઞાતા-દ્રષ્ટાની ડેખવાપણુકાથી ક્રિયાશક્તિ નથી હોતી ત્યાં સુધી કશીજ વસ્તુ દેખાતી કે જાણમાં આવતી નથી. જ્યારે તમે ઉઘી ગયા હો છો ત્યારે જ્ઞાતા જ્ઞાનમાં અથવા કર્તા ક્રિયામાં હોતો નથી, જેથી તમારી આસપાસ જે અવાજો કરવામાં આવે છે તે તમે સાંભળતા નથી. કેટલાકો એવા છે કે ઉઘમાં પણ તેમની આંખો ઉઘાડી રહે છે. હવે તેઓની આંખો આગળ બધા પદાર્થો હોય છે અને બધા પદાર્થોનું તેમની કીમી ઉપર પ્રતિબિંબ પણ પડે છે, તે છતાં તે પદાર્થોને તેઓ જોઈ કે જાણી શકતા નથી. અદ્વૈતવાદીઓ કહે છે કે એ સમયે તમારું મન ક્રિયા વગરનું છે. જ્ઞાતાનું જ્ઞાન કર્તાની ક્રિયા ચાલુ નહિ હોવાથી તમે તે પદાર્થો જોઈ શકતા નથી. આ દુનિયામાં કેઈ પણ પદાર્થ માનસિક ક્રિયા વગર તમે જોઈ શકો છો ? નહિજ. મનની ક્રિયા વગર આ ટેજાને અગર પેટી ભીંતને હમણાં જોવાનો પ્રયત્ન કરો. ‘રામ’ ના શબ્દો સાંભળવાનો પ્રયત્ન કરો. કેઈ પણ પદાર્થ જોવાનો પ્રયત્ન કરો. તમે તેમ કરી શક્યો ? તમારા મનના ઉપયોગ વગર તમારા વિચાર વગર કેઈ પણ વસ્તુ તમે જોઈ શક્યો નહિ. આ ઉપરથી અદ્વૈતવાદીઓ કહે છે કે આ જગત વિચાર વગર બીજું કંઈજ નથી. આ બધું જગત માત્ર તમારા વિચારમાંથી રફરેટો આકારજ છે. જગત અસ્તિત્વમાં છે એજ તમે શી રીતે જાણો છો ? તમારી ઇન્દ્રિયોથી. પણ ઇન્દ્રિયો પોતે તો એકઠી જોઈ શકતીજ નથી. જ્યારે મન ઇન્દ્રિયો સાથે જોડાય છે ત્યારેજ ઇન્દ્રિયો તેને જોઈ શકે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ઇન્દ્રિયો જોઈ શકતી નથી પણ ઇન્દ્રિયોદ્વારા મનજ જુએ છે. માટે મન અથવા બુદ્ધિજ કર્તા છે એ ખૂબ યાદ રાખવું. મનની ક્રિયા વગર તમે કંઈજ સાંભળી શકતા નથી, કંઈજ જોઈ શકતા નથી, કંઈજ કહી શકતા નથી અને કંઈજ જાણી કે સમજી શકતા નથી. તેથી અદ્વૈતવાદીઓ કહે છે કે, હે લોકો ! તમે કે જોઓ તમારા મનથી આ જગતને ખડું, અને આ પદાર્થોને ખરા પદાર્થો માનો છો, તેઓ અરે ! તમે પોતાનેજ બૂઝી ન જાણો. તમે કહિ પણ જૂઠો નહિ કે આ બધા પદાર્થો તમારાજ વિચારમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે; એટલે કે તમેજ આ પદાર્થોને જન્મવનનારા છો. અદ્વૈતવાદીઓ આપું કહે છે અને તે ઉપરથી અદ્વૈતવાદીઓ કંઈક વેદાન્તી જેવા જણાય છે. પણ ‘રામ’ તમને કહે છે કે આ બધા અદ્વૈતવાદીઓ બકેલી, ખેડેલા, હેમત, કાન્ડ, પ્રીતિ, રોતી અને રોપનહોરમાં વેદાન્તનાં મૂળ તાલ્યે છે ખરાં, પણ વેદાન્તની જ્ઞાનશક્તિનો વિદ્વાન્ તો આ બધાનીએ પેટે પાર આગળ વધે છે. આ લોકોને એક બીજાની સાથે લગાઈ છે, તેઓ બાહ્યનુરી અને તકસાર કરે છે; પણ વેદાન્ત-ફિરમુગી આ દરેકનું અને બધાનું સમિલન કરે છે. આ લોકો પેનાન અહંભાવને-દુઃખને મોટાઈ આપે છે અને તે વિષે ઘણું કહે છે; પણ વેદાન્ત તેને રેવ તરીકે ગણતું નથી અને મહાનપદ આપતું નથી. આપણે તો મત્યને તેની પોતાની ખાતરજ સ્વીકારવાનું છે.

અદ્વૈતવાદીઓ બીજી દલીલ એ કરે છે કે આ દુનિયા જેને લોકો સાધારણ રીતે ખરી કહે છે તેને તેવીજગદી એકંબ નહિ; કાન્ડ કે દુનિયા માત્ર ઇન્દ્રિયોથીજ રેખાય છે અને તે આપણને એ રૂપે દેખાય છે તે રૂપે તેને ખરી કહેવામાં આપણે ઇન્દ્રિયો ઉપરજ આધાર રાખીએ છીએ. હવે ઇન્દ્રિયો એ કંઈ બરેસાવજ પૂન્યો નથી, તેમ તે કંઈ વિશ્વસ્થાવ આપ્રીતિ:

તરીકે પણ નથી. આંખનો જ દાખલો દશાન્ત તરીકે થયો. કીડીની આંખો મનુષ્યની આંખો કરતાં જુદીજ રીતે જુદા છે. જળી મનુષ્યની આંખો જે દેખાય છે તેના કરતાં હાથીના આંખો પદાર્થ ઘણો મોટો દેખાય છે. દેડકાની આંખો પાણીમાં વસ્તુઓ સાફ દેખાય છે અને હવામાંની આ બધી વસ્તુઓ અસ્પષ્ટ, આંખી અને એક જાતના પૂમસથી હંકાયેલી જણાય છે. ઉપર ? એ બહુ મત પ્રમાણે નિર્ણય કરવામાં આવે તો કીડીઓ પણ કાંઈ ચોટી સંખ્યામાં નથી; તેઓની સંખ્યા વધારે છે. જળી એ તમારી આંખોને સૂર્યમંદીરક યંત્રના ધોરણ ઉપર જતાવવામાં આવે અને એ આંખની કીડીમાં પુતળીઓ જુદી રીતે ગોઠવામાં આવે તો તમને પણ આ દુનિયા ઉકે જુદીજ દેખાય. એ આંખની કીડીઓ દૂરબીનના ધોરણ ઉપર ગોઠવામાં આવે તો પણ બધી દુનિયા તદ્દન બદલાઈ જાય. ‘લુક ઍન્ડ લાઈ’ અથવા “હાસ્યજનક કાચ” નામનું રમકડું કે જે બહાર જોળ કાચના જે કડકાનું બનેલું હોય છે તે તમે જોયું જ હશે. એ તમે તેમાંથી જુઓ તો આ દુનિયાના બધા પદાર્થો રમુજ અને હાસ્યારપદ દેખાયે. ઘણો સુંદર વહેરા પણ એ હાસ્યજનક કાચમાંથી બેસે હોય તો એટલે તો લાંબો યર્ષ ગણેલો જણાયે કે હડપચી જમીનને અડકે અને માથું શનિના મઠને અડકે ! એ તમે બીજી રીતે એમાંથી જુઓ તો વહેરાની લાંબાઈ તેની તેજ રહેશે, પણ એક કાન હસત દંત્રિયા તરફ અને બીજા ચીન તરફ દેખાયે. હવે આ ધોરણ પ્રમાણે એ આંખો ગોઠવાયેલી હોય તો દુનિયા હાલના કરતાં કેટલી બધી જાદુ પ્રકારની દેખાય ? અને એજ પ્રમાણે જ્ઞાન અને બીજી દંત્રિયોના દાખલો પણ છે. એ જ્ઞાનતાંત્રુઓ અને રંગ્યુ બીજી રીતે ગોઠવાયેલાં હોય તો આખી દુનિયા જુદી અને બદલાયેલી દેખાયે. કદાચ તમે કહેશો કે જ્ઞાનતાંત્રુઓ અને બીજી દંત્રિયોના દેરફારથી દેખાવમાં જલે ફર પડે, પણ દુનિયા પોતે તો સ્વપ્નવંતુઓ અને બીજી દંત્રિયોના દેરફારથી દેખાવમાં જલે ફર પડે, પણ દુનિયા પોતે તો જેવી છે તેવીજ રહેવાની ને ? પણ તેમ નથી. વિશ્વસનો નિયમ કહે છે કે તેમાં દેરફાર થયાંજ કરે છે. જેથી અદ્વૈતવાદીઓ કહે છે કે દુનિયા અત્યારે આપણને દેખાય છે તેવી નથી. તેઓ કહે છે કે જે દુનિયા આપણને દેખાય છે તે ખોટી છે; મિથ્યા છે, બમણા છે, મૂઝવણ જેવી છે. પોતાની તરફેણમાં તેઓની પાસે બીજી પણ ઘણી દલીલો છે, પણ એ આપણે તેની વિચિત્રતામાં ઉતરીએ તો કદા અદ્વૈતવાદજ ઘણી રાત્રિઓ લે.

હવે આપણે દેવવાદ તરફ જઈશું. દેવવાદીઓ કહે છે કે અદ્વૈતવાદીઓ ! તમે તદ્દન ખોટા છો. એ તમારું કહેવું અફૂલેય કે દરેક વસ્તુ જે આપણે જોઈએ છીએ, તે માત્ર આપણી પોતાની ધારણા-કલ્પનાજ હોય તો મહેરબાની કરીને જ્યાં ભીત છે ત્યાં એ કલ્પનાવડે યોરો ઉત્પન્ન કરે; પેલી ભીતને પોરોજ બનવા દો ! અદ્વૈતવાદીઓ ! એ આ આખી દુનિયા માત્ર આ નાનકે સરખા કત્તાની મનોકલ્પના રૂપજ હોય તો આ રૂમા-વનો સિંહ બનાવી દો ! અથવા આ પેન્સિલનું ‘મોડું’ ઘર બનાવી દો !! તેઓ કહે છે કે અદ્વૈતવાદીઓ ! તમે કદિ ખરા યથ ચક્રોજ નહિ. આ દુનિયા સત્યજ છે. ભીત એ ભીતજ છે, અને તેથીજ તમારી દંત્રિયો ઉપર હમ્મોશાં ભીતના સંસ્કાર પડે છે. ભીતને કદે અવધી કાલે તમને કોયે કદિ પણ દેખાયે નહિ.

દેવવાદીઓની આ દલીલોના જ્ઞાન અદ્વૈતવાદીઓએ આપેલા છે. તેઓ કહે છે કે તમે તમારી કલ્પનાથી મને તે વસ્તુ બનાવી શકો છો. અત્યારે જ (Spirit) સંખ્યાની તમે સંસ્કાર કરો છો, ત્યારે આપણને જ્ઞાન દેખાય છે. અત્યારે આપણે કાંઈ ધારણું શરૂ કરીએ

છીએ ત્યારે તે ધારણા પાર પડે છે. શું આપણે સ્વરામાં વસ્તુઓ નથી બનાવતા ? કે અવસ્થામાં આપણી ધારણા એ વસ્તુઓને ખરીજ ગણે છે. આ વિષય ઉપર દ્વૈતવાદીએ તરફના જવાબો પણ છે, પરંતુ આપણે આ અવાત-જ્ઞાણની વિગતમાં ઉંડા ઉતરીશું નહિ.

વેદાન્ત જગતને આ પ્રમાણે ન્યારે પોતાની કલ્પના અથવા પોતાની રચના ગણે છે ત્યારે તમે વેદાન્તને અદ્વૈતવાદ કહી શકતા નથી. 'રામ' ના સુખમાંથી નીકળતા આ શબ્દ તમને ઘણા અજાણ જોવા લાગશે, છતાં સમજાવવાને ખાતર એજ શબ્દો ફરી ફરી કહેવાશે. યુરોપ અને અમેરિકામાં લોકો ધારે છે કે વેદાન્ત એ એક જાતનો અદ્વૈતવાદ છે યુરોપીઓના હાથે લખાએલા લગભગ તમામ ગ્રંથો જે 'રામ' ના વાંચવામાં આવ્યા છે તે બધા વેદાન્તને અદ્વૈતવાદ તરીકેજ બતાવે છે; પણ 'રામ' તમને કહે છે કે આ લોકે વેદાન્તને બરાબર સમજ્યાજ નથી. બુદ્ધી અને પ્લેટોના અદ્વૈતવાદના જેવો વેદાન્તનો અદ્વૈતવાદ નથી, પણ તે ઘણા ઉંચા પ્રકારનો અને શ્રેષ્ઠ છે.

અદ્વૈતવાદીઓ આપા મોટા જગતને નાના સરખા જીવરૂપ દ્રષ્ટા અથવા જ્ઞાતા ઉપર અથવા તે તે જીવની નાની સરખી જ્ઞાનશક્તિ કે દર્શનશક્તિના આધાર ઉપર રાખે છે; પણ વેદાન્તી ન્યારે એમ કહે છે કે "આ જગત માત્ર મારીજ કલ્પના છે," ત્યારે તેનો અર્થ એમ નથી કે "જગત" એ નાના સરખા જીવ અથવા તેના નાના સરખા મનની કલ્પના છે. બુદ્ધીએ સ્વપ્ન નાના કર્તાનું બનાવેલું છે એમ કહેવામાં ઘણી મોટી ભૂલ કરી છે. એ જીવ તે એ કે સ્વપ્નના કર્તા અથવા જ્ઞાતાને જાગૃતના કર્તા સાથે એકજ ગણે. ન્યારે ખરૂં જોતાં સ્વપ્નનો કર્તા તે જાગૃતના કર્તા કરતાં જુદોજ છે. સ્વપ્નનો કર્તા સ્વપ્નની કલ્પના અથવા કિયાશક્તિ જેવો છે અને જાગૃતનો કર્તા જાગૃતની કલ્પના અથવા કિયાશક્તિ જેવો છે. જેથી બુદ્ધીએ જાગૃતાવસ્થાના કર્તાને સ્વપ્નાવસ્થાના કર્તા જેવો ગણ્યો એ ભૂલ કરી છે. ખરી વાત એ છે કે જગત જાગૃતાવસ્થાના અથવા સ્વપ્નાવસ્થાના કર્તાનું બનાવેલું નથી, પણ એ તો માફ પોતાનું-સાચા ઇન્દ્રિયનું-સાચા આત્માનું બનાવેલું છે.

હવે આપણે વેદાન્ત પ્રમાણેના જ્ઞાનશક્તિના સિદ્ધાન્ત ઉપર આવીએ છીએ.

વેદાન્ત અદ્વૈતવાદીઓને કહે છે કે "અરે અદ્વૈતવાદીઓ ! આ જગતનાં બધાં નામ અને રૂપ, જગતના પદાર્થોની આ બધી ઉપાધિઓ અને શુભો, કર્તાની કિયા વિના થઈ શકે નહિ, એમ કહેવામાં તમે ખરા છો." હું અહીં ફરીથી પણ કહીશ કે આ વિષય ઘણો ગહન છે, અને તમારે આરંભથી તેને સમજવો જોઈએ. વેદાન્ત અદ્વૈતવાદીઓને કહે છે કે, "કર્તાની કૃતિ વગર આ દુનિયાનાં નામ અને રૂપો થતાં નથી, એમ કહેવામાં તમે ખરા છો." પદાર્થોના શુભ, ઉપાધિ અને પ્રકૃતિ એ બધું કર્તાની કિયાશક્તિ અથવા મન અને બુદ્ધિ ઉપરજ આધાર રાખે છે, એટલા સુધી તમે ખરા છો; પણ આ નાના કર્તાની બહાર-આ નાના મનની બહાર-તેનાથી પર બીજું કંઈ નથી, એમ કહેવામાં તમે ખરા નથી. દ્વૈતવાદીઓને વેદાન્ત કહે છે કે કંઈ પણ બહારના સત્યની કિયા દ્રષ્ટિથી આ દ્રશ્ય-જગત દેખાતું નથી; એમ કહેવામાં તમે ખરાજ છો.

દ્વૈતવાદીઓ કહે છે કે "આ દ્રશ્ય જગત આપણી ઇન્દ્રિયો ઉપર કોઈ બહારની કિયા થવાને લીધે દેખાય છે, અને એ દેખાતા પદાર્થો ઇન્દ્રિયો ઉપર સત્તા ચલાવે છે, તેથીજ આપણે તે પદાર્થો જોઈએ છીએ." વેદાન્ત કહે છે કે અરેખર બહારની કંઈ પણ કિયા વિના આપણે કંઈ વસ્તુ જોઈ શકતા નથી, એટલે સુધી દ્વૈતવાદ ખરો છે; પણ ન્યારે

વેદાન્ત એમ કહે છે કે આપણને દેખાતા સર્વ પદાર્થો કર્તાની માત્ર બહારનીજ ક્રિયા દેખાય છે, ત્યારે વેદાન્ત પ્રમાણે દૈતવાદ ખોટો છે. હવે એ વિષયનું વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરાય છે. આ દુનિયામાંનાં કોઈ પણ કર્તા અગર કાર્યદ્વયો; આ ચેન્સિકલ દ્વયો; આ ચેન્સિકલ રંગ શાથી છે? તમે કહેશો કે તે કર્તાની ક્રિયા સાથે બહારની પ્રતિક્રિયા મળીને થયો છે એ તમારી આંખો રંગ દેખાય તેવી નહિ હશે તો ચેન્સિકલનો આ રંગ તમે જોઈ શકશો નહિ. ચેન્સિકલનો રંગ એ તેની ઉપરનો ગુણ અથવા ઉપાધિ છે, અને તે બદલાઈ શકે તેવો છે. જની ચેન્સિકલના વચનની બાબત લેશો તો તે પણ બદલાઈ શકે તેવું છે. એ આપણી આંખોમાં કમળો થયો હોય તો ચેન્સિકલનો રંગ આપણે ભૂલે દેખીએ છીએ; તેમજ એ આપણે ચેન્સિકલને જાહી ન જોઈએ, પણ આકાશમાં વધારે ઉઘાડી ઉપર જઈ જઈને અથવા ચંદ્રની નિહાળે જાહી ન જોઈએ, પણ આકાશમાં વધારે ઉઘાડી ઉપર જઈ જઈને અથવા ચંદ્રની પડ્યો. તમે જાણો છો કે હવાફેરને ઢીધે ધણી વસ્તુઓના વચનમાં લંડન કરતાં હિન્દુસ્તાનમાં કેટલોક ફેર પડી જાય છે. આ પ્રમાણે વચન તેમ જ રંગ બંને બદલાય તેવાં છે. તમે જાણો છો કે એવું એજ પાછી જ્યારે તમે શિયાળામાં તેને જાડકો છો ત્યારે ગરમ જણાય છે, અને તેજ અત્યંત તેજ પાછી ઉન્હાળામાં ડૂંક જણાય છે. એમ શા માટે થાય છે? અવલોકન કરનાર અથવા જોનારના શરીરની ઉષ્ણતાનું પ્રમાણ (temperature) એ બંને સમયે ભૂલું હોય છે. આ પ્રમાણે પાણીની ગરમી બંને સમયે એક સરખીજ હોય છે, જતાં આપણા હાથની ઉષ્ણતાના તફાવતને લીધેજ પાણીની ગરમીમાં ફેરફાર જણાય છે, એ પ્રમાણેજ જાણનારના ચેતાના ગુણોમાં ફેરફાર થવાથી જાણવાની વસ્તુઓ-એવ પદાર્થોના-હવે આ ચેન્સિકલ શાની બનેલી છે? બદલી શકે તેવાં છે.

હવે આ ચેન્નિસ શાળા બનેલી છે । બર્કલી અને બીજાઓના મત પ્રમાણે આ ચેન્નિસ પદ્મ
ઉપધિક્ષા અને ગુણેના સમૂહ સિવાય બીજું કંઈ નથી. આ ગુણે તેમાંથી લઈ દ્યો એટલે કંઈ જ
બાકી રહેશે નહિ. કાન્ટના મત પ્રમાણે વસ્તુ પોતેજ પોતાની પાછળ રહેલી છે. પ્લેટોના-
મત પ્રમાણે જોવાની વસ્તુ એ જોનારના પોતાના વિચારરૂપ છે, અને વસ્તુ અથવા વિચાર
જોનારમાં પોતાનામાં જ રહે છે, અને જાણનારને પોતાના અંતઃકરણમાં રહેલી જાણવાની
ક્રિયારૂપ વૃત્તિને લીધેજ પદ્યોના ગુણે જણાય છે.
પરંતુ જામે કહીએ છીએ કે જાણનારની વૃત્તિરૂપ પ્રતિક્રિયાથી આ જે ગુણે પદ્યમાં
આવેપાયા તે પહેલાં પણ કંઈક સત્યતત્ત્વ તે પદ્યમાં-જાણવાની વસ્તુમાં-હવું જ. હવે આ
જાણવ જ્યારે સ્પષ્ટ કરવામાં આવશે અને એ પદ્યમાં-જાણવાની વસ્તુમાં-હવું જ. હવે આ
પણ કહેશે. વેદાન્ત કહે છે કે જા જાણ ગુણે ચેન્નિસમાં તેના જાણનારની જાણવાની ક્રિયા
અથવા વૃત્તિને લીધે જ છે એ ખરું છે, પણ એ ક્રિયા અથવા વૃત્તિ શાથી ગતિમાં
પ્રકાશી સ્વાતાની જાણવાની ક્રિયા-વૃત્તિને કાલે ગતિમાં મૂકી ? આ એક સવાલ છે. જેને
તર એ જ હોઈ શકે કે, એ ક્રિયાને ગતિ આપનાર બીજું કંઈક સત્યતત્ત્વ હોવું જ
પડે, કે જે તરફને લીધે સાત્તા ઉપર જસર થઈ અને સાતાની પ્રતિક્રિયા અથવા જાણવાની
ક્રિયા ગતિમાં પ્રકાશ તથા એ પ્રમાણે સાતાની જાણવાની ક્રિયા જ્યારે ગતિમાં થઈ ત્યારેજ
ગુણે કે જે જાણનારમાં પ્રકાશથીજ સ્વપ્રકાશ એકત્ર રહેતા હતા તે ઉદ્ભવ્યા. આપણે
મ તેમ નહ કહી શકીએ કે જાણનાર જાણવાની ક્રિયા કરી તે પહેલાં આ ગુણે ચેન્નિસ
ઉપર જસર કંઈક હતા અને તેથી અંતઃકરણની વૃત્તિરૂપ ક્રિયા અથવા પ્રતિક્રિયાને

અતિ મજી. આપણે એમ કહી શકીએ નહિ કે આ ગુણો મનની ક્રિયા અથવા પ્રતિક્રિયા પછી દેખાયા.

આ પ્રમાણે જોતાં બહાર કાંઈક પદાર્થ હોવોજ નોંધવો. પેન્સિલમાં કાંઈક સત્ય વસ્તુ હોવીજ નોંધવો કે જેની અસર આપણી આંખને થઈ; જ્યારે અવાજ સંભળાયો ત્યારે તે વસ્તુની અસર આપણા કાનને થઈ; જ્યારે આપણી જીભને એ વસ્તુ અડી ત્યારે રસદોષ્ટ્રિય ઉપર અસર થઈ; અને જ્યારે તે વસ્તુ ત્વચાને અડી ત્યારે તેની અસર સ્પર્શેન્દ્રિયને થઈ. આ પ્રમાણે બહાર કાંઈક પદાર્થ હોવોજ નોંધવો કે જેની અસર આપણી આંખો, કાન અને નાક ઉપર થાય છે. આ પેન્સિલ તમે બાણે તો તેથી તમારી તન્દુરસ્તી બગડશેજ, અને તેમ છે તો પછી તમે શી રીતે કહી શકો કે બહાર કાંઈક સત્ય નથી? કાંઈક સત્ય બહાર પણ છે, અને જ્યારે આ સત્ય માણસની ઈન્દ્રિયો ઉપર અસર કરે છે ત્યારે માણસના અંતઃકરણને ઈન્દ્રિયો બગડે આપે છે, અને તેથી અંતઃકરણ પ્રતિક્રિયા કરે છે ત્યારે વસ્તુની ઉપાધિ અને ગુણો ઉદ્ભવીને દેખાય છે. એવું હશ્તાંત આ પ્રમાણે છે: આ એક હાથ છે અને આ બીજો હાથ છે. આ એક હાથ એકલો (તાબેડો જગાડી) અવાજ કરી શકતો નથી. અવાજ તો બે હાથબંધે થાય તોજ સંભળાય છે. અહીં એક બાજુ ક્રિયા હતી અને બીજી બાજુ પ્રતિક્રિયા હતી અને તેનું પરિણામ અવાજ હતો. આ સારંગીનો તાર છે. તેને તમે આંગળીથી અડકો તો તેમાંથી સૂર નિકળશે. તમારી આંગળીએ ક્રિયા કરી અને તેથી કરીને તારમાંથી પ્રતિક્રિયા થઈ; અથવા તો તમે એમ કહેશો કે પ્રથમ તારમાંથી ક્રિયા થઈ અને થઈ તમારી આંગળીએ પ્રતિક્રિયા કરી અને ત્યારેજ સૂર સંભળાયો. જળાશયમાં એક મોજું એક બાજુથી આવ્યું અને બીજું મોજું બીજી બાજુથી આવ્યું; એ બન્ને મોજાં અથડાયાં. આ બન્ને મોજાંના અથડાવાથી ફીજ ઉત્પન્ન થયું. બન્નેની ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાએ મજીને ફીજને ઉત્પન્ન કર્યું. આ ફીજાસગી છે અને આ તેને ઘસવાનો રેતીબાળો કાગળ છે. એ રેતી-બાળો કાગળ ઉપર ફીજાસગી ઘસો, અર્થાત્ બન્ને બાજુથી ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા થયા કે એટલે જ્યેષ્ઠ પ્રકટશે. આ વિજ્ઞાનીને યાત્રિવિવ પોત છે અને આ બીજો નેગેટિવ પોત છે. એ ને બન્ને એકઠા થાય તો વિજ્ઞાનીના તણખા ઉડતા આપણે જોઈએ છીએ. બંને બાજુની ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાથીજ દેખાવ નજરે પડે છે.

તેથી વેદાન્ત પ્રમાણે તમારી જુદિમાં એક રત્ન:સિદ્ધ વસ્તુ રહેલી છે, જેને આપણે આત્મન અથવા દુઃખ-પ્રાપ્ત-પ્રાપ્ત કહેવું જોઈએ. આ ખરું દુઃખલું તમારી જુદિમાં રહેલું છે. જગતના દરેક ધર્મી પદાર્થમાં પણ વસ્તુના તેના પ્રાપ્તપણાંરૂપે સત્ય રહેલું છે. આ પેન્સિલમાં એ સત્ય વસ્તુ તેના પ્રાપ્તપણાંરૂપે રહેલી છે; બધા ગુણ અથવા ઉપાધિઓની પર એવી તે વસ્તુનું સત્ય દરેક પદાર્થમાં તેના પ્રાપ્તપણાંરૂપે આગળ રહેલું છે, અને તેજ સત્ય તમારી જુદિમાં પણ આપણી રહેલું છે. પેન્સિલમાં રહેલું એ સત્ય અને બાજુનાર “સાત” ની જુદિમાં રહેલું સત્ય, એ બંને સત્યો, એ બીજું કશુંજ નહિ પણ એકજ સર્વ બધા સત્યને બે હાથ જોડા છે. બે હાથની પેઠે એમાંનું જે પણ એક સત્ય પ્રથમ પ્રતિબલ થાય છે તે બીજાની સાથે અથડાયાં પ્રત્યાપ્ત થાય છે, અને તે વખતે પેન્સિલના સરકાર અંતઃકરણમાં ડાઘ થઈ રહેલા હેતુથી જેમ સામાસીને બે મોજાં અથડાઈને ફીજ ઉત્પન્ન કરે છે તે પ્રમાણે પદાર્થો દેખાવ છે, અને તેના ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. તમે એમ

પૅન્સિટિવ પોણ બુદ્ધિદ્વારા અને નૅગેટિવ પોણ પૅન્સિડક્કારા એક વીજની પાસે રૂપ ઉત્પન્ન થાય છે; તેજ પ્રમાણે આ જગતના દેખાવ, ઉપાધિ અને ગુણ આપણે ને. વેદાન્તની ભાષામાં દ્રષ્ટા અને દ્રશ્ય ને પહેલે ભેગાં થાય છે તેજ પહેલે પદાર્થને કહેવાય છે. જેથી ખરું જોતાં પદાર્થોની પ્રતીતિ થતી એ માત્ર એ ભેદના ઉપરેલા ફીણ જેવી હોઈ વસ્તુતઃ સત્ય તો, એ દ્રષ્ટા અને દ્રશ્યરૂપે એક અભિન્ન તત્ત્વજ છે. જેમ પૅન્સિડક્કમાં આત્મા અથવા સત્ય પોતાપણું છે તેમ બુદ્ધિમાં અથવા સત્ય પોતાપણું રહેલું છે, અને પ્રતીત થતું જગત અથવા તેના પદાર્થો તે કહેવા માત્રનાં જુદાં પોતાપણાં બચેની ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાવડે ઉત્પન્ન થતાં નાં રૂપોજ છે, જેમ ફીણ પણ માત્ર પાણીજ છે તેમ એ રૂપો પણ સત્ય છે.

ભારીઓ ને કહે છે કે કર્તાની ક્રિયા વગર કોઈ વસ્તુ દેખાતી નથી, એ વાત ઉપર કંઈ ખરી છે; પરંતુ માત્ર “ કર્તાની ક્રિયા પોતેજ રૂપને ઉત્પન્ન કરે છે ” એમ કહે તેઓ ખોટા છે; કારણ કે તેમ કહેવામાં તેઓ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના એક ઘણા ગહન નિષેધ કરે છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રને નિયમ એવો છે કે દરેક ક્રિયાને અથવા આધાતને મગ જેટલીજ પ્રતિક્રિયા અથવા પ્રત્યાધાત હોવાં જોઈએ. કોઈ પણ કર્મ અને ક્રિયા એવીજ પ્રતિક્રિયા વગર થઈ શકે નહિ. જ્યારે અદ્વૈતવાદીઓ કહે છે કે કર્તાની ક્રિયા માત્ર આ બધું જગત ઉત્પન્ન થયું છે ત્યારે તેઓ એ સત્યની અવગણના કરે છે કે દેહીજ પ્રતિક્રિયા કોઈ જગ્યાએ થયા વગર કર્મ બની શકેજ નહિ. દ્વૈતવાદીઓ કહે પણ ખરી વાત છે કે આ જગતમાં પોતામાંજ સત્યતા રહેલી છે. છતાં આ જગત નિ આધારેજ છે એમ કહેવું જોઈએ નહિ. “ આ જગતમાં પોતામાં કાંઈ સત્યતા છે, ” બીજા દ્વૈતવાદીઓ ખરા છે, પણ જ્યારે તેઓ કહે છે કે જગતના દેખાવો પોતે પોતાના સિદ્ધ સત્ય છે, અને તેનો આધાર (અધિષ્ઠાન) બ્રહ્મ કંઈ નથી પણ તે પોતેજ આધારરૂપ છે, ત્યારે તેઓ ખોટા છે. કારણ કે જગતનું રૂપ, જગતની વિચિત્રતા અને પદાર્થોના ગુણ એ સર્વ, કર્તામાં રહેલ સત્ય ચૈતન્યની ક્રિયા ઉપર તેમજ પદાર્થમાં પ્રત્ય ચૈતન્યની પ્રતિક્રિયા ઉપર-બંને ઉપર એક સરખો આધાર રાખે છે.

હીં એક મોટો વાંધો આવે છે. તમે ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાની વાત કરો છો પણ અહીં ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા શી રીતે થઈ શકે ? વાડ, માત્ર એ ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાને બાંધા હેતુથી જેમ વીજળી બાંધના ઉપયોગ કરે છે તેમ આપણે પણ કરીએ. બુદ્ધિ એતદ્વૈત રહેલી તેમજ પદાર્થ સાથે એતદ્વૈત રહેલી કેવલ ઇન્દ્રિયાશક્તિ અથવા પ્રક્રિા વિષે જ્યારે આપણે વિચેચન કરીએ છીએ ત્યારે એ ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાનીજ વાત કરીએ છીએ એમ સમજવાનું છે. તે કેવલ અસ્તિત્વ આ પદાર્થમાં એતદ્વૈત છે. તે કેવલ અસ્તિત્વજ જ્ઞાતામાં રહેલ કેવલ અસ્તિત્વ સાથે ક્રિયા જગર પ્રતિક્રિયા છે, અને શિર, મગજ તથા બુદ્ધિનું અનુયોગી-અર્થોત્ તે સર્વને સત્તારપુતિ આપાય છે. આ બાબત નીચલા દૃષ્ટાંતથી સમજાશે.

જા વાસણમાં આક્રમ છે અને બીજા વાસણમાં પણ આક્રમ છે. ખરી રીતે બંનેમાં જ તે એકજ છે, પણ તમે તે વાસણમાં દેખાતારા અને બીજા વાસણમાં દેખાતારા

આકાશને જુદું જુદું જ કહેયો. છતાં પણ ખરી રીતે તો એ આકાશના ભાગ કે કકડા થયેલ હોતા નથીજ. એ આકાશ અવિભક્તજ રહે છે. આકાશ કંઈ એવી વસ્તુ નથી કે તમે આ પ્રમાણ સાથે વર્તો છો તેમ તેની સાથે વર્તી શકો. આકાશ તો એક અવિભક્તજ વસ્તુ છે. એ આકાશમાં ભાગ પાડવાનો તર્ક પણ થઈ શકે એમ નથી. કેન્ટના કહેવા પ્રમાણે આકાશ કર્તા અને કર્મવાળું છે એટલે તેને ભાગી શકાય અથવા કાપી શકાય તેમ નથી. તેજ પ્રમાણે એ સત્ય આત્મા, સત્યતત્ત્વ અથવા કેવલ્યજ્ઞાન-તત્ત્વના પણ ભાગ પડી શકતું નથી કે તેને કાપી શકાતું નથી. જ્યારે એ તત્ત્વને આ જગતમાં પદાર્થોની સાથે સંબંધવાળું ગળીએ ત્યારે બુદ્ધિ સાથે અથવા પદાર્થ સાથે તેનું સંમિલન થયેલું કહેવામાં પણ આપણે ખરાજ છીએ. હવે ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા તરીકે તેજ સત્યતત્ત્વ બુદ્ધિ અને પદાર્થ સાથે સંમિલિત થયેલું છે. હાજજા તરીકે આ હાથને પેટી પુરશીની સાથે સંબંધમાં લાવીએ તો હાથનું આકાશ તે એ વસ્તુના આકાશની પાસે આવે છે અને બન્ને આકાશ એકજ થઈ જાય છે. હવે હાથમાંનું આકાશ તે એ વસ્તુના આકાશના જેવું જ થાય છે; એ કે મૂળમાં પણ તે એકજ હતું પણ હવે તમારી આંખવડે પણ હાથનું આકાશ વસ્તુના આકાશ જેવું જ દેખાય છે.

આ પ્રમાણે વેદાન્ત કહે છે કે કેવલ્ય સત્યતા કર્તામાં રહેલી છે, અને જ્યારે તે કાર્યમાં રહેલી સત્યતાની સાથે એક થઈ જાય છે ત્યારે કર્તા અને કાર્ય એકજ થાય છે.

એ ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા ખરું કહેતાં તો આત્મામાં થતી નથી, પણ જ્યારે મર્યાદિત રીતે કરીએ તો તે આત્મામાં થાય છે. જુઓ, એક બાલુથી પાણીનું એક મોઝું આવે છે અને વીજ બાલુથી બીજું આવે છે. જેમ એક મોઝું પાણીરૂપ છે તેવું જ બીજું મોઝું પણ પાણીરૂપજ છે અને બગી જ્યારે એ મોઝાં અથડાય છે ત્યારે પણ તે પાણીરૂપજ રહે છે. તેમાં કાંઈ ફેરફાર થતો નથી, અને તોપણ મોઝાં વચ્ચે ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા થાય છે. અહીં મોઝાં તરીકે મર્યાદિત ગણેલું પાણી બીજા મોઝાં તરીકે મર્યાદિત ગણેલા પાણી સાથે સંબંધમાં આવે છે અને અથડાય છે. આ અથડાવાથી ફીણરૂપ દેખાવ થાય છે. તેજ પ્રમાણે બુદ્ધિથી મર્યાદિત કરેલી કેવલ્ય સત્યતા જ્યારે પદાર્થોથી મર્યાદિત કરેલી કેવલ્ય સત્યતા સાથે અથડાય છે ત્યારે આ જગતની ઉપાધિ, પ્રકૃતિ અને શુભના દેખાવ દેખાય છે. જે પ્રમાણે એક હાથ કે જેનામાં બીજા હાથ જેટલીજ શક્તિ છે તે બીજા હાથ ભેટે અથડાય છે ત્યારેજ અચાજ ઉત્પન્ન થઈ સંભળાય છે, તેજ પ્રમાણે આ જગતરૂપી હરય ઉત્પન્ન થઈ સંભળાય છે.

કેવલ્ય સત્યતા તો જ્ઞાતાની બુદ્ધિમાં તેમજ જગતના પદાર્થમાં એકજ છે; પણ જ્યારે બુદ્ધિ અથવા કર્તા, કાર્ય સાથે સંબંધમાં આવે છે, ત્યારે આત્મા કે જે તે બન્નેના અધિષ્ઠાન-આધારરૂપે રહેલો છે તે બન્નેમાં જુદા જેવો દેખાય છે. એ બન્ને વસ્તુઓ દરેક મનુષ્યથી એક શકાય તેવી અને પરસ્પરિક નથી; નહિ તો તરતજ મમજી શકાય કે આ જગતના બધા પદાર્થોની પાછળ-તેના આધારરૂપ એકજ અદૃશ શક્તિ રહેલી છે. આ કલ્પ છે: આ કલ્પ ઉપાધિ, શુભ અને તેના આધારરૂપ અદૃશ શક્તિની બનેલી છે. તમે જાણો છો કે આ અદૃશ રહેલી અદૃશ શક્તિની હયાતી મનના પદાર્થો દ્વારા જાણી શકાય છે. જગત કે બુદ્ધિ ઉપર ક્રિયા થઈને તેમાંથી પાંડા પ્રતિક્રિયા થઈ શુભ ઉત્પન્ન થયાં ત્રિવલ્ય આ શુભ પદાર્થની મિત્ર કેવલ્ય થઈ શકતું નથી આ એક કલ્પ છે. તે અધુર શુભની બનેલી છે. જેને અપયો મ

(૧) કહીશું અને તેનામાં રહેલી સત્યતાને આપણે ઍકસ (X) કહીશું. એ કલમ જે ગુણોની બનેલી છે તે ગુણોની બરાબરજ છે. પેલું એક ટેબલ છે. ટેબલને બનાવવાને જે ગુણોની જરૂર છે તેની બરાબરજ એ ટેબલ છે. કપ્પી+અંકસ, કેવલ્ય અદ્વૈત શક્તિ. અહીં તમે સ-વાલ કર્યો કે પ્રથમ અંકસના જેવોજ આ અંકસને કેમ ધારે છે? સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે કે આ કલમની અંદર રહેલા ગુણો ટેબલની અંદર રહેલા ગુણોથી કંઈક ભૂંધ હશે. તમે જાણો છો કે સવાલ આવે છે કે કલમના ગુણો ઉલ્લખ્યા તે પહેલાં કાંઈક સત્યતાએ આપણી ઇન્દ્રિયો ઉપર અસર કરી હશે; અને આ ટેબલ જેથી બન્યું છે તે ગુણો આપણા કર્તૃપણાથી ઉલ્લખ્યા હશે. બીજી કોઈ સત્યતાએ આપણી ઇન્દ્રિયો ઉપર અસર કરી હશે જેને આપણે ઍકસ કહીશું. તમે જાણો છો કે આ અંકસને બીજા અંકસ જેવો ગણવાનો આપણને હક્ક નથી. આ પીઆનો નામનું વાજું છે. જેને પ્રથમના બધા ઍકસથી ભૂંધું જોળખવાને આપણે ઍકસ ડેશ (x) કહીશું. ટેબલમાં અગર કલમની અંદર જે વસ્તુ રહેલી હતી તેનાથી આ ભૂંધું હશે. અહીં એક માણસ છે જેને આપણે ઍકસ ડેશ (x) કહીશું.

પ્લેટોએ જે જૂઠું કરી છે તે હવે મ્યાનમાં રાખવાની છે. તે આ અંદર રહેલી સત્યતાને વ્હી ગણે છે. તે જૂઠું ગણે છે અને તમારામાંના ધણાઓએ પણ તેને જૂઠું ગણી છે; પણ રૂપાન્તરની પદ્ધતિ પ્રમાણે આ દલીલમાં જમ છે. આપણે બતાવી ચકીશું કે આ માન્યતા ખેટી છે. કલમની ઉપાધિ, રંગ, વચ્ચન, નરમાશ અને સર્વે ગુણો તમારી બુદ્ધિ અથવા મનની પ્રતિક્રિયાનાં પરિણામ છે. આ બધી ઉપાધિ અથવા ગુણો પ્રતિક્રિયાને અનુસરે છે. આપણે ધારેશું છે કે આ પેન્સિલની સત્યતા આ ગુણોની ઉપાધિ ઉલ્લખ્યા પહેલાંની હતી. આ પ્રમાણે કેવલ્ય સત્યતા સર્વ ઉપાધિ, સર્વ પ્રકૃતિ અથવા સર્વ ગુણોની પેલે પાર જાય છે. આ ઍકસ ડેશ (x) પણ બધી ઉપાધિ અથવા ગુણોની પેલે પાર જાય છે. ઍકસ ડેશ (x) પણ બધી ઉપાધિ અને ગુણોની પેલે પાર જાય છે. વગેરે.

ત્યારે એક બીજી વસ્તુએ જન્મે તક્ષત શાથી પડે છે? મહેરબાની કરોને જરા વિચાર કરો. આ દુનિયામાં બધા તક્ષત કક્ષ ગુણને લીધેજ છે. તમે આ ચાકનો કડો અને પેલી પેન્સિલ એ જે જન્મે તેના ગુણોની સરખામણી ક્યાં સિવાય તક્ષત પાડી ચકો? તમે શી રીતે જાણો છો કે આ ચાકનો કડો પેલી પેન્સિલથી જુદો છે? કક્ષ ગુણથીજ. તે ધોળો છે તે પણ ગુણ છે. આ ચાક ભાગી જાય તેવો છે એ પણ ગુણ છે. એ પ્રમાણે બધા તક્ષતો ગુણને લીધેજ છે. તમે જો આ અંકસને પહેલાં અંકસથી જુદો કરો તો તમે ભેદ ઉત્પન્ન કરો છો, તમે જૂઠાપણું ઉત્પન્ન કરો છો. બીજા શબ્દોમાં તમે કેવલ્ય સત્યતાને ગુણ ઉપર આધાર સમીટી કરો છો. ભેદભાવ અને એક બીજાથી જૂઠાપણાની માન્યતાને લીધે તમે તે બધાને ગુણો ઉપર આધાર રાખતા જુઓ છો. ત્યાંજ જૂઠું થાય છે. તમે તેમને ગુણોથી પર ગણીનેજ શરૂઆત કરી અને તેમને ગુણો સાથે ગણીનેજ તેનું ઉચટ પણ લાવો છો; પરંતુ જો તમે તેમને જૂઠું ગણ્યો અને એકબીજાથી જૂઠું પાડ્યો તો તમે જૂઠું કર્યો. ગુણોનું અતિક્રમણ કરવા તમે તેમને ગુણોથી પર ગણી શરૂઆત કરી અને ગુણો અને ઉપાધિની હદમાં તેમને લાદીને તમિજ તમારા સિદ્ધાન્તની ચિત્તમાં ઉંડો લાવો છો. એમાં એજ જૂઠું થઈ છે.

આ પેન્ડિલમાં રહેલી સત્યતા, આ ચાકના કંકડામાં રહેલી સત્યતા કરતાં જૂદી છે, એમ કહેવાનો તમને હક્ક નથી. મન, કર્તા અથવા ભુદ્ધિમાં રહેલી સત્યતા તે બગદા અથવા ગાયમાં રહેલી સત્યતા કરતાં જૂદી છે, એમ કહેવાનો તમને હક્ક નથી. જે આત્મા આ ટેબલની અંદર રહેલો છે, તે પેલા ટેબલના આત્માથી જૂદો છે, એમ કહેવાનો તમને હક્ક નથી. તે અદ્વિતિય છે-એકજ છે. તેજ અનન્ત શક્તિ છે; તેજ કેવલ્ય છે; તેજ બદલાય નહિ તેવું ત્રિકાલાબાધ્ય સત્યતત્ત્વ છે.

હયાન્તથી એ વાત વધારે સ્પષ્ટ થશે. આ એક સુંદર સફેદ ભીંત છે. તમે બધા અહીં બેઠા છો. તમારામાંનો એક મનુષ્ય ભીંત ઉપર સુંદર આકૃતિઓ, ભૂમિતિના ત્રિકોણો, વર્તુળો, અંકાકૃતિઓ વગેરે સહિત ધારો કે એક મહાન લઘાઈનું ચિત્ર કઢાડે છે. તેજ ભીંત ઉપર બીજો માણસ પોતાની સ્ત્રી, મિત્ર અને સગાંનાં ચિત્રો આલેખે છે. ત્રીજો વળી અન્ય પ્રકારનાં ચિત્રો આલેખે છે. આ બધાં ચિત્રોની પાછળ આધારરૂપ એકજ સત્ય વસ્તુ (ખરી ભીંતજ) રહેલી છે. તેજ પ્રમાણે આ જગતમાં પણ જે જે પદાર્થો તમે જુઓ છો તેની પાછળ તેના ખરા આધાર સ્વરૂપ એકજ સત્યતત્ત્વ રહેલું છે. ધારો કે અહીં તમે એક ઘોડો જુઓ છો, ત્યાં એક ગાય જુઓ છો, અહીં કૂતરો, બીજે હાથી અને ત્યાં માણસ જુઓ છો; આ બધાં ચિત્રો એકજ કેવલ્ય એકસ (x) ઉપર-એકજ સફેદ ભીંત ઉપર આલેખાયેલાં છે. એ પ્રમાણે એજ આત્મા, એક અનન્ત 'રામ' દરેક વસ્તુની અંદર છે; તેજ છે; તેજ છે; તેજ છે. તમારા સ્વપ્નામાં તમે બગદા, કૂતરો, માણસ અને પછી સ્ત્રી જુઓ છો, પણ તમે સમજો છો કે સ્વપ્નામાં એ બધી વસ્તુઓ એકજ કેવલ્ય સત્યતત્ત્વ કે જે તમારો ખરો આત્મા છે તેના ઉપરજ આલેખાયેલાં ચિત્રો છે. જ્યારે તમે જાગો છો ત્યારે ઘોડો, પર્વત અગર નદી જે તમે સ્વપ્નમાં જોયાં હતાં તે કંઈ પણ ઠેકાણે હોતાં નથી.

આપણને પ્રતીત થતું આ જગત જે જે ગુણોનું બનેલું છે, તે બધા ગુણો તે કેવલ્યસત્યતત્ત્વનેજ આધારે ઉપજેલા છે અને રહેલા છે. આ એક મામિક વાત છે. તસ્તમાં તમે એ સમજી શકશો નહિ, માટે હમણાં તો તમે તે સાંભળો એજ વધારે સારું છે. આ પછીનાં બીજાં બ્યાખ્યાનોમાં તમે પરિપૂર્ણ રીતે સમજશો. આ બધા ગુણોની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિને માત્ર એ કેવલ્યસત્ય ઉપરજ આધાર હોવાથી એમ ઠરશે કે એવો આધાર આપવાનો ગુણ એ કેવલ્ય સત્યમાં પણ રહેલો છે. અને તેવો એકાદ ગુણ પણ તેમનામાં રહેલો છે ત્યાં સુધી તેને કેવલ્ય-અર્થાત્ નિર્ગુણતત્ત્વ કહેવાયજ નહિ. તે છતાં પણ આપણે એવું શા માટે કહીએ છીએ કે “કેવલ્ય સત્ય તત્ત્વ તે કેવલ્યજ છે ?” જે પ્રમાણે તમે તમારા જાતિ અનુભવને આધારે “આ દુનિયા ખરી છે” એમ કહો છો, તેજ પ્રમાણે તમારાથી ઉંચા દરજ્જાના અને તેમનાથી પણ યેષ મનુષ્યોના જાતિ અનુભવને આધારે આપણે કહીએ છીએ કે જ્યારે કેવલ્યસત્યતત્ત્વને સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે આ બધા ગુણો અને દેશ તથા કાળ નાશ પામે છે. આ પ્રમાણે કેવલ્યસત્યતત્ત્વના લક્ષ્યબિન્દુથી જોતાં તો આ ગુણો વળે કાળમાં છેજ નહિ; માત્ર ગુણોના લક્ષ્યબિન્દુને લઈનેજ એ ગુણો અધિજ્ઞાન એટલે કે કેવલ્ય સત્ય ઉપર આધાર રાખે છે. ઉપર કહેલા વિરોધાભાસનો ખુલાસો એ પ્રમાણે છે. એ માત્ર ખુલાસોજ નથી પણ એક મહાન સિદ્ધાંત છે. કેવલ્યસત્યતત્ત્વ એ તો કેવલ્યજ છે, અને બધા ગુણોથી પર છે. આ ગુણો તો માત્ર પોતાના લક્ષ્યબિન્દુથીજ કેવલ્ય સત્યની ઉપર

આપાર શખનારા છે, વિવાચના કાવ્યલિપિથી તે એ જુદા કે તેને આપાર આપવાનું, એમાંનું કશુંજ નથી. આ એક મુખ્ય મિદાન છે કે જેને જુદામાં આ જગતમાં લખી મોકલીએને દર દરે છે.

આ કાંઈ માત્ર કાવ્યનાનાજ વિષયો કે માત્ર વાનગી કવચની ભાવના નથી. જુદાજન દિગ્ગુહા આ વિષયોને કાવ્યનાના વિષયો ગણે છે પણ દિગ્ગુહા એમ ગણતા નથી. તેઓ તે કાંઈ પણ મિદાન તરીકે સાબીત કરેલા રહેતા હતા એ તે મિદાનને આપારમાં મૂકીને ભજમાવી એવો ન રહેતો આદ્યોત તે મિદાનનો અનુભવ લગ આપનારા કયો ન રહેતો તે તે મિદાનને માત્ર લખી સિદ્ધ થએલા મિદાનજ ગણે છે. આપાર મુદિલાલ આપણે આ વિષયમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ ત્યારે તે ઘણાજ મધુર લાગે છે, પરંતુ આપાર આપાર એકવાર પણ આપણે તેનો સાક્ષાત્કાર કરીએ છીએ ત્યારે તે મધુરનન્દ પણ મત્તરૂપ અને અનુપમ પરમ આનન્દમયજ જગ્યા છે. તેનો સાક્ષાત્કાર કર્યો એ જુદાજ જૂદાનું છે. અદે તમે આ 'મિદાનનું' મનન અને ધ્યાન કરો કે, તમે એક એવા જનન તત્ત્વરૂપ છો કે જે તત્ત્વ આ જગતના તમામ પદાર્થોની આંદર રહેતું છે. એ તમે ને કેવાજ મન્ય તત્ત્વ સ્વરૂપ છો તે પછી તમે શરીરથી એજ શિ, મનથી પર છો. આ શરીર એ કોઈ કંઈ નથી પણ એ તે માત્ર કાર્યજ છે, અને તેની દયાથી "પાણીનું" એક મિત્તું બીજા મિત્તુ સાથે અથડાવાથી ફીણ દેવતા થાય" તેની ઘેરજ પ્રતીત થાય છે. એ ફીણરૂપી શરીર તે કાંઈ તમે નથી પણ તમે તે. તે કેવડજનનતત્ત્વસ્વરૂપ છો કે જે સત્ત્વરૂપી મદાસાગરમાં આ બધું વિશ્વ-આ વિશ્વનાં તમામ રૂપો માત્ર મિત્તું, વમજ અને ફીણરૂપજ છે. આનું મનન અને ધ્યાન કરીને તમે એ મદાસત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર-અનુભવ કરો અને આ શરીરદિમાં અદમ્યમત્ત્વ પદત્ત્વરૂપ દુઃખદાયક બંધનેથી મુક્ત થાઓ. કેવડ્ય સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરો, તમે તે સત્ત્વરૂપજ-સત્યરૂપજ છો અને તે છતાં તેનો સત્ત્વકાર કરતા નથી તે શું સર્વ કોણકોમાંનું એક મિત્તું કોણક નથી? અરે, તેમ કરો! તેમ થાઓ! અહા! કેવડ મુક્ત સમાચાર! કેવું મુખવાથી ધર્મશાસ્ત્ર! તમે તે કેવડ્ય સત્ત્વરૂપજ છો. તે મન્ય જૈનમ (X) તમેજ છો. તેનો સાક્ષાત્કાર કરો અને મુક્ત થાઓ.

૧૪-વેદાન્તના કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તર.*

આજે કોઈ ખાસ વિષય ઉપર વિવેચન થશે નહિ, પરંતુ ઘણા લોકો 'રામ'ની ધાર્મિક પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવા આવે છે, અને કેટલીક વખતે તે પ્રશ્નો વિવક્ષુ હોય છે, તેવા પ્રશ્નોમાંથી આજે કેટલાક અર્થવામાં આવશે; અને સંક્ષિપ્ત રીતે તેનો ઉત્તર આપવા આવશે. જો તમારામાંના કોઈને અથવા અમેરિકાના કોઈ વિભાગના કોઈ મનુષ્યને આ વિષય ઉપર કોઈ પ્રશ્નો પૂછવા હોય તો તેણે પોતાના પ્રશ્નો કાગળ ઉપર લખીને 'રામ' પહોંચાડવા. જેથી આ હાલમાં અગર કોઈ અન્ય સ્થળે કે જ્યાં 'રામ'ને બોલવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે ત્યાં જો પ્રશ્નોનું સંવિસ્તર સમાધાન અપાશે.

આ પ્રશ્નોની શરૂઆત કરવા પહેલાં મનુષ્યના મનમાં ઉદ્ભવી શકતા સર્વ પ્રકારના પ્રશ્નો સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ-સાર્વત્રિક સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે. તમે જાણો છો કે યુરોપના અથવા અમેરિકાના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કરતાં હિન્દુસ્તાનના તત્ત્વજ્ઞાનીઓની રીત તદ્દન જુદી છે. જ્યારે હિન્દુ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અનુક્રમિક વિષય હાથ ઉપર લે છે ત્યારે તેઓ પ્રથમ જો વિષયનું વિવરણ કરે છે; અને પછી કંઈપણ શકાય તેમજ પૂછી શકાય તેવા હરેક પ્રકારના પ્રશ્નો તેઓ અર્થે છે. 'રામ'ને પોતાને આ બધી દશાઓનો અનુભવ છે. અન્ય કોઈ મનુષ્યને ઉદ્ભવી શકે તેવા તમામ પ્રશ્નો 'રામ'ને પણ ઉપસ્થિત થયા હતા. આ પ્રશ્નો અને વિવાદો એક મહાસાગરરૂપ છે. એમાંના કેટલાક પ્રશ્નો તો 'રામ' જ્યારે પાંચ વર્ષનો હતો ત્યારે તેના પોતાનાજ હતા. જે પ્રશ્નો તમે હાલ રજૂ કરો છો તે 'રામ' જ્યારે ૧૫ વર્ષની વયનો હતો ત્યારે તેને પણ ગુચ્છવતા હતા, અરે બીજા પ્રશ્નો 'રામ' જ્યારે ૨૫ વર્ષની વયનો હતો ત્યારે તેનું ચિત્ત શકતા હતા.

બીજી વાત એ છે કે આમાંના કેટલાક પ્રશ્નો તાત્વિક ઉત્તતિની ધણીજ પ્રાથમિક દશા સંબંધી છે, કેટલાક ધાર્મિક ઉત્તતિની મધ્યમિક દશા સંબંધી છે, અને કેટલાક બીજી દશાઓ સંબંધી છે. એક મનુષ્ય તમારી પાસે આવે છે અને તમારી પાસેથી જૂમિતિના પ્રથમ રકથનો ૪૭ મો સિદ્ધાન્ત સમજાવા ઇચ્છે છે. જો તમે આ સિદ્ધાન્ત તેને એકદમ સમજાવવા માંગો અને જો તે માણસને ૪૬, ૪૫ અગર ૧ લો સિદ્ધાન્ત પણ આવડતો ન હોય અને જૂમિતિના સ્વીકૃતપક્ષ (Postulates) અથવા પ્રત્યક્ષપ્રમાણો (axioms) પણ તે જાણતો ન હોય તો, તમે તેને ૪૭ મો સિદ્ધાન્ત, તેને સંતોષ થાય તેવી રીતે સમજાવી શકો છો કે? જો તમે તે કામ માથે જ્યો અને તેને સમજાવવું શરૂ કરો તો શરૂઆતમાં તમારે ૪૬ મો સિદ્ધાન્ત લાગુ કરવો પડશે. તમારે ચારસ આકાર દોરવો પડશે, પણ તે

મનુષ્ય એ સમજતો નથી. ત્યારે તમારે ૩૨ મો સિદ્ધાન્ત લાગુ કરવો પડશે, પરંતુ તે મનુષ્ય એ પણ સમજતો નથી. હવે તમારે ૪૬ મો અને ૩૨ મો સિદ્ધાન્ત સમજાવવાનું થઈ રહ્યું પડે છે. આ સિદ્ધ કરવા માટે પણ તમારે પાછા ૧૬ મા, ૨૨ મા તેમજ બીજા સિદ્ધાન્તો ઉપર પાછા જવું પડશે. એમ કરતાં કરતાં છેવટ તમને તે ૧ લા સિદ્ધાન્ત ઉપરજ પાછા લઈ જશે. આ પ્રમાણે સ્વીકૃતપક્ષ અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ઉપર પણ તમારે જવું પડશે, એ તેમ ન કરો તો સર્વ બાબતો ગુચ્ચવણમાં પડે છે અને કશુંજ સાબીત થતું નથી.

વિજ્ઞાનની ચર્ચા ગુચ્ચવણવાળી સ્થિતિમાં થવી જોઈએ નહિ. તેની ચર્ચા પદ્ધતિપુરઃસર, નિયમપૂર્વક, અને ક્રમપૂર્વક થવી જોઈએ. આ વેદાન્ત તત્ત્વજ્ઞાન એ ધર્મ તેમજ વિજ્ઞાન બંને છે. યુરોપમાં ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન વચ્ચે ભેદ હોય છે, પણ ‘રામ’ જે શિદ્ધાન્ત તમારી આગળ રજુ કરે છે તે તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને ધર્મને એકત્ર કરે છે.

આ તત્ત્વજ્ઞાન એ વિજ્ઞાનનું પણ વિજ્ઞાન હોવાથી તેની પદ્ધતિપુરઃસર, નિયમપૂર્વક અને ક્રમપૂર્વક ચર્ચા થવી જોઈએ. જે થોડાં ભાષણો તમે સાંભળ્યાં છે તેમાં આ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી ધારો પણ નહોતો. આવી રીતે વેદાન્ત તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર એક પણ બ્યાખ્યાન અપાયું નથી. અત્યાર સુધીમાં તો માત્ર ઉપવક્ટ દલીલોજ વિચારી છે; અને પ્રાસંગિક અથવા પ્રાવેશિક બ્યાખ્યાનોજ અપાયાં છે. જે ‘રામ’ને આ અદ્ભુત વિજ્ઞાન અને ધર્મનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનો અવકાશ મળ્યો તો તમારી સઘળી શંકાઓ અને પ્રશ્નો પોતાની મેળેજ થમી જશે.

કેટલાકે હોકો પોતાના પ્રશ્નોના ઉત્તર સત્તર મેળવવા આદે છે, તેથી ભલે તેઓનાજ કેટલાકે વિવિધ પ્રશ્નો આપણે ચર્ચીશું.

ગઈ રાત્રે અગર ગઈ રાત્રિની આગલી રાત્રે એક મનુષ્ય આ સવાત પૂછવા આવ્યો: “સાહેબ ! તમે શું શિખવો છો ? તમારે આત્મા છે ? તમે આત્માનું અસ્તિત્વ શિખવો છો ? તમે આત્માને માનો છો ?” રામે કહ્યું: “ના મારે આત્મા નથી.” તેને આશી નવાઈ લાગી અને તે અત્યર્થચકિત થયો કે આ તો ચેતાનનો ધર્મ છે ! અને તો આત્માજ નથી !

હવે ‘રામ’ ના જવાબનો શો અર્થ છે તે જોઈએ. “મારે આત્મા નથી ?” ધ્યાન આપો. અમેરિકા અને યુરોપમાં ધર્મ શું છે ? તે દિવાનખાનામાં શણગારની વસ્તુ છે; તે દિવાનખાનાં અલંકૃત કરવાની વસ્તુ છે. આ મારી સ્ત્રી છે, આ મારાં છોકરાં છે, આ ભવ્ય અને વિશાળ મહેલ છે, આ મારી મિલકત છે, અને આટલા કરોડ ડલર બેંકમાં જમે છે. મારે આ સર્વ છે, પણ તે છતાં અરે ! હું કાંઈક વધારે ધનિયું છું. હું કાંઈક વધારે ધનિયું છું. સંચય કરવાની આ વૃત્તિથી ઉત્કેષ્ટાઈને સંપાદન કરવાના અને એકત્ર કરવાના વિચારથી દોરવાઈને તેઓ બીજા એક વધારે વસ્તુ સંચય કરવા અને સંપાદન કરવા હનિ છે. જેવી રીતે દિવાનખાનું સંબંધીઓની છબીઓ સિવાય ઉત્તમ રીતે અલંકૃત થતું નથી; તેવી રીતે યોદ્ધાક પણ ધર્મ સિવાય હું દ્રવ્યવાન મનુષ્ય તરીકે અંતુષ્ઠ થઈ શકું નહિ. બીજા વસ્તુ સાથે ધર્મ પણ મારે પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ: પણ બીજા વસ્તુએ પહેલી પ્રાપ્ત થવી જોઈએ અને આ (ધર્મ) સાચી ઇચ્છે.

ઉપર પ્રમાણે કેટલાકને રૂચે નહિ તેજ શબ્દો ‘રામ’ ના મ્હોંમાંથી નીકળે તો તે મારે ‘રામ’ને સ્મરણ કરવો. મનુષ્યો કરતાં સત્ત્વને ‘રામ’ વધારે ખાન આપે છે અને સત્ત્વને

આપતાં તે તમનેજ ખડું માન આપે છે, કારણ કે ‘રામ’ ની માન્યતા પ્રમાણે તમે સત્ય સ્વરૂપજ છો અને નહિ કે આ મિથ્યા હું’પદ અથવા શરીરરૂપ છો. સત્ય આ પ્રમાણે કહેવાની ‘રામ’ને ફરજ પાડે છે. આ દેશમાં (અમેરિકામાં) સાધારણ પ્રાર્થનામાં પરમેશ્વરનો જે ઉપયોગ થાય છે ? લોકો પરમેશ્વરની કેવી રીતે પ્રાર્થના કરે છે ? જ્યારે છોકરું માંદું પડે છે; જ્યારે મિલકતને કાંઈ નુકસાન થવાનું હોય છે; જ્યારે શરીરમાં કોઈ વ્યાધિ થાય છે; ત્યારે તેઓ પરમેશ્વરને યાદ કરે છે. તેઓ આંખો ફેરવે છે, હાથ ઉઘાડે છે, અને “હે પરમેશ્વર ! તું સ્વર્ગમાં છે, હે પરમેશ્વર ! તું આકાશમાં છે,” એમ પ્રાર્થના કરે છે ! પરમેશ્વર ઉપર યશ્ન દયા લાવતા નથી કે જો તે વાદળાંની ઉપર રહેતો હોય તો તેને શરદી થાય. “ત્યાં છે તે હે પરમેશ્વર ! મારા ઉપર દયા કરો અને મારી મિલકત બચાવો. મારા શરીરને આરોગ્ય કરો અને મારા છોકરાને તન્દુરસ્ત કરો.” અરે ! એ ધર્મ છે ? એ ધર્મ છે ? અહીં પરમેશ્વરને માત્ર પોતાના સ્વાર્થને માટેજ માનવામાં આવ્યો છે. જ્યારે ઘરમાં કાંઈ અવ્યવસ્થા થાય, જ્યારે ઘરમાં કચરો થાય, જ્યારે ઘર દુરસ્ત થઈ શકે તેવું ન રહે ત્યારે તે બિચારો નીચે આવે છે અને તમારા ઘરમાં ઝાડુ વાળે છે ! શું પરમેશ્વરનો આવો ઉપયોગ નથી થતો ? અહીં ધર્મ માત્ર એવા હેતુ માટેજ રાખેલો નથી ? શું તે ધર્મ છે ? અહીં પ્રધાન વસ્તુમાં શરીર, અહંભાવ, સ્ત્રી અને છોકરાં છે; જ્યારે પરમેશ્વરને તો માત્ર તેમની એવા માટે-ઐરકાઓ વાળવા ઝૂકવા માટેજ રાખ્યો છે. શું ખરેખર આમ નથી ?

હું કહીશ કે આ શિક્ષણુ વેદાન્તના પ્રકાશવટો જોતાં જાહેર છે. કાઈસ્તનું આ શિક્ષણુ કે જેના ઉપર લોકો પાકુંજ ધ્યાન આપે છે તે એ છે કે “સ્વર્ગનું” રાજ્ય શોધો; એટલે બીજું બધું તમને આવી ગળશે.” આ શિક્ષણુ ધણી આકર્ષકી અને હઠ રીતે ડસાવાય છે. આ શિક્ષણુનો અર્થ એ છે કે શરીર, મન, સંબંધીઓ, મિલકત અને સંસાર, આ સર્વ વસ્તુઓ એક પ્રિયતમ પ્રભુના ચરણમાં અર્પણ કરી દેવી. આવા ત્યાગીને માટે સમગ્ર વિશ્વ તેનું ગૃહ અને શુભ કરવાની વૃત્તિ તેનો ધર્મ થાય છે. અહીં એક આવશ્યક વસ્તુ-એક અગત્યની વસ્તુ અહંતા અને મમતા અર્પણ કરવામાં આવે છે, અને બીજી સર્વ વસ્તુઓને ભ્રમભૂતક તથા વિભંતીય પ્રદેશની ગણવામાં આવે છે. એવા મનુષ્યોને ગૃહમાંજ પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. તેમનું આ બહારનું ગૃહ તો તેમને મન ધર્મશાળા અથવા વીસી જેવુંજ હોય છે. આ લોકોને પણ પોતાનાં સ્ત્રી અને બાળકોની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવી પડે છે; છતાં તે કાંઈ પણ તેઓ પોતાની દૈવીભાવના પ્રમાણેજ કરે છે.

હવે “તમારે આત્મા છે ?” એ સવાલનો જવાબ જુઓ: આ એક પ્રાસંગિક પ્રશ્ન છે. મારે તો શરીર છે તે છતાં તે પૂછે છે કે “તમારે આત્મા છે ?” રામ કહે છે કે “આત્મા તો હું પોતેજ છું. હું તેજ છું.” “તમારે આત્મા છે ?” એ કહેવું મૂખોઈ ભરેલું છે; જાણે હું શરીર હોઉં અને આત્મા મારી મિલકત હોય નહિ ! પણ હું તો આત્માજ છું. મારે શરીર છે, અને મારે આત્મા વિશ્વ છે.

બીજા એક માણસે ‘રામ’ને એવો સવાલ પૂછ્યો હતો કે “તમે પરમેશ્વરને માનો છો ?” ‘રામ’ કહે છે કે “હું પરમેશ્વરને એળખું છું ! હું પરમેશ્વરને એળખું છું !” જે વસ્તુ આપણે જાણતા નથી તેનેજ આપણે માનીએ છીએ; જે વસ્તુ આપણા ઉપર પરાણે ડસાવામાં આવી હોય તેનેજ માની લેવાની આપણને જરૂર પડે છે; જે હોવા છતાં આપણને

જણાયું ન હોય તેનેજ આપણે ઝાંખીએ છીએ. ત્યારે પરમેશ્વરને વિષે તમે શું જાણો છો ? “હું પરમેશ્વરને જોઈશું છું.” હું તે છું, હું તેજ છું.” તે પછે છે કે “પરમેશ્વર તમારામાં છે ? પરમેશ્વર તમારામાં છે ?” ‘શમ’ કહે છે કે “શરીર અને સંસાર તેનામાં છે. હું પરમેશ્વર છું.” આથીજ બધા ભેદ જણાય છે. આ દેશ (અમેરિકા)ના લોકો મનુષ્ય મરી જાય છે ત્યારે કહે છે કે તેણે આત્મા તણ રીધા, ત્યારે હિંદુઓ કહે છે કે તેણે (આત્માએ) શરીર તણ રીધું. આ બંને દ્રષ્ટિએ બે ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણિનું બતાવે છે. તેણે આત્મા તણ રીધા એનો અર્થ તો એજ થયો કે જાણે તેનું સત્ત્વ સ્વરૂપ એ શરીરજ હોય અને આત્મા જગત્ જ છે તો તેને જગત્થી બહારની જગત્ હોય. જાણે શરીર એજ તેનું સ્વરૂપ હોય અને જગત્ જગત્ આત્મા તો બીજા કોઈ વિભવથી પદાર્થજ હોય. હિંદુઓ કહે છે કે ‘હું તે છું’ અને ‘મેં શરીર તણ રીધું.’ જેવી રીતે હું કપડાં બદલું છું તેવી રીતે હું દેવ છોડી દઉં છું.

એક બીજા પ્રશ્ન છે : “જે પરમેશ્વર સર્વ શક્તિમાન હોય તો આ દુનિયામાં આવલો બધા કહેવા અને દુઃખ શા માટે હોવા જોઈએ ?” તમે જાણો છો કે વેદાન્ત કહે છે કે પરમેશ્વર સર્વજ્ઞ છે, પરમેશ્વર સર્વ શક્તિમાન છે, તમે જે પરમેશ્વર છો અને હું જે પરમેશ્વર છું. લોકો કહે છે કે તમે પરમેશ્વરના એક ભાગ છો ? ના, ના. પરમેશ્વરના ભાગ પડી શકતા નથી. પરમેશ્વરને છેદી શકતો નથી. પરમેશ્વરનો કડો પડે થતો નથી. પરમેશ્વરને કાતરી શકતો નથી. તમે પરમેશ્વરના ભાગ નથી. જે પરમેશ્વર અનન્ત છે, તો પછી તમે તેના ભાગરૂપે નહિ પણ જ્યોત્સ્ના પરમેશ્વર હોવા જોઈએ. તમે પરમેશ્વરનો ભાગ હોઈ શકો નહિ. પરમેશ્વરના ભાગ પડી શકતા નથી.

હવે પ્રશ્ન એવો છે કે જે પરમેશ્વર સર્વ શક્તિમાન હોય તો તેણે પોતાને એક શરીરમાં સુખી સ્થિતિમાં અને બીજા શરીરમાં કંઠાત સ્થિતિમાં શા માટે મુક્યો જોઈએ ? તેણે હિંદુસ્તાનમાં યુગ્મનિક પ્લેગ અને ગરીબાઈ તથા અમેરિકામાં આરોગ્ય અને શાશ્વત સ્થિતિમાં શા માટે લાવવાં જોઈએ ? પરમેશ્વરે એક મનુષ્યને આર પાંચ બળજ રૂપિયાનો માલિક અને બીજાને નિર્ધન-ભૂખે મરતી સ્થિતિમાં શા માટે કરવો જોઈએ ? તેણે આમ શા માટે કર્યું જોઈએ ? તે કેવો અન્યાયી છે !

આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવાનો આ દંશમાં તેમજ હિંદુસ્તાનમાં પ્રવત્ત કરવામાં આવે છે, અને ઘણાં લોકો કર્મના સંપ્રદાયને કાર્ય કરણનો સિદ્ધાન્ત આગળ ધરે છે. એવા સિદ્ધાન્તનો આશય હોવાય છે કે “દરેક મનુષ્ય પોતાનાં આવરણ અને પરિસ્થિતિ પોતાની ઇચ્છાથી ઉત્પન્ન કરે છે; અને તેથી પરમેશ્વર અન્યાયી છે. લોકો પોતેજ પોતાનું પ્રારબ્ધ રચે છે, પોતાનું નશીબ ઉત્પન્ન કરે છે. શમને કર્મના સિદ્ધાન્તમાં પ્રવેશવાની આવશ્યકતા નથી. કાર્ય-કારણનો સિદ્ધાન્ત હિંદુસ્તાનમાંથી આવે છે, અને વેદાન્ત તેનું સમર્થન કરે છે; પણ તે માત્ર સાંકેતિક વિષયે લાગુ પડે છે, તે માત્ર રૂપનેજ લાગુ પડે છે. તે પ્રશ્નના મૂળ સુધી પહોંચતું નથી. આ કર્મના સિદ્ધાન્ત કે જે પુનર્જન્મનો અને તે સંબંધી સર્વ પ્રશ્નોનો ખુલાસો કરે છે તે સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તમે હાલ જે સ્થિતિમાં છો તે સ્થિતિ તમાનીજ પૂર્વની વાંચનાઓ અને કર્મનું પરિણામ છે. ગમે તેવી સ્થિતિ, ગમે તેવી પરિસ્થિતિ કે ગમે તેવા સંયોગમાં તો તે સર્વ તમારી પૂર્વની વાંચનાઓ, ઇચ્છાઓ, તૃષ્ણાઓ અને પૂર્વનાં કર્મોનું ફળ છે. જે તમે ધ્યાનપૂર્વક જોશો તો તમને સમજાયે કે આ સિદ્ધાન્ત તો માત્ર તમારી

અરકેલીઓજ દૂર ખસેડે છે; પણ તે આ પ્રશ્નોનો સંપૂર્ણ ખુલાસો આપતો નથી. શામ સિદ્ધાન્તનો અરવીકાર કે ઉચ્છેદ કરવા ધ્વજીતો નથી, શામ તેને માન્ય કરે છે અને સમર્થ આપે છે, પણ તે આ પ્રશ્નની બીજી બાજુ અગર તેનું બીજું સ્વરૂપ બતાવવા ચાહે છે કે સ્વરૂપનો અમેરિકાના ઘણા લોકોએ અરવીકાર કર્યો છે, અથવા તદ્દન અરવીકાર કર્યો નથી તે તેને વિસારે નાખ્યું છે.

આ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે પૂર્વનાં કર્મોએજ તમારી હાલની એક બીજાની સ્થિતિમાં લે કર્યો છે. ત્યારે આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે તમારા પૂર્વજન્મમાં તમારાં કર્મ તૃષ્ણા, ઇર્ષ્યા અને તરંગોમાં ભેદ હતો. કેટલાંક માંદા હતા, કેટલાક નિર્ધન હતા અને કેટલાક ધનવાન હતા. હવે પ્રશ્ન એ છે કે તમારા પૂર્વજન્મમાં એવા ભેદ શા કારણે લીધે હતા? જવાબ એ છે કે તમારી પૂર્વજન્મની સ્થિતિના ભેદ તે તેની અપાઉં પૂર્વજન્મના આવાજ ભેદોને પરિણામે હતા. હવે ત્રીજા જન્મમાં ભેદ હોવાનું શું કારણ હતું? એમ પૂછે તો તેનીએ પૂર્વના જન્મના ભેદોથી તે હતા એમ કહેવું પડશે. આ પ્રમાણે આ સિદ્ધાન્ત ઉલ્ટો કરેલોગણે શું ચવારો ઉત્પન્ન કરે છે, કારણ કે આ સિદ્ધાન્તાનુસાર આપણે જોઈએ છીએ કે તમારા બધા પૂર્વના જન્મો, અનન્તતા સુધીના પણ અને જે આ હોય તો આદિ સુધીના પણ, તેની પૂર્વના જન્મોના ભેદના પરિણામ રૂપે હતા. આ પ્રમાણે ઠેક સુધી ભિન્નતા અને વિરોધ છે. આમ પ્રશ્નો ઉત્તર તો અપાયો નહિ ને ઉલ્ટો તે બધા શું ચવાણવાળો, અનેકગણા બળવાળો થયો. ફરીથી યાદ કરી જતાં એ પ્રશ્ન આવે છે કે પરમેશ્વરે આદિથી આ ભેદ શા માટે રાખ્યો હતો? પરમેશ્વરે એક ઠેકાણે પોતાને ધનવાન અને બીજે ઠેકાણે નિર્ધન શા માટે બનાવ્યો હતો? તેણે એક ઠેકાણે પોતાને રાગી અને બીજે ઠેકાણે સંપૂર્ણ તન્દુરસ્ત શા માટે રાખ્યો હતો? આ કેટલું અવિચારી છે? આ ભેદ વાજબી છે એમ શી રીતે બતાવાય છે? વેદાન્ત કહે છે કે આ પ્રશ્ન તો વેદાન્તે ઉલ્ટો તમને કરવાનો છે; વેદાન્તને તમારે કરવાનો નથી. આ પ્રશ્નો જવાબ તો તમારે આપવાનો હતો; તેની જવાબદારી વેદાન્ત ઉપર નથી. વેદાન્ત તો એક્ય અને અલેદ સ્વીકારે છે, અને તેની સાથેજ આ ભેદનો-આ રૂપીતી ભિન્નતાનો ખુલાસો આપે છે લક્ષ આપો.

ધારે કે એક બુદ્ધી માણસ છે, અને તેની પાસે પાંચ બીજા માણસો છે. આ માણસો તેનાથી બૂદ્ધ હોય, અથવા તે મનુષ્ય પરમેશ્વરની સ્થિતિમાં હોય અને આ બીજા માણસો તેને બનાવેલા પ્રાણી, નોકર અને ગુલામ હોય. જો આ મનુષ્ય પોતાના એક નોકર અગર પ્રાણીને કારાગૃહમાં નાંખે, બીજા નોકરને સુંદર ઉપવનમાં રાખે, બીજા નોકરને સુંદર મહેલમાં રાખે, બીજાને શણગાર સજ્જાના ઓરડામાં રાખે અને વળી બીજાના ઉપર આખો વખત ભારે દુઃખનો બોલો અને મહાન હિમાલયને તેની છાતી ઉપર સથળો વખત રાખી મૂકે; તો આજ રોક વિરે તમે શું ધાર્યો? ધાતકી! અન્યાયી સ્વામી! અન્યાયી સ્વામી! જો પરમેશ્વર પોતાનાં બનાવેલાં પ્રાણીઓથી ભિન્ન હોય અને એક પ્રજાને ઘણી સુખદ અને બીજી પ્રજાને ઘણી દુઃખદ સ્થિતિમાં મૂકે; જો તે એક મનુષ્યને ઘણું ધનવાન અને બીજાને ઘણું નિર્ધન બનાવે; તો આજ સ્વામી વિરે તમે શું ધાર્યો? ધાતકી! ધાતકી! અન્યાયી! અન્યાયી! હયા વગરનો! હયા વગરનો! અને ન્યાયની છાંદ પણ વિનાનો! જે લોકો પરમેશ્વરને મનુષ્યથી ભિન્ન ગણે છે તેમણેજ આ પ્રશ્નો પ્રત્યુત્તર આપવાનો છે. વેદાન્ત તે પરમેશ્વર દૂર હોય એમ માનવું નથી મનુષ્યે પોતાની અન્દરજ પરમેશ્વરને બોલાવે છે.

હવે ત્રણ આયોઃ એક શેઠ એક વખતે ઉપવનમાં જાય છે, બીજી વખતે મહેલમાં જાય છે; બીજી વખતે કારાગૃહમાં જાય છે; બીજી વખતે શણગાર સજ્જવાના ઝોરડામાં જાય છે, વગી રસોડામાં પણ જાય છે, અને પોતાની ઈન્દ્રિયાથી બેભાન નીચે પણ કચરાય છે. તમે તેને માટે શું કહેશો ? તે અન્યાયી છે ? ના, ના, જે મનુષ્યોને તે કારાગૃહમાં, ઉપવનમાં, મહેલમાં અથવા પોશાક બદલવાના ઝોરડામાં રાખે છે તેમનાથી તે સિદ્ધ હોય તોજ તે અન્યાયી ગણાય; પણ જે પોશાક બદલવાના ઝોરડામાં જાય છે અને બીજાં સ્થળોમાં પણ જાય છે તે જો એ પોતેજ હોય, જો આ બધી ક્રિયાઓ કરે છે તે એ પોતેજ હોય, તો તે અન્યાયી નથી, તે સવળા હોયથી મુક્ત છે.

આ ઉપરથી વેદાન્ત કહે છે કે જે લોકો દુઃખ સહન કરે છે અને જે લોકો ધનવાન અને નિર્ધન છે તેમનાથી જો પરમેશ્વર જુદો હોય તોજ આ મિથ્યાસિદ્ધતા, આ મિથ્યા વિરોધ, જગેર પ્રમુખા નામને કલંકીત કરે; પરંતુ તે પ્રભુનું પોતાનુંજ સ્વરૂપ છે; તે રામનું પોતાનુંજ સ્વરૂપ છે. હું પોતેજ ધનવાન છું, હું પોતેજ કારાગૃહમાં છું, હું પોતેજ મુંઝર છું, અને હું પોતેજ વિદ્યુત છું. તમે હવે કોને કપડો આપશો ? અરે, કપડો આપનાર પણ હું પોતેજ છું.

આની સાથે એક બીજી પણ વાત કહેવાની છે : આ દેશમાં જ્યાં “હું” શબ્દને શરીર અગર મનના અર્થમાં વાપરવામાં આવે છે ત્યાં વેદાન્તનો ઉપદેશ કરવો એ ઘણું મુશ્કેલ છે. આ દેશમાં લોકોને એવું કહેવાની ટેવ પડી ગઈ છે કે હું આત્મા છું; પણ “હું” શબ્દથી તેઓ શરીર, મન, બુદ્ધિ, જન્મેલો જીવ, અથવા પુનર્જનિત જીવનેજ સમજે છે; જ્યારે વેદાન્તનો આશ્પાત્કાર કરેલો મનુષ્ય “હું” શબ્દથી શરીર, મન, અગર પુનર્જનિત આત્માને કદાપિ સમજતો નથી. હું પણ કાંઈ એવો ‘હું’ નથી. જો હું કાંઈ પણ હોઉં તો પરમેશ્વરજ છું.

હું નૃપ છું, અધાધિપતિ છું, સ્વામી છું, અમેરિકન છું, હિંદુ છું, એવી એક ઉદ્ધિ છે. આ કથન હું પરમેશ્વર છું, એ કથનથી જુદા પ્રકારનું છે. એ એક તમે ધ્યાનમાં રાખો. ‘હું’ નૃપ છું, એ ઉદ્ધિમાં ‘નૃપ’ શબ્દ ઉપાધિ જેવો છે. ‘હું’ અધાધિપતિ છું, માં ‘અધાધિપતિ’ ની ઉપાધિ ધારણ કરેલા અવસ્થા જેવી છે. જ્યારે આપણે ‘હું’ નિર્ધન છું’ એમ કહીએ છીએ ત્યારે નિર્ધનતા એ એક વસ્તુ છે અને હું પોતે કાંઈ બીજી વસ્તુ છું; નિર્ધનતા ધારણ કરેલા અવસ્થા જેવી છે. હિન્દુઓ ‘હું’ પરમેશ્વર છું’ એમ કહે છે, તે વખતે ખ્રીસ્ટ ધ્યાનમાં રાખો કે ‘પરમેશ્વર’ એ કાંઈ ઉપાધિ કે ગુણના અર્થમાં કહેવાતો નથી, અથવા તમારું મિથ્યા દુષ્ટ તેવું ને તેવુંજ કાલમ સંજીવે એકાદ અવસ્થાની માફક તેને પહેરી શકે એવા અવસ્થા જે તે નથી. એક સાની હિંદુ જ્યારે “મહાવ્યાસમ્”-હું જ્ઞાન છું, એમ કહે છે ત્યારે જેમ કોઈ કદાપિ અર્થથી બીધેલાને કહે કે “આ સર્પ તો રજ્જુ છે,” એના જેવુંજ તેનું કહેવું છે. એક માણસ જમીન ઉપર ગુંચળું જણેલું દોરડું પડ્યું હતું તેને સર્પ ધારીને બી-ચે અને પડી ગયો. ત્યાં કોઈ આવીને તેને કહે છે : “જન્યુ, જન્યુ, એ તમારો સર્પ તો રજ્જુ છે ! એ સર્પ તો રજ્જુ છે !” તેના આજ્ઞા કહેવાને અર્થ એજ કે જેને તમે જૂઠ્ઠી સર્પ ધરી દો તો ખરી રીતે સર્પ નથી, તેલો રજ્જુ છે. ધ્યાન આપો કે તમારો સર્પ રજ્જુ છે એ ઉદ્ધિ કાંઈ “હું” નૃપ છું” અથવા “હું” શબ્દનાક હું” એમ વિચેતવ દર્શાવતી નથી. અહીં ‘સર્પ’

શબ્દ એ કંઈ રમતુ શબ્દના વિશેષજી તરીકે નથી કે 'રમતુ' શબ્દ એ કંઈ સર્વ શબ્દના વિશેષ રૂપે નથી. હા, એ "આ સર્વ કાળો છે" એમ કહ્યું હોત તો ત્યાં "કાળો" શબ્દ "સર્વ" શબ્દનું વિશેષજી થાત; પણ જ્યારે તમે "સર્વ એ રમતુ છે" એમ કહો છો ત્યારે "રમતુ" એ કંઈ વિશેષજી નથી. મહેરજીની કરીને લક્ષમાં રાખો: આ સમજવું જરા મુશ્કેલ છે, પણ એક વખત સમજો, એટલે પાડી તમને સંશય ઉઠશે નહિ.

આ વાત બગાવર લક્ષમાં રાખો કે "સર્વ કાળો છે" એ એક પ્રકારની ઉજિ છે, અને "સર્વ રમતુ છે" એ તદ્દન જૂઠા પ્રકારની ઉજિ છે. તેજ પ્રમાણે જ્યારે લોકો કહે છે કે "હું દેવ છું," "હું હિરિતો છું" એ એક પ્રકારની ઉજિ છે; અને જ્યારે કિન્હુએ કહે છે કે "હું જાતુ છું" ત્યારે તે બીજા પ્રકારની ઉજિ છે. જ્યારે તે "હું જાતુ છું" એમ કહે છે ત્યારે તેનો અર્થ એ છે કે તમે મને જે શરીર સમજો છો તે શરીર હું નથી, તમે જાણો અને કુશિર, રનાયુઓ અને હાડ સમજો છો, પણ તેમ નથી. હું સાકાતજી કાષ્ઠનું પુત્રજી નથી. હું મન કે બુદ્ધિ પણ નથી; પણ હું તો આદિકારજી છું. હું મત્યશક્તિ છું હું મનના પણ મત્ય રાજ્ય છું સત્ય પરમેશ્વર, સત્ય શક્તિ, એજ માત્ર હું છું.

જાતી જેને પોતાના ન્યાયામન આગળ લાવી શકાય, કપડો આપી શકાય, પોતા આગળ દેવ, કરી શકાય અને ઈશ્વરી શકાય. આજે આજે પ્રાણીની પેઠે લોકો પરમેશ્વરને "આમ કર ને નેમ કર," એમ કહેવા ઇચ્છે છે. જાણે કે તે માત્ર એકાદ સામાન્ય મનુષ્ય હોયને ! આ જાનના એક દાખલાની ઠીક સમજાવી શકશે.

કિન્હુજાનના એક પાંચી રહેતા હતા, તેણે પોતાને ત્યાં એક સુંદર પાષટ પાડ્યો હતો. એક દિવસ આ પાંચી કંઈ કારણસર પોતાની દુકાન ઈશ્વરને બહાર ગયો. તેના નોકર પણ એક સહેલો પડે. આટલા પ્રયો હતો. પાષટ દુકાનમાં હતો. પાંચીની ગેરહાજરીમાં એક મોટી મિત્રાઈ આવી મિત્રાઈને એક પાષટ એકે પાંચજામાં હતો તોપણ બીન્યો અને કૂચા લાગ્યો. પોતાની રુએ કુદાઈને આમનેમ કૂચા કર્યો તેણી બીંત ઉપર લટકતું પાંચજું ગરી પડ્યું અને ઘણું કિન્હુની નેટની બાજી ઉપર પડ્યું. બરછી બાજી ગઈ અને બધું તેજ કાઢી ગયું. મોટીવાર પછી જ્યારે આગેલો તે ઘરો મુને ગયો. અને પોતાનું કિન્હુની તેજ દોઢાપડું એક તેના મિત્રજી તરીકે લઈને તેને જોડે જઈને ચડ્યો અને તે દાખમાં રાખી શક્યો નહિ. તેના સમજના પ્રમાણે જે પાષટ પાંચજું બાજી ઉપર પાડી નાંખ્યું હતું અને આમરે રાજ કુપિયાનું તુલ્યન કર્યું હતું. તેણે પાંચજાનું બાજી ઉપરથી અને પાષટના આથા ઉપરનાં બાંધાં પીંછાં પીંછી લાગ્યાં. જે પાષટને કાઢ્યો કરી નાંખ્યો અને તેના આથા ઉપર એક પણ પીંછું રાખ્યું નહિ. જે પાષટના આથાની છેડી નિકળ્યા હતા અને તે બે આથાનીમાં મુખી થાયો નહિ. જે પાષટને કાઢ્યું સ્થાવર કર્યું નહિ. પાંચજાને કોડ પોતાના કૂચા માટે લઈને કિન્હુની રહેલો. એ આથાનીમાં પાડી બાજીની દુકાને એક કાઢક આણ્યો. આ કાઢક ઉપરે માથે હતો અને જ્યારે તે કાઢકને પાડ્યો હતો. જે પાષટ એકે એકને ખૂબ દરેલો; અને કિન્હુએ બીજો કાઢક એકને લઈને કાઢ્યો હતો. જે પાષટને કાઢી ખુલાશી અને આજે ઘણું કરજી જુગડું ત્યારે જે પાષટ કાઢ્યું, "અરે! હું જાનના એક ઉપર આજે છું કે હું એકે. જાંજીને એક નથી, આ કાઢક પણ બાજીને કાઢ્યું હોય એકે, જાણું કે એ તે પાંચીને નેટજી ન હોય તે તેણે કિન્હુના કાઢકના કાઢકને કાઢ્યું હોય નહિ અને કાઢકને લઈને હોય નહિ."

કેટલાક હોડો. જાગતર આવીજ બુન ભરેલી સમજણ થયે છે. તેઓ પોને જો કંઈ કરે છે તે કંઈ પણ સ્વાર્થ, ચેલના સ્વયં જોવા કોઈ પણ હેતુસરજ કરે છે, અને તેથી કંઈર પણ તેમજ કરતો હશે. જોમ માની હઈને તેઓ કહે છે કે પરમેશ્વરે જગત બનાવ્યું તે પણ કોઈક હેતુપૂર્વક બનાવ્યું હશે. કોઈક તૃષ્ણ, પૂર્વની ચેલના અગર તેજા લીલા હેતુસરજ બનાવ્યું હોવું જોઈએ. જોઈખર વિચાર કરવાની આ બૂલ ભરેલીજ રીત છે. આથી પરમેશ્વરને મર્શાવિત કરાય છે. જોકે જર તમે તેને અનન્ત શક્તિવાળો કહો છો અને જગી તેને સામાન્ય મનુષ્યની સ્થિતિમાં મણવા છડો છો. પણ તે શક્ય નહિ-તેમ જાની શકો નહિ.

લીલા જોકે માણસે 'રામ'ને જોકે બીજો પ્રશ્ન કર્યો હતો. કે જો હું સર્વસ્વ છું તો મારે દુઃખ શા માટે સહન કરવું જોઈએ ? 'રામ' તમને માત્ર કોટલુંજ પૂછે છે કે. "તમારા સ્વપ્નમાં તમારી આસપાસ જે વસ્તુઓ છે તે શું તમારાથી બિન્ન છે ? જે વસ્તુઓ તે શું તમે પોતેજ નથી ?" તે સર્વ તમેજ છો. તમારા સ્વપ્નમાં દેખાતા પર્વતો, જંગલો, નદીઓ અને દેવીનાં રણો જે સર્વ તમારીજ કૃતિ છે. જો સર્વ તમારું પોતાનુંજ બનાવેલું-તમારા પોતામાંથીજ બનાવેલું-ઉપજાવેલું અને તમારી પોતાનીજ કારીગરી છે; અને તોપણ તમારા સ્વપ્નમાં જોકે સિંહ આવીને તમને ખાઈ જવા માટે છે, કે સર્પ આવીને તમને કાટે છે, કે કાંઈક હાઉં જોવું આવે છે, અને તમને બીજાવે છે, જો ખડું કે નહિ ? અને તે છતાં પણ જો હાઉં, જો સિંહ, જો વપ અને જો સર્પ તમેજ છો કે નહિ ?

જોકે બીજો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. તમે જાણો છો કે 'રામ' તમને ઉપદેશ કરે છે કે તમે પરમેશ્વર, પરમેશ્વર, પરમેશ્વર છો. આથી કોઈ પૂછે છે કે, "જો હું પરમેશ્વર છું તો હું સર્વજ્ઞ કેમ નથી ?" 'રામ' પૂછે છે કે બન્યું ! "તમે પરમેશ્વર નથી ત્યારે શું છો તે મને જણાવો." તે કહે છે કે : "હું આ શરીર છું." હવે 'રામ' પૂછે છે કે, તમે આ શરીરજ છો; તો તમારા માથા ઉપર કેટલા વાળ છે તે મને કહો. શું મન્યું કોઈ તમારું નથી ? તેણે કહ્યું : "છે." જો મન્યું તમારું છે તો કૃપા કરીને તમારા માથા ઉપર કેટલા વળ છે તેની સંખ્યા મને કહો. (જો માણસ શરીરશાસ્ત્ર ન જાણતો હોય તો) વડુ, તમારા શરીરમાં કેટલાં હાડકાં છે તે મને કહો. તમારે કેટલા સ્નાયુ છે ? આજ સવારે તમે જોજાન કંઈ હતુંજ, ત્યારે મને કહો કે તે ખેરાક હવે ક્યાં છે ? આંતરડામાં છે, પેટમાં છે, હોજરીમાં છે કે ફેફસામાં છે ? તે માણસ જવાબ આપી શકતો નથી; ત્યારે 'રામ' કહે છે કે તમે તમારા માથાના વાળ ગણી શકતા નથી તોપણ વાળ તમારાજ છે; તમારાં હાડકાં અને સ્નાયુની સંખ્યા તમે કહી શકો નહિ તોપણ તે તમારાંજ છે; જમ્યા હતા તે ખેરાક ક્યાં છે તે કહી શકો નહિ તોપણ શરીર તમારુંજ છે; તેજ પ્રમાણે આકાશમાં કેટલા તારા છે તે તમારી જુદી કહી શકે નહિ તોપણ જો બધા તારા તમારાજ છે. તમારી જુદી આ વખતે ઈન્કેન્ડમાં શું થાય છે તે કહી શકે કે ન કહી શકે તોપણ ઈન્કેન્ડ તમારુંજ છે. જુધના ઝલમાં આ વખતે શું થાય છે તે તમે કહી શકો કે ન કહી શકો તોપણ જુધનો ઝલ તમારોજ છે. તમે આ વસ્તુઓ કહી શકો નહિ તેથી કોઈ જોમ સિદ્ધ થતું નથી કે તે વસ્તુઓ તમારી નથી. આ વસ્તુઓનું વર્ણન કરવું જો અનન્ત શક્તિ-વજ્રનું કામ છે. (જોત ઉપરની છબિ જાણીને) તમે આ છબી કોની છે તે કહી શકો, કારણ કે તમે જાણો છો કે તે અમુકની છે. હવે "તમે" જો શબ્દને જો તેની મિથ્યા

ભાષનામાં લઈએ તો તમે પોતે કંઈ તે છળી નથી. કર્તા અને કર્મ જુદાં છે તેમ તે છળી તમારાથી જૂદી છે. પણ જો તમે તે છળી હો, જો તમે સર્વસ્વ હો, જો તમારા સિવાય બીજું કંઈ ન હોય, જો તમે અનન્ત હો, જો તમને મર્યાદિત કરે તેવું કંઈ ન હોય, તો તમે કોણ છો એ કોણ કહેશે? આ પ્રમાણે મૂળ સત્ય ઉપર આવતાં વર્ણન અને દર્શન અટકે છે. તે ત્યાં પહોંચી શકતાંજ નથી. વાણી અને મનની ત્યાં ગતિજ નથી.

બીજા એક માણસે એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે, “તમે કયા પંથના છો? શું તમે હિન્દુ છો? ખ્રિસ્તી છો?” મેં કહ્યું: “ના.” “તમે ક્રિશ્ચિયન છો? યાહુદી છો? અથવા શું છો? કયા ધર્મના અને કઈ શાખાના છો?” એનું સમાધાન એ છે કે જો કોઈ પણ વસ્તુ કોઈની હોય તો તે તેની મિલ્કત છે. નિર્જીવ વસ્તુઓ અને એવા બીજા પદાર્થો કોઈ માણસની મિલ્કત હોય છે; પણ ‘રામ’ કંઈ એવી જડ વસ્તુ નથી. ‘રામ’ કંઈ એવી મિલ્કત નથી કે તે કોઈની માલિકીના હોઈ શકે. તે કોઈની માલિકીના શા માટે હોય? આ જગત, આ વિશાળ વિશ્વ ‘રામ’નું છે. અમેરિકા ‘રામ’નું છે. ‘રામ’ તમારું પોતાનું સ્વરૂપ છે. અમેરિકા મારો છે. ઍડવર્ડ રાજા મારો છે. તમે બધા મારા છો. હિન્દુસ્તાન પણ મારો છે. ખ્રીસ્ત ધર્મ, મુસલમાની ધર્મ, યાહુદી ધર્મ, હિન્દુ ધર્મ, વેદાન્ત એ બધા મારાજ છે; અને ચરાચર વિશ્વ તેમજ બીજું કંઈ પણ હોય તો તે સર્વ મારુંજ છે.

અરાની જીવો પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય વેચે એ જૂદી વાત છે, પણ તમારે તે કદાપિ વેચવું જોઈએ નહિ.

આ દેશમાં-અમેરિકામાં લોકો કહે છે કે તેઓ સ્વાતંત્ર છે. રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય તેમને હશે, પણ અરે! ધર્મની પરતંત્રતા, સામાજિક પરતંત્રતાની તો હદજ છે! ‘રામ’ તમને વિચાર સ્વાતંત્ર્ય અને આચાર સ્વાતંત્ર્ય આપે છે. જે ધર્મ ‘રામ’ ઉપદેશે છે તેને કેટલાક વેદાન્ત એવું નામ આપે છે. પણ અરે! તેને કશુંજ નામ આપવાની જરૂર નથી. સત્ય વેદાન્ત માત્ર વેદમાંજ રહેલું નથી, તે તમારા હૃદયમાં પણ છે. ‘રામ’ હરેશને માટે તમને જણાવવા આવે છે કે ‘રામ’ માત્ર હિન્દુજ નથી; ‘રામ’ અમેરિકન અને ક્રિશ્ચિયન પણ છે. ‘રામ’ ને અમુક પંથ કે શાખાનો શુભામ ન ગણ્યો. ‘રામ’ તમારું પોતાનું સ્વરૂપ, સ્વાતંત્રતા પોતેજ છે.

બીજા એક માણસે કહ્યું: “તમે પરમેશ્વર જેવા હો-તમે કાઈરિટ જેવા હો તો કાઈરિટ તો અમુક અમુક ચમત્કાર કર્યા છે. કૃપા કરીને એવા ચમત્કાર અમારે માટે તમે પણ કરો, એટલે અમે તમને માનીશું.” ‘રામ’ કહે છે કે, “બન્ધુ, બન્ધુ! કાઈરિટ ચમત્કાર કર્યા તોપણ તમે તેને ક્યારે માન્યો છો? કાઈરિટ ચમત્કાર કર્યા છે તોપણ તેનામાં તમને આસ્થા ઉત્પન્ન થઈ નથી. તેને તો ઉલટો ત્રાસ આપવામાં આવ્યો હતો. તેને વધસ્તંભ ઉપર ખીટાથી જડ્યો હતો. કહો ત્યારે શું ચમત્કાર તમારામાં થઈ લાવ્યો? બિલકુલ નહિ.”

બીજી ચમત્કાર એટલે શું? એ બધું શું છે? જો આ શરીર દુનિયાના બધાંય ચમત્કાર કરે તોપણ તેથી મારા ધર્મસ્તંભમાં એક બિન્દુ પણ ઉમેરાઈ શકશે નહિ. હું આ શરીર નથી, હું તમારું પોતાનું સ્વરૂપ છું. જો આ શરીર ચમત્કાર કરે તો તેથીએ શું? શરીર ચમત્કાર કરતું નથી તોપણ તે હુંજ છું. તે હુંજ છું. જો આ શરીર ચમત્કાર કરે ને એને તમે પરમેશ્વર માને તો એ તો ઉલટું વધારે ખરાબ. ચમત્કારથી તમે આ શરીરને પરમેશ્વર

માને ખરા, પણ તમારે જોમ કરવું જોઈએ નહિ. 'રામ' તો તમને પોતાનેજ પરમેશ્વર બનાવવા ઈચ્છે છે, આ શરીરને નહિ. 'રામ' ચમત્કાર કરીને તમારું સ્વાતંત્ર્ય લઈ લેવા અને આ અત્યુત બ્યક્તિત્વનું ઉપરીપત્તું તમારા ઉપર ઠસાવવા ઈચ્છતો નથી. આગળના પેગ-ખોરાએ કહ્યું છે તેમ 'રામ' તમને પરતંત્ર કરવા અને તમારું સ્વાતંત્ર્ય લઈ લેવા ઈચ્છતો નથી.

તમે આ શરીર ચમત્કાર કરે જોમ ઈચ્છો છો પણ એ શરીર હું નથી. જે પરમેશ્વરે આ જગત્સુખી અનુપમ મહા ચમત્કાર કર્યો છે તે પરમેશ્વરજ હું છું. હું તેજ છું. આ વિશાળ વિશિષ્ટ મારો ચમત્કાર છે. આ આશુ વિશ્વ જેની કારીગરીનો નમુનો છે તે કારીગરજ હું છું.

હિન્દુસ્તાનમાં જે ઘરમાં આ શરીર રહેતું હતું તે ઘરમાં એક છોકરો નોકરી કરતો હતો. તે છોકરો બધો વખત 'રામ'ના સહવાસમાં રહેતો હતો. એક દિવસ તે છોકરો એ ઉચ્ચ મહેલના ચિખર ઉપર ચાલતો હતો અને મોટેથી જૂમ પાડતો હતો કે, "હું પરમેશ્વર છું ! હું પરમેશ્વર છું ! હું પરમેશ્વર છું !" જે ઘરની યોગ ઉપરથી તે છોકરો જૂમ પાડતો હતો તે ઘરની જોરના ઘરામાં બીજા લોકો હતા. તે લોકોએ તેને કહ્યું: "તું શું લવરી કરે છે ? તું શું બકે છે ? શું તું પરમેશ્વર છે જોમ તું કહે છે ? જો તું પરમેશ્વર હોય તો છાપરા ઉપરથી ભૂરકો માર; પછી અમે જોઈએ છીએ કે તને વાગે છે કે નહિ ! જો તને નહિ વાગે તો અમે તને પરમેશ્વર માનીશું; જો તને વાગશે તો અમે તને મારી નાખીશું. અમે તને યસ આપીશું. તું યમ શા માટે બેઢે છે ? આવી નાસ્તિક ભાષા બેલવાનો તને હક્ક નથી."

છોકરો દૈવી ઉન્નતતાથી ભરપૂર હતો. તે બેલ્યો: હે મારાં સ્વરૂપો ! હું કુદવાને માટે તૈયાર છું; તમે બતાવો તે હરકોઈ ઉઘી ખીણમાં કે હરકોઈ સમુદ્રમાં ફરી પડવા તૈયાર છું. પણ ઝરે ! કૃપા કરીને મને એવી એક પણ જગ્યા બતાવો કે જ્યાં હું ન હોઉં ? કારણ કે ફરી પડવા માટે ફરી પડવાની કોઈ પણ જગ્યા તો જોઈએજ. મારા ચિત્તવળી એક પણ જગ્યા તો બતાવે: કે જ્યાં મારી હાજરી ન હોય ? હું ઈધરનો પણ ઈધર છું. મને એક પણ એવી જગ્યા બતાવે કે જ્યાં હું ન હોઉં એટલે ત્યાં ફરજ હું તૈયાર છું. જે સર્વમાં બ્યાસ છે તે શી રીતે ફરી શકે ? જે મર્યાદિત હોય, જે અહીં હોય અને ત્યાં ન હોય તેજ માત્ર ફરી શકે. તેનેજ કુદવાનું રહે છે.

જે સદ્ગુહર્ય તેને કુદવાનું કહ્યું હતું તે બેલ્યો: "ઝરે તું તે પરમેશ્વર છો કે તું તે શરીર છો ?" છોકરોએ કહ્યું: "આ શરીર તમારી પોતાની કારણથી બનેલું છે, હું આ શરીર નથી. તમારા પ્રશ્ન અને વાંધા મને પહોંચી શકતા નથી. તે માત્ર તમારી કારણ-માંજ રહે છે. તેજ પ્રશ્નને જે સર્વબ્યાપી છે તે કેવી રીતે ફરી શકે ? એવી એક પણ જગ્યા નથી કે જ્યાં તે કદિ પણ ન હોય. તેજ હું છું. તેજ હું છું. માત્ર આ શરીરમાંજ હું હોઉં અને પેલા શરીરમાં ન હોઉં તે. અહમત આ શરીરદ્વારા ઈધરતરનો ઘવો દૃઢ કરવાને માટે મારે ચમત્કાર કરવાજ જોઈએ; પણ આ તે બધાંજ શરીર મારાં છે-મારા પોતાના-શીજ ઉત્પત્ત થયેલાં છે. મારે માત્ર તેમનું સ્ફુર્તિજ લેવાનું છે. મારે કાંઈજ કરવાનું નથી. બધું મેંજ કરેલું છે.

અન્ન એક માણસે સજાવ પૂછ્યો છે કે, "વેદ વરફે તમારું કેવું વડવું છે ? વેદ

વિને તમે શું ધારો છો ? ” ‘રામ’ કહે છે કે “ જે પ્રમાણે આપણે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રને અનુભવી શકીએ છીએ, તે પ્રમાણે આપણે વેદને પણ અનુભવી શકીએ છીએ.” પ્રશ્ન—વેદને તમે અર્થે છો ? ‘રામ’ કહે છે કે “ વેદને હું ‘જાણું’ છું. હું વેદની તમને અજ્ઞાતમજુ કરું છું.” પ્રશ્ન—જે પ્રમાણે આપણે બાઈબલને સ્વીકારીએ છીએ તેજ પ્રમાણે વેદને સ્વીકારીશું ? ‘રામ’ કહે છે કે : “ તમે બાઈબલનો ઉપો અર્થ કરો છો, તેવો વેદનો અર્થ કરશો નહિ. ખગોળશાસ્ત્ર અથવા રસાયનશાસ્ત્રનો જેમ અભ્યાસ કરો છો તેજ પ્રમાણે વેદનો પણ અભ્યાસ કરો. જે પ્રમાણે કેટલાક હિંદુઓ વેદને માને છે, તે પ્રમાણે અન્ધશ્રદ્ધાથી કે ભોળપણથી કોઈ પણ વસ્તુને સ્વીકારશો નહિ. જે પ્રમાણે તમે રસાયનશાસ્ત્રનો એક ગ્રંથ હાલમાં રચો અને તેમાં જ્વાલેલા સિદ્ધાંતો અમુક વિદ્વાને લખેલા હોય તેને ખાતરજ કર્યું સમજ્યા વિના એમને એમ તેને તમે સ્વીકારવાના નથી; તેજ પ્રમાણે આ વિષયમાં પણ માત્ર જાતક ઉપરથીજ જગત સમજે કર્યું સ્વીકારશો નહિ. એવી શ્રદ્ધા એ શ્રદ્ધાજ નથી. પ્રયોગો તમે ભતેજ અનુભવ મિલક કરો, તમે જાનેજ તેનું માત્ર શોધો અને સાચા વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર પ્રમાણે તમારી જ્ઞાનવૃદ્ધિ ન વેળા તમારું સ્વાતંત્ર્ય ગાયત્રીનેજ તેનો અભ્યાસ કરો; તેજ તમે વેદના સ્વસ્થમાં પ્રવેશી શકશો. તેમ નહિ કરો તો હરમેશાં ભૂતજ કરશો. વેદના શિષ્યજીને કોઈની ટીકાની જરૂર નથી. તેને કોઈ પણ શંકા અથવા પ્રશ્નોની જરૂર નથી. તમારાં પશ્ચિમનાં બધાં શાસ્ત્રો તેને તપાસો; તમારા પાશ્ચાત્યજ્ઞાનના પ્રકાશ (ધ્યાનમાં સખો કે પ્રકાશ હરમેશાં જ્ઞાનથીજ આવે છે, પણ ધારો કે પશ્ચિમનો પ્રકાશ) નાં પ્રકાશમાન કિરણોથી આ જ્ઞાનનું પ્રગટનું મુન્દર મુગ-ભરે પુખ્ત. યુતિના મુન્દર મુખારવિન્દ ઉપર એક પણ કાળો કાપ કે તલ કડિએ દેખાયેજ નથી. વેદો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રથી પ્રતિકુળ નથી. તમારી અર્વાચીન શોધ-ખેડે તે મત્ર એ યુતિ મહાલક્ષ્મીનું પાવનપ્રાતનજ છે. તે શોધખોળો તો ઉત્તરી વેદાન્તની વધારે ને વધારે નેજા કરવી જાય છે.

જે કેકેએ વેદોને નિરૂપક રીતે અભ્યાસ કર્યો છે તેમજ તેને પાન્યવાદજ આવ્યો છે. શોષનદર, જેને કેઈ પણ તત્ત્વજ્ઞાનનું જખણ કરવાનું મન થતું નથી અને જેને ધોત્તવ્ય નિવરણ જીભ જાલ તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર આંધોને વરમાદ વખોળે છે, તે પણ વેદ મંત્રથી ઓત્તરી વખતે કહે છે કે, “ ઉપનિષદ (વેદો)ના અભ્યાસ જેવો ઉન્કર્પક અને હિતાવહ બીજો કોઈ અભ્યાસ આખા જગતમાં નથી, તે મારા જીવનનું પણ આશ્વાસન નિવરણ છે અને મારા મૃત્યુનું પણ આશ્વાસન નિવરણ.”

શોષનદર અકલ્પન ઉપર દીક્ષ કરતાં મંત્રમુગ્ધ કહે છે કે, “આજ સુવર્ણ તત્ત્વજિ-વિજ્ઞાન શાકોને એ કાંઈ અનુભૂતનની અપેક્ષા હોય તો યુદ્ધપના અને આખા જગતના બધા જર્મના તત્ત્વજ્ઞાનની મરે દીનોના મારા જીવનપર્યંતના અભ્યાસથી શોષનદરના અનુભવને નિરંમિમાનપણે અનુભૂતન આપવાને હું નેવાર છું.”

“ જે તત્ત્વજ્ઞાન મુખદારી મનુની નેવારી માટે હોય તો વેદાન્ત તત્ત્વજ્ઞાન કરનાં બીજું કોઈ પણ આદી નેવારી હું જાણું નથી.”

જેજ એક મુલકે એકે પ્રશ્ન પૂછે છે કે “તમનું વેદાન્ત હિંદુજ્ઞાનની મર્યાદાથી હરમેશાં કેવ અડકે એવું છે ?” જે પ્રશ્ને હવે જવાબ છે તે જણા અત્યંત અને સ્વચ્છ છે તે કહે છે કે, “હિંદુજ્ઞાનની અજ્ઞાત અજ્ઞાત ઉપર પ્રવેશી છે, તારે તમારું

વેદાન્ત તો માત્ર હિન્દુસ્તાનની મહોદયવાળી હલમાંજ પ્રસરેલું છે ? જાણી તે માત્ર કેળવણીના વર્ગોમાં જ ધર્મ છે, સર્વ સામાન્ય જનસમુદાયનો નથી. ” ‘રામ’ કહે છે કે, “ ક્રિષ્ણાનિતી એ પ્રજા ઉપર ખરેખરું રાજ્ય ચલાવતી હોય તો : ધર્મ વધારે સાફ થાય. એ ખરી ક્રિષ્ણાનિતી યુરોપમાં પ્રવર્તતી હોય તો તે ‘રામ’ને માટે ઘણાજ આનન્દની વાત હતી. પરંતુ યુરોપ કે અમેરિકામાં ક્રિષ્ણાનિતી પ્રવર્તતી નથી, પણ ચ્યોનિતીજ પ્રવર્તે છે. તે ક્રિષ્ણાનિતી નથી પણ ચ્યોનિતીજ છે. ”

એ તમે ધારતા હો કે ખરી ક્રિષ્ણાનિતી જનસમુદાયમાં પ્રસરેલી છે તો બન્યું ! એવી જૂલ કર્યો નહિ. જનસમુદાયમાં ક્રિષ્ણાનિતી કરતાં ચેતાનના ધર્મને અનુસરનારા લોકોજ વધારે છે. તમે જાણો છો કે દુર્ગુણ, બૂંટી તુષ્ટાચો, વેમનસ્ય, ધિક્ષર, મનોવિકાર અને વિષ-યાસદિ એ ચેતાનનો જ ધર્મ છે; અને એવો ચેતાનનો ધર્મજ ક્રિષ્ણાનિતી કરતાં લોકોમાં વધારે પ્રવર્તે છે.

પાલોમ્બેન્ટની સભાના એક મહાન વજાને લાંડનની પાલોમ્બેન્ટની સભામાંથી મૂતકારી કહાક-જામાં આપ્યો હતો. તે પછી તે શા શબ્દો બોલ્યો હતો તે તમે જાણો છો ? તેણે કહ્યું : “ ત-મારા પક્ષમાં અધિક મત હોય તોપણ શું થયું ? ” સામા પક્ષકારોને તેણે કહ્યું કે, “ અભિ-પ્રાયની તો તુલના કરવી જોઈએ : તેની કાંઈ ગણતરી કરવી જોઈએ નહિ. ” મતની અધિકતા એ કાંઈ સત્યની સાબીતી નથી.

એક વખત એવો પણ હતો કે જ્યારે ગેલીલીઆએ ફ્રાન્સનિકસના સિદ્ધાન્તો રદ કર્યા અને કહ્યું કે પૃથ્વી પરિભ્રમણ કરે છે, નહિ કે સૂર્ય. તેના પક્ષમાં મતની ઘણીજ ન્યૂનતા હતી. તે એકકોજ હતો અને આખું જગત તેની વિરૂદ્ધ હતું, મતની અધિકતા તેની વિરૂદ્ધ હતી, પણ સત્ય શું છે ? સત્ય શું કાંઈ મતની ન્યૂનતા કે અધિકતામાંજ રહેલું છે ? એવી અધિકતા કે ન્યૂનતા એ કાંઈજ નથી. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે રામન ડેથાલિક મતની અધિકતા હતી. પછી જગી એવો વખત આપ્યો કે એ અધિકતા બીજી તરફ ફળી પડી. એક વખત એવો પણ હતો કે જ્યારે ક્રિષ્ણાનિતી માત્ર અગીઆર શિષ્યોની ન્યૂન સંખ્યામાંજ પ્રવર્તતી હતી. પછી જગી એવો પણ વખત આપ્યો કે જ્યારે આ ક્રિષ્ણાનિતી કે ચ્યોનિ-તીની તરફેણમાં મતની અધિકતા આવી. માટે ખરી રીતે મતની અધિકતા અને ન્યૂનતા એ કાંઈજ નથી. આપણે સત્યના ખડક ઉપર ઉભા હોઈએ તો સત્ય બહાર આવવુંજ જોઈએ.

બીજા એક માણસે પૂછ્યું છે કે, “ જગતમાંની બધી પ્રજાઓમા માત્ર ક્રિષ્ણાન પ્રજા-ઓજ સુધારામાં અને પ્રગતિમાં શામાટે આગળ છે ? ” રામ કહે છે કે “ બન્યું ! યુરોપ અને અમેરિકા, હિન્દુસ્તાન, ચીન અને જાપાન કરતાં રાજકીય અને સામાજિક વિષયોમાં આગળ પડતાં હોય તો તે ક્રિષ્ણાનિતીને લીધે નથી. વૃથા એવો ઉધો વિચાર ન બાધો. એ વિચારની તમામ ઉત્પત્તિ અને સુધારો ક્રિષ્ણાનિતીનેજ પ્રતાપે થયો હોય તો મહેરબાની કરીને કહો કે આ ગેલીલીઆએ જ્યારે પેલી નાની શોધ કરી હતી ત્યારે ક્રિષ્ણાનો તેની તરફ શી રીતે ગત્યો હતા અને તેની કેવી દશા કરી હતી ? પ્રતોને બાળી મૂક્યો હતો, તે કેણે બાળ્યો હતો ? ક્રિષ્ણાનિતીએજ. હકસલી, રપેન્સર અને શબિનની શોધો તથા પ્રગતિ અને ભુસ્સાગ્રું રવાનું, એ કાંઈ ક્રિષ્ણાનિતીથી ઉદ્ભવેલાં અને પોષાયેલાં નથી. ક્રિષ્ણા-નિતીની દરેક રીતે દાખી કે એવી સત્યા છતાં પણ તેઓ ટકી રહ્યા છે. ચાપનડોસ્નો કેઈ

દયા હતી ? તેને કેવી રીતે જીવન ગાળવું પડતું હતું તે તમે જાણો છો ? શંકાપનકારને પણ કાંઈરહના જેટલોજ મહાન લોભ આપ્યો પડ્યો હતો. કાંઈરહને પોતાના સિદ્ધાન્તો માટે મરવું પડ્યું હતું, ત્યારે શંકાપનકારને પોતાના સિદ્ધાન્તો માટે જીવવું પડ્યું હતું. તમે જાણો છો કે પોતાના સિદ્ધાન્તોને માટે જીવવા કરતાં મરવું એ વધારે સહેલું છે. શંકાપનકારના સ્વતંત્ર મનોવેગને કોણે દાબ્યો તે તમે જાણો છો ? તેના શરૂઆતના લખાણમાં ને જુરસો અને શક્તિની ઓળ ઉડતી હતી તે તેના પાછળના ગ્રંથોમાં તેણે ગુમાવ્યાં હતાં. હેગલ અને કાન્ટના તત્ત્વજ્ઞાનમાં જે દુર્બળતા અને નબળાઈ હતી તે ક્રિસ્ચિયાનિટીની અંતરને લીધેજ હતી. શ્રીએને પોતાનું અધ્યાપકપણું કેમ છોડવું પડ્યું હતું અને પોતાના દેશમાંથી તેને આમાટે કહાડી મૂક્યો હતો તે તમે જાણો છો ? તે ક્રિસ્ચિયાનિટીને લીધેજ હતું. શરૂઆતથીજ તમામ પ્રગતિ ક્રિસ્ચિયાનિટીને લીધે નહિ પણ તેના વિરોધ વચ્ચેજ થયેલી છે. વસ્તુસ્થિતિનો ઉપો અર્થ ન કરો.

હિંદુસ્તાનનો એક અંગ્રેજી ઇન્ડિયન જે કેટલોક વખત હિંદુસ્તાનમાં રહ્યો હતો તે ત્યારે ઇન્ડિયન પાછો ગયો ત્યારે પોતાની બહાદુરી, બળ અને હિંમત માટે પોતાની સ્ત્રી આગળ બદલ્યો મારતો હતો. તેઓ પોતાના ગામડાના ઘરમાં રહેતાં હતાં, ત્યાં એક વખત રીંછ આવ્યું ત્યારે તે કૂદીને પાસેના ઝાડની ડાળી ઉપર જતો રહ્યો અને તેની સ્ત્રીએ હથિયાર પકડીને રીંછને માર્યું ત્યારેજ તે નીચે ઉતર્યો. એટલામાં ત્યાં કેટલાક લોક આવ્યા અને પૂછ્યું કે, “ રીંછ કોણે માર્યું ? ” તેણે કહ્યું : “ મેં ” અને મારી સ્ત્રીએ રીંછને માર્યું. ” તેજ પ્રશ્નને જ્યારે કાંઈ કામ થયું હોય ત્યારે તે મેં કયું છે, તે કરવામાં હું પણ હતો, એમ કહી મિથ્યા બદલ્યું હાંકવી એના જેવુંજ ક્રિસ્ચિયાનિટીથી ઉત્પત્તિ થયાનું કથન સમજવું.

યુરોપ અને અમેરિકામાં વિજ્ઞાનની અને તત્ત્વજ્ઞાનની તમામ પ્રગતિ અને આ સર્વ શોધ ખોળે ખોળે ખરા વેદાન્તને આચારમાં મૂકવાથીજ થઈ છે. વેદાન્ત એટલે સ્વાતંત્ર્ય-સ્વાધ્યય છે, અને તે સ્વાધ્યય તથા સ્વતંત્રતા સ્વતઃ હાજતોથી પર રહેવાના આવેશને લીધેજ ઉપજે છે. આ બધી પ્રગતિ તેને લીધેજ છે, અને તે વેદાન્તને અબજપણે આચારમાં મૂકવાથીજ છે. તમે ખરા વેદાન્તને ખરી ક્રિસ્ચિયાનિટી પણ કહી શકો. ખરી ક્રિસ્ચિયાનિટીને જો તમે બરાબર સમજો તે તે વેદાન્તથી બહાર નથી. તેઓ કહે છે કે પૃથ્વીની સપાટી ઉપરથી ગુલામગીરી અને કહાડી નાંખી અને ઘણા મુદ્દાસ કવો છે; પણ ‘શમ’ કહે છે કે “ બન્યુઓ ! હું ગુલામગીરી રદ કરી છું ! અરે ! ગુલામગીરી કહાડી નાંખાય એવું ‘શમ’ કેટલું બધું ઇચ્છે છે ! ધાર કે ગુલામગીરી કહાડી નાંખી છે એવું આપણે માન્ય કરીએ, તોપણ તે કંઈ ક્રિસ્ચિયાનિટીને લીધે થયેલું નથી. જો ક્રિસ્ચિયાનિટીમાં ગુલામગીરી દૂર થાય એવું કાંઈ હોય તો ક્રિસ્ચિયાનિટીએ તે ૧૭૦૦ વર્ષ સુધી ગુલામગીરી રાખી માટે રદ ન કરી ? પણ તેને રદ કરવાનું કારણ તે કંઈક બીજુંજ હતું, જો અમરે લોકો અમેરિકામાં જસા દત્ત, યુરોપીયન રાજ્યો એક સંઘેથી બીજે સંઘે જતી હતી ને બીજી પ્રજાઓના સહવાસમાં આવતી હતી-ત્યાં તે કેવળથી લેતી હતી અને ઉદાર મનની થતી હતી. અને એમ થયું એવું નમજ આચારમાં મૂકેલું વેદાન્ત છે. આ પ્રશ્નને ગુલામગીરી રદ કરવાનું કારણ જો વેદાન્તજ હતું નહિ કે ક્રિસ્ચિયાનિટી ગણતીય અને સામાજિક સંયોગોએજ લોકોનાં મુદ્દય અને આત્માને ઉશ્કેરેલ હતાં. જો આ મુદ્દય વસ્તુએ ક્રિસ્ચિયાનિટીને લીધેજ બનેલી હોય તો પછી ડાક્ટરને જોતી નજીવી, રસમન મારવાનું સંચય અને “ ધર્મ વિચારિતી સત્તા ” એ સર્વ જોને લી

હતાં ? તમે જાણો છો કે એ ધર્મ વિચારિત્રી સલામો એક અમરે સાનશ્નિસરોમાં પૂર-
દમામ હતો-અરે ! બધ'કર ! બધ'કર કૃત્યો ! છાતીમાંથી હોદી કઢાડવું ઇન્ તેનાં કૃત્યો હતાં !
'રામ' બીજી બધી બાબતોમાં ઉડે ઉતરતો નથી. આ બધું શાને લીધે હતું ?

“રામ” પણ પ્રશ્નો અને પ્રત્યુત્તરો મૂકી દે છે. આપણે તે બીજે પ્રસંગે જોઈશું.

કેટલાકે તરફથી એક વિશેષ પ્રશ્ન એવો કરવામાં આવે છે કે, “હિંદુસ્તાન રાજ-
કીય સ્થિતિમાં આવું ઉતરતું કેમ છે ?” તેઓ કહે છે કે હિંદુસ્તાનની આ અધમ સ્થિ-
તિનું કારણ વેદાન્ત છે; પણ ખરી વાત કે જે તેથી તદ્દન ઉત્તરી છે, તે એ છે કે-હિંદુ-
સ્તાનની અધીગતિનું કારણ વેદાન્તનો અભાવ જ છે. તમે જાણો છો કે ‘રામ’ તમને કહ્યું
હતું કે તે દરેક દેશનો છે. ‘રામ’ કાંઈ હિંદુસ્તાનનો રહીશ, હિન્દુ અને વેદાન્તી તરીકેજ
અહીં આજતો નથી, પણ તે તો ‘રામ’ અને ‘રામ’ એટલે સર્વવ્યાપક તરીકે આવે છે.
‘રામ’ તમારાં અગર હિન્દુઓનાં વખાણ કરવા ઇચ્છતો નથી. ‘રામ’ હિન્દુસ્તાન, અમેરિકા
અગર બીજા કોઈ દેશ ઉપર આધાર રાખતો નથી. ‘રામ’ સત્ય, તદ્દન સત્ય અને સત્ય
શિષ્ય બીજા કયાજ ઉપર આધાર રાખતો નથી, અને એ લક્ષ્ય-હિન્દુશીજ જે કહેવાનું હોય
છે તે તે કહે છે. તે સત્ય એ છે કે જ્યાં મુખી હિન્દુસ્તાનના જનસમુદાયમાં વેદાન્ત
પ્રવર્તમાન હતું; ત્યાં મુખી હિન્દુસ્તાન તેની કીર્તિના ઉચ્ચ શિખરેજ વિરાજમાન હતું, સર્વો-
પરિપક્વ કોમળવતું હતું, અને આજાદ હતું. પણ તે પછી એક એવો સમય આવ્યો કે
જ્યારે આ વેદાન્ત અમુક પ્રકારના હોકાનાજ દ્વાયમાં રહ્યું અને હિન્દુસ્તાનના સામાન્ય જન-
સમુદાયના દ્વાયમાં તે જવા ન પામ્યું. ત્યારથીજ હિન્દુસ્તાનનો અસ્તકાળ શરૂ થયો.
સત્ય વેદાન્ત અને જનસમુદાયને છેદું પડ્યું ત્યારથી જ હિન્દુસ્તાનનો જનસમુદાય,
હે પરમેશ્વર ! હું દાસ છું, હું તારો શુભામ છું, એવો ધર્મ માનવા લાગ્યો. આ ધર્મ યુરો-
પમાંથી જ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. આ કથન હાલના કહેવાતા ઇતિહાસકારો અને ક્રિસ્ચિયનો
કદાચ અચળે પમાડશે, અને યુરોપીઅન લોકોને પણ અચળો પમાડશે; પણ ‘રામ’ આ
કથન વગર વિચાર્યું કરેતો નથી. તે કથન મહિત્વશાસ્ત્ર પ્રમાણે સિદ્ધ કરી શકાયો. જે ધર્મ
પોતાની જાતને હલકી જોવાને, ધિક્કારવાને તથા પાતાને કીચ, જાંતુઓ, નીચ, શુભામ અને
પાપી મનાવે છે; તે ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં બહારથી જ દાખલ થયો અને તે ત્યાંના જનસમુ-
દાયનો ધર્મ થયો. જ્યારથી જનસમુદાયે તેને સ્વીકાર્યો ત્યારથી જ હિંદુસ્તાનનો અસ્ત શરૂ
થયો. પરંતુ કોઈ કહેશે કે એવી માન્યતાથીજ એમ બનતું હોય તો યુરોપીઅનો પણ શુભા-
મગીરીની માન્યતા સ્વીકારે છેજ કે, “હે પરમેશ્વર ! અમે તારા શુભામ છીએ.” તો પછી
રાજકીય અને સામાજિક સ્થિતિમાં હિંદુસ્તાનના લોકોએ જે અધમતા સહન કરી તેવીજ
અધમતા તેમણે શા માટે ન અનુસવી ? એક દષ્ટાન્ત કે જે સ્વભાવવાદીઓ અને વિકાસવા-
દીઓ ઘણીવાર અપે છે તે આ કેસણે અપવાધી આ બાબત સારી રીતે સમજાશે. તેઓ
કહે છે કે “કેટલીક વખતે નળગાપલું એજ જીવવાનું કારણ થાય છે ! કેટલીક વખતે એઓ
જીવે છે તેઓ મરનારના જેટલા લાયક હોતા નથી !” ઈ આ બાબતની સ્પષ્ટતા માટે
નીચનું દષ્ટાન્ત બસ થયો.

એક સમયે તીંડની મોટી સંખ્યા અમુક દિશામાં ઉડતી હોતી. તેમાંનાં કેટલાંક
તીંડેની પાંખો ખરી પડી અને તે નીચે પડી ગયાં. આદીનાં તન્દુરસ્ત તીંડ આગળ વધ્યાં;
પણ જ્યારે તેઓ એક ડુંગર ઉપર પહોંચ્યાં ત્યારે તે ડુંગર ઉપર દબ બગતો હતો તેથી

તેના પૂમાડાથી મુંઝાઈ દવમાં પડીને તે બધાં નાશ પામ્યાં. જુઓ, અહીં નળળાં છબ્યાં આ સખળ મરી ગયાં !

હિંદુસ્તાનના લોકો ધર્મને પોતાનું સર્વસ્વ ગણે છે; અને તેથી જ્યારે તેઓ “હે પરમેશ્વર ! હું તારો અધમ દાસ છું, હે પરમેશ્વર હું પાપી છું,” એમ પ્રાર્થના કરે છે ત્યાં જ્યાં તેઓ બહાર હોય છે તેવાજ અંદર હોય છે. જ્યારે હિંદુસ્તાનના લોકો આ પ્રાર્થના કરતા ત્યારે તેઓ તે અંતઃકરણપૂર્વકજ કરતા હતા, અને તેથી કર્મના સિદ્ધાંત પ્રમાણે તેઓને પોતાની તે ભાવનાઓ ફળીભૂત થવીજ ભેઘતી હતી. પરિણામે તેમનું થયું. પરિણામે તેઓ ગુલામજ થયા. તમે કહેશો કે શું તેઓ પરમેશ્વરના ગુલામ થયા સમાધાન એ છે કે પરમેશ્વરને કાંઈ આકાર કે રૂપ નથી કે જે રૂપવડે તે આવીને તેમના ઉપર રાજ્ય કરી શકે; પણ તે છતાં એ પરમેશ્વર આવ્યો તો ખરોજ તમે પૂછશો કે તે કયે પરમેશ્વર અને તે કેવે પ્રકારે આવ્યો ? ઉત્તર એ કે તે શ્વેત પરમેશ્વર, અને તે અજ્ઞેન શ્વેત ત્વચામાં આવ્યો અને તેમને પોતાના આધીન બનાવ્યા ! આ પ્રમાણે તેઓ પરાધીન-દાસ થયા. આ પ્રમાણે ભૂલભરેલી ક્રિષ્ણાનિદીએ અગર ભૂલભરેલી ચર્ચાનિદીએજ હિંદુસ્તાનને આધીન રિયતિમાં આવ્યું.

ત્યાં જ્યાં અને હિંદુસ્તાનની રિયતિ જુઓ તો ‘રામ’ ના કહેવાની યથાર્થતા તમને સમજશે. હિંદુસ્તાનના બીજા સ્વામીઓ અથવા સાધુઓ તમને જે કંઈ કહે તે જ માનશો તો તમે ભૂલ કરશો. હિંદુસ્તાનની અધોગતિનું કારણ વેદાન્તનો અભાવ છે.

હવે આ ગુલામગીરીની ભાવનાએ યૂરોપમાં ગુલામગીરી કેમ ન આણી ! એનું સમાધાન એ છે કે યૂરોપીઅન લોકો ધર્મ કરતાં ધનને વધારે ચાહે છે. તેઓ પોતાની પ્રાર્થનામાં અને પોતાની ધાર્મિક બાબતોમાં આગળ તમને કહ્યું હતું તેમ પરમેશ્વરને વધારાનો ભાવે છે. તેના પરમેશ્વરને તેમના ઐશ્વર્યો વાળવા આકાંક્ષાનુંજ કામ છે. ધર્મને તો તેઓએ મત્ર ઐશ્વર્ય શણગારવા માટેની પ્રતિભાઓ અને ચિત્રો જેવોજ ગણેલો છે. તેમના હૃદયમાંથી-તેમના ખરા આત્મામાંથી જે પ્રાર્થના નીકળી તે કાંઈ ગુલામગીરી માટેની નહોતી; પણ ધન, આબાદી અને દુનિયાના લાલ્ચે મેળાવવા માટેનીજ હતી. અને તે પ્રમાણે તેમની ઉત્પત્તિ પણ થઈ છેજ. આ પ્રમાણે આ સર્વ કર્મના નિયમ પ્રમાણેજ બન્યું છે. ઇતિહાસથી જણાય છે કે જ્યાં મુખી વેદાન્ત હિંદુસ્તાનમાં જનસમુદાયમાં પ્રચલિત હતું ત્યાં મુખી હિંદુસ્તાન પણ સમૃદ્ધ હતો.

ફીનીશીઅન લોક એકવાર ઘણી સત્તાવાળા હતા, છતાં પણ તેઓ હિંદુસ્તાન ઉપર ચડી આવી તેને છૂતી શક્યા નહિ. ઇજીપ્શીઅન લોક પણ એક સમયે ઘણા શ્રેષ્ઠ હતા, છતાં તેઓ પણ હિંદુસ્તાનમાં રાજ્ય ચલાવી શક્યા નહિ. ઇરાનનું રાજ્ય એક સમયે સર્વોપરિ સત્તાવાળું હતું છતાં તે પણ હિંદુસ્તાન સામે નેત્રનો કટાક્ષ નાંખવા પણ શક્તિમાન થયું નહિ. રોમન લોક કે જેમનો ગરૂડ આખી દુનિયા ઉપર ઉડી રહ્યો હતો અને તે વખતે જહાજો લગભગ બધી દુનિયા જેમના અમલ નીચે હતી ત્યાંના બાદશાહો પણ હિંદુસ્તાનને પોતાને સ્વાધીન કરવાની હિંમત ધરી શક્યા નહોતા. ગ્રીકલોક સત્તાધારી થયા ત્યારે પણ શત્રુને શત્રુ મુખી તેઓ હિંદ સામે પાંડો હથિયો ભેઈ શક્યા નહિ. એવેકાંડર કરીને એક

તુષ્ય કે જેને બૂલધી લોકો મહાન સીકંદર કહેતા તે હિંદુસ્તાનમાં આબ્યો તે વખતે પણ વેદાન્તનો જુસ્સો જનસમુદાયમાં પ્રચલિત હતો. હિંદુસ્તાન પહોંચી જ્યાં પહેલાં સીકંદરે તે વખતની જુએલી તમામ દુનિયા છાવી લીધેલી હતી. મહાન સીકંદરની મહામાં ધંડનનું અને ધંડનનું પુત્ર વરકર હતું, તે પણ સીકંદરને હિંદુસ્તાનના નાના રાજા પોરસે ખેંચીવરાબ્યો હતો અને હરાબ્યો હતો. હિંદુસ્તાનના નાના રાજાએ મહાન સીકંદરને નીચા નમાબ્યો હતો. સીકંદરને તેના બાદ વરકર સાથે નાસી જવું પડ્યું હતું; તેનું બધું વરકર ખરાબખસ્ત થઈ જઈ તેને પાછા ફરવાનો ફરજ પડી હતી. આનું કારણ શું હતું? આ દિવસોમાં હિંદુસ્તાનના જનસમુદાયમાં વેદાન્ત પ્રવર્તેલું હતું અને જનસમુદાય વેદાન્તી હતો. આ વખતની સાબીતીની તમારે જરૂર છે? આની સાબીતી માટે તે વખતના ગ્રીક લોકોએ હિંદુસ્તાનનો જે ઇતિહાસ લખ્યો છે તે વાંચો. તે વખતના ગ્રીક લોકોએ અને સીકંદરના સેનાવીએએ હિંદુસ્તાન માટે શું લખ્યું છે તે વાંચો.

તમે જોશો કે જે સમય મુખી આચારમાં મૂકેલું વેદાન્ત, હિંદુના જનસમુદાયમાં પ્રવર્તેલું હતું અને લોકો જગજાન હતા, જેથી મહાન સીકંદરને પાછું ફરવું પડ્યું હતું.

પણ પછી એવો સમય આવ્યો કે મહામહા ઝઝનવી કરીને એક સાધારણ સરદારે સત્તર-આઠ હિંદુસ્તાન લૂટ્યું અને સત્તરવાર હાથમાં આવ્યું તેટલું ધન તે હિંદુસ્તાનમાંથી લઈ ગયો! તે સમયનો ઇતિહાસ વાંચો અને તમે જોશો કે તે સમયે જનસમુદાયનો ધર્મ વેદાન્તથી તાદ્દન ઉઠ્યો થઈ ગયો હતો, વેદાન્ત પ્રવર્તમાન હતું પણ તે અમુક ગણ્યા માંડ્યા મનુષ્યોમાં જ હતું. આમાન્ય જનસમુદાયે તેને ત્યજી દીધું હતું અને તેથી હિંદુસ્તાન અધમ સ્થિતિમાં આવ્યું.

તેણે કહે છે કે તમે વેદાન્તને બેધ કરો છો, અને વેદાન્તથી આપણે નિર્ધન થઈએ છીએ. પણ જરૂર બાઈ! એમ નથી. સત્ય છે કે વેદાન્ત શિખરને માટે તમારે હિંમતવાન જંગલના ઘાટ પ્રદેશમાં જઈને એકાન્ત રહેવું પડે છે; પણ વેદાન્ત એમ કદાપિ કહેતું નથી, કે તમારે સદા ત્યાગીનું જ જીવન ચાલવું બેઠવું. કદાપિ નહિ! કદાપિ નહિ! જંગલમાં એકાન્ત રહેવું તે તો માત્ર વિદ્યાર્થીને ધાર્યામાં જ્યાં જેવું છે. કેઈ પણ લોકિક જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અથવા તો વાત્સલ્યન શિખર માટે તમારે એકાન્તમાં રહેવું બેઠવું; તમારી આસપાસ વિરોધકારક મંચોએ ન હોય તેવે રમણે જ રહેવું બેઠવું. આ શું ખરું નથી? જ્યાં તમારો અભ્યાસ તમે શાન્તિથી અને ઉપધિ-રહિત રીતે કરી શકો એવી જગ્યાએ તમારે રહેવું બેઠવું. આ પ્રભાણે એ કેઈ હિંદુ જંગલમાં એકાન્તમાં રહેવા બેઠા તો તે વિજ્ઞાનના પણ વિજ્ઞાનને પૂર્વ રીતે અભ્યાસ કરવા શરૂ અને વેદાન્તના સત્ય સિદ્ધાન્તને પરિપૂર્ણ રીતે આજ્ઞાપર કરવા શરૂ જ બેઠા છે. તમે જાણો છો કે વેદાન્ત એ રસધનદાસની પોંડે જનુમનનું શસ્ત્ર છે. જેમ રસધનદાસમાં પ્રયોગે કર્યા વગર તમે આજ્ઞા વધી શકતા નથી તેજ પ્રભાણે જે મનુષ્ય તેને જે મનસિક કેમવળી મને છે, તેમજ આધ્યાત્મિક પ્રયોગે કરતો નથી તે વેદાન્તને શી રીતે સમજી શકે? આ પ્રભાણે આધ્યાત્મિક પ્રયોગે કરીને મનસિક જ્ઞાન મેળવવા શરૂ જ લોકોને જંગલમાં જવું પડે છે. જંગલ એ તો મત્ર વિશ્વવિદ્યાલયો અને પાઠશાળાઓ જેવું જ છે. જ્ઞાન સંપાદન કર્યા પછી તે પછે, લોકોમાં આવે છે, ઉપદેશ આપે છે, અને દરેક જગ્યા જીવનમાં તેને અજમાવે છે, તથા વાત્સલ્યને કેવી રીતે આચારમાં મૂકવું તે લોકોને

સમજાવે છે. તેઓ શિષ્યવચા માટેજ નીચે આવે છે. તમે જાણો છો કે દરેક પ્રાણીનું અગર હિન્દુ જીવનની ગરુડાતમાંગ-પ્રણાલિ અવસ્થામાંજ કેટલાંક વર્ષ જંગલમાં જઇને આ જ્ઞાન સંપાદન કરવું પડતું અને સંપાદન કર્યા પછી જંગલમાં આવીને આચારમાં મૂકવું પડતું; એટલુંજ નહિ પણ તેમાંના કેટલાકેને સામાન્ય વ્યવહારનાં કામ પણ કરવાં પડતાં. જ્ઞાન સંપાદન કરીને ફરે કરે કાંઈ ત્યાગી થવું પડતું નથી. જે પ્રમાણે કેટલાક વિદ્યાર્થી એમ. એ. થયા પછી અને કેટલાક ડૉક્ટર થયા પછી તેઓ બધાજ કાંઈ પ્રોફેસર થતા નથી, પણ તેમાંના કેટલાક મેડીસ્ટ થાય છે, કેટલાક મોટા બેંકપારી થાય છે અને કેટલાક પ્રોફેસર પણ થાય છે, તેના જેવુંજ એમાં પણ છે.

તેજ પ્રમાણે વેદાન્તનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાથી અને તેનો સમયોગ સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર કરવાથી તમે એવી સ્થિતિમાં આવશો કે જ્યાંથી તમને આપું જંગલ સ્વર્ગવાટિકા સમાન જણાયે; જ્યાંથી આપું વિદ્ય સ્વર્ગાનુકૂળ દેખાયે અને જાંઘળી જીવવા જેવી લાગશે. જે લોકો એમ કહે છે કે વેદાન્ત દરેક માણસને ત્યાગી થવાનું કહે છે; તેઓ વેદાન્તને છે તેથી ઉલટુંજ સમજાવે છે. ના, ના, ત્યાગીની બાથ પ્રજાલિકા તો વિજ્ઞાનની પરીક્ષામાં ડૉક્ટર થયા પછી પ્રોફેસરને મળી કરવા જેવીજ છે.

આપણે એવુંજ છીએ કે સંસારી જીવનમાં મચી રહેલા લોકોએ પણ વેદાન્તનો ઉપદેશ કર્યો છે. વેદાન્ત એ કાઈ નિવેંદવાદ નથી. બંધુઓ! આ ધર્મ નિવેંદવાદ છે એમ જેઓ સમજાવે છે તેઓ તેને ઉપયોગ અર્થ કરે છે. ખસી વાત એમ નથી. વેદાન્ત તો અનિવેંદવાદનું જ ઉચ્ચતમ શિખર છે.

વેદાન્ત તમને કહે છે કે તમારું જીવનરૂપી ગામ જો સંસાર સમુદ્રમાં મુકાન વગર, ધુર-ચંત્ર વગર, અને હલેસાં, શક, વગળા કે વિજળી વગરજ એકાચરો તો જરૂરજ તે તમારું કામ જીવન અવશ્ય છે. તમે તમારી જાતને દરેક જાતના પવન અને તોફાનને આધીન કરો. વેદાન્ત કહે છે કે અજ્ઞાનતાને ક્ષીણજ આ દુનિયા દુઃખ અને કલેશથી ભરેલી છે. અજ્ઞાન એજ પાપ છે. તમારો બધા કલેશનું મૂળ એ અજ્ઞાનજ છે. જ્યાં મુખી તમે અજ્ઞાની છો ત્યાં મુખીજ તમે દુઃખી છો. વેદાન્ત કહે છે કે જો તમે આ અજ્ઞાનને દૂર કરે સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવે, અને અન્ય આત્માને એળખે તો તમારે માટે બધાંય કામગીરી સ્વર્ગ બની જશે; જીવનજી જીવવા જેવી લાગશે; જામણ કે ઉપાધિ કાંઈજ તમને જાણ્યો નહિ તમારો સમ-ભુક્તિને નદી થશે નહિ; અંબે.એને આગિત થઈને તમે ભુક્તિને શુભાચરો નહિ અને નિદ્રા રૂપ સ્વપ્નની અંદરે સંખ્યા નહિ. મું એ ધૃતકથા જેવું બની? વેદાન્ત કહે છે! "હે વિદ્યના લોકો! તમેજ સંસારને ખરેખર નરક બનાવે છો. જ્ઞાન સંપાદન કરો. જ્ઞાન સંપાદન કરો." વેદાન્તની એ વિધિ છે. નિવેંદ-વેદાન્ત-વાદ એમાં જમ્યો નથી તમે જાણો છો કે જે લોકો દુનિયામાં રહેવાન છે તેમજેજ આ વેદાન્તનો ઉપદેશ કર્યો છે અને તેજણ તેઓ ત્યાગીજ હતા.

હિન્દુસ્તાનને એક મહાન મધ્ય સંસ્થાની સર્વ કુળો તજી દઈ જંગલમાં એકાન્તમાં જતા નેવરી કર્યો હશે, તે સમયે તેઓ મુકે કે જો આ સરિસે પૂર્વજ થાય છે ને! તેને વચરે વેદાન્તને. ઉપદેશ કરે અને નેથી ને વેદાન્તનું અર્થ રહ્ય સમજીને માથે ત્યાગી બનવા છતાં એક મહાન દોષરૂપ નહીં જંગલમાં રહેલો હશે.

મહાન ચેત્તો અર્જુન કે જે કુરુક્ષેત્રની લડાઈમાં મહારથી હતો, અને જે પોતાની ફરજ શુદ્ધ કર્મની હોવા છતાં દુનિયાનાં કર્મો ઊંઘી દઈ વેદાન્તમાં રહી ત્યાગી યજ્ઞની ઇચ્છા કરતો હતો, તેને કૌતુહલે યથાર્થ વેદાન્તનો ઉપદેશ કર્યો, અને આ વેદાન્ત ખરેખરું સમજાયા પછી તેનુંમાં હિંમત, ભુરો અને શક્તિનો આશિર્વાદ થઈને મહાન સિંહની જેમ તે ઉઠ્યો અને મહારથી થયો.

વેદાન્તથી તમરમાં ભુરો અને બળ આવે છે પણ નિર્ગળતા આવતી નથી. વેદાન્તમાં એક વાક્ય એવું છે કે “નાડયમાત્રમા ચતુર્દાનેન સમ્યઃ” “આ આત્માને-આ સત્યને, નિર્ગળ મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.” અર્થાત્ તે નિર્ગળ માટે નથી. મંદ દૃઢચાળો, નિર્ગળ શરીર-ચાળો, તથા નિર્માત્ર્ય ભુરસાચાળો તેને કદાપિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

એક મોટો રાજા પોતાનું રાજ્ય તણી દઈ જંગલમાં-વેદાન્તમાં ગયો. તેણે જંગલમાં સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યો પછી પાછો આવી પોતાની ગારી સંભાળી લીધી. આ પ્રભાણે પરિપૂર્ણ જ્ઞાન સંપાદન કર્યો પછી તેની ગારી તેની હાજરીથી દેવીધ્યમ્બન થઈ, તે પહેલાં તેથી નહોતી.

ત્યારે વેદાન્તનો અર્થ એ “ત્યાગ” એવો ન હોય તો પછી તેનો શો અર્થ છે? આ ઘણું શુદ્ધ પ્રશ્ન છે. તે બીજી વખતે ચર્ચામાં આવશે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે હિંદુઓ માંસ ખાતા નથી, કારણ કે તેઓ ભ્રમ માને છે કે પરમેશ્વર દરેક જાતીનો છે. હિંદુઓ માંસ ખાતા નથી, વેદાન્તીઓ માંસ ખાતા નથી, એ સત્ય છે, પણ તેનું કારણ એ નથી. તેનું કારણ કંઈ બીજું જ છે. તેમાં પ્રવેશવાને આપણને હાલ વખત નથી. અન્ય વખતે થઈ રહેશે.

ત્યારે આ જગત તમારે માટે અદૃશ્ય થશે. આમ હોવાથી આ જગત શા માટે અસ્તિત્વમાં છે ? એ સવાલનો જવાબ આપવો અમે ઇશી દર્શકે છીએ. જેમ એ સવાલ પૂછવાનો તમને હક્ક નથી તેમ એ સવાલનો જવાબ આપવાની પોતાનામાં શક્તિ નથી એ વાત વેદાન્ત ખુદ્દી રીતે કપૂર કરે છે. આ રથને બીજા બધા બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ તથા સ્વમતામ્હીઓ અને બધા ઉપદ્રીઓ ક્રિસ્મુદે! જાગૃત પડીને કહે છે કે “અરે ! અરે ! વેદાન્ત ક્રિસ્મુદી અપૂર્ણ છે, અપૂર્ણ છે, અપૂર્ણ છે. જગત શા માટે અને ક્યાંથી થયું તેનો ખુલાસો તો તે આપી શકતું નથી !” પણ વેદાન્ત તેમને કહે છે કે “બન્ધુ, આ સવાલના જે જવાબો તમે પોતે આપો તે બધા તમારી મેળેજ ઘણી કામજીપૂર્વક તપાસો. તેમ કરવાથી તમને જણશે કે તમારા જવાબો એ બિલકુલ જવાબોજ નથી. તે સવાલ ઉપર વિચાર કરવો એ ક્રિષ્ણ જખત અને મહેનતનો દુરુપયોગજ કરવા જેવું છે. એક ઝડપીમાં બીજાં એ પછી રોષવા જવાને આતર હાથમાંના એક પછીને ઇશી કેવા જેવુંજ તે છે. પરિણામે પેલા એ પછીઓ પાસે પહોંચ્યા તે પહેલાં તેઓ પણ ઉડી જશે અને તમારા હાથમાંનું પછી પણ તમે ખેંચો. વેદાન્ત કહે છે કે બધી ક્રિસ્મુદીઓએ અને બધાં વિજ્ઞાનોએ અનુભવથી અનુભવમાં જાગૃત થયું નેઈએ. યોદ્ધાની જાગૃતી બાજુએ ગાડીને રાખ્યો નહિ. બિનઅનુભવેલી વાતોથી શરૂઆત કરીને અનુભવેલી વાત ઉપર આવી શક્યો નહિ.

એક વહેલી નદીના કિનારા ઉપર કેટલાક લોકો ઉભા હતા; અને નદીના મૂળ સંભળી તર્ક કરતા હતા. તેમાંના એકે કહ્યું : “કુંડરના પથ્થરોમાંથી પ્રવાહના રૂપમાં પાણી વહે છે અને તેજ આ નદીનું કારણ છે.” બીજા બાજુએ કહ્યું : “અરે નહિ, એ વાત અસંભવિત છે. પથ્થરને બહુ સખત ને મજબૂત વસ્તુ છે અને પાણી તે પ્રવાહી ને નિર્મળ છે. સખત પથ્થરમાંથી તે નિર્મળ પાણી શી રીતે વહે ? એ પથ્થરમાંથી પાણી નીકળતુંજ હોય તો આ પથ્થરનો કકડો લઈને તેને નીચેથવા દો. આમાંથી પાણી વહેતું નથી. તે ભેતાં આ નદી પેલા પર્વતમાંથી વહે છે એમ કહેવું એ વિચિત્રજ છે. સાંભળો, એના સમાધાનમાં મારી પાસે ઘણી સારી કલ્પના છે; અને તે એ કે કોઈ મોટા રાક્ષસના પરતેજમાંથી આ નદી વહે છે ! એ બાલતનું પ્રમાણ નેઈતું હોય તો આપણે દરરોજ નેઈએ છીએ કે ત્યારે મનુષ્યને પર-સેવો માંય છે ત્યારે તેના શરીરમાંથી પાણી છુટે છે. માટે અહીં જે આ પાણી વહે છે તે કોઈ પણ શરીર જેને પન્મેલે યનેા દેવ તેમાંથી વહેતું હોવું નેઈએ. જુઓ, આ પ્રમાણ કેવું અપેક્ષિતું છે ? આપણી ભુદિ એ પ્રમાણને સ્વલ્પ કરી શકે છે. તે પ્રશ્નનીય લાગે છે, અને તે તરન ખરું છે.”

એટલામાં વળી ત્રીજા બાજુએ કહ્યું કે “નહિ, નહિ, કોઈ બાજુમ કોઈ કોઈને ઉભો રહેલો છે અને તે શુકે છે તેનું આ શુક છે !” બીજા એકે બાજુએ કહ્યું કે “નહિ, નહિ, કોઈ બાજુસ ત્યાં પેસાજ કરે છે અને તેજ આ નદીનું કારણ છે !”

હવે એ લોકો કે જેને પોતાની જેમ કલ્પનાએજ વાસ્તવિક અને વ્યવહારુ મની લીધી હોય છે તેમજ અજગ કુંડરના પથ્થરોમાંથી નદી નીકળતી હોવાનો જાત કહેવામાં આવે તો તે જાત અમે તેટલી મજ દેવા છતાં એવા સધાન્ન ભુદિના મનુષ્યો કે જેઓ કલ્પિત કુંડરપર જવેલા નદીના મૂળ સુધી ગયા નહા અને પથ્થરમાંથી પાણી નીકળતું સ્પષ્ટ જોયું નથી, તેઓ કદિ પણ કપૂર કરી નહિ. અસ્તુ. તેઓ તે જાત કપૂર કરે કે ન કરે, પરંતુ તેથી કરીને કુંડરમાંથી નદી નીકળે છે, એ સત્ય ઘટનામાં કોઈજ દર પડતો નથી. તેમજ નાકપૂત કરવાથી

કાંઈ તે સત્ય ઘટના બનવી બંધ પડી જતી નથી. તેતો ત્રણે કાળમાં એકસરખી રીતે ચલે છે.

તેજ પ્રમાણે આ જગતના પ્રવાહનું મૂળ અને આ જીવંતની નદીનું મૂળ ક્યાં શા માટે છે તે પ્રકરણ જુદા જુદા લોકોએ જુદી જુદી રીતે વર્ણવેલું છે. નદીનું મૂળ, શું કે પરસેવથી છે એમ માનનારની પેઠે તેઓ પોતાની આસપાસ હરમેશાં જેવું જુએ છે જેવુંજ જગતનું મૂળ પણ ધારી લે છે. તેઓ કહે છે કે “ એક માણસ બૂટ બનાવે છે કાંઈ કલ્પના અથવા નમુના સિવાય તે બૂટ બનાવી શકાય નહિ. એક માણસ ઘડિયાળ બનાવે છે, પણ તે ઘડિયાળ બનાવવાની ધારણા, આકૃતિ અગર નમુના સિવાય બની શકે નહિ. ઘર, ઘર બિંધેની કલ્પના અથવા નમુના સિવાય બની શકે નહિ. તેઓ હરમેશાં તે જુએ છે તેથી કહે છે કે, આ જગત પણ બૂટ બનાવનાર કે ઘર બાંધનારના જેવા માણસ વગર થાય નહિ; જગત બનાવનાર તેવો કોઈ હોયોજ નેઈએ. અને આ ઉપર તેઓ કહે છે કે આકાશમાં વાદળાં ઉપર તેવો મૂતિમાન ધધિર છે.” તેઓ એ બિચારાની એ પણ દયા આણુતા નથી કે વાદળાંપર તેને સ્થાન આપવાથી ચરદી થઈ જશે !

વેદાન્ત આ પ્રકારની કોઈ પણ કલ્પના રજુ કરતું નથી. તેતો એમજ કહે છે કે મન કહેવું સાંભળો; તે પ્રમાણે અવલોકન કરો; પ્રયોગ કરો અને સાક્ષાત્કાર કરો; એટલે તમે તત્ત્વજ્ઞ સમજશે કે જેમ નદીનું મૂળ પરસેવથી કે શુક્રથી માનનારની કલ્પનાઓ મિલે હતી તેજ પ્રમાણે આ જગતનું મૂળ તમે જેવું ધારો છો તેવું નથી. વેદાન્ત કહે છે શબ્દોથી તો હું તમને એટલુંજ કહી શકીશ કે પથ્થરમાંથી પાણી નીકળે છે. પથ્થરમાંથી પાણી કેવી રીતે નીકળે છે તે હું તમને કહી શકું અથવા ન પણ કહી શકું, પણ હું જાણું કે પથ્થરમાંથીજ પાણી નીકળે છે. પાકી ખાત્રી કરવાને માટે તે મૂળની જગ્યા સુધી માથા ધાકળ આવો એટલે તમે પથ્થરમાંથી પાણી નીકળતું સાક્ષાત્ જોશો. પથ્થરમાંથી પાણી નીકળે છે તે હું તમને કહી ન શકું તો તે માટે તમે મને કપકો આપશો નહિ. કપકો આપે હોય તો પાણીને આપો કારણ કે પથ્થરમાંથી તેજ પાણી નીકળે છે. અર્થાત્ પથ્થરમાં પાણી કેમ નીકળે છે તે તમને કહેવાને હું અશક્ત છું, પણ તે એક પૂર્વ સત્ય હકીકત અને તમે જાતે તેની ખાત્રી કરી શકો તેમ છે.

એજ દ્રષ્ટાંત પ્રમાણે સિદ્ધાંતમાં વેદાન્ત કહે છે કે, માયા અગર અજ્ઞાન શા માટે છે આ શા માટે થયું તે કહેવાને હું શક્તિમાન નથી. વેદાંતનું વલણ ફક્ત પ્રયોગ ઉપર છે, તેની રીત વૈજ્ઞાનિક છે. તે કોઈ સિદ્ધાન્ત સ્થાપિત કરતું નથી, તે કોઈ શાસ્ત્રનું પ્રમાણ આગળ કરતું નથી, તે દુનિયાના મૂળનો સુઘ્રસો આપવાની શક્તિનો હક્ક પણ ધરાવતું નથી, કેમકે જુદા અગર સમજ શક્તિનો મર્યાદા બહારની એ બાબત છે. વેદાન્તની આ સ્થિતિ છે. જગત શા માટે દેખાય છે? વેદાન્ત કહે છે કે તમે જુઓ છો તેથી. શા માટે દુનિયા છે? વેદાન્ત માત્ર એક કહે છે કે તમે જુઓ છો તેથી. જો તમે ન જુઓ તો દુનિયા નથી. તમારી આંખો બંધ કરો એટલે દુનિયાને એક પંચમાંશ ભાગ જે તમે આંખોવડે જુઓ છો તે હવે દેખાતો નથી. તમારા કાન બંધ કરો એટલે પાછો બીજો પંચમાંશ ભાગ ગુમ થયો. તમારું નાક બંધ કરો એટલે ત્રીજો પંચમાંશ ભાગ ગુમ થયો. તમારો ધન્દ્રિયોના એક પણ ભાગને ગતિમાં ન મૂકો તે એક પંચમાંશ ભાગ ગુમ થયો. તમારો ધન્દ્રિયોના એક પણ ભાગને ગતિમાં ન મૂકો તે દુનિયા નથી. તમેજ દુનિયાને જુઓ છો અને તેથી દુનિયા શા માટે છે તે તમારેજ સમજાવવું

જેકલે. તમે જ તેને બનાવો છો, એટલે તમારે જ તમારી ભાતને જાણ આપવો જોઈએ. અને શા માટે પૂછો છો ? દુનિયા બનાવો છો તો તમે જ !

એક છોકરું હતું. તે નાના છોકરાએ એક નાના છોકરાની આકૃતિ-પોતાનું જ પ્રતિબિંબ દર્પણમાં જોયું. પ્રથમ કોઈ બહારના માણસે તેને કહ્યું કે, “જો, જો, આ દર્પણમાં કોઈ એક રૂપનું અને ખ્યાડું નાનું બાળક છે.” બાળકે એ ઉપરથી દર્પણમાં જોયું તો તેમાં એક ખ્યાડું નાનું છોકરું તેને જણાયું. એ વિચારને તો ખ્યાલ પણ ક્યાંથી આવે કે દર્પણમાં તો તેનું પોતાનું જ પ્રતિબિંબ દેખાય છે ! તે બાળકે તો “દર્પણમાં બહારનું કોઈ જનબંધુ” છોકરું છે” એમજ માની લીધું. એ પછી તે છોકરાની મા તેને ઘણું સમજાવવા લાગી કે “દર્પણમાંના છોકરા એ તો તારું જ પ્રતિબિંબ છે, તે કોઈ બીજું ખરું છોકરું નથી,” પણ છોકરો તે સત્ય વાત સમજી શક્યો નહિ. પછી તેની માએ એક બીજું છેતરુ દર્પણ બતાવીને કહ્યું કે, “જો, જો, અહીં આ દર્પણ છે તેમાં કોઈ છોકરું નથી.” ત્યારે તે છોકરાએ ખાતરી કરવા માટે તે દર્પણની પાસે આવીને જોયું અને તરતજ તેણે કહ્યું કે, “મા, મા, જો અહીં પણ છોકરું છે !” આ પ્રમાણે ત્યારે પણ બાળક દર્પણ પાસે જઈને ખાતરી કરવા માગતું કે તરતજ બોલી ઉઠતું કે ‘છોકરું અહીં છે !’ ખાતરી કરવાને માટે દર્પણ પાસે જતાંની સાથેજ આ પ્રમાણે દર્પણમાં તે પોતાનું પ્રતિબિંબ નાખતું હતું. એની તે વિચારા અજ્ઞાન બચ્ચાને શી ખબર હોય ! તેની માએ દર્પણમાં ખરું છોકરું નથી એમ સમજાવવાને ઘણીએ આશા દાડ કરી; પણ દર જખતે છોકરાએ તે વાત દર્પણમાં ભલે જોઈનેજ ખાતરી કરવા માગી અને એવી ખાતરી કરવાની ક્રિયામાંજ છોકરા પેલા છોકરાને (પોતાના પ્રતિબિંબનેજ) દર્પણમાં જોતો હતો.

તેજ પ્રમાણે તમે કહો છો કે આ દુનિયા શા માટે, ક્યાંથી અને કેવી રીતે છે ? ને પછે દુનિયાનું મૂળ અને શા માટે તથા ક્યાંથી ? એ તમે શરૂ કરો છો તેજ પછે તમે દુનિયાને ત્યાં મૂકો છો. ત્યાંજ તમે દુનિયા ઉત્પત્ત કરો છો. તેથી દુનિયાનું મૂળ અને તે ક્યાંથી ? એ તમે શી રીતે જાણી શકશો ? આપણે તેનું મૂળ શી રીતે જાણી શકીશું ? આપણે દુનિયાથી પર એવા તેના મૂળને કેવી રીતે જાણી શકીશું ? આપણે દુનિયાની પેલે પાર કેવી રીતે જઈ શકીશું ? દેટલાક કહે છે કે આ જગતના પરમેશ્વરે દુનિયા બનાવી અને તે કર્તા બીજો કોઈ દેખાણ છે. તેણે પોતાનું પર જુએ છે તો જેમ સમજી જાય છે કે તેને કોઈએ બનાવ્યું હતું, તે જ પ્રમાણે તેણે કહે છે કે આ જગત પણ કોઈએ બનાવ્યું છે. હવે સવાલ એ રહે છે કે આ કર્તા દુનિયા બનાવવા માટે કોઈ દેખાણે ઉભો રહેલો હોયો જોઈએ. તે ક્યાં ઉભો રહ્યો હશે ? જો તે કોઈ પણ દેખાણે ઉભો રહ્યો હોય તો, જો તેને ઉભા રહેવાની જગ્યા હોય તો, પછી તે દેખાણે જગત હોવુંજ જોઈએ, અને તે જોતાં તો તેણે જગત બનાવ્યું તે પહેલાં પણ તે ક્યારનુંજ હતું જ, કારણ કે તે ઉભા રહેવાની જગ્યા પણ જગતમાંજ કોઈ દેખાણે હોવી જોઈએ. તમે જાણો છો કે જ્યારે તેણે જગત બનાવ્યું ત્યારે તે કોઈ દેખાણે ઉભો હતો; અને જ્યાં તે ઉભો રહ્યો છે એ આરામની જગ્યા તે પણ જગત અથવા જગતનોજ ભાગ છે; અને તેથી જગતને તેણે બનાવ્યું તે પહેલાં પણ તે અસ્તિત્વમાં તો હતુંજ. જગત ક્યારથી શરૂ થયું એ તપાસવાનું તમે શરૂ કરો છો ત્યારે, ક્યારે, ક્યાંથી અને શા માટેના વિચાર એક બાજુએ, અને બીજી બાજુએ જગત હોવાનો વિચાર, એ પ્રમાણે

એ વિચાર જૂઠા પાઠવાની ઇચ્છા કરે છે. તો શા માટે, ક્યાંથી અને ક્યારે એ શબ્દો જાં કાળ, દેશ, કારણનો વિચાર, એ બધું પણ શું જગતનોજ એક ભાગ નથી? શું તે વસ્તુને પણ જગતમાંનીજ નથી? ખરેખર તે જગતમાંનીજ છે. હવે ધ્યાન આપો કે આખું જગત શાથી અને ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયું એ વાત જાણવાની તમારી મરજી છે. શાથી, ક્યારે અને ક્યાંથી, એ આ સવાલનું મધ્યબિંદુ છે. તે વાત પણ ધ્યાનમાં રાખો. આ કાળ, સ્થિતિ અને કારણ એ બધા જ આ જગતમાંનાંજ છે. તમે જાણો છો કે તે કાંઈ આ જગતની બહારની વસ્તુને નથી. જે પછે જગત ક્યારે શરૂ થયું તે પૂછવાનું તમે શરૂ કરો છો તે જ પછે એક બાબતે જગતનો અને બીજી બાબતે ક્યારેનો વિચાર ખરો થાય છે. ત્યાં તમે જગતને જગત જ પહેલાંથી રાખો છો, આ સમજવાનું થલું ગૂઢ અને અધૂરું છે જેથી તમે કૃપા કરી લક્ષણી થઈ જ બારિકીથી ધ્યાન આપો.

જગત ક્યારે શરૂ થયું? એ પ્રશ્ન કરીને તમે જગતને જગતથી લઈ લેવા માગો છો. ક્યારે શરૂ થયું? એ વિચાર પણ જગતમાંની જ એક વસ્તુ હોવા છતાં તેને તમે જગતથી જાડી પાડવા માગો છો. ક્યારે અને શા માટે, એ પ્રશ્નપટે તમે જગતનો અંદાજ કહાડવ માગો છો, પણ તમે જાણો છો કે, “ક્યારે અને શા માટે” એ શબ્દો જાને જ જગત છે. એ પ્રશ્નપટે તમે જે વખતે જગતની પેલે પાર ફૂટી જવા ઇચ્છો છો તેજ વખતે તમે જગતને મૂકો છો.

હાલ તરીકે એક પરીક્ષક નિશાળમાં આવ્યો, અને તેણે છોકરાંઓને કોવો સવાલ પૂછ્યો કે “જે એક ચાકના કડકાને દવામાં પડવા દેવામાં આવે તો તે પૃથ્વી ઉપર ક્યારે પહોંચ્યો?” એક છોકરે જવાબ આપ્યો: “આટલી મેકન્ડમાં.” “જે એક પત્થરના કડકાને અમુક ઉચ્ચ ઈથી પડવા દેવામાં આવે તો ને કેટલા વખતમાં નીચે પડ્યો?” છોકરે જવાબ દીધો: “આટલો વખતમાં.” પછી પરિક્ષકે એક આંટીવાળો સવાલ પૂછ્યો કે “જે આ જગત પડે તો કેટલો વખતમાં પડ્યો? તેને પડતાં કેટલી વાર લાગ્યો?” બધા છોકરા આ પ્રશ્નથી ગુંચવાયા. જાતે એક ચાકના છોકરે જવાબ આપ્યો કે “જગત ક્યાં પડ્યો? પડેલાં મને એ બતાવો કે જગત ક્યાં પડ્યો?”

તેજ પ્રમાણે આપણે પણ સવાલ પૂછીએ કે “આ દીવો ક્યારે મળ્યાવ્યો હતો? શરૂ ક્યારે બાંધ્યું હતું? આ માગ ક્યારે જડ્યો હતો?” વગેરે. પણ જ્યારે આપણે કોવો સવાલ પૂછીએ કે “જગત ક્યારે બતાવ્યું હતું? સૃષ્ટિ ક્યારે બતાવી હતી?” ત્યારે “જગત ક્યારે પડ્યો?” એવા જેવોજ આંટીવાળો એ સવાલ જાને છે. શા માટે, ક્યારે અને ક્યાંથી એ સવાલો પાનેજ આ જગતના ભાગ છે; અને જ્યારે પણ આપણે જગત શા માટે, ક્યાંથી અને ક્યારે, એ વિષે યોચીએ છીએ, ત્યારે તકાભક્ત અને કુંડાળા જેવીજ દલીલ કરીએ છીએ. તમે તમારા પાનનામાંથી બહાર ફૂટી પડી શક્યો? ના. તેજ પ્રમાણે શા માટે, ક્યાં અને ક્યાંથી, એ શબ્દો પણ આ જગત અલગ જગતનો ભાગ જ રોકાથી તેનાવટે જગતનો અલગ વિષય બુદ્ધિએ કહી પણ ધણ શક્યો નહિ. વેદાન્ત પણ તેજ કહે છે.

હવે એ વાત બીજી રીતે સમજાવ્યો.

અહીં એક મનુષ્ય ઉપેક્ષે છે, અને ઉપમાં બધી જાનના પદાર્થો જુએ છે. જો કે એમાં સ્વપ્નને કર્તા-મને કહેવા: કે કે સ્વપ્નને ક્રમિત કરતાં અને જાગરો, નદીઓ, પર્વતો: તેમજ સ્વપ્નની બીજી વસ્તુઓની ક્રમિત નહિ તેવે તમને સમજાવ્યું હતું ને પ્રમાણે તે પાનેજ છે.

પંજુમાં દેખાતા પેલા બાળકની પેઠે કત્તા અને કાચ બન્ને એકી સમયેજ દેખાવ આપે છે. જે એ સ્વપ્નનો કત્તા-સ્વપ્નમાં મુક્ષાકરો કરનાર મનુષ્ય કહી શકશે કે આ નદીઓ, પર્વતો કિનારો અને છીબ દેખાતા દેખાવો ક્યારે અસ્તિત્વમાં આવ્યા ? જ્યાં મુખી તમે સ્વપ્નમાં કે ત્યાં મુખી તમે કહી શકશો કે આ પદાર્થો ક્યારે થયા ? નહિ, કદાપિ નહિ. નદીઓ, ખીણો, પર્વતો અને જમીનના છીબ દેખાવો જ્યાં મુખી તમે સ્વપ્નમાં છો ત્યાં મુખી કાયમના કાયમ જ દેખાશે. આ બધું તમને કુદરતીજ હોય, બાલે તે આદિધીજ અસ્તિત્વમાં હોય એમજ જણાશે. સ્વપ્નના કત્તા પોતેજ હોવા છતાં તમે કદિ પણ કંઈપી નહિ શકો કે અમુક વખતે બને અમુક સ્થલેજ તમે સ્વપ્ન શરૂ કર્યું હતું. તમે તેને ખરુંજ બાલુશો, અને આ બધી ખીણો નદીઓ, જમીનના દેખાવો, અનાદિ કાળથી છે એમજ તમને જણાશે. તેનું ખરું મૂળ સ્વપ્નનીજ અવસ્થામાં રહીને શોધવાથી તમે કદી બાલી શકશો નહિ. જ્યાં મુખી તમે સ્વપ્નાવસ્થામાં છો ત્યાં મુખી સ્વપ્ન શા માટે, ક્યારે અંત ક્યાંથી થયું એ કદિ પણ બાલી શકશો નહિ. પણ હા, એ બાલુવાનો ઉપાય-ખરામાં ખરા, એકનો એક ઉપાય છે ખરા, અને તે એ જ કે સ્વપ્નમાંથી બાહ્ય થવું. તમે બાહ્ય થશો કે એ બધુંજ જતું રહેશે-બધુંજ નાશ પામશે. સ્વપ્નનું કાર્ય, કત્તા, કે ક્યાંથી, ક્યારે ને કેમ, એ પ્રશ્નોમાંનું કશુંજ રહેશે નહિ.

એ સ્વપ્નનીજ પેઠે આ જગતના સર્વ પદાર્થ તમે જુઓ છો, જે તમને ખરા જણાય છે અને સ્વપ્નમાં જેમ અંત જણાતો નથી તેમ આનો પણ તમને અંત નહિ જણાય. એ જગત-રૂપ સ્વપ્ન ક્યારે શરૂ થયું તે તમે બાલી શકશો નહિ. નહિ અને નહિજ. શું તમે કહી શકશો કે કાળ ક્યારે શરૂ થયો ? આ પરસ્પર વિરોધ કાન્ટે પણ બતાવ્યો છે. ત્યારે તમે અમુક વખતે કાળ શરૂ થયો એમ કહો છો તે જ વખતે કાળ શરૂ થયો. તે જ વખતે તમે કાળ મૂકો છો. આ સવાલ જ અશક્ય-નિરર્થક છે. આકાશ કયે ઠેકાણેથી શરૂ થયું ? એ સવાલ પણ એવો જ અશક્ય છે. જે જગ્યાથી આકાશ શરૂ થયું તમે કંઈપણ તેની પેઠેપાર પણ તમે આકાશ હોવાનું માનશો તો જ તમે એવી કંઈપણ મનમાં આણી શકશો. અમુક ઠેકાણે આકાશ નહોતું ત્યાંથી તેની શરૂઆત થઈ એમ વિચારવા જતાં જ એ નહિ હોવાના ઠેકાણે તમે આકાશ બનાવી દો છો. ઠેકાણું પોતે પણ આકાશમાંજ હોઈ શકે-આકાશ પોતે જ છે એ તમે બાલો છો. માટે આ સવાલ જ અસંભવિત છે. એજ પ્રમાણે કારણની સંકલના ક્યાંથી-શું કારણથી શરૂ થઈ ? એ સવાલ પણ અસંભવિત છે. અરે ! જે તમે કારણની સંકલનાની કોઈ શરૂઆત બતાવશો તો તેમાં પણ તમે જોશો કે શા માટેનો વિચાર પોતે જ કારણરૂપ છે, તે તમારી પેઠે પાર બાય છે, અને તેથી જવાબ ન આપી શકાય તેવોજ એ સવાલ પણ છે. આ બાબત કે પેલી બાબતના કોઈ પણ સમયે કાળનો અંત-છેદોજ નથી; આ કે પેલી બાબતને કોઈ પણ સ્થળે આકાશનો પણ છેદોજ નથી; અને આ કે પેલી બાબતને કોઈ પણ કારણસર કારણનો પણ અંત નથી. શંકાપનહોર આ વાત સિદ્ધ કરે છે. હર્બર્ટ આ વાત સિદ્ધ કરે છે. દરેક વિચાર તમને એજ વાત કહી શકશે કે એનો અન્ત નથી ! અન્ત નથી ! અન્ત નથી ! જ્યાં મુખી તમે સ્વપ્નમાં પડ્યા પડ્યા જાઓ છો ત્યાં મુખી સ્વપ્નની શરૂઆત, અંત, સ્થળ કે કારણનો-એજ અવસ્થામાં-કદિ પણ છેદોજ નથી.

એજ પ્રમાણે બાહ્યતાવસ્થામાં પણ છે. જે હેઠો આ સવાલનો જવાબ ઉપલક્ષ રીતે આપે છે તેઓ પોતાનો આર્ગ જુદો છે. તેઓ પોતે છેલ્લે વિનાશ ગોળ કુંડળમાં હોવા છતાં એ કુંડ-

જામાંથીજ કુંડાળાને છેડે શોધવા મધે છે અને પછી તે ગિચારાઓ પોતાની મેળેજ શુક-
વાઈ પડેછે ! ! આ પ્રમાણે આવા પ્રશ્નોના બીજા જે કંઈ ઉત્તરે અપાતા હોય તે બધા પણ
પેલા નદીનું મૂળ, શુક અને પરસેવામાંથી બતાવનારા મહા બુદ્ધિશાળી (I) ક્રિસ્તુદેવના ઉત્તરે
જેવાજ અશક્ય અને અસત્ય છે. બસ માત્ર જ્યારે એ સ્વખાવરથાનો કર્તા પોતે જાણે છે
ત્યારેજ ખરે સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ થાય છે. સ્વખાવરથાનો કર્તા ત્યારે કહે છે કે ‘અરે, આ સ્વ-
ખ કે તેમાંના દેશકાળ કે પદાર્થ એમાંનું કશુંજ નહોતું ! અત્યાર સુધી તે બધું સાચું લાગતું
હતું એ સાચું લાગવાપણુંજ મિથ્યા-ખોટું જ હતું ! એજ પ્રમાણે વેદાન્ત પણ દરકને કહે
છે કે તે પરિપૂર્ણ મોક્ષની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી-તે સત્યના સાક્ષાત્કારરૂપી જાગૃતિમાં આપ્ય
પછીજ તમે જોશો કે આ બધું જગત માત્ર કારસ-ક્ષમણાજ હતી. બીજું કંઈજ નહોતું.

માયાનો આ સવાલ આ પ્રમાણે પણ મૂકાય છે : “ જો માણસ પરમેશ્વર હોય તો તે
પોતાનો ખરો-મૂળ સ્વભાવ શા માટે ભૂલી ગયેલો હોવો જોઈએ ? ” વેદાન્ત એના જવાબ
કે છે કે “ તમારામાંના સત્ય ઈશ્વર તેનું ખરૂં સ્વરૂપ કદિ પણ ભૂલ્યોજ નથી. જો તમે-
રામાંના સત્ય ઈશ્વર તેના ખરે સ્વભાવ ભૂલી ગયો હોત તો તે આટલા વખત સુધી આ
વિશ્વને નિયમમાં રાખતો નહોત, તેનાપર સત્તા ચલાવતો-રાખ્ય કરતો ન જ હોત. સત્ય
ઈશ્વર પોતાને કદિ પણ, જરા પણ ભૂલી ગયો નથી. હજુએ તે આ વિશ્વ ઉપર સત્તા ચલાવે
છે, તેને નિયમમાં રાખે છે અને તેનાપર રાખ્ય કરે છે. પણ ત્યારે પૂછવામાં આવશે કે
કોણ ભૂલી ગયું છે ? ઉત્તર એજ કે કોઈ નહિ. કોઈએ ભૂલી ગયું નથી. બધું સ્વખ
જેવુંજ છે. સ્વખમાં જ્યારે તમે ભૂલી ભૂલી જાતના પદાર્થો ભૂલ્યો છો ત્યારે ખરૂં જોતાં
તે પદાર્થો તમે જોતાજ નથી. એ પદાર્થોના જોનાર તમે પોતે નહિ પણ સ્વખાવરથાનો
કર્તાજ તેને જુએ છે. એ કર્તા પોતે પણ સ્વખાવરથાના બીજા પદાર્થોની સાથેજ ઉત્પન્ન
થયેલો છે, અને તેનેજ એ બધું જણાય છે ! તેનેજ આ બધા દેખાવો દેખાય છે ! સ્વ-
ખની એ ખીણો, એ પર્વતો અને એ નદીઓમાં એ સ્વખવાળો કર્તાજ રહે છે, જાગૃત
વાળો નહિજ. એ પ્રમાણે ખરૂં સ્વરૂપ, ખરો આત્મા, ખરો પરમેશ્વર કદિએ કશું
પણ ભૂલ્યોજ નથી. મિથ્યા સ્વપણ (ego) નો વિચાર એ તો માત્ર માયાનીજ ગનાવટ
છે; અને સ્વખના મિથ્યા પદાર્થો અને તેના મિથ્યા જોનારની પેઠેજ આ જાગૃતાવરથાનું
જગત અને તેના જોનાર, એ બધું આ એક જાતની ક્ષમણાજ છે. ખરૂં સ્વરૂપ તો
પોતાને-ભૂલ્યુંજ નથી. તમે કહો છો કે “ શા માટે, પરમેશ્વર પોતે પોતાના સ્વરૂપને મન-
ધ્યના રૂપમાં, નાના અભિમાની જીવના સ્વરૂપમાં ભૂલ્યો ? ” ત્યારે વેદાન્ત કહે છે કે જેમ
તર્કવાદીઓ કુંડાળામાંથી તેનો છેડો મેળવવાની બાજતને વિરોધાધાસ (circulus in Probando)
કહે છે, અશક્ય કહે છે, મૂર્ખતાભરી કહે છે તેવોજ આ તમારો સવાલ છે. ભડા જોટકું
તો કહે કે આ સવાલ તમે કોને પૂછો છો ? તમે આ સવાલ સ્વખાવરથાના કર્તાને કે
જાગૃતાવરથાના કર્તાને પૂછો છો ? સ્વખાવરથાના કર્તાને તો તમારે આ સવાલ પૂછવોજ ન
જોઈએ; કારણ કે સ્વખાવરથાનો કર્તા પણ ભૂલ્યો નથી. તે તો બિચારો સ્વખના
પદાર્થોની પેઠેજ, તે પદાર્થોની સાથેજ ઉત્પન્ન થયેલો હોઈ તે પદાર્થોના જોવાજ-તે પદાર્થો-
રૂપજ છે ! એજ પ્રમાણે જાગૃતાવરથાના ખરો કર્તાને પણ એ સવાલ તમે પૂછી શકો
નહિ. હાજી સવાલ પૂછો ? તમે જાણો છો કે સ્વખાવરથામાં, સવાલ પૂછનાર પણ સ્વખ-
માંનાજ હોવો જોઈએ. જ્યારે સ્વખાવરથાનો કર્તા, ખરી ગયો ત્યારે પછી એ સવાલ કોણ

અને કેને પૂછ્યો ? સવાલ અને જવાબરૂપી દેવનો અવહાર તો એ માયીક રચન જ્યાં મુખી પહોંચે છે ત્યાં મુખીજ શક્ય છે; અને તેથી કુટન સ્વખ્યાવરણના કર્તાનેજ તમે આ સવાલ પૂછી શકો. જાગૃતાવસ્થાનો કર્તા તેને માટે જવાબદાર હતો નથી. સ્વખ્યાવરણના કર્તાને દૂર કરવા દો, અને બધા દેખાવ-હું કહું છું કે ‘આખું’ રચન જગત નાશ પામ્યો’ અને સવાલ પૂછનાર પણ કોઈ રહેશે નહિ. પછી કોણ કેને અને શું પૂછ્યો ?

નદીમાં એક માણસ હોડી હાંકી રહ્યો છે એવું આ એક ચિત્ર છે તે તમે જુઓ. હવે એ ચિત્રમાં આવેબેઢી હોડીને જ્યાં મુખી ખરી માનવામાં આવે ત્યાં મુખીજ એ હોડીનો હાંકનાર માણસ ખરો કહી શકાયો. હોડી જે જાવમાં હોડી છે તેજ જાવમાં તેનો માલિક એ માલિક છે. પણ ખરું જોતાં તો એ રથજે હોડી પણ ખરી નથી ને તેનો માલિક પણ ખરો નથી. જન્મેજ મિથ્યા છે. જ્યારે આપણે બાળકને બતાવીએ છીએ કે “અહીં આવ, અહીં આવ, એ આ હોડીનો માલિક કેવો મુંદર છે.” ત્યારે હોડી કરતાં હોડીનો માલિક વધારે સાચો છે એમ કહેવાનો આપણને હક્ક નથી. જન્મે એક સરખાજ છે.

એવીજ રીતે વેદાન્ત પ્રમાણે હોડીરૂપી આ જગત અને તેનો કર્તા તથા નિયમમાં રાખનાર પરમેશ્વર, એ જન્મે વચ્ચેનો સંબંધ છે; અર્થાત્ હોડી અને હોડીના હાંકનાર વચ્ચે જેવો સંબંધ અને સમાનતા છે તેવોજ સંબંધ અને સમાનતા આ વિશ્વ અને તેના સ્વામી ઈશ્વર વચ્ચે છે. જ્યાં મુખી હોડી છે ત્યાં મુખીજ હોડી હાંકનાર પણ છે. જે સમયે હોડીના મિથ્યાપણાનો તમે સાક્ષાત્કર કરો છો, તેજ સમયે હોડીવાળો પણ મિથ્યા બને છે.

એજ પ્રમાણે આ જગતને નિયમમાં રાખનાર અને જનાવનારની કલ્પના પણ જ્યાં મુખી જગત તમને ખરું દેખાય છે ત્યાં મુખીજ ખરી છે. જગતનો વિચાર જ્યાં દેશો તો તેની સાથે તેના કર્તાની કલ્પના પણ નાશ પામ્યો. પેદા કરનારનો વિચારજ શા માટે, ક્યારે અને ક્યાંથી, એ પ્રશ્નોની ઉત્પત્તિ કરે છે. ધ્યાનમાં સખે કે જગત શા માટે ક્યારે અને ક્યાંથી થયું ? એ સવાલ પણ હોડી અને હોડી હાંકનારના જેવોજ મિથ્યા છે. હોડી, તેનો હાંકનાર અને તે હોડીની રચનાનું કારણ તથા સમય જાણવા ઇચ્છનારો સવાલ એ સર્વ એકજ પ્રકારનાં અને એકજ કિંમતનાં છે. એ સર્વ ભ્રમણાજ છે. શા માટે, ક્યારે અને ક્યાંથી, એ સવાલજ આ જગત પેતે છે; અને જગતરૂપ હોડીનો હાંકનાર પણ તે સવાલજ છે. જ્યારે તમે આ જાગૃતરૂપી દીર્ઘ સ્વપ્નમાંથી તમારા આત્મસ્વરૂપની સત્ય અવસ્થામાં જાગૃત થાવો છો; જ્યારે તમને એ અવસ્થાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે; ત્યારે આ આખું જગત પડદા ઉપરના હોડીના ચિત્ર જેવુંજ જણાય છે; અને શા માટે, ક્યારે અને ક્યાંથી ? એ સવાલ કે જે સવાલ પેતેજ હોડીનો હાંકનાર અથવા હોડીવાળો હતો; તે પણ નાશ પામે છે. ખરી રીતે તો હોડી કે હાંકનાર કશુંજ નહિ હોવાથી તે શા માટે, ક્યારે અને ક્યાંથી, એ સવાલ પણ છેજ નહિ. વસ્તુતઃ જે કંઈ છે તે તો આ કાળ, આકાશ અને કારણની પેઠે પારજ છે. હોડી કહે છે કે જગત એક મૂર્તિમાન કર્તાને આધારે છે. વેદાન્ત કહે છે કે નેતિ, નેતિ. આ સવાલજ અશક્ય છે અને તેથી આ સવાલનો જવાબજ નથી.

બીજો એક માણસ કહે છે કે “પરમેશ્વરે પેતે પોતાના કોઠમાં પડીને ર્પણના ધર જેવું આ જગત બનાવ્યું; અને આ ભૂમાં રૂપમાં તેણે પોતાનું સ્વરૂપ જોવા ઇચ્છ્યું તેથી તેણે આ જગત બનાવ્યું.” વેદાન્ત કહે છે કે ‘નેતિ’. આવો સિદ્ધાન્ત અહીં મૂકવાનો તમને હક્ક નથી.

લીએ એક માણસ આવે છે અને કહે છે કે “જગત જાટલાં વધે ઉપર બનાવ્યું હતું.” વેદાન્ત કહે છે કે ‘નેતિ’. ‘માયા’નો ખરો અર્થજ એ છે કે ‘મા’ એટલે ‘નહિ’ અને ‘યા’ એટલે ‘જે’ અર્થાત્ જે વસ્તુ ખરી રીતે હોય નહિ તે છતાં હોય એમ ભાસે એવું નામજ ‘માયા’ છે. એ એક એવી બાબત છે કે જેનું તમે વર્ણનજ કરી શકો નહિ. હવે સવાલ એ છે કે જગત ખરું છે ? વેદાન્ત કહે છે નેતિ. માયા. તમે તેને ખરું કદી શકો નહિ. કારણ કે જે વધ્યા ઘટ્યા વિના ભૂતકાળમાં, વર્તમાનકાળમાં અને ભવિષ્યકાળમાં જો રચ રહે છે તેનુંજ નામ “સત્ય” છે. જગત શું સર્વ કાળમાં એકરસ રહે છે ? નહિ જ; અને તેથી તે સત્યની વ્યાખ્યામાં આવતું નથી. સુષુપ્તિ અવસ્થામાં તે દેખાતું નથી; તેમ તમારી સાક્ષાત્કારની સ્થિતિમાં, પરિપૂર્ણ સ્થિતિમાં અથવા સૌશ્વમાં પણ તે દેખાતું નથી અને તેથી તે સર્વકાળમાં નથી; અને તેથી તે મત્ય છે એમ કહેવાનો તમને હક્ક નથી. પણ હવે પાછો પ્રશ્ન થશે કે શું ત્યારે આ જગત અસત્ય છે ? વેદાન્ત કહે છે કે નેતિ. માયા. અહીં પણ તમને એમજ લાગશે કે આ કહેવું તો બહુજ વિચિત્ર છે ! શું આ જગત અસત્ય પણ નથી ? વેદાન્ત કહે છે કે “ના, તે અસત્ય પણ નથી.” કારણ કે “અમન્ય એટલે જે કોઈ પણ કાળમાં ન હોય તે.” હાખલા તરીકે “મનુષ્ય-શૂન્ય” અથવા “વંજાપુત્ર.” શું તમે માણસને કદિ પગુલા જેવાં શિંગડાં એવાં છે ? અથવા શું પુત્રવાળી વંજા શો હોઈ શકે ? કદિજ નહિ. આ પ્રમાણે જે વસ્તુ કોઈ પણ સમયે દેખાય નહિ તેનેજ વેદાન્તમાં “અસત્ય” કહે છે. તે નિયમ પ્રમાણે જગત અસત્ય નથી, કેમકે તે તમને હાલ જણાય છે, તેથી તેને અસત્ય કહેવાનો તમને હક્ક નથી. ત્યારે જગત યોગું સત્ય છે અને યોગું અસત્ય છે ? વેદાન્ત કહે છે માયા, નેતિ. તેમ પણ નહિ. અસત્ય અને સત્ય બેમાં રવી શકેજ નહિ. આ સવાલો અને જવાબોને “વેદાન્તનો માયાવાદ” કહે છે. એ બાકને “અનિર્વચનીયવાદ” અને “મિથ્યાવાદ” એ નામથી પણ કહે છે. એ શબ્દો તમારા ‘Mythology’ શબ્દના જેવા છે. તેનો અર્થ જેને અ.પણે જ્ઞાત પણ ન કદી શકીએ અને અસત્ય પણ ન કદી શકીએ એવું ‘કંઈક’ એવું છે.

નાસ્તિકો કહે છે કે પરમેશ્વર છેજ નહિ. વેદાન્ત કહે છે કે નેતિ, માયા, તમે જોશો છો. પરમેશ્વર નથી એમ કહેવાને પણ તમારી પાને હલીત નથી.

કેટલાકો કહે છે કે મુનિમાન પરમેશ્વર છે. વેદાન્ત કહે છે નેતિ, તેમ પણ નહિ. વેદાન્ત કહે છે કે આ એક એવો પ્રદેશ છે જેમા તમારે પેમનું ભેદજોજ નહિ. આ એક એવો પ્રદેશ છે કે જેમા તમે તમારી ભુદ્ધિ ચલાવી શકો નહિ. તમારી ભુદ્ધિને આ જગતમાં બીજું પુષ્કળ કામ કરવાનું છે, તેને ત્યાજ કામ કરવા હો. “મીઠાને કરવા વેચ્ય હે.વ તે સ્ત્રીને નેપિઠ અને પરમેશ્વરને કરવા વેચ્ય હો.વ તે પરમેશ્વરને મોંપિ.” સ્વૃષ્ટ મુનિમા, પ્રવચક મુનિવાના તમારી ભુદ્ધિને માટે પુરનું કામ છે. આધ્યાત્મિક જગતમાં તે તમને એક અને-માત્ર એકજ રત્ને યદને આજવાનું છે. તે રત્ને આશાકારને છે. તે અને કંઈ એવને, હાજરે-એને કે અદાને નહિ પણ માનવ જાતને છે. એ જાતે કંઈક જાનકી-એ નિચિત કીરી જાનકી ખરે અને ધર્મને ત્યારે નહિ આ પ્રદેશમા પ્રવેશે જાતેજ અ. સવાલ અંધ થાય છે; અંધ નિદાન નિદા થાય છે. આખરેતક કેન “નિર્વચનું એક પેરેકકે છે જેને જાણેજ આ પ્રમાણે છે—

કે અમેરિકામાં કે ત્યાં પણ શોધાય, ત્યાં એકજ નિર્ણય ઉપર આવે છે. મનુષ્ય કોઈ પણ સ્થળે ઉભો રહીને સૂર્ય સામું જુઓ છે ત્યાંથી તેને તે તેજસ્વી અને પ્રકાશમાનજ દેખાય છે. એજ પ્રમાણે જે કોઈ મનુષ્ય પોતાના વહેમરૂપી પડદાઓને દૂર પડી સ્વતંત્રપણે તેના તરફ જોયે તે ગમે તે દેશ કે જાતિનો હોવા છતાં એકસરખોજ તેનો પ્રકાશ મેળવીને તેજ નિર્ણયો સાથે મળતો આવશે. જો તમે બધી શંકાઓ, અનુસંગો અને અગમચેતીઓ દૂર કરી સ્વતંત્રરીતે અને ખુલ્લીરીતે આ સવાલને તપાસો તો આ સર્વ નિર્ણયો-વેદાન્તના આ સર્વ સિદ્ધાંતો, દલીલો અને પરિણામો એ સર્વ તમારાં પોતાનાંજ બનશે. પોતાનાંજ છે એમ અનુભવાશે.

હવે 'શમ' હિંદુઓની રીત પ્રમાણે માયાનો સિદ્ધાંત તમને સમજાવશે. હિંદુઓએ તેનું કેવી રીતે વર્ણન કરેલું છે ? હિંદુઓનાં પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં તેનો કેવી રીતે ખુલ્લો કરેલો છે ? તેઓ તેના ખુલાસા અનુભવથી અને પ્રયોગથી કરે છે. તેઓ આ માયાને અનિર્વચનીય કહે છે. જેનો મર્યાદિત અર્થ "જ્ઞાન્તિ" છે. જેને સત્ય પણ કહી શકાય નહિ, તેમ અસત્ય પણ કહી શકાય નહિ; તેમ જે સત્ય અને અસત્યના મિશ્રણરૂપ પણ નથી; એવી એ માયા અગર જ્ઞાન્તિ છે. આ જ્ઞાન્તિ બે પ્રકારની છે. આપણે તેને "બાહ્ય જ્ઞાન્તિ" અને "આંતર જ્ઞાન્તિ" કહીશું.

ધારો કે તમે અધારમાં એક સાપ જુઓ છો. તમને તેનો મરણતુલ્ય ભય લાગે છે, અને તેથી નાસવા જતાં બાન ન રહેવાથી તમે પડી જાઓ છો, તમારા હોંશ ઉડી જાય છે; તમને વાગે છે અને પીડા પણ થાય છે. પાછળથી તમને ખરી હકીકત માલુમ પડે છે કે ત્યાં સાપ નથી, પણ તે તો એક દોરડીનું ગુંથણુંજ પરેલું હતું. હવે જે સાપથી તમને આટલી પીડા થઈ તે સાપ શું તે સમયે અસત્ય હતો ? વેદાન્ત કહે છે. 'ના, ના.' સાપને અસત્ય કહેવાનો તમને હક્ક નથી. જો સાપ ખેડો હોત તો તમને જે ઈર્ષા થઈ તે થત નહિ. સાપ એ માયા-જ્ઞાન્તિ છે; અને જે જ્ઞાન્તિ જેમ સત્ય નથી તેમ તે અસત્ય પણ નથી; કારણ કે જે અસત્ય વસ્તુ હોય તે કદાપિ હયાતીમાં હોતી નથી. સૂક્ષ્મ ગિંદુરૂપે હોવા જળના એકાદ દૂવારા પાસે ઉભા રહેવાથી તમે રંગબેરંગી મેઘધનુષ્ય જુઓ છો, તે મેઘધનુષ્ય સાચું છે ? નહિજ. કારણ કે તે જે સ્થળે પ્રતીત થાય છે ત્યાંથી સમીપ જઈને જોઈએ છોએ ત્યારે તે જણાતું નથી. જો આપણે દિશા ફેરવીએ છીએ તો એ મેઘધનુષ્યની દિશા પણ ફેરવી જાય છે. ત્યારે શું તે ખોટું છે ? ના, કારણ કે ત્યાં તે હોય એમજ જણાય છે; અને તેની કાંઈક અસર આપણા ઉપર થાય છે. જેથી તે અસત્ય પણ નથી. તે માત્ર એક જ્ઞાન્તિજ છે-જામ છે.

તમે દર્પણમાં તમારી છબિ જુઓ છો, તે ખોટી છે ? વેદાન્ત કહે છે કે ના, તે ખોટી નથી. કારણ કે તેનાથી તમારા ઉપર અસર થાય છે. ત્યારે તે સાચી છે ? ના, તે સાચી પણ નથી. કેમકે તમે તમારું મોં બીજા બાજુ ફેરવો છો કે તરતજ તે નાશ પામે છે. માટે તે જ્ઞાન્તિ છે.

હવે આ જ્ઞાન્તિ ઉપર જણાવું તેમ બે પ્રકારની છે. આંતર જ્ઞાન્તિ અને બાહ્ય જ્ઞાન્તિ. રજ્જુમાં દેખાતા સર્પની બાજતમાં આંતર જ્ઞાન્તિ છે. તેની વિચિત્રતા એ છે કે જ્યારે જ્ઞાન્તિવાળો પદાર્થ દેખાતો હોય ત્યારે જોઈ પદાર્થ દેખાતો નથી, અને ખરો પદાર્થ દેખાય છે

મારે કાંદિવાળો પદાર્થ દેખાતો નથી. જો સાપ હોય તો રત્નજી હોતું નથી અને રત્નજી હોય તો સાપ હોતો નથી. બાહ્ય કમળામાં બંને સાથે રહે છે. ખરી વસ્તુ તેમજ કમળાવાળી વસ્તુ બંને દર્પણમાં સાથે દેખાય છે. દર્પણમાં પ્રતીન ઘની આકૃતિ અથવા પ્રતિબિંબ એ અસત્ય છે. અથવા વેદાનિહીના શબ્દોમાં કદીએ તો તે પ્રતિબિંબ એ સર્વ વ્યાપક, અસત્ય અને જ્ઞાન્તિમય આકૃતિ છે; અને મૂળ આકૃતિ એ સત્ય પદાર્થ છે. જગી બાહ્ય જ્ઞાન્તિમાં આપણે એક બીજી વસ્તુ પણ જોઈએ છીએ, અને આપણે દ્વાર અગર સાધન કદીએ છીએ. આ સાધન તે દર્પણ છે. કમળામાં દેખાતી વસ્તુ એ પ્રતિબિંબ છે; અને ખરો મૂળ પદાર્થ બિંબ છે. બાહ્ય કમળામાં એ ત્રણે વસ્તુએ દેખાય છે; અને તેમાંની એકજ વસ્તુ કમળારૂપ હોય છે.

વેદાન્તીઓના પ્રયોગો અભેદ અને આખા વિશ્વના એકતા સિદ્ધ કરે છે. તે જે પ્રકારના છે તે તમને બતાવવામાં આવશે. તેઓના પ્રયોગો, અનુભવો, ધર્મ સંબંધી કેળવણી અને મત્સ્યને આશ્વસ્તાર એવું સિદ્ધ કરે છે કે આ વિશ્વ 'બાહ્ય' અને 'આન્તર' બંને પ્રકારની કમળાઓનું બનેલું છે જ્યારે મનુષ્ય ચોતાનામાં પ્રભુતાનો સાક્ષાત્કાર કરે છે ત્યારે તે કૃષ્ણ બહારની કમળા ઉપર જ વિશ્વ મેળવે છે. આ વિશ્વ ઉપર પ્રવર્તતા તમામ ધર્મો, ક્રિષ્ણાનિદી, સુસલમાની ધર્મ, બ્રાહ્મ ધર્મ, એશ્વરીઅન ધર્મ, આ બધા ધર્મોએ-એક વેદાન્ત સિવાય આ બધા ધર્મોએ-માત્ર બહારની કમળા ઉપરજ વિશ્વ મેળવવાને ધણુંજ ક્યું છે; અને એ પ્રકારે બહારની કમળાએ ઉપર તેમણે જેટલે અંશે વિશ્વ મેળવ્યો છે તેટલે અંશે તેઓ ખરા છે એમજ વેદાન્ત કહે છે. પણ તે પછી વેદાન્ત એક પગલું આગળ વધીને આન્તર કમળા ઉપર પણ વિશ્વ મેળવે છે; જ્યારે બીજા ધર્મો એ વિષયમાં અટકી પડે છે. તેઓ કહે છે કે વેદાન્ત અમારાથી પ્રતિરૂળ છે. પણ નહ, તે પ્રતિરૂળ નથી, તેતો કૃષ્ણ જે તેઓએ શરૂ ક્યું છે તેનો ઉંચો લાવે છે, અને તેમાં ઉમેરો કરે છે. તે તેમની વિરૂદ્ધ નથી.

હવે જે ધણું શુદ્ધ છે તે તમને કહેવામાં આવે છે. તેના ઉપર તમે બહુ એકાગ્રતાથી લગ્ન આપો. રત્નજીમાં જે સાપ દેખાયો તે કઈ જાતની કમળાને હીધે દેખાયો ? આન્તર કમળાને હીધેજ. તમે જાણો છો કે જો ત્યાં સાપ હોય છે તો રત્નજી હોતું નથી અને જો રત્નજી હોય છે તો સાપ હોતો નથી. જે તે એકજ વસ્તુ એકજ સમયમાં દેખાય છે. ફરીથી ધ્યાન આપો. નાગ અગર સાપ જે કમળાવાળા પદાર્થમાં દેખાયો તેનું અસ્તિત્વ આન્તર કમળાને હીધેજ જુઓ છો. બિંબનું પ્રતિબિંબ જણાવામાં જેમ દર્પણ એ સાધનરૂપ છે તેજ પ્રમાણે દોરડું એ સાપ જણાવામાં સાધનરૂપ છે. આ સાધનોદ્વારાજ જ્ઞાન્તિજન્ય પ્રતિબિંબ અને સર્વ આપણને જણાય છે.

એક ઉાકરો તમારી પાસે આવે છે અને કહે છે કે "બાપા ! બાપા ! હું 'જીડી' છું ! પછે સાપ છે." આપણે ઉાકરને પૂછીએ છીએ કે સાપ કેટલો લાંબો હતો ? ઉાકરો કહે છે કે આશરે બે વાર. વાર તે કેટલો જાડો હતો ? ઉાકરો કહે છે કે ધણો જાડો હતો. સંસ્કૃત-સીરકો જતા વહાણમાં તે દિવસે મહેં એક દોરડું જોયું હતું તેવો તે જાડો હતો. આપણે પૂછીએ: વાર, સાપ શું કરતો હતો ? તેણે કહ્યું: સાપ શું-શું જગી ગોળ પડેલો હતો. પાછા જાથી તેના કહેવામાં વહેમ પડ્યો અને પરિણામે તમે જાણો છો કે ત્યાં સાપ નથી. સાપ ખેડો હતો. કૃષ્ણ દોરડુંજ ત્યાં પડેલું હતું. એ સંસ્કૃત-સીરકો જતા વહાણનું દોરડું કે જે લાંબું

અને બહુ હંતુ; તે દોરડાની બાઈ, લંબાઈ અને અસ્તિત્વના ચુલ્લ જમણામાં ફેળા સાપમાં દર્પણની પેઠે આરોપાયલા હતા. સાપ ત્યાં નહોતો પણ ફક્ત દોરડામાંજ સાપ આરોપાયેલો હતો તેથી મૂળમાં-આંતર જમણામાં પરિણામે સાપ હતો; અને પછી તરતજ સાપ બીજા જાતની જમણા ઉત્પન્ન થઈ, જેને આપણે બાહ્ય જમણા કહીએ છીએ.

આ જમણાઓ ફર કરવા માટે કઈ પદ્ધતિ અનુસરવાની છે? આપણે પ્રથમ એક જમણું ફર કરીશું અને પછી બીજા. બહારની જમણા પ્રથમ ફર કરવી પડશે અને પછી આંતર જમણા.

વેદાન્ત મત પ્રમાણે આ આપું વિશ્વ, આ આપું જગત ખરી રીતે એક નહિ બહુ શકાય તેવા અને વર્ણન ન કરી શકાય તેવા સત્ય સિવાય બીજું કંઈજ નથી, કે જે સત્ય મનથી, વાણીથી તથા કાળ, આકાશ, કારણ અને દરેક વસ્તુથી પર છે. આ ખરા દોરડામાં, અંદર રહેલા પડમાં, પદાર્થમાં અથવા તમારી મરજીમાં આવે તે કહે તેમાં જે નામ, રૂપ અને લેહ અથવા તે શક્તિ, ક્રિયા, આન્દોલન દેખાય છે, તે આ સાપના જેવાંજ છે. તેમાં આપણે જોઈએ છીએ કે પ્રથમ આંતર જમણા થયા પછી બહારની જમણા થાય છે અને એ બહારની જમણાને લાંબી આ નામ અને રૂપમાં-આ વ્યક્તિ અને વ્યવસ્થામાં જાણે ખરું સત્ય હોય અને તે પોતાને આધારે પોતાની મેળેજ રહેવું હોય અને જાણે તે પોતેજ સત્ય હોય તેમ દેખાય છે.

હવે જગતના ધર્મોએ શું કર્યું છે? બહારી ક્રિશ્ચિયાનિટી, બહારી મુસલમાની ધર્મ, બધા ધર્મની મર્યાદાને ખાતર આપણે કહીશું કે તેઓએ બાહ્ય જમણા ફર કરવામાં ઘણુંજ કર્યું છે. તેઓએ મનુષ્ય જાતને બતાવ્યું છે કે એ તેઓ પવિત્ર જીવન ગાળે, જે આશ્વ, શ્રદ્ધા અને પરોપકારમય જીવન ગાળે, તે તેને પરિણામે તેને બધી દિશાઓમાં આનંદના જોશ, દિવ્યતા અને દરેક વસ્તુમાં પરમેશ્વર જણાયે. હવે ધ્યાન આપો. સાચો સંત અગર મહાત્મા, ખ્રિસ્તના નામમાં પણ ઈશ્વર સમજે છે. તે દુરમનને ધિક્કારતો નથી, પણ આહે છે. “અરે, તમે તમારા દુરમનને તમારી પેઠે આહો.” જીવંતજી આ મુગ્ધપૂર્ણ વચન છે. પુણ્યમાં પણ તે તેજ પરમેશ્વરને જીએ છે. તમે તે રિશતિને કદિ સાક્ષાત્કાર કર્યો છો? ખરા ધર્મનિષ્ઠ લોકોએ તે કહેલો છે. પુણ્ય તેમની સાથે વાત કરે છે, પર્યટમાં પણ તેમને ઉપદેશ જણાય છે, જહોલા ગરાઓમાં તેમને ગ્રન્થો જણાય છે, તારાઓ તેમની સાથે વાતો કરે છે. મનુષ્યના મુખારવિન્દાસ પ્રમુતા તેના સામું જાએ છે. આ પ્રમુતા માટે ભુદિને સમજાય તેવી સાબીતીની તેને જરૂર નથી. તેની સાબીતી તેની પોતાની સાથેજ હોય છે. તે એવી સાબીતી ઉપર આધાર રાખે છે કે જે આખી દુનિયાના તર્ક અને પદાર્થજ્ઞાનથી પર છે. તે મનુષ્ય દરેક રથને પરમેશ્વર જીએ છે, તેમાંજ રહે છે, તેમાંજ હરે હરે છે અને પોતાનું અસ્તિત્વ તેમાંજ ગણે છે. આવા પ્રકારનું ધાર્મિક જીવન અભ્યાસ અને પ્રયોગદ્વારા બાહ્ય જમણાને જાણે છે.

તમે કહો છો કે પરમેશ્વર આ સર્વ રૂપો અને લેહોમાં રહેલો છે; પણ એ કહેવું દોરડામાં સર્પ જાણવા જેવું છે. બ્યારે તમે દરેક વસ્તુની પાછળ ઈશ્વરને જીએ છો અને જત ધાર્મિક જીવનને સાક્ષાત્કાર કરો છો ત્યારે તમે દોસ્ત અગર દુરમનમાં હોતો આરોપણ કરતા નથી, પણ તેમનામાં ઈશ્વરજી જીએ છો. તમે તેમની પાછળ પરમેશ્વરનીજ કૃતિ જીએ છો; અને તમે કહો છો કે એક સર્વવ્યાપક ઈશ્વરજી ‘ધણ’ કદી રહેલો છે. આ પ્રમાણે બધા

કોમલું દેશ નહીં વિજય કીર્તિ, જે વિજય નામની ઉન્નિયાં કોઈ જગદેશુ' અગત્ય
વધવા, ભગવાન દે. પણ એવળ મોટી પણ અગત્ય, વર્ષે છે, અને મુખે કહે છે કે અનુ.
અનુ, નહીં કરે. જે કે ભગવાન જ પદ્મપદ્મ જે ને અથ નથી તેમજ જે કે જગદેશુ' ને
જે કે જગદેશુ' અ. અર્થાં રૂપ અને એટ, આ અર્થો જુદી જુદી જગદેશુ' અને રૂપે
વસ્તુમાં દેખાતા મળતા જેવાજ જેટાં જે તેથી જા અર્થે, અને તેને આ અર્થ વિચારી, જે
તથા જગદેશુ' પર એવી જે અનુપમ શિલ્પિ જે આ જગદેશુ' હવે નહીં એટ, જે તેવળ
અથ જ મળાને અનુપમ મળતા જે, આ દુનિયાનું કેઈ પણ ક્ષેત્રે ને કનિષ્ઠ નથી.

આ દુનિયા આ અથવા જેલ કેઈ જગદેશુ' ભગદેશુ' દે. જે એવળ અમ કહેવાની
જગદેશુ' નથી, જે હવે ભગદેશુ'.

આ જે ત્રિકોણ અને એક કાલજીવ દે. અર્થ છે

આ અને ત્રિકોણની ઉપલી તથા નીચલી બને બાજુએ કાપી છે. જે બને બાજુ
એને ૩ નું ચિહ્ન કરે છે અને ત્રીજી કાંપી બાજુ ઉપર ૫ નું ચિહ્ન કરે છે. જો
કે આ આકાર કાલજીવમાંથી અગત્ય અર્થ પદ્મમાંથી કાપી કાઢવા જે તેને તેને એવી રીતે
કોટવો કે તેને એકજ આકાર અને અથવા ત્રિકોણને ૫ પો કાલજીવ દે. અર્થ બાજુ
અર્થએતો આવે. આમ કરવાથી આપણે એક જ બાજુવાળી આકૃતિ બનેલી એટલાં કે જેની
અર્થી બાજુએ ૩ નિશાનવાળી બાજુના માપની આવશે. તર્ક અર્થે જે કે આમ કરવાથી
૫ નિશાનવાળી બાજુએ આ નવી આકૃતિની અંદરના આકારમાં આવી ગઈ છે. અને હવે તે
બાજુએ તરીકે પણ ગણતરી નથી. ઉપર તેને આકાર પણ આવશે જે તે એવાથી સમજાશે. આ
જ બાજુવાળી આકૃતિ રી રીને જાણી ? ત્રિકોણ અને કાલજીવ દે. અર્થ બાજુની જુદી રીતની એટલાંથી
અથવા જુદી રીતિથી આ આકાર જાણે. આ જુદી જુદી આકૃતિઓના ગુણ નથી અનેલી
આકૃતિના ગુણ કરતા તદન જુદા છે. નાની આકૃતિઓના ખૂણ કાલજીવથી નાના હતા. પણ નવી
બનાવેલી આકૃતિમાં એકે ખૂણ કાલજીવથી નાના નથી. દે. ખૂણ આકૃતિમાં કાલજીવ છે, પણ નવી
બનાવેલી આકૃતિમાં એકે કાલજીવ નથી. પ્રથમની જાણે આકૃતિઓ લાંબાઈમાં ૫ નિશા-
નવાળી બાજુ બદલ- રાની પણ નવી બનાવેલી આકૃતિને આકૃતિ લાંબાઈની એકે બાજુ નથી.
પ્રથમની આકૃતિઓમાંની એક પણ આકૃતિ સમજાવત નહોતી પણ નવી બનાવેલી આકૃતિ
સમજાવત છે. નવી બનાવેલી આકૃતિના અર્થ ખૂણ વિષય છે પણ પ્રથમની કેઈ પણ આકૃ-
તિના ખૂણ વિષય નહોતા. અર્થ આપણે એક એવી બનાવટ બોધે છે જેમાં દેખાતા
ખૂણ પનેટાંની આકૃતિઓમાં બિલકુલ હતા નહિ. હવે આ તદન નવા ગુણે કયાંથી આવ્યા ? હવે
ધ્યાન આપો. આ તદન નવા ગુણે કેઈ કતોએ બનાવેલા નથી તે જાત પણ ધ્યાનમાં રાખો. આ
તદન નવા ગુણે નવી આકૃતિનું પરિણામ છે. તે નવી રીતિનું પરિણામ છે. તે રેશનલ જેને માથા
કહે છે તેનું પરિણામ છે. માથા કોટલે નામ અને રૂપ. તે ગુણ નામ અને રૂપનું પરિણામ છે.

ફરીથી જુઓ. આ ત્રિકોણને જ એટલે હાઈડ્રોજન કહેા. આ ચોખ્ખુને ર એટલે ઑક્સીજન આનું પરિણામ હનર=ઑ એટલે કે પાણી (નવી આકૃતિમાં) આવે છે. આ મૂળતત્ત્વો યા ડ્રોજન અને ઑક્સિજનને પોતાપોતાના ગુણ હતા અને તેની મેળવણીના પરિણામે નવી (પાણી) ઉત્પત્ત થઈ છે. આ પ્રમાણે હાઈડ્રોજન અને ઑક્સિજન મળીને આપણને પાણી છે. એમાં હાઈડ્રોજન બળી શકે એવો પદાર્થ છે, પણ પાણી તેનું નથી. પાણીમાં હાઈડ્રોજન કરતાં વિલક્ષણજ્ઞ ગુણ છે. ઑક્સિજન બાળવામાં મદદ કરે છે પણ પાણી કરતું નથી પોતાનો નવોજ ગુણ છે. વળી હાઈડ્રોજન ઘણો હલકો છે પણ ઑક્સિજન તેટલો નથી. હાઈડ્રોજન બલનમાં ભરાય છે અને તે ઉંચે આકાશમાં લઈ જાય છે, પણ પાણી કરતું નથી. પાણીમિશ્રિત હાઈડ્રોજનનું પરિણામ એમ કરતું નથી. આ પ્રમાણે વિવિધ પદાર્થોના ગુણો પરિણામિક પદાર્થના ગુણોથી તફાવત જૂદા છે. પરિણામિક પદાર્થમાં આ ગુણ કયાંથી આવ્યા ? પોતાના કર્તામાંથી તેણે આ ગુણો મેળવ્યા અથવા જે મિત્ર તત્ત્વોનું તે બનેલું છે તેમાંથી લીધા ? ના, આ ગુણો નવી આકૃતિ, નવી રિયતિમાં આવ્યા છે. વેદાન્ત પણ કહે છે કે દુનિયામાં જે તમે જુઓ છો તે માત્ર નામ અને જ પરિણામ છે. તમારે આ અને તે વસ્તુને માટે કર્તાનું અસ્તિત્વ મૂકવાની જરૂર નથી માત્ર નામ અને રૂપનું જ પરિણામ છે.

અહીં તમારી પાસે એક કોયલાનો કકડો છે અને પછે એક તેજસ્વી-આંખને નાખે તેવો હીરા છે. આ હીરામાં કોયલાના કકડા કરતાં તફાવત નવા ગુણ છે. હીરા સખત છે કે લોહને પણ કાપી શકે છે, અને કોયલો એવો નરમ છે કે કાગળના ઉપર પણ ઘસાય છે. હીરા ઘણો તેજસ્વી અને કિમ્મતી છે, અને કોયલો પાંચ કાળો, સોંધો અને બેડોળ છે. બન્નેનો વિશેષ આવેા મોટો છે, અને તોપણ તેઓ રીતે એકજ વસ્તુ છે. વિજ્ઞાન તે વાત સાબીત કરે છે. કદાચ તમે કહેશો કે મારી તે વાત અહણુ કરતી નથી. પરંતુ તમે અહણુ કરો કે ન કરો પણ આ એક સત્યજ છે. તેજ પ્રમાણે વેદાન્ત તમને કહે છે કે અહીં તમે જેને ખરાબ વસ્તુ અને જેને સારી કહેા છો, જેને તમે હોસ્તો કહેા છો તે અને તમે જેને દુસ્મન કહેા છો તે સર્વમાં કોયલા અને હીરામાં કાર્બન રહેલો છે તેમ એકજ ખરી વસ્તુ રહેલી છે. વેદાનિકો કહે છે કે કોયલામાં જે કાર્બનનાં પરમાણુઓ છે તેજ પરમાણુઓ હીરામાં પણ છે. માત્ર તે જુદી રીતે ગોઠવાયલાં છે એજ ફરક છે. હીરા અને કોયલામાં ભેદ માત્ર તેના નામ રૂપને લીધેજ છે.

તેજ પ્રમાણે સાત અને નવસ વસ્ત્રોનો ભેદ માત્ર માયાને લીધે એટલે કે નામ અને રૂપ લીધેજ છે, કે જે નામ અને રૂપ બંને મિથ્યા છે. કારણ કે એક વખત આવેલો તે જોવાં બેઈએ છીએ તેવાં તે સદાકાળ રહી શકતાં નથી. આ જગતનો ભાસ એ નામ રૂપ સિવાય બીજું કંઈજ નથી. જુદાં જુદાં નામ, રચના અને દેખાવોના સમ્મેલન સિવાય બીજું કંઈજ નથી. આ જુદી જુદી મિજતા અને સમ્મેલન શાને લીધે છે ? તે જ ભ્રમણાને લીધે છે. પરંતુ આ નામ અને રૂપ જે આંતર ભ્રમણાને લીધે છે તેમાં પણ દિવ્યતા જગહળી રહી છે. આ નામ અને રૂપમાં પણ પરમેશ્વર પોતેજ પ્રકાશી રહેા છે. આ નામ અને રૂપની ભ્રમણાને વચાથી પેઢે પાર જાણી, એટલે તમેજ સર્વસ્વ છો. આ પ્રમાણે જે બધામાં સમભાવે જુદાં છે તેજ ખરેખર જુદાં છે, જે બધામાં એક સરખી રીતે પ્રગટ જુદાં છે તેજ અમુકાળો છે.

હવે સંસ્કૃત ગ્રંથના આપાન્તરની યોગીક પંક્તિઓ તમને વાંચી સંજાવાયોઃ—

“હું બલિ છું, હું ઋચા છું, આ અનંત ક્ષણાંકનો પિતા, માતા, પૂર્વજ અને પ્રભુ હું છું. જ્ઞાનનો અંત હું છું. તેજોમય જળનું શુદ્ધ સત્ત્વ હું છું. હું ઋં છું. હું ઋગ્વેદ, સામવેદ અને યજુર્વેદ છું. માર્ગ, પોષણકર્તા, પ્રભુ, ન્યાયાધીશ, સાક્ષી, રહેવાનું સ્થળ, વિશ્રામસ્થાન, મિત્રો, જીવનનો નિર્ઝર અને સમુદ્ર, જેમાંથી બી અને બી વાવનાર ઉત્પત્ત યાય છે અને નાશ પામે છે, જ્યાંથી અનંત પદાર્થો ઉત્પત્ત યાય છે તે હું છું. સૂર્યની ઉભા મારી છે. સ્વર્ગીય વૃષ્ટિ વરસાવવી અને બધે રાખવી એ મારા કાર્યમાં છે. હું મૃત્યુ છું; અને અમરત્વ પણ હું છું.”

ગંગાનું મધુર સંગીત, કાલતાં વૃક્ષોનું મધુર ગાન, સમુદ્રના નાદનો પડથો, ગાયોનું આરેડવું, ઓસનાં પ્રવાહી ટીપાં, ગર્જતાં વાદળાંનો ગંભીર નાદ, નાભુક પગનો ખડખડાટ, જનસમુદાયનું હાસ્ય, સૂર્યનાં સુવર્ણ રશ્મિ, શાન્ત તારાનો ચળકાટ, રૂપેરી ચંદ્રનો દૂર અને નજીક પ્રસરતો આછો પ્રકાશ, ચમકતી તરવારનો ચળકાટ, તેજસ્વી જ્વાલીરનું તેજ, અધારી અને પૂર્વમસવાળી રાત્રિમાં દીવાદાંડીના દીવાનો પ્રકાશ, શુભ ધન સંચય કરનારી પૃથ્વી અને સ્વર્ગનો અખૂંદ ભંડાર, અનહદ નાદ, અનાદિ પ્રકાશ, અનાદિ અધેકાર, અનાદિ ગતિ, માનસ સૃષ્ટિથી પર વિચાર, અપાન્તર દૃષ્ટિ, મનોમય વેળરી, ઇન્દ્રિયથી પર સળંગ મહત્ત્વ શક્તિ, એ બધું હું છું, હું છું, હુંજ છું.

ૐ

ૐ

ૐ

૧૬-આત્મસાક્ષાત્કાર સંબંધી સૂચના.

૧

ઈશ્વરનું આપણે હવે એક બીજું વર્ણનાત્મક સ્વરૂપ જોઈએ. પુરાણનું આ એક સુંબર્ણ છે. દૂધના એક અતિ વિશાળ મહાસાગરમાં-એ દીરસાગરની મધ્યમાં એક અસુંદર રમણીય ચક્રાકાર સર્પની-શેષનાગની શય્યા બનેલી છે. છત્ર માટે એ શેષનાગની સહ દેણ છે. આવા દીરસાગરમાં ઈશ્વરની એક સહચારિણી રમણી-લક્ષ્મીદેવીના નિવાસ તેનું શરીર અતિ સુંદર, સુકુમાર અને દેહીધ્યમાન છે. અર્ધભિલિત નેત્રાથી તે તેના વિમુખ નિરખે છે. તેના હોઠમાં મંદ મંદ હાસ્ય રફૂરી રહ્યું છે. એ લક્ષ્મીદેવી વિષ્ણુ ભગવાન ચરણકમળ તળાંતી રહી છે. એ રમણીય મૂર્તિ એક સુકોમળ વિશાળ કમળની પાંખડી વિરાજમાન છે. ત્યાં વિરાજતી એ પોતાના વદનલ વિષ્ણુ ભગવાનના ચરણની સેવા કરે. પરસ્પર નેત્રવિહારમાં અન્યોન્ય દૃષ્ટિ સમ્મેલનની ક્રિયા જામી રહી છે.

આ દેવીનું ચિત્ર શું પ્રતિપાદન કરે છે ? એ દેવી-લક્ષ્મીજી સચ્ચિદાનંદની સંજ્ઞા મા છે. એ પ્રભુતા છે, જ્ઞાન છે, સુખ છે, આનંદ છે. એ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપની શોભા છે વિજયશ્રી છે. એનો ભાવાર્થ એવો થાય છે કે સુક્ત પુરૂષ સાક્ષાત વિષ્ણુ નિરન્તર પોતાન વિજયશ્રી-શોભા-આત્માનંદ-લક્ષ્મીદેવી પ્રતિ અનિભિષ નિરખી રહ્યા છે. જગતનો તેમની દૃષ્ટિ પ્રલય થયો હોય છે અને તેને તે પોતાનું જ અસ્તિત્વ-છાયા માની નિઝાનંદ અનુભવે છે સુક્ત અવસ્થાની એ પસંકાષ્ટ છે. સર્વ સંબંધ, સંસર્ગથી વિમુખ અને પર એ સુક્ત પુરૂષ આ જગતના બ્યવહાર કે બ્યાપાર સાથે કોઈંજ સંબંધ નથી.

સાગરની સંજ્ઞા અનન્તતા સૂચવે છે. વળી એ સાગરને દીરસાગર નામ જોડવા માટે આપેલું છે કે દૂધમાં તથા ગુણ રહેલા છે. (૧) પ્રકાશ, (૨) સ્વેતર્ણવ જેટલે આનંદ અને (૩) ભગવદ્ધર્મ પૌષ્ટિક ગુણ જેટલે શક્તિ. આવી રીતે દીરસાગરની સંજ્ઞાથી પરમ પ્રકાશ અથવા જ્ઞાન, પરમાનંદ અને પરમશક્તિ, એમ સૂચન થાય છે. એ દીરસાગરમાં એ બંનેને નિવાસ છે. શેષનાગની સંજ્ઞા લેવાનું કારણ એ છે કે પ્રત્યેક પ્રાણીનું આયુષ્ય અતિ ટીપ્પ હોય છે. પ્રાણીના દેહને નાશ થતાં એ આયુષરૂપી સર્પજ પાછળ અવશેષ રહે છે. શેષ જેટલે અવશેષ રહેવાર તત્ત્વ; અને તેથીજ તે શેષનાગ કહેવાય છે. સર્પિણી સેકંદરા ઈર્ષા મૂકે છે અને એ સર્વને એક પછી એક ખાતી જાય છે; છતાં પણ તેમાંથી કોઈ કોઈં છડું અવશેષ જાય છે. આવી રીતે અનન્તતાની સંજ્ઞાદર્શક "શેષ"ની શય્યાપર સચ્ચિદાનંદરૂપી દીરસાગરમાં એ અજસ્રમર પરમાત્માને નિવાસ છે. બંને પોતાના આત્માનંદમાં સંપૂર્ણ નિમગ્ન અને સુખી છે. શાંત અને પરમ ગંભીર છે. ૩૦.

• 'રામ' દવે એ અત્યંત વિષયપર તમારું ધ્યાન એવું છે.

૧—હૃદ અહંકારનો ત્યાગ.

૨—આત્મભાવનાનો નિકષેપ.

પહેલું:—વેદાન્તના દૃષ્ટિબિંદુથી જોતાં તો સંપૂર્ણ વિશ્વાનિ, મુખિ, વિરામ અને સંન્યા-
નેજ હૃદ અહંકારનો ત્યાગ કરે છે. જ્યારે જ્યારે તમને અજ્ઞાન મને ત્યારે ત્યારે ખુરશી-
કે અન્ન કોઈ આસનપર સિંધર ચિત્તથી જોઈ શરીર જેવું નહિ અને જોના જાર કે વેડ
ખારે ઉપડવાનાજ નથી જોવી ભાવના દૃઢ કરો. જગતના બીજા પદ્યોની પેઠે જે પણ જોઈ
જેમ પદ્ય છે અને અન્ય પદ્યોની પેઠે જે પણ તમારાથી દૂર છે જેમ માને. યોગીવાર
શરીરને રાજગત સંબંધી મોકા. જે સમયે શરીર સંબંધી કોઈ પણ વિચાર પ્રતમા ન લાવે.
દરીરિક મોહ અને દેહવાસનાનો ત્યાગ કરો. દેહ સંબંધી તમામ પ્રકારની ચિંતા અને
પ્રકોશને દૂર કરો. અથા, હોજ કે મોહ જોડેને નિર્મળ કરો. આવા પ્રકારની દૃઢ ભાવના-
થી અવરથાનું નામજ અહંકારનો ત્યાગ અને પૂર્ણ વિશ્વાસિ છે.

બીજું:—ઈશ્વરત્વ. ઈશ્વરની ઈચ્છા જોજ તમારી ઈચ્છા છે જેમ માને. મુખ-દુઃખના
અજ્ઞાનેશ્વરના પણ ઈશ્વરના હેતુનેજ તમારો હેતુ બનાવો. શરીર અને તેજ સંબંધી, મન અને
તેની વૃત્તિઓ, તેમજ લાભાહાસ કે અવાજવની શંકાથી પર રહો. તમે પોતેજ સર્વવ્યાપક સત્તા
જેમ જાનુભવો. તમે સુર્યોન્ન સૂર્ય, કાર્યકારણથી રહિત, આધારથી પર, આ સમસ્ત અમતો-
રેક વિશ્વમંડળમા એકમેવદ્વિતીય, સન્નિવિદનંદ સ્વરૂપ, મુક્ત 'રામ' છો. સ્વાભાવિક રીતે જો
કોઈ જનિથી માર્ગ શરૂ કરે જે જનિથી પ્રણવમંત્રની પૂન મચાવો. તમે પોતેજ સન્નિવિદનંદ,
આત્મિક મુખ છો જેમ ભાવના કરો. આમ કરવાથી આધિભ્યાષિનાં કારણો સ્વતઃજ નિર્મૂળ થશે.

આ દૃશ્યમન થનું જગત અને તેમાં આવી મળતા વસ્તુરિચિતિના પ્રસંગો જે સર્વ તમારી
ભાવનાને હીધેજ ઉત્પન્ન થએલા છે. મારે જે જગતનો જાર દૃશ્યપરથી ઉતારી નાખે. જગત,
તમાજ, સમાજના અભિપ્રાય અને મતમતાંતર જે સર્વ તમારા માગી હીધેલા વિચાર કે
કલ્પનામંત્રજ છે; જે પરમ સત્યનું મનન કર્યો કરો. તમેજ તે પરમશક્તિ છો. આ
જગત તે. તમારો નિઃસ માત્ર છે—માત્ર તમારો પડછાયો છે; છતાં તમે તમારા સમીપસ્થ
અંતઃક્રિયાપર ઘડા નરાખતા બહારના એ અસ્થિર ચિત્તવાળા જનસમૂહના અભિપ્રાય-
પર વિશ્વાસ રાખો છો; એ સમાજથી લય પામી, તેમના ઉતાવળીઆ ન્યાયપર
નસતા અને વિવેક દર્શાવી તેને માન આપી, તમારું જીવન એવું તો કંગાલ
બનાવો છો કે જોઈ તમારા જીવનનો પરમ ઉદ્દેશ તમે પાર પાડી શકતા
નથી! 'રામ' કરો છે કે જગતના અભિપ્રાયપર લક્ષ ન આપતાં તમે તમારી
સ્વમતિ અનુસાર વર્તન રાખો; સ્વતંત્ર બનો; જે એકમેવદ્વિતીય, પરમપ્રિયતમ,
સન્નિવિદનંદ, અંત્યાંગી, વિમુ, આત્મદેવનેજ સતેષવા પ્રયત્ન કરો. આ અનેક મનુષ્યોને,
અને નાનાવિધ મતિના જનસમૂહને તમે કોઈ પણ રીતે સંતોષ આપી શકશો
નહિ. એ વિલક્ષણ વૃત્તિવાળા સમાજના તમે કોઈ પણ રીતે જરાએ નહાઈ
નથી. તમારે અને સમાજને શું લેવારેવા છે? તમારે તેમનું 'કયું' દેવું પતાવવાનું છે?
કંઈ નહિ; અસ્ત્યેનહિ.

તમે પોતેજ તમારા પ્રવૃત્તિને ઉત્પન્ન કરનાર છો, તમામ આનંદના તમે પોતેજ શ્રેણી
છો, એવા ભાવપૂર્વક પ્રણવમંત્રિ વધતે તમારી અસપાસ બીજું કોઈ છેજ નહિ જેમ
મેટેથી ઘેપ કરો. જ્યારે એ આનંદથી તમે પોતે એટલે તમારો પોતાનો આત્મા

સંતુષ્ટ-પુત્ર થશે, ત્યારે સમાજ અને સમસ્ત જગત પણ અવશ્યજ સંતોષ પામશે. એ એક મહા નિયમ છે. બીજાઓને માટેજ તમારે અમાનુષી છબી છવવાની શું આવશ્યકતા છે ?

એ સજ્જમાર બીજાં છોકરાંઓની સાથે સંતાકુકીની રમત રમતો હતો, સંતાએકેક છોકરાને શોધી કાઢવામાં તેને બહુ મહેનત અને ઢોડપામ કરવી પડતી હતી. એ ભેળને એ રમત બોનારાએ કહ્યું: " અરે ! તું તો રાજકુમાર છે. કેવળ હુકમથીજ તું ધારે તો કે છોકરાને એકાં કરી શકે તેમ છે, તોપણ આમ ઢોડી ઢોડીને હેરાન શા માટે થાય છે ? " એ પ્રશ્નને ઉત્તર અડીઁ એટલોજ આપી શકાય કે એમ કરવાથી રમતમાં જરાએ મજા રહે નહીં. રમવામાં કરીએ ગમત પડે નહિ. 'રામ'ની હાથમાં તમે પણ એવીજ રીતે પરમસત્યાપીઠ, સર્વભ્યાપક અને સર્વજ્ઞ છો. પરંતુ તમે આ અનેક પ્રકારની વિચારરૂપી રમત માંડી છે; અને તાનમય વિષયોની જાળજા ફેલાવી છે. તમે આ જગતરૂપી જાળજાને સંતાકુકીની રમત બનાવી છે તેથીજ એ વિવિધ વિચારમાળાને ત્યાગ કરીને એ સર્વ રમતને બંધ કરવાનું તમને ગમતું નથી. પરંતુ હે શાજ્ઞા સજ્જનો ! જે કશાને પ્રાપ્ત કરવાથી આ વિશ્વમંડળ બનુ, જનિત્વ અને વર્તમાન તમારું બને છે; આ સૂર્યમાળા ને તારકગણ તમારુંજ આત્મરૂપ પ્રતીત થાય છે; અને સર્વ હયા પદાર્થો આત્મોદયિના બરનીઓટ સમાનજ માત્રમ પડે છે; તો પણ તમારે કાયદાની પરીજ્ઞા પાસ કરવાની કે સાસારિક ઉત્તતિની શી પરવા છે ? ને તમારે કે દિવ્ય હયા ભેળની હોય તો ઇદ્રિયોમાં જે સુખ યોગ્ય છે તે સુખની વાસનાથી તમારું પર થવું ભેળબે.

એક ઠેકઠે માછલીઓ પકડવાને માટે એક જાળ નાંખી હતી તેમાં એક કોયી તે જાળજાળ માછલી આવી કે જે એ જાળનેજ ખેંચીને લઇ ગઇ. ઇધેર કેમ વર્તન સજ્જ ભેળકે એવે ઉપદેશ આપવાની આવશ્યકતા નથી. એ તમારું કામજ નથી. શુદ્ધ અદ્વૈતારને ત્વજ કરી મિથ્યા વાસનાઓના દુકલ કરી તવં એ પ્રભુનેજ આર્પણ કરો, પરમાત્મામાં સ્વાર્પણ કરો. આમ કરવાથીજ મન અને શરીર જ્ઞાનમય પ્રકાશથી તેજોમય તથા પરમ પ્રભુવાની રૂઝે પવમાન મુનિ બનજો.

પ્રત્યેક પ્રકારનું જ્ઞાન અને કેજાલથી અંતરમાં ઉત્થાય છે. માત્ર બાજ સાધનોથી કશુંજ આમ થતું નથી. જનતાના જુદામાન પુરોષ, અદ્ભુત શોષકો અને નિયુજ તત્ત્વેનાઓ પણ જ્યારે સ્વાર્થશમથી મુજા થઈ બ્યક્તિગત અને મનોગત ભાવનામાંથી વિમુખ રહી, ઇદ્રિય સુખની આશા નૃષ્ણુઓને દૂર દેડી વિચાર મુદિમાં જોતપોત થયા હયા ત્યારેજ તેઓ આત્મ શોધિને બંધાર પામી શક્યા હયા. માત્ર હૃદયરૂપ હર્ષજુમાંથીજ તેઓને અનિ વખ લેનિક રીતે જ્ઞાન પ્રકાશ મળ્યો. પુત્રકો અને પુત્રકશ્યાળાઓમાં તેઓ જ્ઞાન રેડયા; તેન નથી જ્ઞાનપુંજને જાંબર પુરતો હતો. પુત્રકો કે પુત્રકશ્યાળાઓમાંથી તેમને કશુંજ મળ્યું નહોતું. આનું નામ ને કાંઈ કહેવાય. એજ પગમ પર્વતરૂપી કર્મ કહેવાય. 'રામ' કહે છે કે જે કહેવેરો સજ્જનું નામ કરે નથી. એ તે નિથ્યા મહેનત છે.

વિદ્યાભાની સદૈ એકાદમાં રહેવું અને સતત વિદ્યાની સાથે કોડયા અનુભવની કોનેજ વેદાન્તમાં કરે કહે છે. વેદાન્તની હાથમાં તો પરમ નામ સાથે નિષ્કલે અનેક અનુભવે એજ પગમ કરે છે. આની તેનજ મૂલ છે. એ મૂલન વિદ્યાપુત્ર કરેને પાંડિત્ય આજ કે વિજિત્વ કહેને નિરે છે; પણ કૃષ્ણ અહીં તમે " કૃષ્ણ " એ આજ્ઞાવને પુત્ર

કયાસ કરે. જગી વેદાન્ત પ્રમાણે જગતનું કોઈ પણ કાર્ય વેક કે ભારરૂપ નથી. એક દૃષ્ટિ-
નંદુથી જેને અતિ ઉચ્ચતમ કાર્ય કહીએ છીએ એનેજ વેદાન્તની દૃષ્ટિમાં નિષ્ક્રિયતા ગણ-
વામાં આવે છે.

હિંદુઓનાં પુરાણોમાં એટલે કે કથાવિભાગમાં ઈશ્વરનાં બે સ્વરૂપો પ્રસિદ્ધ છે. દરેક
ધર્મમાં મુખ્યત્વે ત્રણ વિભાગ હોય છે. જ્ઞાન વિભાગ, કર્મ વિભાગ અને પુરાણ એટલે કથા
વિભાગ. તત્ત્વજ્ઞાન ઉચ્ચ કોટિના મનુષ્યોને માટે છે; કર્મકાંડ સાધારણ સમાજને માટે છે;
અને માયકોટિ, બાળકો અથવા અન્ય અધિકારીઓ માટે પુરાણ વિભાગ છે. એ
ત્રણે વિભાગ અન્યોન્ય સંકલિત હોઈને એનો પરસ્પર સંબંધ અત્યંત આવશ્યક છે.
ધર્મમાં એ ત્રણમાંના એકમાં પણ ન્યૂનતા રહે તે ધર્મ સંપૂર્ણ અને સંસ્કૃત કહેવાય
નહિ. એ ત્રણે વિભાગની એકતા અને સમાનતાને લીધેજ હિંદુધર્મ સનાતન ધર્મ કહેવાય
છે, અને ૨૦ કરોડ લોકો એ ધર્મના અનુયાયી છે. જે ધર્મમાં આમાંનો એક પણ
વિભાગ ન હોય તે ધર્મ ધર્મજ કહેવાય નહિ. હિંદુ ધર્મના પુરાણ-શાસ્ત્રમાંથી 'રામ' તમને
સુતાના સ્વરૂપનું એકજ વર્ણન કરી બતાવ્યો. એ વર્ણન નિરંતર મનમાં ચિરરથાયી
રખવાનું છે.

હિંદુ શાસ્ત્રોમાં ઈશ્વરનાં બે સ્વરૂપોનું વર્ણન કરેલું છે. તેમાંનું એક હિમાલયનાં ઉત્તર, રમણિય
શેષરાયર, ધવલ, ગંબીર, ભવ્ય, સુંદર, યુવામય, વિજયશાલી, ધ્યાનમય, બહારના વિશ્વથી
વેરહા, એવા અદ્વિતીય સંહારક શિવનું મંગલ સ્વરૂપ છે. એ સમાધિનુંજ સ્વરૂપ છે. સર્વ
કાર્યોની ચિન્તા અને ઉપાધિથી તટીત અવસ્થામાં એ ઉન્મત્ત રહે છે. એમની દૃષ્ટિમાં જગ-
તનું અસ્તિત્વજ હોતું નથી. ઈશ્વરનું આ એક મૂર્તિમાન સ્વરૂપ છે, એ મૂર્તિમાન સ્વરૂપ ધ્યા-
નની પ્રતિમ છે. એ મુક્ત-શાંત પ્રભુ છે. ધવલ વર્ણ એ હિમાલયની સંજ્ઞા છે; અને ત્યાં મન
નેરુત્તર અનંત શાન્તિમાં નિમગ્ન રહે છે.

એ પ્રભુમૂર્તિના આગીચમાં એની દિવ્ય સહચારિણી, સર્વાંગે સુવર્ણમય કાંતિમતી, પાર્વતી
બેસે છે. એ પાર્વતી શિવજીના વામ ઉત્કલપર બેઠાં બેઠાં અનેક ભવાઓનો રસ કહાડીને
પ્રિયતમ પરમાત્માને તેનું પાન કરાવી ઉન્મત્ત રાખે છે. શિવજીની આંખ ઉપડતાંજ પાર્વતી,
તેનાર રાખેલું માદક રસનું પાત્ર તેમના મુખ આગળ ધરે છે; અને એવી ભક્ત યજ્ઞેલી
સ્થિતિમાંથી યાજ્ઞ પુનઃ એ અન્વિદ્યનંદ, જ્ઞાનમય આત્માનંદનો ઉન્માદ ભોગવવા સમાધિ-
મત્ત થાય છે. કોઈ કોઈવાર એ ઉન્મત્ત સ્થિતિમાં ધર્મના નાનાવિધ પ્રશ્નો તે તેને પૂછે છે;
અને એ પ્રશ્નોનાં જૂદ રસચો, સમસ્ત વિશ્વના કથાણ માટે શિવજી તેને સમજાવે છે.
પુરાણોનો પછો ખરી કથા વિભાજન આમ બનેલો કહેવાય છે.

પાર્વતી એ એક મહાન રાજાધિરાજની પુત્રી છે, છતાં પતિની સાથે અભેદનંદ અનુભ-
વવા તેણે પોતાનું સર્વજ્ઞ અર્ધજુ ક્યું છે. એ ઈશ્વર તે મંગલમય, અદ્વિતીય, સંહાર-
ક શિવજી છે, અને દેવી તે ગિરિજા છે.

(૨)

તમ્હારી શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓને તમારા જીવનની અવશ્યકતાઓ હમીશાં
સા. શ. ૨૪

ખેંચતાણમાં અને પરિશ્રમમાં રાખે છે, પરંતુ તમારી પરિસ્થિતિની અસર તમારા છ આમ નિત્ય નિરંતર પડવા દેશે તો તમે પોતેજ તમારે માટે કબર બનાવશો. મતલબ મૃત્યુનેજ આવાહન કરે છે.

તેને દૂર કરવા માટે અથવા તો એમાંથી વિશ્રાંતિ લેવા માટે કાર્યમાંથી વિમુખ રહેવા તેનો ત્યાગ કરવાની ભલામણ 'રામ' તમને કરતો નથી. 'રામ' એવી સલાહ કદિ નહિ. પરંતુ એ અવિરત-દુઃસહ પરિશ્રમમાંથી મુક્ત અને વિશ્રાંત રહી શકવાના સ્વભાવ અથવા પાડવાની અતિ ઉપયોગી સૂચના 'રામ' તમને શીખવે છે. એ સૂચના તે વે વિદ્યાનો સંન્યાસ છે. તમારે અહનિશ સંન્યાસની ભાવનામાં નિમગ્ન રહેતાં શીખવું એ એ ઉત્કૃષ્ટ ભાવનામાં હૃદયપૂર્વક નિમગ્ન રહેવાથી અને તમારા સંમુખ જે નિયત કર્મ પડે તેમાં સંપૂર્ણપણે એકતા અનુભવી દેહાધ્યાસને ભૂલી જવાથી, તમને કદિ કેઈ પણ બે પરિશ્રમ લાગશે જ નહિ. તમે પોતેજ એ કાર્યરૂપ બની જશો.

જરા વધારે વિવેચન કરીએ. તમે જ્યારે કામમાં હો અને તેમાંથી શણું બે શણું અવકાશ મળતો હોય તે સમયે શરીર છે જ નહિ અને છે તોપણ તમારે તેની સાથે લે માત્ર પણ સંબંધ નથી એવી ભાવના અંતરમાં દૃઢ કરતા રહો. તમે તો સાક્ષી માત્ર કાર્યના કૃણ સાથે કે પરિસ્થિતિ સાથે તમારે જરાએ લેવાડેવા નહો. આ ભાવનાનું મનન કરતા તે સમયે નેત્રોને બંધ રાખજો; અવયવોને પૂર્ણ શિથિલ કરજો; શરીરનું અસ્તિત્વ જ નથી એ માનજો; કેઈ પણ ભાવના વિચારને મનમાં રથાન ન આપતાં શરીર અને મનને સંપૂર્ણ સ્વસ્થ રાખજો. શિરપરથી કામનો ભાર જેટલા પ્રમાણમાં ઓછો માનવામાં તમે નિશ્ચયી થ જશો તેટલા પ્રમાણમાં તમે અધિકાધિક શક્તિ અનુભવતા જશો.

શરીરની શક્તિને મન્મત્તાતંત્રથી પોષણ મળે છે અને વિચારને પણ એ મન્મત્તાતંત્રોત્પન્ન અવલંબન છે. વળી પચનક્રિયા, રક્તવહન ક્રિયા, કેશવર્ધન ક્રિયા અને સર્વ પ્રકારની શારીરિક ક્રિયાઓનો આધાર પણ મન્મત્તાતંત્રોત્પન્ન રહેલો છે. જ્યારે તમારા વિચારમાં ભ્રમણા આવડે છે અને એવા ભ્રમિત વિચારથી જ્યારે ચિત્તમાં વિશેષ ઉત્પત્તિ થાય ત્યારે પરિણામે મન્મત્તાતંત્ર અતિશય ભ્રમિત બની જાય છે. આવી રીતે અવિરત વિચારભ્રમણાના રૂપમાં મન્મત્તાતંત્ર કાર્ય જેટલું લાભકારક છે તેટલુંજ હાનિકારક છે; અને તેથીજ શરીરના મર્મભાગે નિર્બળ બની જાય છે એક વાદ્યપર બે મોટાં ભારનાં પોટલાં લટકાવ્યા જેવું તે છે. એક પોટલામાં ભાર વધારે હોય તો બીજા પોટલામાંથી પણ વજન ઓછું કરવુંજ પડશે; અને તેમ કર્યું એટલે પછી વોદે માલને તુકસાન થયાં વિના પૂરવેગમાં ચાલવા માંડશે. એજ પ્રમાણે જો તમે પણ તમારી શક્તિ નિભાવી રાખવા ધારતા હો, તમારું આરોગ્ય સંભાળી રાખવા ઇચ્છતા હો અને મન્મત્તાતંત્રરૂપી અથપર લાપેટો જીવનભાર હલકો કરવા ધારતા હો; તો વિચારભ્રમણાને સાર તમારે ઓછો કરવોજ જોઇએ. શ્રાંતિજનક વિચારો અને કલેરોરંપાદક તરંગોને તમારો જીવનરસ ચૂરી જવા દેશો નહિ. મનને અહનિશ વિશુદ્ધ રાખવું, અનંદમાં નિમગ્ન રહેવું, ચિત્તમાં સ્થિરતા અને શાન્તિ અનુભવવાં તથા કેઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કે ભાવિનિ અંતઃકરણમાં રથાન ન આપવું, એજ સંપૂર્ણ આરોગ્ય અને સોત્સાહ કર્મપરાયણ ભોગવવાનું પરમ ગુહ રહસ્ય છે.

આવી રીતે આત્મામાં-ધર્મરમાં નિરંતર નિમગ્ન રહી, ધર્મરી ભાવનાને મનમાં દૃઢ રાખી સર્વ પ્રકારની આધિ, ઉપાધિ, ચિંતા, ક્લેશ, ચપળતા અને વિરોધ દૂર કરવાં એજ વેદાન્તનો સંન્યાસ અને ત્યાગ છે. તમારા શિરપર કોઈ પણ ભૂતનું કેત્તવ્ય-ફરજ નથી; તમે કોઈના જવાબદાર નથી. તમારે કોઈના ઋણમાંથી મુક્ત થવાનું નથી. સમસ્ત વિશ્વમાં માત્ર તમે એકજ બ્યક્તિરૂપે ભૂવંત છો એમ પ્રતિપાદન કર્યા કરો. વેદાન્તનું એજ શિશુલુ છે. સમાજ, આચાર, વિચાર, સ્મૃતિ અને તેના નિયમધર્મ, જગતના લોકોની ટીકા, સમાજના અભિપ્રાય કે મતમતાંતર તમારા સન્નિવેદાનંદ સ્વરૂપને લેરા માત્ર પાછુ બાધ કે સ્પર્શ કરી શકનાર નથી. આ ભાવના દૃઢ કરો; ચિન્તાને દૂર કરો; ત્યાગ-સંન્યાસ વૃત્તિમાં ઉન્મત્ત બનો; પ્રણવના ઉચ્ચારમાં-ૐ ના ધ્વનિમાં એનું સ્ફર્ય દેવારો અને વિશ્વાંતિ લેતા હો તે સમયે પ્રણવરૂપ કર્યા કરો.

ૐ

ૐ

ૐ

૧૭-ગૃહસ્થાશ્રમ અને આત્મસાક્ષાત્કાર.*

—૩૬૯—

વેદાન્તના શિક્ષણ સંબંધે 'રામ'ની પાસે કેટલાએક આશ્રેય આવેલા છે. એક તો કોઈએ એમ કહ્યું કે 'હિંદુઓનું' આવું તત્ત્વજ્ઞાનજ્ઞ હિંદુસ્તાનની રાજકીય અર્થ મુળ કારણ હોવું જોઈએ. બીજી બીજા કોઈએ એવી શંકા કરી છે કે જો હિંદુસ્તાનનું જ્ઞાન, ધર્મરહસ્ય અને વેદાન્ત સમસ્ત જગતના ધર્મો કરતાં ઉચ્ચગ્રાહી અને ઉત્તમ છે તે ખુદ હિંદુસ્તાનમાંજ આટલો બધો અંધકાર અને અજ્ઞાન શા માટે છે? બીજી બીજી ધર્મ માનતી પ્રજાઓ પ્રગતિમાં શા માટે છે?

અત્યારે જો પ્રશ્નોને હાથમાં લઈએ તો ખારેલો વિષય રહી જાય. એ પ્રશ્નોનો વિચાર પ્રશ્નજો કરવામાં આવશે. અત્યારે જો પ્રશ્નોનું સમાધાન થશે ત્યારે જે લોકો વેદાન્તને જ્ઞાનની અધીગતિનું કારણ સમજે છે તેઓ ખરેખર નિરભય પામશે. જે કોઈએ વેદા શિક્ષણ લીધું છે તેઓને અધીરા બની ઉભાવળીઆ અભિપ્રાય ન બાંધવાની અને ધર્મ વચ્ચેને અંત સુધી સાંભળવાની 'રામ' પ્રાર્થના કરે છે.

મુશ્કવમાન લોકોના ધર્મપુરતક કુરાનમાં એક ફકરો છે કે, "અસત્ય વદો, દુરુ આચરો, મદ્યપાન કરો, વ્યભિચારી બનો; એટલે તમે પોતેજ તમારો વિન કરશો, તમેજ તમારા સંહારક બનશો."

એક મુશ્કવમાન ગૃહસ્થ અત્યંત મદ્યપાન કરતો હતો તેમજ વિષયમેગમાં અંધ બની નિતર શારીરિક મુખના મોઢમાંજ આનંદ માનતો હતો. એક ફકીરે તેને કહ્યું કે "માર્ગ! આ શું કરે છે? આથી તો તું પેગમ્બર સાહેબનું ફરમાન તોડે છે." પણ એ ઘરૂડીએ તો એ ફકર અધી બાત એકદમ કઢી સંભળાવ્યો. તેણે કહ્યું: કુરાનેશરીફમાં લખેલું છે કે "મદ્ય પીએ વ્યભિચાર કરો. છત્યાદિ." નેણે કહ્યું કે "આપણા કુરાનેશરીફનાજ આ માર્ગ છે; પણ તેમાં પાપ શું?"

બીજા ફકીરે કહ્યું: "બાઈ, તું આ શું જવાબ કરે છે? તું એના પછીનો ભાગ તો વાંચી જો." અપ્રજાને એમ લખેલું છે કે "એમ કરશે તો તમેજ તમારા સંહારક બનશો." ઘરૂડીએ એ કહ્યું "બધું વાંચવાની શી અવશ્યકતા છે?" કુરાનેશરીફનો અગર અગર નમજીને તે પ્રમાણે વર્તે છે એવે તે દુનિઆમાં કોઈ પણ માનુષ ઉજ નહિ. માટે માટે તો અર્ધુ વાંચવાજ જન છે. અર્ધુ કેવું વાંચવાને સમજવા જવ? અર્ધો ભાગ એક માનુષ સમજે તો અર્ધો ભાગ બીજી બીજે સમજે ને પછી.

* તા. ૨૮-૧૨-૧૯૦૬ને રોજ અંગ્રેજી અનુવાદ, આ શિવનું મધ્યમ અધિકારમાં 'The Journal of the Theosophical Society' નામની બેંગલોર બેઠકે છે. જન આપવાનનો રિસ મનજન, મદ્ય પાન તેમજ અન્ય અપરાધો કરનાર લોકો કે જેન એ વચનું નિમજન્ય કરેલું માનુષ થો છે; અંતે તેનો રિસ ને એ જ અવશ્યકતા છે.

આશાસ્વરૂપ.

‘રામ’ પણ તમને જોમજ કહે છે કે જે દારૂડીઆ મુસલમાનની તર્કશક્તિ અથવા તત્વ-જ્ઞાનનો ઉપયોગ તમે કર્યો નહિ. આપું’ શાશ્વ માંચતું’ જોઈએ. બંને બાજુ તપાસવી જોઈએ. જોમ કંઈ પછીજ આપણે આખરના નિર્ણયપર આવી શકીએ. તે વિના સંધો અભિપ્રાય બાંધી શકાયજ નહિ.

‘રામ’ ની પાસે જોકવાર એક સુવર્ણનું ઘડીઆળ હતું. જે ઘડીઆળના ઉઠાએ એક મુજ કાટો લટકાવેલો હતો. ખરું જોતાં તો જે નાનું નકલી ઘડીઆળજ હતું. તે આલતું’ નહોતું’ પણ તેના કાંઠા અમુક રીતે રાખવાથી તેમાં હરમેશાં એક વાગતો હતો. કહિ જે ત્રણ કે ચાર વાગતાજ નહોતા. તમે પણ તેવાજ એક અદ્વિતીય-આભાષિત છો. સ્થળ, કાળ અને કાર-ણથી અતીત-પર રહો. તે તમારાપર સ્વઆભ્ય કંતાં નથી પણ તમેજ તેનાપર શાસન ચલાવનારા છો. તે સર્વ તમારા મનોભંગના સેવક છે. જે, ત્રણ કે ચાર જે સર્વ અસત્ય છે, અને જે એક અદૃત તો સ્થળ-કાળથી મુક્ત છે.

પ્રશ્ન:—ગૃહસ્થાશ્રમમાં આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકે ?

ઉત્તર:—જા પ્રશ્નનો ઉત્તર હમણાં ન આપતાં હાથમાં લીધેલો વિષય પૂરો કરવાની સૂચનાના ઉત્તરમાં એટલુંજ કહેવાતું’ છે કે પ્રત્યેક વિષય ‘રામ’ને તો સમાન છે. આ વિષયને પણ જે પૂરેપૂરી રીતે તપાસીએ તો તે પણ તમને અત્યંત લાભકારકજ નિવડશે. ઉત્તર સાંભળતાં તમે અત્યંત વિસ્મય પામશો. માટે તમારે તે સાંભળવોજ જોઈએ. કદાચિત્ આ દેશના વિચારો તેની વિરુદ્ધમાં જશે, છતાં ‘રામ’ને તેની પરવા નથી. ‘રામ’ તો તમને-તમારા મૂળ સ્વરૂપનેજ માન આપે છે.

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વેદાન્ત જોમ આપે છે કે, “હા, ખરેખર યોગથી આજીવીનેજ આપ-વામાં આવે છે; નિરોગીને નહિ.” જેઓ સંસારમાં આસક્ત છે અને ત્રિવિધ તાપથી પીડિત થએલા છે, તેઓને જે શિક્ષણની વિશેષ આવશ્યકતા છે. સદ્મર્મથી આચરણ કરનાર ગૃહસ્થને જેટલી મુગ્ધતાથી આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે; તેટલી મુગ્ધતાથી અવિચ્છિન્ન પુરુષને થઈ શકતો નથી. પણ વિચ્છિન્ન પુરુષે સદાચારપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવો જોઈએ. અનાચારથી રહેતાં ધર્મચર્ચાનની વાત તો બાલ્યુપર રહી, પણ ઉલટી અધ્યાત્મિક ધાય છે. પતિ-પત્નીના-વાસ્તવિક-સંબંધના અદ્વાનને લીધેજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં દુઃખ અને ઉપાધિ આપી પડે છે. આવા અતિ ઉપયોગી અને નિકટવર્તી વિષયને શા માટે છોડી દેવો જોઈએ ? આ પ્રશ્નના લગ્નવિષયક વિભાગને આપણે અત્યારે નહિ છોડીએ. જે મહાન વિષય છે તેથી કોઈ અન્ય સમયે તેનાપર વ્યાખ્યાન અપારો.

‘રામ’ પોતાના લગ્ન પછી જે વર્ષ સુધી પ્રક્રિયારી રહ્યો હતો. આ કંઈ કહેવા માત્ર નથી, પણ ખરી બનેલી બીના છે.

લગ્ન જતાએ હાનિકારક નથી, પણ વિચ્છિન્ન અવસ્થામાં જે કેટલાંએક દ્રવ્યોને સ્થાન આપવામાં આવે છે એજ નુકસાનકારક છે. ગિન્તા, સાંસારિક પદાર્થોમાં આસક્તિ, નામરૂપમાં મોહ, “હું’ આ શરીર છું, તે માત્ર’ સહચારી માત્ર પણ દેહમાત્ર છે.” જે વિચારનું’ દહી-કરણ, મહામિષ્ટક સંબંધી આશાતુષ્ણા, જે સર્વ કારણોજ અધ્યાત્મિકતાનાં મૂળતત્ત્વો છે. જે લગ્ન સંબંધ અને ગૃહસ્થાશ્રમનું’ આવા પ્રકારનું’ પાતન થતું’ હોય તો વિચ્છિન્ન મનુષ્ય જેવી સ્થિતિમાં કદિ પણ આત્મસાક્ષાત્કાર કરી શકે નહિ.

રૂપેનીલોપી એટલે કે વીંટીને પાછું ઉકેલતા રહેવાનું કામ કેવી રીતે પૂરું થાય? જે માણસ કરેલા ધર્મનો અધર્મોચરણથી વિનાશ કરે એની પ્રગતિ કેવી રીતે થાય? વેદાંત નિર્ભય કહે છે કે અતિ અધમ અને પાપમિશ્રિત અર્થમાં મોહરૂપે વપરાતા પ્રેમની લાવનાર તેમજ દેહાધ્યાસથી પર બનીને અતિ ઉન્નત અને વિશુદ્ધ પ્રેમમાં પ્રત્યક્ષિત બનવું એ અદ્ભુત શક્તિથી પ્રેતસાહિત બનવું જોઈએ. એનું નામજ કાંતવું કહેવાય. સ્ત્રી કે પુરૂષમાં રૂપનુ દર્શન કરવાથીજ અધોગતિ થાય છે. લગ્નની લાવના તો કાંઈ જુદીજ છે. વેદાંત શિશુનુ એટલા માટેજ આવશ્યક છે. તમારે એ શિશુનુ રહસ્ય સમજવું જોઈએ. એ સમજ લગ્નને પણ તમે તમારી ઉન્નતિનું સાધન બનાવી શકો. તે તમને એક અદિતિય-મંથ સહાયરૂપ થઈ પડશે. જે અત્યારે રખાલનનું કારણ છે તેજ ઉન્નતિનું સાધન બની જશે. પણ જે એ લગ્નવટે કામવિકારનું દાસત્વજ રવીકારતા જતા હો અને કામવાસનામાંજ સતોષ પામી અનુભવતા હો, તો માનજો કે એ દાસત્વ-ગુલામગિરીના તમે વધુ ને વધુ ગુલામ બન જાઓ છો અને નીચે અને નીચે પડતા જાઓ છો.

સ્ત્રી તો નરકનું દાર છે એમ કહીને જેઓ સર્વાંશે તેની વિરૂદ્ધ બેઠે છે તેમાં 'રામ' સંબંધ નથી. માર્ગમાં ચાલતા એક મનુષ્યે પોતાના ગજવામાંથી દારૂની શીશી બહાર કઢાડી કે સાધુને પૂછ્યું કે "કેદખાનાનો રસ્તો કઈ તરફ છે? મારે ત્યાં જવું છે." સાધુએ પેતા હાથની લાકડીવતી એ શીશી બતાવીને કહ્યું: "ભાઈ એજ; આ દારૂજ ત્યાં જવાનો દુર્ગ માર્ગ છે."

સ્ત્રીના સંબંધમાં પણ મહાત્માઓએ આવુંજ કહ્યું છે. અલબત્ત, અર્વાચીન લગ્નવ્યવસ્થા અને ગૃહસ્થાશ્રમ તો કારાગૃહજ છે-નરકનુંજ દારૂજ છે. પુરૂષ અને સ્ત્રી ખરેખર એ અન્યોના અન્યની અધોગતિનાંજ કારણ હોય તો જે ઈશ્વરે બાળ્યજ લખ્યું તેજ ઈશ્વર પુરૂષમાં સ્ત્રી સહવાસની અને સ્ત્રીમાં પુરૂષ સહવાસની ઇચ્છાજ શા માટે ઉત્પન્ન કરે? આ એક વિરોધાભાસ છે પરંતુ આમાં ગૃહ રહસ્ય સમાજોનું છે. માત્ર અજ્ઞાનને લીધેજ એ ગૃહસ્થાશ્રમ નરક નિવાસ બને છે. ગૃહસ્થાશ્રમ કે લગ્ન નહિ કિન્તુ એ અજ્ઞાનજ નિન્દનીય છે. જે અજ્ઞાન કેમ દૂર કરવું એજ માત્ર પ્રશ્ન છે. દષ્ટાંત તરિકે આ એક મીઠું છે. તેને જે દ્રવ્ય ચિહ્નની જમણી બાજુએ મૂકીએ તો કિંમત ઘટે છે અને ડાબી બાજુએ મૂકીએ તો વધે છે. આમાં એ મીઠાની તો જરાએ કિંમત નથી, પણ તેને ડાબા જમણા મૂકવામાં એટલે કે તેની સ્થિતિ અને સંબંધ ઘોડવજમાં તેની કિંમત રહેલી છે. એવીજ રીતે અહીં પણ તમારી સ્થિતિમાંથીજ તમારા સંબંધને નિર્ણય કરી શકાય છે; માત્ર તમારું વલણ અને વૃત્તિજ તપાસવાં જોઈએ.

પુરૂષને પિતાને સ્ત્રી સહવાસમાં કેમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે? આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવું જોઈએ. નહિ તો શંકાઓ અને ગુણીબનો દૂર નહિ થાય. એ સહવાસમાં જે આનંદ મળે છે

૧ મીક કવિ દોમરના "ઝોરોસી" નામના મંથમાંના વીગ્નર મુરેસીઝની એ પાની દત્તી પેતાજ પતિની લાંબા સમયની ગેરદાજીમાં બીજા અનેક આસક્તો તેના દાસની માનખી કરી તેને તંત્ર કરતા દતા. જ્ય એ મનુષ્ય સ્ત્રી તે સર્વે અતિ અદ્ભુત રીતે બેતરી પતિવ્રતા ગ્રી દત્તી. પેતાના સમસાનો કમરાર એ તાજા માટે તેને એક ચાંચ બનાવવાનું સ્વર કાંતવું કરે મૃત્યુ દત્ત. પેતાના રેક આસક્તને તે કહેલી દત્તી કે આ આજ પડી જાએ તું તમારી માયે પરખીશ. પરંતુ એમાં મુક્તિ એ દત્તી કે રિતમે કનિકા સ્વરનું કોઈ ને રિતમે ઉઠેલી નાંખતી; અને એવી રીતે પતિની લાંબા સમયની ગેરદાજીમાં અને અદોષની મુક્તિને મળેલી ને સ્ત્રીમવાપત ગ્રી દત્તી.

તેજ પુરુષને શુભમ જનવે છે. દેવનું શુદ્ધ તેનું અવસ્થા દર્શાવે છે. એક ક્રિયા નીચેના જાને છે અને બીજી નથી જાણી તેનું જોજી કરવું છે. આમાંથી એટલે કે આત્મ શરીરમાંથી જે જ્ઞાનદ પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહેવું તે તદ્દન અશક્ય છે. આ કમળાને આપણે નિચ્છર કરીએ એટલે, આમાં કે આના શરીરમાં જરાયે જ્ઞાનદ નથી.

પ્રેમપત્રમાં-પદ્યમાં કોઈ પણ જાતનો જ્ઞાનદ નથી. ક્યારે પ્રેમપત્રમાં જ્ઞાનદ નથી તે પછી પતિ કે પત્ની અન્યોઅન્ય અંત મુખી મુખનું સાધન દેવીદેવે જાણી રહેશે ? એમ જોતજોયા પછી તમારી કેવા પ્રકારની રિયતિ થાય છે ? જરાયે જ્ઞાનદ કે મુખ રહેતાં જ નથી. જની તમે દરદિ નયુંસક રો તે આ શું મુખદાતા છે ? જની ક્યારે તમારી સદ્વચરિત્વી રૂપરસ કે ચિત્તસપાતી નીચે છે અથવા તે તમે પોતેજ આપિત્રરત જાને છે ત્યારે પણ તેનામાં કશું મુખ રહેતું નથી. અર્ધજાને નિઃશ્વા મારેનો જ્ઞાનમ થાય છે અને એજ દેવતાભાસ છે. ક્યારે એ દેવતાજના નિર્મલ થાય છે ત્યારે માત્ર શરીરની તે શું પણ મન અને આત્માની પણ એ દશા અનુભવાય છે. એ કમયે એવી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે કે જેનું વર્ણન કરવું અશક્ય થઈ પડે છે. શરીર રહેતું નથી; જગત રહેતું નથી; કેવળ અતેદ-અદેત-સ્વયં-મુક્તિ-નિર્ભયપદની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યાં દેવતાભાસ કે સત્તા માત્ર રહેતાં નથી. સંસાર અને શરીરની સત્તાને સંપૂર્ણપણે નાશ થાય છે. આપણે પડેલા દશ બધ છે. હું કે મારી સ્ત્રી શરીર માત્ર નથી, એવી ભાવનામા-શરીર, મન, સંસાર, એ સર્વથી પર-સ્વયંનો પુનઃ પ્રાપ્તિ થાય છે. (Paradise regained) ઉદેશ પાર પડે છે અને રિયતિ માત્રને અભાવ થઈ જાય છે. આ ઉપરથી એમ કહિતાર્ય સિદ્ધ થાય છે કે કોઈ અનુક પદ્ય સનાતન અસ્તિત્વ જોગવે છે. વેદાન્ત કહે છે કે તમને તે રિયતિમાં પૂર્ણ સત્તા અને મુખ છે; તમે સચ્ચિદાનન્દરૂપ છે. તમારે આત્મા તે તેજ છે; તત્ત્વમાસિ-તમે તે છો. આ અતિ અસંધારક સત્ય છે. (વિજળીમાં) ઘનમુખ અને કણમુખના સમ્મેલનથી જનુંજ પૂરો થાય છે. વિજળીના દીપકની પેઠે અંતર પ્રકાશ ઉત્પન્ન થાય છે; અને ક્યારે તમારા શરીરમાં એ વિપુલત્વ અતિમાન થાય છે-એ જાને મુખનું ક્યારે સમ્મેલન થાય છે ત્યારે જ નિયમિત મૂળ રિયતિની પુનઃ પ્રાપ્તિ થાય છે. એ જ આદિ જૂત આત્મા છે; અને એ રિયતિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ આપણે એમ કહી શકીએ કે “આ મનુષ્ય પ્રજાનો પુત્ર છે.” ત્યારે પુરુષ અને આત્મા બંધિ-ભાવનાને મૂળ તત્ત્વમાં લય થાય છે; ત્યારે દેવતાજના ગળી જાય છે; ત્યારે આભાસ માત્ર નાશ પામે છે, તથા જણું ભેદ, જ્ઞાતિ ભેદ, આદમ ભેદ, બ્યક્તિ ભેદ, અતિ ભેદ ઇત્યાદિ સર્વ ભેદ ભાવનાને અંત આવે છે અને મૃત્યુ પણ જ્ઞાનદદાયક બને છે. આત્મા આ સર્વ ભેદનો સંહાર કરે છે. કારણ એજ માત્ર સનાતન શેષ છે.

જની વેદાન્ત પ્રમાણે આપણે એમ પણ જોઈએ છીએ કે અજ્ઞાનો મનુષ્યો માત્ર બાહ્ય રૂપમાં એટલે કે અસત્ય પદ્યો સાધન પ્રેમ કરે છે; અને એ બહારના મોઢમાં ફરીનેજ પિતાના આત્માની અવગણના કરે છે.

જગતમાં રહેલા કોઈ મનુષ્યે પહેલાં જમીનપર પડેલું એક પુતક જોયું. તે પછી વિજળીનો પ્રકાશ ફીટા. એ એ પદાર્થ મિથાય તોલું કોઈ પણ ત્યાં તેના જોવામાં ન આવ્યું, ત્યારે તેણે કંઈપણ કરી કે એ વિજળીનો પ્રકાશ પુણ્યમાંથી ઉત્પન્ન થયો. તેને ગમે તેવી રીતે સમજાવીએ પણ-એવા મનમાં એ વાત એવી સ્પષ્ટ પ્રેમી મળે હોય છે કે તે

માનતોજ નથી. તેવીજ રીતે મનુષ્ય પણ એ મુખ-સંલોગનો આનંદ સ્ત્રીના શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ માને છે; પણ વાસ્તવિક રીતે એ આનંદનું મૂળ કારણ તો ધ્યેયરૂપ આત્માજ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે તમે જડ વસ્તુ અને કામવાસનામાંથી મનને મુક્ત કરો અને પરમમુખ કે જે પરમ શક્તિમય સચ્ચિદાનંદ આત્માજ છે તેનું ચિન્તન કરો ત્યારે અવનત સ્થિતિમાં ઉતરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. એ દિવ્ય સત્તાજ સૂર્ય-ચંદ્ર, અનંત શક્તિ દિક્ષાલાવીત આત્મા છે. મહાન મહાસાગરમાં આ સર્વ પલ્લવિ કે મોભાં માત્રજ છે; એક મૂળતત્ત્વનાં રૂપાન્તરજ માત્ર છે. મોભાંરૂપે એ પ્રકારે બાસે છે પણ વસ્તુતઃ એ જગજ છે. બાહ્ય પદાર્થ માત્રમાં ભાસતું મુખ એ વાસ્તવ દૃષ્ટિએ આત્માનુંજ મુખ છે.

નદીને કિનારે બેઠેલા એક બાળકે એક પુરૂષને કહ્યું: “લાઇ, જો કેવડી મોટી (મોજી) આવે છે.” વસ્તુતઃ અહીં પાણીજ છે, પણ લાટને-દરમ પદાર્થને પ્રભા આપવામાં આવ્યું છે. તેની દૃષ્ટિ લાટમાં છે, પાણીમાં નથી; અને તેથીજ તે તેને નહિ પણ લાટ દેખાડું છું એમ કહે છે. એવીજ રીતે એમાં પણ એકજ અદ્વિતીય છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા આદિ પદાર્થો એ અમારા માનસ સમુદ્રની લહરિઓ છે. “ તારૂં ” રૂપી દ્વૈતાભાવના એ જમણા માત્ર છે. એ સર્વ દ્વૈતાભાસજ છે. પદાર્થો શરીરોનોજ સંયોગ વિયોગ થાય છે; લહરિઓજ એક બીજા સાથે અણાય છે. મુખ પદ્ય સંયોગમાંથી આવે છે એમ માનવું ભૂલ ભરેલું છે. મુખ તો આત્મામાંથીજ ઉદ્ભવે પદાર્થો તો માત્ર સમુદ્રનાં મોભાંની પેઠે માયાની જમણા છે. બાળકને ‘સોનું’ કેવું છે સમજાવવા માટે એક વીંટી લઇને વેદાન્તી કહેશે કે “આ સોનું છે.” બાળક પ્રશ્ન કરશે “શું જોળ વીંટી તે સોનું છે?” જળી સમજાવવું પડશે કે “ના.” ફરી બાળક પૂછશે “ત્યારે શું આ પીળો રંગ એ સોનું છે?” “નહિ.” “શું આ વજન એ સોનું છે?” “નહિ.” “આ ચળકાટ એ સોનું છે?” “નહિ” ત્યારે સોનું શું છે તે કેવી સમજાવવું? સોનાનો એક બીજો પદાર્થ લાવીને દેખાડશે એટલે તરતજ તેની ભુદ્ધિ પ્રગટ કરી શકશે કે સોનું શું છે. એવીજ રીતે પદાર્થના ગુણ-ધર્મ સમજાવે આચરણમાં મૂકે.

એક વાર બાદશાહે બીરબલને પૂછ્યું કે દુનિયામાં આંધળા માણસોની સંખ્યા વધુ છે કે દેખતાની? બન્ને વચ્ચે વાદવિવાદ થયા પછી પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ કરવાનું ન થયું. બીરબલે એક કપડું લાવી પોતાના શિરપર બીંટાળીને લોકોને પૂછ્યું કે “આ શું લોકોએ ઉત્તર આપ્યો કે “પાઘડી.” પછી તેણે તેજ લુગડાને હાથપર બીંટાળીને પૂછ્યું કે “આ શું છે?” લોકોએ જવાબ આપ્યો કે “શાલ.” જળી તેણે તેને કમરપર બાંધી પૂછ્યું ત્યારે જવાબ મળ્યો કે “કમરબંધી.” ત્યારે તેણે કહ્યું કે “તમે બધા આંધળા છો. એ તો કપડું છે. માત્ર ઉપયોગ ઉપરથી તમે તેને પાઘડી, શાલ વગેરે કહ્યું.”

આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરો. સોનું જોવાને માટે તમારે આંખપણને તોડવાની જરૂર નથી. જ્યારે તમે પુરૂષ, સ્ત્રી, લહરિ, લાટ, કપડું કે સોનું વગેરેનો વિચાર કરો છો, ત્યારે વસ્તુગત રહેલી આત્મસત્તાની વિસ્મૃતિજ થાય છે.

ગૃહસ્થાશ્રમ-લભ એ ધર્મથી વિરૂદ્ધ છે એમ ન માનો. સત્ય મુખ શેમાંથી. મળે છે પોતાનો જ્ઞાત્ય આત્મા શું છે, એનો વિચાર કરો. જિજ્ઞાસુએ તો સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપનું

ધ્યાન ધરવું જોઈએ. એ પરમ અત્યંત જ લઘુ રાખવું જોઈએ. જ્યારે તમે આત્મતત્ત્વનું વિસ્મરણ કરો છો ત્યારે જગતના પદાર્થો સ્ત્રી, પુરૂષ, શાલ, પાપડી, સોતું ઇત્યાદિરૂપે પ્રવીત થાય છે; માટે એ બધેનરૂપ દેવભાવને દૂર કરી આત્મનિષ્ઠિમાં રૂબરી મારો.

હું “હું” પ્રણવ છું એવું ધ્યાન-મનન કરો. “મારું” બરું” સ્વરૂપ શું પ્રણવ છે ?-શું હું એ આત્મસત્તાજ છું ?” એવા પ્રશ્નો તે. શંકા માત્ર છે. હું પ્રણવ છું છું ને આ જગત તે! મારી લહરિ માત્ર છે. શા માટે હું માયાની જાગમાં ફસું ને જમમાં ભટકું ? દેહાત્મભાવના, કામવાસના, ઇન્દ્રિય-સંશય-વિષયમાં એ સપત્તું આત્મદૃષ્ટિની ભાવનાથીજ વિહોડો અને આત્મસત્તાનેજ ચક્રમાળનું આધારભૂત કેન્દ્ર સમજો. આત્મભાવનાની ઇન્દ્રિય યજ્ઞિનો વેગ પ્રબળ થયો એટલે આત્મજ્યોતિનો જ્વલંત પ્રદીપ પ્રકટતાં એ અજ્ઞાન દૂર થયો. વાસનાનો સ્વતઃ ક્ષય થયો. આમ ક્રમશઃ સાધન કરતાં કરતાં સર્વ તિમિરાભાસ અને દુઃખ માત્ર વિનાશ પામ્યો. કારણ કે પ્રકાશિત સૂર્યરશ્મિમાં વિદ્યુતનો જરા પણ આભાસ થતો નથી. માત્ર અધારમાંજ એ વિદ્યુત પ્રકાશ આપે છે. એવીજ રીતે આત્મસૂર્યનો પ્રકાશ પડ્યા માંડ્યો એટલે એ અદ્યતન-તિમિર-દુઃખ-પાપ એ દૂર થયો. કામવાસનાનું અધારું નિર્મૂળ થયો. સંસાર, વિવાહ કે ગૃહસ્થાશ્રમ, ધર્મસાધનમાં બાધક છે એમ કહેવું એ અવાસ્તવિક છે. તેનાથી તમારે પર થવાની આવશ્યકતા છે. એનો ત્યાગ કે નિન્દા કરવાની નથી. એ એ સાધન માત્ર છે. માટે બંધુ ! એનો સાધન તરીકે ઉપયોગ કરી, એ સર્વ દેતાભાસથી પર એવા સન્નિવાનંદમાં પહોંચો.

જગત એ એક મહાન ચમત્કાર છે; ત્યાં અન્ય કયા ચમત્કારની જરૂર રહે છે ? આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી, સર્વ પાપનું મૂળ અજ્ઞાન છે તેનાથી દૂર રહો અને ભીતિ-વ્યર્થ લયનો એ જ્ઞાનાશ્રયી સંહાર કરો.

આવે ન આવ કયમ કે મુજમાં રહે તું,

પાસે રહે, દૂર રહે, ભમતો ફરે તું

‘હું’ માં વસે ‘તું’ મુજમાં “તું” વિહાર પામે;

રે ! ‘હું’ ‘તું’ ‘તે’ મુખ સમુદ્રમાં વીચિ વિરામે.

સ્વામી યા અર્પવા સોને, ના દાસ કરું યાચવા;

સોની યા આત્મસત્તાનો, મુખી યા અતિ સર્વથા.

હિંદુસ્તાનમાં શાસ્ત્રીય, સ્વાભાવિક અને ધર્મ પુરઃસર ગૃહસ્થાશ્રમ જેવે કે જે પત્ની સહચારિણી છે; પતિના ધર્મપંથમાં વિપ્રકર્તા નથી. પરસ્પર બન્ને આત્મસત્તાના સહાયકારક થાય છે.

આત્માનુભવ થવા પછી પણ ‘રામ’ પૂરાં એ વર્ષ સુધી ગૃહસ્થાશ્રમ ને રહે અને ધર્મપત્નીને વેદાન્તનું શિક્ષણ આપ્યું હતું. તે કૂંઠે લગ્નની દાહજ કરે અને આત્મસત્તા નિમગ્ન રહેતી. પૂજા-પ્રાર્થના સમય કરીને તે ‘રામ’ ને અતિ સેવા કરી અને આત્મસત્તા બેસતી; અને એવી રીતે હું નો ભવિ કરતાં કરતાં ‘રામ’ ને આત્મસત્તા આપ્યું. આત્મામાં ‘રામ’ નો-ઉપરનો અનુભવ કરતી પત્ની એ આત્મસત્તા બેસતી. હવે એક બીજામાં આત્મદર્શન પામતાં; અને આત્મસત્તા આત્મસત્તા બેસતી. આત્મસત્તાકાર થયો. ‘રામે’ તેને આત્મસત્તા આપ્યું.

સ્થિતિ ચાલુ રહી. મહિનાઓ વિતી ગયા, કામવાસના અને અધમ વિચારો કે દેહ વિરમૂતિ થઇ ગઇ; અને અગ્રે બંને મુક્ત બન્યાં. પતિ પત્નીના સંબંધનો વિચાર નહોતો રહ્યો; ત્યાં તે બંધનનો તો આભાસ પણ ક્યાંથી થાય ? તે 'રામ'ને પોત નહોતી સમજતી, તેમ 'રામ' તેને પોતાની પત્ની નહોતો ધારતો. ન્યારે દેહાત્મિક દેહાત્મભાવના હોય છે ત્યારેજ બંધન પ્રતીત થાય છે.

હુદ્ર અને સ્વાર્થી વિચારોને ક્ષીણ ગૃહકલહો ઉત્પન્ન થાય છે; અને તેમાંથી સાધનમાં વિરોધ ઉત્પન્ન થઇને આખરે વિવાહ બંધનરૂપ બને છે. માટે વેદાન્ત સંપૂર્ણ રીતે અને મુક્ત બનો. બંધનરૂપે પ્રતીત થતાં કારણો તો નામ માત્ર છે, સત્ય નથી; માટે તે શકાય તેમ છે; અને તેથી તે ટાળીને પ્રત્યેકે મુક્ત થવું જોઇએ. તમારાં બાળકો વતંત્ર-મુક્ત થવા દો; એનાથી મનુષ્ય કદિ પણ ખરાબ થતો નથી. આ સમસ્ત વિશ્વ ! અને ધર્મીર કદિ પણ છેતર્યો છેતરાયો નહિ.

૭૩

૭૪

૭૫

૧૮-તમારાં કુટુંબ શી રીતે સુખી કરવાં ?

મારા પિતાના આત્મારૂપ સન્નાદીઓ અને સકારકરો !

જાણે આપણી પાસે આટલો બધો કામજો છે. જ્યારે એક વધીક શાંત્રી આવે છે ત્યારે તે ધાતું કરીને પોતાની સાથે આટલી સંખ્યામાં કામજો લાવે છે. પરંતુ એ બધાની કુળવણી થતી નથી. આ કામજો પેદીની યોડી સંખ્યા જાણે સુન્દરતાથી ઘણું બિન્દબ પડી રહેશે. આ કામજોમાંના ઘણાજણ આપણે શા માટે ચર્ચાશું નહિ તેનું એક બીજું પણ કારણ છે. તેમાંના ઘણાજણ આધ્યાત્મિક સુદૃઢ સંબંધમાં છે. દાઉ તમે આ સુદૃઢમાં છે અને તેથી જે વિષય સાથે તમને દમણું સંબંધ ન હોય તે વિષયને ચર્ચા કરતાં જે વિષય તમારા ઉદ્દેશને અને તમારા મનને વધારે રૂચે એવો હોય તે વિષયપરજ યોડી જાત કરવી એ વધારે ઉચિત છે.

ગઈ રાત્રે થયેલો વિષયજ આપણે શરૂ શાખીશું. તે ઘણું મહત્ત્વનો છે. “તમ કરશે: મનુષ્ય વાસ્તવિક રીતે સાક્ષાત્કાર કરવાની અભિલાષા રાખી શકે ?” આ વિષય ઘણો લાંબો છે અને જાજ સચિના આધ્યાત્મનમાં તે સમાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી. જાજ રાત્રે આપણે આ વિષય વિશે કેટલું જાણી શકીએ છીએ તે આપણે જોઈએ.

એક ઘણો કૂર અને ગમતી શેઠ હતો. તે તેના નોકરને ઘણી રમુજ રીતે દુઃખ દેતો હતો. એક વખતે નોકરે તેના શેઠ માટે ઘણું સ્વાદિષ્ટ પકવાન બનાવ્યું. નોકર આ પકવાનમાં જામ પડાયે એ શેઠને ગમ્યું નહિ. તે પકવાન રાત્રે બનાવ્યું હતું. શેઠે કહ્યું: “દમણું આપણે ઉઘી લઈએ અને સવારમાં આપણે તે ખાઈશું.” રાત્રે કાંઈ પણ ન ખાવાથી કંકડીને જૂળ લાગે અને તેથી સવારમાં તે પોતે બધુંજ ખાઈ શકે અને નોકરને માટે કાંઈ પણ બચે નહિ, એવો એ શેઠનો વિચાર હતો. નોકરે તો રોટલાના દુકાજા ખાવા જોઈએ એમ તેની મરજી હતી, પણ તેના વિચાર તે ખુશ્કી રીતે નોકરને કહી શકતો નહિ, તેથી તેણે નોકરને એ પ્રમાણે કહ્યું હતું. જગી વિશેષમાં કહ્યું કે “રાત્રે આપણા બેમાંથી જેને સાથી મધુર અને મુંઝર સ્વપ્ન આવશે તે પકવાન ખાશે અને બીજાએ રોટલાના દુકાજા ઉપર સંતોષ માનવો પડશે.”

હવે સવાર થયું અને શેઠ તથા નોકર એક બીજાની સામા બેઠા. શેઠે નોકરને તેનું સ્વપ્ન કહી સંબળાવવા કહ્યું. ત્યારે નોકરે કહ્યું: “સાહેબ, આપ શેઠ છો અને આપનો પ્રથમ દંઢ હોયો જોઈએ. આપનું સ્વપ્ન આપે પહેલું કહી સંબળાવવું જોઈએ અને પછી હું માફ કરીશ.” શેઠે પોતાના મનમાં ધાતું કે આ પામર અજ્ઞાન નોકર ઘણું સરસ સ્વપ્ન ઉપજાવી શકશે નહિ. તેણે કહેવા માંડ્યું: “મારા સ્વપ્નમાં હું સિન્દુસ્થાનનો શહેનશાહ હતો.

• ૧૯૦૨ ના ડિસેમ્બરની ૩૦ મી તારિખે “એકેમી ઓફ સાયન્સીઝ” માં આપણું બાંધ.

મારા સ્વપ્નમાં મેં 'લેયુ' કે યુદ્ધાપ અને અમેરિકાનાં બધાં રાજ્યો હિન્દુસ્તાનના અભ્યાં હતાં, અને તેથી હિન્દુસ્તાનના શહેનશાહ તરીકે હું બધી દુનિયા ઉપર હોતો." અહીં યાદ રાખવાનું છે કે એક કૂર શેઠનુંજ આ સ્વપ્ન હતું. કાંઈ ખરા માંસના પૂતળાકૃત્તી રાજાઓને લક્ષ્યરૂપે રાખીને તેમને પૂજવાની બાબતોની રીત નથી. વાડ, તેણે પોતાને હિન્દુસ્તાનની ગાદી ઉપર બેઠેલા અને આખી દુનિયાનું ચલાવતો માન્યો અને ત્યાં તેણે બધા દેશોના રાજાઓને પોતાની આગળ ઉભેલા કરતા ભેળ્યા. આ ઉપરાંત તેના સ્વપ્નમાં તેણે બધા દેવો અને ઋષિઓને પણ પોતાના આગળ અને પોતાની આસપાસ બેઠેલા ભેળ્યા. એ રીતે પોતાનું સ્વપ્ન કરી પછી તેણે નોંધરેને તેનું સ્વપ્ન કહી સંભળાવવાનું કહ્યું.

ગરીબ બિચારા નોકરે પગથી માથા સુધી ધૂજતાં ધૂજતાં કહ્યું: "આપને આ બધું તેનું કોઈ સ્વપ્ન મને આપ્યું નથી." શેઠ આ સંભળી ઘણું ક્રુદ્ધ થયો. તેણે ધાર્યું કે સર્વ સ્વાર્થિષ્ઠ પકવાન હવે પોતાનાજ ભાગમાં આવશે. પણ નોકર માંડયું કે "પોતાના સ્વપ્નમાં તેણે એક મોટો રાક્ષસ-ધણો વિરૂપ બચકર દેલ અકચકતી તલવાર લઈને તેના તરફ આવતો ભેળ્યો. તે રાક્ષસ, મારી પાછળ હોડ્યો મારી નાખવાની તૈયારીમાં હતો." શેઠ હસ્યો કે તે આશ્ચર્યનક ચિત્ત હતું. "તેણે નાખવા માંડ્યો-તે મને કાપી નાખવા લાગ્યો." શેઠે કહ્યું: "અને તે શું કર્યું? નાંખવામાં તેનો શો હેતુ હતો?" નોકરે કહ્યું: "સાહેબ, તેની ઈચ્છા મને પેડું સ્વપ્ન બાળકના જાણવાની અથવા તો જીવથી મારી નાંખવાની હતી." અર્થાત્ તે પકવાન ને સમયે ન ખાઈ ભઉ તો મને જીવથી મારી નાખવાનું તેણે કહ્યું: "ત્યારે તે શું કર્યું? કહ્યું: "પછી હું માત્ર રસોડામાં ગયો અને બધું ખાઈ ગયો." શેઠે કહ્યું: "તે મને કેમ નહિ?" નોકરે જવાબ આપ્યો: "સાહેબ, આપ બધી દુનિયાના શહેનશાહોના સ્વપ્નમાં દરબારમાં મહાન બબ્બ સમા મળી હતી અને ત્યાં ઉઘાડી તલવારે માણસો તથા તેણે ડરાવી રહી હતી. જો મેં આપ નામદારની પાસે આવવાનો પ્રયત્ન તો ચોડીદારે તરતજ મને મારી નાંખત. જેથી હું કેવી બચકર દુર્દશામાં હતો તે પાસે આવીને જીવવાની શક્યતા નહિ, અને તેથી તે મિષ્ટ પકવાન ખાઈ જવાની પોને એકલાનેજ તેનો ઉપભોગ કરવાની મને ફરજ પડી."

'રામ' કહે છે કે તમને બલિષ્ઠતા કેલાસ, બલિષ્ઠતા સ્વર્ગ અથવા આવવાની દુનિયાનાં સ્વપ્ન આવે છે. આ મિષ્ટ અને મધુર સ્વપ્ન છે. આ સ્વપ્ન હવેમાં કિંટલ બાંધે છે અને ધારો છે કે તમારે આ કરવું જોઈએ અને જોઈએ. તમારે જોનાન અને પ્રમુ બન્નેથી બચવું જોઈએ. નહિ તો કલાલો દેવદૂત ત નિષ્કારણની જગ્યામાંથી સ્વર્ગમાં જવા દેશે નહિ. તમને આ વિષેનાં સ્વપ્ન આવે 'રામ' તમને કહે છે કે જે નોકર રાક્ષસથી બચી-યે: હતો અને સ્વાર્થિષ્ઠ પકવાન ખાઈને તેજ થવું તે પચન્દ કરવા જેવું છે. કેમકે તેજ ચાલના કામને અનુસરવું અપણું: ફરજમાં તમનજ સુરે, જે તમારા ધંધા અને મન માથે સંબંધ ધરવા તેનેજ અનુસરવું એ વધારે સલાહ ભરેલું છે. બીજી ચુષ્ટિ પોતાની મંબાગ પોનેજ દાન થયેજ સરૂ થાય છે. પોતાના ધરથીજ પ્રયત્ન શરૂઆત કરો.

હવે જે વિષય અરે તમે સર્વને હાલ સંબંધ રહેલો છે તે વિષય ઉપર 'રા

છે. તે વિષય એ છે કે, “ લગ્ન થયેલાં દંપતીએ પોતાનું લગ્ન કલેશ, ચિન્તા, દુઃખ અને શોકમાં પરિણમે નહિ તે માટે દેવી રીતે જીવન ગાળવું જોઈએ ? ” તેઓ કહે છે કે “ હે પ્રભુ ! અમારાં દુઃખો દૂર કર. હે કાઈરિટ ! મારાં દુઃખ દૂર કર. હે કૃષ્ણ અને જીવ ! મારાં દુઃખ દૂર કરો. ” રામ તમને કહે છે કે મૃત્યુ પછી તેઓ તમારાં દુઃખનું નિષ્કર્ષ કરે કે કદાચ ન પણ કરે; પણ આ જીવનમાં પતિએ પોતાની પત્નીના તારક (કાઈરિટ) થવું જોઈએ, અને પત્નીએ પોતાના પતિના તારક (કાઈરિટ) થવું જોઈએ. પણ તેને બદલે હમણાં જે સ્થિતિ છે તે પ્રમાણે તો ઉલટી દરેક પત્ની પોતાના પતિની જ્યુડાસ ઈસ્કારિયોટ (Judas Iscariot) છે અને દરેક પતિ પોતાની પત્નીને જ્યુડાસ ઈસ્કારિયોટ (Judas Iscariot) છે. આનો ઉપાય શું ? ઉપાય એજ છે કે પ્રત્યેક પત્ની અને પતિએ ત્યાગ ગ્રહણ કરવો પડે. તમે જાણો છો કે ક્રિશ્ચિયન ધર્મ પ્રમાણે કાઈરિટ ત્યાગનીજ સાક્ષાત્ મૂર્તિ છે, અને તેજ પ્રમાણે જો પ્રત્યેક પત્ની ત્યાગની મૂર્તિ થાય તોજ તે પોતાના પતિને ઉદ્ધારી શકે. ત્યાગ શબ્દ દરેકને કહેવા લાગે છે- દરેકના મનને પ્રભવે અને કષાય છે. છતાં એ ત્યાગ સિવાય તમારા કુટુંબમાં લગારે સ્વર્ગીયતા આવવાનો સંભવ નથી. ત્યાગ શબ્દ સમજવામાં મોટી ગેરસમજ થાય છે. આ શબ્દ આગળના બ્યાખ્યાનોમાં એટલો બધી વાર વપરાયો છે કે તેનો ખરો મર્મ સમજાવવો એ પિછપેપણ કરવા જેવું છે. ત્યાગ તમને હિમાલયના અરણ્યમાં નિવાસ કરવાની ફરજ પાડતો નથી. ત્યાગ તમને તમારાં સર્વ વસ્તુથી વિયોગ કરાવતો નથી. ત્યાગ તમને ઉપાડે પગે અને ઉઘાડે માથે ફરવાની ફરજ પાડતો નથી. તે ત્યાગ નથી. જો ત્યાગનો એજ અર્થ હોય તો લગ્ન કરેલું યુગલ ત્યાગીજ શી રીતે થઈ શકે ? તેઓ પતિ પત્ની તરીકે રહે છે, તેઓને ઘરખાર હોય છે, તેઓને સંપત્તિ હોય છે. તેઓ ત્યાગી શી રીતે થઈ શકે ? હિન્દુ શાસ્ત્રમાં પોતાની આસપાસ પોતાના કુટુંબ સાથે બેઠેલા પ્રભુ શિવ અને દેવી પાર્વતીને ત્યાગની મૂર્તિ ગણેલાં છે. પતિ પત્ની પોતાના કુટુંબ સાથે, પોતાનાં કર્તવ્યો જાળવતાં સાથેજ રહે છે, છતાં પણ હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રમાં તેમને ત્યાગની મૂર્તિ ગણેલાં છે. લોકો એમ સમજે છે કે હિન્દુઓ ત્યાગ શબ્દથી અરણ્યમાં નિવાસ કરવાનું, સમાજનો ત્યાગ કરવાનું, દરેક વસ્તુ તજી દેવાનું અને સર્વ વસ્તુઓને ધિક્કારવાનું માને છે. હિન્દુઓની માન્યતા પ્રમાણે ત્યાગ શબ્દનો આ અર્થ નથી. હિન્દુઓને તેમના સંસારી જીવનમાં પંજી ત્યાગનું પાણન કરવુંજ પડે છે. જો આ વેદાન્ત, જો આ વસ્તુજ્ઞાન અથવા સત્ય ને યોગ્ય લોકો અરણ્યમાં નિવાસ કરે તે નાની સંખ્યાને માટેજ માત્ર હોય તો તેની શી અગત્ય છે ? આપણે તેની જરૂર નથી. તેને ગંજામાં પધરાવી દો. આ ત્યાગ કે જેનો હિન્દુઓ ઉપદેશ કરે છે તેની તો દરેકને જરૂર છે. હિન્દુઓનો ઉપદેશો આ પ્રકારનો ત્યાગ એજ વિજયની શુભ કુંચી છે. કોઈ પણ વીર પુરૂષ જો તે ત્યાગી ન હોય તો પ્રખ્યાત થઈ શકે નહિ. કોઈ પણ કવિ જો તે ત્યાગી ન હોય તો તમને એક પણ કાવ્ય આપી શકે નહિ. તમે ખાચરન કે જેને, તે અનીતિમાન હતો એમ માનીને ઇંગ્લેન્ડમાંથી કહાણી મૂક્યો હતો તેનો રાખલો આપણે; પણ વેદાન્ત કહે છે કે ખાચરન પણ તેની જીવિ માટે ત્યાગનેજ આભારી છે. રામ ને તમને સમજાવવા ઈચ્છે છે તે ત્યાગની જાણનાં બહુ વિસ્તરેલું છે. વૈશિષ્ઠ્ય ત્યાગી પુરૂષ હતો. જો

તે ત્યાગી ન હોત તો હડાઇમાં વિજયી થાત નહિ. આ બહુ વિચિત્ર વત્તે જોતા નથી કે પ્રત્યેક વીર પુરુષ, નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, વોશિંગ્ટન, વેલિએકેન્ડર, સીઝર અગર હરકોઈ યોદ્ધાને વિજયી થવાને, પ્રત્યક્ષ સ્વામી અને સર્વ હરકોઈને નિયમમાં રાખવાને માટે પોતાની જાતે દુનિયાથી અને સર્વ પુરુષ રહેલું પડે છે ? તેનું મન અવિકળ શાન્ત અને સ્વસ્થ રહેલું જોઈએ અને કેન્દ્રમાં તેની સર્વ શક્તિઓનું એકીકરણ થવું જોઈએ. બીજા સંયોગોથી તેને ફાજ જોઈએ નહિ. અને એનો અર્થ શો ? એનો અર્થ બીજા સર્વ પદાર્થોના ત્યાગ જ છે. મનુષ્યમાં જોટલી ત્યાગવૃત્તિ વધારે હોય તેટલો જ તે ઉત્તમ નેપોલિયન સમરાંગણમાં આવે છે અને "હોલ્ટ" (થોભો) જોટલા એક શબ્દથી જીવતા આવેલા હજારો માણસોને અટકાવે છે. આ રીતે થાય છે ? આ બધી શક્યાંથી આવે છે ? આ શક્તિ નેપોલિયનને તેના પોતાનામાં રહેલા સત્ય દિવ્ય આત્મા નિમજ્જ થવાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ શક્તિ ક્યાંથી આવે છે તેની તેને પોતાને ખબર હોય ન હોય, પરંતુ તે શક્તિનું સ્થળ શરીર, મન અને સર્વ વસ્તુઓથી પર હોય છે; અને સ્થળમાં જગત એ જગતરૂપે રહી શકતું નથી.

એ જ પ્રમાણે સર આર્થિક ન્યુટન જેવા મહાન બુદ્ધિમાન પુરુષોને પણ દુનિયા પોતાના તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી સમૃદ્ધ કરવા માટે આ ત્યાગનો જ પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર કરવો પડ્યો છે. જે મનુષ્ય શરીરથી, મનથી અને પદાર્થથી પર થાય છે, તે ઘરમાં બેઠો હોય છે તોપણ ઘર એ તેના મનથી ઘર નથી. મિત્રો તેના મનથી મિત્રો નથી. વિરક્તિની આ કેવી રીતિ ! લોકો કહે છે કે તે કશું કરતો નથી; પણ બ્યારે તમે કહો છો કે તે કશું કરતો નથી ત્યારે જ તે તેના સર્વોત્તમ સ્વરૂપમાં હોય છે. એ કે દેખીતી રીતે તે શાન્ત હોય છે; તેણે સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે; પણ તે તેના સર્વોત્તમ સ્વરૂપમાં જ હોય છે. આ લોકો, આ વીર પુરુષો, આ મહાન બુદ્ધિમાન પુરુષો જાણતાં પણ ત્યાગ સાથે જોડાય છે, અને એ સત્ય ત્યાગને તેઓ અજાણતાં પણ આચારમાં મૂકે છે, તેથી જ તેમની ઉન્નતિ અને પ્રખ્યાતી થાય છે. તે ત્યાગનું સ્વરૂપ પદ્ધતિપૂર્વક તમારી આગળ રજુ કરવાનો હિન્દુ તત્ત્વજ્ઞાનનો હેતુ છે. હિન્દુ તત્ત્વજ્ઞાનનો હેતુ બરાબર રીતે તમને ત્યાં લઈ જવાનો, તેનું શાસન બતાવવાનો અને જે નિયમો, સિદ્ધાન્તો અને માગો તમને ત્યાં લઈ લાય છે તે સર્વ સમજાવવાનો છે.

આ ત્યાગને હિન્દુઓએ જ્ઞાન તરીકે વર્ણવ્યો છે; એટલે કે ત્યાગ અને જ્ઞાન એ એક જ વસ્તુ છે. પણ આ પ્રતિષ્ઠાદિત જ્ઞાન, સ્થૂલ પદાર્થોનું જ્ઞાન નથી. હા, એ જ્ઞાન પણ તમને મદદ કરવા ધણું કરે છે, છતાં પણ એ કાંઈ ખરું જ્ઞાન નથી. એ જ્ઞાન તમને કદાપિ શાન્તિ આપી શકે નહિ. જે જ્ઞાન ત્યાગનો પયોય શબ્દ છે તે જ્ઞાન તો સત્યનું જ્ઞાન છે, સત્ય આત્માનું જ્ઞાન છે, તમે જે વસ્તુરૂપ છો તે વસ્તુનું જ્ઞાન છે. હવે તમે જે છો તેનું જ્ઞાન તમને બુદ્ધિથી આપી શકાય એ પુરતું થયે ? કેટલેક અંશે થયે ખરું, પણ સંપૂર્ણ અંશે તો નહિ. તમારે જ્ઞાની થવા માટે, ઉદાર થવા માટે, તમે આ જીવંતીમાં હો ત્યારે પણ આ વિશાળ જગત તમારે માટે સ્વર્ગરૂપ થાય તેટલા માટે, તમારે આ જ્ઞાન-“ તમે પોતે પ્રભુ છો, તમે પોતે દેવી તત્ત્વ, અવ્યક્ત શ્રેષ્ઠ સત્તા અથવા બળ કે જે નામ આપવું તમને પશ્ચન્દ પડે તે તમે પોતે જ છો.”

આ શ્રેષ્ઠ સત્યનો તમારે સાક્ષાત્કાર કરવો પડશે. આ સાક્ષાત્કાર એટલે કાંઈ માત્ર શુદ્ધિદાતા સંપાદન કરેલું જ્ઞાન નહિ પણ આ જ્ઞાન તમારા આચારમાં મૂકાયલું હોવું જોઈએ. તમારા લોહીમાં-તમારી નસોમાં તે જોઈતું હોવું જોઈએ. તમારી નાડીઓમાં ધડકતું હોવું જોઈએ અને તમારા અણુએ અણુમાં આવિર્ભૂત થયેલું અને રમી રહેલું હોવું જોઈએ. આખું જ્ઞાનજીવનસુક્રા કરે છે. આ જ્ઞાનનું નામજ ત્યાગ છે. આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે એટલે તમે ત્યાગી થશો.

“ અરણ્યનિવાસ ” એ તો માત્ર લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવાનું સાધનજ છે, એ તો માત્ર વિશ્વવિદ્યાલયમાં શીખવાને જવા જેવુંજ છે. વિશ્વવિદ્યાલયમાં આપણે જ્ઞાન સંપાદન કરીએ છીએ એ ઉપરથી એમ કદાપિ માનવામાં આવતું નથી કે આપણે હંમેશાને માટે ત્યાગ રહેવું જોઈએ. તેજ પ્રમાણે આ જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે પણ થોડા સમય માટે તમે સુખેથી અરણ્યવાસ કરો, પણ વેદાન્ત તત્ત્વજ્ઞાન એમ તો કદાપિ શીખવતું નથી કે સદાનો અરણ્યવાસ એજ ત્યાગ છે. ખરેખરા ત્યાગને તમારા સ્થળ, સ્થિતિ અથવા શરીરના કામ સાથે કશોજ સંબંધ નથી. આ ખરો ત્યાગ તો તમને ઉઠેટો શ્રેષ્ઠ સ્થિતિમાં મૂકે છે, તમને શ્રેષ્ઠ પદમાં સ્થિત કરે છે. આ ત્યાગ તો તમારામાં બીજરૂપે રહેલા બળને બહાર લાવે છે; શક્તિ-ઓને ગુણે છે; ગતિને દૃઢ કરે છે; તમારો સઘળો શોક દૂર કરે છે; તમારી સર્વ ચિન્તાઓ અને જીહીક દૂર કરે છે; તમને નિર્ભય અને સુખી અવસ્થામાં રાખે છે અને તમને ધિર-સ્વરૂપ બનાવે છે.

લજ કરેલા મનુષ્યો આ ત્યાગનો સાક્ષાત્કાર શી રીતે કરી શકે ? એ પતિપત્ની એક બીજને સુખી કરવા સમ્મત થાય તો એ વાતનો આજેજ નિર્ણય થઈ જાય. જ્યાં સુધી પતિ પત્ની એક બીજનાં તારક અથવા કાંઈરટ થાય નહિ ત્યાં સુધી બંધાં ધર્મશાસ્ત્રો બહુજ થોડું ફિત સાધી શકે તેમ છે. લક્ષ આપો. જ્યારે લોકો ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો સાંભળવા આવે છે ત્યારે તેમને સર્વનો ત્યાગ કરવાનું, તેમની સંપત્તિ અને શરીર પ્રભુનાં ગણવાનું અને તેઓ પોતે આ શરીર નહિ પણ દિવ્યતત્ત્વ રૂપે છે એમ સ્વીકારવાનું કહેવામાં આવે છે. તેમને આવો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે અને અહીં તેઓ થોડું જ્ઞાન મેળવે છે; પણ તેઓ ઘેર જાય છે ત્યારે શું બને છે ? તેની પત્ની આવે છે અને કહે છે: “ મી. ફાલ્ગુ ફાલ્ગુ, મારે એક બારે સાડી જોઈએ છે, ” અને પેલો કહે છે કે મારી પાસે નાણાં નથી. એનો શો અર્થ ? તેનું બાળક આવે છે અને કહે છે: “ બાપા ! એ બહાલા બાપા ! અંદર આવો. ” તેના ઉત્તરમાં મારા પુત્ર, મારી પત્ની, મારી પુત્રી, એ પ્રમાણે આ માણસ તેમને સંબોધે છે.

આનાં આજ પુત્રી, ભગિની, સંપત્તિ, ગૃહ અને કુટુંબ, કે જે સર્વને દેવળની અંદર પ્રભુને સમર્પણ કરેલાં હતાં, તે જ્યાં ઘેર પહોંચ્યા કે તરતજ પ્રભુ પાસેથી અકબંધ પાછાં લેવાય છે ! હવે તે સર્વને “ મારું ” “ મારાં ” બનાવી દેવાય છે ! હવે તે પ્રભુનાં મનાતાં નથી ! “ હે પ્રભુ, હું તારો છું, હું તારો છું. સર્વસ્વ તારું છે. હું તને સમર્પણ કરું છું. ” આવી ક્ષણિક લાગણીથી દેવળમાં જે મન બ્યાસ થયું હતું તે લાગણીઓ ઘેર આવીને પત્ની અને બાળકોનાં સુખ ભોતોંગીવારમાંજ ક્ષણમાત્રમાં વિવ્રુત્ત થઈ જાય છે ! આ ઉપરથી તમે જોઈ શકો છો કે આધ્યાત્મિક જીવન અને કૌટુંબિક જીવન એક બીજાથી વિરુદ્ધ જાય છે-એક બીજાથી પ્રતિકૂલ છે. જે કાર્ય દેવળમાં કરવામાં આવે છે તેને ઘરમાં આવીને સ્ફુ કરવામાં આવે છે. કદાચ રૂં કરવાથી પણ વધારે ખોડું થાય છે, કેમકે સમય વૃથા

તે ત્યાગી ન હોત તો લડાઇમાં વિજયી થાત નહિ. આ બહુ વિચિત્ર થાય તમે જોતા નથી કે પ્રત્યેક વીર પુરૂષ, નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, વૉશિંગ્ટન, વેલિંગ્ટોન, સ્પીગર અગર હરકોઇ યોદ્ધાને વિજયી થવાને, પ્રજાઓના સ્વામી થવાને સર્વ લશ્કરોને નિયમમાં રાખવાને માટે પોતાની જાતે દુનિયાથી અને સર્વ મોં પરજ રહેવું પડે છે? તેવું મન અવિકળ શાન્ત અને સ્વસ્થ રહેવુંજ જોઇએ અને કેન્દ્રમાં તેની સર્વ શક્તિઓનું એકીકરણ થવુંજ જોઇએ. બીજા સંયોગોથી તેને ફેલ જાત જોઇએ નહિજ. અને એનો અર્થ શો? એનો અર્થ બીજા સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ જોજ છે. મનુષ્યમાં જેટલી ત્યાગવૃત્તિ વધારે હોય તેટલોજ તે ઉત્તમ નેપોલિયન સમરાંગણમાં આવે છે અને “હાલ્ટ” (થોભો) એટલા એક શબ્દથી તે જીતવા આવેલા હજારો માણસોને અટકાવે છે. આ રી રીતે થાય છે? આ બધી શક્તિ ક્યાંથી આવે છે? આ શક્તિ નેપોલિયનને તેના પોતાનામાં રહેલા સત્ય દિવ્ય આત્મા નિમગ્ન થવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. આ શક્તિ ક્યાંથી આવે છે તેની તેને પોતાને ખબર હો અથવા ન હોય, પરંતુ તે શક્તિનું સ્થળ શરીર, મન અને સર્વ વસ્તુઓથી પર હોય છે; અને સ્થળમાં જગત એ જગતરૂપે રહી શકતું નથી.

એજ પ્રમાણે સર આઇઝેક ન્યુટન જેવા મહાન બુદ્ધિમાન પુરૂષોને પણ દુનિયાનું પોતાના તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી સમૃદ્ધ કરવા માટે આ ત્યાગનોજ પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર કરવો પડ્યો છે. જે મનુષ્ય શરીરથી, મનથી અને પદાર્થથી પર થાય છે, તે ઘરમાં બેઠો હોય છે તો પણ ઘર એ તેના મનથી ઘર નથી. મિત્રો તેના મનથી મિત્રો નથી. વિસ્તૃતિની આ કેવી સ્થિતિ! લોકો કહે છે કે તે કશું કરતો નથી; પણ જ્યારે તમે કહો છો કે તે કશું કરતો નથી ત્યારેજ તે તેના સર્વોત્તમ સ્વરૂપમાં હોય છે. જો કે દેખીતી રીતે તે શાન્ત હોય છે; તેણે સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે; પણ તે તેના સર્વોત્તમ સ્વરૂપમાંજ હોય છે. આ કોડે, આ વીર પુરૂષો, આ મહાન બુદ્ધિમાન પુરૂષો અભાજતાં પણ ત્યાગ સાથે જોડાય છે, અને એ સત્ય ત્યાગને તેઓ અભાજતાં પણ આચારમાં મૂકે છે, તેથીજ તેમની ઉન્નતિ અને પ્રખ્યાતી થાય છે. તે ત્યાગનું સ્વરૂપ પદ્ધતિપૂર્વક તમારી આગળ રજુ કરવાનો હિન્દુ તત્ત્વજ્ઞાનનો હેતુ છે. હિન્દુ તત્ત્વજ્ઞાનનો હેતુ બરાબર રીતે તમને ત્યાં લઇ જવાનો, તેનું શાસ્ત્ર બતાવવાનો અને જે નિયમો, સિદ્ધાન્તો અને માગો તમને ત્યાં લઇ જાય છે તે સર્વ સમજાવવાનો છે.

આ ત્યાગને હિન્દુઓએ જ્ઞાન તરીકે વર્ણવ્યો છે; એટલે કે ત્યાગ અને જ્ઞાન એ એકજ વસ્તુ છે. પણ આ પ્રતિષ્ઠાપિત જ્ઞાન, સ્થૂલ પદાર્થોનું જ્ઞાન નથી. હા, એ જ્ઞાન પણ તમને મદદ કરવા ઘણું કરે છે, છતાં પણ એ કોઈ ખરું જ્ઞાન નથી. એ જ્ઞાન તમને કદાપિ શાન્તિ આપી શકે નહિ. જે જ્ઞાન ત્યાગનો પર્ચાય શબ્દ છે તે જ્ઞાન તો સત્યનું જ્ઞાન છે, સત્ય આત્માનું જ્ઞાન છે, તમે જે વસ્તુરૂપ છો તે વસ્તુનું જ્ઞાન છે. હવે તમે જે છો તેનું જ્ઞાન તમને બુદ્ધિથી આપી શકાય એ પુરતું થશે? કેટલેક અંશે થશે ખરું; પણ સંપૂર્ણ અંશે તો નહિજ. તમારે જ્ઞાની થવા માટે, ઉદાર થવા માટે, તમે આ જીવંતીમાં હો ત્યારે પણ આ વિશાળ જગત તમારે માટે સ્વર્ગરૂપ થાય તેટલા માટે, તમારે આ જ્ઞાન-“ તમે પોતે પ્રભુ છો, તમે પોતે દેવી તત્ત્વ, અબ્યક્ત શ્રેષ્ઠ સત્તા અથવા બળ કે જે નામ આપવું તમને પચન્દ પડે તે તમે પોતેજ છો.”

આ એક સત્યને તમારે સાક્ષાત્કાર કરવો પડ્યો. આ સાક્ષાત્કાર એટલે કાંઈ માત્ર બુદ્ધિદારા સંપાદન કરેલું જ્ઞાન નહિ પણ આ જ્ઞાન તમારા આચારમાં મુકાયલું હોવું જોઈએ. તમારા હોઠીમાં-તમારી નસોમાં તે જોઈતું હોવું જોઈએ. તમારી નાડીઓમાં ધડકતું હોવું જોઈએ અને તમારા ગળુએ ગળુમાં આવિયું તથેલું અને રમી રહેલું હોવું જોઈએ. આપું જ્ઞાનજીવનમુક્ત કરે છે. આ જ્ઞાનવું જામજ ત્યાગ છે. આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે. એટલે તમે ત્યાગી થશો.

“ અરુણનિવાસ ” એ તો માત્ર લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવાનું સાધનજ છે, એ તો માત્ર વિશ્વવિદ્યાલયમાં શીખવાને જગ જોવુંજ છે. વિશ્વવિદ્યાલયમાં આપણે જ્ઞાન સંપાદન કરીએ છીએ એ ઉપરથી એમ કદાપિ માનવામાં આવતું નથી કે આપણે હૃદયેશને માટે ત્યાગ રહેવું જોઈએ. તેજ પ્રમાણે આ જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે પણ થોડા સમય માટે તમે સુખેથી અરુણનિવાસ કરો, પણ વેદાન્ત તત્ત્વજ્ઞાન એમ તો કદાપિ શીખવતું નથી કે સદાનો અરુણનિવાસ એજ ત્યાગ છે. ખરેખર ત્યાગને તમારા સ્થળ, સ્થિતિ અથવા શરીરના કામ સાથે કશોજ સંબંધ નથી. આ ખરો ત્યાગ તો તમને ઉલ્લેખ્ય એક સ્થિતિમાં મૂકે છે, તમને એક પદમાં સ્થિત કરે છે. આ ત્યાગ તો તમારામાં બીજરૂપે રહેલા જગને બહાર લાવે છે; શક્તિ-એકને ગુણે છે; મતિને દૃઢ કરે છે; તમારો સમગ્રો શોક દૂર કરે છે; તમારી સર્વ ચિન્તાઓ અને જીહ્વિક દૂર કરે છે; તમને નિર્લય અને સુખી અવસ્થામાં રાખે છે અને તમને ઈશ્વર-સ્વરૂપ બનાવે છે.

હવે કહેલા મનુષ્યો આ ત્યાગનો સાક્ષાત્કાર શી રીતે કરી શકે ? એ પતિપત્ની એક બીજને સુખી કરવા સમ્મત થાય તો એ વાતનો આજેજ નિર્ણય થઈ જાય. જ્યાં સુખી પતિ પત્ની એક બીજનાં તારક અથવા ક્રાઈસ્ટ થાય નહિ ત્યાં સુખી બધાં ધર્મશાસ્ત્રો બહુજ થોડું હિત સ્પષ્ટી થકે તેમ છે. હવે જાણો. જ્યારે લોકો ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો સાંભળવા આવે છે ત્યારે તેમને સર્વને ત્યાગ કરવાનું, તેમની સંપત્તિ અને શરીર પ્રભુનાં ગણવાનું અને તેઓ પોતેજ શરીર નહિ પણ હિંચતત્ત્વ રૂપે એ એમ સ્વીકારવાનું કહેવામાં આવે છે. તેમને આવે: ઉપદેશ આપવામાં આવે છે અને અહીં તેઓ થોડું જ્ઞાન મેળવે છે; પણ તેઓ ઘેર જાય છે ત્યારે શું બને છે ? તેની પત્ની આવે છે અને કહે છે: “ મી. ફલાણા ફલાણા, મારે એક ભારે સારી જોઈએ છે, ” અને પેલા કહે છે કે મારી પાસે નહીં નથી. એનો શો અર્થ ? તેનું ભાગ્ય આવે છે અને કહે છે: “ બાપા ! તો જ્ઞાણ બાપા ! અંદર આવો. ” તેના ઉત્તરમાં મારા પુત્ર, મારી પત્ની, મારી પુત્રી, એ પ્રમાણે આ માણસ તેમને સંબોધે છે.

જાનાં આજ પુત્રી, ભગિની, સંપત્તિ, ગૃહ અને કુટુંબ, કે જે સર્વને દેવગતી અંદર પ્રભુને સમર્પણ કરેલાં હતાં, તે જ્યાં ઘેર પહોંચ્યા કે તત્તજ પ્રભુ ધસેથી અકબંધ પછાં હેવાય છે ! હવે તે સર્વને “ મારું ” “ મારાં ” બનવી દેવાય છે ! હવે તે પ્રભુનાં મનતાં નથી ! “ હે પ્રભુ, હું તારો ધું, હું તારો ધું. સર્વસ્વ તારું છે. હું તને સમર્પણ કરું છું. ” આવી શક્તિ લગભગીથી દેવગમાં જે મન વ્યાસ થયું હતું તે લગભગીથી ઘેર આવીને પત્ની અને બાળકોનાં સુખ એતાંગીવારમાંજ હણમાત્રમાં વિરુદ્ધ થઈ જાય છે ! આ ઉપરથી તમે જોઈ શકો છો કે આધ્યાત્મિક જીવન અને શૈદ્યલિક જીવન એક બીજથી વિરુદ્ધ જાય છે-એક લીલાથી પ્રતિરૂપ છે. જે કાર્ય દેવગમાં કરવામાં આવે છે તેને ઘરમાં આવીને રદ કરવામાં આવે છે. કદાચ રદ કરવાથી પણ વધારે ખેડું થાય છે, કેમકે સમય વૃથા

થાય છે. પેલી 'પેનીલોપીસ' ના જેવું થાય છે. તે આખો દિવસ ફરડી ઉપર મુઠા બીંટયા કરતી હતી; પરંતુ સત્તિ પડતી એટલે પાછું વાટિયું હોય તેટલું ઉઠેલી નાખતી. તમે બધા પણ એવુંજ કરો છો. દેવળમાં જઈને તમારી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને પ્રાર્થનાએ અને સ્તોત્રોમાં બીંટાળો છો, પણ ઘેર આવીને પાછું બધુંજ ઉઠેલી નાંખો છો-૨૬ કરો છો! અને એમ બેઉ પ્રકારે વૃથા સમય ખુચો છો. જે વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણેજ આવ્યા કરે તો તમારે માટે ગિલકુલ આશા નથી. જો તમારે પરમેશ્વરની મરકડી કરવી ન હોય અને જો તમારે તમારી પ્રાર્થનાઓ હાસ્થાસ્પદ ન કરવી હોય તો આ વિપથનો તમારે વારતવિક રીતે અમલ કરવો પડશે. તમારી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની આડે જે કારણ આવે છે તે તમારે દૂર કરવું પડશે. પ્રત્યેક પત્નીને તેના પતિના તારક થવું પડશે અને પ્રત્યેક પતિને પોતાની પત્નીના તારક થવું પડશે.

શ્રીપુરુષ પરસ્પર કહે છે કે "અરે હું તમને આહું છું. હું તમને આહું છું." આ કેવો ઢોંગ! જો તમે તમારી પત્ની અથવા પતિને ખરી રીતે સ્હાતા હો તો તમારે તેને માટે કંઈ પણ ભોગ આપવોજ જોઈએ. જો તમે ખરી રીતે તેને સ્હાતા હો તો તમારે તેને માટે કંઈ પણ ત્યાગ વેડવોજ જોઈએ. પણ તમે તેમ કરો છો? ના, ના. શ્રી પોતાના પતિને વથા રાખવા ઈચ્છે છે અને પતિ તેની પત્નીને જાણે તે એક તેની માલિકીનો જ પદાર્થ હોય એમ સમજે છે. એક બીજાને પોતાનાં આશ્રિત કરવા ઈચ્છે છે. જો તમે ખરી રીતે પરસ્પર સ્હાતાં હો તો પ્રત્યેકના હિતની ઉન્નતિ કરવા તમારે પ્રયત્ન કરવોજ જોઈએ. શું ખરી રીતે તમે એ પ્રમાણે કરો છો? તમે એમ માનતા હશે કે તમે તેમ કરો છો, પણ તમારી એ પ્રકારની માન્યતામાં તમે ભૂલ ખાઓ છો. બન્ધુ! પત્ની અથવા પતિની કામંચાસના પૂર્ણ કરવી એ કંઈ તેને ખરા સુખનો અનુભવ કરાવવા જેવું નથી, ભિલકુલ નહિ. જો સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો એજ માર્ગ હોય તો સર્વ કુટુંબો સુખીજ બની ચૂક્યાં હોત; પણ શું એમ બન્ધુ છે? કુટુંબો સુખી છે? હજારોમાં એક પણ નહિ. તેઓ શા માટે સુખી થતાં નથી? કારણ કે એક બીજાના સુખની શી રીતે વૃદ્ધિ કરવી અને એક બીજાનું હિત શી રીતે વધારવું તેની તેમને ખબરજ નથી. તેઓ એ બાબત જાણતાંજ નથી. તેઓ એટલુંજ સમજ્યાં હોય છે કે માત્ર પશુવૃત્તિને તૃપ્ત કરવી એનું નામજ સુખપ્રાપ્તિ છે. પણ એમ એક બીજાના વિકારોનું ક્ષણિક પોષણ કરવું એ કંઈ ખરું હિત કરવા જેવું નથી. કંઈએ કહ્યું છે કે: "સ્નેહજ દુઃખનું મૂળ છે." અને ઘણાખરા નવલકથાકારો, ઇતિહાસકારો તથા આ દુનિયાના લોકોનો એવોજ અનુભવ છે કે "સ્નેહ એજ દુઃખનું મૂળ છે." પણ એમ સાચી બનવું જોઈએ? શું સ્નેહમાં કંઈ પ્રકારની ભૂલ થાય છે કે જેથી પરિણામે શોક થાય છે? ના એમ નથી. તમે સ્નેહનો જે ઉપયોગ કરો છો તેમાંજ કંઈક ભૂલ હોય છે કે જેથી કડીને શોકનાં ગાડેગાડાં તમને પ્રાપ્ત થાય છે.

હિન્દુસ્તાનના એક સામ્રામાં એક એવી કથા છે કે હિન્દુસ્તાનના પ્રસિદ્ધ તારક પ્રહુ-હિન્દુસ્તાનના ક્રાઈસ્ટ શ્રીકૃષ્ણને એક સક્ષસ ગળી જવાની તૈયારીમાં હતો. તેમણે પોતાના હાથમાં કટાર લીધી. તેમણે કોળીઓ કરી ગળી જવામાં આવ્યા. સક્ષસના પેટમાં ગયા પછી તે સક્ષસનું પેટ વિધી નાખ્યું. તેનું પેટ ચીરાઈ ગયું, લોહી વહ્યું અને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ૧૨ નિકળ્યા. આ દુષાન્ત આગેદુલ છો સ્નેહ શું છે? સ્નેહ એ કૃષ્ણસ્વરૂપ છે, એટલે સ્નેહ એ પ્રભુ છે. તેના હૃદયમાં પ્રવેશ થાય છે તે. કામસંક્રિતવાળા મનુષ્યના

હૃદયના આન્તરમાં પ્રવેશ કરે છે. અને જ્યારે તેને હૃદયના મર્મ ભાગમાં સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે ઘા કરે છે. અને પરિણામ શું આવે છે ? હૃદય ત્રેડે છે-હૃદય ભ્રમ થાય છે. દુઃખ અને શોક એ તેનાં પરિણામ આવે છે. જગતના સર્વ સ્નેહોમાંથી જુદાઈ, નાશ, દુઃખ અને દ્રેષ્ટીની પરિણામ આવે છે ? આ પ્રકારે આ સ્નેહથી જે કાંઈ બને છે તે આ પ્રમાણે છે.

આ એક નિયમજ છે કે હરકોઈ સંસારના પદાર્થ ઉપર સ્નેહ લગાડો, હરકોઈ સંસારના પદાર્થને તેની પોતાની ખાતર સ્હાવાનું શરૂ કરો, એટલે પ્રભુ ક્રીકૃષ્ણ તમારી અન્દર પ્રવેશે છે અને તમને જાણમ કરે છે. હૃદય વિદ્યાર્થી બન્ય છે. તમે શોકાન્વિત થાઓ છો અને તમે બગડો છો. તમે ખૂબ મારો છો કે “અરે ! આ સ્નેહ ઘણું નિર્દય છે, તેણે મને મઠા દુઃખી કરી નાખ્યો છે.”

આ એક ૬૬ નિયમજ છે કે હરકોઈ મનુષ્ય આ સંસારમાંની અમુક વ્યક્તિ અથવા અન્ય પદાર્થ ઉપર મોહ રાખે છે તો પરિણામે તેને દુઃખ થયોજ. કાં તો તે મિત્ર અથવા પદાર્થ તેની પાસેથી લઇ લેવામાં આવશે, અથવા તો તે ભેમાંથી એક મૃત્યુવશ થશે કે તે બન્નેની વચ્ચે અણગમતાવ થશે. આ એક અનિવાર્ય નિયમ છે. બરાબર લગ્ન સખી અવલુ કરો અને આ ૬૬ નિયમને તમારા હૃદયમાં ઉડે ઉતરવા દો. તેને તમારા મનમાં પ્રવેશવા દો. પુનઃ અવલુ કરો કે જ્યારે મનુષ્ય સંસારના પદાર્થો ઉપર મોહ રાખે છે, જ્યારે તે અમુક પદાર્થને તેની પોતાની ખાતર સ્હાવું શરૂ કરે છે, જ્યારે મનુષ્ય તે બાહ્ય પદાર્થમાંથી મુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તે છેત-શરોજ. તે માત્ર ઉદ્વિગ્ધમાં પોતાને અન્ય થયેલો ભેળે. સંસારના પદાર્થો ઉપર મોહ રાખીને તમે મુખ પ્રાપ્ત કરી શકો નહિ. આ એક નિયમ છે. તમારા સંસારના હરકોઈ મોહનું પરિણામ હૃદય ભ્રમ થવામાંજ આવશે. બીજું કાંઈ નથી. કરો-કાધિપતિમાં શ્રદ્ધા રાખશો નહિ, પ્રભુમાંજ આસ્થા રાખો. આ અને પેલા પદાર્થમાં મઠા રાખશો નહિ; પ્રભુમાંજ-તમારા નિભાભમાંજ-સ્વચરણપમાંજ મઠા રાખો. સંસારના મોહરૂપી એન્ડનની પાછળ દુઃખનાં ગાડેગાડાં સંકળાયેલાં છે. જ્યાં એ મોહને પ્રવેશવા દીધો કે એ બધાંજ વેગે તો દેશણે દરવાજાં પડશે. દુનિયાનો મોહ એ મૂર્તિપૂજા છે. જેમ માતૃ દેવતાની સુંદર મૂર્તિઓ, ચિત્રો વગેરે દેખ છે તેમ આ શરીરો પણ ચિત્રો અને મૂર્તિઓજ છે. તમે અમુક ચિત્રને તેની પોતાની ખાતર સ્હાવાનું શિખે છો ખરું, પણ જેનું તે ચિત્ર છે તેની તો અવગણના કરો છો ? ત્યારે કહો કે તમે માત્ર મૂર્તિનીજ પૂજા કરતા નથી ?

ધારો કે તમારી પાસે તમારા એક મિત્રની છબિ છે. તમે તે છબિને તમારી પાસે રાખો છો, તમે તે ચિત્રને ચાહો છો, લાડને વર્ષોડ વર્ષોડો છો, તેની ઉપર સર્વ પ્રેમ અર્પણ કરો છો, અને એટલે બધો પ્રેમ કરો છો તોપણ જ્યારે તે જેની છબિ છે તે મનુષ્યજ ખુદ તમારે ત્યાં આવે છે ત્યારે તો તમે તેની કશીજ પર્વા કરતા નથી ! અરે ! ઉલટા તમે તેનું અવગણ કરો છો ? શું એ વાસ્તવિક છે ? શું એ મિત્ર પોતાની છબિ તમારી પાસે રહેવા દેશે ? ના, ના, તમે તેનું સ્મરણ કરો તે માટેજ તેણે તો પોતાની છબિ તમને આપી હતી. તમને તેનું વિશ્વરણ થાય અને ખુદ તેની પોતાની અવગણના કરો તે માટે તેણે પોતાની છબિ તમને આપી ન હતી. છુદ તેની પોતાની અવગણના થઈને

તેની છબિ માત્રનીજ પૂજા થવી જોઈએ નહિ. છબિને માત્ર છબિને ખાતરજ સ્થાવી એવું નામ મૂર્તિપૂજા છે. તમારે તો પ્રભુને, તે છબિના સ્વામીનેજ-માલીકનેજ સ્થાવાનું હતું અને તેજ પ્રમાણે આ દુનિયાના સર્વ પદાર્થો, એ બીજું કશુંજ નહિ પણ એ પ્રભુનાંજ ચિત્રો અને ચિત્તો છે. પતિ અને પત્નીઓ આ ચિત્રોનાંજ ભોગ શાવકો તેઓ મૂર્તિપૂજનાંજ શુભામ અર્થ જાય છે. તમારું બાઈબલ (ધર્મશાસ્ત્ર) કહે છે કે તમારું પ્રભુની પ્રતિમા અથવા છબિને સ્વીકારવી જોઈએ નહિ. તમારે મૂર્તિપૂજા કરવી જોઈએ નહિ. 'મૂર્તિપૂજા' ના આ નિષેધથી એમ કહેવામાં આવ્યું નહોતું કે તમારે આ મૂર્તિઓની પૂજા કરવી નહિ, પણ તેનો અર્થ એ હતો કે આ સ્થૂલ મૂર્તિઓ પોતેજ મૂળ વસ્તુ છે એ સમજી લઈ તેને પૂજવી નહિ.

હિન્દુસ્તાનમાં એક કબ્રસ્તાનમાં રામે એક કબર ઉપર નીચેનો સ્મરણોક્તિ લખ્યો:-

“અહીં એક બાળક કે જે મારા હૃદયની મૂર્તિ હતું તે સૂતું છે. જે વિવેકી પ્રભુએ આ ન્યાયપૂર્વક કર્યું છે તો અમારે વિમુક્તાં થવું એ આવશ્યકજ હતું.”

આ એક સ્ત્રીએ લખ્યું હતું. તે સ્ત્રી આ બાળકની મૂર્તિપૂજા કરતી હતી. કેમકે બાળકનું જે મૂળ સત્ય સ્વરૂપ હતું તેના કરતાં તે બાળકનું શરીર કે જે ખરી રીતે તે ચિત્રજ હતું તેને વધારે અગત્ય આપતી હતી. તે બાળક લઈ લેવાનું જોઈએ, નિયમજ છે-એ કાયદો છે. જે તમે એવાં ચિત્રોનો ખરો ઉપયોગ કરો તોજ તે તમારી પાસે રહેશે; અને તેનો દુરુપયોગ કરો તો ક્રોધ, શોક, ચિન્તા અને ત્રાસજ થશે. જે આપણું મૂળ સ્વરૂપને તેની છબિ કરતાં વધારે ચાહીએ તોજ આપણે તેની છબિને આપણી માંસરૂપી શરીરે અને નહિ તો કદાપિ નહિ. એ ઈશ્વરી નિયમ છે.

દરેક કુટુંબમાં ત્યાગનો અનુભવ કરવાનો આજ માર્ગ છે.

હવે એ વધારે વિસ્તારથી સમજાવશે. ધારો કે તમે એક મનુષ્ય, સ્ત્રી, ગૃહસ્થ અથવા સનાતી, દેવ અથવા દેવી છો, અને તમારા સ્નેહનું એક પાત્ર છે. તમને તે પાત્ર તરફ વળવતુંથી મોહ, લાલચ અને આકર્ષણ થાય છે? તે આકર્ષણ તેનું શરીર, તેની ભવ્ય, તેની નેત્રો, નાસિકા, કર્ણ વગેરે પ્રત્યે છે? ના, ના, બિલકુલ નહિ. એવી નધર સ્થૂલ વસ્તુનું શું ગાયા કરવાનું પેલા કવિઓ પાસેજ રહેવા દઈ તેમના કરતાં તમે જરા વધુ વિવેક અને સમજુ યાઓ. તમે એ બાહ્ય અંગોથી આકર્ષાતા નહિ. જે સ્નેહનો વિષય એજ હોય જે એ અંગોમાંજ ખરી મોહકતા હોય, તો અમારે શરીર પ્રાણરહિત થાય છે ત્યારે પાત્ર તેઓ આકર્ષક રહેવાંજ જોઈએ; અને એ સ્થિતિમાં પણ તમે તેના તરફ આકર્ષાયા જોઈએ. પણ તેમ બનતું જણાતું નથી. ત્યારે હવે એ મોહકતા શામાં છે? આ મોહ અને આકર્ષણ શાથી થયું? એનું કારણ એ શરીરમાં રહેલો તે જીવ, તે અન્તર જીવન, તે અન્તર શક્તિ અથવા તે અન્તરાત્માજ છે, બીજું કંઈ નથી. દરેકનાં નેત્રોદ્વાર તમારી સાથે જે વાત કરે છે તે એ અન્તરાત્માજ છે. એ અન્તરાત્માની પ્રતિમા, ચિત્ર અને પોશાક દાખલજ આ સ્થૂલ શરીર છે. તે પોશાકને જે પહેરે છે તે પહેરનાર અંદર રહેલા સત્ય આત્મા કરતાં તે પોશાકને વધારે સ્થાયી નહિ. હવે મનન કરો એટલે તમે સમજશો.

દેટલાક લોકો બીજાઓ કરતાં વધારે આકર્ષક હોય છે અને તેમનામાં વધારે પ્રતિમા શક્તિ હોય છે. જે વિષય વિષે વાત કરવાની રીતિ નથી તે વિષયને 'રામ' થઈ તો તેને

મા કરશે. જે વિષય આપણા હૃદયના પણ હૃદયમાં હોય છે અને જે આપણને અત્યંત રસિક લાગે છે તે પ્રત્યે તો આપણે લગ્નજ આપના નથી. એ નબળું જોતું છે. આ વિષય રહેલા જગત્સને અને મરી રીતે તમારી સાથે સંબંધવાળો છે તેથી, તેમજ બીજા લોકો જે વિષયને ચર્ચતા નથી તેથીજ 'રામ' તેની ચર્ચા કરે છે.

બાહ્ય, એ પ્રતિભાશક્તિ ક્યાંથી આવે છે ? એ પ્રતિભા, એ મનોવૃત્તિ અને એ ચાંચલતા તે શું છે ? શાથી છે ? શું તે નેત્ર, કર્ણ કે નાસિકાથી છે ? ના, નેત્ર કર્ણ વગેરેમાં તો તે મન દ્રવ્ય થાય છે એટલુંજ. કદીએપેલા, પેલી ઇજ્ઞાની ઇકરી કદીએપેલા, પેલી આત્મીની હબમી ઇકરી કે જેણે પેલા ચહેદશાહ માર્ક ઝેંટીનીને લલચાવીને મોહવશ કર્યો હતો, તે એ પ્રતિભાને લીધેજ હતું. એ પ્રતિભા તમારી અંદર રહેલી દિવ્યતામાંથીજ આવે છે. બીજા કશામાંથી આવતી નથી. તે સૂતિ, બળ અથવા ગતિ શાથી છે ? તમારું આપો. તમે મુગટ ઉપર સ્ક્રી ચડા છો, તમે હાથ પર્વતો ઉપર સ્ક્રી ચડા છો, તમે એક સ્થળથી બીજા સ્થળે જ્યાં ઈચ્છો ત્યાં જઈ શકો છો, પણ જ્યારે શરીર મૃત્યુ પામે છે ત્યારે તેનું શું થાય છે ? ત્યારે તે ગતિ, તમારા તે અન્તરાત્મા કે જે તમને આદર્શ ઉચ્ચાઈએ લઈ જતો હતો તે હવે તે પ્રથમની પેઠે તેમ કરતો નથી. જે સ્નાયુઓને ગતિ આપે છે, વાળ ઉઘાટે છે અને તમારી રક્તવાહીની નસોમાં લોહી વહાવે છે એવું આ શરીરમાં કોણ છે ? શરીરના અવયવોને સૂતિ, ગતિ અને બળ આપે છે તે શું છે ? તે એક સર્વવ્યાપક શક્તિ, એક સર્વવ્યાપક દિવ્યતા અથવા સર્વવ્યાપક પ્રભુજ છે, અને તે તમે પોતેજ છો. વસ્તુતઃ તમેજ તે સર્વવ્યાપક શક્તિ, સર્વવ્યાપક પ્રભુજ અને તે આત્મા છો. જ્યારે કોઈ મનુષ્ય મરી જાય છે ત્યારે કેટલાક માણસોને તેને સ્મરણમાં અથવા કબ્રસ્તાનમાં ઉંચી લઈ જવો પડે છે; પણ જ્યારે તે જીવતો હતો ત્યારે ઘણા પોંડતું તેનું જારે શરીર ધણે ઉંચે, ઉંચા પર્વતો ઉપર કોણ લઈ જતું હતું ? એ જે કોઈ અદ્રવ્ય અને અવર્ણનીય વસ્તુ છે તે તમારી અંદર રહેલી દિવ્યતાજ છે, તેજ સર્વમાં રહેલો પ્રભુ છે. સર્વ વસ્તુઓને ગતિ અને શક્તિ તેજ આપે છે. તે પ્રભુને લીધેજ પ્રત્યેક મનુષ્યની ગતિમાં પ્રતિભાશક્તિ હોય છે. જ્યારે એક મનુષ્ય નિદ્રાવશ હોય ત્યારે તેના નેત્ર જોવાં નથી અને કર્ણ સાંભળવાં નથી. એમ શા માટે ? કારણ કે તે દિવ્યતા અથવા અત્યંત જેવી રીતે પ્રથમ સત્તારૂતિ આપતો હતો તે પ્રમાણે હવે આપતો નથી. નેત્રદ્વારા જે જુએ છે તે એ અન્તરાત્માજ છે. જેનાવડે માત્ર સાંભળે છે તે એ અન્તરાત્માજ છે. જેનાવડે નાસિકા વાસ લે છે તે એ અન્તરાત્માજ છે; અને સ્નાયુઓને જે બળ આપે છે તે કનુ એ અન્તરાત્માજ છે. સર્વ દ્રવ્ય પ્રતિભાઓનો સાર અથવા રહસ્ય એ અન્તરાત્માજ છે. એ રમઝણમાં રાખે. એ લપ્પામાં રાખે. જ્યારે તમે કોઈ મનુષ્યના સાચું જુઓ છો ત્યારે તે કનુ તમારા સાચું જુએ છે. એ કોણ છે ? તે અન્તરાત્માજ છે. બહારનાં નેત્રો, ત્વચ્છ, કર્ણ વગેરે તે માત્ર તેનાં આચ્છાદનજ છે, એ તો માત્ર તેનો બહારનો પેશાજ છે. છીંકું કોઈજ નથી.

હવે જ્યારે આ લગતતા લોકો પદાર્થોની તૃષ્ણા અને રનેહ કરે છે ત્યારે તેઓ મટે અન્તરાત્મા કે જે શરીરરૂપી પેશાક અને આચ્છાદનદ્વારા પ્રકાશે છે તેના કન્નડે રેણક અથવા આચ્છાદનનેજ વધારે વ્હાય છે. આ પ્રમાણે તેઓ અંદરના સત્ય અદૃશ્ય મુગ વસ્તુ કરન્નડે તેની મૂર્તિ અથવા આચ્છાદનનીજ વધારે પૂજા કરે છે તેથીજ તે કહે: આ જાપનું ચલક

પરિણામ ભોગવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી જો મૂતિ-આવધાનગી પર થાઓ, તેથી પર જાએ અને પ્રત્યેક પતિ પત્ની એક બીજામાં પ્રભુતા અનુભવવાનો પ્રયત્ન કરે. એક બીજામાં રહેલો જો અન્તરાત્માને જીવે અને જો અન્તરાત્માનીજ પૂજા કરે.

આમ કરવાથી પ્રત્યેક વસ્તુ તમને દેવીજ લાગતી જોઈએ. પત્ની નરકના દ્વારને બંદો પતિને પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કરવાના દર્પણરૂપજ થઈ પડવી જોઈએ. પતિ પણ નરકના દ્વારને બંદો પત્નીને પરમાત્મદર્શન કરવાના દર્પણરૂપજ થઈ પડવો જોઈએ.

પરંતુ આ પતિ અથવા પત્ની પોતાના સાથીને આ સાક્ષાત્કાર-આ દિવ્યતા શી રીતે પ્રાપ્ત કરાવી શકે ?

જો સ્ત્રીને પોતાના પતિના તારક થયું હોય તો પહેલાં તેણે તેને સર્વ ભૂતલમાંથી ઉદ્ધારવો જોઈએ. જો તેનું લગ્ન થયું ન હોય તો દરેક પ્રકારનાં પ્રલોભનોનું બલિદાન થવને લેવા પાત્ર હોય છે. સુકાન વિનાના મછવાને જેમ પવન અને તોફાન ગમે તે દિશામાં ખેંચી લાવે છે તેમ જ્યાં સુધી મનુષ્ય કુંવારો હોય છે ત્યાં સુધી તે અસ્થિર હોઈ દરેક જાતનાં કલેશો તેને સહન કરવાં પડે છે. સાથી પ્રથમ તેની સ્ત્રીજ બધાં પ્રલોભનોમાંથી તેને બચાવે તેમ હોય છે; પણ સામાન્ય સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને આવાં પ્રલોભનોમાંથી બચાવવાને બદલે ઉત્તરી તેઓ પોતેજ પ્રલોભન કરાવનારી થઈ પડે છે. કોઈ એક મનુષ્ય પોતાનું 'બધું' દ્રવ્ય આપી દઈને તે બધા દ્રવ્યની એક નોટ ખરીદે તેના જેવુંજ આ પણ છે, કેમકે આવો મનુષ્ય બીજાં પ્રલોભનોમાંથી મુક્ત થાય છે; પણ હવે આ એક પરતંત્રતા તો આગળની બીજી બધીજ નામોશીઓ કરતાં વધારે હોય છે. પહેલાંનાં અનેક પ્રલોભનોનો તે ભોગ થતો નથી, પણ આ એક પ્રલોભન અથવા નામોશીજ તેને માટે બારે થઈ પડે છે.

આ તો એક ઘોરો એક મનુષ્ય પાસે પોતાનું રક્ષણ કરવા આવ્યો હતો તેના જેવું છે. તમે જાણો છો કે પ્રથમ એક સમય એવો હતો કે મનુષ્યો પણ અરણ્યમાં વસતાં હતાં અને ઘોરા પણ અરણ્યમાં વસતા હતા. જેમ હાલ રહે છે તે પ્રમાણે સાબરો અને હરણો પણ જંગલમાંજ વસતાં હતાં. એક વખતે એક સાબરની સાથે લડાઈમાં એક ઘોરો હાથે. સાબરે તેના સાબરશિંગાવડે તેને જખમી કર્યો. ઘોરો મનુષ્ય પાસે મદદ માગવા આવ્યો. મનુષ્યે કહ્યું: "ઠીક છે, હું તમને મદદ કરીશ, મારા હાથમાં બાણ છે. તમે મને તમારી પીઠ ઉપર લઈ જાઓ, એટલે હું તમારી સાથે આવીશ અને તમારા દુરમનનો નાશ કરીશ." પછી તે મનુષ્ય ઘોરાની પીઠ ઉપર સવારી કરીને અરણ્યમાં ગયો અને સાબરને મારી નાંખ્યું. તેઓ વિચી પછીને ઘેર આવ્યા. હવે ઘોરાને જવાની ઇચ્છા થઈ. ઘોરાએ મનુષ્યનો ઉપકાર માન્યો અને કહ્યું: "બહાણ સાહેબ ! હું તમારો ઉપકાર માનું છું. હવે મારે તમને છોડવા પડશે." મનુષ્ય તેની નજીક ગયો અને કહ્યું: "અરે ઘોરા, ઘોરા, તમારે ક્યાં જવું છે ? તમે દેટલા ઉપયોગી છો તે હવેજ મને સમજાયું છે, અને તેથી હવે હું તમને જવા દઈશ નહિ. તમારે મારા નોકર-મારા ગુલામ થવું પડશે." ઘોરો આ પ્રમાણે હરણ, સાબર અને જંગલનાં બીજાં પ્રાણીઓથી રક્ષિત થયો ખરો, પણ તેણે પોતાની સ્વતંત્રતા તો ગુમાવીજ. જે ગુલામી તેના વિચ્છેદના પરિણામ તરીકે મળી તે તેને થયેલા લાભ કરતાં વધુ નુકસાનકારકજ થઈ પડી.

પરજોવા મનુષ્યનું પણ આજ પ્રમાણે થાય છે. લગ્ન પછી જો કે ઘણાં પ્રલોભનોમાંથી તે બચે છે, પણ પોતાની સ્ત્રી તરફથી જે ગુલામી અથવા પરતંત્રતા તેને પ્રાપ્ત થાય છે તે

શકતો નથી એજ કારણ એમ માનવામાં હોય તો, અમે કહીએ છીએ કે તે મનુષ્ય પણ બગડેને મૂકીને જઈ શકતો નથી ! બગડે તેની પાસેથી જતો નથી તેવું કારણ એજ કે તે બગડેને તજતો નથી. જો તે પોતે છૂટ્ટો હોત તો તે બગડે પણ તેનો ગુલામ ન થાત ! આ નિયમ છે.

તમે જુઓ છો કે યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન, હિન્દુસ્તાન અથવા બીજાં દેશોમાં જુદાં જુદાં જાતોનાં કુટુંબો હુઝી છે. શું એ સાચું નથી ? તેઓ કહે છે ખરા કે “મુખે કુટુંબ ! મુખી કુટુંબ !” પરંતુ કેવો ટોંગ ! તેમનું એ મુખ તે માત્ર નામનું, કહેવાનું અને સ્થાન જેવુંજ છે. આ લોકો અને કુટુંબો શાથી હુઝી છે ? શું આ કુટુંબો મુખી થાય એવું તમે તમારા અંતઃકરણપૂર્વક ધ્યાનતા નથી ? જો તમે મુખની આશા રાખતા હો તો તે માટે તમારે ઉત્તુક પણ થવું જોઈએ. તમારા ગૃહને એક મોટા કારસરૂપ બનવા દો નહિ. કારણ એથી કંડાકા પ્રયત્ન કરો. તીમ અને સાચી ઉત્તુકતા રાખો, કારણની તપાસ કરો. નિરીક્ષણ કરો એટલે તમને જણાયે કે કુટુંબના કલેશનું અને ઐક્યની ખામીનું કારણ માત્ર એજ છે. તે એજ કે “કુદરતના નિયમોનું” અજ્ઞાન. ” મનુષ્યો અજ્ઞાનરૂપી અસુરથી ઘેરાયેલા છે. કુદરતની શી સંકેતના છે અને વિકાસની ગતિ કંઈ વિશાળે બાંધ છે તે તેઓ જાણતા નથી. તેની તેમને ખબર નથી. ‘રામ’ તમને કહે છે કે વિકાસની ગતિ અને કુદરતનું કામ એ છે કે સર્વ મનુષ્યોએ પગથીએ પગથીએ ધીમે ધીમે ઉપર ચડવું જોઈએ, અને અંતર્રાત્ના સાક્ષારની નજીક પહોંચવું જોઈએ. જગતની બધી દેખાતી વસ્તુઓ ગતિમાન છે. તેમને આગ-તેમની ગતિ તે તરફજ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના અંતર્રાત્ના સાક્ષાર કરવો જોઈએ, અને સાક્ષાર કરીને પૂર્ણ-મારૂપ-પૂર્ણ અનંતતારૂપ બનવું જોઈએ. લોકો આનો સાક્ષાર કરતા નથી તેથીજ અસ્તિત્વ (જીવન) માટે આ બધાં તરફડીયાં તેમને મારવાં પડે છે અને મુખીને બદલે હુઝી જીવન તેમને ગળાવું પડે છે.

તમારા પત્ની અથવા પત્નીની સાથે તમારો સંબંધ એવો રાખો કે તમારો ઉત્તરિ તે સ્વચ્છ આર્ત તરફ થાય અને તમે કુદરતના પિરણ સાથે અનુકૂળ રહી શકો. કુદરતનું પિરણ અને પતિવ્રત માત્ર મુક્તિ, મુક્તિ અને મુક્તિજ છે. તમારી પત્નીને તમારી તામેદારીમાંથી સ્વાતંત્ર્ય બનાવો અને તમે પાને પણ સ્વાતંત્ર્ય થોડો. પણ્યારે શું એવો અર્થ એ છે કે બધા મંબધો એક જ નેડી નાખવા જોઈએ, અને પ્રત્યેક શ્રી પુરૂષે એક બીજાથી છુટા પડી જઈ સ્વાતંત્ર્ય શરૂ જોઈએ ? ના, એમ મિત્રકુલ નથી. એ રીતે સ્વાતંત્ર્ય મળી શકતી નથી. એમ કરવું એ તે ઉલટું બંધનરૂપ છે. તમારા સાથીને “મુક્ત” કરવાનો અર્થ એજ છે કે તમારે તેને તમારા રીતે પ્રત્યે આધાર અને આશ્રય રાખવાને બદલે, તેના અંતર્રાત્ના અંતરના પ્રદેશમાં રહેતા અનંતરૂપ ઉપર આધાર અને આશ્રય રાખવાં જિજ્ઞાસવું જોઈએ. બધારે તમે તેને અથવા એ તમને સ્વદેશ છે ત્યારે તે અથવા તમે પરસ્પરમાં રહેતા તે અનંતરૂપનેજ ચારો છો; એવી સમજણપૂર્વકજ ને સ્વદેશ રેલી જોઈએ. સર્વ કહે છે કે તેઓ જીવન કુદરતને અથવા દિવ, વિષ્ણુ, પ્રદેશમાં કે જગત્પ્રદેશને આપે છે, પણ ‘રામ’ કહે છે કે તમારે તમારી પત્નીને અને પત્નીને રાત્રિને આનંદ આપવું જોઈએ. ‘રામ’ કહે છે કે તમારું સાથીત્વ એ માંબના રેશમાં શ્રદ્ધા રાખો; એ, પણ તેની આંતર અનંતરૂપમાં શ્રદ્ધા રાખો. તમારે આ બધા માંમ અને તમને તે આ વડા તરીકે અનંત જોઈએ કે જે વડો કંઈક વગરકે રેવાથી ને ઠાઠ તેજ અંત

તમારાં કુદૃષ્ટ શી રીતે મુખી કર્યાં ?

પ્રદેશમાં રહેલા અંતરાત્માને આ બહારની મુશ્કેલી અને પ્રતિભા રૂપે તમે મોહિત થાઓ છો.

તમારા મનને દબાવ કરવા હો કે એક પ્રશ્ન એક જૂઠળી ઢાળ ઉપર તે તે નથી જતી-એલા જાતી અનુભવ છે, છતાં પણ જરાએ ભય આપવા સિવાય કશુંક કરી શકે છે. એ શાથી? તે સમજે છે કે તેની પાસે ઉડવાની પાંખો તે તેથી જ ઢાળી આમ તેમ જૂઠા કરવા છતાં પણ તે પ્રશ્નની નીતિ નથી. બહારની ઢાળ ઉપર નોંટું હોય છે અને જણાય છે ખરું, પણ તેના મનાથી-ખરી રીતે પાંખ ઉપર નોંટું હોય છે. તેનો આધાર-તેની શક્તિ તે ઢાળ ઉપર નહિ, પાંખો ઉપર જ છે.

એક પ્રમાણે જ્યાં તમે છો ત્યાં તમારાં સ્ત્રી પુત્રાદિ ઉપર તમને ગમે તે કાય તો પછી તેમનાં શરીરો પર આધાર રાખી શકો છો. તમારાં હૃદય ત્યાં નહિ. તમારું હૃદય તેમના અંતરાત્મા ઉપર જ રહે તેટલા માટે તેને તે આશ્રય પડેલો. તમે પોતે આ પ્રમાણે વર્તો અને તમારાં સ્ત્રી પુત્રાદિ આ પ્રમાણે વર્તાવો. આમ કરવાથી જ તેઓ તમારાથી સ્વતંત્ર થશે. આથી સ્વતંત્ર થશે. આમાં કશુંક પડી નથી. દરેકને પૂર્ણ સુખિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક અમેરિકન અથવા હરકોઈ અનુભવ કરે છે તેમ છે.

આજવાનનો ખરો સ્વભાવો ભાગ હવેજ આવે છે. એક સ્થળે એક ઘણી મુંઝવેજમાં આવી. તે છત્રિ અંતર પ્રતિષ્ઠિતમાં એક મુંઝવેજ હોય હતો અને તે કોઈ ઉપર પડેલી ગદી તરીકે પડેલા હતા તે કોઈ ઉપર એક મુંઝવેજ મને હર રાત્રી સ્પર્શી હતી એક જગ્યાએ જાગે. ભાંડાં હતાં અને રાજા પુત્રી પર નોંટું હતો. આ એક રાત્રી, આપણે અને ભાગ્ય ચિત્ર હતું. રાત્રી ઘણી માંદી-મરણ પધારીએ હતી તેને મ જામ ટપાલો હતો અને તેનાં પુત્ર પુત્રી સર્વે રાજા કરતાં હતાં. આજ મુંઝવેજે રાજાની તમને ઠગ્યા થાય છે? જરૂર તમારામાંના દરેકને ઠગ્યા થાય છે તેમ છે. તે એવું તો મરણ હતું-એમાં એવી તો મુશ્કેલી હતી કે તેને એવું હોય તો તે જીવ. હવે આ પ્રમાણે તે ચિત્રને ખરીદવાડું તમને બહુજ ગમશે ખરું. પણ તેમાં ચિત્ર છોડી મૂકી પામતી રાત્રી થવાની તમને ઠગ્યા થશે? જવાબ આપો. કે તે રાત્રી થવા જમશે? તે રાત્રી બહુજ થનથન અને ઉત્તમ વસ્ત્રાપહારો તથા અમૂલ્ય પદાર્થો : થનથન હતી ખરી, પણ તે આપણને બાંધીને વશ હતી. જની તમને પેટે રાજા થવા જાય જાકેન્ડ કરતાં જાગે. યવું પણ ગમશે ખરું? નહિજ, જરાએ નહિ. એ મેગજાનું તમને બહુ ગમશે, પણ એમાંના કોઈ પણ કુખી થવાનું જોવા બેઠો જ પ્રમાણે વેદાન્ત પણ તમને તમારા કુદૃષ્ટમાં-તમારા જૂઠામાં પ્રમુખી પેડે આપી રહેવાનું-અભ્યાસ પ્રમુખી પેડે એકરહિત અને કોઈ પણ પ્રકારની અસહિત અથવા વિવિધ થઈને રહેવાનું કહે છે. તમારા મનને હાંમેશાં આન્ત અને અસહિત તમારાં હૃદય અને પુષ્ટિને હાંમેશાં અન્તરાત્મામાં સ્થિર કરો અને એ ચિત્રને જેવું

શકતો નથી એજ કારણ એમ માનવામાં હોય તો, અમે કહીએ છીએ કે તે મનુષ્ય જ બગદને મૂકીને જઈ શકતો નથી ! બગદ તેની પાસેથી જતો નથી તેનું કારણ એજ કે તે બગદને તજતો નથી. જો તે પોતે છૂટો હોત તો તે બગદ પણ તેનો ગુલામ ન થઈ શકે નિયમ છે.

તમે જુઓ છો કે યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન, હિન્દુસ્તાન અથવા બીજા દેશોમાં જ ખડું ભાષાનું કુટુંબો દુઃખી છે. શું એ સાચું નથી ? તેઓ કહે છે ખરા કે “ મુ કુટુંબ ! મુખી કુટુંબ ! ” પરંતુ કેવો દોષ ! તેમનું એ સુખ તે માત્ર નામનું, કહેવાનું જ સ્વપ્ન જેવું જ છે. આ લોકો અને કુટુંબો શાથી દુઃખી છે ? શું આ કુટુંબો સુખી થાય કે તમે તમારા અંતઃકરણપૂર્વક ઇચ્છતા નથી ? જો તમે સુખની આશા સખતા હો તો તેમ તમારે ઉત્સુક પણ થવું જોઈએ. તમારા ગૃહને એક મોટા કારસરૂપ બનવા દો નહિ. કાર શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરો. તીમ અને સાચી ઉત્સુકતા રાખો, કારણની તપાસ કરો. નિરીક્ષ કરો એટલે તમને જણાશે કે કુટુંબના કલેશનું અને એકાંતની ખામીનું કારણ માત્ર એજ છે તે એજ કે “ કુદરતના નિયમોનું અજ્ઞાન. ” મનુષ્યો અજ્ઞાનરૂપી અસુરથી ઘેરાયેલા છે. કુદ તની શી સંકલ્પ છે અને વિકાસની ગતિ કઈ દિશાએ જાય છે તે તેઓ જાણતા નથી. તે તેમને ખબર નથી. ‘ રામ ’ તમને કહે છે કે વિકાસની ગતિ અને કુદરતનું કામ એ છે સર્વ મનુષ્યોએ પગથીએ પગથીએ ધીમે ધીમે ઉપર ચડવું જોઈએ, અને અંતરહમાન્ય સાજી કારની નજીક પહોંચવું જોઈએ. જગતની બધી દેખાતી વસ્તુઓ ગતિમાન છે. તેમો માર્ગ-તેમની ગતિ તે વચ્ચે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના અંતરહમાન્ય સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ અને સાક્ષાત્કાર કરીને પૂર્ણાભાસ-પૂર્ણ અનંતભાસ બનવું જોઈએ. લોકો આનો સામ્રાજ કરતા નથી તેથીજ અસ્તિત્વ (જીવન) મારે આ બધાં તરફથીયે તેમને મારવાં પડે છે એ સુખીને બદલે દુઃખી જીવન તેમને ગળાવું પડે છે.

તમારા પતિ અથવા પત્નીની સાથે તમારો સંબંધ એવો રાખો કે તમારી ઉત્તરિ સચળ માર્ગ તરફ થાય અને તમે કુદરતના પિરણ સાથે અનુકૂળ રહી શકો. કુદરતનું પિર અને પદિજામ માત્ર મુજિ, મુજિ અને મુજિજ છે. તમારી પત્નીને તમારી તાલેદારીમાંથી સ્વતંત્ર બનાવો અને તમે પોતે પણ સ્વતંત્ર થશો. પવનનારે શું એનો અર્થ એ છે કે બધા સંબંધો એક દમ તેથી નબળાં જોઈએ, અને પ્રત્યેક શ્રી પુરૂષે એક બીજાથી છૂદા પડી જઈ સ્વતંત્ર થઈ જોઈએ ! ના, એન ખિલકુલ નથી. એ રીતે સ્વતંત્રતા મળી શકતી નથી. એમ કરવું એ તે ઉલટું બંધનરૂપ છે. તમારા તાલીને “ મુજિ ” કરવાનો અર્થ એજ છે કે તમારે તે તમારા શરીર પ્રત્યે આધાર અને આશ્રય સખવાને બદલે, તેના અંતરથી અંતરના પ્રદેશમાં રહેકે અનુકૂળ ઉપર આધાર અને આશ્રય સખનાં ગ્રિખવવું જોઈએ. જ્યારે તમે તેને અથવા એ તમને રહ્યા છે ત્યારે તે અથવા તમે પરસ્પરમાં રહેલા તે અનંતરહમાન્ય થાશે છો; એથી અમરણપૂર્વકજ ને અદ્યત્ન રહી જોઈએ. સર્વ કહે છે કે તેઓ જીવન કુદરતને અથવા દિવ, વિપ્ન, મહામહા કે જીવિતને મને છે, પણ ‘ રામ ’ કહે છે કે તમારે તમારી પત્નીને અને પત્નીને પતિને મનમાં જોઈએ ‘ રામ ’ કહે છે કે તમારા મગીન એ માંમના રેડમાં થકા સખાઈ નહિ, પણ તેની અંદરના અનંતરહમાન્ય થકા રાખો. તમારે આ બધા માંમ અને તથાને તે અંતર હકા તરીકે મનને જોઈએ કે જે મારે કંઈક વચરકા રહ્યાને દાઢ તેના અંતર

પ્રદેશમાં રહેલા અંતરાત્માને આ બહારની ખુબસુરતી અને પ્રતિભા રૂપે તમે જુઓ છો અને મોહિત થાઓ છો.

તમારા મનને કલ્પના કરવા દો કે એકાદ પછી એક બ્રહ્મી યાગ ઉપર ભેસે છે તે યાગીને તે નમી જતી-એલા ખાતી અનુભવે છે, છતાં પણ જરાએ ભય આપ્યા સિવાય તે આનંદથી કલ્પેલા કયાં કરે છે. એ શાથી ? તે સમજે છે કે તેની પાસે ઉડવાની પાંખો તૈયારજ છે; અને તેથીજ યાગી આમ તેમ બ્રહ્મા કરવા છતાં પણ તે પછી જીતું નથી. બહારથી જો કે તે યાગ ઉપર ભેડેલું હોય છે અને જલ્પાય છે ખરું, પણ તેના મનથી-ખરી રીતે તો તે પોતાની પાંખ ઉપરજ ભેડેલું હોય છે. તેનો આધાર-તેની સદ્મા તે યાગ ઉપર નહિ, પણ પોતાની પાંખો ઉપરજ છે.

એજ પ્રમાણે જ્યાં તમે છો ત્યાં તમારાં સ્ત્રી પુત્રાદિ ઉપર તમને ગમે તેટલો રનેહ હોય તોપણ તેમનાં શરીરોપર આધાર રાખશો નહિ. તમારાં હૃદય ત્યાંજ ચોંટાડશો નહિ. તમારું હૃદય તેમના અંતરાત્મા ઉપરજ રહે તેટલા માટે તેને તે આત્મામાં-પ્રભુમાંજ પરોવો. તમે પોતે આ પ્રમાણે વર્તો અને તમારાં સ્ત્રી પુત્રાદિને પણ એજ પ્રમાણે વર્તાવો. આમ કરવાથીજ તેઓ તમારાથી સ્વતંત્ર થશે અને તમે તેમનાથી સ્વતંત્ર થશો. આમાં દોષને પસંધીનતા રહેતી નથી. દરેકને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા-મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક અમેરિકન અથવા હરકોઇ મનુષ્ય મુક્ત થઇ શકે તેમ છે.

બ્યાપ્ચાનનો ખરો રસથાયો સાગ હવેજ આવે છે. એક સ્થળે એક ઘણી મુંદર છબિ ભેવામાં આવી. તે છબિ અગર પ્રતિષ્ઠિમાં એક મુંદર કોચ હતો અને તે કોચ ઉપર લખ્ય બાદશાહી ગાદી તરીકા પડેલા હતા. તે કોચ ઉપર એક મુંદર મનોહર રાણી સૂતેલી હતી. કોચની એક બાજુએ બાગડો બેઠો હતો અને સભ્ય પુરસ્કીપર બેઠેલો હતો. આ એક ઘણુંજ મુંદર, આકર્ષક અને લખ્ય ચિત્ર હતું. સહી ઘણી માંદી-મરણ પધારીએ હતી. તેનો પતિ-સભ્ય અથ ટપકાવતો હતો અને તેનાં પુત્ર પુત્રી સર્વે રોદન કરતાં હતાં. આવું મુંદર ચિત્ર પાસે રાખવાની તમને ઈન્છા થાય છે ? જરે ! જરેખર તમારામાંના દરેકને ઈન્છા થાય તેવુંજ તે હતું. તે એવું તો મજનું હતું-એમાં એવી તો ખુશી હતી કે તેને એવું હોય તો તમે ખરીદોજ. હવે આ પ્રમાણે તે ચિત્રને ખરીદવાનું તમને બહુજ ગમશે ખરું, પણ તેમાં ચિત્રમાં પ્રમાણની મૃત્યુ પામતી સહી થવાની તમને ઈન્છા થશે ?-જવાબ આપો કે તે રાણી થવાનું તમને ગમશે ? તે સહી બહુજ ધનવાન અને ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણો તથા અમૂલ્ય પદ્મજ અને મહેલો ધરાવતી હતી ખરી, પણ તે આખરના બ્યાધિને વશ હતી. વગી તમને પેટો રોદન કરતો સભ્ય અથવા આક્રંદ કરતાં બાગડો યવું પણ ગમશે ખરું ? નહિજ, જરાએ નહિ. એ ચિત્રને મેજથવાનું તમને બહુ ગમશે, પણ એમાંના કોઇ પણ દુઃખી પાત્રના ભેવા બાતે બનવાનું જરાએ નહિજ ગમે.

એજ પ્રમાણે વેદાન્ત પણ તમને તમારા કુટુંબમાં-તમારા મૃદમાં પ્રતુની પેડે સાક્ષી તરીકેજ રહેવાનું-અઅજ્ઞ પ્રતુની પેડે મોહરહિત અને કોઇ પણ પ્રકારની આસક્તિ અથવા મુશ્કણ વિન્યાય થઇને રહેવાનું કહે છે. તમારા મનને હંમેશાં શાન્ત અને આસક્તિરહિત રાખો, તમારાં હૃદય અને જીવિને હંમેશાં અન્યત્રતામાં સ્થિર કરો અને એ ચિત્રને જેવું

શકતો નથી એજ કારણ એમ માનવામાં હોય તો, અમે કહીએ છીએ કે તે મનુષ્ય જ બળદને મૂકીને જઈ શકતો નથી ! બળદ તેની પાસેથી જતો નથી તેનું કારણ એજ કે તે બળદને તાજતો નથી. જો તે પોતે છૂટો હોત તો તે બળદ પણ તેનો ગુલામ ન થતો આ નિયમ છે.

તમે જુઓ છો કે યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન, હિન્દુસ્તાન અથવા બીજા દેશોમાં જાણે કે બધાં જ કુટુંબો દુઃખી છે. શું એ સાચું નથી ? તેઓ કહે છે ખરા કે “મુર્ખ કુટુંબ ! મુખી કુટુંબ !” પરંતુ કેવો ઢોંગ ! તેમનું એ સુખ તે માત્ર નામનું, કહેવાનું અને સ્વપ્ન જેવું જ છે. આ લોકો અને કુટુંબો શાથી દુઃખી છે ? શું આ કુટુંબો સુખી થાય એવું તમે તમારા અંતઃકરણપૂર્વક ઇચ્છતા નથી ? જો તમે સુખની આશા રાખતા હો તો તે માટે તમારે ઉત્સુક પણ થવું જોઈએ. તમારા ગૃહને એક મોટા કારણ બનવા દો નહિ. કારણ શોધી કહાડવા પ્રયત્ન કરો. તીવ્ર અને સાચી ઉત્સુકતા રાખો, કારણની તપાસ કરો. નિરીક્ષણ કરો એટલે તમને જણાયે કે કુટુંબના કલેશનું અને એકબીજાની ખામીનું કારણ માત્ર એજ જ છે. તે એજ કે “કુદરતના નિયમોનું” અજ્ઞાન. ” મનુષ્યો અજ્ઞાનરૂપી અસુરથી ઘેરાયેલા છે. કુદરતની સી સંકલ્પના છે અને વિકાસની ગતિ કંઈ દિશાએ જાય છે તે તેઓ જાણતા નથી. તેમને તેમને ખબર નથી. ‘રામ’ તમને કહે છે કે વિકાસની ગતિ અને કુદરતનું કામ એ છે ! સર્વ મનુષ્યોએ પગથીએ પગથીએ ધીમે ધીમે ઉપર ચડવું જોઈએ, અને અન્તરાત્માના સાક્ષી તરીકે નજીક પહોંચવું જોઈએ. જગતની બધી દેખાતી વસ્તુઓ ગતિમાન છે. તેમને માર્ગ-તેમની ગતિ તે તરફ જ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના અન્તરાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ અને સાક્ષાત્કાર કરીને પૂર્ણાત્મારૂપ-પૂર્ણ અન્તરતારૂપ બનવું જોઈએ. લોકો આનો સાક્ષાત્કાર કરતા નથી તેથીજ અસ્તિત્વ (જીવન) માટે આ બધાં તરફથી તેમને મારવાં પડે છે અને સુખીને બદલે દુઃખી જીવન તેમને ગળાવું પડે છે.

તમારા પતિ અથવા પત્નીની સાથે તમારો સંબંધ એવો રાખો કે તમારો ઉત્કર્ષ તે સત્યના માર્ગ તરફ થાય અને તમે કુદરતના ધોરણ સાથે અનુકૂળ રહી શકો. કુદરતનું ધોરણ અને પરિણામ માત્ર મુક્તિ, મુક્તિ અને મુક્તિ જ છે. તમારી પત્નીને તમારી તાબેદારીમાંથી રક્ષા બનાવો અને તમે પોતે પણ સ્વતંત્ર થશો. પણ ત્યારે શું એનો અર્થ એ છે કે બધા સંબંધો એક દમ તોડી નાખવા જોઈએ, અને પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરૂષે એક બીજાથી છુટા પડી જઈ સ્વતંત્ર થઈ જોઈએ ? ના, એમ જિલકુલ નથી. એ સીતે સ્વતંત્રતા મળી શકતી નથી. એમ કરવું એ તે ઉલટું બંધનરૂપ છે. તમારા સાથીને “મુક્ત” કરવાનો અર્થ એજ છે કે તમારે તેને તમારા શરીર પ્રત્યે આધાર અને આસ્થા રાખવાને બદલે, તેના અંતરથી અંતરના પ્રદેશમાં રહેતો અન્તરાત્મા ઉપર આધાર અને આસ્થા રાખતાં શિખવવું જોઈએ. જ્યારે તમે તેને અથવા એ તમને મદાય છે ત્યારે તે અથવા તમે પરસ્પરમાં રહેલા તે અન્તરાત્માનેજ આજ્ઞા છો; એવી સમજણપૂર્વકજ તે આજ્ઞા હોવી જોઈએ. સર્વ કહે છે કે તેઓ જીવસ કાઈરિને અથવા શિવ, વિષ્ણુ, મહામહા કે જરથોસ્ત્રને માને છે, પણ ‘રામ’ કહે છે કે તમારે તમારી પત્નીને અને પત્નીને પતિને મનમાં જોઈએ. ‘રામ’ કહે છે કે તમારા સાથીના એ માંસના દેહમાં શ્રદ્ધા રાખો નહિ, પણ તેની અંદરના અન્તરાત્મામાં શ્રદ્ધા રાખો. તમારે આ બાજુ માંસ અને ત્વચાને કે માત્ર પડા તરીકે માનવું જોઈએ કે જે પડો કંઈક પરદેશી હોવાથી તે દ્વારા તેના અંતર

પ્રદેશમાં રહેલા અંતરાત્માને આ બહારની બુદ્ધિશીલ અને પ્રતિભાશીલ તમે જુઓ છો અને મોહિત થાઓ છો.

તમારા મનને કદપના કરવા દો કે એકાદ પરી એક બ્રહ્મતી કાળ ઉપર બેસે છે તે યાત્રીને તે નથી જતી-એલા ખાતી અનુભવે છે, છતાં પણ જરાએ ભય આપ્યા વિનાય તે આનંદથી કસોટી કરી કરે છે. એ શાથી ? તે સમજે છે કે તેની પાસે ઉડવાની પાંખો તોયારજ છે; અને તેથીજ કાળી આમ તેમ બ્રહ્મા કરવા છતાં પણ તે પરી બીતું નથી. બહારથી એ કે તે કાળ ઉપર બેઠેલું હોય છે અને જણાય છે ખરું, પણ તેના મનથી-ખરી રીતે તો તે પોતાની પાંખ ઉપરજ બેઠેલું હોય છે. તેનો આધાર-તેની શક્તિ તે કાળ ઉપર નહિ, પણ પોતાની પાંખો ઉપરજ છે.

એજ પ્રમાણે જ્યાં તમે છો ત્યાં તમારાં સ્ત્રી પુત્રાદિ ઉપર તમને ગમે તેટલો રનેહ હોય તોપણ તેમનાં શરીરોપર આધાર રાખશો નહિ. તમારાં હૃદય ત્યાંજ ચોંટાડશો નહિ. તમારું હૃદય તેમના અંતરાત્મા ઉપરજ રહે તેટલા માટે તેને તે આત્મામાં-પ્રભુમાંજ પરોવો. તમે પોતે આ પ્રમાણે વર્તો અને તમારાં સ્ત્રી પુત્રાદિને પણ એજ પ્રમાણે વર્તાવો. આમ કરવાથીજ તેઓ તમારાથી સ્વતંત્ર થશે અને તમે તેમનાથી સ્વતંત્ર થશો. આમાં કોઈને પરાધીનતા રહેતી નથી. દરેકને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા-મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક અમેરિકન અથવા હરકોઈ મનુષ્ય મુક્ત થઈ શકે તેમ છે.

બ્યાખ્યાનનો ખરો રસવાળો ભાગ હવેજ આવે છે. એક રથગે એક ઘણી સુંદર છબિ જેવામાં આવી. તે છબિ અગર પ્રતિષ્ઠિતમાં એક સુંદર કાંચ હતો અને તે કાંચ ઉપર ભવ્ય બાદશાહી ગાદી તરીકા પડેલા હતા. તે કાંચ ઉપર એક સુંદર મનોહર રાણી સતેલી હતી. કાંચની એક બાજુએ બાળકો બેઠાં હતાં અને શબ્દ પુરસ્કાર બેઠેલા હતા. આ એક ઘણુંજ સુંદર, આકર્ષક અને ભવ્ય ચિત્ર હતું. રાણી ઘણી માંદી-મરણ પધારીએ હતી. તેનો પતિ-શબ્દ અથ ટપકાવતો હતો અને તેનાં પુત્ર પુત્રી સર્વે રોદન કરતાં હતાં. આવું સુંદર ચિત્ર પાસે રાજવાની તમને ઇચ્છા થાય છે ? અરે ! ખરેખર તમારામાંના દરેકને ઇચ્છા થાય તેવુંજ તે હતું. તે એવું તો મજાનું હતું-એમાં એવી તો મુખી હતી કે તેને જોયું હોય તો તમે ખરીદોજ. હવે આ પ્રમાણે તે ચિત્રને ખરીદવાનું તમને બહુજ ગમશે ખરું, પણ તેમાં ચિત્રનો પ્રમાણની મૃત્યુ પામતી રાણી થવાની તમને ઇચ્છા થશે ?-જવાબ આપો કે તે રાણી થવાનું તમને ગમશે ? તે રાણી બહુજ ધનવાન અને ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણો તથા અમૂલ્ય પદ્મજ અને મહેલો ધરાવતી હતી ખરી, પણ તે આખરના બ્યાધિને વશ હતી. વળી તમને પેલો રોદન કરતો શબ્દ અથવા આક્રંદ કરતાં બાળકો થવું પણ ગમશે ખરું ? નહિજ, જરાએ નહિ. એ ચિત્રને મેળવવાનું તમને બહુ ગમશે, પણ એમાંના કોઈ પણ દુઃખી પાત્રના જેવા જાતે જાનવાનું જશએ નહિજ ગમે.

એજ પ્રમાણે વેદાન્ત પણ તમને તમારાં કુટુંબમાં-તમારાં ગૃહમાં પ્રભુની પેઠે સ્થાપી તરીકેજ રહેવાનું-અભ્યક્ત પ્રભુની પેઠે મોહરહિત અને કોઈ પણ પ્રકારની આસક્તિ અથવા મુગ્ધવળ વિનાના થઈને રહેવાનું કહે છે. તમારા મનને હરમેશાં શાન્ત અને આસક્તિરહિત રાખો, તમારાં હૃદય અને બુદ્ધિને હરમેશાં અંતરાત્મામાં રિયર કરો અને એ ચિત્રને જેવું

માનતા હતા તેજ પ્રમાણે તમારા કુટુંબની દરેક જાળનેને માને. તમે જાણો છો કે જ્યારે તમે પોતાને અને દરેક વસ્તુને સાક્ષીરૂપે જુઓ છો ત્યારે એથી તમને આનંદ જ થાય છે; અને જ્યારે તમે તેમાં આસક્ત થાઓ છો ત્યારે તે દુઃખનું જ કારણ થાય છે. જો આપણે આ જગતના કોઈ પણ પદાર્થના બાહ્ય રૂપમાં લપટાય દે આપણી હૃદયશાળ છે. પણ જો આપણે તેને અભ્યક્ત લક્ષ્ય-સાક્ષી તરીકે જોઈએ તો તેમાં આનંદ આવે છે અને તે રમણીય લાગે છે. માટે એ પ્રમાણે અન્તરાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરો. 'રામ'નાં જ્યાં વ્યાખ્યાનો સાંભળો અને તેથી કેમશઃ ઉન્નતિ થવાનીજ; એવી તમારી જાણ થશે. 'રામ' જે-ન્ટી-જામિનગીરી આપે છે કે આ દુનિયામાં જે કોઈ 'રામ'નાં સર્વ વ્યાખ્યાનો સાંભળશે તેની સર્વ શંકાઓ દૂર થશે; અને તે પોતાના પરમાત્મ સ્વરૂપનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર અનુભવશે.

પ્રથમ તો તમે તમારી દિવ્યતા અથવા પ્રભુતામાં હૃદય શોધો. તેને પ્રથમ કરો અને તમને જે ક્રિયા કરવાનું જતાવવામાં આવે અને તે જે રીતે કરવાનું તમને કહેવામાં આવે તે પ્રમાણે વર્તીને તે અતન્તતામાં સ્થિત થાઓ. તે ઈશ્વરનો તમે સાક્ષાત્કાર કરો, અમર થાઓ અને સર્વ શક્તિવાન થાઓ. તદેવાદમ્ "તેજ હું છું", તેમ હું છું," આ મહા સિદ્ધાન્ત-આ મહા વાક્યનો સાક્ષાત્કાર કરો, અને તમારા કુટુંબના બધા સંબંધો અને જીજ્ઞાસાઓ એ સર્વ જાણે કે પેલા ચિત્રરૂપ હોય અને જાણે તમે બિંદુ કુલ તેની સાથે સંબંધરહિત હો એજ પ્રમાણે વર્તો.

આમ કરવું-આવા બનવું એ તમને વિરોધાભાસ જેવું જણાય છે. લોકો કહે છે કે તમે તેઓ આ જગતના પદાર્થોમાં હાલની પેઠે આસ્થા રાખીને તેની પ્રાપ્તિ અને રક્ષા કરવા બદલ શુભચિન્તન નહિ તો તેઓ ઉન્નત થઈ શકે નહિ. અરે લોકો ! તમે જોતા છો. જે જાણે તમે તેમાં શુભચિન્તન કે તેજ જાણે તમે આગળ વધતા બંધ થયા. જ્યારે તમે લખતા હો છો ત્યારે લખવાની ક્રિયા સ્વાભાવિક રીતેજ થાય છે. તે વખતે તમારું અહં-તમારું નાનું સ્વરૂપ તમારું જોડું જીવ સ્વરૂપ બિંદુકુલ હોતું નથી. કાર્ય પોતે પોતાની જેમજ એક સ્વાધીન યંત્રની પેઠે થયાં કરે છે. તે એક પ્રકારની પ્રતિક્રિયાજ છે. હાય પોતાની મેલે લખ્યે બંધ છે શા માટે ? કારણ કે તમે એ સમયે તે કાર્યમાં તમારું પોતાનું નાનું સ્વરૂપ-તમારું સ્વાધીન અહં તેમાં દાખલ કરતા નથી. જે જાણે તમારામાં વિચાર આવ્યો કે "અરે ! મેં ઘડું બાંધ્યું, મેં ઘડું આશ્ચર્યભરેલું કાર્ય કર્યું." તેજ જાણે તમે બૂલ કરશો.

આ પ્રમાણે આપણે જોઈએ છીએ કે માત્ર આપણા સ્વાધીન અહંને દૂર કરવાની જ કામ થાય છે, અને જે જાણે સ્વાધીન અહંને દાખલ કરીએ છીએ તે જાણે કામ બગડે છે. જગતમાંનાં સર્વ મહાન કાર્યો અભ્યક્ત અહંભાવરહિત રિયલિટીજ થએલાં હોય છે.

ત્યાગનો અર્થ પણ એજ છે કે પોતાનું અહં-સ્વહં-સ્વાધીન અહં-સ્વરૂપ દૂર કરવું અર્થાત્ સ્વરૂપની જોડી કલ્પનાને દૂર કરવી. સૂર્ય પ્રકાશે છે ખરો, પણ તેને વિચાર આવતો નથી કે હું પ્રકાશ છું. આ પ્રમાણે સૂર્ય કર્તૃત્વભાવથી રહિત છે તેટલોજ તે ગ્રહક, આકર્ષક અને ઉપકારક છે. નદીના વહનમાં અરપ અહંભાવ-બ્યક્તપણું નથી છતાં પણ કાર્ય થયાં જાય છે. દીવો બળે છે પણ તેનામાં બ્યક્ત અહંભાવ નથી. "હું" મહાન છે, હું જાણું છું, હું પ્રકાશ આપું છું." એવો ભાવ નથી; અને તેથી તે પ્રકાશે છે.

પુષ્પો ખીલે છે અને દરેક દિશામાં મધુર સુવાસ પ્રસરાવે છે, પણ તે ઘણું મધુર છે, તે ઘણું ઉત્તમ ને આનંદપ્રદ છે, જેવી જોમને કલ્પના પણ નથી.

તેજ પ્રમાણે તમારું કામ પણ અવ્યક્ત સ્થિતિપૂર્વકજ થવા દો, તમારું કામ તુચ્છ સ્વાર્થી અહંભાવના કલંકથી રહિત થવા દો, તમારું કામ તારાઓ અને સૂર્યની પેઠેજ થવા દો, તમારું કામ ચંદ્રની પેઠેજ થવા દો. ત્યારેજ તમારું કાર્ય સફળ થશે. ત્યારેજ ખરી રીતે તમે આ દુનિયામાં કેળેડ અસામાન્ય અને આશ્ચર્યકારક કાર્ય કરી શકશો. બધાજ વીર પુરૂષોનું અને બધાજ ભુદિમાન પુરૂષોનું શ્રમમાં શ્રમ સ્વસ્થ-સ્વસ્થોનું સ્વસ્થ આજ હવે. તેઓ પોતે સ્વસ્થ અહંભાવથી-ઉપાધિભાવથી રહિત થતા થઈજ તેમનાં કાર્યો આવાં સફળ થતાં. આ એક મહાન નિયમ છે. “ તમે અમુક વિષયમાં આસક્ત થાઓ નહિ ત્યાં સુધી તમે સફળ થશો નહિ. ” એ જિજ્ઞાસુક વિચારને દૂર કરો. એમાં તમારી ભૂલ છે.

નિયમ જોવો છે કે મનુષ્યે પોતે સ્વસ્થ, શાન્ત, અમુગ્ધ રહેવું જોઈએ અને તેનું શરીર હામીયાં ગતિમાન રહેવું જોઈએ. અને સ્થિતિશાસ્ત્રના નિયમને અને શરીરે ગતિશાસ્ત્રના નિયમને અનુસરવું જોઈએ. શરીરે હામીયાં કામમાં અને અનંતરાત્મા હામીયાં સ્વસ્થ રહેવો જોઈએ. આ નિયમ છે. તેને અનુસરો અને મુક્ત થાઓ.

જેવી રીતે દૃષ્ટિ સમીપનો એકાદ મુંદર પ્રદેશ નેત્રોપર રપટ અને સંપૂર્ણ રીતે જોવામાં આવે છે, છતાં તે જોવાની ક્રિયા નેત્રને જોબરૂપ કે દુઃખરૂપ ન થઈ પડતાં ઉત્તરી આનંદાયક જ થઈ પડે છે, અને નેત્ર સ્વતંત્ર તથા ઉપાધિરહિતજ રહે છે, તેજ પ્રમાણે તમારા શૃદ્ધનાં કાર્યોમાં અને તમારી બ્યવહારિક જીંદગીમાં પણ તમારી સ્થિતિ થવા દો. તમે જોવીજ રીતે સંસારમાંનાં આ બધાં રૂપોને આસક્તિ રહિત, સ્વતંત્રપણે જુઓ અને તેનાથી મુક્ત-નિર્લેપ રહો. આ સુદિત-આ પૂર્ણ સત્યનો સાક્ષાત્કાર, વેદાન્તદારા સત્ય આત્માના જ્ઞાનવટજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આ સત્ય અનંત નત્વનો સાક્ષાત્કાર કરો અને બધાજ તારા અને ગૃહો તમારી આજ્ઞામાં રહેશે.

સૂર્ય ચંદ્ર ને મહમલ સર્વે, કમલ કાર્યમાં રમણ કરો.
પરમ જ્યોતિ કો આલુત જ્યોતિ ! અદ્ય દિને મહમલ જ્યોતિ;
સૂર્ય તણુ કો મર્થ રમણ કરો મુજ દુદયે, રમણ કરીને કમલ કરો-સૂર્ય ચંદ્ર
મહમલ સર્વે કોણ ચિચાત, મંબીર મુરવતી સમુદ્ર હોનો સાય;
ભલે નદી, કુતો, કમલ કરો ને રમણ કરો-મર્થ ચંદ્ર ને મહમલ સર્વે.
મહમલને જ્યોતિ સર્વે, કમલથી દેવદાસી રેડ દેખાય;
અવન જ્યોત મરી નાચી રહે, મર્થ ચંદ્ર ને મહમલ મર્થ.
સૂર્ય ચંદ્ર તા પૂંની સમુદ્રે, જુજવાં કરો મુજ સ્વપ્ન સ્વરૂપે,
જન્મ મરણના દેવ દરતાં, માનવ અવતાં ને જ્ઞતાં.
કાર્ય ને કરણ હું હું સર્વે, નહીં નિરુત્તિ પ્રવૃત્તિ કિંદ હું;
વાચ ચિત્તે મુજ સ્વરૂપ જ્ઞતાં, સૂર્ય ચંદ્ર સદૃ રમણ કરો.

શમક ચમક ઓ નાભુક તારા, ચમકી, ઠમકી મુજને બોલાવો;
તારક બ્રહ્મા પ્રશ્ન તણો ઉત્તર હીયો, સૂર્ય ચંદ્ર સાથે રમણ કરો.
દેશ કીયે મુજને બોલાવો, હું જ્યોતિ તુજ આંખતરીનો;
ભવન જેહ રહું તુજ માંડી, પ્રભાવ તે સહ મુજ મોટો.

આ તમારું સત્યરવરૂપ છે. તમે જો છો તે આ છે. તેનો સાક્ષાત્કાર કરો અને મુક્ત થાઓ. તેનો સાક્ષાત્કાર કરો અને તમે વિશ્વના માલિક છો. તેનો સાક્ષાત્કાર કરો અને તમને જણાશે કે તમારાં બધાં કામો પોતાની મેળેજ-સ્વતઃજ-ધણીજ કમિલવા જેવી રીતે થશે. તમને જણાશે કે અંતરાત્માનો આ સાક્ષાત્કાર સર્વ વિશ્વને તમારું દાસ બનાવે છે, દુનિયાદ દરેક પદાર્થને તમારે આધીન કરે છે. તમને જણાશે કે વિજય અને સંપત્તિ તમારી છે. કરે છે અને તમારે તેમને શોધવાં પડશે નહિ.

“જો મહામ્મદ પાસે પર્વત આવશે નહિ તો મહામ્મદ પર્વતની પાસે જશે.” જે કહે તમે દુનિયાના પદાર્થોની તૃષ્ણા કરતા બંધ થઈ તેમાંથી મુક્ત થશો અને તમારી અંતર્મુ દિવ્યતાનો સાક્ષાત્કાર કરશો. તેજ હજો તમારે મહામ્મદ પાસે જવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી; મહામ્મદજ તમારી પાસે આવશે. આ અગ્રાધિત નિયમ છે. વિશ્વપર પોતાની મહાન સત્તા ચલાવનારું આ ગુણ સત્ય છે. તમેજ તે નિયમ છો. તમે તેનો સાક્ષાત્કાર કરો અને તમારાં શ્રી જાગરોને તેનો સાક્ષાત્કાર કરાવો. તમે પોતે મુક્ત થાઓ અને તેમને મુક્ત કરો. જો પ્રભાણે તમે ઘોર નરકને બદલીને સ્વર્ગ બનાવો છો; તમારા ગૃહમાંજ તમે સ્વર્ગ રચો છો; તમે તમારાં અતિશય કલેશયુક્ત ગૃહોને સુખી બનાવો છો. આમ કરવાનો બીજો માર્ગજ નથી; ઉપરા માર્ગ સિવાય આ અનિવાર્ય કઠોર નિયમમાંથી છૂટવાની બારીજ નથી. આ એકજ માર્ગ છે, આ એકજ તાવિજ છે, દુનિયાના બધા ખજાનાઓ ઉઘાડવાની આ એકજ બંધબેસતી કુંચી છે. તમે તમારા અંતરમાં રહેલી દિવ્યતાનો સાક્ષાત્કાર કરીને મુક્ત બને અને બીજાઓને તેનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં સહાય કરો.

૧૧-વૈવાહિક જીવન અને મોક્ષ.

શું એક વૈવાહિક પુરુષ આત્મસાક્ષાત્કાર કરી શકે ખરો કે ? એવો એક પ્રશ્ન યોગ્ય સમય પહેલાં 'રામ'ને પૂછવામાં આવ્યો હતો, અને એનો ઉત્તર પણ તેજ સમયે બહુ ખુલાસાથી આપ્યો હતો.

એ ઉત્તરમાં વાસનાઓના પ્રકાર સંબંધે વિવેચન થયું હતું. વાસના એ શું છે, મનુષ્યની પ્રકૃતિમાં વિચરેલી શું અસર થાય છે, અને વાસનાઓ તૃપ્ત થવાથી કેવી રીતે મુખનો આશ્વાસ થાય છે, એ વિષયની તે સમયે ચર્ચા થઈ હતી. આ બહુ મહાન અને ગંભીર પ્રશ્ન છે, અને વળી એવો પ્રશ્ન છે કે એના ઉપર 'રામ'ે બહુ સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યો છે; 'રામ'નાં એ શોધનોને "syntaxis of mind" "મનસિક વિકાસજ્ઞાન" નામના પુસ્તકના આકારમાં બહાર પાડવામાં આવ્યો.

અત્યારે તો નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન આપણી સંમુખ છે કે પોતાનાં પુત્ર કવત્ર અને સ્નેહી સંબંધીઓની વચમાં રહેનારો એટલે કે સંસારનો એક સાધારણ મનુષ્ય સત્યનો-સચ્ચિદાનંદ આત્મરત્નો સાક્ષાત્કાર કરી શકે ખરો ?

આપણે પહેલાં આ પ્રશ્નની એકજ બાજુ તપાસીએ. પેલાં તો માત્ર આટલુંજ પૂછે છે કે "શું તવતર તમારા શત્રુઓને મારી શક્યો ?" આ પ્રશ્નનો આપણે હારમાં ઉત્તર આપી શકીએ તો પછી એક સંસારી મનુષ્ય સત્યનો સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર કરી શક્યો કે નહિ એનો પણ હારમાં "ઉત્તર આપી શકાય એમ છે." તવતરનો અને કુટુંબનાં બંધનોનો આપણે કેવી રીતે ઉપયોગ કરીએ છીએ એના ઉપરજ એનો બધો આધાર રહેલો છે. તવતરથી આપણે આપણે પોતાનો વધ પણ કરી શકીએ છીએ અને શત્રુઓના હુમલામાંથી પોતાનું રક્ષણ પણ કરી શકીએ છીએ. એવીજ રીતે કુટુંબનાં બંધનો અને સંબંધોને દુરુપયોગ કરવાથી મનુષ્ય પોતાનો વિનાશ કરે છે, અથવા પોતાના ઉન્નતિના વિકાસક્રમમાં અવરોધ નાખે છે, અને એ એજ બંધનોનો સદુપયોગ કરે તો તેવડે તે પોતાની ઉન્નતિ સાધે છે, અને અંતરમાં આત્મરત્નો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે. આ પ્રમાણે સાક્ષાત્કારનો પ્રશ્ન પણ તવતરના પ્રશ્ન જેવોજ છે, અને ઉત્તર પણ તેના સમાનજ છે.

એવીજ રીતે આપણે નિત્યના આહાર-વિહાર અને કાર્યક્રમનો પણ એ આપણે યોગ્ય ઉપયોગ કરીએ તો તે સર્વ આપણે માટે આરોગ્ય અને સુખના સાધનરૂપ થઈ પડે છે, અને એ તેના દુરુપયોગ કરીએ તો એજ આહાર-વિહારથી પરિધમ, ઉપાધિ તથા બ્યાધિ ઉત્પત્ત થય છે.

એજ પ્રમાણે કુટુંબના સંબંધો પણ આપણને ઉન્નતિના તોમજ અધોમતિના પણ સાધનરૂપ થઈ પડે છે.

એક બહા માણસને ત્યાં એક બહુ હુરચો અને દુધ નોકર હતો. એ નોકર બધાં કામ અવળી રીતેજ કરતો. પોતાના શેઠની આજ્ઞાનો તે બહુ અનુચિત રીતે અમલ કરતો. એની કામકાજ કરવાની રીતભાત એવી હતી કે ગંભીરમાં ગંભીર માણસને પણ ક્રોધ આવ્યા વિના શેઠ નહિ. આ બહા શેઠને તો એના કામથી કદી પણ ગુરૂસો નહોતો ચડતો; ઉલ્ટો એ તે એ નોકરની સાથે બહુ સ્વચ્છતાભરી વર્તણૂક રાખતો હતો.

એ શેઠને ત્યાં એક વાર એક મહેમાન આવ્યો. એક દિવસે એ અનિચિતે એના કામકાજથી બહુ કંટાળો આવ્યો અને તેથી નિરાશ થઈને એણે શેઠને તેને બરતરફ કરવાની સલાહ આપી પણ પેલા શેઠ ઉત્તર આપ્યો:—“હું સમજું છું કે આપ મારું દિન ચાહે છે; છતાં પણ મારે કહેવું જોઈએ કે હું એ વિષયમાં વધારે સમજું છું. મારું કામકાજ ખરાબ થાય છે, અને મારા વેપારમાં નુકસાન પહોંચે છે એ બધું સારી પેઠે મારા ધ્યાનમાં છે; પણ એ બધી દુધ અને નિમકડસમ છે એટલા માટેજ એના પર મને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે.” શેઠ જણી એમ પણ કહ્યું કે “મારા સહવાસમાં આવેલા મનુષ્યોમાંથી આ એકજ મનુષ્ય એવો છે કે જે મારી આજ્ઞાનું પાલન નથી કરતો, બધાં કામકાજ અપૂર્ણ મૂકે છે, અને બહુજ હલકી તથા નુકસાન કારક રીતે બજાવે છે. બહુ જ ને બીજાં બધાંની સાથે હું પરિચયમાં આવું છું તેઓ એટલાં ટે બહાં અને પ્રેમી છે કે મને કદી પણ ગુરૂસો કરી શકતાં નથી. આ માણસ મારા આધ્યાત્મિક વિકાસનું એક ઉત્તમ સાધન છે. જેવી રીતે ઘણાં લોકો પોતાનું શારીરિક બળ વધારવાને માટે સુગંધ, પાવડી વગેરે સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે, તેવીજ રીતે આ મનુષ્ય મારે માટે સુગંધનું કામ કરે છે, અને એનાથી મારું આધ્યાત્મિક શરીર પ્રજગ થાય છે. એ નોકરદાદા હું આધ્યાત્મિક બળ પ્રાપ્ત કરું છું. આ નોકર સાથે એક પ્રકારની મારે કુદરી ખેલવી પડે છે અને એનાથી મને શક્તિ મળે છે. આધ્યાત્મવિદ્યાના ઉચ્ચ ગુણો મારામાં કેટલા ખીટ્યા ને કેટલા અપૂરા છે, તેનું જ્ઞાન એનાવડે કરવાનું બની શકે છે, અને એ જ્ઞાનને લીધે એ ન્યૂનતા પૂરવાની મને ચાલક રહ્યા કરે છે.”

‘રામ’ તમારું એ વિષયપર ધ્યાન જોઈ છે કે તમને તમારાં કુટુંબનાં બંધનો અવરોધ રૂપ લાગે તો પણ એ એ રસ્તે તમારે મોક્ષ મેળવવોજ હોય તો એનાથી કંટાળી નહીં ગુરૂસો ન થયો; પણ પેલા બહા શેઠના હાંતવું અનુકરણ કરજો. (વચનો અને ઉપાધિઓનો માનસિક શક્તિ અને સત્તા ખીટાવવાનાં સાધનોમાં ઉમેરો કરી લેજો.

ગ્રીસ દેશમાં સોક્રેટીસ નામનો એક મહાન તત્ત્વવેત્તા થઈ ગયો છે. એને એની શ્રી અત્યંત શ્રદ્ધા રૂપ હતી. એક દિવસે એ કાંઈ તત્ત્વચિન્તન કરતો હતો, ત્યારે તેની હંમેશની ટેવ પ્રમાણે એ આવી અને બહુજ અધટિત શબ્દોમાં મરજીમાં આવે તેમ જોલવા લાગી તે ગુરૂસો થઈ ગાળો ભાંડવા માંડી અને આમ કરે ને તેમ કરે કદીને બહુજ પગલાં માંડી ‘મારું કહેવું તો સાંભળતા નથી,’ ઇત્યાદિ કદીને બિચારા એ તત્ત્વજ્ઞાનીને તેણે ખૂબ પચાવ્યું; પણ સોક્રેટીસ તો પોતાના ચિન્તનમાંજ મગત બેસી રહ્યો. કોઈ પણ પ્રશ્નનું જવાબુથી નિરાકરણ ન થયું હોય ત્યાંજુથી તેને છાંયી દેવો નહિ એ એના સિદ્ધાંત હતો. તેની ઓએ તો બહુજ પાડવા માંડવા ને તોફાન મચાવ્યું; પણ પેલા બાઈ સાંભળેજ શા માટે ? ઉલ્ટે એ શબ્દોથી એક મેલા પાણીનું વાસણ લાવીને એના માથા ઉપર ઉંધું વાળ્યું ! પણ સોક્રેટીસને કંઈ આથી ક્રોધ આવ્યો હશે કે ? નહિ; જરાએ નહિ. એણે તો ખડખડાટ હસીને ઉત્તર આપ્યો: ‘વાદ ! વાદ ! આટલો બધો ગંડખડાટ થયો ત્યારે વરસાદ પણ જરૂર થવોજ જોઈએ.”

એ સ્ત્રીનો વાલીરૂપી ગરગટતો તો નિત્ય થતો હતો, પણ આજે તો એમાંથી વરસાદ પણ વરસ્યો; આવા મેલોના શબ્દો સંભળાવી સોકેટિસે તો ખાણું પોતાનું તરપચિત્તવન ચાલું કર્યું.

આ ઉદાહરણમાંથી એ ઉપદેશ લેવાનો છે કે હોડેએ પોતાના સ્વભાવપર કાણુ મેળવવાની શક્તિ વિશે નિરાશ ન થવું જોઈએ. સોક્રેટિસ લેવા એક મનુષ્યે એ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી તો પછી બીજા મનુષ્યો પણ એ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે. શું આજકાલ પણ એવા મનુષ્યો નથી કે જેઓનો પોતાના સ્વભાવ અને ટેવોપર સંપૂર્ણ સંયમ હોય ? અગત્ય, એવા ઘણા મનુષ્યો છે, અને તમે પણ અભ્યાસ તથા પ્રયત્નથી એવા થઈ શકો. છેટે ક્યાં જવાનું છે ? બ્યાનકારિક બાજતોમાં અત્યંત સહનશીલ એવા કંઈએક માણસો જગતમાં પડેલા છે. પણ ત્યાં આગળ જામી એટલીજ છે કે સમજણની ન્યૂનતાને લીધે તેમની આસક્તિ બાહ્યપદાર્થોમાંજ દૃઢ થઈ ગયેલી હોય છે અને તેથી સત્યોન્નતિ તેઓ મેળવી શકતા નથી. સફુલ્લ રૂપી રૂપીએ આપીને આધ્યાત્મિક સત્યોન્નતિરૂપી હીરો મળે છે તે લેવાને બદલે અજ્ઞાનને લીધે એ બિચારાઓ કાચના દુકા મેળવવામાંજ મગ્ની રહ્યા છે !

એ તમે પણ ધારો તો તમારા કુટુંબનાં બંધનોની સાહાય્યથી સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો, પરમાત્માની સાથે એકતા અનુભવવાનો, સર્વની સાથે એકત્ર માણવાનો, સમસ્ત જગત સાથે અભેદાનંદ બોગવવાનો અને આત્માનો દેવી સાક્ષાત્કાર કરવાનો માર્ગ વિશેષ સરલ કરી શકો તેમ છે.

જગતનાં પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષના જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ-વિકાસક્રમનો અંતિમ હેતુ એજ છે કે અંતર્ધર્મીનો સાક્ષાત્કાર અનુભવવો. દૈવ્ય સાથે અભેદ અનુભવવો. પ્રભુમાં પૂર્ણ લગ્ન થવું. આત્મસાક્ષાત્કાર કરવો.

સામાન્ય મનુષ્યોને પોતાનાં પુત્ર કવચ વિમરૂપ થઈ પડતાં હશે, પણ 'દામ' કહે છે કે તમને તો તે સદાયરૂપ થવાં જોઈએ.

પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે. એ પૃથ્વીએ એમ ફરવુંજ જોઈએ. ચંદ્ર એ આ પૃથ્વીનો ઉપગ્રહ છે તેથી એણે પૃથ્વીને વળગી રહેવું જોઈએ; પણ પૃથ્વી તો ચંદ્રને અને બીજા ઉપગ્રહોને સાથે લઈને સૂર્યની આસપાસ પ્રવર્તિત થઈ જ રહે છે.

સજ્જનો અને સત્તરીઓ ! એ તમે પણ સૂર્યોના સૂર્ય-જ્યોતિષા જ્યોતિષપ્રતિ જવાનો માર્ગ પ્રદણ કર્યો હોય તો જેવી રીતે પૃથ્વી પોતાના ઉપગ્રહને સાથે લાખે છે તેવી રીતે તમારા ચંદ્રસહ સદસ્યોને સાથે લાખી શકો. આ તમારા એક જ શરીરને પરમાત્મ સૂર્યના પ્રકાશ, પ્રભાવ અને જ્ઞાનનો લાભ આપવા કરતાં તમારા સદસ્યોને પણ તેના લાભ લેવા દેજો. એમ કરવાથી બન્ને આત્માની ઉત્તતિના તમે સાધનરૂપ થઈ પડો છો. એક શરીરદ્વારા કામ કરવા કરતાં બેકે શરીરદ્વારા કામ કરવામાં તમને સરલતા મળશે. જેમ તમારું શરીર દૈવ્યરત્ન છે તેમ એ બધાં શરીર પણ દૈવ્યરત્નોજ છે. જ્યારે કોઈ મનુષ્ય કોઈ કોઈને જાણે છે ત્યારે પોતાના દાઘ, પગ, માથું, આંખ, કાન કે નકને કાંઈજાણ નથી મૂળી જતો. એવીજ રીતે વેદાન્તનો એ ઉપદેશ છે કે જ્યારે તમે સ્વર્ગીય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા લાગો છો ત્યારે માત્ર તમારા શરીરનેજ એ સ્વર્ગીય જ્ઞાનનો લાભ મળે તેવું ન કરતાં તમારાં પુત્રકવચને પણ તમારાં શિર, દાઘ, પગ ને આંખ કાનની જેમ સાથે લઈ જ જવાં જોઈએ. તે પરમાત્મા સાથે એકતા અને અભેદનો સાક્ષાત્કાર કરતાં પડેલાં, તમારાં પત્ની અને મૃદચંદ્રનાં મનુષ્યો સાથે એકતા અનુભવવાં શું ?

જે મનુષ્યે પોતાનાં પુત્રકલત્ર સાથે અભેદાનંદ નથી માણ્યો તે સર્વની સાથે—“વસુધૈવ કુટુંબકમ્” નો આનંદ કેવી રીતે અનુભવી શકે ?

વેદાન્તના દૃષ્ટિબિન્દુથી સ્વાભાવિક અને સરલ માર્ગ તો એજ છે કે જેઓની કાજે તમારો સંબંધ જોડાયો છે તેઓની સાથેજ એકતા અનુભવવાનો તમારે પ્રારંભ કરવો જોઈએ. તમારાં જે નજદીકનાં સંબંધી અને હૃદયનાં પ્રિયતમ હોય એમાંજ તમારા આત્માનો એકાકાર કરો. તમારા સ્વાયંતો એમના સ્વાર્થમાં સમાવેશ કરો. સર્વનો એકજ પ્રવાહ થાય અને એજ પ્રકારનો આનંદ અનુભવાય એમ કરો અને એવી રીતે ક્રમશઃ ઉન્નતિ પામતાં સર્વ કુટુંબને તમારાં શરીર અને કુટુંબનો પેડેજ સમજી લ્યો. ત્યારે તમે સર્વ શરીરોને તમારાં પોતાનંજ અનુભવશો ત્યારે તમે તેઓ સર્વને તમારી સાથે ઉન્નત કરી શકશો.

પ્રિયતી લોકોના ધર્મપુસ્તક આયબલમાં આપણે એવું વાંચીએ છીએ કે ઇસુખ્રિસ્ત પોતાના જોન નામના શિષ્યને બહુ ચહાતો હતો. ઇસુ તો સમસ્ત જગતને ચહાતો હતો, માટે એ વાક્યને આપણે જરા સામાન્ય અર્થસૂચક રીતિમાં ગોઠવીએ તો અર્થ એવો થયો કે ‘શિષ્ય જોનની ઇસુ પ્રતિ અત્યંત ભક્તિ હતી. ઇસુદ્વારા મળતા મોક્ષમાર્ગના રહસ્યનું ગૌરવ આથીજ ઠીક સમજી શકાય છે. ક્રિયા, પ્રતિક્રિયા, આધાત અને પ્રત્યાધાત એ સદા સમાન જ વિરુદ્ધ હોય છે. જોનની જો ઇસુ તરફ ભક્તિ ન હોત તો ઇસુનો જોના પ્રતિ પ્રેમ જ નહોત. ઇસુ સાક્ષાત્કાર પામેલ મનુષ્ય હતો અને પિતા એટલે સર્વ સાથે જો અબેદ જ રહ્યો હતો. જો એક એવી વ્યક્તિ હતી કે જેનાં મન, બુદ્ધિ, અહંકાર અને સ્વાર્થનો જ માત્રામાં લય-સંન્યાસ થઈ ગયો હતો.

જોન, પિટર, પોલ અથવા બીજો હરકોઈ શિષ્ય કે જેનું જીવન ઇસુના જીવન સાં ઇસુપ્રતિની ભક્તિદ્વારા સંકેતિત થયું છે એને ઇસુની પ્રભુતાનો આનંદ અનુભવવાનો સ્વાભાવિક જ લાભ પ્રાપ્ત થયો છે. કારણ કે પ્રેમ કે રનેહ વિના સંબંધ થતોજ નથી.

★ રામસ્વામીના પોતાના સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિનાં ત્યાગ અને એકાંતપ્રિયજીવન સાથે સરખાવતાં તેમનું આ કથન ઉચ્ચત પ્રકારનું જ્ઞાને તેમ છે. છતાં સાધારણુરીને દરેક માણસ પોતે જ્યાં ઉભો હોય ત્યાંથીજ સીધો જવો ચલવાનું વધારે પસંદ કરતો હોવાથી તેને તેવોજ સીધેસીધો માર્ગ દર્શાવતો, એ વધુ કેમ હોવાથી અને આ વ્યાખ્યાનના શ્રેણીમાં ‘શુદ્ધરામમીઓજ હોવાથી તેમને માટે આ ઉચ્ચત મોક્ષ છે. બુદ્ધ અને રામતીર્થ કાલાદિ જેવા દિવ્ય કૌટીયાઓ તો જગતમાં અપરાધરૂપ જ હોઈને તેવાઓનો ત્યાગ કેવી અમામાન્ય ચોખ્ખા અને હેતુ તથા સિદ્ધિને ઉપર મોલવશે હોય છે, કે વાન તેમના જેટલી ચોખ્ખાએ પહોંચવા વિના અન્ય માણસોથી સમજી શકાતો અઘરા છે. એટલું જ નહિ પણ જે શુદ્ધકૌટીયાઓને રામે ઉપદેશ ઉપદેશ આપ્યો છે, તે કૌટીયાઓ તો પર્વો વાર તેમના એ ત્યાગ કરીને તમાગમાં ‘મુખના’ કે ‘કાવરના’ મજુજ જેટલીજ ચોખ્ખા ધરાવતા હોય છે. હાલે કરીને તેમના ત્યાગનાં અપ્રામાન્ય પરિણામો જાણનાં એજ વર્ષ પાછો તેના પગથી પણ મને ચાલી તેના નામપર આશીર્વાદ પણ થઈ જાય છે. તેટલા મારેજ સમાન્ય જનમમાણની એ સ્ત્રી અને નિંદાને ક્ષુનિ નિંદા જગતકો દોષાકે શિર છુલ્લ એવી ઉપમા તેઓએ આપેલી છે. એવી દિવ્ય કૌટીયાઓ માણસ પોતાના જનિ ઉચ્ચ સિદ્ધિ અને આયરણુપૂર્વક પોતાના શુદ્ધકૌટીઓ વચ્ચે રહે તો તેની પોતાની જાન ઉપરાંત અવદારપ્રિય કુટુંબોનો માટે પણ મોળવણ અને દુઃખદાયક જ પડે એમ હોય છે, અને તેથી એટલી દર સુરીને અનુભવ કરવા-કરવાવાતી જરૂર તેની રીતેથી નહિને હોતી નથી.

ધારા કે અહીં એક એવો પદાર્થ પડ્યો છે કે જેમાં વિજ્ઞાનીની અસર છે. હવે એની પાસે ટેકાં બીજો પદાર્થ સમીપે તો તે એ વિજ્ઞાનીવાદી પદાર્થમાંથી વિજ્ઞાનીની અસર એ નવા પદાર્થમાં સહજ ઉતરી પડ્યો. એવીજ રીતે એ સમયના દુઝુના શિષ્યોને દુઝુ તરફના પ્રેમને લીધે દુઝુની પ્રવૃત્તિનો લાભ મળેલો હોવાજ નેહલે અને દુઝુને પોતાનો ઉદ્ધાર કયો છે તો આવી રીતે ભીલજોનો એજ પ્રતિજ્ઞા પ્રેમને લીધે ઉદ્ધાર થયોજ નેહલે.

વેદાન્તના નિયમ પ્રમાણે તો જ્યાં મુખી જીવજાત નથી શમી જતો-ત્યાં મુખી વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ સ્વરૂપ નથી બની જતો, ત્યાં મુખી સાક્ષાત્કાર શક્ય શકતો નથી. એણે સમસ્ત વિશ્વને પોતાનોજ દેહ સમજ્યો નેહલે. સત્ય અથવા આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાની આ પ્રથમ પાથરી છે. એનો અર્થ એ છે કે આપણે સમસ્ત વિશ્વ જનજનું છે. એનાથી પર થયું એ ત્યાર પછીની બીજી પાથરી છે.

તમને યાદ હશે કે એક દિવસના બ્યાખ્યાનમાં જે પ્રકારના ક્રમનું ગર્જન હતું એક અંતર્ગત અને બીજો બાહ્ય. અંતર્ગત ક્રમને લીધે મનુષ્યમાં નાનાવિધ વ્યક્તિ એટલી ભાવના અને પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં દેખરેખું દર્શન ન કરી શકવાની અધેતા ઉત્પન્ન થાય છે. આ માનસિક બ્યાધિને લીધે આપણે વિશ્વના સમસ્ત પદાર્થો અને વ્યક્તિઓ સાથે એકતાનો સાક્ષાત્કાર કરી શકતા નથી. બાહ્યક્રમ એટલે બહારની ભિન્નતા અથવા ન્યમ રૂપનો ભેદભાવ.

અંસારી મનુષ્યના આ બંને પ્રકારના ક્રમ દૂર થવા નેહલે. પ્રથમ પથરીયું એ છે કે સર્વ શરીરોમાં એકતા અનુભવતાં શીખવું નેહલે. જે મનુષ્યને આ બંને પ્રકારના ભેદક્રમ ભાગી પડવા છે તેને પહેલાં તો પ્રત્યેકના આત્મા બની સમસ્ત વિશ્વ સાથે અભેદ અનુભવવો પડે છે. સમસ્ત જગતના પ્રણી પદાર્થ, મનુષ્યવર્ગ, કીટક અને પર્વત કે સરિતા કે સમુદ્રના આત્મારૂપે એણે પોતાના આત્માનો અનુભવ કરવો નેહલે. જેણે પોતાનાં પુત્ર કવચ સાથે એકતા અનુભવી છે અને એમાંથી જે સાહાય્ય મેળવી શક્યો છે તે પ્રથમ ભૂમિકામાં પહોંચી ગયો છે. જ્યારે સર્વ બાહ્ય ન્યમરૂપનો નાશ થાય છે, જ્યારે આ માયાનો નિતાન્ત અભાવ થાય છે, અને આ આ સમસ્ત જગત કે જેને પોતાના શરીરરૂપે માનતો હતો એનો ન્યમરૂપાત્મક ભાવ નિર્મૂળ થાય છે, ત્યારે એ નિર્મલ્લમાં રિયત થાય છે. આ બીજી ભૂમિકા છે.

પહેલાં આપણે સમસ્ત જગતનો પોતાના શરીર સાથે અભેદ અનુભવવાનો છે; ત્યાર પછી એ એક શરીરના રૂપનો-સમસ્ત જગતનો સહજ અભાવ થાય છે; સત્યમાં-પરમાત્મામાં-નિર્મલ્લમાં તેનો વિન્યાસ થાય છે.

સાક્ષાત્કાર પદમન્દર મનુષ્ય પહેલાં સમસ્ત જગત બને છે; અને પછી એ જગતનો ઉદ્ધાર ર છે. આવી રીતે એ સમસ્ત વિશ્વનો ઉદ્ધારક બને છે. તમે પોતેજ તમારો ઉદ્ધારક છો એ વેદાન્ત કહે છે.

“દુઝુદ્ધારાં અમે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરીએ છીએ.” એ વાક્યનો અર્થ એવો થાય છે કે ધારી સર્વની સાથે અભેદ અનુભવવાની દુઝુની સ્થિતિદ્વારાજ મોક્ષ મેળવવો. એ અક્ષર, અવ-નીય, અગોચર આત્મનિધિમાં તમે દુઝુની સમધિસ્ય સ્થિતિદ્વારાજ મુક્તિ પામો છો. આવી ને સત્યનો સાક્ષાત્કાર કયો પહેલાં, એ અક્ષર આત્માનો અભેદ અનુભવવા પહેલાં, કે જે અનુ-ભવી એ અનિર્વચનીય-અવર્ણનીય, વાણી અને શબ્દોથી પર સ્થિતિ કે જ્યાં ન્યમરૂપના ભેદો મ્હી ભાય છે તે સ્થિતિએ પહોંચ્યા પહેલાં તમારે એક એવી સ્થિતિએ પહોંચવું નેહલે ૨

જ્યારે તમે તમારા આત્માને સર્વ નામરૂપ પદાર્થોમાં વ્યાપ્ત હોવાનું અનુભવતાં રીજો. જ્યારે રીતે ધ્રુવની દ્વારા તમે પરમાત્મા પાસે પહોંચો છો, અને એની સાથે સર્વને ક્રમશઃ એકત્વ અનુભવતાં અનુભવતાં એ પરમ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

આ વિચારને આચારમાં મૂકવાના જે પ્રાથમિક બોધ પાડે છે તેની શરૂઆત આવી રીતે થાય છે કે પહેલાં તમારે તમારાં માતા, પિતા, પત્ની, બાળકો અને રેનેડીઓ સાથે અને અનુભવવો જોઈએ; ત્યાર પછી ધીમે ધીમે તમારે સમગ્ર દેશ સાથે ને ત્યાર પછી સમગ્ર જગત અને વિશ્વ સાથે ઉત્તરોત્તર એકતા અનુભવતાં રીજવી જોઈએ. આ કદાચિત મુશ્કેલ લાગતું હશે, પણ તે તમે ધારો છો એટલું મુશ્કેલ નથી. કદાચિત પ્રારંભ કરવો એ મુશ્કેલ લાગશે, પણ પાછળથી તો અભ્યાસ બહુ વેગભરે ચલા માંડશે. જ્યારે એક માણસ માત્ર એકજવાર કોઈ બીજા પુરુષ સાથે અલેદ અનુભવે છે, અને પોતાના હૃદયને ભૂંડી જઈ અન્વમાં વિન્યાસ પામે છે, ત્યારે તે સદૃશ સર્વની સાથે એકતા અનુભવી શકે છે.

અનુભવી મહાત્માઓનાં કથન છે કે પ્રકૃતિના અદ્ભુત નિયમાનુસાર જગતપરનો સર્વ પ્રકારનો પ્રેમ આપણને એક એવી સ્થિતિએ પહોંચાડે છે કે જે સમયે આપણું પ્રેમપાત્ર બાહ્ય જગતમાંથી લોપ પામે છે; જ્યારે એ પાત્રનાં રૂપ, વર્ણ, આકૃતિ કે ચિન્હ પણ ન રહેતાં, સર્વત્ર આધારભૂત પરમ સત્તામાં અંતઃકરણ વિશેષ અને વિશેષ લીન થાય છે.

આ વિધાનની સત્યતાના વિષયમાં સર્વનો અનુભવ સાક્ષી પૂરશે. જ્યારે આપણે વ્યેઠદ થઈએ છીએ ત્યારે આપણને અનુભવ થાય છે કે આપણું પ્રેમપાત્ર-આપણું પ્રેમનું કેન્દ્ર ઉત્તરોત્તર વિશેષ સરલ, સૂક્ષ્મ અને શુદ્ધ થતું જાય છે.

સર્વ મનુષ્યોને ઘેરા કે વધારે પ્રમાણમાં આ રહસ્યનો અનુભવ થયોજ હશે. એમ થતાં થતાં એક સમય એવો આવે છે કે જ્યારે આપણું પ્રેમપાત્રમાં રહેલાની કુરૂપતા, આડાં, આમડાં વગેરે બહારનાં ચિહ્નો પ્રતિ જરાએ આપણું હૃદય રહેતું નથી. આપણે તો માત્ર તેના અન્તર્ગત આત્માને-પ્રેમને-હૃદયને-અંતરની પવિત્રતાનેજ આડીએ છીએ. શું બધાંને એવો અનુભવ નથી થયો કે આપણે આપણાં પ્રેમપાત્રોના બાહ્ય દોષો કે શરીરની ખેડ-ખાંપણોના વિચાર નહિ કરતાં માત્ર સૌદર્યજ નિહાળીએ છીએ. જો એ વ્યક્તિમાં-એ પ્રેમપાત્રમાં જો સદૃશ પ્રેમ હશે તો આપણું હૃદય સ્વાભાવિકજ દ્રવવા માંડશે. આમ હૃદય હૃદયને આકર્ષવા લાગે છે. ત્યાર પછી એક સમય એવો આવે છે કે જ્યારે આપણું પ્રેમનું કેન્દ્ર વિશેષ સૂક્ષ્મ એટલે કે સ્થૂલ નામ, વર્ણ અને આકાર કરતાં અધિકતર વિશુદ્ધ બની જાય છે. વળી એના કરતાં પણ એક પાયરી જરા આગળ પહોંચવાનું છે. તે સમયે તમે બાહ્ય સ્થૂલ જગતમાંથી વિશુદ્ધ વૃત્તિના પ્રદેશમાં પહોંચી જાઓ છો.

ત્યાર પછી એના કરતાં પણ ઉચ્ચતમ સ્થિતિ એવી છે કે જેમાં આપણો પ્રેમ, લાગણી વૃત્તિ, મનની પવિત્રતા એ સર્વ માત્ર પ્રેમપાત્રના દર્શનમાંજ ન રહેતાં, આપણે પરમાત્મામાં-અંતર પ્રભુત્વમાં એ પ્રેમ દર્શન પામીએ છીએ, અંતરાત્માનું દર્શન કરતાં શીખીએ છીએ.

જ્યારે એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે; જ્યારે જગતના પદાર્થોના માત્ર ચિત્રરૂપેજ આભાસ થાય છે; જ્યારે વસ્તુમાંથી વસ્તુની ભાવના શમી જઈ આપણે અદ્યાર આત્માને એ સર્વ વસ્તુમાં જોઈ શકીએ છીએ; જ્યારે એક પદાર્થપરથી બીજા પદાર્થપર ભોક્ષિત થવાની ટેવવાળાં આપણાં નેત્રો એ બધા પદાર્થોમાંથી વસ્તુપણની ભાવના ભૂંડી જઈને આપણાં હૃદયોને સર્વ પદાર્થોની

પાછળ આદ્ય રહેલી પ્રમુતાનું દર્શન કરાવી ઉત્તર જનાવે છે ત્યારે સમસ્ત વિદ્ય સાથે અલેક જનુભવશે જાડુ સહજ રહી પડે છે. એજ દમુની સ્થિતિ છે. આ ઇમુની ભૂમિકામાં થોડો સમય રહ્યા પછી એક એવી ઉત્તમ સ્થિતિ આવશે કે જ્યારે તમે પ્રમુતામાં પરિપૂર્ણ હીન થઈ જશો. આ દેવી સ્થિતિમાં આપણું પરમાત્માની સાથે પૂર્ણ એક્ય-તાદાશ્ય થઈ જાય છે. આ સ્થિતિને નિર્ભોલ તથા સમ્યક્ની સ્થિતિ કહે છે. આ સ્થિતિમાં જન્તાંકરણમાં ડોષ પણ જાતને માનસિક વિરોધ કે વિરુદ્ધ રહેતાંજ નથી.

એ સ્થિતિ ઉત્તરોત્તર પ્રાપ્ત કરવામાં આપણે આપણાં કુટુંબજનો અને સાંસારિક સંબંધીઓની સાહાય્ય કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકીએ એના વિચાર હવે કરીએ.

એવી રીતે નૌમન કેરોલિક દંધરની પૂજા કરે છે તેવીજ રીતે હિંદુસ્તાનમાં પણ અનેક સંપ્રદાયના હોઠા દંધરની પ્રતિમા પૂજે છે. રામ અને કૃષ્ણની પ્રતિમાનું વિશેષતઃ પૂજન કરાય છે. રામ અને કૃષ્ણ હિંદુસ્તાનના દંતુપ્રિય છે.

એકવાર એક જૂદ સીએ એક સાધુ પાસે જઈને પૂછ્યું કે “હું” માત્ર ગૃહસ્થાશ્રમે ત્યાજ કરીને શીકૃષ્ણની જન્મજમિ પૃષ્ઠાવનમાં જઈને નિવસ કરું તો થોડા ગણાય કે નહિ ?” પેલાનાં સર્વ કુટુંબજનોએ તેણી નાખી, સર્વની સાથેના બ્યવહારોનાં જાંત લાવી, હિંદુસ્તાનના દેરસેવમ-પૃષ્ઠાવનમાં જઈને ભાજા જનવું એ શું ઉચિત હતું ?

એ મીની સાથે એ વખતે એને એક જાગરક એવ હશે. સાધુએ પ્રાપ્ત પૂછ્યો:—“માત્ર, ભૂલો તો, આ નવા જાગરકા નેત્રોમાં તમને શું જણાય છે ? આ જાગરકા દેહના પ્રત્યેક અણવણમાંથી તમારા પ્રતિ દેટલી સ્પિન, દેટણું દેત્રાશ, કેવી પ્રમુતા કરે છે ? એ શું હશે ?”

સીએ ઉત્તર આપ્યો:—“એ પ્રમુજ હોવા જોઈએ. આ બહાલ નવા જાગરકા ચિત્તમાં મોહ કે વિહારને તો હોય મત્ર જરા નથી. આ જાગરક તો નિર્દોષ અને પવિત્ર છે. તે રહે છે ત્યારે પણ એના રાજા અને વિહારમાં પ્રમુજ સ્થર સિદ્ધ્ય જન્મ સંભળાનું નથી.”

જની પછું સાધુએ પૂછ્યું:—“તમે જ્યારે પૃષ્ઠાવન જોડો ત્યારે તમારે કૃષ્ણની એકજ મુતિ સાથે સંબધ રાખવો પડશે. તમારે મુતિમાં પણ પ્રમુજનુંજ પૂજન કરવું પડશે. શું પૃષ્ઠાવનમાં તમે એ કૃષ્ણની પ્રતિમાની પૂજા કરો: તે પ્રતિમાના એવીજ આ જાગરકા દેહની પ્રતિમા મનોહર, રમણીય અને વિગૃહ નથી ?”

મીને જાણી જાડુ જાહર્ય થયું અને કહે: વિચાર તથા મનન કર્યા પછી, તે એવા નિમ્મજાર જાણી કે તે હવે આ જાગરકને કૃષ્ણને અજવાર માનીને, એના શરીરને કૃષ્ણનું શરીર-પ્રતિમા સમજીને પૂજન કરશે, કારણ કે દંધરજ એ જાગરકને સ્પિન અને સામાર્થ્ય આપનાર છે. દંધરજ એ જાગરક કર્તૃદાતા રાવ કરે છે; એ પરમાત્માજ એ જાગરકા ન જાની જાહિ કરે છે; દંધરજ એના પ્રત્યેક અણવણમાં આપાર કરે છે.

એ મહાત્માના ઉપદેશ પ્રમાણે એણે એ જાગરકને એવ નહિ સમજતા દંધરજ સમજ્યો જોઈએ. એણે તેની સાર્યને સર્વ પ્રકારના સ્પીરિટ સંબધનું વિમરણ કર્યું જોઈએ, તેમજ સંસારને સર્વ સંબધ જાણી જ્યો જોઈએ, અને તેની સાથે એ સાધુ જાણ દેવ તે કેવળ દંધરજનુંજ હોય જોઈએ. આજ વસ્તુવિક સ્વરનું સ્વરૂપ અને માર્ગ છે.

ત્યાજને જર્થ સંહરક નથી રહે. ત્યાજ એટલે જાણાવને પવિત્ર જાણવથી જાગરકો ત્યાજ કરશે એટલે એવ નહિ કે એની સાથેને સર્વ સંબધ તેણી નાખશે; પરંતુ એ જાગરકે દંધરજ માનશે એ ત્યાજ છે. સર્વમાંથી નામરૂપ જોવાનું ત્વજી રાખે પ્રમુજનો

આશાસ્કાર કરવો એજ વેદાન્ત દૃષ્ટિએ તો ત્યાગ છે. વેદાન્ત તમને તમારાં પત્ની, પતિ અને ધીન સંબંધોનો ત્યાગ એવી રીતેજ કરવાનો ઉપદેશ કરે છે. વેદાન્ત એવું સમજાવે છે કે તમે તમારી પત્નીમાંથી પત્નીભાવ કાઢી નાખો; શત્રુમાં શત્રુતાનો ભાવ ન રાખો; મિત્રને મિત્રની દૃષ્ટિથી ન જુઓ; પણ એ બધાંમાં પરમાત્માનાં અલૌકિક દિવ્ય દર્શન જાણે સ્વાર્થી અંગતબંધનોનો ત્યાગ કરો; પ્રત્યેક પ્રાણી પદાર્થમાં પ્રભુને અનુભવો. પ્રત્યેક ક્ષેત્રીને હિંદુશાસ્ત્રોની આજ સર્વોત્તમ આજ્ઞા છે. ધર્મશાસ્ત્રોના એ અલૌકિક નિયમોને સારે પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમમાં આચારમાં મૂક્યા હતા. પત્ની નિત્ય પ્રાતઃકાળ પહેલાં જાગ્રત થઈ જ્યારે 'રામ' સમાધિસ્થ હોય-પ્રભુતામાં હીન થઈ ગયો હોય-ઈશ્વરમાં તન્મયતા પામી વૃષ્ટિ હોય; જ્યારે એ અમૃતનો આરવાહ અનુભવતો હોય ત્યારે એ ધીમે ધીમે તેની સખી આવતી અને પોતાના દેહની વિરમૃતિ કરી એ 'રામ'ની સાથે એકતા અનુભવવા સ્થિર વિચારે સંયુક્ત બેસી જતી. એ સમયે 'રામ'ને તો શરીરની વિરમૃતિજ હોઈને પોતે ઈશ્વરમાં તાદાત્મ અનુભવતો હતો, એટલે પત્નીને પણ 'રામ'ના શરીરમાં ઈશ્વરદર્શનજ થતું.

'રામ'ના કપાળ તરફ દૃષ્ટિ ટકાવી એ થોડે દૂર બેસી રહેતી. જો કે એ વિશેષ યત્ન નહોતી તેથી અધિક ઉત્તમ પાચરીની સાધના તો ન કરી શકે; પણ તે પ્રણવનો જપ કરતો અને એવી રીતે તેના અંતઃકરણમાં રામની પ્રતિમાને પધરાવી એટલી તો ધ્યાનસ્થ થઈ જતો કે એના અન્ય સર્વ વિચારો નિર્મૂળ થતા. ઘણી વાર તો એ પોતાના દેહનું જાન પણ ભૂત જતી. એના શરીરનો રામના શરીરમાં સમાવેશ થઈ જાય છે તેવો એ અનુભવ કરતી. કે સમયે તેને એવો સાક્ષાત્કાર થતો કે રામનો આત્મા એજ તેનો આત્મા છે. એ એમ અનુભવતી કે 'રામ' સમાધિસ્થ નથી પણ હજુ ઈશ્વર સાક્ષાત્કારમાં નિમગ્ન બેઠો જુ. 'રામ'નું ધ્યાન એજ એનું ધ્યાન હતું. આવી રીતે એ સમસ્ત વિશ્વ સાથે તાદાત્મ્ય અનુભવતી અને સમસ્ત જગતમાં એકત્વ નિહાળવાનાં શક્તિ અને સાધન પ્રાપ્ત કરી લેતી. એ વિધિથી 'રામ'ને તે સદાયક નિવડી હતી; અને 'રામ' તેનો સદાયક હતો. પત્ની પતિને કેવી રીતે સાક્ષાત્કાર કરી શકે? જ્યારે પત્ની પોતાના પતિને ઈશ્વરજ સમજે છે અને આવા પ્રકારના વિચારો અને આદોહનોથી એને પોતાના પતિમાં ઈશ્વરતત્ત્વ દર્શન થતું હોય છે; તો પછી શું એની અનર્થ શક્તિથી-પતિ સાક્ષાત્કાર પરમેશ્વર શા માટે ન થઈ જાય? શું પતિને પણ આવા પ્રકારને ગૃહસ્થાશ્રમ સદાયક નથી નિવડેનો? અવગત આ પ્રકારનાં પતિપત્ની પરસ્પર સદાયકજ છે.

એક સ્ત્રી પોતાના પતિને પરમેશ્વરજ સમજે છે ત્યારે તે વિચાર-એ આદોહન પતિને સાક્ષાત્કાર કરવામાં સાદાયક થઈ પડે છે; અને જ્યારે પતિ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરે છે ત્યારે પતિને પણ સાદાયજ મળે છે. અહા! આ કેવું આધ્યાત્મિક લાભ છે! આ કેવું મહાન દેવ છે! બન્ને એક બીજાને સાદાય કરે છે અને સાદાય પામે છે.

આ આધ્યાત્મિક અનેક દર્શનપર આધાર રાખતું લાભ અને એવો પ્રેમજ જગતમાં કોઈ વધુ મુખી છે. એકનો રમતીયાત કે શારીરિક મેકેના પ્રમાણને લીધે થએલા રનેકમાંથી ઉત્તરવેશ લાગે અને સંબંધિ પરિણામે વિનાશકારકજ નિવડે છે. તેવા સંબંધિ અત્યંત દુઃખકર રહે છે. આવાં લગ્નોમાંથી દુશ્મનો નિરુદ્ધા, બિન્ના અને બ્યર્થ ઉપાધિજ ઉત્પન્ન થાય છે.

જો લગ્નમાં મુખ્યદૃષ્ટિ કે શરીરનાં વર્તનું સંદર્ભ લગ્નમાં ન લેતાં દેવજ અંતર્ગત પ્રકૃતિ દર્શન પામવ છે, એ લગ્નજ આધ્યાત્મિક લાભ છે. એ લગ્નજ સત્ય એકીકરણ કરનારું લાભ છે. એ લગ્નથીજ આનંદ અને સુખ મળી શકે છે.

એક વાર એક મીઝે એક મહાત્મા પામે જાણીને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે “ મારા પતિ યોગ મદીના પહેલાં વિદેહ થયા છે, માટે એના નિમિત્તે શું કરવું જોઈએ ? ” એક ધીમ સત્તજને આવીને કહ્યું કે “ મારું એકનું એક ભાજક મરણ પામ્યું છે અને મારાથી વિરહદુઃખ સદી શત્રુત્ત નથી તેથી હું આપણા કરવા જાઉં છું. ” વળી એક ત્રીજા પુરુષે કહ્યું કે “ મારી સ્ત્રી મરણ પામી છે તેથી હવે જીવનું નાશું છે. ”

શ્રીને પોતાના પતિના જહું વિચાર આપ્યા કરતા હતા; તેથી સાધુએ તેને ઉત્તર આપ્યો:-
“ હા, તમારે તમારા પતિને માટે કાંઈક તો કરવું જોઈએ. તમારે નિરાશ ન થતાં મારા ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવું. જ્યારે જ્યારે તમે નિરાશ થઈ જતાં છો અથવા જ્યારે તમારા અંતઃકરણમાં તમારા પતિસંબંધી વિચારો આવવા માંડે, તેજ વખતે તમારે એકાંતમાં બેસી નેત્રો બંધ કરવાં; અને અંતઃકરણ સંતુષ્ઠ તમારા પતિના શરોરની આકૃતિની કલ્પના લાવવી. મનુષ્ય પોતાના પ્રેમપાત્રની કલ્પના જહું જલ્દી કરી શકે છે. જ્યારે એ મૂર્તિનો તમારા અંતઃકરણમાં જહું સારી રીતે અભાસ થવા માંડે ત્યારે જરાએ ચિંતા કે શોકગ્રસ્ત ન થયો કે રડ્યો કે ગ્રેયો નહિ. રોદન કરીને આંધુ જેવવાથી તો તમે તમારા પતિને આ જગતપર પાછો ખેંચી લાવો છો. તમે આ પૃથ્વી સાથે એનો સંબંધ જોડો છો અને એમ કરીને એને અધોગત બનાવો છો. વળી તમારી તેને મદદ કરવાની ધારણા પણ નિષ્ફળ થાય છે. નેત્રો બંધ કરીને બેસવાથી એ મૂર્તિને અભાસ થાય એ આ જગતની પાપવ મૂર્તિ નથી એમ તો તમે સહજ સમજી શકો. એ મૂર્તિને ચૈતન્યમય માની લઈને ધીરજ સમજી લેવી. તેની સાથે વાત્તાલાપ કરો; તેને કંઈ ઉપદેશ આપો; અને એને એવાજ વિચારોની સંજોગમાળા અર્પે કે તમે હંધર છો; તમેજ પ્રભુ છો; આ તમારા સ્તરીરૂપે જે તમે મારી પાસે ઉપસ્થિત થયા છો તે પરમાત્મા જેતેજ છે. ”

“ જ્યારે આપણે ટેલીફોનના યંત્ર આગળ જઈને કાન દઈએ છીએ ત્યારે કાંઈ સાંભળીએ છીએ, પરંતુ આપણે સારી પેઠે સમજીએ છીએ કે તેમાંથી આવતો શ્વની એ યંત્રનો નથી પણ આપણા કોઈ સ્નેહી સંબંધીએ મોકલેલો છે. એવીજ રીતે જ્યારે તમારા પતિનું ચિત્ર જુએ ત્યારે તમારે સમજવું જોઈએ કે એ ચિત્રમાં અંતર્ગત પ્રભુજ ભરેલો છે, અને તેથી એજ સમયે એને પણ એ સંજોગન કરવું જોઈએ કે ‘ તમે પ્રભુ છો; પરમેશ્વર છો. ’ તમારા સદ્ગત પતિને સહાય કરવાને આજ ઉત્તમ માર્ગ છે. ”

જાણી રીતે એ આપણે આપણાં મરણ પામેલાં સંબંધીઓનો પણ ઉદાર કરી શકીએ છીએ, તો પછી આ જીવતાં સંબંધીઓમાં આપણે પરસ્પર સહાયક થઈએ એમાં જરૂરે શક નથી.

જ્યારે પતિ અને પત્ની આવા પ્રકારનું ઉચ્ચ જીવન ગાળે છે ત્યારે એ લગ્ન આધ્યાત્મિક હિતની સાધનારૂપ અને પરસ્પર સુખરૂપજ નિવડે છે. તમે કહો છો કે સર્વ સ્થળે પતિ પોતાની પત્નીના સુખની વૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હોય છે, અને એ હરકોઈ પ્રકારે સુખી રહે એજ ઉપાયો યોજ્યા કરે છે. અજ્ઞાનને દીપે લોકો માની લે છે કે તેઓએ યોગેલો માર્ગ વિહિત છે. તેઓ માત્ર એવુંજ સમજે છે કે પરસ્પરની ઇચ્છાઓ પૂરી પાડીને રાજી થવું એજ ઉત્તમ માર્ગ છે. પણ આ તેમની ભૂલ છે. એમ કરવાથી તો તમે તમારી જાતને તેમ બીજાને પણ અધોગત બનાવો છો. પ્રકૃતિનો એ નિયમ છે કે જે ધોરણ એકને સુખી બનાવે છે તો તે ધોરણે તમને સર્વને પણ સુખ આપવુંજ જોઈએ. જે એકને માટે ધૃષ્ટ છે તે તમારે માટે પણ ધૃષ્ટ હોવુંજ જોઈએ. વળી એ હું આગળ જણાવેલો હોઉં છું તો તમે પણ આગળજ

નથી છે. મારી પ્રગતિ સાથે તમારી પણ પ્રગતિજ થાય છે. આ જગત માંદું ન પડે ત્યાં સુધી હું પણ માંદો થઈ જ શકતો નથી; અને માફ શરીર નિરોગ સખવાથી હું સખત વિશ્વને નિરોગ સખી શકું છું. આઘાત અને પ્રત્યાઘાત સમાન અને પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે.

જો હું તમને ખરેખર સુખી કરતો હોઉં તો હું પણ સુખીજ છું. એક બીજાની ઈચ્છાએ અને વાસનાઓ તૃપ્ત કરવાથી પરસ્પર વ્યક્તિને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે એવી જો લોકોની માન્યતા છે તે તદ્દન અવાસ્તવિક છે. એથી તો તિરસ્કાર અને હૃદયભંગજ નિષેડ છે.

આવાં કાર્યોથી પતિ અને પત્ની બન્ને દુઃખી થાય છે. બંનેને એમ લાગે છે કે અમે દુઃખી છીએ અને અમારા હૃદયમાં નિરાશા ભરી છે. એમનાં હૃદય ચિન્તા અને બધથીજ ભરેલાં રહે છે.

પરસ્પરને સુખી કરવાના આ અજ્ઞાનભયાં માર્ગને ક્ષીણ જ લય, વિનિતા અને ચિન્તાએ ઉત્પન્ન થાય છે. જો તમારે ખરેખર સુખી થવું હોય તો સ્વાર્થી જીવને ઉત્તત બનાવવો જોઈએ. તમારે તમારા મિત્રના સત્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ. અપ્રતિમ શક્તિ તમારે તમારી પત્નીને અર્પવી જોઈએ. અદ્ભુત બળતું એમાં પ્રતિગિંબ પાડવું જોઈએ. પરસ્પર જ્ઞાનને વિનમય કરવો જોઈએ. જો તમે અન્યોન્યનાં શુભેચ્છક હો તો તમારે એકબીજાને સુખનાં સાધન આપવાં જોઈએ. એ સાધનો તે જ્ઞાન અને આધ્યાત્મિક સ્વતંત્રતા છે. તમારાં સકુચારીએને જો ઉત્તમ સાધનોજ આપજો.

પ્રત્યેકનો જો ધર્મ છે કે એણે પોતાની પતિને ધર્મશિક્ષણ આપવું. જે પુરુષ પોતાની સ્ત્રીના અધ્યાપક કે આચાર્ય નથી અથવા જે સ્ત્રીદ્વારા એનો પતિ ઉચ્ચ શિક્ષણ પામી ઉત્તર નથી બનતો, તે દમ્પતી જીવનમાં સુખી થતાં નથી. એથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરનારી સ્ત્રી પાપી છે. જે પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને માટે પોતાના મૂલને વિશ્વવિશ્વાલય નથી બનાવતો તે પણ પાપીજ છે. એક બીજાને સુખી કરવાનો આજ સત્યમાર્ગ છે.

ઈશ્વરિતાના અપોરૂપે જન્મવિષે ‘રામ’નું વિવેચન આનું છે:-ઈશ્વરી માતા મેરી બહુ શુદ્ધ, પવિત્ર અને ધૃતિરભંગ હતી. એ એક એવી સ્ત્રી હતી કે જે દૈત્યદર્શનની-સદ્ગતિની અમુક ભૂમિકાએ પહોંચી ચૂકી હતી. પ્રભુત્વ સાથે એ એકમેક હતી. ઈશ્વરનો પિતા જોયું પણ બહુજ પવિત્ર પુરુષ હતો; તેણે પણ થોડે અંશે દૈત્ય સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો. બન્ને સુવાન છતાં ગ્રોહ હતાં. વસ્તુતઃ એવું બન્યું છે કે એક સમયે જ્યારે બન્ને આત્મનિમગ્ન થયાં હતાં ત્યારે એ પ્રસંગે મેરીને ગર્ભાધાન થયું અને એણે ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો તે વાત પાછળથી તદ્દન વિમારે પડી.

આપણે ધણી વાર એવું જોઈએ છીએ કે બાળકને રાત્રે જગાડીને દૂધ અથવા સાકર ખાવાને માટે આપીએ છીએ તો તે ખાઈ લે છે, પણ જ્યારે બીજો દિવસે સવારે પૂછીએ છીએ ત્યારે કહે છે કે, “વાહ, દૂધ સાકર કેવાં? કેાણે ખાધાંજ છે? તમે મને તો આપ્યાંજ નથી. બેઠનને આપ્યાં હશે.” બાળકે દૂધ સાકર ખાધાં છે એ તો વાત સાચીજ છે, પણ તે બીજો દિવસે સવારે તદ્દન ભૂલી ગયો છે. વસ્તુતઃ વાત એવી હોય છે કે જ્યારે રાત્રિએ બાળક તે ખાય છે તે વખતે બાળકને દેહનું જ્ઞાન હોતું નથી. જેવી રીતે ઉઘમાં ચાલનારાઓ ઉડીડીને ચલતા ફરે છે, અનેક પ્રકારનાં કામ કરે છે, પણ જ્યારે સવારે જાગે છે ત્યારે તેમને તેમાંની કશી પણ ખબર હોતી નથી. એવીજ રીતે “રામ” નું કહેવું એમ છે કે જ્યારે જોસેફ અને મેરી બન્ને તુર્બ-વશ્યામાં-દિવ્ય આત્મસત્તામાં નિમગ્ન હતાં, ત્યારેજ મેરીને ગર્ભ ધારણ થયો હતો. એ ઉત્તમ આત્મનિમગ્ન અવસ્થા એવી હોય છે કે જે વખતે શરીરનું જ્ઞાન બાન નથી રહેતું. પરસ્પર સાથે તે વખતે તેમનું આદર્ય હતું. એવીજ સ્થિતિમાં મેરીને ગર્ભ રહ્યો હતો અને જ્યારે

એ દેહજ્ઞાનમાં આવી ત્યારે કારણ પૂછતાં કયુંએ નહોતી કહી શકી. ખ્રિસ્તીઓ એમ કહે છે કે એનામાં પવિત્ર આત્માએ ગર્ભધારણ કર્યો છે; એટલે કે ઇશ્વરજ્ઞાનથી એ એટલી તો પરિપૂર્ણ થઈ હતી કે એ જ્ઞાનેજ એના ગર્ભમાં નિવાસ કર્યો. આવી રીતે હમુ પવિત્ર આત્મા-પરમાત્માનો પુત્ર હોતો. પ્રકૃતિના નિયમે તો જેવા જન્મ્યારે છે તેવાજ તે સમયે હતા; છતાં પણ આવી રીતે આપણે કહીએ છીએ કે હમુ પવિત્ર આત્માનો પુત્ર હોતો.

આ ઉપરાંત 'રામ' કહે છે કે દરેકે એવું આચરણ કરવું જોઈએ કે જેથી પ્રત્યેક બ્યક્તિ હૃદયપ્રિય બની જાય. તમારાં અંતઃકરણને શુદ્ધ કરો. જો તમે તમારી પ્રજામાં મિલ્ટન, રોક્સ-પિયર, ખ્રિસ્ત જેવા મહાન પુરુષો ઉત્પન્ન કરવા ચાહતા હો, જો તમે તમારી પ્રજાને તમારા કુટુંબની અને તમારા દેશની ઉદ્ધારક બનાવવા ઇચ્છતા હો તો તેમને અધોગત ન બનાવો. 'રામ' કહે છે કે તમે તમારાં પુત્રકલત્ર સાથે એવા પ્રકારનું જીવન ગાળો કે જેથી તમે આ હુદ્દ સ્વાર્થી ભાવનાઓથી પર એવું જીવન ગાળી શકો, અને જે જીવન હમેશાં તમને ઇશ્વરમાં મગ્ન રાખે, પ્રભુમાં તન્મય કરે. પરમાત્મામાં દીન કરે તેજ જીવન ખરું છે. પત્ની અને પતિબન્ને એ પવિત્ર વિચારોનું, ઉત્તમ શક્તિ અને ઉદાર વૃત્તિઓનું સેવન કરે તો આવાં માતા-પિતાનાં સંતાનો ખ્રિસ્તજ બને. તમે ધારો તો અત્યારના જમાનામાં પણ ખ્રિસ્ત પેદા કરી શકશો.

તમારું ગૃહકુટુંબ સ્નેહની પરિમિત સ્થિતિથી મર્યાદિત ન થતાં સર્વત્ર વ્યાપક પ્રેમનું કેન્દ્ર બનવું જોઈએ. હોકાઃ ગૃહને મર્યાદિત સ્નેહસંબંધોમાંજ રાખે છે તેથીજ તે સ્નેહ કે પ્રેમ બહાર વિસ્તરી શકતો નથી. ગૃહ અને પુત્રકલત્રદ્વારા પ્રેમપ્રકાશનાં કિરણો સર્વ દિશામાં વિસ્તાર પામે તે સાડ તમારો પ્રેમ ત્યાંજ સંકુચિત ન થયો જોઈએ. તમારા પ્રેમ અને સ્નેહની મીઠા તમારો પત્ની સુધીજ ન રહેવી જોઈએ. તમારા સ્વાર્થી વિચારોથી તમે તે પત્નીને પણ નીચે ઉતારી પાડો છો; અને તમે પણ સાથેજ અધોગત થઈ બન્યોનો વિનાશ કરો છો. પત્ની તમને પ્રેમ કરતાં શીખવે છે, અને તમારે એ પ્રેમને વિશુદ્ધ બનાવીને સમસ્ત જગતનું સ્વરૂપ આપવું જોઈએ. નામરૂપ અને વર્ણબિંદમાંથી એ પ્રેમને ઉડ્ય, ઉન્નત અને વિશુદ્ધ બનાવી તેને પરાતપર પરમાત્મા પ્રત્યેના પ્રેમનું સ્વરૂપ આપવું જોઈએ. પછી જ્યારે તમે જેને જેને એ પ્રેમબર્ષા દ્વયે મળશો ત્યાં પ્રેમનુંજ દર્શન થયે, અને એજ સુખાકૃતિમાંથી ગ્રાસ, પુષ્પ, નંદી, શબ્દ, પવિત્ર અને શુદ્ધાઓમાં પ્રેમદર્શન થશે એટલે સમસ્ત જગત સાથે અલેદ પામશો.

પત્ની તમને સમસ્ત જગત સાથે એકતા કેમ અનુભવવી એ શીખવશે. પત્ની જગતની સાથેનો તાર તોડી પાડવા માટે નથી, પણ પ્રેમ સંબંધથી જગતસાથે સંયુક્ત થવાનું સાધન છે.

ગાંધી હાંકનારને જો રસ્તાની માહિતી ન હોય તો રસ્તામાં ખાદ્યખંડિયામાં ગાંધી અથગાય કુટાય છે, પણ જો તેને રસ્તાની ખબર હોય તો સાવધાન રહીને ગાંધી ચલાવે છે. તેવીજ રીતે તમારા સાંસારિક વ્યવહારમાં વિપ્નો આપે છે; સંકેત, દુઃખ, અપયસ, અપધાત પણ જરૂર આવે છે; પણ જો તમને તે સંબંધે સૂચના આપી હોય તો તમે સાવધ રહી શકો છો. ત્યારે હવે આ નિરાશા, પરાજય, આપત્તિ અને નિઃશ્વાસ ક્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ? 'રામ' તમને તે સમજાવશે એટલે તમારો ગલરાટ દૂર થશે. ઉપાય બહુ સરલ છે અને તમે તેનો સહજ રીતેજ ઉપયોગ કરી શકશો. ગણિતશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત જેવાજ એ નિયમ પણ શાસ્ત્રીય છે. જ્યારે કોઈ પણ સ્ત્રી કે પુરુષ બાદ આકાર, પદાર્થ કે જડ વસ્તુપર પ્રેમ રાખવા માટે છે ત્યારે એને આધ્યાત્મિક નિયમ પહેલાં તે એમ કરવા દેવાની છૂટ આપે છે; થોડા સમય સુધી એ જડ પદાર્થનો ઉપભોગ તે સહેલાઈથી કરી શકે છે; પણ જેવી તે જડ વસ્તુ તેના અંતઃકરણમાં

રથાન ભોગવવા માંડે છે-જ્યારે જો તેમાં તન્મય થઈ જાય છે, કે તરતજ જો વસ્તુ એની પાસેથી ખેંચી લેવામાં આવે છે. આ એક અચલ નિયમ છે અને એનાથી કોઈ ભગવાન પામી નથી. જો વિજયી નિયમની સત્તા આગળ બીજી કોઈ પણ શક્તિ કે સત્તા નહીં હોય. અત્યંત પ્રાચીન સમયથી આજ પર્યંત આ નિયમના બધારણ અને આચારમાં એક પણ અપવાદ થયોજ નથી.

કોઈ પણ બ્રાહ્મણ વસ્તુપર આસક્તિ રાખે; કોઈ નામ કે વ્યક્તિને વળગી રહે; કોઈ મહાન પુરુષનેજ આશ્રય રાખીને બેસી રહે; એનાપરજ તમારો બધો ભાર મૂકી રાખે; એટલે કે શુદ્ધ નિયમાનુસાર તમારો આધાર પાટી નાંખવામાં આવશે અને તમને અત્યંત દુઃખ થશે તમે કોઈ એક ટેબલને અટકીને બેસા હો ત્યારે ટેબલ ખસેડી લઈએ એટલે તમે પડી જશો. આ ઉપરથી આપણને જો બોધ મળે છે કે આપણે આ જડ પદાર્થોપર આસક્તિ રાખવાની નથી. આ જડ પદાર્થોજ આપણાં પ્રેમપાત્રો ન હોવાં જોઈએ. હતાં શરૂમાં આપણે આ જડ પદાર્થો વિના આપણા અંતઃકરણના પ્રેમને પોપણ આપી શકતા નથી; આ જડ પદાર્થદ્વારાજ આપણે પ્રેમ કરતાં શીખીએ છીએ; પણ જ્યારે આપણે એક વાર જો પ્રેમનો પાક બહી લીધો એટલે પછી તો પ્રકૃતિ આપણને ઉપદેશ આપે છે કે જો પ્રેમને જો જડ પદાર્થપરજ ન સખવે જોઈએ. જો પ્રેમને વિશુદ્ધ બનાવીને, પ્રબળ બનાવીને વસ્તુની અંતર્ગત રહેલા પ્રભુત્વપર પહોંચાડવો જોઈએ. પત્નીની પાસેથી શીખેલા પ્રેમને જો પત્નીની અંદર રહેલા આત્મામાં નથી સમર્પિતો તે મનુષ્યને ધિક્કાર છે. એમ નહિ કરો તો તમે દુઃખી થશો. પતિ અને પત્ની બન્નેએ સાથેજ ઉત્તત થવું જોઈએ અને જ્યારે પત્ની આપણને પ્રેમ કરતાં શીખવે છે ત્યારે જો પ્રેમને પદાર્થમાંજ-શરીરમાંજ ન સમજી લેતાં સમસ્ત વિશ્વ-પ્રત્યેક પ્રાણી પદાર્થમાં જોનું દર્શન પામતાં શીખવું જોઈએ.

પાર્થિવ ઉપભોગમાં વાવેલા પ્રેમબીજમાંથી આધ્યાત્મિક ઉત્તતિ થતી નથી; પતિ અથવા પત્નીના શરીરમાં આરોપિત પ્રેમનો તો ખારી જમીનમાં વાવેલા બીજની પેડે વિનાશ થાય છે. જેવી રીતે બીજનું વૃક્ષ બનીને ફળ આપે છે તેવી રીતે જો પ્રેમબીજના અંકુરમાંથી ફળ ઉત્પન્ન થાય ત્યારેજ જો પ્રેમનું સાક્ષ્ય થયું ગણાય છે. તમે પણ એવીજ રીતે પતિ અથવા પત્નીમાં પ્રેમનું બીજ વાવો; પણ જો પતિ, પત્ની કે કોઈજડ પદાર્થમાં વાવેલા પ્રેમબીજમાંથી ફળ અવશ્યગેવ મળવું જોઈએ. જ્યાંસુધી સંસારના પદાર્થોમાં મોહ હશે ત્યાંસુધી હિંમત નિરાશાજ પ્રાપ્ત થવાની. પ્રકૃતિના નિયમાનુસાર પાર્થિવપ્રેમમાંથી ઇશ્વરપ્રેમ ઉત્પન્ન થવાને થોડો સમય લાગે છે; પણ જો માણસનો કોઈ પણ વ્યક્તિ પ્રતિ પ્રેમ નથી તે ઇશ્વર પ્રતિ પણ કદી પ્રેમ કરી શક્યોજ નહિ.

સામાન્ય રીતે કહેવામાં આવે છે કે ધર્મને પાર્થિવપ્રેમ સાથે કશું લેવા દેવા નથી; પણ 'શામ' તો કહે છે કે જો બન્નેને બહુ સારો સંબંધ છે. પાર્થિવપ્રેમનો સદુપયોગ કરવાથી ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને એનો ઐહિક સુખમાં દુરુપયોગ કરીએ તો તેમાંથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. વસ્તુતઃ શુદ્ધ પ્રેમબીજ ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. શુદ્ધ પવિત્ર પ્રેમ જો ઇશ્વરનુંજ નામ છે; ઇશ્વરનું સ્વરૂપજ છે.

પતિનો ઉદ્દેશ દ્રવ્ય કમાવાનો કે કુટુંબના સંબંધીઓનો દુરુપયોગ કરવાનો નહિ, પણ લગ્નસંબંધને ઉત્તત કરવાનો હોયો જોઈએ અને નહિ તો જો પદાર્થો પહેલાં ઐહિક સુખનાં સાધનરૂપ હતાં તેજ પદાર્થો અંતે દુઃખના મૂળરૂપ થઈ પડે છે. માટે જો પદાર્થોનેજ-સાધનોનેજ

સાધ્ય ન બનવો. દ્રવ્ય તો માત્ર શીતોષ્ણથી બચવાનું, સુખાતુષ્ણને તૃપ્ત કરવાનું અને નિર્ભય રહી શકાય એવું લોભાન્ત રથજ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધનજ છે. હવે તમે તપાસી જુઓ કે શરીરનું રક્ષણ કરવા માટે ખાવા-પીવામાં અને પહેરવા-લોહવામાં આપણને કેટલા દ્રવ્યની આવશ્યકતા છે ?

હોકો: કહે છે કે જામને શરીર લાગી, પણ વસ્તુતઃ શરીર જામને નથી લાગતી પણ અમે શરીરને લાગીએ છીએ. રોમ તમને નથી વળગતો પણ તમે રોમને ચોપી ચોપી નિમંત્રણ કરીને પકડી પાડો છો. શરીર-ગરમીમાંથી બચવા માટે તમારે કપડાં પહેરવાં જોઈએ; પણ રમરણમાં રાખજો કે એ કપડાં શરીર-ગરમીમાંથી શરીરના રક્ષણ માટે છે. એ કપડાં સસ્તાં, બાંસ અને ટાકડ હોવાં જોઈએ. બહુ કીમતી કપડાં પહેરવાં જોઈએ નહિ. વિલાસમય ભંગલાલોને બદલે આપણે નાનાં નાનાં સુષક ઘરોમાં રહી શકીએ તેમ છીએ. અન્યદેહોની ઉપાધિ અને જંજલી પ્રાણીઓના હુમલામાંથી બચવા માટે જલભત્ત આપણે માટે મહાન તો જોઈએ; પણ આવાં મોહક સુંદર ભવનોની આપણને જરાએ આવશ્યકતા નથી.

મનુષ્યોએ તો પોતાનાં મહાનોની ભવ્યતા અને રમણીયતા જોઈ એક જીવનનો આદર્શ માની લીધો છે. પહેરવા-લોહવાનાં કપડાંનાં પણ એવોજ હેતુ માન્યો છે. આહાર અને ખાનપાનના વિષયમાં પણ એવોજ મુખ્ય આશય સમજી લેતાં છે. પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. આ બધા પદાર્થો ઇતિકર્તવ્ય કે ઇષ્ટ પદાર્થો નથી; પણ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનજ માત્ર છે. જગતના ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિ નાખતાં જણાવ છે કે કેટલાક હોકો નાનાં કુપડાંમાં ને મહાનોમાંજ રહેતા હતા. સારાં લૂગડાં પહેરતા અને સારો ખોરાક ખાતા. છતાં આવા હોકો જગતમાં મહાન પુરુષો નિવડ્યા છે. તમે પ્લેટોના વિષે તો કદચિત્ જાણતા હશે. “પ્લેટો” શબ્દનો અર્થ પીપ અથવા પેટી એવો થાય છે. ‘પ્લેટો’ પર પણ પીપ અથવા પેટી જેવુંજ હતું. આજુબત રહેસોયું ચિન્તન કરવા માટે તે એ મહાનમાંજ બેસતો. મહાન પુરુષો આવાં નાનાં મહાનોમાંજ રહેતા હતા.

એક જ નદી પર સ્ટેન્ડિંગ જામમાં આવેલું રોડસપિયરનું મહાન જસલે ભવ્ય નથી. એની શરૂઆતનાં જીવનમાં એ બહુજ ગરીબ હતો અને પાછળના ભાગમાં દ્રવ્યવાન થયો હતો. શરૂઆતમાં તો ન્હટક જોવા આવતા પ્રેક્ષકોને સત્કાર કરીને તે દ્રવ્ય કમાતો; પણ પાછળથી એ પોતેજ મહાન ન્હટકાર બન્યો હતો.

ન્યૂટન પણ બહુજ ગરીબ માણસ હતો. પુસ્તક ખરીદવા માટે કે કોઈ ગરીબને દાન આપવા માટે બ્યારે તેની પાસે દ્રવ્ય નહોતું ત્યારે એ બહુજ દિલગીર થતો ખરો, પરંતુ પોતાની નિર્ધન અવસ્થા માટે તે કદીએ શોક કે ખેડ કરતો નહિ. તમે આ ઉપરથી જોઈ શકો છો કે ગરીબાઈમાં ઉછરેલા મનુષ્યો જગતમાં કેવા મહાન નિવડ્યા છે. હિંદુસ્તાનના આર્ય-કૃષિઓ મત્ર કલાકાર કરીનેજ રહેતા હતા. એ કૃષિરોજીજ જગતને આજુ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન-વેદાન્ત, મોક્ષ અને પ્રેમનું જ્ઞાન આપ્યું છે.

તમે પણ ભલે અને મહાન થવાનો પ્રયત્ન કરો; ભવ્ય રમણીય પ્રસાદો ભાંધવામાં તમારી શક્તિઓને દુરુપયોગ ન કરશો. તમારાં ધણાં મહાનો ભવ્ય અને સુંદર છે; પણ તેમાં વસનારાં મનુષ્યો મનુષ્ય તરીકે પામર અને નાનાં છે. હિંદુસ્તાનમાં ઘણીએ મોટી કબજો છે, પણ એથી શું થયું? એમાં તો સહી ગયેલાં સુર્ય, શીશ અને સાપજ ભભળા હોય છે.

મોટાં મોટાં ભવ્ય મહાનો ભાંધીને અને તેમાં ઉત્તમ ઉત્તમ ફરનીયર વસાવીનેજ તમારી

કે તમારાં પત્નીની મહત્તા દેખાડવાનો પ્રયત્ન ન કરશો. તમે આ સંબંધે વિચાર કરો. એનો વાસ્તવિક અર્થ સમજાવો અને માનીજ લેજો કે જીવનનાં આદર્શ અને ઉદ્દેશ, દ્રમ સંચય કરવામાં શક્તિનો દુરુપયોગ કરવો એ નહિ પણ આંતરિક શક્તિઓનો વિકાસ કરવો અને આત્મસાક્ષાત્કાર કરી મોક્ષ મેળવવો એજ છે. તમે એ સત્ય સમજીને એ દિશામાંજ તમારી શક્તિઓનો સદુપયોગ કરશો એટલે કુટુંબનાં બંધન કોઈ પણ રીતે તમને વિમુક્ત નહિ થાય.

કેટલાએક લોકો એમ બહાનાં કહે છે કે, “અમે પોતે તો સાદાદંત્રી રહી શકીએ, પણ અમારે ત્યાં મહેમાન આવે તેનું શું? અમારી સાદી રીતભાત, સાદું બોજન અને બાંકાં કેવળ જોઈને તેઓ શું સમજશે?”

‘રામ’ આવા આરોપોનો ઉત્તર આપે છે કે અરે બહાનાંઓ ! તમે તમારે માટે જુએ છો કે અન્યને માટે? તમારા પોતાને માટેજ જીવતાં રીજો. તમારાં જીવનની રહેલી-કરલીમાં માથું મારવાનો એમને કે બીજાઓને કશોએ હક્ક નથી. તમારા શરીરને માટે ખોરાક વધે પોતે ખાઓ છો કે તેઓ ખાય છે? વળી એ ખોરાકને તમે પચાવો છો કે તેઓ પચાવવા આવે છે? તમે તે તમારાં નેત્રોથી જુઓ છો કે તેમનાં નેત્રોથી? તમે પોતેજ તમારું પોતાનું આધારકેન્દ્ર-ગુરુત્વ મધ્યબિન્દુ બનો, સ્વાગ્રથી બનો, સ્વમાન રાખતાં રીજો. તમારા મોજ-શોખના આહવાના અતિથિઓના અભિપ્રાયની જરાએ પરવા ન કરો.

ભપકાદાર મોટાં મકાન અને સ્વાદિષ્ટ મિષ્ટાન્ન તથા નરમ નરમ પકવં જિણાંતોજ તમારાં સ્વાગતનાં સાધન ન બનાવો. લોકો એમ કહે છે કે અમે જો અમારા અતિથિઓને સ્વાદિષ્ટ પકવાત અને નુંકર પતંગ નહિ આપીએ તો અમારું ખોડું કહેવારો. આથી કરીને ઘરનો માલીક પણ ઘરનું એક ઉપાંગ-સાધનજ બને છે. કુષ્ઠ કરીને આવી રીતે તમે તમારી મિત્રકતના ગુલામ ન બનો, પણ મિત્રકતને તમારે અધીન સમજી રાજો. તમારી શક્તિનો સાક્ષાત્કાર કરો.

તમારો અતિથિ આવીને પાછો જાય, ત્યારે તે તમારે ઘેરથી મુશીક, મુસંસ્કૃત અને ઉત્તર થઈને જાય એમ કરો. એ આખો હોય તેના કરતાં જાય ત્યારે વિશેષ હાલો બનીને જાય એવી યોજના કરો. તમારાં સ્વજનો પ્રતિ તમારો આજ ધર્મ છે. તમારો ગૃહસ્થાન સુખી કરવાનો આજ માર્ગ છે. આવી રીતે ગૃહસ્થાનને સુખી બનાવવાથી કોઈ પણ ગૃહસ્થને પોતાના કુટુંબમાં વિદ્મ આવશેજ નહિ. તમારો અતિથિ શાલો બનીને જતો હોય તે લોજન શયન સંબંધી પરવા ન કરશો. ખાવા-પીવાના પદાર્થો કરતાં તેને કંઈ ઉચ્ચ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરાવો. એને જ્ઞાન અને હકોપજુ આપો. એને તમારા પ્રેમનો આરવાહ લેવા દેજો. માત્ર રાખજો કે હું તમને એક દમડી પણ આપતો નથી; તમારા શરીરની જરાએ સેવા કરી શકતો નથી, છતાં મારું એક સહૃદય, સુપ્રેમ, સોત્સાહ સ્મિત તમને ઉચિત અને હિતકારી બનવે છે. આજ ઉત્તમ પ્રકારની સેવા છે. મનુષ્યની દ્રવ્યથી સેવા કરવી એતો નજીવી સેવા છે. એ તો પત્નીને દ્રવ્ય આપીને તેની સાથે ઘૂંટાછેડા કરવા જેવું છે. પણ પત્નીને દ્રવ્ય નહિ પણ પ્રેમની આવશ્યકતા છે. એક મનુષ્યને દ્રવ્યનીજ સાહાય્ય આપવી એ તો પાપી બનવા જેવું છે; એમ કરીને તમે તેની સાથે કપટભાવ રમે છો. તેને પ્રેમ અને જ્ઞાન આપો; તેને પ્રકાશમાં લાવો; તેને ઉન્નત કરો; આજ મહાન તથા ઉત્તમ સ્વાગત છે અને એજ તમારે કરવું જોઈએ. તમારાં પુત્રકલત્રમાં તમારે આવાજ પ્રેમનું પોષણ કરવું જોઈએ.

૨૦-આરણ્યક.

૧-શીસેદ્ધાની વાર્તા.

એક તરણુ, વિદ્વાન અને ઉદાર સંજ્ઞપુત્ર એક દેશમાં તાબેજ ગારીનરીન થયો હતો. ધણુ વયો વ્યસ્થાં ગયાં, પણ તેણે લગ્ન ન કર્યું. ગારીને કોઈ પણ વારસ નહોતો તેથી તે લગ્ન કરે એવી પ્રજાની પ્રતિજ્ઞા હતી. પ્રજાએ જ્યારે અત્યંત આગ્રહ કર્યો ત્યારે તેણે લગ્ન કરવાનું કમ્પૂર્ણ કર્યું. પણ કન્યાની પસંદગી પેટે બંતેજ કરવાનું સમ્પૂર્ણ. એ દેશમાં પ્રેમ અને લગ્નના વિષયમાં કેંઈને સ્વતંત્રતા નહોતી મળતી, રાત્રિને લીધે સ્વયંવરની કે ઇન્ધાલગ્નની ભાવના દોકોમાં સમજાવ તેવી નહોતી, છતાં રાજાની તે સ્વતંત્ર લગ્ન કરવાની ઇચ્છા હતી. “આપણે જો હક કરીને સભને ઇચ્છાલગ્ન નહિ કરવા હઈએ તો તે પોતાનું આયુષ્ય બ્રહ્મચર્યમાં ગાળવે” એવા કારણી પ્રજાએ તેને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે લગ્ન કરવાની રજા આપી. સભાએ પોતાના અમલદારોને એક મહાન લગ્નપ્રસંગ માટે તૈયારી કરવાની આજ્ઞા આપી. દર-વેલ દિવસે સંઘ પણ તૈયાર થયું. મોટા મોટા જાગીરદાર અને અગ્રીર ઉમરાવો પણ ભદ્રુ ધામાથી આવે થયા. કીમતી પોશાકો પહેરીને રાજગૃહી અને રથનાં વાહનમાં સ્વારી ઉપડી. સભા હાથીપર ભેગો હતો. સંઘ ગર્વુ એક તરફ અને ગર્વુ બીજી તરફ એમ બેઠાઈ થયું હતું. જે રસ્તે સભા હઈ જાય તે રસ્તે એના દુકમ પ્રમાણે સર્વેએ વ્યવસ્થા માંડયું. અતિ ધીવ અગ્રેયાર અસ્થવનો સભાએ રસ્તો લીધો. “આ સભા સરોવર, વૃક્ષ કે પહાડ સાથે લગ્ન કરશે કે શું?” એમ દોકો જાંઘર જાંઘર હસતા હતા. એટલામાં તેણે અસ્થવના એક એવા પ્રદેશમાં આવ્યા કે જ્યાં એક નાની ઝુપડી હતી અને તેની પાસે એક રક્ષાતિમલિ જેવું નિર્મિત જાનનું મુદર સરોવર હતું. એના કાંઠાપર નેત્રાંગક ઉપરન હતું અને એક વૃક્ષની શાખાપર લટકતા હોવામાં ઉપર એક વૃદ્ધ વિશાંતિ હોતો હતો. “આ વૃદ્ધની સાથે સભા લગ્ન કરશે કે શું?” એવી પણ કોઈને ટાંકા કરવાની ઇચ્છા થઈ જતી. એ ઝુપડી પાસે હાથી પહોંચ્યો એટલે સભાએ ત્યાંજ ઉભા રહેવાની આજ્ઞા કરી. એટલામાંજ એક મુંદર તરણુ કુખરિ-કાંઠે આવીને વિશાંતિ હોવા વૃદ્ધ મનુષ્યના હોવામાં હોવામાં માંડયે.

ગારીનરીન થયા પહેલાં સભા આ અસ્થવમાં અનેકવાર આવી ગયો હતો અને આ કુખરિ-કાંઠે પોતાના કર્ણમાં અતિ કુચન અને દુઃખ તેમ તે બેઠી ગયો હતો. પોતાના પિતાની તે અત્યંત કારણપૂર્વક સેવા કરતી હતી. પત્ની લઈને તેને સ્થાન કલપતી ને સોંપીને પ્રાંતિપૂર્વક જમાડતી. ઝુપડીને જાડીઝુડીને અને વલણને માંડીને સારુમુદર સખાવનું કામ એ પેટે બદ્ધ સજાઈ કરતી હતી. ઉપરાંત કામ કરતી હોય ને રોગ પ્રપુર સ્વાસ્થી મતાં લુહુહુટની જે સદાજ આનંદી-દુઃખી અને તેજસ્વી જણતી હતી. તેના આ આનંદી સ્વાસ્થ્યની સભાને મન-પર એટલી પ્રતિજ્ઞા અદર થઈ હતી કે લગ્ન કરવાં તે આ કન્યા સાથેજ કરવાં એણે તેણે

સંકલ્પ કરી રાખ્યો હતો. આ પ્રયત્ન સેવાને જોઈને એ કુમારિકાને અતિ આશ્ચર્ય થયું. અને વાર જુવંપડી પાસેથી ઘોડાપર બેસીને નીકળતો મનુષ્ય તેજ આ રાત્ર હશે, એ કલ્પના એમ મનમાં નહોતી ઉતરતી. આ માંધવ શું છે એમ તેણે પોતાના પિતાને પૂછતાં તેણે કહ્યું: “લગ્ન માટે રાજકુમારી શોધવા આવે એક રાત્ર પરદેશમાં પોતાની સવારી સહિત બધા છે. એટલામાં તો એ રાત્ર હાથી ઉપરથી ઉતરીને પેલા વૃદ્ધ પુરુષ પાસે આવ્યો, અને શિશુના પ્રભાણે પ્રભાવ કર્યો. વૃદ્ધ પુરુષે પૂછ્યું: “બેટા, તારે શું જોઈએ છીએ?” રાત્રનો મહેલ એ પ્રશ્ન સાંભળીને પ્રકુલિત થયો અને તે બોલી ઉઠ્યો:—“આપ મને આપનો જમાઈ કરી જઈ મારી ઈચ્છા છે.”

વૃદ્ધના આનંદની તો સીમાજ ન રહી. તેણે કહ્યું:—“રાત્ર, તું ભૂલ કરે છે; મારા જેવે એક ગરીબ-ભિખારીની કન્યાને રાણી બનાવવાની તું શા માટે ઈચ્છા કરે છે? અને તો અત્યંત ગરીબ અને અત્યંત દરિદ્ર છઈએ.”

રાત્રએ ઉત્તર વાળ્યો:—“આ કુમારિકાપર મારા જેટલો પ્રેમ છે તેટલો અન્ય કોઈક પર નથી.”

“એમજ હોય તો પછી કન્યા તમારીજ છે.” વૃદ્ધે સંતોષ દર્શાવ્યો.

આ વૃદ્ધ મનુષ્ય એક ઉત્તમ વેદાન્તી હતો, અને તેણે પોતાની પુત્રીને ઉત્તમ જ્ઞાન આપ્યું હતું. તેણે રાત્રને કહ્યું:—“આ કન્યાને આપવાની પહેરામણીમાં મારી પાસે કશુંએ નથી; હું તો માત્ર આશીર્વાદ આપીનેજ રાજ થઈશ.”

રાત્રએ પોતાની સ્ત્રીને અનેક પ્રકારનાં વસ્ત્રાભુષણ આપ્યાં, અને એ બધાંને અંગ ઉપર ધારણ કરવા કહ્યું. પિતાએ પહેરામણી ન આપી તોપણ તે કન્યા તે રાત્રની સાથે ખાલી હાથે ગઈ ન હતી. તેણે પોતાની સાથે શું પહેરામણી લીધી હશે તેની તમને કલ્પના થાય છે! રત્નાલંકાર રાખવાની જે પેટી રાત્રએ તેને આપી હતી તે પેટીમાં તેણે પોતાના પિતાના ઘરમાં પહેરવાનાં જુનાં ફાટેલાં કપડાં નાખી લીધાં અને એ પેટી પોતાની સાથે લઈ લીધી. રાત્ર પોતાની રાણીને લઈને ચાલી નીકળ્યો. વૃદ્ધ પુરુષ અરણ્યમાં એકલો રહ્યો, એની સેવા કરવા માટે રાત્રએ ત્યાં એક નોકર રાખી આપ્યો. એ સિવાય એને રાત્રની પાસેથી અન્ય કંઈ પણ દેવાની અપેક્ષા નહોતી. રાત્રએ પોતાની સ્ત્રીને રાજ્યમહેલમાં આણી. તે કન્યા ગરીબકુળની હતી તેથી અધિકારી વર્ગને આ વાત ન ગમી. રાત્રએ તો રાત્રઓની કન્યાઓનેજ પરણી જોઈએ એમ તેઓ સમજતા હતા. છતાં આમ ગરીબ ઘરની કન્યા રાણી બની બેઠી એટલે તેઓ તેની બહુજ ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યા. આવી ગરીબ કન્યાને આપણે નમન કેવી રીતે કરવું એવા વિચારો એમને આવવા માંડ્યા. પણ રાણીએ પોતાના મધુર સ્વભાવ, નમ્ર રહેણીસણ અને પ્રેમાળ વર્તનવડે તે સર્વને એવા મોહિત કરી નાખ્યા કે ધીમે ધીમે એ બધા દરજ્જા રીઝોની એના પ્રતિ પ્રીતિ વધતી ગઈ. ગમે તેવી પરિસ્થિતિ હોય તો પણ રાણી નિરંતર શાંત અને ગંભીર રહેતી. કોઈ પણ પ્રસંગે પોતાના મનની સમતા તે ગુમાવતી નહોતી.

ઘોડા વર્ષ પછી રાણીને એક પુત્રી અવતરી. રાત્ર અને રાણીને આ સુંદર કેમળ બાળી જોઈને અત્યંત આનંદ થયો. કન્યા સુમારે ત્રણ ચાર વર્ષની થઈ એટલે રાત્ર રાણી પહે આવ્યો અને કહ્યું:—“રાજ્યમાં જાંડ ઉઝું થાય તેમ છે અને એ જાંડ અત્યંત અતિશયક છે.”

રાણીએ એવું કારણ પૂછ્યું એટલે રાજાએ કહ્યું: “મેં ત્યારે તમારી સાથે લગ્ન કર્યું ત્યારે અમલદાર અને અમીર-ઉમરાવા મનમાં એમ લાગ્યું હતું કે હવે આ ગરીબકુળની કન્યાની કુખે ઉત્પન્ન થનાર પુત્રને રાજગારી મળશે. આ વિચાર તેમને બહુ દુઃખી કરતો હતો. રાજ્યપદ તો ઉત્તમ કુળમાં જન્મ પામેલને જ મળતું જોઈએ; અને એટલા માટે હું મુખ્ય પ્રધાનના પુત્રને રાજક લડ એવી તેમની ઈચ્છા હતી. આપણી કન્યા મોટી યાચ અને તેની સાથે સર્વના આગ્રહ પ્રમાણે આપણે તેમના પુત્રને રાજક લેવો પડે તો પરસ્પર ઈર્ષ્યોત્તુ લીજ રાખાય. એ ઈર્ષ્યાના કારણને કેવી રીતે દૂર કરવું, એનો ત્યારે બહુ બહુ વિચાર કર્યો ત્યારે અંતે એજ નિર્ણયપર આવી શક્યો છું કે આ કન્યાને મારી નાખ્યા વિના બીજો ઉપાય નથી.” ઐતિહ્ય રાણીએ જવાબ આપ્યો: “આપના સહવાસમાં રાજ્યપદનો ઉપભોગ ભોગવવો એવી મારી પહેલેથી જ ઈચ્છા નહોતી. મારી ઈચ્છાને મેં આપની જ બનાવી રાખી છે. મારું અસ્તિત્વ-મારાપણું એ આપનામાં પીગળી ગયું છે, અને જે થોડું ઘણું દુઃખણું અજરોચ રહ્યું છે તે પણ આપની ઈચ્છા વિરુદ્ધ વર્તન કરે તેવું નથી; અને આપની સેવા માટે જ રાખી મૂક્યું છે. કન્યાને મારી નાખવાની આપની ઈચ્છા હોય તો તે કન્યા આપની જ છે, આપ ચાહે તે કરો. આત્મ કહેવરાવતા હો તો કન્યા મારી છે એવો વિચાર જ કરી મેં મારા અંતઃકરણમાં દાખલ નથી થવા દીધો.”

પોતાના પતિ તરફ રાણીની કેટલી ભક્તિ હતી અને પોતે કેવી કર્તવ્યપરાયણ હતી તે તેનો ઉત્તર જ સાચી પૂરે છે.

બીજે દિવસે મધ્યરાત્રિએ કન્યાને ઉપાડી ગયા અને મારાને હવાલે સોંપી દીધી. રાત્રીએ એ સમાચાર રાણીને કહી સંભળવ્યા; પણ રાણી હમેશાંની પેઠે તદ્દન શાંત, આનંદી, હૃદયસિત્ત હતી; અને કશુંજે બન્યું જ નથી એમ મુખી જ બાસતી હતી. ગમે તેવી પરિસ્થિતિથી તે અગમિચળ થઈ જતી ન હતી. આત્મ નામ વેદાન્ત.

રાત્રીને એમ લાગ્યું કે હવે પ્રત્યેક જણ ખુશી થશે. પછી એક બે વર્ષ પછી રાત્રીને ત્યાં એક પુત્રનો જન્મ થયો. એ પુત્ર પ્રતિ તો સર્વનો પ્રેમ હતો. પણ એ પાંચ છ વર્ષનો થયો એટલે જણી પાછી રાજ્યમાં ગરજડ શરૂ થઈ.

રાત્રીએ રાણી પાસે આવીને કહ્યું: “અત્યારે પણ પરિસ્થિતિ પહેલાંના જેવી જ છે. પુત્ર જન્મતા રહેશે તો રાજ્યમાં મોટું મુદ્દ થશે. મુલેહ સાચવી રાખવા માટે આ પુત્રને પણ મારી નાખવો પડશે.”

રાણીએ પોતાના હૃદયમાં આનંદી એકે હસીને ઉત્તર દીધો:—“મારું પોતાનું કશુંજે છે જ નહિ. સૂર્યની પેઠે હું તો હમેશાં ઘાતાજ બનવાને ઈચ્છું છું. સૂર્યની પેઠે હું કશું લેતી નથી પણ આપ્યા જ રહું છું.” ત્યારે આપણામાં કોઈ પણ ઈચ્છા ન હોય, કોઈ પણ પદાર્થની આસક્તિ ન હોય, તો પછી આપણા આનંદમાં શાંતી ખેડ રહે? સૂર્યની પેઠે આપણે તો કેવળ ઘાતા અને પ્રકોચિત છીએ. તે પુત્રને પણ લઈ જવામાં આવ્યો. થોડાં વર્ષ પછી રાણીને ત્રીજું બાળક ઉત્પન્ન થયું. તે બે વર્ષ વર્ષનું થયું એટલે એની પણ એજ ગતિ થઈ.

રાણી પોતાની અનંદિત સ્થિતિ કેવી રીતે ટકાવી રાખતી હતી? રાજ દરબારમાં આવી ત્યારથી જે સ્વેચ્છામાં પોતાનાં જૂતાં ફાટેલાં કપડાંની પેટી રાખી મૂકી હતી ત્યાં નિત્ય પ્રતિ

તે જતી અને એ કપડાં પહેરી એકાન્તમાં બેસી હું પોતે કોણ છું એના વિચાર કરી કંઈ હતી. તે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ એ આત્મ નિરિક્ષણ કરતી અને મૂળ સ્થિતિનો સાક્ષાત્કાર અનુભવી શેકસપિયર કહે છે કે “uneasy lies the head that wears a crown” “મુશ્કેલી ભરતક ચિન્તાગ્રસ્તજ રહે છે.” સરેશ્વર તટપર ગાન બિહાર કરનાર પશીના જેવી પોતે તે અરણ્ય કન્યા છે એવું તે વિસ્મરણ ન થતાં હતી. રાજ દરબારના ભવ્ય મહેલમાં તેને જોઈ રહેવું પડતું હતું, અને તેની સ્વતંત્રતા હણાઈ ગઈ હતી, છતાં એ પરિસ્થિતિની એના મનમાં જરાએ માઠી અસર નહોતી થઈ; આ બ્યબહારે તેના હૃદયને જરા પણ બંધનકર્તા નહોતો થઈ પડ્યા. કોઈ પણ વસ્તુમાં તેણે આસક્તિ નહોતી રાખી. પોતાના સ્વતઃસિદ્ધ આત્માને આ પાસના સંયોગોમાં તેણે અલિપ્ત રાખ્યો હતો. ઇશ્વર ચિંતનમાં તે સદૈવ નિમગ્ન રહેતી હતી. એવી રીતે સર્વ વાસના-આસક્તિને દૂર રાખીને તેણે પોતાની આત્મોન્નતિ સાધી હતી. કર્તવ્ય જેવું એને કશુંએ હતું નહિ. ઋણનાં બંધનોમાંથી તે સર્વથા મુક્ત થઈ હતી.

ઉદાસીન કે ણિન્ન થવાનો જ્યારે તમારા પર પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે સર્વ આસક્તિ સંબંધ, ઇચ્છા, ગરજને દૂર ફેંકી દેજો. એથીજ તમે મુક્ત થઈ શકશો. આવીજ રીતે એ સર્વ રાજાના ભવ્ય પ્રાસાદમાં રજા છતાં પણ નિત્ય ઉદ્વેગસિત વૃત્તિ રાખી શકી હતી.

એક રાત્રિએ રાજાએ તેની પાસે આવીને કહ્યું, કે “આપણે આમ સંતતિને પ્રાપ્ત નાખ્યાજ કરવું તે કેમ આવશે? વળી દત્તક લેવાનો વિચાર પણ મને પસંદ નથી. મેં જાન્યું બહુ વિચાર કર્યો છે. ઉપરે મારે બીજું લાભ કયાં વિના છૂટકોજ નથી અને તે વિના શાંતિ નહિ થાય એમ નિર્ણય કર્યો પડ્યો છે.”

રાણીએ એ વાતમાં જાન્યું ખુશીથી સંમતિ આપી; કારણ કે તેણે સુખ રાજ પર અરજી બિન નહોતું પણ તે હિંમેશાં આત્મામાંથી સુખ પ્રાપ્ત કરતી હતી. પતિ, પિતા, માતા એવાં બહારનાં સંબંધીઓમાંથી સુખ નથી મળતું એમ તે સમજતી હતી; અને તેથી પોતાના અંતર્યામી-આત્માનેજ સુખનું મૂળ સમજતી હતી. એની આવી સમ્પ્રદાનવૃત્તિ એકદિન રાજાને જાન્યું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. તેણે રાણીને પૂછ્યું: “પત્ની તું શું કરીશ?”

રાણીએ ઉત્તર આપ્યો: “આપની ઇચ્છા તેજ મારી ઇચ્છા.”

રાજાએ કહ્યું: “તું અહીં રહીશ તો વળી કુટુંબમાં કલ્પ થશે, એના કરતાં તો તું અસંખ્યમાંજ પાછી આવી બાપ તો ઠીક થઈ પડશે.”

તરતજ તેણે પોતાના કીમતી વસ્ત્રાલંકારો કાઢી નાખ્યા, અને પોતાનાં ગરીબીનાં મૂળાં ફાટેલાં વસ્ત્ર પહેરી હાથે અરણ્યને: રસ્તો લીધો. અત્યંત આનંદથી અને ઉત્સાહ સાથે તે પોતાના ચિન્નને ઘેર ગઈ. પિતા પણ તેના જોડેલાં પહેલાંના પ્રમાણે આનંદિત હતા. તે ત્યાં ગઈ એટલે રાજાએ તેને માટે જે નોકર રાખ્યો હતો તે પાછો ગયો.

ફરતાં ફરતાં ગામ એક દિવસે તે જુવંદી પાસેથી નીકળ્યો. એ જાણે તેના મનમાં એક ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ કે એ ગરીબ સ્ત્રીને જાણે થોડું સાંત્વન આપું. એમ વિચર કરી તે ત્યાં ગયો અને જુએ છે તે સ્ત્રી તે: આનંદમાં હસતી બેઠી હતી. તેને તે કોઈ પણ બાંધ-જનની અવશ્યકતાજ નહોતી. “સુખદરબારમાં આવીને નવીન રાજપત્નીને તમે સ્વચ્છ

આપણે ?" જાણે જ્યારે સહજે પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે તેણે પુશીધી તે માગણીને સ્વીકાર કર્યો. બીજા દિવસની સર્વ વ્યવસ્થા એનેજ સુપ્રત કરવામાં આવી અને તે એણે એટલી તો સુધર અને ઉત્તમ રીતે કરી કે સર્વ પ્રજાવર્ગ તેનાથી બહુજ પ્રસન્ન થયો. નવીન પત્ની પહે-
 રામણીમાં અત્યંત દ્રવ્ય અને સ્વાસ્થ્યકાર લઈને આવનાર હતી. અત્યંત વૈભવપૂર્વક વાજતો ગાજતો તે સહી આવી અને ડીસેદાસ તથા અન્ય સ્ત્રીઓ તેનું અતિ પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કર્યું. ડીસેદાસ અને નવી રાજપત્નીનું જ્યારે સંમેલન થયું ત્યારે ડીસેદાસે એક માતાની પેઠે તેને સુખન કર્યું, અને અભિગન કરી પોતાની કન્યા પ્રમાણે તેના પર પ્રેમ પ્રદર્શિત કર્યો. જાણે રાણીનું સંદર્ભ એમને સર્વ સ્ત્રીઓ પ્રેરિત થઈ ગઈ; પણ જૂની રાણીનું નૈતિક સૌન્દર્ય, મનની સમતા અદિ એમને તો સર્વને અત્યંત આકર્ષક થયું. નવીન રાણી પોતાની સાથે પોતાના એ જાણે લેતી આવી હતી. એ દેશની રુઢિ પ્રમાણે લગ્નપ્રીતિને માટે સર્વ હોકાને એક મોટી મીઠાણની આપવાની હતી. ડીસેદાસે એ મીઠાણનીની સર્વ વ્યવસ્થા કરી હતી. ડીસેદાસને શાંત, ઉદ્વેગિન એવો એમને સર્વનાં અંતઃકરણ દ્રવીભૂત થયાં, અને સર્વનાં નેત્રમાંથી અશ્રુ-
 ધારા વહેવા લાગી. લગ્ન સમારંભ પૂરો થયા પછી એને પાછું અરણ્યમાં જવાનું હતું; એ કંઈના હોકાના મનમાં અસહ્ય થઈ પડી. જેમ જેમ હોકામંડળી એકબીજા કરવા માંડી તેમ તેમ ડીસે-
 દાસ સંજાથી વિચારો વિશેષ શાંત થવા લાગ્યા; પણ મીઠાણની પૂરી થયા પછી ડીસેદાસને જ્યારે વિશેષ થયાનો સમય આવ્યો, અને જ્યારે તેણે સહ્ય પાસે જવાની આજ્ઞા માગીને કહ્યું કે "અવિધ્યમાં પણ કરી જરૂર જણાય ત્યારે હું અત્યંત પુશીધી આવીશ અને આપની આજ્ઞા પાળીશ." ત્યારે સર્વ સ્ત્રીઓનાં હૃદય વિદીર્ઘ થઈ ગયાં, અને નેત્રમાંથી દડદડ આંસુ મળવા માંડ્યાં. તેઓને પોતાના નિઃસુરપણા માટે હવે પડ્યાતાપ થવા લાગ્યો. સ્ત્રીઓ ગદગ-
 દિત કંઈ કહ્યું: "મહા ! તમે કેમ જિજ્ઞાસીની કન્યા નથી પણ દેવકન્યા છો." પછી તેઓએ આ જૂનાં સદૃશીએ સહ્યની શાંતિ સાચવી રાખવા માટે પોતાની સંતનિને મારી નાખવાની કેવી પરિધી રજા આપી હતી તે જાણ કરી સંમત થઈ, એટલે નવી રાણીને પણ રાત્રું આનંદ. નવી રાણીએ કહ્યું: "તમારાં પુત્રી અને પુત્રોને મારી નાખવામાં આવ્યાં છે, અને મને તો લેરીની નદીમાં ધઈને ત્યાં જાવવામાં આવી છે." ત્યાર પછી જ્યાં રાજાને રાજા આપવા લાગ્યાં સહ્યે ઉભા થઈને કહ્યું: "કુલીન સ્ત્રીઓ, અમરદરો અને સહ્યાધિપત્રીઓ ! ડીસે-
 દાસ સિવાય તમે જ્યાં ત્યાં રાજ માંડ્યાં છે. દુઃખની લાગણીઓથી તમને રાત્રું આવે છે. પ્રવલ્લભે ! પણ તમને દેવ નથી દેતો. તમે મારાં જાણો છો. હું કહું છું કે મારાં નેત્રો પણ અશ્રુથી ભરેલાં થયાં છે; પણ એ અશ્રુ એકનાં નહિ પણ પ્રેમ અને હર્ષનાં છે. તમારાં અશ્રુને પણ એવાંજ થવા દો."

ત્યાર પછી ડીસેદાસ તરફ વળીને તેણે કહ્યું: "સર્વ સહ્યમાં આવ તું એકલીજ સુખી છે. તું તેરીજ સુખી અને આનંદી રહેશે."

હવે હોકાને બધી જાતનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. નવી રાણી તેના એક નવચીકન્ટ ભણત સહની રાત્રી દીપેલી કન્યા હતી. ડીસેદાસનાં જાણોને હત્યા માટે મારાત્મક હાથમાં સોંપવામાં આવ્યાં હતાં, પણ તેઓનું સંદર્ભ અને તેજ એમને અરુચિ તેને મારી રાક્ષા નહોતો. તેઓએ એ જાણોને નવચીકન્ટ બીજા સહ્યને મોંથી દીધાં હતાં એ સહ્યને સંતનિ નહોતી તેથી જ્યાં મુંદર જાણો: સાંજમાં એટલે તેને અતિ ભયનથી પોતાનાં સમજીને

પાળી-પોષી મોટાં કર્યાં. એમાં જે એક કન્યા હતી તેજ ઉપલા રાત્રને બીજવારના લગ્નમાં
પરણાવવામાં આવી હતી. મતલબકે એ કન્યા એ રાત્રની અને ડ્રીસેડગની પોતાનીજ પુત્રી
હતી. બધાંને આ ખુલાસો સાંભળી બહુ આનંદ થયો. પોતાની કન્યા પોતેજ પરણે એવું લે
કરી બનીજ શકે નહિ, તેથી ઉપર ડ્રીસેડગજ રાહી રહિ અને તેના બાળક-પુત્રનેજ રાત્ર
પ્રાપ્ત થયું. આ ઉદાહરણથી તમે જોઈ શકશો કે હંધર હમેશાં ઉદાર છે અને તે પોતાના
જણ (નિષ્કામ કર્મ) ને બ્યાજ સાથે પાછું આપે છે.

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વિવાહિત સ્ત્રીએ અને પુરુષે પ્રેમ કરવા સમયે સર્વ સંગનો પરિત્યાગ
કરવો જોઈએ. એનેજ પતિવ્રત અથવા પત્નીવ્રત કહેવાય છે. એનો અર્થ એ છે કે પત્નીએ
પતિમાં અને પતિએ પત્નીમાંજ નિવાસ કરવો-જીવન જીવવું. સ્ત્રીએ પોતાના પતિને હંધર
માનવો અને પોતાનો દેહ તથા મન પતિને સમર્પણ કરવાં; અને પતિએ પત્નીમાં નિવાસિત
હંધરનું દર્યાન કરવું. આમાં કશુંએ સ્વાર્થ કે બ્યક્તિવિષયક નથી. હિંદુસ્તાનમાં લગ્ન-
મારંભની યોજનાઓ અનેક પ્રદેશમાં તો નદીતટપર ખુલા મેદાનમાં કરવામાં આવે છે. રમ
વાયુજલદિ વાય છે, અને પ્રકાશિત સૂર્ય શિરપરથી પ્રકાશ રેડે છે. પાણિયહણમાં મુખ
કાપના એ છે કે પત્ની ત્યારે પોતાનો હાથ પતિના હાથમાં મૂકે છે, ત્યારે પતિ બન્ને હાથ
પરમેશ્વરને અર્પણ કરે છે. ડ્રીસેડગની પેઠે સ્ત્રીઓએ અસંગ-નિરાસક્ત રહીને પોતાની બાને
હંધરને-આત્માને અર્પણ કરવી જોઈએ.

પુરુષોએ પણ તેમજ કરવું જોઈએ. પતિ પત્નીમાં અને પત્ની પતિમાં એમ બન્ને પરસ્પર
હીન થઈ બધ-પૂર્ણપણે મિશ્રિત રહે; તો વૈવાહિક સ્થિતિમાં મુખ પ્રાપ્ત થયા વિના રહેજ
નહિ. પ્રેમ અને મુખપદ્મ આયુષ્યનું ગુહ્ય રહસ્ય એજ છે કે પોતાનું બ્યક્તિત્વ વિસરી જઈ
અને ત્યાગરત્ય અનુભવવું.

૨-રામ આનંદમય.

આત્માને જન્મ નથી; સૂરમ શરીરનોજ જન્મ થાય છે. પરમેશ્વર જન્મભાગીત છે. વિદ્ય
મારો દેહ છે; સર્વ વાયુઓ મારો શ્વાસ છે; વૃક્ષો મારા કેશ છે; નદીઓ મારી ધમનીઓ
છે; પર્વતો મારાં અસ્થિ છે.

કોઈ કોઈ સ્થળે સંધ્યાકાળની લાલી લાંબી સમય રહે છે તો કોઈ સ્થળે સૂર્ય બહુ જલદી
આવી ચડે છે. તમે પણ તમારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે મધ્ય સ્થળે રહે કે ગમે ત્યાં
વિચરો. હંધરા એક શક્તિ છે. પ્રકાશ, ઉજ્જ્વલ, વિદ્યુત અને શક્તિ એ શક્તિનાં ત્રિત્રિતરૂપ
છે. જડ વસ્તુ પણ ચેતન્યજ છે. હાથત્રિતરૂ કહે છે કે પરમાત્મનો શક્તિનાં કેન્દ્ર છે. જડ
પદાર્થ મારી હંધરાશક્તિ છે. હિમ પણ જળ છે અને જળ પણ જળ છે; તે પ્રમાણે દુર્ગ
આકાર પુ, અને આકારમાં રહેનાર પણ દુર્ગ પુ. તમે જ સર્વજ્ઞ છો. એવી ભાવના બંધ
કરો. એજ અને જ્ઞાન વખતે શેષનું આધનું જોઈએ. પ્રત્યેક વસ્તુએ તમારી પાને અર્પણ
જોઈએ. કોકોની મુખપદ્મ નાની સંજોગમાં બહુ વેરસમજાવું છે. મુખ્ય માર્ગ છોડીને તેમને
માને અસ્થા બંધ છે. અમેજી આત્મા આંકરને ઈ એકની ઉપર બીજે એમ બેસાડે

તો મીઠાંબુ યોગથી જે માર્ગ તૈયાર થયો. આ માર્ગ ઉપરથી ઈશ્ર અને પિંગલા એ બન્ને નાદીઓની કડપના સહજ થઈ શકે તેમ છે. આ નાદીઓને કેવી રીતે ઉપાડવી એના વિષયમાં પ્રથિમાં પુષ્કળ વિવેચન કરવામાં આનું છે. આ વિષયમાં બાર વર્ષ મુખી યોગનો અભ્યાસ કરેલા એક પુરુષને ‘રામે’ એનું રહસ્ય સમજાવ્યું; ત્યારે બીજેજ દિવસે તેણે આવીને કહ્યું કે “આટલા યોગ સમયમાં મને બહુ સાધ્ય થયું; અને પહેલાંના કરતાં ધ્યેયની સમીપ હું વિશેષ પહોંચી ગયો છું.” સુપુરુષ નાદી કેમ ઉપાડવી એવા વિચારમાં જો લોક પોતાનો કલશેષ કરે છે તેઓ આડે માર્ગજ આજ્ઞા બલ્ય છે. અતઃ હૃદયમાં બલ્ય છે; પ્રાણવાયુ અને વડરસનો સંયોગ થાય છે, અને ઉપરે અતઃ માર્ગમાં જઈને સર્વ શરીરનું પોષણ કરે છે. આ સર્વ ક્રિયા કેવી રીતે થાય છે એ સમજવાની આવશ્યકતા નથી. અતઃ જેવી રીતે પોતેજ પોતાના કાર્યની સંભાળ રાખે છે, અને જેમ પાવનક્રિયામાં અમારે કોઈ બલતની ફિકર કરવા જેવું કે સંભાળ અને ખટપટ કરવા જેવું નથી હોતું; તેવીજ રીતે વ્યારે સાક્ષાત્કારની લીન ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે હૃદયોગમાંથી તમને કોઈ પણ લાલચવાનો નથી. તમે યોગ્ય દિશામાં પ્રયત્ન કરો; એટલે સર્વ માર્ગ પુરુષ-સ્પષ્ટ થઈ જશે. શ્વાસના નિરોધ જેવા નિરર્થક વિષયમાં સમય ન ગાળો. આવો નિષિ આવશ્યક નથી. પ્રાણનો નિરોધ થયો એટલે મનનો સંયમ થયો એમ નથી. એકલો એજ માર્ગ ગ્રહણ કરીને કોઈએ પોતાનું મન એકાગ્ર કર્યું નથી. માત્ર શ્વાસનોજ નિરોધ કરવાથી મન તાલે થશે એમ સમજવું એ ભૂલ છે; એ ખેલું તર્કશૂન (Logical) છે. માત્ર શ્વાસને-પ્રાણનો નિરોધ કરવાથીજ મનનો નિરોધ થાય છે એમ માનીને તે પ્રગ્રહણ કરવા ધણુએ પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ પહેલાં મનનો નિરોધ કરો એટલે પ્રાણનો નિરોધ આપો-આપજ થઈ જશે.

‘રામે’ તો બીજી રીતેજ ચક્રચત્ર કરી હતી. હોકાની સૂચનાને ન ગણકારતાં હોકવિરૂદ્ધ માર્ગે તેણે પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેણે આ વિષયનો અભ્યાસ પ્રચલિત પ્રણાલિકા પ્રમાણે નથી કર્યો. પહેલાં તેણે મનનો નિરોધ કર્યો એટલે પ્રાણનો નિરોધ એની મેજેજ થઈ ગયો. ‘રામે’ એક દહાડે એક તમ્બાકમાં ન્હાળાં ન્હાતાં હાલકો મારી. બીજા મિત્રોએ પણ તેમજ કર્યું. ઘેડી વારમાં તે બધા બહાર નીકળી આવ્યા અને જુએ છે તો ‘રામ’ મળે નહિ. તેઓને લાગ્યું કે ‘રામ’ ડુબી ગયો હશે અથવા તો તેને કોઈ મગર ગળી ગયો હશે. તેઓ બહુ ભયભીત થઈ ગયા. પણ ઘેડીવારમાં ‘રામ’ પાટ્ટીની સપાટી ઉપર આવ્યો અને ઇચ્છાશક્તિ પ્રમાણે શ્વાસનો નિરોધ કરી ચક્રાય છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું. અંતઃકરણની એકાગ્રતાવડેજ સાક્ષાત્કાર કરવાનો-ઈશ્વરનું તાલગમ્ય સાધ્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરો. શ્વાસ અથવા પ્રાણ તો તમારો નોકર છે. સમસ્ત વિશ્વના પ્રણ તમારી અધીનતા ભોગવે છે. “મારો હોકો” “મારો બચુ” એમ કહીને મા બાપ પોતાના બાળકને નાનું બાળકજ બતાવી (દેહાત્મભાવનામાં) રાખે છે, પણ તમે એવા સ્વપ્ન-દ્રમમાંથી બાહ્ય થાઓ.

હું ઈશ્વર છું, એ ભાવના ભગૃત કરો. વિશ્વના સ્વામી ! પ્રજાકાંડના નાયક ! એ મુખ્ય સત્યનોજ તમારે અનુભવ કરવો એઈએ. સૂર્યોનો સૂર્ય, પ્રકાશનો પ્રકાશ; તેજ હું છું; એ સત્યને અનુભવો. શું તમે નરનારી કે રાયરંક કે શીમંત કે ગરીબ છો કાં ? તમારી એવી ભાવના થઈ એટલેજ તમે તેજ બન્યા છો અને “હું ઈશ્વર છું” એવી ભાવના કરો એટલે ઈશ્વરજ થઈ જશે. મંદાંતને યજુષમાં બહુ વાર લાગે છે પણ તેડી પંડિતમાં તો યોગોજ સમય લાગે

છે. દેહભાવરૂપી તુરંગ ગાંધવામાં તમે બહુજ વખત લીધો છે, પણ હવે એને તોડી પડે તમે તો દેવોના દેવ છો. ખરા દેવનો-આત્માનો-તમારા સ્વરૂપનો હવે અનુભવ કરો. પ્રાચીન પ્રકાશરૂપ તમારા સ્વરૂપને અનુભવો. જુઓ તમારી સમગ્ર અનેક પ્રકાંટો પાંચરી મૂખ છે. ઉગતો સૂર્ય સિતિજપર આવ્યો હોય તે પહેલાં પર્વતનો દેખાવ મનને બહુજ પ્રસન્ન અને ઉત્તર કરે તેવો હોય છે. એટલે મન ત્યાં ચડ્યા પછી એ આનંદગિરિના ઉચ્ચ શિખરપર નીચે ઉતરશેજ નહિ. મિત્રોને જેમ આપણે ઠંડાવતી એકવાર ઉછાળીએ છીએ, અને પછી નીચે આવવા માંડતાં બીએ ધા મારીને ઉંચે પાછી ઉછાળી દબાવે છીએ; તેવીજ રીતે મનને યોગ્ય ઉન્નત કરીને આધ્યાત્મિક વાતાવરણમાં ફેંકી દો; એટલે તે ઇશ્વર પાસેજ પહોંચી જશે. પશ્ચિમોત્તર મંજુત સંગીત, વાયુની શીતલતહરિ, ઉદ્ગાસકારક હવા, અરણ્યનું જંગમજલ વહેતું એની સાક્ષાત્કારી મન સ્વાભાવિકપણેજ ઉન્નત થઈને પ્રસન્નતા પામે છે. એ પ્રસન્નતાથી ઉન્નતિ પામ્યા પછી અંતઃકરણપૂર્વક પ્રણવમંત્રના ઉચ્ચારણથી-એ ગાનથી મનને એ પ્રસન્ન વાતાવરણમાં-ઇશ્વરમાં-આત્મામાં પહોંચાડી દો.

આવનામાં-આત્મરતિમાં દ્વિત્વદ્વિધી નહિ પણ પૂર્ણ અદ્વિત દ્વિધી જુઓ કે હુંજ પરમાત્મા છું; આત્માજ પરમાત્મા છે; હું તેજ છું. હિંદુસ્તાનના અમુક પ્રદેશમાં સ્ત્રીઓ પોતાનાજ કંઠમાં નાનીરી આસરી રાખે છે અને જ્યારે મોટો આવના પાસે નથી હોતો ત્યારે ઘડીઘડી એ નાની અંશુડી-આસરીમાં પોતાનું મુખકમળ જુએ છે. પોતાનો મોઢો તો પોતામાંજ છે અને બહાર આસરીમાં જુએ છે તે પણ પોતાનોજ મોઢો છે, અને તે પોતાનો મોઢો પોતાની પાસેજ છે એમ યાદ રાખે છે. તેવીજ રીતે સૂર્ય આપણો આત્મા છે; હું સૂર્યોના સૂર્ય છું; સૂર્ય મારો આત્મા છે; સૂર્ય મારી જાયા છે; હુંજ પ્રણવનો અર્થ છું. વાણી, હોઠ, જાણ, કાન એ જ્યાં આસરીની પેઠે સાધન હોઈ આપણા નિજસ્વરૂપનેજ દર્શાવે છે.

“ બેટા, અડીં આવ ” તમારા બાપા ભાદા શબ્દોમાં તો શક્તિજ નથી; પણ મોટો કાન ફર રહેલું અને જેને મગવાને તમે બહુજ યત્ન રજા હો એવું બાળક તમારી દૃષ્ટિએ ધડાંતે “ અરે બેટા, અડીં આવ ” બાપા શબ્દો તમારી નસેનસમાંથી, રોમેરોમમાંથી નીકળી પડે છે. તમે દોડીને તેની પાસે જાઓ છો; અને પકડીને કોડી પડો છો. આજ તમારા અંતઃકરણની જાણવાની ચાવી છે; ખરું જોગબાજુ આમાંથી એઈ શકાય છે. શરીરના રોમેરોમમાં “નું” જાન કરો. પ્રથમ આજ્ઞા શરૂ કરો. પહેલાં જ્વનિ કંઠમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે; પછી હૃદયમાંથી અને ધીમે ધીમે કરતાં મિટકંડનાં પૃષ્ઠ ભાગમાંથી ઉચ્ચારણ કરવા માંડે. પછી ત્યાં વિપુલ શક્તિએ આધાત યજ્ઞથી સુપુરુષ (?) એની પ્રેરણા જાગૃત થઈ જશે. શ્વેતચક્રેજ તાલતમ્બ થઈ જાય છે અને રોજનાં બીજ જરમીજન થાય છે. ચંદ્રને જેવો સૂર્યની સાથે સંબંધ છે, તેવજ સૂર્યને તમારી સાથે-આત્મા સાથે સંબંધ છે, એમ યોગ્ય કહે છે. ચંદ્ર તરફ એનાં જ્વલદિએ તેનાં પોતાને પ્રકાશ જણાય છે; પણ વરજુત ચંદ્રને પ્રકાશ સૂર્યમાંથીજ આવે છે. તેવીજ રીતે સૂર્યનાં પણ તેનાં પોતાને પ્રકાશ જણાય છે; પરંતુ તે પ્રકાશ અને વેલ્લ એ સર્વ તમારો પોતામાંથીજ તેનામાં આવે છે.

સ્વપ્નનાં તમે અનેક પદાર્થો જુઓ છો. હવે સાધારણ રીતે પ્રકાશવિન્ય કહુંજ દેખાઈ નથી; અને સ્વપ્નમાં કેઈ પણ જાનને પ્રકાશ નથી; ત્યારે સ્વપ્નમાં દીરો દેખાજીવ પ્રકાશ આવે છે? તે પ્રકાશ દેખે ?-એજ આત્માને પ્રકાશ સ્વપ્નમાં દેખાતો સૂર્યને પ્રકાશ જેવ

તમારો છે, તેમ તમારા પ્રકાશવદેજ સૂર્યનો પ્રકાશ હિંગોચર થાય છે. આ પ્રમાણે વેદાન્તની ભાવના છે. આ જડ સુદ્ધિમાં સૂર્ય પ્રકાશનો-જ્ઞાનનો ચોતક છે. એટલે કે સૂર્યપ્રતિ હિંદુ કરવાથી, હું-પ્રકાશનો-જ્ઞાનનો પ્રકાશ છું; એમ ભાગે છે. સૂર્ય રાત્રિનો પણ ચોતક છે. તે સર્વ પ્રદેશને પોતાની આસપાસ ફરવે છે અને સર્વને જીવન આપે છે.

પ્રજ્વળનો સાક્ષાત્કાર કરવાની બીજી રીત.

$$\text{ૐ} \left\{ \begin{array}{l} \text{અ} = \text{નિત્ય, ત્રિકાલાબાધ્ય સત્તા (સત)} \\ \text{ઉ} = \text{પ્રકાશ, જ્ઞાન, ચેતન્ય (ચિત)} \\ \text{મ્} = \text{આનંદ, સુખ (આનંદ)} \end{array} \right\} \text{સમિચ્છાનંદ.}$$

એ સંકેતલિપિ પ્રમાણે એકલે તો પ્રજ્વળ (ૐ) સૂર્યમાં સુવર્ણ અક્ષરે લખેલ છે. આ પ્રજ્વળ (ૐ) અને સૂર્ય એ જડ ચેતકરૂપે લખેલા અક્ષરની પેઠે મારી પ્રતિમા છે.

સૂર્ય સૌંદર્યનો પણ ચોતક છે; સર્વ પ્રદેશને તે પોતાના ભાગી આકર્ષે છે. તે કેવો તેજ-પુર્ણ અને પ્રકાશમાન છે! એ આનંદનો પણ ચોતક છે.

હું સત્ય, વૈભવ, આનંદ છું; એનો અનુભવ કરો. સર્વ ગુણ ધર્મ મારામાંજ છે. તે હુંજ છું; સમિચ્છાનંદ હુંજ છું; સૂર્ય તો મારી બાંકી વૂંકી પ્રતિમા છે. હું પ્રજ્વળની ઉપાસના નથી કરતો; પ્રજ્વળજ મારું ભજન કરે છે. હું તો કુટરજ અને સનાતન છું, પોતાના સર્વ ભાગ વિભાગ દેખાડવા માટે અને પોતાનું સર્વજ્ઞ બાજન કરવા માટે આ સમગ્ર વિશ્વ મારી આસપાસ ફર્યો કરે છે. સૂર્ય મારા માટેજ મારી સમગ્ર પ્રકાશે છે. ધિરતત્ત્વ અંતઃકરણ, શેકસપિયરનું લેખું અને પેલોટનું મન એ સર્વ મારા વૈભવમાંથીજ પોષણ મેળવે છે અને મારા પ્રકાશનુંજ પ્રાચન કરે છે. હોરો એમ સમજો છે કે સૂર્યને લીધે સર્વ સ્નાયુ હાલે ચાલે છે અને સર્વ કાર્ય થાય છે, પણ એ સૂર્ય તમારી દિવ્ય સત્તામાંથીજ બનું બાજ મેળવે છે.

સૂર્યોના સૂર્ય-પ્રકાશોનો પ્રકાશ આત્મામાંજ નિવાસ કરો. મારા સત્તાસાગરમાંથીજ સર્વ લહરિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. હું બાહ્યશહેનો બાહ્યશહેનશહેન છું. સર્વ ભૂપાલોના રૂપમાં, પુરોના રૂપમાં હુંજ પ્રકટ થાઉં છું. સૂર્યકિરણમાં હુંજ સ્થિત કરું છું, વીરોના સ્નાયુમાં હુંજ બ્યાપાર કરું છું. સર્વત્ર મારી ઇચ્છાજ પરિપૂર્ણ થાય છે. મારા સામાન્ય અને વૈભવમાંથીજ પ્રત્યેક પ્રાણીને અન્ન મળે છે, અને પૃથ્વી પણ તેજડેજ સૂર્યની આસપાસ ફરે છે.

કુવિચાર અને ઐહિક વાસનાને મારી પાસે આવવાનો કયો હક્ક નથી. કોય, લોભ ઇત્યાદિ દુઃખ મનોવિકારને મારા પવિત્ર સાક્ષિધ્યમાં આવવાનો અધિકારજ નથી. ઉચ્ચ અને નીચ સર્વમાં હું બ્યાપ્ત છું. પ્રેક્ષક, નટ તેમજ સૂતધાર હુંજ છું. ઈશુમાં છુંજ છું. અત્યંત નીચમાં પણ હુંજ છું. હું સર્વજ્ઞ છું. તમારો વાસના વિષય પણ હુંજ છું. ધનગર્વનામાં પણ હુંજ જ્વલિ કરું છું. સમુદ્રમાં હુંજ તાંડલ કરું છું. ક્રાંતિજન, ન્યૂટન, કેલ્વરીન, ઇત્યાદિ પ્રેષિતપ્રાણોનાં હૃદયો હુંજ છું. ઉપવન અને હરયોનું ઉદગમસ્થાન મારા સિવાય બીજું કોઈ નથી. આવા પ્રકારની ભાવનાથી ઝંકારનો-પ્રજ્વળનો-અર્થ ઉપર પ્રમાણે સમજી લેજો. કમ સાદોજ છે. પ્રજ્વળનું જ્ઞાન કરો; અર્થને આચરણમાં મૂકો અને ઈશ્વર મગ્નુ વર્તન કરો. દુઃખ વાસનાને આધીન થઈ જવું એવો શબ્દતાની નિશાની છે. આત્મવૈભવ અને વિજયમાં આવો.

ઐહિક વાસનાને લીધે ત્યારે તમે કુદ અને બગા થઈ જાઓ છો ત્યારે પ્રભુવાન નથી થઈ શકતું એ નક્કી છે.

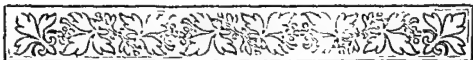
સુખમ્ભા, સહસ્રદત કમળ ઉપાડવું, ઈત્યાદિ વાતોમાં સમગ્ર ન શુભાવશો. તમને શાં પ્રાપ્ત થયો. તમારી પ્રગતિ વાતુ વિવશજ થયો. ગિંતા, ભય, અને અસ્વસ્થતાથી પર પડોએ. મર્ત જ્ઞાન તમને પ્રાપ્ત થયો. સર્વ વિદ્યા તમારી પામે સ્વતાઃ આપવા માંડયો. પ્રત્યેક પદ્મ તમારે શરણે આવ્યો. વામજુકા અને આશ્ચર્યાગ્રા માગને પ્રકળ ન કર્યો; તેમ કરાથી તમને પદ્માભાષ થયો.

૩૩

૩૪

૩૫

૨૧-જગતનો પ્રારંભકાલ કયો ?

સાચકારી: મને સીધોરૂપ એ પ્રેમ સ્વરૂપ પરમેશ્વર !

જણી વખતે 'જગતનો પ્રારંભકાલ કયો ?' એવો પ્રશ્ન વિચારવામાં આવે છે. આ પ્રશ્નનો મુદ્દો કયો એવો છે કે જગતની શરૂઆત કયે વખતે થઈ ? સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં તો આ પ્રશ્ન પોતેજ હાસ્યસ્પદ હોય છે. જગત કયાની પેટા યજુ ? આશાની-દિશાઓની-શરૂઆત કયાંથી થઈ ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાનો ચન્ન કરવો. હોય તો બહે બીજા ચતુર મનુષ્યો કરે અને તેજ પ્રશ્નોને જગત કેવી રીતે નિર્માણ થયું એ પ્રશ્નને નિર્ણય કરવાની જોને જરૂર હોય તે બહે કરે. મારે તો એવા સવાલ જવાબે મટે કાંઈ કરવાનું છેજ નહિ. હું તેના વિચારોની મધ્યકુટ કરવા એકનો નથી. થયુંએ કેક એવ. પ્રશ્નોની મધ્યકુટ કરવામાં વખત આવે છે, પણ તેમાંથી ફક્ત શું કદાચ ? વિચારનાં વિચારનાં એ પ્રશ્નો કુપી પડેલાં એટલે એવી શંકાઓ મને પ્રશ્નોના પૂર્ણતાની અવરજ. જાને કે હુંએ જગતની દિવાલ પોતાની સમો વાલીને ઠીલી હોય અને અટકી જવં પડે, તેજજ કાલ છે.

મારો કે આન હાથમાં આ નેક સીમો છે. એ સીમોથી આ કે પેટી સીજ પકડી શકાય છે, પણ તે સીમોથી પોતાને અટકાવ હાથની તરફ વળીને તે હાથને પકડી શકે એમ તો નથી જ. એજ ન્યાયે કાન, દેશ અને નિર્મિત એ જો, પદાર્થવડે આ ન્યામ-રૂપાત્મક જગતના પદારો આટલી સારો ખમ, પરંતુ અન્યથી જરૂરે એ આન છે તે તો ન્યામ અને રૂપથી સહિત હોવાથી એ સપતેવડે આટલી સારાવ તેમ નથી.

અતીન્દ્રિય જ્ઞાન જ્ઞાનેન્દ્રિયોને શી રીતે કાલ ?

એક વખતે એક સૃષ્ટિધર્મામાં માર મનુષ્ય વાળ્યાં નેમની આંખમાં જગતથીજ એટલીજ પડવા કાલ. અસપ્તોત્તમી તેઓને તે કાલવાના કાલ. તેઓને મિતરુક સૂચનું નહોતું. તેઓને નસીએ માત્ર જાણીની માર દિરેશીલીવ કર્વ કાલજ કરવાનું કાલયજુ હનું. એક સમયે તે મનુષ્યો જમી જારીત કાલજ રંગ જામત તામર પડી. એક કહે મારો ટીકરો કહેજમાં શીએ છે, તે જાણીજાં વાળ્યો હતો, તે આ કાલિય રંગ પડી. કર્તો હતો, તેથી હું કહું છું કે એ કાલિય રંગ પડીએ દે.એ કોઈએ. જોએ લે.કયો: રંગ કાઈ કહેર કુપરાર્થ જાતાન પ્રકુષ છે, તેઓ જામ દિવસે મારે ત્યાં જામ. હતા. એમને જારીત કાલને કાલ રંગનો કહે હતો. તેઓ પણ કાલિય અને સહિતવાળા છે. વાંકો લે.કયો: મારો જાણીએ કહેજમાં જામવાનું કામ કરે છે, તે અને જામવા વાળ્યો. ન્યારે એ કાલિય લીલા રંગનો કહેલો હતો. એકે કહેલો મનુષ્ય કાલિ પેટું કહેલો નહિ. પોતા મનુષ્યે પોતાના કોઈ એક જિવાનું પ્રકુષ જાણી કાલને જાણીત રંગનો કહે. આ પ્રશ્નો મનનેજ પડવાથી તે કાલિય રંગની તરફ તે વાંકોએ કાલિ જાણવાનું કરવા મારી.

* કુલ્લ, લીખ ૧ પી એટિય અને ૧૯૪૨ એકે ૧૪ મારેજુ જાણુ.

+ " નિરંજનમયં જ દેશ જાલ રંગેવ જ " મુદ.

પ્રથમ તો તેઓએ એ કાચને જાલથી ચાટી ભેયો, પણ જાલે તો રવાદ જણાય, કાંઈ રંગ ભેવાય નહિ. પછી તેઓએ એ કાચને ખખડાવી ભેયો, પરંતુ ખખડાવાથી તો કાચને અવાજ જણાય; કાંઈ રંગ ભેઈ શકાય નહિ. તે પછી તેઓએ તે કાચને ઝુંથેયો; પણ નાકથી તો ગંધે માલૂમ પડે, રંગ ભેવાય નહિ. રંગ તો ચક્રુવડેજ દેખાય, પણ એકે જણને ચક્રુ હોતું નહિ, એટલે જાલ, નાક, કાન અને ચામડી, આ ચાર જ્ઞાનેન્દ્રિયોથી કાચનો રંગ શી રીતે પરખી શકાય ? ઇન્દ્રિયોવડે આ જગતના કારણરૂપ બ્રહ્મને જાણવાનો આપણો યત્ન જ એવીજ ભૂતનો છે. ઇન્દ્રિયોવડે સર્વ વ્યાપક અને અનન્ત બ્રહ્મનું જ્ઞાન મેળવવું એ કેટલું અશક્ય ભવિત છે ? તેમ થાય તો બ્રહ્મને પોતાનું અનંતપણું છોડી દઈ જ્ઞાનેન્દ્રિયોનો વિષય થયું પડે પણ એમ થયું એ ત્રણે કાળમાં અસંભવિત જ છે. અદ્વૈત આત્મજ્ઞાન એટલે કે પરમાત્મ સાક્ષાત્કાર થયા સિવાય બ્રહ્મના અનંતપણાનું જ્ઞાન થઈ શકતું જ નથી.

જુઓ, આ મારા હાથમાં એક દીવાસળી લઉં. હાથ સાથે સરખાવતાં તે બહુજ નર્મ અને જડ છે; અને તેથી તે પોતાને પકડનાર હાથને બાંધી શકશે નહિ. એજ પ્રમાણે જા તથી પર અને અમાપ એવું જે પરમાત્મતત્ત્વ કે જે ઇન્દ્રિયોનો વિષય નથી-જે ઇન્દ્રિયોથી જા છે, તેને ઇન્દ્રિયો કદિ પહોંચી શકનાર નથી. ઉપરના દૃષ્ટાન્તમાં વિના ચક્રુએ કાચનો રંગ જોવાના યત્ન જેવોજ ઇન્દ્રિયોવડે આત્માને જાણવાનો પ્રયત્ન છે. એ આંધળાઓની પાસે રંગ જોવાનું સાધન જે આંખો ભેઈએ તે તો હોતી જ નહિ, એટલે દરેક જણ ગમે તેવું પ્રયત્ન આપી પોતાનું મત મજબૂત કરતો હોતો.

“ જે ભાગ હાઈજોળ વાયુ સાથે એક ભાગ પ્રાણવાયુના સંયોગથી પાણી તૈયાર થાય છે ” આ વાત મને કહેવામાં આવી, તેથી જે તે જાણી. પણ અમુક વાત સાંભળવા માત્રથી જ તે વાતનું ખરૂં-અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન થયું એમ શી રીતે કહી શકાય ? બધા રસાયનશાસ્ત્ર જાણનારાઓ એ વાત કહે છે, પણ મારી ભૂતે પ્રયોગશાળામાં જઈ પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ કરી જોઈ નહિ ત્યાં સુધી મને એ સિદ્ધાન્ત ઉપયોગમાં આવે નહિ. જમી બાજતોમાં આપણે ભૂતિ અનુભવ એ જ ખરૂં પ્રમાણ છે. શ્રીકૃષ્ણ, ઇસુ કે બુદ્ધના આત્મવાક્યમાં માત્ર અંધશ્રદ્ધા સખવાથી જ મારૂં કામ થનાર નથી. મોટા પુરૂષોનાં વચન પ્રમાણે અનુભવ ન કરી જોતાં માત્ર તેને ખરાં માનીનેજ બેસી રહેવાથી કાંઈ અમારા મનનું સમ્રાધન થનાર નથી. “ ભૂતિઅનુભવ ” એજ સત્યની ખરી કસોટી છે. એક માણસ કહેતો હતો કે તેના બાપનો જઠરાગ્નિ બહુ તેજ છે, અને મારૂં ખાઈકું અત્યંત તે પચવી આપશે; પણ એમ તો થતું જ નથી. દીકરાનું અત્યંત દીકરે ભૂતેજ પચવવું ભેઈએ. જગતમાં અવતરેલા મોટા મોટા વિશ્વત્તવાળા મહાત્માઓને મારા નમસ્કાર છે, પણ મારૂં અન્ન જેમ તેઓ મને પચવી આપી શકનાર નથી; તેથી રીતે ધધિરની સાથે મારી એકરૂપતા મારા યત્ન વિના તેઓથી કરાવી આપી શકાશે નહિ. એ એકરૂપતા તો મારે ભૂતેજ સાધ્ય કરવી ભેઈએ આ વિષયનું બધારે વિવેચન આગળ ઉપર કરાશે.

નાસ્તિક અને પ્રત્યક્ષવાદીઓ કહે છે કે, ‘જગતના તાત્પર્યની-ગૂઢ તત્ત્વની ચોકસી અને અમારી ભૂતેજ કરી લઈયું’ પણ તેમની નજર કેટલે સુધી પહોંચી શકે છે, તે આપણે તપાસીએ. તેમને આપણે દીવાસળી આપીએ અને કહીએ કે તે દીવાસળીમાં અગ્નિ છે; પણ તેને દીવાસળીમાં અગ્નિને પ્રકાશ દેખાતો નથી. તેને ક્યાં શોધવો ? પછી તે દીવાસળીના

નાના નાના દુકલ કરી નાંખે છે અને તપાસે છે, પણ પ્રકાશનો પત્તો મળતો નથી. વળી તે સજીનો ઝીણો ભૂકો કરી તપાસે તોપણ અગ્નિ-પ્રકાશ જડતો નથી. આવીજ રીતે આત્માને શોધવાને માટે કોઈ શરીરના દુકડે દુકલ કરીને તપાસે તોપણ ચેતન્યનો પત્તો લાગશે નહિ. હાડકોના બારિક ભૂકો કરી ભુલે, પણ જીવનનું મૂળતત્ત્વ તેમાંથી જડી શકશે નહિ. આટલી મહેનત કર્યા પછી તે સ્વાભાવિકજ બેઠી ઉઠે છે કે, “હુપયુ” અર્થાત્ આત્મ તત્ત્વ-રૂપી સદૃશ્ય હોવી તો ભેધભેલ, પણ તે વસ્તુ બાહ્યી શકાય એવી નથી. નાસ્તિકવાદીનું આ વચન તેની દૃષ્ટિ બરોબરજ છે. તેની બુદ્ધિના પ્રમાણમાં તે બરોબરજ છે. તેને અધિજ્ઞાન-આવહારિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન થએલું છે ખરું, પણ આપકે સમષ્ટિજ્ઞાન-બ્રહ્મજ્ઞાન થએલું નથી. પોતાની અહંવૃત્તિના અષ્ટિજ્ઞાનવદેજ જગતમાં આપેલું અવિનાશી અનંત તત્ત્વ કેવું છે તે સમજવાને તે પ્રયત્ન કરે છે; પણ એ તો ખુદકુલ છે કે તે તેનાથી બાહ્યી શકાયનું નથી. આવહારિક સારાસાર વિચારશક્તિની એવીજ સ્થિતિ થાય છે. આ જગતમાં આત્મ એવું કોઈ અભ્યસ અને અવિનાશી તત્ત્વ છે, એટલુંજ માત્ર એ વિચારશક્તિથી સમજાય છે; પણ તે તત્ત્વ પોતે શું છે એ વાત આવહારિક વિચારબળથી સમજી શકાતી નથી. જેમ કોઈ પાછળથી આવી મારી આંખે પાટો બાંધે તો હું બાહ્યું કે તે કોઈ માણસજ હશે અને તે સ્નેહીજ હોવો ભેધભે, કારણ કે કોઈ અબલધુ-પરજન આવી એણે કરી શકે નહિ. અનુમાનથી તે માત્ર એટલુંજ જ્ઞાન થઈ શકે, પણ તે કોણ હશે અને કેવું હશે ? તેનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય નહિ. જેમ કોઈ માણસ ભીંતમાં દોઝે મારે તે ભીંતમાં પેસીને તેની પાર જઈ શકતો નથી, પણ અજ્ઞાનને પાછોજ પડે છે એવીજ અતિ આવહારિક વિચારશક્તિની થાય છે. બરાબર એવીજ સ્થિતિ વિચારશક્તિની થાય છે. આપણી મર્યાદિત-સંકુચિત વિચારશક્તિ અનંત બ્રહ્મમાં પ્રવેશ કરવાને અસમર્થ થાય છે. એ અસમર્થપણું તેજ સર્વથા યથાર્થ છે, કારણ કે એ પ્રદાનું જ્ઞાન આપણને થઈ શકે તે તેનું ‘વર્તમાનસ્થિતિ’ એવું ને વર્ણન છે તેને બાધ આવે, અને પ્રદા અને તેને બાળનાર આપણે બને પ્રદા નહિ એમ કહે, તથા અદ્વૈતભાવ ટળી તત્કાળજ દ્વૈતભાવ થાય. કેવળ સર્વોત્તમજ્ઞાનથીજ આપકે અનંત પ્રદા સિદ્ધ થઈ શકે છે.

સત્સંગનો મદિમા.

હવે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર-આત્માનુભવ થી રીતે થાય છે તેને આપણે વિચાર કરીએ. એ વિચારનાં પહેલાં એકાદ નાના બાળકે વિષે થોડો વિચાર કરી લઈએ. નાના બાળકને ‘હુ’ ‘મમ’ ‘તાર’ કે આ જગત એવી કશી વૃત્તિ થતી નથી, તેમ તેનું જ્ઞાન પણ તેને હોતું નથી. તેને પોતાનું વિષેનું-અષ્ટિ જ્ઞાનજ નથી, તે સમષ્ટિ જ્ઞાનથી તે વલજ થી ? કારણ કે આપણી પાસે એવું કોઈ એક બાળક છે. હવે “એ બાળકને સમજણ નથી તે આવવા દો, પછીજ હું તેની સાથે બેઠવ્યલ કરીશ,” એવે વિચાર આપણે કરીશું ખરા ? નહિજ. તેને પોતાની અજ્ઞાનજ્ઞાની વસ્તુઓનાં નામ આપે, તેનું જીવનજ્ઞાન થાય, તે પછીજ આપણે તે વસ્તુઓની સમજણ તેને પાડીશું, એવી કારણ આપણે કરીએ છીએ ? નહિજ. બાળક નાનું હોય છે ત્યારથીજ આપણે તેનું નામ પાડીએ છીએ. તેને ‘મોહિત’ ‘રમેશ’ અદિ નામથી બોલવીએ છીએ. ઘરનાં મોટેરાં પણ તેને તેજ નામથી બોલાવે છે, બોલે છે, અને તેની સાથે જૂડી જૂડી વીએ અને નવાં નવાં મણુઓની વાવવીને કરે છે. આ વીજ સ્વરો છે અને આ વસ્તુ મીઠી છે એમ તેને કહે છે. અમારું બાળક કેવું દોંથીઆર, વલ

આવરતવાળું અને સમજાણું છે? આયું આયું કહીને તેને બોલ બેઠા, 'મા' 'બાપા' એક એમ બોલીને આપણે તેને બોલતાં શીખવાવીએ છીએ. થોડોક વખત જતાં જતાં મોઢું થતું જાય છે; અને તેને તોતડું, કાકું, કાકું બોલતાં આવડે છે. આમ તેમ સમજી રહતાં તેને આવડે છે. 'મા' 'બાપા' શબ્દો તેને કાને વારંવાર પડતા હોવાથી, તે શબ્દોનું અનુકરણ કરી તે બોલવા ચલ કરે છે. હીકરો 'બાપા' બોલવા લાગે છે. એટલે આપ દીકરા 'અહીં આવ' કહે છે. આ બાપનું 'અહીં આવ' બોલેલું જાણક થોડું સમજે છે? પણ બાપ પોતાના હાથ લાંબા કરી હસતે મ્હેંએ, મોટા ઉમંગે તે જાણક તરફ જોતો હોય છે. તે જોઈને બાપા પોતાને બોલાવે છે, એવું તે જાણકને સમજાય છે; અને તેથી તે તેની પાસે જાય છે. એ પ્રમાણે જેમનામાં વ્યવસ્થિત જાગૃત થયું છે એવા વડીલોના સહવાસ-પરિચય જાણકનું સામાન્ય વ્યવહારજ્ઞાન વિકાસ પામતું આપણા જોવામાં આવે છે. એમ જાણે વિશ્વમાં જે સર્વ ભૂત માત્રને આત્મામાં જુએ છે યાને જેમને આત્મસાક્ષાત્કાર થયો છે, જે સત્પુરુષોના સહવાસથીજ આત્માના સત્ય વ્યાપક સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર-અનુભવ થઈ શકે છે. સહવાસ વા સંગનું કેવું જળવાન પરિણામ આવે છે એ તો આપણા અનુભવની વાત છે. કોઈ કલેશી અને દુઃખીની સોજતમાં રહેવાથી આપણને પણ ઉદ્દેગજ થાય છે અને કોઈ ગમતી, ઉત્કૃષ્ટાસીના સહવાસ અને સંગથી આપણને પણ ઉત્કૃષ્ટ અને આનંદ થાય છે. એજ પ્રમાણે સત્સંગનું ફળ પણ સમજાવું. કોઈ તત્ત્વદર્શી મહાનુભાવના ગ્રંથો વાંચવાથી તેમની સાથેની પ્રત્યક્ષ માતચીતથી, કિંવા વિશ્વની અત્રિક્રિકતા તથા સૃષ્ટિગોચર્ય જોવાથી પણ આત્માનુભવ જાગૃત થાય છે. બાપ દીકરાને 'ગોવિંદ' 'ગોવિંદ' કે 'રમેશ' કહી બોલાવે છે. અને તે ગોવિંદ વા રમેશ થાય છે. તેને 'રામ' કહી બોલાવીએ તો તે રામ થાય છે. શું એમ થતું નથી? તેજ મુજબ ચોરસમાં છોકરાં જતાં ઉઘો ગયાં હોય ત્યાં જઈ, 'ગોવિંદ' કહી હાંક મારીએ તો ગોવિંદજી જાગીને જવાબ આપે છે. 'રામ' જવાબ આપતો નથી. 'રામ' તો ઉધ્યાજ કરે છે.

ચમત્કારમાં શું આવી ગયું ?

આત્મજ્ઞાનીને અથવા સમ્યક્જ્ઞાનીને કેટલીક વખતે એમ કહેવામાં આવે છે કે "જરે મહાત્મન ! આપને ઈશ્વરસાક્ષાત્કાર થયાનું આપ કહો છો ત્યારે તો આપ અમોને કાંઈ સમજાવ કરી બતાવો. આ આયું વિશ્વ ઈશ્વરે સમજાવું, પણ તમારેથી નો એક તરખાતુએ પેદા થઈ નથી. આપને જ્યારે ઈશ્વરપણનું અભિમાન છે ત્યારે આપનામાં તેની કોઈ આવડત વા રિત શક્તિ હોય તો તે પ્રત્યક્ષ કરી બતાવો." પણ આયું કહેવું એ મુખાંઈમરેતું છે. ઇમુ ક્રિયાને પણ આમ લાલચમાં લપેટવાનો પ્રયત્ન નહોતો કરવામાં આવ્યો? સેનાને તેમને પાંચ ઉપાદેશો પાંચ મુક્તિનાં વચનો કહીને શું લલચાવ્યા નહિ હતા? છતાંસે તેનાં મેંજાં ટોંકાની પણ નહિ કરતાં એટલેજ ઉત્તર આપ્યો હતો કે, 'જા અડીથી, તુંજ પડતું મૂક'. ઇમુ જે રક્ષિતમાન હતો, પણ તે રક્ષિત શું એક શ્રદ્ધા વિનાના નાસ્તિક આગળ નિષ્ફળ વાપરી બન્યો એવા હતા? નસ્તિકો આગળ મમે તેટલો ચમત્કાર કરી બતાવે, પણ તેઓ યોગજ પડતરજ કે વતવતર ? તેમને પેનાને આત્મસાક્ષાત્કાર થયા વિના સર્વ દોષકર્ત્ર છે. આપણે કહ્યું

કે 'હું' હિંદુ' હું' પણ આનો અર્થ શું? શું આ જડ શરીર હિંદુ છે? નહિજ. ત્યારે આ મન હિંદુ છે? તે પણ નહિ. મન હિંદુ શી રીતે થાય? આનો આશય નીચે મુજબ છે.

કલ્પના કરો કે, ડોઈ એક મનુષ્ય એમ. એ. ની પદ્ધતિ ધરાવે છે અને ડોઈ એક માણસ માલ છે તેને રાજાની પદ્ધતિ મળેલી છે. આ બંને દાખલામાં એમ. એ. અને રાજાની પદ્ધતિ તો તેમનામાં માત્ર આદેશપત્રીજ રોઈને તે માત્ર બહારની વ્યાવહારિક કે સાંસારિક ઉપધિઓ જ છે. તેજ પ્રમાણે "આ સાપ કાળો છે." આમ હું બોલું, તેમાં કાળાપત્ર એ તો માત્ર સ્વપના શરીરનોજ રંગ છે. એમાં કાળાપત્રના રંગનું સંપર્કમાં આદેશપત્ર જ કયું કહેવાય. પણ હું ક્યારે સંપર્કે રંગનું (દોરડું) કહું ત્યારે તો 'સાપ' અને 'દોરડું'નો સંબંધ, 'કાળા-પત્ર' અને 'સાપ' ના સંબંધના કરતાં જુદીજ તરેહનો થયો. "હું રાજા હું" એમાં "રાજા" એ તો માત્ર હિંદુશાળ અને અધિકારનુંજ નામ છે, એ રાજા તો માત્ર પદ્ધતીનુંજ નામ છે, પણ 'હું' હિંદુ' હું' એનો અર્થ કંઈ આ મારો મુદ્ર દેહ, મન કે અહંકાર એજ હિંદુ, એવો મતો નથી. જેમ દોરડામાં સાપની તો માત્ર ભ્રમણા અથવા ભાસજ છે, અને ખરેખર તો તે દોરડુંજ છે; તેમ આ શરીર, મન, અને અન્ય બાહ્યમાન ચાલુ નથી પદાર્થોમાં જીવે કલ્પી લીધેલી અહંતા અને મમતા પણ અસત્ય જ છે. અવિદ્યાથી કયેવો ભાસવાને ભ્રમણાજ છે, જાંબડ છે, મુગજ છે. માત્ર હિંદુજ સત્ય છે. હું કેવળ તેજ હિંદુ' હું. કેવળ હિંદુ, અનન્ત, અનિવૃત્તનંદ વજ્રમેયોદિતિયમ પ્રદા જ ખરેખર હું.

આ ચિદાન્તને વધારે પુરાણા સાર્થ સમજાવવા મારે આપણે સમુદ્રના લે મેળાનો દાખલો લઈએ. આ લે મેળાનાં પાણી શું બૂદાં બૂદાં છે? અને મેળામાં અને આખા સમુદ્રમાં પાણી તો એકજ છે. મેળામાં જે બૂદાપણું લણાય છે તે તો માત્ર આકારનુંજ બૂદાપણું છે. તેમજ આ શરીરમાં, પેલા શરીરમાં અને સર્વ શરીરોમાં એકજ આત્મા રમી રહ્યો છે. સર્વ શરીરો અને આકારો તે એકજ આત્માના છે કે જે આત્મા एकमेवाद्वितीयम् છે. તેમ હોવાથી એ સર્વ શરીરો મારાંજ છે. કારણકે હું આત્મા હું. એક છેજ નહિ. જૂદી જૂદી ભાષામાં અજવાળાના બૂદા બૂદાં નામ હોય છે. અંગ્રેજીમાં અજવાળાને 'લુઈટ' કહે છે અને તર્જન ભાષામાં તેને 'લિપટ' કહે છે. તેને ગમે તે નામથી ઓળખાવો, પણ અજવાળું તો રેડાંડ અને જર્મની તેમ જથ્થા દેશે.ગ્યાં એકજ છે. એવીજ રીતે વસ્તુઓનાં બૂદાં બૂદાં નામ અને રૂપ અસત્ય હોઈ માત્ર હિંદુજ સત્ય છે. નામ બૂદાં હોવા છતાં આત્મામાં બૂદાપણું છેજ નહિ; કારણકે આત્મા સર્વવ્યાપી છે, નિત્ય છે, ગુણ છે, શાન્ત છે.

હું પોતે સર્વવ્યાપી થાઉં.

આપણા આ શરીરના બધા અવયવો એક લીલા ઉપર આધાર રાખી રહેલા છે, અને છતાં કાંઈ કહે કે આખા શરીરનું પોપણું હું કહું હું અને લીલા અવયવો શાનું ખાયા? આવા વિચારથી જો તમે અન્ન આપવાનું, પેટ તેને પચાવવાનું અને પચવવાથી થયેલું પોષક દ્રવ્ય શીલ અવયવોને વહેંચી આપવાનું બંધ કરે અને આપણે તે અન્નને શસ્ત્રક્રિયાથી હાથમાં ધણવીએ તો તે રીત હસવા જેવી થયા વિના રહેશે? સર્વ અવયવો મળીનેજ એક શરીરરૂપી ધંત્ર થયું છે. હાય પણ એ અવયવોમાંનોજ એક અવયવ હોઈને પેટ અન્ન પાચન કરે છે ત્યારેજ એને એના ભાગનું પોપણું મળે છે. નહિ તો એની શી વહે થાય? આવી દુષ્ટિથી

વિચારતાં એમ નિષ્પત્ત થાય છે કે સમસ્તિથી વ્યક્તિ-વ્યક્તિ અલગ થઈ શકે નહિ. સંપૂર્ણ અહંતા-મમતા છોડીને એકરસ, અલેહ, સ્વરૂપાનુભવ મેળવ્યા સિવાય આપણાં દુઃખાનું નિર-રણ છેજ નહિ. તે સિવાય બીજી ગતિજ નથી. જ્યારે એ પરમાત્મસ્વરૂપ વિલસે છે, ત્યારે સાક્ષાત્કાર થાય છે, એકરૂપતા અનુભવાય છે, વૃત્તિ પ્રહ્લાકાર થઈ જાય છે, ત્યારેજ સૌંદર્યવર્ધા અભાવનો આપણને નિશ્ચય થાય છે.

એક સમયે એક સંન્યાસીએ એક સોનીને ત્યાં જઈને કહ્યું કે, 'તમારી પાસેની વીંટીમાંથી સરસમાં સરસ વીંટી લાવી પ્રભુની આંગળીએ પહેરાવો.' પછી તે સંન્યાસી એક ત્યાં ગયો અને કહ્યું કે "સારમાં સારા જોડા લાવી પ્રભુને પગે પહેરાવો." પછી તેણે ફરી ત્યાં જઈને કહ્યું કે 'સીવીને તેવાર કરેલો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પોવાક પ્રભુના શરીરને પહેરાવો.' પ્રભુના અંગ ઉપર' આ શબ્દો બોલવામાં સંન્યાસીનો આશય 'તેના પોતાના અંગ ઉપર' એવો હતો. તેથી લોકોએ જ્યારે આ બધી વાતો સાંભળી ત્યારે તેમને નિશ્ચય થયો આ કોઈ પૂતારો અને ઢોંગી છે. લોકોએ તેને વગર બાકાની કોટડીમાં મોકલવાનો ફર ક્યો. 'બલે મને વગર લાડાની કોટડીમાં લઈ જાઓ, પણ તે પહેલાં મારી હકી સાંભળો' એમ સંન્યાસીએ વિનંતિ કરી. લોકોને પૂછ્યું કે આ જગતનું નિર્માણ કે કયું? લોકોએ કહ્યું: 'ઈશ્વરે.' આકાશમાંના સૂર્ય અને તારા કોણે સજ્યા? 'ઈશ્વરે.' આ ખેત અને તેમાંનું ધાન્ય કોણે બનાવ્યું? 'પ્રભુએ.' સઘળા પ્રાણોના ઉત્તરમાં 'ઈશ્વરે' 'પ્રભુએ' એટલેજ ખુલાસો મળ્યો. ઠીક ત્યારે તમારી આ શ્રદ્ધા અડગ-અચિયત છે? લોકોએ કે 'હા, છેજ. એમાં સંશય શાનો?' તે પછી સંન્યાસી બોલ્યા: આ મારો ડેક કોનો છે તેઓએ કહ્યું: 'ઈશ્વરનો.' આ પગ, આ હાથ કોના? આ બધા પ્રાણોના એકજ ઉત્તર 'ઈશ્વરનો' એવો મળ્યો. આ રીતે આ બધી માયા ઈશ્વરનીજ છે. આ પ્રમાણે તેમને પોતા ગૃહોદયીજ વિવેક કરાવી-નિકાલ આપી પોતાના સિદ્ધાન્તની સત્યતા તેમને તે સંન્યાસી સમજાવી. કારણકે લોકો અજ્ઞાન હતા અને સંન્યાસી તો ઉંડા જ્ઞાનવાળા હતા.

હિન્દુસ્તાનમાં કોઈ માણસનું મરણ થાય છે ત્યારે તેણે પોતાનો ડેક છોડ્યો એ બોલવાનો રિવાજ છે. તમારામાં તેણે પોતાનો આત્મા આપ્યો તેણે કહેવાનો રિવાજ છે. જલ્લી કંપના જળાવવાની તમારી આ પદ્ધતિ કરનાં હિન્દુસ્તાનની પદ્ધતિ વધારે સુગમ છે. આત્મા અને શરીર જુદાંજ છે, આ તત્ત્વ-આ અર્થ હિન્દુસ્તાનની પદ્ધતિએ વધારે સ્પષ્ટ રીતે બતાવી શકાય છે. મરણની કંપના જળાવવા સારૂ હિન્દુસ્તાનમાં "તેના શરીરમાં જાય જવા" એમ બોલવાની રીત છે.

એક વખતે એમ બન્યું કે, ત્રણ જણ એક ડેકાણે બેસી મનમાનતો ફર પીના હતા તેઓ નિશાના ખૂબ પૂરમાં ચડ્યા, એટલે તેમનામાંથી એક જણ બેઠેલો કે આપણે જ નાસ્તે કરીએ. અમ બેઠીને એક જણને તેણે નાસ્તાની ચીજો લેવાને મોકલ્યો. થોડો વાર પછી એકે બીજાને કહ્યું: 'બાઈ, પ્રણ નીકળી જાય છે, ચુંધારો થાય છે, કાંઈક થઈ આવ્યું.' આ શબ્દો સાંભળી બીજા જણે તેનું નાક બંધ કરી રાખ્યું. એટલે પેલો બેઠેલો: જા, જા, જા અમ કાંઈ નીકળી જ્યા પ્રણ રોકાતા હશે? આ પ્રમાણે નાક ઘાવી કેવાનું પરિણામ તે ઉકડે પ્રણ જવામાં આવે.

એક દિવસ સમરંદમાં થીટ્ટો અખીર, ઉમરુવ અને બીજા મોટા મોટા લોકોને નિમંત્ર

કયું, પણ પોતાની પ્રિયતમા સધાને તેડ્યાં નહોતાં. મુખ્ય પ્રધાને સધાને તેડાવવાનો પુરૂષ આચક કર્યો, પણ તેના બોલવા ઉપર શીઘ્રજી ભગવાને લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. આથી પ્રધાને સધા પાસે જઈ બધી હકિકત નિવેદન કરી. ત્યારે સધાએ એટલોજ ઉત્તર આપ્યો કે, આપણે ઘેર જ્યારે કોઈ ઉત્સવ ના ઉજાણી હોય છે ત્યારે આપણે આપણા ઇદમિત્રો, રનેહીઓ, સોબતીઓને તેડીએ છીએ; પણ આપણને પોતાને તેડું કરવાનો રિવાજ ક્યાં હોય છે? ઉમણી છે તે હું પૂર્વથીજ જાણું છું, કારણ કે શ્રી કૃષ્ણ અને હું એકજરૂપ છીએ.

એક જામતે મજનૂની કપિયાતું ચિત્ત કોઈ કારણથી અસ્વસ્થ થયું. ગમે તેટલા અને ગમે તેવા ઇશ્વર કરવા છતાં પણ તેને કસાર થયો નહિ. છેવટે જ્યારે તેડી આણ્યા. જેઠે લેલીના હાથમાંથી લોહી કહાડવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ લોહીતું એક ટીપું સરખુંજે નીકળ્યું નહિ; અને મજનૂના હાથમાંથી લોહીની ધાર નીકળી. આ મોટા ચમત્કારની વાત થઈ. તે જાનેનો પ્રેમ એટલો બધો અલોભ્ય હતો.

• 'કરુણ અસાદિયા' નામના એક શાસી ધર્મમાં એક મહાવેત્ છે કે સવત્રી અને મજનૂન અર-
જવાનના જેવજી દોરમાં જે કહીત કુટુંબના સહ કરાં. તેમજ થર છે એ જોળની જોડમાં દલ-
નનજીમાં તેમનામાં એકમેક જાએ જાડ દેમ કરે. પણ સવત્રીના જાને એ જાડ નહિ આવવા પી તેમજે
તેનો જાડ સંગેષ જોળ દેષ એક વાળ સંધે કરે. આ જાડી મજનૂન કેવળ દીવાનો સહ કરે. સવત્રીને
જણ આ સમજ નહિ, તેથી તે નિરાશ થઈ દેષ દિવકમાં જાળ પાત્રે. સવત્રીના દોરમાં સવત્રી વાડ
સંગેષમાં જાડ પ્રેમના પરિણામે મજનૂનને નાશ પૂર્ણ થઈ. તે અવેડ સહ સવત્રીને જાડ અને જાડી
વારેજ નહિ લવકી અને મજનૂનની સેતુનાર મોજાનના અનેક કિસ્સા મહાવરે. મજનૂનતું જાડ નામ
મેં હતું, પણ સવત્રીના પ્યારમાં દીવાને સહ જાડી તેડું નામ મજનૂન એને પ્રેમરેષે જાડ હતું. 'મજનૂન'
અર્થ 'અસાદિ' (સવત્રી) અર્થમાં જોડે છે.

૨૨-પ્રશ્નોત્તર.*

પ્રશ્ન:—“આપણે મુક્ત થઈશું” એવા તમારા કહેવાનો શો અર્થ છે ?

ઉત્તર:—“આપણે મુક્ત થઈશું” એ વાક્ય એક રીતે કહેતાં ખરેખર ભૂલભરેલું છે. આપણે મુક્ત થવાનું નથી; કારણ કે આપણે આ પળેજ મુક્ત છીએ; શરૂઆતથીજ મુક્ત છીએ; આપણે કદી પણ ગુલામી કે દાસત્વમાં નહોતા; માટે “આપણે મુક્ત થઈશું” એ ભાવનું જ ભૂલભરેલું છે. એમ છતાં સામાન્ય વાતચીતમાં આનો અર્થ “જ્ઞાન સંપાદન કરવું” એમ દર્શાવવાનો છે. જેવી રીતે કેટલાકે જગતમાં પરતંત્ર હોય છે તેવી પરતંત્રતા કાંઈ આમાં નથી. આ તો માત્ર અજ્ઞાન અને ઉંધા આચારવિચારનુંજ પરિણામ છે. ખરેખરી ગુલામગીરી કે દાસત્વ આમાં છેજ નહિ. સત્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ યાને સત્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર તમને એકદમ મુક્ત-સદાકાળને માટે મુક્ત કરે છે. આ મુક્તતા ખરી રીતે ગુમાવેલી હોતીજ નથી, તેથી આ મુક્તિ પણ ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થશે એમ તમારે ધારવાનું નથી. એ તો હમ્મેશાં તમારીજ છે. એ મુક્તિ તો તમારો પોતાનો સ્વાભાવજ છે.

એક મનુષ્યના ગળામાં એક લાંબી કિંમતી માળા હતી. એક સમયે આ માળા ડેકની પાછલી બાજુ તરફ લટકી પડી, તેથી પોતાની છાતીપર તેને ન જોવાથી તેને ખેંચાઈ ગઈ માનીને તે મનુષ્ય ઘણો દિવસગીર થયો. તે તેની શોધ કરવા લાગ્યો; પણ તેને તે જડી નહિ. એવામાં એક જણે તેને કહ્યું કે તે માળા તેના ગળામાંજ પીક તરફ લટકી રહેલી છે. જે માણીને તે ઘણો સુખી થયો. હવે શબ્દના ઘરાણર અર્થમાં જોઈએ તો માળા કાંઈ જડી નથી, કારણ કે ખરી રીતે જયોજ વખત તે ત્યાંની ત્યાંજ હતી, તે ખેંચાઈ નહોતી, પણ તેનું વિસ્મરણ થયું હતું. તેજ પ્રમાણે તમારો ખરો આત્મા, “અહ” તે કાલે, આજે અને હમ્મેશાં તેજે તેજ છે; માત્ર તેના વિષે મન અને બુદ્ધિમાં રહેલું અજ્ઞાનજ અતવાનું છે. મન જેમ માને છે કે કિંમતી માળા જડી છે, તેજ અર્થમાં આપણે કહીએ છીએ કે આપણે મુક્તિ મેળવીએ છીએ. ખરી રીતે તમારી મનકંડર માળા કદિ પણ ગુમજ શઈ નહોતી કે જેથી તે તમને પ્રાપ્ત થાય; અને તેજ પ્રમાણે મુક્તિ પણ ટળી ગઈ નહોતી કે જેથી તે નવેસરથી મેળવવાની હોય.

પ્રશ્ન:—આપણું વ્યક્તિત્વ આપણું ચાહુ રાખી શકીએ છીએ ?

ઉત્તર:—આનો પ્રત્યુત્તર “હવ” શબ્દના અર્થ ઉપર આધાર રાખશે. “હવ” ને આત્માના અર્થમાં લેતાં તો તે કદાપિ જન્મેયે પણ નથી અને મરતો પણ નથી. તેને જન્મ કે મરણ છેજ નહિ. એ તમે “હવ” નો અર્થ જન્મ-મરણ પામતું શરીર સમજો તો તો હવન અને મરણ તેને છેજ.

મહર્ષિ યાજ્ઞવલ્ક્યને બે સ્ત્રીઓ હતી. મૈત્રેયી અને કાત્યાયની. તેઓ ઘણા ધનવાન હતા. તેઓ હિંદુસ્તાનના એક અત્યંત ઓગાન રાજાના ગુરુ હતા. એક વખતે પોતાની બે સ્ત્રીઓ વચ્ચે પોતપોતાની મિલકત વહેંચીને અરણ્યમાં એકાન્ત જીવન ગાળવાની તેમની વૃત્તિ થઈ. મૈત્રેયીએ પોતાનો ભાગ લેવાની ના પાડી, તે એવું વિચારીને કે બે સ્ત્રીઓ અમરત્વ પ્રાપ્ત થવું હોત તો તેનો પતિ પોતેજ એનો ત્યાગ કરત નહિ.

આ સમયે મૈત્રેયીના દુઃખમાં એનો વિચાર ઉઠાવ્યો હતો કે પોતાનો પ્રિય પતિ કે જે આખા હિંદુસ્તાનમાં વધારે ધનવાન હતો તે પોતેજ પોતાની બધી દોહત તણ દેવાને અને એક બીજાજ પ્રકારનું જીવન ધારણ કરવાને શામાટે તત્પર થયો હતો? જુના જીવન કરતાં નવા જીવનમાં વધારે આનન્દ અને સુખ ન હોય તો કાંઈ પણ મનુષ્ય એક પ્રકારનું જીવન તણ દઈ બીજા પ્રકારનું જીવન ધારણ કરતો નથી. તેને લાગ્યું કે તેનો પતિ જે પ્રકારનું જીવન તે વખતે ગાળતો હતો તેના કરતાં તે ધારણ કરવા ઇચ્છતો હતો તે જીવન વધારે આનન્દજનક અને સુખપ્રદ હોયું જોઈએ. આમ વિચાર કરીને તેણે પોતાના પતિને પૂછ્યું:—

“આધ્યાત્મિક સંપત્તિમાં સાંસારિક સંપત્તિ કરતાં વધારે સુખ છે કે આણું?”

યાજ્ઞવલ્ક્યે જવાબ આપ્યો: “ધનવાન મનુષ્યોના જેવુંજ મારું સાંસારિક જીવન છે; પરંતુ આજીવન સુખમાં ખરી આનન્દ, ખરું સુખ અને ખરી સ્વતંત્રતા નથી.”

મૈત્રેયીએ કહ્યું: “જેના કરતાં એવું કયું ઉચ્ચ જીવન છે કે જેની પ્રાપ્તિ તમને વિશેષ મુશ્કેલી કરે અને જે તમને સાંસારિક ભોલ અને વૃદ્ધાશી મુક્ત કરે? અને તે સમજાવો, મારે પણ તેજ જોઈએ છે.”

એ પછી યાજ્ઞવલ્ક્યની સર્વ બહારની દોહત કાત્યાયનીને આપી દેવામાં આવી અને આ પત્ની-મૈત્રેયીને તેની આધ્યાત્મિક સંપત્તિ મળી. આ આધ્યાત્મિક સંપત્તિ શું હતી?

ન વા અરે પત્યુઃ કામાય પતિઃ પ્રિયો ભવત્યાત્મનસ્તુ કામાય પતિઃ પ્રિયો ભવતિ।

ન વા અરે જાયાય કામાય જાયા પ્રિયા ભવત્યાત્મનસ્તુ કામાય જાયા પ્રિયા ભવતિ ॥*

આ શ્લોકના ઘણા અર્થ છે. એકસમૂહરે એક રીતે તેનો અર્થ કયો છે; અને ઘણા હિંદુઓએ બીજી રીતે કયો છે. બન્ને અર્થ યથાર્થ છે.

એક અર્થ પ્રમાણે “પતિ વહાલો હોવાનું કારણ તેનામાં કાંઈ સારા ગુણ છે અથવા તેનામાં કાંઈ ખાસ વહાલ ઉત્પન્ન કરે તેવું છે એમ નથી, પણ તે એટલા માટે વહાલો છે કે તે સ્ત્રીને દર્પણ જેવો છે. જે પ્રમાણે આપણે પોતાનું સ્વરૂપ દર્પણમાં પ્રતિબિંબિત થએલું જોઈએ છીએ તેજ પ્રમાણે પોતાના પતિરૂપી દર્પણમાં સ્ત્રી પોતાનું સ્વરૂપ જુએ છે, અને તેથીજ પોતાના પતિને તે ચાહે છે. તેનો પતિ શા માટે તેને વહાલો છે તેનું કારણ એજ છે.”

બીજો અર્થ એવો છે કે “સ્ત્રી પોતાના પતિને પતિ હોવા માટે ચંદાતી નથી, પણ તેણે પોતાના પતિમાં શાશ્વતતા, પ્રજુતા અને દિવ્યતા માની લીધી છે તેટલા માટે ચંદાય છે.”

* આ અને તેના પછીના મંત્રો ‘મહારણ-કર્પનિષદ’ ના ત્રીજા અધ્યાયના પાંચમા શ્લોકમાં આવેલા વાચસપ-દેવેષી ‘શંકાદ’માંના છે.

આ વાતો પૂર્વ સત્યજ છે કે પરસ્પર માટે સુખબુદ્ધિ ન હોય તો કોઈ કોઈને જો નહિ. આ ઉપરથી જણાય છે કે આપણે બીજામાં પ્રતિબિંબિત થએલા આપણા સ્વરૂપને આહીએ છીએ. આપણે સુખના રૂપમાં પોતાના સત્યસ્વરૂપને, અન્તરાત્માને જોયો છે તેથી જ દરેક વસ્તુને આહીએ છીએ. આપણે કોઈ પણ વસ્તુને તે વસ્તુની ખાતર ચકાતા નથી.

આ કદપનાને તપાસો-આરિદ્રીથી અવલોકોઃ અને તમને સમજાયે કે બહારની વસ્તુએ પંડાલી લાગવાનું કારણ માત્ર તે સત્ય આત્માજ છે. બધી મીઠાશ તમારી અંદર રહેલા સત્ય આત્મામાંજ છે. આ લાગણીઓનો ખોટો ઉપયોગ કર્યો નહિ. જે નિસરણી તમારી ઉત્પત્તિ માટે નિર્માયલી છે તેને તમારી અવનતિનું અથવા અજ્ઞાન અને દુઃખનું કારણ થવા દેશો નહિ. આનું અવલોકન કરો અને ખરી મીઠાશ-ખરો આનન્દ-ખરું સુખ ક્યાં છે તે તમને વચ્ચે રૂપમાં જણાયે. તમને જણાયે કે તે સુખ તમારા પોતાના સ્વરૂપમાં-સત્ય આત્મામાંજ છે. તે સુખને તમે પ્રાપ્ત કરો અને સંસારની સર્વ તૃષ્ણાઓથી પર થાઓ. આ કુદ્ર તૃષ્ણાઓથી તમારી જાતને ઉન્નત કરો. દિવ્યતા સાથે એક થાઓ.

ન વાં અરે પુત્રાણાં કામાય પુત્રાઃ મિયા ભવન્ત્યાત્મનસ્તુ કામાય પુત્રાઃ મિયા ભવન્તિ।

“ખરી રીતે પુત્રો પુત્ર હોવાના કારણથી બહાલાં નથી, પણ આત્માને લીધેજ પુત્રો બહાલા છે.”

“પુત્રો સત્ય સ્વરૂપ-સુખ સ્વરૂપ-સત્ય આત્માને લીધેજ બહાલા છે.” જ્યારે તમારું પુત્રો તમારા સામા થાય છે ત્યારે તમને દુઃખ થાય છે, તમે તેમને તમારાથી દૂર કરો છો. એપરથીજ તમે સમજી શકો તેમ છે કે પુત્રો શા માટે બહાલા છે ?

દાખલા તરીકે તમારે તમારા પુત્ર માટે ઘોડાં કપડાં જોઈએ છીએ. તે કપડાં તમને ઘણું બહાલાં છે, પણ તે કપડાં કપડાંની પોતાની ખાતર નહિ પણ માત્ર પુત્રની ખાતરજ બહાલાં છે, કપડાં કરતાં એ પુત્રજ વધારે બહાલો છે; અને એજ પ્રમાણે આપણે સમજી શકીએ તેમ છીએ કે પુત્ર તેના અન્ય સ્વરૂપ આત્માને લીધેજ બહાલો લાગે છે. આમ હોવાથી આપણુ આત્મામાં-સત્ય સ્વરૂપમાં પુત્ર કરતાં વધારે સુખ અને શાન્તિ હોવાં જોઈએ.

ન વાં અરે વિત્તસ્ય કામાય વિત્તં મિયં ભવત્યાત્મનસ્તુ કામાય વિત્તં મિયં ભવતિ ॥

“ખરી રીતે મિલકત મિલકતની પોતાની ખાતર બહાલી નથી, પણ મિલકત સ્વસ્વરૂપને લીધેજ બહાલી છે.”

તમે આ દેવની અને પેલા દેવની પ્રાર્થના કરો છો, અને કહો છો કે, “હે પ્રભુ! તું એવો આનન્દસ્વરૂપ, તું એવો રમેશસ્વરૂપ અને કૃપાળુ તથા રમેહાળ છે કે તુંજ દરેક કાર્ય કરે છે. જોરે.” તમે આમ શા માટે કહો છો ? કારણકે પરમેશ્વર તમારી જરૂરીઆતોની સંભાળ રખે છે; તમારા સ્વરૂપની-તમારી અંદર રહેલા સત્ય સ્વરૂપની સેવા કરે છે. તમારા સત્ય સ્વરૂપને લીધેજ પરમેશ્વર તમને બહાલો છે; તેની પોતાની ખાતર નહિ ? આ વાત તમે સંપૂર્ણ લક્ષ્યમાં રાખો. સત્ય સ્વરૂપ એજ સર્વ સુખ અને શાન્તિનો સ્રોત છે. એ જગતમાંથીજ સર્વ સુખોની ઉત્પત્તિ છે; માટે તેનો સાક્ષાત્કાર કરો-તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો.

હિન્દુસ્તાનમાં દેખાતાના પુત્રગાંના નાથમાં એક માણસ પડઘ પાછળ ઉભો રહે છે; અને પુત્રગાંનાં શ્યૂત શરીર સાથે સંધાટેલા ઝીળા તાર પોતાના હાથમાં રાખે છે. પુત્રગાંનો નાથ ભેલા આબનાર લોકો આ ઝીળા તારને અને પડઘ પાછળ ઉભેલા આ તાર ખેંચનારને ભેળ શકતા નથી, પણ માત્ર પુત્રગાંઓના નાથનેજ ભેળ શકે છે. તેજ પ્રમાણે આ દુનિયામાં આ બધાં શ્યૂત શરીરો શ્યૂત પુત્રગાં જેવાં છે. સામાન્ય લોકો અઝઘપણને લીધે આ શ્યૂત શરીરોનેજ ખરેખરો કાર્ય કરનાર, સ્વતંત્ર કાર્ય કરનાર અને શક્તિવાન કહી ગણે છે. સ્વરૂપની તેમાં રહેલી પૂર્ણ સત્તાશક્તિની ખબર ન હોવાથીજ તેઓ શરીરને સ્વતંત્ર ક્રિયા શક્તિ તરીકે ગણે છે. જો તેમના સગા અથવા મિત્રો તેમની સારી રીતે સેવા કરે છે તો તેઓ તેમનાપર પ્રસન્ન થાય છે; અને જો તેઓ પ્રતિકુળ વર્તન કરે તો દુઃખ, પિશ્કાર અને નિરાશા ઉભવે છે. આથી ઉઘી પાંડિના લોકો ઝીળા તારને-દોશનેજ કાર્ય કરતા તરીકે સમજી લઇને બધારે મહત્ત્વ આપે છે. આ લોકો પ્રથમના લોકો કરતાં બધારે જુદિમાન, બધારે વાત્તિક અને બધારે આધ્યાત્મિક હોય છે. તેઓ સત્ય કારણને જો દોરા તરીકે આકૃતિરહિત છુદું દ્રવ્ય અથવા ઘેતન ગણે છે, અને તે ઘેતનને શ્યૂત ફેલ સાથે સંબંધ ધરાવતું ઘેતન સમજે છે.

જરી મુખી આ લોકો ખરા છે. તેઓ કારણ અને કાર્યને ભેળ શકે છે. તેઓ ઝીળા તારને અને તેની શ્યૂત શરીર ઉપર થતી વ્યવસ્થાને જુએ છે; પણ આપણે જોઈએ છીએ કે મનુષ્યની અંતરમાં રહેલી શક્તિ અથવા પડઘ પાછળ રહેલું સત્ય વાત્તજ, આ ઝીળા તાર અથવા દોશને ખેંચે છે. તે મૂળ શક્તિ કે જે ખરી રીતે કારણ, દેશ અને કાળથી મર્યાદિત થતી નથી-તે અનિર્વચનીય શક્તિરૂપ આત્મા કે જેનાથી શક્તિ અનુભવનારાં બધાંજ રૂપો નિવરમમાં રખાય છે, તે આત્માજ ખરું અમરપાતું-ખરું મુખ-ખગ્ન આનન્દરૂપ છે. તેજ સર્વ છે.

લોકોના આ સાંસારિક સ્નેહ અને સંબંધ મનુષ્ય જાતને શિશુરૂપ છે. તે જનસમુદાયને માટે એક પ્રકાશની કેળવણી છે. બીજા એક ઓટી ઉત્તમ ભૂમિકા કે જે તરફ તમારા દુનિયાના સ્નેહ અને સંબંધ તમને લલચાવીને લઈ જાય છે તે ભૂમિકાનું દર્શન-અનુભવ થયે એજ જો સત્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર છે. અને તે ભૂમિકા એજ તાર ખેંચનાર, રંજનશક્તિ પાછળ રહેલો તમારો દરેકનો આત્મા છે. આ બધા બહારના જનનના સંબંધો અને અંતર્યો દ્વારા જાંઝળી કરીને તમને બતાવે છે કે તમારે આનન્દસાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ. તમારે તે સત્ય સ્વરૂપનું અસ્તિત્વ જાણવું જોઈએ કે જે બધાની અંદર આપી રહેલું છે અને જે મનુષ્યના મન અને શરીરને નિવરમમાં રાખે છે તથા ચલાવે છે. લોકોનાં મન અને શરીર, આ ઉત્તમ શક્તિરૂપી સત્ય સ્નેહ અને એજ સત્યનાજ આધારે અને તેમનાજ નિવરમમાં રહેલું છે.

આ પ્રમાણે જ્યારે તમે મિત્રને જુએ છો ત્યારે તમે તેની અંદર રહેલા સ્વરૂપનેજ જુએ છો. જોમ તમારે જાણવું જોઈએ ત્યારે તમે તેને જાત કરતાં સાંભળો છો. ત્યારે જ સંસ્કૃત શબ્દ અંદર રહેલો તે સત્ય સ્વરૂપનીજ નિવરમમાં રહે છે. જ્યારે તમે મિત્રની રૂઝિ કાઢો ત્યારે જો ત્યારે અંદર રહેલો અનન્દ શક્તિ ઉપજાવવાન આપે છે. જ્યારે તમે જોઈએ છો ત્યારે અંદર રહેલો અનન્દ તમે જોઈએ છો. ત્યારે જો તમે જોઈએ છો ત્યારે અંદર રહેલો અનન્દ તમે જોઈએ છો.

જ્યારે લોકો પુત્રગાંને વલ્લભનાર અને દેરીને સતિ આપનાર જાણતાં હોય ત્યારે જુએ છે ત્યારે જ ખરું સ્નેહ સમજે છે. તે પ્રમાણે જોઈએ હોય ત્યારે જ જુએ છે કે સત્ય સ્વરૂપ જે બધાની અંદર રહેલી શક્તિ છે.

હે સમજનો ! કર્મની અન્દર રહેલી એ શક્તિનું મૂળ જુઓ; તેનો સાક્ષાત્કાર કરો અને તમે તેજ છે એમ જાણો.

ब्रह्म तं परादाद् योज्यव्रात्मनो ब्रह्म वेद ।
 सत्रं तं परादाद् योज्यव्रात्मनः सत्रं वेद ।
 लोकास्तं परादुर्योज्यव्रात्मनो लोकान् वेद ।
 देवास्तं परादुर्योज्यव्रात्मनो देवान् वेद ।
 भूतानि तं परादुर्योज्यव्रात्मनो भूतानि वेद ।
 सर्वं तं परादाद् योज्यव्रात्मनः सर्वं वेद ।
 इदं ब्रह्म इदं सत्र इमे लोका इमे देवा ।
 इमानि भूतानि इदं सर्वं यदेयमात्मा ॥ ७ ॥

“ જેણે સ્વરૂપ સિવાય બીજામાં ધ્રુવને શોધ્યો તે ધ્રુવથી તજી દેવાયો. જેણે સ્વરૂપ સિવાય બીજામાં ક્ષત્રને શોધ્યો તે ક્ષત્રથી તજીયો. જેણે સ્વરૂપ સિવાય બીજામાં જગતને શોધ્યું તે જગતથી તજીયો. જેણે સ્વરૂપ સિવાય બીજામાં દેવને શોધ્યો તે દેવથી તજીયો. જેણે સ્વરૂપ સિવાય બીજામાં પ્રાણીઓને શોધ્યાં તે પ્રાણીઓથી તજીયો. જેણે સ્વરૂપ સિવાય બીજામાં કોઈ પણ વસ્તુ શોધી તે સર્વ વસ્તુઓથી તજીયો. આ ધ્રુવ, ક્ષત્ર, જગત, દેવ, પ્રાણીઓ અને આ બધીજ વસ્તુઓ આ સર્વ સ્વરૂપ છે. ”

અહીં અનન્ત શક્તિને સ્પષ્ટ અને તાદૃશ્ય ભાષામાં સમજાવી છે.

એ સમજણને તમારા હૃદયમાં ઉતરવા દો અને તમને સાક્ષાત્કાર થયો કે તમે મુક્ત છે તમે તમારો જન્મ સિદ્ધ હક પ્રાપ્ત કર્યો.

“ આ ધ્રુવ, વેદ, સર્વ સ્વરૂપ છે. ”

આ દેવી સૂત્ર છે. જો તમે સ્થૂત પદાર્થ માટે સ્થૂત પદાર્થ ઉપર વિશ્વાસ અથવા આધાર રાખ્યો તો સૂત્ર અને વેદ કહે છે કે તમારે નિષ્ક્રિય થવું જોઈએ. સર્વ વિષયોની તૃષ્ણાથી તમારે પર થવું જોઈએ. આ એક નિયમ છે. જ્યારે તમે કોઈ મહાન પુરૂષ અથવા મહાન રાજ્યકે પાસે જાઓ છો અને જ્યારે તમે તેના સ્થૂત શરીરપર-અવકિત્ત ઉપર આધાર સખવાનું કરો છો; ત્યારે વેદ કહે છે કે તમે ઘણા કાચા મલોખડાનો ટેકો લ્યો છો અને તેથી ત જરૂર ત્યાંથી પડશો. તમે આવી રીતે તેના સ્થૂત શરીરને તેના સત્ય સ્વરૂપ અથવા અન શક્તિ કરતાં બધારે મહત્ત્વ આપો છો તે પાપ જ કરો છો. તમે સત્યને બદલે અસત્ય રૂં અને મંડળોનું સ્થાપન કરો છો અને અન્દર રહેલી અનન્ત શક્તિને ઉઘાપો છો, સત્યને છોડી પાડો છો અને માત્ર શરીરના આકારને પૂજો છો. અર્થાત્ તમારી પૂજા એ મૂર્તિપૂજા છે, તે કંઈ અનન્ત શક્તિ અથવા પરમેશ્વરની પૂજા નથી. અને તેથી તેનું સ્વાભાવિક પાંચામ પણ જોજ આવે છે કે તમારે દુઃખ અને સંકટ વેડવાંજ જોઈએ; એમ થવું એ જ નિયમરૂપજ છે. વેદાંત કહે છે કે જ્યારે તમે તમારાં સંસારનાં કાર્યો કરો ત્યારે પણ અન રહેલી અનન્ત શક્તિ અને આત્માને જુઓ. સંસારનાં કાર્યોને ગાણુ અને સ્વપ્નવત્ ગણવાં જોઈએ અને અન્દર રહેલા સત્ય સ્વરૂપ જેટલું મહત્ત્વ તેને આપવું જોઈએ નહિ. અવકિત્ત

કરતાં સ્વરૂપ વધારે છે એમ તમે અનુભવો. મિત્રની છબિને આપણે કિંમતી અથવા પ્રિય ગણીએ છીએ તેનું કારણ તે છબિ નથી, પણ તે જેની છબિ છે તે મિત્રજ તેનું કારણ છે. પ્રતિષ્ઠિત કરતાં મિત્રજ વધારે બૃહદો છે. વસ્તુ કરતાં તેની જાંઠર રહેલા સ્વરૂપનોજ વધારે પ્રેમ અને પરિચય કરવા ભેધેલો. ત્યારેજ સંસારનો સ્નેહ અને જગતનાં કામો, શુદ્ધ સરજ તથા વિગ્ર જગતનાં થયો. બીજી રીતે કરવાથી તે વાંકાં, કલેશમય અને વિગ્રવાળાં થયો. એ પણ એક નિયમજ છે.

આ સંબંધમાં એક વાત કહીશું. એક ગામડામાં એક અનાડી સ્ત્રી રહેતી હતી. તેની પાસે એક કૂકરો હતો. ગામના લોકો તે સ્ત્રીને ચીડવતા હતા; તેનાં નામ પાડતા હતા અને તેને ઘણું કલેશ તથા ઉદ્વેગ કરાવતા હતા. જેથી તે સ્ત્રીએ તે ગામના લોકોને કહ્યું કે “તમે મને ચીડવો છો અને કંટાળો આપો છો; માટે હવે યાદ રાખજો કે હું પણ તેનું વેર લઉં છું.” આ કહેવાની લોકોએ કાંઈ ફરકાર કરી નહિ. તેથી ફરી તેણે કહ્યું: “ભગૃત યાઓ, હે ગામડીઓ! ભગૃત યાઓ, હું તમારા તરફ ઘણી સજાત યઇશ.” લોકોએ પૂછ્યું: તું શું કરીશ? તેણે કહ્યું: “હું આ ગામડામાં સૂર્યને ઉગવા નહિ દઉં.” તેઓએ તે સ્ત્રી સૂર્યને શી રીતે ઉગવા દેશે નહિ એમ પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું: “જ્યારે મારો કૂકરો કૂકરેકેક કરે છે ત્યારેજ સૂર્ય ઉગે છે ને? જો તમે મને આ પ્રમાણે દુઃખ આપ્યા કર્યો તો હું મારો કૂકરો લઉંને બીજે ગામ ચાલી જઇશ અને આ ગામમાં સૂર્ય ઉગશેજ નહિ.”

એ ખરું છે કે જ્યારે કૂકરો, કૂકરેકેક કરતો તે વખતે સૂર્ય પણ ઉગતો, પણ તેથી કાંઈ કૂકરનું કૂકરેકેક કરવું, એજ સૂર્ય ઉગવાનું કારણ નહતું. પછી એ બીજે ગામ ગઈ, અને ત્યાં કૂકરે અથવા કયો અને સૂર્ય ઉગ્યો. છતાં જે ગામ તેણે તણ દીધું હતું ત્યાં પણ સૂર્ય તો ઉગ્યોજ હતો! તમારી તૃષ્ણાએ એ “કૂકરના કૂકરેકેક” જેવી છે અને તૃષ્ણાવાળા પદાર્થની પ્રાપ્તિ થવી તે એ સૂર્યના ઉગવા જેવી છે. પદાર્થની અભિલાષા અને ઉત્કંઠાએ તમારું સ્વસ્વરૂપ કે જે અનન્ત શક્તિવાન છે તેનાથીજ વ્યવસ્થામાં અને નિયમમાં રખાય છે અને જાળીસુત કરાવ છે. વ્યવસ્થા કરનાર સત્યસ્વરૂપથી સૂર્ય સત્ત્વિ સ્વભાવે તે કાર્ય કર્યાજ કરે છે. સંસારનાં સર્વ વ્યાવહારિક કાર્યોની વ્યવસ્થા અને મર્યાદા સત્યસ્વરૂપ અનન્તશક્તિજ રાખે છે. તે શક્તિજ ઇન્દ્રિયોમાં આરપાર ઉતરતી જાય છે. તાર ખેંચનારરૂપે તે આત્માજ-તે સૂર્યનો સૂર્યજ-તે પ્રકાશનો પ્રકાશજ સર્વ વ્યવસ્થા રાખે છે. એ સ્વસ્વરૂપમાં રાખે.

લોકો હંમેશાં હુદ્દ અભિલાષા તૃષ્ણાવાળા અને સ્વાર્થી એવા બાહ્ય સ્વરૂપનેજ સર્વ વર્ષણ કરે છે. તમે આ ભૂત કર્યો નહિ. તેમાંથી મુજા યાઓ. જરા અવલોકન કરો. જે સૂર્યથી પ્રભાત થાય છે તેજ કૂકરની આંખમાં પ્રવેશી તેના ગળાને ઉઘાડે છે, અને કૂકરેકેક બોલવા લાગે છે. કૂકરનું કૂકરેકેક બોલવું અને પ્રભાતનું થવું, એ સર્વ સૂર્યનીજ સત્ય ઉપાદેશ લીધે અને શક્તિને લીધે નિયમિતપણે થાય છે. એક તરફ આ સજીવ પદાર્થો અને બીજી તરફ તમારા પોતાના વિચારો આ સર્વ સૂર્યના પ્રકાશના પ્રકાશ-સત્યસ્વરૂપ આત્માથીજ મર્યાદામાં અને નિયમમાં રખાય છે. તે જાણે અને મુજા યાઓ. એકનું બીજામાં મિથ્યા આરાપણ કર્યો નહિ, ઉપદેશ અર્થ કર્યો નહિ. પદાર્થોને ખરા તરીકે જાણે નહિ, પદાર્થોને આપણે ખરા તરીકે મનીએ છીએ એ માન્યતાજ ભેદી છે. એ માન્યતાજ સર્વ દુઃખ અને કલેશનું કારણ છે. આ સત્ય તમે સમજો, અનુભવો. અને સર્વ વસ્તુઓને એક મેઠા પ્રહસનરૂપ અગર એક મહાન નાટકના

ખેલ તરીકે જુઓ. એક જણ મેકલેથ અથવા કુડીઓપેદાનો વેશ ભજવે છે, પણ તે કાંઈ ખરી રીતે તે આપઘાત કે ખૂન કરતો નથી. તે કાંઈ ખરેખરે સત્ય કે રાણી પણ નથી તે તો માત્ર નાટકનું એક પાત્રજ છે, અને ખરેખર તો અમુક સફળકર્યજ છે. તેમ પ્રભુ તમે પણ કામ કરો, પરંતુ ભૂલશો નહિ કે ખરેખર તો તમે સત્યસ્વરૂપ છો. ખરી રીતે અવિકૃત, આનંદસ્વરૂપ, સુખસ્વરૂપ છો, આ વાત કદિએ ભૂલશો નહિ. તમારા એ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરો અને મુક્ત થાઓ.

સ યથા દુન્દુભેર્હન્યમાનસ્ય ન વાહ્યાન્ શબ્દાન્ શકનુવાદ્ ગ્રહણાય,
દુન્દુભેસ્તુ ગ્રહણેન દુન્દુભ્યાવાતસ્ય વા શબ્દો ગૃહીતઃ ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—જેમ ઢોલ વગાડવામાં આવ્યા પછી બહારથી તેના અવાજને પકડી કે શ્રવણ કરી શકાતો નથી, પણ જ્યારે તે ઢોલને અથવા ઢોલના વગાડનારને પકડવામાં આવે છે ત્યારે તે અવાજને અટકાવી શકાય છે; તેમ તૃષ્ણાના વિચારો અને પદાર્થો તે જ્યાંથી ઉતરે છે અને જેને લીધે ઉદ્ભવે છે તે મૂળ ટેકાણાને શોધીને અટકાવાય ત્યારેજ તે અટકે છે.

સ યથા શંખસ્ય ધ્યાયમાનસ્ય ન વાહ્યાન્ શબ્દાન્ શકનુવાદ્ ગ્રહણાય,
શંખસ્ય તુ ગ્રહણેન શંખધ્મસ્ય વા શબ્દો ગૃહીતઃ ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ—શંખનો નાદ વગાડવામાં આવે છે ત્યારે બહારથી તેને કાંઈ પકડી શકાતો નથી, પણ જ્યારે શંખ અથવા શંખ ફૂંકનારને પકડવામાં આવે છે ત્યારેજ તે પકડવો શક્ય બને છે. એજ પ્રમાણે જે બ્રહ્મ સાથે એક થાય છે તેનીજ બધી તૃષ્ણાઓ પૂર્ણ થાય છે. કે જે પણ તેની કદાપિ વચ્ચના કરી શકતું નથી. હુણ અથવા કલેશ તેને કદાપિ થતો નથી.

સ યથા સર્વાસામપાં સમુદ્ર એકાયનમેવં સર્વેપામ્ સ્પર્શાનાં ત્વગેકાયનમ્, एवं सर्वे रसानां जिह्वेकાયनम् एवं सर्वेपां रुपाणां चक्षुरेकાયनम्, एवं सर्वेपां शब्दानां श्रोत्रमेकાયनम् एवं सर्वेपां सङ्कल्पानां मन एकायनम्, एवं सर्वासां विद्यानां हृदयेकાયनम्, एवं सर्वे कर्मणां हस्तावेकાયनम्, एवं सर्वेपामानन्दानामुपस्य एकાયनम्, एवं सर्वेपां विसर्गपायुरेकાયनम्, एवं सर्वेपामध्वનાं पादावेकાયनम्, एवं सर्वेपां वेदानां वागेकાયनम् ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ—જે પ્રમાણે સર્વ ગ્રાણીનું મધ્યબિન્દુ મૂળસ્થાન સમુદ્રમાં છે, સર્વ સ્પર્શનું મધ્યબિન્દુ ત્વચામાં છે, સર્વ રસનું રસનામાં છે, સર્વ સુગન્ધનું નાસિકામાં છે, સર્વ રૂપનું નેત્રમાં છે, સર્વ નાદનું શ્રોત્રમાં છે, સર્વ સંકલ્પનું મનમાં છે, સર્વ જ્ઞાનનું હૃદયમાં છે, સર્વ કર્મનું હસ્તમાં છે, સર્વ ગતિનું પાદમાં છે અને સર્વ વેદનું ગ્રાણીમાં છે; તે પ્રમાણે સર્વ જન્ય અને જગતના સર્વ પદાર્થોનું મધ્યબિન્દુ પોતાના સ્વરૂપમાં-સત્ય આત્મામાંજ છે. સર્વ નાદ ગ્રાણીનું મધ્યબિન્દુ સ્વસ્વરૂપ અથવા આત્મામાંજ છે. સર્વ રંગનું મધ્યબિન્દુ પણ તેમાંજ છે. સર્વ નાદ, રંગ, સ્વાદ અને ધ્વનિયોનું ચક્તનચક્તન એ સર્વનું મધ્યબિન્દુ પણ એક આત્મા અથવા સ્વસ્વરૂપમાંજ છે. તેમાંથીજ સર્વ ઉદ્ભવે છે.

સ યથા સૈન્યવચનોઽનન્તરોઽવાયઃ કૃત્સનો રસઘન एवैवं वा अरेऽपमात्माऽनन्तरोऽव्यक्तः कृत्स्नः प्रज्ञानघन इव एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्पाय तान्यवानुविनश्यति न त्रेत्य संज्ञाऽस्तीत्यग्रवीप्सिति होवा च याज्ञवल्क्यः ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—જેમ મીઠાનો ગાંઠો સમુદ્રમાં નાખવામાં આવતાં તે ઝોગળી ભય છે અને ફરીથી હાથમાં આવી શકતો નથી પણ તે પાણી આપવામાં આવે છે ત્યારે ખાડું છાગે છે; તેજ પ્રમાણે હે મૈત્રેયી ! આ મહાન જગતનું અસ્તિત્વ પણ અન્ત વગરનું—મર્યાદા વગરનું છે અને જગતમાં પણ તે આત્મસ્વરૂપ વિના બીજું કંઈજ નથી. આ સર્વ તરવો તેમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે અને ફરી તેમાંજ નાશ પામે છે. હે મૈત્રેયી ! જ્યારે તે તરવોમાંથી સ્વરૂપ બહુ પડે છે ત્યારે વિશેષ ચિત્તન્ય તેમાં રહેતું નથી એમ હું કહું છું. આ પ્રમાણે યાજ્ઞવલ્કય જોવા.

મનુષ્ય જ્યારે આ સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરે છે ત્યારે તેની સાથે એકરૂપ થાય છે અને નામ તથા રૂપથી બહો પડે છે.

સ હોવાચ મૈત્રેયી અર્થવા મા ભગવાન્ મુમુક્ષુ ન પ્રેક્ષ સંજ્ઞાસ્તિ ઇતિ ।

ત્યારે મૈત્રેયીએ કહ્યું: “ જ્યારે તમે એમ કહ્યું કે સ્વૂત તરવોથી તે બહો પડે છે ત્યારે તેમાં વિશેષ ચિત્તન્ય રહેતું નથી, એ વાક્યથી હે ભગવાન ! તમે મને સંશયમાં નાંખી.”

મૈત્રેયીના મનમાં શંકા ઉત્પત્ત થઈ કે દરેક પ્રકારનાં દુઃખ પણ એ આત્મસ્વરૂપમાંથીજ ઉત્પત્ત થતાં હશે. જો તેમ હોય તો આત્મસ્વરૂપજ દુઃખો અને અતરણ્યોનું કારણ પણ બને. વળી જો આત્મસાક્ષાત્કારથી મનનું વિશેષ ચિત્તન્ય ન રહે તો આપણો નાશજ થઈ ભયકેઆપણા બ્યક્તિજનો લોપજ થાય. તેવું સમજીને તે કહે છે કે “ મારે નાશ જોઈતો નથી.” એવું નાશકારક સ્વરૂપ મારે જોઈતું નથી. જો તેની પ્રાપ્તિથી મારે સર્વસ્વ જોવાનું છે, તો પછી તેની મને ઇચ્છા નથી.

સ હોવાચ ન વા અરેઽર્હ મોદં ઘ્રવીમ્પલં વા અર ઇદં વિજ્ઞાનાય ॥ ૧૪ ॥

યત્ર હિ દ્વૈતમિવ ભવતિ, તદિતર इतरं जिप्रति, तदितर इतरं पश्यति, तदितर इतरं दृणोति, तदितर इतरमभिवदति, तदितर इतरं मनुते, तदितर इतरं विजानाति; यत्र स्वास्य सर्वमात्मैवाभूत, तत्કેन कं जिघ्रेत्, तत् केन कं पश्येत्, तत्केन कं दृणुयात्, तत् केन कमभिवदेत्, तत् केन कं मन्वेत्, तत् केन कं विजानीयात् ? येनेदं सर्वं विजानाति तं केन विजानीयात् ? विज्ञातारमरे केन विजानीयात् ? ॥ ૧૫ ॥

ભાવાર્થ—યાજ્ઞવલ્કયે જવાબ આપ્યો કે “ હે મૈત્રેયી ! હું તને જો કહું છું તે શંકા કરવા જેવું નથી. હે પ્રિયે ! જડ ચિત્તન્યના વિવેક માટે તે કહેવું ઠીક છે.”

“ કારણ કે જ્યારે દ્વૈત જેવો ભાવ હોય છે ત્યારે એક બીજાને જુએ છે, સુધે છે, સાંભળે છે, નમન કરે છે, નિહાળે છે અને ઝોગળે છે; પણ જ્યારે માત્ર સ્વરૂપજ આ બધું છે એવું અદ્વૈતદર્શન થાય ત્યારે કોણ કોને સુધી, સાંભળી, નમન કરી, નિહાળી અને ઝોગળી શકે ? જેને લીધેજ આ બધું બાહ્યી શકાય છે તેને તે શી રીતે બાહ્યી શકાય ? હે પ્રિયે ! જ્ઞાતા પોતાને તે કેવી રીતે જાણે ? ”

ન સાંભળવાનાં બે કારણો હોઈ શકે. એક તો તે બેહોરા અને સુંગો હોય અને બીજું પોતાની બહાર કંઈ પણ નાદજ હોય નહિ. ન જોવાનાં પણ બે કારણ છે. કાંતો આંધળો હોય અને કાંતો બહાર કંઈ જોવાનુંજ ન હોય. વાસ નહિ લેવાનાં પણ બે કારણ છે. કાંતો પ્રાણશક્તિ ન હોય અને કાંતો પોતાની બહાર બીજું કંઈ સુંપવાનું ન હોય. મૈત્રેયીની

શંકા એજ હતી કે જો સ્વરૂપ-સત્ય સ્વરૂપવદેજ આપણે બહારનું સાંભળવાનું, જોઈનું, સુંઘવાનું અને સ્વાદ લેવાનું છે, તો શું તેથી સ્થિત થતાં આપણે ખરી રીતે બહેન, મુઠ્ઠા કે આંધળાં બનતાં નથી? આ શંકાનો જવાબ એવો અપાય છે કે સત્ય સ્વરૂપનો અભ્યાસ થવાને લીધે આમ થતું નથી, પણ “અંત વગરના સ્વરૂપ સિવાય બીજું કંઈ છેજ નહિ” એવા અનુભવને લીધેજ તેમ બને છે. શ્રવણશક્તિ નાશ પામવાથી સાંભળાતું નથી એમ નહીં, પણ સાંભળવાની બીજી વસ્તુજ નથી તેથી સાંભળાતું નથી. સ્વસ્વરૂપમાં દ્વંદ્વભાવ નથી, હા નથી અને કોઈ પણ દ્રવ્ય પદાર્થ નથી કે જેને તમે જુઓ. તમારી વિચારશક્તિ નાશ થતી છે તેથી તમારે કંઈ વિચારવાનું નથી એમ નથી, પણ આત્મા સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ નથી. તેથીજ એમ છે. દ્રષ્ટિમાં તેમજ બહારના પદાર્થોમાં પણ જો અનન્ત સ્વરૂપ સિવાય બીજું કંઈજ નથી. તે અનન્તસ્વરૂપજ નાકને સુંઘવાનું અને કાનને સાંભળવાનું કારણ છે. સ્વરૂપની સત્તા-સ્ફૂર્તિથીજ નેત્ર જોઈ શકે છે. બધી ઇન્દ્રિયો અને તેવડે જણાતા પદાર્થો અસ્તિત્વ અને ભાસવાપણું તથા એક બીજા પ્રત્યેનું આકર્ષણ, જો બધું એક જ અનન્ત સ્વરૂપનેજ આભારી છે.

જ્યારે મન આ અનિર્વચનીય વિધના વિચારમાં રમતું હોય છે ત્યારે તે આત્માને સાક્ષાત્કાર કરી શકતું નથી. જે સ્વરૂપ વિચાર ઉપર આધિપત્ય લોગવે છે તે સ્વરૂપને વિચાર શી રીતે કળી શકે?

ધારો કે આપણી પાસે એક ચીપીઓ છે. આ ચીપીઓ તમારી આંગળીઓના કત્રગમાં છે. તમારી આંગળીઓ આ ચીપીઓ ઉપર ચપસીને બેઠેલી છે, અને આ ચીપીઓથી તમારી મરજીમાં આવે તે વસ્તુ તમે પકડી શકો છો; પણ આ ચીપીઓને જેણે પકડેલો છે તે આંગળીઓને પાંખા ફરીને પકડવાની તે ચીપીઓમાં શક્તિ છે? નહિજ.

તેજ પ્રમાણે તમારું વિજ્ઞાન, બુદ્ધિ, મન કે મગજ ચીપીઓ જેવું છે. આ ચીપીઓ વિચિત્ર પ્રકારનો છે. સામાન્ય રીતે ચીપીઓને બે પાંખાં હોય છે પણ આ ચીપીઓને ત્રણ પાંખાં અથવા પકડ છે. એક પકડ ‘શા માટે’ ની અથવા કારણની છે. બીજી ‘ક્યારે’ ની અથવા કાળની અને ત્રીજી ‘ક્યાં’ ની અથવા દેશની છે. એમ કારણ, કાળ અને દેશ રૂપી ત્રણ પાંખડાંવાળી આ સાણસી છે.

હવે એક વસ્તુને પૂરેપૂરી સમજળી એટલે શું?

“વસ્તુને સંપૂર્ણ સમજળી” એટલે આ પકડ અથવા પાંખીઓથી તેને મજબૂત પકડેલું જો છે. જ્યારે તમે અમૂક વસ્તુનું “શા માટે, ક્યારે અને ક્યાં” સમજો છો ત્યારેજ તે વસ્તુ બરાબર સમજાય છે, અને લક્ષમાં આવે છે. એટલે કે તે ‘છે’, એમ તમારી બુદ્ધિ પ્રમાણે ત્યારેજ ઠરે છે. તમારી બુદ્ધિ તેમાં અને તે તમારી બુદ્ધિમાં ત્યારેજ રહે છે.

જો પ્રમાણે જો કે જો ત્રણ પાંખાંવાળા વિચિત્ર ચીપીઓરૂપી બુદ્ધિવદેજ આ જગતમાંનું સર્વ વસ્તુઓ સમજી શકાય છે; પણ આ બુદ્ધિ અને મન, ચીપીઓનાં પાંખાંની પેઠે, સ્થિતિના વિચિત્ર નિયામકરૂપી આત્માના કબજામાંજ રહેલાં હોય છે. આ વિચિત્ર શક્તિથીજ સમજશક્તિને ચલાવાય અને દોરવાય છે.

તમારી બુદ્ધિ-મન સ્વતંત્ર છે? જો તેમ હોય તો આજસની સ્થિતિમાં અગર ઉર્વાઈ સ્થિતિમાં પણ તેઓ શા માટે તેજ રૂપમાં હોતાં નથી? જો તે સ્વતંત્ર હોત તો ફરક આ-

સ્થામાં તેજો સરખાંજ રહેત. પણ તે સ્વનન્ત નથી; મન-બુદ્ધિ કેઈ મહાન શક્તિના દબા-
ધુમાં છે. બુદ્ધિમાં પાણું ફરીને તે અનન્તશક્તિને-તે સત્ય સ્વરૂપને કે જેના કબજામાં તે છે
તેને પકડવાની શક્તિ નથી. બુદ્ધિ સત્ય સ્વરૂપને-સત્ય આત્માને સવાલ પૂછી શકતી નથી; બુદ્ધિ
આત્માને સમજી શકતી નથી; તેમજ કંઈક પણ કરી શકતી નથી. કેમકે આત્મા તેનાથી પર
છે અને પરથી પણ પર છે.

બુદ્ધિ આત્માને પકડી શકતી નથી. કેમકે જેવી રીતે સમુદ્રમાં પરપોટો હીન થઈ જાય
છે તેવી રીતે આત્મામાં તે મળી જાય છે. પરપોટો સમુદ્રથી જઠાર નીકળી શકતો નથી પણ
તેમાંજ ફરી જળને એકરૂપ થાય છે, તે પ્રમાણે બુદ્ધિ આત્માને સમજી શકતી નથી પણ તે
આત્મામાં એકરૂપ થઈ જાય છે. ખરી રીતે આજ માયાનો ટુંકામાં સાર છે. બુદ્ધિ આત્માને
જયજય પરમેશ્વરને “આ જગત શા માટે, ક્યારે અને ક્યાં ઉત્પત્ત થયું?” એ સવાલ
પૂછી શકતી નથી.

આ આત્માને-આ સત્યના સત્યરૂપી મહાન સમુદ્રને-આ નિવનપણ કરનાર અને નિવામક
સ્વરૂપને તેની સાથે એકરૂપ થવા માટે બાજુવો અને અનુભવો જોઈએ. આ સત્ય સ્વરૂપ
જયજય આત્મા અહં છે. આ સત્ય સ્વરૂપ-આ પરિપૂર્ણ અહં તે દેશ, કાળ અને કારણથી પર
છે. આ સંપૂર્ણ સત્ય સ્વરૂપને એ શી દર્શવાય છે. આ “છ” એટલે અહં ની પૂન મલ-
વતી વખતે તમારે બીજા કોઈને સંજ્ઞાસ્થાનું નથી. એ ની પ્રણવ-ગૂન ગમગતી વખતે
તમારી પોતાની જઠાર બીજું કોઈ છે અને તેને બેઠાવો છો. એમ માન્યો નહિ. એ ની
પૂન મલવતી વખતે આ સત્ય અહં સાથે તમારી અભિન્નતાનો અનુભવ તમારે કરવો જોઈએ.
આ ઉત્કેટ લામણીથી મન સત્ય સાથે મળી જાય છે. આ હૃદ માન્યતાથી-મનના આ પ્રત્યક્ષ
જ્ઞાનથી મન એક પરપોટો જેવું થાય છે કે જે પરપોટો સત્યના મહાન સમુદ્રમાં ફૂટે છે.
આજ આજ્ઞાતારનો આર્ગ છે. તમારી જીવનને મુક્ત કરવાને અને સત્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવાને
તથા તમારા મિત્રા સ્વરૂપના મોહનો ન્યાસ કરવાને માટે તમારા મનમાં આ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનને
હૃદ કરવું, એજ એક માત્ર પદો રસો છે.

એ આત્મસ્વરૂપ-એ સત્ય અહંજ આ શરીર અને જ્યાં શરીરમાં ખરા આત્મસ્વરૂપે દેખાય
છે. એ સત્ય અહંજ નિવામક, શાશ્વત, સર્વવશ્વતો અને અનન્ત સ્વરૂપે આ નાન્ત જાણથી
તળે મહાન સમુદ્ર સુધીમાં એકરસ બ્યાપી રહેલું છે. દેશ, કાળ અને કારણ સર્વમાં એ
એકજ આત્મસ્વરૂપ રહેલું છે. સર્વજનો ! તેને અનુભવ કરો. તમે તેજ સત્ય અહં છો
એમ આજ્ઞાતાર કરો. તમે તે અનન્ત-અનિર્વચનીય સ્વરૂપ છો એમ અનુભવો અને પછી
તમારી શિવિમાં કોલે મોટો દૂર અને રૂપ-વર થાય છે તે જુઓ. તમે જ્યાં દેશમાં
પ્રવેશો છો; તમે જ્યાં કાળમાં છો; જે જ્યાં દેશ ધારણ કરે છે તે સ્વરૂપ તમે છો; આ
અનન્ત દેશ તમારજ આત્મસ્વરૂપ છે-તમારાજદેશ છે. અનન્ત દેશ, અનન્ત કાળ, અનન્ત
કારણ. અનન્ત જગ, અનન્ત રક્તિ-સત્તાએ એ સર્વ તમેજ છો; હૃદમાં તેજ તમારું સ્વરૂપ
છે. આને અભ્યાસ કરો અને તમે ઉન્નત થાઓ. તમે સર્વ સ્વર્ણની વૃત્તિઓથી મુક્ત થાઓ
એમાં અપ્રથા રાખો. એટલે તે સર્વ દુઃખ અને વિન્નતો દૂર કરાઓ સર્વ દેશ, કાળ, કારણ,
ઉદ્વેગથી તમે પર થાઓ. તમે તે અહં છો એમ અનુભવો. તમે તેજ છો.

તમારી બુદ્ધિને તેનું કારણ પૂજાનો અને કારણ સાથે એકરૂપ થવાને અધિકાર-આજ્ઞા નથી.

આ એક રેશમી કપડાનો કકટો હતો. તે ણીજી કોઈ વસ્તુ સાથે મળતો આવે છે ! તે માત્ર રેશમ સાથેજ મળતો આવશે નોંધજો કે જેનો તે બનેલો છે. રેશમને તે મળતો આવે છે ખરો, પણ તેને તેની લાંબાઈ, પહોળાઈ અને જડાઈ સાથે એકતા બનાવવાનો હક્ક નથી; તેજ પ્રમાણે બુદ્ધિ જ્યારે કોઈ વસ્તુ સાથે એકરૂપ થાય છે ત્યારે તે તે પદાર્થ અગર તેજ સત્ય સ્વભાવનીજ સાથે એક થવી નોંધજો. તે પરપોટારૂપે થવી નોંધજો અને અહં રૂપે આત્માના મહાન સમુદ્રમાં એકરૂપ થવા માટે કૂટી જવી નોંધજો. શરીર સાથે તેની એકજ થવી નોંધજો નહિ. શરીર એ તો ફક્ત પરિણામ અથવા ઉપરતું કપડુંજ છે અને તેથી બુદ્ધિને ક્ષુદ્ર શરીર સાથે એક થવાનો યોગ નથી.

અરે ! સત્ય ઐશ્વર્યરૂપે, સત્ય આત્મરૂપ આ શ્રેષ્ઠ શક્તિને દુનિયાના સંબંધો અને કર્મો સાથે એકરૂપ ગણવાનો કોઈને કશોજ હક્ક નથી. તમેજ તે શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્યનું સત્ય સ્વરૂપ છો ! બસ, તેનેજ લાણો, તેનોજ વિચાર કરો, તેનોજ અનુભવ કરો અને સર્વ શોક દુઃખથી પર થાઓ.

ૐ

ૐ

ૐ

૨૩-પ્રાણાયામ.*

જેએએ 'રામ'નાં આજ સુખીનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યાં છે તેઓને આજના વ્યાખ્યાનથી બહુ લાભ થયો. આપણે પ્રથમ પ્રાણાયામનો વિષય લઈશું. 'પ્રાણાયામ' શબ્દનો અર્થ 'પ્રાણ' અથવા 'આસનો' નિરોધ અથવા પ્રાણનું નિયંત્રણ' એવો છે. યમ, નિયમદિ' યોગનાં આઠ અંગ છે, અને તેનું 'વર્ણન યોગશાસ્ત્રના પ્રથમમાં કરેલું' છે. આજે આ સર્વ અંગોનું વર્ણન કરવાનું કારણ નથી. જે આઠ અંગ પૈકી 'પ્રાણાયામ' એક અંગ છે, આ અંગ ઘણું જ અગત્યનું છે. એથી આજ 'રામ' તમો સમજી જે અંગ ઉપર વ્યાખ્યાન આપયો.

પ્રાણાયામ કરવાથી લાભ શું ? આ પ્રશ્ન તમો કર્યો. 'રામ' આ પ્રશ્નનો એટલો જ ઉત્તર આપી શકે છે કે તમે પ્રાણાયામ કરવાની રીત શીખો અને તે રીતે જાતેજાત પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરી જુઓ; એટલે તે કેટલો ઉપકારક અને લાભકર્તા છે એ તમે તમારી જોડેજ અનુભવથી જાણી શક્યો. આશુ' જમતું દોષ, ચક્રી આવવી હોય, મનમાં બેચેની જણાવી હોય, ઉદાસી કે ખેદ' થતો હોય, આશા ભંગ થઈ હોય, કલેશ થયો હોય, ત્યાંદે જાતાવેલી રીતિ સુજન પ્રાણાયામ કરવાથી તમારા મનને તેજ સમયે શાંતિ મળયો; અને પ્રાણાયામની આ રીતિનો ઉપયોગ તમારા સમજવામાં આવ્યો. જ્યારે તમારે કોઈ વિષય ઉપર નિબંધ લખવાને કે વિચાર કરવાનો હોય અને તેમાં વ્યવસ્થાસર વિચાર ન આવતા હોય-મનની એકાગ્રતા થઈ શકતી ન હોય ત્યાંદે પ્રાણાયામ કરો અને પછી જુઓ કે કેવો અમત્કાર થાય છે ! જે વિષયનો નિબંધ તમે લખતા હશો તે વિષયમાં તમે એવા તો તાલીન, તદ્રપ, તદાકર થઈ જશો અને વિચારો એવા તો સંકલ્પનામાં જરાજર ગેડવાયજા, મુસંજદ આવશે કે તે જોધને તમોને મોટો અગવેશ લાગયો. પેટની પીડ, માથાનું કળતર, ફેફસાં અને હૃદયના રોમ તેમજ તેવાજ બીજા રોગો પણ પ્રાણાયામના અભ્યાસથી મટી જાય છે. હવે આપણે પ્રાણાયામના અભ્યાસની રીતિની તપાસ કરીશું. અમેરિકામાં પ્રાણાયામ કરવાની જૂની જૂની રીતો અને પદ્ધતિઓ ચાલે છે; પણ જે રીતિ અને પદ્ધતિનું વર્ણન આજે

* તારીખ ૮ માર્ચ સને ૧૯૦૩ ને રામ આપેલું વ્યાખ્યાન.

૧ પ્રાણ: સ્વરેહજો યાતુરાયામસ્તાંધરોધનમ્ ।

૨ યમ, નિયમ, અસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા, સમાધિ.

૩ જ્યારે કિત અરેગ થાય અથવા વિરોધ કોષ થાય ત્યારે પ્રાણાયામ કરવો નહિ.....અને વગી જિનદોઈ પ્રાણાયામ કરવાથીજ થાય છે, એવો સિદ્ધાન્ત છે. આ ૧૨૨૧૨ વિરૂઢ વચનોમાં સંકલ્પ ઉપજ્યો; પણ આ જને વાત ખરી છે; તે એવી રીતે કે જ્યારે ભેચેની કે કોષ થાય ત્યારે ચિત્તશાંતિ કે કોષશાંતિ મટે પ્રાણાયામ કરવો, પણ યોગનું ૧૧ મેંગવવાનો પ્રાણાયામ ને વખતે કરવો નહિ.

(રોમ સોષન-પૂર્વે ચતુષ્ક)

૪ જલે ઘાતે જલં વિષં નિઘલે નિઘલં મચેત્ । યોગી સ્થાણુવામાપ્નોતિ તત્તો ઘાતું નિરોધયેત્ ॥

‘રામ’ તમો આગળ કરનાર છે તે રીતિ અને તે પદ્ધતિ અનેક વર્ષોની કસોટીએ ચઢીને ઉત્તમ ઠરેલી છે. અમારા આયોર્વર્તના પ્રાચીન ઋષિ મહર્ષિઓએ જોઈ રીતિ અને જોઈ પદ્ધતિથી પ્રાણાયામ કરતા હતા; અને આજે પણ આયોર્વર્તમાં જોઈ રીતિ અને પદ્ધતિથી પ્રાણાયામ કરવામાં આવે છે. જેમણે પ્રાણાયામનો અભ્યાસ એ રીતિ અને પદ્ધતિથી કર્યો છે તેમને બહુ લાભ મળ્યો છે.

પૂરક, કુંભક અને રેચક.

પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરવા બેસવું હોય ત્યારે તમારે સુખરૂપ સહજ અને સ્થિર આસનથી તથા એકાગ્ર મને બેસવું જોઈએ. જમણા પગને ડાળા પગની સાયળ ઉપર અને ડાળા પગને જમણા પગની સાયળ ઉપર-એમ ઉલટ મુલટ પગ ચઢાવીને બેસવું. આ આસન પ્રાણાયામના અભ્યાસકેને બહુ સુખકારક છે. પણ એમ આસન વાળીને બેસવું તમોને તો પાકે નહિ-કંઈન લાગે; એથી તમે લોક (પાટલુન પહેરવાની અને ખુરશીએ બેસવાની ટેવવાળાઓ) આરામ ખુરસી ઉપર બેસસો તોપણ ચાલશે. શરીર, મસ્તક અને ડોકને નિશ્ચળ અને સ્થિર રાખી, સ્થિર થઈ, આડું અવગું જોયા વિના ટટાર પોતાની નાસિકા સન્નિપાત દ્રષ્ટિ કરી દિશ્યો તરફ નજર નહિ કરતાં પ્રસન્ન ચિત્તથી આસનવાળી બેસવું જોઈએ.^૧ આ રીતે ત્યાર થઈ પછી જમણા હાથના અંગુઠાવડે જમણું નરકોડું ઘણીને બાંધ કરવું; અને ડાબે નરકોડેથી શ્વાસને ધીરે ધીરે અંદર લેવો. આ શ્વાસ અંદર લેવાની ક્રિયાને પૂરક કહે છે. આ પૂરકની ક્રિયા મન શાંત અને સ્વસ્થ થાય ત્યાં લગી કર્યા જવી. આ ક્રિયા વખતે મનને શૂન્ય કે નકત્ર સખવું નહિ. આ પૂરક ક્રિયા ચાલતી હોય ત્યારે ચિત્તને એકાગ્ર કરવું અને ચિન્તન કરે કે સર્વજ્ઞ, સર્વ શક્તિમાન અને સર્વબ્યાપી બ્રહ્મતત્ત્વ કે જે આ ચરાચર જગતમાં બ્યાપી રહેતું છે તે સત્ તત્ત્વને હું મારા શરીરમાં લઉં છું-પૂરું છું. હું સમગ્ર વિશ્વ અને બ્રહ્માણ્ડનું દિવ્ય જ્યોતિષ્ય આદિકારણુ અમૃતતત્ત્વનું પાન કરું છું. શ્વાસ પૂરેપૂરો માંહે લઈ રહ્યા એમ તમોને જણાય એટલે તમારે કનિષ્ઠિકા અને અનામિકા આંગળીઓવડે ડાબું નરકોડું ઘણીને બાંધ કરી લેવું.^૨ આ પ્રમાણે શ્વાસ લઈને બાંધ કર્યા પછી રહેાંથી તેને નીકળવા દેવો નહિ. આને કુંભક ક્રિયા કહે છે. આમ માંહે લઈ બાંધ કરેલા વાયુને ફેંકસાં, પેટ અને હોઝરી વગેરેમાં ભરી દેવો. શરીરની અંદરની સઘળી ખાલી જગ્યાઓ આ વાયુથી ભરી નાખવી તે વખતે મનને પણ નકામું રહેવા દેવું નહિ, પણ ‘હું બ્રહ્મ છું;’ જે સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વર આ જગતના દરેક અણુ અણુમાં બ્યાપી રહ્યા છે-રખી રહ્યા છે, જે અખિલેશ બ્રહ્મથી આ વિશ્વ આખું છવાઈ રહ્યું છે, તેજ હું છું; એવી ભાવનાનું એકાગ્ર મને ધ્યાન કરવું. તમારી સર્વ શક્તિઓ અને તમારું સઘળું મનોબળ વાપરીને આ ભાવનાના ધ્યાનને સન્નિપાત, મજબૂત અને અચળ કરવું. તમે સત્ છો; તમે દિવ્ય અહોકિક તે સત્તા છો કે જેથી આ સમગ્ર વિશ્વ ભરપૂર છે; આખું પરમેશ્વરનું ધ્યાન તમારે ચાલુ રાખવા કરવું. પછી તમોને જણાય કે વાયુ-શ્વાસ બહુ વખત સુધી માંહે રાખી શકાય એમ નથી, એટલે ડાબું નરકોડું બાંધ રાખી જમણું નરકોડું ઉઘાડી નાંખવું અને તે વાટે શ્વાસ હળવે હળવે બહાર કાઢવો. આને રેચક ક્રિયા કહે છે. આ રેચક ક્રિયા કરતી વેળાએ મનની વૃત્તિને બ્રહ્માકાર કરી નાંખવી

૧ સર્મ કાયશિતોર્ધાવ પારવ્યપ્રચલં સ્થિરતઃ । ગીતા અ. ૬,૧૩.

૨ પૂરકાંતે કુંભકાંતે પાર્યે નાસાપુટદ્વયમ્ । કનિષ્ઠાનામિકાંગુલિસ્તર્જનામચ્યમાંવિતા ।

અને દૃઢ ભાવના કરવી કે આ બહાર જતા વાયુ સાથેજ મારા મનનો જેવ, સઘની અશુ-
દ્ધિઓ, દુષ્કારો, અજ્ઞાનતા, દુષ્ટપણ અને પાપરૂપી મજા નીકળી જાય છે-ધોવાઈ જાય છે.
જે બહાર જતા વાયુ સાથે નભગાંઈ અને દુભગાંઈ ચાલી જાય છે. જે પછી દુર્ધનતા
કે અજ્ઞાનતા રહેતી નથી, જલ કે કદેશ પણ રહેતા નથી, ખેડ, ઉદ્વેગ, ઉદાસી વગેરે પાપો
પણ રહી શકતાં નથી. ઉપાધિ માત્ર-તાપ માત્ર નષ્ટ થઈ જાય છે. માટે પૂરીને જામ કરેલો
વાયુ અમ નીકળી જાય એટલે જાને નરકોરાં ઉધારાં કરી દેવાં, પણ વાયુને-આસને અંદર
રહે: નહિ. નાક ઉપરથી હાથ ઉઠાવી લેવો. તમારાથી બનતા બધા યત્નોથી વાયુને અંદર
આવવા દેવો નહિ. આસને બહાર રાખવાની અને અંદર નહિ આવવા દેવાની આ ક્રિયા જ્યારે
ચાલતી હોય ત્યારે પણ મનને નકાસું રહેવા દેવું નહિ. એકાગ્રચિત્તથી. સંપૂર્ણ મનો-
બળ વાપરીને 'આ ઉપધિરહિત કેવળ પ્રકાશરૂપ હું પોતે છું.' એવા અવિચળ ધ્યાનમાં
મગ્ન રહેવું. દેશ કાળનો મને જાથ નથી; મારું આત્મસ્વરૂપ દેશ, કાળ, કારણ અને પ્રકૃતિથી
પર છે; જગતની કોઈ પણ ઉપધિ અથવા જગતનું કોઈ પણ બંધન મને નહતર કરી શકે
એમ છે નહિ; હું કેવળ સ્વાતંત્ર છું; મને-પ્રકાશસ્વરૂપને કાળ, માયા, પ્રકૃતિ કે જગતનો કોઈ
પણ બંધકાર જાથ કરી શકતો નથી; કલ્પના અને વિચારથી પર, દિવ્ય તેજોમય, અવિનાશી,
સર્વજ્ઞાત્રી, સર્વસામિપ્યુત, કુટસ્થ, પરાતપર એવું જે પરમાત્મસ્વરૂપતત્ત્વ તે હું પોતે છું. આવા
ધ્યાનમાં મગ્ન રહ્યા કરવું.

પ્રાણાયામની શારીરિક અને માનસિક ક્રિયા.

અહીં મુખી વર્ણવેલી પ્રાણાયામ પદતિના ચાર ભાગ પાડેલા છે અને તે હરેક ભાગમાં
શારીરિક અને માનસિક, એવા બે લેહ છે, આ વાત તમારા લક્ષમાં આવીજ હશે. જાણે
નરકોદેથી પ્રાણને માટે ખેંચી પૂરવો-પૂરક કરવો એ પ્રાણાયામનો પ્રથમ ભાગ છે. આ ભાગમાં
આસને માટે લેવાની ક્રિયા તે શારીરિક ક્રિયા અને સોદ્ધ ધ્વજર ધ્વજર કહે છે તે હું પોતે,
'મહં બ્રહ્માસ્મિ' એ મનોભાવને ધ્યાનમાં આસક્રિયા સાથે રિયર કરવો તે માનસિક ક્રિયા થઈ.
તે પછી માટે ખેંચીને ભરેલા વાયુને કેટલાક વખત સુખી અંદર રાખી મૂકવાની અને તે
દેહમાં, પેટ, હોઝરી આદિ પાકળમાં પૂરવાની ક્રિયાને કુંભક કહે છે. આ કુંભક કરવામાં
પણ શારીરિક અને માનસિક બંને પ્રકારની ક્રિયાઓ કરવી પડે છે. આસને પૂરી મૂકવો-
આસનો નિર્દોષ કરવો એ વીજળ ભાગનો શારીરિક ક્રિયાલેહ થયો અને એ વખતે " સર્વ
અસત્યમાં હું બ્યાપી રહેલો છું, આ અખિત વિશ્વ હું છું, " એવી સુદૃઢ મનોભાવનાનો
નિરિધ્યાસ કરવો એ માનસિક ક્રિયા થઈ. જમણે નરકોદેથી આસને છોડી દેવાની ક્રિયાને
રેચક ક્રિયા કહે છે. આ ત્રીજા ભાગની શારીરિક ક્રિયા તે રેચક ક્રિયા થઈ અને આસ
સાથે સર્વ દુર્બલતાને અંતઃકરણમાંથી હાંકી મૂકવાની ભાવના કરવી તથા સ્વરૂપમાં સ્થિર
થવાનો અવ્યક અને અટક નિશ્ચય કરવો; કુવાસન, કુતર્ક, કુશંકા અને એવી બીજી નબળા-
ઈઓને નજીક દરકબા પણ દેવી નહિ અને મોહનો નાશ કરવો; એ માનસિક ક્રિયા કહેવાય
છે. આસને માટે અપવેતો અટકાવી બહારનો બહાર રહેવા દેવાની ક્રિયા પ્રાણાયામના ચોથા
ભાગમાં આવે છે. ચોથા ભાગની આ ક્રિયા મિદ થઈ જાય એટલે પ્રાણાયામનો અર્થો ક્રમ થયો

૧ વાહાવાપૂર્ણ વાયોદરે વૃત્તો હિ સઃ ।

૨ સર્વભૂમદ્વાયોર્ગાર્ણવં કુંભકો મદેષ્ ।

૩ વાદિયદ્રેષ્વનં વાયોરુદ્રાદ્રેચકઃ સ્વનઃ ।

સમજવો. આ રથને જરૂર જણાય તો થોડીક વાર થોભવું, થોડીએક વિશ્રાન્તિ લેવી. આ વિશ્રાન્તિ લેતી વખતે શ્વાસોચ્છ્વાસ સ્વાભાવિક ગતિથી ચલાવવા. અડપથી લાંબી મજલ ચાલીને આવીએ છીએ તે સમયે જેમ ઉડાણથી શ્વાસ ચાલે છે તેમજ શ્વાસને ચલાવવો. આમ જોરથી ને ઉડાણથી ચાલતી શ્વાસની ક્રિયા પણ પ્રાણાયામ કહેવાય છે, સ્વાભાવિક પ્રાણાયામ તે એવુંજ નામ છે. આ રીતે થોડો વખત વિશ્રાન્તિ લીધા પછી અર્ધાત્ શ્વાસને સ્વાભાવિક રીતે ચાલવા દીધા પછી પાછી શ્વાસના પ્રાણાયામની શરૂઆત કરવી જોઈએ. હવે ડાબાને બદલે જમણું નરકોડું લેઇને, માનસિક ક્રિયા પણ પહેલાંની પેઠે કરવી. એ નરકોડેથી પૂરક કરવો. આ શારીરિક ક્રિયા ચાલતી હોય ત્યારે હું અમૃતત્વ-ધીમરત્વ પૂરું છું, એવી દૃઢ મનોભાવના કરવી. શરીરમાં માઇ રહે તેટલો વડુ લીધા પછી તેને શરીરમાં ધારણ કરી રાખવો એટલે કે કુંલક કરવો અને આ સચસત્ત્વ વ્યાપેલું ચૈતન્યબ્રહ્મ હું છું, સકલ વિશ્વનું પ્રાણુત્વ હું છું, સર્વ જગતને પ્રકાશનાર તેજો રાશિ હું છું, જગતનાં પ્રાણુ અને ચૈતન્ય આરાં પોતાનાં છે, એવી દિવ્ય કલ્પવૃક્ષ મનમાં ધ્યાન કરવું. પછી ડાબે નરકોડેથી શ્વાસને બહાર કાઢવો. આ શ્વાસ બહાર કાઢવાની એટલે રેચક-ક્રિયા ચાલતી હોય ત્યારે હું મનની નબળાઇઓ અને અવિદ્યા-અજ્ઞાને બહાર ફેંકી દેઉં છું, સૂરજ ઉગતાંજ જેમ ઝાકળ ઠંડી, ધૂમરા, અધાર વગેરે જતાં રહે છે તેમ ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ’ હું બ્રહ્મ છું. એવા જ્ઞાનનો-જ્ઞાનસૂર્યનો અન્તઃકરણ દેશમાં ઉદય થવાથી માયા અને મોહથી થએલી સઘળી મિથ્યા બ્રમણોનો અન્ધકાર આપોઆપ ટક થઈ જાય છે, એવી મનની મજબૂત ભાવના કરો. પછી બહારના વાયુને માંહે પેસવા દેવો નહિ, અર્ધાત્ બાહ્ય કુંલક કરવો. આવી રીતે પ્રાણાયામના એકંદરે આડ ભાગ થાય છે. પહેલી રૂ ક્રિયામાં પ્રાણાયામનો અર્થો ક્રમ થાય છે, અને છેવટની ચાર ક્રિયામાં પ્રાણાયામનો વિ પરિપૂર્ણ થાય છે. દરેક ક્રિયાના અભ્યાસમાં વખતને હળવે હળવે વધારતા જવું; ઉતાવ કરવી નહિ. પૂરક, કુંલક અને રેચકના વખતને ધીરે ધીરે અને કમથી વધારવો. આમાંની કં ક્રિયા પ્રમાણ સહિત અને યથાયોગ્ય રીતિથી કરવી જોઈએ. શ્વાસને સારી પેઠે માંહે જેમ પછી એકદમ છોડી દેવો નહિ જોઈએ. દરેકે દરેક કામ તાલબદ્ધ-નિયમબદ્ધ કરવું જોઈ પડીઆજનું લોહક જેમ ઠરાવેલી-નહી કરેલી ગતિ પ્રમાણે આમથી તેમ અને તેમથી આ હાલચલ કરે છે તેમ આપણા શ્વાસ પણ નિયમબદ્ધ-નહી કરેલાં તાત્ત માપથી ચક્રવર્તી જોઈએ. આ પદ્ધતિ પ્રમાણે તમે જે પ્રાણાયામ શીખશો અને પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરો તો તમારામાં અપૂર્વ બલ આવશે, તમારા રોગ માત્ર દૂર થશે. લોહી બિગડથી થતાં સર્વ રોગો તેમ રોગ માત્રનો રાજા ક્ષયરોગ પણ પ્રાણાયામના અભ્યાસથી નષ્ટ થઈ જશે.†

પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરનાર કેટલાકોને મંદવાડ થાય છે એ ‘રામ’ના જોવામાં આવે છે.† આ મંદવાડ થવાનું કારણ એટલુંજ જણાય છે કે અભ્યાસમાં તેઓ કુદરતનો નિયમ ભંગવતા નથી; એકદમજ આટલી પળોમાં શ્વાસ લેવો અને આટલી પળોમાં શ્વાસને છોડે જોઈએ, એવી તેઓની જોટી હડયો મંદવાડ થાય છે. પ્રાણાયામની હરેક ક્રિયામાં કુદરત નિયમને સંભાળથી પાળવો જોઈએ. દરેક ક્રિયા, દરેક ભાગ અને દરેક લેહન વખતને વધારવું

* બ્રહ્મા એનેજ કહે છે. યોગશાસ્ત્રમાં એનું નામ કપાલમાનિ છે. બ્રહ્મિય વિધિ નેજા આ.

+ પ્રાણાયામેન યુક્તેન સર્વરોગપ્રયોગ મેવત્.

* અયુક્તપ્રાણાયામેન સર્વરોગસમુદ્ભવઃ †

અવસ્થા યત્ન કરવો; પણ યાક હાથે અને કંઠાનો ઉપરો એવું તે કરી કરવું નહિ. એકદમ શ્વસને એવજાને અથવા તેને માંહે ગોળી સખવાનો યત્ન કરવો નહિ. એમ કરવાથી તમોને યાક હાથે જાયો. ખીરે ખીરે સ્વાભાવિક રીતેજ અભ્યાસ વધારવો. + શ્વસને માંહે હેવાની અને તેને ધારણ કરી સખવાનીએ બે ક્રિયા કરવાથીજ તમોને યાક હાથેજો જણાય અને કંઠાનો આવે તે તેજ વળતે તમરે અત્યમ હેવો. એકજ દિવસમાં આડે ક્રિયા શીખી હેવાય અને આડે અગ્નિને અભ્યાસ કરી તેમને સખી હેવાય એવી કાંઈ તમરમાં શક્તિ નથી. એ ક્રિયા કરવાથી એ પ્રથમ દિવસે યાકો બહો; તે બીજે દિવસે વહેંચાંત કરતાં વધારે હોંશીયારી અને સખવાની સખવી. વહેંચી બે ક્રિયા તમરે એવી ત્રેવડથી કરવી કે પાછળની બે ક્રિયા કરવાને તમરમાં ઉત્તરક રહે. જાખી ક્રિયા યોગ્યવિધિથી અને પ્રમાણસરજ કરવી એવજો. *

પ્રાણાયામમાં કાંઈ ગૂઢ નથી.

પ્રજ્ઞાયામ કરવાની આ પદતિ બહુ ઉપકારક છે. પ્રણો અવામ એટલે પ્રજ્ઞાયામ. પ્રણી કસરત અથવા પ્રણો નિરોધ આ રીતે કરવાથી ઘણુંજ લાભ થાય છે. શરીરશક્તિ વધારવાની એક બદની પ્રણી કસરતનું નામ પ્રજ્ઞાયામ છે. પ્રજ્ઞાયામમાં કાંઈ ગૂઢ રહસ્ય કે એક કે કાંઈ બદની અભ્યાસથી છે, એમ એ કેવળું માનવું કે સમજવું હોય તે તે બહુ જૂઠું જાડું છે. પ્રજ્ઞાયામનો અર્થ પ્રકાશન કે ઉદ્ધર સખથી જ્ઞાન એવો થતો નથી. પ્રજ્ઞાયામથી અધિક કલ્યાણપ્રદક કશું છેજ નહિ અને આત્મનુસવનું ધિપર પ્રજ્ઞાયામજ છે, એવી માનવા હોય તે તે વાન જુડી અને જૂઠસરેલી છે. આ તે એવી શરીરની કસરત હોય છે તેવીજ પ્રણી કસરત છે. અપણે વેદાનની જુલ્લી હવામાં જઈને અગ્નિ કેવળને અને મજબૂત કરવાને જેમ જુડી જુડી અજ કસરતો કરીએ છીએ, તેવીજ રીતે દેશમાં અને દુરવાને સારૂ તેમજ મજબૂત સખવાને વશ મનને સ્થિર કરવાને પ્રજ્ઞાયામ એ પણ પ્રણી કસરતજ છે. પ્રજ્ઞાયામ એ આત્મજ્ઞાન વધુ નથી. આત્મજ્ઞાન સમવામાં તે એક સહાયક સાધનજ છે. 'દમ' તમોને આ વરંદાર દેવ કરીને રહે છે.

પ્રજ્ઞાયામમાં એક વાત બહુજ ધ્યાનમાં રાખી મૂકવા જેવી છે કે અવારે તમે શ્વસને બહાર કાઢે ત્યારે પેટને સકાંથી નાખો. અનવાથી તમોને બહુ લાભ થશે. તેમજ વડુ અંદર દેવી વળતે અજ પેટને પેટથી બરી નાંખવાનું વૃત્ત નહિ. પ્રજ્ઞાયામ માત્ર જાની કુખીજ

+ પૂજા, ક્રમ અને રીતજ માત્ર જાન જુડા માત્ર છે. પણ ક્રમથી એવજો વળત ક્રમને અને નમરો વળત રીતને એ સંકેતજ માત્ર છે.

• પુલકં પુલકં સ્વચેદાનું પુલકં પુલકં ચ વૃદ્ધિઃ । પુલકં પુલકં ચ વર્ણોવાદિવંતિદિન્યાનુવાનૃષ

મુશનાન્ત કસનું સ્વચેદાનું એવ છે કે જાખી ક્રિયા બાહ્ય જ પ્રજ્ઞાયામ કરી કે જેથી તેવડી બજાએ કસ રીતમાં અને વર વજો કસ ક્રમમાં માત્ર વાન અને તેવં વજાન જા અજ નહિ કસનું જ કસનું એ કસનું અજાનું કસનું નહિ દેવ ને એવું રહે તેવે અજાનું પણ એ કસનું અજાનું કસ પણ વડુ તે દેવજો એવજો એવે વજો કસ પણ એવું પ્રજ્ઞાયામ રજુ તે પ્રજ્ઞાયામ વજાનું । એ લાભ જાવાને વજાન અજાનું વજાન અજ એ અજાનું વજાન કસનું કસનું વજાનું વજાનું છે. ક્રિયાવિદિ કસનું પ્રજ્ઞાયામ રીતિ-કસનું પણ પ્રજ્ઞાયામ છે, પણ અધિક લાભ અજાનું તે એવજાનું વજાનું પ્રજ્ઞાયામ રીત, રીત અને ક્રિયાવિદિ કરવાની માત્ર છે.

મંદો સ. સ.

જીવનિ અગતી જાય નહિ, પણ છેક પેટના તળીયા સુધી તે પહોંચી જાય તેમ કરવું જોઈએ. જેમ સર્વ જાત વાયુથી ભરી નાંખવા જોઈએ. અહીં સુધીમાં પ્રાણાયામનો વિચાર સમયસ ધર્યો. તેમ પ્રાણાયામનાજ અભ્યાસથી અનેક લાભ થાય છે. જેમને આધ્યાત્મિક કળ્યાણની ઈચ્છા છે, જેમને પરત્પર પરમાત્માના ધ્યાનમાં મગ્ન રહેવાનો અભિલાષ છે, તેમને ધ્યાન ધારણના અભ્યાસમાં પ્રાણાયામ ગણુ હિતકર છે.

ચિત્તની એકાગ્રતા.

હવે 'રામ' તમને મનને એકાગ્ર કરવાની એક પદ્ધતિનું વર્ણન કરી બતાવશે. તમને 'અગ્રજ્ઞાનનો માર્ગ' એ વિષયનો અભ્યાસ કરવાની હાલ જરૂર નથી. મનની એકાગ્રતાનો કેવી રીતે અભ્યાસ કરવો તેજ તમોને 'રામ' આજે શિખવશે. જેઓએ 'રામ'નાં આ પદોત્તરં બ્યાખ્યાન સાંભળ્યાં હશે તેમને વાસ્તેજ આ વિષય છે. આજસુધીનાં 'રામ'નાં બ્યાખ્યાન ત્રી સાંત્રાનારને આ વિષયમાં રસ પડશે નહિ, છતાં પણ આવી પદ્ધતિ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળીને જે કે.ઈ સમજી લેશે તેમને કાંઈ ને કાંઈ લાભ તો અવશ્ય થયેજ. એ પદ્ધતિને તેઓ પોતાની પ્રાર્થનામાં યોજી-વાપરી શકશે. આ નિબંધને ઘેર લઈ જઈ ઠેરાણે નાંખી મૂકશે નહિ, પણ તેમાં યોજેલી પદ્ધતિને ધ્યાનમાં લઈ તમારી પ્રાર્થનામાં તેનો અમલ કરજો. આ નિબંધ લખાઈને તૈયાર થયેલો છે, છપાઈને હજુ બહાર પાડવામાં આવ્યો નથી. આ નિબંધ તમને ઉપયોગી જણાવો હોય તો તમે પૈકી કાંઈ એક એને છપાવી કાઢજો. આ નિબંધ પણ એ જાનની પ્રાર્થનાજ છે. પ્રાર્થના શબ્દનો જે અર્થ તમે સમજો છો, એવા અર્થવાળી પ્રાર્થનાનો આ નિબંધ નથી. આ પ્રાર્થનામાં કાંઈ "એ પ્રભુ! મને રહી આપો, ગુરુ આપો, અર્થ આપો, પૈતુ આપો," એવી સંકીર્તી બીજ નથી; પણ આપણને પરમાત્મા સાથે એકરૂપ, એકરૂર થવાનું શિખવવાની અને આપણને અપરોક્ષ અનુભવ કરાવવાની અથવા આપણને અત્મ સ્વરૂપ સમજાવવાને શક્તિવાન કરવાની પ્રાર્થના છે. સમજું લખેલું 'આત્મચાક્ષાત્કાર'નું નવું સ્વરૂપ પુસ્તક તમારા પૈકી પડ્યુંએ જોયું હશે. આ નિબંધ પણ તેજ મૂકમાં લખેલો છે. આ નિબંધને હેટ 'સોદ' મધ્યાહ્નવાળો એક લેખ છે, તે તમારે તમારા ખીરસામાં રાખી મૂકવો અને જ્યારે જ્યારે તમે દુઃખી પ્રયત્નમાં થેશઈ બહો, તમને અકાગ્રમણ કરી કહેલ શબ્દ, ઈશ્વરી અક્ષરી લખે, સંક થઈ જવાય, ખેર, ઉદ્વેગ અને સંતાપ થાય, ત્યારે ત્યારે એકાંતમાં બેસીને 'રામ'ની આજે બનાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે 'સોદ' બાજમે અમલ કરવો, જે-તમારી કહેલબાજ કાપઈ જશે, ઉદ્વેગ અને ઉદાગી મુમ થઈ જશે અને તમની રૂનિ આનંદ આનંદરૂપ થઈ રહેશે.

‘ઈકં મન.’

'સોદ' બાજમે પાંડ કાળી વખતે મુખ ઉપરે એવું અમન લગાવીને તમારે એવું પ્રજ્વલનમાં જનનને જે નિવમ છે તેજ નિવમ 'સોદ'ના પાડમાં પણ સમજવો. અર્થવાત્ત જે પ્રજ્વલની તમની રૂનિ હોય છે તેજ જાનની રૂનિ મળીને, અશિવપૂર્વ જન કમ્પુટી, જનને અર્થ કરીને અરર અર્થ પ્રાપ્તી કરીને, એક એક વચનને ઉચ્ચાર કરવો એવો 'જનનમાં સ્વરૂપ એકજ છે, ઈ ! ઈ !! ઈ !!!' અદવત્ત વચનને ઉચ્ચાર કરવો.

* અદવત્તની પ્રત્યેક રૂપાંતર આ વિનયે અનેકરૂપાંતરે થયેલો હશે. એને આમન કહેવાને નિ અનુભવ થાય છે. (૧૮૮૨, ૨૦-૧૧-૧૯૦૨ ને રિપત અર્થ નો છે.)

ક્રમજનને કોશલે મૂકવો, અને ફરી 'જગતમાં સદસ્તુ ચોક્ષ છે' એવું વચન ઉચ્ચારવું. 'રામ'નાં બ્યાખ્યાનો જેમણે પ્રેમપૂર્વક સાંભળ્યાં છે તેમને તે આ વચનની સત્યતા ભણવામાંજ છે. જેમને નિક્ષય થયો નહિ હોય તેમણે આ ભાવનાને દ્વાવવાનો અભ્યાસ કરવો. "જગતમાં સદસ્તુ ચોક્ષ છે" આ ભાવનામાં તદ્રૂપ, તન્મય, ચોક્કસ થઈ જાવો. "જગતમાં સદસ્તુ ચોક્ષ છે." આ વચન પછી ઈ ૧ ઈ ૨ ઈ ૩ ઈ ૪ એવું ત્રણ વખત લખેલું છે. આ ઈ નો એવો અર્થ છે કે 'જગતમાં સદસ્તુ ચોક્ષ છે' એ ભાવના તમારા અંતરમાં લગ્ન થઈ ગઈ, એ ભાવનાના રંગથી તમારું દિલ રંગાયે ગયું, તમારું આયુ અન્તઃકરણ એ ભાવનાથી રસભસ તરંગિત થઈ ગયું, તમારાં રોમેરોમ એ ભાવના ગાછી રહી, 'ઈકં સત્' આ ભાવનામય તમે થઈ ગયા, એની તમોને લહે લાગી ગઈ. આમ થતાં 'પછી જગતમાં સદસ્તુ ચોક્ષ છે,' એવું લાંબુ લગ્નક વચન ઉચ્ચારવાની તમોને જરૂર રહેતી નથી. કેવળ ઈ પ્રણવ મંત્રોચ્ચારથીજ તમારા મનના મનોરથો ફળ્યો. ઈ માં એ આખી ભાવનાનો સમાવેશ થયેલો છે. બીજાગણિતમાં જેમ શાસ્ત્ર જ. વ. ઈત્યાદિ સંકેત અમુકોથી મોટી મોટી સંખ્યાઓ બતાવવા છે, તેમ વેદાન્તના બીજાગણિતનો સંકેતશૂર કે સંજ્ઞા ઈ છે. વેદાન્તના સિદ્ધાન્ત માત્રનો સમાવેશ ઈ એક એક અમુકમાંજ થઈ રહે છે. ઈ એ બહુલ પવિત્ર બીજ છે—અમુક છે. પરમેશ્વરના સગવડ ગુણને બતાવનાર મહામંત્ર તે પ્રણવમંત્ર ઈ છે. 'ઈકં સત્' એ તરવે ધ્યાન બાંધીને આ જાતિ પવિત્ર ઈકરને ઉચ્ચાર કરો. આ પ્રણવ મંત્રનો ઉચ્ચાર ચક્રવર્તી 'જગતમાં સદસ્તુ ચોક્ષ છે,' એવા સિદ્ધાન્ત-શિરોમણિનો અનુભવ કરી લ્યો. 'સદસ્તુ ચોક્ષ છે,' આ શબ્દો સાંભળવા માત્રથી કાંઈ બોધ થનાર નથી, એ તો શબ્દભજ છે એમ 'રામ'ને ખબરજ છે; પણ 'રામ'નાં પ્રથમનાં બ્યાખ્યાનો સાંભળીને જેઓએ તે ઉપર ધ્યાન વિચાર કર્યો હશે, તેમને તો 'ઈકં સત્' આ સિદ્ધાન્તના ખટપટાની ખાત્રી થઈ ગઈ હશે જ. 'સદસ્તુ ચોક્ષ છે,' એનો અર્થ એટલોજ કે આ બાહ્ય વિશ્વ-ઉદ્વિગ્નેશ્વર જગત-પરે પરે ઉત્પાદકન જગતનાર, ક્રોધ, ખેડ અને ઉદ્વેગ ઉપભવનાર અતિ વિષમ પ્રપંચભજ-એ માત્ર નામ રૂપાત્મક છે, મિથ્યા છે, ક્ષમ છે. 'જગતમાં સદસ્તુ ચોક્ષ છે.' આ પરિચિતિઓ, આ અનુક્રમ અને પ્રતિફલ દેશકારણની પરિચિતિઓ, એવું આ જગતની અગર અવહારની ભાવમાં બેઠાય છે; પણ વસ્તુતઃ એ બધી શબ્દભજ છે, ક્ષમ છે, બાહ્યસમ્પત્ત છે; અત્યંતને લીધેજ એમની હથાળી આપણા માનસમાં આવે છે; પણ ખરું એનાં તે જગત ધ્યાને નથી. 'જગતમાં સદસ્તુ ચોક્ષ છે, અને તેજ પદ-ત્વર પરમાત્મા.' જેમણે આ દિવ્ય સિદ્ધાન્તને અનુભવ લીધો નથી, જેઓ આ દિવ્ય સિદ્ધાન્તને સ્વીકાર કર્યાં અચાર્ય છે—ચીડે છે—ચીડા કરે છે, તેઓ આ દિવ્ય તત્ત્વનો અનુભવ કરવાનું મૂકીને, સંસારની મિથ્યા ભલ્લમાં પોતાની શક્તિનો વ્યય કરી નાંખે છે, તેઓનેજ આ તત્ત્વ સમજાનું નથી. એજ મૂર્ખ-મુઠમણિ જગતનું મિથ્યાત્વ કમ્પૂર કરતા નથી; પણ કલ્પ સત્ય પ્રવિનિષ્ઠા એ આ સિદ્ધાન્ત અનુભવથી ખરો દરેકે ઉન્નતસવનસમ્યક્ સિદ્ધાન્તેની રહે અન્તરની પ્રયોગશાલમાં પ્રયોગ કરી ચોક્કસ કર્યાં પ્રત્યક્ષ અનુભવથી ખરો દરેકે છે. 'ઈકં સત્' આ ત્રણ શબ્દમાં અભાસિત અને દિવ્ય સિદ્ધાન્ત છે. ચોક્કસ આ સિદ્ધાન્ત તમારા સમજવામાં આવ્યો—તમે તેનો અનુભવ કર્યો કે તમને હુદ્દા બહારેર તમે; તમારી બહારેર મનના એવની ગઈ અને તમે પરમાત્મામાં એક રૂપ-ચોક્કસ-ચોક્કસ થઈ ગયા. આમ એક વખત આ ભાવનામાં સ્થિર થઈને રહેવું ..

મંગલમય પરિણામ નિપજી આવે છે ? તમારી આત્મશ્રદ્ધા-આત્મવિશ્વાસ-આત્મનિષ્ઠા વધવા માંડશે.

શ્રદ્ધા તથા ભાવનાનું બલ અને મહત્તા કેટલી છે, એ વિષે ઇંદ્રિયોએ એક કેટલું કહ્યું છે, કે 'જે તમારામાં રાઈના એક દાણા જેટલી પણ શ્રદ્ધા હશે અને તમે પર્વત પુરીને સમુદ્રમાં પડવાની આજ્ઞા કરશો તો તે પર્વત તમારી આજ્ઞાનું ઉદ્ધવન કરી કરી ધસી નથી. તેને તે આજ્ઞા પાળવીજ પડશે, ઇંદ્રિયા આ શબ્દો ઉપર ધ્યાન રાખો. 'સત્યં જગન્નિધિ' આ સત્ય-આ તત્ત્વ એક વખત તમારી બુદ્ધિમાં આવશે અને મન, વચ્ચે અને કાયાથી તમે એ તત્ત્વને કામકાજમાં ઉતારવા લાગશો-વ્યવહારમાં જણી લેવા માંડશે-તમારાં દરેકાજનાં હરેક કામમાં આ તત્ત્વનું તેજ અલકવા માંડશે, એટલે તમોને આપું જન્મ પલટાઈ ગયેલું લાગશે. તૂટી પડવાને અડધી રહેલા તમારાં સંકલ્પો, સર્વ ભાવના તમાર સન્તાપો, ચિન્તા અને દુઃખો પલાયન કરી જશે. અલોપ થઈ જશે. પહેલાંની વિષમ પરિસ્થિતિ પલટાઈ ગયેલી તમારા ભાવમાં આવશે; જગત્તજ-ભ્રમણા માત્ર ભાંગી જશે. આપણને ભૂઈ ભૂઈ ભાવના સન્તાપ, ત્રાસ, ચિન્તા ચલાજ કરે છે; શરીર અને મનના અનેક કલેશ આપણને સહ કરવા પડે છે; આપણે ત્રિવિધ તાપમાં બળીને ખાખ થઈ જઈએ છીએ; આ બધાનું એકજ કારણ છે કે પરમેશ્વર-પરમપુરુષના કરતાં વધારે પ્રીતિ, વધારે આસક્તિ, વધારે વિશ્વાસ અને વધારે શ્રદ્ધા આપણે આ નામ રૂપાત્મક મિથ્યા માયિક જન્મભ્રમમાં રાખીએ છીએ. ખરેખર મિથ્યા એવ આ જગતને પરમેશ્વર કરતાં પણ અધિક ખડું માની બેસીએ છીએ. સર્વત્ર ચેતન્ય આપી રહેલું જીવ આપણા અજ્ઞાનથી આપણે તેને જડ બનાવીએ છીએ. બાહ્ય વિશ્વ હોવાનો આપણને દૃઢ મોઢ થયે છે. એજ શ્રમ છે-આપત્તિ માત્રનું મૂળ છે. જ્યારે જ્યારે તમોને મનમાં ખેદ-કલેશ થય તમે દેહાસ યાચો કે તમોને ઉદ્દેશ યાય, ત્યારે ખીરસામાંથી આ કાગળ કઢાવી 'જગતમાં સફારતુ એકજ છે' એ વચનને અનુભવવા ચલ કરજો. તમારી ઇંદ્રિયોએ તમારા મનમાં તમારા અન્તાઃકરણમાં ફસાયેલી બધી વસ્તુઓમાં માત્ર 'વર્ક ફાક્' એ એકજ સત્ય છે-એ એકજ વસ્તુ બહુ મૂલ્યવાન અને કલ્યાણ કરનાર છે, એમ ભણજો. ઇંદ્રિયોએ જે વાત જરી કહીને તમારા મનમાં ઘાલી છે અને જેના અણપણા વિષે તમારા અન્તાઃકરણમાં મજબૂત વિશ્વ વિશ્વાસો છે તે સર્વ ઇંદ્રિયગોચર વસ્તુઓ ખડું જોતાં વસ્તુ નથી, પણ અવસ્તુ છે; કેવળ ઇંદ્રિયોથી ઉપજેલો શ્રમ માત્ર છે. અજ્ઞાનના આવરણથી વસ્તુપણનું આપણને તેમાં ભાવ થાય છે એટલુંજ. મારે ઇંદ્રિયોમાં ફસી જાએ નહિ. કેાઈ તમારાં નામ પાડે, કેાઈ તમારી યીશ કરે, કેાઈ તમોને ગાળ દે અથવા વખાણી વખાણીને છાપરે ચડાવે કે વખોડીને દેડ પાડે, તેએ તમે એમાંના કેાઈ પણ ફિસાદોમાં ફસાશે નહિ. એ સ્તુતિ અને નિંદાએ વડો સર્વ મિથ્યા છે, શ્રમ છે. ઇંદ્રિયોથી ઉપજતો આયો શ્રમ તત્ત્વ સમભય નહિ ત્યાં મુદ્દેશ રહે છે, પરમ તત્ત્વને અનુભવ થતાં તે શ્રમ નિર્મૂલ થઈ જાય છે. આ વાતને ખૂબ દૃઢ રાખો. સત્ત્વત્ત્વ એકજ છે-સદ્વસ્તુ એકજ છે. આ વાતને હિતમાં ઉપયોગ. આ વિશ્વ જ્ઞાનને અનુભવ કરો. એકેથી જ કારને અજાણ બાપ જાપી જાપીને બાજુ વસ્તુએપર ચેડે તમારો મોઢ અન્તાઃકરણમાંથી ઉખેડીને ફેંદી થો. તેની ઉપરની શ્રદ્ધાનાં મૂળ ઉખેડી નાંચે, અને તે સર્વ અવસ્તુજ છે એવો સત્ત્વ સંકલ્પ કરીને 'સ વસ્તુ એકજ છે,' એ

નિશ્ચયમાં આરૂઢ થાઓ-એવી શક્તિ અચલ કરો. 'સદ્વસ્તુ એકંજ છે,' એવી કલ્પના તમારા રોમેશભમાં ગમતી મોકો. દિવ્ય અને ત્રણે કાળમાં સત્ય એવા આ સિદ્ધાન્તનો અનુભવ લેવામાંજ તમારી સર્વ શક્તિ અને ભુદ્ધિનો ઉપયોગ કરો. વ્રક્તમેવાદિતીયમ્ મહા ઠં! ઠં!! ઠં!!! આ સત્ય તત્ત્વને પરિપૂર્ણ રીતે મનમાં ઠસાવો. 'સોદમ્' ભાગનો પાક કરવાથી સદ્વસ્તુ એકંજ છે,' આ સૂત્રનો અનુભવ તમોને સમ્પૂર્ણ થશે. એટલાજ વચનના-સૂત્રના ઉચ્ચારથી તમારી ચિત્તવૃત્તિ પ્રસન્ન થશે. તમારૂં અન્તઃકરણ ઉદ્દીપ્ત અને ઉમંગથી પરિપૂર્ણ થશે; તમે મોહજન્ય રોક કુઝ તરી જશો; કેવલ મુખરૂપ-આનંદરૂપ થઈ જશો; એટલાથીજ તમે સિદ્ધાર્થ થશો. પાછળના વચનનો ઉચ્ચાર કરવાની ઇચ્છા થાય તો ભલે કરજો; નહિ તો આ પ્રથમ વચનના ચર્ચા ઉચ્ચાર અને અનુભવથી પણ તમારૂં કામ સિદ્ધ થશે; તમે કૃતકૃત્ય થશો. એટલેથી તમારૂં સમ્પૂર્ણ સમાધાન થાય નહિ તો 'સદ્વસ્તુ હું છું,' એ પાછળના વચનનો ઉચ્ચાર કરજો. 'સદ્વસ્તુ એકંજ છે,' આ કલ્પના ભેડે 'તે સદ્વસ્તુ હું પોતેજ છું' ની કલ્પના સરખાવતાં 'સદ્વસ્તુ હું પોતેજ છું' એ કલ્પના વધારે ઉચ્ચ દરજ્જાની છે; તમોને સ્વરૂપાનુભવની છેક સમીપમાં લઈ જઈને મૂકનારી એ કલ્પના છે. આહો! મારો પાટશી-મારો ભાઈ પણ મારાથી ભૂરો નથી. તેનામાં સાક્ષીરૂપે જે આત્મા રહેલો છે 'તે હુંજ છું; સર્વ હુંજ છું; સદ્વસ્તુ તે હુંજ'! આ વચનનો એવો અર્થ છે.

ખુદલા હાથ સખી પ્રણવમંત્રનો જાપ જપાય નહિ, પણ બદાંજલિથી પ્રણવોચ્ચાર રવો; એવું ઘણાકનું કહેવું છે; પણ 'રામ'ને એવું બંધન પાળવાનું કાંઈ કારણ જણાતું નથી. જો 'સદ્વસ્તુ તે હુંજ,' એજ કલ્પનાનું ચિન્તન અને એજ કલ્પનાનો નિદિધ્યાસ કરવાને રામ' કહે છે. 'અહં પ્રણામિ' આ એકંજ ભાવના સાથે હૃદય સાંધી રાખવા માટે 'રામ'નું કહેવું છે. આ ચિન્તન કરતી વખતે કેમ બેસવું, આસન કયું અને કેમ રાખવું, વગેરે શરીરસ્થિતિ ઉપર લગ્ન આપવાનું કાંઈ કારણ 'રામ'ને જણાતું નથી. એવી શરીરની બાબતોમાં કાંઈ ચોક્કસ બંધન છેજ નહિ. પ્રાજ્ઞાયામમાં અંગવિન્યાસ આમ અને તેમ કરવા ભેદજો એમ હોકો જે કહે છે તે ઉપર પણ ધ્યાન આપશો નહિ. કેવળ 'સદ્વસ્તુ તે હુંજ' એજ ચિન્તન અને એજ ધ્યાન કર્યો કરો. પછી જે મનન, જે ચિન્તન, જે નિદિધ્યાસન દિલ ચાહે તો તાલી બજાવીને કરો, કિંવા તાલ મંજરા વગાડીને કરો, નાચીને કરો કે કૂતીને કરો, હહેર આવે તો સૂતાં સૂતાં અને હહેર આવે તો બેઠાં બેઠાં કરો, એમાં કોઈ જાતના નિયમ કે બંધનની જરૂર નથી. પયારીમાં પડયે પડયે પ્રણવજપ કરવો પસંદ પડે તો તેમ કરો. માત્ર 'સદ્વસ્તુ તે હુંજ છું' એ જાવનાને ચોક્કસ રીતે અનુભવમાં ઉતારો. બેસવાનો, ઉઠવાનો કે એવો કોઈ બીજો નિયમ કે બંધન જે જાબતમાં નથી. ક્રમ 'સદ્વસ્તુ તે હું છું' એ જાવનામાં તન્મય, તદ્દૂપ, તદ્દાકાર-લીન થઈ જાઓ. 'હું સર્વ શક્તિમાન છું,' એ જાવના તે પછી આવે છે. એ જાવનાનું પામું પૂર્વવત્ સ્વણ, મનન, નિદિધ્યાસન અને અન્યોન્યમાં વાતચિત પણ કરવા મરો; મતલબ કે તમે મૂર્તિમાન જે જાવનારૂપજ થઈ જાઓ. જે ચેતાઓએ સમનું પૂર્વનાં બ્યાખ્યાન સાંભળ્યાં હશે તેમને તો નિશ્ચય થયોજ હશે કે ખરો કેહી, ખરો આત્મા તો સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ જ છે, તેની સત્તાના પ્રભાવથીજ જગતનો સમગ્ર વ્યવહાર ચાલે છે.

* રામસ્વામીનું આ કહેવું વેતાન્તાદિ વિવેકાદિ આધનસ્થાન ઉચ્ચ અધિકારી પરત્વેજ સમજા અને મારોના વિધિનો એવી નિષેધ માનવોનો નથી.

મંત્રી સ. સા.

જૂતલ ઉપર જેમ સૂરજની સત્તાથી વરસાદ વરસે છે, વાયુ વાય છે, ઘાસ ઉગે છે, ગુલ્મ ખીલે છે, નદીઓ વહે છે, પ્રાણીઓ જંગલોને પોતપોતાની નિયત પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેજ પ્રમાણે વિશ્વનો વ્યવહાર માત્ર એક સર્વ શક્તિમાન પરાત્પર પરમાત્માનીજ સત્તાશક્તિથી ચાલે છે. એ પરમાત્મા સર્વશક્તિમાન છે. ઝં ! ઝં !! ઝં !!! ‘પરમાત્મા સર્વ શક્તિમાન છે’ આવો તમારો સુદૃઢ સંકલ્પ થયો અને પછી ‘હું’ પોતે સર્વ શક્તિમાન છું’ એવી ભાવનાને તમે પ્રાપ્ત કરી; એટલે તમને આશાભંગ કરી છોડી દેનારી સર્વ શંકાઓ, તમને જાણના ચક્રમાં ભાગવનારી સઘળી મિથ્યા ભ્રાંતિઓ, તમારી ગેરસમજાણીઓ, તમારાં સ્વાભાવિક બલવીયાદિને હરી લેનારી કુશંકાઓ, રાંકણ અને દુર્બલપણના સઘળા વિચારો, એ બધાં તમોને જોઈને નાશી જશે-પાસેજ આવી શકશે નહિ. તમારા અન્તઃકરણમાં જાતેથી સૂર્ય ઉદય થયા પછી તેવા વિચારો તમોને સ્પર્શ પણ થવાનો નહિ. મનુષ્ય જેવી ભાવન કરે છે તેવું તે પોતે ધાય છે. જેવી જેને ભાવના તેવી તેને સિદ્ધ થાય છે. તમે પોતે પાપી છે એવી ભાવના કરશો તો પાપીજ થવાના. હું મૂર્ખ છું એવું સમજશો તો અવશ્ય મૂર્ખ થશો. હું દુર્બલ અને રાંક છું એવો વિચાર તમે કરશો તો આ જગતમાં એવી કોઈ પણ શક્તિ નથી કે જે તમોને શક્તિમાન, બલવાન અને સંપત્તિમાન કરવાને સમર્થ થઈ શકે. ‘પરમાત્મા સર્વશક્તિમાન છે’ અને એ ‘સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા હું છું’ એવો સુદૃઢ સંકલ્પ-એ દૃઢભાવના કરવાથી તમોને સ્વરૂપલાભ થશે-તમે સર્વ શક્તિમાન પરમાત્માસ્વરૂપજ થઈ રહેશે

પરમાત્મા સર્વજ્ઞ છે.

લક્ષ્ય સાધવાની આ ભાવના વિસ્તારને પામતાં પામતાં સદ્વસ્તુના-પરમાત્માના સંપ્રજ્ઞાની ભાવનારૂપે પરિણામ પામે છે. ‘પરમાત્મા સર્વજ્ઞ છે’ એ ભાવનાનું મનન, ચિન્તન અને નિદિધ્યાસન, ઝં પ્રણવમંત્રના જપ સાથે કરવું. ઝં પ્રણવમંત્રમાં પરમાત્માના સંપ્રજ્ઞાની ભાવનાનો સમાવેશ થયેલો છે. વિમૂઢ અને મૂર્ખ બનાવનારી તમારી સર્વ કુંઠાલને કાપી નાખો. મનને શાંત અને વિમલ કરો. પરમેશ્વરને પામવાનો સરલ અને સ્વીકૃતિ આ એકજ માર્ગ છે. ‘સદ્વસ્તુ એકજ છે,’ ‘તે સદ્વસ્તુ હું પોતેજ છું’ ‘હું સર્વશક્તિમાન છું,’ ‘હું સર્વજ્ઞ છું’ આ ભાવનાઓને કમેકમે અન્તઃકરણમાં સજ્જડ જડી ક્યો. તેજ પ્રમાણે આત્માના સર્વવ્યાપીપણાનું મનન, ચિન્તન અને નિદિધ્યાસન કરવાનું શીખો. આત્મા ઘટમાં વ્યાપી રહેલો છે-સચરાચરમાં આત્મારામ રમી રહ્યો છે-સર્વત્ર ભરપૂર છે, આવી કલ્પનાનો દૃઢ અભ્યાસ કરો. આત્મા પિનાનો કામ હાલો નથી. “સર્વ પરમાત્મામય છે, હું પરમાત્મા છું, હું અવિનાશી છું, હું અપરિચિન્ન છું, અનાદિ અનન્ત છું, અજરામર છું, અમુક્ક શરીર “હું” નથી, જેને અજ્ઞાનથી-અવિદ્યાથી હું હું કહેવામાં આવે છે તે દેહ પણ હું નથી, આ અઢંકાર-આ તુચ્છ ભ્રુવ તે પણ હું નથી; પણ હું તો જે હરેક અણુ-પરમાણુમાં જે સતતત્વ વ્યાપી રહેલું છે તે છું. હું સર્વવ્યાપી વિભુ છું.” આ સંકલ્પમાં આ ભાવનામાં સુરિધર-અચલ થઈ જાઓ. સ્થાવર જંગમમાં વ્યાપેલો હું આત્મારામ છું, સર્વ આકાર અને સર્વ શરીરો મારાંજ રૂપ છે, એવો અનુભવ કરતા રહો. ઝં ! ઝં !! ઝં !!!

આ નિબંધનાં બાકીનાં વચનો ઉપર વિશેષ વિવેચન કરવા જેવું ‘રામ’ને જણાતું નથી તે વાંચી જણાવ્યાં એટલે થયું. અત્યાર મુખીમાં કહેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે ચિત્તની એકાગ્ર કરવાનો અભ્યાસ કરો અને એક અંકવાડીઆમાં જો તમોને આત્માનુભવ થાય નહિ તથા સદ્વસ્તુ સાંપડે નહિ તો ‘રામ’ને જાણે કહેજો.

દીનતા અને દુર્બલતાનો ત્યાગ કરો.

‘પૂર્ણ આરોગ્યતા તે હુંજ’ એ પછીનું વચન છે. જે શરીરને તમે માફ માની બેસો છો તે શરીરને જ્યારે રોગ કે મંદબાક થાય ત્યારે તે રોગ કે શરીરનો સંકલ્પજ ઉત્થા દેશે નહિ. ‘મૂર્તિમાન આરોગ્ય હું છું, હું આરોગ્યની મૂર્તિ છું,’ એવી દૃઢભાવના કરીને તેમાં સુદૃઢ યદ્દા શખવી; એટલે આયોજ્યાયજ તમણે શરીર નિરોગી થઈ જશે. માત્ર તમારી તે ભાવના સતત, દૃઢ અને એકાગ્રતા તથા યદ્દાશુભ દેવી ભેળવે. ‘જેવી ભાવના તેવું ફલ’ એટલીજ આની મતલબ છે. ‘જન્યમય તે હુંજ’ આ ભાવનાનો પ્રત્યક્ષ અભ્યાસ કરીને જુઓ, એટલે આ ઉપદેશનું અરુપાનું તમારા અનુભવમાં શરૂજો જાવી જશે. આયોજ્યાજ હું છું એવી તમારી દૃઢ, સતત ભાવના થઈ, એટલે કરીએ એવધી પિન્દજ, અને ‘જો દેવ! મારો રોગ મટાડો, મને આરામ કરો,’ એવી એવી પ્રાર્થનાઓ ક્ષો સિવાયજ તમે નિરોગી-નિરામય થઈ જશાના. “નાવમામા વાદાનેન લખ્યઃ” એટલે જગ વિનાનાને આત્માનુભવ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી, એવું મુલકોપનિષદનું વચન છે. બ્યવહારમાં પણ આવી ન્યાય પ્રવર્તતો આપણે નજરે નથી ભેટા છું! તમારે અમેરિકાનાં સંયુક્ત સંસ્થાનના પ્રેસીડેન્ટની મુલાકાતે જવું હોય અને તમે બીજાદીની વીધરીયા હાલમાં બચો તે દરવાજા બારણામાંથીજ તમાને હાંધી મારવા સિવાય શરૂજો ખરા! એજ ન્યાયે તમારે પર-મેશ્વરના મંદિરમાં-દરબારમાં પરમેશ્વરના દરને જવું હોય તો શંકડવેદા ઠોડી, દુષળાપાજુનો બિખારીનો ચીંધરીઓ પોપાક પ્રેંટી દદને આત્મશરણનો-નિશ્ચલતાનો દિવ્ય મૂલ્યવાન પોપાક પારણ કરીનેજ જવું ભેદવે. બિખારી અને શંક બાવે જશે તો તમને ધણ મારી હાંધી કહાડવામા આવશે. આ વાત ખજ લખમાં લખો. ‘હું આરોગ્ય-મૂર્તિ છું’ એવી દૃઢ ભાવના કરો, એટલે તમે એકતમ વંદુ-રત્ન થશો. ‘જેવી ભાવના તેવું ફળ,’ આ તત્ત્વ વિસ્તારશે નહિ, અને કેઈ વાતની બીજ માગી શંકડવેદા દરજને માટે દેવ આગળ જઈ તેને નહક લારવી આવશે નહિ.

‘સર્વ શક્તિ હુંજ છું’ એ ભાવના તે પછી અબ્ધસ કરવાની આવે છે. આ ભાવનાનું મનમાં ચિન્તન કરવામાં અને મેરોટી કો! કો!! કો!!! એવા પ્રવુજ મંચને બજ કરવાથી તમે સર્વશક્તિમાન થશો. આ સર્વ વિશ્વ તે મારી રાખતું છે; દેવત મારી ઈન્દ્રિયો કરીનેજ અને પ્રવીન દત્ત આ વિશ્વ પેદા રમું છે; આ વાત મનમાં જાજા પછીથીજ એ ભાવના છે. આ ભાવનામા અવિચલ વિશ્લેષ રાખવો. આ રજો વાંચતી વખતે આ નામૂખાનો જન્મનું મિથ્યાપણું રજૂન અને રજજડ રજને વેદાંતીઓ જે જે દહીંડે કરે છે, અને જે જે પ્રમોડે કે પુરજમે આવે છે, તે તે દહીંડે અને તે તે પ્રમોડે કે પુર-જમેનું મનન કરવું એ વેદાંતમા તમારો અબ્ધસ હેવ નહિ, એ વેદાંતના વિષયમાં તમણે મુખ રેવ નહિ, એ વિષય વિષે કંઈ વાતનમાં જાજું રેવ નહિ આદવા એ વિષય ઉપર તમે કેઈ પણ વજવ કે અબ્ધન રજાજડ રેવ નહિ, તે જરૂર મિથ્યા છે, તે દેવત રાખતું છે, એ વાતમાં યદ્દા રખીને તેને કદાપૂર્વે અબ્ધસ કરો; એટલે આ જરૂર જરૂર રાખતો એવે છે, એ ‘સર્વ’ તમારો અનુભવમાં રજજડ રજાજડ આ વદનિદી નેરે હમેશાં વચનેમાથી જોડો છડ તે રજા વિચર રજે, તેનું મનન કરવું અને તે તે વચનેની જ વચને અનુભવ કરી દેવે.

હું સર્વ આનન્દ છું. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

હું સર્વ જ્ઞાન છું. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

હું સર્વ સત્ય છું. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

હું સર્વ પ્રકાશ છું. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

મને કોઈ ઠેકાણે ભય નથી-હું નિર્ભય છું. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

હું રાગ દ્રેષથી રહિત છું-રાગ દ્રેષથી અતીત હું છું. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

હું અવાસ કામ છું-હું સમ્પૂર્ણ પરિતૃપ્ત છું. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

હું પરમાત્મા છું. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

સર્વનાં નેત્ર તે મારાંજ નેત્ર છે. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

સર્વના કાન તે મારાંજ કાન છે. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

સર્વનું મન તે મારુંજ મન છે. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

સર્વ મુનિ જે તત્ત્વ બહુવાની ઇચ્છા કરે છે તે તત્ત્વ હુંજ છું. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

ચંદ્ર સૂર્યમાં જે તેજ-ચેતન્ય છે તે હુંજ છું. ઓં ! ઓં ! ! ઓં ! ! !

અહીંયાં 'સોહમ્' ભાગ સમ્પૂર્ણ થાય છે.

જેવી ભાવના તેણું ફળ.

હવે 'રામ' તમો સમગ્ર હિંદુ લોકના પુરાણમાંની એક વાત કહી બતાવશે. જે વાત અત્યાર સુધીમાં કરેલા વિવેચનનો વધારે ખુલાસો થશે અને આ વિષય ઉપર વધારે જગ વાળું પડશે. એક વખતે કોઈ એક પંડિત કેટલાક લોકો પાસે પુરાણ-કથા વાંચતા હતા. વેદાન્ત કોઈ એક સિદ્ધાન્તનું વિવેચન ચાલતું હતું. કેટલીક યોગવાલણીઓ-મહીઆરીઓ તે વખતે જોયેલા જતી હતી. તેમના કાને શાસ્ત્રી મહારાજના મુખનાં પાછલાં વચન પડ્યાં કે "અ અપાર સંસાર સમુદ્ર તરવાને પરમેશ્વરનું નામસ્મરણ એજ મુખ્ય વહાણ છે, પરમેશ્વર નામસ્મરણ માત્રથીજ આ પ્રપંચરૂપી મહાસાગર સહેજે તરીને પાર ઉતરાય છે, તો વજ્ર નદીઓ તરી પાર ઉતરી જવાનો તો હિસાબજ શો ?" તે વિદ્વાન પુરાણીભાવાના મુખે આવાં વચન તે મહીઆરીઓએ સાંભળ્યાં અને તેમને તે અક્ષરે અક્ષર સાચાં લાગ્યાં. પુરાણી મહારાજનાં વચનોમાં તેમની શ્રદ્ધા ચોંટી. તેઓ નદી ઉતરીને સામે તીર રોજ દ્રષ વેદ જતી હતી અને તેમને જતાં આવતાં મળીને બળે પેસા હંમેશા ખર્ચ કરવો પડતો હતો. શાસ્ત્રીભાવાનાં વચનો તેમના મનમાં યોગાયા કરતાં હતાં અને તેમાંથી તેમણે એવો વિચાર નિર્ભય કયો કે એવા પ્રતિષ્ઠિત પંડિતનાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે કહેલાં વચનો કદી અન્યથા કદ નહિ. એ તો સાચાંજ પડવાનાં. નદી પાર જતાં અને આ તરફ આવતાં હર વખતે આપણને જે પેસાનો ખર્ચ થાય છે, તો શા માટે આ વિદ્વાન પંડિતજીના ઉપદેશનો અર્થ લાભ નહિ લેવો ? પરમેશ્વરનું નામસ્મરણ કરીને આપણે પણ રોજ નદી ઉતરી સામે તીર જઈ પાછાં ફરીશું. આવી રીતે નદી ઉતરવાના ખર્ચનો બચાવ શા માટે ન કરીએ ? પુરાણી ભાવાનાં વચનોમાં તે મહીઆરીઓની અવિચલ શ્રદ્ધા થઈ ગઈ હતી. બીજેજ દિને તે ઉપદેશનો અમલ કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કયો. દેવનું નામ સ્મરણ કરીને અને અક્ષર પ્રણવનો મંત્ર જપતી જપતી તેઓ નદી ઉતરી ખુશ ખુશાલ સ્થામે તીર ગઈ. પછી તેઓ રોજ રોજ દેવનું નામ સ્મરણ કરીને નદી ઉતરીને સામે તીર જવાનું અને પાછું આવી

તરી આવવાનું આજુ તાજુ. હોડીનો રાજનો અર્થ બચવા માંડ્યો. જે પુરાણી મહારાજનાં ઉપદેશ વચનોથી આ પ્રમાણે રાજ તેમના અર્થનો બચાવ થવા લાગ્યો તે પુરાણી મહારાજ ઉપર તેમના મનમાં અપૂર્વ કૃતજ્ઞ ભુદિ થવાથી બક્ષિભાવ ઉત્પન્ન થયો. તેઓએ શાસીજીને ૨૨ તેણી તેમનો યથાશક્તિ આદરસત્કાર કરીને ઉપકાર જણાવવાનો નિર્ણય કર્યો. મહીઆરીઓની બૌદ્ધિક શક્તિ ભેદને પંડિતજીએ તેમનો આદરસત્કાર સ્વીકારવાની હા પાડી. ડરાવેલે દિવસે તે મહીઆરીઓમાંથી એક બાઈ પંડિતજીને તેડું કરવા આવી. એટલે તત્કાલ પુરાણી બાપા પોતાના મિત્ર પરિવારસહિત તેમને ગામ જવાને તૈયાર થયા. પેલી મહીઆરી પુરાણી બાપા મિત્રમંડળ સહિત આવે છે, એવી ખબર સહીઅર મહીઆરીઓને આપવાને આગળ ચાલતી થઈ, અને પુરાણી બાપા પાછળ ધીરે ધીરે મંડળી સાથે આવવા લાગ્યા. નદી નજીક આવતાં, મુખેથી રામરમરણ કરીને, ડકાર મંત્રનો જપ જપતી જપતી તે એક કણમાં નદી ઉતરી સામે તીર જઈ ઉભી. આ બાળુ પુરાણી બાપા નદી કાંઠે આવીને એટકી પડ્યા અને સામે તીર જવા માટે નાવકાની વાટ નેવા લગ્યા. થોડા વખત પછી ગોવાળજીએ એકું તો શાસી મહારાજ તો સામે તીરેજ બેઠેલા હતા. આમ થવાનું કારણ શું ? પુરાણીને આવતાં આવટલી વાર શાથી લાગી ? જોઈને બાબત તે મહીઆરીને મોટો અચંબો લાગ્યો. પુરાણીને શું થયું, તે જોવાને તત્કાળ તે મહીઆરી પાછી ફરી, અને નદી ઉતરીને આવતાં શાથી વાર થઈ, એમ તેણે પૂછ્યું. વાર થઈ એટલે ? હું ક્યારનોએ અહીંઆં હોડીની વાટ ભેદને બેસી રહ્યા છું; પણ હોડીનો પત્તા નથી ! હવે સામે તીર શી રીતે આવી શકાય ! તેમને તે મહીઆરીએ હાથ જોડીને કહેવા માંડ્યું : “ પુરાણી મહારાજ ! ખરેખર આપનો અમારી ઉપર મોટો ઉપકાર થયેલો છે, આપના અમે એશીંગણ છીએ, આપના ઉપદેશથી અમારો જન્મ સફળ થયો છે; અમારું કલ્યાણ થઈ ગયું છે; અમારા હોડી અર્થના પેસા બચે છે. આપના ઉપદેશથી બ્યારે નદી ઉતરતાં અમે સરખાને હરકત પડતી નથી ત્યારે આપની તો વતજ શી ? આપ જાની છો અને ભેતભેતમાં હોડી વિના નદી ઉતરી સામે તીર જઈ શકે એમ છે, એ શું અમે જાણતા નથી ? તેથીજ હું આપને પાછળ મૂકી નદીની સામે તીર ગઈ. હવે આપ પાછળ કેમ ભેરી રહ્યા અને આપને આવતાં શાથી વાર થઈ; તેનો તપાસ કરવા હું પાછી આવી છું. ” ગોવાળજીના આ શબ્દો સાંભળી શાસી બાપા તો દંગજ થઈ ગયા ! તે બોલ્યા : “ મેં તમોને એવો તે કયો ઉપદેશ કર્યો હતો કે જેના યોગે તમો હોડી વિના નદી ઉતરી શકો છો ? ” તેના જવાબમાં તે મહીઆરી બોલી : “ મહારાજ, આ શું ? આપ શું અમારી આમ પરીક્ષા કરી જુઓ છો ? આ ભાવસાગર તરવાને ભગવાનના નામની નૌકા છે એવું આપે એક વખતે કથા કરતાં નહોતું કહ્યું ? ” આ શબ્દો સાંભળતાંજ પુરાણીજીના મનમાં અનેક શુભ ભાવનાઓનો પ્રકાશ પડ્યો; જ્ઞાન થઈ આવ્યું. તે મહીઆરીની આવી અપૂર્વ શક્તિ ભેદ પુરાણી મહારાજને પણ પોતાનાં ઉપદેશ વચન પ્રમાણે ચાલવાનો નિર્ણય કર્યો. પુરાણી બાપાએ એક લાંબુ દોરડું મંગાવ્યું અને તેને પોતાની કેડે બાંધીને તેના ઉપર પેતાના સોબતીઓના હાથમાં આપીને કહ્યું કે દેવનું નામ રમરણ કરીને હું પણ નદી ઉતરું છું; પણ જો હું બૂડવા માંડું તો દોરડું ખેંચી મને બહાર તાણી કહાડો. આ પ્રમાણે સહિત નિશ્ચય અને લક્ષ્યે પગે પુરાણી બાપાએ જેમ તેમ બગરકારે મનને દોઢાણે સખી નદીમાં ઝેંકાવ્યું. પણ પાંચ દસ કદમ જતાં જતાં તો તેઓ ગભરાઈ જવા લાગ્યા ! પાણી ત્યાં જરા વિરોધ નાવ્યું ત્યાં તો દૂબવા પલુ લાગ્યા ! તેજ સમયે તેમના

પેલા મિત્રોએ દોરડું જેવી તેમને કિનારાપર આપ્યા. આવી રહતી શ્રદ્ધા કાંઈ કામમાં અવ
નથી. આ વાતમાંના પુરાણી બાવા જેવી હગમગતી શ્રદ્ધા આત્માના અનુભવમાં કાંઈ પણ ઉ
યોગની નથી. કાચો વિશ્વાસ-વહેમીપણું એ અન્તઃકરણના દોષો છે, અવશ્ય છે, હુમ્મ
છે, અને એજ આપણા વિનાશનું-પડતીનું-અધોગતિનું કારણ છે.*

પ્રભુવત્તમ ઝંકારનો જપ કરતી વખતે ‘હું’ પોતે તંદુરસ્ત છું, આરોગ્યની ભૂતિ હું’ પે
છું, હું’ નિરામય છું.’ આ કલ્પનાનું-ભાવનાનું ધ્યાન ધરતાં જો લેશ પણ શંકા તમારા મન
રહેશે તો બધુંજે પાણીમાં જશે ! “જો” અને “તો” તમારા મનમાં રહેશે-હું’ જુડું’ તો મ
તાણી કાઢજો, એવી જાતનું હગમગપણું જો તમારા મનમાં-અન્તઃકરણમાં રહી જશે, તો જો
ભાવનાથી કે પ્રાણાયામથી તમને કશોજ લાભ થવાનો નથી. અવિચળ શ્રદ્ધાની-અહગ વિશ્વાસ
આ કામમાં ઘણીજ જરૂર છે. વિશ્વાસ વિના એકલા સંકલ્પથી કે કલ્પનાથી ફળ પ્રસિદ્ધ
નથી, એ વાત બહુ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. આ આપું’ વિશ્વ આપણી કલ્પનાનોજ ખેત્ર છે. સર્વે
અને અલેઈ, બધી પરિચિતિઓ, જૂદા જૂદા પ્રસંગો અને બનાવો આપણાજ છે-આપણી બને
નિમોણ કરેલા છે; જોમાં લેશ પણ શંકા નથી. તમે પ્રત્યક્ષ ઈશ્વર છો, દેવના દેવ છો, એવી શબ્
શ્રદ્ધાપૂર્વક રિથર કરો, એટલે તમને તેવો અનુભવ થશે. આ દેહેજ અને બને તો આને
શબ્દોજ આ વાતની સત્યતાનો અનુભવ કરી લ્યો. માત્ર આ વચનોમાં સુદૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ
અચલ શ્રદ્ધા થવાની સાથેજ અનુભવ મળી ચુકે છે. આજે કહેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે આ નિબંધની મુખ
કલ્પનાનો અભ્યાસ કરો, એટલે તમારામાં નબળાઈ લાવનાર, તમારા વિચારબળને સૂકવી નાંખ
નાર, તમારા પગને ઢીલા કરી નાંખનાર તમારી શંકા, કુશંકા અને તમારા અજ્ઞાનથી-અ
ધ્યાથી ઉપજેલ ‘જો’ ‘તો’ નિર્મૂળ થઈ જશે. ‘હું’ પરમેશ્વર છું,’ આ ભાવનામાં તલકાર
જાઓ, આ ભાવનાથી તમારા અન્તઃકરણને રંગી કાઢો, આ ભાવનામય તમારું અન્તર ક
નાંખો, એટલે અશ્રદ્ધાથી નિષ્વજનાર ‘જો’ અને ‘તો’ અર્થોત આપણા આધ્યાત્મિક ઈશ્વરપદ
સંબંધીની જૂલભરેલી ભ્રમણાઓ તત્કાળ ટળી જશે. આ નિબંધના સિદ્ધાન્તનું રાજ પાંચમ
મનન કરવું; તેટલી જરૂર ન બને તો નિદાન બે વાર તો કરવુંજ; જેથી તમારા સંકેહ મ
ટળી જશે અને હું’ ઈશ્વર છું’ એવી ભાવના તમારા અન્તઃકરણમાં સત્ત્વક-મજબૂત થાંતી જશે.

હવે ત્રણવાર ઝંકાર પ્રભુવનો ઉચ્ચાર કરી ‘રામ’ આજનું આપ્યાન સમાપ્ત કરે છે. ન
કેઈને આ અથવા બીજા વિષય બાબત પ્રશ્ન પૂછવા ઇચ્છા હોય તેમણે ‘રામ’ના આપ્યા
પીઠ ઉપરથી ઉડ્યા બાદ બેલાશક આનંદપૂર્વક પૂછવા.

આજ સુધી થયેલાં આપ્યાનો જેઓએ સાંભળ્યાં નહિ હોય તેમને આજના આપ્યા
નનો યથાર્થ બોધ થશે નહિ, તેવાઓને સગવડ કરી આપવા ખાતર વેદાન્તના સિદ્ધાન્તો
પદ્ધતિ પુરઃસર ગોડવીને એક બ્રંધ લખવાનો ‘રામ’નો વિચાર છે. એ બ્રંધથી વેદાન્તનું-વત્ત-
જ્ઞાન અહીંના લોકને ઘણું મુક્ત થઈ શકશે. જેમના મનમાં વેદાન્ત સંબંધી જૂદી જૂદી શંકાઓ
ઉપજતી હોય, તેમણે ધ્યાનમાં રાખવું કે તેવી શંકાઓ ‘રામ’ને પોતાને પણ ઘણાં વર્ષો ઉપ
યતી હતી. જે સંકેહ આજે તેમના મનમાં થાય છે તેજ સંકેહ ‘રામ’ના મનમાં પણ થતા
હતા. તમોને જે જાતનો બ્યામોહ થાય છે તેજ જાતનો બ્યામોહ ‘રામ’ને પણ થતો હતો. પણ
આ સમગ્ર સંકેહ, શંકા અને કુતર્કોદિ મોહબળને તોડીફાડી ‘રામ’ પોતે મુક્ત થયો અને

પોતાનું કલ્યાણ સ્વર્ગી લીધું. જોમ, મોહ અને અવિશ્વાસ એ અજ્ઞાનથી થયેલી ભ્રમરૂપ કલ્પલક્ષ્મીનું પરિણામ છે. આ વાત ભલભલ લક્ષ્મીમાં રાખવી. અરેખકું જ્ઞાન યતાંની સાથેજ સંશય માત્ર ટળી જાય છે, સંદેહ હોય થઈ જાય છે અને મનની ગાંઠો છુટી જાય છે. નિમિષ માત્રમાં શંકા માત્રનું સમાધાન થઈ જાય છે. હજુ પણ હોયને કાંઈ શંકા રહી જતી હોય અને પુણ્યની ઈચ્છા થતી હોય તો 'રામ' તૈયાર છે. તેને માટે 'રામ' જહીં ચોરેક વખત ચોલતુર છે.

વેદાન્ત તમારું છે.

બીજા એક જાત ધ્યાનમાં રાખવા જોય છે. તે એ કે જો દુઃખ માત્રથી-ક્રોધાદિ માત્રથી છુટવાની, મુક્તિ થવાની, ઈશ્વરનો આધાર કરવાની તમારી મરજી હોય તો વેદાન્તને જાણ્યાસ કરો. વેદાન્તના સિદ્ધાન્તોને તમારા નિત્યના અવધારમાં જણી હો. તમારાં સર્વ કામકાજ વેદાન્ત પ્રમાણે કરો. જીવનું કલ્યાણ કરવાનો આ એક જ માર્ગ છે. વેદાન્ત સિવાય તારણનો બીજો માર્ગ નથી, એ 'રામ' ફરી ફરીને ઠાંડી પીયોને, ઘંટ ઘેર કરીને કહે છે. સર્વ જાતના ધર્મ પંથ, સર્વ જાતના મત મતાંતરો, સર્વ જાતના અનુભવો, આશંકા કે શંકા માત્ર તમને વેદાન્તમાં જ મળી આવશે. અમેરિકામાં નવા નવા નીકળીને આવેલા ધર્મ-પંથો વેદાન્તના સિદ્ધાન્તોનો અનુવાદ કરે છે, વેદાન્તને પેતાનું કરી લે છે, વેદાન્તને જ પ્રતિષ્ઠાન કરે છે. આ બધું મંગલકારક સિદ્ધ છે. વેદાન્તના તેઓ આજ્ઞારી છે, જોમ જણાવવાની જરૂર નથી. ખ્રિસ્ત ચિકિત્સા, નવનિષ્ઠા પંથ, સંસ્કરણ-દિવાલિ આનો અવલોકન

• જિલ્લા મિલિટરી (રિસિયુઅર સાયન્સ)-જાણનારી રાજ્ય મહાસભાની જાણિતી, -દેવી બેરાર મિલિટરી બેરારી એક જાણિતીની વિદ્યુતી જાણિતી સને ૧૯૧૧ ના સુધારમાં જી જાણિતી પ્રચાર રાજ્યની જાણિતી રાજી. બેરાર વિના રાજ્ય રાજી જાણિતી પ્રાચારી રાજીને તેજ જાણિતી એકા એક રાજ્ય મહાસભાની જાણિતી જાણિતી જાણિતી રાજી છે.

* નાચિયાર વધ (ન્યુ કોર્ટ) - આ વધનો મુખ્ય પ્રશ્ન કોર્પોરેશન એકમનું નામનો વારસાદી થયો. જિલ્લા બંધના વરણમાં આચરવાયેલો વધની નહિ રહેવાં સ્પષ્ટ નુકસાન થયેલી થોડીક સંસ્થાઓ નો નુકસાન કરી નહિ થોડો નિષેધ કરેલો, એવું આ વધનું મુખ્ય લક્ષ્ય છે. સને ૧૮૭૦ થી તે સને ૧૮૮૦ સુધી બન્યું કોર્પોરેશન વિરોધી કાયદો હતો. આનો નાશ કરવાના આશયે, કોર્પોરેશન અને સમાજિક ન્યાયનાં મુદ્દાઓ સરખાવે સમ ઉપર આ વધ ને લખીને બાબત બદલે છે. એક બાજુથી સરખાવે છે. આજના આશયનાં તેમો દાખ કરી...મુખ્ય સેનેટ ઉપર છે...જિલ્લા બંધના છે, એવું સંસ્થા તેમ જ બંધિતનાં ગેર આજનાં એ મદદ દે છે. એવો આ વધનો મુદ્દો છે.

[illegible]

નવાં શાસ્ત્રોનો પ્રચાર કરનામાં અમેરિકામાં નવી નવી સંસ્થાઓ વેદાન્તનોજ અપ્રત્યક્ષ અનુવાદ કરે છે-સત્યનુંજ પ્રતિપાદન કરે છે. અમેરિકાના લોકોના આગ્યોદયનું જીવન છે. અમેરિકામાં રોજ નીકળતા નવા નવા ધર્મો, પંથો અને મતો અથવા શાસ્ત્રો જોઈ કરનાર છે, પણ જો તમારે સત્યને તેના સમ્પૂર્ણ તેજમય અર્થ સહિત અનુભવતું હોય, સત્ય તત્ત્વનું સર્વાંગ ગુન્દર અને સમ્પૂર્ણ સ્વરૂપ જાણવાની તમારી મનીષા હોય, તે માટે તો આયોનું વેદાન્તજ છે. વેદાન્તને તમે ગમે તે બીજું નામ આપો, પણ જો કેપ્પલે ઠેકાણે સત્યને તેના સમ્પૂર્ણ નિશ્ચિત સ્વરૂપમાં-ખુદ્દે ખુદ્દી ભાષામાં જણાવેલું-પ્રતિપાદન હોય તો તે હિંદુઓના વેદાન્તમાંજ પ્રતિપાદન કરેલું છે. 'તત્ત્વમાસી' આ દિવ્ય મિદ્ધાનું અનુભવ કરી થયો, એટલે તમારી ઉપાધિ માત્ર ટળી જશે. પછી તમને ઉપદ્રવ કે હાનિ કે કોઈનું સામર્થ્ય ગાતરો નહિ. તમે સર્વેશ્વર થશો. હું દેવનો દેવ છું; આ ચત્તર કર મારોજ નિર્ણય છે; મારીજ કલ્પનાનો-મારાજ સંકલ્પનો આ સર્વ ખેલ છે; આ સર્વ અનુભવ કરી થયો. વેદાન્તની વિચારસરણીનો સહજ પણ પરિચય નહિ હોવાના કારણે આવી ભતનાં જગનો તમોને કડિન-કડંગમાં લાગશે; પણ તેથી ગમરાશે નહિ. તમારા માટે જોને આ વેદાન્તના મિદ્ધાન્તોનું જ્ઞાન નહોતું તેમાં થઈ શું ગયું? વેદાન્તના મિદ્ધાનું માલિની તે જખતે તેઓને ઘડી શકે એમ નહોતું; પણ તે પરિસ્થિતિ આજે રહી રહી વેદાન્ત તમોને ઘેર બેઠે ગંગાની પેઠે મળ્યું છે તો તેનો ઉપયોગ કરી તમારે જેના કરવાનું સામી હોવું જોઈએ. તમારા જીવનનું કલ્યાણ તમારે જાતેજ કરવાનું છે. આ કોઈ તમારાં ધરંડાંઓનું નથી. તમારાં ધરંડાંઓએ તેમના પોતાના દેશ કાળમાં જે કંઈક શક્યું તે કર્યું છે. તેમને વેદાન્તની ખબર નહોતી તેમાં તેઓનો શો વાંક? વેદાન્તને પારકું કે વિદેશી સમજાશે નહિ. વેદાંત તમારું છે; હરેકનું છે; અને હરેને સહેજે મળી શકે છે. શું તમારો જીવ પારકો છે? ના તે પારકો નથી અને તેજ પ્રમાણે વેદાન્ત પણ તમારાથી પારકું નથી. તે તમારું પોતાનુંજ છે. વેદાન્ત એટલે હું વેદાન્ત એટલે આત્મા વિષેનું જ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન. તમારો આત્મા જો પારકો ગણાય છે તો વેદાન્ત તમને પારકું જાશે. એ વેદાન્તનો અનુભવ કરી લેશો-આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરે એટલે તમારાં હૃદય માત્ર ટળી જશે. વિવિધ તપાસી તમે છુટશો. વેદાન્તનો અનુભવ હોય એ કોઈ એટલું બધું કડિન નથી. આજે કદી બનાવેલો પદ્ધતિનો જો તમે ધર્મ પ્રતિનિધીક અનુભવ કરો તો સહેજે તમોને આત્માનો અનુભવ કરનાં આવશે.

૨૪-દુઃખમાંથી રૂઝવરમાં.*

લોકો દુઃખી શા માટે થાય છે-જગતમાં દુઃખ શા માટે છે, એ પ્રશ્ન આજે નિરા-
કરણ કરીશું.

ઇતિહાસની દૃષ્ટિથી અથવા તો ઇતિહાસ અને પુરાણના ગ્રંથોમાં જે વાંચેલું છે તે ઉપરથી મહાત્મ્યોના અનુભવનાં પ્રમાણો અને ભુદિમાનોના અભિપ્રાય આપીને આપણે એનું વિચેયન નહિ કરીએ. એ તો સાચું જ છે કે એ બધા વિદ્વાન લેખકો, મહાન વિચારકો અને ગ્રંથકર્તાઓએ સત્યજ્ઞ બહેર કર્યું છે. પરમ સત્યરૂપે જે તેઓના અનુભવમાં આવેલું તેજ તેઓ બોલ્યા છે. છતાં જ્યાં સુધી એ બધાં પ્રમાણો કે ઉપદેશોની તમે પોતે પરીક્ષા કરીને તમારા પોતાના અનુભવથી તેને ન તપાસી શકો ત્યાં સુધી જગતના એ બધા લેખકોના લેખ તમારે કામના નથી. 'રામ'ને જે પોતાને અનુભવથી સમજાયું છે, અને બધા સમજીને જેને પોતાના અનુભવથી સમજી શકે એવું છે, તેજ 'રામ' તમને કહી સંભળાવશે.

પ્રમાણો આપવાની એટલે કે કોઈ મહાન પુરુષો, ઇતિહાસકાર, વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી અને અદ્ભુત પ્રતિભાશાલી પુરુષોનાં નામ ગણાવી જઈ તેઓના વચનો વાપરવાની આજકાલના લોકોને બહુ ટેવ પડી ગઈ છે; અને એવા પુરુષોની પ્રશંસા પણ થાય છે. પણ એ તો આત્મ-હત્યા કરવા જેવી ટેવ છે. 'રામ' તમને પોતાના અનુભવની વતોજ કહેશે અને તે પણ એવી કે જેને તમે તમારા અનુભવમાં ઉતારી શકો.

જગતમાં પ્રવીત થતા દુઃખનું એક મુખ્ય કારણ તો એ છે કે અપણે જાંતરવલોકન નથી કરતા; આપણે આપણે પોતાનો અભિપ્રાય નથી ઓંધતા, પણ પારકાપરજ આધાર રાખીએ છીએ; આપણું પોતાનું ભુદિ કાર્ય કરવામાં-આપણે પોતાને માટે વિચાર કરવામાં આપણે બહારનાં પ્રમાણોનો-બાહ્ય શક્તિઓનો આધાર લઈએ છીએ.

આપણે આપણી પોતાની દૃષ્ટિથી ન જોતાં અન્યની દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ. મહામહા, ભુદા અને કૃષ્ણ જેવામાં યદ્વા રાખવા ઉપરાંત આપણે બીજા પણ અનેક નવીન દેવતાઓ ઉત્પત્ત કર્યો હોય છે. કોઈ બાળક આપણી વર્તણૂકની સહજ ટીકા કરે છે એટલે આપણા મનનું સમતોલપણું જનું રહે છે અને દુઃખ થાય છે. આ પ્રમાણે આપણે બીજાના અભિ-પ્રાય અને ટીકાને બહુ વજન આપીએ છીએ; અને તેમની કૃપા સંબંધન કરવામાં બેધ સમય ગુમાવીએ છીએ. પોતાના પોતેજ નિરીક્ષક ન બનતાં બીજાના અભિપ્રાય પ્રમાણે પોતાની જાતનું કે પોતાના કામનું અવલોકન કરવાની ટેવજ સર્વ દુઃખનું કારણ છે.

આવી પારકા અભિપ્રાયની ચર્ચા કરવાની ટેવ એ એક જાતની નબળાઈ અને આત્મધાતજ છે. આપણે બીજાની દૃષ્ટિમાં બહુ યારા દેખાવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ તેજ મોટું આ-ત્મિક દુષણ અને ધર્મના નાશનું કારણ છે.

* તારીખ ૮-૨-૧૯૦૩ ના રવિવારે મેમ્બાદન પછી બપોરેનું આખ્યાન.

હિંદુસ્તાનના એક ગામડામાં એક બહુજ ભાળો માણસ રહેતો હતો. અમેરિકા જશે દેશમાં જેમ એપ્રિલ મહિનામાં બીજાઓને મૂળ બનાવવાનો રિવાજ છે, તેવા હિંદુસ્તાન દુતાશનીના દિવસો કહેવાય છે. તેના એક દિવસે ગામડાના આનંદી યુવાન માણસે જ ભણ માણસની મળક કરવાનું ઢીક લાવ્યું. પહેલાં તો તેઓએ એને દારુ પાઇને ગોળ બની દીધા, અને પછી તેને તેના એક અત્યંત વિદ્યાગુ મિત્ર પાસે મોકલ્યો. જ્યારે એ મળ પેલા સદૃશ્ય મિત્ર પાસે પહોંચ્યો ત્યારે પેલા મિત્રે પોકેપોક રડવા માંડ્યું. તેણે જાણ રક્ષરોગ કરીને પેલા મૂખને કહ્યું કે, “ભાઈ, હું હમણાંજ તારે ઘેરથી ચાલ્યો આવું છું ત્યાં તારી સ્ત્રી તો વિધવા થઈ બેઠી છે.” એ સાંભળી પેલા મૂખ માણસ પણ રડવા લાગ્યો- પાનાની પત્નીના વિધવાપણને માટે બહુજ વિલાપ કરવા માંડ્યો.

એ કોડાકલ સાંભળીને થોડી વારે બહારના લોકો આવ્યા ને પૂછવા લાગ્યા: “તમે શા માટે રડો છો?” મૂખ માણસે જવાબ આપ્યો: “મારી સ્ત્રી વિધવા થઈ ગઈ છે, મારે હું રડું છું.” લોકો કહેવા લાગ્યા: “અરે, એવું તે કેમ બને? તમે કહો છો કે તમને સ્ત્રી વિધવા થઈ ગઈ છે, પણ તમે તેના પતિ તો જીવતા બેસ છો! અરે, તમે શું બે છતાં તે વિધવા કેવી રીતે બને?”

પેલા મૂખદાસ તો સમજેજ શેના? તેણે કહ્યું: “જતા રહો અડીશી, તમે કંઈ સમજતા નથી; આ મારો અત્યંત સદૃશ્ય વિદ્યાસગ્રામ મિત્ર છે; એ હમણાંજ મારે ઘેરથી ચાલી ગઈને વિધવા બેઠીને આવ્યો છે, એ કદિ તે ખોટું કહેવાજ નહિ.”

લોકોએ હસીને કહ્યું: “બુલો તો, કેવી અત્યંત અસંભવિત વાત છે?”

આપણે પણ આ મૂખની વાત સાંભળીને હસી પડીશું. તેને ગમે તેટલું સમજાવતા છતાં પણ ને સમજીતોજ નહોતો. તે જ્યાં ગુપ્તી જીવતો હોય ત્યાં ગુપ્તી તેની પત્ની વિધવા ન થાય એવી નિયતિ તેની માથે બર્ષ હતી.

જનનના તમામ બાધાઓ, નાવજનો અને દુષ્ટી, અગ્નિમાની તેમજ બ્યાવકાનિ લોકો તરફથી પણ આવી અસંભવિત નિર્ભય કરવામાં આવે છે. તેઓ પાનાની આંખે જોતા નથી, વિચાર કરવામાં પાનાની બુદ્ધિને ઉપયોગ કરતા નથી.

તમારામાં તમારો સ્વાત્મા-તમારું સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ-સર્વ જ્યોતિઓની જ્યોતિ-નિર્ભય અવાર્ણનીય સ્વર્ગોનું સ્વર્ગ વિરાજમાન છે. તમારો આત્મ સર્વદા સુજીવન, અસ્તિત્વવાળો, અમર, અમર છે, અને ને છતાં તમે રક્ત કૂટ કરી મૃતીને પાકારો છો કે “અહા! અમને ક્યારે મુખ મળશે?” આવા વિચાર કરીને તમારું દુઃખ નિષ્ફળ કરવા માટે બહારનાં દેવી-દેવતાને જે પ્રાર્થના કરો છો, તેથી તમે કેટલીએક દરેક દેવને આપીને થઈ બેસો છો; અને પાનાની જાતને બાળી એવું ઉત્તરી પાડવા એવું કરો છો. પેલે દાડ પીપિટા માણસ પાનાનાજ અગ્નિવને બેને બીજાં પાનાની પાનાની વચ્ચેથી એવું અગ્નિવ અગ્નિવને દેવો તેવુંજ તમે પણ કરો છો.

દેવ અગ્નિવ દેવ કે દેવદેવ કે પિતે પાનાને પાળી કલા અને તમને મને તમ જીવે કલા; ને માટે તમે પણ નેમજ કરો છો, અને પાનાની જાતને અપમ, નિર્ભય સ્વજનનાજ તમારી મુક્તિ આપી બેસે છે! લોકો અમજ ક્યાં કરે છે, પણ તેથી કંઈ જરૂર નથી.

હિંદુસ્તાનના એક ગામડામાં એક બહુજ ભોળો માણસ રહેતો હતો. અમેરિકાના દેશમાં જેમ એમિત મહિનામાં ધીન્યોને મૂળ બનાવવાનો રિવાજ છે, તેવા હિંદુસ્તાનના ધર્મો કહેવાય છે. તેના એક દિવસે ગામડાના આતંદી યુવાન માણસે બહુ માણસની મજાક કરવાનું ઠીક લાગ્યું. પહેલાં તો તેઓએ એને દારૂ પાઇને માંડી દીધી, અને પછી તેને તેના એક અત્યંત વિદ્યામુ મિત્ર પાસે મોકલ્યો. જ્યારે એ મિત્ર સમુદાય મિત્ર પાસે પહોંચ્યો ત્યારે પેલા મિત્રે પોકેપોક રડવા માંડ્યું. તેણે કહ્યું: "કરીને પેલા મૂર્ખને કહ્યું કે, "ભાઈ, હું હમણાં તારે ઘેરથી આવ્યો છું. ત્યાં તારી સ્ત્રી તો વિધવા થઈ બેઠી છે." એ સાંભળી પેલો મૂર્ખ માણસ પણ રડવા લાગ્યો. પોતાની પત્નીના વિધવાપણને માટે બહુજ વિચાર કરવા માંડ્યો.

એ કોણાવત સાંભળીને થોડી વાર બહારના લોકો આવ્યા ને પૂછવા લાગ્યા: "શા માટે રડે છે?" મૂર્ખ માણસે જવાબ આપ્યો: "મારી સ્ત્રી વિધવા થઈ ગઈ છે, હું રડું છું." લોકો કહેવા લાગ્યા: "અરે, એવું તે કેમ બને? તમે કહો છો કે તમારી વિધવા થઈ ગઈ છે, પણ તમે તેના પતિ તો જીવતા બેસે છો! અરે, તમે છો છતાં તે વિધવા કેવી રીતે બને?"

પેલા મૂર્ખદામ તો ગમજેજ રોવા? તેણે કહ્યું: "જતા રહો અડીચી, તમે સમજતા નથી; આ મારો અત્યંત મહત્વ વિશ્વાસપાત્ર મિત્ર છે; એ હમણાંજ મારે ઘેરથી આવ્યો ને વિધવા બોધને આપ્યો છે. એ કહે તે ખોટું હોયજ નહિ."

લોકોએ હસીને કહ્યું: "જુઓ તો, કેવી અત્યંત અસંભવિત વાત છે?"

આપણે પણ આ મૂર્ખની વાતો સાંભળીને હસી પડીશું. તેને ગમે તેટલું સમજાવ્યું પણ તે સમજતેજ નરોતો. તે જ્યાં મૂર્ખી જીવતો હોય ત્યાં મૂર્ખી તેની પત્ની વિધવા ન બને એવી અશક્યકેસ તેની સાથે બર્ધ હતી.

જનતાના તમામ વ્યવસ્થા, ન્યાયભાવો અને દલીલો, અભિમાની તેમજ વ્યાવહારિક લગ્નથી પણ આવી અસંભવિત મૂર્ખતાજ કરવામાં આવે છે. તેઓ પોતાની આંખે જોઈ ન વિચરે કંઈમાં પોતાની બુદ્ધિને ઉપયોગ કરવા નથી.

તમારામાં તમારો સ્વાત્મા-તમારું સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ-સર્વ જ્યોતિષો-જ્યોતિ-નિર્મળ અવાનુંનીય સ્વર્ગોનું સ્વર્ગ વિરાજમાન છે. તમારો આત્મસંદા સજીવન, અસ્તિત્વવાળો, અજર, અમર છે, અને ને છતાં તમે સદા દુઃખ કરી મૂકીને પોતારો છો કે "અહા! અમને ક્યારે મુક્ત મળશે?" આવા વિચારો કરીને તમારું દુઃખ નિવરણ કરવા માટે બહારના દેહી-દેવતાને જે પ્રાર્થના કરો છો, તે તમે કેટલીએક દુઃખી દેવને આપીને થઈ બેસો છો; અને પોતાની જાતને બાંધી બેસી પેલા પાપો જેવું કરો છો. પેલા દુઃખી દેવો માણસ પોતાનાજ અસ્તિત્વને જેમ બાંધી પોતાની જાતની વસ્તુઓ જોઈને અસ્તિત્વ સ્વીકારતો દેવો તેમજ તમે પણ કરો છો.

કેવું અજ્ઞાન હેતુ કે ઉત્તરોત્તરે પોને પોતાને પાપી કરા અને તમને મરને નહીં છોડે કદા; ને આરે તમે પણ નેવજ કરો છો, અને પોતાની જાતને અપમ, નિમ્ન સ્વચ્છાશ્ચ તમારી મુજિત બની બેસે છે! લોકો: અપમ કરો કરો છો, પણ તેમજ સ્વચ્છાશ્ચ નથી.

એવીજ રીતે તમારી જાતની તમે એટલી કિંમત આંકશે એટલીજ કિંમત બીજા તમે તેની ગણશે. તમે પોતે તમારી ઉત્તમતા સિદ્ધ કરો-સ્વમાન સાચવો-પ્રભુતાનો અનુભવ ઈ-ધરતાનો સાક્ષાત્કાર કરો-એટલે હરેક જણ તમને એટલુંજ સન્માન આપશે.

હોકો કહે છે કે યદ્યાયી મનુષ્ય તરી જાય છે; પણ બાહ્ય વસ્તુઓમાં શ્રદ્ધા રાખવાથી તમે નહિજ તરો. તમારા પોતાના આત્મતત્ત્વમાં શ્રદ્ધા રાખવાથીજ તમારો ઉદ્ધાર થશે.

જે સદ્ગુહરથે પોતાના ઉપરી વિષે ફરિયાદ કરી હતી તે 'રામ'ના ઉપદેશ પ્રમાણે પોતાનો સમય ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં ગાળવા લાગ્યો. તેણે નિયમિત પ્રાર્થના કરવી શરૂ કરી. પ્રાર્થના એટલે કંઈ એકના એક શબ્દોનું બારંબાર બોલી જવું એમ નથી. પ્રાર્થના એટલે તે સદૃશ બાવળી ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવો. એણે એ પ્રકારની પ્રાર્થના શરૂ કરી હતી. પરિણામે તેને અનુભવ થયો કે તેના ઉપરીને તેને સન્માન આપવું પડતું હતું અને તેના પ્રતિ તેની વસંતુક પણ સખ્યાતાભરીજ થતી હતી. એક દિવસે એનો ઉપરી તેની પાસે જામિયત્ત જઈને આવ્યો, પણ એ માણસે એને બહુજ આનંદિત રહેરે ઉત્તર આપ્યો. તેને ઉત્સાદભર્યા શબ્દોમાં કહ્યું:-

“ સાહેબ, અત્યંત આપ મારા કરતાં બહુ મોટો પગાર મેળવો છો, હું જાતું છું ! આપ મારાથી ન બને એવા જૂઠા પ્રકારનું કામ કરો છો અને મારે આપની આવશ્યકતા છે, પણ તેની સાથે આ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે આપને પણ મારી જરૂર છે, આપને પણ મારી ગેરહાજરીમાં માણસ વિના ચાલવાનું નથી. આ રીતે હું આપની નોકરી નથી કરું; પણ મારી આવશ્યકતાઓનોજ નોકર છું. હું આપનો નહિ પણ મારો પોતાનોજ નોકર છું. ”

વસ્તુતઃ હરીકૃષ્ણ આવી હોવાથી જરૂર જોતા તમે જગત્માં કોઈને પણ અધીન નથી. જે મનુષ્ય પોતાની વાસનાઓને અધીન ન હોય તો તે કોઈનો અધીન નથી બાહ્ય સ્વનંત્રતા તો માત્ર માથિક-બ્રમણજ છે. સાચી સ્વનંત્રતા તો તમારું હૃદય સ્વયંજ છે. તમારી એ સ્વનંત્રતાનો અનુભવ કરો-સાક્ષાત્કાર કરો.

તમે પોતાને ઈશ્વરને અધીન પણ શા માટે સમજો છો ? ઇશુ, મહાત્મા, ગુરુ, કૃષ્ણ કે જનન્ય એવા કોઈ ધર્મના ગુરુત્તમ શા માટે સમજો છો ? આ માનવીઓ ! જે સ્વનંત્ર થાઓ ! સુકા બનો ! કે જે સુકિનો વિચારમાત્ર કન્વાથી પણ મુખી થઈ જાય છે.

એવીવામાં એક રાજ એવે હતો કે એને જો કોઈ મત્તામ ન કરે તો મદ મુખે કંઈ

• હિંદુ હાજવાળા માણસે મારે તો કહો કદાચ મારે નાખતો કેવાન વેશમાં જ નથી રીતે કેવોકો. સદૃશસ્વ નેનના રથેવા થયો અને કૃષ્ણની નાજી તથા નવ કેવડાશ ત જ મુખેને જો કેવડાશ જોય સન્ને પછી કહેને સ્વનંત્રવારી જાત ના કેવડા તો ન રીતે પિત્તરી, અર્ધનિવન, સિનેમુ જાતી જાય છે. એ વાત જન રાજ્ય છે. રામજામન. કેવા રાજવી પૂર્વે હીરીએ આસ રથુવ પાસડાને કેવા અવસ મત રથુવ પાસડાની અર્ધા તથા જાત મેલ જાતે જા રાંત જોયે જાતે જે અને તેની જાતે તેલ રાજાની અર્ધાએ નિર્વન બા. કેવડા રૂદેત અને અર્ધાએ પિત્તરી રીતે જાતે અર્ધાએ અર્ધાએ જાત મિત્તાપુને, જાતી જાતે મેલ રાંતેત મેલ મેલ મેલવારી મિત્તરી એને મુખે છે.

મંચી. સુ. સુ.

જ્યોત્સના. એકવાર એક નિરુદ્ધ સાધુએ તેને સલામ ન કરી તેથી તેણે એ સાધુને કેદ કરીને કહ્યું: "તને ખબર નથી કે હું કેટલો મહાન સત્તાધીશ રાજા છું? તું આવો અભિમાની છે તેથી હું તને મારી નાખીશ એ તું નથી બાંધતો?"

સાધુએ તેની પરવા કર્યા વિના એવી તો વિકાળ દૃષ્ટિ કરીને ઉત્તર આપ્યો કે રાજા વિશેષ યાચે થયો. સાધુએ કહ્યું: "અરે એ મૂર્ખ પૂતળા! મને મારી નાખવાની તારામાં શી સત્તા છે? હું મારો પોતાનો અધિકાર છું. તારા સુખપર યુક્તવાની અને તારાં જાપમાન કરવાની મારામાં પણ શક્તિ છે પણ તારા કે મારા આ રૂપ શરીરને અને તે શરીરવડે એક બીજા પ્રત્યે કરાતા માનપમાનરૂપ વ્યવહારને એટલી બધી અગત્ય આપવાની જરૂર હું જોતો નથી. તું ખરેખરા તારાપણાને અને મારાપણાને જોળખતો નહિ હોવાથીજ માન કરે છે. મને એ શરીરમાં જાહેરતા મમતા નથી. એ જડ વસ્તુ સજીવ રહે તેનો મને જેમ હર્ષ થતો નથી, તેમ તેનો નાશ થવાની શયતી મને લાયક લાગતો નથી. કોઈ એક માટીના દીવાને તું ખેંચી નાખે તેમાં મને લાયક લેવાદેવા હોય તો આ શરીરના નાશને માટે પણ હોય."

બાંધુએ! તમે પણ એવીજ રીતે તમારા પોતાના અધિકાર છો જેમ અનુભવો; એ સત્તાનો સ્પષ્ટાકાર કરો. તમારું અને બીજા વસ્તુઓનું અલેક્ષન બીજાઓની દૃષ્ટિથી નહિ પણ પોતાનીજ દૃષ્ટિથી કરતાં રીખો. તમારી પોતાની સ્વતંત્રતા અને મહત્તાને સમજો-અનુભવો. તમે પોતેજ દેવોના દેવ-ઇશ્વરોના ઇશ્વર-પરમાત્મા છો જેમ સ્પષ્ટાકાર કરો.

લોકો દુઃખી થા માટે યાય છે? પોતાના આત્માને ન જોગવાથી-ન બાંધવાથીજ દુઃખી થાય છે; એ જ્ઞાનને લીધેજ તેણે પોતાના સત્ય સ્વરૂપને ભૂલી બાંધ છે, અને એને મનુષ્યમાં આ જ્ઞાન ભરેલું છે, અને જ્યાં મુખી મનુષ્ય આત્માનો-પ્રભુનો સ્પષ્ટાકાર નથી કરી હોતો ત્યાં મુખી એને દુઃખ તો હંમેશાં રહેવાનું જ.

જ્ઞાન એ અધિકારરૂપ છે. કોઈ અધ્યક્ષ એરણમાં તમે જ્યો તો ત્યાં તમે ખચીત ત સાથે જડગરોજ; કોઈ પણ પદાર્થ સાથે તમારું માથું ભટકરોજ અથવા તો બીજા ઇતે તમને કાંઈ બીજું જાગ્યો. જ્યાં મુખી એમાં અધારું છે ત્યાં મુખી તમે એ બધી બધી શક્યો નહિ.

સંસારમાં પણ એમજ છે. તમારાં દુઃખોનો ઉપાય ચર્ચ શકે એટલા માટે તમારે તમારાં જાણીએ, મતમતાંતરો અથવા તમારા જીવનની સામાજિક રિયતિપર ભરોશો ન રાખતાં ત પ્રકાશસ્વરૂપ અંતર્યામીનોજ તમારે આશ્રય લેવાનો છે. અધારા ઝોરકામાંનું

* મગવિષ્ણુ દોષારહિત સદૃશી મનુષ્યો કે જે સામાન્ય જનસમાજ કરતાં ઉન્નતમાં આશ્રય વધી જાય છે અને માત્ર બેદરજનરૂપ અવરજન છેવડું જોઈને બાકી દેવ છે તેમને માટેજ 'રામ' સ્વા-મીનું નામ રહે છે. આવા મનુષ્યો આ રહસ્ય સમજ્યા વિનાજ ઉપકા ભેગને પાડી મે તો જાણે નાથે ઉચ્ચ વિદ્યારોની અધિક અવખામાં રહ્યા પડે એ સ્વપ્ન છે.

ફરનીચર આમથી તેમ મૂકવાથી જેમ તે અધારૂં મટી જતું નથી, તેવી રીતે સંસારના પદાર્થોને આમથી તેમ ફેરવવાથી, એટલે કે દ્રવ્ય એકદુ કરવા મોટા મોટા મહેલો બાંધવાથી, અને બીજાની માલમિલકત પચાવી પાડવા અજ્ઞાનનો નાશ થતો નથી. તેમ છતાં પણ લોકો સામાન્યતઃ દુઃખ દૂર કરવા માટે તેવા નકામા ઉપાયજ શોધે છે ને કરે છે. બાહ્ય રિયતિમાં એવા ફેરફાર કર્યા કરવા અહીંથી તહીં સ્થળ બદલવાથી, દ્રવ્ય આદિ મિલકતરૂપી ફરનીચરને આ અધિકારમય સંસ્કારમાં આમતેમ ફેરવવાથી દુઃખનો જરા પણ વિનાશ થતો નથી; પણ એથી તો ઉલ્ટો કંઈ વધવાનો અને અજ્ઞાનરૂપી અધિકારમાં ઉલટું વધુજ અફળાવાનું અને વધુ દુઃખી થવાનું તેલથી ચીકટાયલી આંગળીને સાફ કરવા સાફ ઉકળતા તેલમાં બાળવાથી ઉલટું દુઃખ વધવા છે. ખરો ઉપાય કરીનેજ એ દુઃખ દૂર કરવું જોઈએ. જેમ અધારી ચોરડીમાંથી અંધ દૂર કરવાને દીપકનીજ જરૂર પડે છે તેમ દુઃખદાયક અંતઃકરણરૂપી ઘરમાંથી અજ્ઞાનતિમિર કરવાને માટે જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશજ લાવવો જોઈએ. એ અજ્ઞાનતિમિર જશે એટલે કોઈ પ્રકારનું દુઃખ નહિ રહે.

હિમાલયના એક પ્રદેશમાં એવા જંગલી લોકો રહેતા હતા કે જેઓએ કદી દીવે નહોતો દીકો-તેમને અગ્નિનું ભાનજ નહોતું. સૂકી માછલી અને સૂર્યના તાપે પાકેલા સ અનાજનો જોરાક ખાઈને તેઓ પોતાનો નિર્વાહ કરતા હતા. સાંજ પડ્યા પહેલાં તેઓ સ જતા અને સૂર્ય ઉઠ્યા પછી ઉઠતા, તેથી તેઓને અધારા સંબંધી વિશેષ વિચાર કંવાનો પ્રસંગ પણ નહોતો પ્રાપ્ત થતો. તેમના નિવાસસ્થાનની સમીપમાં એક મોટી શુકા હર્દ એ જંગલી લોકો એવું સમજતા હતા કે તેઓના મહાન પૂજ્ય પૂર્વજ એમાં રહેલા હરે વસ્તુતઃ વાત એવી હતી કે તેમના કોઈ બાપદાદા એ શુકામાં ગયેલા અને ત્યાં કાઢવા ક્ષમ હમાં ખૂંચી જઈને અથવા શુકાની ભીંતોમાં અથડાઈને મરી ગયેલા; એટલા માટે એ જંગલીઓ તે શુકાને બહુ પવિત્ર અને પૂજ્ય માનતા હતા. એ બિચારાઓને અધારૂં થું એની ખંબર નહિ હોવાથી એ અધારૂં એમને મન કોઈ મોટો સક્ષસ હતો. એ સક્ષસને હાંકી કાઢવાની તેમની બહુ ઇચ્છા હતી. હવે એ અધારૂં કેમ દૂર થાય તે સંબંધે એ જૂદી જૂદી કલ્પનાઓ કરતા હતા. એકે એમ કહ્યું કે જો આપણે તે અધારાની પૂજા કરીએ તો અધારૂં શુકાનો ત્યાગ કરી જાય. તેથી તેઓ ત્યાં ગયા અને હંડવત્ પ્રણામ કરી કરીને શુકામાંના અધિકારને નમસ્કાર કર્યો; પણ અધારૂં તો નીકળ્યુંજ નહિ. પછી બીજાએ જ્યારે એવી સલાહ આપી કે આપણે એની સાથે યુદ્ધ કરીને તેને હાંકી કાઢીએ; ત્યારે તેઓ પોતાનાં તીરકામાં તથા લાકડી બાલા વગેરે લઈને આવ્યા અને તીર અને સાલાં ફેંકવા માંડ્યાં. પણ અધારૂં એમ દૂરજ થાનું થાય ? કોઈએ વળી ઉપવાસ કરવાની સૂચના આપી, તે કોઈએ દાન આપવાનો વિચાર કર્યો. આમ તેઓએ અનેક ઉપાયો કર્યા પણ ગરીબ બિચારા જંગલીઓના પ્રકાશ વિવેચના અજ્ઞાનને લીધે એ અધારૂં દૂરજ થયું નહિ.

છેવટે એક શુદ્ધિયાળી મનુષ્ય નીકળી આવ્યો. તેણે તેમની પાસે એક લાંબી લાકડી થાનું ઘાસ અને તેલ મંગાવી તેને સજગાવ્યાં. પછી તો જોઈ દેવો મજા ! ગરીબ અધારીઓએ કે જેઓએ કદી અગ્નિજ દીકો નહોતો. એઓને આ નવીન પદાર્થ જોઈ બહુજ આકર્ષ થયું. પેલા માણસે હવે તેમને આ લાકડી લઈને શુકામાં જઈ, સક્ષસને કાન પકડીને બેસી

જોટલો બધો અનુભવ કરવો કે જેથી સર્વ મિથ્યા બાહ્ય પદાર્થોનાં મિથ્યા નામ રૂપનો જ વૃત્તિમાંથી રામી બાય; જોટલો કે અંતર બાહ્ય બધે અંતરસ્થ ઈશ્વરનું જ દર્શન થાય.

સત્યના-પ્રકાશના પ્રત્યક્ષ અનુભવથી આ બાહ્યવસ્તુઓ પારદર્શક બની બાય છે; સર્વ તમ રામી બાય છે. જ્ઞાની કે અનુભવી પુરુષની સામે ગમે તે વસ્તુ આવે તોપણ જો તે આત્મદર્શનના પાત્ર છે. જોની દૃષ્ટિમાં નામ રૂપાકાર વ્યક્તિ કે વ્યક્તિ તે માત્ર માથા બ્રમણ છે. એ માથા અથવા બ્રમણના અધિકાર છે; એજ અજ્ઞાન છે; એજ દુઃખ છે; અને સત્ય આત્મા અથવા ઈશ્વરનું જ કેવલ સર્વત્ર દર્શન પામવું એવું નામના જ્ઞાન ન અજ્ઞાનનું નિર્ભૂજ થવું-સર્વ પ્રકારની ચિન્તા અને બીતિમાંથી મુક્ત થવું.

અહા ! પ્રિય ઈશ્વર મૂર્તિ નિજાત્મ રૂપો ! જો મારાં બહાલાં પ્રિયતમો ! અન્યની દૃષ્ટિ દેખાતા શત્રુઓ પણ મારા આત્માનાં જ સ્વરૂપો છે, અને મિત્ર કે સ્નેહી સંબંધીરૂપે જાણ વ્યક્તિઓ પણ મારાં આત્મરૂપો જ છે. માત્ર ક્ષુદ્ર જીવ કે અહંભાવની ઉપાધિવાળા શરીર નોતાં જે પ્રકાશ તમારા પોતામાં રહેલો છે તેની સહાયતાથી અન્ય શરીરોમાં પ્રકાશ-જ્ઞાન-આત્મદર્શન કરતાં શીખો. મારા સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ આત્માનું બીજું નામ પરમાત્મ-પ્રભુ છે. એ “હું” શિવોડહમ્ સર્વત્ર સર્વકાલ છું. એ શિવોડહમ્નો સાક્ષાત્કાર કે જોટલો સધળા લોકભાષ, મતમતાંતર, નાનાત્મ, દુઃખ તથા વિગ્નાના સમુદ્ધ નાશ પામશે અને કેવું અદ્ભુત દર્શન થાય છે ! કેવું સુંદર સત્ય ! એ અપર્ણનીય છે ! અનિર્વચનીય છે ! તે અનુભવની જ પાતી છે. એ તમને કેવળ એજ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા થાય-ઉત્કટ મિત્ર ઉદ્ભવે તો તમે પણ જરૂર જરૂર તેને પ્રાપ્ત કરી શકો. અહા કેવું સોભાય !

ખગોળવિદ્યાનો અભ્યાસ કરતાં જ્યારે પરસ્પર ગ્રહ કે તારામંડળનું અંતર માપીએ છીએ ત્યારે આપણને માત્રમ પડે છે કે આ પૃથ્વી તો માત્ર અતિ સ્વલ્પભિન્નદુષ્ટ છે. જોવીજ રીતે જ્યારે સત્યનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, જ્ઞાનના જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજાય છે, સૂર્યોના સૂર્ય-રેખા દેખ નિજાનંદ આત્માનો અનુભવ થાય છે; ત્યારે આ જ્યોતિષીઓનાં તારામંડળ અને ગ્રહો, અભવ્ય ભાસતી આકાશગંગા, એ બધું શૂન્યવત્ લાગે છે. જ્યારે એ સત્યનો અનુભવ કરે ત્યારે આ યોધાદ જેવા જગત્ની જંભાળનાં દુઃખોનો તો ભાસ માત્ર પણ જાનો થાય !

જેમ મહાન તારામંડળની પાસે આ પૃથ્વી મિચારી કાંઈ વિસાતમાં નથી; તેમજ આ સૂર્યોના સૂર્ય-પ્રકાશોના પ્રકાશ-માસ સત્ય સ્વરૂપ આત્માની પાસે આ મિચારી સાંકડાં ઉપાધિઓ, દુઃખો અને ચિન્તાઓ કરીજ વિસાતમાં નથી. સૂર્ય સમીપ અધિકારને અવકાશ નથી, તેના આગળ તેનું અસ્તિત્વ જ નથી.

સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરો-અનુભવ કરો. એ પ્રભાવે સર્વોગ સુખમય જીવન આવે. જ્યારે એ પરિપૂર્ણ જ્ઞાનંદ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે તમને કોઈ ચલાયમાન કરી શકશે નહિ. બધે જાને સૂર્યોના પ્રકાશ થઈ બાય, બધે કરોડો ચંદ્રમા યોગળી બાય, પણ અનુભવીની-સ્થિતપ્રજ્ઞની વૃત્તિમાં-અચલ શાંતિમાં કોઈ પણ બંજ પાડી શકશે નહિ. જોને કોણ જ્ઞાન પદોંદ્યોગ ? કે ? જોને કયો પદાર્થ દુઃખ ઉત્પન્ન કરવે ?

અહા ! પણ અદ્ભુત આશ્ચર્ય છે કે આજ દેવીપ્રમાન-મહાન અનંત, નિરવધી જ્ઞાન આત્મા તરફ લોકો અજાનને લીધેજ દુર્લભ કરે છે ! એ અનન્ત સૂર્ય માત્ર તમને નેરેડ અજાનમય અવરણને લીધેજ દંકારી રહેલો છે ! આવો અદ્ભુત સત્ય સ્વરૂપ આત્મા અવ

જે મનુષ્ય સતત ઈશ્વર સાક્ષાત્કારમાં નિમગ્ન રહે છે અને જે સર્વની સાથે એકતા અનુભવે છે તેજ સુખી છે.

એક સંસ્કૃત શ્લોકનો ભાવાર્થ એવો છે કે શુકામાં સેંકડો વર્ષોથી રહેલા અકરને જેમ પ્રકાશ આવતાં નીકળી જતાં વાર લાગતી નથી; તેવીજ રીતે મનુષ્યને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ એનું જન્માંતર્ગત અજ્ઞાન રહેતું નથી. એના હૃદયમંદિરમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડતાં એ જ્ઞાન અજ્ઞાન નિર્મૂળ થાય છે.

આ વિષયમાં 'રામ'નો સ્વતઃ અનુભવ છે કે જ્યારે તેને મળનારા મનુષ્યમાં 'રામ' જુતાનું દર્શન કરે છે એટલે કે જ્યારે તે મનુષ્યના શરીરને પ્રભુનું શરીર માની લે છે ત્યારે જ જરાએ દુઃખ પામતો નથી; પણ જ્યારે માત્ર તેઓને શરીરરૂપેજ જુએ છે, અને જો એના વ્યક્તિત્વ પ્રતિજ્ઞ દૃષ્ટિ રાખે છે, ત્યારે 'રામ' પણ સંકટથી ઘેરાઈ જાય છે. આવી રીતે અનેક ઠોકર ખાધને અને અનુભવ મેળવીને 'રામ' હવે એટલો તો પ્રજ્ઞ થયો છે કે સ્વયં પણ તે કેઈ વ્યક્તિમાં વ્યક્તિ ન દેખતાં માત્ર ઈશ્વરનું જ દર્શન પામે છે. "આ સર્વેક મારાજ છે-તમારામાં પણ તે મારો આત્માજ-ઈશ્વરજ વિરાજમાન છે" એવું 'રામ' કહે છે અને તમારે પણ તેમજ સમજવું જોઈએ.

મંજૂ કરીને એક પ્રેમયોગી મનુષ્ય હતો. ફારસી કવિઓ તેને આશકઝદાની ઉપમા આપે છે. જો કે એના જેટલો ઠેાંઠામાં પ્રેમ નહોતો, છતાં જો પ્રેમ વ્યક્તિ પરત્વે-એની મજા માટેજ હતો અને, તેથીજ એ એનું દર્શન ન કરી શક્યો.

'રામ' કહે છે કે જો તમે તમારી ઈચ્છાઓને તૃપ્ત કરવા ધારતા હો તો તમારે જોઈ પર થવું જોઈએ. આ જગ્યા આશકને આ શુદ્ધ ભેદ માલૂમ નહોતો, છતાં પણ જન પ્રેમીઓને માટે તો તે આદર્શરૂપ પ્રેમી હતો એમ કહેવાય છે. એ ગાંડો બની ગયો હતો અને નિરાશામાં ને નિરાશામાં એ ગરીબ આશકઝદો પોતાના માબાપનું મકાન છોડી દે અરણ્યમાં ભટક્યા કરતો હતો. ખીસતા ફૂલને, વહેલી વાયુની લકરીને, દોડતા ફૂલનાં ફળને કે અરણ્યના વૃક્ષને, એમ એને જે જે દૃષ્ટિગોચર થતું તે સર્વને એ માથું કરીને સંભળતો; એ બધામાં એને માથુંકનું જ દર્શન થતું. એની વૃત્તિ એવી આદ્ર પ્રેમમય થઈ જ હતી કે સર્વત્ર પોતાની માથુંકનું દર્શન પામીને એણે પદાર્થમાત્રને પોતાની માથુંક જ ગણી રાખી હતો. છતાં પણ એનું પ્રેમપાત્ર પાથિવ હતું તેથી તેને ઘણું સહન કરવું પડ્યું હતું.

'રામ' કહે છે કે તેના પ્રેમનું સામર્થ્યજ તમારે લેવાનું છે. તમે પ્રેમપાત્ર કે પાથિવ-એકિક ન રાખતાં, ઈશ્વર-આત્માનેજ તમારી માથુંક બનાવજો. શું સમજા જ સુખની પાછળ ગાંડું બનીને તડકીયાં નથી મારતું? અને સુખ એ ઈશ્વરનોજ રૂપાંતર દર્શન નથી? એ બિચારા મજનને જાગર નહોતી કે ઈશ્વરને એટલે કે સુખને ક્યાં શોધવું? પણ મજનની પેઠે જે મનુષ્ય વૃક્ષ, લતા, પુષ્પ, પ્રાણી, પદાર્થમાં પોતાની માથુંકનું ઈશ્વરનાં દર્શન પામે છે એને ધન્ય છે! આખરે એક દહાડે તે અરણ્યમાં મૂંઝવે યઈને પડ્યો હતો ત્યાં તેની શોધમાં નીકળેલા તેના પિતા આવી પહોંચ્યો. પૂછ્યું એણે પટેલ મજનના શરીરપરથી-એણે પૂછ ખંજેરી નાખી અને વિખરાઈ ગયેલા વાગને કાઢી કાઢીને તેને બેઠો કર્યો. દુઃખી પિતાએ ધીમે સ્વરે તેને પૂછ્યું: "બહાણ બેટા, તું જો એજાએ છે? હું તારો પિતા છું."

એવા એકતાલમાં રહેતાં-એ શાંત ગંભીર સ્થિતિનો અનુભવ કરતાં તમને અનુભવ થશે કે તમને આનંદિત કરવા તમારો કોઈ સનેહી કે પ્રેમી ઉપરિચિત થવાનોજ. આવી સ્થિતિમાં કોઈ સામાન્ય પુરુષ અભિમાનમાં આવી જઈને કાંઈ સાધારણ વસ્તુની ધ્વજા કરે તો તે જ તેને આવી મળે છે. પણ જો તે એ એહિક પદાર્થની વાસના હૃદયમાં દહીમૂત કરે છે, અને એમાં આસક્ત થઈ જાય છે, તો નિઃસંદેહ એ વસ્તુમાં કાંઈ પરિવર્તન થઈ જશે એવું તો કાંઈ અદ્ભૂત અન્ય ધીનાજ બની જશે. પ્રકૃતિના આવા શિક્ષણરૂપક નિયમનું કોઈ પણ ઉલ્લંઘન કરી શકતું નથી.

અધોમાં કે શાસ્ત્રોમાં કદાપિ એવું વર્ણન ન હોય તેથી શું થયું; એ નિયમ તો નિયમ રૂપે સર્વદા વર્તમાન છે. આવી રીતે જ્યારે તમે કોઈ વસ્તુમાં આસક્તિ રાખો છો-એ વસ્તુમાં મોહ સળી બેસે છે ત્યારે કોઈ અદ્ભૂત પ્રસંગદ્વારા, તમારી મોહની વસ્તુનો દેર થઈ જાય છે અને તેને બદલે તમારા ભાવ્યમાં શોક, ખેદ અને અધોગતિજ રહી જાય છે! આમ આ નિયમમાં બંને અનુભવ થાય છે. આવી અધોગતિ-દુઃખી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે એટલે કેટલાક લોક પોતાની પરિસ્થિતિનો દોષ કાઢવા મંડી પડે છે. એવા લોકોને દુઃખમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિજ થતી જાય છે; અને આખરે રહીને એવુંજ બોલવું પડે છે કે “અરે દુઃખનો તો વરસાદજ વરસે છે!”

એકવારના દુઃખના અનુભવથી જે લોકો પોતાના ચિત્તની સમાનતા પાછી નથી મેળવી લેતા, અને અન્યના કે વસ્તુસ્થિતિના દોષ કાઢી નિન્દા અને ટીકા કર્યો કરે છે, તેમજ તણખલાં તોડ્યા કરે છે તેમને માટે તો અલબત્ત આવી રીતે દોષના ફળમાં દુઃખોનો વરસાદજ વરસે છે; પણ જેઓ એકાદ દુઃખના અનુભવથી થોડા સમયમાંજ પોતાનો દોષ મુક્તરી લે છે, તેઓના મનની સ્થિતિ એવી ઉચ્ચ થાય છે કે તેઓ બહુ અલ્પ સમયમાં વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લે છે.

ત્યાર પછી શાન્તિની સ્થિતિ, ધ્યેય શરણાગતિ, નિઃકામભાવના અને ચિત્તની સમપ્રાપ્ત થાય છે; અને દુઃખનાં નાહણ દૂર થઈ શાંતિનો સમીર વાય છે. પણ વળી પાછા તેજે વિષય જાય છે અને દુઃખનો વરસાદ વરસે છે. આમ દુઃખનો અનુભવ લેતાં લેતાં તેમનામાં ધર્મભાવના ભગૃત થતી જાય છે. આ પ્રમાણે ધર્મની ભાવનાની ભગૃતિ આપત્તિ માંથીજ થાય છે તે વાસ્તવિક સત્ય છે.

આમ તમારા આયુષ્યમાં દિવસ પછી રાત્રિ અને રાત્રિ પછી દિવસ આવ્યાજ કરે કે દુઃખની રાત્રિ વીત્યા પછી સુખનું પ્રભાત અને સુખના પ્રભાત પછી દુઃખની રાત્રિ, એ અનુભવની માળા ચાલુજ રહે છે. જ્યાં સુધી તમે બાહ્ય આકૃતિમાં કે વસ્તુ સ્થિતિમાં આસક્તિ રાખતા હસો ત્યાં સુધી આવી સુખ-દુઃખની ઘટમાળ ચાલવાનું કરવાની. આવી અંતર ઘટમાળની યોજનાનું રહસ્ય તમે સમજો છો? એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તમને તમારા અંતરમાં સૂર્યનાચણ-આત્મને સાક્ષાત્કાર કરાવવાનોજ છે.

પૃથ્વીપર દિવસ અને રાત્રિ છે પણ સૂર્યમાં તો તેને અભાવજ છે. સૂર્યની અસપ્ત ઊની પ્રસિદ્ધિને લીધેજ દિવસ અને રાત્રિ બને છે, પણ સૂર્યમાં પોતામાં તો આવાં સ્થિતિ ક દિવસ કથુંબે નથી. ત્યાં તો સર્વદા પ્રભુપ્રકાશ-આત્મરવિ-પ્રકાશિતજ છે.

આપણા અંતરમાં આત્મરવિનો સાક્ષાત્કાર કરાવવો એજ આપત્તિ, ચિન્તા

એ સ્વાતુલ્યનાં વર્ણનો વાણી કહી ન વહી શકી.

અહિં, ત્યાં, બધે, પણ ક્યાં ? અરે ત્યાં “ક્યાં”જ છે ઉડી ગયું !

હમણાં, સદા, કદી, કોઈ હી, ક્યારે અહા ત્યારે શમ્યું.

આ, તે, અને શું, કોણ, એવા ભેદ ક્યાંય રામી ગયા;

પહેલું, પછી, વચમાં, ઉંચે, સઉ ભેદ પાર ગયે ટળ્યા.

કદી એક, પાંચ, પચીસ, સો, સૌ એમ સંખ્યા શી ગણું ?

જે કર્મ, કર્તા, જ્ઞાન, જ્ઞાતા, જ્ઞેય, એ શું વર્ણવું ?

છે ને હતું, ને કેં થયે, એ રૂપ એકજ શબ્દનાં;

આનંદધન આત્મા “હું” “તું” “તે” ભેદ હાવાં ના કયા.

એજ સચ્ચિદાનંદ આત્મા અને એમ છતાં એ અવર્ણનીય, એ તમેજ છો-તત્ત્વમસિ !
જે સત્યનો અનુભવ કરો.

લોકો આવીને ‘રામ’ના શરીરની પૂજા કરે છે ત્યારે ‘રામ’ને બહુ લાગી આવે છે. રૂબ
; છુશામતથી પ્રાપ્ત થતા આનંદ કરતાં અંતર્યામીથી ઉત્પન્ન થતા નિર્ગમથી આનંદનો ‘રામ’માં
પ્રધાર ભયો છે.

મારું સુખ અવર્ણનીય અને અનવધિ છે. અંતરનાં દિવ્ય નિર્ગરના આનંદનો પ્રવહ
।ટલો અખૂટ છે કે, ‘રામ’ને તમારો નામરૂપ, કીર્તિ કે દ્રવ્યના આનંદમાંથી સુખ મેળવવાની
સ્વાજ નથી. મારો આનંદ આનંદ પરિપૂર્ણ અપરિમિત છે.

હિંદુસ્તાનમાં એક બાધને નવ પુત્રો હતા. એક વાર એક ભિક્ષુક એને ત્યાં જિજ્ઞ
ગવા આવ્યો. ભિક્ષુ મળ્યા પછી એણે એ બાધને આશીર્વાદ આપ્યો કે “માતા તું આ
કરાની મા થજે.” સાધુએ એ માતાને આક ઇકરાની મા થવાનો આશીર્વાદ આપ્યો
ટલે એ બાધને તો બહુજ માહું લાગ્યું. તે ભિક્ષારી એ સાધુને પગે પડી અને કહ્યું કે મારે
। ઇકરાં તો છે; માટે આપનો આપો આશીર્વાદ નથી જોઈતો. પણ મહાત્માએ વળી આશી
ર્વાદ આપ્યો કે આક ઇકરાંની માતા થજે. આસપાસના લોકો પેલી બાધને ગજરાઈ ગયેલી
ધને દોડી આવ્યા ને કારણ પૂછ્યું તો જણાયું કે બાધને વિશેષ પ્રજા માટે આશીર્વા
દો હતા તે તેને નહોતું ગમતું. લોકોને પણ લાગ્યું કે એ આશીર્વાદ નહિ પણ એક
રનો શાપજ હતા. આવીજ રીતે ‘રામ’ની અન્દર અવર્ણનીય આનંદ ભયો છે. તમે
। પણ એ આનંદનો અનુભવ કરો. એથી મોક્ષ મળે છે અને એથી જગતની પાવિત્ર
ગુપરની આસપાસમાંથી મુક્ત થવાય છે.

હિમાલયના કમલની પેઠે દેહને અકલિત, અદૃષ્ટ એકાંતમાં રહેવા લો. એ દેહને ભલે
થઈ ભય; ભલે એને કોઈ કેદમાં નાખે, શૂનીપર ચઢાવે કે આફ્રિકાના મેદાનમાં ફેંકી દે
। એ આનંદનો તો જગતે ભંગ થતોજ નથી. એ સુખનો-એ પરાતપર અંતરમુખને
ભવ કરીને, આ જગતમાં દંભ, મૂર્ખતા, મોહ અને એવાસ્થથી પર પહોંચો. ઈશ્વરના
સ્નેહેના દેવ બને. તત્ત્વમસિ !

૨૬—મૂર્છનાશાસ્ત્ર અને વેદાન્ત.

(૧) જાગૈરિન તત્ત્વવેદા એમર્સન કહે છે કે “કોઈને ઘોર કઠીને બોલાવશે એટલે તે ઘેરી કરશે.” ૧૫૯ શબ્દોમાં કઠીએ તે માણસના મનપર ને પ્રકારના સંસ્કાર પડે છે તેવાજ પ્રકારની તેની રહેલીરહી બાક્ય છે. આ કઠીકૃત યત્ને જાણી છે, પણ સર્વથા તે નહિજ. કોઈ જાણે સંસ્કારસ્તુત્યથી બહુ સીધી જાણ થઈ જાય છે ખરી, પણ અનેક વેળા તેથી વિરુદ્ધ જાણ પડવાના પણ સંભવ હોય છે. કોઈને મૂર્છિત કયાં પછી તેના મન પર પડેલ સંસ્કારસ્તુત્યનું પરિણામ સત્ત્વ જાણવુંજ બોધાવે, એમ કહેવામાં એ વિષયનું જર્ણવ સત્ત્વ જાણવા હોય એમ કહે છે. વેદાન્તની દૃષ્ટિએ વિચારતાં વિદ્યુતશક્તિની જે સંસ્કાર પણ તે પ્રકારની જાણ ઉત્પન્ન કરે છે; એક પ્રવર્તન અને બીજું વહન મૂર્છા પ્રયોગમાં એ મનુષ્યપર સંસ્કાર થાય તે સુચનો કરવામાં હોય તેને પ્રયોજ્ય કહેવાય છે. પ્રયોજ્ય ઉપર જ્યારે સંસ્કારો સીધાજ પહોંચે છે ત્યારે એ સંસ્કારોનું સામાન્ય અને સજ્જીવ પરિણામ નીપજે છે. આ પ્રયોગને પ્રવર્તન પદ્ધતિને પ્રયોગ કહેવામાં આવે છે. તે પ્રયોગમાં સંસ્કારોનું સ્તુત્ય પ્રયોજ્ય ઉપર પ્રત્યક્ષ નથી પહોંચી શકતું એટલે કે જ્યાં પ્રયોજ્યની મનની સ્થિતિ પ્રયોગોત્તરની સ્થિતિ કરતાં વિરુદ્ધ હોય છે ત્યાં પ્રયોજ્યને હેતુ નિષ્ફળ જાય છે, અને ઘણી કરતાં વિપરીત પરિણામ થયેલું જોવામાં આવે છે, તેને મૂર્છાશાસ્ત્રના પ્રયોગમાં વહનપદ્ધતિ એવું નામ જાય છે.

(૨) કારણ સરીર એ મનુષ્યની હ્રસ્વશક્તિઓ અને સર્વ સંસ્કારોને એક જાંઘર છે. આ જાંઘરમાં જગ્યાપૂરે જે સંસ્કાર રહેલ છે તેના ઉપર માણસનાં કાર્ય, આચાર, વર્તણૂક અને પરિસ્થિતિ સર્વ જાણવી રહેલાં છે. એ સંસ્કારો કોઈ પણ રીતે પ્રત્યક્ષ ક્રીડામાં ઉત્તરજ બોધાવે એ પણ નિષ્ફળ છે. “કારણ સરીર” એ મનુષ્યનું હાર્ડ ઇન્ફોર્મન્ટ છે—એજ ક્લુડું કેન્દ્ર છે. માણસના હાથપર ચિત્તજાન થયેલ સર્વ પણ તેજ છે, અને તેનેજ એને હાર જાણવ “અકારણુત્ત મન” પણ કહેવામાં આવે છે.

ગ = કારણ સરીર.

ગ સ જ

જગ્યાપૂર સરીર જાણવ હિંમ સરીર (મન અને હૃદયને પ્રદેશ)

જ = સ્વદ સરીર.

સ્વદ સરીર કોઈ પણ કાર્ય કરે તે હૃદયના પાત્રોને વિચારમાં રાખી અને મુખિકમાં સંસ્કારપૂરે થોડે સમય રહે છે. ઉપરના જગ્યાપૂરમાં જ જાણે આ અને મુખિકનું સ્વામ સરીર રાખી છે. ત્યાર પછી એ સંસ્કારો કારણ સરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. ઉપરના જગ્યાપૂરમાં જે કેન્દ્રમાં જ નિહાળી છે તેવો કારણ સરીરની કાર્યના બનવેલી છે. આજણ મનકર-વામાં સ્વદાવિ રીતે વિચારના જે ને વાળે કી છે તે અસ્થિરિતિ જગત સર્વ કીડ.

જાતનો તાત્કાલિક સંબંધ થયા વિનાજ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ કારણ શરીરમાં પૂર્વાપર સંવિ-
યયેલા ગૂઢ સંસ્કારોનુંજ તે પરિણામ હોય છે. આવી રીતે વિચાર કરવાથીજ સહજ જણ
આવે છે કે કારણ શરીર, સૂક્ષ્મ શરીર અને સ્થૂલ શરીરનો પરસ્પર બહુ નિકટનો સંબંધ
છે. હંવા, પાણી અને વરાળ; અથવા તો ઘરફ, પર્વતપરથી વહેતો ઝરો અને ખુલ્લા પ્રદેશમાં
વહેનારી નદી; એ બન્ને ત્રિપુટીઓમાં જેમ પહેલા પદાર્થનું બીજામાં અને બીજાનું ત્રીજામાં
બ્યક્ત-સ્પષ્ટ-દર્શન થાય છે તેવીજ રીતે કારણ, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ શરીરોનો પણ પરસ્પર
પરંપરાનો સંબંધ છે.

ધારો કે કોઈ બેહોશ માંદો માણસ રસ્તાપર પડેલો છે. આપણને તેને જોઈને અનુભવ
આવી ને તેની સારવાર કરવાનો વિચાર પણ સ્પુરો આવ્યો. જે વખતે આપણે એની ઝેર-
પચારથી સેવા કરીએ છીએ ત્યારે આપણે એક મહાન પુણ્યકાર્ય કરીએ છીએ એવો ખીક
કુલ ખ્યાલ રહેતો નથી; પરંતુ કોઈપણ ઉપાયથી તે બિચારા બિમારની વેદના જેટલે જરૂર
જોઈ થાય તેટલે અંશે જોઈ કરવાનોજ કેવળ નિરપેક્ષ બુદ્ધિથી પ્રયાસ કર્યો કરીએ છીએ.
આવી સ્થિતિમાં તે માંદા માણસની સેવા કરતાં કરતાં આપણે યાદી જઈએ તોપણ એ
ચાકની લેશમાત્ર પણ અસર કે ભાન આપણને રહેતું નથી. આ પ્રમાણે બની શકે તેટલી
સર્વ સહાયક કાર્યો પછી વિશ્રાંતિ લેવા માટે થોડીવારે સ્વસ્થ બેસીએ છીએ તે સમયેજ આપણને
સમજાય છે કે આપણે પરોપકારનું કાર્ય કર્યું. શરીરને અત્યાર સુધી જે પરિશ્રમ કર્યો પામે
હતો અને શક્તિઓનો જે સદુપયોગ થયો હતો એ બધાનું રૂપાન્તર થઈ વિચારરૂપે તેનું
સંસ્કારો (ઉપર વર્ણવેલી મનોભૂમિપર અથવા કારણ શરીરપર) અવસ્થ પડી ચૂકેલા. ત્યારે
આમ બનવાનું કારણ શું? એ પ્રશ્ન સહજ ઉદ્ભવે છે. ઉત્તર એવો આપી શકાય છે કે સ્વસ્થ
બેસી પછી આપણને પુણ્ય કિંવા પરોપકાર કર્યાનું મનમાં સમાધાન થાય છે. આપણે કોઈ સત્કર્મ
કે મહાન કાર્ય કર્યું છે, એવા વિચારોથી જે આનંદ અને ઉદ્વેગ મનમાં ઉપજે છે, તેથી
જેટલું સાળીત થાય છે કે આપણે આપણી શક્તિઓનો દુરુપયોગ કર્યો નથી. એ નિશ્ચય
બિમારની સેવા કરીને આપણે પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શક્યા છીએ એટલે કે પરોપકારને અર્થ
વાપરેલી શક્તિઓને કારણ શરીરમાં સંચય કરી શક્યા છીએ. આવા વિચારોમાં થોડો સમય
સુખમાં ગાળ્યા પછી પાછું આપણું વિચારવનન લોપ થયેલું આપણે અનુભવીએ છીએ. આ
પ્રમાણે વિચાર અને શક્તિ અદ્યદ્ય થઈ ગયેલાં જણાય છે તેથી શું એમ સમજવું કે તેને
કાયમને માટે વિનાશ થઈ ગયો? નહિજ-વિનાશ થાયજ નહિ. આ સુષ્ટિની કોઈ પણ વસ્તુને
કાયમનો વિનાશ થયો શક્યજ નથી. વેદાન્ત એમ કહે છે કે તે શક્તિઓ અદ્યદ્ય થઈ જતી, પણ
તેનો સમૂળ વિનાશ નથી થયો. એ શક્તિઓ કારણદેહમાં સંચિત થયેલી છે તેથી આપણને
તેનું જ્ઞાન થતું નથી. એ બધા સંસ્કારો આપણી સંવેદન શક્તિની પાર પહોંચી ગયા હોય છે
અને મનોભૂમિકાના નીચેના તટ કે પટપર જોડાઈ જાય છે. અંતઃકરણના પ્રવૃત્તિ, વૃત્તિ,
ભાવ અને થાદા ઉત્પન્ન કરવાના કાર્યમાં એ સર્વ સંસ્કારોનું સમૂહ કારણભૂત થાય છે.
આપણા અંતઃકરણની પ્રવૃત્તિ-આપણી મનોબાવના કેવી રીતે યદ્યદ્ય છે, એનું વેદાન્ત આમ
સુબુદ્ધિ સમાધાન કરે છે.

પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ વા પ્રમાણ.

કોઈ જગત્તા કે મૂર્છનાશાશ્રના પ્રયોગથી મૂઢિત કરી નાખેલા મનુષ્યના કારણ શરીર
પર પડેલું કે અપરોક્ષ, જેવા સંસ્કારો ઉત્પન્ન કરેલો, તે સંસ્કારને અનુસરી ઉચિત સમયે

ભાગ્ય છે. કારણ શરીરના ઉદરમાં નિશ્ચિત ગુણગુણ એવું જે તત્ત્વ (કુદરત દેવ) આપી રહ્યું છે તે ભગ્ન, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થામાં અગાધિન હોઇને એજ શિત્ત સંવિત અથવા સદૃશ્ય છે. તેના વિનાનો આ દૃશ્યભાસ તો સર્વ મિથ્યા ભ્રમ-જાંઘણ છે. આત્મપ્રાણાત્માર એટલે આ જ્ઞાન્તિ માત્રનો-આ મૂર્છિતાનો કેવળ અભાવ થઇ જવો અને સર્વ નામરૂપાત્મક માયાજાળના પ્રસારણનું સતત્ત્વમાં લય થઇ જવું-નામ રોષ થવું; એમ કહે છે. આ જે મૂર્છિનારૂપી ગાદ નિદ્રા આપણમાં ઘર કરી બેઠી છે; આપણા ઉપર કાબૂ થઇ ભેડી છે; નામરૂપાત્મક જગત કેવળ માર્મિક અને અમત્ય હોવા છતાં એ આપણને કબજે છે; તેનું કારણ બાળપણમાં આપણા ઉપર માતાપિતાદિ વડીલોએ પાડેલા સંસ્કારો કારણ મૂળનોજ છે, અને આપણી ઇન્દ્રિયોએ ઉભો કરેલો ભ્રમજ છે. આથી ઉત્પત્ત સંસ્કારો ઉત્પત્ત સૂચનોથી આપણી જમણા ભાગી લાય છે; આપણી મૂર્છિતા સ્થિતિ બાહ્ય છે. આપણી નિદ્રા જતી રહે છે અને ભગ્નતિ પ્રાપ્ત થાય છે. એ નિઃસંશય અને નિર્વિવાદ છે.

હોઇને કોની શંકા થશે કે આત્મામાં આવી જ્ઞાન્તિ કયાંથી આવી? એનું કોજ મમાધાન છે કે શાળી અને શા હેનુશી એ જ્ઞાન્તિ ઉત્પન્ન થઇ કોની શંકાએ જાણનાં વા જમમાંજ થાય છે; એટલે જ્ઞાન્તિનું કારણ જ્ઞાન્તિ-અજ્ઞાન-મૂર્છિતા વા પ્રેરકભાવ છે. અજ્ઞાનના આચરણ-અધારમાં હોઇએ ત્યાંગુપ્તીજ આવા પ્રત્યેક ઉત્પન્ન થાય છે. આ શંકાએ કરવી અને એવા વિચાર ચલાવવા એટલે માયાના કાવે પોતાના કારણ ઉપર-મનના ઉદર સ્વપ્ન ચલાવવાની આશા કરવી અથવા પિતાના પદેતાં પુત્રની ક્ષયાતી માનવી, જીવ દેહની પદેતાં ગાદી બેઠવા જેવું છે. આવા 'કેમ' અને 'શાથી' પ્રત્યેકનો વિચાર એ પ્રવર્તન મૂર્છિતા-જ્ઞાન્તિના નાટક માંડેનોજ એક પ્રવેશ છે. જ્ઞાન્તિ દગ્ધા પાડી આવા ચેતા-નકાશ પ્રત્યેકને સંભવજ રહેતો નથી. તત્ત્વતઃ આત્મદૃષ્ટિ થયા પછી આવા કોઈપણ પ્રત્યેકને આ દૃષ્ટજ રહેતો નથી. પાદપર દૃષ્ટિમાં શંકામાત્રનો લય થઇ ગયેલો હોય છે. આત્મા સદૃશ્ય છે તેનજ નિત્ય સંચાલન છે. તેમાં વચ્ચુના કોઈ પણ ગમવે વિચારને સંભવજ નથી. જો એ રીતે રહે દેહને આકાર (ઉપર વાનુ શરીરોની વિવિધ આકૃતિ) કાગળના આકાર અવધંબીને ટટ્ટી રહેલો છે અને તેનાં બધાં કુંદળાં એ કાગળને હોડતા નથી તેવીજ રીતે સદૃશ્ય-જ્ઞાન-આ જગતની સર્વ કાર્યકાર્યપરંપરાનું મૂળ અધિકાર છે. એ સર્વ પરંપરાઈ બદલ-થો છે અને "આત્મામાં અનાત્મ વિરતો ભાન શા માટે થાય છે?" આવા પ્રત્યેક સંભવિકજ હાવન્ય નથી એનું કારણ એ ભાદ-ભાવા-જમજાજ છે. આ આકૃતિ એક છે કે બીજી છે એન બધા દેહ કાગળજ છે-વચ્ચુના; તો એ કાગળજ છે અને કાગળ છે. તેજ પ્રત્યેક જ્ઞાનમાં ભાન કેન અને શાથી થાય છે; એ પ્રત્યેકની વિચારના પદ કેવળ સંકલ્પજ મૂળવે છે.

અન્ય જગતને 'દેહ'ની આજ્ઞા ઉપર છે, કે તમે આ કાર્ય કારણની માગના કારણે થાય છે. આજ્ઞા તે જેવી આકૃતિ કુંદળામાં કમળ થયા છે; પણ એવી જગતમાં જ છે. જેનું કારણ આજ્ઞાનું જ છે. આજ્ઞાનું કારણ, અને એ કુંદળાનું તમે ભાગી છો, નિર્વેદ છે. એ કુંદળાનું તમે કુંદળ છે, એનું સંકલ્પ મહેન્ટિ કયાં કરો; એટલે જગતની પ્રત્યેક કાર્યકાર્યની જગત તમે રહેલી છો. આજ્ઞા માત્ર છે-એજ જગત નિર્વેદ છે.

કલ્પનાવાદનો પક્ષ કરનારા એમ કહે છે કે કલ્પનાવાદનું ખરું છે. પોતાના પક્ષના કાર્મન માટે તેઓ પ્રમાણ આપે છે. ઉદાહરણ તરિકે આપણે એક ફૂલ લઈએ. ફૂલનું આણુને જ્ઞાન છે એ વાત ખરી, પણ કલ્પનાવાદી કહે છે કે ફૂલ સાચું નથી. ફૂલ તો કેવળ આપણી કલ્પના છે. આપણી કલ્પનાથીજ આપણે એને ઉત્પન્ન કરીએ છીએ. મૂર્છાની વિશિષ્ટતામાં મનુષ્યને એ ફૂલ ન લાગતાં બીજુંજ કંઈ લાગે છે. મારી પ્રમળ ઈન્દ્રિયશક્તિથી જ બીજા મનુષ્યપર મૂર્છાનાશક્તિનો પ્રયોગ કરું અને પછી તેને એમ કહું કે “આ જમીનનું પણ તળાવ છે” તો તે માણસ તરતજ તેમાં માછલાં મારવા (માંસાહારી હશે તો) દોડે. પરંતુ પ્રત્યક્ષવાદી કહે છે કે ફૂલ સાચું છે-પ્રત્યક્ષ છે. ફૂલ એ માત્ર આપણી કલ્પનાને એવ છે એમ કહી શકાયજ નહિ. આંખે એ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે અને વાસ પણ આવે છે, એટલે કેાઈ પણ કહેશે કે ફૂલ કલ્પના નથી પણ એક સાચેસાચી વસ્તુ છે. ‘રામ’નું તો એમ કહેવું છે કે વસ્તુનું જ્ઞાન થવા માટે વસ્તુ પણ જોઈએ અને કલ્પના પણ જોઈએ; અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ અને દૃશ્ય એ બંને પદાર્થની આવશ્યકતા છે. મૂર્છાનાવસ્થામાં મનુષ્યને એ ફૂલ છે એમ ન લાગતાં બીજુંજ કંઈ દેખાય છે, પણ ત્યાંએ એને કહેવા માટે કેાઈ બીજી વસ્તુની જરૂર પડે પડેજ. પછી તે વસ્તુ ઘોઘે હોય, કે સરેાવર હોય, કે બીજું કંઈ હોય. સારાંશ કે દૃશ્ય અને દૃશ્ય બંને જોઈએ છીએ.

એકવાર હિંદુસ્તાનમાં બે માણસો લડતા હતા. એકનું નામ લાકડીરામ અને બીજાનું નામ કુંહાડીરામ હતું. કુંહાડીરામ ખુબ ગરમ યુદ્ધ ગયા અને લાકડીરામને કહ્યું: “સંજોળજે, તારા ટૂકડે ટૂકડા કરી નાખીશ.” લાકડીરામે ઉત્તર આપ્યો: “પણ મહેરબાન, હું તમારી પાછળ હાથ-મારો હાથ હશે ત્યારેજ તમે કંઈ પણ કરી શકો. એ વિના તમને અભિમાન બ્યર્થ છે.” કુંહાડીનો હાથો લાકડાનો બનેલો હોય છે એ તો સૌ જાણે છે. કલ્પનાવાદ અને પ્રત્યક્ષવાદની પણ આવીજ સ્થિતિ છે. એક વિના બીજાને ચાલતુંજ ન રેતીવાળા કાગળપર હું દીવાસળી ઘસું છું એટલે અગ્નિ થાય છે. આ અગ્નિ જેમ એક દીવાસળીમાં નથી તેમ એકલો રેતીવાળા કાગળમાં પણ નથી; પરંતુ એ બંનેના સંપર્કથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. એક હાથપર બીજે હાથ ચાખડીએ ત્યારે અવાજ થાય છે. એ જલ કંઈ એકલા ડાળા કે જમણા હાથનો એકલાનોજ નથી, પણ બંને હાથ એકઠા કર્યાં પરિણામ છે. અલગલગ બંને હાથમાં આત્મા તો એકજ છે. એવું કહેવાય છે કે કાગડ આંખે બે હોય છે, પણ બંને દેખાને માટે કીડી તો એકજ હોય છે. જમણી તરફ હોય ત્યારે એ કીડીને તે જમણી આંખમાં લાવે છે અને ડાબી તરફ જોવું હોય ત્યારે જ આંખમાં લાવે છે. કીડી તો એકની એકજ; પણ બંને જાદી જાદી જગ્યાએ રહે છે. પાણી મોટાં મોટાં સામસામાં જૂદી જૂદી દિશામાંથી આવીને અથડાવાથી ત્યાં ફીણ ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં એ બંને મોઝાં પાણીરૂપજ હોવા છતાં એક એકની સાથે અથડાય છે ત્યારેજ ફી ઉત્પન્ન થાય છે. એકલી માતા કે એકલા પિતામાંથી કંઈ બાળક ઉત્પન્ન થતું નથી; પરંતુ માતા અને પિતા બંનેની આવશ્યકતા છે.

હવે આપણે જોનારને દૃશ્ય અને જોવાની વસ્તુને દૃશ્ય કહીએ. આપણને જે જે દેખાય છે તે આ બેમાંથી દ્રશ્યજ હોય છે; પરંતુ દૃષ્ટા અને દ્રશ્ય બંને એક બીજાપર અલબન રહે છે. એ બંને એકજ થાય એટલેજ આપણને દ્રશ્યનું જ્ઞાન થાય છે. કેાઈ એ: “મીઠી કાનું ઉત્પન્ન થતું નથી; અને તેથી એકલો કલ્પનાવાદ કે એકલો પ્રત્યક્ષવાદ નહિ.”

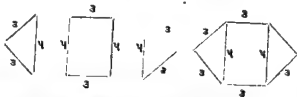

મેજ એટલે મેજનો ગુણ તથા અગ્નેય તત્ત્વ.

ફળ એટલે ફળનો ગુણ તથા અગ્નેય તત્ત્વ.

ફૂલ એટલે ફૂલનો ગુણ તથા અગ્નેય તત્ત્વ.

એ અગ્નેય તત્ત્વ એજ પ્રદા. ગુલાબનું ફૂલ ગુલાબી રંગનું હોય છે તથા તેને પાંખી હોય છે, એ બધા ગુણ તથા અગ્નેય તત્ત્વ મળીને ગુલાબ બને છે. એ બધામાં અગ્નેય એકજ છે. એજ પ્રદા છે અને એજ સત્ય છે; એટલુંજ નહિ પણ સર્વ પ્રદાઓ તેજ સત્ય છે.

અહીં આપણી પાસે બે સમઢિભુજ ત્રિકોણ અને એક સમકોણ ચતુષ્કોણ એવી ત્રણ આકૃતિઓ છે. ત્રિકોણની ૩, ૩, ૪ એવી ત્રણ બાજુ છે અને ચતુષ્કોણની ૩, ૪ બાજુ છે. અર્થાત્ ત્રિકોણની ૩, ૩, બાજુ ચતુષ્કોણની ૩, ૩, બાજુની બરાબર છે અને ત્રિકોણની ૪ બાજુ ચતુષ્કોણની ૪, ૪, બાજુઓની બરાબર છે. હવે એ ત્રિકોણને ચતુષ્કોણની બાજુએ એવી રીતે બેસી દે કે ત્રિકોણની ૪ બાજુ ચતુષ્કોણની ૪ બાજુ સાથે ભેદાંતર એમ કરતાં આ ત્રણ આકૃતિમાંથી એક ચતુષ્કોણ આકૃતિ તૈયાર થયે. આ ચતુષ્કોણ આકૃતિ સંબંધમાં વિશેષ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત તો એ છે કે ઘટક આકૃતિ કરતાં ચતુષ્કોણને ધર્મ કેવળ બિન્ન છે.

ઘટક દ્રવ્યો કરતાં ઘટિત દ્રવ્યના ધર્મ સર્વતોપરિ ભિન્ન હોઈ શકે છે એનું આપણે ઈં બીજું દૃષ્ટાંત બેઠએ. પાણી રસાયન દૃષ્ટિએ હિજ અને ઓક્સિજન (Hydrogen and Oxygen) એ બે વાયુના રાસાયનિક સંયોગનું પરિણામ છે; પણ તે વાયુના ગુણ-ધર્મ પાણી કરે ભિન્ન છે, એ પણ રસાયનશાસ્ત્રમાંથી સિદ્ધ થાય છે.

આપણને આ નામરૂપ જગતનો જે દેલાવ દૃષ્ટિએ પડે છે તે વાસ્તવિક સત્ય નહોતું કેવળ ભાસજ છે; એમ વેદાન્ત પ્રતિપાદન કરે છે. જેનાં આપણે દૃષ્ટા અને દૃશ્ય એ નામ લઈએ છીએ એના સંયોગનુંજ આ પરિણામ છે, અને એ બન્ને તત્ત્વદૃષ્ટિએ જા સત્તા નહોતાં ભાસ માત્રજ છે. આત્મસ્વરૂપની દૃષ્ટિએ, દૃષ્ટા અને દૃશ્ય એનું “સ્વરૂપરૂપના” કરતાં કંઈ વિશેષ મહત્ત્વ નથી. તેથી-વેદાન્ત કહે છે કે શબ્દભાગમાં ન હોય જાઓ. શબ્દિક વાદનો શો અર્થ ? તત્ત્વાનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરો. જગત સત્ય છે એમ અજ્ઞાનને લીધેજ આપણને લાગે છે. પારમાર્થિક દૃષ્ટિએ એમાં સત્યતા નથી. જેને આપણે સત્ત્વ કહી છીએ તે તો “વ્યક્તિવાદવિર્તાય” હોઈને તેજ આપણું વાસ્તવિક

+ આ બન્ને વાદની વેદાન્ત એકવાચ્યતા કરે છે. વેદાન્ત એમ કહે છે કે જાને વાદ પોતપોતાની રીતિમાં સાચા છે. વિષયના જ્ઞાનને માટે વસ્તુ અને મન-સ્વરૂપના એ જાનેની આવશ્યકતા છે; વસ્તુ મન અને વસ્તુ એ જાને પરમાર્થનું મોહાં છે. મન કિંવા સ્વરૂપના પણ વેદાન્તની દૃષ્ટિએ જાણ વસ્તુની જો મિથ્યાજ છે.

૨૭-વર્ગમાં પ્રશ્નોત્તર.*

શ્રીપુરુષાદિ અનિત્ય સ્વરૂપોમાં વિલસતા છે નિત્ય સ્વરૂપ પરમાત્મનું !

પ્રશ્ન:—બાળકો નાનપણમાંજ શા માટે મરી જાય છે ?

ઉત્તર:—સમાધાનને માટે આવેલા સર્વ પ્રશ્નોનો વિચાર કરવાનો 'રામ'ને અવકાશ નથી એટલે પ્રત્યેક પ્રશ્નનું અત્યાદે તે બહુ થોડુંજ વિવેચન કરશે.

અંગ્રેજી ભાષામાં લખેલું એક પુસ્તક આ મેજ પર પડેલું છે. એ પુસ્તકનો વિષય પ્રાદન કરવા માટે એમાં થોડા સંસ્કૃત શ્રીમાં ઉતારા તથા વચનો આપેલાં છે. એ ઉપર તથા ટાંચણ દેવનાગરી લિપિમાં લખેલાં છે. દેવનાગરી લિપિ લખવાનો મરોઠ જૂનો છે તે અક્ષરો લખવાને માટે જૂની કલમ જોઈએ. અંગ્રેજી લખવાની કલમથી સંસ્કૃત લખવાનું નથી એ તો તમે જાણો છો. એટલે અંથ લખનારને અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત બે લિપિ ભિન્ન ભાષામાં પુસ્તક લખવા માટે એ કલમો જોઈએ. આ પ્રમાણે જેમ જૂની જૂની લિપિ લખવામાં આપણે જૂની જૂની કલમોનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, એવીજ રીતે જીવનમાં હોઈએ ત્યારે જૂના જૂના હેતુની સાધના અને જૂનાં જૂનાં કાર્ય કરવા માટે ભિન્ન ભિન્ન શરીરોનો આપણને આશ્રય લેવો પડે છે. આપણાં કાર્ય સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી આપણે શરીરોને વજગી રહીએ છીએ-કાર્ય સિદ્ધિપર્યંતજ આ શરીરોનું અસ્તિત્વ સાચવી રખાય અને ત્યારે આપણા ઉદ્દિષ્ટ હેતુમાં તેનો ઉપયોગ નથી થતો અને તે જીવું તથા શરીર ઘટી પડે છે, ત્યારે તેનો ત્યાગ કરીને આપણે નવુંજ શરીર ધારણ કરીએ છીએ. પહેરણ કપડાં જુનાં થાય કે ફાટી જાય ત્યારે જેમ તેને ફેંકી દઈને નવાં પહેરીએ છીએ, એ જોવુંજ તે પણ છે. એમાં ભયંકર કે અસ્વાભાવિક એવું કશુંજ નથી.

બાળકો નાનપણમાંજ શા માટે મરી જાય છે ? એવો અહીં પ્રશ્ન છે. કંપના કરો અહીં એક મનુષ્ય છે; અને એનામાં ભિન્ન ભિન્ન વાસનાઓ છે. થોડા કાળમાં એ વાસનાઓ એની મટીને બીજાની બની જાય છે. ઉદાહરણ તરીકે એમ સમજો કે એક મનુષ્ય અમેરિકાની વતની છે. પાછળથી તે ધીમે ધીમે ઉત્તમ પ્રકારનું સાહિત્ય વાંચે છે, અને ત્યાર પછી તે વતની બને છે. એનું પરિણામ એ આવે છે કે એના વિચારોમાં ફેરફાર થાય છે. તેની પૂર્વ વાસનાઓ નાશ પામીને હવે તદ્દન જૂનાજ પ્રકારની વાસનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તેની પૂર્વ એ બદલાઈ જાય છે અને મનથી તે પૂર્વસ્થ-હિંદુ-બને છે. આવી રીતિમાં તે પેલા અવસાય પશ્ચિમના વતની-અમેરિકન-પ્રમાણેજ થોડા દિવસ સુધી તે કયાં કરે છે; પરંતુ સમય જતાં એવી પણ વેળા આવે છે કે ત્યારે એના અવસાય અને અંતર્યામીની ઉચ્ચ વચ્ચે ભયંકર વિરોધ ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં એકતાન તથા એક સંવાદિત્વ રહેતું નથી. અંતર્યમી કરણથી તે હિંદુ બને છે અને તેની એ વખતની તદ્દેશીય પરિસ્થિતિ એને પ્રતિબુદ્ધ છે.

જગતપર પોતાનું વર્ચસ્વ ગાળવી રહેા છે. મનુષ્યોમાં મનુષ્યપણુ હોય તો તેઓએ સ્થિતિ-સાતત્યને-પૂર્વજન્મમાંજ પશુવૃત્તિને પગતળે દબાવી દઈ પોતાની ઉન્નતિ કરવીજ જોઈએ. આત્મોન્નતિનું ધ્યેય તેઓએ પોતાની સામે રાખતાં શીખવુંજ જોઈએ.

નવીન પ્રેરણા થઈ એટલે ગતિની આગલી રેખા-દિશા-ઘાટલાઈ ગઈ એમ સમજવું. જ્યાં મુખી તેમ ન થયું હોય અને ગતિની પૂર્વની રેખાજ કાયમ હોય ત્યાં મુખી નવીન પ્રેરણા ઉત્પન્નજ થતી નથી. પશુકોટિમાંથી મનુષ્યકોટિમાં આવેલા લોકોએ પોતાને જીવંત પ્રાણી-જીવંત મનુષ્યો કહેવરાવવું હોય તો તેઓએ પોતાનામાં ચેતન્ય-ધિવરત્વ પ્રકટ કરવુંજ જોઈએ. આધ્યાત્મિક પ્રેરણાના યોગથી-નવીન સજ્જાસનાના યોગથી પૂર્વના સ્થિતિસાતત્યને નહિ જેવાં બનાવીને-જન્માંંતરાગત પશુવૃત્તિઓને નિર્મૂળ કરીને-સ્વાભાવિક વૃત્તિઓને નિયમિત બનાવીને પોતાની સર્વ તરફથી ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. ‘સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિઓ’ આ શબ્દ આવતાં સ્વા-ભાવિક શબ્દનું અહીં થોડું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનું ઉચિત લાગે છે. આ શબ્દનો ખરો અર્થ ન સમજવાથી હજારો લોકો તેનો ભળતો અર્થ કરી નાખે છે. સ્વાભાવિક શબ્દનો આશ્રય લઈને લોકો સર્વ પ્રકારના દુર્ચલ્લેાનું-દુર્ચસનોનું સમર્થન કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ દુષ્ટત્યોને ઉત્તેજન આપે છે.

મનુષ્યના મનમાં ઉજાવતા કામ ક્રોધાદિ વિકારો, તેમજ મનુષ્યને નીચે ઉતારી પાડનારી સર્વ પશુવૃત્તિઓને ઘણા લોકો “સ્વાભાવિક” કહે છે. તેઓ આ પશુવૃત્તિઓને પણ મનુષ્યનો તે સ્વભાવ છે-અમારું એવું પ્રારબ્ધ છે એમ સમજે છે. તેમની વિચારસરણી એવી હોય છે કે “અમારા મનોવિકારો સ્વછંદપણે દોડવા દે; ધનિદ્રેયોડ્ડપી અમારા અશ્વોની લગામ જેથી રાખવી, મનોવિકારનું નિયમન કરવું, એવો આપણા સાચા સ્વભાવને-આપણા સાચા સ્વરૂપને દેડી દેવા જેવું છે; આચારવિચારમાં આપણને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય જોઈએ; મનઃપૂર્વક સમાચરેજ એજ ધારણ આપણા સ્વભાવમાં ધારણ કરવું જોઈએ.”

પરંતુ આ પ્રકારની વિચારસરણીને આગળ ધરનારા લોકો જુલી જાય છે કે આચાર સ્વાતંત્ર્યનો અર્થ સ્વછંદપણું કે ખબાલી ખુશાલી નથી. સ્વછંદપણું એ કાંઈ મનુષ્યના અભિ-તનું ખાસ ધ્યેય નથી. પશુવૃત્તિમાંજ રહેવા માટે મનુષ્ય જન્મેલો નથી.

હપ્તાંત તરીકે આપણે એક બાળકની કળવાળી દોડતી માડી લઈએ. તેને એક વાર ફૂંચી દઈએ એટલે તે બહુ દૂર મુખી દોડી જશે. એ દોડવાની ગતિ ગાલીની પોતાનીજ છે એમ જોનારને તો લાગશે, કારણ કે તે દોડયેજ જાય છે. તેનામાં એવા પ્રકારનો વેગ ઉત્પત્ત થયેલો હોવાથી કાંઈ “દોડયાં જવું” એ જોનામાં સ્વાભાવિક શુષ્ક હતો એમ કહવું નથી. આપણે એક પત્થર દેડીએ તો તે પણ બહુ દૂર ચાલ્યો જાય છે. પરંતુ એ દૂર જવાનો ધર્મ એ પત્થરમાં ક્યાંથી આવ્યો ? સ્થિતિસાતત્યમાંથી. સ્થિતિસાતત્યના નિયમને લીધેજ દૂર ચાલ્યા જવું એ પત્થરનો ધર્મ બની ગયો હતો. બાલકોને રમવાના ભમરડાને એકવાર ગતિ આપીએ એટલે તે એક સરખાં ચક્કર માર્યાજ કરે છે એવું કારણ પણ સ્થિતિસાતત્ય છે. જતુંલાકાર ગતિ આપવાથીજ એ ફર્યા કરે છે અને થોડા કાળ મુખી એ જોને સ્વભાવ બની રહે છે.

ઉપરનાં દષ્ટાંતોમાં ફૂંચીવાળી માડી પ્રમાણે કે ભમરડાની પેઠે અમુક પશુયોનિમાં હોઈએ ત્યારે આપણને અમુક વિશિષ્ટ પ્રકારની ગતિ મળેલી હોય છે. તે સમયે એ દિશામાંજ

આપણે સર્વ વ્યાપાર-વ્યવહાર થતો હોય છે; એટલે એમ કરવું એ, તે સ્થિતિમાં ત્યાં સ્વાભાવિક હતું. પશુદેહમાં હતા ત્યારે વિષયવાસનાની તૃપ્તિની દિશામાં આપણે દોડતા હતા એ સમયે એવીજ ગતિ મળેલી હોવાથી એ દેહમાં વિષયભોગેચ્છા તદ્દન સ્વાભાવિક હતી. દેહમાં એ વૃત્તિ આપણને ભુષણરૂપ હતી અને એ વ્યવહારમાં-એ કાટિમાં રહેવું એજ આપણી ઉન્નતિ હતી. એ ચોનિમાં કામવાસના અને ભોગેચ્છા એજ આપણે માટે સજ્જ હતા, એમાંજ આપણી પ્રગતિ થતી હતી અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિના માર્ગમાં આપણને આમ આગળ આવવાના ધક્કા મળતા હતા.

કૃતરો કૃતરાના જેવા આળા કરે તેમાં તેનો તિરસ્કાર કરવાનું કે તેને દોષ દેવાનું પ્રયોજન છે? એવીજ રીતે ભુંડ ભુંડની પેઠે વર્તે એમાં ભુંડનો શો દોષ? જેની જેમ યોગ્યતા લાગે એજ એની પ્રકૃતિ છે. એજ એનો સ્વભાવ છે. એ માટે તેને હમી કાઢવાં મૂર્ખતા છે. છુવ જ્યારે પશુકોટિમાંથી મનુષ્યકોટિમાં આવે છે તે વખતે પૂર્વજન્મની હાલ પેસી ગયેલી પશુવૃત્તિ એટલે કે વિષયમુખ-લાલસાદિ ધર્મ આપણી સમક્ષ આવીને ઉભા છે. છુવ જ્યારે પ્રથમજ મનુષ્યદેહમાં આવે છે ત્યારે વિષયમુખ-લાલસાદિ પશુવૃત્તિ ત્યાં સ્વાભાવિક હોય છે. સ્થિતિસાતત્યના નિયમ પ્રમાણે એ અપરિહાર્ય હોય છે. સારંશ એ સ્વાભાવિક એ શબ્દનો અર્થ સ્થિતિસાતત્ય પ્રમાણે આવો થાય છે. પણ આ સ્થિતિસાતત્ય વ્યવસ્થા પ્રારંભનો અર્થ કાંઈ “વાસ્તવિક સ્વભાવ”-વાસ્તવિક સ્વરૂપ એવો નથી, એ લક્ષમાં રાખી આ સ્થિતિસાતત્ય અથવા તો ભૂલથી આપણે જેને સ્વરૂપ કહીએ છીએ તે તો માત્ર જન્મમાંતરાગત સંસ્કારો સિવાય બીજું કશુંજ નથી. સ્થિતિસાતત્ય-પ્રારંભ એ તો આપણા માયાનો અવિષ્કૃત અંશ છે, પણ માયાનો અંશ એટલે આપણું સાચું સ્વરૂપ નહિ. ઈશ્વર એજ આપણું સાચું સ્વરૂપ છે. એજ આપણો સાચો સ્વભાવ છે. સ્થિતિસાતત્ય કાંઈ અપરિહાર્ય સ્વરૂપ-આપણું ઈશ્વરત્વ પ્રકટ કરી શકતું નથી. એ વાત લક્ષમાં રાખી. મનુષ્યને કાંઈ સાચું કર્તવ્ય હોય તો તે પોતાનું સાચું સ્વરૂપ પ્રકટ કરવું; સ્થિતિસાતત્યને છોડી પશુવૃત્તિને દબાવવી; વાસનાઓને નિમૂળ કરી પોતાનું ઈશ્વરત્વ ઝાળખવું. એજ યોગ્ય છે. અન્તઃકરણમાંથી જે મનુષ્ય પશુવૃત્તિનું ઉત્તેજન કરે છે તેજ સાચું મનુષ્ય છે. પશુવૃત્તિ પશુઓમાં અથવા તો હમણાંજ મનુષ્યકોટિમાં આવેલાં મનુષ્યોમાં યોગ્ય કાળ સુધી તો રહેવાનીજ; પરંતુ ત્યાર પછી તો તેમણે એ પશુવૃત્તિઓને ફેંકી દેવી જોઈએ. વિષયવાસનાનું અન્તઃકરણમાંથી ઉત્તેજન કરીને તેઓએ અનાતમ વસ્તુની પાર પહોંચી જોઈએ. પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપને-પોતાના ઈશ્વરત્વને ઝાળખવું જોઈએ.

પ્રતિષ્ઠાદિત વિષયપર પ્રકાશ પાડનારી એક વાત્તા હવે તમને ‘રામ’ કહેશે. હિંદુસ્થાનમાં તુલસીદાસ નામના એક મોટા સતપુરુષ થઈ ગયા છે. જે ગોસ્વામી કુલમાં જન્મ લઈને ભક્તચિરોમણિ તુલસીદાસે એ કુળની કીર્તિ અજસ્રમર કરી છે તે કુલમાંજ રહેલો (સ્વામી સમતીયનો) પણ જન્મ થયો છે. મહાત્મા તુલસીદાસનો પોતાની પત્ની પર બહુ ગદ્દ પ્રેમ હતો. એકવાર એમની પત્ની પિયર ગઈ તેનો વિયોગ એમને અસહ્ય થયો. વિવેકજે પોતાના મનનું આચરણ તોડવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ કેમ કરીને મન શાંત થયું. પ્રેમાતિથયમાં વિયોગનો વિચારજ સદન ન થઈ શક્યો. છેવટે પ્રિયાને મળવા મન મુકી જઈને નિઃશ્વસ કર્યો. સાસરું પોતાના ગામથી ત્રણ માઈ દૂર હતું. જન્મે જન્મે

આ હોક છોડીને પરતોડમાં જશે. એજ દેહ કાલે કદાચિત્ રોગગ્રસ્ત થાય તો તે જાને પ
એમાં મોહકપાતું રહેશે કે ? હવે આપજ વિચાર કરો કે મારા ગાત્રમાં લાડી ક્યાંથી આવે
મારાં નેનોમાં આ તેજ ક્યાંથી આવ્યું ? મારા શરીરમાં આ એકર્થ-આ કિમ્બવ ક્યાં
પ્રાપ્ત થયું ? મારાં નેત્રદ્વારમાં આ કેવું તેજ ચળકે છે ? મારા આ કેશનો કાળો કોર
કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયો ? મારી આ બાહ્ય અને આંતરેન્દ્રિયોમાં ચેતના અને ચક્તન ક્યાંથી આવ્યું
આ શરીરમાં સર્વ સામર્થ્ય કેવી રીતે આવ્યું ? જેણે આપના ચિત્તને આકર્ષણ કર્યું છે
આ શરીરની ત્વચા નથી, બાહ્ય શરીર નથી; આપને મોહ કરાવનાર-આપનું ચિત્ત હન
બીજું કોઈ નથી પણ આત્માજ છે. મારામાં રહેલ ચિદાત્મા-અંશજ આપને મારી પડે
નેંમી લાવે છે. તુલ્યરથ પરમાત્માજ આપના ચિત્તને મારી પાસે ખેંચી લાવ્યા છે. પરમાત્મા
મિત્રાત્મ બીજું કોઈ પણ મોહિની આ શરીરમાં હોવી સંભવિત નથી. મારામાં રહેલો ઈશ્વર
માત્ર હૃદયમાં વાસ કરનાર સ્વરિજ આપને મૂકા પાડે છે. પરમેશ્વર સર્વ ચરાચરમાં બ્રહ્મ
સ્વામી છે. જે પરમેશ્વર મારા હૃદયમાં છે તેજ આપનામાં છે; તેજ તારામંડલમાં છે; તેજ
મૂર્તિ-શબ્દમાં છે; આકાશમાં ઉદિત થયેલા આ ચંદ્રના રૂપમાં આપ તેને પ્રત્યક્ષ નથી ભોળ્યા
માત્ર પરમેશ્વર બરેલા છે, એવો અનુભવ કરી ગયો. ”

પાનીનાં આ વચન માંજળીને તુલ્યરીલાસના હૃદયમાં સત્ય જ્ઞાનનો પ્રગટ પડ્યો. વિંધ
કુળી મૂર્તિનાં પ્રગટ કિરણોથી તેમની વિષયવામના તદ્દન બરમીમૂલ થઈ ગઈ. વિષયજન
અને વિષયાશ્રિજાની પાર તે પહોંચી ગયા. વિષયી પ્રેમનું-સાસારિક આગ્રજિનું હવે તેન
હૃદયમાં નામનિગ્ધન ન રહ્યું. મર્મજ દિશિરની જાણના અત કરજના કબૂલ થઈ. પંચાત્મક
અજ ઉન્નત થયેલા એ મહાપુરુષને પત્ની પણ દિશિરજરૂપજ દેખાવા લાગી. પત્નીપર તેને
નિઃશિશ્ય પ્રેમ હતો; ત્યારે તેમને અગર સર્વ વસ્તુ પત્નીમયજ લાગતી હતી. એજ જ
હવે અત્યંત તીવ્ર અને ઉત્કટ થઈ. એકવાર એક જગ્યાએ તેઓ ગયા ત્યા પોતાના કાવચ
એક દુઢી ઉઠીને એક મુદર દેવદાસ વૃક્ષને તોડી પાડવા તેવાર થઈ રહેલો એક મનુષ્ય હવે
પડ્યો. એ મનુષ્ય દુઢી ઉઠી કરીને વૃક્ષને મારવા તેવાર થાય છે ત્યા તે નુકરીએ
દરજુ દુઃખ થયું. એ મનુષ્ય પાને જઈને તેઓ રીત જગને બોલ્યા. “ સાથ, તારા આ
તે બાદ કેવળના વૃક્ષ કરી નાંખે છે, મારા મર્મરથતમાજ તે વાને છે; માટે વૃક્ષ તરિ
આ તુલ્ય વૃક્ષને ન તેડી પાડીશ. ” પેલા મનુષ્યે કહ્યું: “ મહારાજ, આપ શું કહો છો તે
નથી સ્વચ્છ. આ વૃક્ષ કેવું જુદાં એમાં આપને શા માટે દુઃખ થાય છે ? ” સર્વ વચન
વિવરણની આગળે જઈને એનાં નેત્રોમાં આગ પ્રગટ થઈ. “ જારે બ્રહ્મા બાઈ, આ મારા
દુઃખ વૃક્ષ અને નિહંત નથી જાતું; એનાં તો મને આના વિવરણની સાચામતી મૂલ્ય
પડે છે. એનાં મને આટું નવરૂપ-દિશિરજ પ્રતિત થાય છે. ”

આ વચને તુલ્યરીલાસની નિમ્નવૃત્તિ દિશિરમય થઈ ગઈ હતી. એ નરકપ્રાર બની મલક
જાતકનાં, નિર પાત્રનાં, આત્માનાં, બદિનીનાં-દુઃખનાં પ્રત્યેક પ્રાણી માત્ર-મર્મ
નેમને દિશિરજ પ્રતિત થતું હતું. જાત, સ્વદેહ, કાચ, પાપજ, મર્મજ તેમને દિશિરજ પ્રતિત
હતું. એટલે એ પ્રેમ-દેહને જીવનને તેમને દિશિરજ પ્રતિત થતું હતું. તેઓનું દુઃખ
રહ્યું હતું, અને તેને જીવનને પહોંચી ગયા હતા. દેવદાસ વૃક્ષને કાઢી નાંખનાર મનુષ્ય
તે બેઠો રહ્યો. “ મહારાજ, તમે નેડીને તે તમે આ વૃક્ષ નિહંત જાતું હો, પણ એ
સ્વદેહ પાત્ર-પાત્ર દેહજ છે. ” સર્વ વચન કહીને એ પ્રાણી પરમાત્માનાં આંતરે

ગયા ત્યારે એકવાર એવો પ્રસંગ આવ્યો કે એક મનુષ્ય હરિજનો વધ કરવા તૈયાર થઈ રહ્યો હતો, તેના પર તુલસીદાસની દૃષ્ટિ પડી. એ જોતાં જ એ સત્પુરુષનું મુદય દ્રવી ઉઠ્યું અને તે મનુષ્યને સાધોંગ નમસ્કાર કર્યો. સાધુના આવા વિલશ્ણ વર્તનથી આશ્ચર્ય પામીને એ મનુષ્ય બોલ્યો: “ભાવાંજી, આ શું? આનો શો અર્થ?” તુલસીદાસે જવાબ દીધો: “જણા આદમી, કૃપા કરીને એ હરિજનના પ્રાણ ન લઈશ. એ હરિજનનાં મેત્રોમાં મને પરમાત્માની મૂર્તિ દેખાય છે. તારે ભેદજે તો મારા આ દેહનો વધ કર. ધર્મરત્ન સંતુષ્ટ કરવા માટે મારા દેહનો વધ કર. આ દેહનો જાલિ દે. પરંતુ કૃપા કરીને આ હરિજનો-મારા પરમેશ્વરનો-વધ ન કરીશ.”

જગતનું સર્વ આકર્ષકપદ્ધતિ, મોહકપદ્ધતિ એ ધર્મરત્ન સિવાય બીજું કશુંજે નથી. તમારી પ્રિયતામની મોહકતાના રૂપમાં જે ચૈતન્ય, જે ચિત્કલા, જે ધર્મરાશ તમને દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેજ ચિદંશ, વૃક્ષોમાં, પર્વતોમાં અને ટેકરીઓનાં રૂપોમાં આવિર્ભૂત હોય છે. એજ ચૈતન્ય ભિન્ન ભિન્ન રૂપમાં ભિન્ન ભિન્ન રુચિર વેશેમાં વિલસી રહ્યું છે. ‘સર્વત્ર ધર્મર’ એ સિદ્ધાંતનો અનુભવ કરી દયો, એટલે તમે ભોગેન્દ્રા અને વિષયવાસનાની પાર પહોંચી શકશો. વિષયવાસનાની શૃંખલામાં પછી તમે બદ્ધ નહિ થઈ શકો. વિષયવાસના મનુષ્ય સ્વભાવમાં સહજ છે, પરંતુ એનો સાચો ઉપયોગ કરવો એટલે કે ધર્મર પ્રાપ્તિ અર્થે તેનો ઉપયોગ કરવો ભેદજે. સર્વત્ર ધર્મરનું અસ્તિત્વ અનુભવો, એટલે વિષયવાસના સિલકમાં રહેશેજ નહિ. પછી તો વિષય વિષરૂપ બનશેજ નહિ. વિષય-વાસનાજ એ લક્ષણશિરોમણિ તુલસીદાસને નિર્વાસનાની, નિવૃત્તિની, વૈરાગ્યની, પારમાર્થિક કલ્યાણની કારણભૂત થઈ. વૈષયિક વાસનાનો પ્રત્યેક મનુષ્યે જામ સદુપયોગ કરતાં શીખવો ભેદજે. વિષયોપયોગથી વિષયવાસના કદી તૃપ્ત થતી નથી, એ લક્ષમાં રાખજો. વિષયલોગ તો વિષય-વાસનાને ઉલટી ઉલટી કરે છે. વિષયવાસનાનો હેતુ મનને ધીમે ધીમે નિર્વાસન કરવાનો છે. પરંતુ એ વાતની તમને ખબર નથી તેથી પરમાર્થદૃષ્ટિથી પોતાના જીવનને પોતેજ નરક બનાવો છો-પોતાની જીવનયાત્રા પાપમય અને કષ્ટમય બનાવો છો. વિષયવાસનાનું ઉદાત્ત અને શ્રેયસ્કર વલણ હેવું એજ વિષયવાસનાનો સદુપયોગ અને એ સદુપયોગ તેજ પુણ્ય.

પ્રશ્ન:—જીવ અપૂર્ણ અવસ્થામાંથી પૂર્ણાવસ્થાપ્રતિ જાય છે એમ ઉત્કાન્તિવાદ પ્રતિપાદન કરે છે. આમાં ઉત્કાન્તિવાદ પુનર્જન્મના સિદ્ધાન્તનો અનુવાદ નથી કરતો?

ઉત્તર:—“ઉત્કાન્તિવાદ” એટલે એક દૃષ્ટિએ “પુનર્જન્મવાદ” એમ કહીએ તો કાંઈ ખોટું નથી. માત્ર એક વાત લક્ષમાં રાખવી ભેદજે, તે એ કે જીવ એ ઉત્કાન્તિના માર્ગમાં આગળને આગળજ વધે છે. એની પ્રવૃત્તિ ધીમે ધીમે પણ ઉગતિ તરફજ થાય છે, એમાં જરાજે સંદેહ નથી. વાસના પ્રમાણે જીવોને ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે તે યોનિમાં તે જન્મ લે છે, એ સાચી વાત છે; પણ એનો એમ અર્થ નથી થતો કે જીવ એકવાર મનુષ્ય-યોનિમાં આવીને અણુજ વાસના કરે તો રૂતરા કે મૂંઝની યોનિમાં કાયમને માટે જઈ પડે છે. જીવની કાયમની અધોગતિ હોવી સંભવિતજ નથી. તેજોજે ઉન્નતિ પ્રતિ જીવુંજ ભેદજે. પ્રગતિ એજ જીવની વાસ્તવિક ગતિ છે; એનો પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ પ્રગતિની દિશામાંજ વહે છે.

મનુષ્યને ઉન્નતિમાર્ગમાં ચલવાનાર એકઠી વાસનાજ નથી; બીજી પણ અનેક વાતો છે. કુવાસનાને લીધે મનુષ્ય અધોગતિ પ્રતિ જાય છે; રૂતરા કે મૂંઝની યોનિમાં જન્મ લે છે; જેવું જે કાલના વ્યાખ્યાનમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે એકપક્ષી છે. સિદ્ધાન્ત મસ્તિષ્કમાં પૂરો દેસી જાય એટલા માટે એ સમયે એ દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ વસ્તુતઃ

એમ નથી થતું. તે સમયે પુનર્જન્મના સિદ્ધાન્તની ફક્ત એક જ બાબતોના વાચનાની રીતિ વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો; પરંતુ પુનર્જન્મના પ્રશ્નની બીજી બાબત પણ છે. એ બાબત સર્વ બાબતો વેળા મહત્વના પ્રશ્નોનું વિવેચન કરતું બોધકો.

શિક્ષક ત્યારે વિદ્યાર્થીને ગતિશાસ્ત્ર (Dynamics) શીખવવાની શરૂઆત કરે છે, ત્યારે પ્રથમ તે આપાત અને પ્રત્યાપાતનો જ નિયમ શીખવે છે; (જાણે ગતિશાસ્ત્રના બીજા નિયમો જ ન હોય તેમ) પરંતુ આપાત અને પ્રત્યાપાતનો નિયમ એકવાર વિદ્યાર્થીના મનમાં મૂકી મૂકી એટલે જીભ નિયમોપજ્ઞ કેમકાર શીખવતો આવે છે. અને આવી રીતે ત્યારે જ નિયમો શીખવવામાં આવે છે ત્યારે જ વિદ્યાર્થીને એ શાસ્ત્રની સાંકેતિક ભાષિની પ્રોત્સાહન નહિ પણ પુરુષાર્થ " એ બ્યાખ્યાનમાં પુનર્જન્મના પ્રશ્નની ફક્ત એક બાબતો એટલે જ વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો; સમગ્ર યોગ્ય હતો તેથી તે બ્યાખ્યાનમાં બીજી બાબત વિચાર કરવામાં આવ્યો નહોતો; પરંતુ તેથી પુનર્જન્મના પ્રશ્નની બીજી બાબત નથી, એ ન સમજવું.

કથળતા કોઈ કે એક મનુષ્ય પુનઃ પશુકોટિમાં જવાનો મનુષ્યક પ્રવલ્ન કરે છે; સર્વ પ્રકારની વસ્તુ બાબતોને અન્તઃકરણમાંથી તે કાઢી નાંખે છે; સારાંશ કે તે પોતે પોતાનાં કર્મો પશુ બનવાનું ઇચ્છે છે. આવી સ્થિતિમાં તેની વાતના પ્રભાવે તેને આગળ મૂકેલા કે વાંચેલા જન્મ મર્ત્ય એ મંત્રવિત છે; પરંતુ પશુ બનવાનો મનુષ્યનો પ્રવલ્ન હંમેશાં સફળ થાય છે કે નથી. તેનું અવિનશ્ય-આગમનો જન્મ નિયત કરવા માટે વાતના સજ્જિ સિવાય એક બીજી વસ્તુ રજિસ્ટ્રેશન છે. એ રજિસ્ટ્રેશન તેની દુષ્ટ વાતનાને દબાવી રાખે તેને કાયમનો પગલું દેતી નથી. ત્યારે કહે એ બાબતને પ્રશ્ન કરી? " જન્મના ત્રિવિધ તાપ " એજ આ પ્રશ્ન છે-એજ આ મતિ છે. એ તાપજ મનુષ્યનું અધઃપતન થાય દેતી નથી. એ ત્રિવિધ તાપ જન્મની રૂઝવણિના આશીષ છે, અને ઉત્કર્ષિત એટલેજ ઉત્તરિ-પ્રવલિ; અને તેથી પ્રવલ્ન એટલે

એટલે જન્મના મર્ત્ય પુનઃ કરીને, તેને પણ તેની દબાવી રાખે અને પોતાની ઉત્તરિ કરી દેતી એટલે, નાંદિત દુષ્ટની મનુષ્ય ત્યારે થાય છે-નિશ્ચિત જન્મ પછાર વિશે જન્મના, એજ અન્તઃકરણમાં ત્યારે ઉત્કર્ષિત થાય કરે છે ત્યારે એજ અન્તઃકરણમાં રજિસ્ટ્રેશન થાય છે. અગ્રજ જન્મના કોઈક રાખે નક્કીસાના ઉપયોગ થાય છે અને આવી રીતે તેની ઉત્તરિને અને પ્રિવિત થાય છે. એની વિવચનના એનું વગળા બદલાઈ જાય પોતે પોતે ને પ્રવલ્નમાંથી નિવૃત્તિમાં આવે છે. " પ્રવલ્ન નહિ પણ પુરુષાર્થ " એ બ્યાખ્યાન "સાર" એ વાતો નિશ્ચ કરી આવી છે કે પછાર વિશેષી એવી શુભ અને અગ્રજ જન્મનાં શુભ અને અવિત જન્મનાં અગ્રજ અન્તઃકરણમાં મનુષ્ય ઉત્કર્ષિત થાય છે. એ કહ્યું એ વાતો વિવિધ તાપનાથી ઉત્કર્ષિત છે, અને એ વિવિધ તાપજ મનુષ્યની ઉત્તરિત થાય છે એ તાપજ જન્મના મુદ્દામાં જાયને એટલે જન્મનાં મર્ત્ય થાય દેતી નથી.

ત્યારે જન્મ દુષ્ટ, એ જન્મને દુષ્ટ છે. એ વિવિધ એટલે રજિસ્ટ્રેશન મુખી અને એજ જન્મની રજિસ્ટ્રેશન દુષ્ટ કરે છે. ઉત્કર્ષિત કે એને મરીતના કબર રજિસ્ટ્રેશન થાય દેતી તેને રજિસ્ટ્રેશન થાય એજ પછારની જન્મ અપવામાં આવે અને ત્યારે પછારની તરફે રજિસ્ટ્રેશન થાય એજ ઉત્કર્ષિત થાય ત્યારે એ વિવિધ એજ દુષ્ટ થાય છે કે નહિ? પરંતુ એને મર્ત્ય એ રજિસ્ટ્રેશન અગ્રજ દેવ તેને એટલે જન્મની રજિસ્ટ્રેશન થાયને રજિસ્ટ્રેશન અગ્રજ

તમે પણ એ ઉચ્ચ કોટિએ, એ સ્પૃહણીય અને ઉન્નત રિચિતિએ નિઃસંશય જઈ પહોંચો. આવી રીતે પુનર્જન્મના પ્રશ્નને જૂદી જૂદી રીતે વિચાર કરીને, મલિન અને ગુદવાસનાની ઉત્પત્તિ કરીને, વેદાન્ત પુનર્જન્મ સંબંધી શંકાઓનું નિરાકરણ કરે છે. ઉત્ક્રાન્તિતત્ત્વની પુનર્જન્મના સિદ્ધાન્ત સાથે એકવાક્યતા છે.

પ્રશ્ન:—લોકતૃત્વના નિયમ (Law of pain) પ્રમાણે મનુષ્યે પોતાની ઉત્તતિ કરવી જોઈએ અને જ્યારે તે પ્રાપ્ત પણ થાય છેજ ત્યારે પછી આનુવંશિકતા (Law of Heredity) ના તત્ત્વને શું અર્થ થાય છે? માતાપિતાને લાગુ પડેલા રોગનું પરિણામ બાળકને પણ લોગવવું પડે છે એમ આપણે જોઈએ છીએ; આવી રિચિતિમાં લોકતૃત્વ અને આનુવંશિકતાના તત્ત્વનું પરસ્પર સમાધાન કેવી રીતે કરવું?

ઉત્તર:—“પ્રારબ્ધ નહિ પણ પુરુષાર્થ” એ બાષણમાં ‘રામે’ એ વાત સિદ્ધ કરી આપી છે કે આપણાં માતાપિતાની પસંદગી આપણેજ કરીએ છીએ; કેવાં માતાપિતાને પેટે જન્મ લેવો એ આપણાં કર્મથીજ નિશ્ચિત થાય છે. કલ્પના કરો કે એક ગૃહસ્થને એક અત્યંત નિંદ્ય રોગ વળજેલો છે. વાસ્તવિક જોઈએ તો કોઈને માટે નિંદ્ય શબ્દ વાપરવો એ ભૂલ્ય છે. નિંદ્ય એ શબ્દ સાપેક્ષ અને તુલનાદર્શક હોવાથી કેવળ નિશ્ચિતાર્થ-બોધક નથી. સર્વ નિંદ્ય હોય એવું જગતમાં કોઈજ નથી. જગતની પ્રત્યેક વસ્તુ વસ્તુતઃ ઈશ્વરજ છે.

સમજો કે આ ગૃહસ્થ ફિરંગ રોગથી પીડાય છે. એની એકંદર વાસના અને પ્રવૃત્તિ વિષયમુખ પ્રાપ્ત કરવામાંજ ગઈ છે. વિષયોપલોગ કરવામાંજ તેનો બધો બ્યવહાર ચાલુ છે. હવે આ મનુષ્ય મૃત્યુ પામશે એટલે એવીજ પરિરિચિતિમાં, એવાંજ માતાપિતાને પેટે જન્મ લેશે કે જે રથળે વિષયોપલોગની તેની અતૃપ્ત રહેલી વાસના તૃપ્ત થઈ શકે. ફિરંગ રોગ વાળાં માતાપિતાને પેટે તે પેટે પણ તેવાજ રોગવાળો હોવાથી જન્મ લેશે; કારણ કે પોતાના પૂર્વજન્મની વાસના પરિપૂર્ણ કરવા માટે આવાંજ રોગગ્રસ્ત માતાપિતાની-એવાજ ફોત્રની તેને અપેક્ષા હતી. અશુદ્ધ વાસનાનું ફળ પણ અશુભ, એ સિદ્ધાન્ત છે.

આધ્યાત્મિક સંસકૃત્યાકર્ષણ (Law of spiritual Affinity). ના નિયમ પ્રમાણે વિષયોપલોગ સંબંધમાં જેની વાસના અતૃપ્ત રહી હશે, એ જીવ (અશાસ્ત્રીય વિષયોપલોગમાંથી ઉત્પન્ન થનારા) રોગગ્રસ્ત માતાપિતાને ત્યાં આકર્ષિત થાય છે અને તેને પેટે જન્મ લે છે. જેની જન્માંતરની વાસના તૃપ્ત થવા માટે વિશિષ્ટ પ્રકારની શરીર યોજનાની અને વિશિષ્ટ પ્રકારના સંયોગની આવશ્યકતા હોય છે. જે ઠેકાણે આ બધું પ્રાપ્ત થાય તેજ ઠેકાણે-એવાંજ માતાપિતાના ઉદરે તે જન્મ લે છે. એમાં આનુવંશિકતાના તત્ત્વમાં જસએ બાધ પડતી નથી, કારણ કે એ તત્ત્વ પ્રમાણે જીવની વાસના તૃપ્ત થાય એવા પ્રકારની શરીરરચના અને સંયોગે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. વિષયોપલોગની વાસના તૃપ્ત થવાને માટે અનુકુળ દેહ તેને પ્રાપ્ત થાય છે, અને એ દેહદ્વારા પોતાની પૂર્વની ઈચ્છા પ્રમાણે, પ્રારબ્ધ કર્મોનુસાર તે વિષયોપલોગ કરે છે. ઉદાહરણ તરિકે એમ સમજો કે એક પુસ્તક છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરાવવાની કરબદ એક મનુષ્યના મનમાં આવી. હવે એ કરબના ફળરૂપ કરવા માટે કોઈ મુદ્રજાલયના અધ્યક્ષ પાસે જવાની તેને આવશ્યકતા સૂઝે, કારણ કે ગ્રંથપ્રકાશન માટે સર્વ પ્રકારની યાંત્રિક સહાયક યંત્રજાલયમાંથીજ મળશે. મુદ્રજાલય જેવી રીતે ગ્રંથ પ્રકાશનનું સાધન કિંવા ઉપકરણ છે, પ્રમાણે આનુવંશિકતાનું તત્ત્વ પણ જીવની વાસનાતૃપ્તિનું એક સાધન છે. આપણાં

માતાપિતા તો એમાં આપણી વાસના પરિપૂર્ણ કરવાનાં કેવળ સાધનજ છે. હજી પણ આપણે એક ઉદાહરણ લઈએ, એટલે આ કલ્પના અધિક રૂપે થયે. કોઈનું ખૂન કરવાની એક મનુષ્યને ઈચ્છા થઈ. ખૂન કરવાની તલવાર એણે એક હથિયાર બનાવનારને ત્યાંથી વેચાતી લીધી અને પોતાના સંકલ્પ પ્રમાણે પેલા માણસનું ખૂન કર્યું. આમાં જે હથિયાર બનાવનારને ત્યાંથી પેલા મનુષ્યે તલવાર ખરીદી તે હથિયાર બનાવનાર આમાં અપરાધી કહેવાયો નહિ. ખૂનનો આરોપ તો તલવાર મારનાર પરજ સંભીત થયો. તલવાર બનાવનાર તો ખૂની મનુષ્યની ખૂનની વાસના તૃપ્ત થવામાં એક નિર્ભજ સાધન માત્ર છે.

આમાંથી એ વાત આપણા હૃદયમાં બેસી કે ફિરંગ દોગવાળાં માતાપિતાને પેટે જન્મ લેવાનાં આપણાં કર્મજ હશે; આપણા પૂર્વ જન્મની વાસના તૃપ્ત કરવા માટે એવા પ્રકારના દેહની આવશ્યકતા હતી; એટલા માટેજ તેવો દેહ-તેવાં માતાપિતા આપણને મળ્યાં છે. એમાંથી એવો પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે કે આપણી વાસના તૃપ્ત થવી એટલે એ સત્ય છે, પરંતુ તે માટે આપણે દોગગ્રસ્ત જન્મ લેવો એટલે-દોગી શરીરની આપણને પ્રાપ્તિ થાય એ આવશ્યક નથી. એનું સમાધાન એ છે કે જેવી રીતે આપણી વાસના તૃપ્ત થવી એટલે, તેવી રીતે શીજી પણ થવી એટલે; એનો પૂર્ણ ફલ થયો એટલે; એ સિદ્ધાન્ત છે. આ વાસના તૃપ્ત થતાં તેને પરિણામે આપણે દુઃખ ભોગવવાં પડે છે, અને તેને પરિણામે આપણી પ્રગતિ થાય છે. શરીર દોગગ્રસ્ત ન હોય તો દુઃખ કેમ પ્રાપ્ત થાય? અર્થાત્ દુઃખના યોગમાં પ્રગતિ થવા માટે દોગગ્રસ્ત શરીરોનીજ આવશ્યકતા છે.

આ રીતે મનુષ્ય પોતેજ પોતાના પ્રારબ્ધનો રચનાર છે. અશુદ્ધવાસના ફેંકી દઈને શુદ્ધવાસના કરવી કે ન કરવી, એ આપણી મરજની વાત છે. આપણે એ બાબતમાં પૂર્ણ સંજાત્યાર છીએ. દુઃખ અને કલેશને આપણું સ્વાતંત્ર્ય હરી લેવાનો કોશિએ અધિકાર નથી. પ્રારબ્ધના સંબંધમાં આપણે બંધાઈ ગયા છીએ પણ ક્રિયામાણના વિષયમાં આપણે સ્વતંત્ર છીએ. આપણું સ્વાતંત્ર્ય વધારવા માટે-ધીમે ધીમે સ્વાતંત્ર્યના માર્ગમાં જીવને લઈ જવા માટેજ દુઃખ અને કલેશની યોજના છે. નવી વાસના કરવા સંબંધે આપણે બહુજ સાવચેતી રાખવી એટલે. અશુદ્ધવાસનાને ફેંકી દેવી એટલે અને શુદ્ધ વાસનાનો સ્વીકાર કરવો એટલે. તાત્પર્ય કે દુઃખ અને કલેશ એ આપણી ઉપર સુજાતની નથી ચલાવતાં, પણ નવી વાસના કરવાના વિષયમાં અને નવા ક્રિયામાણ કરવાના વિષયમાં આપણને સ્વાતંત્ર્ય આપે છે. ધારો કે એક મનુષ્યમાં વિષયવાસના અત્યંત પ્રબળ છે. હવે કર્મતત્ત્વ પ્રમાણે તેની આ વાસના જેમ જરૂર તૃપ્ત થવી એટલે તેમ એ અશુદ્ધ વાસનાનો ફલ થયો એ પણ આધ્યાત્મિક ઉત્તતિની દૃષ્ટિએ આવશ્યકજ છે. મનુષ્ય ખરી રીતે ઈશ્વર છે, એટલે તેણે પોતાના મૂળસ્વરૂપમાં જાગવુંજ એટલે. વળી તમિજ વારતવિક ઈશ્વર છે એટલે પછી તમારી વાસના પણ તૃપ્ત થવીજ એટલે. પરંતુ તે પરિપૂર્ણ થાય એટલામાં તો પાછા તમને નાના પ્રકારના કલેશ ભોગવવા પડે છે, અને એ કલેશજ તમારી કુવાસનાનો-વિષયવાસનાનો ફલ કરે છે, એ કલેશજ તમને ઉન્નતિમાં, તમને પોતાના મૂળસ્વરૂપનું સ્મરણ કરાવવામાં કારણભૂત થાય છે. એ કલેશને લીધે કલેશને ઉત્પન્ન કરનારી પરિસ્થિતિ ઉપર એને ધિક્કાર આવે છે; અને દુઃખ-દાયક વિષયવાસનાને બદલે હજારે હજારે વેરવ્ય ઉત્પન્ન થવા માંડે છે. આવી રીતે ક્રમે ક્રમે એની કુવાસનાનો ફલ થતાં થતાં તે ઉન્નતિના માર્ગપ્રતિ આવે છે.

પ્રશ્ન:—વિષયવાસના અને સામાન્યતઃ જેને આનુવંશિક (વંશપરંપરનો) રોગ એમ

કહીએ છીએ એનો કાર્ય કારણ ભાવ સંબંધથી જે ખુલાસો કર્યો તે સદૃશ સમજાઈ શકાય છે; પરંતુ કેટલાક રોગોમાં તે રોગ આપણીજ ધર્મજાનું પરિણામ છે એમ કહી શકાય તેવું નથી. ઉદાહરણ તરીકે આપણે સ્વરોગ લઈએ. આપણી વાસનાથી આ રોગ આપણને ફરે છે એવું આપણે કહી કહી શકીશું નહિ.

ઉત્તર:—શુદ્ધવાસના અને અશુદ્ધવાસના, ઉચ્ચવાસના અને નીચવાસના, અથવા પુરુષ અને પાપ એ પ્રશ્નોનો સર્વ જાણીથી સ્પષ્ટ ખુલાસો થયો શક્ય નથી; કારણ કે વ્યવહારમાં સાડું કે ખરાબ, પાપ અને પુણ્ય, ઉચ્ચ અને નીચ, એવા જે ભેદ આપણે કહીએ છીએ, તે ભેદ વેદાન્તદૃષ્ટિએ જરાએ વાસ્તવિક નથી. સાડું કે નાડું, એની વ્યાખ્યા કે મર્યાદા વેદાન્તદૃષ્ટિએ તોડિકદૃષ્ટિ કરતાં તદ્દન ભિન્ન છે. ઉદાહરણ તરીકે જુઓ કે વ્યભિચાર એ સામાન્ય મહત્ત્વાપ મનાય છે, પરંતુ એ વિષયમાં વેદાન્તની દૃષ્ટિ તદ્દન જાદીજ છે. વેદાન્ત એનાથી એક પાપરી આગળ જાય છે, અને કાર્યની સાથે કારણનો પણ વિચાર કરે છે. પુણ્ય અર્થાત્ કામ્ય એનાં જડ અન્ન ખાવાં, શરીરમાં મગ્ન ઉત્પન્ન કરનારા-તમોગુણ વધારનારા પદાર્થોનું સેવન કરવું, એજ વેદાન્તદૃષ્ટિએ પાપનું મૂળ છે. ખાવા પીવાની જાગૃતમાં દુર્લેશ રાખીએ, ભૂખભર્યનો વિધિનિયેષ ન રાખીએ, તો તેમાંથી અનેક પાપ ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ જીવે આપણો મિત્રજ ઠેકાણે રહેતો નથી, અને પછી સર્વ પ્રકારનાં પાતક કરવા આપણે નેવાર થઈ જઈએ છીએ; તમારા અત્યાચંદ્ર સુખની પ્રાપ્તિમાં વિરોધ કરનારી પ્રત્યેક વાત એ આ પાપ છે એમ વેદાન્ત પ્રતિપાદન કરે છે, અને ખાવા પીવાના વિષયમાં અનિયમ એ પણ તમારાં અનેક પાપના કારણભૂત છે. ધીર ધર્મ પ્રવર્તક આ મુદ્દાપર એટલું જોર નથી અપાવ્યું, એટલા જોરથી તેઓ આ વાતને લોકો પાસે નથી મૂકતા, પરંતુ ‘રામ’ આ તમને સંજ્ઞા જાગૃતીને કહે છે. ‘રામ’ આ માત્ર પોતાના અનુભવપરથીજ નહિ પણ પોતાના અંગત પ્રિયોના અનુભવપરથી પણ કહે છે. આપણું ઉદર ઠીક હોય, અગથી કમોડમ ભરેલું ન હોય, આપણી પ્રતિ ઠીક હોય, ત્યારેજ મિત્રજ ઠીક રહે છે, આપણા મનોવિકાર કામૂમાં રહે છે, અને આપણી વાસનાઓ આપણને ઘણી દેતી નથી.

હાર: કે એક મનુષ્ય અત્યાંત પવિત્ર છે, એનાં આચરણ આદર્શભૂત છે. હજારો પ્રાણી જીવો અને દુષ્ટ વાસનાને ત્યાગ કરીને આજ સુધી તેણે પાપાનું આશુભ અન્યાત પવિત્ર થઈ ચૂક્યું છે. એનું ચાગિય અન્યાત નિર્દોષ, શુદ્ધ અને નિષ્કલંક છે. તેના આજ પર્વત સર્વનકમપરથી એના સંબંધમાં લોક એવાજ ઉદ્ધાર કાઢશે કે “અદ્વાકા ! આ કેવળ શુદ્ધ પુરુષ છે.” પરંતુ આજે આપણે જે માણસને દેવ કહીએ છીએ, તેજ અવધી કહે અત્યાંત નિઃ મનોવિકારનો જેવ થઈ પડે અને એના કાચથી અત્યાંત નિઃ અને નિરાશ્રય કૃત્ય કૃત્ય એ સંબંધિત છે. ઇતિહાસમાંથી આવ્યાં અનેક ઉદાહરણો આપણને મળે છે. જેથી ‘રામ’ કહે છે કે કે.દંત્ય સંબંધમાં એકદમ હમેશા મારેનો મિદાન જાણી ન યેનકે. આજ જેને પાપી અને અંધાર કહીએ છીએ તેજ કહે પૂજ્ય અને વંદનીય મનુષ્યનું જીવ એવું પણ બને છે.

પ્રશ્ન: અર્ચિત નવકરકાર આત્મ દિગ્ગમી “ જે રહેઠાની વાનો ” એ જામદેવ નવકરકાર છે. એ નવકરકાર “ વિદ્યેશ્વર ” એ જામદેવ પાત્ર ભદ્ર દુર્ભયની વિનું નેજ હાથથી કે ઇશ્વર્ય કાવ એ રામ ભને તેવુંજ નથી; પરંતુ તેજ અનુભવને ઉપાદે

આધ્યાત્મિકમમાં શણે શણે પોતાના હેશને લાગેલ કલંકને ધોઈ નાખ્યું હતું-પોતાનાં પાપ
તે પરિમાર્જન કરી શક્યો હતો. એટલા માટે વેદાન્ત પ્રતિપાદન કરે છે કે પોતાનું આધ્યા-
ત્મિક ઐશ્વર્ય, પોતાનું ઈશ્વરત્વ, પોતાનું આત્મત્વ અનુભવો. એનાપર નિદાન વિશ્લેષ થયે
અને લોકના અભિપ્રાયપર ભરેલો ન રાખો. લોકના અભિપ્રાય આપણને બદલી શકતાં નથી
છે, એ અભિપ્રાયને પગલે કચરી નાખીને આપણને શ્રેષ્ઠ રિયલિટીએ જઈ પહોંચતાં આવડે
છે. આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરીને એસી ગયા એટલે સર્વ આપણી ગયું-પરિપૂર્ણતાને સમજી
વેશ થયો. એ આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્ય પ્રત્યેકને પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવું છે. માટે કોઈનાપર લેખ
ન કરશો; કોઈની પણ નિંદા ન કરશો.

વેદાન્તધર્મ વિના અન્યધર્મમાં નીતિની કે પાપ પુણ્યની યથાર્થ સમજી કટખનાજ નથી. સર્વ પાપ
મૂળ શું, દુષ્ટ વાસનાનો ઉદ્ભવ ક્યાં છે, એનું સમાધાન બીજે નથીજ મળતું. જે મનુષ્ય આજ સંસાર
તરીકે જન્મણાય છે તેજ કાલે ખૂની અને ઘાતકી બની જાય છે. આવું કેમ થાય છે એનું
ઘંતર ધર્મો યથાર્થિત નિરાકરણ નથી કરી શકતા. કર્મતત્ત્વની દ્રષ્ટિથી વેદાન્ત આ વિકટ પ્રશ્ન
ઉપપત્તિ લાવી શકે છે. વળી કર્મતત્ત્વને જરા બાજુપર રાખીએ અને કેવળ શરીરદ્રષ્ટિથી આ
વિરોધનો વિચાર કરીએ તોપણ એમ માલૂમ પડે છે કે જે સમયે આપણી પ્રકૃતિ નિદ્રા
હોય છે, જ્યારે આપણા શરીરમાં પાચનની ક્રિયા યોગ્ય રીતે ચાલતી હોય છે, ત્યારે આપણું
આચરણ યોગ્ય હોય છે, અને મોહાદિ વિકારોને આપણે દાબી રાકીએ છીએ; પરંતુ આપણું
શારીરિક સ્વાસ્થ્ય બગડ્યું, શરીરમાં અન્નપચનની ક્રિયા બગડી જઈ અગ્નિમાંય થયું, એટલે
પાછી હરકોઈ વાતમાં આપણને ઉપાધિજ લાગવાની. આપણું માથું ઠેકાણે રહેતું નથી, નહીં
જેવી બાબતમાં પણ આપણું ચિત્ત કુપ્પ-અચાંત થઈ જાય છે. શારીરિક સ્વાસ્થ્ય બગડ્યું
એટલે મનઃશાન્તિનો અંતજ અભવો એ અનુભવ છે; અને એ સિદ્ધાન્ત છે. ઇતર ધર્મ પ્ર-
તિકોને આ ખાવા પીવાનો વિષય મહત્ત્વનો નથી લાગતો એ આશ્ચર્ય છે. આપણે ઠેક પ્ર-
શ્નના અન્નનું સેવન કરીએ છીએ તે પ્રતિ લક્ષ રાખવું, ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિચાર કરવો, એટલે દેવ
શમી જશે. ગળા સૂધી પેટ ભરવું, અભક્ષ્ય અન્નનું સેવન કરવું, એ બધું પાપનું મૂળ છે
ભક્ષ્યાભક્ષ્યની બાબતમાં જે પાપ કરે છે; જેને અજીણ થાય છે; તે વેદાન્તદ્રષ્ટિએ ધર્મશાસ્ત્ર
કદા પ્રમાણે કપલ્ય મહાપાતકનો લોગી થાય છે. આ જીહ્વાલોભ્ય-ખાવા પીવાની વાતને
જ્યાં તૂટ કરવામાં આવે છે એવી પરિસ્થિતિમાં, એવીજ યોનિમાં, એવાંજ માતા પિતાને જે
આપણે જન્મ થાય છે. તે વાસના તૂટ કરવામાં આપણને જે વાતના તથા દુઃખો ભોગવવાં
પડે છે તે દુઃખોજ આપણને સન્માર્ગપ્રતિ-ઈશ્વરપ્રાપ્તિનાં માર્ગપ્રતિ લઈ જાય છે.

પ્રશ્ન:-સમજો કે એક કુટુંબમાં છ બાળકો છે. એ છ બાળકોમાં એક ભગવાનજ
થાય છે; બીજે હરામખોર બને છે; એક અશક્તશરીરનો તો બીજે નિરાગી અલ્પમત્ત મજ
બૂત બાંધનો હોય છે. એમ થવાનું કારણ શું? એકજ માતાપિતાના પેટે જન્મ લેનારાં ભાઈ-
ભાંડુઓમાં આવો પ્રકૃતિ ભેદ શા માટે ઉપજે છે?

ઉત્તર:-કુટુંબી અકુટુંબીમાં પણ અનેક ભેદ હોય છે, છતાં એક વાતમાં તો સર્વનો અભેદ-
એકભાવ હોય છે. માતાપિતાપ્રતિનો પ્રેમ, પિતૃભક્તિ, એ ધર્મ સર્વનો સાધારણ છે. કપલ્ય

● પ્રવ્રહ્મત્વા સુરપાપનં સ્તેયં શુભિગ્નાપમઃ । મહાન્તિ પાતકાગ્રવાહુઃ સંસર્ગઘ્રાવિ તેજઃ ।

પર તેઓ ઠેવી રીતે તરી શકે છે એની શાસ્ત્રીય માહિતી નથી હોતી. તેવીજ રીતે બધા લોકો હવામાં વિમાન ચલાવી શકે-છે, પરંતુ તેને વાયુચિત્તિશાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોતું નથી અનેક લોકો ઔષધિ તૈયાર કરીને વેચે છે, પરંતુ રસાયનશાસ્ત્રની એમનામાં ગંધ પણ હોવી નથી. આવા લોકોને શાસ્ત્રીય જ્ઞાન નથી હોતું છતાં તેઓનો પણ ઉપયોગ છે. હાથકામ રૂપ સંપાદન કરવાના, કળાકૌશલ્યમાં નિપુણ લોક પણ સમાજને જોઇએ છીએજ. વળી જે લોકે અંતઃકરણવડે અભ્યાસ કરીને જ્ઞાન સંપાદન કરે છે તેઓ પણ ધન્ય પુરુષ છે. તેઓને દિવ્યદ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ હોય છે. એમના અંતરમાં સર્વ ચરાચરનું જ્ઞાન સંકલિત થાય છે. પશુ જો માત્ર અંતઃકરણના દ્વારથીજ એ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હશે તો એમના જ્ઞાનનો સમાજથી વિશેષ ઉપયોગ થઈ શકવાનો નથી. અંતઃકરણમાં ઉત્કટ ભાવના પણ હોવી જોઈએ. આત્મ જ્ઞાન સાથે પ્રબોધ શક્તિનો સમાગમ ન હોય તો એ જ્ઞાન સમાજના તાદરશ ઉપયોગમાં આવે શકતું નથી. જેમણે હાથ, મસ્તિષ્ક અને અંતઃકરણ એ ત્રણે દ્વારવડે જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હશે એમનામાંજ ક્રિયાત્મક, બોદ્ધિક અને આધ્યાત્મિક એવાં ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાનનો ત્રિવેણી સંગમ થાય છે. એજ સાચા બાણેલા છે; તેજ ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવેલા છે; અને આવા લોકોનોજ જગતને અત્યંત ઉપયોગ છે.

હાથ, મસ્તિષ્ક, અંતઃકરણ, સારાંશ કે શરીરનાં પ્રત્યેક અવયવદ્વાર તમે વેદાન્તનો અભ્યાસ કરો. વેદાન્તના સિદ્ધાન્તને હાથવડે કાગળપર લખી રાખો; જીભવડે એનો ઉચ્ચાર કરો; મન વડે એનું મનન કરો; અંતઃકરણવડે એનો અનુભવ કરો; એમ ‘રામ’નું આમ્રકપૂર્વક કહેવું છે. તમારી સર્વ રક્તવાહિનીઓમાં વેદાન્તના સિદ્ધાન્તનું એક સરણું અભિસરણ થવા લા. વેદાન્તના જ્ઞાનવડે તમારું અંતઃકરણ ભરાઈ જવા લા. વેદાન્તવિચારમાં ‘તમારું’ મસ્તિષ્ક નહીં થઈ જવા લા. તમારા પંચગ્રાણ વેદાન્તતત્ત્વમાં લય થવા લા. તમારી બુદ્ધિમાં વેદાન્તરહસ્યનું તાદરશ થવા લા. એવી સ્થિતિ થશે એટલે તમારી ઉન્નતિ થશે. પછી ગમે તે દુષ્ટિએ વિચાર કરશો તોપણ તમે સર્વ વિષયમાં પરિપૂર્ણ-સ્વતંત્ર છો એમ લાગશે. તમારા વાસ્તવિક સ્વરૂપ તમને યથાર્થ જ્ઞાન થશે. તમારું ‘દિવ્યત્વ-તમારું’ ઇશ્વરત્વ તમારા અનુભવમાં આવશે. તારે કે સર્વ વિષયમાં તમે સ્વતંત્ર થશો.

કોઇ પણ મનુષ્યમાં તમને દોષ મળ્યો પડે, તે ઉપદેશ કરતો હોય તેવું એનું આચાર ન હોય, એના બેલવામાં અને આચરણમાં તમને વિશેષ લાગતો હોય તો તેના આચરણને તમે લક્ષ ન આપશો, એમ ‘રામ’નું કહેવું છે. ઉપદેશકની કહેલી વાતમાંજ લક્ષ રાખો, ઉપદેશનોજ મનમાં વિચાર કરો અને અંતઃકરણમાં અનુભવ લ્યો. એનો ઉપદેશ કાયા-વચન મનવડે કરીને આચરણમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરો. એમ કરશો એટલે તમારી દિવસે દિવસે અધિકાધિક ઉત્તતિ થતી જશે.

વેદાન્તના સિદ્ધાન્તનો પૂર્ણ વિચાર કરીને એને કૃત્યમાં ઉતારવાનો, એની સાથે તમે યથ જવાનો તમે પ્રયત્ન કરો; એવી ‘રામ’ની ઇચ્છા છે. કલ્પના કરો, કે આ દેહો હજારો દોષ છે; આ દેહમાં હજારો પ્રમાદ છે; પણ એ દોષ સાથે તમારે શું કરો? એ દોષને માટે તો ‘રામ’જ જવાબદાર છે. ‘રામ’ તમને તો દિવ્યસિદ્ધાન્ત કહે છે. એ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તમે તમારું આચરણ કરો, એટલે તમને પરમ કુખ્ય પ્રાપ્તિ થશે. સર્વ સંદેહ અને સર્વ પ્રકારના બ્યામોહ, એનાથી તમે પાર પહોંચી જશો.

હિંદુસ્તાનમાં બગડની મહાશી પાણી જેવી કાઠનામાં આવે છે. રૂવામાં ઘડની જે માત્ર ફરતી સળેલી હોય છે, એ ઘડાઓમાંથી યાજ્ઞમાં પાણી આવે છે અને ત્યાં પછી ધોરીઆમાં ઘડને નાણીમાં કે બગીચામાં પાણી પહોંચાડવામાં આવે છે. આવી રીતે અને અને વેલીએને પાણી પહોંચે છે અને જમીન ફળદ્રુપ થાય છે; પણ કાંઈ પાણીના ઘડમાં કે રૂવામાં તે વનસ્પતિઓ હોતી નથી; અને તેથી કદીને આપણે એમ ન કહી શકીએ કે રૂવા તથા વનસ્પતિમાં તે માત્ર પાણીજ છે અને ત્યાં વનસ્પતિ નથી તેથી એ પાણીથી જમીનમાં પણ વનસ્પતિ નહિજ ઉગી શકે ! એ દલીલ તદ્દન નકામી ને મૂખોષ્ઠ બરેલીજ છે. એજ ન્યાય પ્રમાણે 'રામ' તમને કહે છે કે જે પણ સમયે જ્ઞાન તમારી પાસે આત્મી આવે તે સમયે તેને ગ્રહણ કરો. પછી તે ગમે તેના દ્વારા મળી આવે. એ જ્ઞાન એ હિંદુસ્તાનમાંથી મને તેમ હોય તે " હિંદુ હોડો આટલા ણધા અધોગત કેમ છે ? એમની રાજકીય રિયલિટી સારી નથી ? " એમ કદીને એ જ્ઞાનનો તમે આનાદર ન કર્યો. વેદાન્તના જ્ઞાનની રિયલિટી હિંદુસ્તાનની રાજકીય રિયલિટી સાથે જસએ સંબંધ નથી. એ બેના સંયોગન કર્યો. વેદાન્તની અંદરના શિદ્ધાંતોનો ફક્ત સત્યાન્વેષણ દૃષ્ટિએ વિચાર કરો. સત્યનું સત્યદૃષ્ટિથી સંશોધન કરવું એ એકજ પરમાનંદપ્રાપ્તિનો-ઉપરપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે. એવી રીતે સત્યાન્વેષણ દૃષ્ટિ નથી વેદાન્તના સિદ્ધાન્તનું નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યો એટલે તમારી સર્વ ચિન્તાઓ ફર શકે; દેહ-મઃકમી તમે અનીત ઘણો. વેદાન્તનું સત્યાન્વેષણ-બુદ્ધિથી અધ્યયન એ આત્માત્મનો એકજ ઉપાય છે.

તેથીજ રીતે પ્રિયનું ચરિત્ર અત્યંત પવિત્ર અને ઉદાત્ત હતું, એટલાપરથીજ એવ શંકા નિહાળ સર્વોચ્ચ સત્ય છે એમ અનુમાન ન કર્યો. પ્રિયનું પાવિત્ર્ય અને એના ઉપદેશની સત્યાન્વેષણ સંબંધ ન બોલ્યો. કેટલીકવાર આપણે એમ બોધ્યો છીએ કે કેટલાંએક પુરુષ બે-પરુષે બહાદુરી બદ્ધ ઉમરા કેમવળા હોય છે, પરંતુ તેઓના અંતઃકરણમાંથી મળી શકે દુઃખદુઃખ વિગ બહાર પડે છે. એનાં કૃત્યોનો એ બાહ્યકૃતિ સાથે વિરોધ હોય છે. કેઈ મનુષ્યને ઉપદેશ આપે હોય, એને પ્રથમ ઉદાત્ત વિચારોથી ભરેલો હોય, પરંતુ એ ઉપદેશો બેં બધુએ આડુંજ હોય એમ કહી શકાય નહિ. વિચાર મોટવની નાથે શરીરગૌરવ ન હોય એટલે કે અહા-આ હેલ છતાં વિરુધ્ધ હોય એ સંભવિત છે. રામને પુત્ર પુત્ર એજ કહેવું છે. અવગ્રહ વાંચતાં એમણે પ્રત્યેક વિચાર પ્રિયનોજ છે. અન ન લમજગો. પ્રિય રી છે, નિર્દોષ છે; એનો ઉપદેશ પણ પૂર્વ અને નિર્દોષ છે, તથા ન અત્યા તુલ્યમને બીજા અરેષબન્ધે પ્રવળ ન કરે. ન્યૂનતા " મુક્તરત્વ " નામના પ્રંધમાં બેનો ભૂત ભરેલાં વિચાર છે, એ હવે તે બેનો બાહ્ય પણ લમજગો હોય છે; પરંતુ એવ કુદરતે એ ભૂત બાહ્યબળની દેની કિમ્મત હતી ? એના વનરના એજ અવતરણ થઈ હતે; એટલે તે ઉપદેશ એનાં સર્વ વિચાર અર્થ પણ ભવ બાહ્ય હોય એમ સમજી શકાય છે કે ? એના પ્રંધમાં અવને એટલે અંત અર્થે આપણને કાલે હોય એટલે પ્રવળમાં અવરે એ પ્રંધની કિમ્મત અંતની એટલે અવર પ્રવળવરે એ વચનું વચનિત અવર અવરમાં એટલે 'રામ' કહે છે કે 'રામ'નું મુખ દેવ સાથે તમારું રામ પણ તેમજ વરે. તમને ને જે ઉપદેશ આપે છે તેને તત્ત્વદૃષ્ટિથી એના મીતે. વેદાન્તજ્ઞ એ તમારી રિયલિટી કમરૂં છે અર્થાત્ત કમરૂં છે. વેદાન્તજ્ઞ નિહાળ એ 'રામ'નું વચન નિહાળ નથી, તે એમ 'રામ'નું છે તેથીજ રીતે તમારું છે, ખરે એને મહત્ત્વ કહે.

અન્ય ધર્મની પેઠે અમુક આજ્ઞાને શિરસાવંધ માનો, અમુક વચનનેજ પ્રમાણ સમજે, એમ વેદાન્તનો આશ્રય નથી. બુદ્ધધર્મીઓએ બુદ્ધે કહેલી પ્રત્યેક વાત શિરસાવંધ કરવી એમજે; મહંમદીઓએ મહંમદે કહેલી દરેક આજ્ઞાપર ઘડા સખવી એમજે; તેવીજ રીતે જોશરદરના અનુયાયીઓપર તેનાં વચનોને પ્રમાણ માનવાની ફરજ છે; પરંતુ વેદાન્ત એ અપોરુપેય જ્ઞાન છે, તેથી આજ્ઞા પગલવા માટે એની કશીએ હક નથી. વેદાન્ત એટલે સત્ય, અને સત્યનો દરેકે અનુભવ કરી લેવો એમજે. તેવીજ રીતે વેદાન્ત કોઈ પણ એક બ્યક્તિનું નથી. સૂર્યપ્રકાશ જેવી રીતે સર્વનો છે તે પ્રમાણે વેદાન્ત પણ સર્વનું છે. આપણને પ્રકાશ આપ્યો તે માટે જેવી રીતે આપણે સૂર્યનો આભાર માનવાની આવશ્યકતા નથી, તેવી રીતે અમેરિકામાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડવા માટે વેદાન્તનો આભાર માનવાનું પણ કારણ નથી. વેદાન્ત રવિના બાળકિરણમાં વિહરવાનો જેવો 'રામ' ને અધિકાર છે તેવોજ તમને પણ છે; વેદાન્ત જેટલું 'રામ' તું છે તેટલુંજ તમારું છે. વેદાન્ત એટલે સત્ય, અને એ સત્યપર હિંદુસ્તાનમાંના હોઠોનો જેટલો હક્ક છે તેટલોજ તમારો પણ છે. વેદાન્ત સર્વ જગતનું છે; અને સર્વનું કલ્યાણ કરનારું છે. વેદાન્તના સિદ્ધાન્તને અનુભવની કસોટીમાં મૂકી લુઓ. અમુક માણસે કહ્યા છે માટેજ તેનો સ્વીકાર ન કરો. તમને એ અનુકૂળ લાગે તોજ તેનો અંગીકાર કરજો; નહિ તો વેદાન્તને અમેરિકામાંથી એકદમ હાંટી કાઢજો. અન્ય ધર્મને પ્રચાર જે રીતે કરવામાં આવે છે તે રીત પકડવાની વેદાન્તને ગરજ નથી. વેદાન્તનો પ્રચાર સ્વાર્થ માટે કરવામાં આવતો નથી. વેદાન્તનો પ્રચાર તત્ત્વજ્ઞાનની ધારથી કરવાનો નથી. જાણી વેદાન્ત હિંદુહોડોનુંજ નથી, પણ એ તમારું પણ છે; તેથી એને મંડલ કરો અને એ પ્રમાણે આચરણ કરો. કોઈ માણસને પ્રાતઃકાળનું કામગીરી સૂર્યકિરણ સેવવાની મરજી નં થાય તો તેથી કાંઈ તમે સૂર્યપ્રકાશમાં ન બેસો-એનો લાભ તમે ન લ્યો, એ સંભવિત છે ? વેદાન્તની સ્થિતિ પણ આવીજ છે. વેદાન્તના સિદ્ધાન્તને સ્વતઃ સમજી લ્યો; બુદ્ધિપટે એનું મનન કરો; જાતઃકરણમાં એનો અનુભવ કરો; અને તેને પોતાના આચરણમાં લાવો. "આ સિદ્ધાન્ત તો બુદ્ધનો કહેલો છે; આ સત્ય મહંમદે પ્રતિપાદન કર્યું છે; આ સિદ્ધાન્ત હમુનો છે; અને આ સિદ્ધાન્ત 'રામ'નો છે;" જેવો બ્યક્તિવિષયક મોહ કે ભેદ કાઢી નાંખો. બ્યક્તિ-પરતેન્દ્ર અભિમાનની પાર પડોયે. 'રામ'નું તમને એમ કહેવું છે કે દેહાભિમાન ગાળી નાખો; 'આ શરીર હું' નથી 'એનો અનુભવ કરો; પોતાના વચાર્થ સ્વરૂપને ઓળખો; એટલે હું' અને તું એ ભેદ નહિ રહે. પોતેજ ધર્મરતનો અનુભવ કરો અને જન્મ-મરણની પરંપરા-માંથી મુક્ત થાઓ. 'ખ્રિસ્તને ખ્રિસ્ત તે હું' 'સર્વ જગતને પ્રકાશિત કરનારું સત્તાવ તે હું' એનો અનુભવ કરો. આથી તમે સર્વ દુઃખથી જતીલ બનશો. વેદાન્તનો અગ્રયાસકરીને સર્વ સંદેહ નિર્મળ કરી નાખો અને આત્માનુભવપર આરૂઢ થઈને સર્વ-ખ્રિસ્ત, મહંમદ વગેરે-બ્યક્તિની પાર પડોયી બાજો. બ્યક્તિ નશવંત છે એ ધ્યાનમાં રાખજો. સ્વચરણને અનુભવ કરી લેજો એટલે તમે મુક્ત થશો.

પ્રશ્ન—મૃત મનુષ્યને આત્માનિમિત્ત ઉત્તતિમાં આપણે સહાય કરી શકીએ ખત ?

ઉત્તર—હા, કરી શકાય છે. મરી ગયેલાના દેહોચ્છેદ આપણી પાસે રાખજ; એની મૃતિને મનમાં લાવવી; એના સંબંધના સ્પર્શ સ્પર્શ વિચાર મનમાં કરજ; તેઓ જાતિ ઉત્તમ, શોભ્ય, પૂજ્ય અને પવિત્ર છે-પ્રવચન ધરિયજ. છે, એવી જાણ કરો; એવા વિચારમાં હીન થઈ જાઓ; એટલે મૃતની ઉત્તતિમાં તમે મદદ કરી શકો; એટલુંજ નહિ પણ એથી તમની પેદાની પણ ઉત્તતિ થશે.

પ્રશ્ન:—મરી ગયેલો આપણે અમારા નિત્યના વ્યવહારમાં અમોને સહાય આપી શકે ખરો ?
 ઉત્તર:—‘રામ’ના અભિપ્રાય પ્રમાણે તો આ પ્રશ્નનું વર્ણ છે. આ જગતમાં જીવંત અર્ધ-વર્ગ પણ આપણને સહાય કરી શકતા નથી તો પછી મૃતની તો વાતજ કેવી ? જીવંતે કે મૃતને મદદ કરવાવડે આપણે આપણનેજ મદદ કરીએ છીએ. વેદાન્ત પ્રતિપાદન કરે છે કે બહારના ઠાંઈ પણ સ્થળેથી આપણને મદદ મળવાની નથી. બહારની મદદની અપેક્ષા ન કરે. સર્વ સામર્થ્યનો ઉગમ તમારી અંદરજ છે—તમારા અંતઃકરણમાં છે, એ લક્ષમાં રાખીને આત્મકેંદ્રમાં સ્થિર રહો અને બીજાઓની સહાયની યાચના ન કરો. તમારા પોતાનામાં યોગ્યતા હાલે એટલે બીજાની મદદની અપેક્ષા રાખવાની તમને જરૂરજ નહિ રહે. ઈચ્છેલા પદાર્થો આપોઆપજ તમારી પાસે આવવા માંડશે. તમારા પોતાનામાં પાત્રતા આવી એટલે જરૂર બેટલી મદદ તમારી પાસે ખેંચાઈ આવશેજ. આને વિચારેક પડેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અમેરિકન મનુષ્યનું જે દૃષ્ટાન્ત લીધું હતું એનો વિચાર કરો એટલે આ પ્રશ્નનું વિવેચન તમારા લક્ષમાં ઠીક ઠીક આવી જશે. એ અમેરિકન ગૃહસ્થની સર્વ પરિસ્થિતિ હિંદુસ્તાનમય થઈ હતી; હિંદુસ્તાનના સાહિત્યનું એણે અધ્યયન કર્યું હતું. વેદાન્ત નિધામાં પારંગત થયેલા મહાત્માઓ સાથે એને પરિચય હતો, એમના વિચારની એના અનુધ્યક્ષમપર અસર થઈ હતી. એના સર્વ વિચારો હિંદુસ્તાન સંબંધીજ થતા હતા. એવી સિત્તિમાં એનું હિંદુસ્તાનમાં જન્મ લેવું, એની વાસનાનું એને હિંદુ બનાવવું, એ શું સ્વાભાવિક નથી લાગતું ? અર્થાત્ આ અમેરિકન પોતાના પ્રયત્નથીજ શું હિંદુ નથી થયો ? હિંદુ થવાની એને વાસના થઈ આવી, એ વાસના એના અંતઃકરણમાં દૃઢ થતી ગઈ, એટલે એ વાસના પરિણમી થવા માટે જાદાપરિસ્થિતિ—બહારની મદદ પોતાની મેળેજ ઉત્પન્ન થાય છે. સારાંશ એ છે કે આપણને બીજા ઠાંઈ સાહાય્ય નથી કરતાં; આપણેજ આપણને સાહાય્ય કરીએ છીએ. અચર્યજો સ્વપ્રયત્નોજ આપણી પોતાની ઉન્નતિ કરી લે છે.

પ્રશ્ન:—મનુષ્યો પુનઃ કૃતરાં જિજ્ઞાસાના જન્મમાં જાય છે ?

ઉત્તર:—કૃતરાં જિજ્ઞાસાં કે અન્ય નીચ યોનિમાં જન્મ લેવો એ એની પરિસ્થિતિપર આધાર રાખે છે. જે પરિસ્થિતિમાં તે હોય છે તે પરિસ્થિતિ અનુસાર—એ પરિસ્થિતિમાં એના મનમાં ઉત્પન્ન થનારી વાસના અને ક્રિયામાણુસાર એને પછીનો જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે. વર્તમાન પરિસ્થિતિ પ્રમાણે એ ભવિષ્યમાં ઉચ્ચ કિંવા નીચ દોષિમાં જન્મ લેશે.

એક દૃષ્ટાન્તથી એ જાત તમારા લક્ષમાં ઠીક ઉતરશે. હિંદુસ્તાનમાં એકવાર બે મહાએ એક સાધુ પાસે ગયા. આ બન્નેમાં એકને સ્વભાષા જિજ્ઞાસા જેવો હતો અને બીજાને કૃતરાં જેવો હતો. અથવા એમ કલ્પના કરો કે એક જિજ્ઞાસુ અને એક કૃતરો એમ બન્ને એ સનપુરુષ પાસે ગયા. કૃતરાંએ એ મહાત્માને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો: “ મહારાજ, બુદ્ધે આ જિજ્ઞાસે; એ બહુ ખરાબ છે. અત્યંત લજાળી અને દુષ્ટ છે. આગમના જન્મમાં તે શું થયો ? ” તરતજ તે જિજ્ઞાસુએ એ મહાત્માને પ્રશ્ન કર્યો:—“ દયાનિધિ ! જ કૃતરાં ભણી તો બુદ્ધે; એ અત્યંત દુષ્ટ છે, અમે તેની ભણી ભરવાજ કરે છે; એને આસ કેવો જન્મ પ્રાપ્ત થયો ? ” એ મહાપુરુષે બેમાંથી કેંઈના પ્રશ્નને ઉત્તરજ આપ્યો: નહિ. પણ તેઓએ તે એને એજ પ્રશ્ન કરી કરી પૂછીને એ સાધુને યકવી નાખ્યા, ત્યારે સ્વધુએ કહ્યું: “ બહુએ ! એજ પ્રશ્નને વિચારજ ન કરવો એ ઠીક છે; એ તમારા દુઃખનું પ્રશ્ન છે.”

પડ્યો. સાધુએ જ્યારે રીતે તેઓને સમજાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો; છતાં તેઓએ તો પોતાની હક નજ ઠોડી. તેઓ તો “જમારા પ્રશ્નના ઉત્તર આપો” એવોજ આગ્રહ કરવા લાગ્યા. ત્યારે કુતરાને ઉદ્દેશીને સાધુએ કહ્યું: “ભાઈ, આ બિલાડે તારા સહવાસમાંજ છે, એ તારા ગુણ દોષ ગ્રહણ કરતો રહીને કુતરા બનતો બાક છે. એવી સ્થિતિમાં તે ભવિષ્યમાં કુતરાનો જન્મ લે એ ખુટુંજ છે.” પછી બિલાડા સહી ફરીને મહાત્માએ કહ્યું: “ભાઈ, આ કુતરા હંમેશાં તારી સાથે રહે છે અને તારા ગુણ દોષની એનાપર અસર થાય છે; તેથી એ બિલાડાના વિના બીજો કયો અવતાર લે શકે ?” માણસોએ કુતરાનો કે બિલાડાનો અવતાર લેવો એ એમના પોતાનાજ હાથમાં છે. તેઓ કુતરાં બિલાડાં પામે, એના સહવાસમાંજ બધો સમય ગુમાવે, એને જ નહિવારે ધાવસવે અને રમાડયા કરે તો પછી તે કુતરાં બિલાડાંનો જન્મ પામે એ ખુટુંજ છે. આ સંબંધમાં અત્યારે વિશેષ વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા નથી.

પ્રશ્ન:—મનુષ્યને મૃત્યુ પછી ફરી જન્મ લેવામાં કેટલો સમય લાગે છે ?

ઉત્તર:—સમજો કે એક મનુષ્ય આપણે દિવસ જુદાં જુદાં કામકાજ કરે છે. દિવસનાં સર્વ-કામ જાગ્રેપીને રાત્રે તે સૂઈ બાક છે; અને ફરી સવારે ઉઠીને પોતાનાં બધાં કામકાજ કરવા લાગે છે. આ દૈનંતમાં મનુષ્યનો સૂઈ જવાનો સમય એજ મૃત્યુ છે; અને તેના સવારે જાગૃત થવાનો સમય એ પુનર્જન્મનો સમય છે. સૂઈ જવું એ મરણના જેવું હોય, પુનઃ જાગી ઉઠવું એ પુનર્જન્મ જેવું છે. હવે મનુષ્ય સૂઈ ગયો તે ક્ષણથી જાગૃત થાય તે ક્ષણ ગુપ્તીમાં જેટલો સમય બાક છે તેટલોજ સમય મૃત્યુ અને પુનર્જન્મની વચ્ચેમાં બાક છે. મૃત્યુ અને પુનર્જન્મ એ સુષુપ્તિ અને ભાગૃતિના જેવાં છે; અને એ દરમ્યાનનો સમય સ્વર્ગ લોકોદિ મુખ અથવા નરકયાતના ભોગવવામાં બાક છે. એ તો તમે બધાએ જોયું હશે કે કોઈ કોઈને ચરપાંચ કલાકજ ઉંઘ આવે છે, તો કેટલાએકને પૂત આડ કલાક આવે છે; નનાં જાળકો પંદર પંદર કલાક સુધી સૂઈ રહે છે, તો ઘરડાં માણસોને ઘોડી નિદ્રા પૂરતી ઘઈ પડે છે, અને તરૂં માણસને સ્વાધારણ ઉંઘ આવે છે. તાત્પર્ય એ કે વય પ્રમાણે કિંવા પ્રકૃતિ પ્રમાણે ‘સ્ત્રી રીતે માણસોમાં નિદ્રાના કલાકોનું’ પ્રમાણ જોયું’ વધારે છે તેવીજ રીતે મૃત્યુરૂપી રીપીનેદ્રા અને પુનર્જન્મરૂપી ભાગૃતિ એની વચ્ચેના સમયનું પ્રમાણ પણ જીવની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ પ્રમાણે યોગ્ય’ કે વધારે હોય છે. વૃદ્ધના નિદ્રાના કલાક જેમ યોગ્ય હોય છે તેવીજ રીતે જ્ઞાનવૃદ્ધના-આધ્યાત્મકારિએ ઉત્પત્તિશ્યાએ પહોંચી ગયેલાના રીધનિ-દ્રાવસ્થાના કલાક પણ યોગ્ય હોય છે. મૃત્યુ પછી તે બહુ સત્વર નવો ડેહ ધારણ કરે છે. જેવી રીતે તમને આ લોકના જીવનના કાલની ખબર નથી, કોઈ તરૂંવાવસ્થામાં મૃત્યુનુષ્ઠ જઈ પડે છે તો કેટલાએક સો સો વર્ષનું પણ આયુષ્ય લોખંડે છે; તેમ જોમાં પણ એવુંજ છે. એ સેના અધિકાર પ્રમાણે સેને નવો જન્મ જલદી કે મોઢેથી પ્રાપ્ત થાય છે. વચ્ચેના કાલની મર્યાદા નિશ્ચિત યર્થ શકતી નથી.

પ્રશ્ન:—વેદાન્ત તત્ત્વજ્ઞાનનો અનુભવ કરવા માટે એકાન્તવાસ કરવો-અરણ્યમાં જઈને રહેવું આવશ્યક છે ? આ વીસમી સદીમાં, આ નવીન સંસ્કારવાળા જાતનામાં, અભારી આધુનિક પરિસ્થિતિમાં ઘેરને ઘેરજ જમને વેદાન્તના સૂત્રતત્ત્વોનો અનુભવ ન થઈ શકે ? આત્મનુભવમાટે હિમાલયમાંજ જઈને રહેવું જોઈએ એવું કે:ઈએ કહ્યું છે ?

ઉત્તર:—વેદાન્તનો અભ્યાસ કરવા માટે અરણ્યમાં જવાની જરૂર નથી. લોકો કહે છે કે “વેદાન્તનો અભ્યાસ કરવા અમને જમારા વ્યવસાયમાંથી અવકાશજ મળતો નથી અને જે

કાંઈ થોડા સમય મળે છે તે સ્નેહી સંબંધીને મળવા હજીવામાં જાય છે. " જો અમજ છે પછી તમે જો " હે પરમેશ્વર, મારા શત્રુઓથી મારું રક્ષણ કરો " એવી પ્રાર્થના કરે છે, બદલે તમારે વાસ્તવિક રીતે " હે પ્રભુ, મને મારા મિત્રોથી બચાવ " એજ પ્રકારની શ્રી કરવી ઉચિત અને આવશ્યક છે. રોજનું કામકાજ કરીને મિત્રમંડળમાં ગળ્યાં ન જ તેમજ અન્ય ક્ષુદ્ર વિષયમાં સમય ન શુભાવતાં વેદાન્તનો અભ્યાસ કરો તો પછી જનસમુદાય રહીને પણ આત્મનુભવ કરી શકો. સ્નેહીઓ અને સંબંધીઓ તમારો સમય લૂંટી જાય અને એમાંથીજ તમને ચિંતા તથા ઉપાધિ વળગે છે.

ૐ

ૐ

ૐ

૨૮-નામનો સંદર્શ

જોડા, જોડા, સર્વને જોડાની આશરણ પ્રતીત થાય છે; પરંતુ આ રેશની કળે રાત્રિએ જોડી જાનું જાડિવ કરી રહી છે, અને જોમાંથી ટોર્ષ ફળ પ્રાપ્ત કરી ચક્રે જોડી રાત્રિ ઉત્પન્ન નથી થતી! કોરોડે મસ્તિષ્ક કામે લાગ્યાં છે, કોરોડે હાથ કામ કરે છે, પરંતુ નથી મલમ પાડું કે જે બધાં ક્યાં વધ્યાં જાય છે! હજારો સંપ્રદાયો અને સમાજો પેલાની ઇચ્છાનુસાર આ દાહોડાને વલ્લવવાના પ્રયત્ન કરે છે, પણ નિષ્ફળનુસાર કાર્યજ નથી થતું! મિત્રો! હલેશને જ્યાં હોય ત્યાંજ રહેલો દો; પેલાનું રથન ન ત્યાજો; પેલાને રાત્રેથી જલ પણ ચુત ન થયો; પરંતુ જોજ રિશમાં હાંસલ થઈ જાય. આવી જોડા-જોડે મિત્રતા હોવાં પણ જોડા-સંપ્રદાય રહેવાથી પ્રગતિ થાય છે. આવી રીતે પેલા-પેલાનું રથન પાત્રે કાર્ય કરતા રહો અને મલકાર ગાતા રહો, પણ આગળ વધો. દાહોડિત વઘારી પસેથી જોડું મળે છે. સમર્પિત દિનમાંજ 'ચરિત્ર' દિવ સમયેનું છે. આવી રીતે ચતુર્થ કરવું તે જાડું સહેલું છે, પણ જરૂરવર્ગમાં પ્રેમ અને જોડાને જાડા જાડી રીતે સમજાવી જાણવ શા માટે છે! મુખ્ય કરતો આવાં છે.

(૧) આશરણિક જ્ઞાનનું ઇન્દ્રિય.

(૨) મનુષ્ય સંજ્ઞાની અધિષ્ઠા.

આ અને કારણમાંથી આપણે આશરણિક જ્ઞાનની જોડાપને પહેલાં વિચાર કરીએ. મુશ્કેલન સર્વ થયું તે પહેલાં મુશ્કેલનના આશરણની નમન જો મનુષ્યે આ સમય રેશની થાય કરી હતી તે વલ્લવાની અને મલકાર રાત્રિ દોડે. તેણે સંસ્કૃત જાડાને જાડાસ કરી દોડે. જે રીતે. પણ જે રાત્રિએ રાત્રિએ અને એરિયોટલન વચ્ચે તેણે રાત્રિ દોડ તેજ રીતે આપણાં મર્મજાનેનું તેણે જાડવન કરું હતું. જેણે તેને જો સમયે હિંદુસ્તાન રાત્રિએ પાસે તેણે તેણે આ રેશનું સર્વિત્તર વર્ણન કરું છે. હિંદુ વલ્લવાન, કામ અને જોડિયની તેણે જાડવન પ્રાપ્ત કરી છે, અને જે રાત્રિએની સર્વે જોની મુશ્કેલ થઈ હતી તે જાડાની રિશની જેણે તારીર કરી છે; પરંતુ સીએ અને સમાન્ય જાડા-મુશ્કેલી કરીરિશ અને મનસિ રિશિતિ માટે તે જેણે જાડું દોડ પ્રાર્થિત કરી છે. તેણે લખ્યું છે કે "નેરિશ અને હમિશ રિશિતિમા તેણે મલકાર વીત અને જાડવ છે; અને સમજિશ, હમિશ લઈ દેવરીશ રિશિતિમા વહેલક પ્રવેશ છે. મનમાં જાડવે દોડ નથી; દારીશમાં જાડવે ધીરજ નથી; અને મનમજાડવેન કોરોડેને દીપે મંદોડે જાડવ પ્રવેશ છે. જુદિયુસાર વિચાર કરી દાહજ નથી; અને જોડી મુશ્કેલ રિશિતિમાં મુશ્કેલ-નેર દુશ્કેલ સર્વે કે જેમા મલકાર વિચારી તે હર જાડવ રાત્રિ જાડવે દોડે તેમાં જાડ-વાણ તેમજ જાડાની જાડીને દીપે તેણે જાડાની રો-મુલાં જાડવાં રજાડોડી રો રિશિ-રજા જાડવ હોડ." તાર પછી જાણાર હિંદુસ્તાનના વિવર્ગમાં લખે છે કે "જાડોડા દોડોડા

• આ રેશ ૨૪મી જો સમયે કોરોડા જાડવે મુશ્કેલના રાત્રિએ વધારે જાડવ રેશમે દોડે.

પ્રત્યેક કાર્યમાં ચાતુર્ય, પ્રવીણતા અને નવીનતાની જામી નથી, પરંતુ એમની પાસે ઉદાર મનથી અંચળ નથી. શિષ્યત્વ એમને જ્ઞાન નથી. એઓના દેશમાં નથી જાત જાણી શકે નથી નહેર. જાણી દારૂગોળાનું તો કોઈ નામજા જાણતું નથી. આ લોકો સ્વતંત્રપૂર્વક એ બીજાની સાથે મળવા હળવા માટે અયોગ્ય છે.” અમે કહી ઉપરના વર્ણનમાંથી બ્યક્તિ દેવભાવને દૂર કરી નાખીએ અને જે કાંઈ અતિશયોક્તિ થઈ છે એને કાઢી નાખીએ, તે પણ અમારે શોકપૂર્વક કહેવું પડે છે કે એમાં ઘણુંએ સત્ય છે. બ્યાવહારિક જ્ઞાનની દરિદ્રતાથીજ આપણા દેશનું અધઃપતન થયું છે, અને એજ આપણી અવનતિનું કારણ છે.

જો તદ્દન શાસ્ત્રાર્થ કરવાનીજ વાત હોય તો રામ પણ બીજાઓની પેઠે એ વિરૂદ્ધ ઇતિહાસકારના આગ્રેષો બહુ સુગમતાપૂર્વક ઉઘવી શકે તેમ છે; પરંતુ બહાલાંઓ ! એઓએ એવી તો સત્ય અને વાસ્તવિક હકીકત લખી છે કે જે સ્વતઃસિદ્ધ છે. હું એમાં કેવી રીતે ના કહી શકું ? તમામ સામાજિક અનિષ્ટોનું મૂળ બ્યાવહારિક જ્ઞાનની ન્યૂનતા છે. શારીરિક શ્રમને તિરસ્કાર, ભતિ અને પંથના પ્રકૃતિવિરૂદ્ધ ભેદ અને મતભેદ, દેશાટન કરવાની મનઃકંપ, જાજીર વિવાહ, સીઓપર લઘાયલો માનસિક અને શારીરિક અંધકાર, ઇત્યાદિ સર્વ દોષ આ બ્યાવહારિક જ્ઞાનની ન્યૂનતામાં સામિલ છે. આ સામાજિક અવનતિને દૂર કરવી એ મહા કુશળ કાર્ય છે. બાકી સાહેબે એક બહુ સુંદર વાક્ય લખ્યું છે કે “ સુધારણા એક એવી વસ્તુ છે કે જેમાંથી સંતોષ પામવાને માટે તેને દૂરજ રાખવી જોઈએ.” રુકિઓના બંધનમાંથી છુટકારા પામવો એ બહુ નિકટ કાર્ય છે; કારણ કે કર્તવ્યશીલ પુરુષ, સમાજ અને સમાજના નેતાઓના દોષ સર્વને દેખાડે છે તથા આવશ્યકતા લાગે તો એની નિન્દા પણ કરે છે, તેથી લોકો એના સાથે દેવભાવ રાખે છે. તે બિચારો કાંઈ ઠીક કહેતો હોય તો પણ લોકો તેનું વાક્યને ઉલટોજ અર્થ સમજી બેસે છે આવી પંચાતીથી બચવા માટે જેવી રીતિ છે તેવીજ રદ્દા કરે એ ઉચિત બાસે છે. પરંતુ એમ “ યદ્વાચિ તદ્મયતુ ” કહીને શું સ્વાર્થસાધન કાર્યમાંજ રદ્દા કરવું નાજબી છે ? શું એ સંભવિત છે કે તમે તમારી ઉન્નતિની ચિન્તામાં જાગી રહો અને સમાજનું ગમે તે થાય તે થવા દઇને તેનો વિચાર પણ ન કરો ? નહીં મનએ કે કુશલ સમાજ તમને એકજાને કહી નહિ તરી જવા દે. જો સમાજ કુશલ હશે તો તમારે પણ તેનો સાથે કુશલજ પડશે. જો સમાજ પોતાની ઉન્નતિ કરતો હશે તોજ તમારી ઉન્નતિ થઈ શકશે. સમાજથી દૂર રહીને કોઈની પ્રગતિ થાય; એ તો હાથને શરીરથી અલગ રાખીને રાક્ષા પ્રાપ્ત કરવાની વાત જેવું છે.

વેદાન્તવિરૂદ્ધને આ વિચાર દિંદુસ્તાનમાં બહુ કાળથી ઉત્પન્ન થયો છે તેથી સમાજનું જાજીર ભાગ થઈ ગયું છે અને શોચનીય અવસ્થા આવી પડી છે. એ બાસ્તવ બનિધ્યના ન થયેલો ! દિંદુસ્તાનને બનિધ્યકાળ એ તમારોજ બનિધ્યકાળ છે, અને તમેજ તેને માટે જવાબદાર છો. બહુ જાનના જાહુમાં બાયલા લોકોજ ફસી પડે છે; સત્યથી ભરેલ ચેતન્યવાન મનુષ્ય તો લોકોના વિચાર અને અંતઃકરણપર સામ્રાજ્ય બોમ્બે છે. જો તે જાણી નામમાત્રને જાણ રાખી ગમે તે દોષ. બી. એ. કે એમ. એ. ની પાસી તમને રિષ હવમાંથી મળે છે, પણ કાપુરજ કે બીરનરની પાસી તો તમારે પોતેજ પચાંદ કરી દેવી પડે, તમને કંઈ પાસી પચાંદ છે ? જીવનના નીચ ઘસલની કે જીવનના મુખસળી ? અને શુદ્ધ ચરિત્રજ સમાજની ઉત્તતિનું શુદ્ધ આધન છે. ન્યૂનને અતિશયના બીજ

સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તારવી કાઢ્યું છે કે શક્તિનો પ્રભાવ બીજા પદાર્થપર એ નવો થાય છે કે એની ગતિમાં કોઈ વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. સે'કન્ડે વર્ષથી આ દેશમાં અવાસ્તવિક દેવભાવ અને શૂન્ય ભાવને લીધે બહુ જનિષ્ઠ થાય છે; અને તેનું મુખ્ય કારણ હિંદમાં બોધનો, શાક્યો અને બૌદ્ધો છે. હે વિચારશીલ અને મુચસ્તિચાન સુબકો ! ચેતન્યમય શક્તિ બનીને હાનિકારક રીતે સ્થિતિને દૂર કરવાનું કાર્ય તમારું છે. આ પુરાણી તામસિક ગતિને હાથેથીને તમારી શક્તિને એ તરફ વહેવડાવે કે જ્યાં એની સંપૂર્ણ અવસ્થા હોય. જ્યાં જ્યાં તેનો પ્રવાહ વધારવા જેવું હોય ત્યાં ત્યાં તે વધાર્યે જાય. ઉલ્લેખ કર્યો કરો; કાર્ય કરતા રહો. નિર્ભયતાથી પોતાના પવિત્ર અને લલિત વર્તમાનને અવિધ્યમળની સાથેની દોડધામની સસ્તમાં સામિલ કરી દો. પૂર્વે પાસેથી જે કોઈ રૂઝું પ્રાપ્ત થયું છે તેનો આપણે ત્યાગ નહિ કરી શકીએ; કારણ કે જે સમાજ પોતાના પૂર્વે પાસેથી મેળવેલી વસ્તુનો ત્યાગ કરી દે તો કોઈ બાહ્યશક્તિ સમાજનો નાશ કરી નાખે છે. પરંતુ એ સાથે એ પણ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ કે પૂર્વે પાસેથી જે મળ્યું હોય તેને આડંબર પણ ન કરવું જોઈએ. જે સમાજ એવો આડંબર કરે છે તેનો અંદરથી જ નાશ થઈ જાય છે. શું તમારાં શુદ્ધ આચરણને લીધે સમાજમાં કલહ અને દેવ ઉત્પન્ન થવે સંભવિત છે ? તમે એકલા હો તો પણ ધૈર્યથી ઉભા રહો; પાછળ કરી પણ ન હોય. એવું જામજ પુરુષાર્થ છે. પ્રવાહ તમને અનુકુળ છે. પુરાણવાદીઓને પોતાનો ભૂતકાળ લઈને બેસી રહેવા દો. શું અત્યથી તમે રાદ્દો ઉદાર કરી શકો ? શું હોકાને અંધકારમાં રાખીને તમે તેમનામાં એકલા ઉત્પન્ન કરી શકો તેમ છે ? શું ભૂત અને ખેટા વિશ્વાસથી સ્પૃશ્ય એકલા ઉત્પન્ન થઈ શકે ? કલ્પિત એમ પણ સમજી દો કે સર્વ ખજાનીએ એક જ દિશામાં નોકાને હાંકી બાંધે છે; પણ એ દિશા ઉઠરી, વિકાસચિત્ત અને સત્યથી વિમુખ હોય તો પછી એ જ દિશામાં ચાલ્યા જવું ઉચિત છે ? એવી મોકા તો અવશ્યમેવ કોઈ ખડકમાં અચકર્ષ પડે અને ચૂરચૂર થઈ જાય. આ કામ જેટલું સત્વર અને જેટલું સારું સત્ય અને પવિત્રતાથી જે એકલા સંભવિત છે તે જ વાસ્તવિક નથી થકે છે. હે રાદ્દની એકલાની આકાંક્ષા રાખનારો ! તમારું પ્રથમ કર્તવ્ય એ છે કે રાદ્દમાં જે અસંખ્ય અમાનુષિક પ્રયાઓ છે તેને દૂર કરો. જે મુન્યજનિતિને માટે અને એની ઉત્તિતિને માટે હોકાને કષ્ટ સહન કરવું પડતું હોય અથવા તે કાર્ય કરતીને દંડ કે શિક્ષા સહન કરવી પડતી હોય તો તેથી એ સિદ્ધાન્ત નીકળી આવે છે કે દેશમાં આત્મિકજીવન ઉપરિચિત છે; અને એના સ્વસ્થને માટે બહુ સારી રીતે આયોજવાસ હેવાય છે.

આદર્શજીવનમાં દુઃખનું જામ માત્ર પણ હોતું નથી. ત્યાં પ્રેમ અને શાન્તિ દેવ-બન્દરી શાન્તિજ શાન્તિ હોય છે. વાડ, જે સમાજમાં જાનને પ્રકાશ ગ્રાસવાક લાગે છે તેમાં દુઃખરહિત શાન્તિ અને ઉદાનુષ પ્રકાશ એક સાથે કેવી રીતે નથી થકવાનું ? તમારી પ્રતિજ્ઞા કલ્પિત એવી થઈ ગઈ હોય કે તમે આદર્શજીવન નથી ગાળી શકતા, તો પછી તમારું આરિત તદ્દન સરક અને સત્ય બનાવો; કારણકે એની પણ આજકાલ બહુ અવશ્યકતા છે. નહાના વિચારવાળા મોટા માણસોથી નહિ પણ મહાન વિચારવાળા નહાના પુરુષોથીજ દેશનું કલ્યાણ સંધાય છે. શાન્તિ ! પશુએના જેવું જલેરીપણું શું તમને શાન્તિમય મહૂમ પડે છે ? એમ તો રમથાન ભૂમિ પણ શાન્તિકારક જણાય છે ! આપણે તો ભગતી શાન્તિ બોલે છે, મરેલી નહિ. બ્યારે હોકામાં

અન્યકાર દેવાયલો હોય અને લોકો અંધારામાં ઠોકર ખાતા હોય ત્યારે આપણી પ્રકાશને એક પત્થરની નીચે છુપાવી રાખવો એ મહાપાપ છે. તમારી પાસે પ્રકાશ ન તો એટલું પાપ ન ગણાત. જે પોતાનાં વાક્યોથી બીજાને સહાય કરી શકતો હોય પણ કાર્યને સમયે ચૂપ રહેતો હોય, તે મનુષ્ય રણસંગ્રામમાંથી નાશી જાયલા સિપાહીના જેટલોજ પાપી છે.

(૨) હવે આપણે મનુષ્ય સંખ્યાનો પ્રશ્ન ઉપાડીએ.

માન્યસ અને એવાજ બીજા અર્થશાસ્ત્રીઓએ આ વિષયમાં જે કંઈ કહ્યું છે તે વર્ણન કરવાની અહીં કંઈ આવશ્યકતા નથી, માન્યસ તો કેવળ જન્તુવિજ્ઞાનના સિદ્ધાન્તોનોજ પુનરુદ્ધાર કરે છે, પણ પ્રાણીશાસ્ત્રીઓ-(પ્રકૃતિશાસ્ત્રવેત્તાઓ-Naturalists) એ વિષયમાં શું કહ્યું છે તે આપણે જોઈએ. હકસતીએ એક દેશ અથવા સમાજને અત્યંત એક ઉપવનની ઉપમા આપી છે. સામાજિક વિકાસનો ક્રમ (અથવા જેને એ નૈતિકક્રમ છે) તે ઉપવનના ક્રમની સાથે બહુ મળતો આવે છે. પરંતુ એ બન્ને ક્રમ સ્વેચ્છાચારી સૃષ્ટિક્રમથી વિરુદ્ધ છે. આ સૃષ્ટિક્રમમાં અતિ ધોર અને તીવ્ર જીવનસંગ્રામ થતા રહે છે; ઉપવનક્રમ અને નૈતિકક્રમમાં આવો સંગ્રામ થતો નથી-એ સંગ્રામમાં તો મૃગ કારણ બની જાય છે. આ બધા ક્રમોની અભિન્નતા સિદ્ધ કરવાની હેત્રિ કમરડે બહુ માથાકુટ કરી તે તો ડાર્વિન અને હકસતીના સિદ્ધાંતથી એક રતિભાર પણ આગળ નથી વધી શક્યો. બગીચા માળી બગીચાને સાફ કરીને, નકામા ઘાસને ખેંચી કાઢીને, બગીચાની ખીલવણી ન થતી તો થોડાજ સમયમાં એ બાગમાં સ્વેચ્છાચારી સૃષ્ટિક્રમ શરૂ થઈ જશે, અને ધનધોર સંસ્કાર અને કલહ ઉત્પન્ન થશે; એ બગીચામાંથી શાન્તિ અને આનંદનું સામ્રાજ્ય ઉડી જશે; કમર નકામું જંગલી ઘાસ સઘળે રથળે ઉગીને બાગની શોભા બગાડી નાખશે.

આવીજ રીતે જ્યારે કોઈ સમાજમાં લોકસંખ્યાની વૃદ્ધિની આવશ્યક સીમા આવી હોય અને સંખ્યાની અધિકતાને ઠેકાણે પાડવાના ઉપાય લેવામાં આવતા ન હોય તો સમાજમાં અવશ્યમેવ ધોરસંગ્રામ જાગીને તેની શાન્તિને નષ્ટ કરી નાખશે; નૈતિક ક્રમને નષ્ટ કરશે; નૈતિક તત્ત્વોનો વિનાશ થશે, અને ઇશ્વરીય આજ્ઞાનો તિરસ્કાર થવા માંડશે. નિઃસ્વ એવા સમયથીજ રાષ્ટ્રોની અવનતિ અને અધોગતિના પ્રારંભ થયો છે. રામ, ગ્રીસ અને અન્ય દેશોની અવનતિ અને નાશનું મૂળકારણ આ લોકસંખ્યાનો પ્રશ્નજ છે. હિંદુસ્તાનપર લોકસંખ્યાની વૃદ્ધિનો પ્રશ્ન પહેલાં પણ આવી ચૂક્યો હતો, પરંતુ આપણે હજી મુખી મૂળવિકારને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કે ઉપાય નથી કર્યો. તમામ પૃથ્વીપર હિંદુસ્તાનના જે દરિદ્ર અને ભરપૂર લોકસંખ્યા કોઈ પણ દેશમાં નથી. હિંદુસ્તાનનું એક સાધારણ કુટુંબ સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રની રીતિનું સૂચક ચિન્ન છે. ત્યાં જોયે તો પ્રાપ્તિ બહુજ થોડી અને પ્રતિવર્ષે જાનસંખ્યાની વૃદ્ધિ, ઉપરાંત નિર્ઘર અને નિર્ઘય પ્રથાઓમાં દ્રવ્યનો અનુચિત અભ્યર્થ જ્ય. એક તરેણામાં ઘણાં જનવર હોય અને એક કે બે જનવરને મોટા ઘાસ હોય; તે એ જનવરે એક બીજા સાથે અવશ્ય લડી મરશે. લીડાકાની જડને દૂર કરવી અને લોકોને શાન્તિને ઉપદેશ દેવો એ કેવળ ટોંગ છે. માત્ર દેશ બંધો તંત્રકરણથી નષ્ટ અને શાન્તિપ્રિય છે, નિશ્ચયપૂર્વક તેઓ નમ્રતા અને શાન્તિને અપાડે, પરંતુ બુધ અને ચારીટિક ફળજતાને લીધે તેઓ ઈર્ષ્યા અને સ્વાર્થના દાસ બની જાય.

આમાં એ વિચાર્યોનો શું દોષ ? એમનો શું અપરાધ ? જ્યાં સુધી હોકસંખ્યાના પ્રમતો નિવેદો લાવવામાં નહિ આવે ત્યાંસુધી રાષ્ટ્રીય એક્ય અને પરસ્પર પ્રેમભાવની વાત હંધાર્થ કિલ્લા જેવી છે. આપણે એ બધુંકર પ્રશ્નનો નિવેદો લાવવો નોંધવો, નહિ તો જરૂર મરી જઈશું. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના તરફો અનુસાર આવી સામાજિક અવસ્થામાં આપણા સાથીઓને માટે અપણને હરથડી દુઃખ ભોગવવું પડે છે, ત્યાં સકાનુભુતિ અને નિઃસ્વાર્થની વૃદ્ધિ હોવી અસંભવિત છે. એ ભારતવાસીઓ ! તમે હોકસંખ્યાની અધિકતાને લીધે આટલા ગરીબ તો બની ગયા છો, અને જળી આશા રાખે છે કે પ્રેમ અને સકાનુભુતિની વૃદ્ધિ થાય ! તમારો જ આશા વૃથા છે. પરાર્થવિદ્યાનો અભ્યાસ કરનારા ભણે છે કે હરકેઈ ભતના પરાર્થની આંતરિક રિચરતા ત્યારે નથી રહે છે કે ત્યારે એનાં પરમાત્મ એકબીજાથી એટલાજ ફાસલા પર રહે કે જેમાં નનાં પરમાત્મોને પણ પોતાની નિયમિત પરિકમા કરવામાં કાંઈ પણ હસ્ત કત ન પહોંચે. હવે એ ભણે ભણે કે ભારતના રાષ્ટ્રની શું રિચરિ છે ? શું એની અધિકતા એકબીજાની સાથે અથડયા વિના પોતાની નિયમિત આત્મ પરિકમા પ્રમાણે ચાલી શકે છે-વર્તન રાખી શકે છે ? શું તે પોતાની નેસર્ગિક ગતિને સ્વતંત્રતાપૂર્વક ચલાવી શકે છે ? જ્યાં એકનું પેટ ભરવા માટે દરને ભુખે મરવું પડે તેવું છે, તેવી રિચરિમાં રાષ્ટ્રીય રિચરતા ટકાવી રાખવા માટે આપણે સત્તર ઉપાય યોજવા નોંધવો. એ આપણે એમ નહિ કરીએ તો પ્રકૃતિ પોતાના નિયમ પ્રમાણે આપણી સાથે અવહાર કરશે. આપણી આવી અવસ્થાને માટે મહર્ષિ વસિષ્ઠે પ્રકૃતિનો નિયમ વર્ણવ્યો છે તેમ પ્લેગ, દુષ્ક્રમ, નાચકારક યુદ્ધ અને ધરતીકંપનો જરૂર ઉલ્લેખ થવાનો. હવે એ વિચારવું નોંધવો કે આનો ઉપાય શું છે ? ઉપાય ઘણા છે.

અ. હિંદુસ્તાનની ભહાર પગ સુકીએ એટલે સ્વર્ગનું દાર બધે યર્થ ભય છે, એ દુષ્ટ કંઈપણ આ દેશમાંથી દેશપર થવી નોંધવો અને તેની સાથે જે હોકોને આ દેશમાં ઉદર નિર્બોધ ન થતો હોય તેઓએ સત્તર ભહાર ચાલ્યા જવું નોંધવો. મિત્રો ! ચાહો, અન્ય દેશ દેશાન્તરોમાં નિવાસ કરો. બાબેલીઆના દેહકા બનવામાં તે શું આનંદ રહે છે ? શું તમારા મનમાં એવો વિચાર નથી આવતો કે તમારા અહીં રહેવાથી આ રમ્ય ભારત અધર કોટડી જેવું બની ગયું છે અને તેથી તમારો આસ બધે યર્થ જવા આવ્યો છે ?

બ. એક સમયે ભારતના આયં નિવાસીઓને માટે એ મહા સોભાગ્યની વાત હતી કે એઓને અધિક સંતાન થાય. પણ હવે તો એ સમય આવ્યો ગયો છે; રિચરિ બદલાઈ ગય છે. હોકસંખ્યાની અધિકતાનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે માલુમ પડે છે કે આજકાલ તો મોટું કુટુંબ પ્રાપ્ત થાય એ મહા દુભોગ્યનીજ વાત છે. જે વિચારનુ અનુચ્છે એમ કહે છે કે મરહોત્તર સ્વર્ગપ્રાપ્તિ પુત્રોત્પત્તિપર અવલંબન રાખે છે, તેઓને કહેવો કે જરા પોતાની આંખો ઉઘાડીને જુએ કે મરતાં પહેલાંજ સંસારવૃદ્ધિને લીધે તમે તમારા ઘરને એટલે કે ભારતવર્ષને સામ્રાટ નરક બનાવી મુક્યું છે કે નહિ ! જે હોકો ભોગવિહારને માટેજ સ્વર્ગ ગ્રહ છે તેઓને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણએ ભગવાંગીતાના બીજા અધ્યાયના ૪૨ થી ૪૫ શ્લોકમાં ખુબ ચાલખા લગાવ્યા છે. 'અપુત્રસ્ય ગતિર્નાસ્તિ' એ વિચાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની આંખોની સામે પણ હતોજ. એ શ્લોકો વાંચીને સ્વતંત્રતાના વિચારો ઘડવું કરવા એજ યોગ્ય છે. સંતતિ વધારે, અજ્ઞાનમય જીવન અતીત કરો અને ઘસલમાં મરી જાઓ." આ હાનિકારક તત્ત્વ કે જે આજકાલ અમારું

અમંગળ ક્યો કરે છે તેને સત્વર દેશની બહાર મોકલી દેવું જોઈએ. કોઈ કોઈ આપણે આપણી અધોગતિને માટે મુસલમાનોને દોષ દેખાડે છીએ, અને કોઈ વાર મુસલમાનો સરકારને અને કદી કદી આપણે હિંદુસ્તાનના ધર્મોને માથે બધા દોષ ટોળી પાડીએ છીએ. બીજી કોઈ વાર તો એમજ કહીએ છીએ કે સર્વ અપરાધ પ્રચલિત શિશુ પ્રણાલીને આ સમાલોચનામાં કેટલીક સત્યતા તો છેજ; પરંતુ મુખ્ય દોષ તો વિવાહ સંબંધ અપવિત્રતાનો છે કે જેની સાથે સમસ્ત સંસારનો સંબંધ છે; જેનાથી સંપૂર્ણ ભારત ઉત્પન્ન થાય છે અને જે એની વર્તમાન સ્થિતિનું કારણ છે. આ અતિશય મહત્વપૂર્ણ પરમ પવિત્ર સંસ્થાની સાથે આપણે મહાન ઉપેક્ષાથી, અશાસ્ત્રીય રીતે અને લાજાહીનપણે વર્તીએ છીએ. ગમે તેટલી જન્મપત્રિકાઓ મેળવો, ગમે તેટલા જ્યોતિષના હિસાબ મેળવો, ગમે તેટલાં સુદર્શ ચોધા, ગમે તેટલાં સ્તોત્ર ગાઓ અને ગમે તેટલા પવિત્ર સંસ્કાર કરો, તે બધું હિંદુસ્તાનમાં જેટલા વિવાહ થાય છે તે લગભગ બધાજ અસામાયિક, અમાર્ગિક અને અપવિત્ર છે.

આકાશનો કોઈ પણ અંક જ્યારે એમ જોયે કે કોમળ અને અપરિપક્વ બાળિકાઓનો વિવાહ તેમના (અહોના) અનુકૂળ હોવાના આધારપર કરવામાં આવે ત્યારે તે અંક મંગળ (શુભ) સ્થાનપર કદી પણ નહિ રહે. આવા અમાનુષિક પશુઓને પણ નીચ લાગે એવા પ્રસંગો જોઈને તો ઉલટા સર્વ અહો ક'પી ઉઠે છે, સ્વસ્થાનથી ચ્યુત થઈ જાય છે. જે વરકન્યા પોતાનો વિવાહ પોતાની મેળે ન કરી શકતાં એવા અપવિત્ર વિવાહને વેદમંત્રો પવિત્ર કરે એ તો બાજુ રહ્યું, પણ એથી તો વેદમંત્ર ઉલટા પોતાનું મહત્ત્વ પણ ગુમાવે છે અને ભવિષ્યમાં એનો કશોએ પ્રલાપ રહેતો નથી. દેશમાં અયોગ્ય, કર્તવ્યહીન, નિરુપય અને પરાપણવી પ્રાણી ઉત્પન્ન કરવા માટે જે નિધનોનો નિર્વાહ કરવામાં આવે તેના અધાર્મિક સંસ્કારોની દુર્ગંધ સામે કોઈ પણ પુષ્પ પોતાનું માધુર્ય ટકાવી રાખે તેમ નથી.

હે તરુણ જનો ! બંધ કરો, બંધ કરો; હે ભારતના ભવિષ્યના ઉત્તરદી ગુવકો ! આ બંધ કરો; નૈતિક વિચાર કરીને કે ભારતવર્ષનો વિચાર કરીને સ્વતઃ તમારે માટે કે તમારા વંશજોને માટે દૃષ્ટા કરીને આ અસામાયિક અને અકાર્યુક્ત વિવાહપ્રણાલી બંધ કરો.

એમ કરવાથી લોકો પવિત્ર યથે અને થોડે વહેંચે અંશે મનુષ્ય સંજ્ઞાના પ્રશ્નો નિવેશ આવી જશે. શું તમને એમ લાગે છે કે આ સૂચના સહિક્રમથી વિરુદ્ધ છે ? તમારું તમારે અવશ્ય પ્રતિપાલન કરવું પડશે. નહિ તો જરૂરિત કરી નાખનાર હુમ્મલો અને રીબાવી રીબાવીને મારનાર મૃત્યુ તમને આ શિક્ષાને વ્યવહારમાં મૂકવા માટે કહેવા પડશે. એમાં શંકા નથી. શું બાળલગ્ન અને બાળવૈધવ્ય સંસારમાં સર્વથી વિશેષ સહિક્રમ વિરુદ્ધનું કાર્ય નથી ? પૃથ્વીપરના કોઈ પણ સુધરેલા સમાજને પૂછી જુઓ. તમારામાં પણ મનુષ્યત્વ રહ્યું હોય તો અમાનુષિક સહિક્રમ વિરુદ્ધ સંસ્થાઓ-રીતિ રિવાજોને વિના કેવી રીતે સ્વસ્થપણે બેસી શકો છો ? વિધવા અળખાઓ સહાયતાને માટે પોતાના હાથ તમારી પાસે ધરે છે ! તમારી આંખો સામે પ્રત્યક્ષ દૃશ્યપી ચિતાઓ

જીવન્ત સતીએ ક્રમશઃ બગી મરે છે. એનાં નિષાપ અધુપૂર્ણ નેત્રમાં ધ્રુવી તેજ છે. સહાયતાની આશા રાખીને તમારા તરફ જે નેત્રો ટમટમી રહ્યાં છે. આ કરવી ભવાનીથી ક્યાં મુખી નાચ લામ કરશે? હવે પણ તમે એની ચાત પર લક્ષ્ય આપો તો પછી જે ભવાની, રક્તમંદિતી ઉત્તમ ચંડિકાનું એવું કુર રૂપ ધારણ કરશે કે સામે પૃથ્વી યેલલી યેલલી કંપવા લાગશે. લોકો શાન્તિ શાન્તિનો પોકાર કરી રહ્યાં પરંતુ ત્યાં મુખી પોતેજ આમંત્રણ કરી રાખેલી ચંડિકા બિરાજમાન છે ત્યાં મુખી દે શાન્તિ કેવી રીતે આવી શકે શકે? મૂરોપમાં લોક નેટલી નીચી પાવરીનાં હોય એટલાંજ જડી તેઓ વિચલ કરી લે છે, પણ નેટલાં જલદી હિંદુસ્તાનના લોક કો એટલાં તે ત્યાંજ અધમ નીચ પુરુષ પણ નથી કરતો. ત્યાંજ ઉચ્ચગ્રેણીના લોક બહુમાર્ગની પહેલાં વિચલ નથી કરતા અને એવું મુખ્ય તત્ત્વ જે છે કે સંતતિ પણ સારી થાય.

હર્ષદ રોચ્સરે પોતાના જંતુવિજ્ઞાનશાસ્ત્રનાં તત્ત્વોમાં લખ્યું છે કે માનસિકશક્તિ જે વધતી જાય છે તેટલી પ્રભેત્પત્તિની શક્તિ ઘટતી જાય છે. પશુઓની પ્રભેત્પત્તિની શક્તિ પ્રચંડ ક્ષમી કરવાની અધમ સ્થિતિમાં આપણે ક્યાં મુખી રહેવું? પ્રાચીનમાં મહા સર્વદા સ્તુતિ કરનારાં આપણાં આત્મા કહે છે કે આધ્યાત્મિક અને શારીરિક બન્ને પરિવ્રજામાંજ હોય છે. માનવશક્તિનો મુખ્ય અંશ કે જેને આપણે વિવશ્વસના વિવશ્વભામાં જાપરી નાખીએ છીએ તેને કાપી રાખીએ તો બહુ મુગમતથી તે એક અર્થનું અણ્ય આધ્યાત્મિકશક્તિનું રૂપ ધારણ કરી શકે.

તમારે હવે કામચલાપર કામ મેળવવે એટલે જે મૂર્ખ મનુષ્ય પોતાની પશુ નથી જાણી શકતો અને પ્રૃથિવિ અને ગંભીર સંબંધને એક સંબંધના અર્થમાં લઈ છે તે વિચાર નથી બાજુએ કે જે મારું જ રાજનીય કે જે મારા પ્રજાને આધાર છે હુંજ વહેવતથી રડી છું. આ દિવ્યશક્તિને દુરુપયોગ કરવે એજ સર્વ અપાનું કારણ છે. કહ્યું છે કે અનુવર્ત્યક રવાનમાં પડેલી સંપત્તિ પૂજા સમાન છે તેવુંજ આ છે. કામચલાપમાં પાછા જઈની ઉપાધિ ઉઠાવવાથી એની અધમતા બહુજ વધી જાય પણ પોતાના અસંખ્ય પ્રભેત્પત્તિના કાર્યમાં નહન મૂળ અને નીચ છે. એની ઉપ અધિભાવ એના કારણ સહારનું મુખ્ય કારણ છે અને તેને લીધેજ જે બાદમાં છે. પશુઓ કરી પણ માત્ર મુલકાલકથી વિવશન નથી કરતાં. મનુષ્ય પશુઓથી ધેમ રા છે, કારણ કે એની જલ્દત્તે એના વિવેકને અપીન ટોચ છે, એમ છતાં પણ કામચલાપ પ્રભેત્પત્તિમાં વશુએની સરખામણી કરે અને અનુવર્ત્યક તેમજ નિમ્ન વિવશ પશુઓને કરતા પણ અધિક લુપ્ત થઈ જાય તે પછી મનુષ્યની અવરણા જન્મનું નીચ પવિત્ર કાર્ય છે અને પછી એવી કરી અપતિ છે કે જે એને નહિ અનુવર્ત્યક પડે?

પરિવ્રજ! પરિવ્રજ! તકલ્પના બાજુને તમારે પરિવ્રજા કામ કરવે પડશે. પરિવ્રજ નહિ મેળવે તે કુર વિદ્યાર્થ-પ્રવચનક તમારો સંચાર કરી નાંખશે. તમારી અજ્ઞા કેવળ પરિવ્રજાપરજ આધાર રાખે છે. જેવી રીતે વિદ્યાર્થને અસંખ્ય છે સમીપાથ સંબંધમાં પરિવ્રજા કાર્ય ઉત્પાદકની નાજબ છે તેવી રીતે એ આરતવામી તમારે જો જીવન્ત રહેવું હોય તો તમારે તમારું આચરણ અને મન રા

અને યોગનાઓ તમારા કાનમાં ભરવામાં આવે છે તે બધાં તમારા જીવનનાં બહિરજન્ય છે. શરીર ચૈતન્યવિના ટકી શકતું નથી. જેટલાં આન્દોલનોની સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે એનું ચેતનતા કેવળ જીવિત શ્રદ્ધા અને દિવ્યજ્ઞાનપર નિર્ભર છે. જડવાદ, સંશયવાદ, નિરીક્ષણ, નારિતકવાદ અને અજ્ઞેયવાદ ઇત્યાદિ મતના ધુરંધરોને જે યશ અને સફળતા પ્રાપ્ત થયાં છે તેનું મૂળકારણ ધાર્મિક વૃત્તિજ માત્રમ પડે છે. કિન્તુ જે ધુરંધરોને કેટલીક વખત એનું વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી હોતું. કોઈ કોઈ વાતોમાં એ લોક નામમાત્ર ધર્માભિમાની લોકોના કરતાં પોતાના આચરણમાં ધર્મનો અધિક વ્યવહાર કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે એક રબરનું કારખાનું હઈએ. એમાં હઝારો નિરાધાર લોકોને રોજ મળે છે, સર્વે વ્યાપાર થાય છે, દેશના ધનની વૃદ્ધિ થાય છે, ગરીબ મજૂરોને ઉત્તેજન મળે છે, જે આગળેટવાળાઓને, રેલ્વેના અધિકારીઓને તથા ટપાલખાતાને એનાવડે ભરપૂર ક્રમ અને પગાર મળે છે; પરંતુ જે આ કાર્યને રાસાયનિક સૂચીકરણ (Chemical equation) કે અદૃશ્ય આન્તરિક પ્રત્યાઘાત (Invisible inner reaction) ની સહાયતા મળી નહોતી તો તે કાર્યજ ક્યાં સંભવિત હતું? એવીજ રીતે જ્યાંસુધી તમે તમારો આન્તરિક પ્રત્યાઘાત, હૃદય રૂપાન્તર, માનસિક સુધારણા અથવા તો પોતાના આત્મામાં પરમાત્માનું ન્યોતિ સ્વપ્ન ન ઝીલો ત્યાં સુધી તમારાં બધાં વ્યક્તિ વિષયક, કૌટુંબિક, સામાજિક અને રાજકીય કાર્ય સતતનિરતાથી કરી પણ ફળીજૂત થતાં નથી.

કોણીઈલ કહે છે કે “શ્રદ્ધા જીવવતી અને ચૈતન્યદાયિની છે.” કોઈ પણ રાષ્ટ્રની કેટલી અધિક શ્રદ્ધા હોય, તેટલો એ દેશનો ઇતિહાસ સફળ અને ઉન્નતિકારક નિવડે છે. જસ પેલા અરબ લોકો તરફ જુઓ. હઝરત મહંમદ સાહેબનું રમરણ કરી જુઓ એ શતાબ્દોના વિચાર કરો તો પ્રતીત થશે કે ભૂમંડળના એ વાલુકામય (રેતાળ) પ્રદેશમાં એમનાજ શ્રદ્ધાનો તણખોજ પડ્યો હતો, પરંતુ તેટલાવડે કેટલો મહાન ચમત્કાર થયો! એ વાલુકા તે તણખાના પ્રતાપે તો અગ્નિવાહક ઘરૂં બની ગઈ! દિગ્ગી અને પ્રતેગ્ર સુધી એની ગગનચુગિત જ્વાળા ભડકી ઉઠી, કે અગ્નિહો-અકબર! ઇશ્વર વિભ અન્ય કોઈ મહાન છેજ નહિ.

જે કોઈ વાસ્તવિક ઉન્નતિ છે તે આપણા અનિર્વચનીય અંતઃકરણમાંથી ફૂટી નીકળે છે. જે મનુષ્ય અશાંતિમાં રહ્યા કરીને પૂર્ણરૂપમાં રહેવા પ્રયત્ન પણ નથી કરતો તે મનુષ્ય ગમે ત્યાં હોય, ગમે તેવું અર્થ્ય ભોગવતો હોય, પણ મૃત-રાજના જેવોજ છે.

હર્ષદ રેપેન્સર પોતાના એક ગ્રંથમાં કે જે ગ્રંથને ‘રાજહંસનું’ અંતિમ ગીત કહી શકાય એમાં હકસલિન એક પ્રયોગ ઉપર ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું છે કે મનોવૃત્તિ આપણી વિચારસંજ્ઞાના બહા આકાર છે. મનનો વિચાર કરતાં આપણે બદુધા મનના મુખ્ય અંગને વિસારી મૂકીએ છીએ. એ મુખ્ય અંગ તો મનોવૃત્તિ-સ્થાનગી છે. હૃદયવૃત્તિ એ સ્વામિની છે અને બુદ્ધિ તેની દાસી છે. તે હૃદયવૃત્તિજ શ્રદ્ધા અને પર્યનું નિવાસસ્થાન છે. હૃદયવૃત્તિને દીપેજ સર્વ કાર્યની પ્રવૃત્તિ થાય છે, એનાથીજ સર્વ કાર્ય કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. રેપેન્સર જગી અગત્ય અલગાં કહે છે કે એ હૃદયની સુધારણા નથી થતી ત્યાં સુધી એકલી બુદ્ધિદાસીને સુધારવાથી કોઈ પણ ફળ મળતું નથી. આ પુરુષ અજ્ઞેયવાદીને આ વિદ્વાન્ત જાનમાનસના અર્થેપરિ મનસશાસ્ત્રી જેમના સિદ્ધાંત અર્થે કેટલે

રામનો સંદેશ

મનને જાણે છે ? પ્રે. જેમકે છે કે ધાર્મિક જનુભવ પ્રત્યક્ષ દરિયજન્ય જ્ઞાનને નેટકોજ વિશ્વસનીય છે, અને તાર્કિકસરવે સરથપિત કરેલ સિદ્ધાન્તો કસાં તે તે અધિકતર વિશ્વસનીય છે. આપણી પ્રકૃતિની અનિશ્ચિત સ્થિતિ કસાં ગુદતર સ્થિતિમાં આપણે નિશ્ચય કરવો નેહંજી. આપણી સત્તાની જહનવામાં ખબર કહવી નેહંજી. આપણી વાસ્તવિક સ્થિતિનું વધાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું નેહંજી, નેટકુંજ નહિ પણ તે સ્થિતિને પેતે પ્રાપ્ત પણ કરવી નેહંજી; કારણ કે જે વાસ્તવ તમારમાં છે તેજ વિશ્વંજર છે. "તત્ત્વમસિ" ની અવન્ત મૂર્તિ બની જવું નેહંજી.

આ જાણ હવન આજ અમૃત તાર નિત્ય વિતલ્યું;
આ જોજ શનિ પરમ સત્તા હવન આજુત સર્વજું.
જહવા અને જહવાન્ય કમપટ લખા ફર થઈ રહે;
જે વાણી જનુભવી આખવા મન ગુદિથી પર જે કહે.

ૐ

ૐ

ૐ

૨૯-આર્યાવર્તની પ્રાચીન દિવ્યદ્રષ્ટિ.*

કુલીન શ્રીઓ અને સમગ્ર ગૃહસ્થાના રૂપમાં વિરાજમાન પ્રિયકર પરમેશ્વર !

અમેરિકામાં હું પહેલ પહેલો આવ્યો ત્યારે સિયાટલમાં ઉતર્યો હતો. ત્યાંના સિપરિસ લોકોએ મારું પ્રથમ સ્વાગત કર્યું છે. સિયાટલના અનેક સિપરિસ્યુલિસ્ટ લોકો બહાલા મિત્રો છે. પોર્ટલેન્ડ-ઓરગન-માં તેઓએ મારા વ્યાખ્યાનની સર્વ વ્યવસ્થા કરી એ સિવાય દક્ષિણ અમેરિકામાં પણ મને ઘણા સારા સિપરિસ્યુલિસ્ટ મળ્યા. એકંદરે રિકાના સિપરિસ્યુલિસ્ટ લોકો અતિ ઉદાર, વિશાળ મનવાળા, બહુ લાગણીવાળા અને ખ્રિસ્તીઓ છે, એવો મારો અભિપ્રાય છે. હું અમેરિકા છોડવાની અહીં ઉપર છું; અંદેશના જે લોકોએ મારું પ્રથમ સ્વાગત કર્યું છે તેઓનેજ આજ સંબોધન કરવાનો મને પ્રસંગ મળ્યો છે. મારા એ પ્રિયજનોની સમક્ષ પુનઃ એકવાર ઉભો રહેતાં મને આનંદ થાય છે.

બન્ધુઓ ! આજે આપણે તદ્દન નસોમંડળની નીચે, વૃક્ષોના ગીચ મેઘ મંડપમાં બાથથી એકઠા થયા છીએ. આજે “આર્યાવર્તની પ્રાચીન દિવ્યદ્રષ્ટિ” એ વિષયપર વિવેચન કરીને પછી બીજા વિષય તરફ વળીશું.

આર્યાવર્તની પ્રાચીન દિવ્યદ્રષ્ટિ તે આ દેશના સિપરિસ્યુલિસ્ટ લોકોની પ્રકૃતિપુરઃ સંસ્થા જેવી નથી; છતાં પણ આપણને આર્યાવર્તનાં પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્રોમાં દિવ્યદ્રષ્ટિનો સ્થળે ઉદ્દેશ્ય નજરે પડે છે. હું પણ દિવ્યદ્રષ્ટિ અનુસારજ લખું છું, બોલું છું અને કરું છું. ભગવદ્ગીતાના સંબંધમાં તમે બધાએ ઘણું એ સાંભળ્યું છે. એ ભગવદ્ગીતા કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધના આરંભમાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહી છે. કુરુક્ષેત્રથી મુમારે બસો માઈલ રહેલા સંજયે કુરુક્ષેત્રમાં બનેલું સર્વ અર્થેતિ વર્ણન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહેલી પછુ-ધૃતરાષ્ટ્રને કહી છે. સંજયે એ કેવી રીતે કર્યું હશે ? વ્યાસ ગુરુના અનુકરણે એને એ દિવ્યદ્રષ્ટિ મળી હતી. એ દિવ્યદ્રષ્ટિનું પરિશીલન કરવાથી પરમાત્માનું તાદાત્મ્ય એક્ય પ્રાપ્ત થયા વિના રહેતુંજ નથી.

“યોગવાસિષ્ઠ” નામનો વેદાન્તનો એક અતિ અદ્ભુત ગ્રંથ છે. મારા મત પ્રા એ અતિચમત્કારિક, અદ્વિતીય, પુરુષેર પુસ્તક છે; અને હું એમજ સમજું છું કે ગ્રંથનો વાંચનાર અવશ્યમેવ પરમાત્મા સાથે તાદાત્મ્ય અનુભવતા બને છે. એ ગ્રંથ પણ દિવ્યદ્રષ્ટિનુંજ ફળ છે. બીજું એક હિંદુસ્તાનનું મહાકાવ્ય “વાલ્મીકિ રામાયણ” એના વાસ્તવિક પ્રસંગો બન્યા પહેલાં સેંકડો વર્ષ પૂર્વે લખાયેલું હતું. હિંદુસ્તાનના મહા ગ્રંથોમાંના અનેક ગ્રંથોનું આવું ચમત્કારિક વર્ણન છે.

પૃથ્વીપરના મહાન કાવ્યપુરાણ મહાભારતમાં બાણાસુર રાજાની કન્યા ઉવાની એક કથા છે. એ ઉવાએ સ્વપ્નમાં એક દિવ્યપુરુષને જોયો અને સ્વપ્નમાંજ એની સાથે પ્રેમપાશમાં પ

સ્વપ્ન વીતી ગયા પછી તેની જાત્યંત પ્રેમાસક્તિને હીષે વિરહ દુઃખે તે માંડી પડી. તેના પિતાએ અનેક વેવરાજને બોલ્યા પણ સર્વ ઉપાયો નિષ્ફળ ગયા. રાજકન્યાની ચિત્રકેહા નામની એક જાતિ ચતુર દાસી હતી. તેણે રાજકન્યાના હૃદયનો મર્મ જાણી લીધો. એને કામ-વિગ્નર ઉત્પન્ન થયો છે અને તેનું ચિત્ત કેઈ પુરુષમાં લાગેલું છે, એવી તેને ખાત્રી થઈ ગઈ. એ દાસી ચિત્રકેહામાં લટુકુ થઈ પડી. એ સમયે તેણે જાતના મનુષ્યોનાં અને દેવદાનવોનાં ચિત્ર કાઢવાની શરૂઆત કરી. એ સમયમાં હિંદુસ્તાનની સૌજો કમ્પોઝિશનમાં કેટલી પ્રવીણ હતી એનો પણ તમને ખાત્રી કંઈક ખ્યાલ આવશે. ચિત્રકેહાએ અનેક ચિત્રો કાઢ્યાં પણ તેની કાંઈ જાસર થઈ નહિ. આખરે તેણે શ્રીકૃષ્ણનું ચિત્ર આલેખ્યું. એ જોઈ ઉપાની નાટી થઈ ગયા હતા. ખાત્રી શ્રીકૃષ્ણ એનું પ્રેમપાત્ર હશે એમ ચિત્રકેહાને શંકા થઈ; પણ તેથી જોઈએ તેવી જાસર ન થઈ. ચિત્રકેહાએ શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર મદનનું ચિત્ર કાઢ્યું એટલે તે નાટીના યજમાન વધવા લાગ્યા. પછી મદનના પુત્ર અનિરુદ્ધનું ચિત્ર કાઢતાં તે અંતઃકરણ ઉજળવા લાગ્યું અને લગભગ દૂર થઈ ગઈ. આવી રીતે રાજકન્યા ઉપાની રોગનું સાચું કારણ સમજાઈ આવ્યું અને કેટલાક બનાવો બન્યા પછી એનો અનિરુદ્ધ સાથે વિવાહ થયો. આ ઐતિહાસિક વાર્તા છે અને સંપૂર્ણ સત્ય છે.

અહીં એ પ્રશ્ન ઉઠાવે છે કે ચિત્રકેહાએ સર્વ દેવદાનવ અને દાન મહાદેવોએ એવા હશે? એવા વિનંતે એ બધાનાં ચિત્ર કેવી રીતે આલેખી શકી હશે? નહિ, તેને દિવ્યદ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ હતી; પરમહત્તમનું એ લાદત્વ જાણી શકી હતી; પ્રકૃતિનો પરવર તેને માટે લખ ન રહેતાં સ્પષ્ટ થઈ ગયો હતો. આ પ્રમાણે તમને જોઈએ તેટલાં ઉદાહરણ આપી શકાય તેમ છે; પણ તેની આવશ્યકતા નથી. જાતમાં સર્વ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી આપનારી વસ્તુ કે સ્ત્રી-એ આંતરદ્રષ્ટિ કે દિવ્યદ્રષ્ટિ છે, એટલું કહેવું જ માત્ર પૂરતું છે.

વેદાન્તશાસ્ત્ર આમાં અનેક મુદ્દા દર્શાવેલી જરૂર છે અને વિખ્યાત છે. ત્રયીમાંથી અને વિદ્યવિદ્યાત્વમાં અધ્યાત્મિક અને અધ્યાત્મિક રૂપને કલ્પનાં આ આન્તરદ્રષ્ટિએ પ્રાપ્ત થતું આત્માત્મજ્ઞાન કેવલ મિત્ર પ્રદાનનું છે તેનું એક ઉદાહરણ હું આપું છું.

એક વાર એક રાજાને પોતાના મહેલની દિવાલોમાં જાતિ આકૃષ્ટ રંગ પુસવી ચિત્રો આલેખવાનાં હતાં. એ કાર્ય માટે અનેક દેશના ચિત્રક આમ્યા હતા તેમાંથી એ ચિત્રકને છેલ્લે પસંદ કર્યો અને તેણેના કાર્યની પરીક્ષાને માટે રોકેને સ્થાન સામેની એ દિવાલપર ચિત્ર કાઢવાનું કહ્યું. એક વીજનું કોણું કામ ન જોઈ શકે તે માટે બન્ને કાંતિની વચમાં પાંદડા નાખવામાં આવ્યા હતા. કામ પૂરું કરવા માટે તેણેને એક પગલડિયું આપવામાં આવ્યું હતું. એક ચિત્રકને મહાજ્ઞાનના મહાન મુદ્દા દેખાવેનાં ચિત્રોથી ભીંત રોજવાનું શરૂ કર્યું. વીજ ચિત્રકને શું કર્યું તે સંભવે હું તમને સમજાવી શકું. પગલડિયું પૂરું થઈ એટલે રાજા પોતાના પરિચર સહિત એ ચિત્રો જોવા માટે આવ્યો. પહેલું ચિત્રકને પોતાની દિવાલ જાણેને પાંદડા દર કોઈ એટલે અનેક મુદ્દા ચિત્રો દર્શાવ્યાં અને એ જોઈને સર્વ આશ્ચર્યચકિત થઈ કહેવા લાગ્યો કે “કેટલું મુદ્દા દર્શાવે છે! જાણેજ ઉત્તમ મનનું જોઈએ.” બીજા પ્રેક્ષકોએ એમજ બોલી ઉઠ્યા કે “જાન્યું એવું આજુન કાર્ય કેટલું કરી શકેજ નહિ, પરીક્ષામાં આજ કોઈકાંદ નિવારે છે, માટે અનેક વીજનું જે કાંઈ કાર્ય કરવાનું હોય તે કરાવેને હુંમ આજે જોઈએ.”

ત્યાર પછી બીજા ચિતારા પાસે રાજા પોતાની સવારી સાથે ગયો અને એને પડદો ઉંચકવાની આજ્ઞા કરી. પડદો ઉપડતાંજ પ્રેક્ષકો પત્થરની મૂર્તિ જેવા સ્તંભ સર્પ ત્યાં તે અદ્ભુત ચમત્કારજ થયો ! પ્રેક્ષકોનાં મુખમાંથી શબ્દજ ન નીકળી શક્યો. બીજા ચિતારાએ એવાં તે શાં અદ્ભુત ચિત્રો ચિતર્યા હશે નાહ ! પહેલા ચિતારાએ : સર્વ ચિત્રો આ બીજી ભીંતપર આબેહૂબ દેખાતાં હતાં અને તદ્દશત એટલેજ હતા કે ચિતારાનાં ચિત્ર જરા સાફ અને ચક્રચકિત નહોતાં લાગતાં ત્યારે બીજા ચિતારાનાં એટલાં તે મુપટ, લીસાં અને પ્રકાશિત માત્રમ પડતાં હતાં કે એક ન્હાનીશી માખી ભેડી તે તે પણ લપસી પડે ! વળી અદ્ભુત આશ્ચર્યકારક સીંદ્ર્ય તે એ હતું કે બીજા ચિત્ર ચિત્ર દિવાલમાં ત્રણેક વાર ઉડાં ચિતર્યા હોય એવાં જણાતાં હતાં. બીજા ચિતારાનું ચોક્કસ કામ શાથી થયું હતું ? તેણે દિવાલને પંદર દિવસ સુધી ઘસ્યાજ કરી હતી. કરવાથી તે એટલી તે પારદર્શક અરીસા જેવી થઈ ગઈ હતી કે પડદો ખસેડતાંજ દિવાલપરનાં બધાં ચિત્રો એમાં પ્રતિબિંબિત થઈ ગયાં હતાં.

આથી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના બે માર્ગ છે. તેમાંનો એક તે ઉપરની જ નવુંબ્યા પ્રમાણે પહેલી ભીંતપર ચિત્ર કાઢવા જેવો છે; અર્થાત્ ભૂજોગશાસ્ત્ર, ભ્યોતિષ, ધર્મશાસ્ત્ર વગેરે અન્ય શાસ્ત્રોનાં ચિત્રો એટલે કે જ્ઞાનમંડાર આપણા મસ્તિકામાં જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના આ માર્ગથી તમને અવશ્યમેવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે, પહેલા ચિતારાની તમે એ જ્ઞાનરૂપી રંગે તમારા હૃદયપર ચિતરી શકશો; છતાં પણ પ્રિય બાંધવો ! જગતનું પ્રાપ્ત કરવાનો એક બીજો પણ માર્ગ છે. એ માર્ગ વિચારોને અંતરમાં કસાવવાનો-ભરી નામે નહિ પણ અંતઃકરણના મગને દૂર કરી ઉપયોગી વિચારોનું સાધન કરવાને અંતઃકરણને સ્વચ્છ અને પવિત્ર કરવાનો તે માર્ગ છે. પરમાત્મામાં અંતઃકરણને લીન કર એ ક્રિયા છે. એમર્સન કહે છે કે પ્રકૃતિના અંતર સાથે તારા અંતરનો તાર વેડે, એટલે સર્વ બેદ તારી પાસે સ્ફુટ થઈ જશે. સર્વેશ્વરની સાથે તારાત્મ્ય અનુભવનો માર્ગ આજ છે. વોલ્ટ વિલિયમ કહે છે કે: "સર્વની સાથે એકના અનુભવ સાથે જાતી શકાતું નથી." સર્વ જાતનું એટલે સર્વની સાથે એકજ અનુભવનું.

જગતના સર્વ મહાન આદ્ય લેખકો અને લુદ્ધિમાન પુરુષોને ક્યાંથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત હતું ? આ દેશમાં અનેક પ્રાદેશર, ધર્મશાસ્ત્રી, "લોકર આફ ટિનિનિટિ" અને એવી જ પદવી ભેગવેલ મહાન પંડિતો છે; અને તેમણે પોતાનું આયુષ્ય મહાન યોગના અભ્યાસમાં વિતીવું છે; પરંતુ ખ્રિસ્તના જેવો મુંદર અને અપૂર્વ ઉપદેશ એમાંના કેટલાંએ આપેલો તે કદા એકએ ? અમેરિકામાં આટલા આદલ્ય લેખકો અને વક્તાઓ થઈ ગયા છે, પણ સર્વ અજ્ઞાનને અને ભાગ્યેયમાં ખ્રિસ્તના શબ્દશાસ્ત્રના ભાવજુ એટલું એમદાર ન દેઈવું પણ થયું નથી. એ સાત શબ્દના આજવાનની તમને સર્વને ખતર છે. "સ્વામી" એ આપો અથવા નો મૃત્યુ આપો." એજ ને ભાવજુ છે. ગણિતના તત્ત્વજ્ઞાનના કેટલા બાદ પ્રદેશર થઈ ગયા, પણ તે બધામાંથી કેટલાએ ન્યૂટનના "પ્રિન્સિપિયા" નામના મુંદર લેખના જેવો બીજો એક પણ પ્રથમ લખી આપ્યો છે ? એ બધું અને ક્યાંથી મળ્યું હતું ? ગણિતના પ્રદેશમાંથી જ જ્ઞાન એને મળ્યું હતું એની તુલના એને સ્વામી અને આપ્યું એની આદ્ય મર્યાદામાં કરીજ ત્રણમાં નથી. એ જ્ઞાન એણે કેટલુંક આપ્યું હતું હતું. મેડિસનના નામનો આજે પણ વિદ્યાર્થિજ્ઞાનના એમ. એ. ના

‘રામ’ અત્યારે સિદ્ધ કરશે. ઝં શબ્દ કોઈ અમુક ભાષાનોજ શબ્દ નથી. હિંદુઓએ સ્વીકાર કર્યો, એનો અર્થ એમ થતો નથી કે એ શબ્દ સંસ્કૃત ભાષાનોજ છે. ઝં સ્વાભાવિક શબ્દ છે, કુદરતી મંત્ર છે, અને એ સ્વતઃસિદ્ધ શબ્દ છે. આ સંસ્કૃત ભાષિંદુ લોકોનો શબ્દ છે માટે તેનો ત્યાગ કરવો એટલે તો ‘પારકું’ એટલું ‘પાખંડી’ અર્થસ્તુનો ત્યાગ કરવા જેવું છે. હિંદુ લોકોનો એ શબ્દ છે અને સંસ્કૃત ભાષાનો છે એ માટે તેને ફેંદી ન દેશો. સંસ્કૃત ભાષાના વ્યાકરણમાં અન્ય શબ્દની પેઠે આ ઝં શબ્દને કે નિમજ્જિતના પ્રત્યયો નથી લાગતા. એટલે એવી રીતે પણ એ સંસ્કૃત શબ્દ નથી. એ શક્તિવાળો નૈર્ગમિક શબ્દ છે. તેથીજ હિંદુઓએ એનો સંકાર કરી લીધો છે. પ્રત્યેક જ એજ ભવિ સાથે જન્મે છે. જન્મીને બાળક પ્રથમ કયો શબ્દ ઉચ્ચારે છે? અં, ઉં, અથવા મં, મં, ઉં, અં એ ત્રણે શબ્દો-ત્રણે ભવિનો અકારમાં આત્મોવ થાય છે. બાળમાં ‘અ’ની સાથે ‘ઉ’ આવે તો સંધિ થાય છે, સંસ્કૃતમાં પણ એજ નિયમ છે. આવી પ્રાચી પરવોકમાંથીજ ઝં એ શબ્દ લઇને જન્મ લે છે. વળી માંદા માણસને પણ કયો શબ્દ બોલે અસમ થાય છે? અહ-અહ એવો શબ્દ બોલવાથી રોગીને થોડી વિશ્રાન્તી મળે છે. અર્થવેદના યતી હોય ત્યારે એ ઝં શબ્દથી દુઃખ કમી થાય છે. બાળકોને જ્યારે બહુ આનંદ થાય ત્યારે પણ જો, જો, જોવાજ ઉચ્ચારો કરીને રૂંદે છે. ઉત્તરમાં પાપટી કે ટોપીથી ઢાંકેલું હસિયો ભુટ તથા જોડા, પૂર્વ પશ્ચિમે એક એક બાહુ, આ પ્રમાણે પાંચ છ ફીટમાં બેઝેલી દેહભાવનામાંથી અકાર પરીને અલંકાર વિરહિત થયા એટલે તમને અર્જુનીય વિશ્રામ થાય છે. એ સ્થિતિ ઝં શબ્દથી બહુ સારી રીતે દર્શાવાય છે અને એ સ્થિતિ એજ શબ્દ મુખથી બહાર પડે છે. એ શબ્દનું સર્વ ભાષામાં પ્રચલન થાય છે. તમારી ભાષા Omnipresent, Omniscient, Omnipotent ‘સર્વવિભુ, સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિમાન’ ઇત્યાદિ આશ્ચર્યનાં જે મધુર નામો છે, એનો આરંભ Om ઝં શબ્દથીજ થાય છે. તેવીજ રીતે તમારા અર્થનામાં ભાષણ પૂરું થાય છે એટલે તમે Amen-‘આમેન’ એમ બોલો છો. પશ્ચિમ અરબી લોક ‘અમિન’ એમ કહે છે. ‘આમેન’ ‘અમિન’ શબ્દ તમોને માનવૃત્તિ-ધ્યાનમાં કે પરમાત્માની સમીપ લઈ જઈને મૂકે છે. આ સ્થિતિનું વર્ણન હિંદુ લોકોએ આમ કર્યું છે.

યતો વાચો તિર્થર્થગે અગ્રામ્ય મનસા તદ્દ ।

અહીં મન સાથે વાણી નિરાશ થઈને પાછાં વળે છે.

આમેન, આમીન એ આ ઝં શબ્દનોજ અપભ્રંશ છે, અને તેથી એ પરમેશ્વરનું અસ્વાભાવિક નામ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે એક બીજી વાત હો. તમારી યતનક્રિયામાંથી કેવો અવાજ થાય છે એ તમે તપસવી બેસું છે? ન બેસું હોય તો આપણે હવે બેસીએ. બેઠાનમાં બેસી નિરાતિ બે યતનક્રિયા કરો. આમ અંદર લેતાં “સા” એવો અવાજ થાય છે, અને આસ બહાર “હમ” એવો થાય છે નહિ વાડ? એટલે કે તમારી યતન ક્રિયાના જેવોજ મોહમ્ અર્થે ઉપજ થાય છે. મોહમ્ એને સંસ્કૃતમાં અર્થ છે; અને એ અર્થનો અર્થેજ અસ્વીકાર કર્યો એટલે. ઈડિયમ, કુલ્ચ, રડિન્ડેવિયન, રશિયન, ગ્રીક અને ફારસી ભાષાએ સર્વ ભાષામાંથી ઉપજ થયેલી છે. સંસ્કૃત ભાષાની આ ભાષાએ પુત્રીએ છે, એમ ભાષાશાસ્ત્ર-સંપ્રદાય (Philology) થી નિદ્ધ થાય છે. તે પછી આપણું પત્ર પુત્રીએ આ માટે ન લેવું એટલે? એટલે તે અને હમ્ એટલે હુ; એટલે મોહમ્ એટલે “તે હુ” હુ—અર્થ પ્રવાસિન. ૭ મોહ

શબ્દમાં સ અને હ એ બે બ્યંજનો છે, અને બાકીના સ્વર છે. સ્વરનો જ્વનિ મુખ્ય સ્વતંત્ર હોય છે, અને બ્યંજનનો ઉચ્ચાર સ્વરનાં અવગંબન વિના થતો નથી. સોહમ્ શબ્દમાંથી પરતંત્ર અથવા પરાધીન બ્યંજનો સ અને હ ને કાઢી નાખીએ એટલે એ શબ્દનું આપણી પાસે રહે છે; અને શ્વેતનક્રિયામાં એ શબ્દનું મુખ્ય છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે તમારા અંદરનું જીવન એટલે કે તમારો અંતરાત્મ અથવા તો સર્વને જીવન આપનાર પરમાત્મા, એનું અત્યંત સ્વાભાવિક નામ એ છે.

પ્રભુજના ગાનમાંથી ઉચ્ચ સૂક્ષ્મ લહરિ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, અને આપણી પણ કેવી રીતે ઉત્પત્તિ થાય છે એનો હવે શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિથી વિચાર કરીએ.

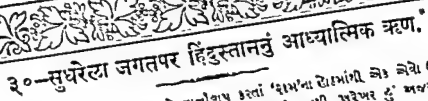
જ્વનિ એ પ્રકારના છે. બ્યાકરણમાં આ બે પ્રકારના જ્વનિનાં સ્પષ્ટ કિંવા બ્યક્ત જ્વનિ-વર્ણાત્મક જ્વનિ અને અસ્પષ્ટ કિંવા અબ્યક્ત જ્વનિ-ધ્યાનાત્મક જ્વનિ એવાં નામ છે. વર્ણાત્મક જ્વનિ વર્ણમાળાના અક્ષરોવડે સ્પષ્ટપણે ઉચ્ચારી શકાય છે. ધ્યાનાત્મક જ્વનિ એવી રીતે બોલી શકાતો નથી. વર્ણાત્મક જ્વનિનો મસ્તિષ્ક સાથે-મસ્તિષ્કના જ્ઞાન સંબંધી વિષય સાથે સંબંધ છે; અને ધ્યાનાત્મક જ્વનિનો અંતઃકરણની વૃત્તિ સાથે સંબંધ છે. વર્ણાત્મક જ્વનિનું ક્ષેત્ર અતિ સંકુચિત છે. ઉદાહરણ તરીકે હું આપની સાથે અંગ્રેજી ભાષા બોલું છું, પણ તેને અંગ્રેજી સાફ આપવું હશે એનેજ ખાસ જાણણી સમજ પડશે; બીજાને નહિ પડે બીજે એક માણસ તમારી પાસે આવીને ફારસી અથવા સંસ્કૃત ભાષા બોલવા માંડે, એટલે એ શું કહે છે એની તમને સમજ નહિ પડે; પણ ધારો કે એજ મનુષ્ય રાજા માટે, એટલે એને કેઈ પણ વસ્તુની જરૂર છે કે કેઈ દુઃખ છે, એમ તમે સમજ લેશોજ. કેઈ પણ મનુષ્ય તમારી પાસે આવીને સંસ્કૃત કે ફારસી અથવા તામિળી ભાષામાં બોલવા માટે તો તેનું હૃદય તમારથી સમજી શકશે નહિ, પણ તે મનુષ્ય હસવા માંડે એટલે તરતજ સમજાશે. એક મનુષ્યનું હારણ કે રૂઢિ એ અક્ષરોનું ન હોતાં ધ્યાનાત્મક જ્વનિનું છે; અને તે જ્વનિ આપણાં હૃદયને બીજાને સમજાવે છે અને આપણું કાર્ય પણ પડે છે. નાના બાળકને કેઈ પણ ભાષા બોલતાં આવડતી નથી; પણ એની પ્રેમની ભાવ બધ સમજે છે. ધારો કે જહીં એક બિલ્લી બેસી છે. “જહીંથી વાલી જા.” એમ એને ફારસી, સંસ્કૃત, અરબી કે અંગ્રેજી ભાષામાં કહેશે એમા એને કંઈ સમજણ નહિ પડે; પણ હાથની એક તાલી વચાગાંજ તે પડવન કરી જશે. વર્ણાત્મક જ્વનિ કરતાં ધ્યાનાત્મક જ્વનિથી હજુ કેઈ કાર્ય સત્તર સિદ્ધ થાય છે. ધ્યાનાત્મક જ્વનિની ભાષા સ્પર્શિક છે; અને એની ગીમ્હ કે રચાન મસ્તિષ્કની નીચે છે. સત્તરમા અને અઠારમા શતાબ્દ પદ્ધતિ નત્તરો, મનુષ્યમાં નિશ્ચયક યાત્રિ (રુલિનુ કેન્દ્ર) મસ્તિષ્કમાં કેઈ સ્થાને સ્થેલી સમજે છે, પણ હવે તેઓની જૂલ સ્પષ્ટ સમજાઈ ગઈ છે.

રુલિનુ કેન્દ્ર (આત્મા) હૃદયના નીચેથી છે, એમ આધુનિક વલ્લભની નજરમાં આવે રહ્યું છે; એટલે કે ધ્યાનાત્મક જ્વનિની ભાષા મસ્તિષ્કમાંથી નીકળીને હૃદયમાં આવે છે અને તે જગતને સમજાવે છે એમ અને કહીએ તો એ એક શ્રીને એમ કહેનાં જે સાંભળે છે કે “તમે અને વર્ષમાં-રેવરમાં ઉપર નહિ સંભળવી શકો, પણ હજી સંભળવી શકો.” વર્ષમાં હોડીને ઉપર કયાં સંકેતિ વિશેષ પ્રિય સ્વ પડે છે એવે તમારે સર્વને પણ જાણવું છે. એમ વર્ષનું કારણ શું? વર્ષને ઉપર (વર્ણાત્મક જ્વનિ)

મસ્તિષ્કમાંથી નીકળે છે ત્યારે સંગીત (ધ્યાનાત્મક ધ્વનિ) તેની નીચે હૃદયમાંથી નીકળે છે અને તમારાં હૃદય હરી હૃદયને તમને તત્કાલ શાન્તિ અર્પે છે. ઘરડા પોરોશમાં ઘટે એક મિત્ર છે, એના કારખાનામાં જ્યારે મનુરોમાં કલહ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે કારને થોભાવીને તરતજ પિયાનો વગાડવે છે. એનાથી જ્યારે અર્ધા કલાકમાં શાન્તિ ફેરવે જાય છે એટલે પછી પહેલાંની પેઠેજ કામ શરૂ થાય છે. સંગીતની-રણવાદની-રણશૂન્યતા કેવી અસર થાય છે એ તો તમે સર્વ જાણતા હશેજ.

ગ્રીક દેવતા એપોલોના સંગીતમાંથી દ્રોણ શહેરની ઉત્પત્તિ થઈ છે, એમ કહેવાય આવે છે. તેવીજ રીતે ઇટાલીના કિનારાપર રહેનારી મોહિની વનદેવતા (Sirens) ના વિષયમાં પણ તમે સાંભળે છો. આ વનદેવતા પોતાના સંગીતના યોગથી સમુદ્રપર આવતા જન લોકોપર મોહજાળ નાંખતી અને લોકો ફસીને તેની જાળમાં પડતા એટલે ત્રણ દિવસ મુખી એમને નાના પ્રકારના લોગ આપીને ચોથે દિવસે તેને મારી નાંખતી હતી. એના સંગીતને મોહ એટલો જથ્થો વિતરણ હતા કે ચોથે દિવસે પોતે મરી જનાર છે એમ જાણવા છતાં પણ લોકો એની જાળમાં આવી ફસાતાં.

ગ્રીક પુરાણમાં કાલિઓમ દેવતાના પુત્ર આરફસકવિ એટલું તો મનોહર સંગીત કરતે કે જલેતા ગરા પણ એમનું ગાન સાંભળવા ઉભા રહી જતા હતા, અને સિંહ, ગાય, શેત્રુંખિયાદિ જનાવરો એની પાસે દોડી જઈને પોતાનો નૈસર્ગિક-વૈરભાવ ભૂલી જઈને જાન સંપૂર્ણતાં ઉભાં રહેતાં હતાં. સેન્ટ સેસિલાએ પોતાનું ગાન સંભળાવવા એક દેવજૂતને નીચે ઉતારે હતો એમ કહેવાય છે; પણ આરફસ તો મૃત પ્રાણીઓને સ્વર્ગમાં પણ ઉત્તર કરતો હતો તેથી એની યોગ્યતા સેસિલા કરતાં અધિક છે. સંગીત એટલે શું? સંગીત એ ધ્યાનાત્મક ધ્વનિનો પ્રકાર છે અને એનો પ્રભાવ કેટલો વિતરણ છે? કોઈ વિશિષ્ટ ધ્વનિનું કેઈ વિશિષ્ટ પરિણામજ આવે છે એમ આધુનિક શાસ્ત્ર સિદ્ધ કરે છે. વગી શાસ્ત્રને ડી રીતે સિદ્ધ કરતાં આવડતું ન હોય તોપણ ધ્યાનાત્મક ધ્વનિનું તો વિતરણ પરિણામજ આવવાનું, પ્રભુવનું ગાન આજ ધ્યાનાત્મક ધ્વનિનો એક પ્રકાર છે. વિશ્વાત્મા સાથે-પરમાત્મા સાથે તાદાત્મ્ય કરી આપવાની એ ધ્વનિમાં-પ્રભુવના ગાનમાં-વિતરણ શક્તિ છે, જે અનુભવ સિદ્ધ છે. આ વિષયમાં શાસ્ત્રની પ્રગતિ હમણું અટકી પડેલી છે; પણ અગત્ય ઉપર તે સિદ્ધ કરીને જરૂર દેખાડશે. દરમ્યાન પણ સત્ય તો સત્યજ રહેવાનું. અનેક યુગોદ અનુભવની કસોટીમાં ઉતરેલું આ વેદાન્તરત્ન હું તમારી પાસે મૂકું છું. તેની યોગ્ય પરીકર કરીને તેનો સ્વીકાર કરો. આ ઉપર જણાવેલા માર્ગથીજ અધ્યાવર્તના લોકોએ પ્રાચીનકાળની-દિવ્યદર્શિ-અંતર્દર્શિ મેળવી હતી.

હિંદુસ્તાનની એક મહા ચમત્કારિક વાત હમણાં અહીં ઉપવન્ય થઈ છે. યોગ્ય હતા
પહેલાં બિનાપોલિસમાં ભાવજુ થઈ રહ્યું એટલે એક સારી 'રામ' પાસે ગાવી અને કહેવા
લાગી--"સ્વામીજી હિંદી સોજી થું આજ પણ પેતાનાં ભાગડેને ગંગામાંના કાચગાંડે પડે
દેથી કે છે ?"

એ તેને કહ્યું: "જો દેવિ ! મને પણ ગાંધીજીના
 જીવનની પેઠે હું નીકળી આવ્યો !"
 વાસ્તવિક હકિકત તો એમ છે કે હું ગાંધીજી અણધારી તે તેના મૂળ ગુણો પછે આવ
 ર્યો છું, મારી સાથે ફરવા આવનારાં જાતે છે કે જા મારો નાનો દેહ રોજ જાલીસ મા
 ચલી ચકે છે. ગાંધીને કાંઈ હું લડું ફોઈ છું અને જો નહીં એટલી પવિત્ર તથા સ્વચ્છ
 તથા તેનો પ્રવાહ પણ એટલા ભરમાં વહે છે કે જોયો તેમાં કાચબા કે મગર રહે
 સંભવ તો આશ્ચર્ય દરિયા પણ અચક્ય છે. કાચબા તો એકા, ગંધાક જો પાણી
 રહે છે. ગાંધીમાં તે કદીજો દરિયા પડના નથી. આવાં એવાં ગાંધી દેશવતીયને ધન્ય
 નિધાર્યા ઉપર એક અમુત પ્રસંગ આવ્યો પડ્યો હતો.
 એ તેમાં તે લખે છે કે એક સિ

કલે ગાપલે બીજી એટલે ઉચલી બાજુની નીચી

તિ ભરી હતી. હિંદુસ્તાન સંપત્તિનો ખજાનો છે, અને એ સુવર્ણખૂંટિ છે, એવી વિશ્વવેદ સર્વ દેશોમાં એ સમયે પ્રસરી રહી હતી. સમસ્ત યુરોપમાં હિંદુસ્તાનનો મોઢ ફેલાઈ રહ્યો હતો. હિંદુસ્તાનનાં આવાં મોઢક વર્ણનો સાંભળીને યુરોપના બધા પ્રદેશોના રાજાધિરાજોનાં મન એ દેશપ્રતિ આકર્ષાયાં હતાં; હિંદુસ્તાનને પોતાનો કરી લેવા એ કોઈ અધીરા થઈ રહ્યા હતા. હિંદુસ્તાનની સંપત્તિ મેળવવા અને અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા, યુરોપના દેશોમાંથી લોકો જાગ કરતા હતા. એમાંના કેટલાએકે વાચબ્ય વિશ્વાએથી આવવોનો પ્રયત્ન કર્યો. કુતજનક મનમાં હિંદુસ્તાનનો નજીકનો માર્ગ શોધવાનો જ વિચાર હતો અને એ શોધમાં જ નવીન માર્ગ શોધવાના પ્રયાસમાં જ તેનાથી આ અમેરિકાની અગ્રાનક શોધ થઈ ગઈ હતી. એક સમય એવો હતો કે આવી રીતે જ્યારે ભૌતિક સંપત્તિને લીધે પણ હિંદુસ્તાનની કેટલેક વિદેશમાં અતિ વિખ્યાતિ હતી. ફારસી અને ગ્રીક મુસાફરોએ હિંદુસ્તાનનાં મંદિરોનાં સુંદર વર્ણનો લખ્યાં છે એમાંથી જ માત્ર તમારી સમજ થોડું રમું કરું છું. એક મંદિરમાં એ સમયે દશ હજાર નોકર હતા અને એ મંદિરની છતમાં હિંદુઓનાં જોડાં હતાં. હિંદુસ્તાનની એ સંપત્તિના વિવચન તમને એ ઐતિહાસિક પુસ્તકની આવશ્યકતા હોય તે હું તમને વૉન હેરિંગ્સ અને હૉર્ડ કલાપના વિવચન એકમંડળનાં બાવળો વાંચવા બહુમજ કરું છું.

હિંદુસ્તાનની ભુદિ વિવચક સંપત્તિના સંગ્રહમાં પણ પણ કંઈ રાજ્ય તેમ છે. હિંદુસ્તાનમાં એક માળખે સમસ્ત રાજ્યોના અતિ અદ્ભુત ચમત્કાર બધો પ્રયોગો કરતા 'રામે' એક છે એની આસપાસ કુટાણું વળીને એકવાર મુખારે પચાસ કે સાત પુરો એડેલા હતા. તેમને પ્રયેકને હરકોઈ પુસ્તકમાંથી કાંઈ ઘોરો ભાગ વાચી સંભળાવવાને કહ્યું હતું, કોઈએ એવું જોયું તે કોઈએ અરજી, કોઈએ હિંદુસ્તાની તો કોઈએ મરાઠી, એમ વિવિધ ભાષાનાં પુસ્તકોમાંથી જોયે થોડું ઘોડું વાંચી સંભળાવ્યું. વિશેષમાં એ પ્રયોગ કરનાર પુરુષ અધિકારી હરેક વાંચનારે પાને કેટલી લીટીઓ વાંચી હતી તે પણ તેને વાઢ રમું હતું. ત્યારપછી જ મંડળના હરેક માણસે કમચા: તેને એક એક લીટી કહેવી શરૂ કરી. એક માણસે પેન્ડા પીસ લીટીના ફક્તમાંથી પહેલી લીટી કહી સંભળાવી, બીજા માણસે પાંચાના તેજ લીટીના ફક્તમાંથી પાંચમી લીટી કહી સંભળાવી અને એવી રીતે હરેક ભૂદી ભૂદી લીટીઓ વાંચી રહી રહી આવી રીતે એ અધ અવધાનીને ગાંઠે મૂકી છવાઈ અને અદીલખાની લીટીઓ કહેતો પેન્ડાના ફક્ત પૂર કરી દીધા. ગાંઠે પાંચાના વાચનની પૂરી લીટીઓ વધી રીધી એટલે જ અધપુરે જોને એ ફક્ત મુખેથી કહી સંભળાવ્યા, અને એમાં બધું પણ મૂલ નહોતી! કેઈ અધિકારી મરું દરો !

અનન્યતાની સ્થાપના વિવચનમાં પણ થોડું કહેવું આવશ્યક છે. હિંદુસ્તાનમાં એક એક સ્ત્રી દરેક કે જે પાંચ પ્રિન્સિપલ સુધી તરત નિર્ધાર અને મુતવન પરી ન્હાં હતો. જો હિંદુસ્તાનમાં તે દેવ એવો સ્ત્રીઓને લેવા છે કે જેઓ દામસ્તમદ મહીનના પ્રિન્સિપલ સુધી પેન્ડાના સદીને જાગર-ચાગર સિધ્ધિમાં સુધી શકે છે. એક સપુષ્ટ મહીન સુધી આવી રીતે સદીને મુતવન સુધી શકે છે. એ સપુષ્ટ પેન્ડાના સદીને એ પેન્ડાનાં મુતવન સ્ત્રી કહી હતી અને એ પેન્ડાને જમીનમાં ઘણી દેવસ્ત્રી હતી. છ પ્રિન્સિપલ

પછી તેણે કહેલી વિધિપૂર્વક એ પેટી કાઢી અને તેના કહેલા ઉપચારો અજમાવતાં એનું શરીર પુનઃ ચેતન્યમય થયું હતું.* જહાલાંઓ ! આ ચમત્કારનો જરા વિચાર કરતાં શીઓ ! એક મનુષ્ય (ખ્રિસ્ત) ત્રણ દિવસ સુધી શબવત્ પડી રહ્યો એ વાત ઉપર તો આપું યૂરોપ ગાંડું બન્યું છે; અને ત્રણ દિવસના ચમત્કારમાં તો એ બ્યક્તિ વિષયક કીર્તિ અને પૂજા સદામાં સર્વ યૂરોપવાસીઓ સ્તબ્ધ બની ગયા છે; પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં તો લોકો આવી રીતે છ છ મહિના પછી ભ્રમત-ભ્રમત-થાય છે, છતાંજે અમે તેને મહત્ત્વ આપતા નથી ! એ કાંઈ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કે પરમાર્થની ભાજત નથી; પણ માનસશાસ્ત્ર કે ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો એક પ્રકારનો શાસ્ત્રીય પ્રયોગ છે. વર્તમાન સમયના દાક્તરોને-શાસ્ત્રોને એ વિષયની ખબર નથી. તેઓએ પોતાના વિજ્ઞાનની શાખામાં પ્રવીણ થવું જોઈએ; એનો અધિક અભ્યાસ કરવો જોઈએ. અમે તો એ વસ્તુને તેને યેઅ મહત્ત્વજ આપીએ છીએ.

હવે આપણે પ્રશ્નની સમર્થનવાળી બાબતુપર જઈએ તે પહેલાં એની નિષેધાત્મક બાબતુનો થોડો વિચાર કરીએ. એ નિષેધાત્મક બાબતુ આ પ્રમાણે છે. પરમ દહાડે એક સભ્યને આવીને કહ્યું-“સ્વામીજી, કૃપા કરીને આપ આપના ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનની કૃપાથી અમને ત્રાસ ન આપો. એ ધર્મ હવે શું જીવે નથી થઈ ગયો ?” કેવું આશ્ચર્ય ! ધર્મ જીવે થઈ ગયો ! સત્ય જીવે નથી જાય અને વિકાર પામી તેમાં પણ ભ્રષ્ટા આવી જતી હશે ! મેં તેને ઉત્તર આપ્યો: “બન્યુ ! અમેરિકા અને યૂરોપની વર્તમાન ઉત્તતિના સાચા કારણની તમને ખબર છે ?” તમારો ધર્મ જીવે થઈ ગયો છે એમ તેણે કહ્યું ત્યારેજ મારે આવો પ્રશ્ન એમને પૂછવો પડ્યો હતો.

અમારો ધર્મ જીવે છે; અને એ ધર્મ (વેદાન્ત) સમર્થન-મંડન બાબતુ ઉપરજ બાર મૂકે છે; નિષેધાત્મક પણ તરફ નહિ. “તું આ ન કરીશ” એમ નહિ, પણ “તું આમ કર” એવી જ વેદાન્તની શાસ્ત્રાણ્ય છે. બન્યુએ ! અમેરિકાની પ્રગતિનું કારણ અને એના ધર્મ-સંજ્ઞાને આપણે જરા વિચાર કરીએ એટલે એ સર્વ સ્પષ્ટ થશે.

એ સભ્યને ‘રામે’ કહ્યું કે તમારો ધર્મ તે યોજાની ખાતર ગજામાં બાંધેલા તાવીજના જેવો છે. બાજકને ગમે તાવીજ બાંધ્યું હોય છે, એ કાંઈ કાર્યમાં વિજય થાય તો એનો યશ એ તાવીજ પોતે લે છે અને પરાજય થાય તો દોષ બીજાપર ઉતારી પાડે છે ! તમારું પણ તેમજ છે. તમારી ઉત્તતિ અને સુધારાનું ખરું કારણ તો કાંઈ બીજું જ છે. ક્રીશ્ચિયાનિટિ કે જેને હું ચ્રિશ્ચિયાનિટિ- (દેવજ ધર્મ)-કહું છું એ એનું ખરું કારણ નથી. આપણે એનું અજલોક્ષન એતિહાસિક દ્રષ્ટિબિન્દુથી કરીએ એટલે સહજ સમજાઈ આવશે. ઇતિહાસમાં આપણે સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ કે અમેરિકા અને યૂરોપમાં આ સુધારો અને ઉત્તતિ ક્રિશ્ચિયાનિટિ દાખલ થયા પહેલાં પણ હતાં. જેટલી સ્થિતિએ વર્તમાન કાળમાં અમેરિકા અને યૂરોપ સુધારામાં આગળ વધેલા છે તેટલે જયો તે એ ખરો પહેલાં પણ સંપત્તિવાન હતા. દંભ અને ચીન તે પોતાના પ્રચીન સુધારા માટે એટલાં મુશ્કિલ છે કે એણે સુધારો તે હજી યૂરોપ કે અમેરિકામાં આવ્યો છે એમ કહી શકાય નહિ. હિંદુસ્તાનની શત બાબતુએ સખીએ તેપણ દંચન, ગ્રીસ અને રોમનો સુધારો તે અજવિખ્યાત છે. આ બધા દેશો અને પ્રજાએ સુધારામાં અદ્વિચર હતાં; અને છતાં પણ તેઓ ખ્રિસ્તી

* રોમી દરિયાકાંઠા સંજ્ઞામાં આ કવન છે, જેનું સંસ્કૃત રોગ ચરિત્ર આ સરથા વરતની ચરિત્ર માગામાં નિર્મીત થઈ છે.

નરોતાં. ક્રિસ્તિયાનિટિને લીધેજ સુધારો અને આધિભૈતિક ઉદય થયો છે એમ. એ તમે કહેવા હો તો ખ્રિસ્તીધર્મના પ્રચાર પહેલાં આ પ્રદેશમાં સુધારો અને ઉન્નતિ ક્યાંથી આવ્યાં હતાં તે કહેજો ?

દોમન પ્રજા સંજોગી આપણે જરા વિશેષ વિચાર કરીએ. જગતના એ મહાન સત્ત્વને અધઃપાત્ર ગણી થયો એ તમે જાણો છો ? ઇતિહાસ કહે છે કે ક્રિસ્તિયાનિટિના પ્રચારથીજ ઇન્દિયાપ્રદેશ ગિજનના લેખમાંથી તમને એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે. વળી ઇન્દિયાસના બીજા પત્ર પ્રમાણપ્રમાણે નાંગનાથી એ નાત માતૃમ પડશે. ક્રિસ્તિયાનિટિ સાબર થઈ તે પહેલાં ઓળખ પત્ર અને ઉત્તમ સિતિમાં હતું. પ્રાચીન કાળના ખ્રિસ્તીધર્મ નહિ માનનારા ઓસની સાથે અત્યારના ધર્મવૃત્ત ઓસની તુલના કરતી વ્યર્થજ છે. ઇતિહાસનું વિશેષ અવલોકન કરતાં વળી માન્ય પડે છે કે અમેરિકા અને યુરોપના અજયુદ્ધનું કારણ પણ ક્રિસ્તિયાનિટિ-સંચિત્ત નિર્મિત માનનારાઓની મોટી સંખ્યા છે, એવું નથી. યુરોપમાં ક્રિસ્તિયાનિટિનો પ્રચાર થયો તે પછી લગભગ એક હજાર વર્ષ મુખી યુરોપ અધિકારનીજ છાયામાં હતું અને વહેમ, અજ્ઞાન, તથા અવર્ણનીય દુષ્ટો કે જે જગતના બીજા પ્રદેશોમાં કદી સાંભળ્યાંજ નથી, એવાં સંકોષી થેતવજું હતું. યુરોપમાં ક્રિસ્તિયાનિટિનો પ્રવેશ થયો એનુંજ એ પરિણામ છે એમ ઇતિહાસ પછી તો પ્રતીત થાય છે.

કેટલાએક એમ કહે છે કે “જુઓ, ક્રિસ્તિયાનિટિએ શું શું નથી કર્યું ? જગતના મુધ-શનું મહાન મુખ્ય કારણ એ ખ્રિસ્તીધર્મજ છે.” હા, એ એવો સુધારક (?) ધર્મ છે જો એ કે જેનાથી ધર્મદેવી સત્યાએ, ભૂતપ્રવના વહેમના ખંડનમાંડે, અને શાસ્ત્રીય શોધકોના વજન અન્વિત દેવતા થાય છે. જ્યાં જ્યાં વિજ્ઞાનની પ્રગતિ થતી રાખે છે ત્યાં ત્યાં ખ્રિસ્તીધર્મ એને જગતી રેવાને તૈયારજ હોય છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના સુધારક વિચારોને માટે ગિયારા ભુતને જાતી મુકવામાં આવ્યો હતો. એન જતેન્સન અને કાલોર્જી પ્રતિ ખ્રિસ્તી મનવાડીઓએ કે જે જન આશ્રય હતું એ તો તમે તો જાણો છોજ. માટે આપણે અમેરિકા અને યુરોપની ઉત્તર અને દક્ષિણ વાસ્તવિક પ્રવૃત્તિને ઇતિહાસપ્રતિએ વિચાર કરીએ.

જેવાં થયે : ધર્મદેવતામાંથી નવનનાં અધિવિવરક અવધર જાંતો કાંઈ તમારી ઉન્નતિનું મૂલ નથી; પણ જનજનાં એજનો, વિગત અને પ્રાપ્તિનાની અનિલ્લાપાએજ તમને દેહર કર્યો છે. વદ્યો, આનંદો અને રેતવાડીને લીધેજ તમારો અજયુદ્ધ અને આર્થિક ઉન્નતિ થયાં છે. ઇન્દિયા દેશદર જોનન કહે છે કે “એક બાળક એ ખાસીમાંથી અદ્યુર રોગનું કારણ છે. એ કહે કે હું બીજા ખાસીમાંથી એક છું તો તેને ચાલે એકે એકે એકે.” તમે પણ જે કારણને ત્રીસે ઉન્નતિ થઈ છે તે કારણને છોડી દેને એવું કહેવુંજ અમલ કહે છે. એને માટે શું કહેવું ? આ વિજ્ઞાનની શોધજ નવની અનિલ્લાપ પ્રગતિમાં આવ્યાં કારણ છે. રેવરંડ કાલ્ડર કે મીનીસ્ટર પાર્ટી કે થર્મરેકેડે આ શાસ્ત્રીય રેવમાંથી એક પણ કોષ નથી કરી. જોન વાલ, અમેરિકાની જાનન, એન્જલીન ક્રીસ્ટીન, કે થામસ અર્ડ્રીનન, એ બધામાંથી કોઈ પણ રેવ રંડ કે પદવી હતું કે જે આ કોષમાંથી કોષ એ થર્મરેકેડે રેવ તો આપણે કલ્પિત કરી દેવા કે એ રીતે બાળકનાં પ્રવૃત્તિના કારણે તમારી છે; અને નવની અનિલ્લાપ પ્રગતિ પણ એને લીધેજ પ્રમ થઈ છે; પણ નિરિદ્ય કન્યાં તે એમ દન થી કહે છે કે થર્મરેકેડે એ રેવ રેવ કરી રેવ તો ને કારણેજ છે. અરિ

પ્રથો (વેદ, ઉપનિષદ્ પ્રાસૂત્ર વગેરે) ક્રાઈસ્ટના પહેલાં-ઈ. સ. પૂર્વે સુમારે ચાર હજાર વર્ષ તજાએલા છે અને ક્રાઈસ્ટના પહેલાં ચાર હજાર વર્ષ પૂર્વે જગતની ઉત્પત્તિ થઈ છે. આવા મૂલ્યરેખ મતમાં-ધર્મના હોમમાંજ એ પડિને અધારમાં ગોથાં ખાય છે. ‘રામે’ વેદનો અજ્ઞાસ કરો છે અને એ પડિતોના મત ભૂતભરેલા છે એમ ‘રામ’ પ્રમાણપરથી સિદ્ધ કરી શકે તેમ કે પદ્મગ વિશ્વવિદ્યાલયમાં ગણિત વિષય (Mathematics) નો હું અધ્યાપક (Professor) હતો અને ત્યાં મેં ગતિશાસ્ત્ર (Dynamics), જલસ્થિતિશાસ્ત્ર (Analytical hydrostatics), ખગોળશાસ્ત્ર (Astronomy), ત્રિકોણમતિ (Trigonometry), ઇત્યાદિ વિષયપર બ્યાખ્યા આપેલાં છે. એ વિષયમાં વેદ વાંચીએ છીએ ત્યારે વેદિકકાળમાં એરિથમ વગેરે નક્કરો તેમજ અન્ય તારકમંડળોની સ્થિતિ વિષે અનેક ઉલ્લેખ મળી આવે છે. એ સર્વની ગણતરી કરી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં માલુમ પડે છે કે વેદ એ ક્રાઈસ્ટ પહેલાં સુમારે આઠ હજાર વર્ષ પૂર્વે લખાયેલા છે. તમે કાગળપર લખેલા અક્ષરોપર ભરોસો રાખશો કે નક્કરરૂપી ભક્ષે અને ગણિત સિદ્ધાન્તરૂપી લિપિ જેવા ઇશ્વરનિર્મિત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણોપર વિશ્વાસ રાખશો ?

આ વિષય અતિ ગહન અને વિશાળ છે; પણ થોડા સમયમાં હું તમારી સમજ એ વિશાળ પ્રદેશની મુખ્ય મુખ્ય વસ્તુ રેખાઓ નિવેદન કરું છું.

પ્રાચીન ગ્રીક લોકોએ હિંદુસ્તાન વિષે લખેલાં વર્ણનો તમે કોઈએ કદી વાંચ્યાં છે ! ક્રાઈસ્ટ પહેલાં સુમારે ૪૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે ગ્રીક લોકો હિંદુસ્તાનમાં આવવા લાગ્યા હતા. ઈનિ હાસમાંથી એ સિદ્ધ થાય છે, અને તે લોકોએ પોતાની મુસાફરીનાં વર્ણનો પણ લખી રાખેલાં છે. મેં એમાંનાં ઘણાં વાંચ્યાં છે અને તમને પણ એ વાંચતાં માલુમ પડશે કે એ સમયના હિંદુસ્તાનના વતનીઓનાં જીવન લોકોનાં આદર્શ જીવનરૂપ હતાં. ગ્રીક લોકો કહે છે કે હિંદુઓ કદી અસત્ય તો બોલતાજ નહિ. સ્ત્રીઓ અને પુરુષોના કક્ષ સમાન હતા. અરણ્ય અને પવેતોમાં તથા દેશમાં સર્વન મહાન ભવ્ય વિદ્યા ક્રયો હતાં. આધિભૌતિક સંપત્તિના વિષયમાં તો તેમણે બહુજ લખ્યું છે. વિદ્યાસધાન અને અપવિત્રતાને તો કોઈ લોક જાણતાજ નહોતા. એ સમયના તત્ત્વજ્ઞાન વેપયનું પણ તેઓએ વર્ણન કર્યું છે. આવી રીતે ગ્રીક લોકો હિંદુ ઉપર મોહિત થઈ ગયા હતા. હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ગ્રંથો ભેતાં માલુમ પડે છે કે તેમાંના કંઈએક ગ્રંથો નિદુષી રીતોએ લખેલા છે. એ સમયે એક ધર્મપરિવર્તમાં તત્ત્વજ્ઞાનના એક મહાન બ્યાખ્યાનને ઈશોના પ્રસંગે હિંદુસ્તાનની એક સ્ત્રી અધ્યક્ષ હતી. ઘણા મોટાં, ઉદાત અને અતિ અડગ હિંદુઓ અનેક સ્ત્રીઓ સગરીઓના ઉચ્ચ હૃદયમાંથી ઉદ્ભવ પામ્યાં છે. “અત્યની ધારણાપાપના પ્રથમ સ્ત્રીઓએજ કરી.” વોલ્ટ બિલ્ટમેનનાં આ વાક્યો સાચે હું મળતો થાઉં છું.

હિંદુસ્તાનની સર્વ સંસ્થાઓની અવનતિ શાથી થઈ ? હિંદુસ્તાનમાં મૂર્તિપૂજા ક્યાંથી આવી ? મૂર્તિપૂજાને વિષય હિંદુસ્તાનમાંથી નથી ઉદ્ભવ્યો. ખ્રિસ્તી લોકો આજ કહે છે કે હિંદુઓ મૂર્તિપૂજક છે, પરંતુ વેદના પુરંપર મત્રોમાં, તેમજ કાવ્ય, બ્યાકરણ, ગણિતશાસ્ત્ર, શિલ્પશાસ્ત્ર અને સંગીતશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ કોઈમાંથી પણ મૂર્તિપૂજાને ઉદ્ભવ નથી મળતો. ત્યારે એ મૂર્તિપૂજા હિંદુસ્તાનમાં ક્યાંથી આવી ? એ મૂર્તિપૂજા હિંદુસ્તાનમાં ખ્રિસ્તીઓદ્વારા આવી છે. લોકોએ નેકાસનું એ પૃષ્ઠ હજી વાંચ્યું નથી. મારું આ ચોપન પણ કોઈ દલાયે છપારો અને વચ્ચે છે તેમજ આંતરિક પ્રમાણોથી હું સિદ્ધ કરું છું કે ઇસુખ્રિસ્ત પછી ચોથી કે પાંચમી

નવા કરાર (New Testament) અને જૂના કરાર (Old Testament) માં શે છે ? “હું અને મારો પિતા એક છીએ”-“મારાં જીવનવ્યાપર અને અસ્તિત્વ એકબીજાં છે”-“પ્રારંભમાં શબ્દ હતો, તે શબ્દ પ્રભુની સાથે હતો અને શબ્દ પ્રભુજી હતો”-“જેણે પુત્રનાં દર્શન કર્યા છે તેણે પિતાનાં પણ કર્યા છે”-“સ્વર્ગનું સામાન્ય તરફ અન્તરમાં છે”-“તમારા પાટોશીને તમારા પોતાના જેટલુંજ રહાઓ.” વળી “મારું માં બાજુ કરો અને મારા રક્તનું પાન કરો; અને ત્યાંસુધી એમ નહિ કરો ત્યાંસુધી તમને ઉદ્ધાર નહિ થાય.” આ બધાં નવા કરારનાં વચનો છે. પણ વચનોનો ભાવાર્થ સમજવા બહુ ગેરસમજીલી થઇ છે. એ રક્તમાંસનું બાજુ કરવાને બદલે એની પૂજા કરવાની પ્રથા ચલુ થઇ ગઇ છે. તત્ત્વજ્ઞાન, તર્કશાસ્ત્ર અને બુદ્ધિપ્રદેશની દૃષ્ટિએ તો જે પ્રગતિમાં છે તેજ સ્વ રહસ્ય સમજી શકે છે. વેદ સંબંધે પુસ્તકો વાંચ્યો તો જણાશે કે એ બધાં આવેળને હિંદુસ્તાનમાં હજારો વર્ષો પૂર્વે લખાયેલા વેદના ગ્રંથોમાં મળી આવે છે. હજારો અવસ્થા સમજાવવાની વાત પણ હિંદુઓના વેદ-તત્ત્વમંત્રને લગતી છે. નીકોલાસ નોટોવિચ નામના એ રશિયન ગ્રંથકારે ક્રેસમાં (The Unknown Life of Jesus) ‘ઇસુખ્રિસ્તનું અપ્રચિત જીવન’ નામનું પુસ્તક લખ્યું છે. એ વાંચવાથી એ વિષયપર ઘણું અજ્ઞાતું પડશે. ટીરિટના કોઈ મઠમાંથી મળી આવેલી હસ્તલિખિત પ્રતો ઉપરથી એ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. ગ્રંથકર્તાએ એ મઠની ખાસ સુલાકાત લીધી હતી. તમે એ પુસ્તક વાંચ્યો એટલે તમને પણ એ માંહેના પ્રમાણની સત્યતા વિશે ખાતરી થશે. ઇસુખ્રિસ્તે પોતાનું આકૃતી ત્રીસ વર્ષનું જીવન હિંદુસ્તાનમાં વ્યતીત કર્યું હતું; અને તે ભાગનું વર્ણન બાયબલમાં જણાવે મળતું નથી. તે બધી હકીકત એમાં આપેલી છે. એ બધી વાતો સાચી હોય કે ન હોય તોપણ હિંદુસ્તાનનું જ્ઞાન જેઠુંસવેમમાં આકૃતરી રીતે પહોંચી ગયું હતું. એ વાતો તો સિદ્ધ થાય છે કે ઇસુનાં કાર્યો અને ઉપદેશો હિંદુસ્તાનના તત્ત્વજ્ઞાન-વેદાન્તનો જ પ્રતિધ્વનિ છે. બાયબલમાં તમે એમ વાંચો છો કે “તમારા પાટોશીને તમારા પોતાના જેટલુંજ રહાઓ.” પણ એને માટે કોઈ સળંગ કારણ તેમાં આપેલું નથી. વિદ્વાન દરબરે સ્પેનસર કહે છે કે “બાળકને આપણે અમુક કાર્ય કરવાનું બતાવે છીએ ત્યારે આપણે એ વિશ્વાસથી જ પ્રાણીમાં રહેલી ઉન્નત પ્રકૃતિને દાસ બનાવે છીએ. કારણ કે તાર્કિકો કહે છે કે મનુષ્ય એક વિશ્વાસથી જ પ્રાણી છે.” કોઈ પ્રભુ બુદ્ધિ બતાવીને બાળકને આપણે કોઈ કાર્ય કરવાની આજ્ઞા કરીશું એટલે એ બાળકનું મન આજ્ઞાનું સુલામ બની જશે. બાળક પાસે તમારે કોઈ કાર્ય કરાવવું હોય તો તે પોતાની તત્ત્વજ્ઞાન સાચવીને બહુ ઉત્તમ બુદ્ધિપૂર્વક કરી શકશે. “આમ કરો” અને “તેમ ન કરો” એમ કહેતાંવેંતજ મનુષ્ય સુલામ બની જાય છે. એકવાર એક બાળકને પૂછ્યું: “તારું માં ગું છે?” તેણે જવાબ આપ્યો: ‘મને ખબર નથી,’ પણ મારી મા “એમ ન કરો” બોલી કહે છે. જ્યારે તમે “તમારા પાટોશીને તમારા પોતાના જેટલુંજ રહાઓ” એમ કહો, ત્યારે એની સાથેજ તમારે એનું કારણ પણ બતાવવું એવું છે. ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશકો (Ministers and Doctors of Divinity) હિંદુઓને પોતાના અંતઃકરણથી વિદ્યારે છે તે બધું તેઓને કેવી રીતે બતાવી શકે? જનુરિયનિ આવી હોય ત્યાં પોતાના પાટોશીને બતાવી બાજુ જેટલુંજ રહાવું ક્યાંથી બની શકે? આવી નિશ્ચયાત્મક આજ્ઞાઓને આજનાં ગમે તેટલા ઉપદેશ આપાય છે, છતાં પણ જગત હંમેશાં એવું ને એવુંજ છે!

હતી. અધિકાર યુગ તેમજ ત્યાર પછીના મધ્ય યુગના અજ્ઞાનને હકાવી કાઢનાર એ જોતના ક્યાંથી આવી ? ખ્રિસ્તીધર્મની અસર ત્યારે પણ હતી એમ કયૂંક સખીએ તેમ જો યુગનો અધિકાર પણ ત્યારે હતોજ. તમે ઇતિહાસ વાંચ્યો તો માલુમ પડ્યો કે અધિકારમય અને મધ્ય યુગના અજ્ઞાનને ઘોઈ નાંખનાર, જેને આપણે વિદ્યાનો-જ્ઞાનનો પુનઃદાર કહીએ છીએ તેજ હતો; અને એ પુનરુદ્ધાર મૂર્તિપૂજક ગ્રીસ અને રોમની વિદ્યામય થયો છે-એ મૂર્તિપૂજ વિષયક જ્ઞાનજ એ અધિકારને દૂર કયો હતો; અને એ હિંદુસ્તાનમાંથીજ ગ્રીસ અને રોમમાં પ્રવેશ્યું પામ્યું હતું. એ નવી જાગૃતિ રેણીને અરેજોને પવિત્ર બનાવનાર દેશ એ સમયમાં પણ હિંદુસ્તાનજ હતો. હવે હું જગતની જાગૃતિ માન રિયલિટિ વિષે થોડું વિવેચન કરીશ.

બહાલાંઓ ! તમારા અમેરિકાની નવીન વિચાર-વિદ્યા ક્યાંથી આવી ? આ ખ્રિસ્તી વિદ્યાથીઓસાહી અને અમેરિકાનું જૂતપ્રેતનું જ્ઞાન એ બધું ક્યાંથી આવ્યું ? હિંદુ શિક્ષકો અને ઉપદેશકદ્વારા એ જ્ઞાન અહીં સુધી આવ્યું હોય, કે જર્મન તત્ત્વવેત્તા રોપનહોરના લખણે માંથી એ જાગૃતિ આવી હોય, કે પછી તેનું આ પ્રદેશમાં ગમે તે નવું મૂળ હોય, પરંતુ એ બધુંજે હિંદુસ્તાનમાંથીજ આવ્યું છે. જગતના અર્થશાસ્ત્રનો કે રાજકીય વિજ્ઞાનનો નવન વિચાર સમુદાય કે જેને તમે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કે સમાજ સત્તાવાદ કહો છો, એ પણ હું સિદ્ધ કરી શકું છું કે “મૂર્તિમંત વેદાન્ત છે.” “સમાજસત્તાવાદ અને વેદાન્ત” તથા “રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ અને અવનતિ” નામના મેં નિબંધો લખ્યા છે, એમાં એ વિષય સારી રીતે પ્રતિપાદન કયો છે.

અમેરિકામાં નવીન વિચારનો આદ્ય ઉત્પાદક એમર્સન છે. એણે સત્યનો-પરમાત્માનો આધ્યાત્મિક વિદ્યાનો ઉપદેશ કયો છે. એમાં એનો કોઈ પણ જાતનો સ્વાર્થ કે સંયુક્ત સાંપ્રદાયિક વિચાર નહોતો. એણે એ સત્યને જગજહેર કર્યું છે. એ એમર્સનમાં આધ્યાત્મિક પ્રેરણા કરનાર હેલિ. ડી. થોરો હતો. એમર્સન કરતાં એનામાં વિશેષ વિચાર-બુદ્ધિ હતી. એમર્સનમાં પ્રેરણા કરનાર બીજો મહાપુરુષ કાલોઈજ હતો. એ કાલોઈજ, એમર્સન, થોરો અને વોલ્ટ વ્હિટમેનમાં એ પ્રેરણા-સ્ફુર્તિ ક્યાંથી આવી ? એમની પ્રેરણાનાં અને મૂળ સાધન છે. કેન્ટ અને રોપનહોર જેવા તત્ત્વવેત્તાઓનાં લખાણો ક્યાંથી ઉદ્ભવ્યાં ? બીજ કશામાંથી નહિ પણ વેદાન્તના સાહિત્યભંડારમાંથીજ એ ઉદ્ભવ્યાં છે. કાલોઈજ અને રશ્કિને જગતને નવી જાગૃતિ આપી છે તેનું મૂળ કેન્ટ, રોપનહોર અને ફિટ્ઝેનનાં તત્ત્વજ્ઞાનમય લખાણોજ છે. આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે આ દેશની નવીન વિચારમય હિંદુસ્તાનમાંથીજ આવી છે. “જગત એ ઇચ્છા અને કલ્પના છે” એ નામના પુસ્તકમાં આર્થિક તત્ત્વજ્ઞાન બીજું કોઈ છેજ નહિ. એ વેદાન્ત મારા જીવનની વિદ્યાંતિ છે અને મનુષ્ય પછી પણ મને એજ વિદ્યાંતિ આપ્યો.” વેદાન્ત તત્ત્વજ્ઞાનને તેણે કેટલું સન્માન આપ્યું છે ? એના શ્રેયોમાં રથજે રથજે વેદાન્તના તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉલ્લેખ છે. વિક્ટર કચીન નામનો ફ્રેન્ચ એના વિચાર, તેઓનું તત્ત્વજ્ઞાન એટલાં એજ, સત્ય અને સ્પષ્ટ છે કે યુરોપનાં તત્ત્વજ્ઞાનનાં ખાણોની તેની સાથે તુલના કરીએ તો મધ્યાર્જન સૂર્યની આગળ જેમ દીપક ઝાંખે થી

ઉપર પત્થર તોડતા હતા. તેઓ અત્યંત પરિશ્રમ કરતા હતા અને અંતઃકરણમાં બંદુજની સીનતા ભરી હતી. જ્યેષ્ઠ ઘણીયામાં એક ધૂણામાં કેટલાએક રાજપુત્રો ટેનિસ રમતા હતા. રાજપુત્રોના શરીરપર પેલા મજૂરો કરતાં વિશેષ પરસેવો હતો, છતાં તેઓ પોતાનું આનંદથી કરતા હતા. આ જગતમાં તમારી વૃત્તિ પેલા ટેનિસ રમનારા રાજપુત્રોના જેવી છે જોઈએ. રાજપુત્રના જેવી વૃત્તિ એટલે પોતાનું કામકાજ ન કરવું એમ નહિ પણ કામ કરતાં આનંદ સમવો જોઈએ. કામ કરતાં આપણી વૃત્તિ બદલી નાંખવી, એટલે કે કામ ઉપર અને કંટાળાભરેલી વૃત્તિથી ન કરતાં પેલા ટેનિસના ખેલની પેઠે કરવું જોઈએ. એમ એટલે તમને અત્યંત સુખ-આનંદ પ્રાપ્ત થશે અને તમે પોતાના દિવ્યસ્વરૂપમાં સ્થિત થઈ શકશો. જ્યારે તમે આત્મસ્વરૂપના મુનરૂપર આરૂઢ થશો ત્યારે તમારામાંથી દિવ્ય સર્વો અને વિગ્રહ કામ કરવાની શક્તિ પોતાની મેળેજ ઉત્પન્ન થશે. જે જોર દબને કરવામાં આવે છે તે કદી જોરદાર હોતું નથી. જેવી રીતે સૂર્યમાંથી પ્રકાશ, ગુલાબમાંથી મુગધ, હિમાલયમાંથી ગિરિશિખરમાંથી શીતળતા અને પર્વતમાંથી ઝરા જેમ શાંતિ પ્રસારે છે, તેમ સચ્ચિદાનંદો! તમારામાંથી જ્ઞાન, પ્રેમ, આનંદ અને શાંતિ સહજે સહજે બહાર નીકળવા દો.

ૐ

ૐ

ૐ

જેણે તમારા પૂજ્ય એમર્સન, વોલ્ટ વિહિટમેન, સર એડવિન આનોલ્ડ, મેક્સમૂલર આદિ વિદ્વાનોને પ્રેરણા, ભ્રમતિ અને ઉત્સાહ અર્પ્યા છે. એ દેશ માત્ર ઉદાર વિચારો, ઉન્નત-ગામી સૂત્રો, કાબ્ય કે તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકોજ લખીને નથી બેસી રહ્યો, પણ એ દેશમાં શારી-રિક શક્તિ અને શૌર્ય પણ તેટલાજ પ્રમાણમાં હતાં. આજ પણ અંગ્રેજી રાજ્યના રક્ષણ અને સાહાય્યમાં કયા લોક છે? હિંદના સૈન્યમાં શીખ, ગુર્ખા, મરાઠા અને રાજપૂત લોકોનાં સૈન્ય છે, અને જ્યારે બ્રિટિશને પોતાના શત્રુઓ સાથે લડાઈમાં ઉતરવાનું હોય છે ત્યારે હિંદુસ્તાનના સિપાઈઓ લડાઈને મોખરે ઉભા રહે છે. એ દેશ પહેલાં સાથી વિશેષ દ્રવ્યવાન હતો. અનેક પ્રજાઓ હિંદુસ્તાનપર પોતાનો નિર્વાહ કરતી રહી છે. કોલમ્બસને હિંદુસ્તાનની શોધ કરવા જતાંજ અમેરિકા મળી આવ્યો હતો. અમેરિકાનું નામ તેણે પહેલાં હિંદુસ્તાન-ઈન્ડિયા પાડ્યું હતું. આવા એક સમયના સર્વોપરિ દેશનું 'રામ' તમારી પાસે આજે જન્મ કરે છે. સમસ્ત જગતમાં તે સર્વથી યેઠ દેશ હતો, ઉન્નત હિંમતિગીરિનાં શુંગોથી સુશોભિત, મહાન અરણ્યથી અલંકૃત અને ફલદ્રુપ શ્રેણીથી ભરપૂર એ દેશ હતો. વળી માત્ર એટલેથીજ એને અંત નથી આવતો; ભુદ્ધિવિપયક, નૈતિક અને આત્મિક વિષયમાં તે એ સર્વની ટોચેજ હતો. 'કિન્તુ એજ દેશ આજ સર્વ દેશને ચરણે પડ્યો છે! અરે અમેરિકનો! તમે આજ સર્વ દેશના મુકુટ છો; અને હિંદુસ્તાન તમારાં ચરણ છે! 'રામ' અત્યારે એટલા માટે તમારી આગળ આપીલ કરે છે કે એ મુકુટ-ઓ શિર, જો તમારે નિરોગી અને મજબૂત રહેવું હોય તો તમારે તમારાં ચરણનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. ચરણમાં કાંઈ નુકસાન થયું હશે તો શિરને પણ જરૂર દાનિ પહોંચશે. જે પ્રજા-માતાએ અત્યાર સુધી સમસ્ત પ્રજાઓને પુત્રીઓ ગણીને કાબ્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી દૂધનું પોષણ આપ્યા કર્યું છે; ઉન્નત વિચારો અને ધર્મના જમૂતનું ધન કરાવ્યું છે; જે માતા-સમસ્ત જગતની સનાતન પુણ્યમાતા આજે અસ્વસ્થ છે; બિમાર છે. આજે પ્રજાની મુખ્ય પુત્રી-તમારી મ્હોટી જહેન આજે માંદી પડી છે. એ કામધેનુ મરી ગઈ નથી પણ માત્ર રોગગ્રસ્ત થઈ છે. તમારે એને રોગ નિવારણ કરવામાં સાહાય્ય કરી જોઈએ. જે હિંદુસ્તાને કામધેનુની પેઠે સમસ્ત જગતને પાષ્ટિક દૂધ-ભ્રમતિપ્રેરક જ્ઞાન-આશુનું છે, તે કામધેનુ અત્યારે બ્યાધિપીડિત છે. એ ધેનુની અત્યારે સેવા કરવી જોઈએ અને એને રોગ દૂર કરવો જોઈએ. એ ગાય અત્યારે હુધા તૃણથી પિત્રાય છે; રિખાય છે; અનેક સંકટથી ઘેરકું પડી છે. અરે, એની પામેથી ઉત્તમ પ્રકારનું દૂધ લીધાં કર્યું છે; પરંતુ હવે એને ઘણું આપે. એના ટડી રહેલા જર્જરિત દેહને નિરોગ બનાવી એના પ્રાણ બચાવો. એા ઇન્ડિય અને અમેરિકા! એ એને જીવાડવી હોય તો તમારે એની પૂરેપૂરી સંભાળ લેવી જોઈએ.

અમેરિકામાંથી આશાઓ.

અમેરિકન લોકો વર્તમાનપુત્રના વીરપુરુષો છે; સ્વાર્પણ કરનાર ઉદાર નહીં છે; વિદ્યાન-શાસ્ત્રનાં સદાધર્મોમાં પ્રાણરૂપે કસ્યા સર્વથા એક પગે તોયાર છે. યોદ્ધા હઠાણ પહેલાંજ એ પગમાં પાડ્યું હતું કે એક પુરુષે માત્ર સત્યને આનરજ પોતાના શરીરની વચ્ચે કાચ લીધી હતી, વિદ્યાનના તમે યોદ્ધાઓ છો. અમેરિકન વીરનરો! તમારી પાસેજ 'રામ' અજ આપીલ કરે છે તે મું તમે નહિ સંભાળો? વર્તમાનપત્રો! તમે આ વિષયને નહિ કાંઈ થયે? દૂષ્ક કરીને હિંદુસ્તાનને પ્રથમ હરે તમે ઉપદ્રવી થયો, હિંદુસ્તાનને પ્રથમ એ સત્યનેજ પ્રથમ તમે અહીંથી દાસ્ય નિર્નય કર્યું છે, તમે તમારા દેશમાંથી ભનિર્ભર અને મનરોડની શિલ્પો

સ્થિતિ કેવી છે તે આ વર્ણનથી કાંઈક સમજાશે.
જે અંતર્ગત કારણોથી એ દેશ દુઃખી થાય છે તેનું થોડું વર્ણન હવે 'રામ' કરશે. તેમની નિરાશાઓ, આપત્તિઓનું મુખ્ય કારણ, તેમની અધોગતિનું ખરું અંતર્ગત કારણ શું છે એ 'રામ' તમને કહેશે. એ વિષય પરત્વે ઘણું બોલી શકાય એમ છે, પણ એને અર્પૂણ સાંભળવાનો લોકોને સમય નથી, તેથી એ બધું અતિ સંક્ષેપમાંજ કહેવું પડશે.
વેદાન્તના સિદ્ધાન્તથી હિંદુસ્તાનની અધોગતિનું કારણ બહુ સ્પષ્ટ સમજાઈ જાય છે. એ કર્મનો વિષય છે. પ્રારબ્ધ કર્મ એટલે પોતાનાજ કાર્યથી પોતે બહારી લીધેલું ફળ. કર્મને અક્ષરશઃ અર્થ આપણું પોતાનું કાર્ય એવો થાય છે. અત્યારે જે ફળ તેઓ ભોગવે છે તે તેઓના પૂર્વ કર્મનું ફળ છે. હિંદુઓએ ત્યાંના અનાયો સાથે સારી રીતભાત નહોતી રાખી તેથી તેના બદલામાં તેમનાપર વિજેતા પ્રજાઓ એવીજ વર્તણૂક આજ ચલાવે છે. જેમ દરેક મનુષ્ય પોતાની બિમારી માટે પોતેજ જવાબદાર છે; પોતાના અજ્ઞાનને લીધે આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમનું ઉલ્લંઘન કરીને કે નિયમ કરતાં વિશેષ આહાર ખાધેનિજ તે માંદો પડે છે; તેવીજ રીતે હિંદુસ્તાનના લોકો પણ પોતાના ભૂતકાળનાં કર્મને લીધેજ-એ અજ્ઞાનને લીધેજ અત્યારના બ્યાધિથી પિડાય છે. પણ તે બ્યાધિ ગમે તેવી રીતે આવી પડયો હોય તેથી શું! દાખર કે બેચે દરદી પાસે જધને તેને ઠપકો ન આપતાં તેને ઉત્સાહ આપી આનંદમાં રાખવો જોઈએ; અશક્તને શક્તિ આપવી જોઈએ. દરદીને ઠપકો આપવાથી તો બ્યાધિ બેધાય છે; તેમના અનાચાર કે ખરાબ આચરણને માટે તેમના દોષ જોવા કરતાં, આપણું કર્તવ્ય-તમારું કર્તવ્ય તો એજ છે કે તેમને તેમની આપત્તિઓમાંથી બચાવવાં; તેમને સહાય કરવી.

હિંદુઓનું જ્ઞાતિઅધારણ.

અર્થશાસ્ત્રમાં આપણે યમ વિભાગ વિશે વાંચીએ છીએ. કોઈ મીઠા કે કારખાનામાં બધું કાર્ય સરળતાથી થાય એટલા માટે કામકાજ વહેંચી નાંખવામાં આવે છે. એવીજ રીતે તમારકા ઘરોમાં પણ કાર્ય વિભાગ છે. નેત્રો જોવાનું કાર્ય કરે છે; કાન સાંભળવાનું; હાથ કામ કરવાનું અને પગ ચાલવાનું કાર્ય કરે છે. એ બધા અવયવોને પોતપોતાનું કાર્ય ન કરવા દેતાં એક બીજાનાં વિરુદ્ધ કામ નોંપીએ તો તેમનાથી તે ઠરી થવાનાંજ નથી. મનુષ્યની કે પ્રાણી-જાતની જ્યારે ઉત્પત્તિ થઈ હશે ત્યારથીજ એ કાર્ય-યમ-વિભાગ બની ગયા છે તેમ સ્પષ્ટ સ્વીકૃત થાય છે. હાથને બદલે પગથી કામ થઈ શકતું નથી, તેમ પગને બદલે હાથથી ચાલી શકતું નથી. આવી રીતે પ્રકૃતિમાં કાર્યને બહુ મુયોગ્ય વિભાગ કરી રાખેલો છે. એ કાર્ય-વિભાગનો નિયમ નેત્રમુલક છે. એ નિયમના ધોરણેજ જ્ઞાતિની સંરચાઓ હિંદુસ્તાનમાં રચવામાં આવી હતી. જ્ઞાતિના સમૂહો એ માત્ર કાર્ય વિભાગજ હતા, જેમાં એક મનુષ્ય મોઝાવનું તો બીજો ક્ષત્રિયનું કે ચૈત્યનું કામ ઉપાડી લેતો હતો. જેને જે કાર્ય ઉચિત મળતું હતું અને જેનામાં જે કાર્ય કરવાની શક્તિ હતી તે મનુષ્ય તે કાર્ય કરતો હતો. આમાં હથિયાર વાપરવાની શક્તિ હોય તે ક્ષત્રિય થતો હતો. તે શિક્ષકના કે ધર્મપ્રદેશકના કાર્યને માટે સ્થાવરજ ન કહેવાય. કંટલાએક એવા હતા કે જેઓ બેઝ બેઝ દુકાનનું-લુચ્ચનું કાર્યજ કરી શકતા હતા. આયોના વસનાટ પહેલાંના ત્યાંના મૂળ વનની અનાયો જેઓને કોઈ પણ જાનનું શિક્ષણ મળ્યું નહોતું, જેઓ પોતાનું આમુખ આજસમાં વિદ્યા હતા, તેઓથી ધર્મોચ્ચ કે શિક્ષકરૂપે જાહેરાતનું, શત્રાઅ તળે મુત્રિયનું કે વાંચિયથી

અને ભક્તિભાવ, ઉપનિષદ અને વેદાન્તના અનન્ત સત્ય પ્રતિ સખવાં ઉચ્ચિત્ કરતાં તે એ શ્રુતિ બદલે આવી સ્મૃતિને આપવામાં આવ્યાં. નિયમો અને ન્યાય સૂત્રો મનુષ્યો માટે છે એ સમજ્યા વિના “લોકોજ એ નિયમો અને સૂત્રોને માટે છે” એવું અજ્ઞાન દાખવે શું? વિદેહ થયેલા અંધકારના પ્રભાણી અતિશયોક્તિરૂપે અનહદ પૂછે થવા લાગી અને એ કરીને સર્વદા અસ્તિત્વ ભોગવતા આત્મદેવ-સજીવન્ત અંતર્ધામીની ઉપેક્ષા થવા માંડી. મનુ એટલે રક્તમાંસનું અનેકું પૂતળું, પણ તે માત્ર બ્રહ્મણ કે ક્ષત્રિયને નામેજ બ્રહ્મણ લાગ્યું. મનુષ્ય આત્મા સચ્ચિદાનન્દ-પરમ સત્ય છે એ રહસ્ય પ્રજ્ઞમાંથી નિર્મૂળ થઈ શકે શક્તિભંગના નિયમો અને રૂઢિના બંધન દિવાલે અને જુદાંબોને એટલો બધો ડર પેઠી કે કે કોઈ પણ મનુષ્ય અન્ય વર્ણ સાથે હળીમળીને એક બનવા પામેજ નહિ. બ્રહ્મણને કે ક્ષત્રિયપણને વિચારજ હૃદયમાં નિરન્તર સામ્રાજ્ય ભોગવતો રહેવાથી તેઓ પોતે મનુ છે-પોતાનામાં મનુષ્યનું સામર્થ્ય છે એ પણ જૂઠી ગવા.

મનુના સમય પછી પૃથ્વીપર અનેક દેરકારો થયા છે. નદીઓના પ્રવાહનાં સ્થળ બાકી ગયાં છે; અગોચર મહાન અરણ્યો કાપી કે બાળી નખાયાં છે; વનસ્પતિ અને પ્રાણીવર્ગ પણ અત્યન્ત દેરકાર અને વિકાસ થઈ ગયો છે; ક્ષત્રિયના અને લગ્નયક પ્રજાના ધર્મો કિંઈ સ્થાનમાંથી હવે તદ્દન ધોવાઈ ગયા છે; દેશની ભૂજા ભાષા મૃતપ્રાય થઈ ગઈ છે અને કિંઈ ભાષા ગ્રીક કે લેટીન ભાષાની પેઠે અપરિચિત અને પરદેશીય જેવી થઈ પડી છે. છતાં જ પણ એ આધ્યાત્મિક આત્મહત્યાઓનું, *

એ શક્તિભંગને તથા રૂઢિનાં બંધનોનું દાસત્વ કિંદ ભોગવે છે. ભુદિ સ્વાતંત્ર્યનાં નિર્વ રાને પાખંડ અને મહાન અપરાધ ગણવામાં આવે છે.

એ પુતળા સ્મૃતિકારોના નિયમોને તમે અધીનતાથી ન અનુસરો અને નિરાધ કો કે તમારું આપીજ બનું સમજવું. કદેક જણ તમારી વિરુદ્ધ થઈ જશે. પરંતુ હવે એ પૂરજ વિચારોને તમારે નવીન પ્રકાશનું બ્રહ્મસ આપવું ભેદબે. પ્રત્યેક કાર્ય ઉત્તમ છે; પ્રત્યેક શ્રમ પવિત્ર છે; પણ એ શક્તિ વિભાગના અભિમાનને લીધે શાસ્ત્રવિદિત કાર્ય-ન્યાયર કષ્ટમાં મનાપમાનનો બંધ રહેલો છે. જે લોકો પોતાનાં ભાગપણને સમય કેળવળી લેવામાં નહિ જાણતા તેઓને યુવાવસ્થામાં શારીરિક શ્રમ-મજૂરી કરીનેજ નિર્બોધ ચલાવવો પડે છે અને પછી પસ્તપ્ત છે. પોતાના પહેલાંના આગસને માટે તે કપાળને પ્રસ્વેદ રૂપી બાલો કરી આપે છે. પણ એ શ્રદ્ધા કાર્યને મજૂરીનું કાર્ય-નીચ કાર્ય કહેનાર આપણે કોણ હીને? ધર્મપરેશક કે ક્ષત્રિય કે વ્યક્તિના કાર્ય જેટલુંજ એનું કાર્ય પણ ઉપયોગી નથી? મનુષ્ય એટલી બધી વિપરીત થઈ ગઈ છે કે જે માર્ગમાં બ્રહ્મજ્ઞ, ક્ષત્રિય કે વેશ્ય જેવી ક્ષત્રિય હોયે એટલા એટલા દેવ ત્યાં એ વિચાર સૂત્રોને ચાલવા પણ નથી દેતા. ઉચ્ચ વર્ણ હોયે એટલા વસ્ત્રવટાળાં ગામો કે શહેરોમાં તેઓને એક છોટું દૂર નાનાં મુંખમાં બાંધીને ભેંસે પડે છે. એ નીચ ભતિને પાછાવે સરખા પણ એ કોઈ ઉચ્ચતાનિયા મનુષ્યપર જરી નથી તે ઉચ્ચ જ્ઞાનિય મનુષ્યને પવિત્ર થવા માટે કપડાં લતાં ધોઈ સ્નાન કરવું પડે છે. જે નીચ જ્ઞાનિય મનુષ્ય કોઈ વસ્તુને સ્પર્શ કરે તે પછી એ વસ્તુને કોઈ પણ ઉચ્ચ જ્ઞાનિય મનુષ્ય ઉપયોગમાં લઈ શકતો નથી. એ વિચારઓને જીવનેડ મરેનજ કરી પડે છે, એ જીવ જાડમાં ઉચ્ચ જ્ઞાનિય લોકો તેને વાચા મરવા બ્રહ્મના પદધો-એક જુદા કોઈ

દેશના કક્ષ આપે છે. તેઓને એના પરજ નિર્બંધ કરવો પડે છે. જે શબ્દો તમે કરી પણ ન સાંભળ્યા હોય તેવા શબ્દોનો ઉપયોગ 'રામ'ને-જે સત્ય વાતો છે તેનું સત્ય સ્વરૂપમાં વર્ણન કરવા માટે-કરવો પડે છે તે માટે 'રામ'ને ક્ષમા કરવો. આ શબ્દ હોકોને-આ પારીઆઓને શહેરના રક્ષા વાળવા પડે છે. મેલી ગંધાતી ગટરો હાથથી ધસી ઘસીને ધોવી પડે છે. એટલુંજ નહિ પણ પાવખાનાં હાથથી સાફ કરવાં પડે છે અને એના બદલામાં તેમને મળવાનું તો પેલું 'બધું' ઘટ્યું, સહેલું અને એકું છૂટું ખાવાનુંજ ! આમાં ધનવાન યવાની તો આશ્ચર્ય ક્યાંથી હોય ! તેઓ અત્યંત દુઃખી હોય છે. તેમની એ સ્થિતિનો વિચાર કરતાં 'રામ'ના હૃદયમાં દુઃખ થાય છે. દુઃસ્થિતિનાં બાળકો ઉચ્ચસ્થિતિનાં બાળકોની સાથે એકજ નિશાનમાં કેળવણી લઈ શકતાં નથી, કારણકે એ બાળકો એ પેલાં ઉચ્ચવર્ગનાં બાળકો સાથે સ્પર્ધા કરીને બેસે તો તેમને નહાતુંપોતું પડે છે; તેઓ અપવિત્ર યર્ષ જાય છે. આ રે'સાઈ ગયેલા ગરીબ હોકોને કેળવણી મળેજ ક્યાંથી ! તેઓ પોતાનો નિર્બંધ પણ ભાગ્યેજ ચલાવી શકે તેમ હોય છે. ભૂખમરાથી અનેક મરી જાય છે. દરેક પ્રકારના રોગ અને મહામારીનો ઉપદ્રવ યવામાં હિંદુસ્તાન બહુ પરિચિત પ્રદેશ છે, અને આ ગરીબ સૂત્રાનાં કુપેડાં શહેરના એવા મહિન વિલાસમાં હોય છે કે જ્યાં દરેક પ્રકારના રોગ અને વેપ પહેલા પ્રવેશ કરે છે. કાલેર, પ્લેગ આદિ ચેપી વ્યાધિઓના અને દુષ્કાળ આદિ અનિવાર્ય આપત્તિઓના એ શબ્દ હોકોજ પહેલા જોય યર્ષ પડે છે. એ ગરીબ હોકો-એ શબ્દ હોકો સમસ્ત સમાજના આધારરૂપ વરણ છે; તેથી જે સમાજ પોતાના ઉત્તરતા વર્ગની ઉન્નતિમાં અવરોધ કરી તેમની પ્રગતિ રોકી પાડે છે; જે સમાજ એ વર્ગ પ્રતિ અયોગ્ય વર્તણૂક ચલાવી એ ગરીબ અનલિપ્ત પાપીઓને શિક્ષણ આપવાની ના કહે છે; તે સમાજ પોતેજ પોતાના પગપર કૂહાડ મારે છે અને પોતેજ પોતાનો પાયો તોડી પાડે છે. એ સમાજ જરૂર પાયમાલ યર્ષ જ્યો ભેઈએ.

આ નીચ સ્થિતિનો ઘણો ખરો વિલાસ હિંદુસ્તાનનો મૂળ વતની હતો, જેને તેઓ 'અનાથ' એમ કહે છે. જેને તમે અત્યારે હિંદુઓના નામથી ઓળખો છો તેઓએ હિંદુસ્તાનમાં જઈને એ હોકોને હરાવી, તેમને આવી દુઃશરીરિક મહેનતમાં શાખી દાસ બનાવી લીધા. તેઓએ તેમની આવી દારિદ્ર્ય પૂર્ણ દુઃખી સ્થિતિ આપી. તેઓએ એ મહાપાતક કર્યું છે અને અત્યારે એ કદેશાં પાપનાં ફળ ભોગવે છે. હિંદુસ્તાનના મૂળ વતની અનાથ હોકો સાથે આયો કે હિંદુઓએ જેવી વર્તણૂક કરી હતી તેવીજ વર્તણૂક તેઓ પ્રતિ પહેલાંના સુસંસ્કૃત સભ્યકોઓએ ચલાવી હતી અને અત્યારની શાસનકર્તા પ્રજા પણ એવીજ વર્તણૂક ચલાવે છે. એ કર્મનો સિદ્ધાંત છે; પ્રારબ્ધનો એ અટલ નિયમ છે.

'રામ' અત્યારે તમારી પાસે એક હિંદુ તરીકે અથવા એક હિંદુસ્તાનના વતની તરીકે તેમજ કોઈ પણ પ્રજાજન કે એક પશુપાત્રી તરીકે વ્યાખ્યાન આપી નથી. 'રામ' સત્ય-પરજ-પૂર્ણ સત્યપરજ-અવિચિન્ન સત્યપરજ અવલંબન રાખે છે. 'રામ'નું શરીર હિંદુસ્તાનની અતિ ઉચ્ચ સ્થિતિનું છે; છતાં તે હિંદુસ્તાનની અતિ નીચ ગણાતી સ્થિતિ માટે તમને અપીલ કરે છે કે, સત્ય અને ન્યાયની ખાતર, સમ્પ્રિદાનંદ પરમાત્મા કે હિંદુસ્તાનના પારીઓનો પણ આત્મા છે તે પરમાત્માની ખાતર, ભતિ લેહના પડા અને દિવાલોને તોડી પડો; અને હિંદુસ્તાનના એ દુઃખી યવા દરિદ્ર શબ્દ હોકોનો પણ કરો, એ ગરીબનો પ્રજા ઉઘડી દ્યો.

એ સ્થિતિલેડ-કુ. કાર્ય વિલાસને લીધે હિંદુસ્તાનની સમસ્ત પ્રજાની અધોઅતિ શ્યા માટે થાય

અને ભક્તિભાવ, ઉપનિષદ અને વેદાન્તતા અનન્ત સત્ય પ્રતિ શબ્દમાં ઉચિત હતાં તે એ કૃત્રિ બદલે આવી રમૂતિને આપવામાં આવ્યાં. નિયમો અને ન્યાય સૂત્રો મનુષ્યો માટે છે એ સમજ્યા વિના “લોકોજ એ નિયમો અને સૂત્રોને માટે છે” એવું અજ્ઞાન દાખડ થયું. જે વિદેહ થયેલા અંધકારોના પ્રભાવોની અતિશયોક્તિરૂપે અનહદ પૂલ થવા લાગી અને એ કરીને સર્વદા અસ્તિત્વ ભોગવતા આત્મદેવ-સજીવન્ત અંતર્યામીની ઉપેક્ષા થવા માંડી. મનુષ્ય એટલે રક્તમાંસનું બનેલું પૂતળું, પણ તે માત્ર બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિયને નામેજ્ય ભોગવવા લાગ્યું. મનુષ્ય આત્મા સચ્ચિદાનન્દ-પરમ સત્ય છે એ રહસ્ય પ્રભમાંથી નિર્મૂળ થઈ શું જ્ઞાતિભંગના નિયમો અને રૂઢિના બધાંકર રિવાજો અને જૂઠ્ઠાઓને એટલો બધો ડર પેઠી એ કે કોઈ પણ મનુષ્ય અન્ય વર્ણ સાથે હળીમળીને એક બનવા પામેજ નહિ. બ્રાહ્મણજીને કે ક્ષત્રિયપણાને વિચારજ દુહયમાં નિરન્તર સાત્તાન્ય ભોગવતો રહેવાથી તેઓ પોતે મનુષ્ય છે-પોતાનામાં મનુષ્યનું સામર્થ્ય છે એ પણ ભૂલી ગયા.

મનુના સમય પછી પૃથ્વીપર અનેક ફેરફારો થયા છે. નદીઓના પ્રવાહનાં સ્થળ બદલાઈ ગયાં છે; જંગલોચર મહાન અરણ્યો કાપી કે બાળી નબ્બાયાં છે; વનરપતિ અને પ્રાણીવંશ પશુ અત્યન્ત ફેરફાર અને વિકાસ થઈ ગયો છે; ક્ષત્રિયના અને લઘાયક પ્રજાના ધર્મો હિંદુ સ્થાનમાંથી હવે તદ્દન ધોવાઈ ગયા છે; દેશની મૂળ ભાષા મૃતઃપાય થઈ ગઈ છે અને હિંદુ ભાષા ગ્રીક કે લેટીન ભાષાની પેઠે અપરિચિત અને પરદેશીય જેવી થઈ પડી છે. છતાં હવે પણ એ આધ્યાત્મિક આત્મહત્યાઓનું,

એ જ્ઞાતિભેદો તથા રૂઢિનાં બધેનોનું દાસત્વ હિંદુ ભોગવે છે ! બુદ્ધિ સ્વાતંત્ર્યનાં નિર્દેશો પાખંડ અને મહાન અપરાધ ગણવામાં આવે છે.

એ પુરાણા રમૂતિકારોના નિયમોને તમે અધીનતાથી ન અનુસરો અને વિરોધ કરો તમારું આવીજ બન્યું સમજવું. દરેક જણ તમારી વિરુદ્ધ થઈ જશે. પરંતુ હવે એ પૂરા વિચારોને તમારે નવીન પ્રકાશનું ઓજસ આપવું જોઈએ. પ્રત્યેક કાર્ય ઉત્તમ છે; પ્રત્યેક શ્રમ પવિત્ર છે; પણ એ જ્ઞાતિ વિભાગના અભિમાનને લીધે શાસ્ત્રવિહિત કાર્ય-ન્યાયાર કરવા માનાપમાનનો ભય રહેલો છે. જે લોકો પોતાનાં બાળપણનો સમય કેળવણી લેવામાં ન બાળતા તેઓને યુવાવસ્થામાં શારીરિક શ્રમ-મજૂરી કરીનેજ નિર્બોહ ચલાવવો પડે છે. પછી પરતાય છે. પોતાના પહેલાંના આજસને માટે તે કપાળનો પ્રસ્વેદ રેડી બદલે ન આવે છે. પણ એ શૂદ્રનાં કાર્યને મજૂરીનું કાર્ય-નીચ કાર્ય કહેનાર આપણે કોણ છીએ ! ધર્મોપદેશક કે ક્ષત્રિય કે શિક્ષકના કાર્ય જેટલુંજ એનું કાર્ય પણ ઉપયોગી નથી ! વસ્તુસ્થિતિ એટલી બધી વિપરીત થઈ ગઈ છે કે જે માર્ગમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કે વેસ્ય જેવી જ્ઞાતિના લોકો ચાલતા હોય ત્યાં એ બિચારા શૂદ્રોને ચાલવા પણ નથી દેતા ! ઉચ્ચ વર્ણ લોકોના વસવાટવાળાં ગામો કે શહેરોમાં તેઓને એક છેડે દૂર નાનાં ઝુપડાં બાંધીને રહે પડે છે. એ નીચ ભતિનો પડછાયો સરખો પણ એ કોઈ ઉચ્ચજ્ઞાતિના મનુષ્યપર પડે ન તો તે ઉચ્ચ જ્ઞાતિના મનુષ્યને પવિત્ર થવા માટે કપડાં લત્તાં ધોઈ સ્નાન કરવું પડે છે. નીચ જ્ઞાતિનો મનુષ્ય કોઈ વસ્તુને સ્પર્શ કરે તો પછી એ વસ્તુને કોઈ પણ ઉચ્ચ જ્ઞાતિ મનુષ્ય ઉપયોગમાં લઈ શકતો નથી. એ બિચારાઓને જીવતોડ મહેનત કરવી પડે છે, એ બદલામાં ઉચ્ચ જ્ઞાતિના લોકો તેને વંચા ઘટયા ખાવાના પદાર્થો-એક જૂઠું કેટલું

ધેતિ સારી થયે? નહિ; કદી નહિ. કેઇ ગવેયાને તેના સંગીતના અપરાધની શિક્ષા કરવી હોય તો તેના સંગીતકળાના હોષ સુધારવા એજ એનો હંડ છે. કેઇ અપરાધી કે પાપીને એથી એક અને મહાન હંડ દેવો હોય તો તેને શિક્ષણ આપી સુવર્તનશાળી બનાવવો એ છે. એક મનુષ્યનો વધ કરાવવો એ ઉચિત શિક્ષા નથી. એવી શિક્ષા ન આપતાં તેને શિક્ષણ આપી એનું અજ્ઞાન દૂર કરો-એની અંદરના અજ્ઞાનનો વધ કરો. પાપીનો સંહાર કરવો હોય તો મનુષ્યની અંદર રહેલા પાપનો વધ કરાવવો. એમ કરવાથીજ વસ્તુસ્થિતિ સુધરે છે. અજ્ઞાનને દૂર કરવાનો અને એ વ્યાધિના જંતુઓને નિર્મૂળ કરવાનો એકનો એક અને ઉચિત ઉપાય તેમને સુધારવાનો છે.

હિંદુઓએ-આર્યોએ અત્યાર સુધીમાં બહુ સહન કર્યું છે. એ શિક્ષાજ એમને માટે પ્રતી છે. બનાર્યો પ્રતિ દશવેલી ફરતાની તેઓને શિક્ષા કરવા તમારે અમેરિકા કે યુરોપ છોડીને ત્યાં સુધી જવાની આવશ્યકતા નથી. એ બધા અપરાધ માટે તેઓએ સંપૂર્ણ દુઃખ વેડ્યાં છે. સદીઓથી વિદેશીય રાજ્યશાસનની ધૂંસરી તેઓએ ઉપાડી છે; દાસત્વની બેડી તેઓએ સહન કરી છે. અફગાનિસ્તાનના બાદશાહોએ હુમલો કરીને તેમને છતી લીધા હતા. ગ્રીસના લોકોએ પણ તેમનાપર રાજ્ય ચલાવી લીધું છે. ઇરાનના શાહનશાહોએ તેમનાપર હકુમત ચલાવી છે. અરે, પૃથ્વીપટની સર્વ દેશની પ્રજાઓએ ત્યાં આવીને તેમનાપર રાજ્ય લેગ્યું છે! આમ પોતાના અપરાધ માટે તેઓએ હવે સંપૂર્ણ સહન કર્યું છે.

પણ હવે તમારે ભક્ષત થવું નોંધજે; ત્યાં જઈને તેમને તમારે દિવાસો આપવો નોંધજે. તેમને ઉત્સાહ આપી તેમનું વેદાન્તવિરુદ્ધનું અજ્ઞાન નિર્મૂળ કરવું નોંધજે. એ અજ્ઞાનને લીધેજ તેઓ જ્ઞાતિના બધારણને વળગી રહ્યા છે.

આ જ્ઞાતિલેહના વિચારોને લીધે તેઓની ચક્રિતઓ હજાર્ધ ગઈ છે, અને બળ વિખરાઈ ગયું છે. આ કેટલું દુઃખદાયી અને ચોકપ્રદ છે? નૈતિક, આધ્યાત્મિક, રાજકીય તેમજ સામાજિક સર્વ વસ્તુસંબંધો વિપરીત થઈ ગયા છે; અરે, જ્ઞાતિબંધનને લીધે ઉત્પત્ત થયેલા પશ્ચાત્ત, મતલેહ, વિરોધભાવ, ભતિદ્રેષને લીધે એનો વિનાશ થઈ ગયો છે! ને મનુષ્યનું ચિત વ્યાકુળ અને અસ્વસ્થ હોય તેને એ ઇતિહાસ, તત્ત્વજ્ઞાન કે કેઈ અન્ય શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો હશે તો તેનાથી થઈ શકેજ નહિ. કેઈ પણ ભતની વિદ્યા શીખવા માટે-કેઈ પણ ભતનું શિક્ષણ પામવા માટે આપતું મન તદ્દન સ્વસ્થ હોવું નોંધજે. ત્યારે એ મનુષ્યની સ્વસ્થતા-સમતા સુખાવી નાખે એવું શું છે? તેમને એમ આલેખ વિરૂપમાં નાખી દેનાર-કેણ છે? લેહભાવ સમજવાની બુદ્ધિજ. બ્યારે તમારામાં સમાનતા-અનુભાવની ભાવના ભરપૂર હોય ત્યારે લેહ-બુદ્ધિને લેશમાત્ર હોતો નથી. તમારી સામે કેઈ પણ પ્રતિસ્પર્ધી નથી હોતો ત્યારેજ તમે નિક્ષિંતપણે અભ્યાસ કે મનન કરી શકો છો; કિન્તુ બ્યારે વિરોધી તત્ત્વોથી તમારું વાતાવરણ ભરિત થઈ ગયું હોય છે * * *

ત્યારે તમે કેઈ પણ કાર્યમાં વિજય મેળવી શકતા નથી. દષ્ટાંત તરીકે એક મનુષ્ય પોતાનાં કુટુંબીજનો, ભાઈભાંડુઓ અને સંબંધીજનોના સહવાસમાં રહીને અનુકૂળતાપૂર્વક અભ્યાસ કરી શકે છે અને એના કાર્યમાં જરાએ વિરોધ પડતો નથી; પણ બ્યારે કેઈ વિઝતીય કે વિરોધી તત્ત્વ તેના મનમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેને અભ્યાસ કરવો દુર્ધટ થઈ પડે છે. વસ્તુસ્થિતિને પ્રતિકૂળ અને વિરોધી બનાવીને આ જ્ઞાતિનું બધારણ બુદ્ધિના વિકાસને અટકાવી રાખે છે. પોતાની આસપાસનાં સર્વ મનુષ્યો પરાયાં છે, પોતાનાથી ભિન્નજ્ઞાતિનાં છે,

છે એ એક મહાન પ્રશ્ન છે. વસ્તુતઃ તો કાર્ય વિભાગના ધોરણે અને પરસ્પર પ્રીતિના ધર્મે શબ્દને માટે એ જ્ઞાતિની સંસ્થા ચોક્કસ હતી; પણ અત્યારે એ જ્ઞાતિવિભાગનું મૂળ કારણ જૂદું બન્યું છે. સર્વ હકીકત ઉઠતા સુલટી થઈ ગઈ છે. અત્યારે તો પ્રીતિ, સંપન્ના વિભાગના વિશેષ ઉત્પન્ન થયો છે અને જુના રિવાજો અને મતલોહોનું સંરક્ષણ થાય છે. પણ તેમ ન થયું જોઈએ. હજારો વર્ષ પહેલાં જે વસ્ત્રાલંકાર એક કુટુંબને બંધ બેસતા હતા તેજ વસ્ત્રાલંકાર અત્યારે પણ એમને પહેરાવ્યા કરવા અને તેમના રનાયુ વિશાળ થયા હોય, જો વિસ્તૃત અને પ્રબળ થયાં હોય છતાં પણ એને એ ટૂંકાં પડતાં વસ્ત્રો પહેરાવવાં એ કેવળ બની શકે? ચીનની સ્ત્રીઓ પોતાના પગને બાંધીને નાજુક બનાવવાના પ્રયત્ન કરતાં તેને સંકુચિત રાખે છે; તેવીજ રીતે હિંદુઓ પણ એ પુરાણી રીત-રિવાજોનું પોતાની નવીન રીતસિત પ્રખરે તે ટૂંકા પડતા હોવા છતાં અનુસરણ કરવાની ફરજ પાડે છે. હિંદુની ધર્મશિક્ષણપદ્ધતિ એ મર્યાદિત દિવાલોની વચ્ચે ફોરવા જેવી સંકુચિત છે.

એક મનુષ્ય પેટના અને માથાના એમ બે જાતના વ્યાધિઓથી પિડાતો હતો. દાખર વધે જઈને તેણે નિદાન કરાવ્યું એટલે દાખરે તેને પેટ અને આંખને માટે શિન્ન સિત પ્રદર્શન બે દવાઓ આપી. પેટના દુઃખાવા માટે આપેલા ઔષધમાં મરી, મીઠું ઇત્યાદિ ગરમ દ્રવ્યો હતી અને આંખને ચોપડવામાં જસત સુરમા જેવી વસ્તુઓ હતી. સુરમા કે પાસ જેવી શુભ કાચી ખાવાથી જોર ચડે છે એ તો આપણે બધા સ્પષ્ટ સમજી શકીએ એમ છે, અને મરી તેમજ મીઠાને આંખે ચોપડીએ તો આગ બળે એ પણ સત્વર સમજી શકાય તેવું છે. એ મૂર્ખ મનુષ્યે દાખરની સૂચના યાદ ન રાખતાં આંખની દવા ખાધી અને પેટની દવા આંખે લગાવી. એમ કરવાથી આંખો અને પેટ બન્ને અવયવના વ્યાધિ ક્રુપિત થયા અને ઔષધિય રોગની વૃદ્ધિનું કારણ થઈ પડી.

હિંદુસ્તાનની આધુનિક વસ્તુ રિથિતિમાં આ દશાન્ત બહુ સત્ક્રાંત રીતે લાગુ પડે છે, ત્યાં કાર્યમાં વિભાગ કરવાના હતા અને શક્તિમાં સંપન્ન અને પ્રીતિ રાખવાનાં હતાં; તેને બાંહે દુષ્કાંચ અને અજ્ઞાનના પરિણમે પ્રીતિ અને શક્તિમાં વિભાગ પડી ગયા છે અને જ્યાં વ્યાપારો તથા કર્તવ્યોમાંના ધર્મોનું સંરક્ષણ કરવાનો પ્રયાસ આજે કરે છે.

રૂઢિરિવાજ અને મતમતાંતરના રાક્ષસો એ પ્રજાના વૈતન્યને હણી નાખ્યું છે; શક્તિને ઉચ્છેદ કરી નાખ્યો છે. ધર્મોપચણનો કે ધર્મોનુસારનો અર્થ કેવળ બહિષ્કારવૃત્તિ, નિરાશાવાદ અને સંપૂર્ણ પુરાણપ્રિયતાજ કરી નાંખ્યો છે. વ્યાવહારિક જીવનમાં ઉચ્ચ જ્ઞાતિને મનુષ્ય સત્ત્વસ્વરૂપ આત્માને-અંતરરથ ધરિરને પ્રદિમા, શેખા અને પવિત્રતા વિસરી જઈને આત્માપર-વેદાન્તપર પગ મૂકવા તૈયાર થાય છે; અને સાંસારિક પડતી, દીર્ઘિ અને જાતે પડકારોની મૂર્ખતાપૂર્વક પ્રશંસા કરી કરે છે. એમ કરવાથી પોતાની કીર્તિ અને સ્ખલન નિશ્ચયી રાખવાની ચિન્તા ઉત્પન્ન થાય છે; અને સ્વાર્થી આલમ્બન તેમજ વિશેષ ભગવત્ પદવી તથા કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. ઉચ્ચ જ્ઞાતિના મનુષ્યની આ દમડી દમડી કંઈ જાની પ્રાપ્તિયુક્તિથીજ તેમને વાસ્તવિક અધઃપાત થયો છે, અને એ નીચ જ્ઞાતિના લોકો જુથામન કરે એટલે દંભ અને અજ્ઞાન વધનું ગયું, એ દંભ અને અજ્ઞાનને ત્રીપિત્ત અન્નરે તેઓને વિનાશ થતો જાય છે.

ત્યારે હવે એનું નિવારણ કેવી રીતે કરવું? એ હિંદુ લોકોએ શ્રદ્ધાને બહુ દુઃખ પડ્યું છે, નેપો આપણે એમને અત્યારે ઉચ્છેદ કરવા તૈયાર થઈ જઈશું? મુ એમ કરવાથી શું

એમના ને આપણા આચારવ્યવહાર ભિન્ન છે, આવી આવી વિરોધી લાગણીઓ તેમજ સ્પર્ધા, દ્વેષ અને વિઘ્નતાથી ઉત્પન્ન કરાવી મનુષ્યના મનને બહુજ અશાંત અને અસ્વસ્થ કરે છે. મુખ્યજ્ઞાતિઓ તો ચાર છે પણ તેની અનેક પેટા જ્ઞાતિઓ થઈ ગઈ છે, અને સૌકે બરડે હામરો વિભાગ તેમાં પડી ગયા છે. એ ઉપરાંત મુસલમાનમાં પણ જ્ઞાતિ અને શ્રેણી છે. ખ્રિસ્તીધર્મનાં જ્ઞાતિ અને ધર્મ પણ નિરાળાંજ છે. * * *

અનેક નવાં મંડળો પણ હાલમાં પોતપોતાના અનેક ધર્મો જનાવી બેઠાં છે. કેટલાંક વિદ્યાર્થીની પાસે મુસલમાન વિદ્યાર્થી આવીને બેસે તો એને તેની ધૂણા લાગે છે. કેટલાંક વિદ્યાર્થી આવીને એની સાથે અભ્યાસ કરે તો હોય તોપણ એના ચિત્તની સમતા શરીર નથી. અરે, એથી પણ વિશેષ તો એ છે કે હિંદુઓમાં પણ જૂઠી જૂઠી જ્ઞાતિ અને ધર્મના વિદ્યાર્થીઓ તથા લોકો એક બીજાને સહવાસ સહન કરી શકતા નથી !

આ ઉપરથી તમે અનુમાન કરી શકશો કે આ જ્ઞાતિભેદારણા અને એના મતભેદો કે જે હિંદુસ્તાનમાં સામાન્ય લોકોમાં છે એને હીંદી તેઓની બુદ્ધિની શક્તિઓનો વાસ્તવિક નિદેશ થતો નથી. એને હીંદી તેઓ ઉચિત શિક્ષણનો સંપૂર્ણ લાભ પામી શકતા નથી. હિંદુસ્તાનમાં કેળવણી આપવાનું કાર્ય ઉત્તેજિત થાય એટલા માટે એ લોકોને આપણે એવી રીતિમાં લાવવા જોઈએ કે જેથી તેઓનું મન સ્વસ્થ થાય. જ્યારે મતભેદ લાગશે અને જ્ઞાતિવિભાગને દેશ દૂર થશે ત્યારેજ તેઓનું મન શાંત થશે.

‘રામ’નું કહેવું એમ નથી કે તમે અમેરિકનો પણ આ જ્ઞાતિના રાગથી મુગ્ધ છો. તમારામાં પણ એ સરો છે. તમે ખ્રિસ્તી હશો તો હિંદુ કે બોહનું મ્હોં એવાનું તમને ખબર નહિ, એ તમારા ધાર્મિક જ્ઞાતિવિભાગ છે. તમે અમેરિકન છો તેથી તમને ઈંગ્લેન્ડ કે સ્પેનના વનની સાથે હજારો-મહારો પસંદ નહિ આવે, આ તમારો રાજકીય જ્ઞાતિવિભાગ છે. એકજ કાર્યોલયમાં તમે એક હબસી સાથે કામ કરતાં શરમ્ભાઓ છો એ તમારો સામાજિક જ્ઞાતિ વિભાગ છે. તમે તમારા પાંચેસી કે અતિસ્પર્ધાના દેશ કરતાં હો તોપણ તમે જાતિન બંધનથી જસએ મુગ્ધ નથી. એ દેશનું મૂળ કારણ શું છે ? એ દેશ-એ ઈશ્વરી જ્ઞાતિભેદને હીંદીજ ઉત્પન્ન થાય છે. તમારી સમગ્ર તમારા સહકારીની પ્રશંસા થતી હોય તે તમે ન સાંપી શકો એ પણ એવુંજ છે. અમેરિકામાં તો સર્વ શક્તિમાન ડોલરદેવનાં-ધન સંપત્તિ ધારણેજ સામાન્ય રીતે જ્ઞાતિના વિભાગ અને વર્ગ પડેલા છે.

અમેરિકામાં અનેક સામાજિક અસ્થિ છે. અમેરિકાએ પોતે પોતાના દેશમાં પણ અનેક સુધારા કરવાની આશર્યકતા છે. તમારું સામાજિક બંધારણ જસએ સુધોજિત નથી. અમેરિકાએ વેદાન્તનું શિક્ષણ સ્વીકારવાની પરિપૂર્ણ આવશ્યકતા છે. પણ હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ કે જાતિ ભેદનું જ-અનિશ્ચય ખમ્મ છે. જગતના પ્રત્યેક પદાર્થની સ્થિતિ જેમ બદલી શકાય તેવી હોવી જોઈએ તેમ અમેરિકાની જ્ઞાતિઓ તો નરમ, બદલી શકાય તેવી, યાત્રી વગેરે શકે તેમ છે; પણ જેમ કેટલાંક જૂનું ટિલાવનું ઘડિયાળ બંધ પડી ત્યાંજ સજાઈ ગયેલી અવ અને દેવજની મૂર્તિની પેઠે શોભા માનવુંજ રહે, તેમ હિંદુસ્તાનની સામાજિક સ્થિતિ તે ગિર અને વિકારપૂર્ણ થઈ ગઈ છે.

વંશધરપદના નિવેશને વળગી રહેવું અને દેશકાળને અનુસરના દેરદૂર કરવું, એ જે હિંદુસ્તાનને જીવનને વિદેશ થાય છે. આજીવનમાં વંશધરપદને નિવેશ આશ્રય લેવો છે. અનુષ્ઠનું શરીરિક ભગ અને ઈતિવે. પણ એ વંશધરપદના નિવેશનેજ અવગતી છે.

અને સુખના સફળાગી બનાવી શકે. અરિષ્ટના વૃક્ષના મૂળનો ઉચ્છેદ કરવાનો આજ સુવર્ણ ઉત્તમ ઉપાય છે. વેદાન્તના જ્ઞાનવિરુદ્ધના આ દેવતાવાને હીથે ઉત્પન્ન થતા બેદજ્ઞમને હીથે હિંદુસ્તાનના લોકો શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક રીતે સ્વાત્મહત્યા કરે છે.

એ બ્યાધિના વિષયમાં હજુ પણ થોડું વિશેષ કહી શકાય એમ છે. હિંદોના બ્રહ્મ વર્ગ કે જે શ્રેષ્ઠ વર્ગ કહેવાય છે તે કોઈ પણ જાતનું શારીરિક સેવાનું કે શ્રમનું કાર્ય કરવામાં હલકાર્થ સમજે છે. તેઓ વંશપરંપરાની રૂઢિથી વિરુદ્ધ જતું કાર્ય કરવાને કદી પણ તૈયાર થયે નહિ. હજાંત તરીકે ગ્રાહણ, સુનિય કે વૈશ્ય જેવા ત્રણે ઉચ્ચ વર્ગો મોચી, હાથ, ખારવા, ચિતારા, લુહાર, રંગરેઝ, દરજી, કડીઆ, સુતાર, વણકર, કુંભાર કે એક સામાન્ય મજૂરનું કાર્ય કદી પણ કરશે નહિ, ત્યાં પછી વાળવા ઝૂડવાના કામની તો વાતજ શી કરી! આવા કોઈ પણ કાર્યને હાથ લગાવવા કરતાં તેઓ મૃત્યુને પહેલું પસંદ કરશે. આમકરને બ્યાપાર તેઓ કદી કરશેજ નહિ. આ ધંધા-રોજગાર ઉચ્ચ વર્ગના પૂંજીવાળા લોકો નથી ઉપાડી લેતા તેથી નિર્ધન નીચ વર્ણના લોકોના હાથમાંજ આ દુનનર ઉદ્યોગ રહે છે. હો હિંદુસ્તાનના હુનરઉદ્યોગ કેવી રીતે ખીલે? ઉદ્યોગની કળા કોશિક્યમાં તેઓ કોઈ પણ જાતે આવશ્યક સુધારો કેવી રીતે કરી શકે? અમેરિકા, ઇંગ્લંડ અને સમસ્ત યુરોપ પોતાનું કળાકોશિક્યને હીથેજ સમૃદ્ધિમાન થઇ પડ્યાં છે અને એનું કારણ એ છે કે ત્યાંના હુનર ઉદ્યોગ દ્રવ્યવાન લોકોના હાથમાં છે. જે પ્રજાની સંખ્યાના પોણા ભાગ કરતાં પણ વિશેષ લોકો હુનર ઉદ્યોગ તરફ બેઠરકાર રહે અને એવા ઉચ્ચ કાર્યને ધિક્કારે તેમજ રૂઢિ રિવાજની રહેઠી-કરણી તથા અધ્યશક્તિની પ્રજાલોકોને શખવતા વળગી રહે તે પ્રજાની ઉત્તતિની કેવી રીતે આશા રાખવી?

એવી અનિષ્ટ પ્રજાલોકોને અતિ હાસ્યુદ્ધિથી વળગી રહેવું અને પૂર્વ સ્મૃતિકારોનાં વાક્યોનેજ નિત્ય સત્ય સમજી અધ બની જવું, એના પરિણામેજ અનેક પ્રકારનાં સામાજિક અનિષ્ટ હિંદુસ્તાનમાં આધિપત્ય લોકાયે છે. અનેક બીજી પણ ખરાબીઓ છે કે જેનું વર્ણન કરવું પણ લગભરપદ થવાય છે. શિરપર આવી પ્રબળ રૂઢિનો ભાર વેડનારી એ પ્રજામાંથી આપને દુનનતિને માટે કંઈ પણ આશા રાખી શકીએ નહીં? અમેરિકનો! પોતાની ખરાબ રૂઢિઓનું પગ તળે હિંદીઓ ક્યારાઈ રેસાર્થ જાય છે-અરે માત્ર નામના મિત્ર્યા અભિમાનને માટેજ પોતાનું સ્વર્ણ ગુમાવે છે. તેઓને હવે એ ખરાબ રૂઢિઓના શિરપર-જુદિપર-કેશ રહેતાં શીખવો, પોતાના પૂર્વજોનું ગૌરવ નિભાવતાં શીખવો. એઓના કેટલાએક સામાજિક સેવાઓ અને કૌટુંબિક રીતભાતો બેશક બહુ પ્રશંસનીય છે અને તેમાં અનેક આશાજનક ચિદનો છે; પણ એ રીતરિવાજો પ્રતિ અધ શક્તિ અને અજ્ઞાનજન્યુ દાસત્વ તેઓને શખવત, અધ્યનન અને મૂખ બનાવે છે. હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા મુમારે ૧૫૦૦૦૦૦૦૦ છે અને એમાંથી એક ટકાની સંખ્યા ભાવ્યેજ કેળવણી પામેલી છે! આવા કુષ્ટ બેદજ્ઞો અને બીજા-કારી વર્ણજુથથી તેમની સંતતિમાં શું સત્વ રજુ હોય?

ઉપનિષદનું અર્થજ્ઞ શિશુજ અને વેદાન્તનું સમર્થ ધર્મજ્ઞાન ત્યાં હુત થયું છે અને એને કહે 'રમેદધર્મ' એટલે આમડેટલે-અમુકની સાથે ખવાય પિવાય અને અમુકથી અત્યથ્થ અધ્ય-ધર્મ દાખલ થયો છે. સંસ્કૃત ભાષા હવે બોલવામાં વપરાતી નથી, છતાં પણ અનેક સ્ત્રી-પરિને હજુ સુધી બ્યાકરણના અધ્યયન કહે કરવામાં પોતાની શક્તિને કુટપરેકરે છે. રૂઢિના વિરોધી સ્વતંત્ર વિચારકોની વિરુદ્ધ અમલી પુસ્તકોને કંઠમાં કરી તાણી ખેંચીને

હિંદુસ્તાન માટે અપ્રેરિતોને અપીલ.

તેના પ્રમુખ અધ્યક્ષની પદવિ પાત્રી ફરવે છે! એના મતિનો ફરવે તેમ મગી મગ
અર્થ ત્રિસાદનાર પુરુષ શ્રીઓ અને મદાન પદવિ ગણવ છે! ગાંધીજીના અધિ પ્ર
કેટલીકર ફોગર કન શ્રી મુખશદિ શાય, જેવી જેવી અર્થ ગમીએમાંથી ધણીઓનો ક
શ્રીઓ. અર્થ છે.

અથ પ્રમુખ: આ પુરિત જાતિવિભાગના વાદ્યોમાં પુરાઈ રહેવું અને આવ પ્રમુખોપર
શદા શ્રીઓ અને અધ્યક્ષ. જે જે ફરવોએ જેમને જેવા તે જાણનારનાં વાંકુકેમ
અર્થ છે કે નહીં, અર્થ વિનની. હા જાઓ. પ્રત્યેની બાજી તેમનામાં જડ થાવી જે
છે. હિંદુસ્તાનના. જે વિશાળ પ્રમુખદેગમાં અતિ ગંભીર અને મદત્તભર્યો કમ તે જે
કે હિંદુસ્તાનનાં દર કમના પશુ વિશેષ પૂજ્ય સમજે છે. હિંદુસ્તાન અનેક ધર્મશાખાઓ
રેકે લીલાશા અને વિષયે મ ગમે તેટલો વિદાય ધરાવતી દશે. છતાં ગાવને મારેને પૂજ્ય
અર્થ તે સવ ધર્મ અને મગમાં સમનજ છે. આ પ્રકારે લીધે ત્યાં અર્થપૂજ્ય દરમુદો પડે
૧-૫૨૦. મદાન જણવે. પણ અર્થા દરમુદોને પડેલી ફરવે પણ હિંદુસ્તાનના બેમનેજ
અર્થ છે કે મુસલમાનોના હિંદુસ્તાનપરની પડેલી ફરવે પણ હિંદુસ્તાનના બેમનેજ
અર્થ છે કે મદનાર ધારીએ અર્થ પડેલી દુમડો ફરવે ત્યારે હિંદુસ્તાનનાં અર્થપૂજ્ય શ્રીઓએ
અર્થ ફરવે હિંદુસ્તાનનાં અનેક અર્થપૂજ્ય ફરવે તેથી તેઓ લાભ લીધો. જેમ કહેવાય
કે જેને પતના તમકની અર્થપૂજ્ય નામેની વડ જનાવી લીધી. કહો આ ફરવું જાણુવ
૧૫ છે! ફરવું હિંદુસ્તાનનાં વરીજ પવિત્ર ગાયોને જેઈ રતંબી ગયા; તેમણે ગાયોને
૧૫ છે! ફરવું હિંદુસ્તાનનાં પવિત્ર નામેની વડો સુધી તેઓ વિજ્યા છે, અને
૧૫ છે! ફરવું હિંદુસ્તાનનાં પવિત્ર નામેની વડો સુધી તેઓ વિજ્યા છે, અને
૧૫ છે! ફરવું હિંદુસ્તાનનાં પવિત્ર નામેની વડો સુધી તેઓ વિજ્યા છે, અને

પરવે છે.

પ્રાદેશના તેજ. નીચ છે. દરમુદોના સમય છે. અધ્યક્ષમિત્ર રીતે પણ તેઓ પ્રજગ છે,
હિંદુસ્તાનના વાર. મતારે. એકેવ સદકરીમ ફરવે કાર્ય કરતા નથી. ઉડડું જેક
સમુદાય પણ જાણ સમુદાય. મગને નામે પડેલી જનાવી છે, અને તેથી પરિણામ જે અર્થ
કે તેના પ્રમુખ પણ કહેવ રહેવ નથી જાણ કરમકાડ અને ગાત્ર મતિનેજ પ્રેમનું દેન્ટ્ર
મગની બેની ગમ ગમ. જાણ કરમકાડ અને ગાત્ર મતિનેજ પ્રેમનું દેન્ટ્ર
મિત્રનામજ ગુ ચોટવું. આ ત્યાં જહુજ પ્રનાંકત છે. એને લીધે જાતિવિદેવ, મતમતાંતર, પસ-
પાત અને જાત્રા વધવડ અને એકેવ દરમુદો સમજડ થઈ બેડી છે કે નમરૂપના બાદલોદ
અર્થ તેના સમજ. હે.પ ના આ સવત્રના રહેલી એકતાને સાક્ષાત્કાર કરવામાં પ્રમાને જે
જાણુવ સમજક પ્રમા થયુ જોઈએ તે તેના યથા રેતા નથી. બ્યાવહારિક વેદાન્તના અભાવે
હિંદુસ્તાનના અનેક નામેનાં બેરલાવ રહ્યા કરે છે.

હિંદુસ્તાનના નામેનાં આ નામે કરવા છે અને તોપણ કેટલાકો આ મતમતાંતરની બ્યાવ-
મેજ ઉત્તેજન આપ્યા કરે છે; જેથી હિંદુમુસલમાન વચ્ચેના અંતરાય ગહોળો થતો અર્થ
અને હિંદુઓના સિન્ન સિન્ન જાતિઓમાં પણ બદાપર્ણ રહે છે. આપ્યામિત્ર, સદકરીય

સામાજિક કે હરકોઈ દિશામાં હિંદુસ્તાનનો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો જે શિક્ષણથી તેવન કલેશ, લેહલાષ દૂર થાય, જેનાથી એમના જ્ઞાતિવિભાગની પદ્ધતિનો ઉચ્છેદ થઈ બધા અને ધર્મી તથા આજસને જેનાથી મહાન ક્રુટકો પડે એવી કેળવણીથી એમનો ઉદ્ધાર થશે. હિંદુસ્તાન પોતાના પગપર ઉભો રહેતાં શીખે, એનો પુનરુદ્ધાર થાય, અન્ય પ્રજાઓની સહાયે પોતાનું પ્રજાત્વ સાચવી શકે તથા ઈંગ્લંડ, અમેરિકા અને સમસ્ત જગતને મુખનું મૂળ થઈ પડે એમ જો આપણે ધ્યેયતા હોઈએ તો હિંદુસ્તાનમાંથી આ બધું જડમૂળથી ઉખેડી નાખવું જોઈએ. બિમાર મનુષ્યને ઔષધિ આપી તેની અંદરની પ્રકૃતિને મદદ કરી તેનો રોગ આરથે દૂર કરીએ છીએ. ઔષધી પ્રકૃતિને સાહાય્ય કરે છે, રોગનિવારણનું કાર્ય તો પ્રકૃતિ કરે છે. એવી રીતે જો હિંદુસ્તાનનો તમારે ઉદ્ધાર કરવો હોય તો તમારે એને કોઈ એવો પદાર્થ આપવો જોઈએ કે જેનાથી એનું અંતરનું જીવન સમર્થ થાય, જેનાથી એને શક્તિ પ્રાપ્ત થાય અને એને આંતરિક પ્રકૃતિને સ્પુર્તિ મળે. આ પ્રમાણે હિંદુસ્તાનની આપત્તિઓનું તમને દિગ્દર્શન કરાવું. હવે આપણે તેને દૂર કરવાના ઉપાયોનો વિચાર કરીએ. જગત એમ સમજે છે, ઘણું ધર્મી એમ માને છે, અને નીતિશાસ્ત્રીઓ એવો ઉપદેશ કરે છે કે આજ્ઞાઓ અને નિયમોથી વસ્તુ રિયતિ સુધરે છે; પણ નહિ, એમ નથી. આજ્ઞાઓ, બંધનકારી સૂત્રો, આચારના કૃત્રિમ નિયમો અને અવારતવિક નીતિથી વસ્તુરિયતિ કદી સુધરશે નહિ. તમારે ફલાણું ન કરવું અને ફલાણું કરવું; એવી આજ્ઞાઓથી કશો સુધારો થતો નથી. આજ્ઞા નિયમો અને હકાવજુરી સલાહોથી જો વસ્તુરિયતિ સુધરી શકી હોત તો તમારું વાચકો કરેલું સ્વર્ગનું સામ્રાજ્ય કદાચ રતુંય રથપાર્શ્વ ચૂકવું હોત અને જે પ્રકારનું જગત હાલમાં તમે જુઓ છો તેવું ન હોત સ્વર્ગજ્ઞ બની ગયું હોત. સત્યદેવ અને કારાગૃહોથી તે વસ્તુરિયતિ સુધરશે નહિ. હવે અથવા હવે પછી જગતને ઠપૂલ કરવુંજ પડશે કે કારાગૃહની અસર સારી થાય છે એમ માનવું એ ગંભીર ભૂલ છે. ધમકી અને હંડથી પાપ થતાં અટકતાં નથી. વસ્તુરિયતિનાં વારતવિક સુધારો કરવા માટે તમારે જ્ઞાન, શિક્ષણ અને જીવન્તવિદ્યાનાં મૂળ સેષમાં જોઈએ. લોકો ઘણીવાર એમ કહે છે કે આવી ઝીણી વાતો અને બારીક સિદ્ધાન્તોથી અમારું મન ન ઝાઈ જાય, આજ્ઞા વિચારો કે કલ્પનાઓ અમારી પાસે ન લાવો, પણ સત્યજ્ઞો ! તમારે સપર કોણ સામ્રાજ્ય ભોગવે છે ? આ જગતપર કોનું આધિપત્ય છે ? કેવળ વિચારોનુંજ. તમારો આંતરપ્રકાશ, અરે, અન્ય કશુંએ નહિ પણ એ આંતર જ્યોતિષ તમને દોરી બાંધે છે ! માટે કારાગૃહો ન રાખતાં અપરાધીઓને તમારે એ વિષેનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ, અને જે દેવી નિયમ જગતમાં સામ્રાજ્ય ભોગવે છે તેનું તેમને જ્ઞાન કરાવવું જોઈએ. એમ કહેવાય છે કે “ જ્ઞાન એ સદૃશ છે. ” અહા ! એ કેવું સુંદર સત્ય છે. એક બાળક અગ્નિનો સ્પર્શ થઈ આંતરગીએ દાઝે છે તેનું કારણ શું ? કારણ એજ કે “ અગ્નિને અડકવાથી દગાય ” એવું બાળકને જ્ઞાન નથી. એને એ સત્ય સમજાયે એટલે દૂરી કરી અગ્નિને અડકશે નહિ. એવી રીતે લોકોને પણ દેવી નિયમોથી વાકેફ કરો અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ આપો. એજ સાચો ઉપાય છે. આ કાર્યપદ્ધતિ કદાચ બહુજા. મદદ લાગશે પણ એજ સાચી અસરકારક ઉપાય છે. ખ્રિસ્તીઓના નીતિશાસ્ત્રથી કે કાયદા કાનુનથી હિંદુસ્તાન કદી પણ ઉન્નત નહિ થાય. સત્યનું સચેતન જ્ઞાનનીજ ત્યાં આવશ્યકતા છે.

અમેરિકાને અને અમેરિકાને રહેવાનાં અત્યંત મુંદર અને મોટાં મકાનો હોય છે ત્યારે હિંદુઓને રહેવાને માટે નાનાં મકાન હોય છે એ વાત આવી છે, પણ સુપક, મુંદર, અને

છે કે વેદાન્તના જેવો અદ્વૈત સિદ્ધાન્ત ભૂમંડળના કોઈ પણ શાસ્ત્રમાંથી મળી આવે તે નથી. પોતાના શાસ્ત્રોમાં વેદાન્તરૂપી આશું અમૃત ભર્યું છે છતાંએ તેઓ અત્યંત દુઃખી છે, કેમકે એ અમૃતનું પાન કરવાની વિધિ તેઓ ભૂલી ગયા છે. તેઓનું એ જ્ઞાન અત્યારે માત્ર સિદ્ધાન્તમાં જ રહેલું છે. પાંડિતો અને શાસ્ત્રીઓ પુસ્તકો વાંચી બાંધ કે પણ તેમાંના સિદ્ધાન્તને આચારમાં મૂકતા નથી. ઘણાખરા ત્યાગીઓ પણ પોતાને "સ્વામી" કહેવરાવવા છતાં પોતાની જાતપર સ્વામીત્વ ભોગવનારા હોતા નથી અને ઉદ્ધત જાન્યવરતુઓના દાસ-શુભામ બની ગયેલા હોય છે. બેશક વેદાન્તના ઉપદેશકો અને અધ્યાપકો અનેક જોવામાં આવે છે; પણ તે બધા માત્ર ઉદકચિતિ શાસ્ત્રના કે વાયુચિતિ શાસ્ત્રના નિવર્તીનીના પ્રાદેશર જેવા હોય છે. એ પ્રાદેશરો હવામાં બહુન ઉડાડવાના, સમુદ્રમાં વજ્ર ચલાવવાના અને પાણીમાં તરવાના સિદ્ધાન્તોને બહુ ઉત્તમ રીતે સમજતા હોય છે; છતાં એકાદ નાનું વહેણીયું પણ તેમણે કદી બાળ્યેજ પાર કર્યું હોય છે. હિંદુમાંના ઘણાજ આચાર્યો અને અધ્યાપકો પણ એવાજ જ્ઞાનવાળા હોય છે. તમે તમારી અનુભવીક શક્તિઓ અને વેદાન્તના બ્યાવહારિક સામર્થ્યવટે હિંદુસ્તાનની સેવા બહુ અફળુત રીતે કરી શકો તેમ છો.

કેટલાંએક એમ કહે છે કે ઔદ્યોગિક પાઠશાળાઓ અને સંસ્થાઓ સ્થાપવાથી જરૂરિયાત મુજબ; પણ તે એક જૂઠું છે. એવી સંસ્થાઓથી થોડા સમયને માટે કંઈક મુશ્કેલી થાય; કિંતુ મુખ્ય આપત્તિ અને સાચાં દુઃખો કંઈ માત્ર કળાકોશલ્યની પાઠશાળાઓથી ફર કઈ શકે તેમ નથી. હિંદુસ્તાનના મજુરોને અત્યારે કેટલી થોડી મજુરી મળે છે તેને તમે ખ્યાલ છે? મજુર દહાડા મહેનત કરીને એક કુંભાર કેટલાંક માટીનાં વાસણ બનાવી શકે છે, પણ એ વાસણને માટે તેને બહુજ થોડી મજુરી મળે છે. કાલેજ અને પાઠશાળા એમ, એ, અને બી. એ. ની ડીગ્રી હઈ નીકળેતા ઉચ્ચવર્ગના લોકોને પણ પચાસ સાડી વધારે વગર મળતો નથી. એમના કરતાં તો તમારા અમેરિકાના મજુરો પણ વધારે કમરૂં શકે છે. અહીંના મજુરોને દિવસના છ છ રૂપિયા મળે છે. ત્યાંના લોકોનો સાદો ખેતર, સાદાં કપડાં અને સાદી રહેણીકરણીને લીધે તેમની હાજતો બહુ થોડી હોય છે; તેનું કમલ એ છે કે તે દેશમાં દ્રવ્ય હવે બહુ થોડું રહ્યું છે. ત્યાંના પૈસા અન્ય દેશમાં વસણી બને છે. સ્ત્રીઓને માટેની ટરકેલ સંસ્થા જેવી સંસ્થાઓ ત્યાં સ્થાપીએ તો બેશક તેથી થોડે ઘણો ફાયદો થાય અને લોકો કાર્ય કરતાં રીખે. પણ લોકોના એ કામગીજને અને મજુરીને લગત કેને મળે તેમ છે એ તમે બરોડો છો? હિંદુઓના દ્રવ્યવાનોનેજ એથી લાભ પહોંચે તેમ છે.

હિંદુસ્તાનના લગભગ બેઠા ધંધારોજગાર બહારના વેપારીઓના હાથમાં છે. હિંદુસ્તાન વેપારીઓ તે માત્ર નામજાજ વેપારી છે. આથી કરીને ઔદ્યોગિક અને બીજી એવી બાત સંસ્થાઓ ખેલવી એજ સાચી સારો અને કાયમનો ઉપાય નથી. અમારે અનેક અવસરો મળે છે પણ અન્યારની તાત્કાલિક આવશ્યકતા તે એ છે કે ઉચ્ચ અને નીચ જ્ઞાતિઓના જનજીવને કેળવણી આપવી તેમનામાં સ્વતંત્રતાનો અવેશ લાગવો અને સત્યના નિઃસ્પર્ધી આમર્થ્યો તેમનાં હૃદય અદ્યતિ બળવર. અત્યારે તે આજ પરમકર્તવ્ય અને અવસરો છે. અ.વ. પ્રકરણ સિમ્બલ સંઘે ઔદ્યોગિક સિમ્બલની શાળાઓ લાન્કાકરક નિર્મિત કરી; પણ કેવળ ઉદ્યોગ વિષયક શાળાઓથી કંઈ લાભ થય તેમ નથી. કળાકોશલ્યનું સિમ્બલ એ કેવળ વિષય છે, અને મુખ્ય આવરણક વિષય તો સત્યનું ઉચ્ચતર શિક્ષણ છે. અનેક મુદ્દો મળે

હવે આપણે હિંદુસ્તાનની કેળવણી તપાસીએ. ત્યાંના વિશ્વવિદ્યાલયો (યુનિવર્સિટી)માં શું શીખવાય છે? મૃત (ન જોતી) ભાષાઓ, તાર્કિક તત્ત્વજ્ઞાન, ગણિતશાસ્ત્ર, ગ્રીક ઇતિહાસ, અવ્યવહાર્ય રસાયનશાસ્ત્ર અને એવાજ ખીલ વિષયો શીખવાય છે. કોઈ પણ પાઠશાળા કે વિદ્યાલયમાં અંગ્રેજી ભાષા સિવાય બીજી કોઈ પણ જોતી ઉપયોગી ભાષા કે વિષય મુખ્યત્વે શીખવાતાં નથી. અંગ્રેજ અમલદારોના હાથ નીચે લોકોને કામ કરવું પડે છે એટલા માટે અંગ્રેજી શીખવાય છે. ત્યાં ગણિતશાસ્ત્ર શીખવાય છે તેનું ધેરુ અમેરિકાના કરતાં ચઢિઆતું છે. વ્યાવહારિક રસાયનવિદ્યા, વજુવાકાંતવાની વિદ્યા, ચિકિત્સા, કુંભાર કામ કે ઇજનેરના કામની શાળાઓ ખુબ જ ઘેડી છે. જ્યાં આવી કળાઓના શિક્ષણની ન્યૂનતા છે ત્યાં શસ્ત્રાસ્ત્રકળાની તો વાતજ શી કરવી? લોકોને ઘરમાં હથિયાર રાખવી છૂટ નથી. ઘરમાં કોઈ મોટી છરી પણ રાખી શકતું નથી. કોઈ પણ જાતનાં હથિયાર રાખતર કે લઘાયક કસરત કરનારને સજા કરવામાં આવે છે. જે દ્રવ્યવાન હિંદુ કે મુસલમાનો કોલેજની મોટી ફી આપીને કેળવણી લે છે તેના પરિણામનો તમને આથી કંઈક ખ્યાલ આવશે.

હિંદુસ્તાનમાં હાલમાં કેટલીએક નવીન ધર્મસંસ્થાઓ પણ સ્થાપિત થઈ છે અને તેએ સુધારણાનું કાર્ય કરે છે. કિન્તુ પૂજ્ય નરવીરો પ્રતિની તેની હદ કરતાં વિશેષ ભક્તિ અને અસુક પ્રમાણોપર અધ્યક્ષદાને લીધે પોતાના સંસ્થાપકો જે કહી ગયા તેજ ખરું એવો દુઃશ્રદ્ધ એમનામાં આવી ગયો છે. દરેક સંસ્થા કે નવીન મત પોતાના વ્યક્તિગત વિચારોથી પોતાનો પ્રદેશ સંકુચિત બનાવી દે છે. પોતાના વિદેહસંસ્થાપકોનાં વાક્યો અને કાર્યોને પ્રતિનાં જીવંત સાધનો ન બનાવતાં તેઓ એજ ઉપદેશોને મર્યાદાના રૂપમાં સંકુચિત કરી નાખે છે. આવી રીતે સુધારણાને પોષક કરતી સંસ્થાઓ પણ પડી ભાગે છે.

હિંદુસ્તાનનો વ્યાધિ તમારી સમક્ષ રચુ કયો છે. હવે એ વ્યાધિ કેવી રીતે દૂર કરે એના સંબંધમાં તમને કહેવું જોઈએ. ‘રામ’ કહે છે કે તમે હિંદુસ્તાન માટે સહાનુભૂતિ દર્શાવો. એજ મુખ્ય આવશ્યક વસ્તુ છે. પહેલાં તો અમારે એજ જોઈએ છીએ કે તમે અમારા દેશ માટે લાગણી ઉત્પન્ન કરો. હિંદુસ્તાન માટે સહાનુભૂતિ દર્શાવી એનું કાર્ય ઉપર લો તો સમસ્ત કાર્ય સફળ થશે. “જ્યાં ઇચ્છા છે ત્યાં કાર્ય છે.” એ નિયમ પ્રમાણે તમે પણ હિંદુસ્તાન માટે કોઈ પણ કાર્ય કરવાની ઇચ્છા રાખો. માનવજાતિના કલ્યાણની વૃદ્ધિ કરવા માટે તમે હિંદુસ્તાનને માટે કોઈ પણ કાર્ય કરવા જુઓ છો? શું તમે હવે પૂર્વક હિંદુસ્તાનને સ્હારો? અધઃપાત પામેલી જાતિ માટે તમે તમારા જીવનનો લોગ આપવો જાણ છો? એ દેશને માટે તમે તમારા જીવન અને સમય ગાળવા પ્રસન્ન છો? ત્રીશ કરોડ ઠની વસ્તી એટલે જગતની વસ્તીનો એક મહાન ભાગ થઈ જાય છે. આપણે એમને શિક્ષણ આપીને તેમની શક્તિઓને નિયમિત કાર્યમાં ચોજી શકીએ એમ છીએ. આ ત્રીશ કરોડ મનુષ્યો તમારી સાથે કાર્ય કરવા મંડી પડે; એ ત્રીશ કરોડ લોકો તમારી સાથે એકજ દિશામાં પ્રયત્ન કરે; તમારી પેઢેજ તેઓ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરતાં ગીએ; તો શું તમને એથી અફસુત સાહાય્ય નહિ મળે? વ્યથા ચિન્તામાં તેમની શક્તિઓનો દુરુપયોગ થતો જાય અને એ શક્તિઓ ઉન્નત વિચારો પાછળ ઉપયોગમાં આવે તો હિંદુસ્તાનની વિશાળ વસ્તીમાંથી અમેરિકાના અનેક એડીસન અને ફ્રાન્કલિન ઉત્પન્ન થાય તેમ છે. હિંદુસ્તાનની શક્તિનો આમ સદુપયોગ કરવાથી શું સમસ્ત જગત દ્રવ્યવાન નહિ બને? જગતને ધનિ બનાવવા માટે, તમારા બંધુઓને સાહાય્ય કરવા માટે, તમારી જાતને મદદ કરવા માટે,

આત્મનિષ્ઠા અને સ્વમાનનો ઉપદેશ કરે. “ ઉત્કર્ષતું રહસ્ય ” એ નામનું ‘રામ’નું બ્યાખ્યાન તમે સાંભળ્યું છે? એમાં દર્શાવી આપ્યું છે કે ઉત્કર્ષ ગ્રાસ કરવાની ખરી કુંચી બાવ-
હારિક વેદાન્ત છે. એ વેદાન્તનો અનુભવ કરો. તમે પોતે એને આચારમાં મૂકીને પણ
ત્યાં જશે એટલે તમારે ઉપદેશ આપવા માટે હોડાજ નહિ ઉઘાડવા પડે. તમારું
શીળ, તમારો આચાર, તમારી રીતભાતથીજ તેઓને શિક્ષણ મળશે.

હિંદુસ્તાનમાં જે લોકો જાય તેમના મનપર એક મુખ્ય અને અતિ ઉપયોગી અગ્રર એ
કરવાની છે કે તેઓએ હિંદુઓમાં સાહસિક વૃત્તિનો ઉદ્ભવ કરાવવાની આવશ્યકતા છે.
એ નિર્ધન લોકોને વિશાળ વિશ્વનું જ્ઞાન નથી, તેથી તેઓના વિચારો પણ વિશાળ હોય
નથી. તેઓ પોતાની સંકુચિત જીવસૃષ્ટિમાં ભરાઈ પડેલા અને પોતપોતાના વાડામાં પૂરાઈ રહેલા
હુદ્ર જીવો છે. જડ ધાતી બેઠેલાં જ્ઞાતિબંધનોને લીધે કોઈ પણ હિંદુ હિંદુસ્તાનની જહાજ
ગમન કરી શકતો નથી. વિદેશગમન કરવું અને જહાજપર ચઢવું એ ધર્મની મતાંધારથી
વિરુદ્ધ ગણાય છે. યોગ્ય ગણ્યાગાંડ્યા હિંદુઓ જે હાલમાં ઇંગ્લંડ જઈને ખરીદારની કે
એવી કોઈ પદવી લઈ આવીને ત્યાંની કોર્ટમાં વકિલાત કરે છે, તેઓએ એ અવશ્યકતામાં હજારો
રૂપિયા ખર્ચ્યા હોય છે. આવી ધર્માધતામાંથી તેઓએ હિંમતભર્યું જહાજ નીકળવાનું કર્યું
તો કર્યું હોય છે, પણ એ કેળવણી લઈને તેઓ દેશનું કોઈ પણ જાતનું શ્રેય કરતા નથી.
સીધી કે આડકતરી રીતે પોતાની કમાણી વધારવા માટે કોર્ટના મુકદ્દમા વધારવાના પ્રયત્નો
તેઓ કરે છે; અને ખેડુતો જેવા ગરીબ અસીલોના પેસા લૂંટીને એ દ્રવ્યનો ચીની કાચા
વાસણો કે અંગ્રેજી ફેશનનાં ચિત્રો કે એવીજ કોઈ વ્યર્થ મોજશોખની ચીજો ખરીદવામાં
અથવા તો દારૂના શીશા ખરીદવામાં ઉપયોગ કરે છે. વિદેશ જઈને કેળવણી પામેલો વર
આમ ઉલટો દુરાચાર વધારી દેશને ખરાબ કરે છે. મમૂરી કરીને ગુજરાન ચલાવતા ગરીબ
ઈર્ષીની મૂંઝીમાંથી લૂંટી લીધેલા દ્રવ્યનો આ કેવો મહાન દુરુપયોગ છે? આથી એ ગરીબ
લોકોમાં ઠલક વધે છે અને તેમની કચેરીનો તો અંત આવતોજ નથી. તેઓની અરિજાડ
ધિ છે અને એનો એજ ભૂખમરો બમણા જોરથી તેમને પીડે છે.

હિંદુઓમાં જાપાનીઓના જેવી સાહસિક વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.
જાપાનના વિદ્યાર્થીઓ માત્ર રટીમરના ભાડા જેટલું દ્રવ્ય લઈનેજ અમેરિકામાં આવે છે.
અમેરિકાનાં ગૃહસ્થ કુટુંબોમાં નોકરો તરીકે રહી અથવા તો શાળાઓમાં નજીવું કામકાજ કરી
ઓ પોતાના ગુજરાનનો જઠોખસત કરી લે છે અને આવી રીતે અમેરિકામાં થોડાં વર્ષો
જીવ્યાસ કરી, ખીસાં દ્રવ્યથી ભરપૂર ભરી, મગજ જ્ઞાનથી તર કરીને તેઓ જાપાન પાછા
તય છે.

હિંદુઓ જ્ઞાતિબંધન જેવા દૂષણના એવા તો ગુલામ બની ગયા છે કે એ જોમને ત્યાજ
રવાનું તેમને શિક્ષણ અને સામર્થ્ય આપવું જોઈએ. પોતાના બાપદાદાના દેશનો ત્યાજ કરે
તે ત્યાં અધર્મીપણું ગણાય છે, અને એ માન્યતાને લીધે તેઓ એ દેશમાંજ જકડાઈ ગયેલા છે.
ભયની સાથે સાનુકૂળ રહેવા અને જમનાને અનુસરીને ચાલવા માટે આપણે તેમને વિદેશગમન
રી ત્યાં નિવાસ કરતાં શીખવવું જોઈએ. યુરોપમાંથી આવીને લોકોએ અમેરિકામાં નિવાસ
પો છે, અને એજ લોકોએ આ અમેરિકાને એવો તો ઉન્નત બનાવી દીધો કે યુરોપ તો
છગજ રહી ગયો છે.

હિંદુઓ પણ એવીજ રીતે વિદેશનિવાસ કરે તો તેઓ પોતે સુખી થાય; હિંદુસ્તાનની

યાંત્રિક અને એવીજ બીજી ઉપયોગી વ્યાપારકાળાનું અહીંની કળાવિજ્ઞાનની પાઠશાળાઓમાં શિક્ષણ લઈ શકે? તેમને શિક્ષણ આપો; પણવાકાંતવા જેવા બીજા ઉપયોગી ઉદ્યોગોનું તેમને જ્ઞાન આપો. અહીંયાં ફંડ એકદુનું કરીને હિંદુઓને અગ્રયાસ કરવા બેઠાએ. અમેરિકામાં શિક્ષણ પામેલા હિંદુઓ સ્વદેશ પાછા ફરીને હિંદુસ્તાનમાં એ ઉદ્યોગવિષય પાઠશાળાઓ-વિશ્વવિદ્યાલયો ખોલશે. ત્યાંના ગરીબ વર્ગનાં મહોત્પ્રીકગ્રામીથી તેઓ પરિચિત છે તેઓની ભાષા તેઓ જાણે છે; તેઓના રીત રિવાજોનાં તેમને માહિતી છે; અને અહીંના અમેરિકન પ્રૌદ્ધસર ત્યાં જઈને કાર્ય કરે તેના કરતાં એ કેળવણી પામેલા હિંદુઓ (એટલે) કાર્ય કરી શકશે. અમેરિકન પ્રૌદ્ધસર તો માત્ર ઉચ્ચ કે ધનિક વર્ગ-જેણે અગ્રેષ્ઠ ભાષાનું શિક્ષણ લીધું હશે તેમનેજ શીખવી શકશે. પણ ગરીબ વર્ગ અગ્રેષ્ઠ ભાષાને નથી, એ ગરીબોને કેળવણી આપવા માટે તેઓની રીતભાત અને ભાષા જેને આપડતી હોય એવ લોકોની આશર્યજ્ઞા છે. હિંદુઓનો ઉદ્ધાર કરવાનો આ અત્યંત આભાર ઉપાય છે. એજ સારો અને સરળ માર્ગ છે.

સ્વતંત્ર અમેરિકાના કિનારાપર ઉતરીને હિંદુઓ ત્યારે ગોરા સ્ત્રીપુરુષોને તેઓની સાથે સહૃદય હસનસમિતન કરી તેઓ સત્કાર કરવા તેવાર થઈ રહેતાં જુએ છે તે જાણેજ તેઓને જાણ દર થાય છે. ગોરી સ્વામીવાળો મનુષ્ય તેને ડરામણો લાગતો નથી, તેનો આત્મનિષ્ઠા ભાવન થાય છે; માયાની ભાગ વિખરાઈ જાય છે; સ્વતંત્રતાનો આવેશ સ્વાભાવિક રીતેજ બોલામાં ઉપસાઈ પડે છે. અમેરિકામાં શિક્ષણ પામેલા હિંદુ પ્રેમયુઓ હિંદુસ્તાનમાં જઈને કર્મભાગી મિશનરીઓ-વ્યાવહારિક ઉપદેશકો થાય અને પાતાની માતૃભૂમિમાં સ્વતંત્રતાની ભૂમિએ બને એમ આપણે ઇચ્છીએ છીએ. હિંદુઓજ પાતે પાતાના દેશમાં વ્યાવહારિક વેતનને પ્રચ્છર કરે એ ઇચ્છિ છે. આવી રીતે ત્યારે અંતરને યા રૂઝાશે એટલે મિંગડુ એની મેળેજ ઉખરી પડશે. (અજ્ઞાન એ યા છે અને જ્ઞાતિબંધનો એ મિંગડુ છે.) ત્યારે તેઓને અમુક પ્રિયજ્ઞ મળશે ત્યારે અન્ય મુશ્કેલીઓ તો પાતાની મેળેજ સ્વાભાવિક રીતે દૂર થઈ જશે. યોગ્ય પ્રેમયુઓને તમે અહીં બોલાવીને એ ત્રણ વર્ગ સુધી તેમને શિક્ષણ આપો તે તેઓજ ત્યાં પાછા જઈને અનેક ભાતના વ્યાપારનો આરંભ કરે; પાતાને અને પાતાના દેશને ઉપયોગી અનેક કાર્યની શરૂઆત કરે; અને ગરીબ વર્ગને ઉદ્ધાર કરવાના ઉપાય યોજે.

આ ઉદ્યત કાર્ય અમેરિકાનો એકજ ધનવાન પુરુષ ઉપાડી તે બોલું છે; એકજ અમેરિકન ઉદ્યોગી અને એમ કહી શકે એમ છે કે “ હિંદુ પ્રેમયુઓને અમેરિકાની યુનિવર્સિટીમાં પ્રિયજ્ઞ આપવાના ખર્ચ માટે હું દસ લાખ ડોલર (૧ ડોલર=રૂમુદરે ૩ રૂપિયા) આપવા તેવાર છું.” તત્કાલમાટે એકજ સમજાત ત્યારે માત્ર ૧૦૦૦૦૦ ડોલર દોઢ લાખ તેવાર થાય અને એ ઉદ્યત કાર્ય ઉપાડી લે તે એ ગરીબ હિંદુઓને શિક્ષણ આપવાની ઉદ્ધર પ્રિયજ્ઞિઓ (સંસ્કારણિયો)ની અમેરિકામાં યોજના કરી શકે. અમેરિકાનાં વર્ગભાવરેને, અમેરિકાનાં નિષ્કર્મિઓને અને અહીંના પ્રત્યેક પ્રજાજનને ‘શમ’ પ્રાર્થના કરે છે-અર્થે કરે છે. તત્કાલમાટે એકજ મનુષ્ય અત્યંત આત્મને આ ધર્મકાર્ય ઉપાડી લેજી જાદર પડે તે તેથી તેણે તત્કાલ જાતને આદરણ્ય કર્યા મનવાન છે. અહીં દાઝર ભરેજ એવોએમાં થયે કે કે.૬ એવે અનિશ્ચય ધનવાન ન હોય તો મું તમે તત્કાલ સમજાવે અનેક સંજોગો કે જાહેરની એને ખરે ન કહી શકો? તમારું કહેવનિ મિત્રને ‘શમ’ની સુદક્ષિણ લેવાની જાણવડ ન કરી શકે? કેવળ તત્કાલની શમ તો; તમે ન જરી શકો.

ક જલમ કે પાઈ પાઈ જારીને પણ તમે મોટી રકમ એકઠી ન કરી શકો ? 'રામ'ના
જાત વચ્ચે પૂર્વ પાડવાને માટે આ અપીલ નથી, પોતાના અંગત સ્વાર્થ કે ઉપ-
માટે જો કોઈ પણ શબ્દ આ હોકામાંથી નીકળે તો તેનો નાશ થશે, આ તો જેવું
તેવું જ તમારું પોતાનું કાર્ય છે. 'રામ' તો જેવો હિંદુ છે તેવો જ અમેરિકન
આ વિશાળ વિશ્વ માટે પહોંચી છે અને પરહિત સાધનું એ
ધર્મ છે. યો કૃષ્ણના નેટલોજ દંમુખિસ્ટ 'રામ'ને હૃદયપ્રિય છે. શંકરાચાર્યના
જુદ જગતને એ માન આપે છે. 'રામ' કોઈ અમુક જાતિ કે જાતિની અપિ
રામ' તમારો છે; સત્ય તમારું છે. સત્ય, ન્યાય, માનવજાતિ અને અમેરિકાના
ધર્મે જાતર તમને આ હિંદુસ્તાનને માટે સહાનુભૂતિ દર્શાવી તેને સાહાય્ય કરવા
પરવાની વિનંતિ કરે છે. બેહો, તમે શું કરવા પુછી છો ? કોઈ લેખિનીથી લેખ
જનસમુદાયને આકર્ષી શકે તેમ છે, તો કોઈ ચણીથી બાળ્યાનો આપીને પ્રજાને સેવા
તેવાર કરી શકે તેમ છે. કોઈ શાસ્ત્રીક પરિધમથી સાહાય્ય કરી શકે એમ છે, તો કોઈ યેહી
દ્રવ્યની મદદ કરી શકે એમ છે. બહાલ અમેરિકનો ! બેહો, તમે કઈ રીતે સેવા
આ ધર્મકાર્ય ઉપરથી લેવા તેવાર થાઓ છો ? સાહાય્ય કરવાના અનેક માર્ગમાંથી તમે
કયન સ્વીકારી શકો છો ? ધનવાનોએ ધન આપવું જોઈએ; કર્મવીરોએ હિંદુસ્તાનમાં
જનસમુદાયમાં હળીમળી તેઓને શિષ્ય આપવું જોઈએ; કેડ બંચીઆ જેવી
જાતિમાં મળીને કાર્ય કરવું જોઈએ. જાણીનિકાસી ભુદિમતોએ પોતાના ધનવાન
જાતીયથી સાહાય્ય આપવા તેવાર કરવા જોઈએ. વર્તમાનપત્રોના અધિપતિઓએ
લેખિનીથી મદદ કરવી જોઈએ. જે હોકા આ વિવધમાં સાહાય્ય કરવા તેવાર હોય,
આ નુરૂ ઉપરી લેવા જેને હજી હોય, તેઓ પોતાના આત્માપ્રતિ પ્રેમ ધરા-
વ્ય તેઓએ કૃપા કરીને 'રામ'ની પાસે આવીને પોતે જે કાર્ય કરવા તેવાર હોય
પોતાના હાથથી લખીને એની સાથે પોતાના નામ રામ આપી જવા વિનંતિ છે.
ધર્મે દ્રવ્યનો સાહાય્ય આપવી હોય તો તે દ્રવ્ય એક દારીઓના મંડળને દત્તક
માં આપશે. એ દારીમંડળ અમેરિકાના હોકાનું જ બનશે. તમે એ સિવાય કોઈ
ભિન્ન રીતેજ કાર્ય કરવા હજી હો તો તમારી એ કાર્ય કરવાની પદ્ધતિ અને રીત-
સંજ્ઞા લઈને તેથી રીતે કાર્ય કરવાના આચારિક ઉપાય લેવામાં આપશે. પણ તમારે
શું છે તે પહેલાં 'રામ'ને જણવું જોઈએ. 'રામ'ની આ હિંદુસ્તાનને માટે અમેરિકાને
અપીલ છે. કેવળ વાસ્તવ્ય છે જ 'રામ' આ અપીલ કરે છે. આમાં 'રામ'ના જલ્લો
સંલગ્ન નથી. 'રામ' તે સર્વત્ર સ્વતંત્ર-મુખ-છે. એને કોઈ પણ જાતનું બંધન
આ લખું વિશ્વમંડળ 'રામ'નું છે. 'રામ' તેની હજી પ્રખ્યાત ગમે ત્યાં નિવાસ
સમર્થ છે. પણ એ પ્રેમભૂમિ છે. નિહાળે, હિંદુસ્તાન તમારા જણ
તમે શિર છે. એ જાણની સજ્જત છે. પરમાં પીક થતી હશે તે તમે પરી
હિંદુઓનાં બાળ્યાં શરીરના રૂપમાં પ્રભુ પોને તમારી સમક્ષ હાજર
છે; તેને ભોજન આપો. હિંદુઓનાં નવજાં શરીરના રૂપમાં પરમેશ્વર
હા હો છે. તેને દારી. ભિખારી અને તરીલત પેટમાં દુકર જેવેજ કંચલ જઈને
છે. તમારા પ્રેમધર્મ, પ્રતિભા, એક ધર્મ હજી રાજાજી ખીજવાની સાજાની તક મળે,
તો ઉદાર થાવ, તેહકા માટેજ તેઓના અધઃપાત થવા છે. ઉપ જાણો; અને

ઉદાત્ત પ્રયત્નોને કેળવવાનો આવો સફળાગી પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે તેટલા માટે જો ગ્રંથમાં તે જાન્યું હો તેનો અતિશય આભાર માનજો. આ લોકોનાં પ્રયત્ન ચિત્તથી-ઉદ્વેગસમયે વાલે જાણે ક્યો અને હિંદુઓને બનતી સાહાય્ય કરો.

અમેરિકાના લોકો ચીન અને જાપાનના લોકોને શિક્ષણ આપે છે; રેડ હડિયન (અમેરિકાના મૂળવતની) અને હાસીઓને કેળવણી આપે છે; પશુઓ પ્રતિ દયા દર્શાવવા પજુ તેઓ જીવંતોડ પરિશ્રમ કરે છે. અમેરિકા ! આ હિંદુઓ તમારી સમજ ઉભા છે; જો તમારાં જ રક્ષામાંસ છે. આ આથી તમારા પોતાના જાતભાઈઓ છે; જો હિંદુઓ મૂળ માયાનુ, અને વિદ્યામુ છે; તેમની સંભાળ ક્યો. ❀

❀

❀

❀

* આ જાણુ મુજ અમેરિકામાં જણાયું હતું, અને ૧૯૦૩ ના આખરે કેવાનાના મુડિયન નિર્ધારિત થયેલ જોડ વર્ગનાવવાનાં જાણ્યું થઈ ગયું હતું. ત્યારપછી ૧૯૦૪ ના એપ્રિલ માસનાં મુકા (૧૫)નાં 'એડવર્ટ પ્રેસ' નામની એકાદિકાના આજનાં મુદ્રા જડવાનાં આખરું હતું ત્યાર પછી હિંદુ સ્વામી રામતીર્થ નિર્વાનનાં અનુક અંતે જન્મનેન થયું છે, એવી રામતીર્થનાં વર્ણનને કેટલેક જાણે હવે જાણ્યું થયું.

અમિત જય પ્રકાશ.

૩૨-હિમાલયનાં દર્યો.

ગંગોત્રી

સપ્ટેમ્બર-૧૯૦૧.

પવિત્ર ગંગા 'રામ'ને વિરહ ન સહી શકી. માત્ર એકજ માસના વિયોગ પછી તે પોતાની પાસે 'રામ'ને આકર્ષી લાવવામાં વિજયી થઈ. એટલું જ્ઞાન છતાંયે ત્યારે તેના સંયોગ થયો ત્યારે મીઠાં હર્ષાંશુ વહેવરાવવા મંડી. ગંગોત્રીના ઉદ્ગમ પાસે બહાલી ગંગાના વધતા જતા સૌંદર્ય અને રમતિયાળ ગેટલું કેાણ વર્ણન કરી શકે ? ધવલ ગિરિશૃંગો અને નિર્દોષ દેવદાર વૃક્ષ જેવાં જોનાં સહચારીઓને સીધો સાદો સ્વભાવ અત્યંત પ્રશંસનીય છે. વૃક્ષો તો ખાસ કરી કારસી હવિલોની પ્રેયસી-સતમની સાથે ઉચ્છર્માં સ્પર્ધા કરે તેવાં છે; પણ એની મુખકર મુગધ ચિત્તને ઉત્તેજિત, ઉત્તેજિત અને ઉન્નત કરે છે.

અહીં કેલું પ્રત્યક્ષ પ્રતીત થાય છે કે પરમાત્મા પત્યદોમાં પણ મુગ્ધ છે; લતાઓમાં શ્વાસ વહેન કરે છે; પ્રાણીઓમાં હલનચલન કરે છે; અને મનુષ્યોમાં ચૈતન્યરૂપે જન્યૂત રહે છે.

યાત્રુજો યમુનોત્રીથી ચાલીને ગંગોત્રીએ, લગભગ દશ દિવસ પછી પહોંચી શકે છે. 'રામ' યમુનોત્રી છોડ્યા પછી ત્રણ દિવસમાંજ ગંગોત્રી આવી પહોંચ્યો હતો. કેાઈ પણ પ્રવાસીએ હજુ મુધી કરી ન જોયો હોય એવા માર્ગે એણે પ્રવાસ કર્યો છે. પર્વતવાસીઓ એને છાયામાર્ગ કહે છે. પર્વતની નિર્જન ગુહાઓમાં એણે ત્રણે રાત્રિઓ ગાળી હતી. માર્ગમાં કેાઈ પણ ગંપડી કે મઝાન નહોતું કેાણુ. આખી મુસાફરીમાં કેાઈ પણ બે પગથાળો છુવ નહોતો મળ્યો.

આ માર્ગને છાયામાર્ગ એટલો માટે કહેવામાં આવે છે કે હંમેશાં ત્યાં છાયાજ રહે છે. છાયા એટલે શું વૃક્ષોની છાયા ? નહિ; ગિલકુત નહિ. આવી બેટાળ ઉંચાઈ અને શરદ વાયુમાં બિચારાં વૃક્ષ ક્યાંથી નથી શકે ? ઘણુંખડું આ માર્ગ મેઘમંડળથીજ છવાઈ રહે છે. યમુનોત્રી અને ગંગોત્રી પાસેનાં ગામડાંના ઘેર ચારનારાઓ લગભગ સાલગરમાં એકાદ બે માસજ પોતાના ઘેર અહીં લાવીને રહે છે. બંદરપુટ અને હનુમાનમુખ નામનાં બે હિમાચાલિત શિખરો કે જે બે ભગિની સસ્તાઓનાં ઝરહોને જોડે છે તેની પાસે એ લોકો અકસ્માત મળી ગયા. આમ એમની પાસેથી માર્ગની માહિતી મળી.

પુષ્પો તો અહીં એટલાં બધાં છે કે સપળો માર્ગે મુવર્ણુરંગી ફોત જેવો માલૂમ પડે છે. પીત્તો, આરમાની અને જામલી જંગલી ફૂલોનો તો પારજ નથી. અનેક પ્રકારનાં કમળો અને શુભાંગે; શુગલ, હોબાન, મમીરા, મીઠા તેલીયા, આલમમિસરી, અને એવા અનેક બીજાં એકધિના છોડવાઓ. કેસર, ધતૂર, અને એવાં અનેક મુગધિમય દ્રવ્યોની મીઠી મધુરી મુગધ; અકળથી ભરેલી કોરીવાળાં પ્રફલકમળ; આ સર્વ મનેહર સ્વધને આ પર્વતોને જગત અને સ્વર્ગના શાસનકર્તાનું પ્રમદ ઉપવન-નંદનવન-બનાવે છે.

રંગ ! રંગ ! હો રંગ ! પ્રેમસીમા મન હારી, બાપા પરમ વિરાટ તમારી છે ઉપકારી;

મુંદરતાનો લેહ ભર્યો છે જેમાં પૂરો, જેથી પ્રકૃતિપરે અધિક અધિકાર તમારો:
આ ભાષાનું રૂપ જગત પ્રભુને લાવે છે । એજ પ્રભુના અમિત હર્ષને પ્રકટાવે છે ।

“ ગોલચંદ્ર ” કા જોખન કુટ કુટ કર નીકલ રહ્યા છે । આરો તરફ સૌંદર્ય સૌંદર્યજ વરસી રહ્યું છે । જ્યાં જુઓ ત્યાં મરુજગણ ખેલી રહ્યા છે; જે મળે છે તેને ચુંબન કરે છે. તાર્જ તાર્જ કૂલોને તો ખાસ ચુંબન કરે છે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે તો એ મુગધનો મકરંદ વાયુલહરિમાં ઝૂંધાઈને ‘રામ’ને એવો તો સ્પર્શ કરે છે કે જાણે મધુર મનોહર આનન્દહાયક ગાન । મુકે પ્રેમીઓનાં સંયોગ વિયોગઅન્ય અથુ જેવો વનોદ્યાનમાં વહન કરતો મીઠો મધુરો મકરંદ । આ રાક્ષસી પર્વતોના શિખરોપરનાં આ મનોહર ખેતરો મુશોભિત ચેતરો જોવાં ભાસમાન થાય છે । આ શું દેવતાઓનાં લોજનાલય છે કે નૃત્યભૂમિ ? કલકલ કરતાં ઝરણાં અને કરોડો લેખડોમાંથી લાગી પડતી નદીઓ, એ જન્ને આ દિવ્ય દર્યોમાં વૃદ્ધિ કરે છે. કોઈ કોઈ શિખરપર તો દૃષ્ટિ તદ્દન સ્વતંત્રતા લોગવે છે; તેના હઠવિસ્તારમાં જરાયે વિભાજ નથી પડતું. નિર્ભયતાથી સર્વ દિશામાં ફર સુધી ચાલી જાય છે. જનથી તો એના માર્ગમાં કોઈ સ્થૂલ પથ્થર આવતો કે નથી આવતું કોઈ ઘન મેઘમંડળ । કોઈ કોઈ શિખરવેરોને તો ઘનચેદી અને નજલેદી બનવાનો એટલો તો ઉત્સાહ છે કે તેઓને પ્રતિબધ શું એની ણખરજ નથી । તેઓ અતિ ઉચ્ચ ગગનમંડળમાં હ્રસ્વ રાધ ગયાં છે ।

અભિમાની પર્વતોના મહાન મહિમાનું વર્ણન કરતાં કરતાં પ્રાતઃકાળનાં મહિમય ઝંકળને પણ આપણે ભૂલી ન જવું જોઈએ. એણે પણ માર્ગમાં અમને યોગ્ય આકર્ષિત નથી કર્યો. પેલા કંમળહલપર ચોંટી રહેલું ચંચળ, ચપળ જળજિન્દુ મનુષ્ય જીવનનું કેવું ઉત્તમ ચિહ્ન છે ! નાનું છે; ચપળ છે; છતાં કેવું નિર્મળ અને ચમકીલું છે । એના દૃઢ્યમાં પ્રકાશનો પ્રકાશ-જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ આત્મનું સદાનંદનો સૂર્ય પ્રતિબિમ્બિત છે । અરે મનુષ્ય, શું તું એ નાનામાં નાનું જળકણ છે ? તું તે નાનામાં નાનું જળજિન્દુ છે કે અનન્ત સ્વિરાજ છે ? અરે અર-તું નાનું જળજિન્દુ નહિ પણ જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ-સૂર્યોનો સૂર્ય-છે. બધા વેદ અને ‘રામ’ એમજ કહે છે. એતો નિઃસંદેહ છે કે પ્રકાશિત તેજ આ રમણીય દિવ્ય રથાનોમાં જ્યોતિ અને જીવન રેડે છે. ઉપર, નીચે, અહીંતહીં, અને સર્વત્ર તારૂંજ પ્રકાશ-સ્વરૂપ વિરાજે છે । તુંજ એ સત્તા છે કે જે કોઈ પણ પરિમાણની પરવા ન કરતાં નાનાં મોટાં બધાંની પાસેથી કામ લે છે. રસીલી ઉપાને આનંદી હારયો તથા મનોહર પુષ્પને મધુરી પ્રભાં તુંજ પ્રદાન કરે છે ।

અર્ધ રાત્રિનું તારકમંડળ શું ચમકીલું, ઉપાકાળનું ઝંકળ જિન્દુ કેવું રસીલું; જે મુંદરતા ભરી સ્વચ્છ આ અંશ વિલાગે, એ સૌ તારૂં પ્રતિબિમ્બ પ્રભુ દિવ્ય મુહાગે. તારાપતિ શુભ ચંદ્ર સંત્રિએ વિકસે તે તું, સધ્યા જ્યોતિ અને ઉપાની લાલીયે તું; જે જે શોભનરૂપ પ્રકાશિત ભાસે જગતે, તારી અહ્ભુત કળા બધીએ ખીલી વિગતે. પ્રતિ કણ-ને જગત મંડળે કીર્તિ તારી, દ્રવ્ય બધાં કે સાખ, અહીં છે વિશ્વવિહારી.”

બાહ્ય કૃષ્ણચંદ્ર-ગોલચંદ્રને એવી ટેવ હતી, કે ગોપીઓનાં દહીં માખણ ચોરી ચોરીને નતાં ખાઈ બાક, અને વધ્યા ઘટયાને યોડું બહાર લાવી વાછરડાંનાં ત્રોપર ચોપડી આથી એ ભિચારાં મૂળાં પ્રાણીને ઘરની મુખ્ય ગોપિકાનો માર પડતો; અને એ બેઠેલો

બાલ્યંદ્ર રૂપરૂપ નિરોધ સ્વી છટકી જતો! આવીજ રીતે આત્માનો આત્મા પણ ને ધ્રુવે છે તેજ કરે છે. વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ તો નટજર 'રામ'નોજ એ લોક છે. એ અશ્વત્થામાવા-
મીજ મહાકાર લાવી જલુમાં ઉતરે છે-એખમદાર અને છે. પછી એ માખણમોર કુખુને
એલોંભાયક કહો, નટખટ કહો કે નિરોધ કહો; પણ પાક, તમે પણ તેજ છે. બાજુગર
હો કે બાદુગર હો પણ તમે પોતેજ 'રામ' છો. ને કાંઈ છે તે તમેજ છો, તમેજ સર્વમાં
જર્તા રમા છો, તમેજ વિશ્વંભર છો. આ એકલા પીગ શરીરરૂપી નાના દ્વીપમાંજ કાંઈ
તમે પૂરક રહેલા નથી; તમારો આત્મ આ મહાકાર નથી; તમે કાંઈ કુદ્ર જીવ નથી; તમે
તો અગાધ મહાસાગર છો.

(બાદરૂપમાં મોહિત ઘનર નેચોને માટે) 'રામ'નું વર્તમાન નિવાસસ્થાન એક મુદ્દ
આનન્દદાયક પહાડી કુટિ છે. એની આસપાસ લીલી લીલી અને નિર્જન પ્રાકૃતિક વાટિકા
છે. અહીંથી મંગળનું એક મુરમ્મ દ્રવ્ય દેખાય છે. નાસાયણ અને તુલાસમ અન્ય સ્થળે
રહે છે. અહીં રામજીની બહુ ઉંમર છે. વચ્ચીઓ અને બીજાં-પક્ષીઓ દિનશર મનમાનતો
કલશક કપો કરે છે. અહીંની હવા નિરોગી છે. મંગળનું જ્ઞાન અને પક્ષીઓનું ગુંજન
અહીં સર્વદ સ્વર્ગીય ઉત્સવ બનવે છે. મંગળની ઘાટી અહીં બહુજ વિસ્તીર્ણ છે. મંગળ
મેદાનમાં વહેલી હોય એમ અહીં જણાય છે. પ્રવાહ બહુ વેગશર આસ્યો જાય છે તોપણ
'રામે' એને અનેકવાર પાર કરી છે. કેદાર અને બદરિ અનેકવાર 'રામ' બાદશાહને નિમંત્રણ
કરી વૃક્ષો છે; પરંતુ બહાદી મંગળને વિચેગતા વિચાર માત્રથી પણ અત્યંત દુઃખ થાય છે
અને એનો મુખ્યન્દ્ર મહિન થઈ જાય છે. 'રામ' એને ઉદાસ કરવા નથી ઇચ્છતો, તોમ તેને
નિંદરા કરવાનું પણ હોક નથી જાગતું.

સુમેરુ

જ્યારે 'રામ' યમુનોત્રીની ગુફામાં રહેતો હતો ત્યારે એનું યૌવસ કલાકમાં એકવાર
એજન રાજમરો અને બટાકાનું ઘનું હતું. આથી અજીણ યમુ; ત્રણ દિવસ સુધી રોજ
આત સાતવાર ચોથ જનું પડતું. આ અસ્વસ્થ અવસ્થાને એમે દહાડે પ્રાતઃકાળે ગરમ ગર-
જામાં સ્નાન કરીને સુમેરુની યાત્રા કરવા 'રામ' નીકળી પડ્યો. સાથે કૌપીન સિંચાય ન તો
કાંઈ વસ્ત્ર, નથી ઉપાન, નથી પાપટી, કે નથી છત્રી. પાંચ લોકપક પહાડી, બહુજ ગરમ કપડાં
પહેરી સાથે યયા હતો. નાચણ અને તુલાસમને 'પરસાહી' જાણ મોકલો રીધ હતો.

શરૂઆતમાં અમારે નાની યમુનાને ત્રણ ચર વાર ઉતરવી પડી હતી. અગગ જતાં પીસ-
તાગીસ વાર ઉંચો અને રોહ ફલંગ લાંબો એક બરફનો પ્રચંડ હમલો એવામાં આજ્યો;
એનાથી યમુનાની ખીણ રોકાઈ રહી હતી. બન્ને બાજુ બે મિતોની પેઠે પર્વત ઉભા હતા.
શું એમણે અંદર અંદર સંપ કરી રાખ્યો છે કે 'રામ' બાદશાહને અગગ ન જવા દેવે ?
કેઈ હરકત નહિ. હૃદ નિશ્ચયની યસે તમમ વિદાને નાસીજ જતું પડે છે પશ્ચિમ તરફની
પર્વતની ખીણપર એમે ચડવા માંડ્યું. ઘણી વાર તો અમને પગ ટકાવવાની પણ જાગ્યા
નહોતી મગતી. સુવાસિત પણ ગુલાબત કાંટાવાળા છેડ પકડી પકડીને અને "ચા" નામુત
ઘાસમાં અંગુઠા ભરવી ભરવીને અમારે અમારું શરીર સંભાળવું પડતું હતું. કેઈ કોઈ
વાર તે અમારી અને મૃત્યુની વચ્ચે માત્ર એક ઇંચનુંજ છેડું રહી જતું હતું. અમાસ-
માંથી એ કેઈને પગ લપસી જાય તો એનું યથાયોગ્ય સ્વામત કરવા માટે મંગળ યમુનાના
કેતરમાં એક ઉંડી ખીણ, બરફની ચારી પથરીને કબરનું મોડું બનાવીને પડી હતી. નીચેથી

યમુનાને કલકલ કરતો ધ્વનિ સંભળાતો હતો-મણે કે હાંકી રાખેલા ઢોલનો અવાજ આવે હોતો. આવી રીતે લગભગ પોણાકલાક સુધી અમારે મોતના પંતમાં જ ચાલવું પડ્યું. ખરેખર, એ એક વિલસણ અવસ્થા હતી. એક બાજુ મૃત્યુ સુખ ઉઘાડીને ઉભું હતું, એ બીજી તરફ પ્રકૃષ્ટિત તથા ઉશ્ચિત કરતી સુગંધયુક્ત વાયુની લહરિઓ હતી. આવું વિચિત્ર અને વિકટ સાહસ જેડીને અતે અમે પ્રચંડ હિમશૃંગે પહોંચ્યા.

અહીંથી યમુનાને વિયોગ થયો અને બધી મંડળીએ એક સીધા પર્વતપર ચડવું શરૂ કર્યું. ત્યાં નહોતી કોઈ ટેકી કે ન કોઈ માર્ગ. એક મહા ધન અરણ્યમાંથી નીકળ્યા. તે અમને વૃક્ષની હારો પણ ન જોવામાં આવી. 'રામ'ના શરીરમાં ઘણાએ ઉઝરડો પડ્યો. જ્યોત્સ્ના અને 'પર્ય' વૃક્ષોના અરણ્યમાં એક કલાક દોડાદોડ કર્યા પછી અમે એક પુષ્પા મેદાનમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં નાનાં નાનાં વૃક્ષો ઉગેલાં હતાં. હવા જો કે બદલાઈ ગઈ હતી છતાં મધુર અને સુવાસિત હતી. આ ચડાવ ચડાવથી બધા પહાડીએ હાંફવા માંડ્યા. 'રામ'ને માટે પણ આ એક સારી કસરત થઈ પડી. ૮૦ માર્ગલ અથવા તેનાથી પણ વધારે ચડવું ઉતરવું પડ્યું. જમીન લપસી જવાય તેવી હતી; પરંતુ ચારે દિશાનાં સુંદર દ્રશ્ય, મનોહર પુષ્પસમૂહ અને હરિઆળીના ભરાવે માર્ગની સુરકેલી અને પરિશ્રમ વિસારે પાડ્યાં. યૂરોપિયન ણીચાવાળાઓ પોતાના ખાગને મુરોબિત કરવા માટે અહીંથી ફૂલોનાં બીજ લઈ જાય છે અને અંગ્રેજી બજારનારા લોખા હિંદુ લોકો અને વિદ્યાવતી ફૂલ કહે છે. આ ફૂલોમાં એક વિશેષ વાત એવી છે કે જ્યારે એ બીજી કોઈ જગ્યાએ લઈ જવામાં આવે છે ત્યારે એનો રંગ તો રહે છે પણ સુગંધ નથી રહેતી.

યૂરોપીય વિદ્યામાં ચૂર, એવા તરુણ વિદ્યાર્થી લોક, પોતાના યૂરોપીય અધ્યાપકોના લજેક વેદાન્તના પ્રતિષ્ઠિતરૂપ ગ્રંથોને વાંચીને સમજી ભેમે છે કે આ પશ્ચિમની કલ્પના છે, અને તેથી એ કલ્પનાપર ક્રિદા થઈ જાય છે; પરંતુ એ બિચારાઓને ખબર નથી કે એ કલ્પનારૂપી કુસુમે પોતાનીજ માતૃભૂમિમાંથીજ લઈ જઈને ત્યાં રોપ્યાં છે. વળી એ યૂરોપિયન લોકોના પ્રતિપાદિત કરેલા વેદાન્તમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો ખાસ રંગ અને આકાર તો અવશ્ય રહે છે, પણ અનુભવરૂપી સુગંધ નથીજ રહેતી.

“અહસ શુભમે” રંગ હે શુભકા વ લેહિન બૂ નહિ.”

'રામ'ના અસ્વાસ્થ્યનું શું થયું બસા ? 'રામ' તે દિવસે તદ્દન સાજો થઈ ગયો. ન કોઈ રોગ, ન જરાયે થાક, તેમ બીજી પણ કોઈજ ફરિયાદ રહી નહિ ! પેલા પહાડીઓમાંથી કોઈ પણ 'રામ'ની આગળ નહોતો નીકળી શક્યો. અમે બધા સાથે સાથે ચડવા લાગ્યા. અખરે સેને ભૂખ લાગી. આ વખતે અમે એવા પ્રદેશમાં પહોંચી ગયા હતા કે જ્યાં મેઘ જળા રૂપમાં વૃષ્ટિ કદિ વરસાવતો નથી; પણ હિમના રૂપમાંજ યથેચ્છ પડે છે.

આ ઉંચા, શરદ્ અને રુક્ષ પર્વતપર વનરપતિનું તો નામ પણ નહોતું. અમારા પહોંચ્યા પહેલાંજ તાજાં બરફનો વરસાદ થયો હતો.

'રામ'ને એકવા માટે એક મોટી મિત્રા ઉપર લાલ કામળી પાથરી દીધી હતી. આગલી રાત્રિએ જાડી રાખેલા બટાટા એને ખાવાને માટે આપવામાં આવ્યા. સંગીસાથીઓએ પણ પોતાનું વાસી સાફુ બેઝન બદુ કૃતજ્ઞતાપૂર્વક લીધું. બરફના ચળકતા સૂકા કકડાને પાણી તરીકે ઉપયોગ કર્યો હતો. બેઝન લઈ લીધું કે તરતજ પાછા ચાલવા માંડ્યા. ધીમે ધીમે અમે ઉંચે આગળ ચડવા માંડ્યું. અમારામાંથી એક જુવાન યાકીને પડી ગયો. એનો શ્વસ

જની કલ્પનાની તરમણીમના અને મોહકનાનો યત્કિંગિત અંશ પણ પ્રાપ્ત થશે નહિ; પરંતુ જ્યારે તમે આત્મરૂપનો અતુલભવ કરી લેશો ત્યારે આવા આવા અસંખ્ય સુમેરુનું તમામ આત્મામાં દર્શન પામશો અને સંપૂર્ણ સુષ્ટિ તમારી સેવા કરશે. મેઘથી તે સાધારણ કણપર્ણ, રયામવર્ણ આકાશથી તે નીલવર્ણ પથ્થર પર્યંત અને ગરુડથી લઈને છદ્દંદર પર્યંત જેટલા જીવ સંસારમાં છે એ બધા તમારી આજ્ઞાપાલન કરવા તત્પર રહેશે. કોઈ દેવતા પણ તમારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન નહિ કરી શકે.

ઓ નરા ! હવે તું નિર્મલ થઈ જા. એ ભારતવર્ષપર આચ્છાદિત અજ્ઞાનના મેઘમંડળ ! હવે તમે દૂર ખસી જાઓ ! આ પવિત્ર ભૂમિ ઉપર હવે અધિકવાર ન ઝૂમી રહો ! એ હિમ-ચલનાં હિમ ! તમારો સ્વામી તમને આજ્ઞા કરે છે કે તમે અમારી પવિત્રતા અને સત્યનિષ્ઠને કાંચમ રાખો ! દ્વેષભાવથી કલુષિત જળ આ ક્ષેત્રપર કદી પણ ન વર્ષાવશો !

અસ્તુ ! મેઘમંડળ વિખરાઈ ગયું. સમસ્ત હિમદલે કાષાય (ભગવો) રંગ ધારણ કરી લીધો ! શું પર્વતોએ સંન્યાસ ધારણ કર્યો છે ? ખરેખર, એણે ‘રામ’ના સેવકોનાં વસ્ત્ર પહેરી લીધાં છે ! કેવું અદ્ભુત દશ્ય પ્રતીત થાય છે ! પર્વતોનો હિમ ‘રામ’નો સન્દેશો લઈ જવા માટે અત્યંત આતુરતાથી તેના મુખ તરફ ભેંધે રહ્યા છે !

એક અમેરિકન સાધુ કહે છે કે “ સુષ્ટિ-પ્રકૃતિ એ કલ્પનાનોજ અવતાર અર્થાત્ રૂપાન્તર છે અને જેવી રીતે વરાળનું બરફ થયા પછી પાણું બરફનું પાણી થઈ જાય છે, એવીજ રીતે સુષ્ટિ પણ કલ્પનામાંથી સ્થૂલ દશ્ય રૂપે બન્યા પછી પાછી કલ્પનારૂપ બની જાય છે. આ સંસાર મનેનુંજ સ્થૂલરૂપ છે; છતાં જ્ઞાનાગ્નિવટે આ અંચળ સ્થૂલરૂપ પાતળું થતાં થતાં પુનઃ સ્વતંત્ર કલ્પનામાંજ વિસર્જિત થઈ જાય છે; અને એનાથીજ સેન્દ્રિય અથવા નિરંદ્રવ પ્રાકૃતિક પદાર્થોના મનપર અધિક અને ઉત્તમ પ્રભાવ પડે છે. સંકુચિત અને દેહધારી મનુષ્ય, વિદેહ મનુષ્ય સાથેજ વાતોલાપ કરે છે ! ! ”

પ્રશ્ન:—એ જગત મારીજ કલ્પના છે (અર્થાત્ મન અથવા કલ્પનાનુંજ સ્થૂલ રૂપ છે) તો બાહ્ય પદાર્થ મારી ઇચ્છાનુસાર કેમ નથી બદલાઈ જતા ?

ઉત્તર:—ગોડપાદાર્ય કહે છે કે સ્વપ્ન સુષ્ટિમાં કેવળ કલ્પનાનાજ બે વિભાગ-પદ્મ-યદ્ય જાય છે. એક પદ્મમાં તો તે જડ પદાર્થ બને છે અને અન્ય પદ્મમાં અન્તઃકરણની વૃત્તિઓ, ઇચ્છાઓ ઇત્યાદિ બને છે. આવી સ્થિતિમાં અન્તઃકરણના વિચાર પોતાને આધીન અને પરિવર્તનશીલ હોય છે અને જ્યારે એની તુલના જડ પદાર્થો સાથે કરાય છે ત્યારે એ મિથ્યા લીત થાય છે. પરંતુ બાહ્ય પદાર્થ સ્વતંત્ર શાશ્વત, અને સાપેક્ષિત રીતિથી સ્વયં સિદ્ધ લીત થાય છે.

પરંતુ વસ્તુતઃ જાગૃત મનુષ્યની દૃષ્ટિમાં સ્વપ્નના સત્ય કે અસત્ય, બાહ્ય કે આન્તરિક, અને ભાગ કેવળ કાલ્પનિકજ છે. એ અમારી જ કલ્પના છે અને અમેજ એને ઉત્પન્ન કરી જાગૃત અવસ્થામાં મનુષ્ય, પ્રત્યક્ષ સ્થૂલ પદાર્થમાં અને અપ્રત્યક્ષ કલ્પનામાં સ્પષ્ટ નેક્ર શકે છે; છતાં સ્વાત્માનુભવી મનુષ્યને તો તમામ સ્થૂલ પદાર્થ અને પરિવર્તનશીલ કલ્પના બન્ને વસ્તુતઃ સ્વપ્નજ-મિથ્યાજ પ્રતીત થાય છે; અને જ્યાંસુધી એ પદાર્થોને જાસમાન થાય છે ત્યાંસુધી કેવળ એ કલ્પિત પદાર્થ તરીકેજ મનુષ્યપર પોતાનો પ્રભાવ પડે છે. એ એ કે એની ઇચ્છાનુસાર પરિવર્તિત નથી થતા; તોપણ એ બધા એની છે. તમામ મુખારવિંદની પ્રકુલિતતાનું કારણ યદ્યપિ તમારી બુદ્ધિ નહિ બતાવી

કાયલા તો ક્યારનાએ ગળી જવા ભેંધે, પણ તેની સાથે જેનું વડાણ બંદરે-પોતાના નિવાસ-સ્થાને-પહોંચી ગયું છે તે પૂર્ણ સફલાગી છે. જે પ્રત્યેક પદાર્થને પરમાત્માના નિવાસસ્થાને પહોંચવામાં પગથિયું બનાવી શકે છે, એટલે પરમાત્માનું દર્શન પામવા એ સર્વ પદાર્થોને અરિસાંરૂપ માને છે, તેનું જ જીવન ધન્ય છે. આ તારામંડળ, ગિરિચમૂક, સરિતાઓ, નૃપતિઓ, અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓથી ભરેલું આ વિશાળ જગત તો એને માટેજ સજાયેલું હતું. ખરેખર એમજ છે. હું તમને સત્યજ કહું છું.

દીકા કે સ્તુતિને ખાત્ર શહેરોના મુંઝવી નાખે એવા ધૂમાડાવાળા રસ્તાઓ મનુષ્યના અંતઃકરણમાં સ્વાર્થની ભાવના ઉત્પન્ન કરે છે, અને એને દેહાધ્યાસનું જ દીકરણ કરાવે છે; ત્યારે આ અરણ્યો, ફોત્રા અને મેદાનોની વનસ્પતી તેમને ઇશ્વરની અદ્ભુત લીલાનું દર્શન પમાડે છે. આવાં શહેરોમાં રહેલી વખતે તો મનુષ્યે સાક્ષીરૂપેજ રહેવું ધટે છે; નિહાળીને એતાં લે આ મુખરેલા સમાજો કરતાં પણ વનસ્પતિ વર્ગમાં કદાચિત વિશેષ કલહો, વિગ્રહો અને અચાંતિ હશે; છતાં પણ જેમ એક મનુષ્ય આ દેવદાડૂ, ચીડ અને ઓકનાં વૃક્ષોમાં ઉભેલો હોય છતાં પોતાને તેનાથી જુદો-તટસ્થ-સાક્ષીરૂપે સમજતો હોવાથી વનસ્પતિના વિગ્રહમાં પણ તેને આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે; તેમ જે મનુષ્ય આ કાલાહલવાળાં શહેરોમાં પણ સાક્ષીરૂપે રહી શકે છે; અને પોતાને સર્વથી પૃથક સમજીને તેની સાથે તાદાત્મ્ય નથી અનુભવતો તેને માટે કોણ કહેશે કે આ વિશ્વ નંદનવન નથી ? આવું ઈશ્વરી જીવન જીવતાં મનુષ્યોજ જગતમાં પ્રકાશક છે.

વસ્તુતઃ “ ઈશ્વર સિવાય બીજું કંઈજ છે નહિ. હું કોનાથી ડરું ને કોનાથી યરમાઉં ! સમસ્ત જીવન મારા ઈશ્વરનું જ જીવન છે; અન્ય કંઈ છેજ નહિ. તે અને હું પણ તેજ છીએ. *एकमेवाद्वितीयम्* ” આ સમસ્ત જગત માફું હિમાચલનું અરણ્ય છે. જ્યારે ઉપાનું તેજ છળકે છે ત્યારે કુસુમો રિખત કરવા માંડે છે, પક્ષીઓ મધુર સંગીતરવ કરે છે, અને નિર્ઝર આનંદભર્યા નાચ ખેલે છે. અહા ! જ્યોતિષાં જ્યોતિર ! પ્રકાશોના પ્રકાશ ! પ્રકાશનો ઉદયિ ઉછળે છે ! સચ્ચિદાનંદનો સમીર વહે છે !

આ રમણીય અરણ્યમાં હું હસું છું, ગાઉ છું, તાળી પાડું છું, ને નાચું છું. શું કોઈ મરકરી કરે છે ? નહિ એ તો વાયુની લહરિ હતી-શું કોઈ તિરસ્કાર કરે છે ? નહિ એ તો પક્ષોના ખડખડાટ હતો. શું ઝરણાં, વૃક્ષો, પક્ષીઓ અને વાયુમાં વસતા આસજ જીવનથી હું બહારીય ?

હું નાચતો, હું નાચતો, હસતો અને વળી નાચતો, આ તારલા તો રજ બધી હું નાચતાં ઉરાડતો.

આ ઇંધ્યાં નહિ, બીતિ નહિ, નહિ ચાક શોક થઈ શકે,

નથી આજકાલ ન શયુ કો સપ્તો કદીય કરી શકે.

નથી હાનિ કે નથી વેદના એ કંઈ અહીં ના આવતા,

ના કે ભયંકર ચિત્ર મારા હૃદયને બડકાવતાં.

આ વિશ્વનો આત્મા વિહારી હું મુખા વરસાવતો;

આ સર્વનો પ્રિયતમ બની હું પ્રેમપાત્ર રમાડતો.

હું મધુરતમ હું સ્વાસ્થ્ય સ્નાનું સ્વપ્ન મુખ સ્નાનું મતો;

કલ કલ થતા નિર્ઝર રૂપે હું શાન્તિ અર્પતો.

હું રામ ને જગી રાવણો ના ભેદભાવ અહીં કરો;

મુજ શાન્ત નિર્મળ રામમાં સૈ રામ દર્શન પામયો.
આકાશ મંડળ તારણ મહા, દૂર તેમ સમીપના;
મહી રહેલા દરખમાં હું દિવ્ય ગદન ગમવતો.

(૨) ચંદ્ર પ્રકાશી રહ્યા છે-રૂપેરી શાન્તિનો સમુદ્ર ઉછળતો રહ્યો છે. 'રામ'ના પરાગના બિજાના પર એ જ્યોત્સ્ના સંપૂર્ણ પ્રજા રચી રહી છે. આ પર્વતપર રથને રથને ઉગી રહેલા શુક્રાબન સાધારણ ઉચ્ચ છેડની છાયા પ્રસરી રહી છે. જ્યોત્સ્નાથી આશ્ચર્યિત શાયામાં તેની છાપ પડે છે, અને 'રામ'ની પાસે શાન્તિથી નિદ્રા લેતી આ સાંભ્ય ચંદ્ર-જ્યોત્સ્નાનાં મધુરા મુકોમન સ્વપ્ન જોવા લે રમતિયાળ છે !

ઉઘ, ઉઘ, આત લાળ ! હસી લે મ્હાણુ સ્વપ્ન રસાળ !

જમુનોત્રી, ગંગોત્રી, સુમરુ, કેદર અને બદરિનાં હિમશૃંગો એટલાં તો સમીપ દેખાય છે કે જલ્દે જહીં ઉમાં ઉસાંજ જોનો સ્પર્શ થઈ શકે. વસ્તુતઃ એ મહિમય હિમશૃંગોની અર્ધ વર્તુલકાર માળા, આ વસિષ્ઠધમ જવેરીના મુકુટપર મથાયલી મુકામાળા સમ શોભે છે ! એ પર્વતોનાં ધવલ હિમશૃંગો આ ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાના હારસાગરમાં સ્નાન કરતાં હોય એવો અલાસ યાય છે, અને શીતળ સમીરની મંદ હલરિલ્લેના કૂપમાં જોનો ગાઢ સોહમ-ઉન્નત્તેસ જહીં સતત પહોંચ્યા કરે છે.

આ પર્વતપરનો બધો ભરફ પીગતો ગયો છે. અત્યારે આ શિખર પાંસેતું ખુદ્દું સપાટ મેદાન આસપાસની, શુક્રાબી, પીઝાં, પીઝાં, અનેકરગી પુષ્પો કે જેમાંનાં અનેક તો અત્યંત મુગધીપૂર્ણ છે તેનાથી ચોલાયમાન થઈ રહેલું છે. આ સ્થળને લોકો મૂતોનો વાંસ માંનીને જહીં આવતાં કરે છે. વિહારમય મૂતોના નિવાસરૂપ મનાઈને પ્રકૃતિયું આ અપ્રુત સોદર્ય-આ દેવોનું નંદનવન-નિર્મળ રહે છે ! 'રામ' આ પુષ્પોવાનપર એટલી તો સંભાળેથી અને પીમેથી ચાહે છે કે જ્યેને એ પીમે પીમે હસતાં પુષ્પોનો 'રામ'ના ચરણ સ્પર્શથી વધ થઈ જાય

કોયલ, કપૂતર અને અનેક પ્રકારના પાખવાળા ગવૈયાઓ નિત્ય પ્રતાપાલે 'રામ'ને આનંદ આપે છે. કેઈ કેઈ વાર તો ચત કાળમાં ગુફાના દ્વાર આગળજ એક મોટો અજમર આવીને જોના જામ હંસનની ચક્કા નંવ સંગીતથી 'રામ'ને આનંદ આપે છે. ઉંચે ગગનમંડળમાંજ વિહાર કરતાં-મધ્યાહને સ્યામવર્ણી વનમહાજમા પુમતાં સમ્પન્નશી ગરુડે ઉડતાં દરે છે ! શું વિશ્વ ભગવાનને પેટાની પીડપર લઈને ફરનારાજ આ ગરુડે નથી ! એક તારે તો 'રામ'ની આગળથી એક વાઘ ફૂટી ગયો હતો.

પેલા પર્વતના સરોવરની આસપાસ આ ખીલતા વનદેવતાઓની કેવી સ્વર્ગીય ભૂમિ છે ? ક્યા સંબંધથી તેઓ ભેદાયેલાં છે ? એઓને પરસ્પર સંબંધ તો કશોજે નથી; કેઈ પણ ભાવનો અંગત સંબંધ છેજ નહિ. આ તો એક સામાજિક સરથા છે; એક તમ્બવમાં તેઓ સાથે રહે છે, એજ તેમનો સંબંધ છે ! એજ જળજમુકપરનો તેમનો પ્રેમ તેમને એક સાથે રાખે છે. આલો આપણે પણ એકજ સ્વપ્નમાં-સ્વર્ગમાં-દુઃસ્વપ્નમાં-રામમાં જિંદગી લજિતાવધી મળી જઈએ.

સહજતરતાલ

જુલાઈ, ૧૯૦૧.

સત્સર્પિહસ્તાવચિતાવશેષાણ્યથો વિવસ્વાન્ પરિવર્તમાનઃ ।

પન્થાનિ યસ્માન્નસરોરુઢાણિ પ્રવૌધયસ્યુર્ચ્વમુર્તૈર્મમૂર્તૈઃ ॥

માઈકોના માઈલ સુધી આકાશના જેવાં ઉંચાં શિખરોપર પ્રવાસ કરવો; નીચે ખીલેખાં, અરણ્યોમાં બર્ધ (લોચપત્ર) નાં અને બીજાં જીવતાં વૃક્ષોને નિહાળવાં; બન્ને બાજુએ ફૂલોની ફૂલવાડીઓની સુગંધ લેવો; ન્યાં ચાલવાથી સુંદર કોમળ ફૂલો તમારા પગના અંગુઠામાં પિંટાઈ પડતાં હોય એવા સુંવાળા મળમલ જેવાં ઘાસવાળાં જમીનપર ઉઘાડે પડે ચાલ્યા જવું; ફરતી કેલાસમેરુની ટેકરીઓપરથી ધૂ ધૂ કરતા ઉછળી પડતા જળના ધોધનં ફેરેરી ફરેનો નિહાળવાં; વિજળીની ઝડપે ફૂટી જતાં ચપળ કરનૂરીમૃગ જેવાં રમણીય દોહનારાં કે જેના ઉપર ચંદ્રજ સવારી કરી શકે તેને જેવાં; ધરીમાં આ બાજુએ તો ધરીમાં પૈલી બાજુએ, એમ આમતેમ મોટી રંગીન પાંખો ફેલાવતા ગરુડોના ઉડવાથી ચમકો પડવું; સેતુ અને સુગંધ સાથે મળ્યાં હોય એવાં સુંદર અને સુગંધી પુષ્પો; તથા કમળોને અહીં તહીંથી ચૂંટવાં; જે અનેક ઔષધો અહીં પુષ્કળ ચાય છે તેને ખેદવામાં એક બીજાને હરાવો પાડત આ મયૂરોને ભેઈ આનંદ પામવો; ઝઝ ઝઝ નો ધ્વનિ કરતાં કરતાં ભજનો ગાતાં બળં; એમાંજ અમારો સમય વ્યતીત થતો હોય. સાંસારિક જીવનના ઘોંઘાટ અને કોલાહલથી પોતાને પર અને દૂર અનુભવતાં કેલાસના શાંત વાયુની લહરિઓ જેમાં નાચતી હોય એવાં ચકચકિત વિશાળ, ઘેરાં અને નીલાં સરોવરોની આસપાસ ઉગતા હસતા સૂર્યની સાથે દેવેણું કામ કરતા નિર્મળતાના ભંડાર જેવા કોમાર હિમરાશિઓ ! આવા ઉચ્ચ પ્રદેશની નિર્મળ એકાંતમાં સૂર્ય પોતાના મોહક પ્રભાવનો આનંદ અનુભવે છે. આ ઉચ્ચ પ્રદેશપર કેઈ કુંપડી કે પહાડુટિની તો આશાજ કેવી ? તાત્રિએ ગુફામાંજ નિતાડી હતી કે ન્યાં હથેલ્યાં માયુજ સૂતો હોય છે.

અહા ! ભરમીભૂત કરનારા દેહાધ્યાસના મિથ્યા પ્રદેશને દૂર કરવામાં કેવો આનંદ આવે છે ! અહા ! આ સૂર્યપ્રભા અને વાયુલહરિની સાથે એકરૂપ થઈ જવાનો કેવો આનંદ ! અહા ! રત્નમેવાદિતીયમુનાં ગહન, સ્વર્ગીય અને અપરિચિત અવ્યયોમાં જામણ કરવાનો શું અદ્ભુત આનંદ !

હિંદુ નારીઓનો આતિથ્યધર્મ.

હિંદુ નારાજીના આત્મચરિત્રમાં
 દેશમાંથી એક સાદરીએ હાંડનમાં જા: વિવરપર એક બ્યાખ્યાન આપ્યું હતું: અને જે
 બ્યાખ્યાન હિંદુસ્તાનના એક વર્તમાનપત્રમાં છાપવામાં આવ્યું હતું: તેમાંથી 'રામ' થોડું
 વખતે જાંથી સંભળાવશે. 'રામ' એ ભાષણ એટલું મોટું જાં છે કે હિંદુસ્તાનના સામાજિક
 જીવનના બ્યવહાર મોટું તમાજ દેશમાં કેલે જયોજ્ય અભિપ્રય અને અસલ કલ્પનાઓ ફેલા-
 વેલી છે તેનું વખતે વિચરન યાવ. કેટલેક એમ કહે છે કે જે મનુષ્ય હિંદુસ્તાનમાં
 જાય છે તે ફોઈ પણ પ્રકારનું કાવં કરી શકતો નથી. હિંદુસ્તાનમાં સાદિતપત્રોનાં જોડવાં
 જ્યાં ફોઈનુ જયેલાં છે કે ફોઈ પણ અમેરિકન તેલોની સાથે એકત્ર થઈને કામ કરી શકે
 નહિ. જેઓ ત્યાં જાય છે પણ હિંદુઓના સંબંધમાં આવતાજ નથી તેઓએજ જાણ
 અનેક વિચરો જહોં ફેલાયા છે.

જાણે! જેવાનું પ્રેમસરને માટે જીવન સમર્પણ, જીવનની આતુતિ આપવી, એ કેટલું મોટું અને મહત્વનું છે! પ્રેમીને એ પરમગૌરવ છે.

ઉત્તમ અને જગજગદીય છે! પ્રેમીને એ પરમસંપત્તિ છે.
 એ વિચાર પ્રેમવાદ માટે જીવન સમર્પણ અને તે સ્વેચ્છા પુણી છે તેજ માત્ર પ્રેમી છે.
 જગજગદ પ્રેમ જ મનુષ્યને મનુષ્ય બનાવે છે અને તેની સામે જનસેવાનાં આશુભ કાર્ય
 કરાવે છે. હિંદુસ્તાનને જગજગદ પ્રેમની વધાર છે. હિંદુસ્તાનમાં જગજગદ જે રીઝ સી જે પુણ્ય
 સેવા વિચિત્ર જગ તેઓમાં જાણે સુદૃઢ પ્રેમ હોય એવુંજ.

કેવલ નિમિત્ત બલ તેઓમાં આવી પુરુષ પ્રેમ લેવો મનુષ્યોએ
 હિંદુસ્તાનમાં રહીને પણ હિંદુઓનાં હવનનો જેવો અભ્યાસ નથી કરતા તેજ મનુષ્યોએ
 જ્યાં અહ્યાં જગ્યામાં પુકાં દેવ છે. જેમ એ પુસ્તકને મીઠું કપડું બોલાવી સર્વોમાં
 ફેલાવે તે તેને સર્વોએ સ્વીકારે અને નથી તેમ જા હોય હિંદુસ્તાનમાં જ્યાં છે પણ હિંદુ-
 ઓનાં હંકારમાં અભ્યાસ નથી તેજો હિંદુઓનાં હવનનો અભ્યાસ કરતા નથી અને તેમની
 કાલે જોવા કે સમજવા મનુષ્યના નથી. એક શ્રી હિંદુસ્તાનમાં મળેલી; તે ત્યાં રહે
 જ્યાં નથી અને તેજો ત્યાં હિંદુ હવન મનુષ્યો તમરી સારે જોયલા પ્રમાણ છે. આ શ્રીના
 હિંદુઓનાં હિંદુસ્તાનમાં વાઘરે રહેલું મનુષ્યો જોમ જોમ ઉપર છે. તમે જો ખરી રીતે
 જ્યાં જ્યાં જ સારા હો અને કર્મથીયે લીધે ત્યાં રહેલું હવન હો તે તમને જો
 જો પણ મળે નહીં કરવે જો. ત્યાં હોય હવે મનુષ્યોને અભ્યાસ આવી રહ્યો છે.
 જો હોય જો પણ મળી જો. છતાં તેજો હવન મનુષ્યો છે તેથી વિશેષ ઉદર અને
 કર્મથીયે જો.

[illegible]

અનેક વિચારો અહીં ફેલાયા છે.
 અહો! પોતાના પ્રેમપાત્રને માટે જીવન સમર્પણું, જીવનની આहुતિ આપવી, એ કેટલું
 ઉત્સવ અને લભ્ય કાર્ય છે! પ્રેમીને એ પરમમોહકતા છે.

સેવા નિમિત્ત બંધ તબોમાં આવ્યા મુંઢે પ્રેમ હોવા જાહેરના.
હિંદુસ્તાનમાં રહીને પણ હિંદુઓના જીવનનો જેઓ અભ્યાસ નથી કરતા એવા મનુષ્યોએજ
આવાં અસત્ય બધાં કૂકલાં હોય છે. જેમ એક પુસ્તકને ત્રીણીડ કપડું ચીંટાળી પાણીમાં
બેળીએ તો તેને પાણીનો સ્પર્શ થતો નથી તેમ આ હોકો હિંદુસ્તાનમાં બંધ છે પણ હિંદુ-
ઓના સંસર્ગમાં આવતા નથી. તેઓ હિંદુઓના જીવનનો અભ્યાસ કરતા નથી અને તેમની
સાથે એકતા કે સમાનતા અનુભવતા નથી. એક સ્ત્રી હિંદુસ્તાનમાં ગઈ હતી; તે ત્યાં થોડો
કાળ રહી અને તેણે ત્યાં હિંદુ જીવન ગ્રાન્થું તમારી સામે એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. આ સ્ત્રીના
દૃષ્ટિબિન્દુથીજ હિંદુસ્તાનમાં તમારે રહેવું જોઈએ એમ 'રામ' હજી છે. તમે જો ખરી રીતે
કામ કરવા જ ચાહતા હો અને કર્મશીલ તરીકે ત્યાં રહેવા ઇચ્છતા હો તો તમારે એક
પાઠનો પણ ખર્ચ નહિ કરવો પડે. ત્યાંના હોકો જાણે મનુષ્યોને આશ્રય આપી રહ્યા છે.
જે હોકો એકે ઘણા ગરીબ છે, છતાં તેઓ નેટલા ગરીબ છે તેથી વિશેષ દુધર અને
ધર્મશીલ છે.

ધર્મશીલ છે.
હિંદુસ્તાનના સાધુઓ ધારે 'શને' પેસાં જોયો નથી. જ્યારે તેઓ શેરીમાં ફરતા હોય છે ત્યારે એમ સમજવામાં આવે છે કે તે કુખને સતોષવા માટે બિચા હોવા ફરે છે. પોતાના ધરના જંગલમાં જાગજાગી એ કોઈ સૂખું જાગતું જતું હોય તેને સોજન આપી સેવા કરતી, એ હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓનો મુખ્ય ધર્મ છે; અને એ માતાઓ તેને ઈશ્વરી અસા માનીને

૩૩-પ્રકીર્ણ.

હિંદુ નારીઓનો આતિથ્યધર્મ.

દેશાંતરી એક સત્તારીએ લંડનમાં આ વિષયપર એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. અને એ વ્યાખ્યાન હિંદુસ્તાનના એક વર્તમાનપત્રમાં છાપવામાં આવ્યું હતું. તેમાંથી 'રામ' શબ્દ તમને વાંચી સંબળાવશે. 'રામ' એ જાણતું એટલું માટે વાંચે છે કે હિંદુસ્તાનના સામાજિક જીવનના અવકાશ માટે તમારા દેશમાં કેવો અયોગ્ય અભિપ્રાય અને અમન કાવતરો ફેલાયેલી છે તેનું તમને વિચારન થાય. કેટલાક એમ કહે છે કે એ મનુષ્ય હિંદુસ્તાનમાં જાય છે તે કોઈ પણ પ્રકારનું કાર્ય કરી શકતા નથી. હિંદુસ્તાનમાં સ્થાનિકોનો એટલો અવરોધ છે કે કોઈ પણ અમેરિકન તેઓની સામે એકત્ર થઈને શામ કરી શકે નહિ. એઓ ત્યાં જાય છે પણ હિંદુઓના સંલગ્નમાં આવવાનું નથી તેઓએજ આજ અનેક વિચારો અહીં ફેલાવ્યા છે.

જાણે! પોતાના પ્રેમપાત્રને માટે જીવન સમર્પવું, જીવનની જાદુતિ જીવવી, એ કેટલું દુર્લભ અને અલ્પ કાર્ય છે! પ્રેમીને એ પરમમોહકાર્ય છે.

એ પોતાના પ્રેમપાત્ર માટે જીવન સમર્પવા એમ તે શણે ખુદી છે તેજ અત્ર પ્રેમી છે. જાણ પ્રકારનો પ્રેમ જ મનુષ્યને મનુષ્ય બનાવે છે અને તેની ધર્મે જનમેવાનાં આપુત કાર્ય થાય છે. હિંદુસ્તાનને જ્યાં પ્રેમની અછૂર છે. હિંદુસ્તાનમાં જ્યાંદરે એ કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ તેવા નિમિત્ત અથ તેઓમાં આવે સુદ પ્રેમ દેવો એકલે.

હિંદુસ્તાનમાં રહીને પણ હિંદુઓના જીવનને એઓ અભ્યાસ નથી કરતા એજ મનુષ્યોએજ જ્યાં અલ્પ જાણના કૃતિમાં દેખ છે. એમ એક પુસ્તાને મીટરેડ કપડું વીંટળી પાછીમાં બેલીએ તે તેને પાછીએ કપડું યાને નથી તેમ જ્ય દોઢા હિંદુસ્તાનમાં જાય છે પણ હિંદુઓના સંસર્ગમાં આવવા નથી. તેઓ હિંદુઓના જીવનને અભ્યાસ કરતા નથી અને તેમની કદરે એજ કે સમજના જનુભવના નથી. એક સ્ત્રી હિંદુસ્તાનમાં ગઈ હતી; તે ત્યાં દોઢા કાલ રહી અને તેણે ત્યાં હિંદુ જીવન માન્યું તમારી સામે એ પ્રવચન પ્રમાણ છે. જ્ય જીવન દરિયાનુકૂળ હિંદુસ્તાનમાં તમારી રહેવું એકલે એમ 'રામ' કહે છે. તમે એ ખરી રીતે શામ કરવા જ ચલાવ દે અને કમીટીક તરીકે ત્યાં રહેવા કહાવ દે તે તમારે એક પાછો પણ ખર્ચ નહિ થયે શકે. ત્યાં દોઢા. તમે મનુષ્યને જાણવ જાણી શકો છો. એ દોઢા એક જાણ કરીએ છે, છતાં તેઓ એટલું કરીએ છે તેથી વિશેષ દુઃખ અને કમીટીક છે.

હિંદુસ્તાનના સહુઓ એમ 'રામ' કહે એક નહીં જ્યાંદરે તેઓ દોઢામાં કાલ દેવ છે જ્યાં એમ અવકાશ અથે છે કે તે દુષ્ટને સનેષ્ટ માટે મિત્ર દેવ. રહી છે. પોતાના વસ્ત્ર આંતરુ અવકાશ એ કોઈ જુદું જુદું કાલ દેવ તેને એકલે જાણી શકે શકે એ હિંદુસ્તાની સંસ્કૃતિ કુલ્ય કરે છે, અને એ માન્ય છે તેને કંઈકી જાણ મન્યો

સહજતરતાલ

જુલાઈ, ૧૯૦૬.

સપ્તર્ષિદસ્તાવચિતાવશેષાપ્યયો વિવસ્વાન્ પરિવર્તમાનઃ ।

પદ્માનિ યસ્યાગ્રસરોરુદ્ધાણિ પ્રવોષયત્યુર્ધ્વમુત્તૈર્મમૂલૈઃ ॥

માઇએના માઇલ સુધી આકાશના જેવાં ઉંચાં શિખરોપર પ્રવાસ કરવો; નીચે ખીણોમાં અરુણોમાં બર્ધ (ભોજપત્ર) નાં અને બીજાં જીવતાં વૃક્ષોને નિહાળવાં; બન્ને બાજુએ કૂલોની કૂલવાડીઓની સુગંધ લેવો; જ્યાં ચાલવાથી સુંદર કોમળ કૂલો તમારા પગનાં અંગુઠામાં પિંટાઈ પડતાં હોય એવા સુંવાળા મખમલ જેવાં ધાસવાળી જમીનપર ઉઘાડે પડે ચાલ્યા જવું; ફરતી કેલાસમેરુની ટેકરીઓપરથી ધૂ ધૂ કરતા ઉછળી પડતા જળના ધોધમાં રૂપેરી દર્શનો નિહાળવાં; વિજળીની અડપે કૂદી જતાં ચપળ કસ્તૂરીમૃગ જેવાં રમણીય દોડનારાં કે જેના ઉપર ચંદ્રજ સવારી કરી શકે તેને જેવાં; ધરીમાં આ બાજુએ તો ધરીમાં પેટી બાજુએ, એમ આમતેમ મોટી રંગીન પાંખો ફરડાવતા ગરુડોના ઉડવાથી ચમકો પડવું; સેડું અને સુગંધ સાથે મળ્યાં હોય એવાં સુંદર અને સુગંધી પુષ્પો તથા કમળોને અહીં તહીંથી ચૂંટવાં; જે અનેક-એકાદો અહીં પુષ્કળ થાય છે તેને ખાદવામાં એક બીજાને હરાવો પાડવો આ મયૂરોને ભેટ આનંદ પામવો; ઝઝ ઝઝ ઝઝ નો ધ્વનિ કરતાં કરતાં ભજનો ગાતાં જઈ એમાંજ અમારો સમય વ્યતીત થતો હોય. સાંસારિક જીવનના યોગાદ અને કોટાકલથી પોતાને પર અને દૂર અનુભવતાં કેલાસના શાંત વાયુની લહરિઓ જેમાં નાચતી હોય એવું ચકચકિત વિશાળ, ઘેરાં અને નીલાં સરોવરોની આસપાસ ઉગતા હસતા સૂર્યની સાથે દંપત્યુનું કામ કરતા નિર્મળતાના ભંડાર જેવા કોમાર હિમરાશિઓ ! આવા ઉચ્ચ પ્રદેશની નિર્જન એકાંતમાં સૂર્ય પોતાના મોહક પ્રભાવનો આનંદ અનુભવે છે. આ ઉચ્ચ પ્રદેશપર કેઈ સુપડી કે પહાડુટિની તો આશાજ કેવી ? રાત્રિઓ શુક્રામાંજ વિતાડી હતી કે જ્યાં હમેશાં વાયુજ સૂનો હોય છે.

અહા ! ભરખીજીવ કરનારા દેહાવાસના મિથ્યા પ્રદેશને દૂર કરવામાં કેવો આનંદ અરે છે ! અહા ! આ સૂર્યપ્રભા અને વાયુતલહરિની સાથે એકરૂપ થઈ જવાનો કેવો આનંદ ! અહા ! વલમેવાદિતીવમુનાં ગહન,સ્વર્ગીય અને અપરિચિત અવસ્થામાં ભ્રમણ કરવાનો-શું અદ્ભુત આનંદ !

૩૩-પ્રકીર્ણ.

હિંદુ નારીઓનો આતિથ્યધર્મ.

હિંદુઓની એક સત્તરીએ લોકનમાં આ વિષય પર એક આખ્યાન આપ્યું હતું અને એ આખ્યાન હિંદુસ્તાનના એક વર્તમાનપત્રમાં છાપવામાં આપ્યું હતું તેમાંથી 'રામ' થોડું વાંચીને સંભળ્યો. 'રામ' એ જાણ્યું એટલા માટે વાંચે છે કે હિંદુસ્તાનના સામાજિક જીવનના અવકાશ માટે તમારા દેશમાં કેવો અચોક્કસ અભિપ્રાય અને અસત્ય કલ્પનાઓ ફેલાયેલી છે તેનું વાંચીને વિચાર્યું થાય. કેટલાક એમ માને છે કે જે મનુષ્ય હિંદુસ્તાનમાં જાય છે તે કોઈ પણ પ્રકારનું કાર્ય કરી શકતો નથી. હિંદુસ્તાનમાં સ્થિતિવધનો એટલાં જ્યાં ફરીજૂત થયેલાં છે કે કોઈ પણ અમેરિકન તેઓની સાથે એકત્ર થઈને કામ કરી શકે નહિ. જેઓ ત્યાં જાય છે તેણે હિંદુઓના સંલગ્નમાં આવવાનું નથી તેઓએ જાણ અનેક વિચારો અહીં ફેલાયા છે.

જોકે! જેવાના પ્રેમપાત્રને માટે જીવન સમર્પણ, જીવનની આદુતિ આપવી, એ કેટલું કાલ અને ભવ્ય કાર્ય છે! પ્રેમીને એ પરમશ્રેષ્ઠતા છે.

જે જેવાના પ્રેમપાત્ર માટે જીવન સમર્પણ અને તેણે પુણી છે તેજ માત્ર પ્રેમી છે જીવન પ્રકારને પ્રેમ જ મનુષ્યને મનુષ્ય બનાવે છે અને તેની પાસે જનસેવાનાં આકર્ષક કાર્યો કરવા છે. હિંદુસ્તાનને જીવન પ્રેમની જરૂર છે. હિંદુસ્તાનમાં જીવનને જે કોઈ સી કે પુરુષેવા નિમિત્ત જાય તેઓમાં આવે મુકદ્દમ પ્રેમ દેવો ભેળવે.

હિંદુસ્તાનમાં રહીને પણ હિંદુઓના જીવનનો જેઓ અભ્યાસ નથી કરતા તેમ મનુષ્યોએ જીવનમાં અસત્ય ભણ્યાં ફૂટેલાં હોય છે. જેમ એક પુસ્તકને ચીલીકે કપડું બોલાવી પાછી બોલીએ તે તેને પાછીએ રપડી યતો નથી તેમ જા હોડો હિંદુસ્તાનમાં જાય છે પણ હિંદુઓના સંસારમાં આવવા નથી. તેઓ હિંદુઓના જીવનને અભ્યાસ કરતા નથી અને તેમ સાથે એકલા કે સમજના અનુભવતા નથી. એક સી હિંદુસ્તાનમાં ગઈ હતી; તે ત્યાં થઈ ગઈ રહી અને તેણે ત્યાં હિંદુ જીવન જાણ્યું તમારી સામે એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. આ સંદર્ભિનુદ્યોજ હિંદુસ્તાનમાં તમારે રહેવું જોઈએ એમ 'રામ' કહે છે. વાંચે એ ખરી કામ કરવા જ ચાલતા હો અને કર્મશીલ તરીકે ત્યાં રહેવા કમળા હો તે તમારે પાછો પણ ખર્ચ નહિ કરવો પડે. ત્યાંના હોડો દાખો મનુષ્યોને આશય આપી રહ્યાં છે હોડો ભેડે વજા કરીએ છે, છતાં તેઓ એટલા મરીએ છે તેથી વિરોધ ઉદ્ભવ ધર્મશીલ છે.

હિંદુસ્તાનના સમુદાયને પણ 'રામ' પેસો ભેડો નથી જ્યારે તેઓ દેશમાં ફરતા હો ત્યારે એમ સમજવામાં આવે છે કે તે મુકદ્દમ સંતોષવા માટે નિષ્ઠા દેવા કરે છે. જે જાણ માંગણા જાનનાથી જે કોઈ જુઓ આવડું જાણું હોય તેને જોવા આપી કરતી, એ હિંદુસ્તાનની સીઓને મુખ્ય ધર્મ છે; અને એ માતાઓ તેને ધંધરી આપવા

સહસ્રતરતાલ

જુલાઈ, ૧૯૦૬.

સપ્તર્ષિહસ્તાવચિતાયશોપાખ્યયો વિવસ્વાન્ પરિવર્તમાનઃ ।

પન્નાનિ યસ્યાગ્રસરોરુઢાણિ પ્રવોધયત્યુર્ધ્વમુર્ધ્વમૂર્ધ્વઃ ॥

માધ્વોના માધ્વ સુધી આકાશના જેવાં ઉંચાં શિખરોપર પ્રવાસ કરવો; નીચે ખીલુખં
અરણ્યોમાં બર્ધ (જોજપત્ર) નાં અને બીજાં જુલતાં વૃક્ષોને નિહાળવાં; બંને બાજુએ
ફૂલોની ફૂલવાડીઓની સુગંધ લેવો; જ્યાં ચાલવાથી સુંદર કોમળ ફૂલો તમારા પગના અંકુ
શમાં વિંટાઈ પડતાં હોય એવા સુવાળા મળમલ જેવાં ઘાસવાળી જમીનપર ઉઘાડે પડે
આવ્યા જલું; ફરતી કેલાસમેરુની ટેકરીઓપરથી ધૂ ધૂ કરતા ઉછળી પડતા જળના ધોધ
ફેરેરી દર્શનો નિહાળવાં; વિજળીની અડપે કૂદી જતાં ચપળ કસ્તૂરીમૃગ જેવાં રમતૂં
દોડનારાં કે જેના ઉપર ચંદ્રજ સવારી કરી શકે તેને જેવાં; ધરીમાં આ બાજુએ તો ધરીમાં પેટી
બાજુએ, એમ આમતેમ મોટી રંગીન પાંખો ફેડાવતા ગરુડોના ઉડવાથી ચમકો પડવું; સેતુ
અને સુગંધ સાથે મળ્યાં હોય એવાં સુંદર અને સુગંધી પુષ્પો તથા કમળોને અહીં તહીં
ચૂંટવાં; જે અનેક ઓપધો અહીં પુષ્કળ થાય છે તેને જોડવામાં એક બીજાને હસાવો પાડ
આ મપૂરોને જોઈ આનંદ પામવો; ઝ ઝ ઝ નો ધ્વનિ કરતાં કરતાં બજનો ગાતાં બજ
એમાંજ અમારો સમય વ્યતીત થતો હોય. સાંસારિક છાવનના યોગાદ અને કોટાદકથી
પોતાને પર અને દૂર અનુભવતાં કેલાસના યાંત વાયુની લહરિઓ જેમાં નાચતી હોય એવું
ચક્રચકિત વિશાળ, ઘેરાં અને નીલા સરોવરોની આસપાસ ઉગતા હસતા સૂર્યની સ્પર્શ
દંપણનું કામ કરતા નિર્ભગતાના ભંડાર જેવા કોમાર હિમરાશિઓ ! આવા ઉચ્ચ પ્રદેશને
નિર્જન એકાંતમાં સૂર્ય પોતાના મોહક પ્રભાવનો આનંદ અનુભવે છે. આ ઉચ્ચ પ્રદેશપર કેઈ
હુંપડી કે પર્વકુટિની તો આશાજ કેવી ? રાત્રિઓ ગુફામાંજ વિતાવી હતી કે જ્યાં હમેં
વાયુજ સૂનો હોય છે.

અહા ! ભરખીમૂત કરનારા દેહાધ્યાસના મિથ્યા પ્રદેશને દૂર કરવામાં કેવો આનંદ આવે
છે ! અહા ! આ સૂર્યપ્રભા અને વાયુલહરિની સાથે એકરૂપ થઈ જવાનો કેવો આનંદ ! અહા !
પદમેશ્વરિનીયમ્નાં ગહન, સ્વર્ગીય અને આગ્નિશિલ અગ્ન્યેયોમાં ભ્રમણ કરવાનો શું આજુબ આનંદ !

હિંદુ નારીઓનો આતિથ્યધર્મ.

હિંદુ નારીઓનાં આત્મવિવરણ.
 હંશાંકની એક સાદારીએ લંડનમાં આ વિષયપર એક બ્યાખ્યાન આપ્યું હતું અને જે
 બ્યાખ્યાન હિંદુસ્તાનના એક વર્ષાનંદપત્રમાં છાપવામાં આપ્યું હતું તેમાંથી 'રામ' યોડું
 અને વાંચી સંભળજો. 'રામ' એ લાવણ્ય એટલે માટે વાંચે છે કે હિંદુસ્તાનના સામાજિક
 જીવનના બ્યવહાર માટે તમારા દેશમાં કેલે અચેત્ય અભિપ્રય અને અસત્ય કલ્પનાઓ ફેલા-
 વેલી છે તેનું તમને વિચર્યન થાય. કેટલાએક એમ ધારે છે કે જે મનુષ્ય હિંદુસ્તાનમાં
 જાય છે તે કોઈ પણ પ્રકારનું કર્મ કરી શકતો નથી. હિંદુસ્તાનમાં સાતિમધનો એટલાં
 બધાં ફરીભૂત થયેલાં છે કે કોઈ પણ અમેરિકન તેઓની સાથે એકત્ર થઈને કામ કરી શકે
 નહિ. જેઓ ત્યાં જાય છે પણ હિંદુઓના સંલગ્નમાં આવતાજ નથી તેઓએજ આજ
 અનેક વિચારો અહીં ફેલાવ્યા છે.

અહો ! પોતાના પ્રેમપરને માટે જીવન સમર્પણું, જીવનની આहुતિ આપવી, એ કેટલું
મોટું અને જાણી મારું છે ! પ્રેમીને એ પરમમોહકતા છે.

જાણતો જાણે જીવ્ય કાર્ય છે ! પ્રેમીને એ પરમમાણસતા છે.
 જે પોતાના પ્રેમપાત્ર માટે જીવન સમર્પણ ગમે તે હલ્લે સુધી છે તેજ માત્ર પ્રેમી છે.
 આવા પ્રકારને પ્રેમ જ મનુષ્યને મનુષ્ય બનાવે છે અને તેની પાસે જનસેવાનાં અદ્વિત કાર્ય
 રહે છે. હિંદુસ્તાનને જ્યાં પ્રેમની જરૂર છે. હિંદુસ્તાનમાં અત્યારે જે કોઈ સી કે પુરુષ
 એવા નિમિત્ત જ્યાં તેઓમાં આવે સુદ્ધ પ્રેમ હોવો નોઈએ.

હિંદુસ્તાનમાં રહીને પણ હિંદુઓના જીવનનો જેઓ અભ્યાસ નથી કરતા એના મનુષ્યોએજ
જ્યાં જસત્ય જલુમાં ફૂકલાં હોય છે. જેમ એક પુસ્તકને મીલીકે કપડું બોંટાળી પાણીમાં
હોલીએ તે તેને પાણીમાં રપડી થતો નથી તેમ આ હોકા હિંદુસ્તાનમાં બાય છે પણ હિંદુ-
ઓના સંસર્ગમાં આવતા નથી. તેઓ હિંદુઓના જીવનનો અભ્યાસ કરતા નથી અને તેમની
સાથે એકતા કે સમાનતા અનુભવતા નથી. એક રી હિંદુસ્તાનમાં ગઈ હતી; તે ત્યાં થાડો
કાલ રહી અને તેણે ત્યાં હિંદુ જીવન યાજ્યું તમારી સામે જે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. આ ઓના
હિલિન્દુથીજ હિંદુસ્તાનમાં તમારે રહેવું જોઈએ એમ 'રામ' ઇન્કે છે. તમે જો ખરી રીતે
કામ કરતા જ ચાહતા હો અને કર્મથીજ તરીકે ત્યાં રહેવા ઇચ્છતા હો તે તમારે એક
પદનો પણ ખર્ચ નહિ કરવો પડે. ત્યાંના હોકા હાજો મનુષ્યોને આશ્રય આપી રહ્યા છે.
જે હોકા એકે ઘણું ગરીબ છે, છતાં તેઓ જોટલા ગરીબ છે તેથી વિશેષ ઉદાર અને
ધર્મથીજ છે.

ધર્મથી છે. હિંદુસ્તાનના લાખુઓ જાણે 'નમો' રહેશે જોયો નથી જ્યારે તેઓ શેરીમાં ફરતા હોય છે જ્યારે એમ સમજવામાં આવે છે કે તે કુદરતે સંતોષવા માટે નિષ્ણ હોવા ફરે છે. પોતાના ધર્મના આંતરમાં જાણનાથી એ કોઈ જુદાઈ જાણવું જુદું હોય તેને સ્વચ્છ માની લેવા કસ્ટી, એ હિંદુસ્તાનની સીસેનો મુખ્ય ધર્મ છે; અને એ માતાઓ તેને ઈશ્વરી ગણા માનીને

સદ્ભવતરતાલ

જુલાઈ, ૧૯૦૬.

મતર્પિદસ્તાવચિતાયગોપાગ્યયો વિવસ્વાન પરિવર્તમાનઃ ।

પદ્માનિ યસ્યાગ્રમરોહદાણિ પ્રવોચયન્પુર્ણમુર્તિર્મમૂર્તિઃ ॥

માઈદોના માઈલ મુખી આકાશના જેવાં ઉઘાં શિખરોપર પ્રગમ્ય કર્યો; નીચે ખીજેનાં
અરુણોમાં ભર્યું (સોજપત્ર) નાં અને બીજાં જુલનાં વૃક્ષોને નિહાળવાં; બન્ને જુલને
ફૂલોની ફૂલવાડીઓની મુગંધ લેવો; ત્યાં આલવાથી મુંદર ઠોમગ ફૂલો તમારુ પગનાં અંકુ
દામાં વિંટાઈ પડતાં હોય એવા મુંવાળા મખમલ જેવાં ઘાસવાળાં જમીનપર ઉઘાડે વે
આલ્યા જાણું; ફરતી કેલ્પાસમેરની ટેકરીઓપરથી પૂ પૂ કરતા ઉછળી પડતા જળના ફેરવ
રૂપેરી રંગનો નિહાળવાં; વિજળીની અડપે ફૂદી જતાં ચપળ કર્નૂરીમૂગ જેવાં રમફૂલ
દોહનારાં ઠે જેના ઉપર અંદ્રજ સવારી કરી શકે તેને જેવાં; ઘડીમાં આ બાજુએ તો ઘડીમાં પેડી
બાજુએ, એમ આમતેમ મોટી રંગીન પાંખે ફેરવવાના ગરુડેના ઉડવાથી ચમકો પડતું; સ્ત્રે
અને મુગંધ આથે મળ્યાં હોય એવાં મુંદર અને મુગંધી પુષ્પે તથા કમળોને અહીં તહીં
ચૂંટવાં; જે અનેક-આપધા અહીં પુષ્કળ થાય છે તેને ખોદવામાં એક બીજાને હરવો ધાર
આ મધુરોને જોઈ આનંદ પામવો; ઝ ઝ ઝ નો શ્વન કરતાં કરતાં ભજનો ગાતાં ભવ્ય
એમાંજ અમારો સમય વ્યતીત થતો હતો. આંશ્વરિક જીવનના ધોંધાટ અને દેહાદર્શ
પોતાને પર અને દૂર અનુભવતાં દેહાશ્વર્ય ધાંત વાયુની લહરિઓ જેમાં નાચતી હોય એવું
અકચકિત વિચાર, ઘેરાં અને નીલાં સંદેશોની આસપાસ ઉગતા હસતા સૂર્યની સ્પર્શ
દંપણનું કામ કરતા નિર્મળતાના ભંડાર જેવા કોમાર હિમરાશિઓ ! આવા ઉચ્ચ પ્રદેશની
નિર્જન એકાંતમાં સૂર્ય પોતાના મોહક પ્રભાવનો આનંદ અનુભવે છે. આ ઉચ્ચ પ્રદેશપર કેઈ
હુંપરી કે પર્ણકુટિની તો આશ્ચર્ય કેવી ? સત્તિઓ શુદ્ધમાંજ વિતાવી હતી કે જ્યાં હરેલ
વાયુજ સૂતો હોય છે.

અહા ! ભકતીમૂલ કરનારાં દેહાશ્વર્યના મિત્રા પ્રદેશને દૂર કરવામાં કેવો આનંદ આવે
છે ! અહા ! આ સૂર્યપ્રભા અને વાયુસદરિની આથે એકરૂપ થઈ જવાનો કેવો આનંદ ! અહા !
પદ્મોવાદિત્રીયમૂનાં ગહન, સ્વર્ગીય અને અપરિચિત અરુણોમાં સમાવે કરવાનો, અંબુજ આનંદ !

૩૩-પ્રકીર્ણ.

હિંદુ નારીઓનો આતિથ્યધર્મ.

ઉત્કાંઠની એક સાધરીએ લોકનામાં આ વિષયપર એક બાબ્યાન આપ્યું હતું; અને જે બાબ્યાન હિંદુસ્તાનના એક વર્તમાનપત્રમાં ડાખવામાં આવ્યું હતું; તેમાંથી 'રામ' યાદુ' રામને વાંચી સંભળાવશે. 'રામ' એ બાબતુ એટલું માટે વાંચે છે કે હિંદુસ્તાનના સામાજિક જીવનના વ્યવહાર માટે તમારા દેશમાં કેવો અયોગ્ય અભિપ્રાય અને અસત્ય કાવત્રાઓ ફેલાયેલી છે તેનું તમને વિચર્યન થાય. કેટલાએક એમ કહે છે કે જે મનુષ્ય હિંદુસ્તાનમાં જાય છે તે કોઈ પણ પ્રકારનું કાર્ય કરી શકતો નથી. હિંદુસ્તાનમાં સ્થાનિકધર્મો એટલાં બધાં ફરીભૂત થયેલાં છે કે કોઈ પણ અમેરિકન તેઓની માર્ગ બેંકર સુધી કામ કરી શકેજ નહિ. જેઓ ત્યાં જાય છે પણ હિંદુઓના સંબંધમાં આવનાજ નથી તેઓએજ જાણ અનેક વિચારો અહીં ફેલાવ્યા છે.

જાઓ! પોતાના પ્રેમપાત્રને માટે જીવન સમર્પણ, જીવનની અપદુતિ અપવી, એ કેટલું ઉત્તમ અને જાણ્ય કાર્ય છે! પ્રેમીને એ પરમમેશ્વરના છે.

જે પોતાના પ્રેમપાત્ર માટે જીવન સમર્પણ, મને તે સહે પુણી છે તેજ માત્ર પ્રેમી છે. જાણ પ્રકારનો પ્રેમ જ મનુષ્યને મનુષ્ય બનાવે છે અને તેની પાસે વનમેવાના જાતુન કાર્ય કરવે છે. હિંદુસ્તાનને જાણ પ્રેમની જરૂર છે હિંદુસ્તાનમાં અત્યારે જે કોઈ મો કે પુરુષ સેવા નિમિત્ત જાય તેઓમાં જાણે સદા પ્રેમ રહે એવું છે.

હિંદુસ્તાનમાં રહીને પણ હિંદુઓના જીવનને, જેઓ અજ્ઞાત નથી કરતા એવા મનુષ્યોએજ જાણ અસત્ય વાતો ફેલાવે છે. જેમ એક પુસ્તકને ખીલવું કપડું ચીંટાળી પાટીમાં ફેળીને તે તેને પાટીને સ્પર્શ કરે નથી તેમ જાણે છે. હિંદુસ્તાનમાં જાય છે પણ હિંદુઓના સંસારમાં આવના નથી. તેઓ હિંદુઓના જીવનને અજ્ઞાત કરતા નથી અને તેમની સારે જોતા કે સમજતા અનુભવતા નથી. એક મો હિંદુસ્તાનમાં ગઈ હતી; તે ત્યાં દેશ કાલ રહી અને તેણે ત્યાં હિંદુ જીવન જાણું તમારી સામે જે પ્રવચન પ્રસાદ છે, જાણે સ્થિતિનુકૂળ હિંદુસ્તાનમાં તમારે કહેવું એવું છે એમ 'રામ' કહે છે. અને એ ખરી રીતે કામ કરવા જ શકતા છે અને કમંડીક લાડી ત્યાં સહેલા ધંધા છે. તે તમારે એક પાંચે પણ થઈ નહિ જાયે જો. ત્યાં દેશ, કામે મનુષ્યને અજ્ઞાત જાણી શક છે. એ કોઈ એક વજા કરી જ છે, હા, તેને એટલું કરી જ છે તેથી વિશેષ ઉત્તર અને ધર્મશીલ છે.

હિંદુસ્તાનના સમુદાય અને 'રામ' રામ એવું, નથી જરૂર તેમને દેશમાં જતા દેશ છે ત્યારે જેમ કામચલા જરૂર છે કે તે કુદને કામેજા માટે મિત્ર દેશ, હરે છે. પોતાના જાણ અજ્ઞાત જાણારી જે કોઈ જાણું જાણું જાણું દેશ તેને એવળ જાણી જેવું જાણે એ હિંદુસ્તાનથી સંજોને મુજબ થઈ છે; અને એ અજ્ઞાત તેને કોઈ જાણ અજ્ઞાત

ભૂખ્યાંને બોજન, તરસ્યાંને પાણી, ને જેને જે જોઇતું હોય તેને તે યથાશક્તિ આપી સેવ કરવામાં આનંદ માને છે. કોઇ સ્ત્રીને આંગણેથી સાધુ ભૂખ્યો પાછો ફરે ને તે વખતે તે આપવાને કશું પણ તૈયાર ન હોય તો તે સ્ત્રીના મનની કેવી સ્થિતિ થાય તે તો 'રામ'જા જાણે છે! એક સાધુને તે બોજન ન આપી શકે તો તેની આંખોમાંથી આંસુની પાસા વહે માંડશે. માત્ર ભગવાં કપડાંવાળો સાધુજ આમ આદર પામે છે એવું નથી, પણ સાધુ કે શરીર જન્ય વસ્ત્રમાં ભરતું હરકોઇ માલમ પડે તે સૌ સાધુ સમાન પૂજ્ય ગણાય છે. સાધુ એટલે માત્ર સન્યાસી કે સ્વામીજી નહિ, હિંદુસ્તાનમાં તમે ભૂખ્યા ફરતા હો તો તમને પણ તેજો સાધુ માનશે. જેની પામે દ્રવ્ય કે બોજનસામગ્રી નથી તે ચો તેમની દૃષ્ટિમાં સાધુ જ છે.

હિંદુઓનો પત્નીધર્મ.

અમેરિકા અને ઇંગ્લાંડમાં એવી 'મલુ' ચર્ચા થાય છે કે હિંદુસ્તાનમાં પત્નીને મારે જરૂર પ્રેમ કે સન્માન નથી; પણ આ તાત્કાલિક અસત્ય છે. આ દેશ કરતાં હિંદુસ્તાનમાં પત્ની વિશે પ્રેમ અને સન્માન પામે છે. તમારા દેશમાં જાહેર મંડળમાં તમે તેના પ્રતિ પ્રેમ દર્શાવો છો મુજબ જ્યો છે; અનેક લોક લગ્નવો છે; પણ ખાનગી વ્યવહારમાં તો તેની ઉપેક્ષા કરો છો. હિંદુસ્તાનમાં પતિ જાહેર સમાજમાં પત્નીને થોડું કે જરીયે માન નહિ આપતે હોય, પણ તેના અંતઃકરણમાં તો તેના પ્રતિ પ્રેમ અને સન્માન ધરાવે છેજ. આ દેશમાં શ્રી સંજય અને વ્યવહાર કરતાં સમાજની દૃષ્ટિમાં એટલે કે જાહેર મંડળમાં માન આપતું જો જોવાયરજ વિગેર ઉપયોગી મનુષ્ય છે; પણ ત્યાં તેમ નથી. હિંદુસ્તાનમાં પતિ પોતાની પત્ની પ્રતિ જાહેરમાં એટલું બધું લગ્ન નથી આપતો, પણ પોતાના પ્રત્યેક વ્યવહાર પત્નીના મુખએ જ મોજા કમ્મે દેાય છે. તેનું મુખ વધારવામાં તે પાછી પાની કરતો નથી. તારાજ એ છે કે હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓને પુરુષોના પ્રમણમાં કેળવતી મળતી નથી. પરંતુ 'રામ' પૂટે છે તે શું તમરા દેશમાં સ્ત્રીઓને પુરુષોના જેટલું જ વિદ્યાદાન મળેલું છે? હાલના જમાનામાં હિંદુસ્તાનના પુરુષોને પણ તમારા દેશના પુરુષો જેવી કેળવતી નથી મળતી શકતી.

જા. દુષ્કર્મ કાળ ત્યાંની તમપદ્ધતિ છે એમ ક્ષાત્રના લોકો કહે છે, પણ ખરું એવું તેમ નથી; એ પ્રશ્નનું નિવરણ એમ કરવું વાજબી નથી.

હિંદુસ્તાનના પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને "મારી સ્ત્રી" કહેવાની હિમ્મત કરી શકતો નથી; તે પોતાની સ્ત્રી સંજયે બોલતો હોય ત્યારે "મારી સ્ત્રી" કહીને વાત કરતો નથી. એમ બેટુનું એ ત્યા અસ્ત્રીત, અધર્મિક અને અસત્ય ગણાય છે. ત્યારે તેની પોતાની પત્નીની વાત છાંટી દેવ ત્યારે તે "મારા દુષ્કર્મની મા" "મારા સમનો મા" જોરે વાકયોથી સંજયે છે.

હિંદુસ્તાનના ત્યારે ખંડ બહુ એરથી બોલતો હતો ત્યારે તે રામ થીથી એવાથી કંઈ કરી કવરો એવે હતો કે પદેના હાં પામે બીજા કોઈએ જવું નહિ.

એક માહુન ઉદર સ્ત્રી પોતાના પદેથી પીડાના બાજકની જુષ્ટીમાં હરકોઇ ઉપાયે પણ દાખલ થઈ. તે ત્યાં રહી અને "હું તે માત્ર બાજકની મેષ કરીશ" એમ જણાવું. એવું પ્રેમમય અંતઃકરણના અભાવથી તે દાખલ થઈ શકી અને પોતાના બાજકને બાજમાં લગાવે નેક કરી શકી. એ બાજકે પોતાને વસત્ર માત્ર બેગમાંજ પ્રવુ બેઠકો. કિંકરણ હો. એમ ઇન્દ્ર સરજીય પોતાનું જિન્દગીને જાનુ પામે તો કાઠાશકી મનુષ્ય છે, તેમ હિંદુ સ્ત્રીમાં પણ પોતાની જાતના એકમાં મનુષ્ય જમાવું એ સમર્થનિયમ અને પરિત મનુષ્ય છે.

તમારા દેશમાં તમે ધધિરને પિતા માનીને પૂજે છે અને પિતા સ્વર્ગમાં છે એમ કહે છે. હિંદુસ્તાનમાં તેથી ઉત્કૃષ્ટ છે, તેથી ધધિરને માતા માનીને પૂજા કરે છે. હિંદુઓની માયામાં “મા” શબ્દ બહુ મીઠો ને આલસ્યો છે. આથી પ્રમુ-પૂજ્ય પરમેશ્વર, એને પુત્રને હિંદુઓ ‘માતાજી’ ની સંજ્ઞા આપે છે.

જ્યારે દે.ઈ હિંદુ આજારી પડે છે અથવા તે તેને કાંઈ બહુ આપત્તિ આવી પડી હોય છે ત્યારે તેના મુખમાંથી “મારો પ્રમુ” એવા શબ્દો નથી નીકળતા; પણ સ્વાભાવિક “મા-મા” એમ કહેવાઈ જવાય છે આ શબ્દો તેના શુદ્ધ જાતકરણમાંથી નીકળે છે. હિંદુઓનો આત્મા ‘મા’ શબ્દ પ્રતિ અતિ ઉચ્ચ ગ્રાહ પ્રેમ ધરાવે છે.

સાક્ષાત્કાર અને વાસના.

હુધાતુર મનુષ્યની પેઠે આપણે ધધિરસ્વાક્ષર તાર તરફથી જાં મારીએ છીએ; મનુષ્યી મુસ્લીમાં મંત્રનામો ભવિ પૂરીને સાધના કરીએ છીએ ત્યારે હવે એ મુખ-એ સ્વાદ માટે આસ્થાવિક ઉદ્વેગ થું છે? મનુષ્યી સરોવરમાં અનેક સ્વાર્થી વાસનાઓ ભરી છે તેને શોધી કાઢો. પ્રત્યક્ શુભેચ્છાઓ અને ૬૬ નિર્લુપકારા એનો વિનાશ કરો; અને નિર્મળ કરવા ૬૬ પ્રતિજ્ઞા લેવો. જ્યારે એ મનુષ્યી સરોવરમાંથી તમે બહાર નીકળો ત્યારે પહેલાં વિષમય જળ અમૃત ભરી જવો. પછી એ જળનું ગાય ત્રેસ આદિ બનવર તેમજ સી મુરખ અને પાંગોઠા હરકોઈ પાન કરો અને કોઈને એ વિષ નહિ ચડે. તેમાંનું પહેલાંનું નિંદાપાત્ર વિષ ધધિરસ્વાક્ષરના અનુસરણથી મહાન જીવધી ભગવાથી અમૃત ભરી જવો.

નિર્જગતાનાં કારણે શોધી તેને નિર્મળ કરો. વાસનાઓનાં એકાગ્રતામાં મુખ્ય વિચક્તા છે. જ્યાં મુખી મનની વિગુદિ અને આત્મજ્ઞાન સંપાદન નથી થતાં ત્યાંમુખી મનની એકાગ્રતા થતી નથી. એકાગ્રતા કરતી વખતે તમને જે વિચારો ક્રમણમાં નાંખતા હોય ને તમને અપોચન બતાવતા હોય તેને શોધી શોધીને નિર્મળ કરો. તમે તમારી જાતને એવકર અને વિચલપાત્ર બને.

આ દેશમાં અનેક પ્રકારનાં શબ્દો વાપરે છે, પણ હવે તો તમે તમારી જાતની-ચેતાનીજ પાસે અધ્યાન આપો. પેતેજ ઉપદેશ સંકલ્પ કરો. એ વિના કોઈ પણ પ્રકારની ખરેખરી હકતિ થવી સંભવિત નથી.

સને બિજાનમાં સુષ્ક જતા પહેલાં ટિલે ને ને દોષ કે અપરાધ યથા હોય તે નોંધી લઈ તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરો. બાઈબલ જાંચો, ગીતા કે ઉપનિષદો પાઠ કરો અથવા એમર્સન આદિ તત્ત્વવેદાન્ત ગ્રંથોના અભ્યાસ કરો.

હોમ, મેક, ફુલ કે દોઝના વિચારો આવતા હોય તો આ પ્રકારના અભ્યાસની સહાયતાથી તે વિચારો શથી જાતકરણમાં પ્રવેશ કરે છે તેનું મૂળ કારણ શોધી કાઢો. તેમાંથી મનને સત્ત્વર નિર્લિપ્ત કરી પ્રજ્વલેશ્વર કરવા માંડો, અને જ્યારે એમ આત્મી શય કે હવે એજ પ્રકારના કુદ્ર વિચારો નાજૂદ યથા ને અને તમે તેને હાંકી કાઢવામાં વિલમ મેળવો છો ત્યારે તેનો પુનઃ વિચાર ન કરતાં એ દેષધવકને કહીને દેંદ્રી લે. આવી રીતે એક એક દેષને વીણી વીણીને ક્રેતા બલો; એ પ્રત્યેક દેષનું મૂળ કારણ શોધવાનો પ્રયાસ અને પુનઃ શુદ્ધ મનને આવે છે તેનું કારણ-આદિ વિચારોનું અધ્યાન તમે પેતેજ તમારી જાતને સંભળાવો.

સર્વાત્માની સાથે પોતાના આત્માની એકતા અનુભવો. પરમાત્માની સાથે પોતાનો અનુભવો. તમે તેજ કૃષ્ણ ભગવાન છો કે જેણે એકજ સમયે સહસ્રો ગોપીઓ સાથે હાથ રાખીને રાસલીલા કરી હતી. સમુદ્રમાં કે રાજ્યભવનમાં, વનમાં કે ઉપવનમાં, સંગ્રામમાં કે અન્તઃપુરમાં, અર્થાત્ સર્વ સ્થળે અને સર્વકાળે તમે ઉપસ્થિત છો.

‘રામ’ સર્વથી ઉચ્ચ ગિરિવરના શિખરપર ચડીને ગર્જના કરીને પૂકારે છે કે:—
હારિદ્ર્ય અને દોષલ્પની ફરિયાદ કરનારા લોકો ! તમે સત્યતઃ અર્વશક્તિમાન પ્રભુ સ્વયં ‘રામ’જ છો. પોતાની કલ્પનામાંજ ન બંધાઈ જાઓ. ઉઠો, ભગ્નત થાઓ તમારી નિદ્રા અને સંસારરૂપી સ્વપ્નને ઉતારીને દૂર ફેંકી દો.

અરે, તમે પોતેજ સર્વસ્વ છો, તો પછી વૃથા દુઃખ અને હારિદ્રતામાં શા માટે પડ્યા છો ? અરે ! જરા ઉઠો અને સત્ય સ્વરૂપને ઓળખો, એટલે આ બધાં દુઃખહારિ પોતાની ભેળેજ લોપ થઈ જશે.

સર્વ સુખોની ખાણ અને સંપૂર્ણ આનન્દના અન્તરાત્મા તમેજ છો; કોઈ પણ પાત્ર તમને હાનિ નથી કરી શકતો. જરા ‘રામ’ને ખાતર તો પોતાના આત્માને ઓળખો. વિકલ શા માટે કરો છો ? એના યથાર્થ રૂપને ઓળખો.

તમે રાતદિન અવિદ્યાંત યમથી અને અત્યંત ઉત્સાહથી સુખની શોધ કરવામાં મગ્ન છો; પરંતુ એ કામમાં તમને સદૈવ નિરાશાજ આપ થાય છે. એવા મૂર્ખ ન થાઓ. ઇંદ્રિયો વિપયોમાં સુખને ન શોધો. એ ઇંદ્રિયોના દાસો ! પોતાના સુખ માટેની આ નિષ્ફળ બાજી શોધને છોડી દો. અમરતાનો મહાસાગર તમારી અંદર છે. સ્વર્ગતું રાજ્ય તમારામાં છે. તમે અમૃતના પણ અમૃત છો. મન અને સંસારને પરમાત્માના સ્વરૂપમાં લય પમાડી દો પોતાના કુદ્ર અહંકારનો ત્યાગ કરો અને પવિત્ર ઉન્માદમાં મસ્ત બનો.

અરે પ્રિય વર્ગ ! આ નૈશ્વર્ય શરીરની કંઠારેન્દાઇનની આટલી બધી ચિન્તા શા માટે કરો છો ? આ અનાત્મતું શું થયે એની જરાએ ચિન્તા ન કરો. તમામ સર્વ સંબંધીના મિથ્યા વિચારોને દૂર કરો.

જે આંખો ઇશ્વરને નથી જોતી તે કુટ્ટી ભય તોજ ઠીક છે ! ધિક્કાર છે તે અંતઃકરણને કે જે વાસનારૂપી વ્યાધિને ધારણ કરીને પડ્યું છે !

તમારાં આંમુઓથી તમામ નાસ્તિકતાને ધોઈ નાંખો. તમારા નાસ્તવિક સ્થાનપર સારી રીતે વિરાજમાન રહો. નિન્દા તથા સ્તુતિ ત્યાં નથી પહોંચી શકતાં. સાધારણ સુખ અને દુઃખતું ત્યાં નામ માત્ર પણ નથી.

ઇશ્વરને તમારી નૈકામાં સ્થાપિત કરો અને સંપૂર્ણ સુખેને જન્મ દો. એવું કરો કે ઇશ્વરભક્તિરૂપી વાયુ આ કણભંજર નરદેહરૂપી નૈકાના અહંકારરૂપી સહને ઉત્પન્નને લઈ લાય, અને લઈ જઈને પરમાત્મારૂપી મહાસાગરમાં છોડી મૂકે.

ભક્તિરસના નિશામાં જે લોક મસ્ત બને છે તેઓજ અત્યંત સુખી છે. ધન્ય છે એ લોકને કે જેઓને ઇશ્વરી ભક્તિનો ધનધોર નિશો ચડ્યો છે. એ મનુષ્ય પૂજનીય છે કે જે સાંસારિક દુષ્ટિનો વિનાશ કરીને શુદ્ધ આત્માનાંદમાં નિમગ્ન છે !

સ્વામી રામતીર્થનાં પત્રો.

મક્ત ધન્નારામનું ટુંક વૃત્તાંત.*

ભગત ધન્નારામજી કે જેમને ગોરવામી રામતીર્થજીની આસ્થાવરણમાંજ શુરુ ભંતવાણું સંભાળ્યું પ્રથમ થયું છે તેઓ ભંગારનો પંપો કરે છે અને દાક્ષ પંખજમાં ગુજરાંચાલાં શહેરની પુતળીમંદી નામની ગલીમાં રહે છે. જેમનું વય સિત્તેરેક વર્ષનું છે. જેમના પિતાનું નામ લાલા જવાહિરમજી હતું. રવામી 'રામ'ની પેઠે બાલ્યાવસ્થામાંથીજ માતાનો વિચેગ જેમને પણ થયો હતો.

ભગતજી નાનપણમાં ગામડી નિશાળે યોડું પલું નામું હામું લખતાં શીખ્યા હતા. રવામી 'રામ'ની ભગતજી પ્રતિની અપ્રતિમ ભક્તિને લીધે જેમણે ભગતજીના જીવન વિષે જેમને પૂછીને કેટલુંએક ટાંચણ પોતાની નોટબુકમાં કરેલું છે એ ઉપરથી, તેમજ શ્રીમાન નારાયણ સ્વામીએ ભગતજીના કીમુખેથી સાંભળેલી હકીકતપરથી માન્ય પડે છે કે ભગતજી નાનપણથીજ અત્યંત શક્ષક અને બુદ્ધિશાળી હતા.

બુદ્ધિની લીમલા સાથે ભગતજીનો સ્વભાવ પણ બહુ ઉગ્ર હતો. તેઓ કેાઈનું જતપણ સાંજે તેજ નહોતા. આવાં કારણેથી ગામડી નિશાળે પણ જેમણે બેધી વધારે બાંધી હતી. અભ્યાસ પણ એ કારણને લીધેજ આગળ વધારી ન શક્યા એવું માન્ય પડ્યું છે કે એકવાર પંડ્યાજીએ ભગતજીને કાંઈ કારણસર માયાં કર્યો; તે દિવસે ઘેર આવીને ભગતજીએ એવો હડકયો કે હવે જો મને ભણવા મોકલ્યો તો હું ભાગી જઈશ. નમાયા બાળકનો પિતાએ પણ કયો, અને ત્યારથી ગામડી નિશાળનું બાકી રહેલું ભણતર પણ ભગતજીને માટે સઘને માટે બાકીજ રહ્યું. તેમ છતાં રવામી 'રામ'નાં પત્રોપરથી જણાય છે કે જેમણે પોતાની ઉત્તરાવસ્થામાં હિન્દી લખવા વાંચવાનો યોગ્ય પ્રયત્ન કર્યો હતો. આણે એ વિષયનાં ટાંચણ તથાસંજો:—

“આપ પોતેજ કાંગળ લખવાની ટેવ પાડ્યો; ધીરજ અને પ્રેમથી એ કામ કર્યો; પણ જરૂરી.” તા. ૨૦-૨-૧૮૯૪.

“આપ આપની હકીકત પોતાને હાથેજ લખ્યો.” તા. ૨૫-૨-૧૮૯૪,

“આપના અક્ષર હવે પહેલાંના કરતાં સારા છે; નાનકે લખવાનો યત્ન કર્યો.” તા. ૬-૧૨-૧૮૯૪.

* સ્વામીજીનાં મનું પવો ભગત ધન્નારામજી ઉપર સખાપક્ષ દોષ પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું છે તેમ “ગોસ્વામી લીધેતમે પોતાની બાનાવસ્થામાં ભગત ધન્નારામજીને પોતાના સહચર તરીકે સિદ્ધારી લીધા હતા; અને લીધેરામજીના પિતા ગોસ્વામી હીરાનંદજીએ જેમણે ભગતજીની દેખરેખ નોંધે રાખેલા હતા; તેથી ભગતજી જેમના રક્ષક હતા. એ કારણથી ભગતજીનું અસ્થિ લીધેરામજીના અસ્થિ સાથે એકબીજાં તો નિકટવર્તી છે કે એમનું કુંડું જીવનદયાંત લખીને આ સુધે નોંડ્યું લખિત માન્યું છે.”

કેળવણી લેવાનું એટલેથીજ પૂરું થવાથી પિતાએ એમને ભંગારનું કામ શીખવાને કોઈની દુકાને સંપાદ્ય હતા. ત્યાં તેમણે એ કામ શીખવાનું શરૂ કર્યું અને થોડાજ સમયમાં ગુજરાત જેટલું કમાવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી. એજ અરસામાં તેમને કસરત કરવાનો અને કુસ્તી ખેલવાનો શોખ ઉત્પન્ન થયો. સાંજે પોતાના ધંધામાંથી પરવારતા એટલે તેઓ અખાડામાં જઈ કુસ્તી શીખતા હતા, અને અનેક પ્રકારની કસરત શીખી પહેલવાન બનવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. તેઓ દુકાનનું કામકાજ શીખતાં જ કાંઈ થોડું કમાતા હતા તે ખાવા પીવામાં ખર્ચી નાખતા હતા.

ઝોગણીયા વર્ષની ઉંમરે તેઓ કટાસરાજના મેળામાં યાત્રાએ ગયા. પંજાબમાં આ મેળો બહુ મોટો ભરાય છે. મુખારે વીરા વીરા અને પચીસ ત્રીસ ગાઉથી સાધુસંતો અને સજ્જનો ત્યાં એકઠા થાય છે. એમાં ખાસ કરીને સાધુસંતો બહુ ભરાય છે. એ મેળામાં મહાત્માએનાં દર્શન થવાથી એમને ચત્સંગ સેવવાની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થઈ, અને દાન-પુણ્યમાં શ્રદ્ધા બેઠી.

એ મેળામાંથી પાછા ફરતાં રસ્તામાં પિંડલાદેવજીના કરીને એક શહેર આવે છે ત્યાં તેઓ ભંગારાની દુકાન કરીને રહ્યા. અહીં તેઓએ એક કસરતનો અખાડો પણ જમાવ્યો. એ અખાડામાં અનેક યુવાનો એમની પાસે પહેલવાની અને કુસ્તી-કસરત શીખવા આવતા હતા. આમ અહીં એમના ઉગતા નવયોવનજયો શરીરનો બહુ સુંદર રીતે વિકાસ થવા લાગ્યો. તેઓ અજ્ઞાની તથા દુકાનની આવકનો ઉપયોગ ખાવા અને ખવરાવવામાં તેમજ સાધુસંતોની સેવા કરવામાં કરતા હતા.

એ શહેરમાં કથા યતી ત્યાં તેઓ નિત્ય જતા, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના અખાડાના આદમીઓને પણ સાથે લઈ જતા. કેટલીકવાર કથા સાંભળીને સાથે સાથે પોતાના સ્થાનીય એને સમજાવતા જતા હતા. આવી રીતે તેમની ધાર્મિક વૃત્તિ વધતી ગઈ. પ્રેમભક્તિનાં વર્ણનથી તે એમના હૃદયપર બહુ સંવેદન અસર થતી. એકવાર ભજન મુદ્રામાંની અપ્રતિમ નિરંકુશ અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની એની નિષ્કામ ભક્તિ પ્રત્યેની અધીનતા એમને તેઓ અત્યંત સ્પર્શ હતા.

કિન્તુ ધર્મનાં ગૂઢ રહસ્યોની કુંચી હાથુ તેમને નહોતી મળી. તેવામાં સત્યાગ્રહે એ સમયે ચોલવાસિજની કથા સાંભળવાનો મુયોગ તેમને પ્રાપ્ત થયો.

વેદાન્તાના આ પુરંધર પ્રયત્નજળથી સર્વ લાલિત્વ પ્રસન્ન-એ સૂત્રને અનુસરીને હવે તે પોતાને ખુદ કહેતા અને અન્યને પણ ખુદ કહીનેજ બોલાવતા.

આટલું વચિકરણ પ્રાપ્ત થવાથી તેમને એક ભતની અસાંતિ-થઈ. જ્ઞાનની શિશુલ તીવ્ર અને ઉત્કટ થઈ અને સત્યની શોધમાં નીકળવાની આતુરતાએ હૃદ અને પ્રજાત્મક શરણ કર્યું. મનમનનું કમાઈ સડતા એટલે એ સંભવે તો કાંઈ ચિન્તાજ નહોતી, તેમ અવિચલિત હોવાથી કુટુંબજીવનની પણ કિંમત માથે નહોતી. અવિચલિત રહેવામાં આઈ છે એવો હૃદ નિઃશ્વ થઈ જવાથી ભગવદ્ભુજન પર્વત અવિચલિતજ રહ્યા હતા.

જ્ઞાનની ઉત્કટ શિશુલને લીધે ભગવદ્ભુજને ઘણી બેચેની રહેતી હતી. પિંડલાદેવજીનાં મનમનની શાન્તિ પ્રાપ્ત ન થવાથી ત્યાંથી તેઓ પાછા ગુજરાતવા જવા નીકળ્યા. અહીં એમને ભીજ ઘણા સંત સાધુઓનાં દર્શન થયાં એક મહાત્માને એક દહાડે નિમંત્રણ કરી તેમને પોતાના મનની અસ્થિરતાની હકીકત કહેતાં તે મહાત્માએ તેમનું સમાધાન કરીને મનને પોતાના સ્થાની અન્ધારમાં મિથા કરવાની રીત સમજાવી હતી.

એમ કહેવાય છે કે શારીરિક શુદ્ધિ અને જીવનની તીવ્ર વિજ્ઞાસને પરિણામે મહાત્માના ઉપદેશ અનુસાર પ્રવર્તન કરવાથી તેઓ એવા તો સ્વરૂપરિચિત થયા હતા કે લગભગ વજ્ર આદર હવાક સુધી તેઓને દેહવિદ્યુતિ થઈ જતી.

સામાજ્યે યોગ્ય સમય પછી ભગવતજીને એજ મહાત્માનાં પુનઃ દર્શન થવાથી કેટલોક કાળ તેઓ તેમની સાથે રહ્યા. તેઓ હવે “ભગવતજી”ના નામથી જોવાખાવા લાગ્યા.

જાજી અરસામાં સ્વામી ‘રામ’નું જીવન એમના જીવન સાથે સંકલિત થાય છે. ભગવતજીના જીવનમાં અને ગોરવામી હીરાનંદજી (ગોરવામી તીર્થસાગરના પિતા) બન્ને પહેલેથીજ પરમ મિત્ર હતા. મુરાલીવાલામાં ઉડું અભ્યાસ પૂરો કરી ગુજરાંવાલા જીવજીનું શહેર હોવાથી ત્યાંની સ્તૂપમાં અભ્યાસ કરવા માટે ગોરવામી હીરાનંદજીએ પોતાના બાપેકે વર્ષના પુત્રને ‘ભગવત પંતગમન’ની દેખરેખ નીચે મોકલી આપ્યા હતા. તેઓ ત્યાં રહેતા હતા અને કાંઈક સુખમાં અભ્યાસ કરતા હતા. પત્રોપરથી જાણી આવે છે કે તેમના બેગા, નિર્દોષ અને વિશુદ્ધ હૃદયે ભગવતજીને ધ્યાનરતે અવતાર સમજી લીધા હતા. જેમ એક આસ્તિક પુરુષ ધ્યાનરથી રહે એમ તેઓ ભગવતજીથી કરતા હતા અને એમની ધ્યાન મુજબ હું નહિ કરું તે માટે અકલ્યાણુજ થયો, એમ એમના બેગા દિવસમાં સજ્જત રહી ગયું હતું; તેથી એમની આજ્ઞાનું સંપૂર્ણ પરિપાલન કરવાનું બહુ હલકું સાબતા હતા.

તીર્થસાગર ગુજરાંવાલા રહ્યા એટલા સમયમાં તો કાંઈ ખાસ બલુચા જેવું બન્યું નથી; પરંતુ બ્યારથી ગુજરાંવાલા ઊંચી આગળ અભ્યાસ કરવાને તેઓ લાહોરમાં આવ્યા ત્યાર પછીના તેમના ભગવતજી સાથેના સંબંધનું, ભગવતજીના સ્થાપના ચિત્રનું અને તીર્થસાગરની અધીનતા, નસાતા અને વિવેકનું, એમના એ વચના હવેલા પત્રોમાં ૧૫૯ દર્શન રથને રથને દરિયાચર થાય છે.

ભગવતજી અવિચલિત જીવન રખી ગુજરાંવાલામાં તેજ સમયથી રહે છે, અને બેગા-સનેા ધધો મૂકી દળને હવે એકાંત જીવન ગળે છે. શરીરે એ કે તેઓ હવે બહુ બળવાન નથી; છતાં આજકાલના કહેવાતા જુવાનો કરતાં ઉંનરે તેજા નથી.

ભગવતજીને પોતાનો તો પરિચર નથી, પણ બાઈ ભત્રિજાનાં સંતાનોને એમણે પોતાનાં માની લઈ તેમની સંભાળ એમણે ઉપાધી લીધી હતી. જા કારણને યેગે આર્થિક સેવા પણ શિષ્યો પાસેથી તેમને લેવી પડી એ સ્વાભાવિક હતું. ‘રામ’ના પત્રોમાં “બેટ” શબ્દ બધાં જ્યાં જ્યાં છે ત્યાં બેટ એટલે પ્રવૃત્તિવાજ સમજી લેવાની છે. ભગવતજીની આવશ્યકતા કે ધ્યાનજનુસાર આર્થિકસેવા તીર્થસાગરની ન બનતાં તેમનાવર ભગવતજી વખતેવખત ગુરસે થતા હોય એમ તીર્થસાગરના તેમનાવરના પત્રોમાં કહેલી સમાધાર્યનાઓપરથી તેમજ ગુરસે ન થવાની વિનંતિઓ ઉપરથી સમજાય છે.

‘રામ’ને ભગવતજીની ઉપધુક્ત રિયતિનું પાછગની અવસ્થામાં જાન થયું હતું એ વાત પણ એમના કેટલાક પત્રોથી જણાય છે.

તીર્થસાગર ધધીચર તે. ભગવતજીને બહુજ ૧૫૯ રાજમાં ઉપદેશાત્મક સૂચનાઓ કરતા હતા. દર્શન રૂપે:—

“આપ ગમે તેટલો બ્યાયામનો પ્રયાસ કર્યો અને એક બે દિવસ ઉપવાસ કર્યો તો હું નિઃશય રાખું છું કે આપને નિઃસરેહ આરામ્ય પ્રાપ્ત થયો.” તા. ૨૫ ૨: ૧૮૬૪.

“કુસંગ” કે જેને “ઢોહસંગ” અર્થાત્ પાપાણુનો પર્વત કહેવો થોમ છે તે અમારી ઉત્તિ પ્રતિ હકનારી પાંખો ઉપર પડીને અમને હમેશાં શબવત્ બનાવી દે છે; અને ભલે કે અમને આકાશમાંથી અમારા બારને લીધે પોતાની સાથે નીચેને નીચે લઇ જાય છે. આ જો-ભગવદ્ગીતાના અર્થનો એક ભાગ ધીમે ધીમે વિચારપૂર્વક-આજના દહાડાઓમાં નાંચો તે મને બહુ આનંદ થશે.”

૨૬: ૫: ૧૮૬૬

જળી ઘણીવાર આડકતરી રીતે પણ બહુ સખત શબ્દોમાં ઉપદેશ કરેલો છે: “પરમાત્માપર વિશ્વાસ ન રાખીનેજ આપણે દુઃખી થઇએ છીએ. એ આપણા ચિત્તની દુષ્ટતા છે. આ ચિત્ત તો અભ્યાસ કરવાથીજ વશ થાય છે.....આપ ત્યાં “યોગચાલિ” નાંચ્યો તો હું બહુ રાજી થઇશ.” તુલસીદાસજી લખે છે કે “જળ દાંત ન થે તજ દૂધ દિયો, અજ દાંત ભયે કયા અજ ના દે હે.”

તા. ૨૪: ૬: ૧૮૬૬

ઉપરાંત જ્યારે ‘રામ’નો ઉન્માદ વધી જઇને ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરવાનો સમય આવે છે ત્યારે ભગતજી તેમાં વિશેષ કરતા હોય તેમ જણાય છે. એ વખતે તેઓ લખે છે કે:

“વૈરાગ્યના જે તરંગો અહીં આવે છે તે આપનાજ મોકલેલા છે, અને આપજ એને નિટકાવો છો! એ અફૂલત લીલા છે.”

તા. ૧૩-૧૨-૬૩

“સાધુઓ માટે ભ્રમરની પેઠે અનેક પુષ્પોની (ઘરઘરની) મધુકરી (શિક્ષા) મારવી બૂપણુરૂપ છે.....જે થયાં કરે છે તે તદ્દન દીક અને નાજબી થયાં કરે છે.” તા. ૬: ૩: ૧૮૬૬

‘રામ’ અને ભગતજીના સંબંધને નાંચકો થયાયોજ્ય જોઇ શકે એટલા માટેજ આડું વિવેચન કર્યું છે.

ગોસ્વામી તીર્થરામના પિતાની એવી સ્થિતિ નહોતી કે તેઓ એમને કાલેજના શિક્ષણનો ખર્ચ આપી શકે. મેટ્રિકની પરીક્ષા આપ્યા સુધી તો ભગતજીની પાસેજ લેવો રહી હતા, તેથી ખર્ચ સંબંધી એમના પિતાને વિશેષ વિચાર કરવા જેવું નહોતું; પણ ત્યાર પછી લાહોરમાં સખીને તીર્થરામને અભ્યાસ કરાવવાની સગવડ કરી આપવા હીસનદાંત અસમર્થ હતા. આવી સ્થિતિમાં તેઓ એમ ઇચ્છતા હતા કે તીર્થરામ અભ્યાસ છોડી નેકરી કરે અને કુટુંબનું શુચરણ ચલાવે; પરંતુ તીર્થરામની ઇચ્છા તો અભ્યાસ કરવાનીજ હતી, અને પિતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પણ એઓ લાહોર જવા તૈયાર થયા હતા. પિતાએ ગુસ્સે થઇ એમનાં પત્નીને પણ ત્યાં મોકલી દીધાં હતાં. બાહ્યાવસ્થામાંજ લગ્ન થયેલાં હોવાથી પુત્રકલત્રનો ભાર પણ આવી રીતે તીર્થરામને શિર આવી પડ્યો હતો. એ સ્થિતિમાં ભગતજી એમના રક્ષક બન્યા હતા. તેઓ હરેક પ્રકારની ટેપરેખ રાખતા; વારંવાર લાહોર જઇ એમને સર્વ સગવડ કરાવી આપતા; અને દ્રવ્યની સર્વ વ્યવસ્થા એઓ પોતેજ કરી આપતા હતા; એમ કહીએ તો ‘ખેટું’ નથી.

દ્રવ્યથી, જાતિ ટેપરેખથી, તેમજ અન્ય રીતે પણ ધાર્મિક વૃત્તિ ઉત્તેજિત કરીને તીર્થરામની વિદ્યાર્થીઅવસ્થામાં તેમણે અનન્ય-અમૂલ્ય સાહાય્ય કરી છે. ગોસ્વામી તીર્થરામ “રામતીર્થ” સ્વામી થયા તેમને પ્રથમથીજ પોતે ઝાળખી ગયા હોય તેમ પાળ્યા, પોષ્યા અને ઉત્તેજિત કર્યા; એમ કહીએ તો એમાં જસએ ‘ખેટું’ નથી. એક વાલી કરતાં તો તેમણે અતિ ઉચ્ચ

* ઉડું તથા કિંદી બોલીમાં ‘અમારી’ ‘અમને’ એ સંખે ‘આપણી’ ‘આપણને’ ને નાંચે વપરાય છે. : :

કર્મ કર્યું છે. જે સમયમાં 'રામ' એમને સુખ કરવામાં આવ્યા તે સમયે ભગતજી નિત્ય યામવસિક સંસગત, વેદાન્તનાં સિદ્ધાંતને જીવનમાં ઉતારવા ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા અને ઉત્કટ સાધના કરતા હતા. નિર્દોષ 'રામ'ના દુઃસ્વપ્ન એમણે ત્યારથીજ ધર્મની એવી તે આશુત છાપ પાડી કે જે દિન પ્રતિદિન પ્રજાન મંત્રી ગર્જા અને જાનતે સમસ્ત જગતને કલ્યાણારથ નિવડી.

જની એમના પ્રતાપથીજ સ્વામીજીના પત્રો સચવાઈ રહ્યા અને વાચકોને પ્રાપ્ત થયા છે. જે મહાપુરુષે જગતના કામિક હોશમાં અપ્રતિમ જ્ઞાન, યોગ્ય વાણ્યો છે તે આશુત પ્રતાપશાળી સ્વામી 'રામ'ના જ્ઞાની ઉગ્મરમાં ગુરુ જનવાથી એમને અનેકથા મન્યવાદ થઈ છે. જાણવાસ્થામાં 'રામ'ના નિર્દોષ, શરમાળ અને એના દુઃસ્વપ્નમાં પ્રામિક સંસારી ભગત કરનાર જે ભગતજી છે અને 'રામ'ના દુઃસ્વપ્નમાં એના ઉત્તરોત્તર કેવી રીતે વિશ્વાસ થયો એનું અવલોકન કરવું એ વિષય તે સ્વામી 'રામ'ના જીવન પરત્વેનો છે:   ૪૪   ૪૪   ૪૪   સ્નેહભરીતિ

“કુસંગ” કે જેને “કેદેસંગ” અર્થાત્ પાપજનો પર્વત કહેવો થોમ્સ છે તે જરૂર હજારો પ્રતિ હજારો પાંખો ઉપર પડીને જમીને હમીયાં શનવત્ જન્મી રહે છે; અને તે જમીને આશ્રયમાંથી આશ્રય બદલેને લીધે પોતાની સાથે નીચેને નીચે લઈ જાય છે. અને જમીનવડીનના અર્થને એક ભાગ પીમે પીમે નિચારપૂર્વક આજના દશાવસ્થામાં વહે અને જલુ જાનંદ થયો.”

૨૬: ૫: ૧૨

જાતી યાત્રીનાર આકાશની રીને પણ જલુ સખ્ય શરૂમાં ઉપરેય કરેલો છે:

“અમારાપર નિરૂપિત ન રાખીનેજ આપણે દુઃખી થઈએ છીએ. એ આપણું જિવન દુરંત છે. આ વિગત તે અજ્ઞાત કરવાથીજ થયે થાય છે. .... આપ ત્યાં “યોગદર્શિ” થાઓ. તે જલુ જલુ થઈય.” તુલસીદાસજી લખે છે કે “જન હાંત ન થયે તથા રિધે, જન હાંત ભવે કયા અસ ના રે દે.”

તા. ૩૩: ૬: ૧૨

ઉપરાંત જ્યારે ‘રામ’ના ઉન્માદ થઈ જઈને ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરવાનો અમલ અને ત્યારે જમતજી તેમાં વિરોધ કરવા દોષ તેમ જણાય છે. એ જમતે તેલો લખે છે કે:

“વેદજન્ય એ તરંગો અર્ધા આવે છે તે આપણાજ મોકલેલા છે, અને આપણ એ જમતથી જાતી એ અજ્ઞાન લીધા છે.”

તા. ૧૩-૧૨-૧૯

“આપણે મારે જમતની પેઠે અનેક પુણ્યોની (ધરતરની) મજૂરી (જિજ્ઞા) મળી જાય છે. .... એ થયાં કરે છે તે તદ્દન લીક અને નાજની થયાં કરે છે.” તા. ૬: ૩: ૧૨

‘રામ’ અને જમતજીના મંત્રાધને વાંચકો યથાથોત્થ જોઈ શકે એટલા મારેજ જાતી વિચાર કર્યું છે.

જેમના નીર્વિયમન પિતાની એવી રિધિતિ નહોતી કે તેઓ એમને કહેજન્ય શિષ્ય જોડે જઈને જાતી મોકે. મિત્રિકની પરીણ આપ્યા સુધી તે જમતજીની પદનેજ લેજો નહોતું, તેથી જાતી જાતી એમના પિતાને વિશેષ વિચાર કરવા જોઈ નહોતું; પણ તે જાતી લોકોમાં જાતીને નીર્વિયમને અજ્ઞાત કરવાની સત્ત્વ કરી આપવા દીધાં. અનન્ય દત્ત જાતી રિધિતિનાં નેજો એમ ઈચ્છતા દત્ત કે નીર્વિયમ અજ્ઞાત છોડી નેજો કરે અને કુદૃષ્ટનું મુજબન થયે, પરંતુ નીર્વિયમની ઈચ્છા તે અજ્ઞાત કરવાનીજ દીધી અને જિન્દગી ઈચ્છા વિરુદ્ધ પણ એજો. લાંબીર જ્યાં તેવાર થયા દત્ત. પિતાને કુદૃષ્ટ જોઈને જાતીને પણ ત્યાં મોકલી દીધાં દત્ત. જાતીવચ્ચમાંજ લગ વરેકાં દેવાં પુરાકરણે જાતી પણ જાતી રીને નીર્વિયમને શિર આવી પડયો દત્ત. એ સ્થિતિમાં જાતી એમના રમણ જાતી દત્ત. નેજો દરેક પ્રકારની દેખરેખ મળત; જાતીવચ્ચમાં એમને સર્વ સત્ત્વ કરવા આપત; અને દત્તની સર્વ વ્યવસ્થા એજો પુરેજા આપત દત્ત; એમ કહીએ તે જિદ્દ નથી.

દુષ્ટથી, જાતી દેખરેખથી, તેના અલ્પ રીને પણ ધાર્મિક વૃત્તિ ઉત્તેજિત કરીને નીર્વિયમ વિરુદ્ધ અજ્ઞાતમાં તેનાં અનન્ય-અજ્ઞાત આદાન કરી છે. જેમના નીર્વિયમ “રામ”ની સ્વામી થયા તેમને પ્રવરણીજ પદને જોઈને મળા દોષ તેમ જાતી, જેમ અને જિન્દગી કર્યાં; એમ કહીએ તે એમાં જાતી જિદ્દ નથી. એક જાતી કમળ તે તેમજો જિદ્દ જિદ્દ

જાતીવચ્ચમાં તેમજો અનન્ય-અજ્ઞાત આદાન કરી છે. જેમના નીર્વિયમ “રામ”ની સ્વામી થયા તેમને પ્રવરણીજ પદને જોઈને મળા દોષ તેમ જાતી, જેમ અને જિન્દગી કર્યાં; એમ કહીએ તે એમાં જાતી જિદ્દ નથી. એક જાતી કમળ તે તેમજો જિદ્દ જિદ્દ

ભાગ્ય ધન્યરામ ઉપરનાં અર્ધાત્ સંન્યાસ હીલા પહેલાંનાં પત્રો.

૩૬

ભાગ્યનું ઘર સખી લીધું છે. એ મકાનના માલિક મ..... છે, એમને સરનામે મને પત્ર લખ્યા કર્યો. મને કોઈ શિષ્યવૃત્તિ (scholarship) નથી મળી; તેમ હું પ્રથમ વર્ગમાં પાસ પણ થયો નથી. મારા નંબર પંજાબમાં આક્રમીયમાં છે. અહીં મિથન કોલેજમાં માસિક સાયદ્યાર કૃપિયા શી છે. વિશેષ શું લખવું?

પત્ર ૫-૨૬ કાન્તપ્રીતિ.

શ્રી મહારાજ શ્રીભગતજી સાહેબ સર્વદા કૃપા રાખે!

મત્યાટોકના વિનિતિ કે જે ત્રણ દિવસ પહેલાં આપનો કૃપા પત્ર મળ્યો. સમાધિમાં હું ન રહેવા ગયો તેનું કારણ આપે પૂછ્યું છે. સાચી મુખ્ય ઉદ્દેશ તો એ હતો કે ત્યાં અહીંના જેટલી એકાન્ત તેમજ સ્વતંત્રતા નહોતી. તે સિવાય બીજી પણ યલ્લી વાતો છે જે હું આપને જણાવ કહીશ. મારાપર કૃપા દૃષ્ટિ રાખશો.

પત્ર ૬-હિંદી અભ્યાસ.

શ્રી મહારાજ શ્રીભગતજી સાહેબ!

હું આપને વારંવાર પ્રભુમ કહે છું. આપની પત્રિકાએ મને કૃતકૃત્ય કર્યો. પરમ્પ્રભુ હવે આ કાર્યને સંપૂર્ણ કરે. હવે હું હિંદી વાંચી લખી શકું છું. આપ કૃપા દૃષ્ટિ રાખશો.

પત્ર ૭-શિષ્યવૃત્તિની ઉત્કંઠા.

શ્રી મહારાજ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ પૂર્ણશક્તિ સર્વદા વિભુજી!

હું આપના ચરણમાં સર્વત્ર અર્પણ કરું છું. આપની પત્રિકા પહેલાંથી બહુ આનંદ થયો. આપની વિમાસિક પરીક્ષા અવધા સોમવારથી શરૂ થવાની છે. આપની કૃપા બોધજે આપની ઉજ્જ્વળ હશે તો શિષ્યવૃત્તિ મળશે.

પત્ર ૮-સંસ્કૃત અભ્યાસ.

શ્રી મહારાજ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ સર્વ આપક સર્વદાપૂર્ણ સર્ગ ચક્ષિમાનજી!

હું આપના ચરણમાં મારા શરીરને અર્પણ કરું છું. મેં અને જે ત્રણ અન્ય વિદ્યાર્થીઓએ મળીને એક. જે ની પરીક્ષાને માટે કોલેજના પંડિતની પાસે સંસ્કૃત શીખવાનો અર્થ કર્યો છે. માત્ર જે ત્રણ પુસ્તક છે, જે એ તેટલા વખતમાં તૈયાર થઈ જાય એ પરીક્ષામાં બેસીશ; અને નહિ થાય તો તે ભાષા નહિ હકું. મહેનત કરું તો કાંઈ મોટી વાત થાય જાય છે; અને આપની આજ્ઞા વિના કાંઈ કરવા દરમિયાન નથી. કેવળ આપની આજ્ઞા મુજબ છું; અને આપની કૃપાદૃષ્ટિ આહું છું. ઉત્તર જરૂર લખશો.

પત્ર ૯-શારીરિક સ્થિતિ.

શ્રી મહારાજ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ પૂર્ણશક્તિ સર્વદાચક્ષિમાન સર્વદાજી!

હું આપના ચરણમાં સર્વત્ર અર્પણ કરું છું. આપની કોઈ પત્રિકા નથી આવી.....

૧ પંજાબમાં પ્રભુમના અર્ધમાં વપરાતો અતિ પ્રચલિત અને ૧૬ રૂબ. ૨ સાહેબના વિસ્તારી પાસે સ્થુત્તવિદનો સમાપિ છે; જ્યાં અસપાસ મકાનો જરૂર સત્તા ભાગથી હતા, તેથી ભગવતજી તીર્થરામને ત્યાં એકી બાંહે લેવાનું લખ્યું હતું. ૩ પંજાબમાં હું અને શરણી ભાષામાં પ્રાથમિક સિદ્ધિ હોવાથી તીર્થરામજીને હિંદીનું અભ્યાસ કરાવે માત્ર નહોતું. ભગવતજી હિંદી સિવાય અન્ય ભાષા વાંચી નહોતા લખતા, એથી તીર્થરામજીને પણ લખવા માટે જ એ અભ્યાસ કર્યો.

આપનાં હરીનની પ્રજા ઇચ્છા છે. મને આનંદમાં રાખશે. અમારી પરીણ આવડી મંગળવારે પૂરી થશે. મારી પ્રકૃતિ આજકાલ ઠીક નથી રહેતી. એક દિવસ દરત આવે તો બીજા ત્રણ દિવસ સુધી નથી આવતો.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૦-શિષ્યવૃત્તિ માટે પ્રાર્થના.

તા. ૨૮ નવેમ્બર, ૧૮૮૮.

શ્રી મહારાજ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ પૂર્ણબ્રહ્મ સર્વશક્તિમાન !

આપના બે પત્રો, એક મારા નામનો અને બીજો લાલા અયોધ્યાદાસપરનો, એમ આ મંગળવારે મળ્યા. અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થયો. અમારી પરીણ આજ પૂરી થઈ છે. જે વિદ્યાર્થી કમિટિની શિષ્યવૃત્તિ મળી હતી તેણે અભ્યાસ છોડી દીધો છે. મેં સાંભળ્યું છે આસ્તર અંદુલાલ કમિટિના મંત્રી થયા છે. એટલા માટે હું આપની સેવામાં નિવેદન કરું કે આપ લાલા સ-વગેરે મારફત લાલા શ-ની પાસે મારે માટે કાંઈ ચિન્તા કે વિચાર કરશે. બીજી શિષ્યવૃત્તિપર મારો હલ્લ પણ પહોંચે છે, કારણ કે જે વિદ્યાર્થીને સરકાર શિષ્યવૃત્તિ મળી હતી તેના પછી મારું નામ આવે છે. હું આવતા શનિવારે આપના ચરણ હાજર થઈશ. મારાપર ક્યાદહિ રાખશે. હું આપનો દાસ છું. વિશેષ શું લખું? એજ વિનંતિ.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૧-શિષ્યવૃત્તિ માટે ચિન્તા.

(તારીખ નથી.)

શ્રી મહારાજ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ સર્વશક્તિમાન નિત્ય વિભુ અખંડ શુદ્ધબુદ્ધ એકરસ અખંડ આદિપુરુષ અનિર્વાચ્ય !

હું આપને નમસ્કાર કરું છું. આપનો કૃપાપત્ર કાંડે મળ્યો હતો. હવે હું ઉપરસથી હાથે હું અનેક આશય કર્યા, બે દિવસથી કાંઈએ આધું નથી. એક રથાનપર બેસી પણ નથી રહેતો. કોલેજમાં તો રાજ ભડે છું, છતાં ભૂખવું તો નામ પણ નથી. શિષ્યવૃત્તિ મળે મળી. આપ ક્યાદહિ રાખશે. હું આપનો દાસ છું.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૨-શિષ્યવૃત્તિની પ્રાપ્તિ.

તા. ૧૬ માર્ચ, ૧૮૮૦.

શ્રી મહારાજ સચ્ચિદાનંદ ઇત્યાદિ (પત્ર ૧૧ પ્રમાણે).

.....હું અહીં પહોંચ્યો છું. મને શિષ્યવૃત્તિ મળી છે. આ દયા રાખશે. ....

-સેવક તીર્થરામ

૧. ગુજરાતવાલા હાઇસ્કૂલની શિષ્યવૃત્તિ પાછગથી તીર્થરામને મળવા સંભવ હતો એને માટે પ્રયત્ન કરવા અમતજને પ્રાર્થના કરે છે.

૨. લાલા અયોધ્યાદાસ ગુજરાતવાલાના એક પ્રમુખા (શિરમાં જાડિવાલા)ના સ્વેચ્છસી છે. તીર્થરામ જે વખતે લાહોરમાં અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે એ ત્યાં વકિલાત કરતા હતા. એમની જુ બમ-તણમાં તાર્થરામજના નેટલીજ ભક્તિ હતી તેથી પરસ્પર આત્મ્યાવ હતો.

૩. સાંભળ્યું છે કે એ વિદ્યાર્થીને કમિટિની શિષ્યવૃત્તિ પસંદગથી મળી હતી. કોલેજમાં ત્રણ વર્ષ પછી એ તદ્દન આગસ્ટ માસુમ પડ્યો હતો, તેથી કોલેજના અધ્યાપકોએ તેની વિરૂદ્ધ કમિટિ રિપોર્ટ કર્યો હતો. એ કારણથી એની પાસેથી શિષ્યવૃત્તિ કમિટિએ લઇ લીધી હતી એ વિદ્યાર્થીને પાછગથી પોતાનો અભ્યાસ છોડી દીધો હતો.

૪. તીર્થરામજી જ્યારે ગુજરાતવાલા હાઇસ્કૂલમાં ભણતા હતા ત્યારે મારત્તર અંદુલાલ ત્યાં સેક્રેટરી આસિ. મારત્તર હતા. તેઓ તીર્થરામની ચેતના જાણતા હતા. હવે એ અનુસિપદ કમિટિના મંત્રી (Secretary) થયા હતા, અને શિષ્યવૃત્તિનો પ્રબંધ તેમના હાથમાં આવ્યો હતો; એટલા માટે તીર્થરામ એમની મજાખુ કરે છે.

પત્ર ૧૨—કૃત્સંગનિદ્રાતિ.

તા. ૨૧ એપ્રિલ, ૧૮૮૫.

શ્રી મહારાજ સચ્ચિદાનંદ ઇત્યાદિ (પત્ર ૧૧ પ્રમાણે.)

.....આપ હયા રાખ્યો. બેયકે કુસંગ મનુષ્યનો નાશ કરે છે. હું આપ જેમ કહેશે તેમ કરીશ. કહો તો એ ઠોકરને આજે જ લવાય હઈ હઈ, અને ના કહો તો હજુ થોડો વખત કાંઈ પણ ન કહું. આપ જો શીશુ દર્શન આપો તો બહુ આનંદ થશે. આપની કવિતા બહુ સુંદર અક્ષરથી લખાવી સંખી છે. —સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૬ મે ૧૮૮૫.

પત્ર ૧૪—માર્ચનાનો ખાત.

'સત્ય' જ્ઞાનમનન્ત' (બ્રહ્મ) જ્ઞાનદામૃત શાન્તિનિકેતન !

મંત્રમય શિવરૂપમ્ અદૈતમ્ અતુલમ્ પરમેશ્વરમ્ શુદ્ધમ્ અપાવિદ્યમ્ !

.....આપનો કોઈ પણ પત્ર નથી. ચિત્ત એમાં જ લાગ્યું રહે છે.

" શુદ્ધિ કરો મારા મનની પ્રભુજી, પાપી મન મુજ રોક્યું ન રોકાય, ધીર થવો નહિ શક્યની; શુદ્ધિ કરો મારા મનની-પ્રભુજી. " —આપનો હાસ તીર્થરામ.

તા. ૩ જુન, ૧૮૮૫.

પત્ર ૧૫—ગુરુમકિતું વદાદરણ.

આપનો એક પત્ર મળ્યું હજાડ પછી મળ્યો. સત્યંત આનંદ થયો. લાલ્લ અયોધ્યાદાસને ત્યાં જવા જ.....જાવ્યા છે. થોડા દિવસથી લાલ્લની વૃત્તિ બદલાઈ હતી. ભાઈ 'મુજબન સિંહ'ના કોઈ શિષ્ય પાછળ તેઓ આંધળા બન્યા હતા. એ શિષ્યે તેમને એમ કહ્યું હતું કે હું તમને સાક્ષાત્ પરમેશ્વરનાં દર્શન કરાવીશ. એ મોહમાં તેઓ તેમની પછળ પડ્યા હતા. પણ મેં હવે તેમની વૃત્તિ ત્યાંથી હટાવી છે. તેઓ હવે આપના ચરણાનુસારમાં દૃઢ થયા છે. મહારાજજી, હું આપને હાય એટલે બિનતિ કરું છું કે આપ આ અઢવાડીયામાં જરૂર અહીં પહોંચશે. —સેવક તીર્થરામ.

તા. ૧૫ જુલાઈ, ૧૮૮૫.

પત્ર ૧૬.

આજે છે કે આ અઢવાડિયે (ચનિવારે) રત્ન (વેકેશન) પડ્યો. ની.....મારી સાથે આવવા ઇચ્છે છે. આપ કહો તો હું તેને મારી સાથે લેતો આવું, નહિ તો નહિ. હું આપના કહેવા પ્રમાણે જ કરીશ. તેનું શબ્દ તો તે આપશે. ત્યાં થોડો વખત રહીને પછી પાછા આવવાનો તેનો વિચાર છે. મારી પાસે ભણવા રહેવાની તેની મરજી છે. હું તેને લાવું કે નહિ તે વિષયમાં આપ જલદી મુક્તસે લખ્યો. —સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૨ જુલાઈ, ૧૮૮૫.

પત્ર ૧૭.

હું આપનો સેવક છું, મારા અપરાધ રુખ કર્યો. આપના જે પત્રો મળ્યા. અન્યંત આનંદ થયો. હું ની.....ને કદિ પણ સાથે નહિ લાવું. હું આપના તાલેફાર છું. —સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૩ જુલાઈ, ૧૮૮૫.

પત્ર ૧૮—અર્પણતા.

.....આપને આપના બીજા જે પત્રો મળ્યા. હું અત્યંત પાપી અને અપરાધી છું. આપ મારું

૧. ૨૫ મે ૧૮૮૫. થી ૨૩ એપ્રિલ ૧૮૮૬ સુધીના તમામ પત્રોમાં આ પ્રકારનું સંમેલન કર્યું છે. પ્રત્યેક પત્રમાં આ ઉપર પામીને પુનઃકૃતિ રાખી એમ ન લખવાથી હવે પત્રો કાંઈ વધુ સંખ્યામાં લખવાનું નથી.

૨. કાંઈ મુજબસિંહ ગુરુત્યાગમાં એક અતિ ક્રમભંગ મનાવતા.

મન ગુદ્ધ કર્યો; કારણ કર્તાકર્તા આપ છે. મારા પિતા આપ છે, ભાઈ પણ આપજ અને સર્વ સંબંધીજન પણ આપજ છે. મારાપર કયા સખરો. છોડ કહોડ યાય પણ માનવર કમાવતર ન યાય. મનુષ્ય માત્ર ભૂતને પાત છે. હું આપનો દાસ છું. જેમ કહેશે તેમ કરીશ.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૯-અંતઃકરણની કોમલતા.

તા. ૨૪ જુલાઈ, ૧૮૬૪.

આપનો એક બીજો કામગા આજે મળ્યો. હું આપના ઈશ્વારને પણ સ્પષ્ટ સમજી જાઉં છું. મેં તે: હવે ની.....ની સાથે બોલવું પણ છોડી દીધું છે. આપ વારંવાર શા માટે મારે દેવશને છો? આપ મારાપર કોષ શામાટે કરો છો? મારે તો આપ વિના અન્ય કોઈ કોઠાવું નથી. મારાપર કયાદિ ગણ્યો-મારાપર પ્રસન્ન રહેશે તોપણ હું આપનો છું. અને ગુરુસે થયે ને, પણ આપના ચરણ છોડી બીજે જવાનો નથી. મારાપર કયા સખરો. —સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૦-નિરમિમાન.

તા. ૧૧ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૬૫.

પરીક્ષાને માટે ફાઈમ જાવનાના ગુરુવાર અને શુક્રવારના દિવસો મુકરર થયા છે. એ બે દિવસોમાંથી પ્રથમ તે દિવસે ફાલોટમાં ફાઈમ આપી શકાય. મેં હજુ મુખી લાલ્લા સહ..... પાંચે રૂપિયા નથી લીધા. મહારાજજી, મને હવે બહુ ચિન્તા રહે છે; મને મારા પોતાનાપર જીવન નિષ્ઠા નથી. હું તો અત્યંત ગાંઝાયક છું. મને આ જાણે શિષ્યવૃત્તિ નહિ મળે તો મનમાં બહુ ઘાની આવશે. આપ પરમાત્મા છો. સર્વ કાંઈ કરવા સમર્થ છો. સંપત્તિ જાણો છો. તુઝાં એ કે હું બધારે શું લખું? આપની ઉપમાનું વર્ણન કરવાની આવશ્યકતા નથી.

જન એ છે કે હજુ તો જાણતો છો. આપની દક્ષિમાં આ વર્ષે ફાઈમ જાવનાનું યોગ્ય જાણે તે હું જાણું, નહિ તો આવતે વર્ષે પરીક્ષા આપીશ. હું તો આપનો સેવક છું. આપ વિચાર કરીને જલદી ઉત્તર આપશે. મને તો મારી મહેનત અને દુશિઆરીપર જરાએ ભરોશ નથી, પણ હા, એ આપ સાક્ષાત્ કરો તો મને ઉત્સાહ અને આશા આવે, અને તોજ મને આ વર્ષે શિષ્યવૃત્તિ પણ મળે. આટલા દિવસથી આપનો પત્ર નથી તેનું મું કારણ? હશે, આપ મને ભૂલી ગયા હશે. બ્યારે કોઈનું મધ્ય દિવસ આવે છે ત્યારે બેનુજ બને છે.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૧-ફોર્મ ધર્મ.

તા. ૧૭ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૬૫.

.....આપ કયા સખરો. કાલ મુખી તો હું એમ જાણતો હતો કે પરીક્ષામાં બેસવું કે નહિ એ માન અખત્યાસ્તી વાત છે, પણ તેમ નથી. આજ કોલેજના સાહેબે જાણી મને કે નીચે જરી જાણે વાત જાણી છે, અને બ્યારે આવી રીતે ફાઈમ જાણું છે ત્યારે તે પરીક્ષાની ડી પણ જરૂર દેવી પડશે; તેમજ પરીક્ષામાં પણ અવશ્ય બેસવું પડશે એટલે માટે જાણ જાણેથી આજ રૂપિયા લઈ આવ્યો છું. હવે તો આપ અવશ્ય કયા કરો. મન અવશ્ય સમજ કરશે. મારાપર કયા સખરો. હું આપનો દાસ છું. —સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૨.

તા. ૮ માર્ચ, ૧૮૬૫.

.....આજ બે વાગે અમરી જાણનાનું મહાન યોગ્યજાણે સાહેબે હાઈ ફોર્મ છે. અમરી તેજે એ મહાનમાં મહેનત આવવાની છે. હવે જાણે અમરી કાલ જાણે માટે જાણે મહેનત માટે હાઈ ફોર્મ અને બ્યારે જાણની અવશ્ય આવશે ત્યારે બીજા કાલ મહાનની વાતની જાણ કરવું. હું આપનો સેવક છું. આપ જાણી પાસવાની જાણર કયા કરશે. આપ મારાપર ગુરુસે કેમ છો? હું કયાજાણે દાસ છું. —સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૩-દયા અને શાન્તિ; પરમેશ્વરના ગુણ.

તા. ૧૦ માર્ચ, ૧૮૪૦.

આપ નથી તો પધારતા કે નથી પણ લખતા ? કેમ ખબર પડે કે મેં શું અપરાધ કર્યો છે અને શા માટે મારાપરથી આપનું ચિત્ત હઠી ગયું છે ? પરમેશ્વરના ગુણજાહેરમાં દયા અને શાન્તિ એ મહાન ગુણ છે. શાન્તસ્વરૂપ બનવું એ બહુ મોટો સફળુષ છે. આપ મારા અપરાધોની ઉપેક્ષા કેમ નથી કરતા ? દિવ્ય દૃષ્ટિથી આપે મારા માટે કાંઈ ખરાબ વાત બાણી છે તેથી આપ મારી સાથે હવે બોલતા નથી ! પણ એથી લોક એમ ન કહે કે તીર્થસ્થ ભક્તભક્તો (સેવક) હતો અને પોતાની ધન્યા પૂર્ણ ન કરી શક્યો, તે સંભાળજો. આપ લોકોના કહેવાપર વિશ્વાસ ન રાખ્યો. મારી તો એવી દયા છે કે:—

“ગર બખાની ઈદરસ્ત, ન અર બરાની ઈદરસ્ત; બાધ દિગર મનનદામન, ઈસરત ન ઈદરસ્ત.”

અર્થ:—આપ સત્કાર કર્યો તોપણ આપનું દાર છે. તિસ્કાર કર્યો તોપણ આપનું દાર છે. હું અન્ય રથાન નથી બાણીતો. મારું આ શિર અને આપનું એ દાર.

“જો હમ જૂલે વચન ઉચારે, કામા કરો અપરાધ હમારે.”

—આપનો દાસ તીર્થરામ.

તા. ૨૦ માર્ચ, ૧૮૪૦.

પત્ર ૨૪-ફા. પ. નીં પરીક્ષા.

આજ અમારી ફારસીની પરીક્ષા થઈ ગઈ છે. પરમ દહાડે ગણિતશાસ્ત્ર કે જેને મેથેમેટિક્સ કહે છે એની પરીક્ષા થયો. ગણિતશાસ્ત્ર સર્વથી કઠિન વિષય છે. આપ દયા રાખ્યો. આપની સહાયતા વિના કાંઈ થવાનું નથી.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૫.

તા. ૨૩ માર્ચ, ૧૮૪૦.

આજના પેપર (પરીક્ષાપત્ર) બહુ અધરા હતા, પરમ દિવસે અમારી સાયન્સ (વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર) ની પરીક્ષા છે. એ પણ બહુ કઠિન વિષય છે.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૬.

તા. ૨૪ માર્ચ, ૧૮૪૦.

આજ અમારી સાયન્સની પરીક્ષા થઈ. લગભગ સર્વ પ્રશ્નો પુસ્તકો (Text books) ની જાહેરના હતા. પરમ દિવસે અંગ્રેજી અને સાયન્સનું જોડકા (મુખપરીક્ષા) થયો. સાયન્સની મુખ પરીક્ષા સર્વથી અધરી છે. જો મુખપરીક્ષામાં નાપાસ થાય તો સર્વ પરીક્ષામાં નાપાસ ગણાય છે. અંગ્રેજીની મુખપરીક્ષા પણ અધરી હોય છે. આપ મારું જરૂર દયાન રાખ્યો.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૭—વેપ્રસ્તર.

તા. ૧૬ એપ્રિલ, ૧૮૪૦.

હજુ અમારું રિજલ્ટ (પરિણામ) જાહેર નથી પડ્યું. કદાચિત્ આજ અથવા કાલ જાહેર પડશે. કાલે મેં મેંજીવારે હું બહુ બિમાર થઈ ગયો હતો. સવારના દશ વાગતાં સખત લાવ ચડ્યો, ઉપરાંત મોઢાની અને કમરની પીડા પણ હતી. મારી પાસે તે વખતે કેંઈ પણ મનુષ્ય નહોતું. એ ઉત્તરનાર મુખારે રાતના બાર વાગતાં સુધી રહ્યો હતો. પણ હવે શાન્તિ છે. આપ દયા રાખ્યો. હું આપને સેવક છું. આ પત્ર લખી રહ્યા પછી આપનો એક કાગળ મળ્યો. બહુ હર્ષ થયો.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૮.

તા. ૪ મે, ૧૮૪૦.

આજ આપની યહી સહ જોઈ; પણ આપ ન આવ્યા. મને બહુ ખેદ લાગ્યું. આપને

નહોતું આવતું તો પત્ર તો લખવો હતો. આપે તેમ પણ ન કર્યું. આપ ન આવ્યા તેમ
 મું ઠારણ હશે એના વિચારમાં મનમાં એનેક સંકેત-વિકેત ઉડ્યા કરે છે. ઉદયિત પિતા
 નહિ મળ્યા હોય અથવા એમની અગર આપની પ્રવૃત્તિ બગરી આવી હોય કે, બીજું. એ
 વિષ્ણુ આવ્યું હોય. હૃદ નિશ્ચયના સમાન સંસારમાં અન્ય કોઇ પદાર્થ નથી.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૯—ડૉક્ટર પંડિત રઘુનાથમલની સહાયતા.

તા. ૧૩ મે, ૧૯૪૦.

આજ માંજની ગાડીમાં પિતાજીનો આસ્વાજવાનો વિચાર છે. આજ માંસાણ (પરિ
 રઘુનાથમલ) એ પચાસ રૂપીઆ મોકલ્યા છે. +પુસ્તકોને માટે આજ લખી નાખું છું. આ
 પત્ર તખ્યા કરશે.

-સેવક તીર્થરામ.

તા. ૧૪ મે, ૧૯૪૦.

પત્ર ૩૦—નિતિવિશેષ.

આપનો પત્ર મળ્યો યજ્ઞ દિવસ થયા. આપ જલદી હયા કરશે. જ્યારે હું આ મહાન
 રહેવા આગ્યો ત્યારે સર્વ સામાન તો બહારના બોરડામાં રાખ્યો હતો, પણ પેટી અંદરની
 બોરડીમાં રાખી હતી. એ પેટીમાં પચાસ રૂપીઆ પંડિતજીવાળા અને સાત રૂપીઆ શિષ્ય
 નિના એમ મતાવન રૂપીઆ રાખ્યા હતા. પચાસ રૂપીઆ તો પિતાજી પોતાને કાંઈ મૂકી
 મયા હતા, અને સાત રૂપિયા મેં એના પહેલાં કાગળમાં, બાંધીને મૂક્યા હતા. કાલ મને
 વિચાર આવ્યો, કે એ માત રૂપીઆ કાગળમાંથી લઇને પચાસ રૂપીઆની સાચી રાખું, ૧૨૦
 એવું તો એ પચાસ રૂપીઆ તો ત્યાં પડ્યા હતા ને સાત રૂપીઆ મળ્યાજ નહિ. એવજને
 પેટી બંધ કરીને મેં તાજું મારું. સાંજે મનમાં આવ્યું કે જાણી જોઈ તો ખરો. બોરડી
 બહાર બહાર એક કાળા સાપની પૂંછડી બોરડી મારા શિરપર અચાચ્છ હું બંધીને બહાર
 નીકળી આવ્યો. એક માણસ પાને બોરડીને તાજું મરાળી અગાડીમાં જઈ બેઠો. આજે બોર
 ડીમાંથી પેટી બહાર કઢાવી બહારના બોરડામાં રાખી છે. પેટીમાંથી પુસ્તકો બહાર કાઢી, સ્પે
 રજ કાઢીને બહુ નવામીને એવું, તોપણ સાત રૂપીઆનો પત્રો લાગ્યો નથી. મહાસાજી, મેં
 બોરડી કે પેટી કઢી તાજા જમર રાખ્યાજ નથી; તોપણ આ આશ્ચર્યની વાત બની છે. મહાસા
 જી, એ સર્વને વિષે મેં લખ્યું છે તે ઉપરાંત મેં ત્રણ સપો બાબુના તબેલામાં પણ રહે છે.
 એ મહાનમાં સર્વની અલગ લીટા ધણીવાર જોઈ છું. આપ હયા રાખશે. મને બહુશે નહિ.

એ કે મહાનમાં મરો તો છે, પણ રોજ રોજ મહાન બદલવામાં પણ બહુ ચાલ શક
 છે, એથી હું આ મહાનમાંથી નીકળ્યો નથી. આપ હયા રાખશે. હું આપનો સેવક છું.

-સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૧ મે, ૧૯૪૦.

પત્ર ૩૧—કર્ણવ્યવિષ્ટા.

કહે આપને એક પત્ર મળ્યો હતો. બહુ અનંદ થયો. પુસ્તકો વિશે તો મેં કહે
 * હાલ રઘુનાથમલ તીર્થરામજીના પોતા પાસે લાવે તેમો હોંમો અને દિવાર પાસે જાનાય
 અનિષ્ટદ મર્મન દત્તા તીર્થરામજીના પ્રાંતગીયા પાસે જી ત્યારે તેમના પિતાજી પોતાની નિર્મલ આ
 રથાને હોં તેમને નોકરી કરવાને અમદ કરવા લાગે ૧૨૦ તીર્થરામજીને અનગ અનગ કરવા
 હૃદ નિશ્ચય અને દિવસ હતો. એ જેને અલગ અલગ પત્રમાં જે જે સંબંધોને મોકલ્યા હો છે એવું
 હૃદ રઘુનાથમલ અને પ્રથમ રથાન જેમને છે

* આ પત્રને આ એ કાગળમાં આવ્યા હતા, તેથી આ પત્રનો જી. બો. કાગળમાં અલગ
 ને. ૨. ૬.

જાપને લખી ન્દુષ્ટુ' છે. ત્યાં જાવવામાં હું જાપની આરાતુ' ઉદ્ગવન કરવા ઉચિતો નથી કામ (વાંચવાનું) જોટું બધું છે કે જો હું મારા કર્તવ્યપાલનમાં થોડી અપૂર્ણતા ન રાતું તે શિર ખંજોરવાનો પણ જાવકાર્ય અને તેમ નથી. છતાં પણ આપ જે પ્રભાલે લખ્યો તે પ્રભાલે કરીશ.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૩૨—અમ્બાસતુ જોર.

તા. ૧ જુન, ૧૮૪૦.

આપે પત્ર લખવામાં વિરલ કેમ કર્યો? મારા કાંઈ દોષ દોષ જોમ અને તે- જાગતું નથી. હું સાતુંજ કહું છું કે જાલકાલ જમારે બહુ કામ છે, તેથીજ હું નથી જાવી શક્યો. જમને નામ માત્રની જે રજા મળી છે, પરંતુ કામ જોટું બધું છે કે જે મરીન્દમાં પણ મુરદેલીથી પૂરું થાય. લાચાર બનીને કામ જપૂરું જોડું પડે છે. આપ કોઈ અન્ય વિચાર મનમાં ન લખ્યો. હું જાપનો દસ છું.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૩૩—ચર્માની આવશ્યકતા.

તા. ૧૧ જુન, ૧૮૪૦.

જયે રવિવારે હું જમારા સાહેબની રજા લઈને જાંબો રેખાડવા ગયો હતો. જાંબ લખા- સન્દરા સાહેબે અને એક કામગ લખી આપ્યો હતો. જે કામગ મેં સુખર્થ મોકલ્યો છે. ત્યાંથી મારે મારે પાંચ ફીચની કિંમતનાં વસ્ત્રમાં જાવ્યો. આ જાવકાર્યમાં (શનિવારે) જમારી ગણિતની પરીણ છે. જર્હાં વરસાદ થયું થયો છે, તેથી માત્ર મોનો રજાદ પહેલાં કસ્ટાં હવે જોઈ કડયો રહે છે અને જૂથ પણ ઠીક લાગે છે.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૩૪.

તા. ૨૧ જુન, ૧૮૪૦.

જે ડાક્ટર અને વસ્ત્રમાં મારે સુખર્થ કામગ લખી આપ્યો હતો તેની પાસે હું ગયો હતો. જોલે મારાં વસ્ત્રમાં તેની પેટીમાંનાં વસ્ત્રમાં સાથે સરખાવી જોયાં તો માલુમ પડ્યું કે જેનાં મજબૂતો હતાં તેવાંજ આજ્યાં હતાં. મેં જોને પૂછ્યું કે હું જાનાથી સારી રીતે કેમ જાંચી શકતો નથી? તેણે કહ્યું કે જા વસ્ત્રમાં જાંચવાનાં નથી પણ ફર જોવાનાં છે. મારે હમણાં જાંચવાનાં વસ્ત્રમાં ખરીદવાની જરૂર નથી. મહારાજજી, હું જાનાથી બહુ સારી રીતે જોઈ શકું છું. કોલેજમાં જાડે (પાટીડ) બહુ સફર રેખાવ છે. જમારી કોલેજના સાહેબે પણ કહ્યું છે કે મને જે પ્રભાલે જે ડાક્ટર કહે તેમ કરવું, જોટલા મારે હજી સુધી. મેં વસ્ત્રમાં પછાં નથી આપ્યાં. જાપની સુ સલાહ છે?

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૩૫—વાયસનકાર કરતાં આંતરિક સંવંધની વિશેષતા.

તા. ૨૪ જુન, ૧૮૪૦.

મહારાજજી, આપ મારાપર ગુરમે છો, પરંતુ જે ગુસ્સાનું કારણ હું જાણું છું. આપે મારા દુશ્મને ન જોતાં માત્ર બહારનાં આચરણ તરફ દ્રષ્ટિ રાખી મારે મારે ખરાબ અનુભવ બાંધી લીધું છે. જે આપ મારું દુલ્લ તપાસો તો મને આશા છે કે આપ મારાપર કદિ ગુસ્સે ન ચાલ્યો.

જાણ સન્મન કે બહારમાં કાંઈ દોષ કે અપૂર્ણતા રહી જતી હોય તો આપ જોપરથી જોવું અનુમન કર્યો કે જાપનાથી મારું ચિત્ત વિમુખ થયું છે, પણ મારા જોયે હેતુ છેજ નહિ, કારણ કે પ્રત્યેક કાર્યમાં હું જાપની સહાયતાને આકાંક્ષી છું. મારા મનમાં સદા સર્વદા જાપનુંજ ધ્યાન પડું છું. પ્રથમ તો જાન્યાસ અથવા જોવા કોઈ ઉત્તમ કાર્યમાં ચિત્ત મેરચે જાપની સહાયતા અવશ્યક છે. પછી જે કાર્યની તૈયારી કરવામાં આવશ્યક પદ્ધતીની આશિ મારે જાપની સહાયતા જોઈએ ત્યાર પછી જે કાર્યમાં પરિશ્રમ કરું તો જોની સફળતા મારે

આપની સહાયતા અને કૃપા જોઈએ. દુઃકમાં પ્રત્યેક કાર્યમાં આપની સહાયતા જોઈએ. બાહ્ય (સેવા) વ્યવહારમાં કાંઈ ત્રુટિ રહી ગઈ હોય તો તેનું કારણ આ છે:—

ઉદાહરણ તરીકે: હું અભ્યાસમાં પરિશ્રમ કરું અને એ અભ્યાસમાં કેવળ મારો જ સ્વાર્થ દષ્ટિએથી જ હોય અને આપના તરફ ચિત્ત વિમુખ રહેતું હોય તો બેશક એ અતિ મુશ્કેલી પડે. પછી મારી જોવી રીતિ નથી. હું પરિશ્રમ કરું છું તેમાં મારો સ્વાર્થ મારાં ચિત્તમાં રહે છે, (હું સાચું જ કહું છું) આપ બીજું કાંઈ અનુમાન ન કરશો. પરંતુ વિશેષતઃ એ ધ્યાન રહે છે કે આ અભ્યાસ આપનું જ કાર્ય છે. એ હું મારો અભ્યાસ કરીશ તો આપનું અધિક આજ્ઞાપાલન થશે ને આપની સેવા અધિક બનશે. આપની વિરૂદ્ધ અંશ માત્ર પણ કરતો નથી.

હવે અભ્યાસમાં વિશેષ લક્ષ આપું છું અને આપની બાહ્ય સેવામાં કાંઈ ત્રુટિ રહી જાય (પણ હું સાચું જ કહું છું કે મારું મન બિલકુલ પહેલાંના જેવું જ છે, બંધક પહેલાંના કરતાં પણ વિશેષ અધીન છે,) તો બાહ્ય દષ્ટિમાં ભલે મારી ત્રુટિ દેખાશે, પણ આંતર દષ્ટિમાં તે સ્પષ્ટ પ્રતીત થશે કે હું પહેલાંના કરતાં પણ આપની અધિક સેવા બજાવું છું. કેદાચિત્ત એ માર્ગમાં પડતું હોય કે મારું લક્ષ આપના પ્રતિ યોડું છે; તો પણ એ દેખીતું નહોતું જાતમાં મને એવો લાયક બનાવશે કે જેથી હું આપની લાભગણી સેવા બજાવી શકીશ. એમાં શરત એ છે આપ મારી બાહ્ય ચેષ્ટા પર ગુસ્સો ન થાઓ, અને મારા પરિશ્રમમાં (એ કે કાર્ય આપનું જ છે) સંકેતિત આપના સહાય કરો. આખરે હું આપની સહાયતાને આકાંક્ષી છું. કેટલાક કહે છે: “હિમંતે મરણ તો મરે પુણ.” એનો અર્થ હું એવો કરું છું કે મનુષ્યના યત્નમાં ધિરની સહાયતાની આવશ્યકતા છે.

હું અભ્યાસ કરું છું એ આપનું મહાન કાર્ય છે. બાહ્ય સન્માનને ઉત્તમ પુરુષો એટલી બધી મંહતા નથી આપતા. એટલા માટે આપનું આ મહાન કાર્ય કરતાં કરતાં, એટલે કે અભ્યાસ કરતાં કરતાં, નાના કાર્યમાં એટલે કે બાહ્ય સત્કારમાં અપૂર્ણતા કે ત્રુટિ રહી જાય તો આપ સમા કરશો.

કેટલાએક એવા પુરુષો હોય છે કે માત્ર મનથી જ અધિક સેવા કરી શકે છે; (માનસિક યત્ન અને જાનથી.) અને કેટલાએક બાહ્યપદ્ધતિથી સેવા કરે છે. હું ભલે બહારના પદ્ધતિથી આપની સેવા ન બજાવી શકું, પણ મનથી તો હું આપનો અત્યંત આજ્ઞાપીત છું. જે વિદ્યાર્થીએ પેરથી અભ્યાસ કરવા આવે છે તેઓ પોતાનાં માતાપિતાને કાગળ પણ જાએ જ લખે છે. એઓનું તેમના માતાપિતા પ્રતિ અધિક લક્ષ આપવું તો ક્યાં રહું; પણ એવે વિચાર માત્ર પણ તેમના માતાપિતાના મનમાં આવતો નથી કે અમારો પુત્ર અમારાથી વિરૂદ્ધ છે. તેઓ એમ સમજે છે કે એ અમારું કાર્ય કરે છે.

જો આપ એમ કહેતા હો કે પરસ્પર બાહ્ય વ્યવહારમાં અધિક ધ્યાન ન રાખવાથી પ્રેમમાં અપૂર્ણતા રહે છે, તો એ વાત મને બિલકુલ લાગુ પડતી નથી. હું તો મનમાં આપનું અત્યંત ધ્યાન ધરું છું. પ્રત્યેક કડિન કાર્યમાં આપનું સ્મરણ રહે છે; અને એ એક પ્રાર્થના આંતરિક સંબંધ-હૃદયપ્રીતિ છે. (ભલે બહારથી આપને ખબર ન પડે.) મારો અને આપનો સંબંધ પિતા પુત્રનો છે કે જે સંબંધ પ્રલયકાળે (કયામતે) પણ તુટવાનો સંભવ નથી. આપ કાંઈ અન્ય અનુમાન ન કરશો, મારું મન સદા શુદ્ધ છે.

મનુષ્ય કાંઈ અનુચિત કાર્ય કરે તો તેનાં એ કારણ હોય છે. પહેલું મૂર્ખતા કે અજ્ઞાન; બીજું મનની અશુદ્ધિ. મારામાં કાંઈ અનુચિત આવરણ પ્રતીત થાય તો આપ તપાસ કરશો કે

એનું શું કારણ છે. એ પહેલું કારણ હોય તો (એ કારણ માત્ર મારા અનુચિત કાર્યમાં પ્રવીત થાય છે,) તેને બીજું કારણ સમજીને ગુસ્સે ન થયો. ઉચિત તો એ કહેવાય કે એ કોઈથી અજાનને લીધે અનુચિત અગરણ થયું હોય તો એ મનુષ્યને એના અજાનનું જ્ઞાન કેસવનું. એને એમ ન કહેવું કે તારું મન શુદ્ધ નથી; તું મહિન ચિત્તવાળો છે; અને મારા તરફ તારું ચિત્ત વળેલ છે. એ અપના કોષનું કારણ કાંઈ બીજું જ હોય તો તે જરૂર લખયો, કારણ કે મનુષ્યને તેનું કારણ ન જણાવીને ત્યાં સુધી આપ શા માટે ગુસ્સે છે તેનું કારણ તે કેમ જાણે? અપના મનને ગુસ્સો એક કમળમાં જણાવવાની અવસ્ય કૃપા કરયો; અને મારી મૂર્ખતા મને જણાવયો. અપના મનમાં માટે માટે જે ખરાબ અનુમાન છે તે અવસ્ય દૂર કરયો.

કમળનું વલન વધી જાય એમ જાણી હવે બંધ કરું છું અને સદા રાખું છું કે આપ આટલા લખાણથીજ મારી સ્થિતિ જાણી લેયો અને કૃપાપત્ર લખયો. —સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૩૬—ધાર્મિક વિષયમાં અનુરાગ.

તા. ૪ જુલાઈ, ૧૮૫૦.

પંડિત રમુન્દ્રમલે હજુ રૂપિયા નથી મોકલ્યા. મહારાજજી, જ્યારે આપ લાહોર આવ્યા હતા ત્યારે બાબ જ.....ની સાથે આપનો જે સંવાદ થયો હતો તે એક જે પેસાવાળા કબરમાં લખયો, કારણ કે એણે તે જાણી લેવી જાત ફેલાવી છે કે “મનુષ્ય મરે છે તે પછી તે જાને તેણે હોય પણ તેને જોવાના અપ-પ્રવચનું ફળ મળતું નથી. તે સ્વાસ્થ્ય કે નિઃશ્ચય કર્મથી પણ સુખ થઈ જાય છે. એ વિષય સિદ્ધ કરવા માટે ભગતજીએ મારી સાથે ચર્ચા કરી હતી.” શું આપે ખરેખર જોવી ચર્ચા કરી હતી? અને જાણે છે કે બાબજી અપના કહેવાનું તાત્પર્ય સમજ્યા નથી; તેથીજ એમણે જાણી સારી જોડી જાત ફેલાવી છે. અને તો અણેધાત્સે કહું હું કે બાબજીએ જે જાત પ્રસિદ્ધ કરી છે. —સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૩૭—ફુલ્લી ન રાવાની પ્રતિજ્ઞા.

તા. ૮ જુલાઈ, ૧૮૫૦.

આપને કેઈ કૃપાપત્ર નથી તેનું શું કારણ? પત્ર અવસ્ય લખયો. પંડિત રમુન્દ્રમલે જીને મોકલેલા રૂપિયા દર બાજ અને મન્યા છે. પરંતુ જે બહુ જલદી ખચીઈ જાય. પુસ્તકોનું બહુ ખર્ચ થાય છે. હું નહિયો ખર્ચ કાંઈ કરતો નથી. કાપની સંમુખ મેં ફુલ્લી ખાધી હતી ત્યાર પછી નિયમે માટે ફુલ્લી ન ખાવાની જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. આપ દયા સમજો. —સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૩૮—પુસ્તકો કોષ દૂર કરવાનો અવગન વિચાર.

તા. ૧૨ જુલાઈ, ૧૮૫૦.

આપને કહેવું તે: લખ્યા કરો કે હું ફેલાવી જવથી નહિય છું. (જ્યારે અપના કોષનું કારણ મંદમ પડતું નથી અને માત્ર નાસતો છે એટલુંજ જણાય છે ત્યારે બહુ ખેદ થાય છે.) હું ફરી ફરીને આપનું જ્ઞાન જોવું છું કે મારાથી કાંઈ અનુચિત અગરણ થયું હોય તો તે મેં જાણી જોઈને નહિજ કહું હોય; તેનું કારણ મારી મૂર્ખતાજ હોય. આપ દયા કરો. જે પત્રમાં બાબ જ.....વિષે મેં લખ્યું તે કમળ તે: અપના કોષનું કારણ નથી. એ એમ હોય તે: આપ કોષ ન કરયો. કારણ કે મેં આજે કમળ લોક અણેધાત્સન કહેવાય લખ્યો હતો. માટે એમાં કાંઈ સંબંધ ન હતો. આપ જાને તેમ કહે પણ મને અપનામાં જતને અમદા નથી. માટે હવે એક કમળ તે: લખે ભવિષ્યમાં જાણી જાણી લખવામાં ગુસ્સે થવનું એક કમળ તે: બહુ દુઃખ થયો. હું કહેવા માગી મની જાણું છું તો કોષ શા માટે મરે. મેં જાણી મેલીથી જાણું છું તે ને જાણીનીથી જરૂર છે. —સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૩૯—વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં મનનો ઉદ્દેગ. તા. ૧૨ જુલાઈ, ૧૮૯૦.

આપનો એક પત્ર મળ્યો. બહુ આનંદ થયો. આગરતની પહેલી તારીખે અર્થવાતે પહેલાં બે ત્રણ દિવસે અમને રજા પડ્યો.....હું પરમેશ્વર પાસે ને આપની પાસે પ્રાર્થના કરું છું કે જે રજાના દિવસોમાં હું હરકોઈ પ્રકારે ઠીક મહેનત કરી શકું. બીજો કોઈ અર્થ નથી. હું આશા રાખું છું કે આપ મારા આ સંકલ્પમાં અવરજી સહાય કરશે. મારી આ અવસ્થા પર હયા સખશે. હું અહીં રહું કે ત્યાં રહું, પણ આપનો તો હાસ હું. આ બધો મારો જ સંકલ્પ છે તે હું લખી નાખું છું. જે બંદગી તો તે પછી લખીશ. ગમે તેવો સંકલ્પ હોય તોપણ આપ એમ ન ધારશો કે જે આપનાથી વિરુદ્ધ છે. કારણ મારા પ્રત્યે ઉદ્દેશનું મૂળ તાત્પર્ય એ હોય છે કે આપના પ્રતિ મારી પ્રીતિ વધે. મારો ઉદ્દેશ આ સિવાય અન્ય કોઈ નથી. હમણાં વિચાર આવ્યો છે કે પહેલાં લગભગ સાત આઠ દિવસ તો લાંબા રમાંજ રહું અને જે દિવસોમાં પાછળના અભ્યાસનું પુનરાવર્તન કરું. (એટલું છે કે હાંથી નંજવું પડે.) ત્યાર પછી ગુજરાંવાલામાં રહીને જોઈ કે ત્યાં અભ્યાસ થઈ શકે છે કે નહિ. ત્યાર પાંચ રોજ વૈદેકીમાં ને થોડા દહાડા મુરાલીવાલામાં પણ રહેવાનો ઇરાદો છે. હાંથી જવાનો પણ વિચાર છે કારણકે માસાણએ લખ્યું હતું. જે એકાંત જગ્યા મળી જાય તો લગભગ મહીનો માસ ત્યાંજ ગાળીશ અને રજાના પાછલા દિવસોમાં લાંબોરમાં આવીને રહીશ. આપની પાસે તો જેજ યાચતા છે કે કોઈ રીતે કાળશેષ ન થાય.....કરે બીજી બાબત લખું છું. અત્યાર મુખીમાં હાંસીથી મેં સિત્તેર રૂપિયા મંગાવ્યા છે, ને ત્રીસ મંગાવ્યા બાકી છે. જે હજી મુખી એટલા માટે નથી મંગાવ્યા કે એમાંથી જે પુસ્તકે ખરીદવાનાં હતાં તે હિંદુસ્તાનમાં નથી મળતાં. પણ હવે થોડા દહાડામાં હિંદુસ્તાનનાં બુકસેલર પાસે એ પુસ્તકો નિલાયતથી આવી જશે. મારા વર્ગના સર્વ વિદ્યાર્થીઓ રજા પડતાં પહેલાં એ પુસ્તકો ખરીદી લેશે, કારણ કે રજામાં તેઓ ઘેર નાંચી શકે. હું પણ રૂપિયા મંગાવી લઉં ને પુસ્તકો આવે એટલે ખરીદી લેવાનું એટલા માટેજ વાંચી સમજું છું. જે પુસ્તકો ખરીદતાં ત્રીસ રૂપિયામાંથી થોડું બચશે. લગભગ વીરોક રૂપિયા બેઝમે, બાકીના રૂપિયા આપની દોલત છે. થોડા મને પણ આપજો. રૂપિયા હમણાં મંગાવું કે નહિ તે આપ લખશો.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૪૦—જાહોરમાં રજા ગાઢવા સંવંધી યુક્તિપૂર્વક પત્ર. તા. ૧૬ જુલાઈ, ૧૮૯૦.

તારીખ પહેલી આગરતથી અમારી કોલેજમાં રજા પડ્યો. આજ યોગલ્લીશમી બુકાર્થ છે. હું આપને સલામ તારેહાર છું. આપ કોઈ અન્ય અનુમાન કદિ પણ કરશો નહિ. જે કાર્યમાં કોઈ મનુષ્ય નિત્ય પ્રવૃત્ત રહે છે એને થોડા કાળ વીત્યા પછી એવી યજ્ઞિગ્રામ થાય છે કે જેનાથી એ પોતાના કાર્ય સંજમી સારી માત્ર વિનવિચારે પણ જાણી શકે છે. જે માત્ર સારી છે એમ સિદ્ધ કરવાની યુક્તિ પ્રયુક્તિ (દલીલ) સ્વયં. જેના મનમાં ન આવે પણ એ બધી માત્ર સારી છે એમ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાગ (અસર) તો. જેના મનમાં પડે છેજ. બહુધા એવી યુક્તિઓ મનમાં આવતી પણ નથી. કારણ યુક્તિથી સિદ્ધ કરવું એ કોઈ બીજીજ માત્ર છે. (જે પંડિતોનું કે નેપાથિકોનું કામ છે અને બધા મનુષ્યો કોઈ પંડિત હોતા નથી.) જે યુક્તિથી આ કાર્ય ઠીક છે એમ જાણી શકાય પણ તેની યુક્તિ સિદ્ધ કરવાનું મનમાં નથી આવતું, એનું નામ Conscience-સંજ્ઞાન છે. હું જ્યારે નાનો હતો ત્યારે કોઈ પણ કવિતા વાંચીને કડી દેતો હતો કે આ કવિતા ફલાની કવિતાના રાગની છે, અને

દેહાણી અમુક રાત્રીની છે; પરન્તુ એ ભેદ નહોતો ભણતો કે કયો છ'ંદ છે અને એ ભેદ યાથી બન્યો છે. યદ્યપિ એટલું પ્રતીત થતું હતું કે તેમાં અવશ્ય કાંઈ ભેદ તો છેજ. છતાં મારો અનુભવ સિદ્ધ કરવાની યુક્તિ-દલીલ આપી શકતો નહોતો. ભેદે મારો અનુભવ તો ખરોજ હતો. આ દશ વર્ષના અભ્યાસ પછી હવે કવિતાના વિષયમાં અભિપ્રાય દેવાની દલીલ આપી શકું છું અને એમ પણ ભણું છું કે જે યુક્તિ-તે દલીલ હું આજ આપી શકું છું. તેજ દલીલ પહેલાં ભણતો નહોતો છતાં એજ યુક્તિથી તે વખતે પણ આપી શકત. આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે સાચો મનુષ્ય હંમેશાં દલીલ આપીજ શકે એવું નથી હોતું; કોઈ કોઈ વાર એની વાત દલીલ વિનાની હોય તોપણ માનવી ભેદજે. એમાં એટલું હોવું ભેદજે કે એ મનુષ્ય ભણી ભેદને ખજાળામાં કાઢે એવો નથી તેમજ તે દલીલ આપી શકે તેમ નથી, છતાં પણ પોતાના અંતરસાત્મા (Conscience) ના કહેવા પ્રમાણેજ કાર્ય કરે છે.

છતાં એ છે કે હું આપને નિશ્ચય કરાવવા માગું છું કે હું આપનો અંતઃકરણથી સેવક છું. મારો અટકલ: વર્ષનો અભ્યાસ બતાવે છે કે આ કાર્ય સાફ છે. એ કરવાથી કલ્યાણ થશે એમ ભલે હું યુક્તિ ન આપી શકું, પણ જે કાર્ય હું કરું છું તે કાર્ય વાસ્તવિક રીતે મને સાફજ લાગે છે. આપ એવું અતુમાન ન કરી બેસ્યો કે હું યુક્તિ નથી આપી શકતો, તેથી મારા મનમાં કાંઈ બીજુંજ કારણ છે, અથવા આપનાથી ચિત્ત ઉપરામ પામ્યું છે. એવું છેજ નહિ. હું આપને કેવી રીતે નિશ્ચય કરાવું કે હું આપનો દાસ છું!

જગી એમ પણ છે કે મારે માટે આપનો જે વિચાર હોય છે તેનો મૂળ ઉદ્દેશ એ હોય છે કે ઉપરથી એ ઉદ્દેશ અથવા પ્રયોજન કાંઈ બીજુંજ જણાય, છતાં તેમાંથી મને આનંદ પ્રાપ્ત થાય. એટલા માટે હું એમ અતુમાન કરું છું કે મારા અંતરસાત્મા અથવા બીજા કોઈ સાધનથી મને જે સાફ લાગતું હોય તે મારે માટે સાફજ હોય, (જે મારે માટે સાફ છે તે આપને માટે પણ અધિક સાફ હોવુંજ ભેદજે; આપને માટે એ કહી ખજાળા હોવાજ નહિ); તેથી આપની પણ એ વિષયમાં મારા અંતરસાત્મા અથવા અન્ય સાધનના જેવીજ સંમતિ હશે. આપ એ વિષયમાં એમ ન કહેયો કે એથી આપની આરામને ભંગ થાય છે. ઉલટું એમ કહેવું ભેદજે કે એનાથી આપની આરામનું પૂર્વરીતે પાલન થાય છે. જગી હું ગમે તે દેહાણે રહું છતાં આપનો તો દાસજ છું.

મૂળ વાત એ છે કે આપે રાજના દિવસોમાં ગુજરાંચાલા આવવાનું લખ્યું હતું. ગમે તેમ યરો પણ હું ત્યાં જાવીશ તો ખરોજ. પણ બધી રાત્રી ત્યાંજ ગાગું એવું નહિ બને. મારો અંતરસાત્મા કહે છે કે હાહારમાંજ રહેવું. એ વાતપર મેં વિશેષ વિચાર નથી કર્યો, છતાં એક એ દલીલ આપું છું.

(મને બહુ ખેદ થાય છે કે મારે આપી નહોતી દલીલ આપવામાં કાળસંપ કરવે પડે છે, પણ કાંઈ બીજુંજ સમજીને ગુસ્સે ન થાએ; માટે આમ જાવી રીતે નહોતો વખત આજકો પડે છે. તમે ગુસ્સે નહિ થાએ એવો એ મને ભય ન હોય તે હું આમ નહોતો વખત કહિ ન જવા દઉં. આપ એ મને આપનો દાસ સમજીને મારાં વાક્યોપર શુદ્ધ નિશ્ચય રાખો તે કેવું સાફ?)

હાહારમાં ન રહેતાં બીજો કોઈ દેહાણે રહેવામાં માત્ર એકાન્ત જગ્યા નથી મળતી એ એકજ વાંચણ નથી, પણ ત્યાં કેઈ સૂક્ષ્મ કાર્ય થઈ શકે એવી ચિત્તની અવશ્ય પણ નથી રહેતી. સુદિની વીજળા ત્યાં રહેતી નથી એ હું હંમણાં ભણી શક્યો છું, કારણ કે મન દ્રુત નથી તેમ

તે આ સ્વુત દેવનું કેઈ જાગ પણ નથી. વિવચનાસિધી અથવા ભૌતિક પદાર્થોના સંસર્ગથી મન દુર્ભ-
 અને દુષિત થઈ જાય છે. હાહોર સિવાય બીજે સથળે કેહાણે આ દોષ માત્રમ પડે છે. જીવ
 રસનેમાં સાધારણ માણસોની સંગતિથી ગિત્તની અવસ્થા બહુ ખરાબ થઈ જાય છે.

કેઈ જોમ કહેશે કે હાહોરમાં પણ માણસોના સહવાસ તો રહે છે. એનો ઉત્તર એ છે
 કે હાહોરમાં જે માણસો મળે છે તેની સાથે ઉપર ઉપરની વાતચીત થાય છે કે જેથી મન
 તેઓની વાતચીતમાં વધારે શેડાઈ નથી. બીજાં સ્થાનોમાં તો ત્યાંના માણસોની વાતચીતમાં
 પરસ્પરપણે અને જતાતકારે પણ મન વધારે રાખતું પડે છે, કારણ કે તેઓની સાથે થઈ
 જાંના સમય પછી મેળાપ થાય છે, એટલે તેમની સાથેની વાતચીતમાં મન જરૂર રેવું ભેદિત.
 બીજું કાણ એ છે કે હાહોરમાં સદાધ્યાત્મીઓ સાથેજ પણ ખરું કાળું મળતું થાય છે કે
 નેનથી કેઈ પણ જાનનો નિર્ણય નથી થતો.

કદાચ તમે જોમ પણ પ્રશ્ન કરો કે બીજા વિદ્યાર્થીઓ રાતના દિવસોમાં ઘેર નથી જતા.
 તે માન્યો. પંજાગરમાં પહેલે નંબરે રહેત વિદ્યાર્થી રૂ . . રાતના દિવસોમાં જોઈ ફાકે
 પણ પાતાને ઘેર નહિ જાય. આ પોતેજ જોમ કહે છે કે હમણાં દસ બાર દિવસથી તે ત્યાંથી
 જાઓ છે, પણ રાતમાં તે ત્યાં નહિ જાય. આજ એને પૂછતું હોય તો પૂછી જોશો.

જાતની પરિશ્રમ ન કરે ત્યાં સુધી કેઈ પણ મનુષ્ય વિદ્યામાં નિયુજ નથી થઈ શકે.
 એ નિયુજ જણાય છે તે અત્યંત પરિશ્રમ કરે છે ત્યારેજ નિયુજ બને છે. અમને કદાચ
 એવ પશ્ચિમની જાણ નથી તો તેમની શું ? એ ગુમ રીતે પરિશ્રમ કરતો હશે અથવા પહેલાં
 કંઈ કુશલિત હશે.

પણ વિદ્યાર્થીઓ ઘેર જાયે અને નિયુજ રહેયે આ પણ સાચું છે. પણ તેઓના સંમ
 થવાં કાઈ બીજુંજ કાણ છે. તેમના અભ્યાસમાં વિરોધ કરે એવું કાઈ પણ નિમિત્ત તેમ
 જ્યાં અભ્યાસ કર્યા તેમાં જઈને રહી નાજાશે ત્યાં નહિ હોય. તેઓનાં જાન નહિ થવાં હોય
 અભ્યાસ દે. તેઓનાં મનની યિચિત બહુ પરિપાક થઈ નાઈ હશે કે જેથી તે બાજુ પગથોનાં
 અકાળ નહિ હોય. પણ અહીં મન તો અનિ દુષ્ટ છે.

એને કહી કહીને છીંદે એ યજ્ઞિ પણ પરિશ્રમથીજ થઈ છે. કેઈ વિદ્યાર્થી પશ્ચિમ
 કદાચિત્ત આજ સંજ્ઞાવનાથીજ પર્યાયામાં જાય થઈ જાય તો તેને અભ્યાસનો જ્ઞાનંદ નથી
 મળે. એ તો બહુજ ખરાબ છે. આમને જોમ કેઈએ એક વખત એક કવિતા જાતની નેમાં
 તેવું નામ નાખતું કહ્યું હતું એવું એવું છે. એનાથી તોકોમાં કદાચિત્ત એ કવિતા એવી
 છે એવ પ્રશ્ન નિહાય, પણ એ કવિતાને જ્ઞાનંદ જેટલો આપને જ્ઞાને એટલે: એને કદાચિ
 નહિ મળે એ પુરુષ તે: એવું જોઈએ છે કે જેને બીજાની કોલના વચર મહેનતો મળી જાય.
 હશે એવી યાદ થત અવશે પણ એ એને જ્ઞાનંદ નહિ અનુભવતાં એનો જીવ કરી નાખશે. જેને
 પશ્ચિમથી જાન મળે કહ્યું છે એજ એવું ખરે: હજી પ્રશ્ન કરી રહ્યો.

આને એને એક દેહર કહ્યું હતું કે જુજાંબાજમાં એક પંડિતની તેના પુત્રના બહુ પ્રીતિ
 હતી. એ પંડિતે કીંઈ એવું એ પુત્રને પાઠશાળામાં રૂ અભ્યાસ કરના પ્રકારે: નહિ અને
 એક દેહરે એ પુત્ર નિયુજ-એવ-જા જાતી રહે. એવું એવું અવિચલ જાણતું. આજ તે
 બહુ વિચાર વચન છે. એને નિયુજ-એવ-જા એવું ન કહ્યું ભેદિત.

જિનું આજ તે બહુજ પ્રશ્ન છે. આ વિષયમાં આપની પુત્રના એ પંડિતની કાંઈ
 વિચારણા પણ થઈ હશે તેમ જાણી. આપનું અને એવું ઉદાહરણ તે પ્રશ્ન અને અવિચલ

સહ્ય પતારામ ઉપરનાં અર્થાત્ સંન્યાસં લીધા પહેલાંનાં પત્રો.

જેવું છે. જે કારણે મેં ઉપર વર્ણવ્યાં છે તે આપના હૃદયમાં નહિ આવ્યાં હોય અને આપે લાહોરમાં ન રહેવું એમ લખ્યું છે. હવે તો બે વર્ષનીજ વાત છે, તથાદે વખતે આજ પરિશ્રમ ન કરું તો પછી પરિશ્રમ કરવાનો ક્યારે પ્રસંગ મળશે અને બે વર્ષની રજા આપો. પછી તો હું જિંદગી સુધી આપની સાથે જીવું. આપ એમ જ્યો કે અમારો પુત્ર વિદ્યવત ગયો છે અને તે આવશે ત્યારે અમારોજ છે. જ્યારે ધ્યાન અત્યારે અભ્યાસમાં છે, ત્યારે જેમ કોઈ રાજા મુદતના સમયમાં પોતાના યોદ્ધાનું શરો છે તેમ આપ મારી બહારની આવશ્યકતાનું ધ્યાન રાખશો. આપ કદિ કોઈ અનુમાન ન કરશો, હું તો આપનો દાસ છું.

હું બહુ જુનું કે પરિશ્રમ અતિ ઉત્તમ વસ્તુ છે (પણ રોગી બનું એવો પરિશ્રમ હું કરું) કિન્તુ પરિશ્રમમાં ચિત્ત લગાડવામાં આપની આવશ્યકતા છે. હું અભ્યાસમાં પરિશ્રમ કરી શકું માટે આપ સહાયતા કરશો. હે પરમાત્મા! મારું મન અભ્યાસમાં નિમગ્ન રહે; અત્યંત પરિશ્રમ કરું; કારણ કે મારા સંકલ્પને પૂરા કરનાર આપ છો. (સાતમી કે આઠમી પછી હું ગુજરાંવાલા આવશીશ. થોડા વખત પછી હું લાહોર પાછો આવી શકું તો બહુ ઠીક ત્યાં જીવું. ર.....ને એમ કહેલો કે જો હુશીયાર બનવું હોય તો પુસ્તકો તો ગુરસે ન થાઓ. એનાથી વર્ણન ન કરી શકાય એવો લાલ થાય છે. તેર વર્ષના અનુભવ પછી મને રાય કરે. એનાથી વર્ણન ન કરી શકાય એવો લાલ થાય છે. તેર વર્ષના અનુભવ પછી મને માલુમ પડ્યું છે કે જે અત્યંત લાભદાયક છે. હું ગુજરાંવાલા આવશીશ ત્યારે નિસ્તારથી જગી સમજાવીશ. એનાથી પોતાના શિક્ષક સિવાય અન્ય અધ્યાપકની કદિ આવશ્યકતા રહેતી નથી.

—સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૬ ઓગસ્ટ, ૧૮૯૦.

પત્ર ૪૧.

કાલ લોકે વાઝ્યા પહેલાં કોલેજમાં મને તાજની શરૂઆત થઈ વડી હતી. હું જે વખતેજ ઘર આવ્યો. બહુ મહેનતે હાંદરી કરવાનું સુધી પહોંચ્યો અને ત્યાંથી લોહામાં બેઝી ઘર આવ્યો. ઘર આવ્યા પછી થાંચ છ વાર ઉઠવી ને લોકે વાર રહ્યા થયો. અશક્તિ બહુ વધી ગઈ. આખરે ઉપ જીવીને રાતના બાર વાગે હોંડા આવ્યા અને ત્યારનો અત્યાર સુધી બહુ થયું. હવે પ્રતિ ઠીક છે. આ ત્રણ દિવસ કોલેજમાં જતાં મને તાજ ચડ્યો, તેવું કારણ હું જે સમજું છું કે ત્યાં લગભગ બાર વાગે અને એથ અને ઉઠવી થાય એમ લાગતું હતું. પણ અભ્યાસના એસમાં હું એને રોકી રાખ્યો હતો. પણ હવે હું એમ નહિ કરું. જે કારણે જો મારું હશે તો હવે મને આશ્ચર્ય રહેશે. હું આપનો દાસ છું. આપ મારો અપ. દાસ હામ કરશે.

હવે લોકે મેટી વાત લખું છું. અભિવશસ્ત્રના આશપકે (એફસર) કહ્યું છે કે દયા બાર દોઢ પછી હું બીજાં બે નવાં પુસ્તકો લખાવીશ, માટે તેટલા દિવસમાં જો પુસ્તકો નેગવી દેશે. પણ અર્થેસ લોકે છે કે મારી પાસે જો પુસ્તકો નથી; તેમ તેની કિમત પણ લખ. એમ સત્તર રૂપિયા છે. હું પશ્ચિમ રમુદયમતને રૂપિયા કોલેજ માટે લખું જોએજી કહું. અથવા તો બીજો કોઈ ઉપાય કરશે એવું. જગતી દપદમાંજ જન્મ લખશે.

—સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨ ડિસેમ્બર, ૧૮૯૦.

પત્ર ૪૨.

આજ હું કોલેજમાં ગયો હતો. ત્યાં બીજું જુનું તો ઠીક રહ્યું, પણ મારી જગતી

તે આ સ્થૂલ ઢેહનું કોઈ અંગ પણ નથી. વિષયપ્રાપ્તિથી અથવા ભૌતિક પદાર્થોના સંસર્ગથી મન દુર્ગત અને દૂષિત થઈ જાય છે. લાહોર સિવાય બીજે સ્થળે ઠેકાણું આ દોષ માત્ર પડે છે. બીજાં સ્થળોમાં સાધારણ માણસોની સંગતિથી ચિત્તની અવસ્થા બહુ ખરાબ થઈ જાય છે.

કોઈ એમ કહેશે કે લાહોરમાં પણ માણસોના સહવાસ તો રહે છે. એનો ઉત્તર એ છે કે લાહોરમાં જે માણસો મળે છે તેની સાથે ઉપર ઉપરની વાતચીત થાય છે કે જેથી મન તેઓની વાતચીતમાં વધારે શેકાતું નથી. બીજાં સ્થાનોમાં તો ત્યાંના માણસોની વાતચીતમાં ખરબચડાણે અને બસાતકારે પણ મન વધારે રાખવું પડે છે, કારણ કે તેઓની સાથે ઘણાં લાંબા સમય પછી મિલાપ થાય છે, એટલે તેમની સાથેની વાતચીતમાં મન જરૂર ઢેલું ભેળે. બીજું કારણ એ છે કે લાહોરમાં સહાધ્યાયીઓ સાથેજ ઘણું ખર્ચ હજીવું મળવું થાય છે કે જેનાથી કોઈ પણ જાતનો વિરોધ નથી થતો.

કદાપિ તમે એમ પણ પ્રશ્ન કરો કે બીજા વિદ્યાર્થીઓ રજાના દિવસોમાં ઘેર નથી જતા તો સાંજો, પંજાબમાં પહેલે નંબરે રહેલ વિદ્યાર્થી કે.....રજાના દિવસોમાં એક ઠાકે પણ પોતાને ઘેર નહિ જાય. એ પોતેજ એમ કહે છે કે હમણાં ઠરા બાર દિવસથી તે ત્યાંથી આવ્યો છે; પણ રજામાં તે ત્યાં નહિ જાય. આપ એને પૂછવું હોય તો પૂછી જોશો.

જ્યાંગુપ્તી પરિશ્રમ ન કરે ત્યાં ગુપ્તી કોઈ પણ મનુષ્ય વિદ્યામાં નિપુણ નથી થઈ શકે. જે નિપુણ જણાય છે તે અત્યંત પરિશ્રમ કરે છે ત્યારેજ નિપુણ બને છે. અમને કદાચ એના પરિશ્રમની ખબર નથી તો તેથી શું ? એ શુભ રીતે પરિશ્રમ કરતો હશે અથવા પહેલાં કરી ચુક્યો હશે.

ઘણા વિદ્યાર્થીઓ ઘેર જશે અને નિપુણ રહેશે એ પણ સાચું છે. પણ તેઓના સંબંધમાં કોઈ બીજુંજ કારણ છે. તેમના અભ્યાસમાં વિરોધ કરે એવું કોઈ પણ નિમિત્ત તેમના ઘરમાં અથવા જ્યાં તેઓ જઈને રજા ગાળશે ત્યાં નહિ હોય. તેઓનાં હૃદયમાં નહિ થઈ શકે અથવા તો તેઓનાં મનની સ્થિતિ બહુ પરિપક્વ થઈ ગઈ હશે કે જેથી તે બાહ્ય પદાર્થોમાં આકર્ષા નહિ થાય. પણ ખર્ચ મન તો અતિ દુષ્ટ છે.

જેને ભુદ્ધિ કદીએ ધીએ એ શક્તિ પણ પરિશ્રમથીજ વધે છે. કોઈ વિદ્યાર્થી પરિશ્રમ કર્યાબિન્ધ માત્ર સંભાવનાથીજ પરીક્ષામાં પાસ થઈ જાય તો તેને અભ્યાસનો આનંદ નથી મળતો. એ તો બહુજ ખરાબ છે. આપને જેમ કોઈએ એક વખત એક કવિતા બતાવી તેમાં તેનું નામ સખવાનું કશું હતું એના જેવું એ છે. એનાથી લોકોમાં કદાપિ એ કવિના એવી છે એમ પ્રખ્યાતિ થાય, પણ એ કવિતાનો આનંદ જેટલો આપને આવે એટલો એને કદાપિ નહિ મળે. એ પુરુષ તો એના જેવેજ છે કે જેને બીજાની ડોલન વખત મહેનતે મળી જાય. જલ્દે એની પાસે ધન આવશે પણ એ એના આનંદ નહિ અનુભવતાં એનો ક્ષય કરી નાખશે. જેને પરિશ્રમથી ધન પ્રાપ્ત કર્યું છે એજ એના ખરે જાત પ્રાપ્ત કરી શકશે.

આપે મને એક દર્શન કશું હતું, કે ગુજરાતમાં એક પંડિતની તેના પુત્રમાં બહુ પ્રીતિ હતી. એ પ્રીતિને લીધે એણે એ પુત્રને પાઠશાળામાં દૂર અભ્યાસ કરવા મોકલ્યો નહિ અને એમ કરીને એ પુત્ર નિપુણ-વૈજ્ઞાન બની શક્યો. એણે એનું અભિધ્ય બગાડ્યું. આપ તે પ્રાથમિક પિતા સમજાવો છો અને પિતામાન્ય એવું ન કરવું એટલે.

કિન્તુ આપ તે બહુજ બહુ છો. આ વિષયમાં આપની તુલના એ પંડિતની સાથે ત્રિજગમાં પણ થઈ શકે તેમ નથી. આપનું અને એનું ઉદાહરણ તો પ્રાચ્ય અને અધ્યાત્મિક

રેવું' છે. જે કારણે મેં ઉપર વર્ણવ્યાં છે તે આપના કૃત્યમાં નહિ આવ્યાં હોય અને તેથીજ આપે છાહોરમાં ન રહેવું એમ લખ્યું' છે. હવે તો બે વર્ષનીજ વાત છે, જ્યારે વખત નથી. આજ પરિશ્રમ ન કરું તો પછી પરિશ્રમ કરવાનો ક્યારે પ્રસંગે મળશે? આપ અને બે વર્ષની રજા આપો. પછી તો હું જિંદગી મુખી આપની સાથે જીવું. આપ એમ સમજી શ્યો કે અમદાદા પુત્ર વિશ્વવત ગયો છે અને તે આવશે ત્યારે અમદાદાજ છે. ક્યારે માફ જ્ઞાન અત્યારે અભ્યાસમાં છે, ત્યારે એમ કોઈ રાજા યુદ્ધના સમયમાં પોતાના યોદ્ધાનું ધ્યાન દોષે છે તેમ આપ મારી જહારની આવશ્યકતાનું ધ્યાન રાખ્યો. આપ કહિ કાંઈ બીજું જનુમાન ન કર્યો, હું તો આપનો દાસ છું.

હું જાણું છું કે પરિશ્રમ અતિ ઉત્તમ વસ્તુ છે (પણ રોગી બનું એવો પરિશ્રમ હું નહિ કરું) હિન્દુ પરિશ્રમમાં ચિત્ત લગાડવામાં આપની આવશ્યકતા છે. હું અભ્યાસમાં પરિશ્રમ કરી શકું માટે આપ સહાયતા કર્યો. હે પરમાત્મા ! માફ મન અભ્યાસમાં નિમગ્ન રહે; હું અત્યંત પરિશ્રમ કરું; કારણ કે મારા સંકલ્પોને પૂરા કરનાર આપ છો. (સાતમી કે આઠમી વર્ષ પછી હું ગુજરાંવાલા આવીશ. યોગ્ય વખત પછી હું છાહોર પાછો આવી શકું તો બહુ ઠીક.) આ લાંબો કાગળ બાંચીને આપ ગુસ્સે ન થયો. મૂળ દ્રેશ એજ છે કે આપ કોઈ પણ રીતે ગુસ્સે ન આવ્યો. ર.....ને એમ કહેલો કે જો હુશીઆર બંનવું હોય તો પુસ્તકને કંઈક કરે. એનાથી વર્ણન ન કરી શકાય એવો લાભ થાય છે. તેર વર્ષના અનુભવ પછી મને અભૂત પડ્યું છે કે જો અત્યંત લાભદાયક છે. હું ગુજરાંવાલા આવીશ ત્યારે વિસ્તારથી જાણી સમજાવીશ. એનાથી પોતાના શિક્ષક સિવાય અન્ય અધ્યાપકની કહિ આવશ્યકતા રહેતી નથી.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૪૧.

તા. ૨૬ ઓગોસ્ટ, ૧૮૯૦.

કાલ એક જાગ્યા પહેલાં કંઠેજમાં મને તાવની શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી. હું એ વખતેજ ઘેર આવ્યો. બહુ મહેનતે જહારી દરજાલ મુખી પહોંચ્યો અને ત્યાંથી એક્ષામાં લેસી ઘેર આવ્યો. ઘેર આવ્યા પછી પાંચ છ ચાર ઉઘડી ને એક ચાર રસ્ત થયો. અશક્તિ બહુ વધી ગઈ. આખરે ઉઘ આવ્યોને સતતા ભાર વાગે હોંશ આવી અને ત્યારનો અત્યાર મુખી બન્યું છું. હવે પ્રવૃત્તિ ઠીક છે. આ ત્રણ દિવસ કંઠેજમાં જતાં મને તાવ ચડ્યો, તેનું કારણ હું એ સમજું છું કે ત્યાં લગભગ બાર વાગ્યે મને શ્રેય અને ઉઘડી થાય એમ લાગતું હતું, પણ અભ્યાસના એસમાં હું એને રોકી રાખ્યો હતો. પણ હવે હું એમ નહિ કરું. એ કારણે જો ખરું હશે તો હવે મને આરોગ્ય રહેશે. હું આપનો દાસ છું. આપ મારો અપ-દ્રવ્ય સમા કર્યો.

હવે એક મોટી વાત લખું છું. ગણિતશાસ્ત્રના અધ્યાપકે (પ્રોફેસર) કમ્પું છે કે દર બાર વર્ષ પછી હું બીજા બે નવાં પુસ્તકો સહીવીશ, માટે તેટલા દિવસમાં એ પુસ્તકો મેળવી દેશે. પણ અફસોસ એ છે કે મારી પાસે એ પુસ્તકો નથી; તેમ તેની કિંમત પણ લગભગ સત્તર રૂપિયા છે. હું પડિત રમુનાથમહાને રૂપિયા મોકલવા માટે લખું? એમલે કહું હતું. અથવા તો બીજે કાંઈ ઉપાય કરવો એવું. જગતી ટપાલમાંજ જવાબ લખ્યો.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૪૨.

તા. ૨ ડિસેમ્બર, ૧૮૯૦.

આજ હું કંઠેજમાં ગયો હતો, ત્યાં બીજું બધું તો ઠીક રહ્યું, પણ મારી યજમાનમાં

વાળુ આવે એમ લાગે છે. જે અધ્યાપક મારી અર્ધા શ્રી આપતો હતો તેવું હવે તે આપ બંધ કરી છે. કૌલેજના કલાર્ક વગેરે કહે છે કે માફી કરવાનો અધિકાર તેના હાથમાં છે. જે ગ્રાફ્ટર પોતાની પાસેથી મને કામ આપતો હતો તે કહે છે કે હવે કૌલેજમાં તારી પડે કરાવી શકાય એવું કાંઈ કામ નથી, તેથીજ તેણે બંધ કરી છે, પણ ને કાંઈ કામ નીકળી આવશે તો માફી થઈ જશે.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૪૩.

તા. ૪ ડિસેમ્બર, ૧૮૯૦.

કાલ સાંજે આપનો પત્ર મળ્યો, બહુ આનંદ થયો હતો. કૌલેજના પ્રિન્સિપાલ જિમ્મર છે જોટલે મારી માફીના સંબંધમાં હજુ કાંઈ નિવેદન થયો નથી. મને આપનામાં તો પહેલેથીજ આશા છે, તો આપ તદ્દન માફી કરાવી દો કે પછી રૂપિયાની બીજી કાંઈ ગોઠવણ કરી આપાવો. આપ મારાપર કૃપા દ્રષ્ટિ રાખશો. જે પ્રમાણે આપ ઉચિત સમજે તે પ્રમાણે અવશ્ય કરશો.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૪૪.

તા. ૧૬ ડિસેમ્બર, ૧૮૯૦.

કાલે હું, જ્ઞાપ્ત અને અયોધ્યાદાસ એ મહાત્માના દર્શન માટે ગયા હતા. દર્શન થઈ ગીતાના સોળમા અધ્યાયનો થોડો ભાગ એમની વાણીથી સાંભળ્યો. આપના પ્રણામ (મત્સ્ય ટેકના) કહીને વાત છેડી. બહુ પ્રસન્ન થયા. તેઓ કહેતા હતા કે શિયાળો લાહોરમાં ગાજવાને વિચાર થાય છે અને પછી ને તરંગ ઉઠશે તો ગુજરાંવાલામાં આવીશું. ચાર વાગે કૌલેજમાંથી આવીને આ પત્ર લખ્યો છે. પરમ દિવસે ગણિતની અને ત્રીજે દહાડે અંગ્રેજીની પરીક્ષા છે, મારી બરાબ મટતી નથી પણ ઉત્તરી થઈતી જાય છે. આપ કૃપા રાખશો.-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૪૫.

તા. ૨ જાન્યુઆરી, ૧૮૯૧.

આજ હું કૌલેજમાં ગયો હતો. શ્રીના વિષયમાં કાંઈ સાંભળ્યું નથી. અમારી ફારસી ભાષા નીકળી ગઈ છે. પરમેશ્વરે એ અત્યંત કૃપા કરી છે. આપની રિયલિટી બહુ જ લખ્યા કરશે. હું આનંદમાં છું.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૪૬.

તા. ૧૮ જાન્યુઆરી, ૧૮૯૧.

આજે મને કૌલેજના ડૉક્ટર સાહેબ મળ્યા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે પ્રિન્સિપાલ સાહેબે મને કહ્યું છે કે ને તીર્થરામ તેના વર્ગમાં હુશિઆર રહે, સર્વ પ્રકારે પોતાનું વર્તન સારું રાખે, કોઈ દિવસ ગેરહાજર ન રહે, અને આવી રીતે નિયમિત રહે તો તેની માફી થશે. જાણી એક બીજી વાત એ છે કે મારે તેમનું કામ પણ કરવું પડશે. હાખલા તરીકે આ અડવાડીઆમાં મારે તેમના લેક્ચર (બ્યાખ્યાન) લખી આપવાં પડશે. આપ કૃપાદ્રષ્ટિ રાખો, આપનો કોઈ કાગળ હજુ સુધી નથી આવ્યો. આપ આપની પૂરી હકીકત લખશો.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૪૭.

તા. ૧ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૧.

આજ આપનો એક કાગળ આવ્યો. અત્યંત આનંદ થયો. ભાઈ ગુજરાંવાલામાં આવ્યા છે તો આપ તેમને કોઈ ખરાબ કામમાં મારું મારતા હોય તો શક્તી લેશો અને પોતાને અમારતા હોય તોમણ અટકાવશો. નહિ તો પાછળથી પસ્તાશે. રોંધને પકડી લેવું હું પણ એનાથી બચવું મુશ્કેલ છે. સંસારના લોક કદિ કોઈના થયાજ નથી.

* તેમના મોઢા બાધ.

ચોનાનો સ્વાર્થજ તેમની દક્ષિમાં દોય છે. મુન્દર મુન્દર ઘણું ભેળેને ભજમાં
સેય. બાઈ સાહેબને કહેય કે મને પત્ર કેમ નથી લખત..... -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૬ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૬૧.

પત્ર ૪૮.

આજ આપનો પત્ર મળ્યો. અત્યંત આનંદ થયો. આજ આપણને કામગીરી થઈ આપનો
તેમણે એક ડીકનેરી મંગાવી છે. એ ડીકનેરીની કિંમત સવા રૂપિયો છે. સવા રૂપિયો
નો હાજીને હાજીને આ રીતે ડીકનેરી ખરીદીને તેમને મોકલી દેવાનો મારો વિચાર છે.
માં હું તેમની પાસેથી કાંઈ મંગાવવું જાણતી નથી સમજતો.

કેલેજના ડૉક્ટર સાહેબે આ રીતે અને એક તકરાર નાત કસવા માટે આપું છે.
તા રીતે આજી રીતે પરીક્ષા છે ને ત્યાર પછીના રીતે આજી. આપ
હવે કસો ને દયા રાખો. હું આપનો દાસ છું. -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૧૦ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૬૧.

પત્ર ૪૯.

આજીને આજે મને બરાબરની ગેળીએ મોકલી છે. હું આજીને બહુ મારો અને
જા રહું છું, તેથી પ્રિન્સિપલે મારે માટે એક એવો વિદ્યાર્થી મુકરર થયો છે, કે રામ
પછી મને તે કસરત કરવા વિનવે થર ન આપવા દે. -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨ એપ્રિલ, ૧૮૬૧.

પત્ર ૫૦.

મહારાજા, પંજાબ યુનિવર્સિટીમાં હવે એવી ફીક્ષન થાય છે કે પરીક્ષામાં ગણિત
પ્રશ્ન ૧૫૦ રોકા (માર્કસ) ને બદલે ૧૩૦ રાખવા અને કોઈ બીજો વિષય કે જેના
દોષ તેના ૧૨૦ બનાવવા. આ બહુ ખરાબ છે. આથી તો એવું થયું કે મહેનત અને
મુશ્કેલીને એક દેખી જાય. આમને ગણિતશાસ્ત્રનો પ્રદેશ કહે છે કે હું આના વિરુદ્ધ
કરીશ. ભેળેને હીજે કે આગળ શું થાય છે. આપ પત્ર લખ્યા કર્યો. -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૭ એપ્રિલ, ૧૮૬૧.

પત્ર ૫૧.

આજ સવારે છ વાગે કાંઈ કામકાજને માટે હું મહારાજા સાહેબની (રજીસ્ટરસિંહની)
પ્રધિ મુખી કરવા ગયો હતો. વધારેમાં વધારે પંદર મિનિટ લાગી રહે. પાછો આપનો
મહાનનું તાજું સુખ અને બારણાં અર્થા ઉપાડાં પડ્યાં હતાં. અંદર જઈને એવું તો દાઢ
નીચેની એવી પછી ઉપાડી હતી. પરંતુ પરમિથરને પન્યવાદ છે કે મારાં પુસ્તકો અને
કાં તો તેમનાં તેમ પડ્યાં હતાં. એક લોટો, એક ખાલો અને તપેલી નહોતાં. ઘોરની એક
ની અહીં પડી રહી છે. આપ દયા રાખો. -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૧૧ મે, ૧૮૬૧.

પત્ર ૫૨.

મારો ખાટલો તદ્દન તૂટી ગયો હતો, એ દિવસ તો જમીનપર સૂઈ રહેો હતો. કાઢું હું
ય આપણું વાણ લાંબો અને આજ નવું વાણ ભરાયું છે. પાંચ પૈસા મેં મુરી આપવી
છે. મને એ નવો બરેલો ખાટલો ભેળેને બહુ આનંદ થાય છે. આજ રત્ન હતી. બાકાના
પૈસા કાલે આખી દીમા હતા. માફ કરીર મને માફ છે. -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૧૬ મે, ૧૮૬૧.

પત્ર ૫૩.

કેલેજમાં આજ આપનો પત્ર મળ્યો હતો. બહુ આનંદ થયો. આપ આપ્યા હોત તો
હું ફીક થાત. અત્યારે મને જે ઉદ્દેશ થાય છે તે આપ આપ્યા હોત તો જરાએ ન થાત.

આજ સવારે સાડાપાંચ વાગે હું કોલેજમાં ગયો કે તરતજ બેડિંગના વિદ્યાર્થીએ મને

સાચું જાણે એમ લાગે છે. જે અધ્યાપક મારી અર્થાં પ્રી આપતો હતો તેવું હવે તે અર્થ બધે કરી છે. કોલેજના કલેક્ટર જોરે કહે છે કે મારી કરવાનો અધિકાર. તેના હાથમાં છે. જે પ્રેક્ટિસર પોતાની પાસેથી અને કામ આપતો હતો તે કહે છે કે હવે કોલેજમાં ઘણી વહે કચલી સકાય એવું કાંઈ કામ નથી, તેથીજ તેવું જાહેર કરી છે, પણ એ કાંઈ કામ નીકળે આજે તે મારી વધે જશે.

-મેવક તીર્થરામ

પૃષ્ઠ ૪૨.

તા. ૪ ડિસેમ્બર, ૧૯૪૦

કલે સાંજે આપનો પત્ર મળ્યો, બહુ જાનક થયો હતો. કોલેજના પ્રિન્સિપાલ ત્રિવર છે એટલે મારી મારીના સંબંધમાં હજુ કાંઈ નિવેરો થયો નથી. અને આપનામાં તે લેથીજ જાણ છે, તે આપ તદ્દન મારી કરાવી દે કે પછી રૂપિયાની બીજી કાંઈ જોઈ કરી આપો. આપ મારાપર કૃપા દર્શિ રાખો. જે પ્રમાણે આપ ઉચિત સમજે તે પ્રત અવશ્ય કરો.

-મેવક તીર્થરામ

પૃષ્ઠ ૪૪.

તા. ૧૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૪૦.

કલે હું, કલાર્થ અને અયોધ્યાદાસ એ મદારમાના કર્યન માટે મથા હતા. કર્યન જે મીટિંગ મોજમા અધ્યાપનો થોડો ભાગ એમની વાણીથી સાંભળ્યો. આપના પ્રગુભ (મ રેક્ટર) કહીને જાન છેડી. બહુ પ્રસન્ન થયા. તેઓ કહેતા હતા કે શિયાળો લાહોરમાં જાવ નિશ્ચય થાય છે અને પછી એ તરંગ ઉડશે તે ગુજરાતમાં આવીશું. ચાર વાગે કોલેજમાં આવીને આ પત્ર લખ્યો છે. પરમ દિવસે ગણિતની અને ત્રીજે દહાડે અંગ્રેજીની પરીક્ષા મારી બરોજ મટતી નથી પણ ઉત્તરી વધતી જાય છે. આપ દયા રાખો. -મેવક તીર્થરામ

પૃષ્ઠ ૪૫.

તા. ૨ જાન્યુઆરી, ૧૯૪૧.

આજ હું કોલેજમાં ગયો હતો. પ્રીના વિષયમાં કાંઈ સાંભળ્યું નથી. અમારી કાં જાણ નીકળી ગઈ છે. પરમેશ્વરે એ અન્યત્ર કૃપા કરી છે. આપની વિધિનિયુત વર્ણન જે કર્યો. હું આનંદમાં છું.

-મેવક તીર્થરામ

પૃષ્ઠ ૪૬.

તા. ૧૮ જાન્યુઆરી, ૧૯૪૧.

આજે અને કોલેજના ટ્રાક્ટર સાહેબ મળ્યા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે પ્રિન્સિપાલ કાં અને કયું છે કે જે તીર્થરામ તેના વર્ગમાં હુમિઆર રહે, સર્વ પ્રકારે પેટાનું વર્તન રાખે, કોઈ દિવસ બેરદાશ્વર ન રહે, અને આવી રીતે નિયમિત રહે તો તેની મારી જે વળી એક બીજી જાણ એ છે કે મારે તેમનું કામ પણ કરવું પડશે. જાણતા તરીકે અધ્યાપકમાં મારે તેમનાં લેકચર (અધ્યાપન) લખી આપનાં પછો આપ દયાદર્શિ રાખે આપને કોઈ કમન હજુ મુખી નથી આપ્યો. આપ આપની પૂરી દરિદ્રતા લખો.

-મેવક તીર્થરામ

પૃષ્ઠ ૪૭.

તા. ૧ ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૧.

આજ આપનો એક કમન આપ્યો. અત્યંત જાનક થયો. મારું ગુજરાતમાં આ છે તે આજ નેમને કોઈ જાણ કમમાં મારું મારા દોષ તે રોડી લેશે અને પેન સંબંધ વચ્ચે દોષ તેવું આપ્યો. નહિ તે જાણથી વચ્ચે રોડીને પછી કહેવું છે જાણ એવી જાણ મુશ્કેલ છે. અસારના લોકે કદિ કોઈના થયાજ ન

માત્ર પોતાનો સ્વાર્થજ તેમની દષ્ટિમાં હોય છે. મુન્દર મુન્દર દણુ ભેળને ભગમાં ન દેશે. જ્યાં સહેબને કહેશે કે અને પત્ર કેમ નથી લખ્યો..... -સેવક તીર્થરામ.
તા. ૬ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૧.

પત્ર ૪૮.

જાજ આપનો પત્ર મળ્યો. અત્યંત આનંદ થયો. જાજ મહાશયને ક્રમશઃ પણ આશ્ચર્ય હતો, તેમણે એક ડીનેરી મંગાવી છે. એ ડીનેરીની જિમન સવા રૂપિયો છે. સવા રૂપિયો દેખાતો હતો. હવે જાજ સવારે ડીનેરી ખરીદીને તેમને મોકલી દેવાનો મનો વિચાર છે. હાલમાં હું તેમની પાસેથી કાંઈ મજબૂત ચાલવી નથી સમજતો.

કોલેજના ડાકર સાહેબે જાજ સવારે અને એક લગભગ નાણા કરવા માટે આશુ છે. જાજના સવારે જાજની સજિતની પરીણ છે ને ત્યાર પછીના સવારે જાજની. આપે પણ લખ્યા કરો ને હવે લખો. હું આપનો દાસ છું. -સેવક તીર્થરામ.
તા. ૧૦ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૧.

પત્ર ૪૯.

મહાશયે જાજ અને બરોડાની રેલ્વેનાં મોકલી છે. હું આજનાં જાજ માંડે અને અગાધ રહું છું, તેથી પ્રિન્સિપલે મારે માટે એક લેવો વિદ્યાથી મુન્દર ક્યો છે, કે રજા થયા પછી અને તે કસરત કરી વિદ્યા પર ન આવવા દે. -સેવક તીર્થરામ.
તા. ૨ એપ્રિલ, ૧૮૯૧.

પત્ર ૫૦.

મહાશય, પંચજન યુનિવર્સિટીમાં હવે એવી હીલચલ થાય છે કે પરીક્ષામાં સજિત-જાજના ૧૫૦ દોડ્યા (મર્કસ) ને ભાલે ૧૩૦ સખવા અને કોઈ બીજો વિષય કે જેના ૧૦૦ હોય તેના ૧૨૦ બનવાના. જાજ બહુ ખરાબ છે. આથી તે ભેગું થયો કે મહેનત અને અત્યુપકારો એક દેરી થયો. જાજની સજિતજાઓ કોઈસર કહે છે કે હું આજ વિરલ થવા કરીશ. ભેગલે છીએ કે આજના શું થાય છે. આપ પણ લખ્યા કરો. -સેવક તીર્થરામ.
તા. ૭ એપ્રિલ, ૧૮૯૧.

પત્ર ૫૧.

જાજ સવારે છ વાગે કાંઈ ક.મ.ક.ને મારે હું મહાશય સાહેબની (રજાલવસિંહની) અમુકિ મુખી કરવા ગયો હતો. વખતેમા વખતે પંદર મિનિટ લાગી હતો. પણ જાજનાં તે મહાનગું લાગું કુમ અને બરણાં આપે. ઉપરાંત પડ્યાં હતાં. અંદર જઈને જોયું તે દાઢ-રની નીચેની કોરડી પણ ઉઘાડી હતી. પરંતુ પરમેશ્વરને પત્થરવાદ છે કે મારાં પુસ્તકો અને કપડાં તે તેમનાં તેમ પડ્યાં હતાં. એક હોયો, એક ખાલો અને તપેકી નહોતાં. ચોરની એક ટોપી મારી પડી રહી છે. આપ હવે સખલો. -સેવક તીર્થરામ.
તા. ૧૧ મે, ૧૮૯૧.

પત્ર ૫૨.

મારો ખાટલો તાજ તૂટી ગયો હતો; ને રિવસ તે જમીનપર સૂઈ રહ્યો હતો. કાલે હું પાંચ આઠવું વાગ્યું લાંબો અને આજ ત્રણ વાગ્યું બરાબર છે. પાંચ રેસ મહુરી આપવી પડી છે. મને એ નહોતું ભરેલું ખાટલો. જોઈને જાજ આનંદ થાય છે. આજ રંગ હતી. જાજના રૂપિયા ૧.૬૦ આપી રીપા હતા માફ કરીને હવે કાફ છે. -સેવક તીર્થરામ.
તા. ૧૬ મે, ૧૮૯૧.

પત્ર ૫૩.

કોલેજમાં જાજ આપનો પત્ર મળ્યો હતો. જાજ આનંદ થયો. આપ આજનાં હોત તે જાજની રીક થાત. જાજનાં મને જે ઉદ્વેગ થાય છે તે આપ આજનાં હોત તે જાજને ન થાત. જાજ સવારે સ્વકાપાંચ વાગે હું કોલેજમાં ગયો કે તરતજ બેડિંગના વિદ્યાર્થીઓ અને

કહેવા મંડયા કે હવે આપને બોડિંગમાં જરૂર રહેવા આવતું પડશે. પ્રિન્સિપાલ સાહેબને હુકમ થઈ ગયો છે. બે ત્રણ કલાક પછી કોલેજના ડૉક્ટર સાહેબ મને મળ્યા. તેમણે મને કહ્યું કે “તે” પ્રિન્સિપાલ સાહેબનો હુકમ સાંભળ્યો કે નહિ ? ” મેં જવાબ આપ્યો કે “હા સાંભળ્યો છે, પણ અહીં આવતા પહેલાં હું” યેરં પત્ર લખીને મારા વાલી (જોડલે કે આપની) આજ્ઞા મંગાવીશ.” તેમણે કહ્યું કે પ્રિન્સિપાલનો હુકમ હરકોઈ પ્રકારે માનવોજ પડશે. ત્યાર પછી કોલેજ બંધ થઈ જોડલે પ્રિન્સિપાલ સાહેબે કહ્યું કે “તારા ભણાને માટે મેં એ હુકમ કર્યો છે.” હવે આ બધી હકીકતનું મૂળ કારણ હું લખું છું:—

એક દિવસ રજા હતી તે વખતે હું મારા મકાનમાં બહાર બેઠો બેઠો વાંચતો હતો, જોડલામાં બોડિંગના તેમજ અન્ય વિદ્યાર્થીઓ મારા મકાન આગળ થઈને નીકળ્યા. તેઓ બીજે રમીને જતા હતા પણ મને સાથે લઈ જવા ધારતા હતા. તેઓએ મારું મકાન ભેળે મારા બધા હાથ દેવાનું પૂછ્યો. (મારી સાથે બધા વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે વર્તે છે.) કમિશની હુકમમાં ખાવા જઈ, કોલેજથી મકાનનું દૂર હોવું અને મકાનનું ફગાશાર ન હોવું એ સઘળાં કારણો ભેળે તેઓએ કહ્યું કે “તમે આવા મકાનમાં રહો છો એ અમને પસંદ નથી. અમારા સમજવામાં તો જાને લીપેજ તમે નારનાર માંસ પચે છો. બગી માંસ હો ત્યારે અહીં તમારી સારવાર કરવાનું જોઈ નથી. તમે બોડિંગમાં રહેવા આવો તો બહુ સારું.” ત્યાં તમારા એકાન્ત અભ્યાસમાં જરૂરને વિમ્મ નહિ આવે.” મેં કાંઈ જવાબ ન આપ્યો. તેઓએ એ વાત પ્રિન્સિપાલને કહી અને પ્રિન્સિપાલ સાહેબ મને એ પ્રમાણે હુકમ કર્યો.

મદાસજી ! આપ ભેઈ શકો છો કે એમાં મારો જરાયો અપરાધ નથી. હવે ત્યાં જવું પડતું છે. મારાપર જરાયો ગુરો ન થયો. હું તો આપનો હાથ છું. મારાપર ક્યાંક સજો. સર્વ કાંઈ આપને અપીન છે. બોડિંગમાં ચાનામી દૂર મારી જોરડી છે. મારા વર્તનાજ એ વિદ્યાર્થીની આ જોરડી છે. કમળાં તે અહીં નથી. આવે ત્યારે તે મને અહીંજ રહેવા કે જો એને કોઈ બીજા વિદ્યાર્થીઓની સાથે રહે તો ઘનું મારું. ભોજન મકાનમાં ઈત્યાદિ તમામ અર્થને માટે, મદીનાના ત્રણ રૂપિયા ને નવ આના આપવા પડે છે.

મદાસજી ! હું જાતું છું કે સર્વ કાંઈ આપણા મનને આપીન છે. એ કે અન્યન પતિ કમળી અવસ્થામાં છે. છતાં મારીએ તો મનને ગમે તે ગયો એકામ કરી શકીએ છીએ. ખનને જોટલા પ્રમાણમાં એકામ કરતું તેટલા પ્રમાણમાં અધિક તાલ પ્રાપ્ત કરી શકીએ. બોડિંગના વિદ્યાર્થીઓમાંથી પણ ધણીવાર કોઈ પ્રથમ નંબરે પાસ થાય છે.

હું આ સ્થાનમાં નનને એકામ કરી ચકું જોટલા માટે આપની સલાયતા માતું છું. આ મને પહેલાં કરના વિશેષ મેનક સમજાયો. આપ અહીં ક્યારે પધારો? આપ અહીં આવેને બોડિંગમાં મારી ખને રહેશે તેપણ કાંઈ કરકન નથી, કારણ કે અન્ય વિદ્યાર્થીઓના સંભળીએ પણ એવી રીતે આપીને રહે છે.

હવે મારે ત્યાં અવસ્થા જવું પડે નેમ છે અને તે પણ બહુ જરૂરી, તેથી આ ગુરૂવરે જ ગુરૂવરે ત્યાં રહેવા જવને મેં કંકાવ કરી લખ્યો છે. હું આપની પ્રમત્તના ને કૃપ કરું છું. હું હવે સ્થાનમાં આપને સમજું છું, અને મારે વિશ્વસ આપનામાં જ છે.

૦ વંચનાં રોડથી, દત્ત, જન, અદિ વિશ્વામિત્રી દુષ્ટાઈ જન કરનામ જેક મુજબની રીતેએ અને આ દુષ્ટાઈમાં એ નાનકા રેવ એ કે અહીં રોડથી વરેરે મેલાઈ પડે છે; અહીં મુજબની રીતેએ એ દત્ત અવધ દિવસનાં નવું મુજબ છે.

જાણેલા જાણનાં ચાર પુરતો જાર અપનામાં ખરીવાં હતાં. હવે મારી પાસે ખર્ચવાનું કશું રહ્યું નથી. હવે; લાલ; અયોધ્યાદાસ પાસેથી હું હર્ષ હર્ષણ આપ આને ઉત્તર કૃપા કરી સત્વર કોલેજને સરનામે લખયો, અને પત્ર લખવામાં કહિ વિહંગ ન કરયો. માત્રપર કૃપાદૃષ્ટિ લખયો.

લેડિંગમાં જવાનું આપના વિચારમાં જાયો. હવે તો ત્યાં શું ઉત્તર આપવો તે આપ લખયો.

—સેવક તીર્થરામ.

પૃષ્ઠ ૫૪.

તા. ૨૩ મે, ૧૮૯૧.

હું જાણ પણ લેડિંગમાં નથી ગયો. હવે તો આપના ગુરુચર કે ગુરુચરપર જાવ જાણી છે, કારણ કે કોલેજમાં પહેલી તારીખ પણ આવી જશે. જાણી લેડિંગમાં ન જવાને એક ઉપાય મને સૂઝી આવ્યો છે. જે અડધા કોરડીને માટે મેં આપને પહેલાં લખ્યું હતું એ હવે મળી શકે તેમ લખતું નથી, તેથી હું એમ જણાવ રહ્યું કે જ્યાં સુધી મને જુદી કોરડી નહિ મળે ત્યાં સુધી હું ત્યાં નહિ આવું, કારણ કે કોલેજના અભ્યાસ કરવાની ટેવને કોલેજ છોડી દેવાથી અને કલ્પિત ગુરુચર થયો.

—સેવક તીર્થરામ.

પૃષ્ઠ ૫૫.

તા. ૨૩ મે, ૧૮૯૧.

જાણ કોલેજથી જાણીને મક્કનનું જાણું દિવાલતાં એક ટોડીએ સર્વ મારી ઉપર પડ્યો. મેં પહેલાં જે સ્વ દીકો હતો (જ્યારે હું આ મક્કનમાં રહેવા આવ્યો) તેવુંથી આ જાણી હતો. કલ્પિત જોનું જાણું હોય. મેં દોડીને લેણાવા અને એમણે તેને મારી નાખ્યો.

કલેજમ. જાણ મારા લેડિંગમાં ન જવાની વિરુદ્ધ છે. તેઓ કહે છે કે જો તમે લોકોના સમૂહમાં જાંતજની ટેવ નહિ પડે અને પ્રત્યેક રચાનમાં મન કોશિષ નહિ કરી શકો તો તમે પછી કહિ પણ જોવી ટેવ નહિ પડી શકો. કલ્પિત તરીકે તત્વાં શીખનાર મનુષ્ય પાછીમાં પડ્યા સિવાય તરવાનું શીખી શકતો નથી.

જાણી જ્યારે મનુષ્ય અવસ્થાજન થાય છે ત્યારે પણ તેને જુદું મક્કન કે કોલેજના સમય મળવો જાણી ગુરુચર હર્ષ પડે છે; કારણ કે ત્યાં કહિ દેશ સ્નેહી તે કહિ દેશ સંજોથી મરવા અભ્યાસ કરે છે. માટે જો માણસોની જગમાં અભ્યાસ કરવાની ટેવ ન પડીએ તો અજાણી જિંદગીમાં જાણી ગુરુચર જીવે છે.

પ્રથમ પત્રમાં જે વત મેં આપને લખી હતી તે મેં યાદર સાહેબને પણ કરી હતી. તેમણે કહ્યું કે “પહેલાં તે તમારા મનમાં કાંઈ ફરક નહિજ પડે અને કહિ પડ્યો તેપણ પહેલાં જે તમને વિવેક ઉદયિ હાજરો પછી તે તમારું ચિત્ત જાણી પણ અભ્યાસમાં સારી રીતે જાણી જશે. જાણના અન્વ લલ તે જોશો છેજ.”

આપને જો કે હવે મારું લેડિંગમાં ન જવાનું છે. દેશ રીતે રહ્યું નથી. ત્યાં ન જવાને પ્રયત્ન કરવો જો તે નિરર્થક છે. હવે તે મન પહેલાં કરતાં અધિક પડેજાવ જોલે જાણ કરવો જોઈએ કોલેજ માટેજ આ ગુરુચર કે ગુરુચરે ત્યાં જવાને વિચાર રાખ્યું હું. આપ જો ગુરુચર પહેલાં એક રોજ જાણી જાણી તે જાણી કૃપા થયો. આપ તરફર દેશ પણ રીતે હોવાનું આપણું ન કર્યો. હું તે સર્વ પ્રકારે આપનો સેવક (અપ્રાપીન) છું.

—સેવક તીર્થરામ.

પૃષ્ઠ ૫૫.

તા. ૨૩ મે, ૧૮૯૧.

જાણ મેં સર્વ હકીકત મેળવી છે.

(૧) ગ્રીમજનુ-કોલેજની રજામાં જામારે જાણું જરેર નહિ આપવું પડે.

(૨) જેટલા દિવસ અમે ત્યાં જમીએ એટલા દિવસનો હિસાબ આપવો પડે છે, અને જો કોઈ અતિથિ આવે તો જેટલા રોજ તે જમે એટલા દિવસ અમારા હિસાબમાં ઉમેરવા છે.
 (૩) બોર્ડિંગના મકાનનું ભાડું મહીનાના નવ આના છે. પહેલી તારીખથી વીસ તારીખ સુધીમાં જો ગમે ત્યારે પણ આપવું પડે છે. ભોજનનો હિસાબ દિવસો ગણીને મહીનાની આખરે થાય છે.

(૪) મેં બોર્ડિંગના સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટને કહ્યું હતું કે મારા વાલી એટલો બધો ખર્ચ નહિ આપી શકે. તેમણે હિસાબ કરીને કહ્યું કે “લગભગ એક રૂપિયાથી વધારે ખર્ચ નહિ વધે. એમાં કંઈ મોટી વાત નથી. જો ખાવાનું સાડું મળતું હોય તો બીજું ખર્ચ એણું કરી નાખજો અને એમ પણ મુશ્કેલ લાગતું હોય તો પરીક્ષા સુધી નવ મહીનાજ રહેજો.” વળી એમણે એમ પણ કહ્યું કે “પહેલાં તો અમે વધારે ખર્ચ થવાજ નહિ દઈએ; અને બીજું જો કે તમારે અહીં વધારે પુસ્તકો નહિ ખરીદવાં પડે, કારણ કે તમે બીજાની પાસેથી લઈ શકશો. ત્રીજું જો તમને તદ્દન પ્રતિકૂળ લાગે તો રજા પછી નીકળી જાઓ.” -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૫૬-વિદ્યાર્થી અવસ્યાર્માં સહાધ્યાયીઓને મળાવવું. તા. ૨૫ જુન, ૧૮૫૧.

અમારા ગણિતના પ્રોફેસર માંદા હતા જેથી દરરોજ એક કલાક તેમની જગ્યાએ મારે બેસાવવું પડે છે. કાલ અમને (ગણિતશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓને) રજા મળી હતી. હું કોલેજથી બોર્ડિંગમાં આવ્યો ને રૂપિયો વટાવવા માટે પેટીમાંથી બહાર સળ્યો (મારી બેસવાની જગ્યા ઉપર). મારી જોરડીનો સહવાસી દી.....હજુ આવ્યો નહોતો; પણ બોર્ડિંગના બીજા એ મેં વિદ્યાર્થી હતા. હું જમવા માટે રસોડામાં ગયો પરંતુ રૂપિયો બહાર પડ્યો રહ્યો, તેમજ જોરડીને તોળું પણ ન માર્યું. જમીને આવીને બેસું તો રૂપિયો ન મળ્યો. દી.....એ બહુજે પૂછપરછ કરી પણ પત્તા ન મળ્યો. કોણ બધું કોણ લઈ ગયું. કદાચિત નોકરે લીધો હોય અથવા તો કોઈ વિદ્યાર્થી ઉઠાવી ગયો હોય. કાલથી મને એક મોટી પેટી મળી છે. એટથી બહુ આરામ થયો છે.

ચાર પાંચ દિવસથી રોજ મારી નસકોરી ફૂટે છે, પણ ગર્થ રાત્રે તો એટલું બધું ટોટી નીકળ્યું કે હું બેહોશ થઈ ગયો હતો. આજે તો કોલેજમાં પણ નથી ગયો; કારણ કે જે વખતે મગજમાં અશક્તિ બહુ હતી. પરંતુ સવારના સાત વાગ્યાથી અત્યાર સુધી તબીબત સારી રહી છે. બધા વિદ્યાર્થીઓ મારા તરફ બહુ સદ્બાવ રાખે છે, અને ખાસ કરીને દી..... મારી બહુ સેવા કરે છે. આજ મેં બહામ વગેરે ચારમોજ દર્દીવાદીને પીધાં છે. અત્યારે બધી રીતે આરામ છે. આપ દયા રાખશો અને મને પણ લખ્યા કરશો. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૫૭-ગરમ વસ્તુઓનો ત્યાગ.

તા. ૨૬ જુન, ૧૮૫૧.

મેં જે કવર લખ્યું હતું તેમાં એક વાત લખવાની ભૂલી ગયો હતો કે બોર્ડિંગનાં બધાં સ્થાપક લાલા શિ.....ની આપપર બહુ અદા બેસી છે. અમે જાને સુતા પહેલાં બજાવ કરીએ છીએ, મેં આપની હકીકત કહી હતી. જો બહુ પ્રસન્ન થયા. હું હવે ગરમ વસ્તુઓ બીજા કુલ ખાતોજ નથી.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૫૮-અતિ પરિશ્રમ મગજને હાનિકારક છે.

તા. ૧૪ જુલાઈ, ૧૮૫૧.

અહીં બહુ ગરમી પડે છે, અને હું (કે જેની પ્રકૃતિ પહેલેથીજ ગરમ છે) તો બહુ ઠંડાણી ગયો છું. મારું મગજ કામ નથી કરી શકતું; તેથી આજ બહુજ યોગ્ય વાંચી રહ્યો.

* કાકડી વગેરે રાત્રીના ગરમ પ્રમાણમાં બીજા દરજ્જા માટે પિત્તવ છે.

હું: માથા ચિત્તમાં એમ આન્યું છે કે રાત લઈને રૂપ જુઠાઈની પહેલાંજ આપની પાસે આવીને ઘોઘે આરામ કરું. માફ મગજ નો ઠીક થઈ જશે તો નહિ આવું, અને ન થયું તો માફ આવવું યોગ્ય છે કે કેમ તે. આપ લખ્યો. યોગ્ય હોય તો આવું, નહિ તો નહિ.

પાછળના દિવસોમાં જાતું મહેનત કરવી પડતી હતી તે પણ મગજની નજાઈનું એક કારણ છે. આપ મારાપર કૃપા રાખો.

સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૫૯-તીવ્ર ગુહમત્તિ અને સેવા.

તા. ૨ એપ્રિલ, ૧૮૮૧.

પરમેશ્વરની ખાતર એક પત્ર લખ્યો. આપે નો જણને અત્યંત મુખી પાડ્યું છે ને પાછી પાડ્યું છે તો હવે એકાએક જો જણનું ધ્યાન ન ઇતી રેવું જોઈએ. આપ મને ચાહો કે ન ચાહો પણ હું તો આપને સેવક છું, અને એટલું તો અવશ્ય ઇચ્છું છું કે જેટલું ધ્યાન એક પાછી ભરનાર નોકર તરફ કે કોઈ આકર તરફ સખીએ તેટલું ધ્યાન તો મારાપર રાખ્યોજ.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૬૦-સંચારનાં મુખ્ય રાત્રિના પક્ષીની છાયા સમાન છે. તા. ૫ મે, ૧૮૮૧.

કાલ આપનો એક કાગળ મળ્યો હતો, અત્યંત ધ્યાનદાયક થયો. મેં કાલથી આપને લખવાને માટે આ કાંઈ તૈયાર કરી રાખ્યું હતું, પરંતુ અધિતન્ય એક અતિ કઠિન પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવામાં રોકાઈ ગયો હતો, તેથી લખવાનો સમય નહોતો મળ્યો. કહેજનું જાણીતું કામ કાલથી કાંઈ પણ નથી કર્યું. આજ આક પ્રકર પછી જો પ્રશ્નનું સમાધાન થયું છે. હવે બીજું કામ કરીશ.....

પરમહંસનું સ્વરૂપ અદ્ભુત ચમત્કારોનો સમૂહ છે. જેમ કપેડું સમિતું પશી કોઈની નજરે નહોતું પડતું, પણ તેના અવાજ માત્રથી તેને આન્યું સમજતા હતા, તેના જેવાં સંસ્કારનાં મુખ છે.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૬૧-પ્રીત્ત-વરોહના રોગથી મુક્ત થવું.

મે, ૧૮૮૧.

આપના કહેજના રોકર સાહેબ મને એક અંગ્રેજી ક્ષા આપાવી હતી. કાંઈક તેનાથી મેં કાંઈક બચાવવાથી મારે પરીકારોગ તરફ નિર્મૂળ થયો છે.....કામ જાતું છે અને પરિશ્રમની સંપૂર્ણ આવશ્યકતા છે. આપ કૃપાદષ્ટિ રાખો કે જેથી હું પરિશ્રમ કર્યા કરું અને નિરાતર જાતું સારી રીતે કામ કરીશ. રહું.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૬૨.

મેડિંગમાં હજી મુખી જવાનો વખત નથી મળ્યો. કહાચિત્ આજ જવાનું બને. પરમ દિવસે રાત્રિએ જુમટી બહારવાળા મકાનમાંથી માફ તુલસાન થયું છે. પથારીપેડી એક ગોઠવી, એક યાગી, એક લોચા અને એક વાટકો ચોર લાગું તોડીને લઈ ગયા છે. પથારીમાં, ધોવા આપવાને માટે સખેડી કપડાંની જોડી પણ લઈ ગયા છે. પુસ્તકો અધાં બચી ગયાં છે. લાલ નજવાળપ્રસાદ અને નંદુમજ કહે છે કે અમે નવાં કપડાં સીવડાવી રહ્યાં. વગી કહે છે કે " ગુસાઈલું ! જસએ સમ ન કર્યો; આપની બાપી જરૂરિયાતો અમે પૂરી કરીશું "

* ધના ભગવાનને પૂજતાં જણાય કે તીર્થરામજી કરોળ રાત્રિએ એક પશોનો અવાજ સંભળતા હતા તે પછી તેમની નજરે નંદાનું પાડું પણ અલગ કાવધી તે આન્યું ને ગયું એ જણાવું હતું.

+ લાલ નજવાળપ્રસાદ એ વખતે એ રોજેમાં જાતું હતા, અને પેર તીર્થરામજી પાસે અધિત યોગતા હતા તે તીર્થરામજી એક વર્ષ પાછાં હતા.

+ નંદુમજજી મિલન કોલેજમાં હજારાઈ હતા. એ સંસ્કૃતને તીર્થરામજી એ સમજ્યાં.

મહારાજજી, આપ ભ્રમ ન કરશો, મારાપર પ્રસન્ન રહેશો. આજ સાંજે બોર્ડિંગમાં ગયા છીએ.
-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૬૩-વી. ઈ. ની. વાર્ષિક પરીક્ષા.

તા. ૨૪ માર્ચ, ૧૮૬૨.

આજે હું એક વિષય (ગણિત) ની પરીક્ષા આપી આભ્યો છું. એક પેપર બહુ મુશ્કેલી હતો. પરંતુ હું આશા રાખું છું કે આપે મારા માટે વિચાર કર્યો હશે. કાલ બીજા પ્રશ્નનું ગણિત (ગણિતનો અન્ય વિભાગ)ની પરીક્ષા છે. મને એમાં અત્યંત ભય છે. આપ અવશ્ય પ્રાર્થના કરશો. પરમ દહાડે મુખપરીક્ષા (Oral) છે, જેમાં મને સર્વથી અધિક ભય છે, કારણ કે જો એમાં પાસ ન થાય તો બીજી પરીક્ષામાં નાપાસ ગણાય છે. કદાચ કાલ આપ પોતેજ અહીં પધારશો.

-સેવક તીર્થરામ

તા. ૨ મે, ૧૮૬૨.

પત્ર ૬૪-વી. ઈ. માં પુનઃ પ્રવિષ્ટ થવું.

* આજ હું કોલેજમાં દાખલ થઈ ગયો છું.....અમારી કોલેજના નકલવાઈએ મને પહેલાં ઘણીવાર કહ્યું હતું કે હું તેને ઘેર જમ્યાં કરું. એમણે આજ વળી હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી કે મારે ત્યાં જમવા રહો. મેં આજ એને કહ્યું છે કે “હીકા એમ કરીશ.” બે ત્રણ દિવસ જમી જોઈશ. યોગ્ય લાગશે તો જમતો રહીશ, નહિ તો છેડી દઈશ. -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૬ મે, ૧૮૬૨.

પત્ર ૬૫.

આ અકબાડીઆમાં આપનો કોઈ પણ કૃપાપત્ર નથી મળ્યો. પરમ દહાડેથી હું એને (અંકુમલને) ત્યાં જમું છું. બહુ પ્રીતિપૂર્વક લોજન બને છે. આપ આવો ત્યારે. આજે મારું ત્યાં જમવું યોગ્ય નહિ લાગે તો હું છોડી દઈશ. હું અનુમાન કરું છું કે આપને મારે માટે એવો સંકલ્પ હતો તેથીજ એ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ થઈ ગયો. -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૧૪ મે, ૧૮૬૨.

પત્ર ૬૬.

હું આપને એક અદ્ભુત વાતો લખું છું. પહેલાં એટલું તો આપને હંફોઈ રીતે માલુમ હશે કે આ સાલ બી. એ. ની પરીક્ષામાં અનેક યોગ્ય અને નિપુણ વિદ્યાર્થીઓ અંગ્રેજીમાં રહી ગયા છે. જે વિદ્યાર્થી અંગ્રેજીમાં પ્રથમ નીકળ્યો છે તે એટલો તો નાજાયક હતો કે અંગ્રેજીના પ્રાફેસરની એને પરીક્ષામાં મોકલવાનીજ ઇચ્છા નહોતી. સર્વને આશ્ચર્ય થાય છે કે એ પ્રથમ કેવી રીતે આભ્યો?

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૬૭.

તા. ૧૬ મે, ૧૮૬૨.

* મેં એક રીતથી તો મારી સઘળી હકીકત લખીને સાહેબને બતાવી હતી. પેપર બીજા

મન અને મનથી સદાવતા કરી છે. આગળના પત્રોથી માલુમ પડે છે કે મેં કોઈએ નિરુદ્ધ, કેટલું પણ ભલના શારીરિક સંબંધ વિના કેવળ સદાનુભવ, પ્રીતિ અને મનથી વત્સલતાપૂર્વક નિર્વન વિદ્યાર્થી તીર્થરામની અનેક પ્રકારે સદાવતા કરી હોય તો તે અંકુમલજી છે. અનેક માસ સુધી એઓએ તીર્થરામને પોતાને ઘેર ભોજન દીધું. પોતાનું મકાન વરી મળ્યું ત્યારે તીર્થરામને બીજાની ખસેલી વખતે જાહેર મકાન અપાવ્યું. તમે.

* આ પત્રથી જણાય છે કે તીર્થરામ બી. એ. માં આ સાલ નાપાસ થયા હતા અને હવે બી. એ. માં ફરી દાખલ થવા હતા.

+ હવેનાં અંકુમલ, જેનું વર્તન આમળે આવી ગયું છે.

* એ સામ બી. એ. માં અંગ્રેજીની પરીક્ષામાં બહુ અગવરથા થઈ હતી. અનેક ઉત્તમ વિદ્યાર્થીઓ રહી મથા હતા. તીર્થરામજીના માર્કેટ જોતાં તેઓ મુનિવર્સિટીમાં પ્રથમ હતા. માત્ર અંગ્રેજીમાં જ માર્કેટ મારે નીકળી મથા હતા.

ચાર જોવાની તક તેઓ નથી હોતા. સાહેબે યુનિવર્સિટીમાં મારે માટે બહુ કહ્યું હતું કે એનો (એટલે કે મારો) કાંઈ પણ દેવો જોઈએ. છતાં એમની વાત કોણે માની નહિ. યુનિ-
વર્સિટીએ નોટિસ બહાર પાડી છે કે જેઓએ બી. એ. અથવા એમ. એ. ની પરીક્ષા પાસ
કરી હોય અને જેનું વય ૨૧ વર્ષથી વધારે ન હોય, 'એઓને ગણિતશાસ્ત્ર અથવા વિજ્ઞાન-
શાસ્ત્રમાં વિસ્તારિતમાં એમ. એ પાસ થવું હોય તો અરજી કરે. જેનો હક્ક સોંપી વધારે
હોય તેને પૂરી રજાલરશિપ આપીને વિદ્યાર્થી મોકલવામાં આવશે. ન્યારે વિદ્યાર્થીએ
પરીક્ષા પાસ કરીને આવશે ત્યારે એને એક મહાન પદવી આપવામાં આવશે. જો હું આ
સાલ પાસ થયો હોત તો મને આ રજાલરશિપ મારૂ મળત. પહેલાં તો મારું વય જોતાં,
છીનું માસ ગણિતશાસ્ત્રના માઈસના કારણથી અને ત્રીનું માસ આયરલેન્ડે લીધે. પણ હવે
તો હું અને તેમ છે? આપ દયા રાખ્યા કરો.....

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૬૮.

તા. ૮ જુન, ૧૯૪૨.

સરકાર ના....મને કાલ નહોતો મળ્યા; આજ પછી નથી મળ્યા. કોલેજ કે ઘર ક્યાંય
નથી મળી શક્યા. પંડિત દ્વા....જેવું મારું પુસ્તકો ખરીદવાનું કહ્યું હતું તે અહીં આખ્યા સાંભ-
ળ્યા છે છતાં ત્રણ દિવસથી તે પછી નથી મળ્યા. મારો તો એવો વિચાર થાય છે કે આવતી
કાલે ત્રણ ચાર રૂપિયાની કિંમતનાં પુસ્તકોનાં એક ઠાગણપર નામ લખીને તે બહારખગર
નોટીસના રૂપમાં કોલેજની દિવાલપર ચોટી ૨૬ કે જેથી એ પુસ્તકો વેચાઈ જાય. અમારા
ગણિતશાસ્ત્રના પ્રોફેસર માંદ પડ્યા હતા. દશબાર દિવસે આજ એઓ કોલેજમાં આખ્યા હતા,
અમારા જર્મને એક હોંસિઆર વિદ્યાર્થી યોગ દિવસના વાજથી કાઢ સાંજે ગુજરી ગયો. અન્ય
સર્વ પ્રકાર કુશળ છે.

-આપનો દાસ તીર્થરામ.

પત્ર ૬૯.

જ્યાં હું જમું છું એ ઘરની જોડમાં એક બારિસ્ટરનું ઘર છે. એ ઘર બીલકુલ ખાલી
પડ્યું રહે છે. એમનો વિચાર છે કે એ મકાનને નવેસર બનાવવું. ઝંડુમક હલચાઈ (જેને
ઘર હું જમું છું) એ બારિસ્ટર સાહેબના ભાઈને મારે માટે કહ્યું હતું કે એઓ મને
એક મકાનમાં આ ઉનાળાના દિવસોમાં મક્કત રહેવા દે. તેમણે તે મંજૂર પણ કર્યું હતું.
મેં હજી સુધી એ મકાન અંદરથી નથી જોયું. બહારથી કાંઈ બહુ મુશ્કેલી નથી હોતી,
તેમ કાંઈ બહુ મોટું પણ નથી. મારા આ મકાનની બહુજ પાસે છે. ગલીમાં છે છતાં
આજુબાજુ જોડેલો બપો દોરબંકોર નથી.

બારિસ્ટર સાહેબના ભાઈ એમના કારબારી છે. એક. એ. માં મારા સહાધ્યાથી હતા.

ઝંડુમકને મેં નહોતું કહ્યું કે એમને મારે માટે અમ કહે, પરંતુ એણે પોતાની મેજેલ
એમ કહ્યું હતું કે જે મે મહીનાનું ભાડું બચ્યું તે ખર્ચ. હવે આપ લખશે ત્યારે હું એ
મકાનમાં રહેવા બપોનો વિચાર કરીશ. અત્યારે તો કાંઈ વિચાર નથી. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૭૦-નિર્ણય અવસ્થામાં વળ ઉદારતા.

તા. ૧૧ જુન, ૧૯૪૨.

આજ કોઈ પુરોષે મારે માટે પ્રિન્સિપાલ સાહેબને ત્રેપન (૫૩) રૂપિયા આપ્યા છે.
સાહેબે મને જોલકીને કહ્યું કે આ હાથ લે. મેં પૂછ્યું કે કોણે આપ્યા છે? તેમણે કહ્યું કે
નામ નહિ બતાવું. (હું અત્યુમાન કરું છું કે કલગિનિ એઓ પોતાની માંડના આપતા હોય.)
જોલકે મેં કહ્યું કે એમાંથી અધો કોલેજના કમમજૂમાં વાપરો અને અધો મને આપો. એ

પણ એમણે ન માન્યું. ત્યારે મેં કહ્યું કે "વારુ, અમારા ગણિતાના ગ્રાહેસર ગિચ્છાંક
ચાહેએ મારી અર્ધી શ્રી આપે છે, એમને હું બધા કદ આપવા નથી ઇચ્છતો, એટલા માટે
એમની પાસેથી લેવાને બદલે આમાંથી પરીક્ષા સુધીની અર્ધી શ્રી લઇ લ્યો." તેમણે કહ્યું
"એ વાતનો નિર્ણય તો ગિચ્છાંકસન સાહેબ સાથે કરજો." આખરે મેં રૂપીઆ લઈ
આયોધ્યાપ્રસાદને આપી દીધા છે. પિતાજીના રૂપીઆ હજી સુધી મને નથી મળ્યા. અવશ્ય
સ્વસ્થ અહીં પધારશો. -સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૭૧-શ્રીમો જોડાં પહેરીને કૉલેજમાં ગયું.

તા. ૫ જુલાઈ, ૧૮૬૨.

કાલ રાત્રિએ ત્યારે હું દૂધ પીવા ગયો ત્યારે મારો એક ભેટ કોઈની ઠોકર લઈ
વાધી ગટરમાં પડી ગયો. દૂધ પી લીધા પછી ત્યારે ભેટ પહેરવા માંડ્યા ત્યારે એકજણ
તો એક ભેટ પહેરી લીધો ને બીજો આરા અવળો શોધ્યો પણ ક્યાંય ન મળ્યો. હજી
(દૂધવાળો) દીવો લઈને બધી ગટરમાં ફરી વળ્યો તોપણ ન મળ્યો. બે છોકરાને મેં
આપ્યો ફરી તપાસ કરાવી તોપણ પત્તા ન મળ્યો. પાછી બહુ જોરથી વહેતું હતું તેથી
દૂર નીકળી ગયો હશે. મારા ઘરમાં એક ભૂનો સ્ત્રીને પહેરવાનો ભેટ પડ્યો હતો. ત્યારે
એક મારો ભેટ અને એક એ સ્ત્રીને પહેરવાનો ભેટ પહેરીને હું કૉલેજમાં ગયો. મારા
ભેટ બહુ જુના થઈ ગયા હતા તેથી મેં આજ સંપાનવ આનાના નવા ભેટ લીધા છે. મેં
આપનામાં બહુ લક્ષ રહે છે. આપ મારાપર સદા પ્રુશ રહેશો. -સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૭૨-ઘેર મળાવવું.

તા. ૬ ઓગોસ્ટ, ૧૮૬૨.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો. અત્યંત આનંદ થયો. આજ અમારી કૉલેજ ઉપડી છે, પરંતુ મેં
પણ ગ્રાહેસરની પાસે એ વાત કહેવાનો પ્રસંગ નથી મળ્યો. અલભત્ત બા.....મળ્યો હતો
એ કહેતો હતો કે હીરામંડીમાં રાજ થયા...ની હવેલી પાસે જાણુ લા.....એકત્રીસુધી
એન્જિનિયર છે. એના છોકરાને બે રાજના બે કલાક ભણાવશે તો પંદર રૂપિયા માસિક મળશે
બંધી એ કહેતો હતો કે કાલ રવિવારે હું તમને તેની પાસે લઈ જઈશ. મેં કબૂલ કર્યું હતું
હવે આગળ ઉપર જોઈશ, કારણ કે આપનું મારા પ્રતિ શુભ ધ્યાન છે તો અવશ્યએ જ
શુભ પ્રસંગ મળી જશે..... -સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૭૩.

તા. ૬ ઓગોસ્ટ, ૧૮૬૨.

હું કાલ અહીં આવી ગયો હતો. જે મકાનમાં હું પહેલાં રહેતો હતો તે વરસાદને લીધે
પડી ગયું હતું. પરંતુ મારો સામાન ઝંડુમલ્લએ બચાવી લીધો હતો. હજી સુધી બીજી
કોઈ મકાન નથી મળ્યું. કાલ રાત્રે ઝંડુમલ્લને ઘેર સૂઈ રહ્યો હતો અને ભોજન પણ એ
ઘેર જ કર્યું હતું. બેસવા ઉઠવાનું લાજા અયોધ્યાદાસને ઘેર રાખ્યું છે. -સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૭૪.

તા. ૧૩ ઓગોસ્ટ, ૧૮૬૨.

આપનો કોઈ પણ કૃપાપત્ર નથી. હમણાં ઝંડુમલ્લની સ્ત્રી ઘેર નથી તેથી હું ભોજન
વીંશીમાં લઉં છું. હજી સુધી ભણાવવાનો કોઈ પણ વિદ્યાર્થી નથી મળ્યો. કૉલેજ ઉપડશે ત્યારે
કોઈ ગ્રાહેસરને કહીશ. કદાચ એઓ કોઈ બંદોબસ્ત કરી આપે. આપ સવિસ્તર લખશો.
-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૭૫-વિદ્યાર્થીઓને મળાવવાના કામમાંથી પ્રોફેસરોનું અટકાવવું.

તા. ૧૮ ઓગોસ્ટ, ૧૮૬૨.

મેં બધા ગ્રાહેસરને કહ્યું હતું. બધાએ કહેવા લાગ્યા કે હવે પરીક્ષાનો સમય નહી

આવે છે; તેથી વખત ન ગુમાવ. તારાથી બને ત્યાં ગુપ્તી એ કામ ન કર. તારો અમય દય
પર રૂપિયાથી વધારે મૂલ્યવાન છે. વગેરે.

વારૂ, મહારાજજી! હું તો સર્વ રિયતિમાં પ્રસન્ન છું. અને આપ મારાપર સર્વ પ્રમાદે
આનન્દિત રહેશો. જેમ હશે તેમ ચલાવી લઉં છું.....

હવે હું એક અત્યંત ચોક્કસ વાત લખું છું કે ગઈ રાત્રીમાં મારા બે મિત્ર મરી ગયા.
એક ખડીશુલ્ક રકમના જેણે આ વખતે બી. એ. પાસ કરી હતી. બીજા લાલ શિવરામ જેને
આપ પણ જાણતા હતા; અને જે મારાપર અત્યંત કૃપાળુ હતા. એના વંશનો હવે કોઈ
પુત્ર રહ્યો નથી. સર્વ સ્ત્રીઓ વિધવા થઈ ગઈ છે. પરમેશ્વર એની દયા રાખે. આપ જલ્દી
પત્ર લખશો.
-સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૩ એપ્રિલ, ૧૮૬૨.

પત્ર ૭૬.

મારે પત્ર તો પહેલાં લખવો હતો, પણ મેં ધાર્યું કે કોઈ ઠીક પરિણામ આવે તો લખું,
એટલા માટે વાર લગી. વાત એવી છે કે હજી ગુપ્તી બહુવચનો કોઈ પણ પ્રસંગ (અનુ-
કુળ) આવ્યો નથી પડ્યો. આપ મારાપર સદા પ્રસન્ન રહેશો. હું સર્વ રિયતિમાં પ્રસન્ન છું.
આગળ ઉપર જે થયે તે જણાવીશ.

અમારી કોલેજના પંડિત સાહેબ અતિ નિપુણ વેદાન્તી છે. મેં એને મારા નિદ્ય જાહેર
કર્યો હતો, તેથી મારાપર તેઓ પ્રસન્ન રહે છે.
-સેવક તીર્થરામ.

તા. ૩૧ ડિસેમ્બર, ૧૮૬૨.

પત્ર ૭૭-૬૬ વિદ્યાર્થીને મળાવવું.

આપનાં દર્શન કરવા ૯૭ તરફી રહ્યો છે. ગઈ રાત્રે તો મેં વિચાર પણ કર્યો હતો કે
એક રાત ગુજરાંવાલાં જઈ આવું. અમારા વર્ગના એક વિદ્યાર્થીએ હમણાં મારી પાસે ગણિત
શીખવું શરૂ કર્યું છે. પગારની ભાવતમાં મેં કોઈ કશું નથી; તેમ એણે પણ નથી કહ્યું. પણ
જો ગૃહસ્થ બહુજ ભલા છે. ઉપકારને ભણનારા છે. આપ આપનું પૂતાન્ત મને સત્તર
લખશો અને મારાપર દયા રાખશો.
-સેવક તીર્થરામ.

તા. ૩ એપ્રિલ, ૧૮૬૩.

પત્ર ૭૮.

...આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો. અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થયો. સરદાર મું.....ની પરીક્ષા થોડા
દહાકામાં પૂરી થઈ જશે. જે સહાધ્યાયીને હું બહુવું છું તે મારા બહુવચની બહુ પુણી છે,
અને થોડામાં થોડું એટલું તો જરૂર આપના રહેશે કે જેનાથી મારી જરૂરિયાતો (દા.ત. ભાડું
વગેરે) પૂરી પડે અને એટલે તેટલાં મારાં બહુવાનાં પુસ્તકો ખરીદી લઉં.

વળી સરદાર મું.....એમ પણ કહે છે કે હું એના ઘરમાં રહેવા જઈશ. વારૂ, આપ
ભાઈ અહીં આવશો ત્યારે કહેશો તેમ કરીશ. મેં આપનું વર્ણન મારા જે સહાધ્યાયી
આગળ કર્યું હતું. એ આપનાં દર્શનની નિરાસ રાખે છે.
-સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૦ એપ્રિલ, ૧૮૬૩.

પત્ર ૭૯-અધ્યાપકોના સન્માનની ચિન્તા.

કાલ સવારે અમારી પરીક્ષાની કડી હેવાશે. હમણાં મેં લાલ અયોધ્યાદસ પાસેથી ગીચ
ફૂંદા લીધા છે. કદાચિત આપ મારે વિષે કોઈને કોઈ કહો તો એ ધ્યાનમાં રાખશો કે
મારા અધ્યાપકોના સંબંધમાં કોઈ ખરાબ ઇંચાદા ન થાય. તેમની કીર્તિ વધવી લોઈએ. હું
સંસારમાં એના જેવા અન્ય કોઈ નથી જોતો.
-સેવક તીર્થરામ.

* બી. એ. ની બીજવારની પરીક્ષાની.

પત્ર ૮૦-પ્રેક્ષેતરની સહાયતા અને તીર્થરામજીની ઉદારતા.

તા. ૨૩ જાન્યુઆરી, ૧૮૬૩.

કાલેજમાં જતાં જતાં આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો. અત્યંત આનંદ થયો. હું કાલેજમાં રહે એટલે કાલેજનો પટાવાળો મને બેલાવીને કનિષ્ઠગર્દસન સાહેબની પાસે લઈ ગયો. એમને મને કાગળનું એક પડીકું આપ્યું. અને કહ્યું કે “જાઓ.” એ વખતે ઘંટ, વાગ્યો તેથી હું પડીકાને ગળવામાં નાખી લાજવા માંડ્યો. આજ મારી પાસે એક પૈસો પણ નથી. ત્રણ કલાક પછી મેં દૂર જઈને એ પડીકું ઉઘાડ્યું તો તેમાં ત્રીસ રૂપીયા હતી એજ વખતે હું પ્રોફેસર સાહેબની પાસે ગયો ને કહ્યું “મને આટલા બધા રૂપીયાની આ રત નથી. આમાંથી આપ વીસ રૂપીયા પાછા લઈ લ્યો.” પણ તેમણે ન માન્યું. હવે આપ આ પત્ર વાંચીને અહીં પધારો ને આમાંથી વીસ રૂપીયા લઈ જાઓ તો અત્યંત કૃતજ્ઞ થશે. આપ એ વાજબી સમજો તો એમાંથી દસ રૂપીયા મારી માતાને મોકલી દેજો. દસરૂપ એટલા માટે નથી મોકલતો કે આપ આવશ્યો તો મળી પણ જશે. મારી પાસે દસ રૂપીયા એટલા માટે રાખું છું કે આગળ બે મહીનાની રી આપવાની છે. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૮૧-તીર્થરામજીનું સંદુભવલપર વિશેષ ધ્યાન.

તા. ૭ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૬૩.

પ્રોફેસર સાહેબને મેં જે પુસ્તક વિશે કહ્યું હતું તે આજ એમણે લઈ લીધું છે. વીસ તેમજ મને એક સમજન પાસે બજવા માટે +મારતવર્ષના ગણિતશાસ્ત્રના સૂચક લખેલું પુસ્તક આપ્યું છે. એ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના ઇંગ્લાંડના એક નિપુણ ગણિતશાસ્ત્રવેત્તાએ લખી છે. એ પ્રસ્તાવનામાં આપણા દેશના પ્રાચીન ગણવિજ્ઞાનની એટલી તો ચર્ચા કરી છે કે જોના અંત નહિ. આપ મને પત્ર લખ્યા કરશો.

જો આપ પરિશ્રમ ન માનો તો અંદુમલને માટે એક યાગ બનાવી રાખજો. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૮૨-સંદુભવનો અત્યંત મેમ.

તા. ૧૨ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૬૩.

મઈ કાલ સાંજથી અમે બોર્ડિંગમાં આવી ગયા છીએ. સવારે સવારે બોર્ડિંગમાં જમવું ફરીયા અને સાંજે અંદુમલને ઘેર. બોર્ડિંગમાં સવારનું જમણું પણ અંદુમલે બહુ મુશ્કેલીથી ખૂંટી રહ્યું છે. આપ મારાપર દયા રાખજો. આજથી હું મારા ગામને મુશ્કેલીવાળે જાઉં મુશ્કેલીવાળા કળા કરીશ. મુશ્કેલીના અર્થ પરમેશ્વર થાય છે. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૮૩.

તા. ૧૮ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૬૩.

અંદુમલે મને બે ફેરીયાં અને એક પાચાબો મીઠાઈની રીધાં છે. મળી ત્રણ જા...નાં પાંચ હુમલો હું વાપરી ચકું છું. અન્ય સર્વ પ્રકારે કુશળતા છે. આપ મારાપર દયા રાખજો.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૮૪-શ્રી. ઈ. ની કૉલેજની પરીક્ષાનું પરિણામ.

તા. ૧૧ માર્ચ, ૧૮૬૩.

આજ અમારા સેક નંબર આવી ગયા છે. મારો નંબર ૮૭ છે. અમારી પ્રથમ પરીક્ષાનું પરિણામ પણ બહાર પડ્યું છે. મને પરમિયરે દેખી ઉપર રૂખ્યો છે. પહેલા વર્ગમાં સ્કોર ૮૦ જેટલા માર્ક્સ એકલે તેનાથી મારા ૬૦ માર્ક્સ વધારે આવ્યા છે. અગ્રણીમાં બહુ ઓછા માર્ક્સ હતા, અને અગ્રણીમાં એક પેપરમાં તો ૧૫૦ માંથી ૧૪૮ માર્ક્સ મળ્યા છે. હું

• અગ્રણીમાં પ્રવેશ.

+ “Maxima and minima”-by Prof. Ramchandra.

જીવંતુ કે એ બધું આપની કૃપાદિતુ' રજા છે. આપ મારાપર દયાદિ શબ્દ કર્યો.
-સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૧ માર્ચ, ૧૮૯૩.

પત્ર ૮૫-ચી. એ. ની વાર્ષિક પરીક્ષા.
પ્રતિજ્ઞા આપનાં સરલોમાંજ ગાડું થવાનું રહે છે. આપ હજી સુધી ન આવ્યા. બહુ ચિન્તા
કરે છે. પરમ દિવસે અને એથી દિવસે અમારી મહિતની પરીક્ષા છે. અંગ્રેજીની પરીક્ષા તો
જાહેર છે. મહાસત્ત્વ! જો મારી રજાસરખી સાફ રૂપીઆ આવે તો પહેલાં ત્રણ માસની
જાણી લેજો, અને હાંધી ધન્યમ મને તે પણ આપવુંજ. જગી આપ બાલો છે; તો ખસ
હું સંવેરવ આપનોજ છું. હું જ્યારે મહિતશક્તિના વારે પેપર પૂરા લખી આપું ત્યારે મને
જાણીત થયો. જો આપની દયા હશે તો એ જલ્દી પણ મુશ્કેલ નથી. -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૧૭ એપ્રિલ, ૧૮૯૩.

પત્ર ૮૬-પરીક્ષાના પરિણામનો એક સહાધ્યાયીનો પત્ર.
જીવંતુ તીર્થરામ સહેજાં!

નિત્ય કૃપાગુ રહેજો. ધન્યવાદ આપું છું કે આપ પંજાબસરમાં પ્રથમ રહ્યા છો. આપનો
ખંભર ૩૧ જા છે અને પહેલાં વર્ગમાં આવે; છો તેથી જો રજાસરખી તો આપને સહેજે મળશે.
ત્રીજા લગભગસ, ત્રીજા ગુલામસરવર અને એવા યેપનસમ છે. અમારી કોલેજના લગભગ
૨૧ વિદ્યાર્થી પાસ થયા છે ને પંજાબમાં લગભગ ૫૦ પાસ થયા છે. આ સેવક આપને જરૂર
તરફ દરવ, પણ એવું પેલાનું ચિત્ત બ્યન્ન છે તેથી ક્ષમા કર્યો. (લખનારનું નામ નથી.)
તા. ૨૬ મે, ૧૮૯૩.

પત્ર ૮૭-ગુરૂનીની આકાંક્ષા તથા પરિશ્રમ તરફ ધ્યાન.
આપનો પાંચ રૂપીઆનો મનીફોર્ડર મળ્યો. મને અહીંથી રૂપીઆ મળી શકે છે તો
આપે ભવ્ય પરિશ્રમ થા માટે લીધો! શું આપની જરૂરિયાતો તે મારી જરૂરિયાતો નથી? આપ જો
આજા આપો તો લાલ રો....., આસાજી અથવા બીજાં હરકોઈની પાસેથી જેટલા રૂપિઆ
આપને જોઈએ તેટલા મોકલી આપું. આપે આ કદ શા માટે લીધું? પણ એમાં મારોજ અપ-
રાધ છે, કારણ કે હું પહેલાં આપને એ બાબત લખવું ભૂલી ગયો હતો. -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૬ જુન, ૧૮૯૩.

પત્ર ૮૮-સંકુલનો અત્યંત આગ્રહ.
કાલે જો વખતે આપને રજાપર મૂકી આવ્યો તે વખતે હું મનગી મનગી. એણે આપની
બાબતમાં પૂછ્યું. એને: એ વિચાર હતો કે એણે જો નવું મકાન લીધું છે તે આપને દેખાડી
આપ પસંદ કરો એટલે એમાં મને રાજો. એ મકાન પરમ દિવસેજ પાછી થયું હતું. હું-
મત અત્યંત આગ્રહ કરે છે કે હું એના મકાનમાં જાડું આપ્યા વિના રહું. આગળ ઉપર
તો આપ જેમ આજ્ઞા કર્યો તેમ કરીશ. આ મકાન હું મનગીની શેરીમાં છે. એ બાતું છે
અને બહુ હવાવાળું પણ નથી. આપ કૃપા કરી સત્તર ઉત્તર આપ્યો. -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૬ જુલાઈ, ૧૮૯૩.

પત્ર ૮૯-ગુરૂનીને માટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના.
મેં હમણાંજ પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે આપને અંદર બહાર સર્વ પ્રકારે આનંદ રહે.
કોઈ પણ સંકુલનિકટ્ય કે વિશેષ કદિ પણ પીડા ન કરે. મહારાજાજી! આપ મને સમસ્તમાં
-સેવક તીર્થરામ,
સાબરો.

તા. ૭ યુલાઈ, ૧૮૯૩.

પત્ર ૯૦-આત્મવિકાસની ચિન્તા.
આજ મેં યોડું પહાં સાંભળ્યું છે કે વૈદિક કોલેજ-લાહોરના મહિતશક્તિના પ્રેક્ષક
રજા ઉપર જવાના છે. આપ જો પરમાત્માને કહીને મને એવી જગ્યાએ મોકલી આપો

એ મારે તેમજ આપને માટે એક હર્ષનું કારણ થાય. જાણી રજાસરસીપનો હિસાબ તમારો કાપકુપ કરીને માત્ર ચાર રૂપીઆ આઠ આનાજ મળ્યા છે. આપ કોઈ પણ રીતે બીજામાં રહેશો. જેને હું ભણાવું છું તે માસગી બહુ પ્રગત્ત રહે છે.

પત્ર ૯૧.

તા. ૧૦ જુલાઈ, ૧૮૮૩.

અહીં કાલ બહુ વરસાદ પડ્યો. અત્યારે હું કોલેજની ભગીને ફરનો ફરનો ઘેર બેઠો છું. અત્યારની વેળા બહુજ મનોહર છે. જ્યાં જ્યાં જોઉં છું ત્યાં જંગલ અથવા વનરખતિના દૃષ્ટિએ પડે છે. શીતળ શીતળ વાયુ હૃદયને બહુ પ્રિય લાગે છે. આકાશમાં વાદળો ઘણાં સૂર્યને સંતાડી દે છે તો ધરીમાં જાડાર લાગે છે.....ગોલ જાગનાં વૃક્ષ ફગમી લઈને પડ્યાં છે, હાળીઓ લગી લગીને જમીનપર પહોંચી છે. એમજ લાગે છે કે ભણે દાકમ, આવુ, કેઈ વગેરે પડ્યાં કે હમણું પડ્યો. કબૂતર, કાગડા અને એકલી આદિ પશી હવામાં મોજ મવે છે. વૃક્ષોપર પશી અત્યંત આનંદપૂર્વક ગાન કરે છે. નાના પ્રકારનાં પુષ્પ ખીલી રજાં છે એમ લાગે છે કે ભણે માફે આગમન જેવા માટે ચમુ ઉઘાડી મારી પ્રતીક્ષા કરી રજાં છે. પૃથ્વીપર હરીઆળી છાઈ રહી છે, ભણે મખમલની આદર ગિજાવી છે. સરૂ અને સરેલ (એક પ્રકારનાં વૃક્ષ) હમણાંજ રજાન કરીને સૂર્યપ્રતિ ધ્યાન કરીને એક ચરણથી ઉભાં છે ભણે કે સાંચ ઉપાસનામાં મગ છે. આકાશનો નીલસ્વેત વર્ણ અદ્ભુત સ્મરણીયતા દેખે છે. દેડકા વધોનો હર્ષ પ્રદર્શિત કરે છે. પ્રત્યેક દિશામાંથી આનંદના ઘોષ ઉડે છે; ભણે કે પૃથ્વી અને આકાશના વિવાહ થવાના છે! જેનાં સંતાન કાર્તિક અને માર્ગશીર્ષ સત્વજુષી મગ જાનશે. અત્યારે મને આપ માઠ આવે છે. આપને આ સર્વ વસ્તુઓ દેખાડી શકી નથી તેથી લખી મોકલું છું.

હવે હું ઘેર આવી પહોંચ્યો છું. આપને પત્ર મળ્યો છે. અત્યંત હર્ષ થયો. પરંતુ દિવસે છુપવારે અમારી પરીક્ષા છે તેથી હવે હું વાંચવાના કામનો આરંભ કરું છું. આ કામન સુસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં પેનસીલથી લખ્યો હતો અને ઘેર આવીને આ કાર્ડમાં એની નકલ કરું છું.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૯૨.

તા. ૧૧ જુલાઈ, ૧૮૮૩.

ભાઈ સુ.....જે મારી પાસે ભણતા હતા અને જેણે આ વખતે ચીફ કોલેજમાંથી મિડલની પરીક્ષા આપી હતી પણ નાપાસ થયા હતા તેના પેપર ફરીવાર તપાસવાથી પાસ થયા છે. આ આનંદની વાત છે.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૯૩-કોલેજના મિનિસ્ટ્રીપાલનો અકસ્વાન મેન્ડાવ.

તા. ૧૭ જુલાઈ, ૧૮૮૩.

આજે હું નદી (રાવી) તરફ ફરવા ગયો હતો. મહાવાવાળા પુલપર ફરતો હતો એટલામાં ગવર્નમેંટ કોલેજના મિનિસ્ટ્રીપાલ (મ. ઍલ ત્યાં આવી ચડ્યા. સારી રીતે મળ્યા. અનેક પ્રકારની વાતચીત થઈ. મારાં ચરમાંની જાબતમાં તેમજ હું છત્રી કેમ નથી રાખ્યો તે વિષે પણ વાત થઈ, કારણ કે તે વખતે વાઢળાં ચડ્યાં હતાં ને થોડા છાંટા પણ પડતા હતા વગેરે.

પછી મને ગાડીમાં બેસાડ્યો ને ગાડી શહેર તરફ વાળી. રસ્તામાં મોટા અવચાસ વિષે વાત થઈ, અંગ્રેજી ભાષાની કવિતાની લગભગ સોએક કડીઓ મારે સુખાગ્ર હતી તે મેં સંલગાવી. ગણિતશાસ્ત્રના સંબંધમાં કદ્યું કે હું એનાં પ્રત્યેક વિષયનાં ચાર-પાંચ પુસ્તકો જરૂર વાંચું છું. વળી અંગ્રેજી સાહિત્યનાં જે પુસ્તકો હમણાં વાંચું છું તે પણ મેં તેમને.

ક્યાં. તેજો બહુ ખુશી થયા. પણ તેમણે મારાં મહત્ત્વપાત્ર સંબંધમાં 'પૂછ્યું' કે તેજો: ધન્યદય છે કે નહિ? મેં જવાબ આપ્યો કે નહિ. તેમણે પૂછ્યું કે તમારો જોમ. જો. ની પરીણ આપ્યા પણ શું કરવાનો વિચાર છે? મેં જવાબ આપ્યો કે મારો પોતાનો કંઈ વિચાર નથી. જે ઈશ્વરજી હશે તે પ્રભુજી વિચાર લાંબીય. જો મારી કોઈ ઈચ્છા છે તો તે જોવું કામ કરવાની છે કે જેમાં મારા ધ્યાસોચ્છીસ પરમાત્માની સેવામાં જાપણું કરું. પરમાત્માની સેવા લોકોની સેવા કરવાથી બને છે. લોકોની સેવાથી ઉત્તમ સેવા હું અર્પિત રીણથીને કરી શકું છું. જગેર.

મારી પેઠે જોમણે પણ બહુ ચાલે કરી અને કહ્યું કે હું તમારા હિતમાં બનશે તેટલો પ્રયત્ન કરીશ.

જોટલામાં તેમને બંગલો કે જે કોલેજની પાસેજ છે ત્યાં ગાડી જાવી પહોંચી. તેજો અને જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ આવ્યામ કરે છે ત્યાં લઈ ગયા અને મને આવ્યામ કરનારા વિદ્યાર્થીઓ દેખાયા. ત્યારપછી મને પૂછ્યું કે તમે કેવી રીતે આવ્યામ કરો છો? મેં જોટલાની કસરત કરી સંભળવી તેમણે જોકે જોટલા મંગલો. મેં જો જોટલાને ૧૬૦ ચર ઉપર ઉપાડી નીચે મૂક્યો. તેમણે લીલ વિદ્યાર્થીઓને જોટલાની કસરત કરવાનું કહ્યું. જે બધામાંથી કોઈ પણ લીલથી જાહેર ચર ઉપાડી ન શક્યો. પણ તેજો લીલ વિદ્યાર્થીઓની લીજ રીતના આવ્યામ જોઈને સર્વે સહમ કરીને જોટલા બંગલો તરફ ગયા. મેં જલ જાગ્રત જાગીને કહ્યું કે હું જાપની કુખનો બહુ જાભારી છું. પણ મને સહમ કરીને તે પોતાના બંગલોમાં પેદા.

મહાસજ્જા! આ લખું જાપની કુખનું ફળ છે. હું જાગીરા ત્યારે પડિતજી.....
પામેથી જગર લેતો જાગીરા. -જેક તીર્થરામ.

૧૪ ૧૬—ફક ગરીબ વિદ્યાર્થીનો સહાનુભાવ.

તા. ૨૦ જુલાઈ, ૧૮૬૩.

જાપને કે:કપણ પૂછપત્ર નથી તેનું શું કરવા? જમને જાણથી કોલેજમાં રજા પડી છે. મિથન કોલેજમાં પણ હું જાજ કરે: હોતો. ત્યાંજ સહેલ બહુ મનથી મજા. ત્યાં પણ જાજથી રજા પડી છે. જાજ હું કાશિય બેડિંગહાઉસમાં ગયો હોતો. ત્યાં જોકે અત્યંત ગરીબ વિદ્યાર્થી (જે રજામાં હોલોરમાં રહેનાર છે) ને જોઈને મારા હિતમાં વિચાર જાગ્યો કે હું માઉન્ટ એમેરી જઈ ત્યારે જો વિદ્યાર્થીને મારી સહન મહત્ત્વ ધરમાં કહ્યું અને જ્યારે જોકે મહીન પણ પછે: જ્યારે ત્યારે કહું કે બેડિંગમાં જાવ; જેથી જોને બેડિંગમાં મહીનની અર્ધો શી ન રેવી પડે, તેમ મારું ધર પણ જાજી ન પડ્યું રહે. પણ તે જાજ જેમ જાજ કર્યો તેમ કરીયા. જાપને ઉત્તર અનિચ્છની પહેલાં નહિ આવે તો હું સમજાય કે તે જાજને મને જે વિચાર જાજ્યો તે જાપની જાજ છે અને તે પ્રભુજી કરીયા. અનિચ્છ મારે જાજી.....ની સાથે જાજ છે. ત્યાંથી હું જાજી જાવી જાજને પ્રયત્ન કરીયા.

-જેક તીર્થરામ.

૧૪ ૧૬—મનારવનાદ અગત.

મહા મોનેરી. ત. ૪ ડિસેમ્બર, ૧૮૬૩.

મારું ધ્યાન નિત્ય જાજને સરજામદમાં રહે છે. જાજ ત્યાં સખ્યા કર્યો.....મારી અત્યંત રજા જાજ સંજગત છે, અને રજાન સત્યજી છે. રજા પહેલાં હું જ્યારે મિથન કોલેજમાં બેડિંગમાં મનજા ગયો: હોતો ત્યારે તેજો: અને કહ્યું હું કે જાજી સહ જોકે વિદ્યાર્થીને વિદ્યાર્થીની રોહરિય જાજની છે. જે તમે જાજ રજા: હો તે તમારો

અધિક અધિકાર છે. પરંતુ મહારાજા ! હું આપનો આજ્ઞાપીન છું. -સેવક
પત્ર ૯૬ માઉર ગોમેરી, વા. ૧૪ ઓગસ્ટ ૧૯૧૩

આપનો એક પત્ર પરમ દિવસે મળ્યો હતો. અત્યંત આનંદદાયક નિવડ્યો. અહીંને
અફશત વાત હું આપને લખું છું, કે અહીં કોઈ પણ પુરુષની પાસે ભેંસ નથી. કદાચ
દૂધના વપરાય છે. હા ! આપ માસપર સર્વ પ્રકારે પ્રિય રહેશે. હું આપનો દાસ છું.
મન અત્યંત અંતરુંખ રહે છે. -સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૯૭-યોગવાસિષ્ઠનો અભ્યાસ.

માઉર ગોમેરી, વા. ૧૮ ઓગસ્ટ, ૧૯૧૩.

આપનો કૃપાપત્ર આવતાં વિવંશ થયો છે, તેમ મને પણ પત્ર લખતાં વિવંશ થયો
સમા કરશે. હું ઘણું ખરું યોગવાસિષ્ઠ વાંચ્યા કરું છું. -સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૯૮-દાદામાઈ નવરોજનીનું આગમન.

લાહોર, વા. ૨૫ ડિસેમ્બર, ૧૯૧૩.

આપનો કોઈ પણ કૃપાપત્ર નથી. પિતાજીના સમાચાર આપે કાંઈ પણ નથી લખ્યા
તેણે વાંચ્યાની ગાડીમાં આજ અહીં દાદાભાઈ નવરોજજી આવ્યા છે. એટલે તે
માઠથી એમનું સ્વાગત કર્યું છે કે કાંઈ વાત નહિ. કૌંસેસવાગાએ તો બહુ એમને
અને વિશ્લુની પદવી આપી છે. અનેક સોનેરી દરવાજા બનાવ્યા છે. એમની ગાડી દરેક
હજીર સુધી પણ ફેરવ્યા કરે છે. લાખે પુરુષો તેમની સાથે આવે છે. તેમની ચરેતર ફી
માગા થાય છે અને બહુ ભરેલી નગારાં વાગે છે. આધારણ હોડેના ચિત્તમાં અંધી જનઃ
ભેસ આવ્યું છે. એટલું ભેસ કે જેની હદ નહિ ! પણ મારા ચિત્તમાં એ બધી વાતની કં
પણ અસર નથી થઈ. આ અત્યંત કૃતાર વાત છે. -સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૯૯-ગુરૂનીનો ક્રોધ અને તીર્થરામની સમાપાચના. વા. ૩૦ ડિસેમ્બર, ૧૯૧૩.

"ગર કુશી નર જર્મ બખરી, દસ્તો સર બર અસ્તાન;
બન્દરા ફરમાં ચે: બાશદ, હરચે: ફરમાઈ બરઆન."

અર્થ:—આપ મારો કે સમા કરો, પણ મારાં ચિર અને હાય તો આપના ઉમરપર કે
દાસની આજ્ઞા શું હોય ? આપ જેવી આજ્ઞા આપો તેમ વર્તન કરું.

મહારાજા ! આપનો પત્ર મને મળ્યો તેથી અત્યંત આનંદ થયો, પણ પત્ર વાંચીને
ચિત્તમાં અન્યંદ ખેડ થયો, કારણ આપ મેંકપર શરમે થયા છે. આપ હવે સમા કરો,
કારણ મારા જેવા અનુભવીનીથી ભૂલવુંક થઈ જાય. મનુષ્ય પડી પડીને સત્તર થાય છે, અને
અનેકવાર અત્યંત દાદા પણ ભૂલ્યાપ ખાય છે. તરીબા દુષ્કાજ કરે છે. આપ અહીં મારે
પધારશે ? આપનો કુશળપત્ર અથવા આપ પોતે વ્યાંસુધી અહીં નહિ આવો ત્યાંસુધી મને
અત્યંત ઉદ્દેશ રહેશે. મને લાગે છે કે આજકાલ આપને ખેંચ રહેલી હશે તો આપ અહીં
આવો તો કાંઈ મોકલું. આપ દાસપર કોઈ પણ રીતે શરમે ન થયો. આ સાલ મેં જે
એક પણ પુસ્તક નથી ખરીદ્યું કે જે મારી વાર્ષિક પરીક્ષામાં ઉપયોગી ન હોય. પહેલાં મેં
૨૯ માર્ચમાં હતી; પણ હવે આપની કૃપાથી ફર થઈ છે. અર્થ અલગત મારે ધણું થઈ જાય
છે, પણ હું પ્રયત્ન કરું છું કે થોડું થાય. દૂધ વજેરમાં અર્થ થાય છે. કૌંસેસને દસ
જેવા હું એ ઉદેશથી ગયો હતો કે ત્યાં બંગાળ, મદ્રાસ, મુંબઈ, મધ્ય હિંદુસ્તાન અને
દક્ષિણ ઉત્તર દેશના અત્યુત્તમ વાદ્યો આવ્યા છે, એનાં વ્યાખ્યાનની વદતિ વજેર ભેંક
દાદાભાઈ નવરોજજીના અવગત દિવસે મેં ધન્યવાદ મળ્યો હતો કે હોડેને ભેશમાં એમની
હું ભેશમાં નહોતો: આવી ગયો અને અત્યારે પણ હું આપના અરજીને ધન્યવાદ આપું છું

એ સર્વ વ્યાખ્યાનકારોને સાંભળીને આસમાં જરાએ બેસ નહોતું આવ્યું.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૦૦—ગાડનની ચિન્તા.

તા. ૧૦ જાન્યુઆરી, ૧૮૪૪.

આપના એ પત્ર મળ્યા; એક સાત જાન્યુઆરીનો, બીજો આઠનો. આપ ખર્ચની જતા પણ જાણ ન કર્યો. કાંઈ ફીકર નહિ. પરમેશ્વર કૃપા કરશે. આપ જતરી લખ્યો કે હું એ ગાઉન બનાવડાવું કે કાંઈની ખાસેથી ઉપાર લેવાનો ચલ કહું. મેં એક તે જાન્યુની પાસે માગ્યો તો તેઓએ તો ના કહી છે. આ સાલ પહેલાં તો હુનિવસિટી ખાસેથી એક દરજી ઈમારો લેતો હતો અને તેની ખાસેથી તૈયાર મળતા હતા પણ આ વખતે તેણે ઈમારો નથી લીધો. તેમાંની જતી બનાવડાવવામાં થીસ રૂપીઆનો ખર્ચ થાય છે. વિધવિધાલયના વાંધે ઉત્સવ-પર બનાવીએ તો વધારે ખર્ચ પડશે, કારણ કે એવા ઝગજગ બનાવનારા કારીગર લાહોરમાં ઘણા એક કે બેથી વધારે નથી અને એ દિવસોમાં એઓને કામ પણ ઘણું હશે, તેથી શીવ-મણુ પણ વધારે માગશે. આ વખતે આસથી પણ વધારે ખર્ચ થઈ ગયું છે, પણ હવેથી જાણ બેસશે કે કૃષ્ણ વગેરેમાં આસ ખર્ચ બહુ જાણીયો થયો. મારી જહનની બાબતમાં અને કાલેજ ખબર પડી અર્થ હતી. મને દિલ્લીની કાંઈ તે ન લખજુંજ ઠીક છે. હું બહુ રડ્યો છું. ગાડરી એની સાથે ગાઢ પ્રીતિ હતી.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૦૧—દૃષ્ટિ પ્રોફેસર મોહનજી ગાડન-પ્રશ્નમાં આપવા તૈયાર થવું.

તા. ૧૪ જાન્યુઆરી, ૧૮૪૪.

આજ વ.....મળ્યા. કાંઈ પણ વિદ્યાર્થી ખાસેથી જરૂર નથી મળી શક્યો, કારણ કે ઘણાએ બનાવ્યા નથી અને જેણે બનાવ્યા છે તેઓ ખાસે પહેલેથી જ બીજાઓએ માગી રાખ્યા છે. બની શકે તો આપ હા.....ખાસેથી મંગાવી લેશો અને અહીં વધારે ત્યારે સાથે લેતા આવશો. આશ પ્રોફેસર સાહેબે કહ્યું હતું કે “ગાઉન તમે આસ લેજો, પણ એ ગાઉન વિલાયતનો છે અને એમાં અહીંના ગાઉન કરતાં થોડો ફરક છે. એ ફરક ઠીક કરવામાં વાર પાંચ રૂપીઆનો ખર્ચ થશે, કારણ કે એમાં એક ફોલ (fold) તમારે નવો બનાવવો પડશે.”

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૦૨—વિનિસવાલનો સહાનુભાવ.

તા. ૪ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૪૪.

આજ ગવર્નમેંટ કાલેજના મોટા સાહેબને મળવા ગયો હતો. એઓએ મને એક પુસ્તક લેટ દાખલ આવ્યું છે અને એઓ કહે છે કે “તમને ત્યાં (વિલાયત) મોકલવા માટે આમારે આકાશપાતાળ ભેગાં કરનાં પડે તોપણ ફીકર નહિ.” વગેરે. હવે હું કાલ આપના પરમદહાડે જો પૂછીશ કે એ સ્કોલરશિપ કય તારીએ મળશે. પૂછીને ખબર કરીશ.....

હું સમિતે એક વળીની સાથે કસરત કરું છું.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૦૩—ગુરુજી પાસેથી મહેલો ઉપદેશ ગુરુજીવિતિ.

તા. ૭ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૪૪.

આપ આપના વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રતિ ધ્યાન રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો કરશો, સંભળીઓની લેશ માત્ર પણ ચિન્તા ન કરશો. સત્સંગ, ઉત્તમ પુસ્તકો અને એકાન્તસ્થિતિદ્વારા પોતાના સ્વરૂપમાં નિષ્ઠા થાય છે, અને પોતાના સ્વરૂપમાં નિષ્ઠા રહેવાથી સમસ્ત સંસાર તામ બની જાય છે. આપ આપના સેવકને કહિ ન જૂલોડો; સર્વત્ર કૃપાદિ રાખ્યા કરશો.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૦૪-સમયપત્રક.

તા. ૬ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૪.

આપનો એક બીજો કૃપાપત્ર અત્યારે મળ્યો; અત્યંત આનંદ થયો. હું આજકાલ લગભગ સવારે પાંચ વાગે ઉઠું છું અને સાત વાગ્યા સુધી વાંચ્યા કરું છું. ત્યાર પછી દેવગૌરે કરી સ્નાન અને કસરત કરું છું. ત્યારપછી પંડિતજીના ભણી ભઈ છું. રસ્તામાં વાંચું છું. ત્યાં એક કલાક પછી જમ્યા બાદ તેમની સાથે ગાડીમાં બેસી કોલેજમાં ભઈ છું. કોલેજમાંથી ઘેર આવતી વખતે રસ્તામાં ફ્રંચ પીઉં છું. થોડા કલાક ઘેર રહીને નરી તપાસ ભઈ છું. ત્યાં લગભગ અઢી કલાક ફરવામાં ગાળું છું. ત્યાંથી પાછા આવતી વખતે અજાયબની આસપાસ ચારે તરફ બાગમાં ફરું છું. ત્યાંથી ઘેર આવીને છત (અગારી) પર ફરું છું. એટલામાં અંધારું થઈ જાય છે. (એ વાદ સખરો કે હું હરતાં ફરતાં હંમેશાં વાંચાઉં છું.) અંધારું થાય છે એટલે કસરત કરું છું; અને દીવો કરી સાત વાગ્યા સુધી વાંચું છું. પછી જમવા ભઈ છું; અને પ્રે.....ના ભણી ભઈ છું. ત્યાંથી આવીને દશ વાર મિનિટ વળીની કસરત કરું છું. પછી સુમારે સાડાદશ વાગ્યા સુધી વાંચીને સૂઈ જઈું છું. મન અનુભવમાં તો એ આબુ છે કે જે આપણું પેટ નિરોગ હોય તો અત્યંત હર્ષ, પ્રસન્નતા, એકાગ્રતા, ધૃતરસ્મરણ અને અંતઃકરણની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ભુદિ અને રમરણશક્તિનું બળ અત્યંત અધિક તીવ્ર થાય છે. પહેલાં તો હું બહુ થોડું ખાઉં છું ને બીજું એ કે હું જેટલું ખાઉં છું તે પૂરેપૂરું પચાવું છું.

પરમદિવસે પ્રે.....ના પિતા મને બાળુ ચંદ્રનાથ મિત્રને ઘેર લઈ ગયા હતા. અજાયબ એકલો બાળુ ચંદ્રનાથ મિત્ર (જેઓ યુનિવર્સિટીના સભ્ય રહી રહ્યો છે) ના ભણી આફ્રિકામાં ગયો હતો. તેઓ આદરપૂર્વક મળ્યા. તેઓ કહે છે કે એ સ્કૉલરશિપ આ વર્ષમાં આપવાની છે, અને મહીનાના ૨૫૦ રૂપિયા છે. ત્યાં (વિદ્યાવત) જઈને હુશિયાર વિદ્યાર્થી બીજા પણ સ્કૉલરશિપ લઈ શકે છે. એમિલ મહીનામાં અરજીઓ રખારો. આ વાત હમણાં આપ ઠાંઈ પણ માણસને જાહેર કર્યો નહિ. એ વાતચીતમાં એમણે કહ્યું હતું કે ગુજરાતના પ્રાંતમાં પહેલાં બ્રાહ્મણ મહાત્મા હતા, તેઓ જન્મ તરફ જતા આવતા હતા. તેમની એ વાત પ્રસિદ્ધ હતી કે તેઓ અનેક પ્રકારની સાચી ભવિષ્યવાણી કહી દેતા હતા. શું આજકાલ પણ ઠાંઈ એવા મહાત્મા છે? પછી મેં આપની હકીકત બહુ સારી રીતે કહી અને જ્યારે આ વાતોમાં પધાર્યો ત્યારે દર્શન કરાવીશ એમ પણ કહ્યું.

આજકાલ શમ મેઘાશમનો ઓકું જે એક. એ. માં ભણે છે તેણે મને અનેક સંદેશ ઓકુંદ્યા કે હું એને ભણાવવાનું કહ્યું હતું. પણ મેં હજી કંઈ જવાબ નથી આપ્યો. વળત ક્યાંથી લાવું? સુરકેડી તો એ છે કે જેને હું ભણાવવા માંડું છું તેઓ મને પછી છોડતાજ નથી, હરકોઈ બહાને મને સખી લે છે; અગર પ્રેમ અથવા મૈત્રીથી બાંધી લે છે.

-સેવક તીર્થશમ.

પત્ર ૧૦૫-સંસારની નિઃસારતા.

સંસારનો ઠાંઈ પણ પદાર્થ વિશ્વાસપત્ર કે આશ્રય કરવા લાયક નથી. પરમેશ્વરની અત્યંત કૃપા તો એ લોકો પર છે કે જેઓ પોતાનો આશ્રય અને વિશ્વાસ કેવળ પરમાત્મામાં જ રાખે છે અને દુઃખથી સાચા સાધુ છે. એવા મહાપુરુષોના ચરણોમાં પરમેશ્વરની સમસ્ત સદ્ધિ; સેવા અર્પે છે.

-સેવક તીર્થશમ.

પત્ર ૧૦૬.

તા. ૨૦ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૪.

આપનો એક કૃપાપત્ર આપ્યો. અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થયો. આજ અહીં બહુ તાપ પડ્યો છે. મુનિવર્ણિયીચણ્યએ આશ્ચર્યજનક રક્તરશિષ્યના સંબંધમાં એ બહેરખેર આપી છે કે જે (વલ્લભી આ રક્તરશિષ્ય મેળવવા ઇચ્છતા હોય તેઓ મેં માથ પહેલાં પોતાની અરજ ચોકસે. આપ કૃપાદિ સમરો. આપ પોતેજ કામગીરી લખવાની ટેવ પાડ્યો. પીરજ અને પ્રેમથી એ કામ કર્યો, પણ જલદી. આપ કોઈ પણ પ્રકારે ચિન્તા ન કર્યો.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૦૭—વ્યાપાપ અને ઉપવાસથી રોગનું દૂર કરવું. તા. ૨૫ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૪.

મહાશયજી ! હવે આપની પ્રકૃતિ દેવી છે ! આપ બને તેટલો વ્યાયામનો પ્રયાસ કર્યો અને એક બે દિવસ ઉપવાસ કર્યો તો હું નિશ્ચય રાખું છું કે આપને નિઃશંકે આરોગ્ય પ્રાપ્ત થશે. મારા અનુભવમાં તો એમ આશુ છે કે ખાવા પીવાની દવાઓનો ઉપયોગ અમને હેરાન કરે છે. પરમેશ્વર આપને જલદી આરામ કરે. આપ આપની હકીકત પોતાને હાથેજ જલદી લખો. આપના ચરણોમાંજ ધ્યાન છે.....

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૦૮.

તા. ૨૭ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૪.

.....આજ આપની કૃપાથી ડોક્ટરનું ઘણું સારું સર્ટિફિકેટ મને તાત્કાલ મફત મળી ગયું છે. હવે આપના તરફની ખાતરી છે. આપ બેઝિકર પુસ્તકો ખરીદ્યો. સાધુસેવામાં અને પુસ્તક ગેરેમાં જે ખર્ચ થાય તે લાભજ છે. આપની કુશળતા વાંચીને અત્યંત આનંદ થયો.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૦૯—કામનું રહેસ.

તા. ૪ માર્ચ, ૧૮૯૪.

આજ હું લાંબે વખતે આ કામગીરી લખું છું. આજકાલ મને બહુ કામ રહે છે; બહુકે આજ તો પાંચ કલાકથી પણ થોડું સૂતો છું. પ્રેરેસરોનું કામ પણ કરવાનું છે. સર્ટિફિકેટ બહુજ સારાં મળ્યાં છે. આપ સર્વ પ્રકારે પ્રસન્ન રહેશો; કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા ન રાખશો. જો આપણે કોઈ કામ કરવું હોય તો મારા વિચાર પ્રમાણે આપણુ મનને આપણે જતાપણુ યેલવા ન દેવું જોઈએ. (એને અચળ, અડોળ અને નિઃશ્ચય રાખવું.) પરંતુ જો કામ કરવા માટે આપણી ઇન્ડિયોને જલ પણ રિયર (અક્રિય) ન થવા દેવી જોઈએ. આવી રીતે કરવાથી આપણને અવશ્યમેજ સત્તર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. કૃષ્ણજીએ પણ એમજ કહ્યું છે.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૧૦—વિશેષ કામમાં વિશેષ આનંદ.

મને બહુજ કામ રહે છે; પરંતુ કામથી અત્યંત આનંદ રહે છે. જે બધી આપના ચરણની કૃપા છે. લાલા રામજી ચરણદાસે એક કલાકના માસિક વીસ કૃપીઆ કરી આપ્યા છે, પરંતુ વખત વધારે બધ છે, કારણ કે મને લણાવવામાં વિશેષ આનંદ આવે છે.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૧૧.

..... પાછળના દિવસોમાં મને કપાંની બહુ જેવું હતી. મોખીએ મહીના સુધી

કેપડાં નહોતાં આપ્યાં. તેથી મેં પાંચેશના ફરજ પામેથી એક અંગરખું, એક ઠાંડી અને એક મુશાગ વેચાતાં લીધાં છે. બે રૂપીઆમાં બે પેમા એકા કિંમત પડી છે. આપ આપની કુશલતા સંબંધમાં લખશો. આપના ચરણોપરિતિ ધ્યાન રહે છે. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૧૨-કેવલ દૂધપર નિર્વાહ.

તા. ૧૧ માર્ચ, ૧૮૪૪.

મદામજી ! હું આજકાલ કેવળ દૂધપરજ નિર્વાહ કરું છું અને મારું મગજ બહુ સારી રીતે કામ કરે છે. શરીરમાં બળ ઓછાથી થોડું નથી. મન પણ શુદ્ધ રહે છે. આપ પણ જો એ પ્રમાણે દૂધ ત્રણેપર નિર્વાહ કરવાની ટેવ પાડો તો હું બહુ સારું થઈશ. અર્ચની જગતે ફિર ન કરશો. દૂધ પીવું એ નકામું અર્થ નથી. દૂધનો વિશેષ ઉપયોગ કરવાથી ખર્ચ વધતું નથી અને કશાચિત્ત વધારે માથ તોપણ કાંઈ ફિર નહિ. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૧૩-મયંગ અને કુસંગનું કલ.

તા. ૧૮ માર્ચ, ૧૮૪૪.

.....સતસંગ, ઉત્તમ અંથ અને ભજન કીર્તન (ઉપાસના) એ ત્રણ વસ્તુઓ યિત્તોકના રાજા બનાવી દે છે, અને અમારો કુસંગ તો પરમેશ્વરને અમારાથી મુરબં બનાવી દે છે; જેથી અમાન ઉપર વિવિધ પ્રકારના કષ્ટ આવી પડે છે. એકાન્તસેવન અને આપ આત્માથી પરમાત્મા સ્વયં આવીને માણુગનો સાંગ મેલે છે. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૧૪-નિર્ગન મન પનિક પુરુષાની તુલના.

તા. ૧૨ એપ્રિલ, ૧૮૪૪.

બે હમણાં એક નવી કવિતા વાંચી છે.-

"નહી ફરોગા દુન્યા ભેદ ! સૌજન મેલી જ્યાહા હ,

સુલહી સર મુઝાલી દે જગ પેમાના આપા હ."

અર્થ:-શ્રદ્ધા હાથેની આમર વનિક પુરુષાના કરવા વધારે છે. જેમ પદ્મી નાચણ (પદ્મીથી ભરેલી) સુલહી પાન આપે છે ત્યારે સુલહી (એ નાચણ ભરવા માટે) પોતાનું કામું નચાવે છે. અને કે જેને પ્રશ્નમ કરે છે -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૧૫.

તા. ૨૮ એપ્રિલ, ૧૮૪૪.

જુલડ મરીનના નિઃશન ગરજના નજીનના પ્રોફેશન રજાપર વિજાવન જવું છે. એકાએક અને એકની ને-કાજરીના નમની જગ્યાએ કાન કરવાનું કમું છે અને કામું છે. તે કે કમું કમું છે. પત્રાનક નજાનના કમું કાંઈ વાતચીત નથી થઈ. સુનિવસિતીની અંકિ-સમાં મેં આજ એવના કંઈકથી નજી ભાકલી છે. થઈ તો જેની પરમાત્માની અને આપની કમજા. આપ દુઃખદિ નજી. કરો. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૧૬-સગર વાલોવીઓની જગ્યા.

તા. ૩૦ એપ્રિલ, ૧૮૪૪.

આજ સુધીમાં આપને આપ એકા દુઃખવન માર્યું. કાકા રામગજીરામે અને બહુ મદ કમું છે કે હું એવના જાંતરનાં રહું થાતી તેમજ અને આજે આર પાંચ એકાએક અને બદેમનનાં એવડ પાંચ કેવડાક કે જેમાંથી હું અને તે પાંચ કરું. થવું દિ. જગત આપે કે મદનજી આપેને જેવ આજ કરે તેમ હું કરીશ. કાકા સહેજ દિને સુતમે જે સુતમે છે. પણ જાંતરના એવડ થવું એકા, નાંજાવના માટે રહે છે. જેવને સ્વસ્થ કેવડ થવું જેવ છે. જાંતરે આટી રજાઓની જગ્યા છે. જે-જગ્યાં

પત્ર ૧૧૭

તા. ૩ મે, ૧૮૯૪.

આજ હું આપની ઘટા જેતો રહ્યો, પણ આપ જાણ્યા નહિ. મહારાજા ! આપ દાસપર સર્વ પ્રકારે પ્રસન્ન રહ્યા કર્યો. હાથ પણ રીને ગુસ્સે ન થયો. હું આપનો જ આજ્ઞા પીન છું. મારા અંગેજી શિષ્ય બી. એ. માં ખાસ થયો છે.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૧૮—નિષ્કામ કર્મ.

તા. ૧૦ મે, ૧૮૯૪.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો. આ સંસારમાં કોઈ પણ પદાર્થ આપણો નથી. આપણને જો કુપ જોઈતું હોય તે સંસારનાં કામ કરતી વખતે આ ધરીર વગેરેને કેવળ પરમાત્માનાં સમજીને આપણે વિચારવું જોઈએ અને કોઈની સામે સગદેશ ન કરવો જોઈએ.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૧૯—સત્વગુણી આહાર.

તા. ૨૮ મે, ૧૮૯૪.

અહીં સર્વ પ્રકારે કુશળતા છે. આપ આપની રિયલિ જલદી જલદી તબ્યા કર્યો. આપ તેમજ સત્વગુણી આહારથી ચિત્ત ખાતુ પ્રસન્ન રહે છે. ગરમ અને વિહાન બધી પથે તેવી વસ્તુઓથી પ્રકૃતિ હંમેશાં ખરાબ રહે છે. —સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૨૦—કુસંગનું પત્ર.

તા. ૨૯ મે, ૧૮૯૪.

કુસંગ જેને (કાદરીમાં) “કોલેસંગ” કહ્યો પદ્મજીને. પર્વત કહેવે ચોક્કસ છે, તે ઉન્નતિપ્રતિ ઉનારી જમારી પાંખે ઉપર પડીને જમને હંમેશાં રળવનું જાનવી દે છે, અને જાણે કે જમને આકાશમાંથી જમાસ ભારને લીધે પાંખની સમને નીચે અને નીચે લઈ જાય છે. આપ જો ભગવદ્ગીતાના અર્થનો જો ભાગ પીમે પીમે વિચારપૂર્વક જાણના દલાઈએમાં વાંચી તે અને જાહુ આનંદ થયો. આપ દાસપર કૃપાદિ સખ્યો. હાથ પણ રીને ગુસ્સે ન થયો.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૨૧.

તા. ૨ જુન, ૧૮૯૪.

હું તો મારા નિશમ પ્રમાણે હંમેશાં પત્ર લખ્યા કરું છું. કદાચ આપને મનમાં વિહાન થતો હશે અથવા તે મારો નેકર દષ્ટામાં નાખવે જુદી રીતે દેવા વાગુનાં જાનવી હાથ પણ વસ્તુ રહ્યો નથી. જે મનુષ્ય જો વસ્તુજોનો અધ્યય લે છે (જોને જેવાના આનંદને આધાર પરમાત્માપર નથી રાખી રાખે.) તે અવસ્થા દુઃસ્થન રહે છે. સંસારના ધનાદય લોકો આવી જાને લાંબી આગવાલાં પુરુષો લેવા છે. અર્થાત્ જો દેશ છે તે દેશમાં અને દેશી; પણ જેવાને જાહુ લાંબી રીતવાળાં કોરડે કે કપડાંવાળાં સમજે છે. જેવ આવી અને લાંબી રીતવાળાં પદ્મથી રાં કુપ મળી રાં વડા ? (અર્થાત્ જાહુ નહિ.)

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૨૨—બીર્ડીઓની દગોદા વાવવીત.

તા. ૧ જુન, ૧૮૯૪.

મહારાજા ! પાનેશા જાહુ જાહે છે. અને જો જાહુ જાહે છે. આપ જોની દાસે મેરોજાવ સખ્યો. આપને સર્વ જો રીત રીત જાહુ રી છે, પણ જો તે જોને વિહાન છે. જો આપને સર્વ રસનગમન રહ્યા હશે છે. અરે રસનગમનની દાસે જાહે ન રહ્યું જોઈએ. રીત જાહુ રહ્યાં જોઈ અને રાને આપની નેકમાં જાહુ. વાગુનાં જો તે જાહુ જાહે છે.

આસપાસ આરપાંચ કીડીઓ દોળે વળી છે. એ બધી મારી કલમ અને અક્ષરોની તરફ તારી રહી છે અને માંદામાંદે મોટી મોટી વાતો કરે છે. જેટલી વાતો મેં તેમની પાસેથી સાંભળી છે એ વિનયપૂર્વક લખું છું. (પરંતુ પહેલાં હું જેટલી પ્રાર્થના કરું છું કે મારા અક્ષર એ કે બહુજ ખરાબ અને બેટાળ છે છતાં એ કીડીઓના મનથી તો ચીન દેશનાં ચિત્રોથી ઓછા મોહક નથી.) સહુથી પહેલાં જે કીડી બોલી તે બહુ અજ્ઞાન અને ભોળી હતી. એ ગિચારી હજુ નાની બાળક હતી.

પહેલી કીડી કહે છે:-“ જ્ઞેન ! આ કલમની કારીગરી તો જો. કાગળપર કેનાં ગોળ ગોળ, ચિત્ર પાડે છે. એનાં કાંદલાં ચિત્રોને (અક્ષરોને) લોકો અત્યંત પ્રીતિથી પાતાની આંખોની સામે રાખે છે. (જેટલે કે વાંચે છે.) જે કાગળપર એ કલમ નિશાની કરે છે તે કાગળને લોક હાથમાં લઈને ફેરે છે. કાગળપર જાણે મોટી પાટ છે ! શું કારીગરી છે ! કોઈ કોઈ અક્ષરો તો આપણા અને આપણી માસીનાં ઊકરાં (કીડીઓ) જેવા લાગે છે ! કેવા સુંદર છે !

“ કલમ ગોચર કે મન રાહે જહાન, કલમ કથરા બઝોલત એ રસાનમ. ”

અર્થ—કલમ કહે છે કે હું જગતની વિધાતા છું અને લેખકને કુબેરભાંડારી બનાવી દઉં છું.

“ એ કલમમાં પ્રાણ નથી, પરંતુ અમારાં જેવાં પ્રાણીઓને તો વીસ વાર ઉત્પન્ન કરી શકે છે. ” આટલું બોલીને પહેલી કીડી ચૂપ થઈ ગઈ.

પછી બીજી બોલી. આ કીડી પહેલી કીડી કરતાં જરા મોટી હતી અને તેના કરતાં વધારે રીધેદિવાળી હતી. એ કીડી બોલી:—

“ મારી ભોળી જ્ઞેન ! તું જોતી નથી કે કલમ તો કેવળ નિર્જીવ વસ્તુ છે; એ તો કાંઈએ કામ કરી શકતી નથી. એ આંગળીઓ એને ચલાવે છે. જેટલી તારીફ તે કલમની કરી તે બધી આંગળીઓનેજ ઘટે છે. ”

જેટલામાં એ બન્નેના કરતાં મોટી અને ડાહી કીડી બોલી:—“ તમે બન્ને હજુ અજ્ઞાન છો. આંગળીઓ તો પાતળી પાતળી દોરીઓ જેવી છે. એ શું કરી શકે ? આ મોટા હાથ એ બધાંની પાસેથી કામ લે છે. ”

હવે કીડીઓની મા બોલી:—“ આ કલમ આંગળીઓ વગેરે બધાં આ મોટા શરીરના આશ્રયથી કામ કરી રહ્યાં છે. આ બધી તારીફ ધકને ઘટે છે. ”

આટલું બોલીને બધી ચૂપ થઈ ગઈ. ત્યારે મેં તેમને કહ્યું:—

“ અરે ! મારાં અન્ય સ્વરૂપો ! આ ધડ પણ જડરૂપ છે. એને પણ એક બીજી વસ્તુને આશ્રય છે; જેટલે કે પ્રાણનો. જેટલા મોટે એ બધી તારીફ પ્રાણને ઘટે છે. ” મેં આટલું કહ્યું જેટલામાં મારા ચિત્તમાં આપના તરફથી ખબર નીકળેલો. આપનાં એ વચન મેં એ કીડીઓને કહી સંભળાવ્યાં. જેનો સાર અહીં લખું છું:—

“ મનુષ્યના પ્રાણથી પણ પર એક વસ્તુ છે અને તે પરમાત્મા છે. એ વસ્તુને આશ્રયે સર્વ જૂત યોદા કરે છે. સંસારમાં જે કાંઈ બને છે તે એની ઇચ્છાથીજ બને છે. પૂતળીઓ પૂતળીગર (જાદૂમર) વિના નાચી શકતી નથી. વાંસળી વગાડનાર વિના વાગતી નથી. એજ પ્રમાણે એની અજ્ઞા વિના સંસારનાં લોક કોઈ પણ કાર્ય કરી શકતા નથી. જેવી રીતે તલવારનું કામ એ કે મારવાનું છે, પરંતુ તેના ચલાવનાર વિના એ નથી ચાલી શકતી; એજ પ્રમાણે કોઈ પુત્રવનો સ્વભાવ અત્યંત દુષ્ટ હોય, તેપણ ત્યાં સુધી તેનામાં પરમેશ્વર

પ્રેરણા ન કરે ત્યાં સુધી એ અમને દુઃખ નથી આપી શકતો. જેવી રીતે રાજાની સાથે સંધિ કરવાથી એના સર્વ અધિકારીઓ અમારા મિત્ર બની રહે છે તેવી રીતે પરમાત્માને પ્રસન્ન રાખવાથી સમસ્ત વિશ્વ અમારું પોતાનું થઈ જાય છે. ”

મહારાજજી ! આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો હતો. અત્યંત આનંદદાયક નિવડ્યો. મહારાજજી આપ ને અહીં રહેવા ઇચ્છો તો બહુ આનંદની વાત છે. વળી આપ આપની સેવાને માટે એક નોકર રાખવા ધારવા હો તો બેશક સખી લેશે. જ્યાં આટલું બધું ખર્ચ થાય છે ત્યાં પરમેશ્વર એક માણસનું ખર્ચ બહુ સારી રીતે આપી રહેશે. મારા તરફથી તો કાંઈ ઇન્કાર નથી. જેમ મારજીમાં આવે તેમ કરશે. મને તો કોઈના ઉપર જરાએ ગુસ્સો નથી હું તો બહુજ પુરી રહું છું. કોઈમાં મનુષ્યના મુખથી અનેક વાતો નીકળે છે. છતાં એ બધું આપણે ક્ષમા કરવી જોઈએ. આપ પણ ક્ષમા કરી દેશે. આપ એનાથી સખીને રહેશે અને સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરશે. ક્ષમા એ સાધુઓનું જૂથજી છે.

આપ આજકાલ ઇન્દ્રારવિત થઈ ગયા છો તેથીજ આપના પિતાજી (પરમેશ્વર) આપની પાસે આવ્યા હતા. આ પત્ર કંઈ એમજ લાંબો થઈ ગયો છે તો ક્ષમા કરશે. પરમેશ્વર આપને અત્યંત આનંદ આપશે.

આપનો વિનિત દાસ તીર્થરામ.

પત્ર ૧૨૩-ગીતાના અધ્યાત્મનો છાપ.

તા. ૬ જુન, ૧૮૪૪.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો. આપના ચિત્તની અવસ્થા બાંચીને અત્યંત આનંદ થયો. યોગ દલાઈ પહેલાં મેં પણ ગીતાનું એકવાર વાચન કર્યું હતું. અત્યંત ઉત્તમ ગ્રંથ છે. એને સમજીને બાંચવાથી પરમેશ્વરપર એટલો વિશ્વાસ થઈ જાય છે કે જેટલો સંસારી લોકોને પોતાના શરીરપર હોય છે.

હું આશા રાખું છું કે આ શનિવારે હું આપના ચરણોમાં હાજર થઈશ. પહેલાં તો એ કારણથી નથી આવી શકતો કે કોઈ રજા નથી, બીજું (શિષ્યવૃત્તિ) સ્કૉલરશિપ હજી સુધી નથી મળી. રૂપીઆ વિના ત્યાં જઈ તો સો નિરાશ થાય, તેમ તેઓ રાજી થતાં નથી અને મને પણ રાજી કરતાં નથી. ત્રીજું એ કે સપ્ટેમ્બર સુધીમાં મોટી સ્કૉલરશિપના સંબંધમાં નિર્ણય થઈ જશે. એના સંબંધમાં નિર્ણય થયા વિના જવામાં એ કશું રહે છે કે કદાચિત્ અહીં મારી હાજરીની આવશ્યકતા હોય ને હું લાહોરમાં ન હોઉં.

આ સર્વ સમાગમ દેવયોગથી પ્રાપ્ત થયો છે; મારે તો એમાં કાંઈ પણ સંબંધ નથી. પણ આપ ને આજ્ઞા આપો તો આટલાં બધાં કારણો છે છતાં પણ આપની સેવામાં હાજર થાઉં. પછી તો આપની જેવી ઇચ્છા.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૨૪.

તા. ૮ જુન, ૧૮૪૪.

મહારાજજી ! આપનો કૃપાપત્ર આવતાં વિલંબ થયો છે. આજ લાંબા સમયરજાવડાંને આપની અનેક વાતો કહી. તેઓ અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને દર્શનના અભિલાષી બન્યા. મહારાજજી ! આપની અત્યંત કૃપા છે. અત્યંત હર્ષ અને આનંદ રહે છે. આશા છે કે જલ્દી દર્શન કરીશ.

“આર્જુન દારમ કિ ખાકે આં કદમ; ત્વંતિ આયે ચરામ સાજમ દમબદમ.”

અર્થ:-મારી એ વાચના છે કે આપના ચરણોની રજાને હું હમેશાં મારી આંખને

પત્ર ૧૨૫-વિલાયતની સ્કૉલરશિપની અપ્રાપ્તિ.

પરમેશ્વરની ઇચ્છા નથી જણાતી કે આ વર્ષે હું વિલાયત જાઉં. સવિસ્તર રૂબરૂ વર્ણન કરીશ. તા. ૧૦ જુન, ૧૮૯૪.

પત્ર ૧૨૬.

ઘણું કરીને હું બુધવારે સેવામાં હાજર થઈશ. આપની કવિતા બહુ સારી છે. લગભગ એજ વિષયની થોડી કવિતા હું નીચે લખું છું:

- (૧) "બગિચે ખુદ હમે" ગરદમ ચોગરદ, બ્ર' અજ. ખુદ ખરામીદન નદા રમ.
- (૨) હરદમ અજ. નાખન ખરાશમ સીનાએ અફકારશ, તાજ. દિલોરે કુનમ ગેરે ખયાલે યારશ.
- (૩) દિલકે આધને મે' કે તરવીરે યાર; જબ જરા ગર્દન ઝુકાઈ દેખલી. "

અર્થ:—(૧) મારી ચારે તરફ આકાશની પેઠે હું ફરું છું. મારી બહાર હું નથી ફરતો.

(૨) મારા ચિન્તાચરત દૃઢ્યને હમેશાં નખથી કોતરતો રહું કે (એટલે કે ચિન્તાને અંદરથી બહાર કાઢતો રહું) જેથી મારા સ્વરૂપના વિચારથી બિન્ન વિચારોને દૃઢ્યથી બંધાઈ કહાડું.

(૩) અંતઃકરણના દર્પણમાં મારાં પ્રિયતમની મૂર્તિ છે. જરા ગર્દન ઝુકાવી કે તરતજ બેઠ શકાય છે.

પત્ર ૧૨૭.

અભ્યાસી અને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા પુરુષોનો સમાગમ એ અતિશય ઉત્તમ કેમોનું કળ છે.

—સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૬ જુન, ૧૮૯૪.

પત્ર ૧૨૮.

કાલ હું કામમાં બહુ રોકાય ગયો હતો, એથી રાત્રે બે વાગ્યે સૂવા પાડ્યો હતો. આજ સવારે વળી કામને માટે પાંચ વાગે ઉઠીને ઉભા થયો છું. એથી કાલ પત્ર નહોતો લખી શક્યો. હામા કરશે. મિશન કોલેજના વિદ્યાર્થી બહુ રાજી રહે છે. આ બધી આપની દયા છે.

—સેવક તીર્થરામ.

તા. ૩ જુલાઈ, ૧૮૯૪.

પત્ર ૧૨૯-પ્રકાન્તનો આનંદ.

અહીં હું પ્રકાન્તમાં છું અને મને પ્રકાન્તમાં જે આનંદ આવે છે એનું વર્ણન કરું બહુ મુશ્કેલ છે. આપ બે આપનાથી બને તેટલું છત (અગાશી) ઉપર રહેવાની ટેવ પાડ્યો તો આપને અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થશે, ને હું પણ એથી બહુ રાજી થઈશ. એક ટેવને ફર કરીને બીજી ટેવ પાડવી મુશ્કેલ તો છે પણ બે અગાશી ઉપર રહેવાની ટેવ આપ પાડ્યો તો બહુ પ્રસન્ન રહેશો. અગાશીપર રહીને તત્ત્વવિચારનાં પુસ્તક-યોગવાસિષ્ઠ આદિ વાંચવાથી બહુ લાભ થશે. નીચે તે બે પુસ્તકોનો વિચાર થઈ શકે તેવુંજ નથી. —સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૩૦.

બીજી કાંઈ વાત લખવા જેવી નથી. નીચેની કવિતાજ લખી નાખું છું.

(૧) અપશકાં દર બેનવાઈ ખસ રવિહાં મે કુનંદ;

શાહી-એ-કોનોન દારદ બે સરે આમાને ઈસ્ક.

(૨) બહિરકે ફક, શાહી મે કુનમ અજ ખૂબિએ તાલે;

ન જમ દારદ ને કોયે ઈ તાલ-એ-ગરદુ સ્વારે મન.

તા. ૨૬ ડિસેમ્બર, ૧૮૯૪.

પત્ર ૧૨૫-વિભાગની સ્કૉલરશિપની અપાત્તિ.

તા. ૧૦ જુન, ૧૯૪૮.

પરમેશ્વરની ધિયા નથી જણાતી કે આ વર્ષે હું વિભાગ ભાગે સંવિસ્તર કુળકુળ થઈશ.

-મેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૨૬.

તા. ૧૨ જુન, ૧૯૪૮.

માનું કરીને હું બુધવારે સેવામાં હોજર થયશ. આપની કવિતા બહુ સારી છે. હવે જોજ વિષયની મોટી કવિતા હું નીચે લખું છું:

(૧) "ભગિરથે પુત્ર હમે મરદમ ગોમરદ", યાં અજ. પુત્ર ખરામીદન નથ રમ.

(૨) હરદમ અજ. નાખન ખરાશમ મીનાએ અફારસ, તાજ. દિલમેરું કુનમ મેરે ખયાલે ચાસ.

(૩) રિતકે આપને મેં રે તરનીરે ચાર; જળ જરા મર્દન કુઝાઈ દેખાલી. "

અર્થ—(૧) મારી ચારે તરફ આકાશની પેઠે હું રહું છું. મારી જહાજ હું નથી ફેરવે (૨) મારા ચિન્તામરત દુઃખને હમેશાં નખાવી કોતરતો રહું કે (એટલે કે ચિન્તાને અંદરની જહાજ કાઢતો રહું) જેથી મારા સ્વરૂપના વિચારથી બિન વિચારોને દુઃખથી બહાર કાઢી કદાહું.

(૩) અંતઃકરણના કપલમાં મારા પ્રિયતામની મૂર્તિ છે. જમ મર્દન કુઝાઈ કે તરત જોઈ થાય છે.

-મેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૨૭.

તા. ૨૪ જુન, ૧૯૪૮.

અગવામી અને મુદ્દ અંતઃકરણવાળા પુત્રોનો સમાગમ એ અતિથય ઉત્તમ કર્મોનું ફલ છે.

-મેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૨૮.

તા. ૩ જુલાઈ, ૧૯૪૮.

કાલ હું કામમાં બહુ મોકાઈ ગયો હતો. કોથી મને એ વાગ્યે સૂચા વાગ્યો હતો. જલ સ્વરે જાણી કામને માટે પાંચ વાગે ઉઠીને ઉભો થયો છું. કોથી કાલ પત્ર નહોતો કાઢી રોક્યો. કામ કન્ટે. નિમન દિલેજના વિચારથી બહુ બજી રહે છે. આ બધી આપની દયા કે

-મેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૨૯-વૈકાન્તનો પ્રાવેશ.

તા. ૩૧ ઓગસ્ટ, ૧૯૪૮.

અહીં હું વૈકાન્તનાં છું અને મને વૈકાન્તમાં જો આવે છે. એનું વર્તન કાલે બહુ સુગંધ છે. અ.પ. એ અપવિત્રી અને તેટલું જાન (અગમી) ઉપર સ્વેચ્છાની દેવ પાછો તે અપને અવન અવન પ્રથમ થઈ, ને હું પણ એથી બહુ સજી થયો. કોઈ દેવને કા કરીને બીજા દેવ પડી કુઝોવ ને. છે પણ એ અગમી ઉપર સ્વેચ્છાની દેવ આપ થઈ તે બહુ પ્રવળ રહેલો. અગમીપર રહીને તત્ત્વવિચારનાં પુનઃ-ચોખવિચાર અર્થિ વાંચકથી બહુ લાભ થઈ નેર તે એ પુનઃકેલે વિચાર થઈ થઈ તેનું નથી. -મેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૩૦.

તા. ૨૦ સિપ્તેમ્બર, ૧૯૪૮.

બીજા રાંધે જલ લખલ એટલે નથી. બીજેની કવિતા જાણી લખું છું.

(૧) અટકાં દર મેલ્યાઈ અવ રવિદાં મે કુનહું.

અહીં-એ-દેવેન દમ્મ એ હમે આપને દર્શિ.

(૨) અટકે રક, અટકે મે કુનમ અજ ખુશિએ લહે,

વ અમ દમ્મ ને રહે દ નર-એ-પરદું સ્વરે પ્રલ.

(૩) હુબાખ આશા ક્રિયા છે કાર ઇસ્તંગના તમામ અપના;

રખા મહંમુ મેં કતારહ સે ઇચિ દરયા મેં જામ અપના;

અર્થ:—(૧) ભક્ત પુરુષો નિર્ધન તથા અન્ય સાધનરહિત અવસ્થામાં પણ બાદશાહી ભોગવે છે. દ્રવ્ય વિના પણ ભક્તિ બાળને લોકો (લોક-પરલોક)ના બાદશાહ બનાવે છે.

(૨) પ્રારબ્ધની ઉત્તમતાથી. હું કંથમાં પણ રાજ્ય ભોગવું છું. એવું આકાશપર સ્વારી કરવાવાળું માફ પ્રારબ્ધ ન તો બાદશાહ જન્મશેદની પાસે કે નથી કે કાઉસ પાસે. (એટલે કે ઇરાન દેશના બાદશાહવું પણ એવું પ્રારબ્ધ નથી.)

(૩) પાણીના પરપોટાની પેઠે મેં માફ કામ પૂરું કર્યું છે (નિબનન્દના સમુદ્રમાં અમે અમારા તુચ્છ અહંકારરૂપી પરપોટા ફેાડી નાખ્યા છે.) અને એ આનન્દસમુદ્રમાં ચરીરરૂપી ખાલાને અહંકારરૂપી જલબિન્દુરહિત બનાવી દીધો છે. —સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૩૧—ચિત્ત અધ્યાસથી વશ થાય છે.

૨૭ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૪.

.....પરમાત્મા બહુ કામગરો છે અને સર્વપર અત્યંત કૃપાળુ છે. પરમાત્માપર વિશ્વાસ ન રાખીને આપણે દુઃખી થઈએ એ આપણા ચિત્તની દુષ્ટતા છે. આ ચિત્ત અભ્યાસ કરવાથી વશ થાય છે. આવે સમયે તો યોગવાસિષ્ઠ આદિ સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાં જોઈએ અને સાથી મહત્તરની વાત તો એ છે કે આહાર બહુજ અલપ કરી નાખવો જોઈએ, અથવા ઉપવાસ-કેરી નાખવો જોઈએ. આ ઋતુ બહુ સત્વચુલી છે. આપ ત્યાં યોગવાસિષ્ઠ વાંચ્યો તો હું બહુ રાહ ચઢ્ય. તુલસીદાસ લખે છે કે "દાંત ન થે તાબ દૂધ દિયો, અળ દાંત ભયે કયા અન્ન ના દે હું ?"

જંદુમલની આગરવું બહુ ધ્યાનમાં ચાખ્યો. આપ દાસપર હંમેશાં પ્રસન્ન રહેશો.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૩૨.

તા. ૩૦ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૪.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. કળીરજીવું આ વાક્ય કેવી ઉત્તમ અવસ્થા પ્રકટ કરે છે ?

"મન એસો નિર્મલ ભયો, જેસો ગંગા નીર; પીછે પીછે હર દિરે", કહન કળીર કળીર."

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૩૩ - સંસારપરથી ઉપરામતા અને વ્યાકુલતા.

તા. ૭ ઓક્ટોબર, ૧૮૯૪.

આપનો પત્ર મળ્યાં થોડે વખત થયો. પત્ર વાંચવાથી કાળ તાવ આબોયે હોય એમ લાગે છે. વાંચવું લખવું બનતું નથી તેમ બેસી પણ શકાતું નથી. જીવન અને સંસારથી ચિત્ત ઉપરામ થઈ ગયું છે. મારા તરફથી તો હું અંતઃકરણપૂર્વક ચત્ત કરું છું કે કોઈ પણ કામ આપની ઉદ્ધિગનિકા ન થઈ જાય. તોપણ કાળની ગતિ કાંઈ ને કાંઈ કરતી દે છે. અથવા તો મારા તરફ કોઈ ઇર્ષ્યા રાખનાર મનુષ્યે આપને કાંઈ શીખવ્યું હશે.....ચિત્તમાં અત્યંત વ્યાકુલતા છે.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૩૪—ધનસંવંધી મુશ્કેલી.

તા. ૧૩ નવેમ્બર, ૧૮૯૪.

પિતાજીનો પત્ર આવ્યો હતો. એવો લખે છે કે નાની રોકાકરશિખા જે પ્રવીણ રૂપીઆ આપજાના છે એ રાખી મૂકો અને લીધા પાંચ ગાંધ રૂપિયા ઉમેરીને પંચીશાની

ભરવાના વખત પહેલાં (એટલે બે પોણા બે મહીનામાં) દશ રૂપીઆ કરી લેજો. આવી રીતે ૩૫ રૂપીઆ થશે અને પંદર રૂપીઆ અમારી પાસેથી લેજો, પરીક્ષાની શીના પચાસ રૂપીઆ પૂરા થઈ જશે. પણ નિનતિ એ છે કે પિતાજી જે નાની સ્કૉલરશિપના ૨૫ રૂપીઆ લખે છે એમાંથી સવાળારૂપીઆ તો એક માસની શીના કાપી લેશે અને તાવને લીધે હું કોલેજમાં ગેરહાજર રહ્યો હતો તેના લગભગ છ રૂપીઆ કાપી લેશે. બળી ગરમ કપડાં પણ મેં શીવ-ઈન્ડિયાં છે અને ખાલું પીલું પણ પડશે, તેથી ફ્રી કપાયા પછી જે થોડા થોડા રૂપીઆ મળ્યા કરશે એમાંથી પાંચ પાંચ રૂપીઆ ઉમેરવા મુરકેલ છે.

કાલે હું ગરમ કપડાં લઈ આવ્યો છું. ડબલજીનનો પાયજામો, એક કંડીડ અને કાશ્મીરીનો એક કોટ લીધો છે. બધાંના પોણાઆઠ રૂપીઆ પડ્યા છે. પણ આ વિષયમાં પિતાજીને હમણાં હું કંઈ નહિ લખું. માત્ર મારી સ્થિતિ દર્શાવીશ. આશા છે કે માસાજી મદદ કરશે. જે પરમાત્મા અત્યાર સુધી મદદ કરતો રહ્યો છે તે હવે પણ કરશેજી.-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૩૫-પંનાદય પુરુષોનું વર્તન.

તા. ૧૧ નવેમ્બર, ૧૮૯૪.

આજકાલ અહીં કોઈ ઉત્સવ થવાનો હોવાથી આ મકાનમાં કોઈ મોટા મોટા માણસો આવવાના છે. એઓને માટે માસવાળો તેમજ વચલો જોરડો નક્કી કરી રાખ્યા છે, અને જે જોરડામાં લાલ્લા હ.....રહેતા હતા તેમાં મારે જવું પડ્યું છે. આજ એમાં સામાન લઈ આવ્યો છું. સુસારીવાળોનો એક છોકરો અહીં તારની નિશાળમાં દાખલ થવા આવ્યો છે, એ બલો અને મારા કહેવા પ્રમાણે ચાલનારો છે. બે આપ આજ્ઞા આપો તો એને મારા મકાનમાં રહેવા દઉં, નહિ તો કહાડી મૂકું. આપ ઉત્તરની સવેળા કૃપા કરશે. અહીંની નીચેના તમામ જોરડામાં કપાસ બધી છે અને રોજ કપાસનાં ગાડાં ને ગાડાં આવે છે. એઓનો એવો વિચાર છે કે જે જોરડામાં ઑફિસ છે ત્યાં પણ કપાસ ભરે અને ઉપર અગા-શીમાં કે જ્યાં હું રહું છું ત્યાં ઑફિસ બનાવે. જોઈ છું કે મારે રહેવાનો શું બદલાવ થાય છે.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૩૬-માસાજીની અમૂલ્ય સહાયતા.

તા. ૨૧ નવેમ્બર, ૧૮૯૪.

માસાજીનો પત્ર આવ્યો હતો. તેઓ લખે છે કે પરીક્ષાની શીના રૂપીઆ માત્ર સિવય બીના કોઈની પાસેથી લઈશ નહિ. પરમાત્માની પ્રશંસા કોણ કયે સુખે કરે ? ચિત્ત તો આપનું દર્શન ધરે છે; પણ હમણાં એવો પ્રસંગ કોઈ દેખાતો નથી. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૩૭.

તા. ૩ ડિસેમ્બર, ૧૮૯૪.

આ વખતે પત્ર લખવામાં નિર્ગળ થવાનું કારણ એ છે કે મારી પાસે એક પણ પૈસો નહોતો. પહેલાંનાં કાર્ડ વપરાઈ ગયાં હતાં. સ્કૉલરશિપ મજબાની ઉમેદમાં કોઈની પાસેથી ઉધાર નહોતું લીધું. સ્કૉલરશિપ તો હજી સુધી નથી મળી. આખરે આજ નિરાશ થઈને ઉધાર લઈને આ કાર્ડ લખું છું.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૩૮-દ્રવ્યની અત્યંત સેવ.

તા. ૯ ડિસેમ્બર, ૧૮૯૪.

મારા અભિપ્રાયમાં તો પુસ્તકો ખરીદવામાં કદિ પસા સામે ન જોવું જોઈએ. એનો અભ્યાસ કરવાથી અમને જે લાભ મળે છે તે તરફ એતાં પુસ્તકોની કિંમત ગમે તેટલી હોય તોપણ કંઈ હિસાબમાં નથી. એવા પણ દિવસ હતા કે લેક નનાં નનાં પુસ્તકો બ્રહ્મવ્યથાં ચે'કરો રૂપીઆનો ખર્ચ કરતા હતા. આજથી જે અમને

પાડિયાં મુખી જમને રહા પડશે. આપના અક્ષર હવે પહેલાંનાં કરતાં સારા છે. નાના લખ-
વાનો ચલ કર્યો.....રોઝાચિય હજી મુખી નથી મળી. પહેલાંના કરતાં હમણાં પેસાની
મેંચ છે; કારણ તે આપ બહો ઊભ.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૩૯—ઈંધકોસનું પરિણામ.

તા. ૧૬ ડિસેમ્બર, ૧૮૯૪.

આજ આપનો ગુરુસાજયો પત્ર મળ્યો. ઠાણ બહો મારા ઠેવા દિવસ આવ્યા છે ! મારા
તરફથી તો હું અત્યંત ક્ષણભરથી અર્થાં કામ કરું છું છતાં પણ આપ કોઈને કોઈ વાતમાં
ગુરુસે થઈ બાંધ્યા છે. ઘણું કરીને હું ત્રીજે દિવસે પત્ર લખું છું. એમાં કોઈવાર ચોથો
દહાડે પણ લખાય છે. આ જાતે કામ બહુ હોવાથી ચોથો દહાડે લખાયો છે. કાંઈ ખોટી
વાત નહોતી છતાં આપ ગુરુસે થઈ ગયા. પહેલાં પણ અનેક વાર મારા પત્ર વિલંબથી આવ્યો
હશે પણ આપે ક્ષમા કર્યું છે, અને કાંઈ પણ ધ્યાન નથી દીધું. હરો, મહાસત્જી ! આપનું
ગુરુસે થવું એ પણ ચોક્કસ છે; બરકે મારી અવસ્થાપર અનુક્રમ થાય છે. આપનાં મુખ્ય-
વિનંતીનાં કટુજ્વાળા પણ મને તો અમૃતસમાન છે, અને આપના ક્રોધમાંથી પણ અનેક પ્રકા-
રના લાભ મળે છે. અનેક ઉપદેશ અહં છું કરું છું. સર્વથા હું તો આપનો આશ્રયી છું.
“સરે તરલીમ ખમ હું જો સજાએ વારમેં આવ્યે” (આપના ચરણોમાં અમારું શિર
પડ્યું છે; આપની ઈચ્છામાં આવે તેમ કરો.)

“જાણ હું હમ ઉસીમેં જો કુછ દિલ્લૂના કરે;

ખવાહ બહ જફા-ઓ-જોર કરે યા વફા કરે.”

અર્થ:—અમારો પ્રિયતમ ગમે તે કરે-સત્કાર કરે કે તિરસ્કાર-પણ અમે એમાં રાહ છીએ.

“આંસ કિ બિજાએ તુસ્ત હરહમ કરમે;

ઉલ્લૂસ બિનેહ અર કુનહ બ ઉમરે સિતમે.”

અર્થ:—જોની તારા ઉપર હંમેશાં ક્રૂષા છે તે કદાચ તારા સમસ્ત જીવનમાં તારો ગમે
તે અપરાધ કરે તોપણ તેને ક્ષમા કરજો.

મહાસત્જી, આપ જોટલા બધા ગુરુસે થયા પણ મારા હૃદયમાં તો રાઈના દણ: જોટલો
પણ ખસાવ વિચાર નથી, તેથી હું તો મારા ચિત્તને અર્થ ચિન્તાગ્રસ્ત નહિ કરું. (ચિન્તાથી
હું એક અક્ષર પણ વાંચી શકતો નથી.) પહેલાંની પેઠે હું આપના ચરણોમાં ચિત્તને
વિશેષ પ્રસન્ન રાખું છું. હું બહુ છું કે મારા ચિત્તની નિર્દોષતા આપનાપર અક્ષર કયાં
બિન્દુ નહિ રહે અને આપ પહેલાં કરતાં પણ મારાપર વિશેષ રાહ રહેશે.

“ઝાજત સે તિહી ખ્યારે જુહર હોવે તો મેં જાનું,

સુએ તુમ નેહર દે દેખો, અસર હોવે તો મેં જાનું.”

અર્થ:—હે ભગવાન ! આપ મારી સાંધે વૈરભાવથી વર્તીશો તોપણ મને કાંઈ હાનિ નથી.
આપ મને વિષ દેશો તોપણ મને તેની જરાએ અસર નહિ થાય. મારાપર વિશ્વાસ ન
હોય તો અજમાવી જુઓ.

જો આશયથી આપ મારાપર ગુરુસે થયા છે એ કારણથીજ આપનું ચિત્ત આજકાલ
વાચનમાં ઠીક નથી લાગતું. હું મારા જનુમવથી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહી શકું છું કે આ જાને
આવતનું વાસ્તવિક કારણ (ગુરુસે થવું ને વાંચવામાં ચિત્ત ન લાગવું) આપના પેટના રોગ
સિવાય બીજું કાંઈ નથી. બ્યારે પેટમાં રોગ અથવા દસ્તની કબજાવાત રહે ત્યારે ચિત્ત
અચળ રહે છે. વાંચી અહં નથી અને અર્થ સંકેપ વિષય તથા ચિન્તા અને સંશય.

સાથે છે. આ બધું આપની કૃપાનું ફળ છે અને સર્વસ્વ આ આપનું જ છે. ગમે તો આ ઘડીઆળ આપની પાસે રાખો અથવા ગમે તો મારું દાખમીપીસ આપ રાખી દેવો.
—સેવક તીર્થરામ.

તા. ૪ જાન્યુઆરી, ૧૮૯૪.

પત્ર ૧૪૪.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો; અત્યંત આનંદ થયો.

“જ્યાં એકાદર નમાનહંબકસ, દિવ અંદર જ્યાં આફરી બન્દોબસ.”
(હે બાઈ! સંસાર કોઇનો નહિ થાય, માટે ચિત્ત દુધિરમાં પડેલ એટલે બસ.).....
લાલસાહેબને વિચારે એવો છે કે અંગ્રેજ અને ફારસી ભન્ને ઓફિસ બહુ જડી ઉપર આવેલી. મેં એવું સાંભળ્યું છે અને મને સૌથી ઉપર અગાશીના ઝોરડામાં રહેવાનું આપ જેમ આજ્ઞા કર્યો તેમ કરીશ. આપ કહેયો તો અગાશીના ઝોરડામાં રહીશ, તો શહેરમાં જઈને રહું. મને તો અગાશીના ઝોરડામાં રહેવામાં જરાયે હરકત નથી, કે ખુશી છું. માત્ર પરીક્ષા સુધી રહેવું છે. વિચાર કરીને ઉત્તર લખ્યો. એ પણ બનવાજોગ છે મને બીજું કંઈ પણ મકાન રહેવા આપે.
—સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૧ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૪.

પત્ર ૧૪૫.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો; અત્યંત આનંદ થયો. હવે આજથી નોકર આવશે ત્યાં સુધી આપનું લાલસાહેબને ઘેરથી આવ્યા કરશે; આજ આવ્યું હતું. એમણે પોતાની મેળે પત્રો ગોઠવણ કરી છે. આપનો આ સંકેત પાર પડ્યો છે. મારો પોતાનો તો બહુ થોડો ચાર હતો. આપના આવવાની ખબર વાંચી બહુ આનંદ થયો. જડી પધાર્યો.
—સેવક તીર્થરામ.

તા. ૧૮ એપ્રિલ, ૧૮૯૪.

પત્ર ૧૪૬—ગુરુજીથી અમેદ.

આપે જે એમ. એ. ની પરીક્ષા આપી છે એવું પરિણામ હજી બહાર પડ્યું નથી. આપના પાસ થયાની ખબર પડ્યો ત્યારે બહુ આનંદ થયો. એ બધું આપનું જ કાર્ય છે. મારે જરાયે ઉતાવળ નથી. ત્યારે આપ એ ખબર આપો ત્યારે ઠીક.
—સેવક તીર્થરામ.

તા. ૯ મે, ૧૮૯૪.

પત્ર ૧૪૭—એમ. એ. પાસ થયા પછી વર્ગ ડયાલવાનો વિચાર. તો જ બખતે ભેટ કરીશ. કલાશ સાહેબ હજી સુધી નથી આવ્યા. મેં આજ સુધી કાંઈ પણ વિચાર નથી કર્યો. પરમેશ્વરનો રંગ એઈને કંઈ દેહાડે વર્ગ દેવાડીશ. કદાચ કાંઈ કાંઈ ભેટ મોકલું. આપ દયા રાખ્યા કર્યો.
—સેવક તીર્થરામ.

તા. ૧૦ મે, ૧૮૯૪.

પત્ર ૧૪૮—ગણિતનો ક્લાસ ડયાલવાની જાહેરસ્તવર.

આજ છે કે કાંઈ અહીંથી થોડા રૂપિયા હાથમાં આવશે. તેજ બખતે ભેટ કરીશ. લાલસાહેબ હજી નથી આવ્યા. અનેક તજવીજ કર્યા પછી ગવર્નમેંટ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબે મારી તરફથી એવી બહોર ખબર છપાવવા મોકલી છે કે એફ. એ. કલાસના વિદ્યાર્થીઓ માસિક રૂ. ૩. ૧૦ અને બી. એ. કલાસના પંદર રૂપિયા આપીને મારી પાસે અભિવ રીખે. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા દરથી વધારે થશે ત્યારે કામ શરૂ થશે. આપ દાસપર દયા રાખ્યા કર્યો.
—સેવક તીર્થરામ.

વર્ષ ૧૪૧.

તા. ૧૨ મે, ૧૮૪૫.

કાલ આપની સેવામાં બેઠ કરી હતી. આપનો કૃપાપત્ર પણ કાલ મળ્યો હતો, અત્યંત આનંદ થયો. આપની હયાથી મને બહુ આનંદ રહે છે, કિલગીરીનું નામ માત્ર પણ નથી. વાંચના લખવાનું કામ બહુ રહે છે. આપનું અહીં પધારતું જો માસપર મોટી મળ્યાની છે. લાલ સાહેબ હજુ નથી આવ્યા. કાલ જાહેર ખબર છપાઈને આવી ગઈ હતી. આજે શહેર અને કોલેજનાં બારણાંપર ચોક્કસ અને આવતી કાલે પંજાબમાં જ્યાં જ્યાં કોલેજ છે ત્યાં ત્યાં મોકલાશે. મારા પ્રાદેશરોએ જોઈ. જો કતાસના હથ અને બી. જો. કતાસ પંદર રૂપીઆ મુકરર કર્યો છે. આપ માસપર કૃપાદક્ષિ રાખશે અને કંઈ ગુરસે ન થયો.

-સેવક તીર્થરામ

વર્ષ ૧૫૦-ગણિતશાસ્ત્ર મળાવવાનું કામ.

તા. ૨૨ મે, ૧૮૪૫.

આજ આપનો જોકે કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. આપની હયાથી મને કૃપા પ્રકારની સેવા માત્ર પણ ચિન્તા નથી. આ ગુરુવારે ગણિતશાસ્ત્રના લાલ ઉપર જાહેર બ્યાખ્યાન આપવા ઇચ્છા રાખું છું અને કુકવારથી જોકે પ્રાદેશરને ગણિત શીખવવા કુકવાર કરવાનું થયન આપનું છે. ત્યાર પછી મોમવારથી મારા કલાસને બજાવવાની સંજ્ઞા કરવાનો વિચાર છે. બધાં કામમાં પરિશ્રમ જોઈએ. આપ જરૂર પધારશે. અત્યંત કૃપા થાય.

અમામ આમનો મુ.....કાલ સાંજથી મારી પાસે આવ્યો છે. હજુ મુખી તો તે જોઈ પણ પ્રકારે વિચારતાં નથી નિવડ્યો. એને હવે પછી મારી સાથે રાખવો કે નહિ વિચારમાં આપ જોવી આજ્ઞા આપશે તેમ કરીશ. બ.....ની પેઠે જો પણ જૂરો જેમીં પાસનું કાંઈ કર્યું કરે છે.

-સેવક તીર્થરામ

વર્ષ ૧૫૧.

તા. ૧ જુન, ૧૮૪૫.

હજુ તે માત્ર જોજા વિદ્યાર્થી બજવા આવે છે. હું બહુજ ઉત્તમ રીતે શીખવું છું. પાંચ કોઈ સત્તવજ એવો આવી ગયો છે. કોઈના માતપિતા રજા નથી આપતાં; કોઈ તપાસને લીધે નથી આવતા; કોઈને કાંઈ વીજીજ આજ્ઞા આવી પડે છે. હવે, પરમેશ્વર 'બપુ' દીક કરશે. આપ જલદે ફિક્ક ન કરો.

-સેવક તીર્થરામ

વર્ષ ૧૫૨.

તા. ૧૧ જુન, ૧૮૪૫.

પૂર્વ મુક ખાન સામાનસ અસ્થાને લખાવતા.
ફરે ફેજમન મિનગીં અજ કશાપણ ના ઉમેક ઈલા,
મનાડે દાનઃ અજ. ફર ફુરક મિ રોયડ ફરીદ ઈલા.

અર્થ:-મુશ્કિતપર અજ: સખતર પ્રત્યેકને માટે પરમેશ્વર પાસે રમ્યો (અમારો) ના રહે છે. મુશ્કિતની કૃપાનું ફર તે ઉપદેશ રહે છે. મુશ્કેલીએને ફર કર્યા પછી અહીં નિમ્ન રહેને ન જોઈ. બીજીની પડે મર્વ ગદમ્બની માંડ ઉત્પાન થઈ છે.

આપની હયાથી વિન અત્યંત આનંદમાં છે. આપ જોઈજ રીતે કૃપાદક્ષિ રાખશે. બીજા બહુ કોઈ નહિ સવરી થઈ જાય, માંડ જોઈ નહિ અત્યંત રિષ ભવે કંજાવ. જાન માંડ કોઈને માંડ ન આવે કોઈ, કમ અમલ માંડ કિરે વિને ઇન્કો. ફર. "

અર્થ:-કોઈ પણ મિશ્કરી કે જુનું નથી. તેની માંડમાં જાન (લાવ) ભરો છે. કોઈ તેની માંડ છે જુનું અત્યંત નથી તેવી હવે અમલી ભવ્યાં છે. આજ માંડવાની ફરક

લગ્નગીત પાસે હોય તેમાં પણ સાધુ પુરુષ દુઃખ માનતો નથી. તે રામના અમલ (પ્રકર) માં ભાવ (ઉન્મત) કરે છે અને ઈન્દ્રને પણ ભિખારી સમજે છે.

“ પ્રિયત જેને સરોજર તારકે હંકત અખતર થા;

પામે રિશ્યત નિગરો મનિસને સાકિલ બકી.”

અર્થ—ઈંદ્ર જેનું જોશીલું છે અને પાપ સમ આરાસની ઉપર છે એવા ઉન્મત પ્રાણી સ્થિતિનો અનુભવ કરે.

—અર્થ વજેરનો નિર્બોહ યથ રહેયે, આપ બીના કોઈને ન લખયો. —સેવક તીર્થંકર

વ્રત ૧૫૨.

તા. ૧૩ જુન, ૧૮૬૪.

મેં આજ પોતાનું અર્થ જલુલ જોણું કરી નાખ્યું છે; છતાં ચિત્ત પદેશનાં કાંઈ પણ વિશિષ્ટ પ્રસંગ છે અને સર્વ પ્રકારે આનંદ છે. આપ તો આપનું અર્થ પદેશનાં કાંઈ પણ વધાર્યો; જરાએ ફિકર નહિ. આપ કોઈ પણ પ્રાસની ચિન્તા ન કર્યો. આવી કાંઈ જામે તેવી અવસ્થા હોય, છતાં પણ આપને ખેંચ નહિ રહેવા દઈ. હું મનુષ્ય પરમ દહાણ મુખીમા કાંઈ એટ મોટીથી. પરિત જો.....ને હું મનુષ્યે હું તે હું કરી શકે તેમ છે ? લાહોરમાં રહેવાથી આશ છે કે કાંઈ પ્રબંધ થઈ જાય. પ્રસંગમાં હું. આ આવીથીથી વિવિધવતી સંસ્કારચિપ્તો પણ નિર્ણય થવાનો છે, તેથી આ કાંઈ લાહોરમાં રહેવું એવું છે. હવે તુરત તો હું આપનાં વરણમાં હાજર નહિ થઈ શકું.

—સેવક તીર્થંકર

વ્રત ૧૫૪.

તા. ૧૪ જુન, ૧૮૬૪.

અહાલજી! પરમ દહાણ મુખીમા જે રાજે વિદ્યાવતી સંસ્કારચિપ્તો નિર્ણય થઈ જાય. આ આવીથીથી વિવિધવતી સંસ્કારચિપ્તો પણ નિર્ણય થવાનો છે, તેથી આ કાંઈ લાહોરમાં રહેવું એવું છે. હવે તુરત તો હું આપનાં વરણમાં હાજર નહિ થઈ શકું.

—અર્થ વજેરનો નિર્બોહ યથ રહેયે, આપ બીના કોઈને ન લખયો.

—અર્થ વજેરનો નિર્બોહ યથ રહેયે, આપ બીના કોઈને ન લખયો.

અર્થ—જે મહા પુરુષ પોતાની હિમતથી જામને પણ મુર્ખ જાનવી કે છે તેવો જામ છે કે જોશના અમલીય પણ પુરુષ છે અને મનુષ્ય હવે આપની કૃપાથી જલુલ અવસ્થામાં છે.

—સેવક તીર્થંકર

વ્રત ૧૫૫. અનુભવેનાં આત્મચિન્તન.

તા. ૧૮ જુન, ૧૮૬૪.

અહાલજી! પરમ દહાણ મુખીમા જે રાજે વિદ્યાવતી સંસ્કારચિપ્તો નિર્ણય થઈ જાય. આ આવીથીથી વિવિધવતી સંસ્કારચિપ્તો પણ નિર્ણય થવાનો છે, તેથી આ કાંઈ લાહોરમાં રહેવું એવું છે. હવે તુરત તો હું આપનાં વરણમાં હાજર નહિ થઈ શકું.

—સેવક તીર્થંકર

વ્રત ૧૫૬. વિનાયક જ્ઞાનું વ્રત.

તા. ૨૨ જુન, ૧૮૬૪.

વિવિધવતી સંસ્કારચિપ્તો નિર્ણય થઈ જાય. આ આવીથીથી વિવિધવતી સંસ્કારચિપ્તો પણ નિર્ણય થવાનો છે, તેથી આ કાંઈ લાહોરમાં રહેવું એવું છે. હવે તુરત તો હું આપનાં વરણમાં હાજર નહિ થઈ શકું.

—સેવક તીર્થંકર

વ્રત ૧૫૭. નાનામીદ.

તા. ૨૪ જુન, ૧૮૬૪.

અહાલજી! પરમ દહાણ મુખીમા જે રાજે વિદ્યાવતી સંસ્કારચિપ્તો નિર્ણય થઈ જાય. આ આવીથીથી વિવિધવતી સંસ્કારચિપ્તો પણ નિર્ણય થવાનો છે, તેથી આ કાંઈ લાહોરમાં રહેવું એવું છે. હવે તુરત તો હું આપનાં વરણમાં હાજર નહિ થઈ શકું.

છે. બેનાં અનેક કારણો છે. જેમાંનું એક એ પણ છે કે હમણાં ભાડને માટે એક બે રૂપી મેળવવા એ પણ માટે માટે સુરકેલ છે.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૫૮.

તા. ૪ જુલાઈ, ૧૮૬૫.

મને એઓએ (સનાતનધર્મસભાના સભાસદોએ) સનાતન ધર્મસભાની વિદ્યાસં-
સમિતિના સભાસદ બનાવ્યો છે. ત્યાંની પ્રવેશપરીક્ષા પણ મેં લીધી છે. હું આશા રાખું
કે આ અઠવાડિયામાં હું કાંઈ ભેટ કરી શકીશ.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૫૯-સનાતનધર્મસભાની સચક્રમિટિના મંત્રી નિમાયા. તા. ૫ જુલાઈ, ૧૮૬૫.

હાલ કહંસરાજીને પણ હું જઈને મળ્યો હતો. સનાતન ધર્મસભાની ઉપસભા
મને મંત્રી બનાવ્યો છે.....ચિત્રવિદ્યા (કાંઈ) નગર ફીએ શીખવાની મને ર
મળી છે. આપ દાસપર કૃપાદ્રષ્ટિ રાખો.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૬૦-પંડિત દીનદયાળનો સમાગમ.

તા. ૬ જુલાઈ, ૧૮૬૫.

આજ જોત સાહેબને પણ મળ્યો હતો. એઓ કહે છે કે કાયદેકદમને એક એવા મ
લગની અરજી કરે કે હું કેળવણી વિભાગમાં નોકરી કરવા ખુશી છું અને જ્યારે જરૂર
હોય ત્યારે મારી પાસેથી કામ લીધા કરે. જળી એમ પણ સાબળ્યું છે કે આમુતસર કો
જના મનિવશાસ્ત્રના પ્રદેશર બહુ વૃદ્ધ થવાથી પોતાની નોકરી છોડી દેવા ઇચ્છે છે, પ
નહી ખગાર નથી. આજ પંડિત દીનદયાળ (જેઓ કાલે અહીં આવ્યા છે) સાથે સભા
દેઈએ મારી મુલાકાત કરાવી, એઓ બહુ પ્રસન્ન થયા. મિત્રોની પેઠે ભેટ્યા અને કહે
હતા કે હું એને પહેલેથી જ જાણું છું.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૬૧.

તા. ૧૧ જુલાઈ, ૧૮૬૫.

પેશાવરમાં એક હાઈસ્કુલના હેડમાસ્ટરની જગ્યા મળે તમ છે, પણ પગાર યોગ્ય
માત્ર પચાસસાડ રૂપીઆજ છે. આપ જેવી આજ્ઞા કરશો તેમ કરીશ. આપની ઇચ્છા હો
તો પ્રયત્ન કરું. પત્રથી સત્વર જણાવશો. કાયદેકદમને પણ અરજી અપાઈ નથી છે.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૬૨.

તા. ૧૬ જુલાઈ, ૧૮૬૫.

મારા બેટા પ્રદેશર સાહેબનું કાંઈ કામ કરવાનું છે. માન બીજા પ્રદેશર પણ અ
સામયે મારી જગ્યાપર આવી જશે અને કાંઈક કામ (કોઈ. એ. અને બી. એ. ના પેપ
તાલસબનું) આપી જશે. મારા પુત્રકા પણ અને તેટલા બેટા રહ્યાં છું. સનાતનધર્મ સ
હના મંત્રીમાં પણ થોડું કામ રહે છે, જેનું કે લેખિત પરીક્ષા લેવી, બેના વિદ્ય
ર્થિઓને નિત્યનસાસ અને મંત્રિસાસના થોડું જણાવવું મળે. નજન પણ કરું છું. અપ
ચરણેનું ધ્યાન રહે છે.

પં. દીનદયાળજીનાં સહાયર આજવાન સામગ્ર્ય. અન્યંત અનંદ થયો. હવે બીજો અ
ગુરુવરથી ઓપરનાથર આજવાન અપવાસે અનંદ કરશે. આપની દયાથી અનંત અનં
રહે છે.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૬૩-વલ્લભ દનાનાં આનંદ.

તા. ૧૭ જુલાઈ, ૧૮૬૫.

જે પામાં મેં પેશાવરની હેડમાસ્ટરની જગ્યાને માટે લખ્યું હતું એના નિવર્તન

કર્યાના છે કે જે ધૈર્ય આપે અને એને માટે કુતું નહું. એમણે કુતું કે ત્યાં કદિ પણ ન જાયો. શરણ કે પડેનાં તે પેમાવરને કહેતા એ સૂતાની જાતે વિરત છે. બીજું કાયદેસર અને ધર્મકેસર શહેર એ નાને પણ એનાથી વિરત છે. ત્રીજું ત્યાં હું તમને કે.૪ પણ જાનવી સલામત નહિ કરી શકું, શરણ કે સૂત સરકારી નથી. એટલે વળત પીરજ રાખો. પરમેશ્વર બહુ સારા પ્રસંગે જાણી આપશે. એ સૂતામાં મને માસિક રૂ. ૭૦ મળી શકે તેમ હતા, ૧૫ બેડ આપેને મને અત્યંત રોકી રાખ્યો છે; તેથી ત્યાં જઈ ઉગિત નથી. મને પૂછો તે. હું તે પ્રત્યેક દશમાં જાયંત જાનંદ આનું છું. મારા ત્યાં (આપના વારણ કમ-જમાં) હાજર લખ.માં હજી એકાં વિશ છે. પંદરમે અથવા સોજમે દિવસે જાણી શકીશ. હમણાં તે કાનું પણ નથી, તેમ નથી પ્રેક્ષકોનાં અને પ્રમારના કમમાંથી આવશ્યક. પછી તે આપ જેની માગ આપશે તેમ કરીશ.....

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૬૨.

તા. ૨૦ જુલાઈ, ૧૮૮૫.

આપના એ કૃપાપત્ર જાણ મળ્યા; અત્યંત આનંદ થયો. બેડ આપેને કુતું છે કે અમુ-તમજવાની જગ્યાના મંલેખમાં અપની હકીકત પૂરીને મને વિનાશપૂર્વક જણાવો; પછી હું તમારે માટે પ્રયત્ન કરીશ. ખસ કરીને એ તપાસ કરો કે એ પ્રેક્ષક કપાદે જાયો. હું હવે મારા ગણિતશાસ્ત્રના પ્રેક્ષક શહેરની સરકારે લઈશ કે હું અમુતસર જઈને એ કોલેજના પ્રિન્સિપાલને મળી આવું કે મું કહું. આજ સંજેશમને લીધે બહુ દેવતા થયો. આજ રાત્રું હું કે શરણ હીકે થઈ જાયો. પંડિત દીનદયાળનાં આજ્ઞાન હજી પણ થયા કરે છે.

—સેવક તીર્થરામ,

પત્ર ૧૬૫.

તા. ૨૧ જુલાઈ, ૧૮૮૫.

હવે એક પ્રેક્ષક જાહેર પામેથી ખમર મળ્યા કે અમુતસર કોલેજના ગણિતશાસ્ત્રના પ્રેક્ષકે પેન્સનને માટે જરૂર કરી છે. કમિટિએ (શરણ કે એ કોલેજ મુનિસિપાલ કમિ-ટિની છે,) એ જરૂર કાયદેસર સાહેબની પાસે મોકલી છે અને એ જરૂરપર એવી લાગમણ કરી છે કે એ પ્રેક્ષકને એ કોલેજમાં એક વર્ષ તથા સખા ભેંધે. આજ હું બેડ સાહે-બને મળ્યો; હવે. એમણે કુતું: “તારે માટે જે પહેલેથી કાયદેસર સાહેબને જાણી રીધું છે; કે તને એ કોલેજમાં લઈ લે.” હવે પરમતપાની મારણ હવે તેમ થયો. આપ કયા સખા કરો. આપની કયાથી જાનંદ છે.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૬૬.

તા. ૨૨ જુલાઈ, ૧૮૮૫.

હવે પંડિત દીનદયાળને એમને મુશ્કેલી જઈને મળ્યો હતો. અત્યંત સજી થયા. આપનું પણ એકું વર્તન કહું હવે, તેમ જે મારા પણ યોગ્ય વિચાર થયો. હતા. આજ જર્નમન કોલેજના પ્રેક્ષક, કોલેજની ગણિતશાસ્ત્રની પરીણના તમામ પેપર તપાસીને માક આપવા માટે મને આપી ગયા છે. આપ કયા સખા કરો.

—સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૬૭—વનાડવ વુમ્પોના વાપાં પટી પટી ઓરદીનું વદનનું.

તા. ૨૫ જુલાઈ, ૧૮૮૫.

આજ હું મહી કુશળ પહોંચ્યો છું. લાલમીત્રાના સેશને હા.....એને એક અન્ય સત્તજન મને લેવાને આવ્યા હતા. સમાન તેઓએ ઉપરી લીધે અને મારે બંધન લાગી ગયા. મારા રોગમાં એક વાંદેજ ધંજનિયર રહે છે. મારા લીને સમાન મારી

પાછળ તેણે એક જાંઘ ભોટા બોરડામાં-જ્યાં ડોક્ટર સાહેબ રહે છે ત્યાં રખાવી દીધી છે, પણ મારાં પુસ્તકો એમનાં એમ કબાટમાં બંધ કરી મૂક્યાં હતાં. એ પુસ્તકો હં ભોટા બોરડામાં લઈ આવ્યો છું. એક તરફ ડોક્ટર સાહેબ અને બીજી તરફ હું રહ્યો છું. આ પણ સારું મકાન છે. કાંઈ ઉપાધિ નથી. હાલ સહેજ જાગ્યા કર્યો. આપ કૃપાપાલવ્યા કર્યો.

-સેવક તીર્થરામ

વ્ર ૧૬૮-લાલા મેલારામનું વર્તન.

તા. ૨ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૫.

હમુ સુધી મારા ખાવાપીવાની અહીં ઠીક ગોઠવણ નથી થઈ; કારણકે હાલ મેલારામ મારા રોમમાં બેસી બેઠેલા જોરલાજરીમાં મના કરી છે કે હવે પછી તે મારે માટે રસોઈ ન બનાવે પરંતુ આસા છે કે હાલ રામચરણદાસ જાડી ગોઠવણ કરી દેશે. હાલ રામચરણદાસ અહીં કપાસનું કારખાનું ઉઘાડવાના છે, જેથી અનેક કામ વગરના આઠગીઓની રાજી ઉઠશે.

-સેવક તીર્થરામ.

વ્ર ૧૬૯-ચૈત્રપુરી પણ દોષરહિત નથી.

તા. ૮ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૫.

આપને એક કૃપાપત્ર આજ મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. હું તો ધારૂં છું કે આપ અહીં રહેશો તો જરાયે જેંચ નહિ પડે. વળી મારું તો એ નિઃશ્વપૂર્વક માનવું છે કે આ દેશ તો મું પત્ર ચૈત્રપુરીનું સ્થાન પણ કંઈ ન કંઈ દોષરહિત તો નથી. જ્યાં આપ છે ત્યાં તારૂં જેંચ દેની ? મારા ખરવા પ્રમાણે તો આ મકાન અત્યંત ઉત્તમ છે.

-સેવક તીર્થરામ.

વ્ર ૧૭૦.

તા. ૪ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૫.

હું આજ સપ્તમું છું કે આવની કાતે ભેટ કરી શકીરા. મહારાજશાહ ! આપ હયા રાખ્યાં કર્યો. હું મારી મરણ પ્રમાણે તો કોઈ પણ જાત કળો નથી. હા, કલાય મારા કુતના વૃદ્ધ પુરુષોના સહભાવને લીધે અથવા તો કાંઈ અન્ય કારણને લીધે મારાથી કોઈ અપરાધ થઈ ગયો હોય તો આપ કૃપા કરીને क्षમા કર્યો. સર્વ પ્રકારે આપના સેવક વધના જાય છે. હાલની તો ચિદ્દ કામ કરવાની શક્તિ નથી. આપ અહીં ક્યારે પધાર્યો ?

-સેવક તીર્થરામ.

વ્ર ૧૭૧-ગુમાડગીની વામે આવનામ વધા સુદા થતી ગયા.

મિત્રાવર્ત તા. ૨૧ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૫.

આપને કોઈ પણ નથી. આપ લખ્યા કર્યો. આપની કપાસી અહીં આપનારા જણા પુણ્ય બની ગયા છે, છતાં જાગળ પણ કર્યાં કર્યો.

-સેવક તીર્થરામ.

વ્ર ૧૭૨-ગુમાડગીના વ્યાખ્યાનમાં વર્ણવેલી પ્રમાણ.

મિત્રાવર્ત તા. ૨૧ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૫.

વર્ણન સહેજના નેકર હું.....ને અને સમજવા માટે હજી કપીયા આપ્યા હતા અને મારી દેલી જુવ લઈ કે મેં લીધ. મારી પરીમાથી કોઈ એ ફીજા મારી મળું છે; અને મેં ઉત્તર હાથે બરી લીધ છે. હવે, કંઈ અરુણ નથી. પરમાત્માએ ઠીકજી કર્યું છે; ઉપર દેશ મળ્યો.

આપને કૃપાપત્ર મળ્યો. અત્યંત આનંદ થયો. કાલ એવેએ (અનુવર્તમાન) મળ્યું જાગવાનું છે અને અરુણ નહેની આપે; છતાં આપની કૃપાથી મારા દેશમાં

લોકતાંમાં સન્નતનર્થમર્દિરતું મેદાન આદમીઓથી ચિત્તર ભરાઈ ગયું હતું. ઉપરથી સાહેબ તેમજ મોટા મોટા અમલદાર પણ હતા. દેશ વિશે પણ લેખ્યો હતો. હોડોનાં નેત્ર અધુ-
ભોથી ભરેલાં દેખાતાં હતાં. તાળીઓ પણ બહુજ પડી હતી. આપનો હાસ કરાવિત આ શુક-
નારે રાતની ગાડીમાં છાહોર જયો. આપ દયા રાખયો.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૭૨.

સિવાજીઠ તા. ૨ નવેમ્બર, ૧૮૫૫.

કેવલ અમલસરથી જન્મળ આન્ધો છે કે મારી અરજી પહોંચતા પહેલાં ત્યાંનીને પુરુષ
રખાઈ ગયો છે. આજ પંડિત ગદેશજી શાસ્ત્રી ગોરખામી સરકુલ પ્રેદેસર, મિશન કોલેજ,
છાહોર; અહીં આન્ધો છે. મારે ધેર ઉત્તરો છે. સભામાં બ્યાખ્યાન આપયો. આપ કૃપા
કર્યો.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૭૪-વિગ્ન કોલેજમાં પ્રોફેસર નિમણું. સિવાજીઠ તા. ૨૨ ડિસેમ્બર, ૧૮૫૫.

આપના લે પત્ર મળ્યા. અત્યંત આનંદ થયો.....આપની કૃપાને-દયાને લીધે છાહોરથી
પત્ર આન્ધો છે કે મિશન કોલેજની જોડે નવ કમિટિએ મને ગણિતશાસ્ત્રના પ્રેદેસ-
રની જગ્યા આપવાનો જાહેર જાહેર નિર્ણય કયો છે. પ્રિન્સિપલ સાહેબે મને પૂછ્યું
છે કે મને લે મંજુર છે કે નહિ ? એપ્રિલની આખરથી ત્યાં કામ કરવાનું છે. પહેલે વર્ષ
પગાર રૂ. ૧૮૦ અને ત્યાર પછી વધારે-આ વધામણીમાં પરમેશ્વરનું ભજન વિશેષ કર્યો.
અને મારી મંદ ભુદિમાં જેમ જણાય છે કે લે ખજર હમણાં સર્વને ન જણાવવી. લે જગ્યા
મંજુર કરવાનો પત્ર હું આજ છાહોર લખું છું. મહાસાજી, કેઈ અપરાધ હોય તો સમ્મ
કર્યો. હું પત્ર તો નિત્ય લખું છું.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૭૫-આઠ દિવસ કેવલ દૂધ વપર નિર્વાહ કર્યો પછી ત્રીસ માઈલનું

ચકર સમાવ્યું.

સિવાજીઠ તા. ૨૩ ડિસેમ્બર, ૧૮૫૫.

હું કદાચ અહીંથી કાલ સોમવારેજ રાતની ગાડીમાં ચાલ્યો આવું. જગ્યાના ખાધાને આજ
અડે દહાડા થઈ ગયા છે. કેવળ દૂધજ પીઈ છું. પૂરા ત્રીસ માઈલનું ચકર લખાવી આન્ધો
છું, પણ જરાલે શાક નથી માન્ય પડ્યો. આજા છે કે માઈન-ડ્રેસો-અહીંથી કદાચ
મળી જયો.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૭૬.

સિવાજીઠ તા. ૧૫ નવેમ્બર, ૧૮૫૫.

હા.....નું આચરણ સાફ નથી લેયો એને હું મારે ધેરથી કહાડી મૂકવાનો વિચાર
કરું છું. લે અપયશ અપાવનારો માણસ છે.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૭૭.

સિવાજીઠ તા. ૧૮ નવેમ્બર, ૧૮૫૫.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો; અત્યંત આનંદ થયો. હા.....હવે એને ધેર રહે છે. લખવા
આન્ધો કર્યો. મારી પાસે જે સારા વિદ્યાર્થીઓ હશે તેનેજ રાખીશ. આપ કૃપા કરીને
અહીં પધાર્યો.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૭૮.

સિવાજીઠ તા. ૧૦ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૫૬.

ગુજરાત પણ એક રાનિયે ગયો હતો. ભગત હા.....ન મળ્યા. મહાનત ગુજરાત અને
વહીતજાના એન્ટ્રન્સ કલસના બહુનારા વિદ્યાર્થીઓએ અત્યંત હાલ પ્રાપ્ત કર્યો અને અત્યંત
પ્રસન્ન થયા. લીલા પણ અનેક સમજનોનો મેળાપ થયો.....

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૭૯-ચાર કલાક સુધી વ્યાખ્યાન.

સિવાલોક તા. ૧૦ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૬.

આજ હું મંગલક ગયો હતો. એ ગામ સુરસીવાળા કરતાં થોડું ઓડું છે. એમાં મુનિય લોકોની વસ્તી છે. બધાં મકાન પાકાં છે. ત્યાંની સજામાં તો હાલે વ્હી સધાવણ કરતાં પણ અધિક શોભા દેખી. બે વાગ્યાથી લગભગ છ વાગ્યા સુધી મારું વ્યાખ્યાન ચાલ્યું હતું. બધાં કરતાં પણ લોક વિશેષ ખુશી થયા. આપ કૃપા રાખ્યા કરશો. થોડાં બંધ મારાં પછી આજ્યાં હતાં.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૮૦-નિજાનંદ.

સિવાલોક તા. ૧૪ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૬.

આપની કૃપાથી પૂર્ણ આનંદ રહે છે. કાલ અહીં અત્યંત હવે. પૂર્ણ બે કલાક સુધી તો વાધા નિવિરૂપ શાન્તાત્મા બનીને બેઠ્યા આજ્યા વગર બેસી રહ્યા. ત્યાર પછી બે કલાક સુધી હું થોડું બેઠ્યો. આપ કૃપાદર્શિ રાખ્યા કરશો, બધો આપનોજ પ્રકાર છે.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૮૧-બોર્ડિંગના અવ્યસ થયા.

સિવાલોક તા. ૫ માર્ચ, ૧૮૯૬.

હવે સુધી કાંઈ નથી મળ્યું. આજ રાત્રી હું જલ્દી થોડી બેઠી હતી. અમારો રહેઠાણ બોર્ડિંગનો મુખરિન્ડેન્ડ પહેલાં એક સુસવમાન હતો. થોડા દિવસ પહેલાં એણે એક અચિત્ત થઈ કરી. (હિન્દુ જે પ્રાચીના સોગન ખાય છે એ (વાય)નું મંત્ર બોર્ડિંગમાં મંગાવે હતું.) એ વત બહાર આવી તેથી એને બરતરફ કર્યો છે. હવે મારા સિવાય બીજો કોઈ હિન્દુ બોર્ડિંગનો મુખરિન્ડેન્ડ બની શકે તેમ નથી, તેથી મારે તે કામકાજ કરવું પડ્યું છે. આજ ત્યાં જવું પડ્યું. મેં જે જગ્યા ત્યાં રાખી છે એ આનંદ કરતાં બહુજ ચારી છે, એ આપને ત્યાં બહુ આરામ રહેશે. એકાન્ત પણ છે. આપ ક્યારે પધરશો.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૮૨-જગતના વધા પદાર્થ લોવાડ જવાના છે.

સિવાલોક તા. ૧૭ માર્ચ, ૧૮૯૬.

આપનાં મેં ઠાડ મળ્યાં આપનું ધોતીયુ બોર્ડિંગ હાલમાં તો થોડું જગ્યાએ ન મળ્યું. ખતર નહિ કે ક્યાં બેઠાં નહું. એટલું તો હું કહી શકું છું કે એ જોઈ એ ધોતીયુ મળે છે એણે બધી બેઠીને અથવા ખગલ ચિત્તથી એ કામ નથી કર્યું, હવે. પરમેશ્વર બીજું આપી રહેશે. જગતના સર્વ પદાર્થ એક દિવસ બેઠાં જવાના છે. આપ ક્યાં રાખ્યા કરશો.

-સેવક તીર્થરામ

પત્ર ૧૮૩.

સિવાલોક તા. ૨૨ માર્ચ, ૧૮૯૬.

આપનો કે.કે.સે. પત્ર મળ્યો; અત્યંત ખેદ થયો. મહારાજાજી મારા અપવાદ શમ કરશે. હું તો મોટો મૂર્ખ છું. આજ કાલ મારી શારીરિક પ્રકૃતિમાં પિત્ત રહે છે; મારા વરોધ રહે છે અને શિરમાં પણ આસ્રમ નથી. બધ રહે છે કે વળને કોઈ ઉચ્ચ શારીરિક પીડા ન આવી પડે. એક તરફ આપ ગુરમે થયા છો. હું તો હેંગન ટેમન છું. મારાથી કોઈ અપવાદ થયા હોય તો હું ખત્રી આપું છું કે એનું કારણ મારી શારીરિક રિયનિટી કી ન હોતું તેજ છે. આપ કૃપાપૂર્વક સમજ કરશો. કદાપિ બહારથી પત્ર લખવાનું હું ભૂલી જઈ પત્ર ચિત્તથી તો હું સર્વ આપના ચરણોમાં છું.

હવે ખાલે તો આમ બતાવે બેઠાનમ કિ મેઠાની;

કિ હમ નન વિશ્વાસ મે જ્વાની વ હમ નાદીક મેઠાની.

અર્થ—હું મહારાજ ! હું તારા પ્રેમાભિલાષી હું ને મને યાદ છે કે તું તે માગે છે. પણ હજીય વિદ્યા પાત્ર તું મારા હૃદયને ઈચ્છી શકે છે, તેમજ મુખ ભેગા વિદ્યા પણ મારા અન્તઃકરણને ભરેલી છે છે.

આજ ને' દેવી ગીરીઆવળ ખાધી છે; કદાચિત્ત જોવાથી અનમન થઈ જશે. હવે મેં જોનું-ચાલ પેર જોવાની ચક્રવર્ત્ય કરી છે. આપ કૃપાદિથી ભય. કામ કરી રીતે જાણી સંપૂર્ણ કરાવી દેશે. પેરારી મેળામાં જવાને માટે આપ જેની રીતે આજ કહેશે તે પ્રમાણે નિર્ણય કરી લઉં.

આ રીતે મેળામાં જો એપરાધ થયો છે તે કૃપા કરીને આપ જાણી જાણીને કે હવે પછી સાવધાનતા રાખવામાં આવે. આ અપરાધીન્ય અવધુરને મનમાં ન લાગે. કેને યાદ છે કે આ જનમમાં ખોલ કેટલા કિલ્લ રહેતું છે કે જેથી એ એક દરિયા સદીને ઈશુ.

—એક તીર્થંગમ.

પત્ર ૧૮૪—ગાંધીજી આરામની આવશ્યકતા. વિષ્ણુજી ૨૦ મે, ૧૯૦૧.

આપને કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. પ્રાર્થનિક સંતોષ નિર્ભર. અવગત પણ છે. એ રીતે દુષ્ટાની મન રીતે થઈ જાય છે. અહીં એક દાહ્ય થયો હતો. મેંમાં મહારાજી આપુ પ્રદાનું મેં પૂ. લોકભા રીતે અને આપવાન. હું હને. આર કહી છુપી રીતે જાણુ છું. આપની દયાથી દોક અત્યંત પ્રસન્ન થયા. મહેન્દ્ર ભાગ પત્રિક પુરવે પણ હાજર હત.

—એક તીર્થંગમ.

પત્ર ૧૮૫—ગાંધીજીનાં દર્શનનો સંદર્ભ. મિત્રજી ૨૦ મે, ૧૯૦૧, ૧૯૦૧.

આપની દયાથી મારા પેર તપાસવું કામ પૂર્ણ થતું છે. હવે તે મેં આપ આજ આપી તે તોજાવન. જાનને સંકેતક દેશે તે ત્યા રાજી અંતે તથા પછી પછી. મળીને હાલેર થાયશે અર્થાત્ હાલેરથી પરવાની આવી રહી છે. ને મળીને પોતાના જવાનું છે.

—એક તીર્થંગમ.

પત્ર ૧૮૬—શ્રી. પ. ના હમામ વિદ્યાર્થીઓનું મળિત મેળું. હાલ ૨૦ મે, ૧૯૦૧.

આપને રીતે કૃપાપત્ર મળી. આપ દયા કરશે. મેળવવું સંતોષન હવે છુપી જાણ તથા અર્થ. રીતે મેં મેળવ. વિદ્યામાં અનંત. કેવલ આપ દયા છે તે અર્થે મળિત થી છે.

—એક તીર્થંગમ.

પત્ર ૧૮૭—ગાંધીજીનાં હવવાનું જાણન દર્શાવી રહેતું. ૨૦ મે, ૧૯૦૧.

આપને કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. પ્રાર્થનિક સંતોષ નિર્ભર. અવગત પણ છે. એ રીતે દુષ્ટાની મન રીતે થઈ જાય છે. અહીં એક દાહ્ય થયો હતો. મેંમાં મહારાજી આપુ પ્રદાનું મેં પૂ. લોકભા રીતે અને આપવાન. હું હને. આર કહી છુપી રીતે જાણુ છું. આપની દયાથી દોક અત્યંત પ્રસન્ન થયા. મહેન્દ્ર ભાગ પત્રિક પુરવે પણ હાજર હત.

—એક તીર્થંગમ.

પત્ર ૧૮૮—ગાંધીજીનાં સંદર્ભ. મિત્રજી ૨૦ મે, ૧૯૦૧.

વિષ્ણુજી ૨૦ મે, ૧૯૦૧ થતું મેળું છે, અને આજ ૨૦ મે તે મેં મેળે કે હું આજ

અર્થ—હે પ્રાદુરાર ! હું તારો પ્રેમાભિલાષી છું ને મને ખબર છે કે તું તે બાંતો છે. પણ હવેના વિના મનુ તું મારા હૃદયને ઉકેલી શકે છે, તેમજ મુખ જોયા વિના પણ મારા અન્તઃશક્તિને બાંધી રે છે.

આજ મેં ચોટી ચીંટીઆવળ ખાધી છે; કદાચિત્ જોનાચી અત્તામ થઈ જશે. હવે મેં એન્ડ્રુસના પેપર જોવાની શરૂઆત કરી છે. આપ કૃપાક્રિયાથી જ્યાં કામ સારી રીતે જરૂરી સંપૂર્ણ કરાવી દેરો. પેપરની મેળામાં જવાને માટે આપ જોવી રીતે આજ્ઞા કરશો તે પ્રમાણે નિર્ણય કરી લઉંશ.

આ રીતે સેવકનો જે અપસંધ થયો છે તે કૃપા કરીને આપ જરૂરી જણાવશો કે હવે પછી સાવધાનતા રાખવામાં આવે. આ અપસંધીના અવશુદ્ધિને મનમાં ન લાવશો. કોને ખબર છે કે આ જગતમાં પીઠા કેટલા દિવસ રહેલું છે કે જેથી એ શોક લઈનેજ શરીર છેડું.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૮૪—પારીતીક આરોગ્યની આવશ્યકતા. તિપ્પણ:૮ તા. ૩૦ માર્ચ, ૧૮૮૫.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. પારીતીક આરોગ્ય નિ સંદેહ આવશ્યક જણ છે. એ રીતે રાખવી મન રીતે કંઈ બધા છે. અહીં એક ઉત્સવ થયો હતો. જેમાં બહારથી સાધુ બ્રહ્મદેવે પણ ભોલાવ્યા હતા અને બધાખ્યાતા હું હતો. ચાર કલાક ચુપી મારું હૃદયજી રજું. આપની દયાથી લોક અત્યંત પ્રસન્ન થયા. શહેરના બધા ધર્મિક પુરુષો પણ હાજર હતા.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૮૫—વરણસતનાં દર્શનનો સંકલ્પ. તિપ્પણ:૮ તા. ૧૩ એપ્રિલ, ૧૮૮૫.

આપની દયાથી આજ પેપર તપાસવાનું કામ પૂરું થયું છે. હવે તો જો આપ આજ્ઞા આપે તો તપોવનન. વર્ણનનો સંકલ્પ હશે છે ત્યાં આશ્વો બહુ. ત્યાંથી પછો આવીને લાહોર રાજ્યે; આવીશ લાહોરથી પરવાનગી આવી મળે છે. ને મહીનાની પહેલાં ત્યાં જવાનું છે.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૮૬—ચા. પ. ના તમામ વિદ્યાર્થીઓનું ગણિત લેવું. લાહોર તા. ૩ મે, ૧૮૮૫.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો. આપ દયા કરશો. એન્ડ્રુસનું પરિણામ હવે મુખી બહાર નથી આવ્યું. લી. એ ના જેટલા વિદ્યાર્થી અમારી કોલેજનાં દાખલ થયા છે તે બધાને ગણિત લીધું છે.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૮૭—સાદાજંપસો રૂપમાનું પદ્મડમ ઉઠાવી દેવું. તા. ૨૭ મે, ૧૮૮૫.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો.....હુનિવારથીમાંથી સાહસજનને કૃપાથી મળ્યો હતો. જે લેખકને આથી દીધા છે, મહીનાનું ભાડું, આજ મહીનાને માટે કેટ, ધર્મ ના રૂ. ૧૦૦, કબાટ વગેરે ખરીદી લીધાં છે. રૂપનો હિસાબ પણ ચૂકાવી દીધો છે. હવે ૧૦૦ રૂ. જેટલો દેવાનો બાકી રહેલો છે. જે રૂપીયામાંની ઉપર લખેલાં કામ કરતાં બહુ વધારે પણ કામ કરેલું તેમ નહોતું. આપ મુશ્કેલી ન થયે. આપને જે કેટ વસતુની જરૂરત હોય તે હવે પણ ચર્ચા રીતે પૂરી પડી શકે તેમ છે. આમાં મુશ્કેલી પણ લીધાં છે. આપની અવગત કૃપા થશે. આપ દયા નામશે.

—સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૮૮—પિતાનીનો શ્રોષ. તા. ૧ જુન, ૧૮૮૫.

પિતાજી મારા ઉપર બહુ ક્રોધે છે, અને ખુબ કંઈને તો મેં માટે કે હું થયેલાંને

મારી સાથે (લાહોર) લેતો આવ્યો છું. કદાચિત બે ત્રણ દિવસમાં અહીં આવે પણ ભરોંગો નથી. આપ ક્યા તાબરો.
-સેવક તીર્થં

-સેવક તીર્થં

पत्र १८९-मुसांइर्जानो तीव्रन्याग.

ମା. ସ. ପ୍ରା. ୧୯୫୧

આપનો એક કૃપાપત્ર આજ મળ્યો અને એક કાલ મળ્યો હતો. હું તો કેવળ નોજ છું. કોઈ પણ વસ્તુને મારી નથી સમજી બેઠો. સાંસારિક દ્રવ્યને એકડું કરવું હું આનંદનું કારણ નથી સમજ્યો. ઘરેણું બનાવવાનો કે બીજી કોઈ વસ્તુઓનો સંકલ્પ કરવાનો વિચાર નથી. આપની કૃપાથી ઘરને બદલે વૃક્ષની છાયા, વસ્ત્રોને બદલે વિષૂતિ, શરણાને બદલે ભૂમિ અને ખાવાને માટે કિશ્કાજ મળે તો પણ હું આ આનંદ માનું છું. કયા ધનને માટે હું આપને ગુરૂએ કરું? જિજ્ઞાસીની રહેવાની જો આપ આજ્ઞા આપે તો આ સર્વનો ત્યાગ કરીને સાધુઓની રહેવાને તમારે છું. કાંતોજમાં કામ પણ કરતો રહીશ. ત્યાંથી જો મળે તેનો આપની જીભમાં આવે તેમ ઉપયોગ કરશે. જો નાજબી લાગે તો અમારે ઘેર પણ તેમાંથી અંશ કરવો. આ દીન સેવક તો કેવળ કામ કરવાથી અને પરમાત્માને ચિત્તમાં ધ્યાન કરવાથી એવું સુખ પામે છે કે એને બાજુ વિષયનું સુખ અને આકર્ષણ શક્યમાનની કિંચિત્ માત્ર પણ આવશ્યકતા નથી. મને તો ઈશ્વર નિમિત્ત કરવામાં જ સુખ મળે છે. એ પગારજ પૂરતો છે. મારો એ પગાર જાણે ને આપ મારો આત્મા તો એ પદાર્થથી નથી ઘટતો તેમ નથી વધતો. સર્વદા આનંદ છે. એ બધું આપની કૃપાનું ફળ છે. આપ પગારથી ત્યારે વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કરવાનું નથી. પદાર્થો છે તેથી આવની કાલે શનિવારે તો હું આપના ચરણકમલ સંપર્ક નહિ કરી શકું. આપની જે મંજા હોય તે મને સ્પષ્ટ લખ્યા કરશે. -સેવક તીર્થંદર

पत्र १९०-उर्मिहनी याद स्थाने.

Jan. 11, 1949,

આપના જે દૃષ્ટાન્ત મળ્યા, અત્યંત આનંદ થયો. પિતાજી ગુરમે નથી થયા.
મટે થયે ? હું તે શરીરની બહાર સ્થિતિ અનુભવતો હતો. મારી પાસે જે પચાસ રૂપ
જવ્યા હતા તે એમની લેખમાં ભેટ કરી રીધા હતા. મારું કામ હતું ઉંચાર તપને મદદ
થા, અને આનંદમાં છું.....

જાગૃત ગુરુ સ્વામી શંકરચાર્ય અને એક દિવસ જરમુ લઈ જવા પારે છે. એમને જરમુ
દબાએ બે લગ્યા છે. એમનું પ્રથમ ગુરુવારે સાંજે થયે. રેતને રમને ત્યાં પરમકિ
રજિવારે પડેલી થયે. એમની સાથે રામ હરજીસિંહજીના નજર, પં. દીનદાસ
અને હાદેરના બીજા બેઠા ધનદાસ ગૃહસ્થો હશે. અને તે કુળ જરમુના મહાસભ

[illegible]

સમાગમ કરાવવાજ તું બધું છે. મેં હજુ ગુધી ૬૬ નિર્લંબ નથી કર્યો. આપની જેવી અંદરથી આજ્ઞા મળે તેમ કરીશ. હું આપનો એક દીન સેવક છું. આપ પરિશ્રમ ન મળે તો આપ પણ ગુલશંકારા રસ્તે રોડનપર પધાર્યો. હું જો (તેમની સાથે) હું તો આપ પણ જમૂં થાઉં.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૯૧.

તા. ૧૩ જુન, ૧૮૬૧.

મહાશય ! રવામીજીની સાથે કાલે હું જમૂં નથી ગયો કારણ કે આજ રાત નહોતી; પણ આજ ત્યાં પહોંચવાનું વચન આપ્યું છે ને કાલે રવિવારે તો અહીં પાછા આવવું પડ્યો. રાતની ગાડીમાં અવજા જવાનું બન્યો. સિંધાલકોટમાં પણ કાચિત્ થોડા કલક થકાઈ. મહાશયજી ! હું ગમે તે કઈ પણ માફ ચિત્ત આપના ચરણમાંજ છે. જમૂં ગુ-રૂની સાથે પં. જાનુઆરી, પં. ગણપતિજી, પં. દીનકાજ, અમૃતસરના પાંચ મહાત્મ પ્રસિદ્ધ પંડિત અને થોડા લાહોરના પનાકચ સહજનો ગયા છે.....

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૯૨-ગુંસાઈજીનો પ્રેમસંભાર.

તા. ૧૧ જુન, ૧૮૬૧.

હું ગઈકાલે રવિવારે સવારની ગાડીમાં જમૂં ગયો હતો; અને રાતની ગાડીમાં લાહોર આવી ગયો હતો; કે જે અલ્પ સોમવારે સવારે લાહોર આવી પહોંચી રોડનપર પરજાયો જણાવવા કાલેજમાં ગયો હતો. સિંધાલકોટનાં માણસો રાત્રે રોડનપર મળવા આવ્યાં હતાં. પચ્ચસ કરતાં પણ વધારે માણસો હતાં. બધાં બહુ પ્રેમપૂર્વકે મળ્યાં. જમૂંમાં પણ ઘણો સમાગમ થયો. ત્યાં પણ અનેક લોકો મળ્યા આવ્યા હતા. મહાત્મા નિ.....પણ મળ્યા. અમૃતસરના પંડિત ગિ.....અને પંડિત મે.....બહુ પ્રેમી છે. આપ શીખ પધાર્યો.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૯૩-મિચન કોલેજમાં વ્યાખ્યાન.

તા. ૨૦ જુન, ૧૮૬૧.

આજ મિચન કોલેજમાં માફ વ્યાખ્યાન હતું, લોકો બહુ પ્રવૃત્ત થયા; અને મિચન કોલેજના પ્રિન્સિપલ સાહેબે એને છપાવવાની પ્રેરણા કરી હતી. હું કાલે કાલ જમૂં જાઉં, પણ નિઃશયપૂર્વકે નથી કહી શકતો. પરમહિત્સે છુટો છે.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૯૪.

તા. ૪ જુલાઈ, ૧૮૬૧.

હું આજ ગુધીમાં કાંઈ સેટ નથી કરી શક્યો. હમા કર્યો. આપને જ્યારે વિશ્વંતર કારણ માણસ પડ્યો ત્યારે ચિત્તમાં જરા પણ બહેમ નહિ રહે. આપ દીન સેવક ઉપર ગુસ્સે ન થયા કરો. આ સેવકના શરીરના ટુકડે ટુકડા કરવાની જો આજ્ઞા મળે તો પણ પૂર્ણ આનન્દ મનાય તેમ છે અને અત્યંત કૃપા સમજાય તેમ છે.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૯૫-વ્યાખ્યાનમાં પંડિતોનું વિસ્મિત થવું.

તા. ૨૦ જુલાઈ, ૧૮૬૧.

અહીં કાલ એક માફ વ્યાખ્યાન થયું હતું. પં. દીનકાજ, પં. ગોપીનાથ અને અન્ય સર્વ શ્રેષ્ઠાચાર્ય આપની કૃપાથી અત્યંત વિશિષ્ટ થઈ ગયા હતા. આપની દયાથી બધા બહુ કૃપા રાખે છે. આપ દાસ ઉપર કૃપાદષ્ટિ રાખ્યા કર્યો.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૯૬-ગુંસાઈજીના માનમાં બોટિંગમાં પ્રીતિમંજન.

તા. ૨૬ જુલાઈ, ૧૮૬૧.

આજ ખાસ આ સેવકને કોલેજના ઈન્સ્ટ્રુક્ટર પેતાનાં પ્રેમ, બહિષ્કાર અને ઉત્સાહ દેખાવા મા. ૫૧

હવા માટે લોચન માટે નિમંત્રણ કર્યું હતું. તેમને ઉપદેશ પણ આપ્યો હતો. અત્યંત પ્રસન્ન થયા. તેમણે પણ અત્યંત પ્રીતિ અને પ્રેમ જાહેર કર્યો. આ ગાંધી આપની કૃપા છે.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૯૭-મથુરામાં.

મથુરા. તા. ૩ ઓગસ્ટ, ૧૯૬૬.

પંડિત દીનદયાળ સાહેબની સાથે હું કાલે અહીં પહોંચી ગયો છું. શિવાનીથી (જે શહેરનું નામ છે) અહીં ૨૬ છઠ્ઠીસ કલાકમાં પહોંચ્યા. શહેર બહુ સુમનુસ્ત છે; અને ખાસ કરીને મંદિર તો અત્યંત અદ્ભુત અને રમણીય છે. જે ત્રણ દિવસ પછી વૃન્દાવન જઈશું. ત્યાંનું ઠેકાણું ધંધાની કાલમાં-નારાયણ સ્વામીના આશ્રમ. ફરવાનો અહીં ઠીક અવકાશ મળે છે. અહીં વર્ષોદયલો છે. દૂધનો હાહોરમાં ભાષ છે તેજ અહીં છે. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૯૮-વ્રજની યાત્રા.

વૃન્દાવન. તા. ૬ ઓગસ્ટ, ૧૯૬૬.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો; અત્યંત આનંદ થયો. આજ અમે વ્રજની યાત્રા કરવા જઈએ છીએ. ગોવર્ધન, બરસાના, નંદગ્રામ, ગોકુલ, બલ્લાવ એ સ્થળો જોઈશું. આશા રાખું છું કે સપ્ટેમ્બર મહીનામાં આપના ચરણકમળમાં હાજર થઈશ. આપ તો પહેલાના ઠેકાણે પત્ર લખ્યો. ત્રણ મહાત્માનાં કર્યાં થયાં. ઠેકાણું-વૃન્દાવનધામ; કેશીવાદ; નારાયણસ્વામીની આરક્ષત તીર્થરામને મળે. પ. દીનદયાળજીના તરફથી "જયશ્રીકૃષ્ણચંદ્ર મહારાજની."

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૧૯૯.

વૃન્દાવનધામ. તા. ૧૬ ઓગસ્ટ, ૧૯૬૬.

કાલે અમે બધા વ્રજની યાત્રા કરીને પાછા આવ્યા. હવે તો અહીં બે અડવાડીયાં કરતાં પણ યોડું રહેવાની આશા છે. બહુ ફર્યા અને ચક્રર લગાવ્યાં. આ જુમિ સર્વ પ્રકારે પરિક્રમણ કરવા યોગ્ય છે. આપ દયા રાખ્યા કરશે. પંડિતજીના નમસ્કાર. -સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૦૦.

મથુરા. તા. ૨૪ ઓગસ્ટ, ૧૯૬૬.

આજ અમે વૃન્દાવનથી ચાલીને મથુરા આવ્યા છીએ. બે દિવસ અહીં રહીને દિલ્હી જઈશું. વૃન્દાવનમાં બ્યાખ્યાન થયાં હતાં. અહીં પણ થશે. દિલ્હીથી હું પણ કલાક પંડિતજી સાથે સીમલા જઈ; પણ નહીં કાંઈ નર્મી કહી શકતો. હરકોઈ રીતે બે અડવાડીયામાં હાહોર પહોંચવાની આશા રાખું છું.

-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૦૧-મથુરામાં વ્વાલયાન.

મથુરા. તા. ૩૦ ઓગસ્ટ, ૧૯૬૬.

આપનો એક કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. માડું ચેતાનું ચિત્ત પણ આપના ચરણમાં જઈ હાજર થવા હોય છે; પરંતુ હમણાં સીમલામાં જન્માષ્ટમીપર વાનિકોત્સવ છે. પંડિતજીએ મારા ત્યાં આવવાની સીમલાવાસને ખબર આપી દીધી છે અને એકેએક ત્યાં મેડિસમાં માડું નામ પણ છપાવી રાખ્યું છે. પંડિતજી મને ત્યાં આજ તરૂં જવા પાર છે. હરકોઈ રીતે ત્યાંથી નવ દસ દિવસમાં હાહોર પહોંચવાની આશા રાખું છું. ચિત્ત તો આપના ચરણમાં રહે છે. કાલ અહીં માડું અંગ્રેજી ભાષામાં બ્યાખ્યાન થયું હતું. આજ પંડિતજીનું છે. શહેરના સર્વ સંભાવિત ગૃહસ્થ સાંમગ્ય આવ્યા હતા. આપ દયા રાખ્યા કરશે. પંડિતજીના તરફથી 'જયશ્રીકૃષ્ણચંદ્રજી.' સિમલાનું ઠેકાણું-શહેર સિમલા-બાજુ નાનકડું સંદેન, પ્રેમીન્ડ-સદાનંદનજીની આરક્ષત ગુરુશ્રી. તીર્થરામને મળે.

-સેવક તીર્થરામ.

પ ૨૦૨-મહેમાનોની ખરતી અને ઉપાર લઈને કામ ચલાવવું.

તા. ૯ નવેમ્બર, ૧૮૬૧.

હિત રા.....અને એક અન્ય સંન્યાસ અહીં આવ્યા છે. આજ સવારની ગાડીમાં જતા.

કોઈ કામ પ્રસંગે આવ્યા હતા. આપ ક્યારે પધારશો ?
જાણકાર બહુ મહેમાન આવે છે. મુસાવીજાનાં બીજાં જે માણસો આજ આવ્યાં છે.

યોડું રાજાનું ત્રણ રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે. તેવું કરતો જાઉં છું. -સેવક તીર્થરામ.
તા. ૧ નવેમ્બર, ૧૮૬૩

પ ૨૦૩-પૈસાની સંવ અને સંવંધીઓનો ક્રોધ.
કાલે આપની સેવામાં જુનાવીશ રૂપીઆ મોકલીયા. એમાંથી અર્ધો પિતાજીને આપજો.

હું લખી વ્યયો છું. આ મહીનામાં મારી પાસે માત્ર ત્રણ રૂપીઆ જગ્યા છે, અને
મહીનાનું ખર્ચ તો હજી માથાપર છે. લોટ પણ નથી તેમ જી સિવાય બીજું કશું

નથી. દેવામાં પણ આ વખતે દમડી પણ નથી આપી; તેમ કોઈ વિદ્યાર્થીને પણ લેશ
સહાયતા નથી કરી; છતાં પણ બધાં ગુસ્સે છે; અને મેલાં ઉપર મેલાં મારે છે. આજ
મારી પાસે કોઈ રમોયો નથી. બહુ હેરાન થાઉં છું. -સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૨ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૬૭.

પ ૨૦૪-સ્વરૂપમાં સ્થિત રહેવાથી આનંદ.
આપને જ્યારે અવકાશ મળે છે ત્યારે અંગ્રેજીમાં વેદાન્તનાં પુસ્તકો વાંચું છું; રમતા

માં વિચિત્રે એકાગ્ર કરવાનો અધિક અવકાશ મળે છે. આનંદ તો ઠેવજ પોતાના સ્વ-
માં સ્થિત રહેવાથીજ મળે છે અને સમસ્ત વિશ્વપર આપણીજ સત્તા છે. આપણે બ્યર્ચ

ને અન્યને અધીન માની લઇએ છીએ. આપ દાસપદ દયા રાખ્યા કરશો. -સેવક તીર્થરામ.
તા. ૧૧ માર્ચ, ૧૮૬૩

પ ૨૦૫.
આપની કૃપાથી અત્યંત આનંદ રહે છે. સજેખમે ચરીરને યોડું હેરાન કર્યું છે; પરંતુ

આધિક અન્ય વાંચવાથી અને અન્ય કાર્યમાં ચિત્ત પ્રસન્ન રહે છે. આપ દયા રાખ્યા કરશો.
-સેવક તીર્થરામ.
તા. ૧૩ માર્ચ ૧૮૬૭

પ ૨૦૬-ચિત્તની સ્થિરતા.
આપને કૃપાપત્ર આજ મળ્યો. અત્યંત આનંદ થયો. આપે જે વખતે કાલે લખ્યું હતું

આપ તે સમયે જેવી અવસ્થામાં હતા તેમ હું પણ તે સમયે બરાબર તેવીજ સ્થિતિમાં
તો; અને આપના પ્રતિ લખવા માટે આ કાંડ લીધું હતું; પરંતુ માત્ર સરનામું લખી-

જ રહેવા લીધું હતું. આપની દયાથી હવે અત્યંત આનંદ છે. શુભ ભાગ્ય હોય તોજ
-સેવક તીર્થરામ.
તા. ૧૭ એપ્રિલ ૧૮૬૩

પ ૨૦૭.
મારા પતનું શુભકંડ બહુ પીડા કરતું હતું. આજ બી. એ. ની પરીણત્વ પરિણામ બહાર

પડ્યું છે. જાણું અત્યંત પરિણામ કદિ પણ નહોતું નીકળ્યું. સમસ્ત પંજાબમાં યોગ્ય ભાજન
વિદ્યાર્થીઓ પણ પાસ નથી થયા. બધા વિષયોમાં અનેક નાપાસ થયા છે. મારા વિદ્યાર્થી-

ઓમાંથી એક ત્રીજો અને એક પાંચમો નંબર રહે છે. ત્રણિત્યાગ્રમાં પણ બધી દાંહેબેમાં
બહુ વિદ્યાર્થી નાપાસ થયા છે. મારા પગરમાં આ વર્ષે વધારો નહિ થાય. એટલી બધી

મહેનત કરીને પરિણામ તો જાણું આમું. ચિત્ત આજકાલ બહુ બ્યર્ચ રહે છે. આપ ક્યારે
આવશો ? -સેવક તીર્થરામ.

પર ૨૦૮.

તા. ૧૮ એપ્રિલ, ૧૮૫૩

હું આપની કૃપાથી મારો સમય બ્યર્થ કામકાજમાં નથી ગુમાવતો અને ખાસ કરીને વેદાન્તશાસ્ત્રોજ્ઞ થાય છે. ભવિષ્યમાં આપની આજ્ઞાનુસાર અન્ય વાતચીતનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવાનો વતન કરીશ. આપ હવા રાખ્યા કરશે. ચિત્ત આજકાલ ઉદાસ છે. -સેવક તીર્થરામ.

પર ૨૦૯.

તા. ૨૮ એપ્રિલ, ૧૮૫૩

કાલે કોઈ. જો. ની પરીણતું પરિણામ નીકળ્યું છે. બધી કાલેજોના વિદ્યાર્થીઓ લગભગ અર્ધો ખાસ થયા છે. મિશન કોલેજ ઠીક રહી છે. આપની કૃપાથી ગણિતશાસ્ત્રમાં પણ ઠીક છે. માત્ર પાંચ વિદ્યાર્થી ગણિતશાસ્ત્રમાં નાપાસ થયા છે; અને તે પણ સાડામાંથી. રજાસરણિય પણ આર મિશનકોલેજમાં આવી છે. -સેવક તીર્થરામ.

પર ૨૧૦-વેદપાઠશ્રવણનું કાલ.

તા. ૨૩ જુન, ૧૮૫૩

આપનો આજ કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. વેદોનો માત્ર પાઠ સાંભળવાથી જ મારા ચિત્તને સમાધિની દગા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, અને અત્યંત આનંદની હવા આગમન થાય છે. એ અત્યંત ઉત્તમ કાર્ય છે. -સેવક તીર્થરામ.

પર ૨૧૧-હરિનરણનાની પાવડીમાં નિવાસ.

તા. ૭ ઓગસ્ટ, ૧૮૫૪

અને આ નવા મકાનમાં આવી ગયા છીએ. એ મકાન હરિચરણની પાવડીમાં છે. હરિચરણમાં શ્રી (તીર્થ) ગંગાજીનો નિવાસ છે અને તીર્થ (રામ) ને પણ હરિચરણમાં રહેવું હવિષ્ય છે. અહીં આગેયો છું ત્યારથી હરિચરણમાં જ આવું છું અને સ્વરૂપમાં-શ્રી ગંગાજીમાં આપની કૃપાથી સ્થાન કરું છું. -સેવક તીર્થરામ.

પર ૨૧૨-વેદાન્તવિવાદ અને મતન.

તા. ૫ ઓગસ્ટ, ૧૮૫૩

આપના બે કૃપાપત્ર મળ્યા; અત્યંત આનંદ થયો. રજાના અંતમાં ગણિતશાસ્ત્રનું એક પુસ્તક લખીશ. આજકાલ તો વેદાન્તવિચાર, ભજન અને જોડાન્તમેષનમાં સમગ્રો સમય ગાવું છું. એમાં એવો આનંદ આવે છે કે છોડવા હવ નથી ચાલે. આપની અત્યંત કૃપા છે. આજકાલનાં બધાં મોકલી દીધા છે. હું એકલો છું. કદાચ યોગ દહાડામાં જ આપના મરણમાં હાથર થાઉં. -સેવક તીર્થરામ.

પર ૨૧૩-વેદાન્તશાસ્ત્રનું વર્ણન મળ્યું છે.

તા. ૬ ઓગસ્ટ, ૧૮૫૩

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. વારત્તિક રીતે તો યોગે પણ અભ્યાસ (અભ્યાસ મનન) કરવાથી શાસ્ત્રનુસાર આજે રૂઝ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારમાં એ કેટલું વસ્તુ (અર્થ) મળે એવું હવે તો તે વેદાન્તશાસ્ત્ર છે. મનુ કૃપા કરી છે આપે. પત્ર છે. -સેવક તીર્થરામ.

પર ૨૧૪-મનુષ્યદેહ વર્ણન મળ્યું છે કદાચ ?

તા. ૧૦ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૫૩

અભ્યાસમાં હવેનાં રીતમાં ને સમગ્ર કામ કરનાં પણ એ અ.પ.ની વૃત્તિ પ્રકાશક રહે અને વિન એ ઉચ્ચ અભ્યાસમાં કદિ પણ નીચે ન ઉતરે તો આપનું હવેનું કામ છે. તકે એ અત્યંત જનન નિર્મલ સુખનો. -સેવક તીર્થરામ.

પર ૨૧૫-વેદાન્ત મતનની આનંદ.

તા. ૧૧ ઓગસ્ટ, ૧૮૫૩

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. વેદાન્તશાસ્ત્રનું વિવરણ અત્યંત સારું છે. મનુષ્યનું જન્મનું એ અત્યંત જોડાન્તમાં એવો નિષ્કાર થાય અને અંતર થાય.

* એક કૃપાપત્ર મળ્યું.

આવે છે તે શંક્યામાં નથી આવતો. આપથી કૃપાથી આવી રીતે જે કાંઈ પ્રાપ્ત થય
બહુધા જિજ્ઞાસુઓને અગ્રેલમાં ઉપદેશ પણ કરતો રહું છું. મનમાં તો એમ આવે
-સેવક તીર્થરામ.

તા. ૩ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૭.

પત્ર ૨૧૬-સોનાની ઘડીઆલનું ફનામ.

આપનું માત્ર એક જ ઠાઠ હાંસીમાં મળ્યું હતું અને બીજી લાહોર આવીને મળ્યું. આપ
ઉપર દયા રાખો. પુસ્તક તો કદાચ લખી નાખીય ને જરૂર લખીય, પણ આજકાલ તો
વિચાર અને એકાન્તસેવનમાં જિલ્લા છે. હાંસીના લોક આસ્તિક હતા અને કોઈ
તો વેદાન્તવિચાર પણ સારી રીતે સમજતા હતા. ભિખાનીના લોક વિશેષ સત્સંગી
હિસારના લોકો તો પણ ખરા આર્યસમાજ હતા પણ પ્રસત્યિત હતા. મારી સાથે
પ્રીતિ કરતા હતા. માસાલએ મને એક સોનાનું ઘડીઆલ ઇનામમાં આપ્યું છે. આપના
ધર્મમાં સત્સંગીઓને ઘણું કહેવામાં આવ્યું હતું.
-સેવક તીર્થરામ.

પત્ર ૨૧૭-વેદાન્ત અભ્યાસથી ધારણાનું વધવું અને સંકલ્પસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ.

તા. ૮ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૭.

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. હું પાંચ છ દહાડામાં આપના ચરણોમાં
જરૂર થઈશ. લાહોરમાં રહીને મેં વીધ કરતાં વધારે વેદાન્તનાં અગ્રેલમાં પુસ્તકો લેયાં
અને વિચારપૂર્વક શંક્યામાં છે. એ પુસ્તકોમાં ઉપનિષદો અને અન્ય પ્રમાણભૂત ગ્રંથોના
૨૩ પૃથક્ ભાગ આપેલા છે. ગ્રંથોના સત્સંગથી ધારણા બહુજ વધે છે, અને
સ્તબ્ધ આનંદ ધારણામાં છે. જેવી રીતે બીજા જમીનમાં દાખવાથી ઉગે છે તેવી
તે રૂઝુલા અને સંકલ્પને રાડી રાખવાથી સંકલ્પસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આપનો આ વિષ-
માં વિશેષ અનુભવ છે. જેવી રીતે પડછાયાની તરફ પીઠ ફેરવીને સૂર્ય બહી ચાલવાથી
પડછાયા પાછળ પાછળ આવે છે તેવી રીતે સંસાર અને માયામાંથી ચિત્તને ઉપરામ
રવાથી સંસાર સેવક બની જાય છે. આપ દાસપર કૃપાદષ્ટિ રાખ્યા કરો.
-સેવક તીર્થરામ.

તા. ૧૧ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૭.

પત્ર ૨૧૮-નિર્મયપદની પ્રાપ્તિ.

આપની દયાથી તો આજકાલ નિર્ભયપદની પ્રાપ્તિ થઈ છે; એટલે કે કેવળ નિર્ભયતા
અને સર્વ દશામાં આનંદની અવસ્થા. આપની દયા હશે તો સુરાસીવાલા વગેરે હરેક રથને
-સેવક તીર્થરામ.

તા. ૧૭ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૭.

પત્ર ૨૧૯-આજકાલ આનાપર અભ્યાસ છે.

“તમેવંકં જાનથ આત્માનમન્યા વાચો વિમુચ્ચય, અમૃતસ્યેષ સેતુ” ઈ
“એક માત્ર આત્માને જાણ. એના સિવાય અન્ય વાત ન કર. સાંભળ એજ અમૃતનો
પૂલ છે.”
-સેવક તીર્થરામ.

તા. ૨૪ સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૭.

પત્ર ૨૨૦-વિતાપર પત્ર.

આપની આરાપર નિત્ય કૃપા રહે! ચરણવંદના. આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આ-
નંદ થયો. આપના પુત્રનું શરીર તો હવે વેચાઈ ગયું; વેચાઈ ગયું રામની પાસે.
એનું પોતાનું નામ રહું. આજ દીવાળીને દહાડે તે પોતાનું શરીર હારી બેઠો

પૃષ્ઠ ૨૨૫-થોડા પ્રશ્નોના ઉત્તર.

તા. ૧૬ ડિસેમ્બર ૧૮૯૬

આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. આજકાલ મને જે પુસ્તકો મળે છે તેમ ધણાખરા. આપનાં ફરીનની ઈચ્છા કરે છે. પરમ દિવસે મને તાવ આવી ગયો હતો. પણ એ તાવ તો મારા આત્મરૂપ અનુભવ કરવાથી અત્યંત આનંદદાતા નીવડ્યો. સળેખમ બહુ ભેરથી થયું હતું; એ બધાં પોતાની ભેળે યાદીને બહુ જલ્દી ફર જતાં રહ્યાં. આજકાલનાં કાવ્યોમાંથી થોડાં પદ નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) “આપની પ્રકૃતિ કેમ રહે છે ?” “આપ કેમ છે ?” પ્રશ્નના ઉત્તરમાં.

“એ: પુરસ્સી હોલે મન જનમ કિ જનમ જાને આરામરત;

બ તન ખુદ જોયરત મકલ્પે, રહે જલ્દો હિરમાનરત.”

શાસ્ત્રીય:—મારા આત્મરૂપ ! તમે મારી પ્રકૃતિના સંબંધમાં શા માટે પૂછો છો ? તમને ખબર નથી કે મારા આત્મા તો આનંદની ખાણ અને સત્ત્વ છે ? અને શરીર તે બિચારું હમેશાં બદલાતું રહે છે અને પ્રતિફલ મૃત્યુની સમીપ જાય છે; તેમ કોઈ દિવસ સુખી રહેતુંજ નથી. આત્માના સંબંધમાં તો તમારું પૂછવું વ્યર્થ છે, કારણ કે એ તો નિત્ય આનંદધન છે; અને એવીજ રીતે શરીરના સંબંધમાં પણ તમારું પૂછવું યોગ્ય નથી કારણ કે એ તો સદા મહાદુઃખીજ છે. તો પછી કોની પ્રકૃતિ કે દશા પૂછો છો ?

(૨) સંસાર કેવો છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કથાંત:—

“જાજે એ ચાર મુરતકે બિલ જમાકે, જકીમા: કે મિસર હરસૂ દવાયે;
અજબ મલમલ સુરાબોમે નકાયે, જબી પર રોજ કે તારે લગાયે.
વકિર સખને કી ઉન્કાપર રવારી, સસીકે સીંગસ કી તીર જારી;
અહે જો આરમાં ! યહ નીલ કેજ, હમારી કુમક કો આપા હે હંચા.”

શાસ્ત્રીય:—ભવિષ્યકાળના ચાર વાગ્યા હતા, વંધ્યા સ્ત્રીનાં બાળકો આમ તેમ દોડાદોડ કરે છે. મૃગતૃષ્ણના જળમાં શરીર યોગી યોગીને સ્નાન કર્યું, દિવસે દેખાતાં તારા વીચીને કપાળમાં ચોડયા, હોમાપત્રી (જે પત્રી આકાશમાંથી પૃથ્વીપર કહિ ઉતરતું કહેવાતું નથી)ની પીઠપર બેસીને અમે સવારી કરી, સસજાનાં શીંગણતું તીર માર્યું અને આકાશને કહ્યું કે જા રજી રંગ આપી જા નહિ તો અમારી મઠકમાં તને મારવા માટે હંમણાં હવા આવે છે. સંસાર એ કે જેવી રીતે આ બધું અસંભવિત, મિથ્યા અને કહેવા માત્ર છે એવોજ સંસાર છે.

લેખક-સેવક રામ.

પૃષ્ઠ ૨૨૬-ગુરુજી સાથે અમેદતા.

તા. ૨૫ ડિસેમ્બર, ૧૮૯૬

સતતા આડ વાગવા આવ્યા છે. કસરત કરી ચૂક્યો છું. અંતર સંપૂર્ણ શુદ્ધ છે, અને અત્યંત આનંદની અવસ્થા છે. અત્યારે અત્યંત પ્રેમપૂર્વક આપનું સ્મરણ થઈ આવ્યું છે. જેની કૃપાથી આ પ્રમાણે આનંદના સમુદ્રમાં આવી રીતે સ્નાન થાય છે તે આપને ધન્ય છે. આપના ઉપર બહુકાર ! સંપૂર્ણ અતેડ રિયતિ છે; આપનાથી અત્યારે વાળ માત્રનો પણ કોઈ પક્ષ જાગતમાં જસએ ભેડ નથી.

“મન તો શુદ્ધ તો મન શુદ્ધી મન તન શુદ્ધ તો જાં શુદ્ધી;

તો કસ ન જોયક જાહ અજાં મન દીગરમ તો દીગરી.”

અર્થ—હું આપની સાથે એવો અતેડ થયો કે,—

હવે તે આપના સેવકને એમ એ ની વારિક પરીક્ષાને પણ ફારસી અને સંસ્કૃત શૈક્ષિકામાં પરીક્ષક બનાવ્યો છે.

પદ ૨૨૨-મઠકિ સંકેપી મશ્નતા ઉત્તર.

દા. ૧૪ માર્ચ, ૧૮૯૪

આપના એ પૂષાપત્ર મળ્યા, અત્યંત આનંદાથી નીવડ્યા. એક સમયે એક મહા પૂજનું કે; "આપની પ્રતિ કેવી છે?" એએએ જવાબ આપ્યો કે:-

"જેની ઇચ્છા વિના એક પાંદડું પણ ન કાઢી શકે, જેની આજ્ઞા સૂચ અને ચત્ર જા અને વાણ જેની આજ્ઞાનું એક પગને માટે પણ ઉત્સાહન ન કરી શકે, જેને ત્યાં યોગ્ય અને ગમે ત્યાં શોક મોકલે, અને હે રાજા! જેની આજ્ઞા વિના તારા સુખનું પણ નથી કાઢી શકતા, અને જેની ઇચ્છાનુસાર આજ્ઞાઓની નાદીઓમાં લોહી રૂયો કરે એવા સમર્થતા આનંદનું શું પૂજનું? હે રાજા! તું તારી મેળેજ વિચાર કરી લે."

રાજાએ કહ્યું:-"ધન્ય છે! આજ એવાજ છે! જેનો અસ્પૃશ્ય ભાવ શમી ગયો છે; છતાં જ નિઃશય પામી છે; અને જે પ્રદામય થઈ ગયો છે; એ તે પ્રજાપતિ (પ્રજ્ઞા) છે અને સમજા જગતનાં સકલ કામ કરી રહ્યા છે. એની તમામ ઇચ્છાઓ હંમેશાં પૂર્ણ છે, એ આનંદનો સમુદ્ર છે."

"મહાં મહં પદ્ય મે નાસ્તિ કિંચન ।

મથવા પદ્ય સર્વં પદ્માદ્યપનસિ ગોચરં ॥"

જાનજન શંકર કહે છે કે:-વાહ! મારું આત્મસ્વરૂપ કેવું મુન્દર અને આશ્ચર્યકારક છે એ બંધુ જન (જે ગર્હ દિદિ થવલ અને ચિન્તનમા આવી શકે છે; એ બંધુ જન કહેવાય) મારા આત્મસ્વરૂપનું છે; (પરંતુ એમ કહેતાં પણ મારા આત્મસ્વરૂપનું કયું નહીં) એવો જે હું છું, તેણે પ્રતિ મારા મનેજાનેક પ્રજામ છે."

હવે પરીક્ષાઓ પાને આવવાથી કામ બહુ રહે છે. કોઈએની પરીક્ષાઓને માટે પદ્મકંઠ જલકથામાં હવે; જાની વિવર્યાઓનાં પણ ફાળ ફર કરવાનાં કામ કિન્તુ ચિ એકાન્તમાં રજું છે.

પદ ૨૨૩-લોહોનો પરિચય બોલો કરતા વિં.

દા. ૧ એપ્રિલ, ૧૮૯૮.

આજે દુહાન મળ્યો, અત્યંત આનંદ થયો. પરીક્ષાના પેપર પડ્યા છે પણ હજુ એ વાતમાં છે. આજ કદીને વાતનને કોઈ પેપર લેવા તાજવાય છે. તેમજ કોઈએ પરિચય પણ હું એકે કહે એકે હું. આપને મારા જીવનકર છે. પેપરનીમેજ ઉપર કોઈ જાણકાર હવે જાણે છે મારું.

પદ ૨૨૪-તાં કેદંદાંગ પ્રવાસી બંદર છે.

દા. ૧૭ એપ્રિલ, ૧૮૯૮.

કેદંદાંગી કદમે જે કોઈએ આજે તે જલુજ રીક છે. જે મુખ એકાન્તમાં અને એ નિઃશયનાં છે તે કોઈએ જાણ પણ નહીં.

"હે મન મેરી મુકુળે તમેવક વન મરુદ,

કાનુ તે કિલ કે કંઈ થવલ કે દૂર."

કેદંદાંગી કદમે જનજન પદ્મકંઠ જલકથામાં હવે; જાની વિવર્યાઓનાં પણ ફાળ ફર કરવાનાં કામ કિન્તુ ચિ એકાન્તમાં રજું છે.

દા. ૧૭ એપ્રિલ, ૧૮૯૮.

જે કદંદાંગી કદમે જે કોઈએ આજે તે જલુજ રીક છે. જે મુખ એકાન્તમાં અને એ નિઃશયનાં છે તે કોઈએ જાણ પણ નહીં.

ખારણાં બધ કરી અંતઃકરણમાં ઉતરવાની-સમાધિ જવાની ઈચ્છા થાય છે. સમગ્ર જીવનમાં જંગલમાં ઉતર્યો છું. મારું રહેવાનું મકાન હરિદ્વારમાં સાધી એમ છે.

હાથ તીર્થ

પત્ર ૨૪૨-ઘેર ચોલાવવાના પયનો ઉત્તર

એક કૃપાપત્ર મળ્યો જેમાં ઘેર આવવા માટે પ્રેરણા હતી. એ પત્રને તો લઈને તરત મધ્યમમાં મોકલી દીધો એટલે કે સ્ત્રી ગંગાજીના પ્રવાહમાં પધસવી દીધો, એ કુરુખીજનોના ચોક સંબંધમાં પૂછતા હો તો આપની અત્યંત કૃપા છે.

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ।

અવ્યક્તનિબનાન્યેવ તત્ર કા પરિવિના ॥ x

ખાકી રહ્યાં હોડોનાં મેળાં; એના સંબંધમાં એ પ્રાર્થના છે કે:-

"કહન બાંધે હુયે સિર પર તેરે કૂચે મેં આ બેડે,

હજારો તાને અબ હમ પર લગાવે જિસકા છ આહે."*

હે ભગવદ્ર ! આપનીજ આજ્ઞાપાલન કરી રહ્યો છું. પોતાના (નિજ) ગૃહ ભણી રહ્યો 'બડ' છું. આપના વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં ભળી ગયો છું. પંજાબ જે પાંચ નદીઓ (રક્ત, વીર્ય, મૂત્ર, સ્વેદ, લાળ) મળીને બનેલું અમારું શરીર છે, એના અધ્યાસનો ત્યાગ કરવાથીજ પોતાના વાસ્તવિક ધામ (હરિદ્વાર) ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અત્યારે રાત્રિના ઇશ વાગી ચૂક્યા છે. નથી મનુષ્ય કે નથી કોઈ મનુષ્યનું ચિહ્ન અંતરથી અનાહરનો ધમધોર છે અને બહારથી ગંગાજીએ અનાહર ગર્જના કરી રાખી છે. અંતઃશાન્તિ છે બહાર આનંદ છે. પ્રિયતમ (મૂળસ્વરૂપ) ને લેટનારી અંધારી રાત્રિએ જગતના નામરૂપ પર અભ્યંકાર છતરાવી દીધો છે, એટલે કે જગતને બહાર અને અંદર બંને બાંજુએ શૂન્ય બતાવી દીધું છે. આવી અંધારી રાત્રિમાં શું અંદર ને શું બહાર ? સર્વ છલકાતી (અમૃતની) નદી ચાલી બાય છે. આજ સમયપર જગત (સંસાર) નું રમણ કરાવનું ? હાય ! શોક !

"એ સિકન્દર ! ન રહો તેરી બી આવમગીરી,

કિતને દિન આપ છયા જિસ લિયે દારા મારા."

"જે: નિસ્ખત ખાકશ આવમે પાક"

પરવાળાને કહી દે 'એ કે મળવું' તો હવે કેન્દ્રસ્થાનમાંજ વાજખી છે કે જ્યાં મળવાથી જુદાઈ ન થાય.

* મમરહૂગીતા આ ૨ શ્લોક રટ:-હે ભારત ! આ જૂનેનો આરંભ અમ્યક્તમાંથી થાય છે. અમ્યક્ત એ વ્યક્ત જણાય છે; અને અંતે પાછો તેઓનો સ્વયં અમ્યક્તમાંથી થાય છે; તો પત્ર તેમાં પરિવર્તન શેનો ?

* હે પ્રેમો ! દિરપર સવલભ બાંધીને અમે તો તારા હારપર આવી બેઠા છીએ. હવે અમારા પર હજારો મહેણાં જેની મરજી પડે તે લગાવી છે.

* હો મારાજીક સિકન્દર ! તારી બાદશાહત પશુ આખરે તો: નજ રહી. તું કેટલા રહ્યો, જીવે છે કે જેને મારે તે દારાને (હરિજના બદલાવને) મારો ?

ખારણાં બંધ કરી અંતઃકરણમાં ઉતરવાની-સમાધિ જવાની ઇચ્છા થાય છે. સખ નરેશના બંધનમાં ઉતરે છે. આ રહેવાનું મહાન હરિદ્વારમાં સ્થાયી થયે છે.

સાસ તીર્થ

પત્ર ૨૪૨-ધેર ચોલાવવાના પત્રનો ઉત્તર

એક દૂધાપત્ર મળ્યો જેમાં ધેર આજવા માટે પ્રેરણા હતી. એ પત્રને તો વધતે ત પરમધામમાં મોકલી દીધો એટલે કે શ્રી ગંગાજીના પ્રવાહમાં પધરાવી દીધો, જે કુદરતીજનોના ચોક્કસ સંબંધમાં પૂછતા હો તો આપની અત્યંત દૂધા છે.

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ।

અવ્યક્તનિષ્ઠાન્યેવ તત્ર કા પરિદેવના ॥ x

બાકી રહ્યાં હોડોનાં મેણાં; એના સંબંધમાં એ પ્રાર્થના છે કે:-

“ કશું બાંધે હુએ સિર પર તેરે કૂચે મેં આ બેડે,

હંભરો તાને અબ હમ પર લગાલે જિસકા છ ચાહે. ”*

હો ભગવન ! આપનીજ આજ્ઞાપાલન કરી રહ્યો છું. પોતાના (નિજ) ગૃહ ભણેલો ભાઈ છું. આપના વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં ભળી ગયો છું. પંચાત્ર જે પાંચ નદી રક્ત, વીર્ય, મૂત્ર, સ્વેદ, લાળ) મળીને બનેલું અમારું શરીર છે, એના અધ્યાસનો ત્યાગ રવાથીજ પોતાના વાસ્તવિક ધામ (હરિદ્વાર) ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અત્યારે રાત્રિના દશ વાગી ચૂક્યા છે. નથી મનુષ્ય કે નથી કોઈ મનુષ્યનું ચિહ્ન. આથી અનાહરનો ધમધોર છે અને બહારથી ગંગાજીએ અનાહર ગર્જના કરી સખી છે. અનિત છે બહાર આનંદ છે. પ્રિયતમ (મૂળસ્વરૂપ) ને એટનારી અંધારી રાત્રિએ જાના તામરૂપ પર અન્ધકાર છજાવી દીધો છે; એટલે કે જગતને બહાર અને અંદર બંધીએ સૂચ બનાવી દીધું છે. આવી અન્ધારી રાત્રિમાં શું અંદર ને શું બહાર ? સાલકાતી (અમૃતની) નદી ચાલી જાય છે. આજા સમયપર જગત (સંસાર) નું રમત-શબડું ? હાય ! ચોક !

“ એ સિકન્દર ! ન રહો તેરી બી આવમગીરી,

કિતને દિન આપ છયા જિસ લિયે દારા મારા. ”

“ જે નિરખત ખાકરા આવમે પાક ”

ધરવાળાને કહી દે એ કે મળવું તો હવે કેન્દ્રસ્થાનમાંજ વાજખી છે કે ત્યાં મળવાથી ભુદાઇ ન થાય.

* મગરહીતા આ ૨ શ્લોક ૨૮-હે બારત ! આ બૂનેનો આરંભ અન્નપ્રત્યાંથી થાય છે. મધ્યમાં એ વ્યક્ત જણાય છે; અને અંતે પાછો તેઓનો લય અન્નપ્રત્યાંથી થાય છે; તો પછી તેમાં પરિવર્તન શેતે ?

* હો પ્રભો ! ચિરપર ચવચલ બાંધીને અને તો વારા હારપર આવી, બેડા બેડે હવે અમારા પર દુનિયા મહેણાં જેની મરજી પડે તે લગાવી દે.

* હો મારે બાદશાહ સિકન્દર ! તારી બાદશાહત પશુ આપરે તો નજ રહી. તું કેટલા દહાડા છબે તે કહે; કે જેને માટે તેં દારાને (ધરિનાના બદલાવને) મારો ?

લગભગ એક મહાત્માએને લોજન કરાવ્યાં આજ પાંચ છ દહાડા થયા છે. અત્યંત આનંદ થયો; અહીં સત્પણુઓ પ્રભાવ હતા. આપનો આત્મરૂપ તીર્થરામ,

૫૨ ૨૪૩-નું અમે પકલા છીએ !

બ્રહ્મપુરી; તપોવન; હરમણુચૂડાની પાસે
(સ્પીકેશ) ૩૦ ઓગસ્ટ, ૧૯૬૧

ॐ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં પૂર્ણાત્ પૂર્ણમુદચ્યતે ।

પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

શું અમે એકલા છીએ ?

“તત્કાસ્તમ તત્કાસ્તમ દર મેહુરોબર મહાસ્તમ,
ભુજ-મન નબાશદ હેય રો મન જાસ્તમ મન માસ્તમ.”*

કોઈ વિદ્યાર્થી સાથે નથી; નોકર પણ પાસે નથી; ગામ બહુજ દૂર છે; મનુષ્યનું નામ કપૂરની પેઠે ઉડી ગયું; અરણ્ય છે; સુન્સાન છે. તારાભરી રાત્રિ; અર્ધી આમ, અર્ધી તેમ શું અમે એકલા છીએ ?

એકલી હોય અમારી બધા ! હમણાંજ રાંડ વર્ષો સ્નાન કરાવી ગઈ છે. ગુલામડી હવે ચારે તરફ દોડામ કરી રહી છે. અરે ! એ ક્યા બહાવાએ વૃક્ષમાં સાદ પડ્યો કે “હાથે જંગલ !” (માલુમ પડે છે કે ચિંહવાદ કે હામીની ગજના છે.) અમારા સ્કેકેડો નોકર અડીમાં છુપાઈ બેઠા છે; દરવાજામાં સૂતા છે.

શું અમે એકલા છીએ ?

પણ હા, અમે એકલા છીએ. આ નોકર ચાકર કોઈ અન્ય નથી; અમેજ છીએ. આ અંદ્ર નથી, પણ અમેજ છીએ. પરમાત્મા નથી; પણ અમેજ છીએ. બહાલો કોણ ! અમેજ છીએ. સમિતન શું ! અમેજ છીએ ! અને “એકલા” શબ્દ પણ અમારી પાસેથી નાસી ગયો.

“ઈ નારદ-એ ઈન્દ્રારદ જનો નીજ, ઈ સહરા,
અચારો કોહરતાનો રામે રોલો નબાશ;
ઈ મારો માયુકો, વસાલો દમે સિજરાં,
બાદ અંજમો મંગા જલો અગરો મહેતાગાં.
કાવજ, કલમમ અચમત વ મજમૂન વતો ખુદ માં,
ઈ જુમકમી સમસ્ત મજ દાં મરા દાં.”†

અમારું કેકાલું પૂણ્ય હો તો નીચે પ્રમાણે છે.

“નિશાનમ ને નિયાં મેરાં,

મકાનમ દર કલમ મે પરાં;

* કુ એકો પુઃ કુ એકો પુઃ ૧૨૦ અને સપ્તદશી ૧૧ અદિતીય પુ. આજ વિતાવ અન્ય કોઈ સ્તુ ઉત્ત નહિ દુઃખ મુખ પુઃ દુઃખ મજ પુ.

† આ મર્ગના, આ મર્ગનાર, આ અંજન, ૧૨૦, જાંત, રાત્રિ, દિન, રોમાંચ અને વિવનમ, મં-નેહન અને તિરક, સપન, વાત, દા.અ. મંજાજા. વાતાં અને મપાત્રો અંજા, કાવજ, કવમ અને રાંડ દેવ, દેવજ-વિવ અને વિવન, ૩૩ ફેને ૧૧ રામજ છે, મેમ અને આન; એવ અને ભજ

જ્યાં ફર દીક હનમ પિન્હો,
મલ બેવડ ગુસ્તાખાં."*

શું અને નકામા બેઠા હીએ ?

મનનું મનસરોવર અમૃતથી છલોછલ ભર્યું છે અને આનન્દની સરિતા હૃદયમાં વહી રહી છે. પ્રત્યેક સમ કૃતકૃત્ય છે. વિશ્વની અંદર સર્વગુણ એટલો તો વધી ગયો કે સમાયે ન સમાય. એ સર્વગુણી ધારામાંથી ચરણદ્વારા ગંગાજલ બનીને સર્વગુણનો પ્રવાહ નીકળ્યો. એવીજ રીતે અત્યારે:—

નારાં=(જલ અથવા સર્વગુણ)માં સ્થાન કરનાર=નારાયણ

તીર્થ=(જલરૂપ-સર્વગુણી)માં રમણ કરનાર
અથવા તો તીર્થોને રમણીય બનાવનાર }=તીર્થાત્મ નારાયણ.

સર્વગુણ એવા આનન્દથી, ભરપૂર મધ રહેલ છે. એતો જ્ઞાનાન્દ સંકેતવાં સંકેતોતો નથી. તીર્થાત્મ આશ્રત વિષ્ણુ, પરમાનન્દની સરિતા કે ક્ષેત્ર બનીને પૂણાનન્દની ધારા જગતને કૃપાર્થ કરવા માટે ઓકડી રહેલ છે. પ્રકૃતતા અને વિશ્રામનો સમીરણ સંસારને પાકવી રહેલ છે. કોણ કહે છે કે એ નકામો બેઠો છે ? હું સાચું જ કહું છું કે આ તીર્થાત્મનાં હૃદયથી કલ્યાણ થાય છે; એ ગંગા છે; એ તુર્વા રામ છે—એ રામ છે.

"ધન્ય ભૂમિ ધન્ય કાલ દેસ વહ,

ધન્ય માતા, ધન્ય કુલ, ધન્ય સમપી;

ધન્ય ધન્ય હોયન કર છે ફરસબે,

રામ વિદ્યારો સર્વજ સમપી."

મારાં—

જલબેઠાં નખરાં દેખે, મુખચન્દ્રમા આ પેખે;

વાદનમાં, વહેતા જળમાં, વાયુમાં મારાં મટાં;

લાસમાં કંચનીમાં, નખરાંમાં મારાં ડટાં.—જલબેઠાં.

આતું છું કમ કમ કરતાં, બાજકતાં રૂપ પરતાં;

આકાશ વૃંદાટ કરતાં, વિશ્વળી બનીને હસતાં.—અડનેડાં.

અકમ, ફૂલો ને સૂરજ, લેવામાં હસ લારાં;

આ ઘડ માઠ નખરાં, એ રામ ! તું પરવાયો.—અડનેડાં.

* આ નિવાન બેનિવાન ભવ; આ રશન તારી હાલ ને; જગત ને આતી દરિયાં રમે છે;
મને નિઃશ્વર પુરો (રિજાબન) દીપ્ત છે.

—જે મુજા હિંદી કાગિ નીચે મુજબ છે:—

જાડો જાડો ફોનો; આં કાલા કુખડ પેનો.

વાયુમે જાડો જાડો, જાડોમે પેલી કાં;

લાસોમે જાડોમે, જોડોમે પેલી મટો.

જાડો.

ગજના ફૂલ ફૂલ કર, જાડાકા ફૂલ ફૂલ કર,

ધિવાર નખર ફૂલ કર, વહેવા વહનિજથી નાજર.

જાડો.

દગજન ગુલ જોર દરજ, આર દોં નેર પાં;

જડ જોડ જોડ કાલ પાં એ રામ ! જોડ કાં.

જાડો.

લગતગ સો એક મહાત્માઓને લોજન કરાવ્યાં આજ પાંચ છ હઠાડા થયા છે. બનતું આનંદ થયો; અહીં સત્વગુણો પ્રભાવ હોતો. આપનો આત્મરૂપ તીર્થરામ.

૫૪ ૨૪૩-નું મમે પકલા છીણ !

બ્રહ્મપુરી, તથોવન; લક્ષ્મણજીની પક્ષે
(સ્પીકેશ) ૩૦ ઓગસ્ટ, ૧૯૪૬

❧ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં પૂર્ણાત્ પૂર્ણમુદ્ચયતે ।

પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવનિષ્યતે ॥

શુ અમે એકલા છીએ ?

“તનહાસ્તમ તનહાસ્તમ દર ગેહરોબર ચક્રાસ્તમ,
ગુજ-મન નવાશક હોય શે મન ભસ્તમ મન ભસ્તમ.”

કોણ વિધાર્થી સાથે નથી; નોકર પણ પાસે નથી; મામ બહુજ દૂર છે; મનુષ્યનું નમ કપૂરની પડે ઉડી ગયું; અસ્વય છે; મુન્સાન છે. તારાબરી સત્તિ; અર્ધી આમ, અર્ધી તેમ. શુ અમે એકલા છીએ ?

એકલી હોય અમારી બચા ! હમજાંજ રાંડ વર્ષો રતન કરાવી ગઈ છે. શુભામત્રી કંઈ આરે તરફ દોષધામ કરી રહી છે. અરે ! જે કયા બહાવાએ વૃક્ષમાં સાક પડ્યો કે “હાથ, જન્મણ !” (માત્ર પડે છે કે ચિંહનાદ કે હાથીની ગજના છે.) અમારા સેકેસ નેમ જાડીમાં છુપાઈ ગેલા છે; દરવાજામાં સૂતા છે.

શુ અમે એકલા છીએ ?

પણ હા, અમે એકલા છીએ. આ નોકર આકર કોઈ અન્ય નથી; અમેજ છીએ. આ અંક નથી, પણ અમેજ છીએ. પરમાત્મા નથી; પણ અમેજ છીએ. બહાલો કોણ ! અમેજ છીએ. સમિલન શું ? અમેજ છીએ ! અને “એકલા” ચાલે પણ અમારી પાસેથી નાસી ગયો.

“ઈ તારક-એ દેવતરક જનો નીજ, ઈ સહરા,
અચલશે કોહસ્થાનો ચાલે શોને નગારા;
ઈ મારો મારકો, વચાલે હમે હિજરાં,
બાદ અંજમેા મંગલ જલો અબરો મહેલાયાં.
કાદજ, કલમમ અચમત વં મજમૂત વતો પુર અં,
ઈ ભુમવંત્રી સમસત મલ દાં મલ દાં.”

અમારું કોણું પૂછવા હો તે નીચે પ્રમાણે છે.

“નિશાનમ બે નિશાં નેરાં,

મહાનમ દર કલમ ને ખાં;

• કું એકલો પું; કું એકલો પું; પૂંચો અને સમુદર્શન પૂં અંદીશ પું. આસ નિશાન અન કોઈ સમુદેવ નહિ દેખ અંતિ પું; દેખ અન પું.

• આ અંદીશ, આ અંદીશ, આ અંદીશ, રણ, પાંડ, ગરિ, દિન, રોમાંચ અને વિરામ, અંદીશ અને સિંહ, જગત, પુત્ર, લાઉ, મંજાળ, પાશાં અને વગરો અંદીશ, કાવત, કાવત અને રાત્રી દેવ, રેખાનિશાન અને વિરામ, કું રેને પૂં રામજ છે, એક અને મન; એક અને બન

કેડે છે. એ તો ભાંગતી મરતી છે. આપને મારા સોગન છે; સાચું કહેલો; આ મરતી અને આનંદ વિના ત્રિપ્રલોકમાં જગત કદી પણ અન્ય બન્યું છે? કદી નહિ.
હું રાજ વાડ, એ કેડે-એ મરતીનો શો વિચાર કરું? શું સમજું? રામ શું વિચારે? શું સમજે?

(૧) વિચારવું તો હોઈ અવિજ્ઞાન વસ્તુ માટે હોઈ શકે; એને તો શો વિચાર છે.
(૨) વિચારવું કોઈ અદૃષ્ટ પદાર્થ માટે હોઈ શકે; એને તો શો દષ્ટ છે.
(૩) વિચારવું કોઈ દૃષ્ટ પ્રાપ્તિને નિમિત્ત હોઈ શકે; મરતીની તો સર્વ ઇચ્છાઓ તૃપ્ત થયેલી છે. જેને સંસારમાં વિચાર, સમજ અને બુદ્ધિ કહે છે, એજ મહાન મૂર્ખતા છે.
જ્યાં દેખું ત્યાં બરીયો ભ્રમ, પી પી મરતી આડે યામ,
નિત્ય તૃપ્ત મુખ સાગર નામ, પડ્યા અને એમાં આરામ;
દીકું સાંભળ્યું જોવું કામ, તલે લોકમાં છે વિધામ,
શું વિચારે સમજે રામ! તલે કાલ જેવું નિજ ધામ.

મહાવાક્ય:—

(૧) કુંડ કંકે કયોં ચત મુંડ ઉને જોહલે રહો ખલો; ફરીત, આપે અસ્થાક હો !
(૨) તેર ઘટ ગિચ રામ વસેંઘ કયોં ભરન્ય હેં તો; ફરીત.
(૩) રામ રહીમ સગ બંદે તેરે તેનું કિસલ ભો; ફરીત.
(૪) નૂ મોઝા નહિ બંધ ચંધ, કુક દી છડ દેખો; ફરીત.
(૫) છડ મોહર મુન સમ હુહાઈ, અપનાં આપન કોહ; ફરીત.
રામ.

તા. ૧ ઓગસ્ટ, ૧૮૫૮.

પત્ર ૨૪૬-રામનો નાવ.

લેખક-શ્રી ધત્તારામ; સ્થાનાતીતથી (અજ્ઞામકાં).⁺

“મારા નકુનેદ યાદે હરગિજ, મા મુદ હસ્તેમ યાદ બેગા.”

“રાકે નો દક્ષિમાસદી, દિલસે ન ભૂલીઓ કશી;
દૂધ મિટા અહલ બના, ઉસને જૂઝા દિવા કિયું.”

* મિત દેખું તિલ જરિયા ભ્રમ, પીપી મરતી આડો નામ,
નિત્ય તૃપ્ત મુખસાગર નામ, મિરે અને હમ તો આરામ;
દેખા સુના અનન્ય કામ, લીન લોકને દે વિધામ,
કા સોચે કા સમજે રામ, લીન કાલ જિલ્લો નિજ ધામ.

× (૧) વારા ચદ જેવા મુખજર વારા હાથનો પડો નાખીને એક વાર માં ઉમે છે? અરે પ્યાર! નહાર આર; અરે સાધુ! તું પોનેજ હથા છે. (૨) વારા પરામા તો રામનો નિચક છે, ત્યાં તું તેમાં (જિજ્ઞાસાવાન રહી) ધાસ યાપારે બો છે? અરે સાધુ. (૩) રામ અને રહીમ એ નવા વારા સેક છે, તને કોનો ભા છે? અરે સાધુ. (૪) તું મારેકે (મોઝા) છે; નોકર નથી. નોકર નવાચની મોઝા રેવને હોઠ અને અરે સાધુ. (૫) મોઝાને (નિવાસી થેનરંગની જાણનાં મોકરાં) જોડીને રામની વધામણી સંભાર; કે એમાં રસીને તું વારા રાશને ન યાદર; અરે સાધુ! તું પોનેજ હથા છે.
† અને આજ કાલિત યદ નથી કરના અજા ન કરો; પણ અને પોતે અકાશર સદિન નથી રાવરાવ રજિ નથી ગયા છીએ.

‡ રસીને યાચના કરી કે અને હાથથી કદી પણ ન જુલો, ત્યારે તેને જોખન દર કરીને અને; જનીને દેનદાર જુલો દીઠે.

જગત બધું વારી બાઉ, રામ ! તારા નામ પર !

ઇન્દ્ર બ્રહ્મા વારી બાઉ, રામ ! તારા ધામ પર !

હું કેવો સુંદર છું ! મારી સોહની સૂરત ! મારી મોહની મૂરત ! મારી ઝવક ! મારી દલક ! મારું સૌંદર્ય ! મારી શોભા-કાંતિ ! આ બધું જોવાને માટે મારાં નેત્ર સિંચાય બીજ કોઇનાં નેત્રમાં તેજ નથી.

આજકાલ લક્ષ્મણજૂલાથી અગગ પર્વતોમાં નિવાસ છે. ગંગા કોણ છે ? વિરાટ સપ્ત પાનનું હૃદય. પરમાત્માના હૃદયપર પરમાત્માનો આત્મા બનીને વિદ્યામ કરું છું.

લેખક રામ.

વ્ર ૨૪૪.

હરિદ્વાર, ૧૬ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૮.

મિચતે હૃદયગ્રન્થિચ્છિયંતે સર્વસંશયઃ ।

સંયન્તે चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टે परावरे ॥ ૬

મહાર જ્યાં જ્યાં ધ્યાન ધરું છું ત્યાં પ્રત્યેક પરમાણુમાંથી આ અંકારનું ગુંજન થી છે:—“તત્ત્વમાસિ” “તત્ત્વમાસિ”—તુંજ છે તુંજ છે, અંકર બુધ વાનું છું (એટલે કે ધ્યાન ધરું છું) તો આ ઢાલ બીજું કંઈ સાંમળવાજ દેતો નથી—“અદંબ્રહ્માસિ,” “અદંબ્રહ્મ સિમ”.

હું ક્યાં છું ? હું કોણ છું ? મારા મહેલમાં કોણ, ક્યારે કે ક્યાં એવી ચૂંચાં નથી પહોંચતી. મનને વાંકસાએ છીનવી લીધું; બુદ્ધિ ગંગામાં તણાઈ ગઈ; ચિત્તને ચક્રાંચલી ગયાં; અહંકાર માછલીઓને લેટ ધયો; પાપ હવામાં ઉડી ગયાં; સમસ્ત સંસાર છુટી લીધી છે. મારું અટલ રાજ્ય; મહાપ્રતાપ.

नास्ति ब्रह्म सदानन्दमिति मे दुर्मतिः स्थिता ।

क गता सा न जानामि यदाहं तद्वपुः स्थितः ॥ *

“અસ્મે દેવો હું દિલે કેસ, - વ દરેતે ફરકાદ;

જોસા દેના છે તો દે લે, હે લગે ભમ મેરા.”

લેખક-રામ.

વ્ર ૨૪૫.

લાહોર, ૨૮ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૮.

૩૬

આ મેરે ભંગીઆ ! તું આ ભંગ પીત; આ મેરે ભંગીઆ ! નિશંગ ભંગ પીત; ભર ભર દેનીયાં મેં, ભંગ કે પ્યાલે; નિશંગ ભંગ પીત, નિહંગ ભંગ પીત. પ્રકૃતિ નહિ પણ માણસી છે; હંમેશાં ભંગ ધૂંટી રહી છે. શિવની આંખ ઉઘરી, કે હા પ્યાલો હાજર થયો. પાકે એને ભંગ કે મદિરા કહેવી વાજબી નથી. એ તો રાજગનો

* જગત સારા વાર કાઢે રામ તેરે નામપર; ઇન્દ્ર યજ્ઞ વાર કહે, રામ તેરે ધામપર.

હું જ્યારે દિલ પર (બ્રહ્મા) પડોમે છે ત્યારે હાથની ગોંઠ છૂટી જાય છે; સૌ સંયમે કાણ ભય છે અને એનાં કર્મે છૂટી પડે જાય છે.

મુખજ્ઞક ઉપર

* હું બ્રહ્મ નથી એવી જે મારી હૃદયિક હતી તે હવે ક્યાં ગઈ તે હું નથી જાણતો. તે હવે દેખાતી નથી.

+ સૌંદર્યની આંખધું; મનનનું દિલ અને ફરકાદનો હોય હું; ચૂંચાં લેવું હોય તો ધણ લે મારો અંધર સંભોય છે.

કેકે છે. એ તો ભાંગળી મરતી છે. આપને મારા સોગન છે; આનું કહેલો; આ મરતી નથી. જાનક વિના ત્રિમાસમાં જગત કદી પણ અન્ય બન્યું છે? કદી નહિ. હું રાજ વાર, એ કેકે-એ મરતીનો ચો વિચાર કરે? શું સમજ્યું? રામ શું વિચારે શું સમજે?

- (૧) વિચારવું તે કોઈ અવિજ્ઞાન વસ્તુ માટે હોઈ શકે; એને તો સૌ વિદ્યત છે.
- (૨) વિચારવું કોઈ અદૃષ્ટ પર્યં માટે હોઈ શકે; એને તો સૌ દૃષ્ટ છે.
- (૩) વિચારવું કોઈ ઇષ્ટ પ્રસિને નિમિત્ત હોઈ શકે; મરતની તો સર્વ ઇચ્છાઓ વૃક્ષ ય-એવી છે. જેને સંસારમાં વિચાર, સમજ અને બુદ્ધિ કહે છે, એજ મહાન મૂર્ખતા છે. જ્યાં દેખું ત્યાં ભરીયો ભામ, પી પી મરતી આડે યામ, નિત્ય વૃક્ષ મુખ આગર નામ, પડ્યા અને એમાં અસમ; દીકું સાંભર્યું એવું કામ, તલે લોકમાં છે વિધામ, શું વિચારે સમજે રામ! તલે કાવ જેવું નિજ ધામ.

મહાવાક્ય:—

- (૧) કુંડ કહે કયોં વાત મુંડે ઉત્તે એકલે રમેા ખલે; રીકીત, આપે અદ્યક હો!
- (૨) તેરે ઘટ નિચ સમ વલેાં કયોં ભરના હેં તેા; રીકીત.
- (૩) સમ રહીમ સજ બદે તેરે તેનું કિસલ બેા; રીકીત.
- (૪) નુ એકા નહિ જંદા ચંદ, હુક દી હડ દેખે; રીકીત.
- (૫) હડ એકલ મુન સમ કુહાઈ, અપના આપન કોક; રીકીત.

પૃષ્ઠ ૨૪૬-રામનો નાવ.

લેખક-શ્રી ધતારામ; સ્થાનાતીતથી (અજ્ઞામકાં).
 "મારા નાનુને યાદે હરમિલ, મા પુઠ હંતેમ યાદ લેયા."
 "શકે એ દક્ષિણાસપ્તી, દિલ્લે ન મૂલીએ કમી;
 દુઈ મિત્રા અહંક બના, ઉચને મૂઝ દિવા કિં."

* મિત્ર કેમુ તિડ અરિત ભવ, ખોરો મરતો બોલો નામ.
 નિત રૂક સુખકર નામ, મિરે મને દમ લે અદમ;
 દેખ સુખ અન્ય દમ, તોન કોને દે વિધામ.
 આ તેને તા કહે રામ, લોન દમ જિલો નિજ ધામ.

x (૧) વાલ વદ જેલ કુખાર વાલ વાલને પામે નાખોને એ વાલ મં ઉમે છે? અને વાલ વાલને મા; નો સંકુ? કે જેલ કુખાર છે. (૨) વાલ વાલને તો રાખો નિલક છે, ત્યાં વેપાં (તિલ સવચ દાદ) વાલ વાલને મા? નો સંકુ? (૩) વાલ અને રોષ એ નંદ વાલ છે, લને કોને મા? નો સંકુ? (૪) નું માલો (નેક) છે; નેમા નથી. નેમા નાવની ને રોષે માલ અને નો સંકુ? (૫) જેલને (નિલાધી દોરાંની જુઝાં મોલ) જેલને ની રૂપમણી કોમ; કે એમાં રહેને નું વાલ રાખો ન મુખ; નો સંકુ? કે જેલ કુખાર છે. અને જેલ માલિય વા નથી રાખ અવધ ન રો; પણ અને જે નાંદર દલિ નથી રાખ રાખે નથી વધ હોને. જે રોને કહેવં મા? નો વાલથી કી પણ ન રાખે, તારે તેને નોલકા હા રોને અને દોલકા મુનવી હો.

જગત બધું વારી જઈ, રામ ! તારા નામ પર !

પંડ્ર પ્રજ્ઞા વારી જઈ, રામ ! તારા નામ પર !

હું કેવો સુંદર છું ! મારી સોહની સૂરત ! મારી સોહની મૂરત ! મારી ઝલક ! મારી ઢલક ! મારું સોહરવ ! મારી ચોસા-કાંતિ ! આ બધું જોવાને માટે મારાં નેત્ર સિવાય બીજા કોઈનાં નેત્રમાં તેજ નથી.

આજકાલ લક્ષ્મણજી સાથે આગળ પર્વતોમાં નિવાસ છે. અંગા કોણ છે ? વિરાટ સપ્ત પાનનું કુલય. પરમાત્માના હૃદય પર પરમાત્માનો આત્મા બનીને વિશ્રામ કરું છું.

લેખક રામ.

પૃષ્ઠ ૨૪૪.

હરિદ્વાર, ૧૬ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૮૬.

મિચતે દુદયગ્રન્થિષ્ઠિયંતે સર્વસંઘવાઃ ।

સૌયન્તે વાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્ દષ્ટે પરાવરે ॥ ૬

બહાર જ્યાં જ્યાં ધ્યાન કરું છું ત્યાં પ્રત્યેક પરમાણુમાંથી આ અંકારનું યુગ્મન કંઈ છે:—“ તાવમસિ ” “ તાવમસિ ”—તુંજ છે તુંજ છે. અંકાર મુખ વાળું છું (એટલે કે ધ્યાન કરું છું) તે આ એક બીજું કાંઈ સાંભળવાજ કેવું નથી—“ અર્હવસાસિન્ ” “ અર્હવહા સિન્ ”.

હું ક્યાં છું ? હું કોણ છું ? મારા મહેઠામાં કોણ, કયારે કે ક્યાં એવી ચૂંચાં નથી પડેલેલતી. મનને વાંદરાએ બીનવી લીધું; બુદ્ધિ ગંગામાં તણાઈ ગઈ; ચિત્તને ચક્રમાં ચીરી ગયા; અંકાર માછલીઓને ભેદ થયો; પાપ હવામાં ઉડી ગયાં; સમસ્ત સંસાર છતી લીધે છે. મારું અંકાર રાજ્ય; મહાપ્રતાપ.

નાસ્તિ વ્રજ સદાનન્દમિતિ મે દુર્પતિઃ સ્થિતા ।

ક મના સા ન જાનામિ પદાર્થ તદ્વપુઃ સ્થિતઃ ॥ ૭

“ અરમે દેવ્ય હું રિલે કેય, ન હાતે ફરકાઈ;

બેસા રેના છે તો કે તે, કે લગે જામ મેન. ”

લેખક-રામ.

પૃષ્ઠ ૨૪૫.

હાલો. ૨૮ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૮૬.

૩૩

આ મેરે બંગીઆ ! તૂ આ બંગ પીખા; આ મેરે બંગીઆ ! નિચંગ બંગ પીખા; જર જર રેનીયાં મેં, બંગ કે પ્યાલે; નિચંગ બંગ પીખા, નિહંગ બંગ પીખા. પ્રજ્ઞિ નહિ પણ પાવલી છે; હાંમેયાં જાંગ પૂરી રહી છે. શિવની આંખ ઉઘડી, કે કહ્યાં પ્યાલે હાજર થયો. બાકે એને જાંગ કે મરિય કહેવી વાજબી નથી. એ તો શરતગે

• અનન્ય જલ જર કહે સમ મેરે નાનપા; ઉઠ મથા: પાર કહે, રાગ મેરે પાનપા.

૧ જ્યારે દોડ પર (અમર) પોલે છે ત્યારે કાગળી માંડ જીવી જાય છે; કાંઈ સંકો. ૩૬૪ બન જ બને નેત્રાં કાંઈ કોઈ જાનવા છે.

મુજબક ૩૪૩

• હું બધું નથી જોતું એ મારી દુર્લભ દેહી ને હો જ્યાં મન તે હું નથી જાનતું. ને હો દેહી નથી.

• લેખક આંખપુ; મજનનું દિલ અને રૂપાંબો હાજર હું; મુગન મેં દેહી કે ધણ મેં દેહી બધું જાનું છે.

જાકર્ષક બનમે' જેરી અસંખ્ય રંગ હે પેદા.
મરે કરતાં હું મેં કયા, કયા, અહા હાહા! અહાહાહા! + રામ.

૮૮ ૧૧ ડિસેમ્બર, ૧૮૫૮.

પત્ર ૨૫૦-ચિના કોટી રામવાદચાર.

કૃષ્ણપત્ર મળ્યે; જેમાં લખ્યું હતું કે "ખબર નહિ આપ્યું તરંગ બાંધ્યા કરે છે." નહોતું મનમે કે જેથી રીતે આપના ગુજરાંચલ યરીને ખબર નથી કે તીર્થયાત્રી શું તરંગ બાંધ્યા કરે છે; તેવીજ રીતે આપના હાલોરંચલ યરીને પણ ખબર નથી કે રામ શું તરંગ બાંધ્યા કરે છે. રામ કોઈ તરંગ દૃષ્ટિમાં નથી આવતો; એક તરંગ હોય તે દૃષ્ટિમાં આવે ને? ત્રિયોગસ્વરૂપ અને નિર્મલ વિદ્યાશયમાં તરંગરૂપી પૂન કેવી?

રામ:-વિદ્યાશય નિર્મલ ધનમાંડી; દુન્યા' પૂન કાચિવ નાંહો.
પત્ર લખવામાં વિલંબનું એક કારણ એ હતું કે કોઈ કાંઈ કબર પાસે નહોતું તેમ છે પણ સિદ્ધાંતમાં નહોતો. આજ એક પુસ્તકમાંથી તથા ટીપ્પટ નીકળી આવી, અને આ-કેવીજ વિધિ આપાપીચની ચીએ (કોટ થી વરેરે)ની રહે છે. આજ કેવળમાં તેવું નથી તેથી રતે વેર નહિ રહીએ. યહેરની આરે તરફ સહેલ યશે. બાને હાથમાં લાડુ છે.

ઉપરની હાલવથી એમ ન સમજ્યો કે હાથ! હાથ! રામ બહુજ નિર્ધન અને કુખી રહે છે; કહે નહિ. આ બહારની નિર્ધનતા અને ખેંચને હીથે એ સંપૂર્ણ અમીરી અને બાદશાહી લોગવી રહ્યો છે. એવો પણ સિદ્ધ થઈ ગયો છે કે બ્યારે કોઈ આ-વસ્થા પૂરી પડવાને સ્થપન તૈયારજ હોય તે એ અવસ્થામાં મરૂમ પણ નથી પડવી (અને વસ્ત્રવિક રીતે તે બ્યારે અવસ્થા પૂરી કરવા માટે સ્થપન તૈયાર ન હોય તે તે અવસ્થામાં પ્રવીવ થવું ખેડી ભૂખ્યા એવું છે.) પહેલાં અત્યંત ચિન્તાપૂર્વક અવસ્થા-એ પૂરી પડવા માટે પ્રયત્ન થયા કત્તે હશે; પણ હવે બ્યારે બિચારી આવરણકતાએ સ્થપ' પૂરી થઈને સામે જુએ છે ત્યારેજ એનાપર દૃષ્ટિ પડે છે નહિ તે એના ભાગ્યમાં રામની દૃષ્ટિ કેવી? પ્રારબ્ધકર્મ અને કાલરૂપી સેવકોને સોંપી ગરજ હોય તો આવીને રામ બાદશાહનાં ચરણ ચૂમે; નહિ તો એ બાહનચાહને શી પરવા છે કે અલુક સેવક સલામ કરી ગયો છે કે નહિ!

રામ:-
હો વર વર્ષ હોય તે પીક કામ પીએ,
આશય, સૂર્ય, ચંદ્રમાં મેહિન યશે કાં તું!
ખંજરની શું ઘાઘલ કે એ જખમ કે કરે!
ભારેજ એક પ્રયાગે કાવલ થયે છે તું.

રામ.
૮૯ ૧૫ ડિસેમ્બર, ૧૮૫૮.

પત્ર ૨૫૧.

હજી સુધી તે સ્વર્ગમાં ક્યાં પણ જઈને યરીને વિચાર નથી. કોઈ કહેવાય નહિ.
તરંગવિ તરંગવિ તરંગવિ તરંગવિ તરંગવિ તરંગવિ.
તરંગતરંગ તરંગતરંગ તરંગતરંગ તરંગતરંગ તરંગતરંગ.

* બંદો રમણ, બન્દો + હી રમણ મરે જુએ "રામચંદ". ૧ સુભાષી ૫૨૩
x મુલ પૂરી જોવ માટે જુએ હી "રમણ".

બાવાર્ય:—“તે આવે ને ન આવે છે, તે દૂર ને સમીપ છે;

..... સર્વનાં અન્તરે આપ્યો, સર્વની બહાર તેજ છે.”

રામ.

પત્ર ૨૬૨-મિશન કૉલેજ છોડીને ઓરિએન્ટલ કૉલેજમાં નોકરી કરવી.

તા. ૨૨ જાન્યુઆરી, ૧૮૫૯.

આનંદ ! આનંદ ! આનંદ !

મિશનકૉલેજમાં આજકાલ કામ છોડી દીધું છે. જો કે હજુ એક કલાક ત્યાં કામ કરવા છે; એ પણ પંદર દિવસ પછી છોડી દેવાશે. ઓરિએન્ટલમાં રાજનાં બે કલાક કામની શરૂઆત કરી દીધી છે.

રામ.

પત્ર ૨૫૩.

આપનો એક પત્ર કે જે ઘણું કરીને સરકાર સ.....ના હાથનો ઉપેક્ષો હતો, તેનાથી મહત્તમ યયું કે પુત્રજન્મ થયો છે. સમુદ્રમાં એક નદી આવી પડે તો કાંઈ વધારે નથી થતો અને કદાપિ જો એકેય ન આવે તો કાંઈ ખોટ હોતી નથી. જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ હોય ત્યાં એક રીતે સખીએ તો પણ શું ને ન સખીએ તોએ શું ? જે ઠીક વાજળી હશે તે તેની મેળેજ યયું હશે. કોઈ પણ પ્રકારનો અમે શોક કે વિચાર શા માટે કરીએ ? જો શોક કે ચિન્તા કરવીજ અયોગ્ય છે. અમે જ્ઞાની નથી પણ જ્ઞાન છીએ. દેહથી જરાએ સંબંધ નથી; દેહ અને એનાં સંબંધી ભણે અને એમનું પ્રારબ્ધ ભણે. અમારે શું ?

મનોબુદ્ધવર્હકારચિત્તાનિ નાદં

ન ચ ધોત્રશિરો ન ચ પ્રાણેત્રે ।

ન ચ વ્યોમ ભૂમિ નં તેજો ન વાયુ-

ચિદાનંદવતઃ ચિત્તોઽહં ચિત્તોઽહમ્ ॥ x

અર્થ:—અહંકાર, બુદ્ધિ, મનો, ચિત્ત, હું ના,

નહિ આત્મ, જિજ્ઞાસા, નહિ પ્રાણ નેત્રો;

નહિ વ્યોમ, ભૂમિ, ન તેજો, ન વાયુ,

ચિદાનંદ રૂપે ચિત્તોહમ્ ચિત્તોહમ્.

રામ.

પત્ર ૨૫૪-ગૃહસ્થ અને ત્યાગીની આવશ્યકતાઓની તુલના. તા. ૬ માર્ચ, ૧૮૫૯.

અરજ એ છે કે અહીં કોઈ પણ પ્રકારનો હિસાબ નથી થયો. મહીનાના ચિત્રે (૭૦) કરતાં પણ એક બે રૂપીયા એછા મળ્યા હતા. એમાંથી કોટી પાણી પણ એકડી તો કરવી નહોતી. જે જે આવશ્યકતાઓ નજરમાં આવી તે પૂરી થતી ગઈ. બાકીની જરૂરોને સાફ જવાબ દેવો પડ્યો. (એટલે કે પૂરી ક્યાં વિના છોડવી પડી.) કેવળ બાર રૂપીયા દર મોકલ્યા. જ્યાં અડક મનુષ્ય ખાનારાં છે; અને સાપુઓ કે જેને માટે ભ્રમરની પેડે અનેક પુષ્પો (વસ્ત્રરત્નો) મધુકરી (નિશા) માત્રથી બૂવનરૂપ છે એવા કરતાં, ગૃહસ્થી સ્ત્રીઓ, બાળકો, અને ગૃહોને વિશેષ આવશ્યકતાઓ હોય છે. ગૃહસ્થીઓ નિશ્ચય જાણી જાણી જાય છે; માટે જે થયાં કરે છે તે તત્ત્વ ઠીક અને વાજળી થયાં કરે છે. રામ.

પત્ર ૨૫૫-નારજ અને સવર શાય તોંદલા દાન છે. તા. ૧૭ માર્ચ, ૧૮૫૯.

વિચાર કરવા એવું વિચાર્યોએને માટે હમણાં પૂરું વાજળી નથી. આવતી કાલે

x “ નિર્વિવરુદ્ધ ” મંદિરનારં.

અથવા પરમ દેહાંતે કદાચ સૂચના અપાય. પ્રારબ્ધ અને સમય પ્રત્યેક, પુરુષનાં હોય ઉલેખાં ઘણાં છે; એમાં સંશય કરવો એજ અજ્ઞાન છે.

પત્ર ૨૫૬-ચેતનમાં સ્ફુરણાનો અભાવ.

કુટલ ચેતન કે સાદી ચેતનમાં સ્ફુરણા કે સંકેતપત્રું નામ માત્ર પણ નથી. એમાંથી પાત્રી(ચિત્ર) કે ઉચ્ચ અવસ્થામાંથી નીચે ઉતરીનેજ મનુષ્યના ચિત્તમાં સ્ફુરણાનો આભાસ થાય. મરણમાં આવે તેવું સરનામું લખે. બધું મંગલમય, આનંદરૂપ, શુદ્ધ સ્વરૂપજ. મિત્ર તથા માલ તો ક્યા પરવા; ઉતર જયો પાલ તો ક્યા પરવા. આપનો રામ તા. ૧૭ માર્ચ, ૧૮૬૫.

પત્ર ૨૫૭ અં.

શ્રી મહાત્માજી ! મહાત્મા તો આનંદપન હોય છે; મહાનંદ આપતું સ્વરૂપ છે; ત્યાં ચિન્તા અને મલિનતા શું કામ! સૂર્યમાં અધકારનો અહોનિશનો નાશ; અહં પ્રકાશ, પ્રકાશ, પ્રકાશ. "કહું" ક્યા હાલ ઇસલિકા કિ શારી મૌજ મારે છે; હે ઇક ઉમ્મદા હુંવા દરવા, અહાહાહા ! અહાહાહા ! ! ! આપનો રામ. તા. ૧૮ જુલાઈ, ૧૮૬૫.

પત્ર ૨૫૮.

"પીતમ પતિયાં તમ કિર્ણ, જગ તુમ હો બદેશ, તનમે' મનમે' નેનમે', વાકો ક્યા સંદેશ ?" આપનો રામ. તા. ૨૨ નવેમ્બર, ૧૮૬૫.

પત્ર ૨૫૯.

"પતમ પ્રદય ભભાંગે બલનંદ એ ગોચમ, હરાં કિ પર તો દિહલ મિહરો મહત્ત જોયમ." અર્થ:-હું છદ્મ છું; એ હું ગર્જના કરીને કહું છું; અને આ સૂર્ય અને આ ચંદ્રમાને જે પ્રકાશ આપે છે તે પ્રકાશ સ્વરૂપ હું છું. રજાશય ઉપાનિષદના આઠમા મંત્રમાં જ્ઞાનવાનત્વં વેદ નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરે છે:- સપતંગ્યાચ્છુકમકાપમગ્રણ-મસ્તાગિરં શૂદ્રમપાપવિદ્મ્. કવિમનીષી પારિભૂઃ સ્વયંભૂ-ર્યાપાતધ્યતોડર્યાન્ વ્યદધાચ્છાશ્વતીભ્યઃ સમાભ્યઃ ॥

અર્થ:-એ અશરીર, મલુ અને નાદીઓના સંબંધથી પૃથગ્ભૂત, પાપમયથી વર્જિત, સદ્ય શુદ્ધ, નિર્મળ પ્રકાશસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયો છે; જે કવિ, અંતર્યામી, સર્વ વ્યાપી, સ્વયંભૂ છે અને જેણે જનન-ત કાલને માટે પદ્મોને યદાયોન્ય બનાવ્યા છે. આપનો રામ. તા. ૧ ડિસેમ્બર, ૧૮૬૫.

પત્ર ૨૬૦.

બગટે ત્યાં જ્યાં હોય કંઈ, બગટે એવી સીંગ; અકાલ અલેષ, અરોપ્યને, કંઈ વસ્તુની બીક ! તા. ૪ જાન્યુઆરી, ૧૮૬૬.

પત્ર ૨૬૧.

મહાત્માજી,

આનંદ, આનંદ, આનંદ ! ! !

૧:-આ વસ્તુ શું વર્ણન કરે? એ તો આનંદ આનંદ તૂટે છે; (આનંદની સરિતામાં ઉલ્લાસ છે ! અહાહાહા ! અહાહાહા ! !) ૨:-ચિત્રમ ! પણ તે ત્યારે લખું કે અરે તમે ગિટેલ વગડા દો ! જે માથ વાપ્યાં, મનમાં નિરાશ કરે છે એનો શું સંદેશ પાડવો ? Rama. (રામ).

પત્ર ૨૬૨-આનંદ પ્રેસ અને માસિકપત્ર “અલિફ” તા. ૯ મનુષ્યારી, ૧૯૦૦.
નારાયણ !

આનંદ; આનંદ.

ભગવત્ પગાર હજી નથી મળ્યો; જ્યારે મળ્યો; ત્યારે કાંઈ લેટ થયો. * લોહા અ
સનિએ ઉપનિષદ્ બહુવા આવે છે. એએએ એક છાપખાનું ઉઘાડ્યું છે. કેવળ એટલા
માટે કે અહીં જે કાંઈ ભણે તે ત્યાં છાપે; સાથે આ માસિકપત્ર “અલિફ” નામનું પ્રકાશિ
કરવું થઈ શક્યું છે; આપની સેવામાં ત્રણ નક્કલ મોકલાય છે. એક આપને માટે, અને બી
બે આપ જેને વાચખી લાગે તેને આપશે. બહેરખજાર પણ સાથે મોકલાવી છે; સત્સંગીઓ
વહેંચાવી દેશો. આ આપનું પોતાનું જ કામ છે. આનંદ, આનંદ.

“બસ કરજી” હુણ બસ કરજી, કાંઈ બાત અમાંનાલ હસ કરજી.” રામ

પત્ર ૨૬૩.

સપ્ટેમ્બર, ૧૯૦૧.

મે લેલ તે મર્મકી માડિયાં તે, હવણકે મુકાગણ ફેર દિતા;
કર્મ કર્મ તે ગર્મ દે બેઢરેનું, અગણકે યેરનું યેર દિતા;
વિના શમ દે નામ બી હોરવાસી, સુરંગ કક પલીતણ યેર દિતા;
અજ નૂરદા શુકલકે આયા, દેશોં દિશા આનંદ અવેર દિતા.*

મુકામ હવણનું દિત.

બલા બલા બનિયાં, મેળાં હુદિયાં જાનિયાં;
પુશી રહના કાર હે, સોગ સોગયાં દાર હે.

* એ સમયમાં નારાયણ સ્વામી (શુદરશાસ્ત્રમાં) અને એક બીજા શુદરશ લાવા હરવાલ દિ-
રફીદ નાજર લાહેર, તીર્થરામજીને ત્યાં ઉપનિષદ્ બહુવા જતા હતા. યોગ દદાશ પછી આનંદ પ્રેસ
ઉઘાડ્યો હતો અને તેમાં ગોરશામીની આગાનુમાર “અલિફ” માસિકપત્ર ચર થયું હતું. એ બધા કાર્ય
વ્યવહારના પ્રબંધ કમી નારાયણ હતા. એ પત્રના માત્ર બેજ નંબર નીકળ્યા હતા; એટલામાં ગોરશા-
મીજી વાનપ્રસ્થાશ્રમની સુખના માટે દિમાલયમાં ગયા અને આજ વર્ષના અંતમાં સંન્યાસ ધારણ કર્યો
જેથી એ પત્રનું નિયમિત કાર્ય સર્વ બંધ થયું.

૧ હશે. ૨ અમારી સાથે. ૩ હસીને કર

૪ દિત દષ્ટિ અથવા બેદભાવનાને અમે યાનદશિરથી દગ લોડી નિર્મૂળ કર્યો છે. સર્વ પ્રકારની
ઝગોળી નોકાને યાનામિતી ભરમ કરી છે અને એ નોકામાં જે પ્રિદાદિ (અમિમાન છત્વાદિ) હતી
તેને વચ કરી લીધાં છે. અસમાવવિના જે કાંઈ દષ્ટિમાં આવતું હતું તેનો યાનજવાળાથી વિનાશ કર્યો
છે. હવે તો આનંદ અને પ્રકાશનો પ્રવાહ હવણકે અન્દરથી વશાં કરે છે અને સર્વ દિવામાં આનંદ
રેલાઈ રહ્યા છે.

નોટઃ—શુદરશાસ્ત્રના ત્યાગ પછી, એટલે કે ઇ. સ. ૧૯૦૦ પછી પૂરી સંબંધીઓ સાથે સ્વા-
મીજીનો પવબ્યવહાર તદાન બંધ રહ્યો હતો; અને તેથીજ ભગવતજીને પણ એ ૭ વર્ષ દરમિયાન એક પણ
પત્ર નહોતો લખાયો. ઇ. સ. ૧૯૦૧ ના ઓગસ્ટ મહીનામાં જ્યારે સ્વામીજીના શિવ ભક્ત મિ. પૂરુષ
શિવ લાહોરથી દિમાલયમાં એમના દર્શનાર્થે આગમ દત્તા, ત્યારે ભગવતજીના તરફથી કંઈ સંદેશો લા-
ગ્યા હતા. એના ઉત્તરમાં સ્વામીજીએ આ પત્ર લખીને મિ. પૂરુષશિવને આપ્યો હતો. આ પત્ર સ્વા-
મીજીના શરીર ત્યાગ પહેલાંના એક બે માસનો લખેલો છે.

અન્ય સજ્જનો ઉપરનાં પત્રો

લાડોર, તા. ૨૬ એપ્રિલ, ૧૯૦૦.

પત્ર ૧.

ભત્રવન,
માર્યાના માસિકપત્ર “અભિક્ષ”ના પાઠકનાં હાથ પાનાં એકવાર ફરીથી એકાગ્ર ચિત્તથી
ચાંચી જશે. મેં માસના નંબરમાં આપના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વક ઉત્તર આપી જશે. એપ્રિ-
લનો નંબર પણ આપની અનેક શંકાઓનું નિવારણ કરશે.
અત્યારે જે સંશયો બહુજ નુક અને વિષમ જણાય છે; પરંતુ એક સમય એવો આ-
વશે કે, તે બધા તર્ક સાફ થઈ જશે. સર્વ પ્રકારે અહીં પરમાર્થ છે.
આપનો તીર્થરામ જોરવામી.
લાડોર, તા. ૧૬ જુન, ૧૯૦૦.

પત્ર ૨.

ભત્રવન,
એવી કોઈ પણ શંકા નથી કે જેને સમ દર ન કરી શકે. હાલમાં શંકાનું
ન્યાય માત્ર પણ નથી. વારત્તિક તે કેવળ એજ છે કે “ક્રમા જોરત”-સર્વે સદ્વિદ્ પ્રજા.
આપનો એ કોઈ સંશય દૂર થવો બાકી રહેા હોય તો તેનું કારણ એજ છે કે આપે કોઈ
સાચા મહાત્માના સત્ત્વનમાં પૂરતો સમય અર્પણ નથી કર્યો. સત્ત્વગની જામી છે. સત્યને
જે વાતની પરવા નથી હોતી કે એના અનુયાયીઓ અનેક થાય. હબરો વધો સુધી શુભ
ત્યારપણનો નિયમ હોકામાં પ્રસિદ્ધ નહોતો થયો તેપણ શું એ નિયમમાં જામી હતી? કદાપિ નહિ
માસિકપત્રના બારે નંબર પ્રત્યેક વર્ષ હોકાને પહોંચ્યા કરશે. એમાં વિવેક થાય તેથી
હરવાનું નથી, એ પણ સારા માટેજ થાય છે અને તે સમય આવે અપણે જણાઈ આવશે
“અભિક્ષ” ને સ્તુતિની આવશ્યકતા નથી અને નિન્દાનો ભય નથી, એ તો પો-
તાના અર્થથી પ્રકટ થાય છે. એને તો પ્રજા વિના બીજું કોઈ જમત-જમત છેજ નહિ
હાલમાં અનુભવકે-અર્થ પ્રજાસિમ્મની મર્ચના તો એકવાર આ માસિક પ્રત્યેક સ્તુતિ
સંભળવી શે. નિર્ભય નિર્ભય સમનાં દર્શનની વાર છે.
પ્રતાપનગર-દિલ્લી-ગરવાણ રોડ, એપ્રિલ, ૧૯૦૨.

પત્ર ૩. અં,

હાલમાં!

સવાર અને સાંજ એકાગ્રતામાં બેસીને પરમેશ્વરનું એવી રીતે ધ્યાન ધરો કે એ-
વિષયમાં સમાવેશ થઈ નાય; જાણવા તો એવી રીતે ચિત્ત એમાં લીન થઈ જાય.
એવા પ્રકારશૂન્ય ધ્યાન થતો કે જે સૂર્યના પ્રકાશ કરતાં પણ વિશેષ પ્રકાશમાન
સૂર્યમાન પ્રકાશ કરતાં અધિક રીતગ છે, તેમજ સર્વવ્યાપક છે. એવા પ્રકાશમય ધ્યાન
ધોયે સમય લીન થઈ જાશે. ત્યાર પછી ચિત્તમાં જેવો આજ ભરે-કે આ નામરૂપ (શ-
ર્વાદિ) મારું નથી પણ પ્રકાશશૂન્ય પરમેશ્વરનું છે, અને જે પ્રકાશશૂન્ય આત્મા મ

૭. તાત્પર્ય એ છે કે આ શરીર અને નામરૂપને વેચીને વ્યોતિસ્વરૂપ આત્માને ખરીદી લેવો; શરીર અને શારીરિક આવશ્યકતાઓ પરમાત્માને અર્પણ કરે એનું કામ એ જાણે. પરમાત્માને તમે તમારા કરી લેવો કે ભૂતી ન જાય. તમારું વિશ્રામ સુખ, અને સ્વાસ્થ્ય સર્વસ્વ પરમાત્મામાં રાખો.

તમે અમારા છો, અમે તમારા છીએ.

તેની સાથે હસ્તાં કરતાં, બેસતાં ઉડતાં તમારા મનમાં ઝં મનનો જાપ જપ્યા કરો. ખની શકે તો લાહેર, સૂતરમંદીમાં આનંદ પ્રેક્ષમાંથી માસિકપત્ર “અલિફ” ના જેટલા અંક મળી શકે તેટલા મંગાવીને વાંચ્યા કરો. આવી રીતે કરવાથી બધા રોગ દૂર થઈ જશે.

રામ

પત્ર ૪. ૩૦.

કાંડિયાશિખર-પોસ્ટ ટિકરી, તા. ૬ એપ્રિલ, ૧૯૦૨.

પરમપ્રિય રામ,

રામબાદશાહ હાલમાં એક ઉચ્ચ પવંતના શિખરપર રહે છે; કે જ્યાંથી યમોત્રી, ગંગોત્રી, કેદાર અને બદરિનાં હિમશ્ચેત્રોનું મનોહર સૌંદર્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે. સાત આઠ માઈલ છેટે સુતેલી ગંગીનું આ સ્થળેથી જોઈ શકાય છે. ટેહરાનના રસ્તે રોશનથી ટિકરીને રસ્તે જતાં બે દિવસ પ્રવાસ કર્યા પછી હરકોઈ આ અતિ રમણીય પ્રદેશમાં પહોંચી શકે છે. પરમપ્રિય !

અર્પણે પ્રેમને સર્વે, માનણે ઉરનાં કલાં,
સંબંધો મિત્રને સ્વાધી, સર્વનો ભોગ આપતાં;
માન સન્માન ને કીર્તિ, ગૃહ, બંડાર દ્રવ્યના,
અહંતા જ્ઞાનની સર્વે, પ્રેમ યજ્ઞેજ હોમવાં.

સરનામું:—રામ બાદશાહ,

દરબાર કોડીયા શિખર.

પત્ર ૫. ૩૦.

એડોર્ગટ ઓફિસ, લખનૌ.

જાપાનની રીમર લગભગ ૨૦ મી ઓગસ્ટ ૧૯૦૨ ને રોજ કલકત્તાથી ઉપડશે. રામ હિંદુસ્તાનમાં ક્યારે પાછા આવશે એની ખબર નથી. પાછા આવતી વખતનાં જંગમની પણ જાગ્યેજ કોઈને ખબર પડશે.

હમેશાં તમારી સાથે—રામ

પત્ર ૬.

કેમલ સિંગલ-ડેરિંગિંગ, તા. ૧૧ જુન, ૧૯૦૩.

માત્ર બેઠા પ્રેમાત્મા,

શું કાંઈ કહેવાની કે લખવાની આવશ્યકતા છે ? રામ બધું જ જાણે છે, એટલે કે તમે સર્વે કાંઈ જાણો છો; તેમ છતાંયે રામ તમને થોડી એવી વાતો કહેશે કે જે અહીં થોડાં વખત પહેલાંજ પ્રકટ થઈ હતી અને રામને અત્યંત મુખર નીવડી હતી. પ્રત્યેક વિષય રામને અનંદકરજ હોય છે.

જે ની ૧૬ મી વારીયે રામ હરિયાતકપરની એક જાગ્ય શિખરપર આરામ કરતો હતો; એટલામાં ડૉ. હીડરના માર્ગનેજે મેનેજર, એડિટરના એક મેનેજરે મોડરેટો હાંચરો લખ્યો. તરતજ તેને નીચરતી ઓફ અને રજાવતી દોઢરના દરેકની સાથે ઉંચે હાથમાં દૂતરો

તે હેવામાં આપ્યો. અર્પણ આનંદ અને નિઃશીમ હાસ્ય કરતાં કરતાં રામે પોતાનું શરીર
 રે દેહી લીધું. સુચારિક, ચીત્ત સમીરણે રામને આમ તેમ હીંચકા નાખવા શરૂ કર્યા,
 સરિતાએ મધુર સ્વનિધી પ્રલુપ્તીત આરંભ્યું. રામ ખડખડાટ હસ્યો; અત્યંત હસ્યો.
 તે સાંભળતા હતા? રામ બ્યારે આમ તેમ હીંચકોતો હતો ત્યારે ચીંચી કરતું એક
 બેન પછી માથા ઉપર વૃદ્ધમાંથી રામની સામે એક રહ્યું હતું. કદાચિત એને રામની
 આંખો હશે! શું એમ હશે? નહિ; એ અસંભવિત છે. પ્રત્યેક રોજિને, ચકલી કે
 વધુ રામને પોતાનું સ્વરૂપ બહે છે. ગમે તેમ હોય પણ રામે બ્યારે પોતાનો એ
 અન્ય અનિવાર્ય આનંદનો આસ્વાદ આમ તેમ નાચવા ફૂંદવામાં હેવા માટે એ હીંચકાને
 હશે ત્યારે એ સુંદર રોજિને એ હીંચકામાં હીંચકાના પ્રયત્ન કરવાની તક સાધી. બેઠો,
 રામનાં એ કોમળ પછીએ અને કુસુમો, રમતિયાળ, આનંદી અને મુક્ત નથી? !
 એ તા. ૨૦ મધ્યાહ્ન ઉત્તરના પ્રદેશ તરફ જતાં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનો પ્રેસિડેન્ટ એડી
 પ્રેસિડેન્ટ યોગે વખત રોકાયો હતો. રિપબ્લિકન કમ્પનીની પ્રતિનિધિ સીએ એને મનોહર
 પોષ્ટની એક છાલ લેટ પરી ને ત્યાર પછી તરતજ તેણે રામની પ્રાણી 'હિંદુસ્તાનને
 માટે અમેરિકાને અર્પણ' એ લાપલુડ પુસ્તક, અત્યંત આભાર, પ્રેમ અને આનંદપૂર્વક
 સ્વીકૃત્યું. બધા વખત તે પુસ્તક એણે પોતાના જમણા હાથમાં રાખ્યું હતું, અને હોકોની
 સલામોને એ જમણે હાથે સ્વીકાર કરતાં કરતાં સ્વાભાવિક રીતેજ એ પુસ્તક તેના કપાને
 મુદ્દારે એકેક વેળા તે મળ્યું હતું. ગાંધી બ્યારે ઉપડી ત્યારે તે એના હાથમાં એને ધ્યાન-
 પૂર્વક રાંચતો જણાતો હતો અને ઉપડતી ગાંધીમાંથી એણે એકવાર ફરીને હાથ હલચલીને
 રામનો આભાર માન્યો.

પણ જરૂર! જુઓ તો ખરા! રામે એ પ્રેસિડેન્ટને હીંચકામાં હીંચકાના આનંદને
 વિશ્વાસ સ્થાપવા નહોતો બોલ્યો. શા માટે નહિ બોલ્યો હોય તેનું વખતે અનુમાન કરી
 શકો છો? કૃપાકરીને, કહો. વારુ, બ્યારે વખતે બોલવાનું નથી, ત્યારે રામ વખતે કહે
 દરજી વડન સ્પષ્ટ છે, એ કહેવાતા સ્વતંત્ર અમેરિકાનો પ્રેસિડેન્ટ રામનાં સ્વતંત્ર પછી અને
 હવાનો ચઢતાંય પણ સ્વતંત્ર નથી.

પ્રેસિડેન્ટનું વખતે શું કામ છે? તમે સ્વતંત્ર થઈ શકો છો અને તે પણ રામના
 જેવાજ! જેથી થાય અને પ્રકાશ તમારાં વિશ્વાસુ પવિત્ર દાસ બની જાયે. રામ બંને એટલે
 રામ વખતે સુર્યમંડળ, તારામંડળ, ચંદ્ર, સપ્તર્ષિ, મેઘમંડળ, અરુણ, પવન અને વર્ષા કાંડ
 આપશે. પ્રત્યેક પદાર્થ પર તમારું સ્વામિત્વ થશે. શું એ સુંદર સાદું નથી? શું તે એટલું
 નથી? પ્રિય! કૃપા કરીને સર્વેસ મેળવો.

પ્રત્યક્ષને આર વામતાં, ઉપનાં સુંબોધી બંધવ થઈ, મનસી ચીત્તકલ્પને કદાચિત
 નહીપચીથી હાસ્ય કરતાં, અને આનંદસ્તોત્ર ગાતાં પછીએનાં મધુર સ્વનિધી સ્વરૂપે સ્વરૂપે
 રામ ગિરિગિર્જા અને સરિતાવદ પર ફરવા બધ છે.

આવો, આવો, આપણે સાથે હસીએ. હસો, હસો, હસો, જરૂર એ દુર્ગા હાસ વાનકા!
 આજ, નિર્ભય રામનાં રિખતર નેત્રોમાં હસિ કર; તથા પ્રકૃતિ અને રામનાં અન્ય અન્ય
 ગાળ એ તન્મયાવસ્થા તેજ "હું" છું.

રામના રિપબ્લિકન કમ્પની, ૧૯૦૨

પત્ર ૭. ૬.

પ્રિય પત્ન્યાત્મન!

તમારો પત્ર મળ્યો. આજ સત્તજ મનુષ્યનો વાસ્તવિક ભેદી, રંગોળી-એ નહીં

સત્યનું અવલંબન રાખીને સદર્શને પંથે ચાલ્યો તો તમારા શરીરનો વાળ પણ
યશે નહિ.

યોગવાસિષ્ઠ અને ભગવદ્ગીતાનો પુનઃ અને પુનઃ અભ્યાસ કર્યો કરો.

તમારો આત્મારૂપે

(Rama so am I) રામ " તે હું છું. " - (સ્વામી)

પત્ર ૮. ૩૦.

શારદા સિંગ્રજી તા. ૨૨ જુલાઈ, ૧૯૦૩

પ્રિય ધન્ય ચંપા ! (Flova)

તમને કદાચ એમ સંબોધન કર્યું છે તે ઠીક નહિ લાગે. પરંતુ તમને ગમે કે ના
રામને એ નામથી બોલાવવાનું મન થયું છે. પૂર્વ હિંદુસ્તાનની ભાષામાં પ્રત્યેક ના
અલૅકિક રહસ્ય રહેલું હોય છે અને ચંપા નામ (જે પ્રાયઃ ઉચ્ચ અને પુલ્કવન કુટુંબ
કન્યાઓનાંજ હોય છે) તેનો અક્ષરશઃ અર્થ સુવાસિત-પૂર્ણ વિકસિત, શ્વેતપુષ્પ યાય છે.

પત્ર લખવાને કલમ હાથમાં લીધી તેજ વખતે રામના મનમાં એ નામ કાંઈક સ્વા
વિક અને સ્વતઃ આવી ચડ્યું.

ગઈ કાલે કમલા (Panline) ને તેના સર્વ પ્રજ્ઞોના ઉત્તરમાં એક વિસ્તૃત પત્ર
ખાંગ્યો હતો. તેણીની મારફત તમને પત્ર મળ્યો ? તેમાં થોડી એક રામની તાલુકા
તાઓ પણ હતી.

વેદાન્તની સૂચનાઓ.

૧. વેદાન્તધર્મનું રહસ્ય તો માત્ર એકજ આ દેશમાં સમાપ્ત થાય છે.

બ્યાધિ, મૃત્યુ, ક્રુધા, આશ્વેષ કે ગમે તે હોય તેની પરના વિના તમારા સ્વરૂપમાં સં
મુખી અને વિશ્રાંત રહો.

તમારી પ્રભુતા કે જેને તમે નિત્ય અવલંબન રાખવાના છો, એને આધારે આનંદ
અને શાંત બનેા.

૨. જો તમે તમારા વાસ્તવિક આત્માનું સામ્યજન્ય પ્રતિષ્ઠાન કરવા ઇચ્છતા હો તો
સંચાર, તેનાં સહવાસીઓ, સંબંધીઓ અને સર્વને વિનાશીસમૂહ બંધો.

ગમે તેનું નિરીક્ષણ કરો, અવલોકન કરો કે પરીક્ષા કરો, પણ તે સર્વ તમારા સત્યસ્વ
રૂપ આત્માના દષ્ટિબિન્દુથી કરો; એટલે કે તમારો વાસ્તવિક આત્મા એ સર્વથી પર છે
અને સર્વ ઇન્દ્રિયથી સ્થિત છે, એનું વિશ્વરત્ન ન કરો.

૩. પરંતુ તમને કાંઈ પણ જોઈતું નથી. કોઈ પણ વસ્તુ માટે તમારામાં ઇચ્છા ચામટે
ઉત્પન્ન થવી જોઈએ ? સાર્વભૌમી શાસનકર્તાની રૂપાથી તમારું કાર્ય આનંદ, શેષ કે માત્ર
હીકને માટે કરે. તમારે કોઈ પણ પદાર્થની આવશ્યકતા છે એવું કદી પણ ન સમજો.
૩. તમે આ વેદાન્તના સિદ્ધાંતો અમલમાં લાગ્યો એટલે સત્યનો મધુર સુવાસ તમા
સમાંથી સર્વ દિશામાં સ્વાભાવિકજ વહેવા માંડશે.

શયન કરતાં પહેલાં-નેત્ર બંધ થવા માટે તે પહેલાં-મધ્યાહ્નજાગે કે પ્રત્યેક રાત્રિએ-તમે
વેદાન્તના સત્યનું મૂર્ત સ્વરૂપ છો, એમ તમારા મનમાં દૃઢ ભાવના કરો.

જાગત યતાંજ બીજું કોઈ પણ કાર્ય હાથમાં જ્યો તે પહેલાં, શયન કરતાં પહેલાં-
નિશ્ચય તરફ મનમાં તાલો કરો.

હસતો રમતો પ્રેમ પિપાસુ મંદ સમીરણ લાડે,
 પ્રેમ કેવિ કરતો એ તારાં નેત્ર કમલ ઉઘાડે.
 દિવ્ય સુશોભિત રમ્ય મંડપે સિંહાસને તું રાજે,
 શાન્ત રમ્ય સ્મિતભર સુખસુદ્રા ભવ્ય દિવ્યતા છાજે.
 જગત વિન્ધ શ્રદ્ધાંક સમસ્તે તારામાં 'તું' રૂપે;
 પૂર્ણ અપૂર્ણ એ તારામાં "તું તે છે" એ તદ્દરૂપે.

પુષ્પો રૂડાં સ્મિત ભર્યા અઝૂમી રદ્ધાં જે,
 'આભ્યો' તું 'આવીશ' સદા સૂચના કરે છે.
 હર્ષાશ્રુ અશ્રુ વરસાથી વધામણી દે,
 સન્માનથી સહુ તને પ્રિય એ નિમત્રે.
 છુપા સન્દેશ વાયુ શાન્ત લાવે,
 અહા વાયુ છતાં ક્યાંથીજ આવે ?
 ઉંચે નીચે અહીં પાછળ ભવિનિ એ,
 "ઉડે" "આવું હું" "આવું હું" સૂણાવે.

રામને હવે કોઈ ન લખશો. રામની મરણમાં આવે તો કોઈને એક બે લીટી લખે
 પણ રામના સરનામાના કાગળો એને નહિ પહોંચે.

હૃદિને અંતર્ભૂષ કરો. હૃદયમાંજ દૃઢ. ભવિનિ પ્રતિભવિ ત્યાંથીજ મળશે. તમે રામજ છે.
 બધી દિશાઓમાંથી નિમંત્રણો આવે છે.

પણ બાઈ, "એ તો મોજનો માલીક." વિચાર તો એવો હતો કે દુનિયાના કુટુંબો
 લને ઉગડતો ઉગડતો રામ પારીસને રસ્તેથી કદાચ હિન્દુસ્તાન આવી પહોંચશે પણ
 એનું શું કેકાણું ?

નથી ભૂત કે નથી ભવિષ્ય, નથી ફરજ કે નથી કરજ, ન લેવા કે ન દેવા. ચિત્તની
 ઉપસામતામાં કોઈ દહાડે આ શરીરનો પરપોટો શું પુટવાનો નથી ? અહીંમાં તો કોનું હિં-
 દુસ્તાન કે કોનું અમેરિકા ? જેને ગરજ હોય તે આ હસ્તવિખિત કાગળોના ઢગલાને પાછ
 બાઈ (રામનું શરીર છુટ્યા પછી) છપાવતા ફરે. છોડ દુનિયા; છોડ દુનિયાનાં કામ
 અને એની સાધેજ એ દુનિયાના લોકો.

આ સરે અમેલ કવિતાનાં આઠ પૃષ્ઠ મોકલ્યાં છે. "અમેરિકાનો નાપીલ" એ ચોપા-
 નિયાની એક નકલ યુનાઈટેડસ્ટેટ્સના પ્રેસિડન્ટને રામના તરફથી એની ખાસ સુહાગતાના
 પ્રસંગે અપવામાં આવી હતી. અત્યારે તો એ બધું કામકાજ સાનફ્રાન્સિસ્કોના સભ્યનોની
 એક મંડળીના હાથમાં સોંપવામાં આવ્યું છે. સાનફ્રાન્સિસ્કોની મોકલેલાં ચાર ભાષણો હિન્-
 દુસ્તાનમાં ફરી છપાવવાનાં હતાં. તમે તેની યત્ને તેટલી નકલો ત્યાંથી મેળવી શકો. વધારે
 ખુસીને માટે બાબુ હ...ને લખશો. પંડિત ઉ-અને અન્ય સર્વને ઝઝઝઝ.

પૃષ્ઠ ૧૦. ૩૦.

તા. ૧૫ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૦૩.

પ્રિય મુકુન્દર એટલે કે મધુર બાળક કમલ,

તમે નિર્મળ, નિર્દોષ અને સાધુઓમાં સાધુ છો. ન દ્રવ્ય, ન તો કલંક, ન સંસારનો
 પાસ, ન ચિન્તા, ન પાપ. બધાં તમે તેવાં નથી !

તે તમને હરકત ન હોય તે નીચેના વિચારોને કવિતામાં ગોઠવેલો. એવા પ્રવાસથી તમે ઉત્તર ભૂમિકાઓનો આશ્વાસ લેશો. રાત્રે આજ સવારે ફારસી ભાષામાં કવિતા લખી હતી તેને આ તરજુમે છે. પોર્ટલેન્ડ અથવા ડેનવરમાં બાંધે ત્યારે તેને કવિતામાં ગોઠવ્યો; તમને પોતાને જેમ અનુકૂળ લાગે તેમ વિચારોને સરળ કરવાનો તમને સંપૂર્ણ હક્ક છે.

૧. એ સમતાન્ય સમુદ્ર! ઉછળ, ઉછળ અને ઉછળ તારાં મોઢાં; આ પૃથ્વી અને રજ-જાળપણને, અરે! મારે જેની સાથે યું લેવા દેવા છે.

૨. આવો, આવો આપણે એ રસપાનથી તૃપ્ત થઈએ. અરે એ મસ્ત! આપણે એ લેહ-ભાવનાને જડમૂળ રહિત કરીએ. આ મર્યાદિત અસ્તિત્વની દિવાલોને તોડી પાડીએ અને આપણે એ પ્રકાશમાન આનંદની પ્રતિષ્ઠા કરીએ.

૩. આજ એ દેવી ઉન્નત! આજ! સત્તરે આજ! વિલંબ ન કર. મારું મન હવે આ જ હોડપિંજરથી કંટાળી મરું છે. એ મનનો તાસમાંજ નિપાત થયા દે. એને આ બળતી પ્રતિષ્ઠાથી બચાવ.

૪. માત્ર તારામાં આજ મૂકો. આશા નિરાશાને ચાલુમાં રહેવડાવો. લેહ ભાવનાને લાંગળી બો. મસ્તક અને ચરણનો વફાવત તોડી દો.

૫. આનંદના કે વિસમશાન ન બેઠાં મારે, પ્રેમની અમૂલ્ય ઉત્કટ પિપાસા! તું એક-જ આજ હજારો બન્ધનોને તોડી પાડવા સમર્થ છે.

સન્ધ્યાની પશ્ચિમે લાલી પ્રકાશે મોઢની ભરી; યું એ છે સૂર્યની કાન્તિ! નહ; તારી કાન્તિ વિસ્તરી.

તમારો પોતાનો આત્મા રામ,
પોર્ટલેન્ડ એર (અમેરિકા.)

પત્ર ૧૧.
ભવિષ્ય ધ.

આજે લોકો પોતાની દૃષ્ટિ પારિત્યગ વસ્તુપર રાખે છે અને તેમાં વિશ્વાસ આવે છે ત્યારે તેજ સમયે તેમને ચિત્તમાં શોભ અને હૃદયમાં સુંઝવણ થાય છે. એ શોભ અને ભવિષ્યનાં કારણ દૃષ્ટિએયર થતાં આચરણોને બળાતકારે ફર કરવાનો પ્રયત્ન છે એ નિર્વિવાદ છે. અંતરે જ્યારે જેમ કહું કે, આચરણોની સામે ન થાઓ; ત્યારે યું એનામાં શાન્તિ નહોતી? આમને શાન્ત રાખો, સંપૂર્ણ સુખી રાખો અને તમારી ઇચ્છાઓના પ્રવાહની સામેના વેગ-માં જે વિગ્ર ફરે જલ્પાવ તેને દત્તચિત્તથી વધાવી કાઢો. જ્યારે આપણે આપણા ચિત્તની સન્ધ્યા સુમાવવા નથી અને જ્યારે આત્મકેન્દ્રમાં સ્થિર રહીએ છીએ; ત્યારે આશાસમાન થતાં આચરણો અને દૃષ્ટિએયર થતી ઉપદ્રવિઓ આનંદમાં બદલાઈ જાય છે. એ રાત્રે પોતાના અંતરને શોકલગ્યા હતા તે તમને શાંત નથી? ચીડિલાણું અને અશાન્તિને લીધે બધાના આશી-રો, ઉત્તર વિચાર અને સુખની ધન્યપ્રાપ્તિ સંજ્ઞાદાર કે જે આપણને લાગે બધાના આશી-રમાં હોય છે તેને આપણે પોતેજ બંધ કરીએ છીએ. ધરીર અને સાંસ્કારિક અવનને હચ-ચાવતું સુખી એટલે કે મનને પ્રેમ-કે જેનાથી કોઈ બીજું ઉચ્ચ સત્ત્વ છેજ નહિ-એ-વ. તરણતર સુખી મનોબલથી સર્વ આચરણો અને વિચારોને પાર કરો.

તમારો પોતાનો પ્રેમાત્મા રૂપે

પત્ર ૧૨.

પોર્ટલેન્ડ સેરા (અમેરિકા)

ભચીસ ઇ.

તમે હંમેશા રામના સ્મરણમાં જ છો. ઝઞ ઝઞ તમે એટલાં તો સદૃશ્ય, પવિત્ર, ઉદાર, ઉત્સુક, શ્રદ્ધાળુ અને બહાં છો-શું તમે તેવાં નથી ?

૧. મનમાં એક માણસની બીજા માણસ સાથે સરૂપતા કે તુલના કરવી;
૨. મનમાં બીજા કોઈ મનુષ્યની પોતાની સાથે તુલના કરવી;
૩. ભૂતકાળને ભવિષ્ય સાથે સરખાવવો અને પહેલાની ભૂલોનો ચારંચાર વિચાર કર્યા કરવો;
૪. ભવિષ્યને માટે કલ્પનાઓ કરવી-અને કોઈ પણ વસ્તુને માટે ડરો કરવું;
૫. અદિતીય પરમ સત્તાપર આધાર ન રાખતાં કોઈ અન્ય પદાર્થમાં આશ્રય શોધવા ચિત્ત લગાડવું;

૬. બહારના પ્રસંગોની અધીનતા અને સર્વત્ર સામાન્ય સોગવતી આંતર શાન્તિમાં સર્વથા અવિશ્વાસ;

૭. કોઈના શબ્દો કે બહારનાં આચરણોપરથી ઉતાવળે અભિપ્રાય બાંધવો અને આધ્યાત્મિક નિયમપર ભ્રાંસાસથી અસંતુષ્ટ રહેવું;

૮. લોકોની સાથે વાતચીતમાં બહુજ આડે ઉતરી જવું;

આ આઠ કારણોથીજ લોકોના મનમાં તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે; તેથી ઉપાધિના આ અષ્ટકોને ત્યાગ કરો. તમારા પોતાના ઉદાર આત્મારૂપે સ્વામી રામ

પત્ર ૧૩.

૧૯૦૩.

સ્વામીશ્રી સિ.....

નમસ્કાર !

છાત્રોને કહે છે કે, જ્યાંમુખી આપણને ભૂખ ન લાગે ત્યાં મુખી ખેંચક ગમે તેવો સ્વાદિષ્ટ અને પચનમાં હલકો હોય અથવા સંજોધીઓ અને રનેલીઓનો ગમે તેટલો આગ્રહ હોય છતાં નજ ખાવો એકંદરે આપે ને લખ્યું છે તે બધું સાચું છે. ભો.હું હમણાં નીકળી આવું તો આપના અને કીચનગઢ સાન્યના મુખ્ય દિવાન સાહેબના સમગ્રમનો લાભ લેવાનો બહુ ઉત્તમ પ્રસંગ છે; પણ મારો અંતર્યામી એમ આદેશ કરે છે કે જ્યારે હું પાતે પૂર્ણ રીતે તેવાર ચક્રય ત્યારે એથીએ વધારે ઉત્તમ પ્રસંગો મારી સન્મુખ હોય કરો મારા પહેલાંના પરાજયથી-એ આપણે તેને પરાજય કહીએ તો-મારી નજાએ હિંમત તૂટી નથી; મને સંપૂર્ણ અચ્છા છે કે મારી ભવિષ્યની કારકીર્દિમાં પૂર્ણ વિજય મળશે આપણે કીચનગઢમાં સદાચાર ચળીને ને કાર્યની યોજના કરી હોય એવા પ્રકારના કાર્યમાંજ હું અહીં પ્રવૃત્ત છું. અવગણ આપણે હમેશાં ને અનુકૂળ તકો મળે છે તેનો લાભ લેવાને સ્વચ્છાન રહેવું એકંદરે; પણ સાથે સાથે આપણે તેને માટે અધીર પણ ન રહેવું એકંદરે ને અવરૂચક હોય છે તેજ કાર્ય છે. આપણા સ્વદેસજનોમાં અદ્ભુત શક્તિ અને સત્તા ઉદ્ભૂત કરવા માટે પ્રથમ તો મારે પોતાનેજ એ અદ્ભુત શક્તિ સંપ્રદિત કરી રાખવી એકંદરે. સમય આવજ થો; આપ અવરૂચક મારી સાથેજ રહો. મારે એ નહિજ કામગીર માટે બહુ નજાની માંધણ મચાવ્યા સિવાય મત્તમનિની કાંઈ પણ સ્વચી રહી શકે એકંદરે હોય અને મારે રેશને વાસ્તવિક ઉપયોગી થવું હોય

રામને હમણાજ એક વિચાર આવ્યો કે તમારે હિંદુસ્તાનમાં પહોંચીને તરતજ બન્ટી ત્વાએ પૂરણ કે જે ઘણું કરીને પંડાબમાંજ હશે તેની ખતર કહાડવી. એ પેલા "ગર્જનું પ્રભાત" (Thundering dawn) પત્રનો તંત્રી છે; તેને માટે કંઈ ભલામણ પત્રોની જરૂર નથી. તમે લીકીટ મેજમ્યા પછી તરતજ રામને લખ્યો એવી આશા રાખતો તમારે પોતાના નિર્ભજ વીરાત્મારૂપે

રામ સ્વામી.

(એ માતાને આ પત્ર જ્યારે તેઓ ભારતવર્ષમાં આવવાની તૈયારી કરતાં હતાં અને તેમના અહીં આવવામાં કેટલાએક લોકો વિગ્ર નાંખતા હતા તે સમયે તેમના ચિંતામ્ભ મનને શાન્ત કરવાને માટે લખાયો હતો.

પત્ર ૧૫. ઓ.

પ્રિય માતા,

શાશ્વત સ્પ્રિંગ કેલીફોર્નિયા. તા. ૧૦ ઓક્ટોબર, ૧૯૦૩.

કાગળ અને કવરો સાથેનો તમારો પત્ર મળ્યો. મેં તેને કાગળ કવરોની એક પેટી મોકલી. તમે જ્યારે તે માયાળુ ભુમિ (ભારતવર્ષ) પર પગ દેશો ત્યારે એ તમને હૃદય પૂર્વક વધાવી લેશે. રામ ત્યાં લખી ચૂક્યો છે. તમે ત્યાં પહોંચ્યો તે પહેલાં તો તમારું નામ ત્યાં પહોંચી ચૂક્યું હશે. તમારે જ્યાં જ્યાં વચમાં ઉતરવું હોય ત્યાં ત્યાં લોકો તમારો સત્કાર કરશે. (એક પ્રશ્નના જવાબમાં રામ લખે છે.) જ્યારે આપણે અસ્થિરતા, હૃદયપૂર્ણ અને મજાકને અધીન થઈ જઈએ છીએ ત્યારે હૃદયતાના અદ્વય કાનુનનો પ્રતિધ્વનિ કે જે આપણને નીચે ઉતારી પાડે છે તેનાથી ઘણું સહન કરવું પડે છે. પ્રજા પુરુષ હંમેશાં પોતાના હૃદયને કેન્દ્રસ્થિત રાખે છે અને એ એક પરમ સત્તામાંજ નિષ્ઠાવાન રહે છે. જગતના પદ્મથી તરફ તો તે નિઃસ્વાર્થી, શાન્ત, નિઃસ્પૃહ અને ઉદાર સમધિસજ્જ સંન્યાસીના સ્વાત્મનિષ્ઠ સ્વાભાવથીજ જુએ છે.

પ્રત્યેક કર્મમાં આ ઉદાર ભાવનાજ સાચવી રાખવી જોઈએ. પ્રારબ્ધાધીન મુખ હુઃખને પણ મુક્તાત્મા હંમેશાં પોતાની આત્મનિષ્ઠામાં સ્થિર રહીને નિરાસક્ત, અદ્યુબ્ધ અને આનંદિત સ્વરૂપથી ભોગવે છે. "હું" એકજ છું" એક મેલાદિતોવમ્ । સૂર્ય મારું મુખ છે. "ચિદાત્મા સૂર્યની સંજ્ઞાપર નિરંતર મનન કરવાથી અને જીવના નિત્યકર્મમાં પ્રતિફલે તેનો અનુભવ કરવાથી તમારો જીવાત્મા પ્રેમ, પ્રકાશ અને પ્રાણથી ઉચ્ચતમ સિદ્ધિપૂર્ણ બનશે. તમે સ્ટી-મરમાં બેસો તે પહેલાં રામને જરૂર લખજો. જાપાન અને હોંગકોંગ પહોંચ્યા ત્યારે પણ રામને જરૂર લખજો. રામ તમારે માટે ભારતવર્ષમાં તેનાથી બને તેટલી સેવા કરવાને માટે બહુ ખુશી થશે.

પત્ર ૧૬. ઓ.

તમારા ઉદાર મુન્દર આત્મારૂપે રામ.

શાશ્વત સ્પ્રિંગ કેલીફોર્નિયા. તા. ૧૬ ઓક્ટોબર, ૧૯૦૩.

અતિ મન્ય ઉદાર સચીનન્દ, *

તમારા બન્ને પત્રો આજે બપોરે રામને એક સાથેજ મળ્યા. અહીં સર્વ કામ સંતોષકારક અને વ્યવસ્થાપૂર્વક ચાલે છે. તમે જ્યારે બહુ લાંબી મુસાફરીપર જવાનાં છો ત્યારે તમારા માનવપ્રકૃતિના જ્ઞાનમાં થોડો વધારો કરવાથી અને તમારા આત્માને સંપૂર્ણ શાન્ત, ગંભીર અને સર્વદા કેન્દ્રસ્થિત રાખવાની અગત્યની છાપ તમારા મનપર ચિરમહીવ પાડવાથી બહુ ફાયદો થશે. પ્રતીત થતા વિદ્યજ્ઞ અને વિરોધ તો તમારી આનંતરશક્તિ અને પવિત્રતાને વધારવાને માટેજ નિર્માયેલા હોય છે. વિજ્ઞાન

* એ સમાચારને "સર્વાનન્દ" એવું સન્માસીનું નોંધનિધાન આપ્યું હતું.

શાસ્ત્રીઓએ નિર્ધારિત રીતે સિદ્ધ કર્યું છે કે સ્વધ્યા અને વિરોધ વિના વિકાસ કે પ્રગતિ થવી અસંભવિત છે.

તમને પેલી રૉબર્ટ્સન અને ક્રોજીઆની વાતો યાદ છે કે? શું સેંકડો, અરે! હજારો નિર્મૂળ ગયેલા પ્રવત્નો પછીજ પ્રત્યેક મહાન યોધ બહાર નથી પડી? હંમેશાં પ્રાતઃકાલે તમે તમને આપેલા મંત્રનો નિયમિત અધી કઠાક જપ કર્યો. ત્યારે એનો જપ કરતાં હો ત્યારે તેના રહસ્યનું તમારી નામસંજ્ઞાના ભાવાર્થમાં સુદૃઢ રૂપાંતર કર્યા કર્યો. આ પ્રકારનો સંધ્યાસજ્જ તમને એક સાચાં સંન્યાસી બનાવશે. તમારા જાણને માટે શું એકવચ્ચ ધઈ તે કૃપા કરીને જલદી લખજો.

પૂર્વપ્રેમ અને સહૃદય સજ્જાવ સાથે તમારો સ્વાત્મા, રામસ્વામી.

પત્ર ૧૭. ડૉ.

શાસ્ત્રી રિચર્ડ કેલીફોર્નિયા, વા. ૨૧ ઓગોસ્ટ, ૧૯૦૩.

અતિ ધન્ય દેવી સૂધાનન્દ,

તમારો ગઈ કાલનો પત્ર હમણાંજ મળ્યો. અહા! ભારતવર્ષને માટે ઉપકાર્યો, એ કેવા સુખી સમાચાર! હિંમકાંડમાં એ તમે ઉતરીને વા-ને મળ્યો તો ત્યાંના એ હિન્દી વેપારીઓ રામના અને તમારા ધર્મકાર્યના શ્રુત સમાચાર સાંભળીને બહુ ખુશી થશે.

હે હે સજ્જનો ઉપર તમને કાગળો આપ્યા છે તેઓ તમને દરેક રમણ સંબંધી સંપૂર્ણ માહિતી આપશે. તમારે તે ઉપકારનીજ જરૂર છે. ત્યારપછી બધુંએ કામ સરજતાથી થવા કરશે; પણ એક વાત ખૂબ ધ્યાનમાં રાખજો. તમને કોઈ પણ અન્ય મતના લોકોની સાથે મળવાનો પ્રસંગ આવે તે વિરુદ્ધ મતવાદીઓની ટીકા તરફ જરાએ લક્ષ ન આપશો. જ્યાં જ્યાં સહિનિની ભાવના, દેવી પ્રેમ, ક્યા અથવા આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ત્યાં ત્યાંથી તેનો સ્વીકાર કરજો, અનુભવ કરજો, તેનો આસ્વાદ લેજો, પણ કોઈની દરિયાને ગ્રહણ કરવાનો પ્રસંગ કદીએ પ્રાપ્ત થવા દેશો નહિ. તેઓની ખામીઓ અથવા નબળાઈ તરફ ન જોશો.

કલકત્તામાં રોડ સી-ને મળવાનું જૂલો નહિ. ત્યાંજ “ડોન” (Down) પવન વિદ્યમાન, ઉત્સાહી, પવિત્ર, નિરાશિમાની, ભક્ત અને ધર્મશીલ વેદાન્તી તંત્રીને મળવાનું જૂલો નહિ. એઓ એક કેંગવણીખતું અને બેડિંગરૂઢ બહુ સારી રીતે ચલાવે છે. કલકત્તામાં તમને સંકીર્તન અને રાસલીલા જોવાનો પણ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે.

માતા ભરતદામિ, જેવી રીતે એક વત્સલ માતા ધણી લાંબા વર્ષના વિધેય પછી મળતા પેતાના પુત્રને વધાવી લે છે, તેમ તમને વધાવી લેશે. હાલને માટે તો હવે પ્રજ્ઞામ રામ હંમેશાં તમારી સાથેજ છે.

પત્ર ૧૮. ડૉ.

ચિત્રાલો, વા. ૧૪ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૦૪.

અતિ ધન્ય આત્મંદ!

તમારા અનેક કાગળો, વાર અને બધુંએ રામને જોડાવર પહોંચ્યું છે. જ્યાં એકજ યત્તા કામ કરી રહી છે; ત્યાં કોણ કેનો આબાર મળશે? રામ આનન્દથી કેન્નત બન્યો છે. અરે! રામ પોતેજ સંપૂર્ણ આનન્દ છે. સર્વે રામ સંપૂર્ણ અસ્તિ છે. રામમાંથીજ કાર્યનો પ્રવાહ વહે છે. રામ કોઈ બદલું કંઈ કરતો નથી. તમે મુદ્ધાદર મુદ્ધાત્ર બનો જેટલે મધુર મુગ્ધ પેદાની, એનેજ તમારમાંથી-મારામાંથી અરે તરફ હુટના માંડશે.

તમે તમારા અંતઃકરણથી પોતાને હિન્દુ માને છે? એમની બૂઝો અને બહેમાને પણ તમે તમારા પોતાનાં સમજો છો! તમારાં પોતાનાંજ તેઓ બાઈબલને હોય એમ તેના પર વશ્યાસ સમજે છે? તમે તમારો અમેરિકાનો જન્મ બૂઝી જઇને હિન્દુ છો એમ સમજો છો? એવી રીતે કે રામ પોતાને હંમેશાં ધર્મચુસ્ત ક્રિશ્ચિયન સમજે છે તેમ તમે પોતાને હિન્દુ માને છે? એમ હશે તો તમારામાંથી અદ્ભુત કાર્ય સ્વાભાવિક રીતેજ નીકળી આવશે.

તમે કોણ છો? પતિતોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે નીકળી પડનાર તમે કોણ છો? તમે તમારો પોતાનોજ ઉદ્ધાર કર્યો છે? તમે જાણો છો કે “જે પોતાની જિન્દગી ગુમાવે છે તેજ તેને બચાવે છે.” ત્યારે તમે પણ શું એક પતિત છો? તમે શું એક પતિત થઈ શક્યો? ત્યારે તો ઉઠો, જાગ્રત થાઓ અને ઉદ્ધારક બનો. પાપી બનીને પાપીની સાથે તમારી એકતા અનુભવો અને ત્યારેજ તમે તેનો ઉદ્ધાર કરી શકશો. ઈશ્વર વિનય પ્રાપ્ત કરવાનો, પ્રેમ પ્રેમ અને પ્રેમ સિવાય અન્ય કોઈ માર્ગજ નથી.

ક. જી.

તમારા નિબંધોરૂપે સ્વામી રામ.

પત્ર ૧૯. ઝં.

મિનિએપોલીસ, અમેરિકા, તા. ૪ એપ્રિલ, ૧૯૦૪.

પતિ ધન્ય આત્મન!

તમે ક્યાં છો? મથુરાંથી બેસતા વર્ષનો કામળ આવ્યો. ત્યાર પછી બહારનાં ઉદાર માનના તરફથી કોઈ પણ પત્ર નહોતો મળ્યો. અંતરથી પ્રવાહ છુટે છે કે શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ:; સ્વર્ગનું સામ્રાજ્ય કેવળ અંતરમાંજ છે. પુસ્તકોમાં, મંદિરોમાં, મસ્જિદોમાં, આલ્મશાઉસો અને ઋષિઓમાં સુખની શોધ કરવી વૃથા છે. દરમ્યાન તમારા અનુભવપરથી પણ તમને એમ સમજાયું હશે. જે એકવાર આ સફળોષ પ્રાપ્ત થાય તો પછી ગમે તેટલી કિંમત આપીને અને ગમે તેટલું નુકસાન વેડીને એ પ્રાપ્ત થયો હોય એની જરાએ ફિકર નહિ.

એકાન્તમાં બેસીને શોક અથવા મોહને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપમાં બદલી નાખો. “ગર્જનું ભાત” (Thundering Dawn) જેવાં ઉત્સાહી પુસ્તકોમાંથી ઘણી પ્રેરણાઓ મળશે. “નું” મનન કરજો અને આશાવાહી, ભિક્ષુક ન થતાં માનવજાતિને શાન્તિનાં દાતાજ થજો. એવમૂર્તિ! શાસ્ત્રપ્રિયગ્રંથપર ફિક્કની પાસે રામની સાથે તમારે ઉપદેશની વાતચીત થઈ શકે તે યાદ છે? એ ઉપદેશ એક ભિક્ષુક તરીકે નહિ પણ પ્રકાશ અને પ્રેમન્ય હોય તો સ્વામી તરીકે અપાયો હતો. જ્યારે આપણે એવી ભિક્ષુકૃતિમાં હોઈએ છીએ ત્યારે જ્યના પ્રવાહમાં તુટી પડીએ છીએ. રામના “અમેરિકાનો અપીલ” એ વ્યાખ્યાનમાંથી હિન્દુતાનની વસ્તુચિત્તિનું તમને પૂરેપૂરું દિગ્દર્શન થયું હશે. ઈચ્છા થાય તો એ વ્યાખ્યાનને રી એકવાર વાંચી લો. તમારા પ્રેમધર્મના કાર્યમાંથી ઉતાવળીયાં અને ઉપરચોટીયાં પરિણમી લાવવાને માટે અધીરાં ન થશો. જીવસ કાઈરતનો આત્મ કહે છે કે સેષ કરવામાંજ તોષ માનો. સેષધર્મ કરતાં આપણને બીજું કશુંએ પારિતોષિક; આશીર્વાદ કે વિનિમય નહોતો મળેજ નહિ. લખનામાં “એડવોકેટ”ના અધિપતિ બાબુ ગંગાપ્રસાદ વમોને ન મળ્યાં હતાં તો તમે મળજો. ભારતવર્ષના ગરીબ હિન્દુઓના દુઃખમાં ભાગ લેવામાં વધારે અનંદ આવે છે કે અમેરિકાની આરામની જાંઘીનાં સુખે સારાં લાગે છે? બસ એટલુંજ. હું હિન્દુસ્તાનમાં ફરી આવવાની ઈચ્છા રાખું છું. ક. જી. જી.

રામ એક મહાનો પોર્ટકેન્ડ ઝાંઝેન, એક મહાનો ડેનવરનાં, બે અઠવાડિયાં ચિકાગોમાં, અને બે અઠવાડિયાં મિનિએપોલિસમાં રહ્યા હતાં. એ બધે કેંઠાણે વેદાન્તસલાઓની સ્થા-

જન્મ થઈ છે. છુટી છાતી યુનિવર્સિટિના ચરીખ હિન્દુ વિદ્યાર્થીઓને માટે મફત સૌકર્યોપની શેવનાઓ કરી છે. એટલીથી રામ બહેડો જયે. ત્યાંથી બેસન, ન્યૂયોર્ક, કુમારેશ્વરના અને વૉશિંગ્ટન. જુનની ૨૬, ૨૦ અને ૩૧મી તારીખે રામ સેન્ટ્રલ્કોંગની “વર્ડ્ઝ યુનિટ ઓન”ની સભાઓમાં હાજરી આપવાનો છે. જુલઈ મહીનામાં સમ લેઈક (સરોવર) જીન્ડિયા જયે. ત્યાર પછી રામ લાન્ડન-કન્સ્ટેંક જયે. બહાઈ ખાતા | નિમચ ન યયો. વસ્તુઓની હંમેશાં ઉજળી બાબતુ તરફ દૃષ્ટિ રાખજો. ગુડાબતુ ફૂલ કાંટા વગરનું હોતું જ નથી. આ જગતમાં અસત્ મિશ્રિતજ સત્ માફૂમ પડે છે. સંપૂર્ણ સત્ તો કેવલ પરમાત્માજ. હિન્દુસ્તાનમાં વેદ-તનો-સત્યનો એ આચાર બ્યવહાર થયો હોત તે “અમેરિકાને અપીલ” કરવાની જરૂરજ ન હતી. બ્યારે તમે સમર્પિતના જાન્દ્યની તદ્દપત્તા પામ્યો ત્યારેજ પ્રત્યેક સ્થળના પ્રત્યેક પરમાત્માઓમાં તમને ભવ્યદર્શન થયો. નિર-વરને માટે આત્મસુખ અને અંતરનો આનંદ પાડવો તમારા નિબાત્મારૂપે સ્વામી રામ.

પત્ર ૨૦. ૭.

વિશિષ્ટ મે, લેઈકવિનિચ, વા. ૮ જુલાઈ, ૧૯૦૪.

અતિ પ્રમ્ય દિવ્ય આત્મજ!

તમારા પત્રો રામને મળ્યા, ઉપકાર થયો. રામ વસ્તુચિત્તિને બહુ સારી રીતે સમજે છે. શાન્તિ, આનંદ અને વિષય હંમેશાં તમને પ્રાપ્ત થાઓ. સ્વાધ અને વાસનાની બાળને ત્યાગ કરનાર પવિત્ર આત્માને માટે કોઈ પણ ભૂતનાં ચિન્તા, ભય કે વિદ્ધ છેજ નહિ. હું મારી બાતને સમસ્ત વિશ્વરૂપે વિસ્તૃત કરું છું; અને મુજાપણે વિશ્વરૂ હું. હજુ અહંભાવ એજ હૃદયમાં જેરી સપ છે. એને દૂર ફેંકી દેશો એટલે સમસ્ત જગત તમારા ચરણમાં પડ્યો. (વનિયેપોલિસથી પાછા ફર્યા પછી રામે “પ્રેક્ટીકલ વિશ્વક્રમ” નામનો એક મોટો લેખ તમને છપાવવા માટે એકરજ્યો હતો. “વર્ડ્ઝ યુનિટલોન” ની પહેલો સભા રામના પ્રસુખસ્થાને ભરાઈ હતી. “યુનિટલોન” નાં ભાષણ ઉપરાંત “યિયોસોફિકલ સેસા-યરી” અને “ચર્ચ એન્ડ પ્રેક્ટીકલ ક્રિશ્ચિયાનિટિ સેન્ટ્રલ ક્લબ્બ” અને બીજી પછી ગાઓએ ઉપદેશ આપવા હતા. થોડા દહાડામાં રામ ચિકાગો જયે. ત્યાંથી બહેડો, ઝિલિ કેવ અને મીનેકર મેન, અને પછી સપ્ટેમ્બર કે તે પહેલાં અમેરિકાથી ઉપડ્યો.

તમો સર્વને પ્રેમ, આશીર્વાદ અને શાન્તિ અર્પિતો- તમારા નિબાત્મારૂપે સ્વામી રામ.

પત્ર ૨૧. ૭ ૭ ૭.

બેસન વિશે, ફેબ્રુઆરી, વા. ૧ જાન્યુઆરી ૧૯૦૪.

અતિ પ્રમ્ય પ્રિય દિવ્યતા,

રામે ઘણા લાંબા સમયથી તમને કોઈ નથી લખ્યું; તેનાં કારણ નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) રામ બહુ બ્યવસાયમાં રહે છે.

(૨) વર્તમાનપત્રો સિવાય હિન્દુસ્તાનમાં બીજા કોઈને એક પણ પત્ર લખ્યો નથી.

(૩) એમ ખબર મળ્યા હતા કે તમે બહુ સારી પેઠે છે; તેથી રામને કોઈ લખવાની અવશ્યકતા નહોતી જણાઈ.

(૪) મિનિયેપોલિસ ઠાંઠા પછી રામને તમારો કોઈ પણ પત્ર નથી મળ્યો.

નિરવર તમને શાન્તિ, આશીર્વાદ અને આનંદ રહો.

તમારા અંતર્વાસીના આદેશને અનુસરવાથી બીજા કોઈના આદેશને ભંચ નહિ થાય. આપણે કોઈના દેશદાર નથી. આપણું કામ તે મહુશ્ચિત્તિનું. હોયું એવેજે. નિરવર મુખી

અને સહુદય રહેવું એજ આપણો મુદ્દાલેખ હોવો જોઈએ.

હોને પોતપોતાનો સ્વતંત્ર અનુભવ લેવા દેવો જોઈએ. એ બધાંને તેમના માર્ગે આગમ વધવામાં સાહાય્ય આપવાનોજ માત્ર આપણને હક્ક છે; પણ એ પ્રગતિ ચારત્રિક ઉત્પત્તિનીજ હોવી જોઈએ, માત્ર નામની નહિ. જ્યારે આપણે કોઈ પુરુષને તેની અધ્યાગતિમાં સાહાય્ય આપીએ છીએ, ત્યારે આપણે પણ તેની સાથેજ અધ્યાગત થઈએ છીએ.

પરમ દિવસે રામ ન્યૂયૉર્ક જશે. ઘણું કરીને આઠમી ઓક્ટોબરે રટીમર “પ્રિન્સેસ ઇરીન” મારફતે જિબ્રાલ્ટરને માટે ઉપડશે. હિન્દુસ્તાન આવતાં ઘણા વખત લાગી જશે; કારણ કે રસ્તામાં ઘણે સ્થળે ઉતરવાનું થશે.

રમણપટમાં કોતરી રાખી, બ્યવહારમાં મૂકવાનો મુદ્દાલેખ:-તમારા મિત્રનું તમને કાંઈ અનુચિત ભાસે, તો એ તરતજ ભૂલી જાઓ. તમને કોઈ પુરુષનું કાંઈ પણ અફુલત લાગે તે તરતજ તેને કહો એવા વર્તન વાળો મહુધ્યજ સર્વનાં હૃદયોમાં નિવાસ કરે છે અને આબુત કિમીયાની પેઠે તેની મુખમુદ્રા સર્વમાં સફળ અને ચોચાતા રચાવે છે.

અકારનો ત્યાગ કરીને, સ્વાર્થને દૂર ફેંકીને, દેવીપ્રકાશમાં પરમાત્માના વિજયશ્રીરૂપે વિરાજતાં, મુદ્રાપ્રેમનો પ્રકાશ અને પ્રાણ પાથરતાં, અને પારિતોષિકની-ફળની ઇચ્છા વિના સેવા અર્પતાં, નિરંતરના નિર્ભય સંન્યાસીનું સૂર્યના જેવું જીવન એજ મુક્તિ અને ઉદ્ધાર છે.

સ્વર્ગના ભોગ ભોગવું છું; સ્વર્ગના આસવેનું રસપાન કરું છું; પરમાત્મા અંતર બહાર વિરાજમાન છે ! અનન્ત સત્ એ નિરંતર માર્ગજ છે. તમારો નિજાત્મા સ્વામી રામ.

પૃથ ૨૨.

અતિ ધન્ય પ્રિય માતા !

રામ પાંચ દિવસથી મુંબઈ આવ્યો છે, અને યોગ્ય હકાકામાં મથુરા જશે. આપણો અને મુદ્દાકાલેને લીધે રામને જરાએ અવકાશ નથી મળ્યો. હંમેશાંની પેઠે રામ અત્યંત મુખી છે. તમે હજુ પણ હિન્દુસ્તાનમાંજ છે એ સંભળીને રામ બહુ ખુશી થાય છે. તમને સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય, આનંદી સ્વભાવ, નિરામય હૃદય, મુખી મન અને મનુષ્યમાં મગવાની અદ્ય ધન્યતા-

પૃથ ૨૩.

પુષ્કર, તિરુકો આમરેર, ફેબ્રુઆરી, ૧૯૦૫.

આનંદ ! આનંદ ! ! આનંદ ! ! !

શાન્તિ ! આશીર્વાદ ! ! પ્રેમ ! ! !

અતિ પ્રિય ધન્ય આત્મા !

એક સાંત, નિર્ભય, દેવ સરોવરના તટે રામ રહે છે. મુંદર નીલવર્ણી શાવ ઓરેલી, સમાકાર હાંપી ટેકરી એક બામુ સુનેલી છે. અહીં કેરીઓ બહુ થાય છે. જ્યાં રામ રહે છે ત્યાં બે નાનાં પુરોહિત છે. સખ મુરુની દોઢદોઢાંધી તેજ મુંદર કાંડા ખનિ આજે છે. મુંદર બગીચા સરોવરમાં પૂરે પૂરે ને ફરકી ચારે છે. નાનવડુ સ્વામી (જે મુંદર નવયુવાન પુરુષ માટે તમને અલ્પિત કવુ હશે તે) અહીં હવેજ કંચનાં સાહાય્ય કરે છે. આ સરોવર અતિ સમર્પક છે. રામજીવિર વિરિયુએ એ તેની મુદ્દિ છે; એ એક પ્રકારનું હાંસુ છે કે જેને કોઈ પણ પાવર લેવી સહે નહિ, જેને પાત્ર કદી ફેરવજ નહિ, જેમાં દરકોઈ ભાતની અજાણતા નહિ. કચલી આકાશ-પિરુઈ અવ છે અને તદ્દન તદ્દિએજ નેત્રી અવ છે.

રામે જોયેલાં બધાં સદૈવરમાં આ સદૈવર આનુત્ત લોકવતું છે. એ પોતાની નિર્મળતા મનુ સદૈ રીતે દિખાવે છે. અનેક ઉદરિઓ છતાં પણ એક પણ કમવચી તેની સપાટી પર જોવામાં આવતી નથી. તે નિરાંતર ચોખ્ખાવાણમાંજ રહે છે.

જેવું જોવાંજ આપણાં દુરુષ દેહાં જોઈએ.

૩૨

૩૩

૩૪

ઉત્કળમાં રામ સીતજ સિદ્ધાવરમાં જશે.

અંધાની પદ્ધિએ ઊલી, પ્રભાએ જોદનીભરી;

મું જો સૂર્યની કાન્તિ? ના, વારી કાન્તિ વિતરી.

અર્થાત્—

લીલાં રાત્રાં, નવ નવીન કે પછી મૂઠી દીપ્તિ છે;

અખે મૂઠાં, કમિત થવલાં ધાન્ત ધાણી પટે છે.

પૂરો-પૂરો, ઉગ્ગની પદ્ધતિ મેલ રંગે રૂપે એ;

ઉમે ઉમે, મનપટમાં, ખીટ અવાં ફરે છે.

અન ઉન્નતાં અવાં, મીઠા નિર્જર નદ યાં;

રસ દેવિ મદી આગે, જોઈલાં ધન્ય પાખીયાં.

“ મર્ચનું પ્રભાવ ” (Thundering Drum) પાતું ફરી નીકળવા માંડ્યું છે. આર નવા જાહે નીકળી રહ્યા છે. અનુભવીને અંક લગભગ રામની કલમથીજ લખાયેલો છે. કમલાની કેટલીક રચિતાએ “ કમલાનંદ ” ઉપરવુસથી આવેલી છે.

હિંદુસ્તાનમાં અંધા પછી કમલાનો કોઈ પણ પત્ર નથી મળ્યો.

કાન્તિ, આસીબોદ અને પ્રેમ અર્પનો—

તમારો નિવાસ સ્વામી રામ.

પૃષ્ઠ ૨૪.

અંધા નવા જોમ!

આનંદ, આનંદ, આનંદ અને ગિરિજાને પ્રેમ! સમય આંખે રામ પાસે આવજાને વારે નૈયાર રહી રહેવું જોઈએ. જ્યારે સમય આવશે ત્યારે રામ ઉપરો.

રામ.

પૃષ્ઠ ૨૫.

પુષ્કરજી, ગિરિજા અગમે, ફેબ્રુઆરી, ૧૯૦૫.

અંધા આત્મદેહ!

મેં આનંદ! આનંદ! આનંદ! લય! લય! લય!

રામ હમણાં જોકાન્તમેજન કરે છે. આપણ દેહ તરફ આવજાનું થયે ત્યારે આપને મુનવા અપાશે.

અંધા! આપે બહુ ઉન્નતિ કરી છે; આપની કલમજ તે સિદ્ધ કરે છે. આવાય! અંધા! પડિવ વા.....વજેરે સર્વને એ આનંદ!

“ એ પુણકો દેખવા હો તો મેં દેખવા હું છું મુકો;

મેં તો દેખવા હું છું મુકો; એ પુણકો દેખવા હો! ”

તમારો પોતાનો રામ.

પૃષ્ઠ ૨૬. ઝેં! ઝેં! ઝેં!

પુષ્કર, વા. ૧૪ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૦૫.

અતિ ધન્ય પ્રિય ફેરીમાલા,

મુંબઈ યુનિવર્સિટિના એક નવયુવાન સુંદર યુવકે રામના કાવ્ય માટે આજે પોતાનું અવન

પ્રમાણ્યુ. રોમને તે લખવા-કરવાના કાર્યમાં સાહાય્ય આપતો રહેશે. પ્રિય પરમાત્મા એ કહેવું કેવો ભલો છે ! જે તેના પર ઘડા સખીને કાર્ય કરે છે તેને તે કદી છેતરતું-છેતરતો નથી. નારાયણ સ્વામીને સત્વર વ્યાખ્યાન આપવા મોકલી દેવામાં આવશે.

બહારનાં મોટાં સ્થળોમાં કાર્ય કરવું એના જેટલુંજ ખુશખોશમાં એટલે નાનો વ્યવસ્થાએ કામ કરવું ઉત્તમ છે. ચક્ષીમાં કે કોશમાં ગરેડી બગડના જેટલીજ ઉપયોગી છે. જે ગરેડી ન હોય તો એ બધો કોશજ અટકી પડે. અરે, એ ગરેડીમાં લાગેલો દરેક નીલો પણ એટલાજ મહત્વના ઉપયોગનો છે. બાળકો આવી ઢેળીટી ચીજોનેજ ઉપયોગી કમજો તેથી શું ? ઇશ્વરની દૃષ્ટિમાં તો પ્રેમાર્પણથી કરેલું નાનામાં નાનું કાર્ય પણ એટલુંજ મહત્ત્વ અને મહત્વનું છે. ભગ્ય સૂર્યની પાને નાનું જીકગકણ નજીવું લાગે છે, પણ નિ-નીશકની દૃષ્ટિમાં તો જણાય આવે છે કે આ નાનું બિન્દુ પણ એ સૂર્યનો પ્રકાશનો પડછાયો બીલે છે; માટે મારી બહાલી માતા ! અત્તપ્યા પ્રદેશમાં ખુશખોશરે કરેલું, નામકીર્તિના માલ વિના કરેલું-શુભ શાંત કાર્ય પણ સમસ્ત માનવજાતિને આકર્ષે એવાં પ્રસિદ્ધ કાર્યના જેટલુંજ ઉપયોગી અને ઉદાર છે. જે ઘોડું કામ હું કરતો હતો તેમાં હું નાહિંમત થતો હતો; પણ “જેઓ શાંત રહી, પ્રકાશની રાહ જુએ છે, તેઓ પણ સેવાજ બનાવે છે.”

માતા પોતાના નાના બાળકને બાળોતિયાં વિંટાળી વિંટાળીને ઉછેરે છે, અને જ્યારે મમય આવે છે ત્યારે પાઠશાળાઓના પ્રાઈસરને સોંપે છે. પ્રાઈસર એ સુવાન બાળકને માંપણો આપે છે અને તે નખતે માને પાલવ પ્રાઈસરની પદવી જેવો મૂલ્યવાન કે યશસ્વત્વ રથી હોતો; છતાં પણ માનું કાર્ય પ્રાઈસરના કરતાં વધારે મધુર અને અગત્યનું છે. પ્રાઈસરની જોરડી અને ભાંપણો બાદપાવસ્થામાંના માતાના બોળા અને હાડકરાંની મુલના કરી શકે નહિ.

વેદાન્તની દૃષ્ટિમાં તો એક મનુરતું સાધારણ કામ તે કાંઈરટ અથવા કૃષ્ણના કાર્ય જેટ-જ આવશ્યક અને ધાર્મિક છે. જ્યારે આપણે પુરશીનો એક પાયો ખસેડીએ ત્યારે તેમ કરતાં શું આખી પુરશી નથી ખસતી ? એવીજ રીતે જ્યારે આપણે એક જીવને ઉદારીએ છીએ ત્યારે તેની દ્વારા આખી દુનિયાને ઉદારીએ છીએ. મનુષ્યનું સંગીનપણુ એવું મહત્ત્વ છે.

પોતાને કરવાના કાર્યમાંજ દત્તચિત્ત રહીને, પ્રભુનાં બીજાં કાર્ય તરફ ઉપેક્ષા બુદ્ધિ બીજીને, પોતપોતાનાંજ ક્ષેત્રમાં, પોતાની સઘળી રાક્ષિઓનો સંપૂર્ણ વ્યય કરનાર મહત્ત્વ જીવન પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

શ્વનિ આકાશના ઉડ્યા, સઘના શુદ્ધિના ભંધો; તારા શબ્દ સમા, મારા અન્તરે પડ્યા પડ્યા. આત્મનિષ્ઠ પ્રાપ્ત કરો. પોતાના આત્માને જોળાએ છે તેનાં હુઃખ નિવૃત્ત થાય છે એમ જાણજો. ઝ.

આનંદ ! આનંદ ! ઝ શાન્તિ ! આશીર્વાદ ! પ્રેમ ! રામ.

પૃષ્ઠ ૨૭. પુષ્કર, ગિરિદો અનમેર, તા. ૨૨ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૦૫.

ઝ ! શાન્તિ ! આશીર્વાદ ! પ્રેમ ! આનંદ !

તિ ધન્ય દિવ્ય માતા,

તમારો પવિત્ર અને સ્વર્ગીય પુત્ર મહાશ્વે. મુશ્કાળી સૂર્યાનંદને છે. એવો શરીરપર સુંદર હોયો એ ખરેખર ઇશ્વર. સાચેનો આદ્યકારક યોગ અને પ્રેમ સાચેનું અંજલિ

। ઘણે છે. (હું જરા માંદો પડી ગયો હતો અને પ્રેમની દૈવીશક્તિથી સામે
ધ.) ઝ.

આનંદ ! જય ! જય !

તમે મોકલેલી કવિતા બહુ સારી હતી.

પોતાનો આશુત આશ્ચર્યો બલવથા હૃદય બહુ ગહન રૂપમાં ધૂમે છે; સમુદ્રમાં પગલાં
; છે અને વાગાએડા પર તે સ્વારી કરે છે.

આશુત કલાવિધાનવાળી અગ્રેયર આલોમાં જીંદ ને જીંદ એ પોતાની ઉન્નત ચોજના-
નો ભંડાર ભરે છે અને પોતાની સર્વોપરી સત્તાનુસાર કાર્ય કરે છે.

ઓ! બાવલા મનુષ્યો ! પૂર્ણ થઈ ધરો; એટલે શિરપર અનમતાં જે વાદળાંથી તમે ઢરો
। એ બધાં તમારાપરજ દયા અને આશીર્વાદનો વરસાદ વરસાવશે.

વિકરંજ વિશ્વભક્તોની પાછળ એનું સ્મિતભર મુખાવિંદ છે, કળીઓનો કદાપિ કડવો
વાદ હોય પણ મુખ તો મુગધી ભર્યું હોય.

હા; બાલુ જ્યોતિરવરૂપક અરેખર અતિ ધન્ય, ભલભનસાધનો ધૈર્ય અવતાર છે; એ
તમારા નિમ્નત્મકરૂપે સ્વામી રામવીર.

બહુ માયાળુ છે.

૧૩ ૨૮.

પુષ્કર, ગિરોડા આશ્રમે, દેવુઆરી, ૧૫૦૫.

આનંદ ! આનંદ ! ઝ શાન્તિ !

ધન્ય દેવી માતા,

તમે જ્યાં રામની સાથે બેઠાં હતાં, એ છાપરાપર રામ સૂતો હતો.

બીજા બધા પત્રોની સાથે તમારો પત્ર લાવીને જ્યાં મુખી રામના હાથમાં મૂકવામાં નહોતો
આનંદો ત્યાં મુખી તફન અજાણ, દિવ્ય ચેતનસત્તામાં રામ સમાધિસ્થ હતો.

પત્ર ઉપાડતાં પહેલાં એક મોઢું, ભેરદાર, સફૂદપ અને મુખ ભર્યું હાસ્ય તમારા ધન્ય
સ્વરૂપને મોકલાયું હતું. ઝ શાન્તિ ! શાન્તિ ! શાન્તિ ! શાન્તિ !

પ્રિયતમ માતા, તમારો મધુર પત્ર વાંચ્યા પછી રામ તમને એક એથી પણ વિશેષ
આનંદભર્યું હાસ્ય પાઠવે છે.

માતા તમે હંમેશાં વાચખીજ છો; અને રામ તમારા પવિત્ર, મુલ્ય, કોમળ, નમ્ર સ્વ-
ભાવને પૂરેપૂરી રીતે સમજે છે. ત્યાર કે મોઢું પડ, જેમ હૃદય લખાવે તેમ, રામ વિવિધ
વિષય પરત્વે લખ્યા કરે છે.

લખના અને તેના આચપાચના પ્રદેશોમાં સ્ત્રીકેળવણી સત્વર ફેલાવવાના ઉદ્દેશથી બાલુ
ગંગાપ્રસાદ વમો હિંદુસ્તાનના બીજા પ્રદેશોમાં કન્યાશાળાઓ અને સ્ત્રીકેળવણીની સંસ્થા-
ઓ નિહાળવા માટે બહાર હતા. ગવર્નમેન્ટ તરફથીજ તેમને આ કાર્ય મુખત કરવામાં આનંદ
હતું. આ કારણે લીધેલ માર્ય પહેલાં નેચરથી રામને મનગત નથી આવી શક્યા. ઘણું
કરીને રામ ઉનાળામાં આ પ્રદેશમાં નહિ રહે. રામને કાફનીર મગે છે અને ત્યાં તમારો,
અને અન્ય મિત્રોને સહવાસ એને બહુ આનંદાયક યજ્ઞ પડ્યો. રામ કાફનીર જ્યોતે તો ત્યાંજ
પણ બુખ્યા-તરસ્યા છોડેને રામનો સત્ત્વજ તૃપ્ત કરશે; પરંતુ દિવ્ય માતા, સત્ય અને મનુ-
ષ્યત્વની યજ્ઞવેદીમાં દુષ્ટ, મન, ચરીર અને સર્વસ્વનો સતત હોમ કરવો એજ મનુષ્યને માટે

અનિષ્ટો વધે નહિ છે; વધીએકાદરે જમન વરસે છે; રામનું અંતઃકર્ણ અનિષ્ટો ભરપૂર છે; માંદમાંથી જનનની ધસ ઘટે છે.
 રામ મુખી-નિત્ય રામ છે; જાણી માત્ર ! તમે પણ તેમજ છે ! અનિષ્ટ ! અસી-
 રદ !! પ્રેમ ! જનન ! જનન ! ઝ ! ઝ ! તમારું વિદ્યાર્થીઓ, મિસ્તર અને મિસિસ
 બોનિલ્સનને પ્રેમ અને અસીરવાદ મોકલો-
 પત્ર ૨૨.

આપ વ—
 મારું ભરોશની માથે કિશ્કવ, તા. ૨૮ જુન, ૧૯૦૫.

ઝ જનન !

ઝ જનન !!

ઝ જનન !!!

તમારો પત્ર જાણ્યો. જાણી સંસારમાં જે પ્રકરણ મનુષ્ય હોય છે. એક તે એવાં કે જેઓ પોતાનું વિષય હવેનાં ચિંતામણી રાખે છે. સંતોષ નહિ, અસાધ્યતા નહિ કે પોતાની અસંપૂર્ણતા પાછાંથી કોઈ સંકાપ્તમાં પણ નહિ. કેમ જાનિ મહાન પાછી મને તો પણ વિષય અસંતોષ રાખે છે. તેઓ આ વાતનું ધ્યાન નથી રાખતા કે જ્યારે ઉત્તરપૂર્વ દેશન મને પ્રમ પ્રમ છે, તે હવે હું અનિષ્ટપૂર્વક સંસાર અને ભજનમાં થોડે સમય બચીત કરું; પરંતુ મહાપર એક જ જીવને સંસાર રાખે છે કે બીજાએ વિશેષ કેમ કમાય છે ? હું જણાવું છું કે રહી પડે ? અથવા પ્રકરણનું અનુકરણ કરનારાં મનુષ્યો સંસારમાં અનેક છે. એ હોય અધ્યાત્મિક સ્તનમાં જનન છે. તેઓ તુલ્ય સુદિશન છે. અથવા પુરોષે ઉત્તમ નથી કરી શકતા અન્ય પ્રકરણ હોય સંસારમાં એક હોય છે કે જેઓ પ્રમ કર્તવ્યોને અસંતોષ પૂર્વ કરે છે અને કર્તવ્યને ઉપરક્રમ અથવા પોતાની કરજ (ધર્મ) સમજીને કરે છે. પરંતુ કે હવેની દિશી નથી કરતા કિન્તુ મારા પ્રમમાં જ જનન હવે છે. પ્રમ અને તે હોય તેમજ તે પ્રમમાં પ્રવેશ થવું અને ઉત્તમ કરી દેખાડવું એજ એમનું ઉદ્દેશ્ય હોય છે. અથવા સુદિશન પુરોષે સંસાર પહોંચવાનું પ્રમ નથી હોતું. અન્યથા ભાવનામાં અથવા પુરોષની સંખ્યા બહુ થોડી છે; પરંતુ પરમેશ્વર એજ પુરોષનેજ ઉત્તમિ આપે છે, એ પહેલાં પ્રકરણ હોય તે લોકમાં રહી બચે છે.

પ્રમને અસંતોષ કરી કોઈ સંસાર કરી ન શકે. સંસાર અને જનનમાં ધ્યાન આપે.

— નેકરી કરતાં કરતાં સમય મને તે સંયત વપરામાં અને અસંતોષ થાય અને વિચારમાં બચીત કરે. —
 પ્રમમાં તે બીજાના સંયતથી સમજાયે; તેમ પણ ન સમજાય તે બીજાના સંયતથી પ્રમેજ બધે પુછાશે સર્વ જણે તમે તે વિષય પ્રમ કરનાં લક્ષ રાખે; કોઈની પ્રમે રૂઢમાં નહોતે એ બીજાએ તે હાંથીના દેખાડવાનાં હાંત છે; ખાવાનું નહિ. પ્રમ વિષય કોઈ અર્થ નથી થતો. વિષય સર્વથી થાયે; સાંસારિક પાછીને મટે નહિ. પ્રમમાં અસંતોષ રીતે એ બહારની પાછી (બીજો) અથવા ઉપરોક્ત નથી. પ્રમની અસંતોષ અસંતોષ થાય છે તેની સ્વયં ઉત્તમિ થતી બચે છે, અને જેઓ પ્રમની ઉત્તમિ થતી રહેશે જહોં પ્રમ પણ નથી કરું, એ બાજન કે અનિષ્ટમાં પ્રમ પણ છે. જેઓ પ્રમ છે તેઓ સર નેમાં બાજન અને અનિષ્ટમાં પ્રમ કરતાં જાનવ થતી બચે.

તમારી ભવિષ્યવાણી સાચી નીવડી છે. અહીંથી કઈ દિશામાં જશે એનો બ્યારે સમય આવે ત્યારે નિર્ણય કરવાનું રામ પરમસત્તા (સૂર્યનો પણ સૂર્ય) ના હાથમાં મૂકી દે છે. અજમેર યક-નહોલમાં બે વ્યાખ્યાન અપાયાં હતાં. જયપુરના ટાઉનહોલમાં પણ વ્યાખ્યાન માટે લોકો ગોઠવણ કરી રહ્યા છે. પૂરણ પુષ્કર આવેલ છે; અને રામની સાથે પર્વતોમાં બે ત્રણ દિવસ ભમવાનો આનંદ અનુભવી ચૂક્યો છે. અસંખ્ય લોકો રામને મળવા આવે છે માટે એ બંધ કરવું પડ્યો. પરમાત્મા અને હું, દિન બધો આપણે સાથેજ વિચરવું; પ્રેમની નિરંતર પિપાસુ રાત્રિએ આપણે સાથેજ યતન કરીશું ને પ્રાતઃકાળે બહેલાં ભગ્નત ધર્મ ચરણ બંધા દોરી જશે ત્યાં ચાલ્યા જઈશું; એકાન્ત સ્થળ કે લોકોના સમુદાયમાં, ગમે ત્યાં આપણને સૌ સમાનજ છે; આપણો કદી પ્રવાસનો અંત આવશેજ નહિ; તેમજ એ પ્રવાસના અંતનો વિચાર માત્ર પણ કરીશું નહિ. શું પ્રત્યેક સ્થિતિને-પદાર્થ માત્રનો-અંત આપણી સાથેજ-આપણા પોતાનામાંજ-નથી?

ૐ !

ૐ !

ૐ !

રામ બહુ જલદી હવે પત્રો ન મળે ત્યાં-અરણ્યોમાં, ગિરિશૃંગોમાં, પરમાત્મામાં, તમારામાં-આલ્સો જશે. કશુંયે કહેવાય નહિ કે તમને ક્યારે લખે— તમારો નિબંધ રામ શાન્તિ, આશીર્વાદ અને પ્રેમ નિરંતર તમને આવી મળે !

પત્ર ૨૨.

હરદ્વાર, શરદાર, સાવંતગ.

અતિ ધન્ય પ્રિયમાતા,

તમારી ભવિષ્ય વાણી સાચી નીવડે છે; કારણ કે રામ દેહસૂત્ર છે અને એની દિવ્ય માતા પાસે આવે છે; છતાં લોકોએ અત્યંત પ્રેમને લીધે માર્ગમાં અનેક સ્થળે રામને ઉતાયો હતો. અલ્વર, સુરાહબાદ, અજમેર અને જયપુરમાં વ્યાખ્યાનો અપાયાં હતાં. આપણા પ્રિય ધન્ય બાપુ જ્યોતિસ્વરૂપથી શુદ્ધ પરીને રામ હરદ્વારમાં રોકાઈ ગયો છે. અહીંના લોકોને રામના આબ્યાની ખગર પડી છે અને તેથી બહુ પ્રેમપૂર્વક અહીં વધારે સમય રોકાવાની વિનંતિ કરે છે. સુવાન સાધુઓ અને અન્ય લોકો જે રામની પાસેથી કાંઈ પણ ઉપદેશ મળે એની તલબેતા બેસી રહ્યા છે, અને એઓને સુધારવાની જે આ ઉત્તમ તક પ્રાપ્ત થઈ છે અને સુમાવવાનું રામ ઉચિત નથી સમજતો. માતા, સાધુઓનું કામકાજ તે બ્યારે આપણે મથુરામાં મળ્યાં હતાં, ને વાતચીત થઈ હતી, તેવાજ પ્રકારનું છે. અનેક સાંત સાધુઓ રામના ચિહ્નજનો લાલ લઈ રહ્યા છે.

આજે રામ ગંગાના સામા તટપર ચંડીના મંદિરનાં દર્શન કરવા ગયો હતો, એ મંદિર એક સુંદર શૃંગપર આવેલું છે. નદીના એ કિનારાપરનું જંગલ બહુ અગોચર છે, અને દરમ બહુ મનોહર છે. અનેક ધારા અને પ્રવાહમાં બહેચાઈ જતો ગંગાનો પ્રવાહ બહુ રમણીય લાગે છે. ચંડીના મંદિરમાંથી હિમાલયનાં હિમશૃંગ સુવર્ણમય-હીરાજડિત દેખાય છે.

પ્રિય ગણ !

નથી સ્તુતિ કે નથી નિન્દા; નથી મિત્રો કે નથી શત્રુઓ; નથી પ્રેમીઓ કે નથી પિત્ર રપાત્રો; નથી શરીર કે નથી શરીરનાં સંબંધીઓ; નથી ગૃહ કે અપરિચિત ભગિ; નહિ, આ જગતનું કશુંયે અનત્યનું નથી. પરમાત્માજ છે-પરમાત્માજ સત્ય છે-પરમાત્માજ સત્ય છે. સાધુએ આશુ જવા દો; પરમાત્મા સર્વસ્વ છે; વર્ષાબિન્દુઓની પેઠે અનંત

શાન્તિનો વર્ણન નહોતો; વર્ણનભરેણે અમૃત વરસે છે; રામનું અંતઃકરણ શાન્તિથી ભરપૂર છે; માંસમાંથી આનંદની ધારા છૂટે છે.

રામ સુખી-નિરન્તર સુખી છે; બ્રહ્મી માણ. તમે પણ તેમજ છો. શાન્તિ! આશીર્વાદ!!! પ્રેમ! આનંદ! આનંદ! ઝઃ! ઝઃ! તમારાં વિદ્યાર્થીઓ, મિસ્ટર અને મિસિસ બ્યૅલિસ્વરૂપને પ્રેમ અને આશીર્વાદ મોકલો— તમારો નિઃશંક રામ

૧૪-૩૩.

મૅન્ડર એવરેટની સાથે દિમાલપ, તા. ૨૮ જુન, ૧૯૦૫.

આત્મ ૨....

ઝઃ આનંદ!

ઝઃ આનંદ!!!

ઝઃ આનંદ!!!

તમારો પત્ર અન્યે. બ્રહ્મ! સંસારમાં જે પ્રકારનાં મનુષ્ય હોય છે. એક તો એવાં કે જેઓ 'ચેતનું' વિષ. હૃદયમાં ચિંતામલ સમે છે. સતોષ નહિ, આસારવૃત્તિ નહિ કે ચેતનની આંસવસંતાં પદ્યોથી ઠરી સંકાનુભવ પણ નહિ. કોઈ અતિ મહાન પદવી મળે તો પણ વિષ. અધ્યાત્મ સમે છે. તેઓ આ ચાતનું ધ્યાન નથી સખત કે ત્યારે ઉદરપૂર્ણ ભ્રમન મને પ્રાપ્ત થાય છે, તો હવે હું શાન્તિપૂર્વક સત્સંગ અને ભજનમાં થોડે સમય ભૂલીત કરું; પરંતુ મધ્યાપર એવાજ ભૂતને સવાર સમે છે કે બીજાઓ વિશેષ કેમ કહાય છે! હું પાછળ ચા. મારે રહી ગયો! આવા પ્રકારનું અનુકરણ કરનારાં મનુષ્યો સંસારમાં અનેક છે. જે લોક આધ્યાત્મિક જ્ઞાનમાં બાળક છે. તેઓ તુચ્છ ભુદિચળ છે. અથા પુરુષો ઉત્પત્તિ નથી કરી શકતા. અન્ય પ્રકારના લોક સંસારમાં એવા હોય છે કે જેઓ પ્રાપ્ત કર્મોને કષ્ટિચથી પૂર્ણ કરે છે અને કાર્યને ઉપરકર્મ અથવા ચેતનની રૂચ (પર્મ) સંગળને કરે છે. પચાર કે કન્યામની દષ્ટિથી નથી કરતા. કિન્તુ ખુદ કામમાંજ આનંદ પામે છે. કામ મને તેવું હોય તોપણ તે કામમાં પ્રવીણ થવું અને ઉત્તમ કરી દેખાડવું એજ એમનું લક્ષ્ય હોય છે. આવા શુદ્ધિચિત્ત પુરુષોનું સિદ્ધારથ પદોચ્છેદનનું કામ નથી હિતું. અજગ્રત ભારતવર્ષમાં અથા પુરુષોની સંખ્યા બહુ થોડી છે; પરન્તુ પરમેશ્વર એવા પુરુષોનેજ ઉત્પત્તિ આપે છે, અને પહેલા પ્રકારના લોક મોં તાકતા રહી જાય છે.....

.....કામને કષ્ટિચથી કરે. ભક્તભજનની વતો ન લાંબા. સત્સંગ અને ભજનમાં ધ્યાન આપો.

.....તોફારી કરતાં કરતાં સમય મળે તે ચાંચા લખકમાં અને રાસેન અભ્યાસ અને વિચારમાં ભૂલીત કરે. .... કોઈ પુત્રક એકાર ચાંચાથી ન સમજાય તો બીજાક ચાંચાથી સમજાશે; તેમ પણ ન સમજાય તો ત્રીજાક ચાંચાથી એની મેળેજ બધા પુણ્યો ઘર્ષ કરી તમે તે વિષ પ્રાપ્ત કરવાનું લક્ષ્ય રાખો; કોલેજની ધીરોએને જ્ઞામાં નાજો. જે ધીરોએ તે દાસીના દેખાડવા દાંત છે; ખજના નહિ પ્રાપ્ત કરેલી વિષા કરી જાય નથી જતી વિષા ધર્મ્ય રીતે; સાંસ્કૃતિક પદોએને મારે નહિ. ભજનમાં રસવિક રીતે જે અભારની પદવી (ધીરો) જ્ઞાને ઉપદેશી નાહો.

જે લોક ચેતનની વિષા રહતા જાય છે તેની લગ્ન ઉત્પત્તિ થતી જાય છે, અને જેઓ ઉત્પત્તિની પછત પછત દેશ્વ રહે છે તેમની નથી તે રાત્રિ (લેખ્યપાંડવ) વધતી, તેમ નથી ઉત્પત્તિ થતી. જેણે જહાં કાંઈ પણ નથી કર્યું, જે ભાષન કે અભિવિષમાં કાંઈ પણ નહિ કરે. જેણે પુણ્ય છે તેણે દેર વેળાં ભાષન અને અભિવિષમાં કરતાં આવડત વધી જાય.

ખા ! સ્વામત્વ ! ત્યાં મુખી ઘરમાં મુઠું પડ્યું હોય છે, ત્યાં મુખી તેના ચેપ બીજને લાગવાનો ડર રહે છે; તેવીજ રીતે જ્યાં મુખી દેહાધ્યાસ બાળવી રાખ્યો હોય છે ત્યાં મુખી સંસારની સર્વ બ્યાધિઓને આપણે નિમંત્રણ કરીએ છીએ. શરીર અને એના સંબંધને બાળી નાંખીએ એટલે તરતજ અપ્રતિમ પરમસત્તાનો અનુભવાનંદ લઈ શકીશું. આનંદ ! આનંદ ! ઇધ્યા કે બીતિ ના કાંઈ, બંડાલો બંડાલાં મંદી હું છું;

પાપ કે શોક ના કાંઈ, જૂત તેમ ભવિષ્ય શું ?

મુંડિત શિર અને મોટાં પેટવાળા વિદ્વાન મહારાજાઓ:—

પ્રયોગશાળા (Laboratory) અને વેદશાળા (Observatory) માં નિદોષ વિદ્યાર્થીઓને આશ્ચર્ય પમાડતા ચરમાં ચક્રવેદ્ય અધ્યાપકો (Professors):—
આસને કે ચોતરાપર ઉઘાડે માથે બેસી શ્રોતાઓને હિંમૂઢ કરી નાખતા બ્યાખ્યાતાઓ:—
અને અનેક પ્રકારની ક્યાંકો કરતા ગરીબ ધનિકો:—

એ સર્વ હું જ છું. સ્વર્ગો, તારકો, સમીપ તેમજ દૂરના લોક; મારી બીજાનાં હોમાં જે શુધાયા છે. નથી પ્રતિરૂપણ કે નથી કોઈ ચતુ; નથી કાંઈ હાનિ કે નથી વેદન્દ. મને કોઈ હાનિ કરે તેમજ નથી; મને-સર્વતા આત્માને-અમૃતધારાને-મધુરતમ આત્માને-અરે સ્વાંરંધ્ય પોતાનેજ-કોઈ આશ્ચર્ય પમાડે તેમ નથી. ગણગણતાં ઝરણાં, મુખકર સ્વપ્નાં, એ મૂલમપટ્ટી છે. રાવણ અને રામ, કેવો પવિત્ર કેવો શાન્ત; હું છું ! હું છું !

પત્ર ૨૯. ઝૂં ! ઝૂં ! ઝૂં ! ઝૂં ! ઝૂં !

શાન્તિ ! આશીર્વાદ ! પ્રેમ ! આનંદ ! આનંદ !

અતિ ધન્ય પ્રિય પ્રભુતા,

કદાચિત આપ બજાતાં હશેજ કે આ સ્થાન મસુરીથી સુમારે એક હબર માઈલ દૂર છે. બંગાળના જંગલ ખાતાના એક જુના જંગલમાં રામ એકલોજ રહે છે. રસ્તે રોડનથી દૂર, પોષ્ટ ઓફિસથી પણ દૂર; મજવા આવનારાઓને નજ મળી શકાય એમ; રમણીય ગિરો-ફોળો, સમિપમાંજ વહેતાં અને દોડતા નાના નિર્જળો, પુરાતુમા હવા-પાણી-પૃથ્વીપરના સૌથી ઉંચા; પર્વત માઉન્ટ એવરેસ્ટનાં દર્શન એ સૌ દરયો છે. જંગલમાં રહેતા પહાડીઓ અહીં પણ રામને માટે રાજ તાલુકું ફથ લાવી આપે છે. અરણ્યમાં ધમણ અને અર્યાસમાંજ રામનો સંઘો સમય બ્યતીત થાય છે.

નામ, કીર્તિ, લોભ અને દ્રવ્યપ્રાપ્તિ એ સર્વ જ્યારે મનુષ્ય અરણ્યમાં ઇશ્વરપ્રાપ્તિમાં હોય ત્યાં શું કામનાં છે ? શા માટે આપણે એ કાર્યના જ્વરને ચેપ લઈ લેવો બેઠાએ ?

આપણને તો કેવીજ યથા યો. પ્રાતાઃવાયુ વાય છે તે કેટલાં અને કેવા પ્રકારનાં ફૂલો ઉઘડે છે એની જરાએ પરવા કરતા નથી. એનું માત્ર વહેવાનુંજ કાર્ય છે, અને જે ફળીઓ ઉપડવાની હોય છે તે એના સ્પર્શથીજ ઉઘડી પડે છે. સિંદોની શુક્ષ્મ, અગોચર અરણ્ય, અધકારમય ઠારગૃહ, ધરતીકંપના ધડાકા, બળતા પહાડો, વાવાઝેડાં, રણસંઘામ અને ઉત્કુક કબરો, એ બધાં જો ઇશ્વરીય ભાવનાથી નિહાળાય; તો ઠાકાકા, માન, વિજય, સ્વચ્ચારી, વિહાસ અને સચારી જગેર પ્રસંગો કે જ્યારે મનુષ્ય વૃક્ષેવાદિતોયમૂર્તી સાથે પોતાના આત્મામાં-નથી હોતો; તેના કરતાં અત્યંત ઉપકારક અને આનંદકારક છે. અહીં નીચે ધણેજ આનંદ ! જીવન ઉદયની સંપૂર્ણ કરતી કાર્યવાહીનાં બધાં ધન્યકર્મો,

અન્ય સંસ્કૃતો ઉપરનાં પત્રો.

કે સત્રિએ યતા જીવન-મૃત્યુના અનુભવો, અને પ્રત્યેક સૂર્યોદયે યતી અમૃત જીવનની પ્રેમી મિત્રો! હું જાડ છું હવે તો પ્રજ્ઞામ! આ વિશ્વનિવાસ ગૃહ મને બહુ નાનું લાગે હવે તો હું ને મારો પ્રેમ! સાથે વિકાર કરવાનો આનંદ! સાથે! નહિ; તરનારાઓનો નંદ જેટલે પુત્ર કરતા સમુદ્રમાં ભગી જવાનો આનંદ! આનંદ! આનંદ! ઝં.

તમારો નિશ્ચિત્ત આનંદ;

વસિષ્ઠાશ્રમ, હિમાલય, તા. ૨૭ માર્ચ, ૧૯૦૧.

પત્ર ૪૦. ઝં.

તિ મન્ય પ્રભુતા!

આ આશ્રમ હિમવતની ઉપર છે. લગભગ રામની ગુફાની નીચેથી જ એક મુંદર ઝરણું નીચું પડે છે. એ નદીમાં ચારપાંચ મોટા પોષવા છે. શિવે પોતાના હાથથી જ આ સિદ્ધગંગા-વહે છે. એ નદીમાં ચારપાંચ મુંદર તળાવો બેસી રાખ્યાં છે. છ છ શ્રીટના દગમાં જરૂર નીચુંમાં પત્થરોમાંથી ચારપાંચ મુંદર તળાવો બેસી રાખ્યાં છે. આ અખિત પર્વત અને તોપણ ન દેખાય એવાં નીલવર્ણી રાક્ષસી વૃક્ષોનાં સમઘીલ્ય હરિયોથી આ અખિત પર્વત રોશાયમાન થઇ રહ્યો છે. અત્યંત એ મહાન વનમાલીની દયા ને પ્રેમ છે.

અમું પુત્ર: પશ્યાસિ દેવદારં, પુત્રીકૃતોઽસૌ રૂપમધ્વજનં.

મહાદેવનાં આ એક-દેવદાર-ટીલો, નીલરશ્મિધારી રવ્યસેવકોજ રામના સહવાસી છે. નાસયણસ્વામીને પણ બે વર્ષ અહિંયાં ન આવે એમ કહીને પ્રદેશમાં મોકલી આપ્યા છે. એક યુવાન હંમેશાં આવે છે, રાંધી બાંધે છે, અને નજીકમાં નજીક એ તણ માઈવપર, એક આમડું છે ત્યાં એ સત્રિએ પડ્યો રહે છે.

અથી માઈવ રામ ઉંચે ચડે છે એટલે વમુનાં મુંગપર પહોંચે છે, ત્યાંથી કેદાર, બદરિ, સુમેરુ, ગંગોત્રી, યમોત્રી અને કેલાસના પવિત્ર હિમગૃહોનાં દર્શન થાય છે. આ સ્થળનું કેદારખંડમાં પણ વર્ણન છે. યોગવાસિષ્ઠના કૃતિએ આવું ઉત્તમ આશ્રમ-સ્થળ-પસંદ કર્યું હતું. સફળાએ કોઈ માર્ગ કે ગામ હજી સુધી તો નજીક નથી. રામની સંમતિસ્યં સ્થિતિ વિષે નજીક પૂછ્યો. રામની કૃતમણી લખાયેલો સુખ્ય ક્રમ છે. થોડાં નજીક પછી પ્રદેશમાં છાપવા માટે જ્યોત્સી પ્રસિદ્ધિથી રામની દેશાઈ રહેલી પરમાન્દની સંનિતિનું હિન્દયન થયો. દુપ કંરીને કોઈને ન્વાં સુધી રામની પાસે ન આવવા દેશે. ધિરજ માત્ર સત્ય છે.

“દેખા ન થયે એ ચારકો નૂરે જિયાસે કાર કયા?

સુદૈકી કહે તારકો આગેહવાસે કાર કયા?

ચહે કોઈ જાણ કહે ખવાહ કોઈ બૂરા કહે

પણ પુત્રા એ બિરમસે બીચા રબસે કાર કયા?

નેકી બરી મુશી ગમી ઝીનાથી બને ચાર કા

ઝીના જલાલે-અમ યહાં પર્વાં બિયાસે કાર કયા?

જેહમકે કુર હી કો હે ઉદ્ધત માં તિવાયે હક

કાબજે દિવનેં ચહ જના બૂજે વશસે કાર કયા?

કંતાના હિલાજ કર દિયા હુનિયા તેશ પરે બી હક

નાનું હું સાથ રમકે યમોં હયા સે કાર કયા?

અર્થ:—એ સત્રિએ પ્રિયતમનાં દર્શન ન થયાં તે પછી સુદૈકી (હિન્દુ) થી મને

છે. મુદોની અંધારી કબરને હવા પાળીનું શું કામ? ચાહે કોઈ ભડું કહે કે ખૂંડ પરંતુ જો દેહ (દેહાધ્યાસ) થી સંબંધ છુટી ગયો હોય; તો પછી એ ભલામૂલક સાથે ભય કે આનંદને શું કામ? ભલાઈ, બુદ્ધિ, હર્ષ અને શોક, એ બધાં તો પ્રિયતમ અરૂણપર ચડવાના દાહરનાં પગથિયાં હતાં. હવે (પ્રિયતમ પાસે પહોંચી ચુક્યા પછી) એ દાહરને જાળી મૂકો; ઉપરથી ઉતરવાનું હવે શું કામ? આંધળા મુખ માણસોને જ સિવાય બીજા પદાર્થપર પ્રીતિ હોય છે, હૃદય-મંદિરમાં હવે વિષયવૃત્તિ સાથે પ્રીતિ કે અરે દુનિયા! તારી આટલી મયોદા સખી, હવે તો દૂર થા! હવે તો હું રામની પ્રતિ સાથે નાચું છું; તારી લાજ શરમ સાથે હવે શું કામ?

અજહક આજહી હે મારે આસ્તી ચરમ દોર્બી

જેરે હક કે જળ નજર આવે, જહાં હો માર તોપ.

ખાક જૂટી જિન્દગી પર, કપ્રકા દીક્ર ન બન

ગોર તન બહેમેખુદી પર, કે ચલા ફિર માર તોપ.

માલો દોલત ગીરો દાર, રખતો જખ્તો નફ્ફો ગિન્સ

ધમજતો-માલો વનીકાકાર કર કે માર તોપ.

ભાવાર્થ:—કોયળીમાં લપાઈ બેઠેલા સર્પ જેવા હે ભુવ! જરા બહાર આવીને આ દેવિનાની પૂર્ણ સ્વતંત્રતાને આંખથી જો. સત્ય સિવાય બીજું ત્યારે પણ દૃષ્ટીએ પ (વૃત્તિમાં સંકુરે) કે તરતજ જ્યાં હોય ત્યાં તેના પર બંદુક માર. જુડી જિન્દગી પર પૂંડે છે જોના ઉપર કુદીને કબરનો કીચ ન બનીય; આ કબર જેવા ચરીર પ્રત્યે રહેલ અહંભાવને અને ખુંદ આત્મા પ્રત્યે રહેલા અવિશ્વાસને માર બંદુક. માલ, દોલત, મારપગાંધન, પ્રારબ્ધ, અહંકાર, સંબંધ, વસ્તુઓ એ જોને માર બંદુક.

આપનું પ્રયાગકુંભનું વ્યાખ્યાન બહુ ઉત્તમ હતું. એક નકલ રામના તરફથી ટિહરી નરેશને ભેટ આપાઈ હતી; પણ બહાણ! સાંભળો; વેદાન્ત એ કોઈ વાદવિવાદ કે ઢોંગ નથી. જગત કે જે છેજ નહિ, જોને જે સત્ય માનીને બાબકાર કરે છે જોનો ગિનાય થાય છે. માત્ર ધર્મિયજ સત્ય છે. હા; હા; હા; હા; અ,

રામ.

પૃષ્ઠ ૪૧.

વસિષ્ઠાશ્રમ, હિમાલય, જૂનની આખર તારીખ, ૧૯૦૧.

બ્યાસ પરંતોનાં શિષ્યોની સમીપની લગભગ બધી શુદ્ધિઓમાં વાર્ષિક નિયમિત અતિ-યિઓ-એટલે કે વર્ષાઋતુ આવી પડવાથી રામને એ શુંગ પરના અપસરાઓના ઉપવનનનનનનનને છોડવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. જ્યાં નિરંતર ચીતલ વાયુની લહરિઓ વાય છે એવા મનોહર ઉચ્ચ પ્રદેશમાં આવીને હવે તે નિવાસ કરે છે. પ્રેત અને પીત વર્ણનાં ચંબેલીનાં અને એવાંજ બીજાં સર્વાર્થ અરણ્ય-પુષ્પો અહીં બહુ ઉગે છે. રોમેરી (હિંચર) અને બીજાં અનેક પ્રકારનાં પાકેલાં બેર અહીંનાં પુષ્કળ હોય છે. આ નવીજ બાંધેલી પર્વ-કુટિની એક બાજુપર, એ ધૂધ કરતા નાના ધસાઓની વચમાં એક સુંદર મનોહર ઢોળાવ છે. બીજી બાજુ સુંદર મેદાન, બેટાં ઝરણાં, વાલાં પર્વોથી આવૃજિત શિખરો, અને ઉંચાં નીચાં ચતાં-ઝૂલાં પાકવાળાં ખેતરો અને અરણ્યો, મેદાનપરના સ્વચ્છ, લીસા, સાફ પત્થરો એ રામ બાદ્યાહનાં મેજ અને આસન છે. જો ધ્યાની આવશ્યકતા હોય છે તો ચોરીનાં પથ્થરો વડા તૈયારજ છે.

અરુણનિવાસી બાવાએએ ત્રણ કલાકમાં રામને રહેવા માટે એક પહોંતિ તૈયાર કરી આપી હતી. તેઓની શક્તિ અતુલ્યાર જ્ઞાનમાં ન ચુલે એવી તેઓએ બતાવી હતી. સત્તિએ જાણે કે જાણે તેમનાં યોજન શરૂ થયું. બપોરે ને ત્રણત્રણ મિનિટે વિજળી ઝગકતી હતી; ગર્જના થતી હતી, અને એનીજ સાથે પર્વતો આછાને મુછા ઉડતા હતા. હાલત ત્રણ કલાક સુધી આ ઇદરબદલા પવિત્રે પ્રકાર શરૂ રહ્યા. પાછી મુસળધાર પડતું રહ્યું. બિચ્ચાર કુપેશમાં ચુપા માંડ્યું. એ જાજલેશ ઘણા જાણે બુદ્ધ કર્યું, જોડકું તો મુરકેલ થઈ પડ્યું કે અંદર પુલકો પડતી ન હતી તે માટે તેના ઉપર બધા જાણે એક ઉચ્ચાઈ છતી પરી રાખવી પડી હતી. કપડાં તો બધાં પડતી ગયાં હતાં. જમીન ઘાસવાળી હતી તેથી તેમાં કાદવ નહોતો થયો. છતાં પણ ઉપરથી પડતી જળધારાનું એ સંપૂર્ણ પાન કરતી હતી. રામ મત્સ્યાવતાર અને કમ્બજવતારનો અર્થનંદ અનુભવે છે. આ સત્તિનો જળશાપી જીવનના અનુભવનો અર્થનંદ કંઈ ભુલ્ય પ્રકારનો છે. આખી સત્તિ ઈશ્વરમંદરમાં રાખનાર આ તોશાનને ધન્યવાદ દેવો જોઈએ.

“ શોહ જાણે હુંજ કાંઈતુ સોચાં ” અન્ય સાહેબ:

પ્રિયતમ તો જાણતા હોય અને હું આમાટે સૂઈ જઈ !

પોતાના જીવનમાંથી એક ઘડી જોઈ સમજાને કરી પણ નિદ્રા ન લે. “ મારો કેમ નિર્જોડ થયો ? ” “ મારું શું થયો ? ” અને આવીજ બીજી નામી ચિન્તાઓ કરવામાં પોતાનો સમય બ્યર્થ વિતાવવા માટે મનુષ્ય નથી સરજાયો. માછલીઓ, પક્ષીઓ અને વૃક્ષોનાં જોડલી તે તેને આત્મમદા હોવી જોઈએ. એ બધાં કદી પણ તોશાન કે તાપમાં બગડતાં નથી પણ પ્રકૃતિને આનુકૂળ જીવન ગાળે છે. અહા ! હું ચોતેજ વરસતો જાણે છું; હુંજ ચમકું છું; હુંજ ગર્જના કરું છું; હું કેવો મનોહર, બધાનક અને પ્રબળ છું ! હૃદયમાં “ વિવોદહમ ” નું સંગીત કયો કરે છે.

• થર ભલે જંગલ થઈ ગયું હોય પણ મસ્ત પુરુષો તો જાણનાં છંછે છે.

ચો તરફસે અગ્નિ, જાહ ! જા હડીથી કયા થયા;
ત્રિજલ્દીપ્તિ જગમગાહો, સદ રહ્યા જગમગ.
બસે થા મેંડ સી જૂમ જૂમ, જાહે ઉમંડ ઉમંડ પથ;
એકે હથ કે લે ગયે, હોશે બાન કે જાહ ઉથ.
હર રમેલું મેં નર થા, નરભા થા જોરોચરમ;
અગ્ર બસવા થા સિવાય રિતમેં સરૂર બસવા.
અજેહવાત હી કદી બેરસેં રોએ રામ પડી;
રિશમવાલ બેઠ ગયે, દૂધી રૂંધડી ઝેંપડી.

બાધાર્થ—જાહ ! આરે તરફથી કેવી જાણાંની થયા છર્ષ રહી હતી ! વિજળીનો જગ-જગટ અને ગર્જનાનો જગમગટ થઈ રહ્યો હતો. વરસાદ પણ ગમગમ બહુ જોરથી વરસતો હતો અને હથ બહુ જોરથી ચાલતી હતી, તેના સપાટાઓ ટેકાનાને ઉઘાડી છર્ષ ગયા. જીવની રમે રમમાં તેજ ભડું હતું, અને જોર ચોરમાં અર્થનંદ આપી રહ્યો હતો. બહારથી જાણનાં વરસતાં હતાં અને રીતમાં અર્થનંદ જાણે રહ્યો હતો. આમ સત્તિ દિન આજે હયાત

અમૃત) ને વર્ષાઃ એટલે બધા પડયો કે ચિન્તા અને વિચારો સર્વ તજાઈ ગયાં ને દેવની પેઠી પણ તૂટી પડી.

જંગલ બધાં બહનપર હરીઆળા વાઘા પહેરે, ફૂલ, ઝાડ, બૂટી, ઉમાં ચોમા સજે બધાંયે, જગતે છે વીજળી ને ગર્જે છે વાદળાં આ, ડંકા બજે પ્રભુના મંદિરની નોબતોના.

જન્મેદ મંડલ ૮—માં આ મંત્ર છે:—

મહે નન સ્નાત્રિવઃ પરા શુલ્કાય દેષામ્ ।

ન મહસાય નાયુતાય વન્નિવો ન શતાય શતામય ॥

એ અત્રિવઃ કયાને માટે હું તને નહિ છોડું, એ વન્નિવ ! હમણેને માટે, ક્યા હમ ને માટે, ક્યા તારને માટે પણ એ અનન્ત સૌંદર્યતા પ્રભુ ! હું તારો ત્યાગ નહિ કરું.

યષ્ઠક્રાસિ પરાવતિ યદ્યવતિ વ્યવદન્ ।

મતસ્ત્વા ગોવિન્દુગદિન્દ્ર કોષેભિઃ મુતાવામ્ પ્રવિનાસતિ ॥

આશ્વાસ્યારે એનો ગમે તેવો વિનિયોગ કે અર્થ કયો હોય પણ રામને તો એ શ્યામે સર્વ આપેજ ગમવાય છે:—

અર્થ—તો યક (સર્વ શક્તિમાન) । તું દૂર હોય (એટલે કે ગર્જતા મેધમંડપમાં-ફૂલોહ) ભવથ એ વ્યવદન (સંકલ્પસારક) । તું પાસેજ હોય (વક્તા વાયુમાં-અંતરિક્ષે), મહાં સ્થાનેને વીંધીને પહોંચતી પ્રાર્થનાઓ, તારે માટે લાંબી કેશવાળીવાળા ઘોડાના રૂપમાં મહા માટે મહાકાય છે જેવું ચોતાનો (સોમ) રસ ચારવી સખ્યો છે (તારા માટે જે ઉચ્ચ નબળે કલો એની પૂન્યદુતિ રૂપી રસ) તેની પાસે સત્વર આવ, આવ, મારા અંતાઃકુચમાં બેઠ ને મારો જીવન રસ પી.

“ હા ક્યો ન મોરે બધરે હિય મે ? ” સારથસ.

નવ અપકરનજ દુઃખના લેખ કમ થતી નથી !

જિહ્વ-આનન્દદિગ્ધો-અપાર આ અનતપર નજર ફેંકીએ છીએ ત્યારે તો આ સમસ્ત અનન્દ દિગ્ધર્મની રેડકેડ, આનન્દની મુર્તિ, અભિસાનન્દની પારાજ પ્રતીત થાય છે. અપાર અનન્દ અપકરનજ દુઃખ છોડી કર્મને છીએ ત્યારે કદુષ જેવું કમને રહેતુંજ નથી. સમસ્ત અનન્દ નુંજ અને કે. મુનિની રક્તિઓ અને કળાઓ આપણા હાથ પાન અને ઈંદ્રિયો છોડી જાય છે.

અપાર અનન્દજ અનન્દ છે અને એજ સર્વેજ છે ત્યારે આત્મ-સાક્ષાત્કાર એટલે પોતાના આત્મને અસાધ્યરૂપને ભરેને કે અનન્દ અનન્દ મુર્તિમાન અભિસાનન્દ સ્વરૂપ સર્વજન આ વિષે નવ આત્મનુંજ એક સ્વરૂપ હોવાથી મુર્તિમાન સૌંદર્ય અનન્દ છે. હું કોની જેમ કરું ? હું કેની વેત કરું ? અહા ! અનન્દ ! હુંજ સર્વેજ છું ! જ.

રંગ અને કેડુ અવ્ય અને, કડી અડી અડી મુખ ને તારા ખડી, રંગ અવ્ય સ્વરૂપ નડાજ ત્યાં, પડી પ્રવળી અંતડી દૂડી ખડી, તુરે અવ્ય અપરવ્ય જેવો અંતડ, કડી હેર અપરવ્ય પડાવ ખડી, કડી દેખાને વરવ્ય અડી કડી, હેલ અવ્ય નુજ એક હેલ ખડી.

પ્રજ્ઞાં પદ્મપદ્મોન્મદપદ્મોન્મદ યય વેદ

અનન્દ જેવો . સર્વજન અનન્દ હરકેડે પદ્મને અવ્ય અનન્દે એટલે એ અપરવ્ય

અન્ય સમજનો ઉપરનાં પત્રો.

... ને નેન છેતરશે. મુત્ત્યકર્ષણ નિયમ કરતાં પણ આ નિયમ
પદાર્થનાં સ્વભાવ માનવાના ભ્રમમાંથીજ (એમાં અધર્મ-કુટ
નિષ્ફળતાઓ અને દુઃખે અનુભવાયાથીજ) કેવળ એક આત્માજ પરમ સ
૩૫ હોવાની સમજણ તમને એ ભ્રમ-માયાનું આવરણ દૂર થાય છે.
નારે સ્વની કદીય મુખમાં રહે, નહિ દાર શીટીજ લપાઈ રહે;
પણ સૂર્ય સમે સપણે પ્રસરે, સહુ લોક વિલોક વિધી વિચરે.
મૃદુ ભેદ બધા વિખરી પડતા, સહુ ગેલ પ્રકાશથી દૂર થતા;
વિખરે અંધારા ઉપરથી, પછી સૂર્યપ્રકાશ પડે નભથી.
ત્વમ આમપ્રભા ખીલવીજ રહે, મૃદુ ગંભીર સાત્વિકી શાંતિ વહે;
દેહ પ્રાકૃત હોય કે હૃદય નહિ, પણ એજ નિરંતર જ્યોતિ વડી
જ્યાં સુધી મનુષ્યના અંતઃકરણમાં કોઈ પણ પ્રકારની વાનતા નથી હોય
:: ત્યાં સુધી તે સત્વિદાનંદ સુખરૂપ શિવોદય નો આત્મા-કેન્દ્ર હશે નહીં.
ધી. પણ—

यदा सर्वे प्रवृत्त्यन्तं कामा येन्य इति स्थितम्
अथ मर्त्योऽमृतो भवन्त्यत्र ब्रह्म समन्तम्

૧૩૪૨.

દિલ્લી, તા. ૭ ઓગસ્ટ, ૧૯૦૬.

પત્ર ૪૪૩

શાન્તિ ! આશીર્વાદ ! પ્રેમ !

ભગવત !

તમારું પ્રેમકાંઈ હંમણાંજ મળ્યું. ગંગાતટપર, અત્યંત મનોહર સ્થાનમાં જે એક નાનીશી મુન્દર કુટિ રામને શરદઋતુ આગવા માટે મકારાન સાહેબે બનાવી હીધી છે, તેથી આજથી છ સાત માસ સૂધી એ પોષ્ટ ઓશીસ-ટિકરી-ગઢવાલ, હિમાલય, સરનામું રહેશે.

સ્વામી રામતીર્થ.

સ્વામી રામતીર્થ-ગ્રંથ વીજો સમાપ્ત.

કે આ પત્ર સ્વામીજીને દાખી છેલ્લો પત્ર છે.

* આ વિશ્વવૈદ્ય દિલ્લીથી પંચ માસ દુર, મનોજીના સગાપણ માલિદેવન મામણી અરેબી મહલ દુર ગંગાતટપર છે. ત્યાં દિલ્લી મકારાન સ્વામી રામને માટે એક નાની પાટી કુટિ બનાવતા હતા એનું અંગૂઠા અરેબી વડું હતું. એટલામાં સ્વામી રામનું શરીર દિલ્લી હામીય, સિમલમુખ્ય પડે.

મરજું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય તરફથી સોદિનાર્થે અતિ મરજી કિંમતે નીકળતા

ઉત્તમ ગ્રંથો ને ગ્રંથમાળાઓ.

સોદિતને કારણે, ઉત્તમ ગ્રંથ અનેક; રસાયણ મારે પણ ગ્રંથો પડી રહેકે.
સંકલ્પે પણ ગુણ મળે, જાણેકે પણ તેમ; આગે પણ ગુણ નહીં, મેળા પડી રહે.
આ મારે સદા અવગુણ, હશે પ્રિયથી જાન; વિદેશીય પાંચ, મરજી મન્ય મહાન.
વિવિધ, પુદ્ગલ, બરિષ, એ ત્રણે અનુષ્ઠાનમાં; કાલ ને દોરે પણ, જાણી જાણે શિયાળ.

પુદ્ગલ ગ્રંથમાળા.

નીચલા મોટા ગ્રંથો તૈયાર છે.
શ્રી યોગજ્ઞસિંહ બે ગ્રંથમાં સંકલ્પે ૧. ૧.
શ્રી શિવાજી હજીવણ ૧. ૧. ૧. ૧.
શ્રી ભગવતી ભાગવત ... ૧. ૧.
શાસ્ત્રચાનને ઉત્તિદાસ ૧. ૧. ૧. ૧.
સ્વામી રામતીર્થ ભાગ ૧. ૧. ૧. ૧.
ભાગ ૧. ૧. ૧. ૧.
કાચબાઈ ... ૧. ૧. ૧. ૧.

નીચલા મોટા ગ્રંથો ખસારા છે.
(હરી જ્યારે ખગર ખસાઈ.)

શ્રી જાનેશ્વરી લામચરણીત
આર્યસિંચેક.
ભાગવત ભાષાંતર
સાંતિપર.

બીજા તૈયાર ગ્રંથો.

પદાલમક ભગવદ્ગીતા સંકલ્પે ૧. ૧. ૧. ૧.
મનહર પદ ... ૧. ૧. ૧. ૧.
સદગુણી બાળકો ... ૧. ૧. ૧. ૧.
બાળ સંસ્મરણ ... ૧. ૧. ૧. ૧.
બાળકોની વાર્તા ... ૧. ૧. ૧. ૧.
બેકાદાસ રકમ ... ૧. ૧. ૧. ૧.

વર્ણનામાળા, ૧૦૦૦ માલક પદાલમક

વિવિધ ગ્રંથમાળા.

લેતા માલક ગ્રંથો—
કરબં માલક ૨)માં પુષ્ટ ૧૦૦૦ જેટલાં
વિવિધ વિષયનાં ઉત્તમ પુસ્તકો મળે
છે. પાકાં પૂર્ણ માલક ૩. ૩) પેલો માલક
અગાળા પોના હોય પણ મળે.

ચરિત્રમાળાના ગ્રંથો.

એમાં દેસવિદેશનાં મહાન રહી-પુરુ-
ષોનાં હજીવણિય આર્યોનાં છે.
૧૮૭૨ પછી આ ગાળા ખેન છે.
આપણા પોના હોય મળે છે. પા. ૧૪૬.

ખાસ સૂચના.

૧ પાસ્ટર માલક ન વખતું હોય
તે સંકલ્પે ૧૪૬ ગ્રંથો.
૨ વિવિધ તથા ચરિત્રમાળાના આગા
સોગાળ મળશે. પુદ્ગલ પુસ્તકો નહિ મળે.
૩ પ્રથમથી પૂરી કિંમત મોઝાના-
રનેશ્વરી રનેશ્વરી પાસેથી મોઝાના-
બહારનાં પુસ્તકો મહાના મેળા મોઝ-
નાને નહિ.

ઉપલી દરેક બાજતની વધુ માહિતીને માટે માત્રી પડીનાં પુદ્ગલ પાંચો.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, મુંબઈ-૨ અને અમદાવાદ.

“ઉત્તમ ગ્રંથો” એ ગુવર્જના બહાર કરતાં પણ ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિ છે.

વેદાન્તના મહાસાગરરૂપ સર્વથી મહોટા અને ઉત્તમ ગ્રંથ

શ્રી યોગવાસિષ્ઠ-મહા માય

મહોટા બે ભાગમાં-પૃષ્ઠ ૨૦૦૦.

વેદધર્મસભા વાળું ઉત્તમ ભાષાંતર પાકાં સોનેરી પૃકાં સા
મૂલ્ય આગલી આવૃત્તિના રૂ. ૧૯) ને બદલે આ

સંસ્થાના ધોરણ પ્રમાણે માત્ર રૂ. ૬)

ભાગ ૧ લો- આમાં વેદાન્ત, સુમુક્તિ, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા ઉપશમન
પાંચ પ્રકરણ હોઈ પૃષ્ઠ ૧૫૦ છે. મૂલ્ય રૂ. ૩, પા. ૧૦૦

ભાગ ૨ બો- એમાં નિર્વાણપ્રકરણ હોઈને મધ્ય પુરો થાય છે. પૃષ્ઠ ૩૫૦
મૂલ્ય રૂ. ૩, પાસ્ટર ગ્રામ. અને ભાગના રૂ. ૬, પા. ૧૦૦

વેદાંત પ્રેમીઓ માટે આ ગ્રંથની ઉપકારકતા અતુલ્ય છે. સ્વામી સમતાર્થ તો ૨
ગ્રંથ માટે ખાસ ભાર દઈને બજામણ કર્યા કરતા. મહર્ષિ વસિષ્ઠજીએ ખુદ આ ગ્રંથમાં
તેની ઉપકારકતા નીચે પ્રમાણે વર્ણવી છે.

“આ સંહિતા પોતાની મેજેજ અગ્રાસ કરીને બહુ ઘણા અથવા ખીજા કંઈક
સુખથી સાંભળી ઘણાં ગંગાજીની પેઠે તુરંતજ સપજા તાપોની શાંતિ કરીને પરમસુખ
આપે છે. જેમ રત્નજી (દોરડી)નું અવલોકન કરવાથી તેમાં ચંચલી સર્પની શાંતિ ટળી જાય
છે, તેમ આ સંહિતાના અવલોકનથી સંસારનાં દુઃખો ટળી જાય છે.”

“જેમ શરદઃ ઋતુ પ્રાપ્ત થતાં દિશાઓમાં મહિનપણું ધીરે ધીરે સારી પેઠે ઝાઝું થવા
લાગે છે, તેમ આ ગ્રંથનો વિચાર પ્રાપ્ત થતાં શુદ્ધિના લેખ તથા મેલ આદિ દોષો ધીરે ધીરે
સારી પેઠે ઝાઝું થવા લાગે છે. સપજી કડપનાએ શાંતિ થતાં ધીરે ધીરે પરિપાકને પામેલું,
આ ગ્રંથને વિચારનારનું જીવનુજીતપણું એવું થાય છે કે જેનું વર્ણન કરી શકાયું નથી.
સપજી રીતે શીતજનકવાળી, શુદ્ધ અને ઉત્તમ પ્રકાર આપનારી એ પુરુષની શુદ્ધિ શરદઃ
ઋતુની ચાંદનીની પેઠે અત્યંત ખીલી નીકળે છે.”

“આ ગ્રંથ સાંભળવામાં આવે, વિચાર કરવામાં આવે અને સમજવામાં આવે તો માનુ-
સને મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં તપની, ધ્યાનની કે જપ આદિની કંઈ પણ અપેક્ષા રહેતી નથી. આ
શાસ્ત્રના દૃઢ અન્યાસથી અને વારંવાર અવલોકનથી ચિત્તના સંસ્કારપૂર્વક અપૂર્વ પાંડિત્ય
પ્રાપ્ત થાય છે.”

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ.

ચીર કેશરી શિવાજી મહારાજના સમર્થ સદ્ગુરુ
સમદાસ સ્વામી વિરચીત

શ્રી દાસવોધ.

ઉત્તમ નવિન આપાંતર.

જુદા જુદા પ્રમથનાં સમર્થનાં માત્ર મુદ્દર ચિત્ર આપે
તેમનું પોષક અવતરણ, અગ્ર વીચા પ્રમથ,
એકાદાં ૬૦૦ પૃષ્ઠ તથા મજબૂત પાકાં પૃષ્ઠાં
આપે મુદ્દર માત્ર ૩. ૧૧, દાખલ ખર્ચ બાદ.

મહારાજના જે આર મહારાજના આર મથાને
એક દેહની કેના આપાય છે, તેનાના આ કેહનો
મથ દેહને તેનાં નમાવવા ન્યવડાન તથા પચમાથે
ખરે વિરચ્ય સદ્ગુરુ તથા તેનાનું ઉત્તમ અવતર
એક પદ દેહને આપ મતલ કરતા પોષક છે

બીજી મહોટા ગ્રંથ.

શ્રીજી મથા અસાધ્ય ચરિત્રા દેહાં ફરી કપાવાની ખમર અપાય ત્યારેજ મંગાવવા

મહામારતનું સાંતિપરી, આર્યાગેષક,

મામરત આપાંતર, જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા.

આ તથા પ્રથમ પળ કપાવાની ખમર અપાય ત્યારેજ મંગાવવા.

સાદમીરી રાનાવજી, રાજસ્થાન ગ્રંથ બીજો,

મહારાજનાં આદિ અને સમાપતિ.

સમુદ્ધ સમર્થક વર્ષક દર્શકાવક. મુંબઈ. ૧૯૦૦ અમદાવાદ.

મહાદા જનને મારજો, વહેવા ચાહો વીર; ચરિત્ર શાંતી તેમનાં, ધારો શુભ ગંભીર.
ચરિત્ર ઉત્તમ શાંતતાં, અંતર ઉત્તમ ધાય; 'ચરિત્રમાળા' ચાહુથી, તે અર્થે શાંતય.
મહાજન દેશ વિદેશના, પવિત્ર તેનાં કામ; શાણા રનેછે સાંભળી, કહાયો તેવાં નામ.
પૈસો કે પદવી વિના, નહિ અટકે એ કામ; શુભ મન-વાણી-કર્મથી, મળશે 'મહાજન' નામ.

ચરિત્રમાળાના ગ્રંથો

જેમાં દેશવિદેશનાં પ્રાચીન અર્વાચીન અનેક મહાન
સ્ત્રી પુરુષોનાં ઉત્તમ ચરિત્રો સમાયેલાં છે.

આ માળા સં. ૧૯૬૮ થી ૭૨ સુધી પાંચ વર્ષ ચાલી, તે દરેક વર્ષમાં
નીચે જણાવ્યા મુજબનાં ઉત્તમ અને બોધપદ ચરિત્રો પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે.

દરેક વર્ષનાં પુસ્તકોનું કદ ૧૫૦૦ પૃષ્ઠનું અને મૂલ્ય રૂ. ૨) તથા પાકા પૂર્ણ
સાથે રૂ. ૩) છે. ટપાલખર્ચ બાદ થી બા જુદું.

સં. ૧૯૬૮ નાં પુસ્તકો—(પુરુષનું ચરિત્ર અને કહેવ, બરડના સોરભો અંક ૧ શે તથા
૨ નં) આ પુસ્તકો દરે મળે કહવાં નથી. આ પછીનાં ચાર વર્ષનાં પુસ્તકો મળે છે.

સં. ૧૯૬૯ નાં પુસ્તકો—બરડના મહાન પુરુષો અંક ૧ શે (બીજાપેતામહ, યોગી દરિયામુખ
અને મહારાજા બરડામહ), ડૉ. અનંદીયામ શેથી, બરડના વીરપુરુષો, બરડના સતપુરુષો, જન-
વિખ્યાત પુરુષો (જોડેલીત અને શાવર રેખાવ).

સં. ૧૯૭૦ નાં પુસ્તકો—બરડનાં જોડેલીત અંક ૩ ને, હારે ડી પોર્ટામહ, બરડના મહાન
પુરુષો અંક ૨ (ગુલામ નો દત્ત), જર્જરિયાન પુરુષો અંક ૨ (જોડેલીત, શાંતક અને જોડેલી).

સં. ૧૯૭૧ નાં પુસ્તકો—જોડેલીત નો. ૨ અંક, બરડની દેવીમા (જોડેલીત મનપ્રીય અને બરડ-
કામિ), મહાન બરડકાર, મહાન કોમ કામો (કાતાના અને કા રે. રિ. રિ.), વિદેશ શાસન.

સં. ૧૯૭૨નાં પુસ્તકો—ગુલામ નો. ૧, ગુલામ અંક ૨, જર્જરિયાન પુરુષો અંક ૩ ને
(જોડેલીત અને વિદેશવિદ), જર્જરિયાન પુરુષો અંક ૪ પોર્ટામહ નિમક અને બરડના.

સસ્તું સહિત્ય વધીક કાર્યાલય, ડૉ. શાંતીબેન, દે. પાનિયન-મુંબઈ નં. ૨
અને ૧૧૬૬૪ નો અને-અમલવાક.

૫૪૫ વહેતા સમયની, લેવા શુભ સંભાળ; વાંચો વીર વિવેકથી, વિવિધ ગ્રંથ
ઉત્તમ વાંચન ઉપર, જે કંઈ હોય વહેત; માળા ગ્રંથ વિવિધ તણી, તે વાંચો

ઉત્તમ અને વિવિધ વાંચન પૂરું પાડનારી-ચારહજારથી વધુ આહક

વિવિધ ગ્રંથમાળા

દરવર્ષે પૃષ્ઠ ૨૦૦૦ નાં ઉત્તમ પુસ્તક

વાર્ષિક માત્ર રૂ. ૨, પાકાં પૂકાં સાથે રૂ. ૩. ૫૦ માફ

વર્ષ પૂરું થયા પછી ખરીદનાર માટે પોસ્ટેજ છુટું.

સં. ૧૯૭૬ નાં પુસ્તકો:—સમગ્ર કથામૃત બામ ૧ જો તથા કુચરત તૈયાર છે.
પત્રો જે હયાલ છે. બીજાં હપ્તો.

આગલાં વર્ષોના સંદ.

સં. ૧૯૬૭ નાં પુસ્તકો:—દને ખજાત થવાં છે.

સંવત ૧૯૬૮ નાં પુસ્તકો:—નવસંદિતા, કાશ્મીરનો પ્રવાસ, વિગ્રહાનંદનાં પત્રો, નવાપુત્રની
બામ બીજો, સમતીયે બામ ચોથો, વીર દુર્ગાસ કુચ ૫૪ ૧૫૦૦ છે. મૂલ્ય રૂ. ૧૧,
૫૫૦ રૂ. ૩, પો. છુટું.

સંવત ૧૯૬૯ નાં પુસ્તકો:—સમતીયે બામ ૫ મો, પચાત્મક બીજો, નવસંદિતા સમય,
કહેનકાક ૪૦, હેલાલાક પદ્મોષિની, નેરાગ્યોપકાન્થ, કાશ્મીરનાં વિગ્રહાસ, કથાગુચ, કુંજી વાંચો
૫૪ ૫૪ ૧૫૦૦ છે. મૂલ્ય રૂ. ૧૧ પાકા પૂકા રૂ. ૩, પો. છુટું.

સંવત ૧૯૭૦ નાં પુસ્તકો:—સમતીયે બામ ૧ ફો, સેતાના સન્નાર, કુંજી વાંચો બામ ૨
સમતીયે બામ ૭ મો, નેપોલીયન બોનાપાર્ટ, કુચ ૫૪ ૧૫૦૦. મૂલ્ય રૂ. ૧૧, પાકા પૂકા રૂ. ૩, પો. છુટું.

સં. ૧૯૭૧ નાં પુસ્તકો:—વિગ્રહાનંદના સદૃષ્ટે બામ ૧ જો, અખાતી વાણી, સાનું રૂ.
વિગ્રહાનંદના ૨ જો, કુંજી વાંચો બામ ૩ જો. કુચ ૫૪ ૨૦૦૦. મૂલ્ય રૂ. ૨, પાકા પૂકા રૂ. ૩, પો. છુટું.

સં. ૧૯૭૨ નાં પુસ્તકો:—સમતીયે બામ ૮-૯, અરોગ્ય વિગ્ર સમાન ગાન, લગ્ન લેખક
બામ ૨ જો, પ્રતુપ છાત્ર, કુંજી વાંચો બામ ૪ જો, કિંદી લેખમાળા, કુચ ૫૪ ૨૦૦૦. મૂલ્ય રૂ. ૨
પાકા પૂકા રૂ. ૩, પો. છુટું.

સં. ૧૯૭૩ નાં પુસ્તકો:—જાનો વીગ્રહાનંદ ના ૩ જો, અમેરિકાનો પ્રવાસ, રસમી વિગ્રહાનંદ
બા. ૪ જો, ખડીરનિર્મલગા, સરતુ સદૃષ્ટ ૫. ૩. ની પ્રતિ, સિવિ અને અવિષ્ય. કુચ ૫૪
૨૧૫૦. મૂલ્ય રૂ. ૨) પાકા પૂકા ૩) પો. છુટું.

સંસ્કૃત સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલય, કે. મલ્લારેડી સેક-૬ પો. બોક્સ-૫૦૦૦-૧, ૨,
૫૦૦૦ કોડે પાને—અમદાવાદ.
અમદાવાદનાં ૨૫૫૩ અર્ધવર્ષિક વિવિધ રેતનાં ૫૦૦૦ રેતીવત હનનસાથે બાપુ, સને ૧૯૫૮.

